

G 625

G Y Ö R

MEGYE ÉS VÁROS

EGYETEMES LEIRÁSA.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1874-ben GYÖR VÁROSÁBAN TARTOTT

XVII-DIK NAGYGYÜLÉSÉNEK

EMLÉKÜL

NYUJTJA

MÉLTÓSÁGOS ÉS FÖTISZTELENDŐ

Dr KRUESZ KRIZOSZTOM,

A PANNONHALMI SZT. BENEDEK-REND FŐAPÁTJA, SZT. ISTVÁN-REND LOVAGKERESZTESE, A MAGY. ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XVII. NAGYGYÜLÉSÉNEK ELNÖKE.

SZERKESZTÉ

FEHÉR IPOLY.

PANNONHALMI BENCÉS TANÁR, A MAGY. ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XVII. NAGYGYÜLÉSÉNEK TITKÁRA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1874.

Megyei Könyvtár
7880
GYŐR

GYŐR MEGYE

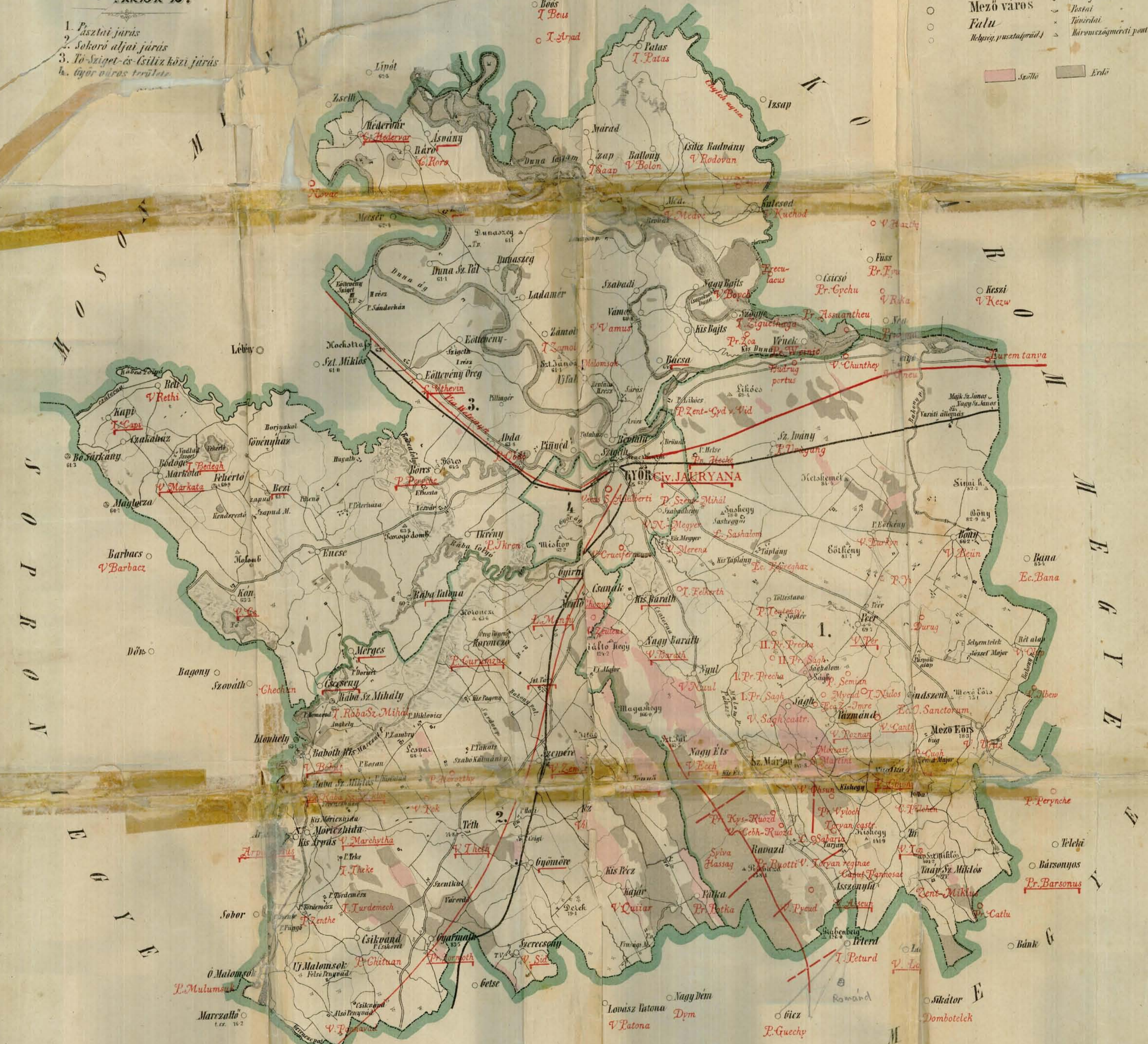
régészeti, árpád-kori és jeles TÉRKEPE.

1. Pászti járás
2. Sokoró aljai járás
3. Tó-Sziget-és-Csiliz közti járás
4. Győr város területe

POZSON MEGYE

Jelmagyarázat:

	Megye határ		Megye székhelye
	Járási		Egyes templom, kápolna
	Községi		Kastély
	Folyó, tavai		Kereszt
	Folyam, folyó		Virtutató
	Patak		Órmező kut
	Híd		Egyes házak
	Centona		Majom
	Úrszögút		V. T. Tölgyleti
	Közelkedési út		Csárta
	Élethez közelebb		Vadászlat
	Mező város		Malom
	Falu		Vasúti állomás
	Mezőváros (püspökségi)		Biztonsági
			Postai
			Tűzoltó
			Háromszögmerési pont

Régészeti jelmagyarázat:

-
-
-

Árpád-kori királyaink alatt:

- C. Castrum.
- Ecc. Ecclesia.
- L. Locua.
- P. Possessio.
- Pr. Praedium.
- T. Terra.
- V. Villa.

MTÉK
 Arány 1:44000
 1 Bécsi hüvelyk 100^m = 1/2 mérföld.

14882

Megyei Könyvtár Győr

0 000001 259681
9021 Győr Baross Gábor u. 4.

Nem
Kölcsönözhető

GRÓF VICZAY HÉDER

győrmegeyi főispán.

14882

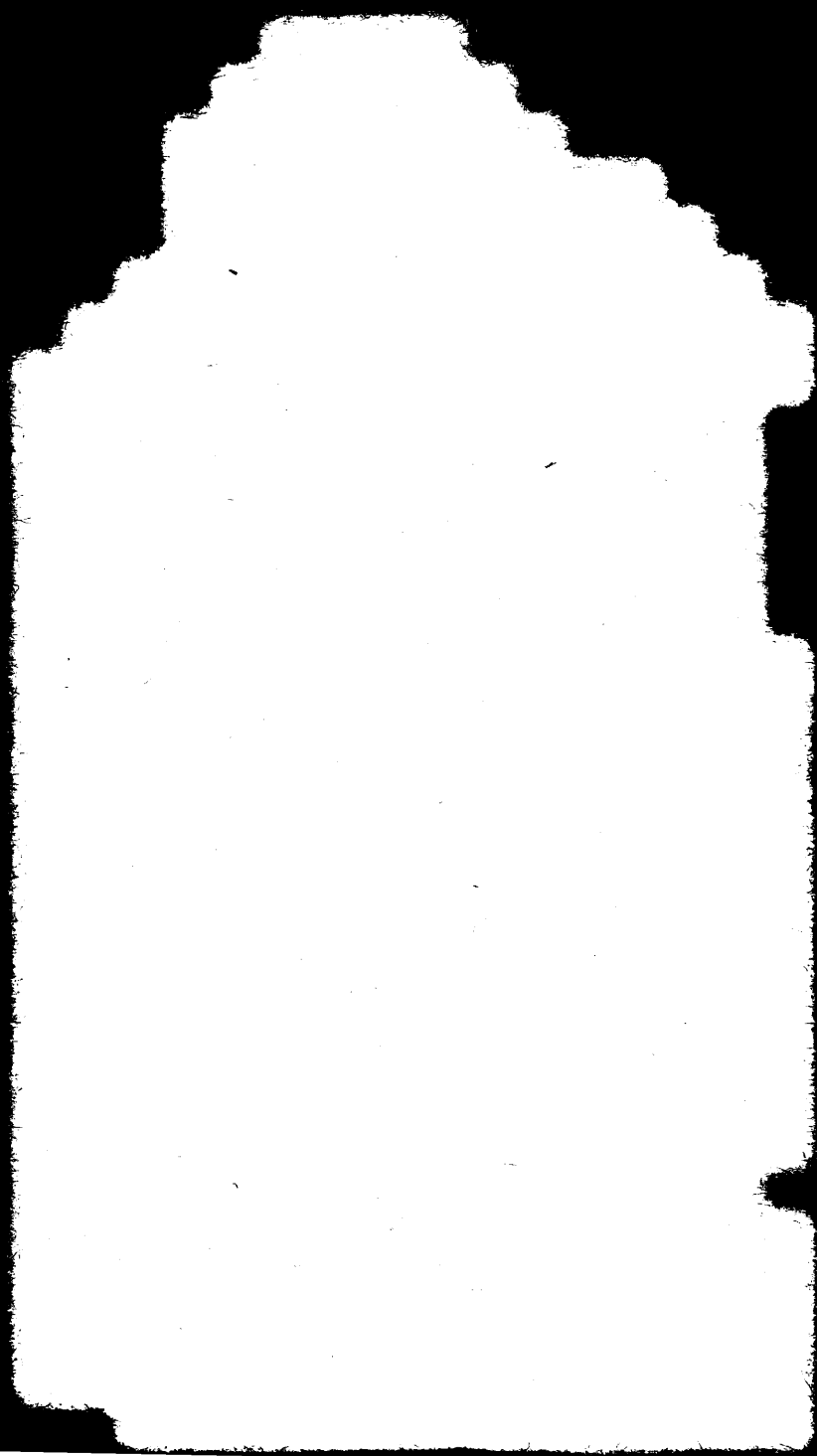
G. 625

G Y Ő R

MEGYE ÉS VÁROS

EGYETEMES LEIRÁSA.

007880

1 109080 078806
MEGYEI KÖNYVTÁR
GYŐR

PLA 007880

13.

ELŐSZÓ.

Alkalmi jelenségeknek mintegy természetökkel jár, hogy felszínre emelkedésüket azon körülmények érintésével indokolják, melyek között eszméjük megfogamzott.

E kötelem alatt áll jelen alkalmi mű is, mely létokát a magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagy gyűlésében bírja. A vándorgyűlések eszméjéből u. i. természetszerűleg fejlődik ki azon eredmény, mely egyes vidékek tüzetes ismeretében nyilatkozik.

Ily eredményt képvisel jelen művünk.

Midőn 1872. szept. havában a magy. orv. és term. vizsgálók Mehádiában tartott nagygyűlése Győr városát tűzte ki jövő gyűlése helyéül, az első visszhang, mely körünkben emelkedett, a megye egyetemes leírását vette tervbe. Az eszme megtestesítésére monographia-bizottság alakult Dr. Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát ö mlgának — mint a XVII. nagygyűlés egyik elnökének vezetése alatt, ki is nemes áldozatkészséggel megajánlotta a mű kiadásának összes költségeit. Megyénk értelmisége közlekedéssel karolta fel az ügyet; a szellemi erők készséggel sorakoztak a kivitel érdekében.

Miután a nevezett bizottság megtisztelő felhívása elsőben a program vázlatos összeállításával — utóbb pedig az egész mű szerkesztésével csekélységemet bizta meg: kötelességemnek ismerem eljárásomról röviden beszámolni.

A mű fő vonásainak megállapításánál a történelmi társulat által a helytörténeti monographiák számára ajánlott tervezetet (I. Századok, 1872, juniusi füzetében) vettem kiindulási pontul. Azonban az egyetemesség szempontja volt irányadó akkor, midőn a történelmi társulat programjától eltérőleg, a feldolgozandó anyagot három főcsoportba foglaltam, u. m. a természeti, társadalmi, és történeti viszonyok keretébe. A lényeg ezzel nem változott, de azt hiszem, átlátszóbbá lett a mű szerkezete, a mennyiben e három sarkalatos pontban mintegy jegőc-magvat nyertek a rokon tárgyak.

A részletezésnél hasonlóképp iparkodtam az egyetemesség nézpontjára emelkedni; inkább óhajtottam minden egyes tekintetet — habár röviden is — átölelni, mintsem egyes pontok teljes kimerítése mellett egyéb helyeket igen is hézagosan hagyni. Hajlandó vagyok ugyan a művet háléhoz hasonlítani, melynek meg vannak hézagai, — de a mely mégis átkarolja az összes viszonyokat; azt hiszem, ily szerkezet mellett könnyebb leendő idővel a mutatkozó hiányokat kifoltozni.

Az egyes fejezeteknél szükségeseknek mutatkozott észrevételeket a mű folyamában illető helyeiken ugysis megtettem; befelé tehát alig van e helyen megjegyezni valóm.

De igenis is van a külsőségek között néhány pont, melyet nem hagyhatok érintetlenül.

Hálás elismeréssel kell elsőben is megemlékeznem a magy. tud. akadémia archeologiai bizottságának azon szivességéről, melylyel 55 fametszetét a régészeti ismertetéshez átengedte, s ez által munkánk érdekességét nagyban emelte.

A monographia-bizottság egyhangu kérelme folytán történt, hogy műünket a nagygyűlés mélyen tisztelt elnökeinek arcképeivel díszíthetjük. Éles fájdalom fogja el keblünket, midőn ide jegyezzük, hogy azon vonásokat — melyeket tiszteletünk oltárára szántunk — a gondviselés keze egy sírköre is oda véste; Hédervári gr. Viczay Héder — a nagygyűlés egyik elnöke elhunyt, mielőtt nemes buzgalmának gyümölcsét szerény művünkben megérhette volna.

Végül be kell vallanom, hogy lehetetlen volt teljesen kikerülni a műnek mozaik-szerű jellegét; bármennyire ügyekeztem is az alaki egyöntetűséget megadni, de nem lehetett teljesen elmosni az egyes szerzők egyéniségének elütő vonásait. Ez ugyan magában véve alig érinti a dolog lényegét; de természetesen foly ebből egy más körülmény, mely első tekintetre talán visszatetsző is lehetne, ha az olvasó erre nincs előkészítve. Ugyanazon egy tárgyat különböző oldalairól más és más szerzők rajzolnak; a mi természetesen közvállalatnál a szerep-kiosztás kérdésével áll összefüggésben. Ez okozza, hogy több ismétlés és utalás válik szükségessé, mintha az egész kép egy ecset műve volna.

Szerénytelenség lenne részünkről magunknak egy minden tekintetben tökéletes mű érdemével hízelegni; igényünk ennyire nem terjedhet; a hiányokat készséggel beismerjük, utánpótlásukat szívesen fogadjuk; de e hiányokat kimentí egyrészt az idő rövidege, más részről a szükséges előmunkálatok hiánya. Munkánk u. i. már a múlt év július havában került sajtó alá, s habár utóbb a kiállítás lassabban haladt is, a kéziratok legnagyobb részt már az említett időben együtt voltak.

Ha sikerült a megénk multja és jelene iránt való érdeklődés magvát elvetnünk, — ha szabad azon hiedelemben élnünk, hogy hazai tudományosságunk épületéhez egy homokszemmel járultunk: ugy e tudatban birjuk szerény munkánk bő jutalmát.

Pannonhalmán, junius hóban, 1874.

Fehér Ipoly.

TARTALOM.

Első rész.

TERMÉSZETI VISZONYOK.

	Lap
1. Földrajzi ismertetés. — <i>Fehér Ipolytól.</i>	
Adatok és kútforrások a megye földrajzához	3
A megye földrajzi fekvése	8
A megye határai, alakja, kiterjedése és felosztása	14
2. A megye domborzati viszonyai. (Hegyzrajz.) — <i>Fehér Ipolytól.</i>	
Hegyek, dombok, magaslatok	19
Magasságmérések	23
3. Adatok a megye földtani viszonyaihoz. — <i>Dr. Hollósy Jusztiniántól.</i>	26
Pannonhalma közeteinek ismertetése. — <i>Göttl Ernőtől.</i>	36
A feltalajok alkotása. — <i>Stollár Gyulától.</i>	40
4. A megye vízrajzi viszonyai. — <i>Fehér Ipolytól.</i>	
Folyók: Nagy- és Kis-Duna, Rába, Rábca	51
Patakok és mellékvizek: Marcal, Csiliz, Bakonyfolyás, Pánzsa	71
Tavak, mocsárok	74
5. A megye éghajlata. — <i>Dr. Kruesz Krizosztomtól.</i>	75
Földdelejesség	94
Földrengések	96
6. A megye viránya. — <i>Ebenhöck Ferenctől.</i>	97
7. A megye állatvilága. — <i>Méry Eteltől.</i>	133

Második rész.

TÁRSADALMI VISZONYOK.

1. Terület és igazgatás. — <i>Dr. Kautz Gusztávtól.</i>	161
2. Néprajzi ismertetés.	
A népesség számviszonyai. — <i>Dr. Persz Adolftól.</i>	164
Lakházak, táplálkozás és népviselet. — <i>Vargyas Endrétől.</i>	176
Vagyoni állapot és keresetmód. — <i>Dr. Pisztóry Mórtól.</i>	177
Szegény-ügy és humanistikus intézmények. — <i>Dr. Pisztóry Mórtól.</i> . .	182
Bűnügyi viszonyok. — <i>Dr. Fölkel Istvántól.</i>	189

3. Szellemi műveltség.

Lap

Egyházi ügy.

Róm. kath. egyház:

a) A győri püspökség egyházhatósági területe. — <i>Holdházy Jánostól</i>	204
b) A pannonhalmi főapátság elkülönített egyház-területe. — <i>Dr. Fuchs Bonifáctól</i>	206
Görög nem egyesült egyház — község	208
Ágost hitv. evang. egyház. — <i>Karsay Sándortól</i>	209
Evang. reform. egyház. — <i>Liszkay Józseftől</i>	210
Izraelita hitfelekezet. — <i>Wotticz Károlytól</i>	210

Tanügy:

Felsőbb és középtanodák. — <i>Dr. Kautz Gusztávtól</i>	211
Elemi tanodák és népműveltségi viszonyok. <i>Vargyas Endrétől</i>	221

Könyvtárak:

A pannonhalmi könyvtár. — <i>Kuncze Leótól</i>	228
Kisebb könyvtárak. — <i>Dr. Kautz Gusztávtól</i>	240
Színészet. — <i>Dr. Kovács Páltól</i>	242
Zenészet. — <i>Karvasy Kálmán- és Dr. Kautz Gusztávtól</i>	245
Művelődési egyletek. — <i>Dr. Sikor Józseftől</i>	250
Irodalom. — <i>Dr. Kovács Páltól</i>	259

4. Anyagi műveltség:

Mezőgazdaság és állattenyésztés. — <i>Nedetzky Sándor- és Szilágyi Gáspártól</i>	263
A győri püspökség börcsi gazdasága. — <i>Szilágyi Gáspártól</i>	276
A pannonhalmi főapátság kis-megyeri gazdasága. — <i>Kühn Raymundtól</i>	279
Szőlőművelés és gyümölcsstenyésztés. — <i>Simon Vincétől</i>	282
Borászat. — <i>Bierbauer Lipóttól</i>	300
Erdészet. — <i>Strobl Sándortól</i>	303
Ipar és kereskedelem. — <i>Dr. Pisztorý Mórtól</i>	317

5. Egészségügy:

Népesedési mozgalom. — <i>Dr. Persz Adolftól</i>	331
Adatok a lakosság éplétének és közegészségügyi viszonyainak megbí- rálásához. — <i>Dr. Buzinkay Gyulától</i>	339
Kórházak. — <i>Dr. Sikor Józseftől</i>	348

Harmadik rész.

TÖRTÉNETI VISZONYOK.

A) Régészet.

Őskor. — <i>Ebenhöch Ferenctől</i>	357
Ókor:	
A megyében talált római emlékek. — <i>Sztachovics Remigtől</i>	377
A megye területén talált római érmek. — <i>Hercz Józseftől</i>	386
Régészeti lelhelyek. — <i>Ebenhöch Ferenc- és Sztachovics Remigtől</i>	405

Közép- és ujkor:	Lap
Győrvár. — <i>Méry Eteltől</i>	410
A győri székesegyház. — <i>Holdházy Jánostól</i>	420
A győri székesegyház kincstára. — <i>Méry Eteltől</i>	430
Győr város utcái és nevezetesebb épületei. — <i>Méry Eteltől</i>	432
A győri kath. főgymnásium régészeti gyűjteménye. <i>Méry Eteltől</i>	435
A pannonhalmi székesegyház és főmonostor. — <i>Dr. Fuchs Bonifáctól</i>	439
A megye egyéb műemlékei. — <i>Méry Eteltől</i>	446

B) Történelem.

Levéltárak. — <i>Dr. Surányi János- és Matusék Antaltól</i>	450
A megye kultörténete. — <i>Villányi Szaniszlótól</i>	458
A megye árpádkori térképének igazolása. — <i>Stachovics Remigtől</i>	473
A megye helytörténete. — <i>Matusék Antaltól</i>	490
Pannonhalma helytörténete. — <i>Vaszary Kolostól</i>	580
A megye és város beltörténete, helyhatósági élete. — <i>Karvasi Kálmántól és Szavári Józseftől</i>	602

Egyházi és vallási állapot a muliban :

Katholicismus:

A győri püspökség és káptalan története. — <i>Dr. Surányi Jánostól</i>	610
A győri megyés püspökök névsora	617
A pannonhalmi apátok, főapátok stb. névsora	618
Lovagrendek és kolostorok története	619
A győri két protest. egyház története. — <i>Karsay Sándortól és Liszkay Józseftől</i>	626
A győri izraelita hitközség története. — <i>Wotticz Károlytól</i>	630

Adatok a megyében született vagy működött közszereplésű férfiak életrajzához. — <i>Dr. Rösler Istvántól</i>	363
---	-----

Helyrajzok. — *Fehér Ipolytól*.

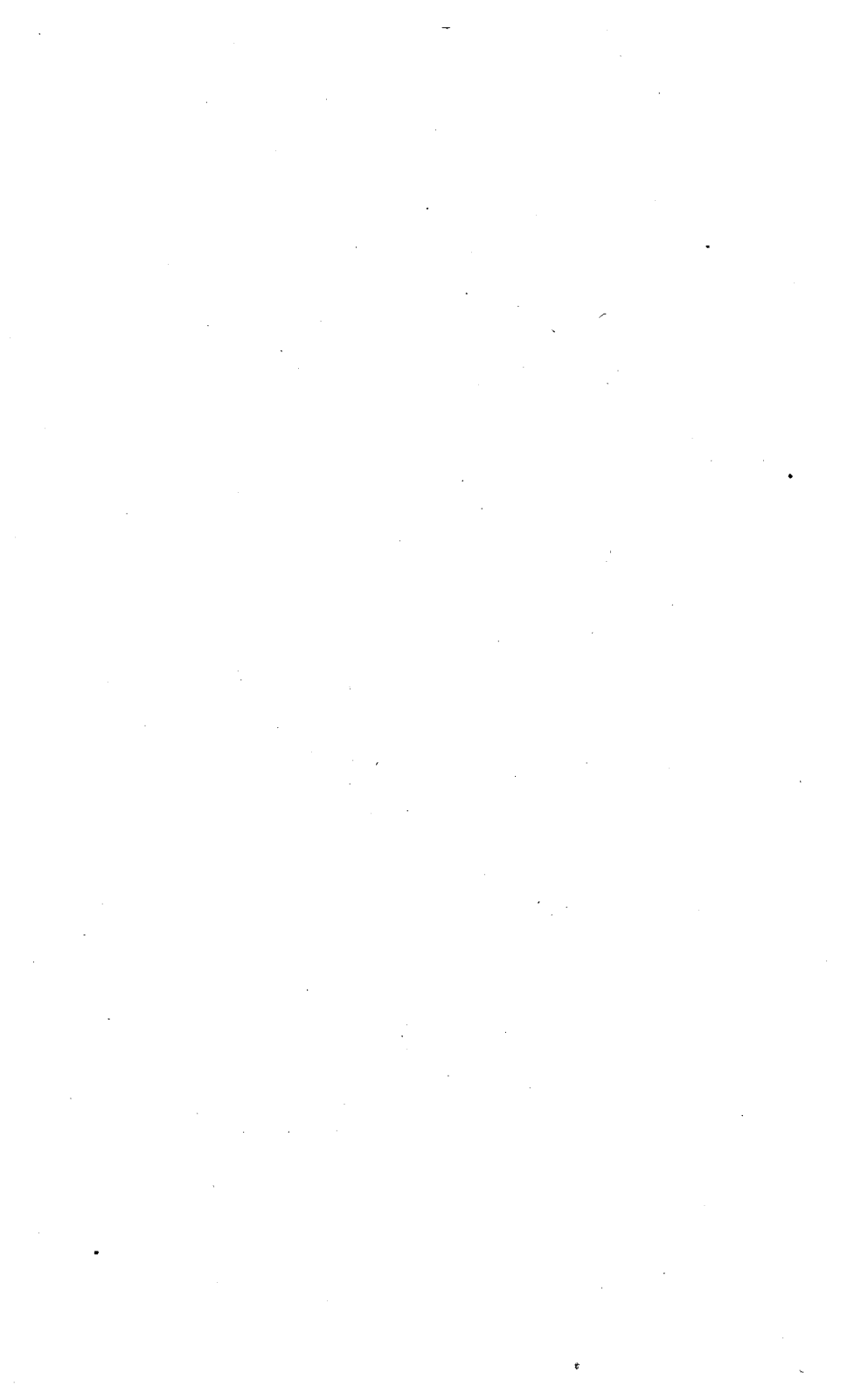
Győr	649
Pannonhalma	659
Hédervár	670

ELSŐ RÉSZ.

TERMÉSZETI VISZONYOK.

1. Földrajzi ismertetés.

Fehér Ipolytól.

Adatok és kuforrások a megye földrajzához.

Ha általában alapos azon panasz, miszerint mindekkoráig nem bírjuk hazánk természeti viszonyainak oly részletesen beható ismertetését, a milyen azt sokoldalú érdekességeinél fogva méltán megilletné: úgy fájdalommal kell bevallanunk irodalmunk meddőségét akkor, ha egyes vidékek, kisebb területek, megyék tüzetes leírásáról van szó. Hazánk egész halmazát tárja fel a természeti érdekességeknek, s a természetbuvárok e nagy választéku raktárból elsőben is azon pontokat szemelték ki tanulmányaik tárgyaivá, melyek rendkívüli feltűnőségek folytán úgy szólván elutasíthatlanul követelték a tüzetes átkutatást, méltatást. A Kárpátoknak félkörben füződő láncolata, Erdély bérces talaja száz meg száz oly anyaggal kínálkozik, mely a természetbuvár munkásságát édesebbnél édesebb gyümölcsökkel kecsegteti. Ily választékosság mellett alig lehet csodálni, ha azon vidékek, melyeknek a természet érdekességeiből szerényebb rész jutott, s melyek a buvárokodásnak kevésbé hálástalaját képezik, — ha ezek alig vagy csak elvétve akadnak oly kézre, mely őket átkutassa, ismertesse.

S épen ezek közé tartozik Györmegye is, melyet a természet szintén mostohább osztalékban részesített; de habár nem versenyezhet is érdekesség tekintetében hazánk több megyéjével, azért még sem annyira meddő, hogy tanulmányozása teljesen hálátlan maradjon. Ha egyes tekintetekben nem nyújt is valami rendkívülit, mely őt egyéb vidékek közül kiváló pontra emelné: de bír azon többoldalúsággal, mely kizárja az unalmas egyhangúságot, bizonyos üdeségét kölcsönöz, mely a helyett hogy untatna, kellemesen szórakoztat, a helyett hogy fárasztana, élénkít.

Akadnak ugyan munkás kezek, melyek nem szorítkoztak kizárólag hazánk érdekesebb pontjainak ismertetésére, de átölelték annak egész

terjedelmét. Ily egyetemes leírások bármily terjedelmesek legyenek is, egyes vidékeknek aránylag csekély tért szentelhetnek, főleg ha az anyagot az egyetemesség szempontjából dolgozzák fel. Ily munkálatokat alig számíthatunk a részletes méltatás kutforrásai közé.

Említhetnénk ugyan néhány művet a 17-ik és 18-ik századból, melyek egészen tág terjedelmű keretbe foglalva némileg kutforrásokul volnának tekinthetők a természeti viszonyok ismertetéséhez. Azonban ezek jelenleg alig bírnak egyéb mint könyvészeti (bibliographiai) jelentőséggel. Adataik míg egy részről inkább a változékony külszínre vonatkoznak, s alig érintik a maradandó lényegét: addig más részről nincsenek is oly pozitív alapokra fektetve, melyek hitelességüket biztosítanák.

Megbízható források ez irányban csakis a mult század vége felé és a jelen században kezdtek fakadozni. A földrajzi, hegyrajzi és vízrajzi ismertetéshez pontos mérések, helyhatározások voltak szükségesek, és a nyert adatokat hű térképekben kellett feldolgozni. E tényezőknek nélkülözhetlen szükségességét a mult század kezdte átérteni. S az első lökés itt sem magából a célzott tárgyból indult ki, hanem kívülről jött.

Mária Teréziának főleg a hétéves háboruban elég alkalma volt meggyőződni arról, hogy a hadviselés sikerét egyebek között a megbízható térképek is föltételezik, melyek ismét csak alapos mérések nyomán szerkeszthetők. E szükségnek érzete érlelte meg benne az elhatározást, hogy birodalmának fölméretését elrendelje, s ennek kivitelével a katonai mérnökkart megbízza. Támogatta e tervét a tudományos világban éppen azon időtájban keletkezett mozgalom, mely feladatául földünk alakjának, lapultságának és a délkör fokainak szabatos meghatározását tűzte ki.

Csaknem minden európai kormány vállalkozott egy vagy más délkör fokmérésére; így Mária Terézia Liesganig jesuitát, a bécsi csillagda igazgatóját bízta meg a fokmérés keresztülvitelével, ki is 1769-ben a délkör-fokokat Bécstől Varasdig, nemkülönben Péterváradtól Kistelekig (Csongrádmegyében) fölmérte. Ez utóbbi helyen tett méréseinek kiindulási pontjául Pétervárad egyik tornyát vette fel, melyhez a többi helyeket viszonyította. Azonban bármily megbízhatók voltak legyen egyes adatai s az ezekből lehozott relativ meghatározások: abszolút értékre még sem emelkedhetek, mert Liesganig elmulasztotta a kiindulási pontnak helyét csillagászati uton tüzetesen meghatározni; ehhez járult továbbá műszereinek tökéletlensége; e körülményekből könnyen érthető, hogy Zach báró 1803-ban átvizsgálván Liesganig méréseit, helyhatározásait, ezeket hibásaknak, hasznavehetleneknek találta.

Ugyanezen idő tájban végeztek hazánkban helyhatározásokat: Mikovinyi mérnök, Hell Miksa jesuita, a bécsi csillagdának hírneves igazgatója, valamint utódja Triesnecker. Hell u. i. 1776-ban meghívást vett az egri csillagda berendezésére, mi célból Magyarországon átutaztában Pozsony, Pest, Buda s még néhány helynek földrajzi fekvését meghatározta.

Az említett tudósok által gyűjtött adatok azonban minden rendszer nélkül inkább szórványosan képviseltek egyes pontokat, s így hazánk egyetemes földrajzához vajmi csekély anyagot szolgáltatottak, névszerint pedig Győrmegyét éppen nem érintették.

Lipszky ezredes volt az első, ki csillagászati észleletekre alapított földrajzi helyhatározásokkal nagyobb számban rendelkezett; ő u. i. Magyarország térképét akarván készíteni, tisztán belátta, miszerint a célra elsőben is pontos helyhatározásokra, mérésekre van szüksége. Adatait részben maga teremtette, részint Bogdanich Dániel, a budai csillagda segédje által szerezte. Hatalmas lendületet adott ez ügynek Schedius magyar egyetemi tanár, ki is folyóiratával (*Zeitschrift von und für Ungarn*) hazánk földrajzi viszonyai iránt benn úgy mint a külföldön érdeklődést keltett. Lipszky és Schedius bold. eml. József nádor közbenjárása folytán ő felségénél a császárnál kieszközölték, hogy Bogdanich csillagászati meghatározások végett az országot beutazza.

A fáradhatlan férfiú 1798-ban december hóban indult tudományos körutjára, mely alkalommal absolut értékű helyhatározásait lehető legnagyobb szabadsággal végezte.

1801 tavaszán tervezte második utját, de terve keresztül vitelében megakadályozta őt a halál. A fiatal, lelkes tudós ez évben sirba szállt.

E közben Lipszky ernyedetlenül dolgozott térképe összeállításán, melynél gondosan felhasznált minden megbízható adatot; igénybe vette Liesganig fokméréseit is, melyeket lehetőleg kiigazított; kitartó szorgalmának azon eredménye lett, hogy térképe szerkesztésénél több mint 500 földrajzi helyhatározással rendelkezett. Művét 1803 kezdé vésetni; 1806—1808 első, — 1833-ban pedig második kiadásban jelent meg térképe, melynek a tudomány tekintélyei is legnagyobb elismeréssel adóztak.

Lipszky térképe nyomán ehhez hasonló méretre szerkesztették utóbb Schedius és Blaschnek térképeket, mely az előbbinél jóval tökéletesebb, a mennyiben sokkal több földrajzi helyhatározásra van fektetve, és a hegyrajzi árnyalatok is élesebb vonásokban vannak kifejezve.

Az említett egyetemes térképeken kívül a mult század végén (1793-tól 1800-ig) Görög Demeter az egyes megyék térképeit külön lapokban állítá ki. Műve általában véve elismeréssel találkozott, főleg egyes megyék kiválóan sikerültek, hol t. i. részletes munkálatok, helyi fölmérések álltak rendelkezésére. De aránylag csak kevés megye szolgáltatott saját területéről földmérési adatokat. Igaz ugyan, hogy Görög az illető térképeket metszetés előtt átküldte saját megyéikhez átvizsgálás és javítás végett, azonban ugylátszik e felhívásnak nem feleltek meg mindenütt egész lelkiismeretességgel. Így történhetett, hogy Győrmege térképe sem emelkedett a teljes hűség magaslatára.

Az eddigieknél sokkal rendszeresebb és biztosabb alapot nyert földrajzi tájékozásunk 1806-ban, a midőn is I. Ferenc császár a cs. k. tábornokart utasította az osztrák birodalom újból eszközölt felmérésére. A munka többszörös félbeszakítással ugyan, de lehető pontossággal folyt 1850-ig, midőn annak folytatását a külön e célra felállított cs. k. katonai földrajzi intézet vette át, melynek működése jelenleg is foly, és nagy szabásu munkálatával remélhetőleg ez évtizedben teljesen elkészül.

A földrajzi intézet adatait mig egyrészt az osztrák-magyar birodalom egyetemes térképeinek szerkesztésére használja fel, addig ugyanazokból egyes megyék és vidékek külön térképeit (Specialkarten) is kiállítja, melyek mindenkor az egyetemes térkép méreteire vannak fektetve. Így bírjuk ez intézettől Győrmege térképét (1869) nemkülönben Győr vidékének (Umgebung von Raab) térképi rajzát.

Valamint a földrajzi intézet kiadványait általában egy névszerint megyénk térképét is kiválóan jellemzi az adatok pontossága és a kiállítás gondossága, finom eleganciája. Feltaláljuk benne a domborzati rajz legparányibb és hű árnyalatait, nemkülönben az ádriai tenger színétől vett magasságméréseknek bécsi ölekben kifejezett adatait. Szóval, a térkép maga ugyszólván egész leírását adja megyénk vízszintes és függőleges tagosulatának.

E térkép volt tehát kiválóan egyike azoknak, melyek jelen ismeretésünk fonalát vezették. De kötelességszerűnek tartom ez alkalommal felemlíteni azon szives készséget is, melylyel személyes megkeresésemre a földrajzi intézet saját adattárát előttem megnyitotta, és háromszög-mérési adatait rendelkezésemre bocsátotta.

Megyénk ily műgonddal kiállított részletes térképe ha nem is fölöslegessé, de legalább nélkülözhetővé teszi azon egyetemes térképeket, melyek hasonlókép megbízható földrajzi helyhatározásokra vannak fektetve; ilyenek az Albrecht főherceg rendeletére kiadott : „Administrations- und Generalkarte des Königreichs Ungarn;“ nemkülönben a bel-

értékre úgy mint külesinra egyaránt kitűnő Sched a-féle térkép: „Generalkarte der oestr. Monarchie“, melynek szerzője mint a táborkar tagja bőséggben rendelkezett a szükséges adatokkal.

De saját erőink sem vonták ki magukat azon terjedelmes munka alól, melyet egy országnak föld-, hegy-, és vízrajzi ismertetése megkíván.

A magyar királyi építészeti igazgatóság a helytartótanács rendeletére 1823-ban megkezdé a Dunának és árterének fölvetelét; e munka csakis háromszögteni hálózat alapján volt kivihető; miért is az építészeti igazgatóság felhasználván az 1822-ig a katonai mérnökár által végzett méréseket, az egész háromszögteni hálózatot saját méréseivel egészítette ki. E munkálat 24 évet vett igénybe, s 1846-ban ért véget. Az építészeti igazgatóság mérései természetesen főleg a Duna mentére szorítkoztak, s így ennek keretébe Győrmegeye is beleesett; utóbb azonban a többi főfolyók szintén bevonattak a hálózat körébe.

Az így gyűjtött adatokból jelent meg Győrmegeye átnézeti térképe 1870-ben a magy. kir. államnyomda kiadásában. E térképet némileg módosítva, kibővítve csatoltuk jelen mű mellé. A térkép mérete, aránya megegyez a cs. k. katonai földrajzi intézet térképével; (1 bécsi hüvelyk = $2000^0 = \frac{1}{2}$ mfd; vagyis 1 : 144000.) a magasságmérések eredményei mindkettőn bécsi ölekben vannak kifejezve és pedig az ádriai tenger felszínétől, csak hogy míg a földrajzi intézet térképe a magasságokat kerek számokban adja, addig saját térképünk a szükséges tizedes számokat is mellékli.

Igaz ugyan, hogy mellékelt térképünkön hiányzik a domborzati rajz, névszerint a hegyek kitüntetése. De pótolja e hiányt a barna (erdő) és piros (szőlő) szinezés, a mennyiben t. i. megyénk függőleges kiemelkedéseit, hegyeit kevés kivétellel mindenütt erdők és szőlők borítják, s azon hármas hegycsoport, mely a megye déli részét egymással párhuzamos irányban hasítja: épen az erdő és szőlő szinezéssel világosan van jelezve. Megyénk egyéb részein jelentékeny emelkedéssel úgy sem találkozunk.

Örömmel jelzünk ez alkalommal egy térképet, mely jelenleg van a kat. földrajzi intézet sajtója alatt, s melyet Ruzsicska J. főhadnagy a 19-ik sorozatban — készít. E mű kimerítő részletességgel tünteti föl megyénk területi és domborzati viszonyait és pedig 15 íven, melyből 8 ív máris megjelent. A térkép a táborkar és a kataster eddigi méréseit az utolsó adatig mind magába zárja, ehhez járulnak magának a szerzőnek személyesen gyűjtött adatai; a kiállítás pontosságáról eléggé kezeske-

dik a földrajzi intézet ismeretes kitünő sajtója; úgy hogy csak őszinte örömmel üdvözölhetjük a művet, mely valóban ritkítja párját. Megemlítjük még megyénk azon térképét, melyet Hegedűs Sándor cs. k. megyei építész és mérnök 1855-ben készített, és pedig elég csinnal és pontossággal. E térkép azonban jelenleg értékét veszítette annyiban, a mennyiben az 50-es évek politikai felosztására van fektetve, a midőn t. i. a megye éjszaki határszélét a N.-Duna képezte, és a Duna balpartján eső Csilizköz azon időben Komárom megyébe volt kebelevezve; e rész tehát teljesen hiányzik a térképről.

Jeleztük azon kutforrásokat, melyek a szükséges adatokat részint elszórva, részint szemléleti alakba — térképbe öntve tartalmazzák. Nem szabad azonban elhallgatnunk azon dus forrást sem, mely hazánk természeti viszonyainak átkutatható adattárát ugyszólván teljesen kimerítette, s így megvetette alapját azon lehetőségnek, miszerint hazánknek természeti szempontból rendkívül érdekes viszonyait ismertessük. E jeles mű Hunfalvy Jánosnak: „A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása“ című terjedelmes munkája, melynek megyénkre vonatkozó adatgyűjteményét jelen ismertetésünkben teljes mérvben értékesítettük.

De e mellett feldolgoztuk azon részletes adatokat is, melyeknek birtokába egyesek szivességéből magán uton jutottunk. Kötelességünknek ismerjük a forrásokat is megnevezni, de célszerűbbnek tartjuk azt a részletezésnél tenni, ott t. i. hol az illető adatokat értékesítjük.

A megye földrajzi fekvése.

Győrmegeye Magyarország délnyugoti részén fekszik, és pedig legnagyobb (körülbelül $\frac{10}{11}$) részben a Nagy Duna jobbpartján, míg csekély (körülbelül $\frac{1}{11}$) része — Csilizköz — a fejedelmi folyó balpartján terül el. Földrajzi fekvését illetőleg a cs. k. katonai földrajzi intézet térképe szerint *) a Ferrótól számított keleti hosszúságnak $34^{\circ} 55'$ és $35^{\circ} 36'$ közé, — és az éjszaki szélességnek $47^{\circ} 25'$ és $47^{\circ} 53'$ közé esik. E szerint kiterjedése hosszúságban (vagyis nyugottól kelet felé) $41'$, szélességben pedig (vagyis déltől éjszak felé $28'$; vagy osztrák postamérföldekben kifejezve, hosszúsága 6·8 és szélessége ugyanannyi mérföldet tesz.

A percekben kifejezett hosszúságnak és szélességnek ezen átszámítását mérföldekre könnyen eszközölhetjük azon kulcs segélyével, me-

*) Megjegyzendő, hogy az általában érintendő földrajzi adatok, ha források megnevezve nincs, mindenkor a kat. földrajzi intézet térképére vonatkoznak.

lyet a magyarországi építészeti igazgatóság saját hosszmeréseinek fokokra és percekre változtatásánál, átszámításánál megállapított és használt. E kulcs szerint u. i.

	egy fok,	perc,	mperc	egy fok,	perc,	mperc
	hosszuságra esik bécsi öl:			szélességre esik bécsi öl:		
a 47 szél. fok alatt:	40,190 ^{.36}	— 669 ^{.34}	— 11 ^{.16}	58,614 ^{.254}	— 796 ^{.9}	— 16 ^{.28}
a 48 „ „ „ :	39,436 ^{.22}	— 657 ^{.27}	— 10 ^{.95}	58,632 ^{.768}	— 977 ^{.212}	— 16 ^{.29}

és így 47 1/2 szél. fok alatt, mely alá megyénk átlag-fekvése esik, közép-számítással:

1 hossz. fok = 39,813^{.29} b. öl; 1 h. perc = 663^{.55} öl; 1 h. mperc = 11^{.5} öl.
1 szél. fok = 58,623^{.511} b. öl; 1 sz. perc = 977^{.56} öl; 1 sz. mperc = 16^{.285} öl.

E kulcs valóban a fönnebb jelzett eredményre vezet.

A megye legszélsőbb pontjait a következő helyek képezik:

éjszokról P a t a s :	47° 52. ⁵ '	éjsz. sz.	35° 19'	kel. hossz.
délről A l s ó - P e n y v á d :	47° 25. ⁵ '	„	35° 5. ⁵ '	„
keletről R é t a l a p :	47° 36. ¹ '	„	35° 35'	„
nyugotról K a p i :	47° 42. ⁵ '	„	34° 56. ⁵ '	„

E szélső pontok távolsága tesz:

Patas és Alsó-Penyvád között:	6.95 mfdet,
Rétalap és Kapi között:	6.5 mfdet.

Mindezen adatok máris eléggé jelzik megyénk meglehetősen szabályos alakzatát, mely — habár csak megközelítőleg — lehetővé teszi a megye közép délkörének és párhuzamos körének kijelelését. Ha u. i. a keleti hosszúság szélső pontjainak távolát felezzük, középhosszuság gyanánt 35° 15.⁵' kapunk, mely ponton átfektetett délkör a következő helyeken és határokon vonul át: nyárad határ, Ladamér és Zámolytól keletre, Pinnyéd, Gyirmóthtól, Szemerétől keletre Fel-Péc nyugoti tövén át. Hasonlóképp találjuk a középszélességet: 47° 39', melyen átfektetett párhuzamos (szélességi) kör Enesét éjszokról érinti, Ikrényen, Kis-Megyeren, Örkényen és Bönyön vonul keresztül. E középszélességi és hosszúsági körök Győr város területén, illetőleg határában a Rába — parti szállások — és Gyirmóth között vágják egymást; e pont képezi tehát körülbelül a megye földrajzi középpontját.

Ha megyénk közép délkörét a földgömbön végig kisérjük, az a következő pontokon halad át: éjszak felé indulva Morvaországon, Szilézián, Poroszországon — névszerint Posenen és Pomeránián át a keleti tengerbe, innen Svédország keleti oldalát hosszában átszelve, az éjszaki jeges tengerbe, Spitzberg sziget keleti oldala mellett elhaladva az éjszaki sarknak tart; innen É.-Amerika nyugoti oldalát surolva, átszeli az éjszaki és déli csendes tengert, Afrika déli csucsán épen a Jórémény foka mellett fölemelkedik, Afrikát egész hosszában áthasítva,

Tripolison keresztül lép a földközi tengerbe, majd Dél-Olaszország keleti nyujtványát és az ádriai tengert átszelvén, Dalmátia legalsó részén és Herzegovinán át tér vissza kiindulási helyére

Hasonló körutat tehetünk megyénk középszélességi körén, miközben a következő pontokat érintjük: nyugot felé indulva Stajrország éjszaki, Bajorország déli részén áthaladva, a bodeni tó érintésével Franciaországot szeli át, majd az atlanti oceánon át É.-Amerikába, névszerint az Egyesült-Államokba lép; innen az éjszaki csendes tengeren át Ázsiába jó, és Chinán, Tatarországon, Bessarábián és Moldván keresztül tér vissza.

Míg Győrmege földrajzi fekvését nem közvetlen meghatározások, hanem csakis térképi hálózat nyomán adhatjuk: addig egyes pontjairól igen is birunk közvetlen földrajzi meghatározásokat felmutatni. Így említők, miszerint Lipszky hazánkban körülbelül 500 helységnek ismerte földrajzi fekvését, melyeknek jegyzékét a „*Conspectus Generalis*“-ban tette közzé; ugyane jegyzék megjelent Zach „*Monatliche Correspondenz*“ című folyóiratában. E jegyzékben találjuk megyénk több pontját is. Kiváló súlyt fektetett a földrajzi meghatározásokra a cs. k. táborkar, mely is háromszögméréseit csillagászati meghatározásokkal kapcsolta össze. E munkálatokat megyénkben Pasquich, a budai csillagda igazgatója és Augustin végezték. Névszerint az első 1807-ben *) határozta meg Győr földrajzi szélességét; a hosszúságot pedig Augustin határozta meg 1808-ban a bécsi Szt.-István toronytól, mely is a háromszögtani fölvétel kiindulási pontjául szolgált. Ez utóbbi meghatározás tűzjelek által történt ápril 29-én és 30-án reggel és este. A Pozsony közelében lévő hundsheimi hegyen u. i. löport lobbantottak fel, melynek lángja a bécsi egyetem csillagdjából úgy, mint a győri tűztoronyból egyaránt látható volt. A meghatározás eredményét alább adjuk rovatos összeállításban.

Különös figyelmet szentelt a táborkar megyénk néhány pontjának 1810-ben, a midőn Magyarországra nézve egy háromszögméreti alapvonalat (Trigon. Basis) Győrmege területén jelelt ki; erről utóbb még lesz alkalmunk bővebben szólni. **)

Az építészeti igazgatóságnak hasonlóképp több földrajzi meghatározást köszönünk. Munkálatai ugyan közvetlenül arra szorítottak,

*) Hunfalvy, I. 22.

***) Mint a kat. földrajzi intézettől értesültem, már is tervben van Magyarország háromszögtani új fölvétele, mely alkalomból a nyuli Magas-hegy csúcsa van kiszemelve alappontnak, s ez okból földrajzi fekvése csillagászatilag lesz pontosan meghatározva.

hogy a háromszögmereti hálózat pontjainak távolságát a budai csillagda délkörétől és szélességi körétől bécsi ölelben meghatározta; az így nyert adatokat azonban Valland építészeti felügyelő fokokra és percekre is átszámította, s ez által az illető pontok földrajzi fekvését könnyebben feltalálhatóvá tette. Amennyiben az adatok rendelkezésünkre állnak, közölni fogjuk az eredeti meghatározásokat úgy, mint ezeknek átszámításait.

Mielőtt azonban ezt tennők, szükségesnek tartjuk megjegyezni, miszerint az átszámításnál a budai sz.-gellérthegyi csillagda fekvésének azon meghatározása vétetett fel alapul, melyet a cs. k. katonai mérnökök újabb időben tettek; e szerint ugyanis az említett csillagda Ferró délkörétől $36^{\circ} 42' 53.135''$ hosszúsággal és $47^{\circ} 29' 15.97''$ szélességgel bír. Kules gyanánt pedig azon arány szolgált, melyet már e cikk elején az egész megye földrajzi kiterjedésének megállapításánál jeleztünk és alkalmazásba is vettünk.

Nem akarjuk állítani, hogy ezen átszámítások mind a pontosság túlzárnyalhatlan magaslatán állnak, de megengedhető hibáik mindenestre igen csekélyek, s nagyrészt csakis a mpercekre szorítkoznak.

A meghatározások általában vagy a helységek tornyaira vagy a magaslatokon felállított háromszögmereti gúlákra (Pyramis) vonatkoznak. Az adatokat nagyrészt Hunfalvy munkájából (I. 38.) kölcsönöztem; de felvettem jegyzékembe oly helyeket is, melyeknek fekvését csupán a földrajzi intézet pontos térképe nyomán határoztam meg. Nem igényel ugyan e mód feltétlen bizalmat egész az utolsó percig, de némi tájékozást, sőt gyakorlati alkalmazhatóságot mégis nyújt. E helyeket: kat. térkép megnevezéssel, a többieket a meghatározók neveivel jeleltem.

Hely név	Keleti hosszúság Ferrótól	Éjsz. szélesség	Meghatározó
Abda	$35^{\circ} 13' 18.22''$	$47^{\circ} 42' 8.65''$	épit. igazgat.
Asszonyfa	35 29	47 30	kat. térkép.
Ásvány	35 10 12.23	47 50 43.48	épit. igazgat.
Bajcs (Nagy)	35 21 8.69	47 46 25.38	épit. igazg.
Balony	35 19 58.32	47 50 21.54	épit. igazg.
Bácsa	35 19 40.40	47 44 19.56	épit. igazg.
Borba	35 29 30	47 32	kat. térkép.
Bóny (gúla)	35 33 28.05	47 39 39.325	táborkar.
Börcs	35 9 55.80	47 41 42.32	épit. igazg.
Csanak	35 17	47 38	kat. térkép.
Dunaszegh	35 12 32.62	47 46 49.22	épit. igazg.
Duna Szt. Pál	35 10	47 46 30	kat. térkép.

Hely név	Keleti hosszúság Ferrótól	Éjsz. szélesség	Meghatározó
Enese	35 ⁰ 5' —"	47" 38' 30"	kat. térkép.
Écs (Nagy)	35 23 30	47 33 30	kat. térkép.
Fel-Péc	35 16	47 31 30	kat. térkép.
Gönyő	35 26 20 ⁹³	47 44 29 ⁶⁸	épit. igazg.
Gyarmat	35 9 30	47 28	kat. térkép.
Gyirmóth	35 14 30	47 38	kat. térkép.
Gyömöre	35 14	47 30	kat. térkép.
Győr	35 16 28	47 41 15	Lipszky
Győr	35 16 30	47 41 27	Lipszky
Győr, tűztorony	35 17 56	47 41 12	August
Győr, tűztorony	— — —	47 41	Pasquich
Győr, tűztorony	35 18	47 41	Kreil *)
Győr, tűztorony	35 17 56	47 41 14 ⁹	táborkar
Győr, tűztorony	35 18 1 ⁹⁷⁵	47 41 14 ⁵¹⁵	táborkar
Győr, tűztorony	35 17 43 ⁰⁸	47 41 46 ⁹⁰	épit. igazg.
Hecse	35 21 30	47 41	kat. térkép.
Hédervár	35 6 3	47 49 35	Lipszky
Hédervár	35 7 22 ⁸⁵	47 50 37 ⁷⁵	épit. igazg.
Kajár	35 15	47 29 30	kat. térkép.
Kapi	34 56 30	47 42 30	kat. térkép.
Kecskemét puszta	35 27 4 ⁵⁹	47 41 8 ⁷⁷	épit. igazg.
Kis-Baráth	35 18 30	47 37 30	kat. térkép.
Kis-Megyer	35 20	47 39	kat. térkép.
Koroncó	35 11 30	47 36	kat. térkép.
Kóny	35 1 30	47 37 30	kat. térkép.
Magashegy (n.-baráthi, gúla)	35 19 35 ⁶⁶⁵	47 34 44 ⁸⁸	táborkar
Malomsok (Uj)	35 3 30	47 27	kat. térkép.
Medve	35 19 41 ⁸³	47 48 38 ²⁴	épit. igazg.
Mező-Eörs	35 33	47 34	kat. térkép.
Mindszent	35 30	47 35	kat. térkép.
Mórichida	35 5	47 31 30	kat. térkép.
Nagy-Baráth	35 19	47 36 30	kat. térkép.
Nyul	35 21 30	47 35 30	kat. térkép.
Örkény (gúla)	35 27 26 ³⁵⁵	47 39 4 ⁰²	táborkar
Öttevény	35 9 8 ²³	47 44 11 ⁸⁵	épit. igazg.
Öttevény-Sziget	35 11	47 44 50	kat. térkép.
Pannonhalma	35 24 6	47 32 32	Lipszky
Pannonhalma	35 25 30	47 33	kat. térkép.
Patas	35 19	47 52 30	kat. térkép.

*) E meghatározást a bécsi cs. kir. meteorológiai és földdelejtési intézet 1859-iki évkönyvéből kölcsönöztem.

Hely név	Keleti hosszúság Ferrótól	Éjsz. szélesség	Meghatározó
Patas	35 ⁰ 19' 20. ₈₀ "	47 ⁰ 57' 1. ₃₇ "	épit. igazg. *)
Pázmánd	35 27	47 34	épit. igazg.
Péér	35 27 25. ₉₅	47 37 13. ₁₃	kat. térkép.
Radvány	35 21	47 50	kat. térkép.
Ravazd	35 25 30	47 30 30	kat. térkép.
Rába-Patona	35 9	47 37 30	kat. térkép.
Rába Szt.-Mihály	35 5 40	47 34 30	kat. térkép.
Ráró	35 9 30	47 49 30	kat. térkép.
Ságh	35 25 54. ₂₆	47 35 30. ₆₃	épit. igazg.
Ságh (gúla)	35 25 59. ₈₉₅	47 35 30. ₀₅₅	táborkar
Ságh (déli alappont)	35 30 37. ₈₄	47 30 11. ₈₂₅	táborkar
Sövényház	35 2 20	47 41 30	kat. térkép.
Szemere	35 14	47 33	kat. térkép.
Szt. Iván	35 24 0	47 42 10. ₁₇	épit. igazg.
Szerecsen	35 13 30	47 28	kat. térkép.
Táp	35 30	47 31 20	kat. térkép.
Táp-Szt.-Miklós	35 31	47 30	kat. térkép.
Tényő	35 18 30	47 32 30	kat. térkép.
Téth	35 10 30	47 31	kat. térkép.
Vámos	35 18 49. ₉₉	47 45 40. ₇₈	épit. igazg.
Vének	35 25 24. ₁₂	47 44 51. ₄₈	épit. igazg.
Zámoly	35 14 33. ₃₈	47 45 4. ₅₅	épit. igazg.

Fönnebb említők, miszerint az építészeti igazgatóság eredeti munkálata az egyes helyek fekvését nem fokokban, hanem hossz mértékben adja és pedig a budai csillagda délkörétől és szélességi körétől. Nem tartjuk tehát érdektelennek az eredeti fölvétel adatait bécsi ölemben kifejezve szintén ide igatni. **)

Távolság a budai
délkörtől nyugotra : széles. körtől éjszakra:

Abda	58,879. ₇₆	12,584. ₈₄
Ásvány	60,917. ₂₆	20,969. ₅₇
Bajcs (Nagy)	53,726. ₁₀	16,765. ₉₀
Balony	54,507. ₇₇	20,612. ₀₈
Bácsa	54,693. ₂₇₄	14,716. ₇₀₄
Börcs	61,095. ₁₆	12,155. ₈₁

*) Az ép. igazg. által adott ezen szélesség valószínűleg hibás, mert majdnem 5 perccel magasabba teszi Patast, mint a kat. térkép, sőt mint a saját adataiból összeállított kataster-térkép.

**) Hunfalvy, I. 91; összeszvetve és némileg kiegészítve az orsz. háromszög-méreti hivataltól nyert adatokkal.

Távolság a budai

délkörtől nyugotra: széless. körtől éjszakra:

Dunaszegh	59,379. ⁰⁹	17,154. ²⁰
Duna Szt.-Pál	61,103. ²⁶⁰	17,579. ⁸⁷¹
Gönyő	50,304. ⁰⁰	14,881. ⁵⁰
Győr	55,978. ⁶⁴⁰	12,217. ²⁸⁹
Hédervár	62,772. ⁸⁰	20,876. ²⁰
Kecskemét puszta	49,827. ³⁶	11,609. ⁴⁹
Medve	54,683. ¹⁶¹	18,929. ⁷⁵⁵
Öttevény	61,618. ³²⁴	14,583. ⁰⁵⁵
Patas	54,907. ⁹³⁹	23,215. ⁵⁰⁹
Péér	49,593. ⁴⁷⁰	7,771. ⁵⁸⁶
Péér (gúla)	50,487. ⁶⁹³	6,936. ⁸⁹⁹
Szt.-Iván	51,849. ³⁶³	12,609. ⁸⁸⁵
Vámos	55,245. ⁶²	16,038. ⁷⁵
Vének	50,928. ⁰⁰	15,236. ⁰⁰
Zámoly	58,056. ⁶²⁰	15,449. ⁵⁸³

A megye határai, alakja, kiterjedése és felosztása. *)

Győrmegyét öt szomszédos megye zárja körül, névszerint: ÉK.-ről Komárom, K.-ről Komárom és Veszprém, D.-ről kizárólag Veszprém, Ny.-ről Soprony és Mosony, ÉNy.-ről és É.-ről Pozsony.

Természetes határait képezik ÉK.-ről a Csiliz-folyó, É.-ről a Nagy-Duna, Ny.-ről a Rába, majd a Rábca és a Kis-Duna.

Határvonalát kijelölendők, induljunk ki legmagasabb éjszaki pontjától — Patastól, melytől kezdve D. felé egész Szögyéig a Csiliz képezi a megye határát (körülbelől 11 ezer öltre), hol is e folyó a Nagy-Dunába szakad. Patastól elsőben K. felé kanyarog a határ, de nemsokára DK. irányt vesz és Izsap komárommegyei helység mellett elhaladva, egy épszögü kanyarulattal egyenesen D. felé tart, s ez irányban Szögyénél a N.-Dunával találkozik.

Innen kezdve K. irányban e folyó képezi határát (körülbelől 7 ezer öltre), de Gönyő alatt már elhagyja a fejedelmi folyót és a komárommegyei K.-Keszin alul előbbi irányával derékszöget képezve, határozottan D.-nek tart, és pedig Öreg-Szent-János és Böny határait érintve, alig mutat némi csekély kanyargást. Böny alatt csaknem derékszög alatt K. felé fordul, de csakhamar visszatér előbbi irányába és Rét-alap, Mező-Eörs mellett elhaladva, csúcsos beszögelléseket tesz.

Végre Táp-Szt.-Miklós körül, illetőleg Bánk és Lázi veszprém-megyei helységek között Ny. irányt ölt, miközben szintén megtartja

*) Rövidség okáért az égtájakat csupán kezdőbetűjökkel jelelem: É, K, D, Ny.

yakori csúcsos beszögelléseit; így mindjárt Táp-Szt.-Miklósnál és Asszonyfánál erősen bemélyed, míg a két helység között az asszonyfai rajornál Veszprémmegyébe domborodik. Asszonyfától félköralakban ágja át a hármás — tarjáni erdőt, s ennek ny. oldalán erős beszögellést képezvén, áthatítja a pátkai völgyet és a sokorói hegycsoport első nyujtványát — a Harangozót; ettől félkörös kanyarulatokban Lovász-Patona (Veszprém.) fölött elhaladva, Szerecsent megkerülve, Gyarmatnál mély öblöt vet, és ujlag egy nagy félkört kerítve, Ó-Malomoknál találkozik a Vas- és Sopronymegyét elkülönítő Rába folyóval (körülbelül 12 ezer öl hosszában), s ehhez simulva, határozottan é. irányt vesz; csekély kanyarodásait leszámítva, meglehetősen egyenesen tart Kis-Babóth felé, miközben K.-Árpást, Mórichidát és Rába-Szent-Miklóst súrolja. K.-Babóth és Rába-Szt.-Mihály között elhagyván a Rábát, ény. irányt vesz, és aránylag csekély kanyargással Kóny és Bődöge mellett eljut Kapi helységhez, mint a megye legszélső nyugoti pontjához.

Itt a Rábcához csatlakozva (mintegy 12 ezer öltre) kigyózik K. felé, miközben Rétit és Sövényházát érinti. Hugoth pusztától keletre ismét elhagyja e folyót, és egy kanyarulattal ék. irányban tart; majd a Iébény-szt-miklósi cukorgyár fölött ÉK.-re fordulván, a mosonyi Duna-ághoz (K.-Dunához) simul, s ennek mentében (körül-belül 7 ezer öl hosszúságban) érinti Duna-Szt-Pált, Zsejke pusztát és a mosonymegyei Mecsért. E helység fölött elhagyja e folyót is, és Ny. felé vetett kidomborodással megkerüli Hédervárt és a pozsonymegyei Lipót helység alatt a N.-Duna ágait, majd magát a főfolyót is átvágva s e közben a Duna-ágak szeszélyes kanyargásait utánozva, Nyárad mellett elhalad, és ék. irányban kiindulási pontunknak — Patasnak tart.

A megye imént rajzolt határvonalának hosszát csakis megközelítőleg adhatjuk a kat. földr. intézet térképe valamint saját térképünk nyomán, és pedig ÉK.-ről (Patastól Szögyén át K.-Keszziig) 18 ezer öl; K.-ről (K.-Keszitől a táp-szt.-miklósi kanyarulatig) 21 ezer öl; D.-ről (a táp-szt.-miklósi kanyarulattól Malomsokig) 35 ezer öl; Ny.-ről (Malomsoktól — Kapin át — Hédervárig) 50 ezer öl; s végre ÉK.-ről (Hédervártól — Patasig) 20 ezer öl; s így az egész megye határvonalának hossza megközelítőleg 144 ezer ölet, vagyis 38 mfdet tesz, melyből a folyók által képezett természetes határra mintegy 49 ezer öl vagyis 12 mfd esik.

A megye alakja, külszabása — nem ugyan egyes részleteiben — de egészben véve meglehetősen szabályosságot mutat; keleti és déli oldalát csúcsos ki- és beszöggelések jellemzik, DNY. elég síma menetű, míg

É. és ÉK. körvonala örökös tekervényekben kanyarog, és a megye ezen oldalának fodros alakot kölcsönöz; e kigyózó vonalakat természetes határainak: a Rábca, N.- és K.-Duna és a Csiliz-folyók szeszélyes kanyargásainak köszöni.

Alakját tekintve a megye két egymás fölött álló négyszöget képez; az alsó nagyobb négyszög sarkai: Gönyő, Táp-Szt-Miklós, Malomsok és Kapi. E négyszög fölött áll a másik kisebb, melynek négy sarkát: Vének, Öttevény, Hédervár és Patas képezik. Mindkét négyszög szabályos földrajzi fekvéssel bír, a mennyiben oldalaik — eltekintve a kanyarulatoktól — meglehetősen határozottan a négy fő égtáj felé néznek. A négyszögek csúcsait egyenes vonalokkal összekötve, megkapjuk az oldalak átlagos hosszát, és pedig a gönyői és táp-szt-miklósi csúcs között: 4 mfd, Táp-Szent-Miklós és Malomsok között ismét 4 mfd., Malomsok és Kapi között 4 mfd, végre Kapi és Gönyő között 6 mfd; a felső kisebb négyszög mind a négy oldala körülbelül 2 mfdet tesz. Mindez eléggé jelzi a megye alakjának meglehetősen szabályos voltát.

Megyénk nagyságára birunk ugyan adatokat már a mult századból, anélkül azonban, hogy ezeket megbízhatóknak tarthatnánk. Így a mult század végén Novotny „Statistica Regni Hungariae“ című munkájában közli a megyék kiterjedését, de elhallgatja a forrást, melyből adatait meríté; ő Györmegye kiterjedését 30 □ mfdre teszi; az 1772-ben behozott urbér 28.₁₆ □ mfdet mond; Németh László e század elején a győri evang. gymnasium igazgatója Görög D. térképe nyomán 30 megye területét — köztük Győrét is kiszámította *) ; szerinte:

{	Csilizköz	1·80 □ mfd.
	Szigetköz	3·60 „ „
	Tóköz	5·0 „ „
	Összesen	10·40 □ mfd.
	Pusztai járás	9·5 □ mfd.
	Sokoráljai járás	7·96 „ „
	Az egész megye	27·86 □ mfd.

Megbízható méréseket elsőben a táborkar kezdett végezni, midőn e század elején az osztrák birodalom fölméréséhez fogott. Már fönnebb említők, miszerint ez alkalommal (1810-ben) épen megyénk területére esett egy háromszögmereti alapvonal (Trig. Basis). E fontos vonal megérdemli, hogy tüzetesebben ismertessük.**)

Az alapvonal gyengén elhajlik a dél-éjszaki iránytól és pedig felső

*) Lásd: Schedius, Zeitschrift von und für Ungarn.

***) A kat. földrajzi intézet »Topographische Beschreibung« című hiteles kézírati munkálata szerint.

29.⁴ □ mfdre teszi. Ficker az osztrák birodalom egyes területeit a táborkar háromszögmérései alapján földrajzi mfdekben kiszámította, s ez alkalommal a Bessel által pontosan megállapított kulcsot használta az osztrák és földrajzi mfdek kölcsönös átszámításánál; Bessel szerint u. i. egy osztrák futó mfd = 1.0223726 földrajzi futó mfd-dal, s egy osztrák □ mfd = 1.04524577 földr. □ mfd-dal. *) Ficker számítása megyénk területét 25.7130 földr. □ mfdre teszi.

A m. kir. helytartó tanács 1865-ben közzétett kimutatása szerint megyénk kiterjedése 27.3132 földr. □ mfdet — a táborkar mérései szerint pedig 24.87 osztrák (= 26.64 földr.) □ mfdet tesz; végre a miniszterium által legújabbán kiadott statisztikai kimutatás megyénket 24.60 osztrák □ mfdre teszi.

E két utóbbi adat tehát meglehetősen összevág, melyeknek középértékét elfogadva, megyénk a kisebbek közé tartozik.

Megyénk közigazgatási tekintetben négy részre: u. m. három járásra és Győr szab. kir. város területére oszlik. A járások neve: tó-, sziget-, és csiliz-közi, sokoró-aljai és pusztai járás.

1. Tó-, sziget- és csiliz-közi járás megyénk azon ény. részét képezi, mely Soprony, Mosony, Pozsony és Komárommegyékre dül. A szomszéd sokoróaljai járástól nagyrészt a Rába folyó választja el, kivéve Rába-Patona környékét, hol is a tó-, sziget- és csilizközi járás határa a Rábától jobbra kitérve, meglehetősen öblöt vet, de utóbb Ikrénynél ismét e folyóhoz simul. Győr város területének é. részétől egy darabon (Pinyédttől Győrig) a Rábca folyó, innen pedig a likócsi pusztáig a K.-Duna választja el. E ponttól kezdve a pusztai járással határos, és ettől előbb a K.-Duna, utóbb pedig (Vénektől) a N.-Duna különíti el.

A tó-, sziget és csiliz-közi járás — mint neve is mutatja, három kerületből: Tóköz-, Szigetköz- és Csilizközből nőtt össze, melyek mindannyian természetes határok közé vannak szorítva. Így Tóköz azon terület, mely Győrtől Ny.-ra a Rába és K.-Duna között fekszik, Soprony és Mosonymegyékre dül; közepét a Rábca hasítja át. Szigetköz Győrtől ÉNy.-ra a Kis- és N.-Duna közt terül el, Mosony és Pozsonymegyékre hajlik. Szigetközt másként Kis-Csallóköznek is nevezik, ellentétben a N.-Duna balpartján elterülő Nagy-Csallóközzel. Végre Csilizköz mint sziget szorul a N.-Duna és a Csiliz folyó közé, Győrtől É.-ra esik, Pozsony nemkülönben Komárommegyével határos, és Csallóköznek egy részét képezi. Csilizköz többször kiszakítottatott a megye kebeléből; így az

*) Hunf. I. 106. l. Megjegyzendő továbbá, hogy egy osztrák □ mfd = 10 ezer hold, egy holdat 1600 □ öllel számítva; egy földr. □ mfd pedig = 9567.128 hold.

50-es években Komárommegyéhez tartozott, és csak az alkotmány életbeléptével 1861-ben csatoltatott vissza Győr megyéhez.

2. Sokoró-aljai járás megyénk dny. része, mely Soprony és Veszprémmegyékkel határos, É. oldalán Győr város területével, K.-ten pedig a pusztai járással érintkezik, s ettől a DK.-tól ÉNy. felé egyenes irányban haladó csanak — nyul-, és — ravazdi hegylanc választja el.

3. Pusztai járás a megye DK. részét képezi, D.-ről Veszprém, K.-ről Komárommegyékkel, É.-ről Szigetközzel, Ny.-ról pedig Győr város területével és a sokorói járással határos; a komárommegyei Csallóköztől a N.-Duna, Szigetköztől pedig a K.-Duna választja el.

4. Győr város területe az említett három járás közé van ékelve, és az egy Csilizköz kivételével, a többi részek mindegyikével érintkezik.

Az említett alkatrészek kiterjedése a kat. földrajzi intézet térképe, illetőleg az adókataster nyomán tesz:

Tó—sziget—csilizközi járás	9. ⁸⁵	□	mfđ.
Sokoróaljai járás	6. ⁸⁶	”	”
Pusztai járás	9. ¹⁵	”	”
Győr város területe	0. ⁷⁸	”	”
Összesen	26. ⁶⁴	□	mfđ.

2. A megye domborzati viszonyai.*) (Hegyrajz.)

Fehér Ipolytól.

Hegyek, dombok, magaslatok.

Megyénk magassági tagosulata habár nem bir is valami rendkívüli érdekességet felmutatni, kellemes változatossága által azonban nem is áll épen utolsó helyen. A mérsékelt domborzatok csaknem minden árnyalatát magába zárja; a mély fekvésű vizenyős talaj mellett ott találjuk a dúsán termő síkságokat, valamint a szőlővel és erdővel koszoruzott magaslatokat. A megye éjszaki felét általában sík, mondhatni mély fekvés jellemzi; nyugoti és keleti oldalán a talaj emelkedik, a nélkül, hogy észrevehető magaslattá nőne; míg a déli oldalt csaknem egész terjedelmében hullámzatos emelkedettségek szegélyezik, melyek a DK. részen összefüggő hármass lánccá fűződnek és DK.-tól ÉNy. felé csaknem a megye szivéig benyulnak.

Egészben véve megyénk magaslatai a Bakony-hegységnek éjszaki

*) Adataimat részben Hunfalvy egyetemes munkájából, részben pedig Matusek Antalnak Győrmege történeti leírását tárgyzó kéziratából merítettem.

elődombozatát képezik, melyeket Hunfalvy a szent-márton dombcsoport egyetemes nevezete alá foglal.

E dombcsoportok azonban nem állnak szakadatlan összefüggésben a Bakony jóval magasabb hegységeivel, hanem ettől a Veszprémmegye éjszaki határvonalát képező és Lázi, Románd, Ghic, Hathalom, N.-Dém, Lovász-Patona, Gecse és Takácsi helységek mentében átvonuló völgy által vannak elkülönítve, és egészen önálló jellegöknél fogva magukban képeznek egy egészet. Az átmenetet egyes pontokon pl. Bánk, Lázi és Táp-Szent-Miklós között meglehetősen domborulatok képezik, míg másutt a völgyelések a láncolatot határozottan megszakítják.

A tudomány megállapított fogalmaihoz szigoruan alkalmazkodva, megyénk magaslatait alig illeti meg a „hegy“ nevezet, hanem meg kell elégedniök a „domb“ szerényebb címével. Azonban a szóalakítás könnyítésére mégis megengedhetőnek tartjuk az egész láncá füződött magaslatokat „hegylánc, hegycsoport“ névvel jelezni, és a „domb“ elnevezést a közélet által elfogadott értelemben egyes kisebb emelkedések számára fenntartani.

Megyénk emelkedéseit Hunfalvy három sorra osztja, u. m. a szent-mártoni, ravazd-ménfői és a sokorói láncolatra, melyek egymással párhuzamosan haladva, két — meglehetősen egyenlő szélességű völgygyel az Écs és Szent-Márton közt elterülő Pánzsa — völgyet és a tényő-pátkait zárják be. Matusék ezen három hegylánchoz negyedik gyanánt azon hullámzatos magaslatokat csatolja, melyek a megye DNy. oldalán Veszprémmegyéből benyulva a sokorói völgyön terülnek el, és inkább a talajnak egészben vett magas fekvése, mintsem egyes feltűnő kiemelkedések folytán számíthatók a hegyrajzi tényezőkhöz.

Lássuk az érintett hegycsoportokat egyenkint. Kezdjük a legjelentékenyebbnél, mely Románd és Péterd veszprémmegyei helységeket elhagyván, Ravazdnál lép a megyébe, és DK.-ről határozottan egyenes vonalban nyulik ÉNy. felé, mi közben keleti oldalán Écs, Nyul, Nagy- és Kis-Barát helységeket érinti, míg nyugoti oldalát az egy Pátka község kivételével egyebütt termékeny szőlőtelepek borítják.

E hegylánc hosszúságra, szélességre és magasságra egyaránt felülmúlja megyénk egyéb emelkedéseit; hossza körülbelül 3 mfd, legnagyobb szélessége pedig (Ravazd és Pátka között) mintegy $\frac{3}{4}$ mfdet tesz; magassága a megye határától kezdve habár gyengén, de mégis emelkedik, és tetőpontját a nyuli és tényői határok találkozásánál Szent-Pál hegyben és a Magas-hegyben éri el; az elsőnek magassága az ádriai tenger színétől a táborkar mérése szerint 1005 b. láb, míg az utóbbié 996 b. láb. Ezek képezik megyénk legmagasabb pontjait; innen kezdve a hegylánc magas-

sága ismét apad, míg végre Ménfő és Csanak szőlőhegyeiben csaknem meredek lejtéssel egyszerre megszakad.

A hegylánc gerincét nagyrészt erdők koszoruzzák, míg lejtőit — névszerint a keletit Écstől kezdve egész Csanakig, a nyugati oldalon pedig Ménfő és Tényő felé eső hajlásait szőlőtelepek borítják. A Ravazd és Écs közt fekvő keleti lejtőség erdői újabb időben szántóföldekké alakultak.

E láncolat kiválóbb pontjai külön elnevezéssel bírnak; ilyen az Amároshegy Pátka és Ravazd között, Feketehegy Pátkától ÉK.-re, Tényőhegy, Nagy-Écshegy a hasonnevű falvak szomszédságában, Paperdő-hegy Kis-Écstől Ny.-ra, a fönnebb említett Magashegy vagy Hegyesmagas Nyultól Ny.-ra, Rákóczy Csanak és Kis-Barát helységek határában, Kiáltó N.-Baráttól Ny.-ra; ez utóbbi hegynek nevét Matusék szerint a szóhagyomány onnan származtatja, hogy hajdan a munka kezdetét és végét ezen helyről kiáltotta ki az ezzel megbízott községi előljáró, és pedig a munka befejezését „hujja“ szóval.

A második láncolat az előbbitől keletre esik, Bánk és Lázi veszprémmegyei helységektől Táp-Szent-Miklósnál nyomul megyénkbe, s innen kezdve a középső hosszú láncolattal párhuzamban ÉNy. felé tart; s ezzel a Pánzsza-ér által öntözött termékeny völgyet alkotja. Habár nincs is oly tökéletes lánccá kifejlődve mint az előbbi, menete mindazonáltal tisztán felismerhető. Gerince nem képez oly egyenes vonalt mint az előbbié, hanem az önállóan kiemelkedő magaslatok váltakozva a közbeeső völgyelésekkel, együttesen alkotják a hullámzó láncolatot. Így már Tápnál a Részhegyben hirtelen felcsúcsosodva és csakhamar ismét lesüllyedve, majd Tarján pusztán és Illok erdőn át hullámozva, Pannonhalmába vegyül, s itt a történelmileg nevezetes hármasszúcsot (mons tricollis Pannoniae) alkotja, melynek egyik ormán a magyarországi bencések ősi fészke: a pannonhalmi főapátság emelkedik. Innen kissé szétterülvén, részben K. felé Pázmándnak, részben eredeti irányát követve Ságának hajlik, és itt egy darabon elsímulva, nem messze a Ság-halomban ismét kerekded alakban felcsúcsosodik. Láncolata itt megszakad, hadár apróbb domborodásokban irányát tovább is folytatja, míg végre K.-Megyernél a Templom-hegyben és Szabadhegyben teljesen elmosódik.

E keleti láncolat vagy inkább csoportozat megyénk legszebb részletei közé tartozik; a látvány, melyet e dombcsoportok az écsi vagy nyuli magaslatokról tekintve nyújtanak, valóban egyike azoknak, melyek egy enyhe látkép minden elemét kellemes összhangzatban tartalmazzák. A dombok játsszi hullámozása merész ugrásban tör ki a hirte-

len felmeredő csúcsokban; a szelíd hajlásokat úgy, mint a gerinceket kifehérlő házakkal, pincékkel tarkított szőlőtelepek borítják; mint egy korona emelkedik az egész csoportozat fölé a pannonhalmi főapátság fellegvára, melynek tornyáról messze szétragyog a kettős kereszt, mint hazánk keresztény polgárosodásának emlékoszlopa. S az egész látképnek hátterét a Győrtől a Duna mentében Komárom felé terjedő síkság képezi, melynek végvonásai egy részről a nyitrai hegyek kékellő ködében, más részt a Vértesek láncolatában mosódnak el.

A harmadik vagy nyugoti láncolat Kajár és Pátka között ér a megyébe és Kis-Péc, Fel-Péc, nemkülönben Szemere határait Tényőtől és Pátkától elkülöníti.

A ravazd-csanaki főláncolattól Ny.-ra esik s ezzel párhuzamosan DK.-től ÉNy. felé haladva, a tényő-pátkai völgyet alkotja. E nyugoti láncolat ÉNy. vége képezi a szoros értelemben vett sokorói hegyeket, mely nevezet eredete fölött szétágazók a vélemények. Encsesy „sok uru“ szótól származtatja, míg Matusék a hegység „sok orru“ (ormu) alakjában sejtí az elnevezés forrását. Azonban tág értelemben megyénk összes hegységei a Sokoró nevezet alá esnek.

Kiválóbb pontjai: a Harangozóhegy Kajártól DK.-re, tetején a pálosok elpusztult zárdájának gyér emlékeivel; a Kopasz, K.-Pécnél. Fel-Pécen a Tövisvárnál megszakad és ismét az Ebédlátó magaslatba emelkedik, utóbb pedig a szemerei szőlőkön át felhuzódik Pusztasz. -Pálig, útjában mindinkább lelapulva, míg végre Koroncó felé homokbuckákban enyészik el.

A láncolat délkeleti részét inkább erdők, míg éjszaknyugoti hajlását szőlők borítják.

Megyénknek ezen három hegyláncolata mellékelt térképünkön szintén kivehető, amennyiben az emelkedéseket nagyrészt szőlők és erdők borítják, melyek térképünkön színekkel vannak előtüntetve.

Végre jelentékeny emelkedettséget mutat megyénk délnyugoti része, melyet azonban inkább a talajnak egészben vett magas fekvése jellemez anélkül, hogy egyes kiemelkedésekkel bírna. E dombhát a veszprémmegyei Lovász-Patonát elhagyva, Szerecsennél éri el megyénk határát, honnan Gyömörén, Gyarmathon és Téthen át Ny.-ra majdnem a Marcal mocsárokig huzódik s a Kasza-hegynél szétterül. Ezen emelkedett terület a sokorói hegylánccal képezi a Sokoró-alját, vagy sokorói völgyet, melynek közepén a Bakonyere csörgedez végig.

E dombhát másként Gyür-hátnak is neveztetik, és pedig Matusék szerint azon körülménynél fogva, mivel ez képezhette egykor az avar gyürünek vagy körsáncnak határát.

Kisebb emelkedésekkel szintén több helyütt találkozunk, névszerint megyénk alsó felében; ilyen az örkényi domb; Böny falu felső végén homokdomb emelkedik, melynek felső vége Sinai-, alsó vége pedig Ördöghegynék neveztetik; e domb a komárommegyei Ördögásta dombbal forr össze; végre a sokorói hegyekhez csatlakoznak: Paradicsom, Szent-Pál, Pagonyerdő, Fövényes domb stb. földhátak.

Az elősorolt domborulások közé zárt kisebb völgyeken kívül kiváló említést érdemel azon két hosszúkás völgyelés, melyet a középső (ravazd-csanaki) hegylánc a szt.-mártoni láncolattal képez, s melyen a Pánza-ér kigyózik végig; nemkülönbén a sokorói vagy tényői völgy, melyet ugyancsak a középláncolat és a sokorói hegyek alkotnak.

Az említett emelkedések összesen alig borítják megyénk $\frac{1}{3}$ részét, míg a többi terület termékeny síkot képez; így a pusztai járásnak Komárommegyére hajló része, az egész Tó-, Sziget- és Csiliz-köz, valamint Győrváros területe szakadatlan rónaság, melyet a tekervényesen átkigyózó folyók hullámai öntöznek. Mint hegyes vidéken általában, úgy nálunk sem hiányzanak azon mély hegyszakadások, ugynevezett horgok, melyek nagyrészbén a magaslatokról alárohanó esővíznek köszönik olykor szédítő mélységöket; kiváló példányokat látunk Ravazdon, Écsen, Nyulon és N.-Baráthon. Szigetközben a K.-Duna partján számos domborulat és ezzel kapcsolatban mélyedés is látható; mindezek alig tekinthetők természetes képződményeknek, hanem nagyobb valószínűséggel hozhatók kapcsolatba a Győrt hajdan körítő sáncokkal. Így többi között a szóhagyomány avar maradványnak tartja azon árkot is, mely a két Duna között már-már alig kivehető, s felső vége a rárói határban a N.-Duna árjai ellen emelt töltés tövében az ugynevezett Szárcsa-tó és Bagomér-erdő közé esik, mígal só vége a K.-Duna partján ma is látható. Ugy látszik ezen ugynevezett ördögárok hivatva volt Szigetközt, illetőleg az avargyürüt a felülről jövő megtámadás ellen védeni. *)

Magasságmérések.

Megyénk területén részint országos intézetek, részint egyesek végeztek magasságméréseket; az előbbieket közül legtöbb meghatározást köszönünk a táborkarnak és az orsz. háromszögméreti hivatalnak; adataik egyrészt a kat. földrajzi intézet, másrészt a m. kir. kataster térképén vannak feldolgozva, mint ez utóbbi az ide csatolt térképen is

*) Matusek kézírata.

látható. Ezen térképek adatain kívül átvettem azon magasságméréseket is, melyeket Hunfalvy munkájában találtam. A magasságmérések általában bécsi lábokban vannak kifejezve, és az adriai tenger színére vonatkoznak.

Hely neve.	Magassága	Meghatározó
Abda	382. ⁷⁴ b. láb	táborkar
Árokhegy (Táp-Szt.-Miklósnál)	756	táborkar
Ásvány, a templom kőlépcsője	369. ⁸	Strefleur
Bácsa	382. ²	hár. mér. hiv.
Böny-határ	497. ⁵²	táborkar
Böny-helység	397. ²⁶	táborkar
Bezi	366. ⁶	hár mér. hiv.
Börcs	387	hár. mér. hiv.
Csanaki hegy	745. ³²	táborkar
Derek (K. Péctől DNy-ra)	474. ⁴⁶	táborkar
Duna rendes vizállása Vének alatt	337. ⁹	Strefleur
Dunaszegh	370. ²	hár. mér. hiv.
Duna Szt. Pál	360. ⁶	hár. mér. hiv.
Fel-Péc (szőlő)	823. ³²	táborkar
Fehértó	365. ⁴	hár. mér. hiv.
Gönyő	405. ¹	Kreil
Gönyő	388. ⁸	táborkar
Gönyön a Duna felszine	327. ⁵	Strefleur
Gönyő, templom felső lépcsője	376. ²	Strefleur
Gyarmath	501. ¹²	táborkar
Győr	383. ⁵²	Kreil
Győr	376. ²	hár. mér. hiv.
Győr	376. ²	táborkar
Győr, a Duna felszine	343. ²	Strefleur
Győr, a Duna felszine	342	Kreil
Győr, a színház ajtó küszöbe	359. ⁶	táborkar
Győr közép magassága	380	Kreil
Győr, Mária szobor a sétatéren	362. ¹	táborkar
Kajár (tisztalak udvara)	412	Kornhuber
Kaszahegy (Lesvártól DNy-ra)	428. ²⁸	táborkar
Keckemét puszta	506. ⁶⁴	táborkar
Kis-Écsi országut	385	Kornhuber
Koroncó	393. ³⁰	táborkar
Kóny helység	379. ⁸	hár. mér. hiv.
Kónyi határ	363. ⁶	hár. mér. hiv.
Kiáltóhegy (N.-Baráth)	745. ²	hár. mér. hiv.
Lesvár	410. ⁴⁶	táborkar
Likócs puszta	416. ¹	hár. mér. hiv.
Medve, a Duna ártere	357	Strefleur

Hely neve	Magassága	Meghatározó
Medve, a Duna felszine	332. ⁹ b. láb	Strefleur
Medve, templom küszöbe	359. ²	Strefleur
Mező-Eörs helység	469. ⁶⁸	táborkar
Mező-Eörs határ	450. ⁴⁸	táborkar
Miskoj Gyirmóthtól ÉK-re	373. ²⁶	táborkar
Mindszent	462. ⁸⁴	táborkar
Magashegy	995. ⁷⁰	táborkar
Magashegy	984	hár. mér. hiv.
Magashegy	972	földrajzi intézet
Entől DNY-ra Irtás	482. ⁷⁰	táborkar.
Majorháza puszta	408	táborkar
Nyul (templom előtt)	341	Kornhuber.
Nagy-Bajcs, templom küszöbe	357. ⁵	Strefleur
N.-Bajcs, a Duna ártere	365	Strefleur
Nagy Écs (templom előtt)	381	Kornhuber.
Örkény	487. ⁹⁸	táborkar
Örkényi puszta	480	táborkar
Öttevény-Sziget	373. ⁷²	táborkar
Pannonhalma	886. ⁵	táborkar
Pannonhalma az udvar	894	bécsi meteor. intéz. *)
Poszógódomb Abdától DNY-ra	382. ⁷⁴	táborkar
Péér	418. ⁰⁸	táborkar
Rába-Patona	361. ³⁸	táborkar
Rába Szt. Mihály	405. ⁹⁶	táborkar
Ravazdi Amároshegy	948. ⁸¹	táborkar
Ravazdi Bélakut	437	Kornhuber
Részhegy Asszonyfánál	851. ⁴⁶	táborkar
Révfa, Szt.-János kápolna	358. ¹	Strefleur
Sashegy Győrtől DK-re.	467. ⁸⁸	táborkar
Sághalom	610. ⁶⁸	táborkar
Sághalom	612	földr. intézet.
Sinaihegy Bónytól ÉK-re	496. ¹⁴	táborkar
Szap, a Duna ártere	362	Strefleur
Szap, a Duna felszine	335. ⁹	Strefleur
Szap, a templom abl. alsó keresztvasa	369. ²	Strefleur
Szt. Pálhegy (tényői erdő)	1005. ⁰⁶	táborkar
Szt. Pálhegy (tényői erdő)	1007. ⁵	hár. mér. hiv.
Szt. János, Zámoly alatt	366. ⁶	hár. mér. hiv.
Táp Szt. Miklós	606. ⁹⁰	sáborkar
Téth	448. ⁹²	táborkar
Vámos	364. ⁸	hár. mér. hiv.
Vének, templom küszöbe	358. ⁹	Strefleur

*) A bécsi meteor. intézet a légsúlymérői állás középmagasságából hozta le ezen adatot 1858-ik évben.

3. Adatok a megye földtani viszonyaihoz. *)

Dr. Hollósy Jusztiniántól.

Három párhuzamos hegylanc hasítja át Győrmege déli részét melyek közül a középső leghosszabb egész a megye középpontjáig hatol, míg a másik kettő jóval rövidebb. A hegylancok tüzetes ismertetését, helyrajzát e helyütt mellőzhetjük, s utalunk e tekintetben a közvetlen megelőző fejezetre, a domborzati viszonyok ismertetésére.

A hármás hegylanc keleti vonala: a sz.-mártoni dombsoport névszerint ennek legkiválóbb pontja: Pannonhalma szolgált kiindulási pontul azon kutatásaimnál, melyek habár közvetlenül a hegylancolat vidékére, a megyének Dunán alul eső részére vonatkoznak, a lehozott következtetések mindazonáltal jogosan alkalmazhatók a szomszédos nagyobb területekre is, a mennyiben az alább érintendő általános földtani szempontok megengedik, hogy azoknak szélesebb keretet adjunk.

Kutatásaim folytán a győrmegei hegylanc földtani viszonyaival némileg megismerkedvén, annak rétegeit a Congeria-képlet korszakában keletkezett üledék-közeteknek tartom.

A pannonhalmi főmonostor magát a szükséges ivó-vízzel ellátandó, 1840-ben az éjszakra 400° távolságra eső völgyben kutat ásatot, melynek vizét gépezet segítségével emelte fel a monostorba 62° magasságra. E kutnak mélysége a földszintől kezdve a fenéig 44 lábnyi volt; vize azonban az idő folytával olyannyira megfogyatkozott, hogy 1867-ben már mélyebbre kellett ásatni a kutat és pedig 58 lábbal, s így összes mélysége 120 lábnyi lett. Ezenkívül furás által még 114 lábnyira hatoltak le a föld mélyébe; s így összesen 216 láb vastag földréteg tárult föl szemem előtt.

E réteg ötféle tagosulatot tüntetett elő. Az első legfelsőbb, — a földszintől lefelé számítva, — 44 lábnyi vastagsággal birt, s egyedül csak homokot tartalmazott. E homok szemecsei leginkább csak kova- és mészkő-morzsalékok; közéjük azonban nem csekély mennyiségben csillámpala-szemecsek is kevervék; de söt vastartalmu, sárga agyag is előfordul mindenütt, és pedig helyenkint oly nagy mennyiségben, hogy

*) A megye földtani visznyainak átkutatására a m. földtani intézet részéről 1872-ben Dr. Pávay E. lón kiküldve, ki azonban adatait részint az idő rövidsége részint közbejött egyéb akadályok miatt jelen művünk számára nem állíthatta össze; érdekes munkálata tehát külön kiadásra vár. Kimerítő kép hiányában legalább néhány érdekes adatot nyujtunk.

a különben fehéres homoknak sárga és itt-ott barna színt kölcsönöz; s az üledék-közet, — a küljelletet s az alkatrészek minőségét tekintve, a vályogföldtől (Lehmerde) nem igen különbözik. E homokrétég szemecsei általában véve nagyon aprók, finomak s egymással olyannyira lazán függnék össze, hogy a homokrögök az ujjak hegyeivel is nagyon könnyen szétmorzsolhatók. Ezen első tagosulatot felső homokrétégnek nevezhetjük, hogy azt a nagyobb mélységben ismét előforduló homokrétégtől megkülönböztessük.

A felső homokrétég alatt létezik a 2-ik tagosulat: az agyagmárgaréteg (Thonmergelschichte), melynek vastagsága 6 lábnyi; színe igen világos kék, sárgaagyagszerű csikokkal vagy pettyekkel tarkítva; részeinek összefüggése oly erős, hogy a szétdarabolás csak csákánykapa segítségével eszközölhető; azonban ezen agyagmárga-réteg rögei vízbe vettétvén, lassankint laza földdé mállanak. Az egyik rög — melyet vegyészetiileg elemeztem — a kovany-, vas- és timanynak nem nagy mennyiségű vegyületein kívül mintegy 41% mészkövet és majdnem 55% agyagot tartalmazott. Az agyagmárga-rétegben előfordulnak — jóllehet nem nagy mennyiségben — vékony és apró fekete szálkák is, melyek elszenesedett növényrészeknek mutatkoznak; de egyéb kövületeket benne nem találtam.

A harmadik tagosulat ismét homokrétég, mely az előbb említett felső homokrétéggel minden tekintetben teljesen egytermészetű; vastagsága 46 lábnyi, s ezt alsó vagy régibb homokrétégnek nevezhetjük.

A negyedik tagosulat sárga agyagot tartalmaz, mely közé már kékes tályag (Tegel) is van keverve. E keveréket a kutató német munkások tályag-anyának (Tegelmutter) mondják, mi pedig tályag-anyarétegnek nevezhetjük; vastagsága 6 lábnyi.

A tályaganyaréteg alatt van az 5-ik tagosulat: a tályagréteg (Tegelschichte), mely különböző mélységekben különböző árnyalatokban kéklő tályagot tartalmaz. Egyik rögeiben — vegyészeti elemzés útján — a kovany-, vas- és timany-vegyületein kívül, 86% agyagot és 7 $\frac{1}{2}$ % mészkövet találtam. E tályagréteg vastagsága 114 lábnyi volt; s ezen (már 216 lábnyi) mélységben, laza, világos fehérszínű homok kezdett mutatkozni, mely a Foraminiferák ásatag kövületeit is tartalmazván, tengeri üledéknek bizonyult be; ez okból nem is lehet egykoroszu a most elősorolt rétegekkel, melyek az utóbb felhozandó érveknél fogva tengeri üledéknek nem mondhatók. Azonban e homokból csak mintegy apró gyűszűre való mennyiség jutott kezemhez, mivel a főmonostor kútja ekkor már elegendő ivó-vizet szolgáltatott s a további furást beszüntették.

Ugyanily tagosulatokat észleltem a győrmegyei hegylánc egyél helyein is, de sőt a hegyláncot környező s a szomszéd megyékbe elterülő rónaságon is, és pedig ugyanoly rendben, a mint azok a pannonhalmi kút ásásánál egymásután következtek; de az egyes tagosulatok vastagságát különböző helyeken különbözőnek találtam. A felső homok-, agyagmárga- és alsó homokréteg vastagsága a pannonhalmi kútnál 96 lábat — s a hegylánc egyéb helyein is majdnem ugyanannyit tesz; a rónaságon ellenben e három tagosulat vastagsága általában véve jóval csekélyebb; így a sashegyi pusztán (Győrtől DK.-re) mintegy 36 lábnyi s a tárkányi határban (a szomszédos Komárommegyében, Győrtől DK.-re) csak 6 lábnyi. A tályagréteg vastagságáról nem szólhatok, mert csak egy helyen, tudniillik a pannonhalmi kút ásásánál, volt alkalmam látni, hogy a munkások e tagosulat végét elérték. Továbbá a győrmegyei hegylánc homokrétegei többnyire csak igen apró, finom homokszemecskéket tartalmaznak: holott a rónaságon a homokszemecsek mennyisége csekély, de annál számosabbak az apróbb vagy nagyobb, gömbölyded vagy lapos kövecsek, úgy annyira, hogy eme rétegek már nem is homok, hanem inkább kavicsrétegeknek nevezendők.

Az imént elősorolt tagosulatok földismeinek minősége elég világosan kitünteti, hogy a győrmegyei hegylánc s az azt környező rónaság harmadkori képződménynek tekintendő. Legyen szabad e helyen röviden megemlíteni, hogy mióta földünk — mely egykoron hűlvasztott állapotban létezett — szilárd kérget öltött, s az akkori légkör vizgőzei le — hülés következtében cseppfolyósakká váltak s a szilárd kérget elboríták, ez utóbbinak szétporlott vagy elmállott anyagkészletéből üledék-közeteket alkotandók: azóta a mai napig sok, igen sok idő folyt le; s ezen összes időt a földtanban négy időszakra osztják. Az első vagy legrégebbi időszak, melyben a halaknál tökélyesebb szervezetű állatok nem léteztek, a halak uralmának — vagy az elsőkori képződmény korszakának neveztetik. A közvetlenül ezután következő időszakot, melyben már hüllők is — mint akkori legmagasabb rangú állatok — léteztek, a hüllők uralmának — vagy a második kori képződmény korszakának mondjuk. A harmadik időszakban már emlősök is tünnek föl, s ez volt az emlősök uralmának, vagy a harmadkori képződménynek korszaka. Ezek lefolyta után állt be a negyedkori képződmény, vagyis az ember uralmának korszaka, mely most is egyre foly, s csak a messze jövőben érendi el talán véghatárát.

A harmadkori képződmény, mint a győrmegyei hegylánc keletkezési kora veszi leginkább igénybe ezuttal figyelmünket; nem veszi tehát rossz néven a tisztelt olvasó, ha e tárgynak még néhány szót

zentelendek. Jelenleg a geológok legnagyobb része a harmadkori képződménynek három főosztályát különbözteti meg: tudniillik az Eocén, Oligocén és Neogén képleteket.

A bakonyorsági hegyeken sok helyen apróbb vagy nagyobb, kerek és lapos kövecsek találhatók; az apróbbakat alakjuknál fogva a kőép megkövesedett lencsének nevezi, a nagyobbakat pedig szent László királynéknak mondja, ki is a nép hite szerint a megfutamodott ellenség által szórt pénzt kővé változtatta, hogy annak fölszedése által a magyar hadsereg az utánnomulásban ne legyen föltartóztatva. E kövecsek nem egyebek, mint ásatag maradványai oly állatoknak, melyek, mint a Foraminiferák sajátos fajtái — leginkább csak az Eocén képlet lerakódásakor éltek és Nummulitoknak neveztetnek.

Az Eocén képlet fölött mint újabbkori képződmények rakódtak le az Oligocén rétegek, melyeknek korszakában a Nummulitok véglegesen eltűntek a föld színéről, s a Foraminiferák akkori fajtáinak legnagyobb része oly alakokban jött létre, melyek kizárólag csak az Oligocén képletben fordulnak elő; ilyen például: a „Clavulina Szabói Hantken“, mely az Eocén rétegekben éppen nem, de az Oligocén képződményben, a legalsóbb osztályzatától kezdve a legfelsőbb rétegekig nagy mennyiségben található.

Az Oligocén képlet lerakódása után állt be a harmadkori képződmény azon korszaka, melyben a Neogén képlet keletkezett. A harmadkori képződmény e három főosztályának mindegyike több tagosulatra oszlik; mi azonban jelenlegi célunkhoz képest csak a Neogén képlet három tagosulatát említjük meg.

A Neogén képlet első korszakában hazánknak jelenleg száraz talaján a Középtenger vize vesztegelt; s az ebből lerakódott üledék-közet a Neogén képlet középtengeri (Mediterran) tagosulatának neveztetik. E rétegekben nagy számmal oly állatok ásatag maradványai fordulnak elő, a minők a Középtengerben még jelenleg is föllelhetők. E korszak folytában azonban Európa délnyugoti része lassankint emelkedvén, a Középtenger vize dél felé mindinkább visszahúzódott, s hazánk érségei amannak víztől elvégre megmenekültek; de ugyanakkor Európa ÉK. része alácsüvedezett, s a Szarmát tenger mindinkább előbbre tolulván, hazánk talajának nagyrésztét előzönlötte; s e tenger vizéből rakódtak le a Neogén képlet második tagosulata, a szarmát tagosulat.

Elvégre Európa DK. része lassankint emelkedvén, hazánk talaja a hátravonuló szarmát tengertől megvált, s a Neogén képlet harmadik korszaka állt be, melynek folytában a Dunamedencét a tenger átramaradott vizéből megalakult roppant terjedelmű tó borította; e

viztömeg eleve több sót tartalmazhatott, de lassankint a szárazföld magaslatairól folytonosan beléje özönlő édes vizt azt félig sóssá változtatta; erről kezeskedik az akkori állatvilág, melynek ásatag maradványai inkább féligsósvízi, mint tiszta édesvízi tavakra emlékeztetnek.

Az ezen korszakból eredő üledék-kőzet a Neogen képlet harmadik vagy legfiatalabb tagosulatát képezi, mely *Congeria* képletnek nevezetik. E nevét a héjas puhányok azon sajátos fajaitól nyerte, melyeket Partsch *Congeriák*nak nevezett el, s melyeknek ásatag kagyló maradványaival a *Congeria* képlet helyenkint nagy mérvben bővelkedik; ezek sorába tartoznak a Balaton partjain föllelhető, kecskekörömszerű kőületek is, melyek nem egyebek, mint a Partsch-féle *Congeria subglobosa* ásatag maradványai; e kagylók törékeny részei a vízben elmorzsolódván, csak azon tömörebb csúcsaik maradtak fenn, melyek a kagylóisme műnyelvén köldököknek (*umbo*, *Wirbel*) neveztetnek, s jelenlegi alakjukban többé-kevésbé a kecske körmökhöz hasonlítanak.

A *Congeria* képlet korszakában keletkezett a győrmegyei hegylanc is; ezt sejteti velünk már azon általános tapasztalat is, mely szerint a teljesen kifejlődött *Congeria*-képletben a tetemes vastagságu tálagréteg fölött homok- vagy kavicsrétegek fordulnak elő; ugyanazt azonban más körülmények még inkább igazolják.

A győrmegyei hegylanc felső és alsó homokrétegeiben fehér színű homokkő-táblák szórványosan ugyan, de nem csekély számmal vannak lerakva. Előfordulnak ezek a hegyek legtetején, ki-kimeredeznek a mélyebb horgok és homokgödrök part-oldalaiból; — szóval a felső homok minden rétegében föllelhetők. S az alsó homokrétegben, a pannonhalmi kút ásásakor, ily kőtáblákra 50, 56, 62, 75, 83 és 89 lábnyi mélységekben akadtak. E kőtáblák színökre és alkatrészeikre nézve nem ütnek el a rakodvány azon fehér homokjától, melyben a sárga agyag csak gyéren fordul elő; de szemecseik egymással oly erősen függnek össze, hogy a szétदारabolás csak hatalmas pórályütések által eszközölhető; s a kevésbé szakavatott gyakran hajlandó e homokkőtáblákat maglának (*Granit*) tekinteni. Térfogatukra nézve 10, 20, 30, 100 köblábnyi, sőt némelykor még nagyobbak is. Ily homokkőtáblákat Suess Ede a *Congeria*-képlet homokrétegeiben Bécs környékén észlelt; és szerinte ezek akképen keletkeztek, hogy a homokszemecskéből eleve csak apróbb gömbölyök alakultak, melyek kölcsönös érintkezésbe jövén egymással, összetapadtak. E homokkőtáblák — mint a *Congeria* képlet homokrétegeinek rendes melléktömegei — világos tanujelül szolgálnak arra, hogy a győrmegyei hegylanc rétegei *Congeria*-képletnek tekintendők.

Ezen állításunkat még inkább igazolja azon körülmény, mely szerint a felső homokrétegben — ha ez egyuttal több vagy kevesebb kaviszt is tartalmaz, — helyenkint kecskekörömszerű kőületek vagyis a Partsch-féle *Congeria subglobosa* ásatag maradványai elég nagy számmal föllelhetők, melyek kizárólag csak a *Congeria*-képletben fordulnak elő. Ilyeneket találtam a szomszédos megyék Péterd, Lázi, Tárkány helységeinek határaiban, és pedig nem ritkán oly állapotban, hogy törékenyebb részeik sem voltak elmosva, elmorzsolódva; — miből szükségképen azt kell következtetni, hogy azok nem rohanó víztömegek által sodortattak e helyekre, hanem hogy azon állatok, melyek e kagyló maradványokat szolgáltatták, ugyanott éltek és múltak ki, a hol ásatag kőületeik jelenleg találatnak.

Miután a győrmegyei hegylanc rétegeinek földismeai minőségével és keletkezési korszakával némileg megismerkedtünk, alkalomszerűnek tartjuk az említettek nyomán a győrmegyei hegylanc vidékének és az összes Dunamedencének, különösen pedig hazánk területének, mint ezen medence jelentékenyebb részének azon, — valamint az utóbbi korszakban fennállott viszonyaira némi következtetéseket vonni.

A győrmegyei hegylanc főága s a keleti mellékág közt elvonuló kies Pánzsavölgyben — mely most a mezei gazdák fáradalmaiktól dús termésekkel jutalmazza, mintegy közép helyet foglalva terül el Nyúl helység táj határa. Itt emelkedik ki a közép hegylanc, de sőt az egész megye egyik legmagasabb orma, melyet e vidék népe Magashegynek nevez, s mely a táborkar mérése szerint az ádriai tenger színvonala fölé 996 — s a Pánzsavölgy talaja fölé mintegy 500 bécsi lábra magasodik. E csúcsonak legmagasabb koronája *Congeria*-képleti vízüledék, a mi világosan tanúsítja, hogy a Dunamedencét azon korban eme hegycsúcsonál is magasabbra emelkedett víztömeg borította, melynek fölszine azonban sokkal magasabban nem állhatott, mert a bakonyi hegyeknek mintegy másfélszáz lábbal magasabbra érő fősíkjai, — például a cseszneki vártól Zirc felé vonuló országut, — Nummulit rétegeket tüntetnek elő, melyekre *Congeria*-képleti üledékek le nem rakodtak; mi világos tanujelül szolgál arra, hogy a *Congeria*-képlet korszakában a víztömeg fölszine odáig már nem emelkedett; s a Hajszabarna, Somhegy s a bakonyi hegylanc egyéb magaslatai az akkori vizekből kimeredezvén, szigeteket alkottak. Innen már elég biztosan következtethetjük, hogy a *Congeria*-képlet korszakában a víztömegnek mélysége a Pánzsavölgy talaja fölött mintegy 500—600 lábnyi lehetett.

Ezen víztömeg nem volt tengeri víz. A *Congeria*-rétegek lerakódását közvetlenül megelőző korszakban, vagyis a szarmát-képlet kor-

szakában hazánk talaja oly tengernek fenekét képezte, melynek vizében tengeri emlősök, fókák és delfinek léteztek, tengeri halak éltek, tengeri puhányok s az ezek közt főleg említendő *Mactra podolica* Eichw. és *Donax lucida* Eichw. tanyáztak; de sőt a Foraminiferák fajai s a *Nulipora ramosissima*-hoz közelálló tengeri növények sem hiányoztak; — minderről a szarmát-képlet ásatag állat- és növényvilága váltig tanuskodik. Ez szükségképen ugyanigy leendett vala a rákövetkezett *Congeria*-képlet korában is, ha hazánk térségeit ekkor is a tenger vize borította volna. De főleg a györmegyei hegylanc változatos tája nagyon alkalmas leendett vala a tengeri növény- és állatvilág fajkülönbség szerint különböző életszükségeinek kielégítésére; így a hegyek oldalait borító csekély — s a völgyek fölött hullámozó mély vizek — a bakonyi hegyeknek szárazföldi térségei, ugyanazoknak a vízbe majd mélyebbre, majd kevésbé mélyre merült mészkösziklái mindannyi kedvező körülmények voltak a különféle fajú tengeri lények életére és tenyészésére. Azonban a györmegyei hegylanc és az ezt környező rónaság *Congeria*-rétegeiben a tengeri növény- és állatvilág semmiféle nyomait, semmiféle ásatag maradványait nem találtam: miből joggal azt kell következtetni, hogy a Dunamedencében a szarmát-tenger visszavonulása után hátramaradott sósvíz a légkörből és hegyek magaslatairól alászállott édes vízzel mindinkább nagyobb mérvben összeelegyedvén, tengeri jellegéből lassankint kivetkőzött; ily módon benne a tengeri lények létezése mindinkább nehezebbé és elvégre teljesen lehetetlenné vált; s a *Congeria*-rétegek állatvilági kövületei már azt tanúsítják, hogy a hazánk térségeit akkor borító víztömeg inkább féligsós, mint édes volt.

E víztömeg mozgó állapotban volt ÉNy-ról DK. felé tartó irányban. A tapasztalás elegendőképen tanúsítja, hogy az erősebben mozgó vizek nagyobbféle kődarabokat is elsodorni képesek; de ha a mozgás gyengül, akkor a kő — rögök a víz erejével dacolva, megállapodásra vergődnek, és a meder fenekén kavicsréteget alkotnak; a víz lassabb haladása vagy teljes nyugvása mellett pedig a finomabb kőszemecsek is lerakodnak, és annál nagyobb mérvű torlatokat hoznak létre, minél enyhébb vala — különben egyenlő körülmények között — a víz folyása. Ezek nyomán önként kiviláglik, miszerint a *Congeria*-képlet korszakában a finomszerű és tetemes vastagságú rétegeket előtűntető györmegyei hegylanc fölött a víz mozgása jóval enyhébb volt, mintsem az azt környező rónaság fölött, melynek *Congeria*-rétegei, mint már említve volt, egyrészt kavicsszerűek, másrészt csekély vastagságúak. Ezen állapot — mint a rétegek mutatják — az egész *Congeria*-korszakon át változatlanul állt fenn; következőleg szakadatlanul változatlan

volt azon akadály is, mely a hegylánc fölött hullámozó vizeket késleltette.

Ily akadályt azonban csakis a bakonyi hegyek és ezek is csak úgy szolgáltathattak, hogy a beléjük ütköző vizet a győrmegyei hegyek irányában verték vissza, mely a szemközt jövő vízzel találkozáskor, ezt az ellenirányú ütközés törvényei szerint lassabb mozgásra készíteték. E nézetet valóban tartani annyiból is hajlandó vagyok, a mennyiben ily összeütközés alkalmával helyenkint körben forgó mozgás, vagyis az úgynevezett örvény keletkezik, mely a mederben öbolszerű mélyedéseket szokott létrehozni; s íme ily mélyedésben fekszik Ravasz, s ily öblöket a győrmegyei hegylánc egyéb helyeken is tüntet elő. — A győrmegyei hegylánc hossziránya függélyes a bakonyi hegyek irányára; következésképp az utóbbiakba ütköző víz függélyesen hajtattott vissza; függélyes volt tehát annak haladási iránya az ütközés előtt is; vagyis a Dunamedence Congeria-képletkori vize, a győrmegyei hegyek hosszirányával megegyezőleg, ÉNy.-ról DK. felé haladva mozgott.

Ily irányban foly a Duna vize jelenleg is Pozsonytól kezdve Győr tájáig, hol azonban kelet felé tér el; mely irányváltozást éppen a Congeria-korszaki víznek nagyszerű fővénytörése: a győrmegyei hegylánc idézte elő. Ebből azt kell következtetni, hogy a Dunamedence a Congeria-képlet korszakában ugyanonnan és ugyanazon úton nyerte édes vizét, a honnan és a melyen azt jelenleg is nyeri; vagyis az eső és hó alakjában földre szállott víz a Dunamedence éjszaki részének magaslatairól a dél felé mindinkább mélyedő területekre folyt. A Dunamedence talajának akkori relativ lejtviszonyai tehát a mostaniaktól lényegesen nem különbözhettek; vagyis a Dunamedence területén helyi emelkedések (Lokalhebungen) azon idő óta nem igen fordultak elő; de az összes medence talaja mégis fokozatosan emelkedett.

A harmadkori képződmény lerakódása után beállt elvégre a negyedik korszak, melynek üledék-közeteit Morlot Svájcban nagy szorgalommal tanulmányozván, azon meggyőződésre jutott, hogy e korszakban — az Alpések környékére vonatkozólag — öt részletet kell megkülönböztetni. Ezek közt legrégebb az első vagy régebb jegnekor, melyben a jegnek (Gletscher) a szárazföldet sokkal nagyobb mérvben lepték el, mint a mennyire jelenleg terjeszkednek; mert az öt világrész magaslatain majdnem mindenütt találtak ezen időből oly karcolatok és csiszolatok, minőket a jegnek haladó mozgásuknál fogva medrök fenekén és oldalain hoznak létre.

A most említett korszakrészletet az első vagy régebb özyonkor váltotta föl; a midőn is az Elephas antiquus létezett, a tőzegtelen

pekből a palaszén (Schieferkohle) keletkezett, az Alpések tája jelen színvonalánál mintegy ezer lábbal mélyebben állt, a jegnek az Alpések bensejéig visszavonultak, s a völgyeket a víz borította el, melynek tetemes részét az olvadó jegnek szolgáltatták, s melyből a régiebb özőnyrétegek (ältere Diluvialschichten), homok és görelyek rakodtak le.

A harmadik korszakrészlet: a második vagy újabb jegnekor, melyben a jegnek ismét elszaporodtak, de nem oly nagy mérvben, mint az első jegnekorban; Rhone jegnéje például a genfi tó folyamkörnyékén túl ekkor már nem terjeszkedett.

A negyedik korszakrészlet: a második vagy újabb özőnykor, melyben a jegnek lassankint jelenlegi léthelyökig vonultak vissza; ezen időben élt az *Elephas primigenius*, készültek az abbevillei durva kőeszközök; ezen időben a völgyterületeket ismét víz özönlötte el, mely az újabb özőnyrétegeket (neuere Diluvialschichten) szolgáltatta.

Az ötödik korszakrészlet: az ujkor; ebben az Alpések tája fokozatos emelkedéssel mostani színvonalára vergődött; ennek folytában hoztattak létre a kőkor cölöpépítményei, s az új korban keletkezett és keletkező üledék-közetek a radvány-rétegeknek (Alluvialschichten) neveztetnek. Ezen ujkort némely geológok az ötödkori képződmény korszakának tartják. — Morlot kutatásainak eredményével Lyell tapasztalatai is nagyrésztben megegyezők, melyek szerint Európa talaja a harmadkori képződmény korszakának lefolytával a tengerek mostani színvonala fölé mintegy 500 lábra emelkedett; de a régiebb jegnekor folytában ujonnan süllyedezett, és csak az újabb jegnekorban kezdett ismét emelkedni, mostani színvonalát fokozatosan elérendő.

A negyedkori időszaknak imént ecsetelt változatos eseményei a győrmegyei hegyláncon semmi nyomot nem hagytak hátra; mert az összes negyedkorból nem találtam ott egyebet, mint itt-ott egy, és másutt két láb vastag termőföld-réteget, mely a *Congeria*-képlet üledék-közeit közvetlenül födi, s melynek keletkezésére a kellő anyagot az ott tenyészett szárazföldi növények szolgáltatták; nem találtam nevezetesen oly jeleket, melyek az egykori jegnek létéről tanuskodni hivatva volnának. Mindebből azt lehet következtetni, hogy a valaha nagy mennyiségben létezett jegnek a győrmegyei hegylánc környékeig soha sem terjeszkedtek. Nem találtam, főleg a hegylánc magasabban fekvő helyein, özőnykori rétegeket; mi világos tanujelül szolgál arra, hogy az özőnykori víztömeg, — mely a Dunamedencét s nevezetesen hazánk rónaságait is sokáig borítván, tetemes vastagságu rétegeket szolgáltatott, — színvonalával a győrmegyei hegylánc magasabban álló pont-

jaig már nem hatolt; az özőnykori víztömeg tehát hazánkban a Congeria-képletkorinál csekélyebb — s a mint ásatag kövületei mutatják — édes volt. A mondottak nyomán bizton állíthatjuk, hogy a negyedkori időszak beálltával az összes Európával hazánk talaja is lassankint emelkedett; minélfogva a győrmegyei hegylánc a víz alól fölmerülván, szigetet alkotott, mely az egész negyedkorban többé — legalább huzamos időre — nem került a víz alá. További emelkedés következtében elvégre az özőnykori víz hazánk rónaságairól is lefolyt, egyes folyamat, s a mélyebben fekvő helyeken egyes tavakat hagyván hátra. Ha már tekintetbe vesszük, hogy a Congeria-képlet korszakában a Pánzsavölgy talaja fölött mintegy 500—600 láb mély víztömeg vesztegelt, és hogy e völgynek némely helyei jelenleg 500 lábbal magasabban állnak a tengerek színvonalánál: nem mondható jogosulatlanul azon állításunk, mely szerint a Pánzsavölgy és illetőleg hazánk talaja — Morlotnak az Alpések körül tett tapasztalatával megegyezőleg — a negyedkori képződmény folytában mintegy ezer lábbal magasabbra emelkedett.

Értekezésem végére érvén, célszerűnek vélem a mondottakat rövid vázlatba összefoglalni. Mivel a győrmegyei hegylánc csekély vastagságú termőföldrétege alatt agyagmárgát és ez alatt ismét homokréteget tartalmaz, mely alatt tályaganya- és jelentékeny vastagságú tályagréteg terül el; s emez alatt tengerből lerakodott homok létezik. E homok a Congeria-képletet megelőző korszakból s a termőföld a negyedkori képződmény korszakából ered; a többi öt réteg, melyeknek összes vastagsága a győrmegyei hegyekben 216 lábnyi s az azokat környező rónaságon jóval csekélyebb, a harmadkori képződmény végszakában, vagyis a Congeria-képlet idejében félig sós vízből rakodott le; mely a szarmát-tenger visszavonulása után hátramaradt sós-, és a légköri lecsapódások által szolgáltatott édesvízből állt elő; s ezen édes víz a Dunamedence éjnyugati tájairól a délkeleti mélységek felé özönlött. A negyedkori képződmény beálltával Európa s a Dunamedence is emelkedni kezdett, s a győrmegyei hegylánc a víz alól fölmerülván, véglegesen szárazfölddé vált.

Azon rendnek megállapítása után, melyben az itt rajzolt események egymásután következtek vala, megkellene még határozni, hogy mennyi idő alatt rakodott le a Congeria-képlet, s hány évezred folyt le a negyedkori képződmény beálltától a jelenig. Vannak geológok, kik hajlandók az üledékes kőzetek vastagságából a lerakódás időtartamára következtetni; s különösen francia mérnökök tapasztalták, hogy a Nilfolyam vize minden évszázadban, középleg véve, mintegy öt hüvelyk vastag üledéket szolgáltat; ezen mérték szerint tehát, a

pannonhalmi kút helyén, a Congeria-képlet három felső, összesen 96 láb vastag rétegének lerakódására 23 évezred volt szükséges; és ugyanily rétegek, — Tárkányban csak 6 lábnyi vastagsággal bírván a lerakódásra két évezredet sem igényeltek; holott az összes földtani viszonyok világosan tanúsítják, hogy a lerakódás időtartama mindkét helyen egyenlőleg hosszú, de sőt a mélyebben fekvő tárkányi határban hihetőleg valamivel hosszabb volt. Innen látjuk, hogy ezen ut nem vezet a kérdés alapos megoldásához; s általában véve azt állíthatjuk, hogy a földtan jelen álláspontján nem ismer oly kulcsot, melynek segítségével az üledék-közetek lerakódási időtartama csak megközelítőleg is meghatározható volna.

Pannonhalma kőzeteinek ismertetése. *)

Göttl Ernőtől.

Pannonhalma valamennyi kőzete üledéki, és pedig a harmadkor-szak utolsó szakának terményei, melyeknek durvább részét a homok és homokkövek, finomabb részét pedig márganemű kőzetek képezik.

I. Homok; ez képezi a hegynek tulnyomó alkatrészét, és pedig alant részint magányosan, részint különféle színű és vegyalkotásu rétegeivel váltakozva; utóbb homokkővel váltakozik több rétegben, melyből kisebb nagyobb táblákat zár magába; rétegei csekély mérvben lejtének éjszak felé, és csaknem vízszintesen terülnek el.

E homok nagyobb részt kovartörmelékből áll, melyhez kisebb-nagyobb mennyiségben földpát, csillám, és palatörmelék is járulnak, míg mész és vaséleg vegyületei inkább a finomabb részeket képezik; ez utóbbiaktól függ a homok színe, a mennyiben a fehérebb színűekben tulnyomó a mész és vasélecs, a sárgákban pedig a vaséleg; mind e homok-nemek oly erős összetartásuak, hogy a beléjük vájt 1½ ölnyi szélességű pincék a beomlás ellen kellő biztossággal bírnak.

Álljon itt mutatványul néhány homokfajnak vázlatos vegyelemzése.

(H 1.) Sárga homokos agyag. Ockersárga, réteges, apró csillám-tartalmu, kevés durvább homokkal vegyült összeálló kőzet; összetartása a márgaénál csekélyebb, az ujjak közt szétmorzsolható, vízben szétmállik, reá lehelve agyagszagot terjeszt, a nyelvhez keveset tapad.

*) Nem tartottuk érdektelennek jelen vázlatos munkálatot a földtani viszonyokhoz mintegy melléketül csatolni, annyiival is inkább, mivel földtani ismertetésünk kiindulási pontját szintén Pannonhalma és ennek közvetlen környéke képezi.

Feltárva látható az ugynevezett „szamarhorogban“, a Hoszpodár szőlő éjszaknyugoti sarkán két márgaréteg között, mintegy 8"—10" vastagságban.

(H 2.) Sárga durvább szemű laza homok. Narancssárga, nagyobb átméretű csillám táblácskákat tartalmazó homok, előfordul sok helyen $1\frac{1}{2}$ "—5" vastaságú rétegben, másszinű homokkal és homokkövekkel váltakozva; az elemzett rész a váraljai kereszt alól (6°—8°-al alább) való.

(H 3.) Világosszürke homok. Csaknem fehérszinű, szemcséi nagyságra nézve az előbbiével megegyeznek, csillámot valamint a többiek ugy ez is tartalmaz; ha palatörmelékek nem volnának benne, tiszta fehérnek mutatkoznék; az elemzett rész Pannonhalma délkeleti részéről, a pázmándi horogból, mintegy 2° vastag rétegből való.

A vegyelemzés eredményét következő összeállítás tünteti elő :

100 súlyrész szárított kőzetben	H. 1.	H. 2.	H. 3.
Vizben oldható részek	0·02	0·02	0·02
Sósavban oldható részek u. m.			
Vasélecs }	7·52	6·88	2·56
Vaséleg }			
Timföld }			
Széns. mészéleg	18·76	5·08	13·40
„ keseréleg	0·49	0·63	1·80
Sósavban oldhatlan részek	69·40	84·00	80·00
Összeg .	96·19	96·61	97·78
Egyéb meg nem határozott részek és veszteség	3·81	3·39	2·22

II. Homokkő : alkatrészei a homokéval azonosak, és ez utóbbtól csak a nagyobb mennyiségű mésztartalom által különbözik, mely mint kötszer erősebb összefüggést eredményez.

A homokkövek homokkal váltakozva ölekre terjedő szakadozott rétegekben fordulnak elő, és pedig a vársétánytól számítva 8°—10° mélységnél kezdve az egész magasságnak körülbelül $\frac{3}{4}$ -ig; ezen alul már nem akadtam nyomára. Több helyen hatalmas lapokban táruul fel; így pl. a vársétány dny. oldala alatt stb.

E kőzet összefüggésre ugymint színre igen különböző fokozatban van képviselve, és pedig a legkeményebbtől kezdve — mely kalapács-csal is csak bajosan törhető, — egész a legpuhább nemig, mely az ujjak közt is szétmorzsolható; összefüggése véleményem szerint csupán a mézstartalomtól függ.

Szine a narancssárgától egész a piszkos fehérig szintén különböző árnyalatban mutatkozik.

E homokkövek közül is vettem néhányat vegyelemzés alá, névszerint 3 példányt, u. m.

(Hk. 1.) A legkeményebb és legvilágosabb homokkő, mely a hegyben található, és a vársétány alatt a dny. sarkon táruul fel 6'' vastag rétegben.

(Hk. 2.) Gyengén összefüggő narancssárga és barnás rétegekből álló kőzet, melynek vastagsága körülbelül 8''—10''; az előbbinél néhány lábbal magasabban ugyanazon helyen táruul föl.

Hk. 3.) Leggyengébb összefüggésű homokkő, mely nálunk előfordul; szine világos szürke, az elemzett darab az ugynevezett „merek ut“ derekától a vizmosásból való.

100 súlyrész szárított kőzetben :	HK. 1.	HK. 2.	HK. 3.
Vizben oldható részek	0·02	0·05	0·05
Sósavban oldható részek u. m.			
Vasélecs }	0·66	4·20	0·68
Vaséleg }			
Timföld }			
Szénsavas mészéleg	44·40	13·44	23·28
„ keseréleg	0·44	0·22	0·52
Sósavban oldhatlan részek	50·70	78·40	73·00
Összeg .	96·22	96·31	97·53
Egyéb meg nem határozott részek és veszteség	3·78	3·69	2·47

III. Agyagmárga. A harmadik kőzet, mely hegyünkben nagyobb mennyiségben van képviselve: az agyagmárga, mely a hegy csúcsától egész a DNy. felé eső talpáig három jelentékeny vastagságu

tagosulatban terül el, ezen alul pedig csaknem a Pánzsza-érig még hat — helylyel-közzel vékonyabb majd vastagabb — tagosulatot mutat, s minden egyes tagosulat 3—4- sőt több rétegből is áll, melyek egymástól színre úgy mint vegyalkatra nézve többé-kevésbé elütnek; így a többi között a felülről számított második (9'—10' vastag) tagosulat közepén sárga homokos agyag és homokkő-réteg vonul végig. Három egymástól igen eltérő kőzetet vettem vegyelemzés alá.

(M 1.) Legvilágosabb és legfinomabb szemcséjű márga, mely hegyünkben előfordul, íze sós lelhelye az ugynevezett „szamárhorog“ a Hoszpodárszülő ény. sarka alatt.

(M 2.) Hamuszinü, narancssárga erekkel, íze igen sós, sósavval nem pezseg, előfordul ugyanazon helyen, mint az előbbi; ez képezi itt a legelső márgaréteget.

(M 3.) Színre és szemcséi nagyságára nézve a két előbbi között foglal helyet, sósavval keveset pezseg. Előfordul a „szamárhorog“ alsó vége felé, mint a tagosulat legelső rétege.

100 súlyrész kőzetben	M. 1.	M. 2.	M. 3.
Vizben oldható részek u. m.			
Sósav	0·40	0·77	0·08
Légsav			
Kénsav			
Szikeleg			
Mészéleg			
Keseréleg			
Sósavban oldható részek u. m.			
Vasélecs	1·84	4·25	7·16
Vaséleg			
Timföld			
Szénsavas mészéleg	39·40	1·10	3·40
„ keseréleg	—	0·28	0·52
Sósavban oldhatlan részek	57·00	91·40	85·60
Összeg	98·64	97·80	96·76
Egyéb meg nem határozott részek és veszteség	1·36	2·20	3·24

Végre említést érdemelnek még a homokkő törmelékek, melyek a hegy aljának némely részeiben előfordulnak; így pl. a Szt.-Márton mezővárosi templom mellett levezető horogban.

Minden egyéb előforduló kőzetek az előbbieknél keverékei és csak kisebb rétegeket képeznek.

A feltalajok alkotása.

Stollár Gyulától.

Azon rövid idő, melyhez jelen munkálat összeállítása kötve volt, — nem engedte, hogy benne egyrészt a megye legkülönbözőbb pontjai képviselve legyenek, másrészt hogy a kutatás mindazon mozzanatokra kiterjesszék, melyek a talaj megítélésénél bizonyára mérvadók. Mindazonáltal az alább összeállított rovatok némi képet mégis nyújtanak a győrmegyei feltalajok alkotásáról.

Mielőtt a vegyelemzés táblázatos eredményét bemutatnók, szükségesnek tartunk értelmezésül néhány megjegyzést előrebocsátani.

A talajpróbák nagyrészt még eke-művelés alatt nem volt táblákról gyűjtettek folyó év január havában.

Időrovidség tekintetéből fel kellett hagyni azon kísérletekkel, melyek a talajok viszonyát és magatartását, a tápsók és gáznemek felvételét, nemkülönbön megtartását kitüntették. El kellett továbbá hagyni a nem kevésbé fontos hamany, szikeny, kesreny, valamint legtöbbször a vilsav-meghatározását is. Az elpároltató képességet is csak az összes elnyelt víz $\frac{1}{4}$ részével lehetett meghatározni.

A kavics és törmelék részek kifőzés, hevítés és lemérés után górcsővel és kémszerekkel kémleltettek ásványi minőségökre. A finomabb föld pedig következő kísérletekre szolgált:

1) az iszapolásra; eredeti tervezet szerint minden iszapolási termékben külön meg kellett volna határozni a meszet, de miután az előkísérletek kideríték, miszerint az iszapolásnál nagy mennyiségben szükséglett — legkevesebb 10—12 liter — víz a méznek legnagyobb részét feloldotta, — a mész meghatározása abban maradt. Az iszapolt részek kitett arányszámai hevítve értendők:

2) a hygroscopicus víz 100° C-nál a súlyvesztés megszűntéig folytatott szárítás után tünt ki.

3) a vegyileg kötött víz és humus pedig a hygroscopicus víz leszámítása után az összes hevítési veszteségből oly módon nyeretett, hogy a súlyvesztés megszűntéig szénsavas ammóniával kezeltetett.

4) Az összes szénsavas mész a talált szénsavból lőn kiszámítva.

5) A vizelnyelő képesség rovatában álló számok a talajra öntött, illetőleg ez által visszatartott víz mennyiségét fejezik ki.

Ezeknek előrebocsátása után szolgáljon a következő táblás kimutatás a kémlelt 42 feltalaj alkotásának, nemkülönben természet- és vegytani viszonyainak ismertetésére.

A határ neve	Folyó szám	A próba földnek, melyből a minták vettek, közelebbi megnevezése a rea vonatkozó adatokkal	Győrvárosától fekszik kavics és törmelék, durva homok	1000 rész légszáraz földben eredetileg van		100 súlyrész					
				minőségre nézve	Hygroscopicus vize	Vegyileg kötött vize és humusa	iszapolt alkotórészei				
							a (homok)	b (futóhomok)	c (homag)	d (agyag)	
N y a l k a	1	A 9-ik számú tábláról; a 4" 0" mély — légszáraz állapotában barna porhanyó — feltalaj alatt barnasárga agyag és homok képezi az alsó réteget.	délkeletnek 2 $\frac{1}{4}$ mfd.	5.97	márga, agyapala, homokkő töredék és sok szerves anyag.	3.89	2.91	57.04	12.39	15.47	6.63
	2	Az 5-ik számú tábláról; hol az 1' 6" mély — légszáraz állapotában sárgabarna kötött — réteg alatt vörös agyag és homok nyugszik.	3.81	agyag márga, kovarc, maglatöredék.	3.03	3.02	44.02	9.98	14.81	24.67	
M i n d e s z e t	1	A pázmándi határra dülő táblák közepe tájáról. — Az emelkedett rész feltalaja 2' 6" fekete, kötött föld — l. sz. á. 3) szürkésfekete, porhanyó — alatt 1' 6" mély réteg agyag van kevés homokkal; tovább pedig kavics és homok.	délkeletnek 2 $\frac{1}{2}$ mértföldnyire	5.45	kovarc, márga, homokkő, földpát, csigahéj.	5.19	6.18	53.37	16.03	10.43	9.14
	2	Aranyosi féle bér föld, mely az erdőre dől; lapályának közepe tájáról; l. sz. á. barnás fekete, laza és humusdús.	kelet —	8.47	kevés kovarc, kavics, túlnyomó a tányérháza és kagylóhéj töredékek.	18.62	15.04	31.80	10.82	10.63	9.96
	3	A nyalkai határral szomszédos nagy káptalani dülönök közepe tájáról. A 2' rétegű fekete — l. sz. á. fekete — föld alatt 1' 6" mély sárga agyag kevés homokkal, alantabb pedig kavics és homok terül el.	k., t. 11.69 d. h. 13.19 össz. 24.88	11.69	augit, csillám, homokkő és gránit-töredékek.	6.14	5.87	42.73	15.36	16.87	13.94
	4	A Hunkárné asszonyoság birtokával szomszédos és az őrsi határra valamint az országútra dülő táblákról. A feltalaj 1' 6" mély, fekete föld — l. sz. á. sárgafekete, kötött — alatt 1' mély homok — agyag és kavics ütötte fel székhelyét.	13.14	vörös kovarc, földpát, homokkő, kevés csillám.	4.39	5.23	49.21	13.27	15.83	13.43	
	5	A tóra dülő rét közép tájáról.	18.88	kovarc, homokkő, földpát, márga, agyapala, vasmaradék, csigahéj és turtás gyökér.	6.55	4.62	33.04	17.00	24.24	7.34	
	6	A püspökfalvi és péteri határokra dülő, Mindszentent felül fekvő „Öncöl“-féle tag közepe tájáról. 2' mély fekete — l. sz. á. szürkésárga, barna és porhanyó — föld alatt 1' mély agyag kevés homokkal — 3' mély kavics, homok lüszk.	2.78	apró kovarc, földpát, homokkő, kevés csilám és csigahéj.	5.57	3.60	52.50	11.06	9.07	13.87	

1) Beleértvén a hygroscopicus és vegyileg kötött vizet, humusnak egy részét, az összes meszet a többi tápsikon kívül. 2) a. = alos (basikus); k. = közönbős (neutral); gy. a. = gyengén alos; s. = savas. 3) l. sz. á. = légszáraz állapotában.

Ieszitált finom földnek

Sósavban oldé- kony részek össz. 1)	Összes szénsavas mesze	Viltsava	Vegyhatósa 2)	Víznyelő képessége	viztarto v. is elpároltató képessége % -ban					m. méternyi területen ☐	Átlagos búfok mellett (R ^o)	Észrevételek
					1-ső	2-ik	3-ik	4-ik	5-ik			
					48 óra lefolyta alatt							
—	16.59	—	gy. a	47.0	—	—	—	—	—	—	—	
—	10.00	—	a	40.0	—	—	—	—	—	—	—	
25.37	11.59	0.0165	a	57.0	11.81	13.06	12.29	11.24	5.89	2498. ₃₂	11.1	1) A környék földterületén található kőzetek csekélyek, melyek csak tavasszal vízenyősek az összeszűrőmlő viz által, de mindamellett nem nevezhetők mocsárokknak, mert műveletre mindig alkalmasak.
54.46	25.00	0.080	a	69.0	13.59	13.07	13.74	14.04	9.37	2401. ₈₂	11.1	2) Az itt felemlített, emelt területről vett talajok minden a megyében szokásos gabnanem termelésére alkalmasak, valamint megterem bennök mindennemű kemény- és gyümölcsfa.
19.14	5.45	0.0453	a	35.0	8.47	8.81	8.69	7.66	3.94	2524. ₉₇	11.1	4) Az 1872-ik évi átlagos termés nem sorolható a kielégítő közé, inkább rosznak mondható, de okos gazdálkodás mellett a legjobb termésekre jogosít a földnek jó minősége.
20.45	8.87	0.0913	a	44.0	10.01	9.85	9.74	8.45	4.29	2551. ₇₆	11.1	
30.01	35.68	0.0739	a	29.6	9.85	9.34	9.03	8.13	4.34	2614. ₈₂	11.1	
14.54	11.28	0.1067	a	38.0	10.99	10.49	10.36	9.22	4.45	2542. ₈₁	11.1	6) A táblákon kiváltképen a még anya — művelte- lenebb — földrészteteken különösen díszlenek: a tükörözsa, ökörfarkkóró, kigyóhagyma, perje.

A határ neve Folyó szám	A próba földnek, melyből a minták vétettek, közelebbi megnevezése a reá vonatkozó adatokkal	Gyövréskészítők kavics és törmelék, durva homok	1000 rész légszáraz földben eredetileg van		100 súlyrész						
			minőségre nézve		Hygroskopikus vize	Vegyileg kötött vize és humusa	iszapolt alkotórészei				
							a (homok)	b (fűtőhomok)	c (homag)	d (agyag)	
M i n d s z e n t	7 A gúghi és örsi határokra dülő táblákról a kastélynak átellenében vett próba l. sz. á. sárgásszürke hamagos.			meszes homok- kő, kovarc, földpát, kevés csigahéj s finom gyökerecskék.	2.53	3.07	62.32	7.44	3.53	17.00	
	8 „Templom-dülő” terület közepéről. A l. sz. á. fekete humusos termő réteg 1' 11" mély, ez alatt 1' mély kevés meszet tartalmazó agyag, alantabb pedig kavicsos homok van.	délkeletnek 2/3, mélynyire	2.22		agyagos márga, kovarc, földpát, csigahéj; homokkő, ko- varc, földpát, csillám, csiga- héj és kevés gyökér, szalma;	7.85	7.25	41.53	12.12	11.03	17.72
	9 A pázmándi és nyalkai hármás határra dülő táblákról vett próba l. sz. á. barnásfekete, porhanyó humusos (homag).	kelet — délkeletnek	4.88		kovarc, földpát, homokkő, csigahéj és kevés gyökér, szalma;	4.72	3.34	59.35	10.72	10.39	12.17
	10 A kastély-kertből vett minta l. sz. á. fekete é humusban nem szegény föld.	5.48		kovarc, földpát, homokkő, márga.	3.90	3.26	67.04	8.77	4.64	12.92	
T á p l á n y	1 Nagy-táplányi; a felréteg fekete humusos — l. sz. á. barnásfekete — és 2' mély, alatta 3' mély agyag felváltva homokkal terül el.	délkeletnek 1 médre	k., t. 9.55 d. h. 13 06 össz. 22.61	márga, homok- kő, kovarc, földpát, csillám és magja-töre- dékek.	3.84	4.92	48.48	14.96	9.97	17.19	
	2 Kis táplányi 2' mély humusos feltalaj, mely alatt l. sz. á. barnásfekete 3' agyagos általaj nyugszik.	0.295		kovarc, homok- kő, földpát, agyagmárga és csigahéj.	5.18	7.74	39.68	17.74	15.69	13.56	
T a r j á n	1 K. tábla feltalaja 2' 6" mély fekete — l. sz. á. sárgásbarna kötött — alatta vörös agyag fekszik.		0.116	agyagmárga és kovarc.	3.99	3.97	41.58	7.11	13.52	31.56	
	2 3-as tarjáni 11-ik tábla feltalaja 2' 6" fekete — l. sz. á. kötött sárgabarna — és barnasárga agyagon nyugszik.	—		csupán szalmás maradékot adott.	4.11	4.98	54.37	13.48	10.91	11.77	
	3 15-ik tábláról; a termő réteg 3' mély fekete — l. sz. á. szürkesárga s igen kötött — alatta pedig sárga agyag van.	—		szalma.	6.49	5.35	32.12	11.52	14.70	30.84	
	4 9-ik táblának 6" mély fekete termő rétege — l. sz. á. sárga — sárga föld, homok és kavicson nyugszik.	dél — délkeletnek 3 mélynyire	k., t. 4.01 d. h. 10.78 össz. 14.79	kovarc, földpát, csillám, homokkő.	3.31	2.18	59.26	11.69	6.91	16.82	
	5 13-ik tábla termő rétege fekete — l. sz. á. tömött sárgabarna — 6" mélységgel bír, s alatta sárga föld (?) van.		5.91	agyagmárga, homokkő s cse- réptöredékek.	2.55	3.09	48.17	16.76	10.61	19.24	

leszítált finom földnek											Észrevételek	
Sósavban oldé- konyrészek összege	Összes szénsavas mesze	Viltsava	Vegyhatása	Vizeinyelő képess. 48 óra lefolyta alatt	viztartó v. is elpároltató képessége %-ban					m. méternyi területen		átlagos hőfok mellett (R°)
					1-ső	2-ik	3-ik	4-ik	5-ik			
					48 óra lefolyta alatt							
8.10	11.14	0.0306	a	36.0	10.42	9.37	8.35	5.91	2.17	2341. ₄₀	11.1	7) A földárját a kutak viz- állásával lehet egy sorba tenni; ezeknek mélysége a magasabb pontokon 3 ^o , alantabb 1 ^o 3', míg a völ- gyeleteken 3' sőt 2' is. 8) Gyakorlati szempontból megítélve : buzatermő föld. és pedig holdankint mintegy 12—20 mérő ter- més várható.
27.86	14.01	0.0913	a	45.0	13.54	11.68	11.73	10.97	5.47	2507. ₁₉	11.1	
11.31	2.50	0.0939	a	28.0	8.67	8.10	7.77	5.85	2.24	2669. ₄₈	11.1	
7.29	2.50	0.0913	a	36.0	10.69	9.68	8.96	6.62	2.54	2507. ₁₉	11.1	
13.62	6.83	—	a	42.5	14.93	15.44	7.88	2.41	—	2498. ₃₇	12.9	1) Kőzetek és kövületek nem fordulnak elő. Va- don diszlik benne tarack és iglice túske. — Vizárja 2 ^o . — Buzatermő föld, 9 mérő átlagos terméssel. 2) Vadon diszlik az előbb említett növény, külön- ben jó répa föld. — Viz- árja 1 ^o .
27.66	19.11	—	a	51.0	17.61	8.40	11.37	6.20	—	2401. ₈₂	12.9	
13.03	0(?)	—	a	32.8	15.38	11.70	—	—	—	2534. ₉₇	12.9	
24.32	12.50	—	a	40.0	15.93	14.40	—	—	—	2551. ₇₆	12.9	
27.98	14.73	—	a	49.0	20.48	8.98	—	—	—	2614. ₈₂	12.9	
18.78	8.84	—	a	42.0	18.59	12.89	11.67	4.29	0.71	2498. ₃₇	12.64	
—	12.34	—	a	44.0	18.01	13.07	9.70	3.74	0.048	2401. ₈₂	12.64	

A határ neve	Folyó szám	A próba földnek, melyből a minták vétettek, közelebbi megnevezése a reá vonatkozó adatokkal	Gyűrűaróástól fekszik kavics és törmelék, durva homok	1000 rész légszáraz földben eredetileg van		100 súlyrész					
				minőségre nézve		Hygroscopicus vize	Vegyileg kötött vize és humusa	iszapolt alkotászei			
								a (homok)	b (fitóhomok)	c (homag)	d (agyag)
C s á k - N é m a	1	A borbai határra dülő földek- ről; l. sz. á. szürkésfekete.	28.63	kovarc, földpát, agyagmárga és kevés gyöke- recske.	4.16	4.79	53.59	10.97	10.10	16.49	
	2	A major körül fekvő határról; l. sz. á. fekete, humusos.	19.32	kovarc, földpát, agyagmárga, sok csigahéj.	6.33	5.63	47.77	17.04	12.07	10.43	
	3	Keletnek a gúghi, őrsi határ és a Kalócy-féle birtok közél eső földek közepéről; l. sz. á. barna.	25.71	kovarc, homok- kő, földpát és márga.	3.10	3.09	64.86	9.45	9.75	10.34	
	4	Csák-némai határ, keletnek eső tábláról a magtár mögöl; l. sz. á. barna.	57.90	feltűnő kevés szerves mara- dék, homokkő, kovarc, földpát, csillám, márga és csont.	3.05	3.03	60.45	7.41	10.98	14.63	
T é t h	1	Rét-talaj 1/2' mély, alatta fehér atka; l. sz. á. szürkésfekete porhanyó.	3 23	kovarc, agyag- pala, homokkő, földpát, csiga- héj.	2.59	6.30	65.34	7.74	7.23	12.37	
	2	Pock; a 6"—1' mély termő ré- teg alatt több láb meszes sárga anyag van; l. sz. á. barnasárga porhanyó.	16 05	túlnyomó ko- varc, földpát, márga.	1.11	4.28	77.56	5.63	5.91	5.41	
	3	Zabcser; a földtalaj 5" egyfor- ma homok — l. sz. á. sár- gás — alatta 1 1/2' kavics.	18.32	kovarc homok, márga, szalma és gyökeres részek.	0.69	1.04	84.65	3.33	3.23	6.31	
	4	Pagony; fekete-barna, kevés humussal kevert homok.	35.96	gombostű nagy- ságu kovarc homok, földpát, csillám, szerves anyag, turfás.	0.94	2.44	88.78	0.96	0.89	0.53	
T ö l t é s t a v a	1	Házak alatti szikes föld; l. sz. á. szürkésfekete.	9.02	kovarc.	4.72	3.92	48.47	32.26	6.99	2.60	
	2	A 4-ik tábláról; l. sz. á. bar- násfekete.	d. h. 0.48	kovarc és márga.	2.91	5.07	57.68	11.36	8.91	14.35	
	3	A dombi dülőről; l. sz. á. hu- musban n. szegény, fekete föld.	7.61	agyagpala, ko- varc, homokkő.	5.26	6.14	59.32	13.75	9.55	7.29	

Leszítált finom földnek											Eszrevételek		
Sósavban oldé- konyrészek összege	Összes szén-savas mesze	Viltsava	Vegyhatása	Víznyelő képe- sége	viztartó v. is elpároltató képessége ^{0/0} -ban							m. méternyi területen	átlagos hőfok mellett (R°)
					1-ső	2-ik	3-ik	4-ik	5-ik	☐			
					48 óra lefolyta alatt								
—	4.32	—	a	41.0	15.06	12.29	11.70	5.83	1.90	2524. ⁹⁷	12.64		
—	21.82	—	a	37.2	13.55	12.70	10.20	6.65	2.63	2551. ⁷⁶	12.64		
—	0.23	—	k	37.0	13.03	10.75	7.00	2.86	0.52	2614. ⁸²	12.64		
—	0.23	—	a	37.0	17.17	11.92	8.03	3.38	0.84	2542. ⁸¹	12.64		
—	4.27	—	a	46.8	10.67	17.21	9.37	7.64	2.17	2507. ¹⁹	12.64	1) Szelid rövid füveket terem; a termés közép-szerű. — Vizárja 1 ^o .	
—	1.09	—	a	29.6	9.63	8.48	7.30	5.45	1.89	2341. ⁴⁰	12.64	2) Buzaföld; a termés gazdag; vadon diszlik bogács kóró s iglice; trágyázva nem volt. — Vizárja 4 ^o .	
—	0.57	—	k	30.0	14.27	10.17	5.37	0.76	0.054	2507. ¹⁹	12.64	3) Az átlagos termés valamint a föld: roz; vadon diszlik a kutyatej és ökörfarkkóró; trágyázva nem volt. — Vizárja 5 ^o .	
—	0.60	—	k	40.0	10.27	8.49	7.71	7.27	5.98	2669. ⁴⁸	12.64	4) Művelésre alkalmatlan; ákász soványon megterem. — Vizárja 6 ^o .	
												Általában a téthi határban 2—3—4 ^o -re agyagnárga 1/2' vastagrétegben fordul elő, melynek elemzési eredményét a rovatok után adjuk.	
—	26.05	—	a	45.5	14.41	13.10	9.13	—	—	2498. ³²	13.70	A feltalaj átlagban 2' humusos föld, melynek al-talaját homok agyaggal felváltva képezi; a határ-ban sok helyen szikes pontok mutatkoznak. E buzaföldek átlagos ter-mése 9 mérő. Kőzetek nincsenek; vizárja 2 ^o ; diszlik rajtok a tarack, bogács és iglice.	
—	1.57	—	a	42.0	16.30	12.70	7.58	—	—	2401. ⁸²	13.70		
—	10.76	—	a	34.0	13.53	12.54	7.38	—	—	2524. ⁹⁷	13.70		

A határ neve	Folyó szám	A próba földnek, melyből a minták vétettek, közelebbi megnevezése a reá vonatkozó adatokkal	Gyövrávszaktól fekszik kavics és törmelék, durva homok	1000 rész légszáraz földben eredetileg van		100 súlyrész								
				minőségre nézve	Hygroskopikus vize	Vegyileg kötött vize és humusa	iszapolt alkotrészei							
							a (homok)	b (fűtőhomok)	c (homag)	d (agyag)				
Szent-Márton		Mind a pannonh. főapátság birtokáról.												
	1	Kákásból; l. sz. á. szürkés.	dél — délkéletnek 2/2 mélyre	d. h. 0.60	csigahéj, sok szalma és gyökér.	4.51	9.56	55.79	17.78	9.54	7.21			
	2	A szélmalmi felső kisebb tábláról; l. sz. á. sárgabarna.	—	—	csupán fűmagvak.	1.28	2.62	73.38	5.65	8.64	8.61			
	3	Serföző; 8-ik tábláról a malom mellől; l. sz. á. sárgásbarna.	dél — délkéletnek 2/2 mélyre	d. h. 0.08	széna, szalma.	4.74	5.31	58.60	11.52	10.93	9.07			
	4	Az Illak melletti 13-ik tábláról; l. sz. á. sárgabarna.	dél — délkéletnek 2/2 mélyre	d. h. 0.21	agyag-márga.	4.43	4.72	54.51	11.62	9.00	16.32			
	5	Az écsi határ melletti 3-ik tábláról; l. sz. á. sárgabarna.	dél — délkéletnek 2/2 mélyre	d. h. 0.12	szalma.	2.22	3.06	65.40	3.80	10.81	13.47			
Bársönyos		Veszprémmegye.												
	1	Öreghegy; szürke homok; ez a túlnyomó; l. sz. á. barna porhanyó.	dél — délkéletnek 4 mélyre	d. h. 0.38	apró kavics, földpát, csillám, kavics, földpát, márga, homokkő.	1.09	1.09	92.11	2.53	4.25	3.86			
	2	Strázsahegy; kövecses; l. sz. á. feketebarna porhanyó.	dél — délkéletnek 4 mélyre	28.58		1.45	3.40	80.88	4.00	5.98	4.17			
	3	A szőlőbéli hegyoldal közepéről; l. sz. á. sárgabarna porhanyó.	dél — délkéletnek 4 mélyre	10.97	kovarc, földpát, magja, s kevés csillám. túlnyomóan kovarc, földpát, kevés csillám, csiga és kagyló héj.	2.70	2.34	72.09	4.08	8.80	10.58			
	4	A szőlő alatti gyümölcsösből; l. sz. á. sárgabarna.	dél — délkéletnek 4 mélyre	18.92		0.33	3.90	80.12	2.72	4.90	6.73			
Börcs	1	A győri püspökség birtokáról; szántóföld; l. sz. á. fekete, humusos és közép kötöttségű.	nyugatnak 1 mfd.	d. h. 0.45	agyag-márga, csigahéj.	3.87	6.11	48.60	7.54	15.40	16.22			
Csilliz-köz	1	Balony; termő rétege 3' mély, humusos — l. sz. á. fekete és porhanyó — az altalaj agyagos.	északra 2 mfd.	d. h. 0.38	kovarc, földpát, túlnyomóan csigahéj.	9.08	7.90	46.90	9.33	13.89	13.67			
Kajár	1	A bakonybéli apátság birtokáról; rét-talaj, mely feltöretésre lön szánva.	délnek 3 mfd.	—	—	—	8.56	62.15	7.21	13.00	9.25			

leszált finom földnek											Eszrevételek	
Sósavban oldé- konyrtézek összege	Összes szénsavas mesze	Vilsva	Vegyhatása	Víznyelő képes- sége	viztartó v. is elpároltató képessége ‰-ban					m. méternyi területen ☐		átlagos hőfok mellett (R°)
					1-ső	2-ik	3-ik	4-ik	5-ik			
					48 óra lefolyta alatt							
—	19.09	—	a	55.5	14.88	15.23	11.39	—	—	2551. ₇₆	13.70	
—	10.21	—	a	35.5	17.78	12.35	11.59	—	—	2614. ₈₂	13.70	
—	2.18	—	a	31.6	12.65	11.03	6.14	—	—	2542. ₉₁	13.70	
—	17.61	—	a	43.5	15.36	13.50	8.34	—	—	2341. ₄₀	13.70	
—	0.15	—	k	25.6	13.01	6.11	2.71	—	—	2507. ₁₉	13.70	
—	1.14	—	k	31.0	13.96	8.59	0.95	—	—	2669. ₄₈	13.70	
—	0.23	—	k	35.0	15.01	11.51	6.39	—	—	2507. ₁₉	13.70	
—	0.21	—	k	24.0	—	—	—	—	—	—	—	
—	0.20	—	gy. a	31.0	—	—	—	—	—	—	—	
—	1.41	—	a	43.0	—	—	—	—	—	—	—	A földterület róna; a Ráb- cától 400 ölnyi távolságra, s ennek rendes vízszíne felett 1 1/2 ölnyi magasság- ban. Elővetemény 1869 tak. répa; 1870 buza; 1871 bükköny; 1872 buza.
—	22.27	—	a	46.0	—	—	—	—	—	—	—	A buján tenyésző gyom el- szokja nyomni a vetést. Trágyázva soha sem volt. Vízárja 20.
28.97	17.61	0.17	—	45.0	—	—	—	—	—	—	—	

A tétthi határban előforduló agyagnárgának vegyi összetétele:

Szerves anyag és vegyileg kötött víz	0.10%
Nedvesség	1.73 „
Vilsavas sók	5.51 „
Szénsavas mészéleg	58.96 „
„ keseréleg	1.43 „
Sósavban oldhatlan rész	32.82 „
	<hr/>
	100.55%

Oldhatlan részében van szénsavas szikéleggel feloldható

Kovasav	17.41%
Agyag	15.41 „

4. A megye vízrajzi viszonyai. *)

Fehér Ipolytól.

Megyénk egészben véve vizekben túlgazdag, oly annyira, hogy éppen ezen elem rakoncátlansága nem ritkán érzékeny csapást mér gazdasági viszonyainkra. E tekintetben kiválóan a megye éjszaki és éjnyugoti része van kitéve a vizek szeszélyeinek, hol is egyrésztől a tekervényesen kigyózó folyók s ezeknek mellékágai, másrészt a talajnak mélyebb fekvése egyaránt tág tért nyitnak ezen elem garázdálkodásainak. A keleti rész, névszerint a pusztai járás és a sokoróinak egyrésze annyiban szerencsésebb viszonyoknak örvend, hogy a pusztító elem árjai nem barangolják be termékeny téreit; de sőt a talajnak magasabb fekvése és homokos alkata a növényzet táplálkozására szükséges nedveket

*) Idevágó adatok tekintetében megyénk határain belül úgy mint ezen kívül elég bő és megbízható források álltak rendelkezésemre. Örömmel jelzem itt e körülményt, de egyuttal hálás köszönetemmel is adózok azoknak, kik számomra értékes adataik tárházát megnyitották. Így a Duna viszonyaihoz hiteles adatokat vettem Bobich Károly kir. folyammérnök úrtól Komáromból; a Rába folyóra — névszerint pedig ennek szabályozására Vargyas Endre kir. tanfelügyelő és Krisztinkovich Ede ügyvéd urak bocsátották rendelkezésemre becses munkátaikat. Hiteles műszaki adatokat köszönök a nm. közmunka és közlekedési miniszteriumnak, mely szíves volt a Rába, Rábca és Marcal folyók műszaki ismertetését velem közölni. Hasonlóan érdekes adatokat vettem Ruzsicska János 19-ik sorozredbeli főhadnagy úrtól, nemkülönbén Matusek Antal többször említett kéziratából. Fogadják mindannyian megyénk és tudományos vállalatunk hálás elismerését. Végre nem hagyhatom említés nélkül Hunfalvynak ismételtlen idézett monumentalis munkáját, melyből szintén sok adatot merítettem.

is olykor csak hiányosan juttatja és őrzi meg. E tekintetben tehát jelentékeny különbség jellemzi a megye említett két részét.

Megyénk összes vizei a Duna folyam-rendszeréhez tartoznak, mely fejedelmi folyó a megye területén hömpölygeti szöke habjait. A vizrajzi viszonyok tiszta áttekintése úgy kívánja, hogy a folyókat, patakokat stb. egyenkint vegyük tüzetes ismertetés alá.

Folyók:

Duna.

Európa e főfolyójának általános vázolását ezuttal mellőzhetőnek tartjuk, minthogy ezzel minden földrajzi kézikönyv kimerítően foglalkozik. Elég lesz e helyütt csupán azon részére szorítkozni, mely megyénk határai közé esik.

A Duna Pozsony alatt Rajka környékén két ágra hasad; a főmeder megtartván délkeleti irányát, a kiszakadt mellékág pedig ettől dél felé kanyarodva, Mosony és Győr felé tart, majd egyenesen keletnek fordulva, Véneknél ismét egyesül a főmederrel. Külön kell tehát a főágról vagyis Nagy- másként Öreg-Dunáról és ennek déli ágáról a Kis- vagy mosonyi-Dunáról szólnunk.

1. Nagy-Duna.

E folyó Ásványnál ömlik a megyébe, s miután Pozsony és Győrmegyék határvonalát képezte, utóbb Csilizközt Szigetköztől, majd pedig Komárom és Győrmegyéket egymástól elválasztotta, — Gönyő alatt elhagyván megyénket, Komárommegye területére lép át.

Irányát tekintve sűrű hajlongásokban fut alá, és számtalan ágazatokra hasadva, kisebb-nagyobb szigeteket, zátonyokat alkot. Medre igen változatos, profilja szabálytalan, minek oka a partvidék alacsony fekvésében rejlik.

Hossza a megye területén (Ásványtól Gönyőig) 14400 ölet vagyis $3\frac{5}{8}$ mfdet tesz.

A Duna esése egyéb nagyobb folyókhoz képest általában véve csekély. Buffon kimutatása szerint főfolyóink kisebb eséssel bir, mint a Rajna, Rhone és Po, minek oka azon körülményben fekszik, hogy míg egyrésről jóval hosszabb utat fut be, mint e folyók, addig másrészt a Fekete tenger, mely őt befogadja, magasabban fekszik, mint azon tengerek, melyekbe az említett folyók ömlenek. A Duna átlagos esése mfdenkint 6.₅₉ lábat, 100 ölenkint 1.₉ hüvelyket tesz. A vizesés azonban az

egyek pontokon igen különböző, a szerint, a mint a folyam vize tömörülten egy mederben ömlik, vagy ágakra szakadva megoszlik. Ez utóbbi körülmény forog fenn megyénkben is; így az ország határától Dévénytől Gönyőig ($11\frac{1}{2}$ mfd) az esés 100 ölenkint 2₂₅ küvelyk; megyénk határain belül pedig átlagosan véve 2 $\frac{1}{2}$ hüv.; legkisebb esése (Szapnál) 10₃₈ vonal, legnagyobb pedig 4'' 6''', de a legtöbb helyen 1'' és 3'' közt változik. Gyakran a közvetlenül szomszédos helyeken az esés igen különböző; így közvetlenül megyénk felső határán Csúnynál 2'' 7'''-ról rögtön 4'' 2'''-ra emelkedik, és csakhamar ismét 2'' 3'''-ra száll; Bodaknál pedig 3'' 5'''-ról 1'' 3'''-ra csökken.

Egyes pontokat illetőleg a következő adatokat hozzuk fel:

	Esés		
	láb	hüv.	von.
Lipóttól—Szapig	12	8	7
Szaptól—Vénekig	6	1	2
Vénektől—Gönyőig	0	8	0

Szélessége tág határok között ingadoz; legcsekélyebb a szélesség Gönyő és Vének között, hol csak 208 ölet tesz, legnagyobb pedig N.-Bajcsnál, hol is 560 öl szélességre terjed.*)

A Duna mélysége a szétágazás és ezen ágaknak egyesülése szerint, nemkülönben a medernek laza vagy tömör alkata szerint igen különböző. S e körülmény már előre jelzi, miszerint megyénk területén alig találkozunk tetemes mélységgel; így a legnagyobb mélység alig tesz többet 5°—6°-nél, a közép mélység pedig 2 $\frac{1}{2}$ ^o—3°-et. Gönyő és Vének között legkisebb vizállásnál a mélység 18—22 láb, míg N.-Bajcsnál ugyanily körülmények között csak 9—10 láb; azonban e helyen a balpart körülbelül 22° szélességben 18 láb mélységű kotrással bír, és pedig a partvédezet nem csekély kárára, mely épen ez okból az alámosás miatt tetemes károkat szenved, és folytonos javítást igényel.

Vannak ezenkívül egyes helyek, hol a mélység a rendes arányokat meghaladja; így a Szap helység mellett lévő nagy kanyarulatban a balparttól 4—5 ölnyi távolban a mélység 32—34 lábat tesz; ugyszintén Gönyőnél a jobbparttól 15—18 öltre 30 lábnyi mélységre akadunk.

A felhozott adatok mind a komáromi víz mérce 0 fokára vonatkoznak, mely pont az ádriai tenger színe fölött 331' 3'' 5''' magasán áll.

A Duna vizállásának változatai, habár 20—33 lábnyi

*) Ezek a folyammérnök adatai, melyektől Ruzsicska főhadnagyé jelentékenyen elütnek; szerinte a legnagyobb szélesség Medvénél 350°, közép szél. Gönyőnél 250° és legkisebb szél. Szőgyénél 150°—200°.

különbséget mutatnak, mindazonáltal az ingadozás nem szokott hirtelen történni és nem is csap át a szélsőségekbe mint pl. a Tiszánál. A vizállások valamint a védtöltések és a Dunamellék talajmagasságai mind a tomáromi vízmérce 0 pontjához viszonyíthatók legbiztosabban, mely a Dunának több éven át tapasztalt legkisebb vizállását képviseli; a vízmérce közvetítésével azután minden adatot könnyen visszavizsgálhatunk az adriai tenger színére.

A vizállás szélsőségeit következő adatok jelelik:

1853. jun. 30-án volt Szapnán az eddig észlelt legmagasabb vizállás 363' 7" 1", a legkisebb pedig ugyane helyen 341' 6" 5" az adriai tenger színe fölött. Bírunk ezenkívül még néhány évről adatokat, melyek szerint a legmagasabb vizállások tavasszal a jégolvadás alkalmával jelentkeztek; s éppen ezen okból nem vehetők ezen adatok irányadókul a vizállás szabad változásainak megítélésére. Legbiztosabb tájékoztatást nyújt a fönnebb érintett 1853-ik évi nyári áradat, mely tisztán a vízmennyiség egytetemes szaporodásának eredménye volt.

A vizállás átlagos változatainak megítélésére szolgálhatnak a Gönyőnél tett észleletek, melyek szerint e helyen a legmagasabb vizállás 0 pont felett: 15' 2" legkisebb pedig 4' 11", 0 pont alatt; az ingadozás tehát 20 lábat tesz.

Általában véve a Duna vizmagassága az utolsó évtizedben kisebb volt, mint az előbbi években, mint ezt az egyes helyeken vezetett észleleteken kívül a gőzhajózási társulat évi jelentései is tanúsítják. Ez utóbbinak az 1861. üzleti évről szóló jelentése szerint, ez évben a vizállás oly kedvezőtlen volt, mint a társulat fennállása óta még sohasem; az 1862. és 1863-ik évi vizállás általában még kedvezőtlenebb volt. E tények eléggé jelzik, miszerint az alacsony vizállás alig tekinthető többé rendkívüli eseménynek, de igenis rendes jelenségnek; melynek egyik okát a gőzhajózási társulat azon körülményben keresi, miszerint a védtöltések közé szorított folyó gyorsabb lefolyást nyert, s így torlódása csekélyebb.

A Duna sebességét természetesen a folyónak szélessége, medének alakulata és a vizesés határozzák meg. Alacsony vizállás mellett sodrának középsebessége Pozsony és Gönyő között 3—4 láb; névszerint Szapnán 2.⁸⁵⁶⁷ láb, N.-Bajcsnál pedig 3.³³⁸⁹ láb. A kanyarokban, főleg ezeknek külső szélén a sebesség jóval nagyobb, úgy, hogy egyes merészebb kanyarulatokon 8—11' sebesség is előfordul.

Vízmennyisége meglehetősen állandó, mint ezt nagy folyóknál rendszeren tapasztaljuk. A másodpercenként alárohanó vízmeny-

nyiség (másként vizemésztet) megítélésére szolgáljanak ezen adatok a vizemésztet Szapnál: 37999.₈ köbláb; N.-Bajesnál 38001.₅ köbláb; és Gönyőnél — a győri Dunaág beömlése után közép vizállás mellett 67376 köbláb.

A Duna partjait megyénk határain belül könnyü alkotásu alacsony fekvésü laza talajok képezik. Pozsonytól csaknem megyéni határáig magasabb és szilárdabb partok kísérik a folyót; itt azonban az erősebb alkotásu partok 400—800 ölre befelé vonulnak, s a Dunának közvetlen partjai mozgékony homokdarából, fövenyből és lisztfinomságú iszapból állanak.

A merő öntésekből emelkedett partot főleg a gőzhajók habolása könnyen szaggatja; így képződnek egyrészlől a tekintélyes kanyarok míg másrészlől a folyam medre a túlsó parttól behuzódik. A tetemes kárral járó partszaggatás ellen a kormány költséges kőpartvédezeteket emelt több helyen, főleg pedig a nagy kanyarokban, hol a partnak aláásása és szakadozása legnagyobb mérvűnek mutatkozott. E partvédezetek 3 öl magas kőburkolatból, alul pedig erős kőhányásból állnak, Ily partvédezet van:

Ásványon	439 öl hosszú,
Szapnál	2655 „ „
Medve fölött	803 „ „
Medvén alul	1311 „ „
Medvén ennek folytatása lesz . . .	600 „ „
N.-Bajeson	353 „ „
Szögyén	950 „ „
Szögyén ennek folytatása lesz . . .	300 „ „
Gönyön	363 „ „

Összesen tehát elkészült . 6874 öl,

és jelenleg építés alatt van 900° hosszú partvédezet.

Az áradmányi partok a közép vizállás föté általában csak 3—4 lábnyira emelkednek, s majdnem mindenütt vízszintesek; kivétel csak a egyes pontokon mutatkozik, hol a part magasabban emelkedik a víz szine fölé. A partokat mindenütt nád, fűz, nyár stb. borítják, de kalászos sehol nem lengetnek.

A Duna medre és szigetei. Az alacsony és laza partok a folyót nem tarthatják meg medrűben, az tehát szétterül, sokszorosán eloszlik és szétágazik, sőt ágainak sodra is minduntalan változik, — széthasad majd ismét egyesül. Gyakran a folyam főágában is alig lehet mondani hogy hol van sodra. A hol ez megoszlik, ott két vonala között hömpölyre hömpöly rakódik le, míg nem egy hosszukás zátony támad, mely közepes

vizálláskor a folyó habjai alól felmerül. Nagyobb áradáskor egy-egy homokréteget hord rá a folyam; lassankint cserjék, növények honosodnak meg rajta, melyek a vízben uszó földes részek új lecsapódását még inkább elősegítik. A folyton növekvő zátony végre mint sziget emelkedik ki, mely olykor a vizállás 0 pontja fölé 10—15 lábnyira is felmagasodik. A dunai szigetek földje tehát egész a folyam közép vizállásának mélységeig rendszeren finom iszaból áll, melylyel néha homokrétegek váltakoznak; alatta pedig kisebb-nagyobb hömpölyök fekszenek. A zátonyok úgy mint a szigetek hosszukásak, és a folyam irányában nyújtottak; felső csúcsuk lapult, szelíd hajlásu, míg alsó végök rendszeren magasabb és meredekebb.

A meder-talaj egyik érdekes pontját a Szap helység mellett lévő nagy kanyar képezi, hol is a meder-talaj alatt 7 láb mélységben és nagy kiterjedésben több mint egy öl vastagságu jó tőzegréteg fekszik.

A Dunamedrének keresztshelvénye hazánk területén sehol sem oly szabálytalan, mint Pozsonymegye Püspöki helységétől megyénken át egész Szögyéig; fő- és mellékágaiban ezer még ezer zátony és sziget hasogatja szét a folyam vizét; a szigetek és zátonyok úgy, mint a folyó-ágak medre, kanyarulatai és sodra minduntalan változnak, úgy hogy e tekintetben évről évre új és új térképre lenne szükség, ha a folyó hű rajzát akarnók adni. Csak Vének alatt nyer a Duna ismét szabályosabb alakot.

A Duna áradásai képezik a partvidékek sujtó csapásait, melyeknek súlyát alig éri a Duna mentében egyetlen pont is annyira, mint épen megyénk, névszerint ennek csilizközi része. Évkönyveink századok óta mutatnak fel egyes éveket, melyekben e boszuló angyal újra és újra megjelent. Nem említjük a rég letűnt századok keserveit, melyeket a bős elem fakasztott, csupán az újabb időkből hozunk fel néhány adatot. 1783-ban a Duna rendes vizállása fölé 19 lábnyira és a partvidék síkja fölé 6 lábnyira emelkedett; 1789-ben pedig 250 □ mfd területet borított el habjaival. Ily rendkívüli vizállás természetesen nemcsak a közvetlen környezetre méri csapásait, de a Dunába ömlő mellékfolyók által elhat távol vidékekre is; így történik, hogy a tulságig megdagadt Duna a Rába és Rábca folyókat egész a Hanságig, sőt egész a Fertő taváig visszaszorítja, s e vidéknek sík lapályait is víz alá temeti.

Az 1838-ik év áradása még élénk emlékezetben van, hasonlóképp az 1850-dik év téli jeges árvize. Alig van toll, mely híven tudná ecsetelni azon képet, melyet a medréről kitört elem nyújt. A sebesen rohanó hullámok tompa moraja mérföldekre előre jelzi a végzetes sorsot, melynek érzetére ember és állat megborzad; a menekvők jajve-

széklése közé a megrémült állatok vad ordítása vegyül, s e hangok velőkig rázkodtatják az idegzetet.

A védtöltések nagyban fékezik ugyan a hullámok tölcsapásait, de feltétlen biztosságot ezek sem nyújtanak, mert a duzzadó elem a töltések belsejébe is ravaszul beszürenkezik, s biztosan felkeresi a gyengébb pontokat; csakis folytonos éber őrködés és tatarozás képes a ravasz ellenséget fékben tartani.

A Duna jégviszonyai habár általában véve a természetten egyszerű törvényei alá esnek, mindazonáltal a helyi körülmények változatos combinatiója egyes helyekre sajátos törvényeket alkot, melyeket természetesen csakis pontos és hosszabb megfigyelés állapíthat meg. Ilyenmü észleletek azonban ekkoráig alig tétettek; s így a jégviszonyokat csakis egyes elszigetelt adatok nyomán ecsetelhetjük.

Kisebb-nagyobb mérvben minden télen zajlik a Duna, de nem képződik mindig oly összefüggő jég hát, mely a folyót egész szélességében borítaná, vagy épen a szabad átkelést jég hátton lehetővé tenne; azonban vannak évek, midőn a szilárd jég kéreg heteken át erős hidat képez az ellentétes partok között, melyen terhelt szekerek is kényelmesen átkelhetnek.

Kivételes éveket — milyen pl. az 187²/₃-ki volt — nem számítva, a jégzajlás november és március hónapok időközére esik. A hőmérsék, melynél a zajló jég mutatkozik, — 3° és — 12° R. között áll. A zajlás csaknem egyidőben kezdődik mindenütt, de a jég megállapodása rendszeren az alsóbb állomásoknál előbb történik.

A jégviszonyok kifejlődésénél a hőmérséken kívül még a vizállás, vízsebesség, hóesés, szélirány és erősség működnek, mint jelentékeny tényezők, melyek együttesen alkotják a jégképződés törvényeit.

Hosszan tartó — 6—8 foku hidegnél nagy mérvben mutatkozik a fenékjég, mely hatalmas tömegekben tör a vízszíne. Hirtelen beállt alacsony hőmérsék színjeget termel, mely mint hártya védelmezi a folyó belsejének kihülését és gátolja a fenékjég képződését.

Természetes, hogy alacsony vizállás és csekély folyási sebesség kedvezően hatnak a jégtömegek kifejlődésére.

A megzajlott Duna jégtáblái 20°—30° nagyságra is felemelkednek, s nem ritkán megtorlódván, házmagasságu jégsziklákká csúcsosodnak, melynek éles csikorgása, hatalmas ropogása érdekes játékot képez a partvidék téli látképében.

—12° hőmérsék mellett a zajló jég megállapodik, és az egyes jégtáblák összefüggő egészsze tömörülnek. Alacsony vizállásnál — 9°—10° is elég arra, hogy a Duna beálljon, főleg ha tartós zajlás előzte meg; a

megállapodás rendszeren a zátonyok körül kezdődik, hol a fenékjég képződése nagyobb mérvű. Jelentékeny tényező e tekintetben a hó és folyamellenes szél; az első kásaszerű sűrűséget kölcsönöz a viznek, míg a szemközt jövő szél a jégmozgást gátolja, s így a torlódást és tömörülést elősegíti.

Vannak egyes esetek, midőn a Duna hátán hó és fenékjég közreműködése nélkül is egy éjen át 1—2" vastagságu jégkéreg képződik és pedig aránylag nem is túlságos alacsony hőmérséknél. Így történt 1871 december hóban, midőn a hőmérsék két nap alatt + 3°-ról — 6°-ra szállt alá. Egy éjjel elég volt arra, hogy az említett jégvárta képződjék, és 4 nap alatt több mfd. területen megállott a jég.

A kedvező körülmények összműködése a jégreteg vastagságát könnyen fölviszi 12 hüvelykre, sőt sekélyes helyeken 18—20 hüvelykre is. A jégut szilárdítására természetesen azt sem mulasztják el, hogy öntözés által vastagítsák a réteget, melyen az átkelést ellenőrző közegek facövekekkel jelelik ki a megbízható út határvonalait.

Viszont a jég zajlása vagy megállapodása visszahatást gyakorol a hőmérsékre úgy, mint a víz állásra. Így zajlaskor többnyire, — megállapodáskor pedig mindig emelkedik a víz állása, ugyszintén a jég megindulásakor is. A hőmérsék pedig rendszeren alászáll, ha a jég megállapodik.

A jég megindulása és eltakarodása rendszeren + 4°,7 mellett történik, habár — 1°,5-nél is megeshetik.

Megyéink sajátos jégviszonyait tekintve, körülményei épen nem mondhatók kedvezőknek, a mennyiben a Dunának sűrű szétágazásai míg egyrészt a folyó terjedelmét növelik s ugyanekkor mélységét és folyási sebességét csökkentik, s e tényezők együttesen elősegítik a jég képződését s a mi fő, a jég torlódását és fennakadását. S épen e körülményben fekszik Csilizköznek egyik veszedelme, mely a dunai jégjárás által igen sokat szenved.

A leggonoszabb pontot azon erős, de szűk kanyarulat képezi, mely Szapnál van; itt állapodik meg és torlódik össze elsöben is a jég, melyet a sok ágra szakadt és így meggyengült vízfolyás nem képes tovább mozdítani. E hullámok tehát csakhamar magasra dagadnak, s vagy átborítják a védtöltést, melynek magassága általában 365' 2" 6" az adriai tenger színe fölött, tehát csak 1½ lábbal több, mint a nyári legmagasabb vízállás (l. ennek változatait fönnebb); már pedig a jégtorlódás jóval magasabbra dagaszthatja a Duna vizét. De az sem lehetetlen, hogy a hullámok elszakítják a különben is gyenge alkotásu védtöltést,

s duló angyalként száguldanak szerte nemesak Csilizköz, de az egész Csallóköz lapályos térein, hol a bőszültén rohanó elem nem ritkán hatalmas örvényeket kotor. Ily csapás érte Csallóközt legközelebb 1850-ben, midőn a víz Szapnán a védtöltést 2000 öl hosszúságban áttörte, s ugyanitt közel 20 házat alapjából elsodort. Az 1862-ik évi árviz hasonlóképp e ponton talált magának nyilást.

Kiváló figyelmet érdemel a Duna mint közlekedési út; e tekintetben azonban épen a megyénk területére eső része emelkedett nem egészen hizelgő hírre. A Dunának u. i. Pozsony és Gönyő közt elnyuló része a folyammedernek helytelen kifejlődése miatt nagyban zsidbasztja azon élénk forgalmat, melynek létesítésére a fejedelmi folyó különben hivatva volna.

A ki egyszer gőzhajón főleg alacsony vizállás mellett ezen utat megtette, bizonyára élénken fog visszaemlékezni azon aggodalmakra, melyek közt a sziget-tömkelegek tekervényes útaiból nagy nehezen kibontakozott, ha mégis nem volt kénytelen egy éjet vagy napot vesztégar alatt tölteni a Duna közepén, hol a roppant számmal körülköválygó vizimadarak társaságán kívül alig élénkíti egyéb a Robinson-élet néma csendjét. Csakis a legügyesebb kormányos képes e helyeken magát kiismerni, s a hajót fennakadás nélkül keresztül juttatni. Mily hátrányára van ez az üzleti forgalomnak, annak megítélésére csupán azon egy tény emeljük ki, miszerint azon 40—50 ezer mázsa terhet, melyet alulról Gönyőig 8—10 uszály-hajón egy gőzös szokott szállítani, innen Bécsig 4—6 gőzhajónak kell tovább juttatni. E hátrányos körülmények, habár kisebb mérvben, de mégis lankasztólag hatnak a kisebb evezős hajók közlekedésére is.

A jégviszonyok természetesen a téli időszakra beszüntetik a vízi út használatát; így a Dunán december 15-től február 15-ig szoktak a gőzhajók rendszeren szünetelni.

Oly óriási víztömeg — mint a Duna — bizonyára nagy mérvben visszahat a partvidék talajvizének viszonyára is. E visszahatást igen elősegíti megyénk partvidékeinek, illetőleg földrétegeinek laza alkotása, melyen a talajviz nagy könnyűséggel halolhat keresztül.

A talajviz magassága általában megegyez a folyam közép vizállásával, habár olykor e fölé is emelkedhetik. Valamint tehát a folyam vizállása, úgy ingadozik a talajviz magassága is; mely körülmény világosan jelzi e két tényezőnek benső összefüggését, mely főleg két ellentétes irányu áramlásban nyilvánul; ha u. i. a folyam vize dagad s felszine a talajviz szine fölé emelkedik, akkor a víz a folyam felől szivárog

a környező földrétegekbe, s a talajvíz felszine lassankint szintén emelkedik; épen ellenkező áramlat áll be akkor, ha a folyam apad.

A talajvíz természetesen sokkal lassabban szürenkezik át a rétegeken s így későbbben jut el a folyamig, mint vizont; ez okból az esőzések és hóolvadás által összegyülemlett talajvíz tápláló ereje csak hetek, sőt hónapok mulva, rendszeren a nyári hónapokban mutatkozik a folyamon.

Káros elemmé fajul nem ritkán a talajvíz Csilizközben, mely rendkívül alacsony fekvésénél és könnyü talajánál fogva sokat szenved a fakadó vizektől. U. i. már fönnebb említők, miszerint a Duna színének Szapnál észlelt legalacsonyabb állása 341' 6" 5''' az adriai tenger szine fölött; míg Csilizköz legmagasabb földszine 360' 2" 6''' , a legalacsonyabb pedig 350' 9' 2''' ugyancsak a tenger szine fölött. Ezen adatokból önként érthető ama közel lehetőség, mely szerint a talajvíz közép vizállás mellett is könnyen feltör a talaj felszínére.

A Duna jobbpártját magasabb fekvése eléggé biztosítja a talajvíz felfakadása ellen.

A Duna ágak sehol nem találhatók oly sűrűen, mint Pozsonytól egész Szapig, hol is mintegy 10 elsőrendű, s 30—50 kisebb elágazás osztja meg a folyam vizét. A főbb ágak közül egy, t. i. az ásványi — megyénk területére esik, s körülbelül 7000 köbláb vizet szakít le az anyafolyó kebeléről, melyet azonban nemsokára ismét visszaömleszt. Maga a Csiliz folyó szintén ágszakadásnak tekinthető, a mennyiben a főfolyamból Bakánál kihaladván, az öreg Dunával Csilizköz területét alkotja, és Szögye átellenében visszaömlik az anyamederbe.

A kisebb ágak menete, de sőt a nagyobbaké is folyton változik; egyik helyen eliszaposodik, s új medret nyit magának. A nagyobb ágak magasabb vizállás mellett rendszeren hajózhatók. A kiszakadások kezdetben általában keskeny mederrel és nagy sebességgel bírnak, visszafordulásuknál azonban szélesebb mederrel, kisebb sebességgel és vízmennyiséggel ömlenek a főfolyamba. Vizvesztéségök főleg az elpárologásnak tulajdonítandó, mert az elszivárgást a meder agyagos feneke alig engedi meg; magas vizállás mellett azonban az oldal-elszivárgás is lehetségesé válik, és pedig a partok laza alkotásu felső rétegein át.

A számtalan ágszakadás valóságos sziget-tömkeleggé alakítja a Duna ezen tájait.

A Duna szabályozása *) nemzetgazdászati szempontból való-

*) Adataimat nagyrészt a „Csallóköz vízszabályozási társulat“ által kiadott „Csallóköz vízmentesítése 1854-től—1867-ig“ című füzetből merítettem.

ban elodázhatlan szükséggé érett; mert míg egyrészt a folyónak rakoncátlansága folytán úgy szólván elveszett tőkét képvisel azon szép terület, mely fölött a Duna hullámai és jégtorlaszai időnkint végigtombolnak: addig másrészt tetemesen van zsibbasztva az ország kereskedelme is, melynek közvetítésére épen e fejedelmi folyó volna hivatva.

Névszerint három irányban fejti ki a Duna nemzetgazdasatilag káros hatásait, u. m.: 1. túldagadó hullámai által, melyek a meder határait meghaladva, a partvidékeket elborítják; 2. a felfakadó belvizek által, melyek Csallóköz alacsony és laza talajából könnyen felbugyognak, s itt összegyűlve lefolyást nem találnak, hanem vesztegelve kénytelenek bevárni az időt, míg páraalakban szerte repülhetnek; és 3. a sűrű elágazás által, mely időnkint bizonytalanná vagy épen lehetetlenné teszi a nagyobb hajóközlekedést. A bajok ezen nemei természetesen kijelelik a módokat is, melyek azoknak orvoslására vezetnek.

Századok óta sujtják e csapások Csallóköz téreit, melyre még jelen állapotában is nem ritkán keserű gúnyt tartalmaz a hangzatos „Aranykert” elnevezés. Ha domborzati rajzát tekintjük Csallóköznek, azonnal látjuk, hogy számtalan lapos szeli azt keresztül, mely egykor mind megannyi Dunaág volt. A lakosság szaporodása a földművelés emelkedését vonta maga után, s ez ismét szükségessé tette, hogy Csallóköz védezközoeket nyerjen a dúló elem ellenében. Így történt, hogy itt-ott már századok előtt védtöltéseket emeltek, a belvizek levezetésére csatornákat ástak; névszerint Komárommegye már 1640-ben a csatornák tisztítására egész erejét kirendelte, 1657-ben pedig közgyűlésileg megparancsolta, miszerint a Duna- és Csiliz-folyók védtöltései helyreállítassanak.

E munkálatok azonban csakis e század első negyedében nyertek rendszeres alakot, midőn 1823-ban az orsz. építészeti igazgatóság a Dunának és árterének műszaki fölvételét s ennek alapján a szabályozást megindította. 1826-ban kezdte meg Komárommegye védtöltéseit a Duna mentében emelni, melyeknek középmagasságát a föld színétől 8—9 lábba, a Duna színétől pedig — vagyis a vízmérce 0 pontjától — 16 lábba és 6 hüvelykre tette, mely fölé a legmagasabb árvíz sem emelkedik, — az esetleges jégtorlódásokat természetesen számításán kívül hagyva.

Ily védtöltés készült megyénk területén Csilizközben a Csiliz folyó beömlésétől kezdve egész Bakáig, v. i. Pozsony megye határáig: 7746 futó öl vagyis közel 2 mfd.; sajnos azonban, hogy épen megyénk töltései gyengébb szerkezetet nyertek, mint a szomszéd megyéké, és pedig azon okból, mivel töltéseink nem a folyam közvetlen partján, hanem

ettől távolabb emeltettek, és így a kicsapó hullámoknak némi ártért engedtek, s ennek fejében a gyengébb szerkezetet is elégségesnek vélték.

Ezenkívül védtöltést emeltek a Csiliz folyó mindkét partján és pedig Patastól kezdve egész a Dunába ömléséig; ezen töltésnek a Csiliz jobbpartján eső fele — $10\frac{1}{2}$ ezer futó öl — Győrmegyét illeti.

E munkálatok azonban csakis a Duna túdagadó hullámai ellen védik az egész Csallóközt ugymint ennek csilizközi részét; de nem óvják meg a felfakadó belvizek csapásaitól; sőt épen a védtöltések hátrányossakká váltak annyiban, a mennyiben az összegyűlt talajvizek lefolyásának útját állták. Ez okból szükséges volt a belvizek leeresztésére a töltéseket időnkint átásni; minek természetesen az lett káros következménye, hogy a töltésnek új hanyatu helyei kellően meg nem ülepedhettek, s a Duna rohamos áradása esetében mindmegannyi Achilles-sarkot képeztek.

Ily veszélyes helyzetbe szorult Csallóköz többi között az ötvenes évek elején, midőn t. i. 1850-ben a megtorlódtól jég a Duna árjait feldagasztva, ezek a töltéseket részint átborították, részint keresztültörték több mint 2000 öl hosszúságban. Az 1851-ben szerfölött meggyűlt belvizek leeresztésére több helyütt átásták a töltéseket, mely nyílásokat az 1853-ban jött sebes áradás elől ismét betölteni már nem sikerült, s a pusztító habok ujjal szerte száguldoztak a termékeny téreken.

Ekkor (1854) alakította a csallóközi közbirtokosság a „Csallóközi vizszabályozási társulatot“, melynek első teendője volt felkérni a pozsonyi cs. k. helytartósági osztályt, miszerint a szabályozási lejt mérés gyors eszközzésére az orsz. épít. igazgatóság kebeléből szakéroket küldjön ki.

A kérelem folytán Forgách József és Bobich Károly mérnökök küldettek ki a lejt mérés eszközzésére és célszerű szabályozási tervet készítésére, mit az illetők 1854 őszi és 1855 téli szakában végzett méréseik alapján teljesítettek is.

Az épít. igazgatósághoz benyújtott tervet lehetőleg iparkodott a már fennlévő régi vízfolyásokat értékesíteni, nemkülönb a levezető csatornákat minél több lapályon és mocsáron keresztülvinni, hogy így e pontok mind bevonassanak a lecsapolás hálózatába. A kifolyás két főpontjául a keszi fokot (Kis-Kesziné) és a karomi fokot (Csicsónalul) jelezte ki. Ez utóbbtól nem messze esik azon $14 \square$ láb nyílással bíró fa-zsilip, melyet a csilizközi-7 helység a Csilizfolyó ásott ágán 1852-ben készítettett; e zsilip feneké a tenger színétől mért $124' 4'' 11'''$ magasságra van téve, és megegyez az 1841-ben Medve és Szogye között észlelt legki-

sebb (124' 3" 3'') vizállással, miért is legalacsonyabb viz lebecsátására alkalmas.

Ettől nem messze van egy másik kisszerű zsilip a Csobánc erén, de miután ez a legalacsonyabb vizállásnál 4' 3''-al magasabbra van téve, ez okból csakis a nagyobb vizeket képes levezetni a Duna középszerű vizállása mellett. Van továbbá két kisszerű faszilip a radványi mocsárok kifolyásánál, melyek az összegyűlt belvizeket feltartóztatják, és csak akkor engedik lefolyni, ha a Duna állása a levezetést lehetővé tette. Csilizköz belvizei a bőösi (Pozsonym.), patasi és radványi határookban veszik eredetüket, s egyrésztől egy régi vízfolyáson lejtenek alá, másrésztől pedig Nyárad és Balony felé tartva a Csobánc erében egyesülnek.

A szabályozási tervzet értelmében e vízfolyások a nagyobb kanyarok elvágásával és az esés egyenletes beosztásával (100 ölenkint 1" 9'' esést számítva) főcsatornák gyanánt szolgálnának, de ezeken kívül új levezető csatornák is ásandók, melyek gyorsabban és biztonságban leszármaztathassák a belvizeket. Meghagyandóknak vélte továbbá a tervzet a fennlévő kézi zsilipeket is, sőt ezeknek számát szaporítandóknak véleményezte.

A lecsapolási tervzetet úgy a szabályozási társulat, mint az építészeti igazgatóság elfogadván, annak életbeléptetéséhez azonnal hozzáfogtak, s 1856-ban a két főzilip már készen volt. Megyénk területét illetőleg a Csiliz beömlésétől kezdve egész a Csobánc eréig (Kulcsodon fölül) 5° széles és 1778° hosszú csatorna készült; e ponttól kezdve pedig a csatorna kétfelé ágazása lón tervben elfogadva; az egyik ág Radvány alatt elhaladva, a bőösi határ Buvár laposába vezetne, a másik pedig Balony mellett ugyancsak a bőösi határ Bugyogó és Felhid laposaiban végződnek.

A védtöltések és levezetési csatornák létesítésén kívül szükséges volt a Duna mellékágainak lehető elzárásáról is gondoskodni. Így a bagoméri 78° széles ág elzárása munka alatt van, mely kiválóan előnyös hatással leend a gőzhajók járására, főleg a Szap fölött eső részeken.

Az eddig végzett munkálatok azonban csakis az alapkövet tették le a nemzetgazdászatiilag annyira fontos kérdés megoldásához, s inkább csak Csallóköz saját érdekeit, mint a kereskedelmi szélesebb érdeket illetik, melyek főleg a Duna hajózhatóságában nyerik kielégítettésüket. Beismerte ennek horderejét jelen kormányunk, midőn legközelebb kimondotta annak elodázhatlan szükségességét, hogy viziutaink közül mindenekelőtt a Dunának Pozsony és Gönyő közt eső részét mint legrosszabbat veszi szabályozás alá, melynek költségvetése 6 millió 700 ezerre van előirányozva.

Nem tartjuk szükségesnek a Dunaszabályozás és Csallóköz vízmentesítésének előnyeiről e helyen érdemlegesen értekezni; csupán az eddig végzett munkálatoknak befolyását az egészségi viszonyokra akarjuk röviden jelezni. Klein M. komárommegyei főorvos hiteles jelentései szerint u. i. Komárom városában a hideglelősök számaránya a szabályozás előtt és után ugy áll, mint 6: 1; a mi bizonyára a megszűnt posványok kézzel fogható eredménye.

2. Kis-Duna.

Ezen ág Pozsony alatt hasad ki a Nagy-Dunából, és ennek jobb oldalán tekervényesen kigyózó vonalban DK. felé haladva a főággal a Kis-Csallóközt — másként Szigetközt alkotja. Kis-Duna nevezetén kívül még mint mosonyi vagy győri Dunaág is szerepel. A megye határába Hédervár alatt lép, s egy darabon Mosony és Győrmegyék határvonalát képezi, majd Tóközt Szigetköztől elválasztja. Győrhöz érve a Rába és Rábca folyókat magába fogadja, s erős kanyarulattal ÉK. felé fordul, mely irányából Bácsánál tér ki K-re, s ez irányban haladva Véneknél a N.-Dunába visszaömlik.

Egész hossza — a kiszakadástól a visszaömlésig — 16 mérföld 3880 öl, melyből megyénk területére 6 mérföld esik. Közép esése 100 ölenként 1'' 1''', a győri gőzhajó állmástól pedig egész Vénekig összesen 2° 1'. Közép szélességét Hunfalvy 25 öltre, holott Ruzsicska főhadnagy kétszeresére teszi; ez utóbbi szerint u. i. legnagyobb vízállás mellett 60°—70°, legkisebb mellett 40°, s így közepszélessége 50°. Közép mélysége egészben véve 5' 5'', Győrnél pedig 5' 1'', s ugyanitt legnagyobb mélység 10', sőt itt-ott 16'; Győr fölött ritkán haladja meg az 1 ölet. Közép sebessége 1,89 láb; vízmennyiségét illetőleg pedig csupán a kiszakadás helyére bírnak adatot, a mennyiben itt 2000 köbláb vizet szakít ki a főfolyamból. A Kis-Duna Vénektől számítva Győrig 2¼ mérföld hosszúságban gőzhajóval is járható; Öttevény — Szigetig 400—800 mérő gabnaterhet megbír, és kisebb evezős hajóval egész Mosonyig járható; ez okból még néhány évtized előtt is igen jelentékeny forgalmi utat képezett, a mennyiben rendkívül élénk gabnakereskedést közvetített, mely azonban a győr-bécsi vaspálya kiépítésével teljesen megszűnt.

A Kis-Dunából Dunaszegh, Ladamér, Zámoly és Ujfalu mellett egy mellékág: a Holt-Duna kanyarodik el éjszakra.

Győr városa egészséges kutviz hiányában ivóvizét legnagyobb részben a Kis-Dunából veszi. Igen is fontos tehát egészségi szempontból e folyó vizének vegyi összetételét tüzetesen ismerni. S ez okból elismeréssel kell adóznunk Liptay János győrvárosi reáltanárnak,

ki a Kis-Duna vizét tüzetes vegyelemzés alá vette, és az eredményt szives volt rendelkezésünkre bocsátani. Örömmel nyitunk tért az érdekes munkálatnak.

A vegyelemzés télen történt, és általános eredményként következőket mutat fel: ammónia tartalmát illetőleg 122670 vízrészre 1-rész ammónia esik, a mi egészségi szempontból igen megnyugtató adat; 16130 vízrész 1 rész légsavat tartalmaz, mely természetesen a víz aljaihoz van kötve; szilárd anyag tartalma 0.035% , vagyis 2557 vízrészre 1 rész szilárd anyag esik; az elnyelt légneveket illetőleg 1000 k. cent. met. víz 15° R. és 754 mm. légnyomás mellett $24\frac{3}{4}$ k. cent. met. léget tartalmaz magába zárva, elnyelve, — és pedig: $11\frac{1}{2}$ k. c. élenyt, $5\frac{1}{8}$ k. c. légenyt, és $8\frac{1}{4}$ k. c. szénsavat. Könkéneg- (Hydrothion) és könvilág-gáz épen nem, — könszéneg pedig csak igen kétséges mennyiségben volt jelen.

Mínthogy a folyó partjain és környezetében soknemű szerves testek rothadnak, nemkülönbén a házi csatornák is abba ömlenek, — érdekes volt a víz fölött uszó levegőnek ammónia tartalmát is mennyiségileg meghatározni, hogy következtetést lehessen vonni azon ammóniamennyiségre, melyet a víz a levegőből elszörpölni képes volna. E célra körülbelül 130 gramm levegő vezetett keresztül hígított tiszta sósavon és ezüst oldaton, mely utóbbi jelentékeny barnulása által az ugynevezett csatorna-gáz (Kloakengas) jelenlétét kétségen kívül helyezte.

1. A víz tömör maradékainak összetétele százalékban:

Alkatrészek:	Rendszeresítve:		
Mészéleg	26.88 $\frac{0}{10}$	Széns. mész (CaCO ₃)	39.39 $\frac{0}{10}$
Keseréleg	4.77 „	Széns. kesreny (MgCO ₃)	7.00 „
Szikéleg, haméleg nyomaival	4.71 „	Vaséleg (mint FeCO ₃) és cseléleg (Fe ₂ O ₃ és Mn ₂ O ₃)	0.25 „
Vaséleg (mint széns. vasélecs oldva) és Cseléleg (Mn ₂ O ₃)	1.00 „	Gipsz (CaSO ₄)	10.56 „
Szerves anyagok	7.25 „	Szerves anyagok	7.25 „
Légsav és ammónia	20.00 „	Légsav és ammónia	20.00 „
Kovasav (SiO ₂)	0.25 „	Szikhalvag (NaCl)	5.20 „
Halvány	3.15 „	Kéns. szikeny (Na ₂ SO ₄) (haméleg nyomaival)	4.60 „
Kénsav (H ₂ SO ₄)	11.67 „	Kéns. kesreny (MgSO ₄)	4.29 „
Szénsav (CO ₂)	21.00 „		99.54 $\frac{0}{10}$
	<u>100.68$\frac{0}{10}$</u>		
Fölösleg	0.68 gramm.	Hiány	0.46 $\frac{0}{10}$

2. A víz tömör maradékainak összetétele egy akóban:

Alkatrészek:	Szemer:	Rendszeresítve:	Szemer:
Mészéleg	72.25344	Széns. mész	105.88032
Keseréleg	12.82176	Széns. keseréleg	18.81600
Szikéleg	12.66048	Vas- és Cseléleg	2.68800
Vas- és cseléleg	2.68800	Kovasav	0.67200
Szerves anyagok	17.48800	Gipsz	28.62720
Légsav és ammónia	53.76000	Szerves anyagok	17.48800
Kovasav	0.67200	Légsav és ammónia	53.76000
Halvány (mint NaCl)	8.56720	Szikkhalvag	13.97760
Kénsav	31.36896	Kéns. szikéleg	12.26480
Szénsav	56.44800	Kéns. keseréleg	11.53152
Összeg 268.71744.		Összeg 265.80544	

R á b a.

Felső-Stájerországban Passail környékén a Heuboden magaslaton ered, s hazánk területén Vasmegeye ÉK. csucsán Niczk és Kecskéd között két ágra hasad; az egyik Kis-Rába egyenesen É. felé tart és a Rép-cével egyesülve áthatítja Sopronymegyét, utóbb pedig K-re fordulva Győrnek veszi útját, s Rábca nevezet alatt a Kis-Dunába szakad. A másik ág vagyis Öreg-Rába, melyről e helyen szólni fogunk, — a széthasadás után azonnal K. felé tart, s megyénk határát Marcaltó és Ó-Malomsok között éri el; éjszaki irányt tartva Rába-Szt-Mihályig Soprony és Győrmegeye határát képezi; innen ÉK. felé hajlik, mely irányát Ikrénynél keletire változtatja, de Gyirmóthnál ismét ÉK.-nek veszi útját, és Győrött a püspökvár alatt a Rábcaival egyesülvén, nyomban beömlik a Kis-Dunába.*) Szt.-Mihálytól kezdve Gyirmóthig több helyen határvonalat húz a tóközi és sokoró-aljai járások között.

Folyása rendkívül tekervényes, tele örökös hajlásokkal; utjában megyénk következő helységeit érinti: Ó-Malomsok, K.-Árpás, K.-Babóth, Rába-Szt.-Mihály, Csécsény, Mérges, Rába-Patona, Gyirmóth.

A Rábának hossza**) eredetétől számítva egész a Dunába ömléséig: $52\frac{1}{2}$ mérföld, az ország határától Győrig $35\frac{3}{4}$ mérföld; melyből megyénk határára és területére összesen 9 mérföld esik, és pedig a megyét csupán egy oldalról mint határ érinti (Malomsoktól — majdnem

*) Régóta Győr előtt ketté hasadt s egyik ága a fehérvári kapu előtt elhaladva a várost körül folyta, és csak ezután szakadt a K.-Dunába.

**) A műszaki adatokat a m. kir. közm. és közleked. ministerium legújabb hiteles kimutatása nyomán közlöm, habár egyéb magán adatok ettől többé kevésbé eltérnek.

Csécseyig) $3\frac{1}{8}$ mfdön, míg teljesen a megye területén fekszik (Csécseytől — Győrig) $5\frac{3}{8}$ mérföld.

Esése jelen állapotában legkisebb vizállás mellett az ország határától Győrig összesen $440' 7'' 3'''$, és 100 ölenkint általában $3.7''$. A megye területén (9 mérföld távolságon): $27' 3'' 1'''$, és 100 ölenkint általában $11.5'''$. Legnagyobb vizállás mellett pedig esése a Stajer határtól Győrig $433' 5''$, tehát 100 ölenkint 3.6 ; névszerint megyénk területén $22' 3'' 5'''$, és 100 ölenkint $8.8'''$.

Az idő, mely alatt a folyó vize az ország határától Győrig érkezik, $29\frac{1}{2}$ órát tesz.

Középsebessége legmagasabb vizállás mellett $8'$, legkisebb vizállásnál 1.632 .

Szélessége:

Ó- és Uj-Malomsok között	13^0-27^0
Árpástól—P.-Szent-Mihályig	13^0-24^0
Csécseynél	13^0-20^0
Rába-Patonánál	14^0-28^0
Ikrényi határban	13^0-20^0
Győrváros területén	20^0-33^0

Mélysége:

Malomsok és Árpás közt	$3' 7''-12'$
Árpás és Babóth közt	$4'-10'$
Babóthtól—Csécseyig	$7' 6''-20'$
Csécseyntől—R.-Patonáig	$6'-11'$
R.-Patonától—Győrig	$4' 5''-6'$

Vizemésztése legnagyobb vizállásnál 15855 kláb, legkisebb vizállásnál pedig 700 kláb.

A Rába vizállásának megítélésére szolgáljon e néhány adat, mely a víz magasságát Győrnél mutatja:

	1860.	1861.	1862.	1863.
Legnagyobb	$2' 2''$	$2' 3'' 6'''$	$3' 0'' 3'''$	$10' 1''$
Legkisebb	$0' 4''$	$0' 2'' 6'''$	$0' 4'' 4'''$	$0' 8''$
Évi átlag	$1' 0''$	$0' 9'' 9'''$	$1' 8'' 3'''$	$4' 4'' 4'''$

A szomszéd folyókhoz viszonyítva legnagyobb vizállása mellett a Rábca tükreánél $9'' 8'''$ -al, a Marcalnál pedig $5'$ -bal magasabban fekszik; míg legalacsonyabb vizállása mellett (Ikrénynél) a Rábca tükreánél $3' 6'' 5'''$ -al alacsonyabban, a Marcalnál ellenben (Uj-Malomsoknál) $1' 9'' 10'''$ -al magasabban fekszik.

Már fönebb említők, miszerint a Duna árjai jelentékeny visszahatást gyakorolnak a Rábára, úgy hogy e hatás egész Rába-Szt-Mihályig terjed.

Vize — különösen áradás alkalmával, piszkos, sárgás színű, mi is a nagy mennyiségű iszapnak eredménye.

Partjai csaknem mindenütt magasak és meredek szabásuak, szomszédos területei pedig a gyakori kiöntés következtében mocsárosak, így főleg Gyirmóth és Ikrény között, Rába-Patonánál, Mérgesnél, Árpásnál, stb.

A Rába örökösen kanyargó vonalban kigyózdik, mely elfajult és szabálytalan állapotában egyáltalán nem képes medrében levezetni azon nagy víztömeget, melylyel rendelkezik, miért is már a közönséges nyári árvizek alkalmával is előnti a partvidék termékeny téreit, s ily alkalmossal roppant károkat okoz.

Ártere olykor igen jelentékeny; a különben is tökéletlen védtöltéseket gyakran átönti, sőt tölcsapó hullámai olykor egyesülnek a Marcal vizével, és a közbeeső területet teljesen elborítják.

Mily roppant területeket veszélyeztet a Rába rakoncátlan vize, annak megítélésére szolgál azon adat, mely szerint e folyónak ártere legnagyobb vizállás mellett: Győrme gyében 32493, Sopronymegyében 46272, Vasme gyében 73903, s így hazánkban összesen 152667 holdat tesz; de me gyénkben már a közönséges nyári árvíz mellett is 18370 holdra me gy.

Azonban a kártékony árvizek oka korántsem magában a folyó-völgy természetében keresendő, mintha talán szabályszerű körülmények közt a folyó nem volna képes a jelentékeny vízmennyiséget medrében alávezetni; de nem kereshető az ok a folyó összes esésében sem, mely elég kedvező, valamint a partok alkotásában sem, melyek kellő magassággal bírnak; de igen is azon gondatlanságban fekszik a veszélyek oka, mely tétlenül nézte és engedte, hogy a meder természetellenes alakba elfajuljon, és örökös kanyargásaival utját kelleténél csaknem 10 mfddel hosszabba nyujtsa. És a legsúlyosabb vádat azon malmok és vízduzzasztó fenékgátak képezik, melyek a folyó medrét egész szélességében elzárva, a vizet csaknem a partszin magasságára feltorlaszolják, s ez által a folyó rendes esését összesen 113' 1" 10'''-al erőszakosan megcsonkítják; minek természetes eredménye, hogy a nagy árvíztömeg és az évenként zajló jég nem takarodhatik le szabadon minden megrekedés és pusztító kiöntés nélkül.

A csaknem évenként megújuló kiöntések közül elég legyen csupán azon csapást említenünk, melyet a dülő elem ez évben mért a Rába-

vidékre. A hirtelen hóolvadásból keletkezett nagy víztömeg u. i. a malomsoki, sobori és árpási szerfelett magas malomgátak által természetes lefolyásában akadályozva lévén, a védtöltéseket áttörte, s körülbelül 24 helység határát annyira elborította, hogy csakis a dombosabb helyek maradtak itt-ott szárazan; s a pusztító elem hullámai egészen föl Sövényháza és Kapi helységekig szertebarangoltak. Ki számítja fel mindezen károkat? — S a gondatlanság boszuló angyala századok óta évről-évre megkivánja roppant áldozatát!

E sulyos bajokon csakis a Rába gyökeres szabályozása segíthet. Ezen eszme épen nem új; felmerült ennek szükségérzete már a 17-ik században; történtek is némi lépések, a nélkül, hogy a csomó egész napjainkig megoldatott volna.

A szabályozási ügy hosszas folyamának részletezése meghaladja jelen feladatunk körét, s e helyütt csakis e század fő mozzanataira szorítkozhatunk.*)

A szabályozási előmunkálatok 1828-ban indultak meg, melyek a következő években befejeztetvén, 1838-ban Győrben a Rábaszabályozási bizottság tanácskozmányra ült össze. Határozatai azonban nem csak hogy foganatot nem nyertek, de a rá következő zavaros időszak alatt a szabályozási munkálatok nagy része el is veszett, s az ügy huzamosabb időre háttérbe szorult.

23 év mult el, míg ismételt panaszok és kérelmezések folytán az 1858—1861 évi időközben egy újabb szabályozási tervezet készült és pedig a kormány által előlegezett költség igénybe vétele mellett. E tervezet tisztán műszaki adatokból összeállítva a Rába folyót oly rendes mederbe szorítja vala, mely az időnkint előforduló legnagyobb árvizeket is az árkiöntés veszélye nélkül biztosan levezethesse. Az ügy megvitatására és foganatosítására alakult érdekeltség 1870-ben jött össze Szombathelyen tanácskozmányra, mely alkalommal a szabályozási ügyet a közmunka és közl. miniszterium pártfogásába ajánlva, kérelmében főleg a következőket hangsúlyozta: hogy a kormány két irányban készíttessen célszerű tervezetet, névszerint a) ármentesítési szempontból a vízlevezetés, valamint a külön csatornára helyezendő malmok érdekében; b) ármentesítéssel összekötött hasznosítási szempontból a hajózás, ipar és gazdaság érdekében, és pedig egy hajózható és egy malomhajtó valamint öntöző-csatorna létrehozatala által.

*) Kimerítően tárgyalja a Rába-szabályozás fejlődését Krisztinkovich Edének »Túldunai közép- s felvidék vizeinek szabályozásáról« kiadott munkálata, valamint Vargyas Endrének a »Sopron« című hetilapban (1871) »Rábaszabályozás« cím alatt közlött cikksorozata.

A kormány átértvén azon szerepet, melyet a Rábaszabályozás nemcsak a közvetlenül érdekelt terület, — de egyszersmind nemzetgazdaszatunk felvirágoztatásában képvisel, — azé rdekeltség méltányos óhajtát teljesítendő, a hiányzó előmunkálatok elkészítésére még ugyanazon évben kir. mérnököket küldött ki, kik is munkálataik alapján tervezeteiket ármentesítési úgy mint hasznosítási irányban elkészítették.

A tervezet lényegét következőkben foglalhatjuk össze:

A Rábának 95 kanyarodását át kell vágni, mivel ez által a vízfolyás egyenesebb, rövidebb, s a meder szabályszerűbb lesz, a nagymérvű partomlások megszűnnek, a felduzzadt vízszin alább száll, jégtorlaszok nem képződnek; de továbbá ezen átvágások nagyban megkönnyítik az anyameder mentében ásandó csatornák létesítését.

Az átvágások folytán a Rába hossza az ország határától Győríg $26\frac{1}{8}$ mfd, — tehát $9\frac{3}{8}$ mfd-dal rövidebb lesz, mint jelenleg; s megyénkben a folyó hossza $3\frac{2}{8}$ mfd-dal rövidebb, tehát csak $5\frac{2}{8}$ mfd lesz.

Esése legnagyobb vizállás mellett az ország határától Győríg 100 ölenkint 5'', névszerint pedig megyénkben 1.2'' lesz.

Közép sebessége 10.₆₂ láb, — s az idő, mely alatt hazánk területén a Dunába ömlik, 16 óra 24 perc lesz, s ezen utját 13 óra 6 perccel gyorsabban futja meg, mint jelenleg.

A Duna kártékony visszahatásának ellensúlyozására Győrtől egész R.-Szt-Mihályig erős védtöltések építendőek; a Rába medréből valamennyi vízduzzasztó malomgát eltávolítandó; a malmok az e célra külön tervezett csatornára helyezendők, azok pedig — melyek a főfolyamon maradnának, — külön csatornákon nyernék örlő vizöket; s végre a tervezett csatornák rétöntözésre is szolgálának.

Az ügynek műszaki oldala tehát a kivitelre már megérett, de nem így a pénzügyi oldal, mely végre is egyedül határoz ily vállalatnak élete fölött. A rábamelléki érdekeltség saját közreműködésén kívül országos támogatást óhajt, mert az ügy habár első sorban sajátja, de bizonyára nem csekély mérvben érinti a szélesebb körű országos érdekeket is. Vajha a közel jövő meghozná a kérdés sikeres megoldását!

Rábca.

Már fönnebb említök, miszerint a Rába Vasmegye ék. határanál ketté hasad, s egyik ága Öreg-Rába vagy egyszerűen csak Rába nevezet alatt keletnek tartva, megyénken át Győrnél a Dunába ömlik; másik ága pedig mint Kis-Rába éjszaki irányban haladva Sopronymegyén keresztül a Hanság felé veszi utját, s miután a kapuvári erdőben a Répce patakkal egyesült, keletnek fordul, és Rábca nevezet

alatt megyénk nyugoti sarkán Kapi helység fölött Győrmegye határához ér, s miután egy jó darabon határvonalat képezett Mosony- és Győrmegyék között, Börcs közelében tisztán ez utóbbinak területére lép, Tóközt áthatítja, Győr-Ujvárost Győr-Szigettől elválasztja, s a püspökvár sarkán — elhagyott testvérével a Rábával egyesülvén, néhány ölnyi távolban már a Kis-Duna szőke habjaiba olvad.

Medre egész a megye határáig csatornaszerű, innen kezdve azonban sűrű kanyargással kigyózik, mi közben Kapi, Réti, Börcs, Abda és Pinnyéd helységek határait locsolja.

Az Öreg-Rábán — közvetlenül a K.-Rába torkolatán alul rőzse — gát van huzva, mely az egész medret átfogja és a Rába vizét oly magasra dagasztja, hogy a K.-Rába torkolatán lévő 3° széles zsilipen át a malmok hajtására elegendő vizet lehessen ereszteni; e zsilipnek ászokfája 3' 4" 11" — lal fekszik magasabban mint az Öreg-Rába torkolatának 1864-ik évi április hó 26-án észlelt vízállása.

E duzzasztó gát és zsilip képezik tehát a K.-Rábának s így a Rábcának is egyik tápszerkezetét, mely gát úgy van alkotva, hogy az Öreg-Rába árvizeit a K.-Rábából kizárja, és ebbe mindig csak annyi vizet szolgáltatson, a mennyi a malmok hajtására szükséges.

A Rábca tehát voltaképen rendes értelmében folyónak nem is nevezhető, a mennyiben nem képezi források, patakok s egyéb eleven vizek közvetlen lefolyását, hanem inkább csak a mocsárok magasabb állású vizeinek levezetésére szolgál; s ha az Ikva, de különösen a Répce vadvizei áradásaikkal időnkint medrét el nem özönlenék, és a K.-Rába malom csatornája nem táplálná: alig is szerepelne másként mint ér, mely a Dunával érintkezve a vizek áradásainak hullámozó játékát üzi, míg az év nagy részében medre üresen maradna.

De habár a Rábca természetszerűleg éppen a Fertő és Hanság mocsárainak levezetésére volna hivatva, — e feladatának is tökéletlenül felel meg, mert századokon át emberi kéz által mitsém gondozva, szintoly parlag jellemet öltött, mint megyénk egyéb folyói.

A Rábca hossza a Répcevel történt egyesülésétől egész a Dunába ömléséig: $9\frac{2}{8}$ mfd., melyből megyénkire (Kapitól-Győrig) 7 mfd. jut; ez utóbbi távolságon összes esése legkisebb vízállás mellett 12', és 100 ölenként 6" —; míg a legmagasabb vízállás mellett 8' 8", és 100 ölenként 4.4" —.

E jelentéktelenül csekély esés oka egyrészt a mély és iszapos mederben, másrészt azon körülményben rejlik, mely szerint magasabb vízállás alkalmával vizet a Duna és Rába visszazoritja.

Közép szélessége Abdáig 10° – 12° , itt kitágul mintegy 40 ölre, de csakhamar ismét összeszorul, és Győrnél rendszeren 20° – 25° szélességgel bír.

Közép mélysége 3'–6', mely azonban igen is változékony; száraz évszakban alig van vize, míg máskor medréből is kicsap és a partvidéket elborítja.

Közép sebessége legkisebb vizállásnál 1', legmagasabbnál pedig 4'; ugyanily körülmények között vízemésztése 300, majd 7000 köbláb.

Jelen elhagyott állapotában épen nem hajózható.

A Rábca-szabályozás szükségességének érzete mindannyiszor fájdalmas hangokban tör ki, valahányszor a rakoncátlan vizek pusztítva száguldoznak a szomszédos téreken; de azért a foganatosítás mindekkoráig a jámbor óhajok ködében lappang. Külön érdekeltség működik ezen ügyben is, mely azon szilárd meggyőződésre jutott, miszerint a Rábcanak szabályozása csakis a Rábával együttesen oldható meg sikerrel. Szűk terünk nem engedi, hogy tervezeteket részletezzünk, melyek mindekkoráig csak a papír türelmes lapjain élnek. Elég legyen tehát e tekintetben is utalnunk Krisztinkovichnak fönnebb idézett emlékiratára, mely a Rábca-szabályozás mozzanataira szintén kiterjeszkedik.

Nem mulaszthatjuk el ez alkalommal, hogy a bővebben érdeklődők figyelmébe ne ajánljuk azon átnézeti térképet, mely 1871-ben a m. k. államnyomdában jelent meg, s mely a Fertő tava kiszáradt medrének további vízmentesítésére tervezett vízepítéseket, névszerint a Rába, Rábca és Répceszabályozás műszaki tervezeteit tiszta áttekintésben adja. Ugyancsak a m. k. államnyomdában jelent meg 1871-ben a Fertő tavának, nemkülönben a Rábca és Répce folyóknak átnézetes hosszszelvénye, mely a vizállásokat és eséseket tisztán kivehető színezéssel és számokkal adja.

Patakok és mellékvizek.

Marcal szabálytalan kis barna patak, mely a Bakony dny. végén ered; több apró csermelylyel egyesülvén és Zalamegyén áthaladván, mint határvonal szorul Vas- és Veszprémmegyék közé, majd Marcaltő és Ó-Malomsok között eléri megyénket és a Rábával csaknem párhuzamos irányban K.-Árpás, Mórighida, Rába-Szt.-Miklós és Koroncó helységek határait átmosva, Gyirmóth fölött a Rábába szakad.

Egész hossza $10\frac{5}{8}$ mfd., melyből megyénk területére $3\frac{5}{8}$ mfd. jut.

Esése egész megyénk határáig 47' 3" 11"', vagyis 100 ölenkint 2"; a megye határatól pedig a Rábába ömléseig (1872-ki mérések szerint) 22' 6" 2"', tehát 100 ölenkint 1.8".

Átlagos szélessége úgy mint mélysége bajosan adható, mert a partjain elterülő mocsárok ugyszólván medréhez tartoznak. A mérések csakis egyes helyekre szorítkoznak; így a gyirmóthi hídnál közép-szélessége 6^0-7^0 , mélysége pedig $3'-4'$. Vize torlódás folytán mindannyiszor kicsap medréből, valahányszor a Rába színe magasán áll.

Közép sebessége legkisebb vizállásnál $0.52'$, legnagyobbán pedig $3.5'$; míg vizemésztése ugyanily körülmények között majd 70.2 , majd 998 köbláb.

Jelen állapotában a Marcal szintén egyik csapását képezi megyénknek, melynek jelentékeny területét e folyónak szeszélyes vize teljesen hasznavehetlenné teszi. Nem csoda, ha a Marcalszabályozás keresztül vitele régóta foglalkoztatja az érdekelt vidéket; az ügy azonban hasonló nehézségekre akad, mint a Rába és Rábca szabályozás; az érdekek surlódása és összeütközése miatt ezen ügy is csiga-módra halad. A megyénk kebelében alakult érdekelttség 1863-ban határozottan kifejezte, miszerint a Marcal szabályozását igen is forrón óhajtja, de csak a Rába szabályozásával együttesen, mert különben a Marcal szabályozása Győr-megyére nemcsak előnyöket nem hozna, de sőt tetemes károkat teremtené. Az ügy fejlődésének hosszas menetét Krisztinkovich kimerítően adja többször idézett emlékiratában.

Csiliz a csallóközi Somorja alatt a N.-Dunából mint régi Dunaág szakad ki, de torkolatánál részint már be van iszapolva, részint a dunai védtöltések által van elzárva, úgy hogy jelenleg egész Bakáig holt folyót képez, és csupán e helységnél lép fel önálló alakban, és saját fakadó vizeitől táplálva, kanyarulatával a Csilizközt határolja. Patasnál megyénkhez érve, ezt Komárommegyétől elkülöníti, s Kulcsod alatt a Holt-Dunába és ezzel együtt Szőgye átellenében a N.-Dunába szakad. Megyénket $3\frac{1}{2}$ mfd hosszúságban mossa; szélessége 3^0-4^0 , mélysége 1^0-2^0 . Folyása igen lassu, vize igen kevés; medrét sűrű nádasok lepik, partjait pedig védtöltések szegélyezik. A Duna magas vizállásánál erősen torlódik és pedig fel egész Patasig, s ilyenkor töltéseim is átesap.

Bakonyfolyás nevezettel több apró patak van megyénk területén, melyek mindannyian a Bakony talaján fakadt csermelyeknek köszönik eredetöket, s melyek rendes körülmények között ugyan szerényen csörgedeznek alá, sőt száraz időjárással erők teljesen is kiapad; de olykor — főleg záporosók alkalmával, sebesen rohanó hullámokat hőmpolygetnek és pedig nem ritkán oly tömegben, hogy rohamosan csapnak ki a csekély mederből.

Ily Bakonyfolyás vagy Bakonyér huzódik el Téth és Szt.-Kut között, mely másként Csankota-ér nevezettel is bír, és a Marcalba önti vizét.

Egy másik Bakonyfolyás Lovász-Patona mellett hatol megyénkbe, és Kis- és Fel-Péc, Szemere, Koroncó mellett elhaladva, szintén a Marcalban vesz el. Ezen ér jelenleg Som-ere nevezet alatt is előfordul, míg a 17. században cseraljai patak név alatt szerepelt, s mindkét nevét eredetétől nyerhette, a mennyiben a Bakony végágainak som- és csertermő sűrűiből tör elő. Ennek hossza megyénk területén 2 mfdet tesz, szélessége Koroncó mellett 2°, egyebütt csak 1°; mélysége 3'—4'.

A harmadik Bakonyfolyás Táp-Szt.-Miklós mellett lép megyénkbe, s Mező-Örs mellett elhaladva Rétalap közelében Komárommegye területére csap át, innen azonban csakhamar visszatér megyénkbe, s Bőny fölött elhaladva, egyenesen a N.-Dunának tart, melybe Gönyő alatt beömlik.

Hossza 4 mfd, szélessége 1 és 2 öl között változik, mélysége a körülmények szerint igen különböző; medre olykor csaknem száraz, máskor sebesen rohanó hullámai szerte kicsapnak; általában egyike a legvadabb természetű patakoknak.

Negyedik Bakonyér Nyalka helység és Borba puszta közt csörgedez szerény mederben, s Mindszent, Péér, Töltéstava, Táplány és K.-Megyer mellett végigkigyózdva, Győr város területén a Rábába ömlik.

Pánzsza-ér a tarjáni pusztán (Ravazd és Asszonyfa között) több apró forrásból fakad, innen Ravazd alá siet, hol Pannónia forrásából — másként Bélakutjából — csekély vizét megszaportván, ettől Pánzsza (Pannosa) nevet nyer. Ez utóbbi azon történelmi nevezetességű Sabaria forrás, melynek vizéből — Béla király névtelen jegyzője szerint — az Árpád vezérlete alatt jött honfoglalók nemkülönben barmaik ittanak. IV. Béla királynak 1231-ben kelt levele „szt. forrás“, „Pannonfő“ és „Panosa“ név alatt említi e forrást. (Matusék kézírata). Ravazd fölött a Pánzsza-ér kised nádas tavat alakít, és az écsi vagy Pánzsavölgyön keresztül éjszak felé tart, míg K.-Megyer mellett a legutóbb érintett Bakonyérral egyesülvén, nemsokára a Rábába szakad. Hossza 3½ mfd, szélessége K.-Megyerig alig 1°; Győr határában azonban kiszélesedik, és a Rábába ömlésénél 3°—4° szélességgel bír. Mélysége és vize csekély, főleg újabb időben tetemesen megfogyatkozott. *)

*) A Pánzsza — illetőleg a ravazdi Béla-kút vizét Kitaibel vegyelemezte 1801-ben, és az eredmény ily című műben lett közzétéve: »Pauli Kitaibel opuscula Physico-chemica, editio Jo. Schuster, Tom. I. Hydrographica Hungariae, 1829; Aquae Com. Jaurinensis; Aqua Ravsadiensis, Pannoniai kút vocata.«

Az említettekén kívül még több apró csermely kanyarog megyénk déli területén, névszerint a sokorói járásban.

1) Így a n. és k.-baráthi hegységéből két kis csermely folydogál Ménfő felé.

2) Páltelektől a tényői völgyben egy másik.

3) A Sárdos-ér a koroncói határban vesz el.

4) A Tördemész-ér Veszprémmegyéből jó és Gyarmath és Csikvánd közt elhaladva a Marcalba ömlik.

5) A Gerence szintén Veszprémmegyéből jó, s megyénk dny. sarkán rövid határvonalat képezvén Malomsoknál a Marcal csatornájába szakad.

Mindezek nagyobbrészt száraz mederrel bírnak, mely csak hóolvadás és erős esőzés idején telik meg.

Tavak, mocsárok.

Megyénk tavakban nem, — de mocsárokból annál gazdagabb.

A ladaméri tó (Szigetközben) Dunaszeg és Ladamér között — egykor Dunaág lehetett, és a K.-Dunával 6'—8' mély árokkal van összekötve, többnyire víz nélkül áll, mocsáros és náddal van benöve; területe 20.⁴⁹⁹ hold.

A fehér-tó Tóközben Bődöge és Sövényház közt fekszik körülbelül 178 hold területen.

A kónyi tó a hasonló nevű helység alatt terül el mintegy 103 holdnyi térségen.

Mindekét tónak szélei mocsárosak és náddal vannak benöve.

A mocsárok jelentékeny területet borítanak; így Csilizközben: Kulcsod, Balony, Patas, Medve helységek határaitban; Szigetközben: a sárasi puszták és Ujfalu közelében; Tóközben: Ikrény és Gyirmóth, Sövényház és Markota között, továbbá a kónyi tó körül; de főleg a Marcal mentében.

Mielőtt vizrajzi ismertetésünket befejeznők, el nem mulaszthatjuk fölemlíteni, miszerint megyénknek — kevés kivétellel — jó és egészséges kut vize van, habár ennek áldásai nem tárulnak fel mindenütt egyenlő könnyűséggel; mert míg az északi és nyugoti részeken alig néhány lábnyi mélységben bő forrás fakad, addig a déli részen, névszerint a pusztai áras alján gyakran tetemes mélység is nagyon szűkmarkuan jutalmazza a munkás kéz fáradalmait. A Duna mentében, így többi közt a székvárosban is e folyónak vize pótolja a kutak üde nedvét.

Említést érdemel végre a víznek azon kivételes hatása, melyet ez Szigetköz néhány helységében kifejt, a mennyiben t. i. a lakosok ezt a golyva jelentékeny számarányban mutatkozik.

5. A megye éghajlata.

Dr. Kruesz Krizosztomtól.

Azon kép, melyet csekély adataink nyomán összeállíthatunk, nem kinthető Győrvármegye éghajlati viszonyainak teljesen hű tükrül; az adatok ugyanis csak Pannonhalmára vonatkoznak. Hogy ezeknek értékét ímleg az összes megyére vonatkoztassuk, jónak láttuk a pannonhalmi adatokat a legközelebbi légtüneti állomások adataival párosítani; e végre kértük Dr. Klein Mihály komáromi orvos urnak Komáromra, és Barassy magyar-Óvári tanár urnak Magyar-Óvárra vonatkozó jegyzeteit, és tartván, hogy Komárom és Óvár Győrvármegyének lapályosabb részét képviselik, midőn Pannonhalma annak emeltebb és szárazabb helyeit képviseli.

A fölvevett helyek	éjzs. szél	hossz. Ferr.	magassága *)	köz. légnymot
Győr . . .	47 ^o 41'	35 ^o 18'	63 ^o 2'	333.64'''
Pannonhalma .	47 33	35 25	149 0	326.68'''
Magyar-Óvár .	47 53	34 54	64 1	331.83'''
Komárom . .	47 47	35 49	58 1	333.155'''

I. Havi közép légnymot, és ennek szélsőségei párisi onalokban:

	Pannonhalmán			Bécsben			Komáromban		
	közép.	max.	min.	közép.	max.	min.	közép.	max.	min.
anuárban .	327.65	335.71	314.08	330.67	339.91	319.73	333.77	341.4	324.3
ebruárban .	326.92	334.91	318.78	331.35	337.85	321.65	333.37	341.2	324.2
árciusban .	325.20	332.54	314.64	329.10	337.21	319.16	331.35	340.3	323.1
prilben . .	326.28	331.40	318.86	329.20	335.44	321.78	333.42	339.9	325.6
ájusban . .	325.83	331.21	320.20	329.06	335.02	321.91	333.16	338.6	325.4
uniusban .	326.26	330.11	319.99	329.70	333.80	325.10	333.18	337.5	326.9
iusban . .	326.36	330.46	321.10	330.01	334.40	324.99	333.11	336.9	327.5
ugusztusb.	326.38	331.24	321.45	329.91	333.20	322.06	332.77	336.9	327.8
zeptemberb.	327.20	333.05	320.66	330.18	334.73	321.07	334.00	339.0	327.8
ktoberben .	327.13	332.79	329.70	330.97	336.11	321.03	333.02	340.1	325.6
ovemberb.	326.88	333.82	318.30	330.77	338.09	321.88	332.40	339.3	324.8
ecemberb. .	327.69	336.79	316.85	331.29	338.77	317.40	334.30	341.5	325.3

*) Az ádriai tenger szine fölött.

II. Évszaki közép légnyomat és ennek szélsőség
párisi vonalokban:

Évszak	Pannonhalmán			Bécsben			Komáromban		
	közép.	max.	min.	közép.	max.	min.	közép.	max.	min.
Tél.	327.431	336.79	314.08	331.10	339.91	317.40	333.81	341.50	324
Tavaszi	326.102	332.54	314.64	329.12	337.21	319.16	332.62	340.30	323
Nyár	326.329	331.24	319.99	329.93	334.40	322.06	333.05	337.50	326
Ősz	327.030	333.82	318.29	330.64	336.11	320.88	333.14	340.10	324
Évi	326.680	336.79	314.08	330.21	339.91	317.40	333.15	341.50	323

III. A légnyomat ingadozásai általános törvény alatt állván, mi másutt, úgy nálunk is legnagyobbak a téli, legkisebbek a nyár hónapokban, jelesül:

Ingadozás

	Pannonhalmán	Komáromban	Bécsben
Január	21.63'''	17.10'''	20.18'''
Február	16.13	17.00	16.20
Március	17.90	17.20	18.05
Április	12.54	14.30	13.66
Május	11.01	13.20	13.11
Június	10.12	10.60	8.70
Július	9.36	9.40	9.41
Augusztus	9.79	9.10	11.14
Szeptember	12.39	10.20	13.66
Október	11.72	14.40	15.08
November	15.52	14.50	16.21
December	20.94	16.20	21.37
Téli	22.71	17.90	22.51
Tavaszi	17.90	17.20	18.05
Nyáron	11.25	11.30	12.34
Ősz	15.53	15.20	15.23
Évi	22.71	18.40	22.51

Pannonhalmán az 1856—1866-ki évek időközében a legnagyobb légnyomat decemberben, a legkisebb januárban fordult elő; a két hónap középértékei azonban igen közel esnek egymáshoz annyira, hogy középértékű középértékű különbsége e két hónapban = 0.04'''.

Az évi középértékű középértékű egyik hónapban sem fordul elő, legközelebb áll hozzá a novemberi, a kettő között a különbség = 0.20'''.

A téli	közép az évi középén fölül	0.751'''-nyira	esik
A tavaszi	„ „ „ „	alul 0.578'''-nyira	„
A nyári	„ „ „ „	„ 0.351'''-nyira	„
Az őszi	„ „ „ „	fölül 0.350'''-nyira	„

A komáromi észleletek nem mutatják azon szabályszerűséget, mint a pannonhalmiak és bécsiek minék oka hihetőleg az észlelési módokban fekszik.

IV. Havi közép hőmérsék és ennek szélsőségei R. fokokban.

Hó	Pannonhalmán			Komáromban			M.-Óvár.
	közép.	maxim.	minim.	közép.	maxim.	minim.	közép.
Január . .	-1.75	+9.3	-13.2	-1.0	+9.0	-16.0	-1.11
Február . .	-0.09	11.4	-11.7	-0.8	12.5	-16.0	+1.63
Márczius . .	+3.56	16.0	-9.7	+4.9	18.0	-9.0	3.14
Április . .	7.95	19.8	-2.5	8.9	20.8	-2.0	8.81
Május . .	11.20	23.6	-1.3	13.0	24.2	+1.0	13.24
Junius . .	15.12	26.7	+5.2	17.1	28.5	5.0	15.83
Julius . .	16.43	27.0	8.5	18.1	28.0	9.0	16.85
Augusztus	15.32	27.0	6.8	17.1	28.0	6.0	15.22
Szeptemb.	13.55	22.8	0.7	14.5	27.0	1.5	13.53
Október . .	9.29	23.0	-0.8	10.2	20.0	-3.0	7.39
November	2.99	16.1	-8.6	4.4	18.0	-6.0	3.27
December	-0.58	8.4	-10.6	-0.7	8.0	-10.0	0.48

V. Évszaki közép hőmérsék és ennek ingadozásai R. fokokban.

Évszak	Pannonhalmán			Komáromban			M.-Óvár.
	közép.	maxim.	minim.	közép.	maxim.	minim.	közép.
Tél . .	-0.84	+11.4	-13.2	-0.49	+12.5	-16.0	+0.01
Tavas . .	+7.60	23.6	-9.7	+8.92	24.2	-9.0	8.39
Nyár . .	15.65	27.5	+5.0	17.08	28.5	+5.0	12.53
Ősz . .	9.15	22.8	-6.4	9.78	27.0	-6.0	8.06
Évi. . .	7.85	27.5	-13.2	8.82	28.5	-16.0	8.09

A pannonhalmi és komáromi észleletek ugyanazon évekre (1856—1866) vonatkoznak, és ez okból összehasonlíthatók; a magyar-óváriak más és kevesebb számú évekből (1866—1870) valók.

A két előbbi állomás hőmérséki viszonyai némi észrevételekre szolgáltatnak alkalmat. Pannonhalmának közép hőmérséke a helynek magakb fekvésénél fogva kisebb számokat, de egyuttal kisebb ingadozásokat is mutat, mint az alantabb fekvő Komárom.

Pannonhalmán közép téli	hőmérsék	0.84 ⁰	ingadozás	24.6 ⁰	R.
Komáromban	"	0.49 ⁰	"	28.5 ⁰	"
Pannonhalmán " tavaszi	"	7.60 ⁰	"	33.3 ⁰	"
Komáromban " "	"	8.92 ⁰	"	33.2 ⁰	"
Pannonhalmán " nyári	"	15.65 ⁰	"	22.5 ⁰	"
Komáromban " "	"	17.08 ⁰	"	23.5 ⁰	"
Pannonhalmán " őszi	"	9.15 ⁰	"	29.2 ⁰	"
Komáromban " "	"	9.78 ⁰	"	33.0 ⁰	"
Pannonhalmán az évi közép	"	7.84 ⁰	"	40.7 ⁰	"
Komáromban " " "	"	8.82 ⁰	"	44.5 ⁰	"

E tüneménynek kulcsa azon egyszerű törvényben rejlik, hogy: hidegebb légrétegek nagyobb fajsúlyuk miatt a mélyebb helyekre szállnak; holott a melegebbek fölemelkednek. Pannonhalma csekélyebb tömegnél és csekély víztartalmánál fogva (páraképzés nem lévén), nem fosztja meg oly nagy mértékben a légburkulatot melegtől; azért itt a dérképzés a völgyekhez képest ritka, és szélcsendes időben a hőmérsék a főmonostorban néha 4—5 fokkal magasabb, mint a mezővárosban. Szeles időben a hegy minden oldalról szabadon állván, gyors és tetemes hőmérséki változáson megy keresztül; mi különösen nyáron érezhető, midőn hosszabban tartó rekkenő meleg napok után rövidebb ideig tartó eső vagy föl-szél kellemesen kihúti a hegytetőt, holott Győr városa helyiségei, ugyszólván, változtatlanul forrón maradtak. Van azonban e körülménynek kellemetlen oldala is, a mennyiben a gyors és gyakran tetemes hőmérséki változások a légző-szervekre annál kártékonyabban hatnak, minél erősebbek a szelek, melyek azt okozták.

A lég hőmérséke, nyomása és nyirkossága, nemkülönben a csapadék mennyisége a lég áramlataival vagyis a szelekkel a legbensőbb viszonyban áll, azért indokoltnak tartom e helyütt a szeleknek kimerítőbb rajzát adni. A következő tábla a szelek irányára vonatkozik; megjegyzendő, hogy csak nyolc irány vétetett figyelembe, oly formán, hogy csak az É. K. D. és Ny. alatt álló számok felelnek meg a címnek, az É. és K. közt eső irányok KE-val, a K. és D. közé esők DK-val jeleztettek stb.

A számok az illető szeleknek előfordulását jelzik; a följegyzések naponkint háromszor történtek.

V. A szelek iránya Pannonhalmán 1856—1866-ban.

Év	Hó	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
1856	Január	2	0	8	9	19	19	22	14
	Február	3	4	3	3	10	14	34	16
	Március	19	2	11	3	14	14	11	19
	Április	5	0	1	5	20	38	15	6
	Május	7	1	3	6	9	36	23	8
	Junius	10	1	1	2	17	18	21	20
	Julius	6	4	1	0	12	11	36	20
	Augusztus	7	7	2	2	5	24	30	19
	Szeptember	14	4	6	3	12	26	20	5
	Október	8	6	12	17	22	12	9	7
	November	6	5	3	7	12	22	12	23
December	4	2	1	13	12	29	15	17	
	összeg	91	36	52	70	164	263	248	174
1857	Január	5	2	5	18	12	9	21	21
	Február	5	3	3	17	38	4	13	1
	Március	11	5	16	9	6	17	9	20
	Április	11	4	3	3	6	24	17	22
	Május	16	2	5	10	18	9	17	16
	Junius	15	10	8	3	4	13	18	19
	Julius	9	2	0	0	2	16	37	27
	Augusztus	8	15	9	3	10	10	20	18
	Szeptember	7	2	2	12	18	13	26	13
	Október	6	3	5	14	21	10	25	9
	November	14	11	4	3	15	18	7	18
December	10	1	2	3	9	11	34	23	
	összeg	117	60	62	95	159	154	244	207
1858	Január	9	4	13	5	8	22	22	10
	Február	5	11	9	21	18	8	8	4
	Március	4	2	5	8	17	15	28	14
	Április	14	7	5	6	9	19	15	15
	Május	12	4	4	4	9	16	21	23
	Junius	21	11	6	2	6	2	22	20
	Julius	8	7	4	2	3	18	23	28
	Augusztus	9	13	10	5	4	12	24	16
	Szeptember	20	5	1	12	11	14	9	18
	Október	7	0	8	4	28	18	17	11
	November	9	13	9	4	14	16	18	7
December	8	2	11	12	16	8	24	12	
	összeg	126	79	85	85	143	168	231	178

Év	Hó	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
1859	Január	9	0	4	4	19	24	26	7
	Február	6	1	3	10	13	10	33	8
	Március	5	1	3	0	21	16	34	10
	Április	6	2	5	3	11	20	38	5
	Május	17	11	16	3	14	14	9	9
	Junius	7	7	4	2	13	18	19	20
	Julius	22	8	3	4	5	6	19	26
	Augusztus	8	7	3	11	15	13	19	17
	Szeptember	2	0	1	7	16	10	40	14
	Október	8	2	10	9	19	9	32	4
	November	17	8	9	7	22	11	8	8
	December	3	2	4	5	16	3	26	24
	összeg	110	49	65	65	184	164	303	142

1860	Január	1	0	14	9	25	17	19	8
	Február	8	0	1	0	11	14	37	16
	Március	17	1	3	2	18	14	21	17
	Április	9	4	10	6	20	9	20	12
	Május	12	6	3	4	16	12	31	9
	Junius	9	0	0	0	16	16	38	11
	Julius	8	4	0	5	6	11	50	9
	Augusztus	9	0	2	4	18	23	26	11
	Szeptember	8	4	3	5	23	14	19	14
	Október	6	7	7	1	17	25	21	9
	November	5	3	3	14	22	6	27	10
	December	8	3	2	6	20	10	35	9
	összeg	100	32	48	56	212	171	344	135

1861	Január	7	3	2	3	14	19	36	9
	Február	7	0	7	11	13	27	14	5
	Március	14	2	5	2	18	19	23	10
	Április	18	5	4	3	7	7	25	21
	Május	8	2	4	1	17	13	40	8
	Junius	11	5	7	3	16	13	27	8
	Julius	7	2	1	1	15	24	36	8
	Augusztus	13	4	2	6	8	21	8	30
	Szeptember	8	4	4	7	7	24	14	22
	Október	5	6	10	6	35	8	20	3
	November	8	0	0	3	19	21	19	20
	December	13	1	3	7	15	13	25	16
	összeg	119	34	49	53	84	209	287	160

Év	Hó	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
1862	Január	5	2	2	3	20	17	34	10
	Február	17	6	0	6	14	4	18	19
	Március	2	0	1	7	35	27	9	21
	Április	1	2	0	6	16	10	34	12
	Május	9	8	3	9	15	13	22	14
	Junius	3	2	2	6	20	11	32	14
	Julius	3	2	2	3	22	15	35	11
	Augusztus	6	0	2	4	13	14	36	18
	Szeptember	2	0	1	13	12	20	29	13
	Oktober	2	1	9	8	13	30	26	5
	November	9	8	33	29	4	0	4	3
	December	6	0	4	10	10	31	24	8
összeg		64	31	59	94	194	192	303	148

1864	Január	8	4	10	10	13	16	26	6
	Február	3	4	5	10	12	17	23	10
	Március	9	3	8	1	8	18	32	14
	Április	17	4	4	0	5	4	30	26
	Május	21	5	13	3	8	4	19	20
	Junius	23	2	2	3	4	6	37	13
	Julius	5	9	0	3	0	8	22	46
	Augusztus	7	0	0	2	2	24	37	21
	Szeptember	7	1	3	1	8	11	21	38
	Oktober	4	6	3	0	2	34	25	19
	November	6	5	3	17	6	8	21	24
	December	6	4	43	10	6	10	10	4
összeg		116	47	94	60	74	160	303	241

1865	Január	6	2	8	15	2	30	21	9
	Február	13	5	6	4	3	14	21	18
	Március	4	16	8	12	6	5	15	27
	Április	6	5	7	8	10	19	19	16
	Május	7	4	8	15	10	23	14	12
	Junius	12	6	2	2	6	4	23	35
	Julius	10	9	3	9	9	15	21	17
	Augusztus	7	6	1	0	5	19	31	24
	Szeptember	13	5	8	11	3	7	27	16
	Oktober	3	3	12	9	11	33	11	11
	November	5	1	9	12	15	24	16	8
	December	6	2	1	9	4	40	27	4
összeg		92	64	73	106	84	233	246	197

Év	Hó	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
1866	Január	4	8	4	7	12	34	13	11
	Február	1	5	5	6	7	26	27	7
	Március	6	2	2	7	9	28	18	21
	Április	8	9	7	8	10	25	11	12
	Május	12	2	3	6	9	21	9	31
	Junius	12	6	9	5	5	13	11	29
	Julius	7	3	1	4	0	13	32	33
	Augusztus	3	7	2	1	5	20	33	22
	Szeptember	0	1	10	8	11	27	19	14
	Oktober	4	3	17	15	9	22	7	16
	November	5	4	3	7	8	23	23	17
	December	9	11	9	13	8	9	17	17
	összeg	71	61	72	87	93	261	220	230

VI. Tíz év alatt hányszor fordult elő a jelzett szélirány:

az egyes hónapokban	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
Január	50	25	70	83	144	207	240	105
Február	68	39	42	88	138	138	228	125
Március	91	34	62	52	152	173	200	164
Április	95	42	46	68	114	180	224	156
Május	121	45	62	57	143	161	171	150
Junius	123	50	40	28	96	114	248	189
Julius	85	53	15	36	74	137	209	224
Augusztus	77	64	33	33	85	193	276	197
Szeptember	81	26	39	79	121	166	224	167
Oktober	52	39	93	61	177	201	193	94
November	84	58	76	115	134	172	188	141
December	73	28	81	98	126	164	237	140
egy évben átlag	100.0	50.3	65.9	79.8	150.4	200.6	263.8	185.2

10 év alatt	É.	ÉK.	K.	KD.	D.	DNy.	Ny.	NyÉ.
télien	191	92	193	269	408	509	705	370
tavaszkor	207	121	150	177	409	309	595	470
nyáron	285	167	88	97	255	444	733	610
őszkor	217	123	208	255	432	539	605	352

E számok nyíltan mutatják, hogy vidékünkön az éjszakai, éjszakkéleti, keleti és délkeleti szelek a többi négy irányhoz tetemes kisebbségben vannak, úgy állván egymáshoz = 296: 700; legritkábbak az

jszakkeleti és keli szelek, az éjszakaiak gyakoribbak május, — júniusban, — általában nyáron, mint más évszakokban. stb.

zázalék szerint É.: ÉK.: K.: KD.: D.: DNy.: Ny.: NyÉ.:
mint 9.176: 4.796: 6.010: 7.018: 13.604: 18.086: 24.897: 16.413:

A déli szelek meghozzák az eső anyagát, melyet a nyugoti szél esővé érlel meg; az éjszakai szél tisztítólag hat, a keleti szél száraz, és művös, télen metszően hideg.

A szelek ereje Pannonhalmán tetemes, és dacára az aránylag sekély magasságnak, mégis jelentékenyen nagyobb, mint a mezővárosban s a vármegye sík területein. A déli és nyugoti szelek arányag erősebbek s erejük mellett kitartók; úgy, hogy 3—4—5 napig is lühöngnek. Az igazi fürgetegek nyugot és nyugotéjszokról jönnek, erőre nézve fölülmulják a déli legerősebb szeleket, de rendszeren rövid tartamuak; azért a déli erős és tartós szelek több kárt tesznek, mert gyakrabban is dühöngnek. 1858-ik évi ápril 30— május 5-ig D. és DNy. irányban jövő roham 7—8 foku erősséget nyert, melyről jegyzetem mondja: „Bábolnán, Tárkányban pajtákat zuzott, Pannonhalmán fákat hasított és tört!” Ilyen szél dühöngött 1859. január 23. 24. 30. 31. s febr. 1. 2; febr. 17. 18. 19 a Ny7. dühöngött, mely 20. 21. 22-én É5-nek engedvén át az uralmat, febr. 23-án ismét visszatért és Ny8-ig emelkedvén 3 napig tartott, DNyra térvén 27-én harmadszor is visszatért; marc. 11-én ismét D 5—7 dühöngött, mely márc. 16-ig tartott! A közép szélerősség Pannonhalmán 3. 12.

Az irányváltozás sok rendetlenségnek van kitéve, s nem ritkán fordítvajárdeletről keletre, éjszakra, nyugotra; ámbárgyakoribba rendes forgás.

VII. Havi közép **páranymat** és ennek szélsőségei párisi vonalokban.

Hónap	Pannonhalmán		
	közép.	maxim.	minim.
Január	1.56	3.22	0.50
Február	1.76	3.60	0.45
Március	2.08	3.96	0.81
Április	2.62	5.57	1.09
Május	3.62	6.64	1.20
Június	4.55	7.68	1.82
Július	4.82	8.35	1.81
Augusztus . . .	4.95	9.75	1.86
Szeptember . .	4.29	7.87	1.71
Október	3.67	5.98	1.08
November . . .	2.22	5.44	0.76
December . . .	1.61	3.64	0.67

VIII. Évszaki és évi közép páryanomat és ennek ingadozásai párisi vonalokban.

Évszak	Pannonhalmán		
	közép.	maxim.	minim.
Télen	1.708	3.60	0.45
Tavaszkor	2.772	6.64	0.81
Nyáron	4.758	9.75	1.81
Őszkor	3.149	7.87	0.76
Évi	3.097	9.75	0.45

A páryanomat maximuma a nyári évszakra esik, a minimum a télire; ugyanez áll az ingadozás szélső határaitra nézve is, mely utóbbi augusztus hóban = $9.75''' - 1.86''' = 7.89'''$, januárban pedig = $3.22''' - 0.50''' = 2.72'''$, decemberben, = $3.67''' - 0.67''' = 3'''$, a miből kiderül, hogy a páryanomat a légnyomattal ellentétes hullámozásban áll.

IX. Viszonyos havi légnedvesség — nyirkosság — (telített állapot = 100).

Hónap	Pannonhalmán			M.-Óvárrott
	közép.	maxim.	minim.	közép.
Január	86.0	$\frac{100}{16}$	51	92
Február	79.0	$\frac{100}{12}$	40	83
Március	75.0	$\frac{100}{5}$	24	77
Április	65.0	$\frac{100}{1.2}$	29	63
Május	66.0	$\frac{100}{0.4}$	25	64
Junius	65.0	$\frac{100}{0.3}$	23	61
Julius	63.0	$\frac{100}{0.5}$	20	62
Augusztus	67.0	$\frac{100}{0.1}$	25	68
Szeptember	69.0	$\frac{100}{1.1}$	25	68
Oktober	73.0	$\frac{100}{2.5}$	31	75
November	84.0	$\frac{100}{8.3}$	49	80
December	80.0	$\frac{100}{21.6}$	54	89

X. Évszaki és évi nyirkosság (telített áll. = 100).

Évszak	Pannonhalmán			M.-Óvárrott
	közép.	maxim.	minim.	közép.
Télen	86.0	$\frac{100}{49.6}$	40	88.0
Tavaszkor	68.0	$\frac{100}{6.6}$	24	68.0
Nyáron	65.0	$\frac{100}{0.77}$	20	64.0
Őszkor	76.0	$\frac{100}{10.6}$	25	74.0
Évi	73.6	$\frac{100}{67}$	20	73.5

A Pannonhalmán kitüntetett maximumokra nézve megjegyzem, hogy a törtszám nevezője azt mutatja, hányszor volt az illető hónapban vagy évszakban a lég páratelt állapotban; p. januárban 16-szor, februárban 12-szer, decemberben 21.6-szer; tehát télen 49.6-szer, s az egész éven át 67.6-szer.

E számok mint középszámok nem a tényeket fejezik ki, hanem azon képzelt számot, mely a nyirkosság egyenletes beosztásából ered. Az észleletek tíz évre terjedvén, april hóban e tíz év alatt 12-szer jegyeztetett páratelt állapot; e szám 10 évre beosztva az 1.2 középszámot adja. Májusban nem minden évben, hanem á 10 év alatt csak 4-szer egyeztünk páratelt állapotot, $4 : 10 = 0.4$ s. i. t.

Mint említők, a pannonthalmi észleletek 1856—1866-ig, a magyarváriak 1866—1870-ig terjednek. Habár mind a kettő csekély évszámra vonatkozik és azonkívül különböző évekre, mégis meglepőleg összhangzó eredményt mutat. Az összehasonlítás sem igazságos, de mégis kockáztatom azon megjegyzést, hogy Magyar-Óvárrott az évi ingadozás = $90.71 - 60.94 = 29.77$, nagyobb mint Pannonhalmán $86 - 63 = 23$; úgy látszik továbbá, hogy a mélyebben fekvő helyek télen nyirkosabbak, mint a magaslatok; ellenben nyáron ez utóbbiak nyirkosabbak. Pannonhalmán nem ritka tünetemény, hogy a főmonostor fölött tiszta, felhőtlen ég áll, holott alatta határtalan ködtenger terül el; mely tünetemény leginkább rüvös szélesendes napokban mutatkozik; holott nyári esős napokban a főmonostort a felhők surolják, a mikor azt a völgyek lakóira nézve köd burkolja.

A tíz évi időközben az 1864/5 év volt a legnyirkosabb, melyben 56-szor jegyeztetett páratelt állapot, mely számból decemberre 62,

januárra 26, februárra 39 esik; vagyis, minthogy egy-egy napra jegyzés esik, decemberben 21, januárban 8.7, februárban 13 napon volt a lég páratelt állapotban, azaz: jobbra ködös. Dr. Klein Mihály orvosa Komáromban a mondott évben 40 ködös napot jelzett, mely szár szintén páratlanul áll a tíz évi időközben; leszárzabb évül 1858/jeleztetik, melyben Pannonhalmán csak 47 páratelt állapot jegyeztetik ezekből decemberre 12, januárra 12, februárra 1 esik, vagyis decemberben 4, januárban 4, februárban $1\frac{1}{3}$ nap volt páratelt vagy ködös.

Klein orvos ur Komáromban ez év folyama alatt 18 ködös napot jegyzett, mely szám a pannonhalmihoz $\frac{47}{3} = 15.7$ igen közel áll.

XI. Az esős napok száma Pannonhalmán.

Év	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptember	October	November	December	Összeg
1852 . . .	?	7	6	3	9	3	5	0	7	9	8	6	6
1853 . . .	4	3	9	14	14	14	8	8	4	8	6	1	9
1854 . . .	6	10	6	7	7	8	12	13	3	5	3	9	8
1855 . . .	4	4	11	9	12	10	2	7	5	6	8	7	8
1856 . . .	7	5	3	2	13	8	9	6	11	3	9	10	8
1857 . . .	13	7	13	14	10	9	11	8	7	10	7	5	11
1858 . . .	10	7	12	7	12	8	13	14	3	10	9	7	11
1859 . . .	6	7	12	10	20	14	7	11	11	12	8	13	13
1860 . . .	10	8	10	10	9	5	16	14	9	6	6	9	11
1861 . . .	6	3	5	3	6	4	9	6	9	3	7	4	6
1862 . . .	8	5	2	9	9	8	6	6	3	5	8	8	7
1863 . . .	10	0	4	4	7	5	4	4	6	4	9	3	6
1864 . . .	1	11	13	13	8	11	12	12	7	6	7	3	10
1865 . . .	11	11	11	1	8	9	7	15	5	9	3	4	9
1866 . . .	8	13	9	7	8	5	13	13	5	1	12	11	10
1867 . . .	12	11	14	14	7	6	7	5	3	8	9	14	11
1868 . . .	11	5	14	10	9	8	8	6	4	7	7	8	9
1869 . . .	4	11	10	9	6	9	6	8	5	8	11	15	10
1870 . . .	9	7	7	6	6	13	10	13	4	11	6	12	10
1871 . . .	9	3	5	9	7	11	7	4	3	7	11	7	8
1872 . . .	1	7	5	6	6	11	7	9	8	6	10	9	8
20 évig átlag	7.5	6.9	8.4	8.0	9.2	8.5	8.0	8.3	5.8	6.9	7.8	8	—

Összehasonlítás végett ide igtatom az 1859—1870-ig terjedő 12 évi adatokból Pannonhalmán, M.-Óvárott, és Komáromban kiszámított havi átlagot.

XII. Az esős napok havi átlagai (a római számok a hónapokat jelentik).

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
Pannonhalmán .	8.0	7.7	7.5	8.0	8.6	8.0	8.8	9.4	6.0	6.3	7.8	9.0
Magy.-Óvárott .	12.6	10.2	12.1	10.9	11.6	10.1	10.9	11.5	7.2	9.7	11.2	12.2
Komáromban .	11.7	10.2	11.1	10.5	10.6	12.2	10.9	12.5	8.1	9.6	11.6	10.4

XIII. Az évi esős napok számai.

Év:	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	összeg
Pannonhalmán	131	112	65	77	61	104	94	105	110	97	100	104	1160
M.-Óvárott	127	129	89	87	72	82	111	151	199	183	158	154	1540
Komáromban	155	127	118	103	135	130	116	113	140	131	138	150	1556

A különbség tetemes; mi is igazolja azon állításunkat, hogy a vizek mentében gyakoribb csapadékok észlelhetők; a mi mindenesetre tetemes befolyást gyakorol az éghajlatra még akkor is, ha a csapadékok mennyisége az egyes években nem nagyon különböznék is oly két helyen, melyeknek egyikén p. gyakran, de mérsékeltén, másikán ritkábban, de annál bővebben esik. De lássuk a csapadék mennyiségét.

XIV. A csapadék mennyisége párisi vonalokban Győr-Szent-Márton mezővárosban.

Év	Jan.	Febr.	Márc.	Ápril	Május	Jun.	Julius	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
1857	29.25	3.70	14.57	31.71	13.37	15.08	13.74	17.20	18.15	37.21	23.58	4.17
1858	3.00	9.30	5.21	11.02	30.18	3.14	27.21	24.77	7.00	20.00	16.86	14.22
1859	2.70	2.92	23.75	19.47	42.86	24.90	20.73	27.04	20.47	35.57	16.10	32.05
1860	13.44	24.52	12.95	32.15	25.24	14.04	26.86	16.93	40.66	13.26	19.75	16.89
1861	11.34	6.46	22.08	5.38	36.85	25.80	22.28	12.40	13.01	3.80	17.47	3.28
1862	21.12	7.70	0.00	29.04	76.62	43.74	5.34	18.26	5.64	6.84	26.42	12.78
1863	12.50	0.00	27.73	9.60	7.63	12.44	9.06	4.76	18.90	5.84	11.24	14.95
1864	1.64	15.62	41.44	14.24	32.96	20.42	23.03	35.94	24.16	7.58	22.73	3.42
1865	20.33	14.51	32.48	0.35	6.36	23.05	38.06	23.85	1.78	16.68	5.48	1.29
1866	3.10	9.30	34.67	22.31	19.67	12.12	14.43	51.95	22.26	0.84	7.23	17.77
1867	24.79	8.06	16.16	29.88	15.22	29.60	24.13	18.22	15.54	42.75	6.89	58.71
1868	10.38	4.67	24.80	24.32	51.05	19.50	44.77	7.55	15.69	15.84	13.04	33.09
1869	5.81	13.84	18.98	11.67	10.41	15.00	23.08	14.99	20.77	31.96	22.11	22.50
1870	20.54	12.21	10.91	10.30	15.87	26.05	53.08	49.46	11.24	32.00	34.70	32.24
1871	23.17	2.64	16.15	9.33	18.44	23.11	17.68	12.88	2.71	30.08	38.17	12.98
1872	11.24	6.24	7.86	23.52	7.03	29.87	9.45	25.74	22.27	13.47	31.54	11.33
közép	13.39	8.85	19.36	17.33	25.61	21.11	23.68	22.02	16.26	19.61	19.58	18.16

XV. A csapadék mennyisége párisi vonalokban Magyar-Óvárrott.

Év	Jan.	Febr.	Márc.	Ápril	Május	Jun.	Julius	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
1859	1.30	2.20	22.00	25.70	38.30	13.730	22.00	21.50	25.60	40.40	21.00	32.80
1860	12.70	15.30	8.40	30.70	23.80	22.00	29.10	23.10	35.20	17.40	17.30	24.00
1861	20.00	8.80	21.10	8.00	40.90	37.00	22.50	10.00	18.00	1.60	25.80	5.60
1862	29.50	4.30	4.70	22.40	36.65	26.60	7.40	14.20	7.13	8.30	22.36	12.20
1863	13.30	1.32	12.35	18.06	14.81	9.25	11.65	7.22	15.11	6.42	17.49	21.07
1864	2.10	22.60	27.02	7.57	15.84	33.43	14.67	30.40	15.45	17.43	15.32	4.32
1865	17.32	7.26	20.12	2.19	10.70	14.06	14.47	28.41	1.78	15.82	7.20	1.19
1866	6.08	15.71	18.67	16.12	23.78	20.97	15.67	35.52	39.60	3.51	11.26	23.64
1867	26.63	8.31	13.70	25.97	16.15	31.84	41.13	32.24	24.89	43.78	3.96	44.70
1868	11.77	12.60	29.18	22.06	56.90	26.50	43.84	21.51	14.48	11.57	11.94	31.91
1869	5.78	17.03	17.21	20.24	7.14	6.71	20.54	37.31	9.08	27.25	24.62	26.59
1870	20.43	13.10	5.51	6.27	19.54	26.66	33.47	26.04	19.54	31.99	35.84	22.94
Átlag	13.950	10.710	16.663	17.106	23.709	22.812	23.034	25.638	18.659	18.789	17.924	20.913

A havi átlag szerint legtöbb csapadék keletkezik május, június, július és augusztusban, legkevesebb február és januárban; Szentmárton és Magyar-óvár közt a különbség igen csekély. Megjegyzendő még, hogy 1857—60-ig a főmonostorban, 1861—1872-ig a mezővárosban fölfogott csapadék vétetett föl.

XVI. Évszaki csapadék átlaga párisi vonalokban.

Évszak	Szent-Mártonban	Magyar-Óvárrott
Télen	40.400	45.570
Tavaszkor . .	62.300	56.478
Nyáron	87.410	71.484
Őszszel	55.450	75.372
Évi átlag .	245.560	248.904

XVII. Évi csapadék párisi vonalokban.

Év	Szent-Mártonban	Magyar-Óvárott	Komáromban
1859	268.56	270.03	—.—
1860	257.69	259.50	—.—
1861	180.15	219.30	—.—
1862	246.50	196.29	—.—
1863	134.65	148.08	—.—
1864	243.18	206.15	166.73 *)
1865	184.22	140.52	225.81 *)
1866	215.65	250.53	225.81
1867	290.35	313.30	340.81
1868	264.70	274.26	319.85
1869	217.12	219.70	240.24
1870	308.60	261.30	304.75
1871	207.34	—.—	242.18
1872	304.39	—.—	251.08
1859—1870-ig összeg	2811.37	2758.93	—.—
1864—1872-ig összeg	2235.55	—.—	2317.26

Ezen eredmény annyiból meglepő, a mennyiből Pannonhalmáról tekintvén a roppant láthatárba eső külön vidékeket, úgy láttuk, mintha a Duna mentében nemcsak többször, hanem bővebben is esett volna. Minthogy azonban nincs kétség benne, hogy az óvári észleletek pontosak, a számok előtt meg kell hajolnunk.

A pannonhalmi főmonostorban és a mezővárosban fölfogott csapadék közt van ugyan különbség, de nem tetemes; e különbség részint a különböző magasságtól, részint azon körülményből ered, hogy a legbővebb vizet a nyári záporok adják, melyek a felhők csekély terjedelme mellett, majd a hegy, majd a város fölött vonulnak el. A városi jegyzéseket Götl gyógyyszerész ur 1860-ban kezdette meg; a különbség kitüntetése végett ide igtatok egy pár évi eredményt.

*) E két szám nem látszik megbízhatónak.

XVIII. A csapadék mennyisége párisi vonalokban.

Hó	1860.		1865.	
	a főmonostorban	a városban	a főmonostorban	a városban
Január . . .	13.44	11.40	20.90	20.33
Február . . .	24.52	15.77	16.54	14.51
Március . . .	12.95	11.52	36.45	32.48
Április . . .	32.15	28.97	1.13	0.35
Május . . .	25.24	26.16	4.78	6.36
Június . . .	14.04	11.51	21.99	23.05
Július . . .	26.86	30.86	28.28	38.06
Augusztus . .	16.93	19.37	20.61	23.85
Szeptember . .	40.66	42.54	1.82	1.78
Október . . .	13.26	15.88	11.85	16.68
November . . .	19.75	24.77	4.65	5.48
December . . .	16.89	15.06	1.55	1.29
Évi összeg . .	256.69	253.81	170.55	184.22

A különbség az egyes hónapokban tetemes, az évi összegben kisebb; a téli hónapok a főmonostorban több csapadékot adnak, de ezen eredmény hihetőleg hamis, minthogy télen leginkább hóval van dolgunk, mely a szél hatalma alatt állván, háztetőkről is lesodortatik; azért több gyül össze ott, a hol magasabb háztetők és téresebb udvarok közt fogjuk föl a csapadékot.

A csapadék Győrvarmegyének egyes részein mégis igen különbözhetik; mert tény, hogy az erdős hegyek és erdős folyampartok gyorsabban érlelik meg az esőt. Pannónhalmáról gyakran láthatjuk az eső-felhők menetét. Ha a déli szél néhány napig uralkodott, s meghozta a párák szükséges mennyiségét: rendszeren a nyugati váltja föl azt, és megérleli az esőt; azért az eső hozzánk rendszerint a Rábaközéből jön; de ezen irányban jövén, a sokorói hegyvonalba ütközik; azért a sokorói járás többször és bővebb esőt kap, mely ha a hegyen átjön, már gyengébb; de vajmi gyakran megtörténik, hogy a csanakai foknál két részre szakad, melynek egyike a Duna mentében, másika a sokorói hegyek irányában a bakonyosság felé tart, ott a bakonyi hegyek irányában a Vérteseknek fordul, és a dunaival találkozik. Ilyenkor a pusztai járás kevesebb esőt kap. A keleti szél ritkábban hoz esőt; de ha mégis hoz: akkor a pusztai járásban történik a sűrűbb csapadék.

A csapadék legnagyobb része eső alakban jelenik meg. A nagy havazás ritka; a hónap tartós maradása még ritkább; a hó azonban nem ritkán igen nagy alkalmatlanságot szerez. 185²/₃-ik évi télen alig havazott 5-ször; a hőmérsék minimuma — 5. volt, s január 20-án ezen

észrevétel olvasható: „a vad repce virágzik és gyümölcsöt érlel“, március 15-én „a som és mondola nagyban virágzik“; de március 18-án a szél éjszakra fordulván, a hőmérséket 8°-ról—4°-re, 20-án már — 5°.5-re szállította le, egyuttal beállott a havazás Ny^s szél mellett, s 21-én az észrevételek közt e jegyzet olvasható: „A hófuvatok ölnyi magasságuk; az utak járhatlanok, sok szerencsétlenségről, emberfagyásokról hallani!“ A hideg ekkor már 30-áig tartott, mely napon a hőmérő még — 4° R. mutatott; ápril 14-én újra megjött a hideg, s a hőmérő — 3° R. süllyedt; a hó és hideg a tavaszi munkát nagyon késleltette, mert csak ápril 25-én juthattak a gazdák a tavaszi vetéshez, a vincellérek a szőlőmetszéshez. Ily visszás időjárás nem ritka mi nálunk; s a tavaszi fagyok káros hatása sokkal élénkebb emlékezetben van, semhogy azt hosszabban kellene bizonyítanunk!

Nem érdektelen mégis azon éveket tudni, a melyekben a vidékbeli szőlők a fagyoktól szenvedtek. Börzsey János szent-mártoni polgár lelkiismeretes jegyzetei szerint a téli esős hideg károsan katott 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1849, 1852, 1856, 1859, 1861, 1864, 1865, 1867, 1870, 1872 években; tehát 30 év alatt 16-szor.

Tavaszi fagyok voltak: 1843-ik évi május 1- és 2-án

1845-ki	„	„	4-én
1846	„	„	2-án
1850	„	„	4-én
1851	„	„	2-án
1852	„	„	ápril 17- és 27-én
1853	„	„	16-, 17- és 18-án nagy fagy
1861	„	„	20- és 21-én
1862	„	„	16- és 17 „
1863	„	„	junius 2- „ 4 „
1864	„	„	május 5- „ 6-án
1865	„	„	2-án
1866	„	„	23- és 24-én
1873	„	„	ápril 27- „ 28-án.

A vidékbeli szőlők ily viszonyok közt csakugyan siralmas állapotra jutottak; nemcsak azért, mert a tényleges kár a vesszőt és ennek gyümölcsét sujtotta, hanem azért is, mert a szőlőgazdák az igen kétes eredményü szőlőszetre nem akarnak vagy nem bírnak annyit áldozni, a mennyit a virágzó állapot igényel. Mindez kulcsul szolgál azon csekély előmenetel megfejtésére, melyet a szőlőszet vidékünkön idáig tehetett. A fagyokon kívül a jégeső is meg-meg jelenik, habár nem

oly igen gyakran; nevezetesebb jégesők voltak 1842, 1851, 1859, 1861, 1864, 1868; általános azonban csak az 1851-ki vala, mely a szőlőt és a gyümölcsfákat tönkre tette. Az 1842-ki jégeső (tán május 23-án?) a kész fürtöket elmetesztette; de a jó erőben lévő tő újra hajtott, és meglehetősen szüretet adott.

A villamos tünemények csak néha jelentékenyek; legtöbbszörre mérsékeltlen és kár nélkül folynak le. 1852—1872-ig, tehát 20 év 395-ször jegyeztetett a vidéken villámlás és dörgés, és így egy évre átlagosan 19.7 dörgés esik. Valóságban az évek igen különböznek egymástól; 1852—1872 az egyes évekre eső villámlás és dörgés-tünetek így következnek: 9, 18, 10, 16, 14, 24, 27, 28, 25, 22, 24, 27, 13, 18, 22, 14, 32, 14, 18. A legtöbb eset máj., jun., jul., aug. hóban fordul elő.

A növényzet tenyészetének folyama vidékünkön az éghajlati viszonyok miatt nem lehet rendes. A szelek uralma és az ezzel kapcsolatban álló hőmérsék kicsapongása, a csapadék rendetlen és aránytalan megjelenése már a mezei munkák rendes folyamát nagyban gátolja, annál inkább zavarja a növényzet rendes és biztos fejlődését és gyümölcsözését.

1852-ben a tavaszt már február 20-án vetették, 1854-ben március 14-én, 1860-ban március 20-án, 1857-ben március 30-án, 1853-ban ápril 25-én, 1866-ban május hó 26-án, másodszer; a vetés ideje tehát, tekintve az 1866-ki rendkívüli esetet, febr. 20- és ápril 25-ke közé esik. Az aratás kezdete legkorábban jun. 19. (1856-ban) legkésőbbben jul. 9-én (1853-ban) jegyeztetett.

Oly rendes lefolyású év, minő az 1862-ki vala, a nagy ritkaságok közé tartozik. Ez évben márc. 24-én volt az utolsó mérsékelt fagy, ápril és május hóban a kellő hőmérséket kívánatos csapadék kísérte, s júniusban javában folyt az aratás; július száraz lévén, a takarodásra igen alkalmas vala. De ilyen év nálunk igen ritka; legtöbbször a tavaszi késő fagyok után rekkenő meleg következik. 1866-ban az első tavaszi vetés kifagyott; a második a száraz forróság miatt kiaszott. A szemnek elfojtása ködök által, vagy megfűllesztése rekkenő hőség által szintén előfordul, s nem ritka az eset, hogy a virágzás, vagy szem-érés idején jelentkező erős szelek által a vetések érzékeny kárt szenvednek.

A gazdák sorsa e szerint vidékünkön folytonos aggodalom, melyet 19 év alatt alig kétszer jutalmaz kielégítőleg bő aratás.

Az aratások minőségéről és mennyiségéről, valamint a gyümölcsösökről más fejezetek szólnak, részéről csak a szőlőkre vonatkozó rovatos kimutatást kívántam ide igtatni, melyben mint tükörképben a mezei munka és annak eredménye is jóformán hiven mutatkozik.

Év	metszés	hajt	virágzik	szüret.	mennyi	minő a bor
1842.	II. 21	IV. 21	VI. 18	X. 10	kevés	jó
1843.	II. 15	IV. 13	VI. 8	X. 16	kevés	középszerű
1844.	III. 18	IV. 25	VI. 13	X. 22	kevés	jó
1845.	III. 3	IV. 28	VI. 14	X. 20	sok	középszerű
1846.	III. 16	IV. 15	V. 27	X. 4	sok	rosz
1847.	IV. 3	V. 1	VI. 2	IX. 29	sok	jó
1848.	II. 26	IV. 5	V. 31	IX. 27	sok	jó
1849.	III. 4	V. 1	VI. 4	X. 10	kevés	középszerű
1850.	III. 11	IV. 23	VI. 5	X. 3	kevés	jó
1851.	IV. 1	V. 1	VI. 17	X. 28	kevés	középszerű
1852.	III. 8	V. 5	VI. 10	X. 15	sok	rosz
1853.	II. 14	V. 8	VI. 21	X. 25	sok	középszerű
1854.	III. 6	IV. 23	VI. 3	X. 12	kevés	jó
1855.	III. 5	IV. 20	VI. 5	X. 13	kevés	középszerű
1856.	III. 11	IV. 14	VI. 8	X. 6	kevés	középszerű
1857.	III. 20	IV. 16	VI. 8	X. 15	közép.	középszerű
1858.	IV. 6	IV. 26	VI. 18	X. 15	kevés	jó
1859.	III. 15	IV. 20	VI. 4	X. 2	kevés	középszerű
1860.	III. 1	V. 5	VI. 10	X. 12	sok	középszerű
1861.	IV. 2	V. 3	VI. 18	X. 1	kevés	középszerű
1862.	III. 10	IV. 7	V. 19	IX. 24	kevés	rosz
1863.	IV. 5	IV. 16	VI. 5	X. 1	kevés	középszerű
1864.	III. 7	IV. 29	VI. 15	X. 28	kevés	rosz
1865.	II. 19	IV. 26	V. 25	IX. 27	kevés	középszerű
1866.	IV. 1	IV. 15	VI. 5	IX. 22	kevés	középszerű
1867.	III. 11	IV. 25	VI. 3	X. 20	kevés	rosz
1868.	IV. 1	IV. 26	V. 31	X. 1	sok	jó
1869.	IV. 1	IV. 16	V. 18	X. 8	sok	középszerű
1870.	III. 7	IV. 15	V. 28	X. 20	sok	rosz
1871.	III. 13	IV. 14	V. 23	X. 20	sok	rosz
1872.	III. 4	IV. 20	V. 23	X. 1	kevés	jó

Az adatokra azt kell megjegyezni, hogy a szüret rendszeren nem akkor történik, mikor a szőlő állapota úgy kívánja. Legtöbbszörre a szőlők tulajdonosai idő-előtt kierőszakolják az engedélyt; az ürügyöt szolgáltatja vagy a rossz idő, vagy a méhek s madarak pusztítása, állítólagos rothadás s. t. eff. Egyeseknek elválni a többiektől már a mezei rendőrség hiánya miatt sem lehet; s így a bor minősége az emberek türelmetlensége miatt rossz. De egészen véve még is szomorú benyomást nyerünk, ha meggondoljuk, hogy 30 év alatt 3-szor jegyeztetik sok és jó bor, 6-szor kevés és jó, 4-szer sok középszerű, 1-szer középszerű mennyiség- és minőségre, 10-szer kevés középszerű, 3-szor sok rossz, és 4-szer kevés rossz bor vagy 9-szer sok, 19-szer kevés!

Földdelejesség.

Földdelejességi meghatározásokat valamint az osztrák birodalomban általában, úgy névszerint Magyarországon a bécsi cs. kir. meteorologiai és földdelejességi intézet végzett, és pedig a negyvenes évektől kezdve folytatólagosan évenként más és más területeken. Így került a sor az ötvenes években Magyarországra. Bármily hitelesek és értékesek legyenek is e meghatározások, még sem tükrözik azok vissza hazánk földdelejességi viszonyainak teljes képét; mert a meghatározások aránylag igen is csekély számú pontokra szorítkoznak; így többi között Győrmegeye sem került a meghatározás hálózatába.

A kép bővítésének sőt ha lehet kiegészítésének szükségességét a magyar tud. Akadémia komolyan átértette, és a földdelejességi meghatározások folytatását a magyar kormány támogatása mellett (1864, 1866 és 1867-ben) újra fogantatba vette, a kivittel pedig Dr. Schenzl Guido budai főreáltanodai igazgatót és Kruspér István műegyetemi tanárt bízta meg. Nevezett tudósok három év alatt — illetőleg a szabad rendelkezésökre állt szünidőkben, — Magyarországon déli részét és Erdély nyugati felét utazták be.

A megkezdett munka folytatására ugyancsak Dr. Schenzl jelenleg a m. kir. meteorologiai és földdelejességi intézet igazgatója Dr. Kondor Gusztáv egyetemi tanár kíséretében 1869-ben ismét utra kelt és aug. — sept. hónapokban Magyarország nyugati részén végezte földdelejességi meghatározásait, míg ugyanez alkalommal kísérője Dr. Kondor Gusztáv a csillagászati részt — u. m. idő-, azimuth- és sarkmagasság-meghatározásokat — vezette.

Ezen utjok alkalmával érintették megyénket is és állomási helyül Pannonhalmát szemelték ki, hol is néhány napig időzván, a tervezett meghatározásokat kimerítő részletességgel végezték.

Nevezett tudósok e körutjok alkalmával gyűjtött adatokat feldolgozván, munkálatuk eredményét a m. tud. Akadémiának benyújtották.

Ezen értékes munkálatból vesszük át a megyénkre — illetőleg Pannonhalmára vonatkozó földdelejességi meghatározások végeredményeit.

I. A delejes elhajlás (Declinatio)

megállapítására 5 meghatározást végeztek, s végeredményül a közép értéket fogadták el.

1-ső meghatározás: szept. 4-én; álláspont: a vársétányon a főki-járattól balra.

Az elhajlás 10 beállítás és leolvasás középértéke szerint $10^{\circ} 40.07'$

A müncheni készülék 0 pontjára átszámított elhajlás $. 11^{\circ} 8.8'$

2-ik meghatározás: szept. 4-én; álláspont: azelőbbi.

Az elhajlás 5 beállítás és leolvasás középértéke szerint $10^{\circ} 42.8'$

A müncheni 0 pontra átszámítva $. 11^{\circ} 13.8'$

3-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont: a vársé-

tányon a könyvtár ék. sarkán.

Az elhajlás 3 beállítás és leolvasás középértéke szerint $10^{\circ} 34.20'$

A müncheni 0 pontra átszámítva $. 11^{\circ} 3.8'$

4-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont: az előbbi.

Az elhajlás 3 beállítás és leolvasás középértéke szerint $10^{\circ} 30.4'$

A müncheni 0 pontra átszámítva $. 10^{\circ} 59.9'$

5-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont: az előbbi.

Az elhajlás 6 beállítás és leolvasás középértéke szerint $10^{\circ} 27.20'$

A müncheni 0 pontra átszámítva $. 10^{\circ} 58.6'$

A három utóbbi meghatározás szerint tehát: a müncheni

0 pontra átszámított elhajlás $. 11^{\circ} 0.3'$

II. Vízszintes hatályosság (Hor. Intensitát).

1-ső meghatározás: szept. 4-én történt, a vársétányon a főkijáratától balra; az adatok azonban a mutatkozó szabálytalanságok miatt nem voltak megbízhatók; a zavaró ok valószínűleg a közelfekvő várfalban keresendő.

2-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont: a vársétányon a könyvtár ék. sarkán.

A vízszintes hatályosság két észlelet középértéke szerint

Gauss-féle egységben kifejezve $. 2\cdot0902$

A müncheni készülék 0 pontjára átszámítva $. 2\cdot0702$

3-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont az előbbi.

V. hatályosság: két észlelet középértéke szerint $. . . . 2\cdot09405$

A müncheni készülék 0 pontjára átszámítva $. 2\cdot0729$

A két utóbbi meghatározás középértékéből a müncheni készülék 0 pontjára átszámított vízszintes hatályosság $. . . . 2\cdot0715$

III. Delejes lehajlás (Inclinatio).

1-ső meghatározás: szept. 4-én; álláspont: a vársétányon a főkijáratától balra.

Lehajlás $. 63^{\circ} 9.3'$

2-ik meghatározás: szept. 6-án; álláspont: a vársétányon a könyvtár ék. sarkán.

Lehajlás $. 63^{\circ} 6.5'$

Mindkét meghatározás középértéke szerint a lehajlás $. . . . 63^{\circ} 8.'$

IV. A földdelejttség összes ereje (Totalkraft)

a fönnebbi meghatározások szerint 4.629

Összehasonlításul ide jegyezzük még a Pannonhalmától 4—5 mfdre kelet felé eső Komáromnak földdelejttségi tényezőit, — ugyanazon időből.

A müncheni 0 pontra átszámított elhajlás $10^{\circ} 52.5'$
míg Kreil 1848.₅-ban a Duna jobbpartján Uj-Szönyben . . . $12^{\circ} 46.3'$
elhajlást észlelt.

Az elhajlási csökkenés tehát 21.₂ év alatt $2^{\circ} 20.3'$
s egy évre esik $0^{\circ} 6.7'$

Vízszintes hatályosság 1869-ben a normal-pontra
átszámítva 2.0547

Ugyanaz Uj-Szönyben 1848.₅-ben 2.0202

Csökkenés 21.₂ év alatt 0.0562

S egy évre esik 0.0027

Delejes lehajlás 1869-ben $63^{\circ} 15.9'$

Ugyanaz Uj-Szönyben 1848.₅-ben $63^{\circ} 43.9'$

Csökkenés 21.₂ év alatt 28.0'

Földdelejttség összes ereje:

1869-ben 4.616

1850-ben 4.582

Földrengések.

E tüneményre vonatkozólag megyénkben nem rendelkezünk tüzetes adatokkal, s egészben véve csakis a nevezetesebb esetekről szólhatunk, melyeknek szomorú nyomai nem annyira a jegyzetekben, mint inkább a közemlékezetben élnek. Ilyen volt az 1811-ik évi nagy földrengés, melynek gyupontját jóllehet a Vértesek képezték, de hullámgyűrűi megyénkbe is elhatoltak, minek folytán pl. a pannonhalmi székes-egyház és főmonostor erős falai is sokat szenvedtek. Hasonlóképen emlékezetben él még az 1851-ben jul. 17-én este 10 óraker beállott kisebb földrengés.

Különben a természetnek e rémes tüneménye épen nincs annyira helyhez kötve, hogy a szomszédos vidékek adatai megyénkre nézve is nem volnának érvényesek. Így Komáromban Dr. Klein megyei főorvos ur 1838-tól pontosan feljegyezte a földrengéseknek nemcsak idejét, de irányát, alakját, erősségét és tartamát is. Érdekesnek tartjuk a szíveségéből vett adatoknak főbb pontjait ide igtatni. Komáromban földrengés volt: 1838. jul. 22-én 2 mpercig tartó; 1839. okt. 4-én 3 mpercig

tartó; 1841. apr. 17-én 5 mp.; 1841. okt. 24-én 4 mp., repedésekkel, kémény omlásokkal és kénes búzzel; 1843. márc. 3-án 3 mp.; 1845. máj. 9-én 2 mp.; 1851. júl. 17-én 8—10 mp., ágyudörgéshez hasonló ropogással; 1851. júl. 2-án 1 mp.; 1857. jun. 2-án 7 mp.; 1857. jun. 9-én 4 mp.; 1858. dec. 10-én 2 mp.; 1862. apr. 18-án 2 mp.; 1863. szept. 30-án 5 mp.; 1863. máj. 10-én; 1866. febr. 27-én 5 mp.; 1866. marc. 20-án 7 mp.; 1866, apr. 21-én 4 mp.

6. A megye viránya.

Ebenhöch Ferenctől.

Dacára szűk határok által korlátolt csekély területének és csakis déli részén emelkedő szerény dombláncolatainak, megyénk viránya elég változatos; mert míg nagy részben homokos, s a három folyó (Duna, Rába, Rábca) táján vizjárta, sőt a Marcal partjain mocsáros talaja ritkább vízi és homoki növényekben igen is bővelkedik: addig másrészt a havasalji fajokat sem nélkülözi teljesen. Azért az alább következő növényjegyzék — habár távol áll a teljesség igényétől, — miután csak a pannonhalmi és koroncói adatok nyomán készült — mégis a szél-tiben művelt növényeket is ide számítva az edényes növények sorából 439 növényfajt — 1000 válfajon jóval fölül tartalmaz; melyeket Hazslinszky Frigyes „Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti rézikönyvé“-ben követett rendszer és elnevezés szerint osztályoztam, már csak azért is, mivel irodalmunkban az egyetlen mű, mely e kellemes tudomány mai színvonalán áll; munkálatom fogyatkozásait egyrészt a szükséges segédeszközök és adatok hiányának, más részt a kidolgozásra engedett idő rövidegének számítsa be a szives olvasó.

Megyénk növénytani ritkaságai közül következőket vélem kiemendőknek: *Helianthemum fumana* Mill. *Cuscuta lupuliformis* Krock. *Oenothera biennis* L. *Phlomis tuberosa* L. *Lycopus exaltatus* L. *Villarsia lymphoides* Vent. *Chlora perfoliata* L. *Gentiana pneumonanthe* L. *Galium pedemontanum* L. *Senecio paludosus* L. *Artemisia austriaca* Jacq. *Aster acris* L. *Plantago maritima* L. *Plantago arenaria* W. K. *Daphne Cneorum* L. *Polygonum arenarium* W. K. *Kochia arenaria* W. K. *Corispermum nitidum* W. K. *Populus canescens* Smith. *Salix repens* L. *Stratiotes aloides* L. *Iris variegata* L. *Iris graminea* L. *Iris renaria* L. *Gagea pusilla* Schult. *Salvinia natans* Hoffm.

Ezek közül az *Iris arenaria* L. az 1844-ben történt tagosztály óta teljesen kiveszett, eke alá kerülvén akkor a koroncói B ő s z e - d o m b homokos talaja, hol addig tenyészett, mint ezt az egyetlen — Milkovits ur növénygyűjteményében fennmaradt példány tanúsítja. A kiveszéshez közel van egyetlen Gentiánánk, mely a koroncói réteken ezelőtt is csak két helyen fordult elő; *G. pneumonanthe* L., melyet már 5 év óta nem észleltem határunkban. A Marcal folyónak és nádasainak 1863-ik évi teljes kiszáradása a Salviniát is valószínűleg száműzte megyénk területéről, mert azóta ismételt szorgos kutatásom dacára sem leltem azt nádasainkban. Ellenben a távol keletről a 16-ik és 17-ik századi török táborozások alkalmával hozzánk költözött *Myagrum perfoliatum* L. és *Daphne Cneorum* L. most is buján tenyészik nálunk, s ez utóbbi a győri piacon mint kedves illatu tavaszi virág nagy kelendőségnek örvend, hol is a szt.-iváni horvát menyecskek által májusban árulva: s z t . - i v á n i v i r á g néven ismeretes.

E megyében gyűjtött növénytárak tudtommal csak következő helyeken léteznek:

1. Pannonhalmán, a főapátsági könyvtárban, Ballay Valér főapáti helynök által a negyvenes években Sopronban kezdett, majd Kajáron folytatott s utóbb Pannonhalmán jeles szakismerettel és kiváló ügyszeretettel bevégzett s Reichenbach rendszere szerint osztályozott növénytár, melynek adatai e közlemény jobbadán alapszik.

2. Koroncón bold. Méhkerti Milkovits János közbirtokos által a harmincas és negyvenes években nagy gonddal és szenvedéllyel gyűjtött — Diószegi s Fazekas kézikönyve szerint meghatározott s Linné nemi rendszere nyomán osztályozott növénytár 10 könyvalaku fadobozban Koroncó vidékének virányát tartalmazza, melyhez függelékül mintegy 400 növényfaj kikopácsolt s alig hüvelknyi papirdobozokban kettős üveg közé rakott maggyűjteménye van csatolva. Jelenleg az elhunyt özvegyének birtokában van.

3. Dr. Rómer Flóris az ötvenes években győri főgymnasiun tanár és muzeumőr által e megyének főleg szigetközi részében, Győr vidékén és a Bakony táján gyűjtött jeles növénytár, mely csere folytán mintegy 3000—4000 fajra szaporodván, a buzgó gyűjtő által 1863-ban nagylelkűleg a pesti kir. államgymnasiumnak lón ajándékozva.

4. A győri főgymnasium növénytára, melyet 1858-ban Dr. Rómer Flóris alapított, s mely utóbb Tomek Anasztáz tanár és Ballay Valér által a szt.-mártonvidéki — általam pedig a koroncóvidéki növényekkel gazdagítva, jelenleg Decandol szerint van osztályozva.

5. Végül saját koroncó-vidéki növénytáram, melyet 1863-ban edtettem újból összeállítani, s Koch szerint osztályozni; miután ugyanakkor még a negyvenes években Győrött kezdett, utóbb Koroncón folytatott és cserepéldányokkal vagy 2300 fajra szaporodott régebbi övénytáramat a győri kisebb papnövelde nek ajándékoztam egy rovar- és njasgyűjteménnyel együtt. Méry Etel győri tanár s muzeumőr serentésére s utasítása szerint a győri főgymnasium tanulói ugyan évenint több kisebb nagyobb növénytart állítanak ki Győr és vidékének irányából; ezen gyűjteménynek azonban amily szerény keletkezésök, oly ephemer és ismeretlen későbbi sorsuk. Kívánatos, hogy e megyét akértők egész kiterjedésében növénytanilag átkutassák s flóráját bizs adatok nyomán rendszeresen és híven összeállítsák.

I. REND. PILLANGÓSÁK. PAPILIONACEAE.

- Phaseolus vulgaris* L. (Közönséges Paszuly) valamint válfaja *Phaseolus nanus* L. Mindenütt művelve; — *Phaseolus coccineus* L. (Nagyvirágu P.) s válfaja *Phaseolus multiflorus* L. Kertekben mindenütt.
- Onobrychis sativa* Lam. (Takarmány Csacsöröm.) Kor. és Szt.-Márton napos dombjain.
- Coronilla varia* L. (Tarka Kornilla.) Mindenütt.
- Robus vernus* L. (Tavaszi Lednek.) Illaki, écsi s kor. erdő; — *Onobrychis niger* L. (Feketedő L.) P. sz.-páli erdő.
- Lathyrus sativus* L. (Szegecs Bükkön.) Lófogu borsó néven itt ott művelve; L. — *Lathyrus tuberosus* L. (Mogyoró B.) Őszi közt mindenütt; — *Lathyrus pratensis* L. (Pallagi B.) Kor. és sz.-m. réteken; *Lathyrus palustris* L. (Mocsári B.) Kor. Vajda-rét.
- Vicia pisiformis* L. (Borsóka Babó.) Illaki és sz.-páli erdő; — *Vicia dumetorum* L. (Csere B.) Illak; — *Vicia Cracca* L. (Kaszanyüg B.) sz.-m. utak szélén, Paradicsom; — *Vicia tenuifolia* Roth. (Inaslevelü B.) Illak, Paradicsom; — *Vicia villosa* Roth. (Szőrös B.) Kor. sűrű bokrokban; — *Vicia Faba* L. (Bab B.) Mindenütt művelve; — *Vicia lathyroides* L. (Pici B.) Kajári s kor. homokon; — *Vicia sativa* L. (Abrak B.) Mindenütt művelve; — *Vicia lutea* L. (Sárga B.) Szt.-M. vetések közt; — *Vicia Pannonica* Jacq. (Pannoni B.) Kor. vetések közt; — *Vicia sepium* L. (Gyepü B.) Illak, Kor.
- Ervum Lens* L. (Főzelék Lencse.) Itt-ott művelve; — *Ervum hirsutum* L. (Borzás L.) Paradicsom. *Vicia hirsuta* Koch.

*) A lelhelyeket illetőleg leggyakrabban fordul elő Koroncó és Sz.-Márton, ezért is e két helyet rövidítve Kor. és Sz.-M. betűkkel fogom jelezni.

- Pisum arvense* L. (Mezei vagy cukor Borsó.) Kertekben vagy szőlőkber művelve; — *P. sativum* L. (Vetemény B.) Mindenütt művelve.
- Astragalus glycyphyllos* L. (Édeslevelű Bóka.) Illak, Kor.; — *A. Cicer* L. (Bagolesa B.) Ko.; — *A. exscapus* L. (Szártalan B.) Sz.-iváni homok; — *A. austriacus* Jacq. (Osztrák B.) Sági domb — *A. vesicarius* L. (Hólyagos B.) Sz.-M. sági domb; — *A. Onobrychis* L. (Csacsöröm B.) sz.-m. kor. homokdomb; — *A. arenarius* L. (Homoki B.) Sz.-iváni homokdomb.
- Colutea arborescens* L. (Pukkantó Dudafürt.) Kor. pagonyban elvadulva, művelve kertekben.
- Robinia Pseudacacia* L. (Álakác Robinia.) Széltében művelve, kor. s egyébütt mint erdő; — *R. hispida* L. (Rózsás R.) Kertekben művelve; — *R. Caragana* L. (Bokros R.) és *R. viscosa* L. (Enyves R.) mindakettő kertekben.
- Galega officinalis* L. (Kecskere Galga.) Kor. Ravazd, nedves helyeken.
- Glycyrrhiza glabra* L. (Édes Higvirics.) Itt-ott a szőlőkber művelve.
- Dorycnium suffruticosum* Vill. (Cserjésedő Pofaszárny.) Kisbaráti, sági domb.
- Lotus corniculatus* L. (Szarvas Kerep.) Mindenütt; — *L. uliginosus* Schk. (Mocsári K.) Sz.-M. Bálint-rét, Koroncó Vajda-rét; — *L. siliquosus* L. (Becős K.) Kor. és Sz.-M. rétek.
- Trifolium agrarium* L. (Zörgő Lóhere.) Kor. Illak; — *T. filiforme* Koch. (Cérna L.) Illak; — *T. ochroleucum* L. (Vajszin L.) Kor. Illak, écsi erdő; — *T. arvense* L. (Herchura L.) Mindenütt tarlóban; — *T. striatum* L. (Karcolt L.) P.-sz.-páli erdő; — *T. fragiferum* L. (Eper L.) Szt.-M. Kor. nedves rétek; — *T. pratense* L. (Réti L.) Mindenütt réteken és művelve; — *T. montanum* L. (Háromfejű L.) Kor. pagony; — *T. hybridum* L. (Kores L.) Szt.-M. Kor. nedves rét; — *T. repens* L. (Gyökerező L.) Kor. nedves rét.
- Melilotus officinalis* Desr. (Somkóró Mézkerep.) Mindenütt szántóföldeken; — *M. alba* Desr. (Fejér M.) Kor. Sz.-m. dombon; — *M. coerulea* Desr. (Kék M.) Kertekben művelve s komló helyett használva kenyérbe.
- Medicago falcata* L. (Sárkerep Csigacső.) Mindenütt réteken, dombokon; — *M. sativa* L. (Lucerna Cs.) Művelve s vadon is mindenütt; — *M. prostrata* Jacq. (Cseplesz Cs.) Kor. homokon; — *M. lupulina* L. (Komlós Cs.) Mindenütt réteken dombokon; — *M. orbicularis* All. (Karikás Cs.) Sági domb, ritka; — *M. minima* Desr. (Pici Cs.) Kajári, szemerei, sz.-páli, kor. homok.

Anthyllis vulneraria L. (Nyul Szapuka.) Sz.-M. kor., sz.-páli dombokon, pagonyban.

Cytisus Laburnum L. (Fai Zanót.) Kertekben művelve.

C. nigricans L. (Feketedő Z.) Illak, kor. pagony; — *C. austriacus* L.

(Osztrák Z.) Szt.-M. szőlők, utak, kor. pagony; — *C. supinus* Cr.

C. ratisbonensis Schaeff. (Henyé Z.) Pázmándi horog oldalain; —

C. capitatus L. (Gombos Z.) Tényői erdő; — *C. hirsutus* L.

(Borzas Z.) Tényői erdő.

Genista pilosa L. (Szőrös Rekettye.) Écsi erdő; — *G. tinctoria* L.

(Nyul R.) Sági domb, kor. pagony és Paradicsom.

Ononis spinosa L. (Tövises Iglic.) Legelőkön, utak mellett mindenütt.

II. REND. MANDOLAFÉLÉK. AMYGDALAEAE.

Amygdalus communis L. (Csemege Mandola.) Művelve kertekben; — *A. nana* L. (Hanya M.) kertekben.

Persica vulgaris. Mill. (Őszi Barack.) Kertek- és szőlőkben.

Armeniaca vulgaris Lam. (Tengeri Kajszin.) u. o.

Cerasophora dulcis Fl. Wett. (Cseresznye Meggy) u. o.; — *C. acida*

Fl. Wett. (Borizü M.) u. o.; — *C. Chamaecerasus* Jacq. (Cse-

lesz M.) Pázmándi és sági horog.

Prunus spinosa L. (Kökény Szilva.) Erdőn, utszéleken mindenütt; —

P. instititia L. (Közép Sz.) Kertekben, szőlőkben; — *P. domestica*

L. (Kerti Sz.) u. o.

Padus vulgaris Host. (Gerezdes Zelnice.) Kertekben, kor. pagonyban

vadon; — *P. Mahaleb* L. (Saj Z.) kor. pagony.

III. REND. RÓZSAFÉLÉK. ROSACEAE.

Rosa gallica L. (Farkas Rózsa) Illak-erdő; — *R. pimpinellifolia* L.

(Tompalevelű R.) Sz.-M. szőlőkerítések s horog oldalai; —

R. canina L. (Csipke R.) Szt.-M. Szemere, kor. utszélek.

Rubus Idaeus L. (Málna Szeder). Kertekben művelve; — *R. caesius*

L. (Hamvas Sz.) Kor. pagony, győr-dunai szigetek, Szt.-M.

szőlőkerítések; — *R. fruticosus* L. (Seregély Sz. u. o.)

Fragaria collina L. (Csattogó Szamóca.) Illak és écsi erdő; —

F. vesca L. (Földi eper Sz.) u. o. s kor., szt.-páli-erdő; — *F. elatior*

Ehr. (Kerti Sz.) Kertekben művelve s Illak, meg écsi-erdő.

Potentilla supina L. (Henyé Pimpó.) Gyirmóth sebesi major; —

P. anserina L. (Liba P.) Kor. rétek, kis-écsi s. a. t. legelőkön

közönséges; — *P. Tormentilla* Scop. (Timpó P.) Illak-erdő; —

P. reptans L. (Terjedő P.) Kor., Paradicsom, Szt.-M. árko-
legelők; — *P. verna* L. (Tavaszi P.) Kor. legelők, Szt.-M., likóc-
puszta dombok; — *P. argentea* L. (Ezüstös P.) Kor. utszél, Sz.-M
sági domb; — *P. inclinata* Vill. (Buglyos P.) Szt.-M. kálvária; —
P. recta L. (Egyenes P.) u. o.; — *P. opaca* L. (Cérnás P.) Szt.-M
gyümölcsösök, szt.-páli erdő.

Agrimonia Eupatorium L. (Bojtorjános Párló.) Erdőszeleke
mindenütt.

Alchemilla vulgaris L. (Közönséges Bokál.) Szt.-M. rétek.

Sanguisorba officinalis L. (Orvosi Vérfő.) Nedves réteken mi-
denütt.

Poterium Sanguisorba L. (Vérfő Csabair.) Szt.-M., Szt.-Pál s. a.
rétek.

Geum urbanum L. (Szegfűszagu Ciklász.) Illak, Koroncó, Szt.-Pál
s. a. t. erdők.

Spiraea Aruncus L. (Szakállas Bajnóca.) Illak-erdő; — *S. Filiper-
dula* L. (Koloncos B.) Szt.-Márton, kor., s. a. t. rétek; —
S. Ulmaria L. (Legyező B.) Szt.-M. Bálint-rét, kor. Paradicsom

IV. REND. ALMAFÉLÉK. POMACEAE.

Cidonia vulgaris P. (Közönséges Birs.) Kertekben, szőlőkbe
művelve.

Pyrus communis L. (Közönséges Körtvély) u. o. erdőn vadon; — *I-
Malus* L. (Alma K.) u. o.

Sorbus domestica L. (Fojtós Berkenye.) Szőlőkben művelve; — *S-
aucuparia* L. (Veres B.) Kertekben, utak mellett.

Crataegus Oxyacantha L. (Csere Galagonya.) Szt.-M. kerítéssel
Gyirmóth, erdő; — *C. monogyna* Jacq. (Egymagu G.) Sz.-M
Bádi horog, Kor. Vajda-rét, Sz.-Pál, erdő.

Mespilus germanica L. (Borizü Naszpolya.) Szőlőkben művelve.

V. REND. FÜZÉNYFÉLÉK. LYTHRARIEAE.

Lythrum Salicaria L. (Réti Füzény) Sz.-M., Győr, kor. árok, nádas
ban; — *L. virgatum* L. (Vesszős F.) u. o.; — *L. Hyssopifolia* I
(Alacsony F.) Pázmánd, Kor. nedves földeken.

VI. REND. TENGERFÜRTFÉLÉK. HALORAGEAE.

Hippuris vulgaris L. (Lófark Usszakál.) Szt.-M., Kor. mocsárokból

Myriophyllum verticillatum L. (Gyűrűs Tóborosta.) Kor., Maros-
és malomárok; — *M. spicatum* L. (Füzéres T.) u. o.

VII. REND. CSÉSZEKÜRTFÉLÉK. OENOTHEREAEE.

- Oenothera biennis* L. (Ligetéke Csészekürt). Szt.-M., a Pánzsamentében, kor. pagony.
- Epilobium angustifolium* L. (Keskeny Csóvirics.) Illak, szt.-páli erdő; — *E. hirsutum* L. (Piros Cs.) Ravazdi rét, Paradicsom; — *E. parviflorum* Schreb. (Szőrösödő Cs.) Ravazdi rét; — *E. montanum* L. (Hegyi Cs.) Illak, sz.-páli erdő; — *E. palustre* L. (Deréce Cs.) Kor. malomárok és nádas; — *E. roseum* Schreb. (Rózsaviratu Cs.) Ravazdi rét.
- Circaea lutetiana* L. (Varázs Szirompár.) Szt.-páli erdő.

VIII. REND. JÉZSAFÁFÉLÉK. PHILADELPHÉAE.

- Philadelphus coronarius* L. (Korona Jézsafa.) Kertekben művelve.

XI. REND. GERELYFÉLÉK. GERANIACEAE.

- Erodium cicutarium* L'Herit. (Bürök Árorr) Mindenütt utak-, árokpartokon.
- Geranium sylvaticum* L. (Ligeti Gerely) Kor. pagony; — *G. sanguineum* L. (Rózsás G.) Sági domb; — *G. pusillum* L. (Apró G.) Sz.-M. Kerítések mellett, Kor árokpart; — *G. columbinum* L. (Galamb G.) Sz.-M. dombok; — *G. molle* L. (Puha G.) Sz.-M. Csajderkut felé; — *G. robertianum* L. (Bakbüzü G.) Sz.-M., Kor. árnyékos helyeken.

XII. REND. LENFÉLÉK. LINEAE.

- Linum catharticum* L. (Béka Len.) Kor., Sz.-M. nedves réteken; — *L. flavum* L. (Sárga L.) Sz. M. Tényő, szőlők szélén; — *L. hirsutum* L. (Borzas L.) u. o.; — *L. tenuifolium* L. (Árlevelű L.) Sz.-páli erdő; — *L. usitatissimum* L. (Házi L.) művelve; — *L. perenne* L. (Évelő L.) Tarján pusztá, Győr, Pánzsapart; — *L. austriacum* L. (Osztrák L.) Sági dombok.

XIII. REND. TEREBINTHOSIAK. TEREBINTHINEAE.

- Tribulus terrestris* L. (Sulyom Szurdancs.) Kor. Kajár, homokon, Győr, Kiskut felé.
- Dictamnus albus* L. (Köris Ezerjő.) Illak, sz.-páli erdő, szemerei kutyor.
- Rhus Cotinus* L. (Sárga Szömörce.) Sz.-M. liget, kertekben művelve; — *R. typhina* L. (Virginiai Sz.) Kor. pagonyban félvadon, kertekben művelve.

Ruta graveolens L. (Szagos Ruta.) Művelve kertekben.

Juglans regia L. (Pompás Diófa.) u. o.

XIV. REND. HÁRMASGUBÓCUAK. TRICOCCEAE.

Euphorbia Chamaesice L. (Verhenyes Fűtej) Kór. tarlóban; —
E. Lathyris L. (Nagysár F.) Itt-ott falun kert- és szőlőben művelve
 mint láz-ölő; — *E. platyphylla* L. (Nagylevelű F.) Sz. M. kertben,
 Kor. tarlóban; — *E. epithymoides* Jacq. (Borzas F.) Ravazdi
 erdő; — *E. palustris* L. (Tavi F.) Győr-prater; — *E. helioscopia* L.
 (Napraforgó F.) Sz.-M. Kor. s egyebütt, kert- és szőlőkben; — *E.*
Gerardiana Jacq. (Parti F.) u. o. utak mellett; — *E. amygdaloides* L.
 (Baracklevelű F.) Écsi erdő; — *L. Cyparissias* L. (Farkas F.)
 Mindenütt; — *E. Esula* L. (Kissár F.) Győr, városrét, Kor. árok-
 part; — *E. virgata* W. k. (Vesszős F.) Kor. Marcal-rétek, Paradi-
 csom; — *lucida* W. k. (Fényes F.) Kor. s gyirmóthi Marcal-rétek; —
E. falcata L. (Sarlós F.) Vetések közt; — *E. exigua* L. (Apró
 F.) u. o.

Mercurialis annua L. (Egynyári Szélfű.) Kertek-, szőlőkben.

Buxus sempervirens L. (Télizöld Puszpáng.) Kertekben művelve.

XV. REND. EBSEFÉLÉK. FRAGULACEAE.

Ilex Aquifolium L. (Téli Magyal.) Sz.-M. kertben művelve.

Rhamnus catharticus L. (Varjutövis Benge.) Kor. Paradicsom; — **R.**

Frangula L. (Kutya B.) u. o. és Marcal-part.

Evonymus europaeus L. (Csikos Kecskerágó.) Illak, écsi erdő, Kor.
 pagony; — *E. verrucosus* Scop. (Bibircses K.) Illak, écsi erdő.

Staphylea pinnata L. (Mogyorós Hályogfa.) Sz.-M. kertben.

XVI. REND. CSÉSZESZÁRNYFÉLÉK. POLYGALEAE.

Polygala major L. (Nagyocska Csészeszárny.) Sz.-M. homokdomb.
 Kor. — *P. vulgaris* L. (Pacsirta Cs.) u. o.

XVII. REND. SZAPPANFAFÉLÉK. SAPINDACEAE.

Aesculus Hippocastanum L. (Gesztenye Bokrétafa.) Művelve min-
 denütt.

XVIII. REND. JUHARFÉLÉK. ACERINEAE.

Acer Pseudoplatanus L. (Juhar Jávör.) Sz.-M. s ravazdi erdő; —
A. platanoides L. (Jókori J.) u. o.; — *A. campestre* L. (Fodo
 J.) u. o.

XIX. REND. MÉZGATERMŐK. GUTTIFERAE.

Hypericum quadrangulum L. (Négyszögű Linka.) Illak, Kor. Sárdos-ér mellett; — *H. perforatum* L. (Csengő L.) Közönséges mindenütt; — *H. montanum* L. (Hegyi L.) Illak, sz.-páli erdő; — *H. hirsutum* L. (Borzas L.) u. o.

XX. REND. SZÓDOKFÉLÉK. TILIACEAE.

Tilia grandifolia Ehr. (Nagylevelű Szódok) Illak; — *T. parvifolia* Ehr. (Kislevelű Hárs Sz.) u. o.

XXI. REND. MÁLYVAFÉLÉK. MALVACEAE.

Hibiscus Trionum L. (Dinnye Hibik.) Kor. kapás növények közt. *Althaea officinalis* L. (Mahola Ziliz.) Kajár, Kor. árkok- és vízjárta helyeken.

Lavatera thuringiaca L. (Thüringiai Lavatera.) Kor. Vajda-rét, Szemere, Sz.-M.

Malva crispa L. (Bodros Mályva.) Kor. kertben félvadon; — *M. sylvestris* L. (Erdei M.) Kor; — *M. rotundifolia* Fr. (Kerek M.) Kor. Szt.-M.; — *M. vulgaris* Fr. (Közönséges M.) u. o.

XXII. REND. SZEGFÜFÉLÉK. CARYOPHYLLEAE.

Cucubalus bacciferus L. (Bogyótermő Kukuba.) Illak. Paradicsom. *Agrostemma Githago* L. (Vetési Konkoly.) Mindenütt vetések közt. *Lychnis Coronaria* L. (Rózsás Mécsvirág.) Kertekben művelve; — *L. Viscaria* L. (Szurkos M.) Sz.-M. Kisbaráti, réteken, bokrokban; — *L. Flos cuculi* L. (Kakuk M.) u. o. s Kor.; — *L. vespertina* Sibth. (Esti M.) u. o.

Silene inflata Sm. (Hólyagos Sziléne) Sz.-M. dombok, Paradicsom, Kor.; — *S. conica* L. (Kúpos Sz.) Kor. temető, Kajár, vetések közt; — *S. Otites* L. (Fodorszirmu Sz.) Kor. pagony s temető. Sz.-M.; — *S. viscosa* Pers. (Enyves Sz.) Sz.-M. kert, Kor. árokpart; — *S. noctiflora* L. (Esti Sz.) Kajár, szántó föld; — *S. dichotoma* Ehr. (Két-kétágú Sz.) Győr, városrét; — *S. Armeria* L. (Szegefű Sz.) Illak-erdő; — *S. nutans* L. (Kónya Sz.) Sz. M. domb, Paradicsom, Kor.

Saponaria officinalis L. (Tajtéző Szappanfű.) Kor. Sz.-Pál, árokban; — *S. Vaccaria* L. (Vetési Sz.) Győr, Sz.-M. Kor. vetések közt.

Gypsophila muralis L. (Gyepi Dercefű.) Kor. Sz.-M. dombos hely; — *G. fastigiata* L. (Sátorozó D.) Kajár, homok; — *G. paniculata* L. (Buglyos D.) Szemere, Kor. homok.

- Tunica saxifraga* Scop. (Kötörő Ékfü.) Sz.-M. dombos hely.
- Dianthus plumarius* L. (Tollas Szegfü.) Szentiván, Kor. homok; —
D. Caryophyllus. L. (Pompás Sz.) Kertekben művelve; — *D. pro-*
lifer L. (Aszú Sz.) Kor. homokon; — *D. velutinus* Guss. (Borza
 Sz.) Sz.-páli erdő; — *D. Carthusianorum* L. (Hárominu Sz.
 Sz.-M. Kor. dombokon; — *D. Armeria* L. (Szeplős Sz.) Illak.
- Malachium aquaticum* Fr. (Vizi Lággyoda.) Kor., Sz.-M. árokban
 nedves réten.
- Cerastium glomeratum* Thuil. Csomós Madárhur.) Kajár, szán-
 tófield; — *C. semidecandrum* L. (Béna M.) Kor. Kajár, földeken
 — *C. glutinosum* Fries. (Enyves M.) u. o.; — *C. triviale* Link
 (Pongyola M.) Kajár, szántóföldeken; — *C. arvense* L. (Pallag
 M.) Sz.-M. szántófield szélén, Kor.
- Stellaria media* L. (Gyenge Csillaghúr.) Sz.-M. mindenütt; —
St. graminea L. (Pázsit Cs.) u. o. Kor.; — *St. Holostea* L. (Olo-
 csán Cs.) Illak.
- Holosteum umbellatum* L. (Ernyős Olocsán.) Mindenütt Sz.-M.,
 Győr, Kor.
- Arenaria serpyllifolia* L. (Kakuk Homokhur.) Kor., Sz.-M. homokon.
- Alsine setacea* W. K. (Sertelevelü Ludhur.) Sz.-M.; — *A. Jacquini*
Koch. (Csomós L.) u. o.; — *A. verna* Bartl. (Tavaszi L.) Kor.
 homokon.
- Scleranthus annuus* L. (Egynyári Szeklár.) Kor. homokon.

XXIII. REND. PORCSINFÉLÉK. PORTULACEAE.

- Portulaca oleracea* L. (Kövé Porcsin) Sz.-M., Kor. szőlök —
 kertekben.

XXIV. REND. TÖKFÉLÉK. CUCURBITACEAE.

- Bryonia alba* L. (Büdös Gönye.) Sz.-M., Kor. s egyebütt, kerítések
 mellett; — *B. dioica* Jacq. (Kétlaki G.) Sz.-M.
- Cucumis Melo* L. (Sárgadinnye Ugorka.) Művelve mindenütt; —
C. sativus L. (Savanyító U.) u. o.
- Cucurbita Lagenaria* L. (Lopó Tök.) Művelve a szőlőhegyekben;
 — *C. Pepo* L. (Uri T.) Művelve mindenütt; — *C. Melopepo* L.
 (Koronás T.) szintén; — *C. Citrullus* L. (Görögdinnye T.) szintén.

XXV. REND. VIOLAFÉLÉK. VIOLARIEAE.

- Viola tricolor* L. (Háromszinü Viola.) Mindenütt szántóföldeken; —
V. odorata L. (Szagos V.) Sz.-M., Kor., Pinnyéd árnyékos helye-

ken; — *V. hirta* L. (Borzas V.) Sz.-M., Kor. száraz domb; — *V. arenaria* DC. (Homok V.) Ravasz; — *V. canina* L. (Sovány V.) Illak-erdő. Kor. pagony; — *V. sylvestris* L. (Erdei V.) u. o.; — *Persicifolia* Roth. (Kajszinlevelű V.) Mogyorós erdő, Győr, városrét.

XXVII. REND. SZUHARFÉLÉK. CISTINEAE.

Helianthemum Fumana Mill. (Kacs körös Tetemoldó.) Kor. pagonyban száraz homokbuckán; — *H. vulgare* Gaertn. (Közönséges T.) Illak, Kor. pagony.

XXVIII. REND. NIMFAFÉLÉK. NYMPHACEAE.

Nymphaea alba L. (Fehér Nimfa.) a Marcalban mindenütt, Győr-Szigeth; — *N. minor* D. C. u. o. koroncói határban.
Nuphar luteum Sm. (Sárga Nufar.) u. o. Győr-Szigeth.

XXIX. REND. REZEDAFÉLÉK. RESEDACEAE.

Reseda lutea L. (Sárga Rezeda.) Közönséges mindenütt; — *R. odorata* L. (Szagos R.) Kertekben művelve; — *R. luteola* L. (Sárgás R.) Sz.-M. réteken, Kor. Bakonyér töltésin.

XXX. REND. KERESZTESEK. CRUCIFERAE.

Rapistrum perenne All. (Évelő Rekenyő.) Sz.-M. szántóföldek.
Raphanus sativus L. (Kerti Retek.) Művelve; — *R. Raphanistrum* L. (Repecsén R.) Sz.-M. Kor. s egyébütt tavaszi közt.
Diploxaxis tenuifolia DC. (Keskenylevelű Ikrend.) Győr, házfalak mellett; — *D. muralis* DC. (Kőfali I.) Sz.-M. szántóföldeken.
Erucastrum elongatum Rehb. (Haraszt Nyulyga.) Sz.-M. egyedül a Ságra vezető horogban.
Sinapis arvensis L. (Vetési Mustár.) Kor., Szt.-M. szántóföldeken; — *S. alba* L. (Fehér M.) u. o.
Brassica oleracea L. (Főzelék Káposzta.) Művelve mindenütt; — *B. Napus oleifera* L. (Őszi Repce.) Művelve; — *B. Rapa* L. (Kerékrépa K.) szintén — *Rapa a*) *campestris* L. Sz.-M., Szántóföld.
Myagrurn perfoliatum L. (Általnőtt Légyfogó.) Kor. tavaszi földeken.
Neslia paniculata Desv. (Pallagi Neslia.) Sz.-M. vetés közt, Kor. pagony.
Isatis tinctoria L. (Festő Csülleng.) Nyuli határban az ország-ut mellett.

- Lepidium campestre* R. Br. (Mezei Zsázsa.) Szt.-M. a főmonostor körül, Koroncó, ugarföld; — *L. Draba* L. (Daravirág Zs.) Mindenütt alkalmatlan gaz; — *perfoliatum* L. (Felemás Zs.) Kismegyér; — *L. ruderales* L. (Mecsek Zs.) Sz.-M. a könyvtár falánál, Kor. pléb. udvar; — *L. sativum* L. (Kerti Zs.) Vetve kertekben.
- Capsella Bursa Pastoris* L. (Pásztor Tarsolyfü.) Sz.-M., Kor. mindenütt; ε) *integrifolia* DC. u. o.
- Camelina sativa* Cr. (Magvas Gomboska.) Kor., Sz.-M. árokparton.
- Erysimum canescens* Rth. (Szürkés Szegecs.) Sz.-M. árkokon. Kor. — *E. repandum* L. (Fürtös Sz.) Sz.-M. szántóföld, Kor. árokpart; — *E. cheiranthoides* L. (Ibolyaképu Sz.) Illak-erdő, Kor. bábota; — *E. Alliaria* L. (Hagymaszagu Sz.) Sz.-M. bokrokban.
- Sisymbrium Thalianum* Gaud. (Thal. Zsombor.) Kajár, szántóföld; — *S. Irio* L. (Irió Zs.) Kor. szántóföldeken; — *S. Columnae* L. (Hamvas Zs.) Sz.-M. árkok, utak, kerítések mellett; — *S. pannonicum* Jacq. (Pannoni Zs.) Kajári erdő. Kor. árokpart; — *S. officinale* Scop. (Orvosi Zs.) Sz.-M. utak mellett, Kor. szérűn; — *S. Sophia* L. (Zsófia Zs.) Kor. utak mellett, szürűn; — *austriacum* Jacq. (Osztrák Zs.) Illak-erdő; — *S. Loeselii* L. (Borzas Zs.) Sz.-M. árkok partján.
- Thlaspi arvense* L. (Vetési Tarsóka.) Sz.-M. utak mellett; — *Th. perfoliatum* L. (Gallérozó T.) u. o. törmeléken.
- Cochlearia Armoracia* L. (Torma Kalánfü.) Kertekben művelve, Kor. nedves réten félvadon.
- Draba muralis* L. (Kőfali Daravirág.) Sz.-M., Kisécs; — *D. verna* L. (Tavaszi D.) Mindenütt ugarföldön, legelőkön.
- Alyssum calycinum* L. (Csészés Ternye.) Kor. pagony, Sz.-M. dombos helyeken; — *A. montanum* L. (Hegyi T.) u. o.; — *A. minimum* L. (Pici T.) pázmáncsi domb.
- Farsetia incana* R. Br. (Fehér Farsetia.) Kor. Sz.-M. s egyebütt utszéleken.
- Dentaria enneaphylla* L. (Kilenclevelű Fogasir.) Kor. Sz.-M. liget; — *D. bulbifera* L. (Gumótermő F.) u. o.
- Cardamine pratensis* L. (Kakuk Foszlar.) Kor. Sz.-M. rétek; — *C. amara* L. (Keserű F.) Sz.-M. árkokban.
- Arabis hirsuta* Scop. (Borzas Ikrapi.) Illak-erdő; — *A. Turrita* L. (Torony I.) u. o.; — *A. auriculata* L. (Füles I.) Sz.-M. árkokban.
- Turritis glabra* L. (Kopasz Toronyszál.) Kor. Paradicsom, Illak, sz.-páli erdő.

- Barbarea vulgaris* R. Br. (Közönséges Tormáncs.) Sz.-M. Bálint-rét;
— *B. praecox* R. Br. (Korai T.) u. o.
Nasturtium amphibium R. Br. (Iszap Rézsuka.) Ravazdi tó, kor.
nádasok; — *N. austriacum*. Cranz. (Osztrák R.) Kor. nedves
réteken; — *N. palustre*. D. C. (Tavi R.) Sz.-M. Bálint-rét; — *N.*
sylvestre R. Br. (Berki R.) u. o. utak mellett.

XXXI. REND. MÁKFÉLÉK. PAPAVERACEAE.

- Fumaria officinalis* L. (Föld Füstike.) Sz.-M. kertekben, Kor.
pagonyban.
Corydalis solida Sw. (Tömör Keltike) Illak.
Glaucium corniculatum Curt. (Szarvas Szarumák.) Sz.-M. vetések
közt, Kor. árokparton.
Chelidonium majus L. (Cinadonia Gódir.) Győr, Szt.-M. cserjék
árnyában.
Papaver Rhoeas L. (Pipacs Mák.) Vetések közt mindenütt; —
P. dubium L. (Kétes M.) Kor. temető árkán, P. Szt.-M. kert árkán;
— *P. somniferum* L. (Álomhozó M.) Műveltetik mindenütt.

XXXII. REND. BORBOLYAFÉLÉK. BERBERIDEAE.

- Berberis vulgaris* L. (Sóska Borbolya.) Sz.-M. liget, Kor. pagony.

XXXIII. REND. SZIRONTÁKFÉLÉK. RANUNCULACEAE.

- Paeonia officinalis* L. (Rózsa Bazsál.) Kertekben művelve.
Delphinium Consolida L. (Szarkaláb Sarkvirág.) Vetés közt min-
denütt; — *D. Ajacis* L. (Kerti S.) Kertekben művelve.
Aquilegia vulgaris L. (Harang Cámoly.) Kertekben művelve.
Nigella arvensis L. (Mezei Kandilla.) Mindenütt vetés közt; — *N.*
damascena L. (Kék K.) Kertekben művelve.
Caltha palustris L. (Mocsári Gólyahir.) Nedves helyeken mindenütt.
Ceratocephalus falcatus P. (Sarlós Fuláncs.) Sz.-M. árkokon; —
C. orthoceras DC. (Sudárszarvu F.) u. o.
Ranunculus aquatilis L. (Tavaszi Szironták.) Sz.-M., Pánzsában,
Kor., Marcalban; — *R. Lingva* L. (Nádi Sz.) Kor. nádasokban; —
R. Ficaria L. (Saláta Sz.) Sz.-M., Kor. s egyébütt ligetekben,
árokpartokon; — *R. illyricus* L. (Selymes Sz.) Kor. temető, fővé-
nyes és sóska-domb; — *R. repens* L. (Boglárka Sz.)- M., Kor.
nedves réten; — *R. bulbosus* L. (Gumós Sz.) Kor. pagony; —
R. sceleratus L. (Torzsika Sz.) Kor., Rába-Sz.-Mihály, Szemere,
árkokban; — *R. arvensis* L. (Mezei Sz.) Sz.-M., Kor. s egyébütt

- vetések közt; — *R. acris* L. (Réti Sz.) Kor., Sz.-M réteken; — *R. lanuginosa* L. (Gyapjas Sz.) Illak-erdő; — *R. auricomus* L. (Változó Sz.) Kor. Paradicsom, ravazdi erdő.
- Adonis aestivalis* L. (Nyári Hérics.) Vetések közt mindenütt; — *A. flammea* Jacq. (Lángszinü H.) u. o. Sz.-M., Kor.; — *A. vernalis* L. (Tavaszi H.) Sz.-M., sz.-páli erdő, szemerei szőlő.
- Anemone Pulsatilla* L. (Leány Kőkörösin.) Sz.-M., kisbaráti, tényői hegyekben; — *A. pratensis* L. (Mezei K.) Tarján pusztá, kor. Bősze-domb, Kis-árpás, temető; — *A. sylvestris* L. (Erdei K.) Sz.-M. árnyékos helyen; — *A. nemorosa* L. (Ligeti K.) sz.-páli erdőben; — *A. ranunculoidis* L. (Boglár K.) Kor. pagony.
- Thalictrum flavum* L. (Sárga Virnánecz.) Ság; — *Th. angustifolium* Jacq. (Szűklevelü V.) Győr, városrét, kor. pagony; — *Th. galoides* Nestl. (Galaj V.) Illak-erdő; — *Th. majus* L. Sági domb.
- Clematis integrifolia* L. (Éplevelü Bércse.) Kor., Győr, Sz.-M. s másutt rendes réteken; — *C. recta* L. (Lótorma B.) Torda-sziget; — *C. Vitalba* L. (Iszalg B.) Sz.-M. sövényekben.

XXXIV. REND. RIBISZKEFÉLÉK. RIBESIACEAE.

- Ribes Grossularia* L. (Pöszméte Ribiszke.) Művelve mindenütt kertekben; — *R. rubrum* L. (Veres R.) u. o.; — *R. nigrum* L. (Fekete R.) u. o.; — *R. aureum* L. (Arany R.) u. o.

XXXV. REND. KÖTÖRFÉLÉK. SAXIFRAGEAE.

- Saxifraga bulbifera* L. (Rügyhagymás Kötör.) Sz.-M. liget, sz.-páli erdő.

XXXVI. REND. POZSGÁRFÉLÉK. CRASSULACEAE.

- Sempervivum tectorum* L. (Rózsás Fülfü.) Itt-ott háztetőkön s tüzfalakon.
- Sedum maximum* Sut. (Bablevelü Szaka.) Kor., sz.-páli erdő, sebesi major; — *S. acre* L. (Borsos Sz.) Sz.-M. dombok lejtje, Kor. árokpartokon.

XXXIV. REND. FAKINFÉLÉK. LORANTHACEAE.

- Loranthus europaeus* L. (Európai Fakin.) Illak, sz.-páli erdő, tölgy-s körtefákon.
- Viscum album* L. (Fehér Fagyöngy.) Illak-erdő.

XXXVIII. REND. SOMFÉLÉK. CORNEAE.

Cornus mas L. (Húsos Som.) Illak, Paradicsom, erdő- s kertekben; —
C. sanguinea L. (Veresgyűrű S.) u. o.

XXXIX. REND. SZÓLÓFÉLÉK. AMPELIDAE.

Vitis vinifera L. (Bortermő Szőlő.) Művelve hegyekben s kertekben; —
V. sylvestris Gm. Vadon a kor. pagonyban s Paradicsomban.
Ampelopsis hederacea Mich. (Borostyán Venyige.) Művelve ker-
 tekben Győr, Kor. sat.

XL. REND. ARALIAFÉLÉK. ARALIACEAE.

Hedera Helix L. (Repkény Borostyán.) Gyirmóth, sebesi erdő.

XLI. REND. ERNYŐSÖK. UMBELLIFERAE.

Bifora radians M. B. (Sugárzó Pokilincs.) Sz.-M. vetések közt.
Conium maculatum L. (Foltos Bűrök.) Omladékokon s kerítések
 mellett mindenütt.
Chaerophyllum bulbosum L. (Mogyorós Baraboly.) Sz.-M. bok-
 rokban; — *Ch. aureum* L. (Arany B.) Illak, erdő szélén.
Anthriscus Cerefolium. Hoffm. (Zamatos Turbolya.) Kor. malom-
 töltés, árokpártok; — *A. trichosperma* Schult. (Sertésmagu T.)
 Sz.-M. kerítések mellett; — *A. vulgaris* P. (Közönséges T.) u. o.
 utak mellett.
Torilis helvetica Gmel. (Svájci Tüskernyő.) Sz.-M., Gyirmóth, veté-
 sek közt; — *Torilis Anthriscus* Gmel. (Turbolya T.) Kor. pagony s
 Paradicsom.
Caucalis daucoides L. (Vigályi Borzon.) Kor., Sz.-M. vetések közt.
Daucus Carota L. (Sárgarépa Murok.) Kertekben művelve s vadon
 a réteken mindenütt.
Tordylium maximum L. (Durva Magtaraj.) Sz.-M. kopár dombok.
Heraclium Sphondylium L. (Medvetalp Tápsir.) Sz.-M. rétek.
Pastinaca sativa L. (Kerti Pásztinák.) Réteken mindenütt.
Anethum graveolens L. (Nehézsagu Kapor.) Művelve kertekben s
 itt-ott félvadon is.
Peucedanum Cervaria L. (Szarvas Kocsord.) Sz.-M. homokdomb.
 Kor. belső rétek; — *P. Oreoselinum* Mönch. (Citrom K.) Kor.
 pagony; — *P. Alsaticum* L. (Buglyos K.) u. o. Vajda-rét, bok-
 rok közt.
Angelica sylvestris L. (Erdei Angyelika.) Sz.-M. gyümöl-
 csösök.

- Silaus pratensis* Bess. (Réti Silaus.) u. o. rétek.
- Libanotis Montana* Allion. (Hegyi Tömjénilla t.) u. o. bokros dombok.
- Seseli coloratum* Ehr. (Szines Gurgulya.) Kor. temető, Sz.-M. kálvária; *S. glaucum* L. (Fakó G.) u. o.
- Foeniculum officinale* All. (Orvosi Fénik.) Kertekben művelve.
- Aethusa Cynapium* L. (Ádáz Ebzellér.) Sz.-M. Kor. tarlóban.
- Oenanthe fistulosa* L. (Ostorindás Haramag.) Kor. nedves réteken, Nagy Écs; — *Oe. Phellandrium* Lam. (Bösövény H.) Kor., R.-Patona, R.-Sz.-Mihály álló vízben, árokban.
- Bupleurum falcatum* L. (Gacsos Szingallér.) Sz.-M. Kor. dombok; — *B. longifolium* L. (Hosszúlevelű Sz.) Ravazdi erdő; — *B. rotundifolium* L. Sz.-M. vetés közt; — *B. tenuissimum* L. (Gindár Sz.) Kor. falulegelő; — *B. Gerardi* Jacq. (Gerárd Sz.) Tényő, szőlők felett.
- Sium latifolium* L. (Széleslevelű Bolonyik.) Ravazdi erdő, Kor. nádasok; — *S. angustifolium* L. (Keskenylevelű B.) Kor. nádasok, Sz.-M. árkok.
- Pimpinella magna* L. (Nagy Pimpinella.) Sz.-M. rétek; — *P. saxifraga* L. (Kőtör P.) u. o. Kor. dombos helyek.
- Carum Carvi* L. (Konyha Kömény.) Sz.-M. Kor. réteken.
- Aegopodium Podagraria* L. (Bigecsi Baktopp.) Sz.-M. Kor. árnyékos helyen.
- Falcaria Rivini* Host. (Rivin Sarlófü.) Mindenütt vetések közt.
- Trinia vulgaris* DC. (Közönséges Trinia.) Kor. Pagony; — *T. Kitaibelii* M. B. (Kitaibel T.) Sz.-M. az Ámánd-szőlő melletti horog.
- Apium Petroselinum* L. (Petreselyem Zellér.) Kertekben mindenütt; *A. graveolens* L. (Nagyszagu Z.) u. o.
- Cicuta virosa* L. (Mérgecs Csomorika.) Ravazdi tó.
- Eringium campestre* L. (Mezei Iringó.) Legelőkön utak mellett mindenütt; — *E. planum* L. (Lapos J. Kor. mesterföld, Győr, városrét, Pánzsa táján.

XLII. REND. HANGAFÉLÉK. ERICACEAE.

- Pyrola chlorantha* Sw. (Zöldviratu körtike.) Kor. pagony, erdei fenyvek alatt. A hangafélék rendjéből csakis ezen egyetlen példányt találtam megyénk területén, s ezt is csak legújában — május 20-án leltem teljes virágzásban.

XLIII. REND. KANKALINFÉLÉK. PRIMULACEAE.

- nagallis arvensis* L. (Mezei Tikszem.) Kor., Sz.-M. szántóföldeken; = *A. coerulea* Schreb. (Kék T.) u. o.
- ysimachia Nummularia* L. (Fillér Lizinka.) Illak, Kor. belső rétek; — *L. nemorum* L. (Ligeti L.) Kor. Paradicsom; — *L. punctata* L. (Pettyegetett L.) Győr-Szigeth; — *L. vulgaris* L. (Füzény L.) Kor. nádas, árkokban.
- yclamen europaeum* L. (Ligeti Türtszírom.) Ravazdi erdő.
- ndrosace maxima* L. (Nagy Müköcs.) Szt.-Pál, Sz.-Iván, Kor. földeken.

XLIV. REND. RENCSEFÉLÉK. UTRICULARIEAE.

- tricularia vulgaris* L. (Közönséges Rencse.) Győr, vizárkokban, Kor., álló vízben.

XLV. REND. SZÁNDORFÉLÉK. OROBANCHEAE.

- robanche ramosa* L. (Elágazó Szádor.) Kismegyer, Kor. kenderföldek, kertekben; — *O. coerulea* Vill. (Kék Sz.) Sz.-M. kálvária; — *O. Epithymum* DC. (Demutka Sz.) u. o.; — *O. Galii* Duby. (Galaj Sz.) Kor. Paradicsom.

XLVII. REND. TÁKAJAKFÉLÉK. SCROPHULARINEAE.

- elampyrum nemorosum* L. (Kék-üstökű Fintor.) Ravazdi, kisbaráti erdő; — *M. pratense* L. (Gunyoló F.) u. o.; — *M. cristatum* L. (Taréjos F.) u. o. Kor. Paradicsom; — *M. arvense* L. (Csormolya F.) szántóföldeken mindenütt; — *M. barbatum* W. K. (Szakállas F.) Sz.-M., Kor. vetések közt.
- hinanthus Alectorolophus* Poll. (Csörgő Lapor.) Sz.-M. vetések közt; — *R. minor* Ehr. (Kisebb L.) Sz.-M. Kor. réteken; — *R. major* Ehr. (Nagyobb L.) u. o.
- uphrasia officinalis* L. (Szemvívító Szálkacsék.) Illak, Kajár, réten; — *E. Odontites* L. (Fogancs Sz.) Kor. rétek, Sz. M. dombok.
- eronica spicata* L. (Macskafark Szigoráll.) Sz.-M. kálv., Kor. Paradicsom; — *V. nitens* Host. (Kopasz Sz.) Kor., Paradicsom; — *V. longifolia* L. (Hosszúlevelű Sz.) Kor. belsőrétek, Győr, prater; — *V. spuria* L. (Kétes Sz.) Kor. szántófeld; — *V. latifolia* L. (Széles levelű Sz.) Illak; — *V. prostrata* L. (Lecsepült Sz.) Sz.-M. Boldogasszony, Kor. ugaron; — *V. dentata* Schm. (Fogas Sz.) Sz.-páli erdő; — *V. Anagallis* L. (Pólé Sz.) Sz.-M., Kor. iszapos rétek; — *V. Beccabunga* L. (Deréce Sz.) Pánzsa, Kor. Marcal; — *V. scutel-*

- lata* L. (Paizsos Sz.) Kor. mocsárok; — *V. Chamaedrys* L. (Cser Sz. Sz.-M. kálvária, Kor. réteken; — *V. Officinalis* L. (Orvosi Sz. Illak, Kor. gyepekben; — *V. serpillifolia* L. (Kakuk Sz.) Kor. Paradicsom; — *V. arvensis* L. (Ugar Sz.) Sz.-M. hoszpodár-szőlő Kor. ugarföld; — *V. praecox* All. (Jókori Sz.) Sz.-M. dombok; — *V. triphyllos* L. (Ujjas Sz.) u. o.; — *V. verna* L. (Tavaszi Sz. Sz.-M. gyepes árokpart, Kor. lucernaföld; — *V. agrestis* L. (Mezei Sz.) Sz.-M. ugarföld; — *V. hederifolia* L. (Borostyánlevelű Sz. Sz.-M., Kor. kert és ugar; — *V. austriaca* L. (Osztrák Sz.) Sz.-M. Bold.-Asszony, Kor. templomdomb.
- Gratiola officinalis* L. (Orvosi Csikorka.) Kor. nedves rétek, Győr, prater
- Digitalis purpurea* L. (Piros Gyüszüvirág.) Kertekben művelve.
- Antirrhinum majus* L. (Nagyobb Pintyő.) u. o.; — *A. Orontium* L. (Gúnyos P.) Sz.-M. vetések közt.
- Linaria genistifolia* Mill. (Rakottyalevelű Gyujtován.) Sz. M. kálv. Kor. pagony; — *L. vulgaris* Mill. (Közönséges Gy.) u. o. árokpart s utak mellett; — *L. minor* Desf. (Kis Gy.) Sz.-M. szántóföld; — *L. Elatine* Mill. (Látonya Gy.) u. o. és Kor.; — *L. spuria* Mill. (Kores Gy.) Sz.-M. szántóföld.
- Scrophularia Scopolii*. Hopp. (Scopoli Tákajak.) Baráti erdő; — *Sc. nodosa* L. (Göcsös T.) Écsi erdő, Kor. Paradicsom.
- Verbascum phoeniceum* L. (Violakék Farkkóró.) Sz.-M. liget, Kor. pagony, sz.-páli erdő; — *V. Blattaria* L. (Molyüző F.) Kor. ugar Sz.-M. árokpart; — *V. nigrum* L. (Fekete F.) Illak-erdő; — *V. Lychnitis* L. (Mécs F.) u. o. sz.-páli erdő; — *V. Thapsus* L. (Ökör F.) Kor. ugarföld, utak mellett; — *V. Thapsiforme* Schrad. (Keskenylevelű F.) Sz.-M. ugar.

XLVIII. REND. CSUCSORFÉLÉK. SOLANACEAE.

- Lycium barbarum* L. (Pongyola Fanzár.) Kor. Sz.-M. s egyebütt művelve s elvadulva.
- Lycopersicum esculentum* Mill. (Megehető Paradicsomalma.) Művelve kertekben.
- Solanum tuberosum* L. (Kolompér Csucsor.) Művelve az egész megyében; — *S. Dulcamara* L. (Keserédes Cs.) Kor. pagony, Paradicsom Marcalrétek; — *S. nigrum* L. (Fekete Cs.) Utak mentén, kerítésel mellett, árnyékban mindenütt; — *S. miniatum* Bernh. Kor. pagony
- Capsicum annuum* L. (Egynyári Paprika.) Művelve kertekben.
- Physalis Alkekengi* L. (Piros Páponya.) Sz.-M. Szőlőkerítések Győr, ujjvárosi töltés mellett.

Lyosciamus niger L. (Bolondító Csalmatok.) Mindenütt művelt és rom-talajon.

Nicotiana Tabacum L. (Közönséges Dohány.) Itt-ott mint az előbbi művelés maradványa; — *N. rustica* L. (Kapa D.) Mint az előbbeni, főleg földművesek kertjeiben.

Datura Stramonium L. (Maszlagos Redőszírom.) Mindenütt alkalmazatlan gaz.

XLIX. REND. POLEMONIUMFÉLÉK. POLEMONIACEAE.

Polemonium coeruleum L. (Kék Polemonium.) Ravazdi malom.

L. REND. SZULÁKFÉLÉK. CONVULVULACEA.

Duscuta Epithymum L. (Démutkafojtó Pippány.) Sz.-M., Kor. réteken; — *C. europaea* L. (Európai P.) u. o. csalánon és lucernán; — *C. lupuliformis* Krock. (Komlóképü P.) Kor. füzeken és pongyola-fanzáron.

Convolvulus sepium L. (Nagy Szulák.) Kor., Sz.-M. egyebütt kerítések mellett; — *C. arvensis* L. (Kis Sz.) u. o. vetések közt, ugarföld.

LI. REND. ÉRDESLEVELŰEK. ASPERIFOLIACEAE.

Echinosperrum Lappula. (Bojtorján Sülmag.) Sz.-M. Bold.-A. Kor. árokpart, ugarföld.

Asperugo procumbens L. (Henyé Magiszák.) Sz.-M. Kor., kertkerítés.

Cynoglossum officinale L. (Orvosi Árnő.) Sz.-M., Kor. parlag, ugarföld, árokpart.

Borago officinalis L. (Orvosi Borágó.) Itt-ott kertekben, szőlőkben vadon.

Symphytum officinale L. (Fekete Nadálytő.) Győr, Kor.s egyebütt nedves réteken; — *S. tuberosum* L. (Gumós N.) Ravazdi, tényői erdő.

Myosotis palustris Roth. (Mocsári Miszót.) Győr, prater, Kor. nádas; — *M. silvatica* Hoff. (Erdei M.) Illak, sz.-páli erdő, Paradicsom; — *M. intermedia* Link. (Közép M.) Illak; — *M. hispida*. Schlechtd. (Borzas M.) Sz.-M. vetések; — *M. stricta* Link (Sudár M.) Kor. pagony, bábota ugarok; — *M. sparsiflora* Mikan. (Ziláltviratu M.) Illak.

Anchusa officinalis L. (Orvosi Atracél.) Mindenütt utak szélén, romtalajon.

- Lycopsis arvensis* L. (Mezei Nyakó.) Sz.-M. vetések.
- Nonnea pulla* DC. (Gyászoló Nonnea.) U. o. Kor. s egyebütt utak mellett.
- Lythospermum officinale* L. (Gyöngyköles Kőmag.) Illak, Kor. pagony; — *L. purpureo-coeruleum* L. (Biborkék K.) Sz.-M. liget, Gyirmóth, sebesi erdő; — *L. arvense* L. (Mezei Kőmag.) Mindenütt vetések közt.
- Pulmonaria officinalis* L. (Pettyegetett Gálna.) Ravazdi erdő; — *P. mollis* Wolff. (Tüdő G.) Sz.-M. liget, sz.-páli, tényői erdő.
- Echium rubrum* Jacq. (Vörös Kigyószisz.) Ravazdi rét; — *E. vulgare* L. (Terjőke K.) Mindenütt utak mellett.
- Onosma echioides* L. (Szurós Vértő.) Sz.-iváni, likócsi homok, kisbaráti erdőszél.
- Cerinth minor* L. (Kis Szeplén.) Mindenütt rétek, vetések, árokpartok.
- Heliotropium europaeum* L. (Európai Kunkor.) Kor. Győr, Nyalka ugar, árokpart.

LII. REND. GALAMBÓCFÉLÉK. VERBENACEAE.

- Verbena officinalis* L. (Szaporafü Galambóc.) Utak mellett, árokpartokon mindenütt.

LIII. REND. GUBÓVIRÁGFÉLÉK. GLOBULARIEAE.

- Globularia vulgaris* L. (Közönséges Gubóvirág.) Sági domb.

LIV. REND. AJKASAK. LABIATAE.

- Ajuga Chamaepitys* Schreb. (Kalinca Kacsanyak.) Sz.-M. Kor. ugarok; — *A. reptans* L. (Ostorindás K.) Sz.-M. rétek; — *A. genevensis* L. (Genfi K.) u. o. Kor. liget-erdő.
- Teucrium Chamaedrys* L. (Gamandor Tarorja.) Sz.-M. Kor. dombok; *T. Scordium* L. (Hagymaszagu T.) Kor. mocsárok; — *T. montanum* L. (Hegyi T.) U. o. rét, pagony.
- Phlomis tuberosa* L. (Csicsókás Bundi.) Sz. M.-B.-Asszony.
- Ballota nigra* L. (Fekete Pesztercze.) Romtalaj mindenütt.
- Marrubium vulgare* L. (Közönséges Pemet.) Kor. Sz.-M. utak szélein; — *M. peregrinum* L. (Fehér P.) u. o. Kor. pléb. domb; — *M. peregrino-vulgare* Reichb. Kor. pléb.-domb s mester udvar.
- Sideritis montana* L. (Hegyi Bibetyü.) Sz.-M. kálvária.
- Betonica officinalis* L. (Orvosi Bakfü.) Illak, sz.-páli erdő.

- Stachys germanica* L. (Német Hunyász.) Sági domb, Győr, Pánzsza, Sz.-Pál utszélén; — *S. sylvatica* L. (Erdei H.) Paradicsom-erdő; — *S. palustris* L. (Seppedéki H.) Kis-écsi rét, Kor. belső rétek, nádasok; — *S. annua* L. (Egynyári H.) Kor. Sz.-M. vetések, ugarok; — *S. recta* L. (Tisztes H.) Sági domb.
- Clinopodium vulgare* L. (Közönséges Pereszlen.) sz.-páli erdő.
- Galeopsis versicolor* Curt. (Többszinü Vajfü.) Écsi erdő; — *G. Ladanum* L. (Vörös V.) Sz.-M. vetések, sz.-páli erdő. Kor. pagony; — *G. pubescens* Bess. (Szörösödő V.) Sz.-M. szántóföldek szélein; — *G. Tetrahit* L. (Tarka V.) Sz.-M. vetések, sz.-páli erdő. Kor. pagony.
- Chaiturus Marrubiastrum* Reichb. (Pemet Kajtár.) Kor. romtalaj.
- Leonurus cardiaca* L. (Szurós Gyöngyajak.) Sz.-M. Kor. utak szélein, romtalaj.
- Lamium amplexicaule* L. (Szárölelő Tátkanaf.) Sz.-M. Kert, Kor. utszél, árokpárt; — *L. purpureum* L. (Piros T.) u. o.
- Melittis Melissophyllum* L. (Melisszalevelü Mozsárvirág) Illak, kisbaráti erdő.
- Dracocephalum Moldavica* L. (Pettyezetett Pofóka.) Kajári kert.
- Glechoma hederacea* L. (Kétiks Repkény.) Sz.-M., Kor. s egyébütt kerítések alatt, árokpárt; — *G. hirsuta* W. K. (Szörösödő R.) Tényői erdő.
- Nepeta Cataria* L. (Macska Csipkepity.) Sz.-M. Kor. s másutt kerítések, utak mellett.
- Scutellaria galericulata* L. (Kucsmás Csukóka) Ravazdi erdő, Kor. pagony; — *S. hastifolia* L. (Dárdalevelü Cs.) Sz.-M. Kor. árokpárt.
- Prunella grandiflora* Jacq. (Nagyviratu Békavar.) Sági domb. Kor. pagony; — *P. vulgaris* L. (Közönséges B.) u. o. Sz.-M. réteken; — *P. alba* Pall. (Fehér B.) Sági domb.
- Melissa officinalis* L. (Citromszagu Melissa.) Sz.-Márt. kertkerítés mellett.
- Satureja hortensis* L. (Borsos Szátorja.) Kertekben művelve.
- Calamintha Acinos* Clairv. (Fürtös Csombor.) Sz.-M., mély ut, Kor. pagony.
- Thymus Serpyllum* L. (Kakukfü Démutka.) Sz.-M. Kor. s egyébütt dombos helyeken; — *T. vulgaris* L. (Közönséges D.) Kertekben művelve.
- Origanum vulgare* L. (Közönséges Murvapikk.) Illak, sz.-páli, kisbaráti erdő, szemerei szőlőhegy; — *O. Majorana* L. (Majorána M.) Kertekben művelve.

- Salvia Aethiopsis* L. (Szerecsen Zsálya.) Illak szélén; — *S. Sclarea* L. (Skarlát Zs.) Kajári szőlők, szemerei erdő; — *S. austriaca* Jacq (Osztrák Zs.) Szt.-M. kert; — *S. glutinosa* L. (Enyves Zs.) Ravazd erdő; — *S. verticillata* L. (Gyűrűs Zs.) Kor. pagony, Sz.-M. dombok; — *S. pratensis* L. (Mezei Zs.) u. o. utak szélén; — *S. sylvestris* L. (Erdei Zs.) u. o. Kálvária s pléb. domb; — *S officinalis* L. (Orvosi Zs.) Kertekben művelve.
- Lycopus europaeus* L. (Európai Peszérc.) Kor. árkokban; — *L. exaltatus* L. (Magas P.) Zámoly, falt végén árkokban.
- Pulegium vulgare* Mill. (Csombor Putnok.) Kajár, malomárok, Kor árkokban.
- Mentha crispa* L. (Fodor Menta.) Kertekben művelve.; — *M. Sativa* Sm. (Vetési M.) u. o.; — *M. arvensis* L. (Tarlói M.) Sz.-M. szántóföldek szélén; — *M. aquatica* L. (Vizi M.) Kor. Sz.-M. vizenyős helyeken; — *M. sylvestris* L. (Erdei M.) u. o.
- Lavandula vera* DC. (Igazi Levendula.) Kertekben művelve.
- Hyssoopus officinalis* L. (Orvosi Izsóp.) u. o.

LV. REND. TARNICSFÉLÉK. GENTIANEAEE.

- Villarsia nymphoides* Vent. (Elecke Villarsia.) Zámolyi tó, Rábatópatonai cinér.
- Menyanthes trifoliata* L. (Vidrafű Elecke.) Sz.-M. iszapos rét.
- Chlora perfoliata* L. (Általbuvo Klóra.) Hecei erdő.
- Erythraea Centaurium*. (Százforintos földepe.) Illak-erdő, Kor. belső rétek; — *E. pulchella* Fr. (Csinos F.) Sz.-M. Kor. homokos rétek.
- Gentiana Pneumonanthe* L. (Kornis Tarnics.) Kor. Kurucrét s határéri domb.

LVI. REND. KRÉPINFÉLÉK. ASCLEPIADEAE.

- Vincetoxicum vulgare*. Schult. (Fecskegyökér Méregölő.) Illak-erdő, Paradicsom.
- Asclepias Cornuti*. Decoiss. (Pamut Krépin.) Kor. pagonyban félvadon.

LVII. REND. APÓCINFÉLÉK. APOCYNEAE.

- Vinea minor* L. (Bőrvén Meténg.) Kor. pagony.

LVIII. REND. OLAJFÉLÉK. OLEACEAE.

- Ligustrum vulgare* L. (Vesszős Fagyal.) Illak, Kor. pagony.
- Syringa vulgaris* L. (Orgona Lila.) Sz.-M. Kerítések, kor. pagony.

Praxinus excelsior L. (Magas Kőrifű.) Illak-erdő; — *F. Ornus* L. (Virágos K.) Sz.-M. Kertben művelve.

LIX. REND. LONICERAFÉLÉK. LONICEREAЕ.

Tiburnum Opulus L. (Kánya Bangita.) Kor. pagony, Sz.-M. liget; —
V. Lantana L. (Ostormén B.) sz.-páli erdő, Sz.-M. horgok oldala.
Sambucus nigra L. (Fekete Bodza.) Kerítések, árokpartok mindenütt; — *S. Ebulus* L. (Földi B.) Árkokban művelt talajon mindenütt; — *S. racemosa* L. (Fürtös B.) Kertekben művelve, itt-ott kerítések mellett vadon.
Lonicera Caprifolium L. (Jerikói Lonicera.) Kertekben művelve; —
L. Xylostem L. (Ükörke L.) Écsi erdő.

LX. REND. BUZERFÉLÉK. RUBIACEAE.

Sherardia arvensis L. (Ugari Sherardia.) Szt.-M. kor. vetések közt.
Asperula odorata L. (Szagos Műge.) Ravazdi erdő; — *A. Arvensis* L. (Ugari M.) Szt.-M. vetések; — *A. cynanchica* L. (Ebfojtó M.) u. o. horog, Kor. pagony.
Galium Aparine L. (Ragados Galaj.) Szt.-M. kertkerítések, Kor. Paradicsom-erdő; — *F. tricornis* With. (Háromszarvu G.) Szt.-M. Kor. vetések árokpart; — *G. uliginosum* L. (Posvány G.) Szt.-M., Bálint-rét, Kor. Marcal-rétek; — *G. boreale* L. (Északi G.) Illak, Paradicsom erdő; — *G. verum* L. (Tejoltó G.) u. o.; — *G. Mollugo* L. (Puha G.) u. o.; — *G. sylvaticum* L. (Erdei G.) u. o.; — *G. vernum* Scop. (Tavaszi G.) Paradicsom; — *G. cruciatum* L. (Keresztes G.) Illak, écsi erdő, Kor. pagony; — *G. pedemontanum* M. B. (Piemonti G.) Kor. Vajda-rét.

LXI. REND. CSENGETYŰFÉLÉK. CAMPANULACEAE.

Campanula sibirica L. (Szibiriai Csengetyűke.) Szt.-M. lejtője; —
C. glomerata L. (Csomós Cs.) Szt.-M. liget; — *C. Trachelium* L. (Éleslevelű Cs.) u. o. bokrok közt; — *C. rapunculoides* L. (Raponcképi Cs.) u. o. dombokon; — *C. bononiensis* L. (Bolgnoi Cs.) u. o. szt.-páli erdőn; — *Rapunculus* L. (Raponc Cs.) sz.-páli erdő; — *C. persicifolia* L. (Baracklevelű Cs.) u. o. écsi erdő; —
C. patula L. (Terebélyes Cs.) Szt.-M. gyümölcsös, Kor. Paradicsom, szt.-páli erdő; — *C. rotundifolia* L. (Kereklevelű Cs.) Szt.-M. horgok, szt.-páli erdő.

LXII. REND. FÉSZKESEK. COMPOSITAE.

- Hieracium pilosella* L. (Egérfül Holgyomál.) Kor. dombos helyek Szt.-M. lejtő; — *H. auricula* L. (Nyulfül H.) Szt.-M. Kor. rétek; — *H. murorum* L. (Kőfali H.) Illak-erdő; — *H. pratense* Tausch (Bogernyős H.) Sági domb. Kor. pagony; — *H. umbellatum* L. (Ernyős H.) Illak-erdő, Kor. pagony.
- Crepis foetida* L. (Büzös Aszász) Szt.-M. Kor., utak mellett; — *C. biennis* L. (Kétnyári A.) u. o. rétek; — *C. tectorum* L. (Hamvas A.) u. o.; — *C. pulchra* L. (Szép A.) Szt.-M., B.-Aszszony; — *C. praemorsa* Tausch. (Csonkagyökerü.) Kisbaráti-hegy
- Taraxacum officinale* Wigg. (Pongyola Pitypang) Szt.-M., Kor. é egyebütt mindenütt; — *T. laevigatum* D. C. Szt.-M. a főmonosto körül, Koroncó, legelők; — *T. serotinum* Poir. (Késő P.) Pázmándombok.
- Chondrilla juncea* L. (Káka Kakics.) Szt.-M., Kor. s. a t. legelőkön szántóföldeken.
- Lactuca muralis* Gaertn. (Kőfali Saláta.) Kor. Paradicsom; — *L. scariola* L. (Keszeg S.) Árkokban, kerítések mellett mindenütt; — *L. saligna* L. (Száláslevelű S.) Sz.-M. árkokban, szántóföldek szélein; — *L. sativa* L. (Kerti S.) Művelve kertekben mindenütt.
- Sonchus oleraceus* L. (Dudva Csorbóka.) Árkokban, kerítések mellett mindenütt; — *S. asper* Vill. (Érdes Cs.) Szt.-M. kert; — *S. arvensis* L. (Mezei Cs.) u. o. szántóföldek.
- Pieris hieracioides* L. (Holgyomálképi Magvarótt.) Illak-erdő, kor. Vajda-rét.
- Podospermum jacquianum* Koch. (Jacquin Nyélkaszat.) Kor., brányi rétek; — *P. laciniatum* DC. (Sallangos Ny.) Szt.-M. lejtő; — *P. calcitrapaeifolium* D. C. Kor. falurét.
- Scorzonera humilis* L. (Alacsony Pozdor.) Szt.-M. rétek, Kor. nedves rétek; — *S. parviflora* Jacq. (Kisviratu P.) Kor. barnarét; — *S. purpurea* L. (Piros P.) Kisbaráti-hegy; — *S. hispanica* L. (Spanyol P.) Kertekben művelve.
- Tragopogon major* Jacq. (Nagy Kecske-disz.) Kor. árokpárt, szántóföld szélén; — *T. pratensis* L. (Réti K.) u. o. Szt.-M. rétek; — *T. orientalis* L. (Keleti K.) Kor. rétek.
- Hypochoeris maculata* L. (Foltos Polyvahordó.) Illak-erdő.
- Leontodon hastilis* L. (Dárdafogu Oroszlánfog.) Szt.-M. liget, kor. pagony; — *L. autumnalis* L. (Őszi O.) Szt.-M. rétek.

- Cichorium Intybus* L. (Mezei Katáng.) Réteken mindenütt; —
C. Endivia L. (Endivia K.) Művelve kertekben.
- Lapsana communis* L. (Közönséges Válpük.) Illak-erdő.
- Carthamus tinctorius* L. (Sáfrán Szeklice.) Kertekben, szőlőkben művelve.
- Serratula tinctoria* L. (Festő Zsoltina.) Illak-erdő, kor. rétek.
- Jurinea mollis* Reichb. (Puha Jurinea) Szt.-M. rétek, sz.-páli erdő.
- Lappa major* Gaertn. (Keserülapu Bojtorján.) Mindenütt; —
L. minor DC. (Kis B.) u. o.; — *K. tomentosa* Lam. (Molyhos B.)
 Kor. malomárokpart.
- Cirsium lanceolatum* Scop. (Lándzsás Bárcs.) Sz.-M. kor. legelők; —
C. eriophorum Scop. (Gyapot B.) Szemerei út, kor. Vajda-rét; —
C. palustre Scop. (Tavi C.) Győr, prater, kor. nedves rétek; —
C. arvense Scop. (Mezei B.) Szántóföldeken mindenütt; — *C. pan-
 nonicum* Gaud. (Pannóniai B.) Kor. Vajda-rét; — *C. heterophyllo-
 acaule* Koch. Kor. füzéki rét; — *C. oleraceum* Scop. (Halvány B.)
 Sz.-M. Bálintrét.
- Carduus nutans* L. (Bókoló Bogács). Utak mellett, ugarföldön min-
 denütt; — *C. acanthoides* L. (Akántképü B.) u. o.; — *C. hamulosus*
 Ehr. Sz.-M. utak mellett.
- Onopordon Acanthium* L. (Fehérhátú Bordon). Utak mellett min-
 denütt.
- Centaurea solstitialis* L. (Sáfrányos Csükküllő). Kor. szériüben; —
C. Calcitrapa L. (Sulymos Cs.) likócsi legelő; — *C. paniculata*
 Jacq. (Bugás Cs.) Szt.-M. Kor. utak szélén; — *C. Scabiosa* L.
 (Sikantyu Cs.) u. o.; — *C. Jacea* L. (Imola Cs.) u. o. rétek; —
C. montana L. (Hegyí Cs.) kisbaráti hegy; — *C. axillaris* Willd.
 u. o.; — *C. Cyanus* L. (Buzavirág Cs.) vetés közt mindenütt.
- Carlina acaulis* L. (Szártalan Körfény.) Szt.-M. Tényő, száraz
 legelőkön; — *C. vulgaris* L. (Közönséges K.) Illak-erdő, Kor.
 pagony.
- Xeranthemum annuum* L. (Egynyári Vasvirág) Szt.-M. Kálvária,
 Kor. utak szélén.
- Calendula officinalis* L. (Orvosi Peremér). Kertekben művelve s
 félvadon.
- Echinops Sphaerocephalus* L. (Gömbös Labdaborz). Illak széle,
 szemerei csonkás szélén.
- Senecio paludosus* L. (Posvány Üszögör). Kor. nádas, Győr, prater; —
S. Jacoboea L. (Berzedt Ü.) Szt.-M. Kopár dombok, Kor. rétek,
 utszélek; — *S. Vulgaris* L. (Aggófű Ü.). Mindenütt.

- Cineraria pratensis* Hoppe. (Réti Dugasor.) Szt.-M. nedves rétek Kor. pagony.
- Filago germanica* L. (Német Fonálfü.) Szt.-M. Kor. szántóföldek; — *F. arvensis* L. (Gyepi F.) u. o.
- Gnaphalium uliginosum* L. (Iszap Gyopár). Kor. malomárkpart; — *G. arenarium* L. (Homok Gy.) Szt.-iváni, Kor. homok, Szt.-M; — *G. dioicum* L. (Parlagi Gy.) ravazdi, kisbaráti, tényői hegy; — *G. sylvaticum* L. (Erdei Gy.) Szt.-páli erdő.
- Tanacetum vulgare* L. (Gilisztazűző Varádics.) Ravazdi árkok, kisárpási, ráb.-patonai töltések; — *T. balsamita* L. (Bazsamint V.), kertekben művelve.
- Artemisia Absinthium* L. (Fehér Üröm.) Szt.-M. Kálvária; — *A. Abrotanum* L. (Abrut Ü.) kertekben művelve; — *A. austriaca* Jacq. (Osztrák Ü.) Kor. Paradicsom; — *A. vulgaris* L. (Fekete Ü.) mindenütt; — *A. campestris* L. (Mezei Ü.) Szt.-M. dombok; — *A. scoparia* W. K. (Seprű Ü.) Pázmándi temető, Kor. pagony; — *A. Dracunculus* L. (Tárkony Ü.) kertekben művelve.
- Chrysanthemum inodorum* L. (Illattalan Aranyvirág.) Szt.-M. vetések közt; — *Chr. corymbosum* L. (Sátoros A.) Illak erdő; — *Chr. Leucanthemum* L. (Ökörszem A.) u. o. Kor. rétek.
- Matricaria Chamomilla* L. (Orvosi Szikfü.) Mindenütt szerükön, udvarokon.
- Achillea Millefolium* L. (Egérfark Cickóró.) Mindenütt gyepekben árokparton; — *A. lanata* Spreng (Gyapjas C.) Kor. pagony.
- Anthemis tinctoria* (Festő Montika) Szt.-M. Kálvária, Tényő, hegy; — *A. austriaca* Jacq (Osztrák M.) Szt.-M. Kor. szántóföldek; — *A. arvensis* L. (Pallagi M.) u. o.; — *A. Cotula* L. (Büzös M.) u. o. és utak mellett.
- Bidens tripartita* L. (Farkasfog Villamag.) Nedves helyeken mindenütt; — *B. cernua* L. (Bókoló V.) u. o.
- Helianthus annuus* L. (Napraforgó Napvirág.) Művelve szántóföldeken mindenütt; — *H. tuberosus* L. (Csicsóka N.) u. o.
- Xanthium strumarium* L. (Szurós Cimpaj.) Nedves helyeken mindenütt; — *X. spinosum* L. (Tövises C.) Utak mellett mindenütt.
- Buphthalmum salicifolium* L. (Füzlevelű Ökörszem.) Illak-erdő.
- Inula germanica* L. (Német Sertecsek.) Szt.-M. szántóföldek kor. pagony; — *I. ensifolia* L. (Kardlevelű S.) u. o. szőlők kerítései mellett; — *I. salicina* L. (Füzlevelű S.) Kor. Szt.-M. árkok; — *I. squarrosa* L. u. o. Illak-erdő, Paradicsom; — *I. britannica* L. (Britt S.) Sz.-M. árkok, kor. pagony; — *I. Conyza* DC. (Konizs S.)

u. o.; — *I. Pulicaria* L. (Balha S.) Kor Sz.-M. árkokban; — *I. disenterica* L. (Réti S.) u. o. rétek.

Linosyris vulgaris Cass. (Közönséges Aranyfűrt) Illak-erdő.

Solidago Virga aurea L. (Aranyos Ritkaréj.) Szemerei hegy, Illak-erdő.

Erigeron acris L. (Bóbitás Küllőrojt.) Sz.-M. dombok, kor. pagony; — *E. canadensis* L. (Seprence K.) Mindenütt.

Bellis perennis L. (Százszorszép Rukerc.) Gyepekben, nedves helyeken mindenütt.

Aster acris L. (Pettyegetett Gerebesin.) Kor. Paradicsom; — *A. Tripolium* L. (Pozsgás G.) Sz.-M. Bálint-rét; — *A. pannonicus* Jacq. (Pannoniai G.) Kor. árkokban; — *A. Amellus* L. (Mellaparti G.) Szemerei szőlőhegy, Illak-erdő; — *A. Salignus* L. (Fűz G.) Kertekben művelve s itt-ott vadon.

Eupatorium cannabinum L. (Kender Pakóca.) Ravazdi tó, kor. pagony árkában.

Petasites officinalis Mönch. (Kalapfű Szattyu.) Ravazdi tó körül.

Tussilago Farfara. (Lökörmű Szamárlapu.) Sz.-M., Écs s. a. t. horogok, kor. pagony árka.

LXIII. REND. MÁCSONYAFÉLÉK. DIPSACEAE.

Scabiosa columbaria L. (Galamb Sikantyu.) Sz.-M. kor. rétek; — *S. ochroleuca* L. (Vajszinü g. S.) u. o.

Succisa pratensis Mönch. (Réti Varfű.) Sz.-M. kor. rétek.

Cephalaria transilvanica Schrad. (Erdélyi Gömbvirág.) u. o.

Dipsacus sylvestris Mill. (Erdei Macsona.) Sz.-M. győri Pánzsa mellett árokpartokon; — *D. laciniatus* L. (Héjakut M.) Sz.-M. kor. árokpart; — *D. Fullonum* L. (Takács M.) hajdan Győrött nagyban művelve.

LXVI. REND. GYÖKÖNKEFÉLÉK. VALERIANEAE.

Valeriana officinalis L. (Macskagyökér Gyökönke.) Illak-erdő, Kor. pagony; — *V. dioica* L. (Kétklaci Gy.) Ravazd, kor. nedves rét.

Valerianella olitoria Poll. (Saláta Galambbegy.) Kor. Sz.-M. rétek, árokpartok.

LXVI. REND. UTILAPUFÉLÉK. PLANTAGINEAE.

Plantago arenaria W. K. (Homok Utilapu) Sz.-M. homokdomb, kor. homoktalaj; — *P. maritima* L. (Tengeri M.) Sz.-M. kor. nedves rétek; — *P. major* L. (Széleslevevelü U.) u. o. kert,

utmente; — *P. media* L. (Közép U.) u. o. rétek; — *P. lanceolata* L. (Keskenylevelű U.) u. o.

LXVII. REND. GÉGEVIRÁGFÉLÉK. ARISTOLOCHIACEAE.

Aristolochia Clematitis L. (Farkasalma Gégevirág.) Szt.-M. szőlőkerítések, kor. Paradicsom.

LXVIII. REND. EZÜSTFAFÉLÉK. ELAEAGNEAE.

Elaeagnus augustifolia L. (Keskenylevelű Ezüstfa.) Kertekben művelve, gyökérhajtásokról félvadon.

LXIX. REND. BOROSZLÁNFÉLÉK. DAPHNOIDEAE.

Daphne Cneorum L. (Henyé Boroszlán.) Sz.-iváni s gönyői határban homoktalaj.

Passerina annua Wickstr. (Egynyári Cicó.) Ugarokon mindenütt.

LXX. REND. SZANDALFÉLÉK. SANTALACEAE.

Thesium ramosum Heyn. (Ágas Bögretok.) Sz.-M. kor. homokos rétek.

LXXI. REND. CIKSZÁRFÉLÉK. POLYGONEAE.

Rumex maritimus L. (Tengerparti Lórom.) Sz.-M. kor. vizárkok; — *R. crispus* L. (Fodros L.) u. o.; — *R. Hydrolapathum* Huds. (Parti L.) Gyórsziget, Kor.; — *R. pratensis* M. K. (Lószoska L.) Sz.-M. rétek; — *R. scutatus* L. (Pajzsos L.) Kertekben művelve; — *R. Acetosa* L. (Sóska L.) Mindenütt rétek; — *R. Acetosella* L. (Madár L.) u. o.

Polygonum amphibium L. (Vidra Cikszip.) Kor. Marcal folyó; — *P. Persicaria* L. (Baracklevelű C.) Sz.-M. kor. vizenyős helyeken; — *P. Hydropiper* L. (Borsos C.) u. o.; — *P. mite* Schrank. (Szelid C.) Kor. fővényes vágás, Sz.-M. árkok; — *P. aviculare* L. (Gorcsin C.) Utakban mindenütt; — *P. arenarium* Wk. (Homok C.) Kor. Kajár, homoktalaj; — *P. Convolvulus* L. (Szulák C.) Kor., szt.-m. szántóföldek; — *P. dumetorum* L. (Folyó C.) Kor. Paradicsom bokrokban; — *P. Fagopyrum* L. (Pohánka C.) Vetve itt-ott.

LXXII. REND. AMARÁNTFÉLÉK. AMARANTHACEAE.

Amaranthus retroflexus L. (Paréj Amaránt.) Művelt talajon mindenütt.

Polygonum arvense L. (Mezei Torzon.) Kajári homok.

LXXIII. REND. LIBATOPPFÉLÉK. CHENOPODIACEAE.

Chenopodium urbicum L. (Telekes Libatopp.) Házak körül; —
Ch. album L. (Fejér L.) Kor. művelt talaj; — *Ch. Botrys* L.
 (Rubianka L.) itt-ott kertekben művelve és félvadon; — *Ch. olidum*
 Sm. (Büdös L.) Utakon mindenütt; — *Ch. hybridum* L. (Pokol-
 var L.) Szt.-M. kert; — *Ch. ficifolium* L. (Fügelevelü L.) u. o.
 kor. házak körül; — *Ch. Bonus Henricus* L. (Paréj L.) Nyalkai
 ut; — *Cht. Rubrum* L. (Veres L.) Sz.-M. kerítések alatt.

Atriplex nitens. Re bent. (Fényes Maglapél) Szt.-M. kertkerítés; —
A. hastata L. (Dárdás M.) Kor. kertben; — *A. tatarica* L.
 (Tatar M.) Sz.-M. utak, kerítések mellett; — *A. laciniata* L.
 (Hasogatott M.) Szt.-M. monostor, kor. mesterlak körül.

Spinacia inermis Mönch. (Fegyvertelen Paréj.) Kertekben mű-
 velve; — *S. spinosa* Mönch. (Tüskés P.) u. o.

Beta vulgaris L. (Közönséges Mángold.) Művelve mindenütt.

Kochia Scoparia. Schrad. (Seprűfü Kochia.) Kertekben s művelt
 talajon nem ritka; — *K. prostrata* Schrad. (Lecsepült K.) Páz-
 mándi homok; — *K. arenaria* Roth. (Homok K.) u. o. kor. homok.

Salsola Kali L. (Kamborz Savar.) Homokon mindenütt.

Corispermum nitidum W. K. (Fénylő Poloskamag.) Kajár, Téth,
 Szemere, Kor., homoktalaj.

LXXIV. REND. FÜZFÉLÉK. SALICINEAE.

Populus alba L. (Fehér Nyárfa.) Győr, városrét, kor. pagony; —
P. canescens Shmith. (Szöke Ny.) Kor. pagony; — *P. tremula* L.
 (Rezgő Ny.) u. o.; — *P. nigra* L. (Fekete Ny.) u. o. Győr városrét.
 — *P. pyramidalis* Rozier. (Jegenyer Ny.) Művelve mindenütt,
 kor. pagony félvadon.

Salix repens L. (Kúszó Füz) Kor. pagony, szent-iváni homok; —
S. purpurea L. (Csigolya F.) Győr, városrét; — *S. Caprea* L.
 (Kecske F.) Kor. pagony s mocsárok, kajári erdő; — *S. aurita* L.
 (Füles F.) Győrsziget; — *S. cinerea* L. (Hanvas F.) Győr, város-
 rét; — *S. amygdalina* L. (Mandola F.) Kor. malomárok partja; —
S. Fragilis L. (Csörege F.) Kor., Vének; — *S. alba* L. (Fehér F.)
 Vének.

LXXV. REND. KENDERFÉLÉK. CANNABINEAE.

Cannabis sativa L. (Vétesi Kender.) Művelve s vadon mindenütt.

Humulus Lupulus L. (Felfutó Koimló.) Sz.-M. szőlőkerítések, Kor.
 pagony.

LXXVI. REND. CSALÁNFÉLÉK. URTICACEAE.

- Parietaria erecta* M. K. (Sudár Falfű.) Sz.-M. kertkerítés.
Urtica major. Kanitz. (Nagy Csalán.) Mindenütt; — *U. urens* L.
 (Apró Cs.) u. o.

LXXVII. REND. EPERFÉLÉK. MOREAE.

- Morus alba* L. (Fehér Eperfa.) Művelve mindenütt; — *M. nigra* L.
 (Szeder E.) u. o.
Ficus Carica L. (Káriai Függefa.) Kertek- és szőlőkben művelve.

LXXVIII. REND. SZILVAFÉLÉK. ULMACEAE.

- Ulmus campestris* L. (Mezei Szilfa.) Kor. Paradicsom, Szt.-M. liget.

LXXIX. REND. CELTISZFÉLÉK. CELTIDEAE.

- Celtis australis* L. (Déli Celtisz.) Szt.-M. liget.

LXXX. REND. KUPACOSAK. CUPULIFERAE.

- Castanea vesca* Gaert. (Csemege Gesztenyefa.) Sz.-Pál, Sz.-M. kertben.
Quercus pedunculata Ehr. (Kocsános Tölgy.) Illak, sz.-páli erdő,
 Kor. Paradicsom; — *Q. pubescens* Willd. (Szőrösödő T.) Magyalos;
 — *Q. Cerris* L. (Cser T.) Illak, Tényő, sz.-páli erdő.
Corylus Avellana L. (Közönséges Mogyoró.) Illak, kerítések, Kor.
 pagony; — *C. tubulosa* Willd. (Csöves M.) Kertekben művelve.
Carpinus Betulus L. (Közönséges Gyertyán.) Illak-erdő.

LXXXI. REND. NYIRFÉLÉK. BETULACEAE.

- Alnus glutinosa* DC. (Enyves Éger.) Győr, Rába-part, Kor. pagony.
Betula alba L. (Fehér Nyír.) Ravazdi erdő, Kor. pagony.

LXXXVI. REND. KÜPTERMŐK. CONIFERAE.

- Pinus Larix* L. (Veres Fenyő.) Szt.-M., Győr, Kor. kertekben; —
P. sylvestris L. (Erdei F.) Kor. pagony, Ferenc-háza nagyban, futó
 homok kötésére; — *P. picea* L. (Luc F.) Sz.-M., Győr kertekben.

LXXXVII. REND. CIPRUSFÉLÉK. CUPRESSINEAE.

- Juniperus communis* L. (Gyalogfenyő Boróka.) Illak, Kor. pagony;
 — *J. Sabina* L. (Nehézszagú B.) Kertekben művelve.

Egyszikűek. (Monocotyledoneae.)

LXXXVIII. REND. GYÉKÉNYFÉLÉK. TYPHACEAE.

- Sparganium ramosum* Huds. (Buzogány Baka.) Kor., Marcal s mocsárok; — *S. simplex* Huds. (Egyszerű B.) u. o.
Typha latifolia L. (Bodnározó Gyékény.) Kor. nádasok; — *T. angustifolia* L. (Háti Gy.) u. o.

LXXXIX. REND. KONTYVIRÁGFÉLÉK. AROIDEAE.

- Arum maculatum* L. (Foltos Kontyvirág.) Pinnyédi erdő.

XC. REND. HINÁRFÉLÉK. NAJADEAE.

- Lemna trisulca* L. (Keresztes Lepcese.) Sz.-M. árkok, Kor. állóvizek, nádasok; — *L. polyrrhiza* L. (Fanos L.) u. o.; — *L. minor* L. (Apró L.) u. o.
Potamogeton crispus (Fodor Uszany.) Kor. sóskadombi vágás; — *P. lucens* L. (Üveglevelű U.) Kor. malomárok s Marcal vize; — *P. natans* L. (Békatutaj U.) u. o. Marcal folyó.

XCI. REND. KOSBORFÉLÉK. ORCHIDEAE.

- Listera ovata* R. Br. (Tojásdadlevelű *Listera*.) Szt.-M., csajderkúti völgy, Kor. pagony.
Epipactis latifolia All. (Széleslevelű *Bibak*.) Illak, szt.-páli erdő; — *E. palustris* Crantz. (Mocsári B.) Kor. nedves rétek.
Cephalanthera pallens Rich. (Halavány *Tekeporhon*.) Mogyorós.
Platanthera bifolia Rich. (Kétlevelű *Lapár*.) Ravazdi erdő.
Orchis latifolia L. (Széleslevelű *Kosbor*.) Sz.-M. Bálint-rét; — *O. laxiflora* L. (Lazafürtű K.) u. o. Kor. barnarét; — *O. variegata* All. (Tarka K.) Sz.-M. gyümölcsösök; — *O. coriophora* L. (Palacka K.) Kis-écsi, kis-sz.-páli rétek; — *O. Morio* L. (Agár K.) Sz.-M. rétek, Kor. pagony; — *O. fusca* Jacq. (Kesely K.) Sz.-M. liget.

XCII. REND. POTNYAFÉLÉK. HYDROCHARIDEAE.

- Hydrocharis morsus ranae* L. (Béka Potnya.) Kor. nádas.
Stratiotes aloides L. (Imergyökér *Kolokán*.) u. o.

XCIII. REND. AMARYLLISFÉLÉK. AMARYLLIDEAE.

- Galanthus nivalis* L. (Kikeleti Hóvirág) Győr-Szigeth.
Leucojum aestivum L. (Nyári Tőzike.) u. o. Kor. Paradicsom.

Narcissus pöeticus L. (Költészi Nácisz.) Kertekben művelve; — *N. Tazetta* L. (Tazét N.) u. o.

XCIV. REND. NŐSZIROMFÉLÉK. IRIDEAE.

Crocus vernus L. (Tavaszi Sáfrán.) Kertekben művelve; — *C. sativus* All. (Jóféle S.) u. o.
Iris pumila L. (Apró Nőszírom.) Sz.-M. B.-Asszony, és kertekben művelve; — *I. arenaria* W. K. (Homok N.) Kor. tagosítás előtt Bösze-dombon; — *I. variegata* L. (Tarka N.) Sági domb, pinnyédi erdő, Kor. Paradicsom; — *I. germanica* L. (Német N.) Kertekben művelve; — *I. graminea* L. (Pázsitos N.) Torda-sziget, Kor. Vajda-rét; — *I. sibirica* L. (Szibíriai N.) Győr, városrét, Kor. Paradicsom; — *I. Psedaucorus* L. (Sás N.) Ravazdi tó, kor. mocsárok, győri álló vizek.

XCVI. REND. TUKMAFÉLÉK. SMILACEAE.

Convallaria majalis L. (Májusi Gyöngyvirág.) Ravazdi, pinnyédi erdő, mogyorós.
Polygonatum verticillatum Mönch. (Pávafark Sülyfü.) Sz.-M. liget-pinnyédi erdő; — *P. latifolium* Jacq. (Széleslevelű S.) u. o.
Paris quadrifolia L. (Négylevelű Cillar.) Pinnyédi erdő.

XCVII. REND. LILIAMFÉLÉK. LILIACEAE.

Asparagus officinalis L. (Spárga Nyulárnyék.) Sz.-M., Kor., Győr, rétek.
Anthericum ramosum L. (Ágas Hölyc.) Sz.-M., Kisbarát, dombok.
Allium ursinum L. (Medve Hagyma.) Kajári erdő; — *A. Cepa* L. (Veres H.) Művelve mindenütt; — *A. ascalonicum* L. (Mogyoró H.) Szintén; — *A. Schoenoprasum* L. (Metélő H.) Művelve; — *A. Porrum* L. (Póré H.) Művelve; — *A. Scorodoprasum* L. (Kigyós H.) Kor. szántóföldeken alkalmatlan gaz; — *sphaerocephalum* L. (Bunkós H.) Kor., Sz.-M. vetések közt, réteken; — *A. rotundum* L. (Ereszes H.) u. o.
Ornithogallum nutans L. (Lekonyuló Sárma.) Kor. Sz.-M. vetések; — *O. umbellatum* L. (Ernyős K.) u. o. rétek, gyümölcsök.
Scilla bifolia L. (Kétlevelű Csilla.) Pinnyédi, gyirmóthi mogyorós erdő.
Muscari comosum Mill. (Üstökös Gyöngyike.) Mindenütt szántóföldeken; — *M. racemosum* Mill. (Fürtös Gy.) u. o. rétek s gyümölcsök.

- Lilium bulbiferum* L. (Tüzes Liliom.) Kertekben művelve; —
L. Martagon L. (Turbán L.) Ravazdi erdő.
Fritillaria imperialis L. (Koronás Hatkotu.) Kertekben művelve.
Tagetes stenopetala Reichb. (Keskenyszirmu Tyuktaréj.) Kor., Gyirm.,
 Szt.-M. gyp, erdő; — *G. arvensis* Schult. (Mezei Ty.) u. o.; —
G. lutea Schult. (Sárga Ty.) Illak-erdő; — *G. pusilla* Schult.
 (Kis Ty.) Kor. pagony alatti homokos legelő.
Tulypa Gessneriana L. (Gessner Tulipánt.) Kertekben művelve.

XCVIII. REND. KIKERICSFÉLÉK. COLCHICACEAE.

- Colchicum autumnale* L. (Zásza Kikerics.) Nedves réteken mindenütt.

XCIX. REND. SZITTYÓFÉLÉK. JUNCACEAE.

- Juncus bufonius* L. (Varangy Szittyó.) Sz.-M., Kor. vizenyős rétek;
 — *J. compressus* Jacq. (Összelapult Sz.) Sz.-M., nedves rétek; —
J. lamprocarpus Ehr. (Fényes termésű Sz.) Kor. árokban; —
J. effusus L. (Béka Sz.) Sz.-M.; vizenyős rét, kor., árokban; —
J. conglomeratus L. (Bunkós Sz.) u. o.
Luzula pilosa Willd. (Szőrös Luzula.) Sz.-páli, kisbaráti erdő; —
L. albida DC. (Fehéres L.) ravazdi erdő; — *L. campestris*. DC.
 (Mezei L.) Illak.

C. REND. HIDÓRFÉLÉK. ALISMACEAE.

- Triglochin palustre* L. (Savanyu Hutsza.) Győr., Kor., Sz.-M.,
 nedves rétek.
Alisma Plantago L. (Utifü Hidőr.) Mindenütt árkokban.
Sagittaria sagittaeifolia L. (Nyillevelű Nyilfü.) Kor. mocsárok.

CI. REND. ELECSFÉLÉK. BUTOMEAE.

- Butomus umbellatus* L. (Ernyős Elecs.) u. o.

CII. REND. PALKAFÉLÉK. CYPERACEAE.

- Cyperus fuscus* L. (Barna Palka.) Kor. fővényesdombi vágás; —
C. flavescens L. (Sárgálló P.) Kor. nedves rét; — *C. esculentus* L.
 (Mandola P.) Kertekben művelve mint kávépótlék.
Eriophorum angustifolium Roth. (Keskenylevelű Gyapu.) Kor.,
 Sz.-M., vizenyős rétek.
Schoenus nigricans L. (Kormos Csáté.) u. o.

- Scirpus compressus* P. (Lapított Káka.) Sz.-M. vizállás; — *S. maritimus* L. (Tengerparti K.) Kor. fővényesdombi vágás; — *S. triquetus* L. (Háromélű K.) Sz.-M. vizállás; — *S. lacustris* L. (Tavi K.) u. o.
- Helecharis ovata* R. B. (Tojásdad Tódisz.) u. o.; — *H. palustris* R. B. (Árva T.) Kor. árokban.
- Carex dioica* L. (Kétlaki Sás.) Sz.-M. Bálint-rét; — *C. Davalliana* Sm (Dawall S.) u. o.; — *C. stenophylla* Wahl. (Szittyós S.) Illak Kor., Bábota; — *C. divisa* Huds. (Oszlott S.) Ravazdi rét; — *C. vulpina* L. (Róka S.) Ravazd, Mogyorós, mocsáros rét; — *C. divulsa* Good. (Keshedt. S.) Écsi erdő; — *C. paniculata* L. (Buglyos S.) Ravazdi rét; — *C. Schreberi* Schrank. (Schreber S.) Sz.-M. homok; — *C. remota* L. (Ritkás S.) Écsi erdő; — *C. leporina* L. (Nyul S.) Sz.-M., rétek; — *C. stricta* Good. (Sudár S.) Kor. pagony; — *C. pilulifera* L. (Épres S.) Illak; — *C. praecox* Jacq. (Jókori S.) Kajár, kor. homokos dombok; — *C. humilis* Zeyss. (Lappangó S.) Sz.-páli erdő; — *C. alba* Scop. (Fehér S.) Illak; — *C. panicea* L. (Muhar S.) Sz.-M. rétek; — *C. pallescens* L. (Sápadt. S.) Sz.-M. pagony; — *C. glauca* Scop. (Szürkezőld S.) u. o. Kor. rétek; — *C. Michellii* Host (Micheli S.) Illak; — *C. flava* L. (Sárga S.) Sz.-páli erdő; — *C. distans* L. (Ritkás S.) Sz.-M., Bálint-rét; — *C. sylvatica* Huds. (Erdei S.) Illak; — *C. ampullacea* Good. (Bögres S.) Ravazdi tópart; — *C. vesicaria* L. (Hólyagos S.) u. o. Kor. malomárokpart; — *C. paludosa* Good. (Posvány S.) u. o. — *C. hirta* L. (Borzas S.) Sz.-páli erdő.

CIII. REND. PÁZSITFÉLÉK. GRAMINEAE.

- Andropogon Sorghum* L. (Cirok Fenyér.) Művelve seprűnek; — *A. Gryllus* L. (Élesmosó F.) Szt.-M. kopár-domb, Kor. temető, pagony; — *A. Ischaemum* L. (Vértállító F.) u. o.
- Hordeum vulgare* L. (Közönséges Árpa.) Művelve; — *H. hexastichon* L. (Hatsoros Á.) Szintén; — *H. murinum* L. (Égér Á.) Kerítések, utak mellett mindenütt.
- Secale cereale* L. (Gabona Rozs.) Művelve.
- Triticum vulgare* Vill. (Közönséges Buza.) Szintén; — *T. repens* L. (Tarack B.) Művelt tajon mindenütt.
- Lolium perenne* L. (Évelő Vadóc.) Réteken mindenütt; — *L. temulentum* L. (Szédítő Vadóc.) Tavaszi közt.
- Bromus secalinus* L. (Gabona Rozsnok.) Őszi közt; — *B. mollis* L. (Puha R.) Utak mellett, gyepekben; — *B. arvensis* L. (Mezei R.) Vetések közt; — *B. racemosus* L. (Fürtös R.) Szt.-M. rétek; —

- B. squarrosus* L. (Berzedt R.) Kor. istendombi homok; — *B. inermis* L. (Árva R.) Szt.-M. rétek szélein; — *B. asper* Murr. (Borzas R.) Illak, Kor. pagony; — *B. sterilis* L. (Meddő R.) Szt.-M. utak mellett; — *B. tectorum* L. (Fedél R.) Mindenütt falakon utak mellett; — *B. patulus* M. K. Sz.-M. kálvária.
- Festuca ovina* L. (Juh Csenkesz.) Réteken mindenütt; — *F. glauca* Lam. u. o.; — *F. elatior* L. u. o.
- Koeleria cristata* P. (Taréjos Koeleria.) Sz.-M. gyepes dombok; — *K. glauca* DC. u. o. homokos rét.
- Dactylis glomerata* L. (Csomós Ebir.) Réteken mindenütt.
- Molinia coerulea* Mönch. (Kék Molinia.) Illak, Kor., Paradicsom.
- Melica ciliata* L. (Prémes Léhapót.) Szt.-M. kálvária.
- Briza media* L. (Közép Rezge.) u. o. rétek, Kor. pagony.
- Glyceria distans* Wahl. (Vigály Mézpázsit.) Szt.-M. árkok; — *G. spectabilis* M. K. (Fodorsás M.) Kor. malomárok, nádasok; — *G. fluitans* R. Br. (Harmatkása M.) Sz.-M. Kor. vizállások.
- Poa dura* Scop. (Kemény Perje.) Szt.-M. szőlőbarázdák; — *P. compressa* L. (Összenyomott P.) Kor. száraz réteken; — *P. pratensis* L. (Mezei P.) Kor., Szt.-Márt. rétek; — *P. annua* L. (Egynyári P.) Mindenütt; — *P. bulbosa* L. (Gumós P.) Szt.-M. árokpárt; — *P. nemoralis* L. (Ligeti P.) Ravazdi erdő.
- Eragrostis poaeoides* Beauv. (Perjeképü Tőtippán). Homoktalajon mindenütt.
- Sesleria coerulea* Ard. (Kék Sesleria.) Sz.-M. kálvária.
- Avena sativa* L. (Abrak Zab.) Vetése mindenütt; — *A. fatua* L. (Héla Z.) Vetések közt mindenütt; — *A. tenuis* Mönch (Vékony Z.) Szt.-M. Kopár domb; — *A. pubescens* L. (Szőrösödő Z.) Kor. gyepekben; — *A. pratensis* L. (Réti Z.) Réteken mindenütt; — *A. flavescens* L. (Sárga Z.) Szt.-M. rétek; — *A. caryophylla* Wigg. (Szegefűs Z.) Ravazdi erdő.
- Aira caespitosa* L. (Gyepes Nápic.) Réteken mindenütt; — *A. flexuosa* L. (Vanyiga N.) Illak-erdő.
- Phragmites communis* Trin. (Közönséges Tető nád.) Folyók mentén álló vizekben mindenütt.
- Calamagrostis Epigeios* Roth (Siskanád Nádtippán). Szt.-M. Bold.-Asszony, Kor. pagony.
- Anemagrostis Spica venti* L. (Harmattartó Széltippán.) Vetések közt nedves helyeken.
- Agrostis canina* L. (Eb Tippán) Réteken; — *A. vulgaris* With. Szt.-Márt. réteken.

- Stipa pennata* L. (Árvalány Hajka.) Szt.-M. kálvária, kisbaráti hegy; — *S. capillata* L. (Kunkorgó H.) u. o. Kor. temető, pagony.
- Setaria verticillata* P. B. (Ragadó Sertepázsit.) Művelt talajon mindenütt; — *S. viridis* P. B. (Zöld S.) u. o.; — *S. glauca* P. B. (Szürkezőld S.) Homokos földeken mindenütt.
- Tragus racemosus* Desf. (Fürtös Polyvaborz.) Kor. homoktalaj.
- Panicum sanguinale* L. (Pirók Muhar.) Szt.-M. Kor., utak mellett; — *P. glabrum* Gaud. (Sima M.) u. o. homoktalaj; — *P. crus galli* L. (Kakasláb M.) Kor. kertekben nedves helyeken; — *miliaceum* L. (Köles M.) művelve mindenütt.
- Anthoxanthum odoratum* L. (Szagos Borjupázsit.) Rétek.
- Hierochloa australis* R. Sch. (Déli Szentpázsit) Ravazdi erdő.
- Holcus mollis* L. (Puha Círók.) Illak-erdő; — *H. lanatus* L. (Pelyhes C.) Pázmándi horog.
- Phalaris arundinacea* L. (Nádképi Polyvaesuk.) Kor. Paradicsom.
- Alopecurus pratensis* L. (Réti Ecsetpázsit.) Kor., Szt.-M. rétek; — *A. agrestis* L. (Pallagi E.) Ugarok u. o.; — *A. geniculatus* L. (Bötykös E.) u. o. árkok, álló vizek.
- Leersia oryzoides* Schwarz. (Rizsképi Leersia.) Kor. mocsárok.
- Zea Mays* L. (Tengeri Kukorica.) Művelve.

CVII. REND. SALVINIAFÉLÉK. SALVINIACEAE.

Salvinia natans Hoff. (Fentuszó Salvinia.) Kor. nádasok.

CIX. REND. PÁFRÁNFÉLÉK. POLYPODIACEAE.

Aspidium aculeatum Dill. (Tüskés Páprág.) Kor. pagony.

CX. REND. ZSURLÓFÉLÉK. EQUISETACEAE.

Equisetum arvense L. (Mezei Zsurló.) Rétek, szántóföldek mindenütt; — *E. palustre* L. (Tavi Zs.) nedves rét; — *E. hiemale* L. (Téli Zs.) Kor. Lippay-tag; — *E. variegatum* Scheich. (Tarka Zs.) Szt.-iváni homok.

7. A megye állatvilága.

Méry Eteltől.

Győrmegye faunájának érdekében az ötvenes évek keltettek élénk mozgalmat, melynek buzgó zászlóvivője Dr. Rómer Flóris — azon időben győri tanár volt; nyomában haladott: Ebenhöch Ferenc koroncói plebános, Mayrhofer József jelenleg győri kanonok, buzgó ornitholog, Milkovits János földbirtokos, érdekes tojásgyűjteményével, Kovács Béda és mások. E mozgalomnak gyümölcse lett a kisebb magángyűjteményeken kívül a győri főgymnasium muzeuma, mely nemcsak a megyének, de a szomszédos vidéknek is mintegy „tartományi muzeumát” képezi, melynek Rómer által megpendített eszméjét ritka készséggel iparkodott Győr vidéke „pusztán Isten és a haza nevében” valósítani, — mint magát Rómer azon időben kifejezé.

Gerinces állatok. (Vertebrata.) *

Emlősök. (Mammalia.)

Emlősökben megyénk époly kevés változatosságot mutathat föl, mint általában hazánk; de mint Pest-, Heves-, Szabolcs-, Békés-, Torontál-, Soprony-, úgy Győrmegye is bir specialitással a fogas vakony-ban. A Duna, Rábca, de főleg a Rába régi és új medre lelhelye az őslényeknek; szórványosan egyebütt is előfordulnak, leginkább a homokrétegben: Hecsen, Szabadhegyen, Győrött.

I. Kéz-szárnyuak. (Cheiroptera.)

Denevérek. (Vespertiliones.) Köz. denevér. (V. murinus.) Nagy fülnyes. (V. auritus.)

II. Ragadozók. (Insectivora.)

1. Rovarevők. (Insectivora.) Köz. sün. (Erinaceus europaeus.) Köz. cickány. (Sorex araneus) Köz. vakond. (Talpa europaea.) Sárgásfehér változatban Pínyyeden, Győrött.

*) A meghatározások — ha a rendszer külön megnevezve nincs — Linné rendszerére vonatkoznak.

Az állatvilág egyes példányai képviselvék a győri főgymnasium, Mayrhofer kanonok, Ebenhöch esperes, vagy Milkovits földbirtokos gyűjteményeiben.

2. Husevők. (Carnivora.) Köz. borz. (Meles taxus Schreb.) Szelid eb. (Canis familiaris.) Falvainkban és pusztáinkon a kuvasz és magyarhoni komondor. Windisch Antalnak bernáthegyi s újföldi keveredésű leonbergi fajtája házi ebe Győrött feltűnő. Farkas eb. (C. lupus.) Ma már csak elvétve. Róka eb. (C. vulpes.) Kertjeinkben szelidítve szabadon is, de párzás idején elvadul. Vad macska. (Felis catus.) Pátkán. Házi m. (F. domestica Br.) Különféle fajtákban. Nyestmenyét (Mustela foina Briss.) Görénym. (M. putorius.) Ikrény, Szent-Iván, Ujfalu. Hölgym. (M. erminea.) Különféle évszaki változattal Koroncó, Csanak, Győr-Szigeth. Köz. m. (M. vulgaris.) Köz. vidra. (Lutra vulgaris Erxl.) tejjel nevelt kicsinyek és Árpasról 1854. a Marcalból a győri muzeumban.

III. Őrlők. (Rosores.)

Parlagi evet. (Sciurus vulgaris.) Csanak. Szürkés válfaju. Éti pele. (Myoxus glis Schreb.) Köz. ürge. (Smerophilus citillus.) Házi egér. (Mus musculus.) Patkány-egér. (M.-rattus.) Vándor-e. (M. decumanus.) Gyakoriabb, mint a patkány. Kerti-e. (M. hortulanus Nordm.) Fekete, tarka, sárgás válfaja Győrött, a fehér pedig Ikrényben. Mezei pocok. (Hypudaeus arvalis Pall.) Köz. hörsög. (Cricetus frumentarius Pall.) Fogas vakony. (Spalax typhlus Pall.) Földi-kutya név alatt Koroncón, eddig Győrmegyéből csak a győri muzeumban és Mayrhofer kanonoknál. A Rába-, Rábca- s Dunaparton hajdan tenyésztett s Győrnél még 1750-ben fogott hódnak (Castor fiber) most semmi nyoma. Mezei nyul. (Lepus timidus) Erdei és mezei válfajok s egyfülű szörny a gy. m. Tengeri ny. (L. cuniculus.) Különféle színben háziállat. Tengeri örlecs. (Cavia cobaya Pall.) Háziállat.

IV. Többcsülküek. (Multungula.)

A vastagbőrűekből őslények lelhelye a Duna és Rába medre; amabból őselefánt- (Elephas primigenius) csontok Hédervárott, ebből Gyirmóthról, Győrből s a Rábca-ból Pinnyédrről: fogak, borda, lábszár-csont, csigolya. A szabadhegyi temető mellől, Hecséről, győri homok-gödöröktől s uj-szállásokról zápfogak. A sörtés-disznónak több fajtáját, Győrött az ugynevezett szállásokon tenyésztik. Különös válfajok a püspöki urodalomban s Hechtnél.*)

V. Egypatásak. (Solidungula.)

A közönséges ló. (Equus caballus.) Tenyésztés által annyira változtak, hogy a fajták tiszta példányai ritkán láthatók; a gazdasági egylet

*) Malac-szörnyek: forradt száju, Hédervárról; fekete, majomszáju, elefánt-ormányu Nagy-Baráthról, Lakó Istvántól.

s megyei birtokosok által rendezett versenyek nemesítésükre jöhatásuak, valamint a kormányi gondoskodás, hogy egyes helyeken, mint Szent-Ivánon, Eörsön állammének tartatnak. A szamár-ló. (*Equus asinus*) és korcsa a lóöszvér (*mulus*) és szamaröszvér (*hinnus*), mint háziállat, szegény falusi zsellérek teherhordója. A korcsokat városi iparosok áruik hordására használják.

VI. Kérődzők. (*Bisulca.*)

Az agancsosak családjából a közönséges gim (*Cervus elaphus*) körvadászatok alkalmával a Bakonyból üzetve barangolja be megyénket; lövések elől meneküendő a Nagy-Dunán is keresztül uszik. Az őzgim (*Cervus capreolus*) szelidítve. Ósgim (*Cervus megaceros*) agancsa és agyacsza Gyirmóthról a Rábából.

Az oduszarvuakból a szelid kecske (*Capra hircus*), mint háziállat szórványosan. A szelid juh. (*Ovis aries.*) Bárányszörnyek gyakoriak; a legváltozatosabb alakok: Pázmándról kétfejű, háromlábu, nyolclábu; Pátkáról hétlábu, Péérről nyakszájú. A köz. tulok (*Bos taurus*), főleg a (*B. t. var. dacicus*) s a svajci (*B. t. var. helveticus*). Borjuszörny, fejcsont nélkül, forradt nyelvvel, Gyórból. Tizenhárom év előtt Gyirmóthról a Rábából a bécsi muzeumba vittek halászok őstulok (*Bos primigenius*) fejét. A bivaltulok (*Bos bubalus*) mint erős teherhordó állat a gazdaságnál Szt-Mártonban s egyebütt.

Madarak. (*Aves.*)

Teljesen műveletlen őserdők és havasok ünnepies magányába nem vonulhatnak megyénk madarai, hol a természetbuvár által felkutatva, mint ritkaságot mutathatná azokat föl hazai ornithologjainknak. Síkon, hegyen, szárazon, posványban mégis oly változatosságát látjuk madarainknak, hogy ha Magyarország és Erdély a Dunafejedelemséggel legtöbb madárnemet s fajt mutathat föl Európában, — e számot és változatosságot nagy mérvben megyénk is képviseli. Táp-Szent-Miklós rónájára ereszkedve találkozunk a különben hegyi fakó keselyűvel (*Vultur fulvus* Briss.). Vének alatt nagy harsával látjuk küzdeni a a halászó csermolyt, (*Pandion haliaetos,*) miközben a szemes halász mindkettőt elevenen elfogja. A másutt ritkább kánya (*Milvus regalis*) nálunk honos; a másutt sziklás erdőkben, várromokban tanyázó nagy suholy, (*Bubo maximus* Bechst.) nálunk egy-egy szenvedélyes vadásznak eléggé iskolázott csábmadara; a különben fenyvesekben élő, hangyabolybontó, veres sapkás, fekete harkály (*Picus martius*) Nagy-Écsre

rándul tisztítandó férges fáinkat; látni Kis-Megyeren és Markotán tavasszal a bohókás viseletű, hangyapusztító köz. nyaktekereset is (*Jynx torquilla*), a csupa-szárny kőszáli föllenget. (*Hirundo apus*) tornyainkban meg-meglepi a hirtelen visszajött fagy. Fölkeres bennünket a bóbítás selyemfarku locska (*Bombycilla garrula*); a nyuli hegyek kopár kövein zengi fuvolaszerű bánatos dalát a sziklarigó (*Turdus saxatilis*); lombos berkeink árnyékában későn-korán csattogja szerelmi dalát a bájdalu zenér (*Sylvia luscinia*); szintugy harsog éjjel a magyar zenér. (*Sylvia philomela* Bechst.) Erre vonul a nagykaru fehér sarkanyu (*Plectrophanes*, vagy *Emberiza nivalis*), s a nálunk nem épen sok fenyőtobozt találó köz. keresztcsőr. (*Loxia curvirostra*.) Egyes helyekre, mint Koroncóra nagyobb csoportban szállong a sáskafaló rózsaszínű csacsár (*Turdus roseus*), Nagy-Écsen, Győrött, Bajeson, Szőgyén mint ritkaságot lövik vadászaink a tarka rendes csöntört (*Nucifraga caryocatactes*); Szemerén, Duna-Szent-Pálon tanyáztat a kaspi vidéki gyurgyalag-méhész (*Merops apiaster*), mely különben hazánknak is egyik legszebb madarát képezi. Ugarainkat fölkeresi a veres fogoly (*Tetrao rufus*). Lomha és reznek-tuzokainkat nem is említve, 1863—64. átkelt Európába, hazánkba, Fehér-, Pest-, Arad-, Csongrád-, Pozsony-megyéken kívül Györmegyébe is, névszerint Kis-Megyerre az akkor hamarjában Lázár Kálmán gr. által kétes-távoztynak nevezett forradtujú kalandóc (*Syrhaptis paradoxus* Illig) „hirt hozandó az ázsiai sivatag forrásainak kiapadásáról“. A Duna-ág mentét s a Rába mocsáros téreit s a tavakat egész özöne borítja a vándor, költözködő vizimadaraknak; gázlók- és uszókból kivált Kóny, Koroncó, Gyirmóth, Rába-Patona, Szent-Pál telvék a legváltozatosabb vizimadarakkal. Míg Ikrényben a néma hattyut (*Cygnus olor* Illig) lövik, emitt a délceg fekete gólya, (*Ciconia nigra* Gessn.), Kónyban a kelepelő fehér kanály (*Platalea leucorodia*) s a sudár termetű gólyalábu töcs (*Hypsibates himantopus* Nitzsch), a karesu európai csutor (*Recurvirostra avocetta*), a halikrapusztító, feketefarku pocsály (*Limosa melanura*); a Kaspi- és Fekete-tenger mellett nyaraló magyar batla (*Ibis falcinellus*); Bajes mellett s megye nyugoti részén a bajnok yibic (*Tringa pugnax*), a himpárzáskor hosszú tarka nyakörvvel. A szöcske-, sáska-faló nagy póling (*Numenius arquata*) Abdán. A lilék négyféle faja Kónyban és Hecsen, rendes mankóc (*Charardius crepitans*), Markotán. A hazai gémek minden faja a Rába-közben, Véneken, Hecsen, Koroncón. Az uszókból három faj buvár, kivált Fehértón és Kóny mocsáraiban, Enesén, Öttevényben; rucák Rába-közben, Hédervár mellett a legnagyobb változatosságban. Kormárok (*Carbo*), vöcskök (*Podiceps*) több fajban. Előfordul még

Győr-megyében a köz. gödény (*Pelicanus onocrotalus*). Vadászok néhány év előtt a lelőtt példány begyzacskjából dohányzacskot lakítanak. *)

I. Ragadozók. (*Accipitres*.)

Nappaliak. (*Diurnae*.) Fakó keselyű. (*Vultur fulvus* Briss.) Táp-Szent-Miklóson. Lármás sas. (*Aquila naevia* Bechst.) Szabadin, Vámos mellett, Szent-Mihályon. Csonttörő harács. (*Haliaeetus albicilla*.) Halászó csermoly. (*Pandion haliaetus*.) Véneken. Köz. héja. (*Astur palumbarius*.) Karvaly-héja. (*Astur nisus*.) Gyirmóth, Koroncó. Barna kánya. (*Milvus ater* Priss.) Köz. ölyv. (*Buteo vulgaris* Bechst.) Enesén. Gatyás ölyv. (*B. lagopus* Brün.) Vándor sólyom. (*Falco peregrinus*.) Szent-Ivan. Ölyüded s. (*F. subbuteo*.) Nagy-Écsen. *Falco vespertinus*, *F. cenchris* Frisch. Törpe sólyom. (*F. aesalon* Gm.) Nagy-Écsen. Vércse s. (*Falco tinnunculus*.) Koroncón, Kis-Megyeren, Hecsén. Vörhenyeslábu sólyom. (*F. rufipes* Bechst.) Vének, Szent-Iván, Koroncó. Kékes örvöly. (*Circus cyaneus*.) Kóny. Hamvas ö. (*C. cineraceus* Bechst) u. o. Vörhenyes ö. (*C. rufus*.) u. o. és Markotán.

Éjiek. (*Nocturnae*.) Nagy suholy. (*Bubo maximus* Bechst.) Hecsén mint csábmadar. (*Strix otus*.) Huhogó fülbő. (*Otus brachyotus* Forst.) Koroncón, Győrött, Szent-Ivánon, Enesén. Bagoly. (*Str. aluco*.) Véneken. Láng b. (*St. flammea*.) Győrött éléstárak- s padlásokon. Törpe csuvik. (*Surnia pygmaea*.) Karvaly-csuvik. (*Str. funerea* Lath.) Enesén. *Str. passerina* Auct. Kis fülönc. (*S. scops*.)

II. Kuszók. (*Scansores*.)

Fekete harkály. (*Picus martius*.) Nagy-Écsen, Bajeson. Zöld h. (*P. viridis*.) Gyirmóth. Szürke harkály. (*P. canus* Gm.) Népnyelven küllő, Győrött. Nagyobb h. (*P. major*.) Győrött. Közép h. (*P. medius*.) Győrött, Kajáron és Hecsén. Kisebb h. (*P. minor*) Győrött. Hangos kakuk. (*Cuculus canorus*.) Győr, Koroncó. Veresbarna kakuk. (*C. rufus* Bechst.) Népnyelven gyöngykakuk. Győr-Szigeth. Köz. nyaktekeres. (*Lynx torquilla*.) Kis-Megyer, Koroncó.

*) A koroncó-vidéki madarakat, 142 fajt, Ebenhöch Ferenc esperesplébános saját gyűjteménye után közölte a „Correspondenzblatt des Vereins für Naturkunde zu Pressburg“ 1. Jahrg 1862. 91. l. „So interessant daher Koroncó mit seiner Sumpf- und Sand-Flora ist, nicht minder anziehend wird auch dessen Vogel-Fauna sein.“ És ebben igaza van.

III. Verebek. (Passeres.)

1. Kialtozók. Csacsogó karics. (*Coracias garrula*.) Népnyelvei zöld-kánya. Kóny, Kajár, Kis-Megyer. Gyurgyalag-méhész. (*Merop apiaster*.) Szemere, Szent-Pál. Bubos banka. (Upupa epops.) Gyirmóth Győr és Szent-Márton. Köz. jegér. (*Alcedo ispida*.) Gyirmót, Győr Kőfali fölleng. (*Cypselus apus*.) Kora tavasszal Győrött és Koronczón tornyokban. Európai lappantyu. (*Caprimulgus europaeus*.) Szent-Pál Győr-Szigeth.

2. Fecskefélék. Füstös fecske (*Hirundo rustica*.) Házi fecske (*H. urbana*.) Fehér változata Győrött. Parti f. (*H. riparia*.)

3. Légykapók. Szürke legyész. (*Muscicapa grisola*.) Örvös l. (*M. albicollis* Tmk.) Selyemfarku locska. (*Bombycilla garrula*.) Nagy-Écs, Győr, Ráró.

4. Gébicsfélék. Örgébics. (*Lanius excubitor*.) Duna-Szent-Pál, Vének. Töviszúró g. (*L. collurio*.) Vörhenyes g. (*L. rufus*.) Győr. Kis gébics. (*L. minor*.)

5. Zenérfélék. Bájdalú zenér. (*Sylvia luscinia*.) A csanaki, nyuli, écsi hegyek lombos berkeiben és szőleiben eddig csak éneklőt fogtak el, vagy ügyes madarászok hívó hangjokkal elfogás előtt éneklésre bírták. Erélyes városi intézkedés a behozottakat elkoboztatja és szabadon bocsáttatja. Magyar zenér. (*S. philomela* Bechst.) Ritkább s nagyobb áron kel. Barátka zenér. (*S. atricapilla*.) Berkeink szorgalmas énekese. Csanak, Győr. Rigó z. (*S. turdoides*) Győr. Nádi z. (*Sylvia arundinacea* Briss.) Koroncó. Kerti z. (*S. hortensis* Lath.) Veresfarku z. (*S. tithys*.) Vörösbegyű z. (*S. rubecula*.) Szent-Pál, Hecse. Kékbegyű z. (*S. svecica*.) Gyirmóth 1858., Győr. Füstfarku z. (*S. phoenicurus*.) Szent-Pál. Mocsári z. (*S. palustris* Bechst.) Koroncó. (*S. aquatica* Lath.) *S. phragmites* Bechst, *S. cariceti* Naun, *S. rufa*. Poszáta z. (*S. curruca* Lath.) Szöcskésző z. (*S. locustella* Penn.) *S. fluviatilis*. Szürke z. (*S. cinerea* Biss.) Győr. Tűzfejű ökörszem. (*Regulus ignicapillus* Brehm.) Győr. Szobában igen ügyes légykapó. Apró csuk. (*Troglodites parvulus* Koch.) Győr. Hont-sziklár. (*Saxicola oenanthe*.) Barnahegyű sziklár. (*S. rubetra*.) Barkós cinke. (*Parus biarmicus*.) Koroncó, Kóny, Győr. Függő cinke. (*P. pendulinus*.) Fészke, Vénékről, Győrből. Szén c. (*P. major*.) Gyirmóth, Győr. Fenyves c. (*P. ater*.) A megye délkeleti részén. Mocsári c. (*P. palustris*.) Rába-Patona, Győr. Kék c. (*P. coeruleus*) Gyirmóth, Győr. Bubos c. (*P. cristatus*.) Győr. Hosszufarku c. (*Orites caudatus*.) Dorongfarku c. név alatt a megye délkeleti részén s Nagy-Écsen.

6. Billegények. Fehér billegény. (*Motacilla alba.*) Gyirmóth, Győr. Sárga b. (*M. flava.*) Gyirmóth, Győr. (*M. sulphurea.*) Réti pipiske. (*Anthus pratensis.*) Szent-Pál. Fai p. (*A. arboreus* Bechst.) *A. campestris* Bechst.

7. Rigófélék. Fekete rigó. (*Turdus merula.*) Győr, Bajcs, Nagy-Écs. Kalitkában némelyik állandóan gyenge, fuvolaszerű hangon énekel. Örvös r. (*T. torquatus*) Győr. Lép r. (*T. viscivorus.*) Fiatal korában igen megszeliidül, de szobában nem tartható. Győr-Szigeth, Enese, Nagy-Écs, tényői erdő. Huros r. (*T. pilaris.*) Szent-páli erdő, Nagy-Écs. Szikla r. (*T. saxatilis.*) Köznyelven magán-veréb. Nagy-Écsen, Nyulon madarászok rendszeren a fészken ülő himet elfogják s a kicsinyeket ölnevelik. A fiatal hímek csak egy év múlva ismerhetők fel nászmezők-ől, ha hangjuk el nem árulná. Természetes dala a legváltozatosabb lallamu, de tanítva csak a dal elejét képes elsajátítani. Fogságban igen ragaszkodó, de hat évnél ritkán él tovább.

8. Pintyfélék. — Sármányok. Havasi sármány. (*Plectrophanes nivalis.*) Citrom s. (*Emberiza citrinella.*) Gyirmóth, Győr. Nádi sármány (*E. schoeniclus*) Gyirmóth, Koroncó. Kölesi sárm. (*E. miliaria.*) Kóny, Győr-Szigeth, Fehér változata Pusztá-Szent-Pálról. — Pintyek. Házi veréb. (*Fringilla domestica.*) Mindennütt. Fehér változata Sárásról és Győrből. Csíz p. (*Fr. spinus.*) Nagy-Écs, Győr-Szigeth. Tengelic p. (*F. carduelis.*) Győr. egy példány kalitkában 24 évig élt. Parlagi p. (*F. montana.*) Győr. Len. p. (*Fr. linaria.*) Győr. Kenderike p. (*Fr. canabina.*) Győr, Pusztá-Szent-Pál. Kanárral való parósitása nem sikerült. Fenyő p. (*Fr. montifringilla.*) Koroncó, Nagy-Écs. Zöldike p. (*T. chloris.*) Győr-Szigeth, Nagy-Écs. Kanari p. (*F. canaria.*) Kalitkában tenyésztve, csizzel, tengeliccel párosítva, vegyes színkeveréket nyer. Süvöltő pirók. (*Fr. pyrrhula* Mey.) Győr-Szigeth. Vasorru pinty. (*F. coccothraustes.*) Bajcs, Nagy-Écs, Győr. Köz. keresztcsőr. (*Loxia curvirostra.*) Nagy-Écs.

9. Pacsirtafélék. Mezei pacsirta. (*Alauda arvensis.*) Kónyról, Heccséről. Kalitkában természetes dalát utáztatokkal cifrázza. Bubos p. (*A. cristata.*) Kónyról, Győrből fekete s Ménfőről fehér változata. (*Alauda arborea.*)

10. Fakuszok. Rendes fakusz. (*Certhia familiaris.*) Győr. Köz. ponc (*Sitta europaea*) Heccse.

11. Seregélyfélék. Köz. seregély. (*Sturnus vulgaris.*) Kóny, Heccse. Gy. m. fiatal példány is. Kalitkában szelid, szemes, nyugtalan. Rózsaszínű csacskár. (*Turdus roseus.*) Koroncó.

12. Hollófélék. Sárga aranybegy. (*Oriolus galbula.*) Győr. Hollóvarju. (*Corvus corax.*) Vetési V. (*C. frugilegus.*) Győr, Réfalu. Hamvas v.

(*C. cornix*.) Győr-Szigeth, Réfalu. Csóka-varju. (*C. monedula*.) Győr-Szigeth. Fekete v. (*C. corone*.) Csergő szarka. (*C. pica*.) Rendes csontó (*Nucifraga caryocatactes*.) Győr, Bajcs, Szőgye, Nagy-Écs. Cser-szajk (*Garrulus glandarius*.) Téth, Pusztá-Szent-Pál.

IV. Galambfélék. (Columbae.)

Örvös galamb. (*Columba palumbus*.) Nagy-Écs, Gönyő, Győr Vad g. (*C. oenas*.) Szent-János, Szent-Márton, Nagy-Écs. Törzsök ; (*C. livia* Briss.) Hecse. Házi g. (*C. domestica*.) Győr. Gerle g. (*C. tur.*) Pinnyéd, Koroncó. Kacagó g. (*C. risoria*.) Szelidítve.

V. Tyukfélék. (Gallinae.)

Veres fogoly. (*Tetrao rufus*.) Szürke fogoly. (*Perdix cinerea* Briss. Abda. Köz. fűrj. (*Coturnix dactylisonans* M.) Győr, Abda. Törzsök kakas. (*Gallus domesticus* Briss.) Suta-, göndör-, bubos és cochinchina változatban. Gyöngytyuk. (*Numida meleagris*.) Köz. pulyka. (*Mele agris gallopavo*.) Fehér és tarka. Győr, Kóny, Kis-Megyer. Igazi fácán (*Phasianus colchicus*. Gyirmóth, Győr. Bubos páva. (*Pavo cristatus*. Győr. Fehér változatu is.

A tyukfélék és galambok közt átmenetet képező s a csupfajdoktól ujjainak alkotása s kinyuló két közép farktolla által különböző forradt ujjú kalandóc Friv. (*Syrhaptis paradoxus* Illig.) egy példányát 1864-ben K.-Megyeren csak megsebeztek, egy másik példányt N.-Megyeren lőttek.

VI. Gázlók. (Grallatores.)

1. Tyukalakúak. Lomha tuzok. (*Otis tarda*.) Szent-János. Hecse, Győr, Borba-pusztá Tápió mellett. Reznek-tuzok. (*O. tetrax*.)

2. Gémek. Köz. daru. (*Ardea Grus* L.) Szürke gém. (*Ardea cinerea*.) Gyirmóth, Bácsa, Győr, Vének. Kis-Megyer. Bibor-gém. (*Ardea purpurea*.) Győr, Gyirmóth, Enese. Fialatok bekötött szárny nélkül el nem tarthatók. Fehér kócsag. (*Ardea alba*.) Rába-Patona, Szent-János, Hecse, Kajár. Foszlott disztolluakat ritkán kaphatni. Mayrhofer kanonok gyűjteménye e tekintetben szerencsés kivétel. Kisebb f. g. (*A. garzetta*.) Egész megye, kivált Szent-János. Közép g. (*A. nycticorax*.) Gyirmóth, Sárás, Győr, Vének. Dobos g. (*A. stellaris*.) Gyirmóth, Téth, Ötveny-Sziget, Koroncó. Üstökös g. (*A. comata* Pall.) Koroncó. Apró g. (*A. minuta*.) Fehértó, Enese, Győr. Fehér gólya. (*Ciconia alba* Bechst.) Kóny Fekete G. (*C. nigra*.) Szent-Pál. Magyar batla. (*Ibis falcinellus*.) Kajár. Fehér kanály. (*Platalea leucorodia*.) Kóny.

3. **Lilék.** Arany-lile. (*Charadrius auratus*.) Kóny. Parti l. (h. hiaticula.) Kóny. Sárga l. (*Ch. morinellus*.) Sashegy; Győrött a dászok bagoly-snefnek nevezik. Folyami l. (*Ch. minor* Bes.) Kis-egyér, Kóny. Rendes mankóc. (*Oedienemus crepitans* Tem.) Markota, eese. Köz. bibic. (*Vanellus cristatus* M. et W.) Kóny, Győr. Gólyabu töcs. (*Himantopus rufipes* Bechst.) Győr, Kóny.

4. **Szalonkák.** Európai csutor. (*Recurvirostra avocetta*.) óny. Erdei szalonka. (*Scolopax rusticola*.) Szent-Pál, Győr-Szigeth. Nagyobb sz. (*Sc. major*.) Rába-Patona. Közönséges sz. (*Sc. gallinago*.) Rába-Patona, Győr. Gyepi sz. (*Sc. gallinula*.) Abda, Győr. Nagyding. (*Numenius arcuata*.) Abda, Győr. Erdei külöd. (*Totanus areola*.) Koroncó, Győr. Piroslábu külöd. (*T. calidris*.) Koroncó. Feketefarku pocsály. (*Limosa melanura*.) Győr, Kóny. Bajnok küzdér. (*Lachetes pugnax*.) Radvány, Győr-Szigeth. Himnászmezében a gy. m.

5. **Szárcsák.** Vizi guvat. (*Rallus aquaticus*.) Győr, Kóny. Apró guvat. (*R. minutus* Pall.) Győr. Köz. haris. (*Crex pratensis* Bechst.) Győr. Gyirmóth, Ravazd. Fekete szárcsa. (*Fulica atra*.) Kóny, Győr. Zöldlábu szárcsa. (*Gallinula chloropus*.) Győr, Enese, Koroncó. Pöttös hóda. (*Rallus arzana*.) Győr, Győr-Szigeth, Duna-Szent-Pál, Szabadhegy.

VII. Uszók. (*Palmipedes*)

1. **Buvárok.** Bubos vöcsök. (*Podiceps cristatus*.) Fehértó, Győr, Győr-Szigeth. Apró v. (*P. minor*.) Fehértó, Győr. (*P. minutus*.) Fehértó, Győr-Szigeth. Fülel v. (*P. auritus*.) Győr-Szigeth. Fehértó. Fülel v. (*P. subcristatus*.) Fehértó. Jeges bukdár. (*Colymbus lacialis*.) Fehértó, Győr. Sarki b. (*C. arcticus*.) Fehértó. Apró b. (*C. septentrionalis*.) Koroncó 1860.

2. **Evezőlábúak.** Nagy kormár. (*Carbo cormoranus* M. et W.) Győr-Szigeth. R.-Sz.-Mihály 1859. Holló kormár. (*C. graculus*.) Rendes evezőlábú. (*Pelecanus onocrotalus*.) Fehértó. ♂ és ♀ Mayrhofer kanonoknál.

3. **Sirályok.** Rendes halászka. (*Sterna hirundo*.) Kóny, Győr. Fekete h. (*St. nigra* Briss.) Kóny, Győr. Apró h. (*St. minuta*.) Fekete-átu sirály. (*Larus marinus*.) Kóny, Kajár. Háromujju s. (*L. tridactylus*.) Kóny. Kacagó s. (*L. ridibundus*.) Sárgalábu s. (*L. fuscus*.)

4. **Kacsák.** Néma hattyu. (*Cygnus olor* Illig.) Ikrény. 1853. Zürke lud. (*Anser cinereus* M. et W. és *Anas anser domesticus*.) Fehértó. (A. segetum.) Kóny, Enese. Rendes ruca. (*Anas boschas*.) Kóny, Ötvevény-Szigeth. Kerce r. (*An. clangula*.) Kóny, Győr, Ötvevény-Szigeth. Sipos r. (*An. penelope*.) Fehértó, Enese. Kalános r. (*An. leucorhoa*.) Fehértó. Nyilfarku r. (*An. acuta*.) Fehértó. Hamvas r. (*An.*

ferina.) Fehértó. Fehérszemü r. (*An. leucophthalmos* Bork.) Kóny, Győ
 Apró r. (*An. crecca*.) Kóny. Fehérfejü r. (*An. mersa* Ball.) Kón
 (*An. fuligula*.) Kóny. Házi réce. (*Anas boschas domestica*.) Mindenüt
 (*An. glacialis*.) 1858. Koroncó. (*An. subcrecca* B.) Pézsmakác
 (*Cairina moschata* Flem.) Győr. Köz. buvár. (*Mergus merganser*
 Fehértó, Győr, Ötvevény-Szigeth. Búbos b. (*M. serrator*.) Fehért
 Enese, Győr-Szigeth. Apró b. (*M. albellus*.) Fehértó, Enese, Ötvevény
 Szigeth, Vének.

Hüllők. (Amphibia.)

A hüllőkről és halakról 10 évi megfigyelés nyomán saját aqua-
 riumomból vettem több érdekes adatot.

A) PIKKELYES HÜLLŐK. (SQUAMATA.)

1. Tajkosok. (Testudinata.)

Görög medencér. (*Testudo graeca*.) Egyes házaknál; így Kinder-
 mann győri kereskedő egyet 5 évig s 8 hóig tartott. Nőtt ezalatt 3 $\frac{1}{2}$
 latnyit. Köz. teknőc. (*Emys europaea* Schn.) Kerti tavakban. Egyi-
 válfaját, a törpét (*E. picta*) a muzeumi aquariumban hangyatojással
 tartottam, melyet kézből is elfogadott; vízi bogarak könnyen sebzik
 Hédervárott Viczay Héder ő exéja aquariumában.

2. Gyfkok. (Sauria.)

Zöld gyík. (*Lacerta viridis* Daud.) Kindermann győri keresked
 két évig tartott egy igen szép példányt, mohával kívül-belül bélelt
 nyilással bíró cserépben. Bőrét évenként darabokban vetette le. Eledel
 fakukac, saláta s nedves zsemlyeaprólék volt. Ha éhes volt, lakábó
 kijött, s mint a teknőcök szoktak, egyet ásított. Ilyenkor lisztférget
 darázst, csótánt is megevett. Ujabban kétfarkú eleven példányt hoztak
 mely 3 hétig hangyákkal és hangyatojással élt. Férge gy. (*L. agilis*.)
 Törékeny kuszma. (*Anguis fragilis*.) Győr.

3. Kigyók. (Ophidia.)

Vízi sikló. (*Coluber natrix*.) Mocsáros, füves helyeken. Köz
 pajzsóc. (*Vipera berus*.) Ritkán hegyekben rézkigyó néven.

B) MEZTELEN HÜLLŐK. (NUDA.)

4. Békahüllők. (Batrachia.)

Farkatlanok. (*Ecaudata*.) Zöld lombász. (*Hyla arborea*.)
 Inkább vizes füzesek-, berkekben. Az aquarium szikláján el- elüldögél,

bebocsátott legyet nyílsebesen kapja el, lábai- vagy nyelvénél fogva a száma üvegen is odatapadva, függve marad. Kecske b. (*R. esculenta.*) Gyepi b. (*R. temporaria.*) Eső után kicsinyei seregesen lepik el a földet. Tarkahasu meregy. (*Bombinator igneus Merr.*) kutakban és állóvizekben. Köz. varangy (*Bufo cinereus Schn.*) Pusztítására sünöket használnak.

Farkkal birók. (*Caudata.*) Tarajos göte. (*Triton cristatus.*) Győrött salamander név alatt, eső után a városrét melletti utakon is mászkálnak; a praterban a Pinnyéd mellett gyakori. Aquariumban kézből táplálható. Az eledelen könnyen összevesznek, amidőn egymásnak megragadott lábait órákig is szájakban tartják. Néha az aranyhalakat üldözik, farkuszonyaikat harapdadják. Időnkint egy-egy csigát, melynek héjába fejök befér, mint a hanyászéba (*Lymanaeus*), héjából kirázva falnak föl. Levegővételre lábaikat összecsapva, sebesen fölegyencesedve, furakodnak vízszinre. A mocsgák, (*Paludina*) közeledtökre szorgosan bezárják házok kapuját. Bőrüket nem darabokban vedlik le, hanem azt sziklához gyürve, egészen levetik egyszerre. Ily levedlett bőrt teljes épségben gyakran látni az aquarium vizében. Nyiltkopoltyus porontyai az aquariumban igen élénkek. Ott nem szaporodik.

Ugyanezen aquarium tetejében Pius Titiusnak az adelsbergi barlangból hozott angolna-götéje (*Proteus*) a vizsugártól fölüdült vízben oly fürge lett, hogy abból kidobta magát. Egy más példány, tiszta vízben ázalagokkal táplálkozva, 14 hónapig tartatott el.

H a l a k.

Megyénk folyói hajdan halban dúsabbak voltak, kivált a Duna, melynek nemesak Komárom mellett folyó részében volt annyi víza és tok, hogy egyszerre száznál többet is fogtak, hanem a győriben is. A Wönik — véneki — halászgymaton kívül — melyről már 1093-ban említés tétetik, — a Duna mentében több helyütt lehettek piscinák (vulgo tónya), vivariumok (vulgo bárka) és clausurák (vulgo segye, szogye), s talán a Duna mellett fekvő mai Szogye is attól vette nevét.

Husones, qui vocantur vizahal, lehettek nagy mennyiségben; azért adja Géza király (1141) a panonhalmi apátságnak a Geurinnél (Győrnél) fogott vizák harmadát. Volt még csuka, harsca, kárász, gadóc, Oláh Miklós szerint tok, kecsége, ponty, sügér, fogas, dörgöce sat. Az akkori minőség most is képviselve van, de nem a temérdek mennyiség. Ma valódi esemény, ha a győri Dunába nagyobb víza téved, mint ez körülbelül 15 év előtt a bácsai határ vízállásaiban az apály után történt. „A hal

ezen feltűnő szűke a malmok, hajók, főleg gőzösök okozta nyugtalanításnak, valamint az áradások ritkulásának tulajdonítható; miért is a folyók kevesebbé öntvén ki mellékágaikba, a halak ivásukat és így termékenyítésöket sem végezhetik s így napról-napra mindig jobban a Duna alsó részei felé húzódnak. "Azóta is meg-meglepi a győri halászokat (pl. a medvei révben 8 év előtt) egy-egy nagyobb példány viza, melynek ára régente aránylag nagyobb lehetett a mainál, ha még oly bőségben találtatott is, mert úgy látszik kedvelt s így kapós volt. Nádas mocsáraink, a Marcal, Rába, Rábca halakban még mindig eléggé bővelkednek.

A) PORCOSAK. (CHONDRACANTHI.)

I. Szabad kopoltyúsak. (Branchiostegi.)

Köz. tok. (Accipenser sturio.) Az öt pajzsu, négy szakállu, 12 láb hosszú és 100—200 fontnyi a Dunában. Viza-tok. (Accipenser huso.) Duna-ág Bácsánál, Óreg-Duna Medvénél s Gönyőnél. Sőreg-t. (A. ruthenus.) Kecsege néven, árképü orrával, 2'—4' és 10—40 font. Dunában Gönyő és Néma mellett.

II. Körszájuak. (Cyclostomata.)

Folyami orsa. (Petromyzon fluviatilis.) Aranyzivárványos szemekkel, tarka testével, violaszínü uszonyával, a Rába iszapjában. Aquariumban tovább élél, de a tisztáson ritkán látható.

B) CSONTOSAK. (OSTACANTHI.)

III. Lágyparáások. (Malacopterigii.)

1. Hasparások. (Malacopterigii abdominales.)

Csuka félék. Köz. csuka. (Esox lucius.) Lenyomott fejjel és elnyult testtel; a Marcal és Rábca nádasaiban 6—10 fontos. Aquariumban szökve, sebesen uszik, szelidíthetlen s a pontyokat meg-megtámadja és pedig az apróbbféle is.

Ponty félék Potykaponty. (Cyprinus Carpio.) Potyka néven, tojásdad testű, sárga oldalu, 4'—6', 20—24 font. Leginkább a Dunában s mocsárookban. Arany halak közt évekig eltartható.

Aranyhal. (Cypr. auratus.) Űvegekben, aquariumban sok színváltozáson megy keresztül, így feketén-tarkázott, tiszta arany színű, veresesbe hajló, aranysárga, néha megfehéredik. Minél kisebb, annál tartósabb. Egyenlő hőmérsékü vizet kíván. Etetéskor hangra csoportosan jönnek elő. A Lemna minor nagyobb mennyiségben ártalmas. Különben nem kényes. Megtörtént, hogy az uszó keringőc (Gyrinus natator) épen az

aranyhal szájába keringett, megfordult belsejében, anélkül, hogy valamelyiknek baja lett volna. Ha a vízben több apró moha képződik, ez is elég táplálkozásukra. Különben csak annyi zsemlye vagy ostya vetendő vizökbe, amennyit azonnal fölemésztenek, mert vizöket savanyítja. — Köz. kárász. (*Carassius vulgaris* Nils.) 8" — 10", a Dunában és Marcalban 1½ fontosak. Aquariumban a 1½"-nyi elég tartós. A kövi k. (*C. gibellio* Nils.) a kónyi tóban, koroncói nádasban, Markótán. Keserű diszponty. (*Rhodeus amarus* Agass). Ökle néven, vizszinen uszkál. A Duna-, de leginkább a Rába- és Rábécában. Folyami márna. (*Barbus fluviatilis* Agass). Orrhegyen bajszos, ragadozó, 2' — 3' a Duna-, Rába-, Rábécában 3 — 8 fontos. Folyami görgöcse. (*Gobio fluviatilis* Cuv.) máskint dörgöcse; 4" — 8", nagy pikkelyű; a Dunában, Győrött inkább a Rába- s Rábécában, meg mocsárookban; horoggal 2 — 4-latosokat fognak. Köz. compó. (*Tinca vulgaris* Agass.) Cigányhal néven; apró, sárgás pikkelylyel, nyálkás 1' — 2' és 2 — 8 fontnyi. Jó időkben a vízből kiveti magát. Rába, Rábca. Az állóvizekben levőt a horgászok selyemhalnak nevezik. Aquariumban az 1½"-nyi szelid és sokáig eltartható. A csigák petéit igen kedveli. Aranyos compó. (*Tinca chrysitis auratus*.) 5"-nyi példánya a Dunából került az aquariumba, de nagysága miatt meg nem élt. Dévér dobáncs. (*Squalius leuciscus* Heck.) Dévér-keszeg néven; gyors uszó, vékony, ezüstfehér pikkelyű, fehérhusu, izletes; Duna, Rába, Rábca. Horgon 3 — 6 fontosat fognak. Fényes-fehérke. (*Alburnus lucidus* Heck.) Könnyen hulló pikkelylyel; Duna, Rábca; horgon 1 — 1½ fontosak. Szellő-keszeg (*Cyprinus idus*.) Széljősponty, domboru háttal s nagy pikkelyekkel; 3 — 8 fontos; Duna, Fehértó. Jászponty. (*Cypr. jesus*.) Gyors uszó, vastag, széles testű, 2 — 10 fontos; a Duna sebes folyásu helyein; horgon 2 — 4 fontos. Jászkeszeg. (*Cypr. orfus*.) Veresszárnyu, aranyszivárványu, izletes husu; Duna; horgon ½ fontosak. Veresszemű ponty. (*Cypr. erithrophthalmus*.) Sáfránysárga szivárványu, husa nyáron izletes; Duna és Rába lassu folyásu helyein. Pirosszárnyu keszeg. (*Cypr. rutilus*.) Vérpiros hassal és alfeluszonynyal, 1 — 2 fontos, horgon ¼ — ½ fontosak; Duna, Rábca. Csik-tergély. (*Cobitis fossilis*.) Tavak- és mocsárookban. Aquariumban, tartós hal, szélvész előtt nyugtalan, a homokot felzavarja. Légvételre gyakran színre uszik, kivált a kisebbek élénk mozdulatu uszásukkal valódi diszei az aquariumnak; a kenyeret, hangyatojást mohón eszi; mozdulatlanságában néha élettelennek látszik. Kövi tergély. (*Cob. taenia*.) Kivált Győr mocsáraiban, vasuthidaknál Steinbeisser név alatt igen gyakori. Az aquarium egyik éke s nélkülözhetlen hala, örökké mozgó élénkségével; az aranyhalak ezzel leginkább megférnek; mohón eszik.

Harcsafélék. Köz. harcsa (*Silurus glanis*.) Duna- s Rábában $1\frac{1}{2}$ mázsa (1872. 13. darab), a medvei révben 6 mázsás is. Rábatonán a forgónál, külön e célra készített horgon (melyen lud volt csalétkül) 5—6 év előtt $2\frac{1}{2}$ mázsásat fogtak. Az aquariumba 5"-nyi hosszú került, mely három év alatt 1"-nyit nőtt. Kevésbé, de mégis szelidíthető. A hátára vetett eledelt nem érzi, de a bajuszával csak gyengén is érintkezőt nyílsebesen kapja el. Uszása méltóságos és a sok apró ponty, az egy falkában sereglő keszegek, a nyugtalankodó tergélyek, föl-fölfurakodó góték, lebegő merülyök, *Dytiscus* stb. közt igen feltűnő. Testének változatos márványzatánál fogva egyike szebb halainknak.

2. Torokparások. (*Malacopterigii subbranchii seu jugulares*.)

Gadócfélék. (*Gadoidei*.) Köz. menyhal. (*Lota flaviatilis*.) Tarka, nyálkás testtel, 1—3' 2—9 fontos; Duna, Rába; ez utóbbiban 3—4 fontosak.

IV. Tüskeparások. (*Acanthopterigii*.)

Sügérfélék. (*Percoidei*.) Folyami sügér. (*Perca fluviatilis*.) Egyfontosak a Marcal- és Rábceában; hálóval és horoggal fogják. Előfordul a Dunában is; mélyen és sebesen uszik. Aquariumban aranyhalakkal s más pontyokkal nem tartható, mert azokat folyton üldözi, uszonyaikat tépdeli. **Koles érdesz.** (*Perca Zingel*.) Barna keresztcsikos; Duna, Rábca; horgon $\frac{1}{2}$ fontosak. **Bucó érdesz.** (*Perca asper*.) 3—4 keresztcsiku; Duna és Rábca tisztás helyein. Rendes süllő-fogas. (*Lucioperca sandra* Cuv.) Könnyen emészthető, izletes húzával; Duna- és Rábában.

Páncélosok. (*Trigloidei*.) Bökös durbancs. (*Gasterosteus aculeatus*.) Háton és hason bökkel, 3" hosszú; töviseitől a vizek ragadozói is félnek. Győr mocsáros helyein nagy mennyiségben; a nép paptetűnek nevezi. Aquariumban sok nyálkát választván el, kényesebb halakra ártalmas; különben is többnyire rejtőzik.

Halkövből Ikrényben találtatott őscápa fog (*Carcharodon megalodon*) igen szép példánya.

Izállatok. (*Anthrozoa*.)

Rovarok. (*Insecta*.)

A megyénk területén található rovarpéldányok természetének élénkebb megvilágításához nem tartottuk érdektelennek itt-ott saját megfigyelésünk néhány adatával szintén hozzájárulni.

Bogarak. (Coleoptera.)

Cingolányok. (Cicindelidae.) Mezei cingolány. (*Cicindela campestris*.) *C. germanica*. *C. littoralis* Fabr., *C. hybrida*., *C. sylvicola* Meg., *C. sylvatica*.

Futoncok. (Carabida.) Omophrhon limbatum Fabr. Ritka. Parti könnyedőc. (*Elaphrus riparius* Oliv.) *E. uliginosus* Fabr. Kérges döfők. (*Procrustes coriaceus* Bon.) Violaszínű futonc (*Carabus violaceus* Fabr.) *C. cyaneus* Fabr. *C. clathratus* Fabr. *C. granulatus*. *C. hortensis* Fabr. Preyssleri Duftsch., *C. Escheri* Dahl. Ékény. (*Calosoma*.) Bábrabló ékény. (*Calosoma sycophanta* Fabr.) Fűrész-é. (*C. inquisitor* Fabr.) Pattogány (*Brachinus*.) Csergő pattogány. (*Brachinus crepitans*.) Panagaeus crux major Fabr. Ércszínű barang. (*Harpalus aeneus* Fabr.) Vörösesápu b. (*H. ruficornis* Fabr.) Feronia nigra Fab., *F. picimana* Dej., *F. melas* Creutz., *F. cuprea* Dej. Büzge idomu Zugand. (*Pelor blaptoides* Dej.) Zöldszárga fojtonc. (*Anchomenus prasinus* Fabr.), *A. angusticollis* Fabr., *Agonum parumpunctatum* Fabr., *A. sexpunctatum* Fabr. Barázdás gernye. (*Abax striola* Sturm.) *A. carinatus* Sturm., *Chlaenius festivus* Fabr., *Ch. Schrankii* Duftsch. Erdei holdarc. (*Molops terricola* Sturm.)

Merülyök. (Dytiscida.) Roeseli bukdász (*Cybister* Roeselii Curtis.) *Acilius sulcatus* L. Szélelt merüly. (*Dytiscus marginalis*.) Az aquariumban az elhullott csigákat és tergélyeket fölemészti, s így a vizet ártalmas anyagoktól megtisztítja. Légvételre gyakran színre jó s ott huzamosabb ideig lebeg. Közös étkezésben részt vesz, egy-egy falánkabb evőt elriasztva. Barna bukza. (*Colymbetes fuscus*.) Könnyűöd mozdulataival az aquarium élénkségét emeli. Áttetsző pocska. (*Laccophilus hyalinus* Erichs.) *Hydaticus austriacus* Sturm., *H. transversalis* Fabr. *Noterus crassicornis* Fabr. Keringőcök. (Gyrinidae.) Úszó keringőc. (*Gyrinus natator* Fabr.) Az aquariumban folytonos ide-oda keringésével a felszínen uszó halaknak alkalmatlan. Ugy látszik a gótlék emészti el.

Csiborok. (Hydrophilida.) Fekete csibor. (*Hydrophilus piceus*.) Ez valamint alakja aquariumban soká tartható, inkább növényt eszik; ezüstzománcos alrész a szurokfekete röppel ellentétben igen feltünnő teszi; lassabb uszkáló, mint a merüly vagy bukdász; gyakran sziklán pihen; földött aquariumban tartandó, mert éjjel kirepül. Hosszas tavonc (*Hydrobius oblongus* Herbst.) Kisebb volta- és élénkebb mozdulatainál fogva aquariumba való.

Peszérek, (Silphida.) Sirásó dögész. (*Necrophorus vespillo*.) Német d. (*N. germanicus*.), *N. humator* Fabr., *N. ruspator* Erichs., Ne-

crodes littoralis. Ráncos peszér. (*Silpha rugosa*.) Négy pontos p. (*S. quadripunctata*.) Sötét p. (*S. obscura*.) Sárga-vöröstoru p. (*S. thoracica*) *S. atrata*.

Holyvák. (*Staphylinida*.) Sárga holyva. (*Staphylinus caesareus* Cederh.) Rágonyos h. (*S. maxillosus*.) *S. murinus*. Feketeröpös gyorsa. (*Ocypus picipennis* Fabr.) *O. similis* Fabr. Partí pedér. (*Paederus riparius*.)

Porvák (*Dermestida*.) Szalonna- porva. (*Dermestes lardarius*.) Nedves ruhák, lom közt gyakori, szárított hangyatojásban észrevétlenül elszaporodik. (*D. murinus*.) Szücs- p. (*Attagenus pelliö*.) Néhány év előtt a katonai ruharaktárban igen el volt szaporodva. Tákajaki vírmász. (*Anthrenus scrophulariae*.) Eszköztári v. (*Anth. museorum*.) A dohánynedv (nicotin) legbiztosabban elemésztí.

Vönyészek (*Byrrhida*.) Köz. vönyész. (*Byrrhus pilula* Jll.) *B. varius* Fabr.

Kurtályok. (*Histerida*.) Egyszínű kurtály. (*Hister unicolor*.) Négyjegyes k. (*H. quadrimaculatus*.) Öblös k. (*H. sinuatus* Fabr.) *H. inaequalis* Fabr.

Turonyok. (*Scarabeí*.) Orrszarvu tülkőnc. (*Oryctes nasicornis*.) Meleg házak-, ólakban kora tavasszal gyakori. Öves csajág. (*Trichius fasciatus*.) *Valgus hemipterus*. Aranyos diszély. (*Cetonia aurata*.) Zöld. d. (*C. viridis* Fabr.) Borzas d. (*C. hirtella*.) *Pettyes d.* (*C. stictica* Fabr.) *C. speciosissima* Scop. Ritkább. *Affinis* Andersch. *C. marmorata* Fabr. *Phyllopertha horticola*. Bozótí szípoly. (*Anisoplia fruticola* Fabr.) *A. agricola* Fabr., *A. crucifera* Herbst. Zöld döbör. (*Anomala vitis* Fabr.) *Juliusi d.* (*A. Frischii* Fabr.) Kalló-cserebüly. (*Polyphylla fullo*.) Köz. cs. (*Melolontha vulgaris* Fabr.) Nyaratszaki cs. (*Rhizotrogus solstitialis*.) *R. aequinoctialis* Fabr. *Serica holosericea* Scop. *S. brunnea* L. *Homaloplia ruricola* Fabr. *Anoxia pilosa* Fabr. Ganaji turony. (*Geotrupes stercorarius*.) Erdei t. (*G. sylvaticus* Panz.) *G. vernalis*. Nagyfű csajkó. (*Lethrus cephalotes* Fabr.) a szőlők hajtásait lerágja. Jámbor labdár. (*Ateuchus pius* Jll.) Kajáron, másutt ritkább. Labdacsi galacsár. (*Gymnopleurus Mopsus* Pall.) *Onthophagus vacca*., *O. Schreberi*., *O. taurus*., *O. coenobita* Herbst., *O. nuchicornis*., *O. tages* Muls, *O. ovatus*., *Oniticellus flavipes* Fabr. Holdu saroly. (*Copris lunaris*.) Házi ganajóc. (*Aphodius fimetarius* A.) *fossor*., *A. foetidus* Fabr. *A. sordidus* Fabr., *A. inquinatus* Fabr., *A. sus* Fabr., *Rhyssenus asper* Fabr.

Agancsárok. (*Lucanida*.) Szarvas agancsár. (*Lucanus cervus*.) Egyenközű zergély. (*Dorcus parallelipedus*.)

Pompályok. (Buprestida.) Buprestis novemmaculata. Chal-cophora Mariana. Kétpettyes mezőr. (Agrilus biguttatus Fabr.) Sötétes füstönc. (Capnodis tenebrionis.) Gyászos kisa. (Perotis lugubris Fabr.)

Szökesérek. (Elaterida.) Eucnemis capucinus Ahrens. Melanotus castanipes Payk. Lacon murinus. Athous longicollis Fabr. **Toros szüvér.** (Cardiophorus thoracicus Fabr.) Ampedus sanguineus. **Ludius ferrugineus.** Diacanthus latus Fabr. Agriotes pilosus Fabr. **Vöröslábu vivonc.** (Melanotus rufipes Herbst.) M. niger Fabr. Elater obscurus Fabr. E. hirtus Herbst. E. filum Fabr. E. segetis Bjerck. Adrastus pallens Fabr. A. pusillus Fabr. Cryptohypnus bimaculatus Fabr.

Mecsek. (Lampyrida.) Világító mecser. (Lampyris noctiluca.)

Puhárok. (Telephorida.) Barna hóbogár. (Cantharis fusca.) C. dispar. Fabr. C. livida. C. melanura Fabr.

Hólagányok. (Melyrides. Malachii.) Malachius aeneus. M. bipustulatus. M. rubricollis Fallén. M. pulicarius Fabr.

Táltékok. (Tillida.) Méhész szörkély. (Trichodes apiarius.) **Hangyász tálték.** (Clerus formicarius.) Cl. mutilarius Fabr.

Furdancsok. (Ptinida.) Tolvaj furdancs. (Ptinus fur.)

Kopogárok. (Anobia.) Fakó makancs. (Anobium paniceum.) **Apate capucina.**

Feketélyek. (Melanosomata.) Halotti büzge. (Blaps mortisaga.) Homoki csorva (Opatrum sabulosum.) Diaperis boleti. Bolithophagus reticulatus. Lisztrejtyény. (Tenebrio molitor.)

Derencsek. (Čistelida.) Omophlus lepturoides Fabr.

Tűzszinűek. (Pyrochroida.) Biborszínű tűzszinbogár. (Pyrochroa coccinea.)

Anthicidák. (Anthicida.) Anthicus monoceros Gyll.

Marókák. (Mordellida.) Törös maróka. (Mordella aculeata.)

Izgoncok. (Cantharida.) Hólyaghuzó izgonc. (Lytta vesicatoria.) Szíriai i. (L. syriaca.) Epicauta dubia Oliv. Köz. nünűke. (Meloe proscarabeus.) Violaszínű n. (M. violaceus Marsh.) Rövidnyaku n. (M. brevicollis Panz.) Ráncos n. (M. rugosus Ziegl.) M. decorus Brandt. M. variegatus Donovan. M. reticulatus Ziegl. Változékony nyüzse. (Mylabris variabilis Tauscher.) Hapalus bimaculatus.

Zsizsikfélék. (Bruchida.) Borsó-zsizsik. (Bruchus pisi.) Rhinomacer lepturoides Fabr.

Ormányosak. (Curculionida.) Nyírligeti eszelény. (Rhynchites betuleti Fabr.) A gazdasági egylet meghatározásra küldte be; a

szőlőkben igen elszaporodott és pusztító. *R. Bacchus*. Magyarhoni e. (*R. hungaricus* Fabr.) Gyümölcsfa hüvelyész. (*Apion pomonae* Fabr.) *A. frumentarium*. *Attelabus curculionides*. *Chlorophanus viridis*. *Polydrusus micans* Fabr. *Tanimecus palliatus* Fabr. Márványzott di eser. (*Cleonus marmoratus* Fabr.) Bazázda-ormányu d. (*Cl. sulcirostris*.) Ferde d. (*Cl. obliquus* Fabr.) Kétjegyves kérgész. (*Lepyrus binotatus* Fabr.) *Hylobius abietis* Fabr., *Molytes germanus*. *Phytonomus rumicis*. Fagyalfogor. (*Otiorhynchus ligustici*.) A gazdasági egyeslet meghatározásra küldte, szintén pusztítja a hajtásokat; a vidéken sároshátú néven ismerik. Kerekdedes fogor (*Ot. orbicularis* Herbst.) *Ot. gemmatus* Fabr. *Lixus paraplecticus*. *L. Ascanii* *L. Erihrinus acridulus*. *Lignyodes enucleator* Panz. Köz. makkony (*Balaninus nucum*.) *Tychius quinquepunctatus*. *Cionus thapsus* Fabr. *Chryptorhynchus lapathi* *Sphenophorus abbreviatus* Fabr.

Szűfélék. (*Bostrychida*.) Betűző szu. (*Bostrychus typographus*.)

Cincérek. (*Cerambycidae*.) *Spondylis buprestoides*. *Prionus coriarius*. Hős cincér. (*Hammaticherus heros* Fabr.) Cser-c. (*H. cerdo* Fabr.) *Koehleria biborék*. (*Purpuricenusa Koehleria* Fabr.) Pézsmá-illár. (*Aromia moschata*.) *Rosalia alpina*. Vérszinű bájlár. (*Callidium sanguineum*.) Változékony b. (*C. violaceum*.) *Criocephalus rusticus*. Ives torgomb. (*Clytus arcuatus*.) Virányi t. (*Clyt. floralis* Pall.) Ékes t. (*Clyt. ornatus* Fabr.) *Clyt. detritus*. *Clyt. mysticus*. *Clyt. plebejus* Fabr. *Clyt. rhamni* Germ. *Stenopterus rufus* *L. Acanthoderes varius* Fabr. *Astonymus aedilis* *L. Szövő veszke*. (*Lamia textor*.) Szomorú kosány. (*Morinus tristis* Fabr.) Fekete izmóc. (*Dorcadion morio* Fabr.) Vörösbarna i. (*Dorc. fulvum* Scop.) Vöröslábu i. (*Dorc. rufipes* Fabr.) Nyárfá-nyikor. (*Saperda populnea*.) Karhári ny. (*Sap. carcharias*.) *Oberea linearis*. *Agapanthia cardui* Fabr. Maró nyakar. (*Rhagium mordax* Fabr.) Fűrész ny. (*Rh. inquisitor*.) Hatfoltos karsa. (*Pachyta sexmaculata* Marsh.) *Leptura rubrotestacea* Ill. *Strangalia quadrifasciata*. *Str. melanura* *L.*

Zománycák. (*Chrysomelida*.) Nyílfeű bada. (*Donacia sagittariae* Fabr.) *D. vittata* Oliv. *D. crassipes* Fabr. Sárhordó hengenye. (*Lema merdiger*.) *L. duodecimpunctata*. *L. asparagi*. *L. cyanella*. Zöld pajzsa. (*Cassida viridis*.) *C. austriaca* Fabr. Varádcis nyáma. (*Adimonia tanacetii*.) *Ad. rustica* Fabr. *Ad. capreae*. *Phyllobrotica quadrimaculata*. *Agelastica alni*. *Orsodacna cerasi* Lacord. *Luperus rufipes* Fabr. Veteményi szökőnc. (*Haltica oleracea*.) *H. rufipes*. *H. nemorum*. *H. fuscipes* Fabr. Vérszélű zománycák. (*Chrysomela sanguinolenta*.) *Pompás z.* (*Chrys. fastuosa*.) *Violaszinű z.* (*Chrys. violacea* Fabr.) *Füvi z.* (*Chrys. graminis*)

Gabonai z. (*Chrys. cerealis.*) *Chrys. marginata*, *Chrys. göttingensis* Fabr. Héricsi vágcomb. (*Entomoscelis adonidis* Fabr.) A gazdasági egyeslet meghatározás végett küldte be, több holdnyi repcét elpusztított. Diszes arany. (*Chrysochus pretiosus* Fabr.) Nyárfa-lenke. (*Lina populi.*) tremulae Gmel. aenea. Hatpettyes lapagy. (*Gonioctera sexpunctata* Fabr.) Tormaferdőc. (*Plagiodera armoraciae.*) Cikszipar-hasholyga. (*Gastrophysa poligoni.*) Hosszulábu bolyhár. (*Lachnaia longipes* Fabr.) Sima lapagy. (*Clytra laeviuscula* Ratzeb.) *Cl. bucephala* Fabr. *Cl. aurita* Fabr. Labidostomis tridentata. Selymes ferej. (*Cryptocephalus sericeus.*) Kétvonalos f. (*Crypt. bilineatus.*) *Crypt. coloratus* Fabr. *Crypt. Moraei* Fabr. *Crypt. minutus* Fabr. *Crypt imperialis* Fabr. *Coptocephala quadrimaculata.*

Bödék. *Coccinellida.*) Hétpettyes böde. (*Coccinella septempunctata.*) Kétpettyes b. (*Cocc. bipunctata.*) Ötpettyes b. (*Cocc. quinquepunctata.*) Tizennégy bibircses b. (*Cocc. quatuordecim pustulata.*) *Cocc. mutabilis* Scriba. *Cocc. novemdecim punctata.* *Cocc. livida* Deg. *Cocc. septemmaculata* Tigny. *Cocc. duodecim punctata.* *Cocc. tredecim punctata.* *Halyzia octodecim guttata.* Két bibircses ajkonec. (*Chilocorus bipustulatus.*)

Hártyaröpük. (Hymenoptera.)

Rendkívüli nagyságu, közönséges- egy, mint lódarázs-fészkek találhatók megyénkben: lombokon, régi odvas fákon, hidak alatt, padlásokon stb. Révfaluból muzeumunkba legújában 3' magas, hullámszerű szerkezetű lódarázs-fészkek kerültek, melynek lakói már annyira szelidek voltak, hogy a közelgőket nem csípték meg.

1. Fűrészalakú tojócsővel. Zöhérfélék. (*Thentredonidae.*) Rózsa-erdenyész. (*Hylotoma rosae.*) Vöröstérdű álnonc. (*Dolerus gonager.*) Fekete á. (*D. niger.*) Kétöves zöher. (*Thentredo bicincta.*) Törzsök (*Siricidae.*) Óriási törzök (*Sirex gigas.*)

2. Fonálidomú tojócsővel. Aranyok. (*Chrysidae.*) Köz. arany. (*Crysis ignita.*) Gubonok. (*Gallicolae.*) Tölgylevelű gubonc (*Cynips quercus folii.*) *C. quercus calicis* Burgsdorf. *C. fecundatrix* Hartig. Rózsa g. (*Cyn. rosae.*) Fűrészek. (*Ichneumonidae.*) Vivó fűrész. (*Ichneumon luctatorius.*) Ingerlő F. (*I. Instigator* Fabr.) Kőtekedő f. (*I. fusorius.*) Tégla-vörös meselény (*Ophion luteus* F.) Törzshernyész. (*Campoplex pugillator.*) *Cryptus spinosus.*

3. Tojófullánkkal. Hangyák. (*Formicidae.*) — Vörös hangya. (*Formica rufa.*) Herculan. (*F. herculeana.*) Vörös hengey. (*Myrmica rubra.*) A pátkai, tényői, nyul-hegyekből a győri piacra

nagy mennyiségű hangyatojást hordanak; kora tavasszal a herculani, később a vörös hangyaét. Vérfaru bubár. (*Scolia haemorrhoidalis.*) Kétöves b. (*Sc. bifasciata.*) Darázsok. (*Vespidae.*) — Köz. darázs. (*Vespa vulgaris.*) Szürke fészke a győri muzeumban. Szitári darázs. (*Vespa crabro.*) Sárgás fészke a győri muzeumban. Méhfélék. (*Apidae.*) — Keztyűs virha. (*Anthidium manicatum.*) Szelid méh. (*Apis mellifica.*) Lovagi pöször. (*Bombus equestris.*) Földi p. (*B. terrestris.*) Kövi p. (*B. lapidarius.*) Feketekék dándár. (*Xylocopa violacea.*)

Pikkelyröpiék. (Lepidoptera.)

Az elősorolandó lepék egyrésze Koroncó, legnagyobb része pedig Győrvidékéről való. Némelyik — mint a szilva-pohók, (*Gastropacha pruni*) évekig elkerülte a figyelmet. Ritkább a tölgylevelű pohók — (*Gastropacha quercifolia.*) s szőlőszender. (*Deilephila elpenor* O.) Az igászkák- és boglárkákban (*Zigaena*, *Lycaena*) elég változatoság található. Karórépa-özöndéket (*Pontia napi*) a mult enyhe télen már 1872. dec. közepén fogtak.

I. Naplepék. (*Diurna.*) *Nymphalina.* — Tarkályok. (*Melitaeae* F.) Környezett t. (*M. cinxia.*) Iker t. (*M. dydima* Esp.) Kora t. (*M. maturna.*) *M. lucina.* *M. dactinna* E. *M. parthenia* O.

Csillerek. (*Argynnis* F.) — Aglaja cs. (*Ar. Aglaia.*) Pandora cs. (*Ar. Pandora.*) Latonia cs. (*Ar. Latonia.*) *Ar. Hecate* F. *Ar. Niobe.* *Ar. Adippe* F. Szöglencek. (*Vanessae.*) — Bógács sz. (*V. cardui* F.) Jo. sz. (*V. Jo. F.*) C sz. (*V. c. album* F.) Róka sz. (*V. polychloros* F.) Csalán sz. (*V. urticae* F.) Gyász sz. (*V. Antiopa* F.) Atalanta sz. (*V. Atalanta* F.) Enyhészek. (*Limenites.*) — Nyárfa e. (*Lim. populi* F.) *Lim. sybilla* F. *Lim. Camilla* F. Szinék. (*Apatura* F.) — Szivárvány sz. (*Ap. iris* F.) *Satyrina.* Szemőcök. (*Hipparchia* F.) — Galathea sz. (*H. Galathea.*) Janira sz. (*Janira.*) *Ep. Arcanius* L. *Pararga Megaera.* *P. Abaera.* *P. Egeria.* *Satyrus Hermione.* *S. Proserpina* W. *V. S. Briseis.* Özöndékek. (*Pieridina.*) Özöndékek. (*Pieris* Schrank.) Galagonya ö. (*P. Crataegi.*) Káposzta ö. (*P. brassicae.*) Karórépa. (*P. napi.*) Hajnali ö. (*Anthocharis cardamines.*) Suránok. (*Colias* Boisd.) *C. Myrmidone.* *E. Halványsárga s. (C. Hiale.)* *Edusa s. (C. Edusa.)* *Benge s. (Rhodocera rhamni.)* *Boglárkák. (Lycaenina.)* — *Boglárka. (Lycaena F.)* *L. Damon* F. *L. Cyllarus* F. *L. Acis* W. *V. L. Alsus* F. *L. Arion* L. *L. Daphnis* W. *V. L. Argus* L. *L. Aegon* Bkh. *L. Amyntas* F. *L. Alexis* F. *L. Adonis* F. *Polyommatus Phlaeas.* *P. virgaureae* L.

. Circe W. V. Thecla ilicis O. Th. rubi L. Th. quercus E. Pillan-
ók. (Papilionina.) Vörpety. Doritis O. Apollo v. (D. Apollo.) D.
Inemosine L. Thais F. — Th. Polyxena W. V. Pillangó.
Papilio.) Fecskefarku p. (Pa. machaon.) Kardos p. (Pa. podalirius.)
. Alexanor E. Búskák. (Hesperidina.) Syrichtus carthami O. Sy-
tillum H. Sy. alveolus O. Sy. Tages. Hesperia comma. H. syl-
anus F.

II. Estlepkék. (Crepuscularia.) — Igászkák.
Zygaenidae.) Igász. (Zygaena F.) Z. minos L. Z. brizae
. Z. achilleae E. Z. lonicerae E. Z. filipendulae L. Z. onobrychis
. Z. ephialtes L. Ino Leach. Ino statices L. Rovancsok.
Syntomidea.) Rovancs. (Syntomis Ill.) S. phegea L. Szit-
árok. (Sesioidea.) Trochilium Scop. Tr. apiforme H. Szit-
ár. Sesia Lasp. Sesia cynipiformis E. S. culiciformis. S. tipuli-
formis. Szenderek. (Sphingina.) Pödörnye. (Macroglossa O.)
M. stellatarum L. Szender. (Sphinx.) Sph. elpenor O., barack virág-
örös színével ritkább. Sph. porcellus O. Sph. euphorbiae O. Sph.
lugstri. Sph. convolvuli. Boszor. (Acherontia O.) Halálfejú b.
A. atropos O.) Szürkülény. (Smerinthus Latr.) Sm. tiliae.
Sm. ocellatus O. Sm. populi.

III. Éjlepkék. (Nocturna.) — Pávaszemek. (Saturnina.)
Pávaszem. (Saturnia Schr.) S. pyri W. V. S. spini W. V.
S. carpini W. V. Foltár. (Agria O.) A. tau. O. Endromidea.
Endromis O. E. versicolora L. Szövöncök. (Bombycina.)
Pohók. (Gastropacha O.) G. betulifolia F. G. quercifolia. Pata-
házáról. G. pruni legritkább. G. neustria. Notodontina. Villa-
rark. (Harpyia O.) H. vinula. Farál. (Pygaera O.) P. vagy
Phalera bucephala. Arctioidea. Nyútag. (Orgyia O.) O. antiqua.
O. vagy Dasychira pudibunda. Szindisz. (Euprepia. Arctia
Schrank.) E. villica. E. purpurea. Callimorpha Latr. C. dominula.
C. jacobaea. Éjencek. (Noctuceae.) Éjfélész (Acronycta O.)
Ac. rumicis. Agrotis pronuba. Kajárról. Vetemér. (Mamestra Tr.)
M. brassicae. Éjdisz. (Plusia Tr.) P. gamma. P. moneta F.
Csallang. (Catocala Schrank.) C. fraxini ritkább. C. nupta.
Pataházáról. Bájpszinér. (Eucledia O.) E. mi. Eumelia Hb.
Eum. sulphuralis. Mérészek. (Geometrae.) Abraxas Leach.
A. grossulariata L. Bincs. Boarmia Tr. B. cinctaria W. V.

IV. Apró lepkék. (Microlepidoptera.) Tüzikék.
(Pyrallidina.) Liszke. (Asopia Tr.) A. farinalis. Moly-
félék. (Tinoidea.) Moly. (Tinea Zell.) T. granella. T. pellionella.

Tollancok. (Pterophorina.) Tollanc (Pterophorus Zell Pt. pterodactylus. Aciptilus Zell. Ac. pentadactylus.

Kétröpük. (Diptera.)

A mersziposak (Proboscidea) közül. Szunyogfélék: (Culicida.) Szunyog. (Culex.) C. pipiens. Orrmányua (Rostratae.) Tipoly. (Tipula.) T. oleracea. T. gigantea Sch. Pöcsökfélék. (Tabanidae.) Pöcsök. (Tabanus.) T. bovinu T. tropicus. Cincurfélék. (Bombyliidae.) Cincur. (Bombylius B. flavipes és ater Scop. Zögér. (Anthrax. Scop.) A. morio Fabr. (flava M. Legyek. (Muscidae.) Gyelme. (Tachina. Meig.) T. fer alakai nedves homokban. Husonc. Sarcophaga M. S. carnaria. Légy (Musca.) M. vomitoria és caesar. Bögölyfélék (Oestridae Bagócs. (Gastrus M.) G. equi. Bögöly. (Oestrus.) Oe. bovis, ovi equi Fabr.

A mersziptalanok közül. Bábnemzők. (Pupipara. Csimbe. (Hippobosca.) H. equina. Édecs. (Melophagus.) Hipp. ovina

Recésröpük. (Neuroptera.)

I. Árcsaposak. (Subulicornia.) Acsafélék. (Libellulina.) Acsa. (Libellula.) L. depressa. L. quadrimaculata, vulgat és splendens. Hosszány. (Aeschna.) Ae. rufescens. Leke. (Agrion. A. virgo L. és puella L. Kérészek. (Ephemera.) Kérész (Ephemera L.) E. vulgata. Szaporesa. (Palingenia.) P. longicauda.

II. Hosszesáposak. (Longicornia.) — Redősröpük (Plicipennia.) Tegzér. (Phryganea.) Ph. grandis. Mocsga. (Limnophilus.) L. rhombicus. Laposröpük. (Planipennia.) Fátyolka (Hemerobius.) H. perla L. Hangyale. (Myrmecoleon M.) M. formicarius Györött s a szentiváni homokban.

III. Rágók. (Corrodentia.) Szukoly. (Troctes.) Tr. domesticus. Tegzerek és szitakötők alakai és bájai az aquariumban tarthatók Védve levén fűszál és ágacskákból alkotott házak által, a többi állatol föl nem falják, míg maguk a legfalánkabbak.

Egyenesröpük. (Orthoptera.)

A szárnyasokból. Sáska. (Acridium.) A. stridulum. Locusta viridissima. Csücsör. (Truxalis.) Tr. nasuta. Tücsök. (Gryllus.) Gr campestris és domesticus. Áska. (Gryllotalpa.) Gr. vulgaris Latr Táltor. (Mantis.) M. religiosa, ritkább. Csótán. (Blatta.) Bl. orientalis és lapponica. Ollár. (Forficula.) F. auricularia.

A szárnyatlanokból. Szörkés. (Trichodectes.) Tr. latus

(Félröpűk. (Hemiptera.)

I. Külön röpűsek. (Heteroptera.) Pajzsány. (Tetyra.) *nigrolineata* F. és *maura* F. Badacs. (Cydnus.) *C. tristis* F. és *bicolor*. Lacka. (Cimex.) *Pentatoma*. *P. nigricorne* F., *prasina*. s *baccarum*. Uposka. (Eurydema.) *Eu. oleracea*. Palancs. (Coreus.) *Co. marginatus* és *radratus*. F. Vörelény. (Pyrrhocoris.) *Py. apterus*. Bodobács. (Lygaeus.) *y. saxatilis* Scop. és *equestris*. Poloska. (Acanthia.) *Ac. lectularia*. Kevésbé elterjedve mint aránylag a városokban szokott lenni. oncs. (Reduvius.) *R. haemorrhoidalis*. Uzska. (Notonecta.) *N. glauca*. quariumban figyelmet kelt hátuszása, de nem igen tartható, mert az latokat csipdesi. Bukály. (Nepa.) *N. cinerea*. Aquariumban az állatok itegése, valamint az Uzsár. (Naucoris.) *N. cimicoides*. L. Hydrometra *custris* és *stagnorum*.

II. Egyenlő röpűek. (Homoptera.) Kabóca. (Cicada.) *Ci. aematodes* és *orni*. Centrotus. *Ce. cornutus*. Levelész. (Aphis.) *A. osae*.

Héjancok. (Crustacea.)

Vértések közül a köz. ráknak (*Cancer Astacus*.) s válfájának a ekeke ráknak meggyénk bővében van. A Rába, Rábca, Marcal még inkább, aint a Duna. Aquariumban a götte ismeri gyöngéjét, t. i. mellének rányzott fejütéssel csapja agyon.

Gyűrűsekből a vízi repecs, (*Asellus aquaticus*) köz. zsgore, (*Arma-lillo vulgaris*) s a fali ászka (*Oniscus asellus*) fordul elő. Ritkább a renge (*Julus*.) *J. terrestris*. Gyakori a rinya. (*Scolopendra*.) *Sc. forficata*. Fabr.

Pajzsosokból évek előtt selébet, (*Apus*) *A. productus*, *Mononulus cancriformis* hoztak. Aquariumban meglepő sajtászerű uszása, folyton lebegtetvén 60 pár kopoly lábát. A halak félnek tőle és szorgosan kikerülik.

Pankányok (Arachnidae.)

Bökölkökből a botrogféle ollór (*Chelifer caneroides*) fordul elő: könyvtárakban, kevésbé lakott szobák függönyredői közt. Oldaltfutása a rákra és bökölyre emlékeztet. Keresztes-, házi pókon és zugáron — (*Segestria*) — kívül nem is említve a szövért — (*Phallangium*) — kutyákban előfordul a kolláncs (*Ixodes marginatus*).

Gyűrűnyök. (Annulata.)

Sörtésekből, földi giliszta (*Lumbricus terrestris*), a fő veregetése által idézik föl a horgászok csalétkül. **L á b a t l a n o k b.** (*Apoda*) a rendes háromféle nadály: orvosi-, ló- és magyarnadály. (*H. medicinalis*, *officinalis* és *nigrescens*.) Aquariumban tojasokat ra amidón fehér tajték veszi körül. A fekete lapárt (*Planaria nigra*) ham elnyeli valamelyik götte, vagy hal.

Bellények. (Entozoa.)

Bellényekből édesvizben előfordul a vízi fonalóc (*Gordius aquaticus*.) Orsonyák (*Ascaris*) és szalagférgek: hosszisz galandóc - (*Taenia solium*) s széles gödrény (*T. lata*).

Puhányok. (Mollusca.)

Mint szintén kevésbé hozzáférhetők inkább aquariumban tanulmányozhatók. Célszerű egy külön aquariumot szárazföldi csigák számára tartani, melyben csak annyi nedvesség van, amennyi mohok s egyéb nedves helyi növények p. pénzlevelű lizinkák (*Lysimachia nummularia imer* (*Stratiotes*) stb. fentartására szükséges. Mozgás, érzés, táplálkozás, tenyészés, mind kényelmesen, s a mi fő, biztosan tanulmányozhatók ez esetben. A hanyász (*Lymnaeus*) tovasikló mászása által az üveget, követ, a mohától tisztogatja. A moesga (*Paludina*), veszélyt sejtven ajtaját sebesen becsapja. A tányérok (*Planorbis*) étkezése nyessedő mintha csak hernyó harapdálná a vízi növény leveleit. A vizek légcstartorna által lélekzenek, melyet vízszinén szabadon tartanak; a petéket hosszsz hártýákban növények-, kövek-, vagy az aquarium üvegére rakják.

Haslábuak. (Gasterepoda.)

I. Tüdősek. (Pulmonata.)

A.) Földiek. Héjincs. (*Limax*.) Vetési h. (*L. agrestis*) *L. hortensis*, *L. maximus* pincékben, erdőkben; kertekben emésztésökre az utakra hamut hintenek, melybe ha nedves testét göngyöli, veszve van. Biga. (*Helix L.*) Szilvási b. (*H. pomatia*.) *H. adspersa* Müll. Ligeti b. (*H. arbutorum*.) Kerti b. (*H. hortensis* Müll.) Berki b. (*H. nemoralis*.) *H. fruticum* Müll. *H. incarnata* Müll. *H. intermedia* Fér. Falha. (*Bulimus Scop.*)

kos f. (*B. radiatus* Br.) Zárász. (*Clausilia* Drap.) Kétfogu z. (*Cl. ens* Drap.) *Cl. similis* Charp. Babár. (Pupa Drap.) *P. frumentum* ap.

B.) Édes-vizek. Tángyér. (*Planorbis* Müll.) Köz. t. (*Planorcorneus* Drap.) *Pl. nitidus* Müll. Halak társaságában az aquariumban jó tenyésztésre legalkalmasabb, mert szűk mentyűjébe vonván magát, jól góték által ki nem rázható, bogarak, halak által nem sérthető. Kete testével a fehér kavicsra csuszva már messziről feltűnik. Petéirak, de a halak azt csakhamar fölemésztik. Tanulmányozásra legyszerűbb külön üvegbe helyezni. A hártya egyes pontjai mindinkább elmulnak, míg egy-egy gombostű foknyi pont mozogni, kiválni kezd. Jó biztos helyen fölnevelhető. Néha egy-egy a vízszin felett, az üvegen szárazon marad s így elvész. Hanyász. (*Lymnaeus* Menke.) Poszayi h. (*Lymn. stagnalis* Drap.) Mocsárainkban legközönségesebb. Aquariumban igen sok nem tartható, kivált üreges sziklák közt, mert egyes mentyűjével könnyen befurakodik, öblös szája pedig megakad s ott vesz. Lélelkző szerve folyton látható. Bennveszett hanyászok tisztítását góték, merülőök végzik. *L. palustris* Müll. *L. vulgaris* Müll. *L. ovatus* Drap. *L. auricularis* Drap.

II. Fésűs kopoltyusok. (*Pectinibranchia*.)

Mocsiga. (*Paludina* Lam.) Szülő m. (*P. vivipara*.) Mocsárainkban közönséges, aquariumban bronzszinű testével a többtől elüt. Inkább sziklákon és fenéken mozog.

Kagylók. (*Conchifera*.)

Folyóink- s mocsárainkban a foginacsok (*Anodonta*) s gyöngyikék (*Unio*) szokott fajai fordulnak elő. Kivált a hattyu-foginacs (*Anodonta gynea* Dr.) rendkívüli nagy minőségben a Rábában. A kacsafoginacs (*Anodonta natina* Dr.) aquariumban tartható, ha a góték kinyújtott testöket nem harapdálnák. Különbösen ha a fővény fölött a kavics igen apró, borsógyságú: amabba mentyűjével befurakodva az aquariumban körutat nyak, melynek nyoma szépen látható.

MÁSODIK RÉSZ.

TÁRSADALMI VISZONYOK.

1. Terület és igazgatás.

Dr. Kautz Gusztávtól.

Győr vármegye 24·60 osztrák □ mértföldnyi területtel bír, és megye székhelyét képező Győr szab. kir. város — mint önálló törvényhatóság — területén kívül közigazgatási tekintetben három járásra: az egyesített tó-sziget-csilizközi, a sokorói és pusztai járásokra van elosztva, mely területen Szent-Márton és Téth mezővárosokon kívül 10 falu és 44 pusztatelep létezik. *)

A megye közigazgatásának központját és székhelyét szab. királyi Győr városa képezi, melynek területén a megyének terjedelmes zékháza van, melyben bizottmányi közgyűléseit tartja, és a hol a központi hivatalok elhelyezvők. — A megyei hatóság élén a főispán áll, mely méltóságot 1868 óta Héderváry Viczay Héder gróf, valóságos belső titkos tanácsos viseli. A megyei tisztikart alkotják: az alispán, főjegyző, ügyész, 2 árvaszéki ülnök, 3 szolgabíró, 2 aljegyző, pénztárnok, ellenőr, számvevő, központi árvagyám, főorvos, főmérnök, 3 járási orvos, úti biztos és levéltárnok, megfelelő számú kezelő és szolgaszemélyzettel. A közbiztonsági közegek élén a csendbiztos áll, kinek 33 jól fölfegyverzett pandur három szakaszban van parancsa alá helyezve; a megye-üzlet közvetlen felügyeletét pedig egy várnagy gyakorolja.

A megye bizottmánya áll 168 tagból, kiknek felét a megye leg-őbb egyenes királyi adót fizető lakosai, másik felét a megye közönsége által választottak képezik. Gyűléseit rendszerint évnegyedenként tartja; évi költségvetése 54,000 forintot tesz.

A megye székhelyét képező szabad királyi Győr városa önálló törvényhatóságot képez, és mint ilyen szintén az 1870-ik évi 12 törv.-cikk szerint van szervezve. A városi hatóság élén a főispán áll, mely méltóságot 1871 óta Balogh Kornél udvari tanácsos viseli. A város tisztikarát képezik: a polgármester, 3 tanácsnok, főjegyző, 2 aljegyző, 2 számvevő, házi-, adó-, árva- és alapítványi pénz-

*) Ez adatok az 1870. évben eszközölt népszámlálásból merítvők.

tárnokok és ugyanannyi ellenőr, főügyész, főmérnök, főorvos, fősebesz számtartó és levéltárnok. A közbiztonsági közegek élén áll: a város kapitány, alatta a főhadnagy és 3 külvárosi hadnagy, parancsnokságul alatt pedig 45 rendőr. Ezenkívül a fennjelelt hivatalokban megfelelő számú segéd- és kezelőszemélyzet végzi a hivatalos — különösen iroda teendőket.

A városi bizottmány 80 tagból áll, kiknek felét a város közönség által választott, másik felét pedig a legtöbb királyi egyenes adót fizető polgárok képezik. Törvényhatósági közgyűléseit a bizottmány minden hó első hétfőjén tartja, ezenkívül a bizottmány tagjai több állandó szakbizottságokban ugymint: gazdasági, pénzügyi, alapítványi, elemi és realiskola-ügyi, kórházi és egészségügyi választmányokban működnek. A város évi költségvetése 271,956 forint kiadást tüntet ki, mely a város ingatlanai, kir. haszonvételek, út- és kövezetvámok, és egyéb jövedékekből befolyó összegek, valamint az egyenes királyi adó után kivetett 75% városi adó által fedeztetik. Győr városának, mint községnek vagyona — leltára szerint — 1.804,990 frt. értéket képvisel, melyet a háborus években reá rótt rendkívüli katonatartási szolgálmányok által okozott 520,010 frt. o. é. adósság terhel.

Az igazságszolgáltatás közegei Győr megyére és városára valamint az e tekintetben e területhez szomszédos Veszprém vármegyének 18 községére kiterjedőleg: a győri első folyamodású kir. törvényszék és három járásbiróság. — A győri kir. törvényszék élén áll egy elnök; ennek hivatali személyzetéhez tartozik: hat törvényszéki bíró, két jegyző, két telekkönyvvezető, a megfelelő számú segédkezelő- és szolgaszemélyzettel. E törvényszéknek rendes illetőségén kívül, mint pénzügyi törvényszéknek illetősége kiterjed még Komárom-, Veszprém- és Mosonymegyék területére is. Az igazságszolgáltatás közérdekeinek képviselésére a törvényszék mellett a győri kir. ügyészség van hivatva, élén a királyi ügyésszel, ki mellé egy alügyész, irnok és hivatalszolga van rendelve; felügyelete alatt állanak: a megyei székházban elhelyezett törvényszéki börtönök, ezek felügyelője és 8 börtönőr, valamint a járásbirósági fogházak.

Királyi járásbiróság van: Győrött, és pedig e város, nemkülönben a tó-sziget- és csilizközi járás számára; — Téthen a sokorói- és Szent-Mártonban a pusztai járás, valamint Veszprém megye fennjelelt községei számára; mindegyiknek élén áll: egy kir. járásbíró, a győrinél két, a másik két járásbiróságnál egy-egy aljárásbíróval, kellő számú segéd- és kezelőszemélyzettel. — Végre a katolikusok házassági ügyeiben ítél a győri püspöki szentszék, a püspöki helynök elnökle

latt, több ülnök, egy jegyző, aljegyző, házasságvédő és szegények igyvédjével; e szentszéknak illetősége az egész győri egyházmegyére kiterjed, míg a pannonhalmi sz. Benedekrendü főapátság elkülönített egyház területén az ilyenü ügyeket a Pannonhalmán székelő és az előbbivel hasonló szervezetü főapáti szentszék kezeli.

Katonai igazgatás tekintetében Győr városában székel a 13-ik számú cs. kir. hadosztály 2-ik gyalog dandárjának parancsnoksága, egy tábornok — mint parancsnokkal, egy főtiszt, és két egénnyel.

Ezenkívül Győr városában állomásoz a 19. sz. cs. kir. gyalogsorezred hadkiegészítő kerület parancsnoksága, mely egyuttal a 19. sz. gyalogsorezred tartalékpáncsnoksága is, ezen ezred 4-ik és 5-ik, úgy pótzászlóaljának keretével, három kincstári laktanyában elhelyezve: 37 főtiszt, és 257 katona. — Győr továbbá állomáshelye a 9-ik számú huszárezred törzsének és egy századának, (15 főtiszt, 149 huszár, 121 kincstári ló,) négy községi laktanyában elhelyezve. Ugyanezen ezrednek két százada a megye községeiben félévenként váltakozva van elhelyezve, (10 főtiszt, 262 huszár, és 236 kincstári ló).*) — A katonai igazgatás alá tartozik továbbá a Győr városában létező, és kincstári épületben elhelyezett cs. kir. csapatkórház is, 80 betegre ujonnan célszerűen berendezve, melybe az orvosi és ápoló személyzet a helyben állomásozó csapatokból vétetik; ugyszintén az itt lévő cs. kir. fiók élelmezési raktár, kincstári épületben elhelyezve, élén egy élelmezési főtiszt, négy legénnyel. A katonai kincstár épületei a katonai épületek felügyelőségéhez tartozó őrmester felügyelete alatt állanak; végre katonai célokra állandóan használtatik még a bécs-ujvárosi külvárosban létező csapat-szállító ház, mint községi laktanya. — Győrmegye Öttenvén községében a fehérvári m. kir. ménlőtelep fiókja létezik egy főtiszt parancsnoksága alatt, néhány lovászszal és kincstári ménlőval.

Honvédelmi tekintetben sz. kir. Győr városa, valamint a megyének sokorói és pusztai járásai a 72. számú pápai zászlóalj kerületéhez, a tó-sziget-csilizközi járás pedig a 73. számú mosonyi honvédszászlóaljához tartoznak.

Pénzügyi igazgatás. Győr városa székhelyét képezi egy m. kir. pénzügyi igazgatóságnak, melynek hatásköre kiterjed: Győr-, Mosony-, Komárom- és Veszprémmegyék területére. — A pénzügyi igazgatóság élén áll: egy pénzügyi igazgató (kir. tanácsos); helyettese egy pénzügyi tanácsos; tisztikarát pedig képezik: egy számtanácsos, 5 pénz-

*) Ujabb intézkedés szerint az 5. sz. huszárezred fogja ez állomást elfoglalni.

ügyi titkár, 1 ügyész, 9 fogalmazó, 10 számtiszt és kellő számú kezelő-személyzet. A kir. pénzügyi igazgatóságnak alárendelvek: a győri kir. adóhivatal, élén egy adótárnokkal, ellenőr és 8 tiszttel; továbbá: a győri fővám-hivatal, egy vámszedővel és ellenőrrel; ugyszintén a kincstári dohányraktár, kezelő- és ellenőrrel; a sóhivatal: sótárnok-ellenőr- és mázsatisztel; végre a kir. pénzügyőrség biztossága: egy biztos-, több szemlész-, fölügyező és pénzügyőrrel.

Az említett hatóságok- és hivatalokon kívül Győr városában székel a Somlyó-Vásárhely-kerületi közalapítványi főtiszttség; a győri tankerület főigazgatója, és Győrmegeye népiskolai tanfelügyelője; létezik ugyanott egy kir. postagondnokság, élén egy postagondnok, 3 tiszttel, 4 járulnok, egy gyakornokkal és kellő számú szolgaszemélyzettel; végre egy államtávirda-állomás, élén a főnökkel, 8 távirdász- és szolgálkkal.

2. Néprajzi ismertetés.

A népesség számviszonyai.

Dr. Persz Adolftól.

A népességnek különféle szempontokból megvilágított viszonyai míg egyrészt igen érdekesek, addig másrészt fölülte lényegesek és nélkülözhetlenek, mert a társadalmi és közgazdasági föltevések közvetlen alapjául szolgálnak, s az e részben kifejtethető eredmények egyedüli kútforrását képezik.

Az általános ugy mint részletes népességi állapotok és viszonyok kellő feltüntetéséhez megbecsülhetetlen anyagot s adatokat nyújt a legutolsó 1870-ik évi népszámlálási munkalat, mely korábbi hasonló munkalatokhoz képest nemcsak újabb keleténél fogva, hanem különben is annyiban sokkal tökéletesebb, hogy egyrészt a lehető legnagyobb pontossággal s figyelemmel van összeállítva, másrészt több oly pontra kiterjeszkedett, melyek azelőtt soha kimutatva nem lettek.

Előadandó ismertetéseink legfőbb s illetőleg alapvonásait a hivatkozott közhitelű munkalattól, valamint egyéb annak nyomán készült munkákból merítettük.

Ha legelőször is a jelenlevő népességet s ennek számát általában szemügyre vesszük, mindenekelőtt megemlítendő, hogy míg Győr város és megeye egész Magyarország s Erdély összes 4682.52 □ mértföldnyi területéből 24.60 osztr. □ mfdnyi tért foglal el, tehát az

egész terület 0.53 %-át képezi, s e szerint a létező 78 megye, kerület, vagy szék között nagyságra nézve a 60-ik helyen áll, úgy, hogy még 18 megye van, mely nála kisebb: addig népessége számára nézve a 74-ik helyen van, úgy, hogy csak 4 rész található, melyben a népesség még csekélyebb; egyébiránt a népszámlálás eredménye szerint a lakosok száma:

Győr városban	20035
Győr megyében	83602
összesen:	<u>103637</u>

A népesség számát az egész ország népességének számával egybe hasonlítva, azt találjuk, hogy miután a lakosok száma

Magyarország- s Erdélyben	13219350
s az egész sz. István korona területén	15417327

az elsőből

Győr város lakossága	0.15%-ot
Győr megye lakossága	0.63%-ot
s mindkettő együttvéve	0.78%-ot,

továbbá a korona összes területéből

Győr város lakossága	0.12%-ot
Győr megye lakossága	0.54%-ot
s mindkettő együttvéve	0.67%-ot képez.

Különösen a megye egyes járásait tekintve, ezek a népesség számára nézve akként sorakoznak, hogy

a sokoróaljai járásra	21733
a pusztai járásra	29209
s a tó-, sziget- és csiliz-közi járásra	32660 lakos esik;

tehát az egész megye népességéből

a sokoróaljai járás	26.14%-ot
a pusztai járás	35.37%-ot
s a tó-, sziget- és csiliz-közi járás	38.49%-ot tesz ki;

az egész megye összes népességéből

Győr városé külön	19.34%-ot
a többi járásé együttvéve	80.66%-ot tüntet föl.

Ha azonban a tényleges és jogi népességet egymástól elválasztva vesszük vizsgálat alá, egészen más eredmény mutatkozik; erre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a tényleges népességhez a jelenlévő helybeli, valamint a jelenlévő idegen lakosok tartoznak, ellenben a jogi népességhez a jelenlévő helybeli, valamint a távollévő helybeli lakosok számítandók; mindezeket következő táblázatokban tüntethetjük ki:

a tényleges népességet illetőleg,

	jelenlő helybeli	jelenlő idegen	összesen
a városban . .	16473	3562	20035
a megyében . .	80458	3144	83602
együttvéve . .	96931	6706	103637

továbbá a jogi népességet illetőleg,

	jelenlő helybeli	távollő helybeli	összesen
a városban . .	16473	424	16897
a megyében . .	80458	1808	82266
együttvéve . .	96931	2232	99163

miből kitűnik, hogy az egész jelenlő népesség számában a jelenlő idegenek — kik a tényleges rovatba bevéve vannak,

Győrvárosra nézve 17.79%

Győrmegyére nézve 3.76%

s mindkettőben együttvéve . . . 6.47%-ot képviselnek;

míg a távollő helybeliek, kik a jogi népesség rovatába tartoznak,

Győrvárosra nézve 2.50%

Győrmegyére nézve 2.19%

s mindkettőben együttvéve . . . 2.25%-ot tesznek.

A további részletek — névszerint a jelenlő népességnek a jelenlét tartamára s kivált honosságra, ugyszintén a távollő helybelieknek tartózkodásuk módjára s idejére, azonfelül a katonai és honvédkötelékben álló helybelieknek erre vonatkozó kivonatos feltüntetése következő táblázatokkal eszközölhető:

A jelenlő népességnek kimutatása a jelenlét tartama szerint:

	jelenlő népesség	ideiglenes jelenlő			huzamosan jelenlő		
		férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
a városban . .	20035	117	102	219	9321	10495	19816
a megyében . .	83602	82	49	131	40864	42607	83471
együttvéve . .	103637	199	151	350	50185	53102	103287

A jelenlévő népességnek kimutatása honosság szerint:

	jelenlévő idegenek	f é r f i			n ő		
		más hazai községbe való	ausztr. tartományba való	külföldre való	más hazai községbe való	ausztriai tartományba való	külföldre való
a városban .	3562	1594	135	17	1733	68	15
a megyében	3144	1560	66	17	1439	46	16
együttvéve .	6706	3154	201	34	3172	114	31

A távollévő helybeli népességnek kimutatása tartózkodási mód szerint:

	távollévő helybeliek	az országon belül tartózkodók		az országon kívül tartózkodók	
		polgári minőségben	katonai szolgálatb.	férfi	nő
a városból .	424	279	69	55	21
a megyéből .	1808	1263	475	48	22
együttvéve .	2232	1542	544	103	43

Az országon kívül távollévő helybeli népességnek kimutatása tartózkodási hely s idő szerint:

	az országon kívül távollévő helybeliek	i d e i g l e n e s e n				h u z a m o s a n			
		ausztriai tartományban		külföldön		ausztriai tartományban		külföldön	
		férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
a városból .	76	10	1	—	—	34	18	11	2
a megyéből .	70	9	8	4	—	26	14	9	—
együttvéve .	146	19	9	4	—	60	32	20	2

A katonai és honvédkötelék alatt álló népesség kimutatása:

	katonai szolgálatban	rendes katonák	honvéd
a városból . .	69	53	16
a megyéből . .	475	408	67
együttvéve . .	544	461	83

Hasonló részletességgel lehetne kimutatni a jelenlévő idegen népességet a honosság egyes országai szerint, valamint a távollévő helybelieket a tartózkodás egyes országai szerint, de ezekre vonatkozólag elégnék tartjuk futólag megemlíteni, miszerint Győr város jelenlévő idegenei nagyobb részben Alsó- és Felső-Ausztria, Cseh-Morva-, Német- és Olaszországból valók; már kisebb számban találkoznak Stájerország, Tyrol-, Karinthia-, Szilézia-, Halics, Svájc- és Oroszhonba valók; máshonnan valók pedig éppen gyéren fordulnak elő s Európán kívüli államból egy sem volt jelen.

Ugyancsak Győr város távollévő helybeliei nagyobb részben szintén az említett országokban s körülbelül a mondott arányban voltak elosztva, hasonlóképen Európán kívül tartózkodó egy sem találkozott.

Győr megye jelenlévő idegeneiről, valamint ugyancsak távollévő helybelieiről teljesen ugyanaz mondható, mégis azon észrevétellel, hogy a megye távollévő helybeliei közül néhány Európán kívül tartózkodó egyén is található volt.

Második feladatunk kimutatni a viszonylagos népességet, vagyis a jelenlévő népességnek a területhez mért sűrűségét; erre nézve Győr város és megye Magyarország és Erdély 78 része között a 2-dik helyet foglalja el, mivel egészben véve 24.60 osztr. □ mfdnyi területen 103637 lakossal bír, s így minden □ mfdnyi térre átlag 4212 lakos esik. Ha e tekintetben a szomszéd megyékkel összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy Komárom megye viszonylagos népessége □ mfdkint 2773, Moson megyéé 2234, Sopron megyéé 4004, Veszprém megyéé 2782, Pozsony megyéé 3969 lakos.

Említést érdemelnek még a megye területén létező népesebb községek, melyek legalább 2000-nél több lakossal bírnak; így:

Győr sz. k. város	20035 lakossal
Győrsziget község	4519 „
Szt.-Márton mezőváros	3220 „
Nyul község (Nagy-Nyul, Kis-Nyul, Káptalan-Nyul, Nagyhegy, Kishegy)	2875 „
Écs község (Nagy-Écs, Hegység, Mesterfa)	2173 „
Szent-Iván község	2406 „
Téth község	2790 „

Midőn további feladatunkká tesszük Győr város és megye jelenlévő népességét a fennforgó nemi különbség szerint kimutatni, ezt előzetesen s általában következő táblázattal tehetjük:

	a jelenlévő népesség	n e m s z e r i n t	
		finemű	nőnemű
a városban	20035	9438	10597
a sokoróaljai járásban	21733	10637	11096
a pusztai járásban . .	29209	14493	14716
a tó-, sziget- és csilizközi járásban . .	32660	15816	16844
az egész megyében összesen	83602	40946	42656
a városban és megyében együtt véve . .	103637	50384	53253

tehát a nőnemű népesség száma a finemű népességét mindenütt meghaladja.

Megjegyezhetjük, hogy egész Magyarországon s Erdélyben 78 rész között 56 van, melyekben ugyanezen állapot mutatkozik, s ezen részek sorában Győr város és megye a 11-dik helyen áll. Különben ha a főnebbi számokat bővebben taglaljuk, azt tapasztaljuk, hogy a városban és megyében együttvéve átlag minden 1000 férfirra 1060 nő esik; és pedig Győr város összes népességéből a finemű 47.16%-ot, míg a nőnemű 52.84%-ot képvisel, vagyis a nőnemű népesség 5.68%-kal több. Továbbá

Győr megye sokoróaljai járása népességéből a finemű 49.01%-ot s a nőnemű 50.99%-ot tesz, vagyis itt a nőnemű 1.98%-kal több;

a pusztai járás népességéből a finemű 49.50%-ot s a nőnemű 50.50%-ot tesz, vagyis a nőnemű 1%-kal több;

a tó-, sziget- és csilizközi járás népességéből a finemű 48.59%-ot, s a nőnemű 51.41%-ot tesz, vagyis a nőnemű 2.82%-kal több;

az egész megye népességéből a finemű 49.02%-ot s a nőnemű 50.98%-ot tesz, vagyis a nőnemű 1.86%-kal több; végre

a város és megye együttvett összes népességéből a finemű 48.78%-ot s a nőnemű 51.22%-ot tesz, vagyis a nőnemű népesség 2.44%-kal több.

További teendők a jelenlévő népességnek állapotait s viszonyait a különféle életkor szerint feltüntetni; erre vonatkozólag a rendelkezésünkre álló adatokból következő kivonatos kimutatásra szorítunk:

1. Az 1—5 éves csecsemők létszáma:

Győr városban	2020
Győr megyében	11906
mindkettőben együttvéve . .	13926

e szerint a csecsemők csoportja az egész népességből:

a városban	10.09 ^o / _o -ot
a megyében	14.24 ^o / _o -ot
mindkettőben együttvéve	13.44 ^o / _o -ot tesz;

ugyancsak a csecsemők csoportjából

a városban	}	finemü	960
		nőnemü	1060
a megyében	}	finemü	5790
		nőnemü	6116
mindkettőben együttvéve	}	finemü	6750
		nőnemü	7176

miből kiszámítható, hogy az egész csoportból a finemüek

a városban	47.61 ^o / _o -ot
a megyében	48.78 ^o / _o -ot
mindkettőben együttvéve	43.68 ^o / _o -ot

a nőnemüek pedig:

a városban	52.39 ^o / _o -ot
a megyében	51.22 ^o / _o -ot
mindkettőben együttvéve	56.32 ^o / _o -ot tesznek.

2. Az 5—15 éves gyermekek létszáma:

Gyórvárosban	3990
Győrmegyében	19174
mindkettőben együttvéve	<u>23164</u>

vagyis a gyermekek az egész népességből:

a városban	19.92 ^o / _o -ot
a megyében	22.93 ^o / _o -ot
mindkettőben együttvéve	22.37 ^o / _o -ot képviselnek;

ugyancsak a gyermekekből

a városban	}	finemü	1974
		nőnemü	2016
a megyében	}	finemü	9298
		nőnemü	9876
mindkettőben együttvéve	}	finemü	11272
		nőnemü	11892

vagyis a gyermekek csoportjából a finemüek

a városban	49.50 ^o / _o -ot
a megyében	48.04 ^o / _o -ot
mindkettőben együttvéve	48.78 ^o / _o -ot

a nőneműek pedig

a városban	50.50 ^o / _o -ot
a megyében	51.96 ^o / _o -ot
mindkettőben együttvéve	51.22 ^o / _o -ot tesznek.

3. A 15—20 éves ifjak létszáma:

Győr városban	2608
Győr megyében	7930
mindkettőben együttvéve	<u>10538</u>

vagyis ezen ifjak az egész népességből

a városban	13.02 ^o / _o -ot
a megyében	9.48 ^o / _o -ot
mindkettőben együttvéve	10.17 ^o / _o -ot képviselnek;

ugyancsak ezen ifjakból

a városban	{	finemü	1167
		nőnemü	1441
a megyében	{	finemü	3609
		nőnemü	4321
mindkettőben	{	finemü	4776
együttvéve		nőnemü	5762

tehát ezen ifjak csoportjából a fineműek

a városban	44.80 ^o / _o -ot
a megyében	45.66 ^o / _o -ot
mindkettőben együttvéve	45.45 ^o / _o -ot

a nőneműek pedig

a városban	55.20 ^o / _o -ot
a megyében	54.34 ^o / _o -ot
mindkettőben együttvéve	54.55 ^o / _o -ot tesznek.

4. A 20—50 éves koruak létszáma:

Győr városban	8736
Győr megyében	33329
mindkettőben együttvéve	<u>42065</u>

vagyis az ezen koruak száma az egész népességből

a városban	43.66 ^o / _o -ot
a megyében	40.00 ^o / _o -ot
mindkettőben együttvéve	40.65 ^o / _o -ot tesz

ugyancsak ezen koruakból

a városban	{	finemü	4042
		nőnemü	4694

a megyében	{	finemü . . .	16344
		nőnemü . . .	16985
mindkettőben	{	finemü . . .	20386
együttvéve		nőnemü . . .	21679

tehát ezen csoport számából a finemüek

a városban	46.29 ⁰ / ₀ -ot
a megyében	49.26 ⁰ / ₀ -ot
mindkettőben együttvéve	48.54 ⁰ / ₀ -ot

a nőnemüek pedig

a városban	53.71 ⁰ / ₀ -ot
a megyében	50.74 ⁰ / ₀ -ot
mindkettőben együttvéve	51.46 ⁰ / ₀ -ot képviselnek;

5. Végre az utolsó, t. i. az 50 évesektől kezdve egész a legmagasabb korig számított csoport létszáma:

Győrvárosban	2681
Győrmegyében	11263
mindkettőben együttvéve	<u>13944</u>

tehát ezen csoport az egész népességnek

a városban	10.11 ⁰ / ₀ -át
a megyében	13.35 ⁰ / ₀ -át
mindkettőben együttvéve	13.37 ⁰ / ₀ -át teszik;

ugyancsak ezen koruakból

a városban	{	finemü . . .	1315
		nőnemü . . .	1366
a megyében	{	finemü . . .	5605
		nőnemü . . .	5658
mindkettőben	{	finemü . . .	6920
együttvéve		nőnemü . . .	7024

vagyis ezen csoportból a finemüek

a városban	49.26 ⁰ / ₀ -ot
a megyében	50.00 ⁰ / ₀ -ot
mindkettőben együttvéve	49.68 ⁰ / ₀ -ot

a nőnemüek pedig

a városban	50.74 ⁰ / ₀ -ot
a megyében	50.00 ⁰ / ₀ -ot
mindkettőben együttvéve	50.32 ⁰ / ₀ -ot képeznek.

Még csak azt kívánjuk fölemlíteni, hogy a legmagasabb életkor következőleg nyilvánul:

Győrvárosban a kimutatások részleteiben egy 88 éves férfi, egy 15 éves nő s egy 97 éves férfi találtak; ellenben a megyében 92 éves korig minden év legalább egy-két férfival s ugyanannyi nővel képviselve van; továbbá négy 95 éves nő, egy 96 éves férfi, egy 98 éves férfi, egy 100 éven túl élő nő fordul elő. Tehát a megyében a magasabb életkor erősebben van képviselve, minek ha okát keressük, mindenesetre a dolog természetességében s legfőképen abban fogjuk igazolva találni, hogy a város szűk falai között alig lehetséges oly magas kort elérni, mint a külső, szabad falusi élet körülményei között.

Végre megemlítendőnek tartjuk, hogy a városban úgy mint a megyében az átlagos kor a finemű népességnél 26.71 évre, a nőnemű népességnél pedig 26.14 évre tehető; megjegyezvén, miszerint e tekintetben Győr város és megye egész Magyarország s Erdély 78 része között elég kedvezően áll, mert a 39-ik — tehát éppen a középső helyet foglalja el.

Hátra van a jelenlévő népességnek kimutatása családi állapot szerint. Ezt legcélszerűbben következő táblázatokkal teljesíthetjük és pedig 1-ször általános számokban:

a finemű népességre nézve (összes számukat lásd fönnebb):

	c s a l á d i á l l a p o t s z e r i n t			
	nőtlen	nős	özvegy	elvált
a városban	5814	3344	261	19
a sokorói járásban .	5974	4348	290	25
a pusztai járásban .	8441	5686	340	26
a tó-, sziget- és csiliz- közi járásban . . .	9160	6275	359	22
az egész megyében .	23575	16309	989	73
a városban és megyé- ben együttvéve .	29389	19653	1250	92

a nőneműekre (összes számukat lásd fönnebb):

	c s a l á d i á l l a p o t s z e r i n t			
	hajadon	férjezett	özvegy	elvált
a városban	6076	3309	1169	43
a sokorói járásban .	5639	4345	1074	38
a pusztai járásban .	7642	5714	1318	42
a tó-, sziget- és csiliz- közi járásban . . .	8911	6284	1611	38
az egész megyében .	22192	16343	4003	118
a városban és megyé- ben együttvéve .	28268	19652	5172	161

2-szor százalékokban kifejezve, a finemű népességét illetőleg:

	c s a l á d i á l l a p o t s z e r i n t			
	nőtlen	nős	özvegy	elvált
a városban	29.02	16.70	1.30	0.10
a megyében	28.20	19.50	1.19	0.09
együttvéve	28.36	18.97	1.20	0.09

s a nőnemű népességet illetőleg:

	c s a l á d i á l l a p o t s z e r i n t			
	hajadon	férjezett	özvegy	elvált
a városban	30.33	16.51	5.83	0.21
a megyében :	26.54	19.55	4.79	0.14
együttvéve	27.27	18.96	4.98	0.17

mely adatokból kiváló jelenséggént kiemelendő, hogy míg a városban a nőtlen férfiak száma a nős férfiakét 2.32%-kal meghaladja, valamint a hajadon nőneműek száma a férjes nőké 13.82%-kal felülmúlja: addig a megyében a nőtlen férfiak száma a nős férfiakét még jobban t. i. 8.70%-kal mulja felül, ellenben a hajadon nőneműek száma a férjes nőké már csak 6.99%-kal haladja meg.

Ezen — első tekintetre rendkívülieknek látszó tünetmények figyelmesebb vizsgálat után a városi és falusi élet külön sajátosságáiban nagyon természetes magyarázataikat találjuk; természetes ugyanis, hogy a városban a nőtlen férfiak a nős férfiak fölött túlsúlyban vannak, miután itt sok az olyan férfi elem, mely nem nősülhet, mint a papi s katonai osztály s a tanuló ifjúság; továbbá természetes, hogy ugyancsak a városban a hajadon nők a férjes nők felett oly nagy túlsúlyban vannak, miután számukat többnyire a megyéből bevonuló cselédség szaporítja; hasonlóképen természetes, hogy a megyében a nőtlen férfiak még túlnyomóbb számmal vannak képviselve, miután falukon több az olyan férfi népesség, mely mint zsellér vagy lakó és napszámos sokkal nehezebben jut a család megalapításához; végre szintén természetes, hogy ugyancsak a megyében a hajadon nők száma a városéhoz képest kisebb, miután egyrészt sokan közülök épen a városban cselédeknek, de másrészt a köztudomásu, hogy a nő falukon mintegy nélkülözhetlen a háznál s ez okból közönséges viszonyok mellett is rendszeren kelendőbb a férjhezmenetelre nézve.

Vége, hogy a városban mind a finemüeknél mind a nőnemüeknél az özvegyek és elváltak száma nagyobb mint a megyében, e körülményt s a városi élet külön sajátosságai, jelesül az itteni társadalmi s erkölcsi állapotoknak sokkal lazább volta elég természetesen meg-
ejtheti.

Hátra van a jelenlévő népességnek viszonyait vallás szerint el-
tűntetni; és pedig 1-ször általános számokban:

	katholikus		görög ke- leti	evangelikus		angol me- tho- dikus	Izrae- lita
	római	gö- rög		ágostai	helvét		
a városban . . .	14227	8	15	3087	966	3	1729
a sokorói járásban .	12996	1	1	7082	656	—	997
a pusztai járásban .	24159	1	—	1007	3430	—	612
a tó-, sziget- és csiliz- közi járásban . . .	26303	—	—	2445	1899	—	2013
az egész megyében .	63458	2	1	10534	5985	—	3622
a városban és megyé- ben együttvéve .	77685	10	16	13621	6951	3	5351

2-szor százalékokban kifejezve:

	katholikus		görög keleti	evangelikus		más keresz- tény	Izra- elita
	római	görög		ágostai	helvét		
a városban . . .	71.01	0.04	0.08	15.40	4.82	0.02	8.63
a megyében . . .	75.90	0.00	0.00	12.60	7.16	—	4.34
együttvéve . . .	74.97	0.00	0.01	13.15	6.70	0.00	5.56

tehát mind a városban, mind a megyében a katolikus hitfelekezetűek
abszolút többségben vannak, úgy hogy körülbelül 75%-nyi részt képvil-
selnek, a többi 25% azután a más vallásuak között oszlik el, még
pedig a legnagyobb rész az ágostai evangelikusokra esik; azontúl a
városban az izraeliták, a megyében pedig a helvét evangelikusok verse-
nyeznek; végre a római és keleti görögök csak néhány egyénnel szere-
pelnek, s kivételesen a városban előfordul néhány angol methodikus is.

Megjegyzendő, hogy Győrváros és megye egész Magyarország s
Erdély 32 olyan része között, melyekben szintén a római katolikus
vallásbeliek abszolút többségben vannak — a 11-ik helyen áll.

Befejezésül a jelenlévő népességet nemzetiség szerint következőkben mutatjuk ki:

Győr városban és a megyében együttvéve van

Magyar	Német	Tót	Egyéb
102289	1336	10	2

az egész népesség százalékában

Magyar	Német	Tót	Egyéb
98.70%	1.29%	0.01%	0.00%

miből látható, hogy a városban és a megyében a magyar nemzetiség nemcsak abszolút többségben van, de egyuttal annyira túlnyomó, miszerint a többi nemzetiségek külön tüzetes figyelmet alig érdemelnek.

E tekintetben Győr város és megye egész Magyarország és Erdély 29 olyan része között, melyekben hasonlóképp a magyar nemzetiségű elem föltétlen túlsúlyban van — az 5-ik helyet foglalja el.

Lakházak, táplálkozás és népviselet.

Vargyas Endrétől.

A létező házsám Győr megyében 12,987, Győr városában 1825. Átlag egy □ mérföldre 602 ház esik. A lakófelek száma Győr városban 4406, a megyében 22030. Egyházi középület van a megyében összesen 103, a városban 15; iskolai középület a megyében 94, a városban 9, megyei középület 2, községi 130, katonai a megyében 1, a városban 3; állami a megyében 3, a városban 1. És így összesen egyházi középület van 118, iskolai 103, megyei 2, községi 130, katonai 4, állami 4.

A létező összes épületek közt a községekben földszinti ház van 12959, egy emeletes 25, két emeletes 3; Győr városban földszinti ház van 1384, egy emeletes 387, két emeletes 52. Összesen a megyében és városban földszinti ház van 14343, egy emeletes 412, két emeletes 55.

Győr megye népessége a táplálkozásra nézve inkább a főzelék és tésztaemüek felé hajlik. A községek lakói huslevest többnyire csak vasárnap, vagy legfőlebb 3-szor esznek hetenkint; de a főzelék mellé annál gyakoriabb főleg a sertéshus. A városban a husfogyasztás már

gyenlő a tésztanemüek fogyasztásával. Szeszes italok közül a közönséges törkölypálinka — sajnos a népnél még gyakori; a szőlőtermő vidékeken ellenben a bor bír előnnyel. Különösen kiemelendő e tekintetben, hogy Győr városában azon napszámosok, kik a gabna-rakodásnál foglalkoznak (u. n. zsákolók), s nehéz munkájokkal ha a kereskedés lenkebb — naponkint 3—4 ftot. keresnek — igen jól táplálkoznak, így annyira, hogy pecsenyenemüekkel már akkor élnek, midőn még a ehetősebb polgár asztalán ilyesmi csak nagy ritkaság.

A népviselet Győr megyében — a részben még horvát viseletű szent-Iván község lakosait kivéve — tisztán magyaros; különféleségei közé tartozik Kóny környékén a kék dolmány, kék nadrág és színes, öbnyire piros mellény (pruszli); a szent-iváni népviselet a férfiaknál kék vagy vörös zsinórszegélyzetű magyar dolmány és nadrág, az élte-sebb nőknél pedig tornyosan fésűre illesztett fejkötő, míg a fiatalabb nemzedék teljesen hozzásimul a magyar viselethez. A nép — miután a falvak a városhoz átalán közel esnek — kevésbé babonás. Egyes eredeti népszokásai még most is fenn vannak. Ilyenek a lakodalmi vőfély-köszöntések s a bucsuk alkalmával való szokások, melyek mintegy évi népünepeket képeznek. Ilyen népünepek Győrött a „pajta-alja“-i cipós-játékok; s a „Galamb“-nál husvét hétfőn tartatni szokott nép-ünnep, mely évenként temérdek embert csal ki.

Vagyoni állapot és keresetmód.

Dr. Pisztóry Mórtól.

A város és megye vagyoni állapotára nézve kiválóan fontosak azon adatok, melyekből a szegénység terjedését vagy csökkenését, általában pedig a vagyoni állapotnak fejlődését ismerjük fel.

A szegény osztályoknak a vagyonos osztályhoz való viszonyát leghelyesebben a foglalkozás és keresetmód között fennálló különbségből ismerhetjük fel; ha e tekintetben két főcsoportra osztjuk a foglalkozással bíró népességet, akkor a vagyonosabb osztályhoz sorozhatjuk azokat, kik önálló foglalkozással és keresettel bírnak, — a szegény osztályhoz ellenben azokat, kik mint napszám- és bérmunkások vagy segédek a munkaadóval szemben függő helyzetben vannak.

Az 1870. évi adatok szerint :

1. A városban, eltekintve a háztulajdonosok és járadékosoktól, volt az összes iparnál 1194 önálló vállalkozó, és 1689 munkás; a kereskedelemnél 464 önálló vállalkozó és 769 hivatalnok és segéd; az őstermelésnél 310 birtokos és bérlő, 490 munkás;

a munkás osztályhoz sorozandó továbbá a személyes szolgálatokat teljesítő 3629 egyén is; mivel e rovatban csakis az elszegődött személyzet van felvéve, de nem egyuttal a társadalom részére szolgálatot teljesítő egyének, mint p. hivatalnok, művész, orvos, tanár sat. E szerint a városban az összes munkás és nem önálló keresettel bíró osztály 6568 emberből áll; ezen számot az összes lakossághoz viszonyítva, le kell vonni a városi lakosság összes számából a foglalkozás nélküli egyéneket, kik többnyire nők és gyermekek, és kiknek összes száma 10040; a város foglalkozással vagy vagyonnal bíró népessége összesen 10000 levén, ezek közül 6508 nem bír önálló keresettel; a kereset tekintetében mástól közvetlenül függő néposztály száma tehát a városban igen jelentékeny és még növekszik azon 517 — tizennégy évnél idősebb — férfi száma által, kik a városban minden foglalkozás és rendes kereset nélkül élnek. A munkás és szolga személyzetnek az önálló keresettel vagy vagyonnal bíró osztályhoz mért arányát illetőleg az utóbbiak a foglalkozással bíró lakosságnak csak egy harmadrészét, az előbbieket pedig $\frac{2}{3}$ -részét teszik; vagyis a foglalkozással bíró lakosságnak 30% önálló keresettel bír; 70% ellenben a szolga és munkás személyzethez tartozik.

Azon körülmény, hogy a városban 517 finemű és 14 évnél idősebb egyén létezik, kik sem tanulói pályán nincsenek, sem valami foglalkozással nem bírnak, — arra engedne ugyan következtetést vonni, hogy városunkban nincs elegendő munka alkalom; azonban e számból levonandók azon szerencsétlenek, kik természeti fogyatkozásaiknál fogva nem képesek a munkára; ilyen van a fineműek között összesen 33, — nem számítva a bénákat. A többi foglalkozás nélküli egyénre nézve pedig nem lehet mondani, hogy egyáltalán keresetet ne találnának; hanem azon körülmény, hogy a napszám-munka után élő nép fő keresetét a gabna kereskedés után nyeri, — igen változóvá teszi ezek keresetét. Oly időszakban, midőn nagy gabnaszállítások vannak, mindenki igen könnyen tehet jelentékeny keresetre szert; mert zsákhordás után egy erős napszamos 4—5 frtot megkereshet; ellenben midőn a gabnaüzlet pang, akkor a keresetnélküli egyének száma is jelentékenyen emelkedik.

2) A megye területén van a kézműiparnál 1735 önálló iparos, 1735 munkás és hivatalnok, a kereskedésnél 457 önálló vállalkozó, 353 segéd és hivatalnok, a őstermelésnél végre 12617 birtokos és bérlő, 22049 tiszt és munkás; személyes szolgálatokat teljesítő egyén: 4503. E szerint tehát a nem önálló keresettel bíró egyének összes száma a megyében 28640, vagyis a megye összes lakosságának 34%-a; úgy hogy a megye foglal-

cozással vagy vagyonnal bíró lakosságának 66%_o nem bír önálló keresettel; ehhez számítva még a 14 éveseken felül foglalkozás nélkül álló ínemet, — kiknek száma még a finemű nyomorékok (570) levonása után is e z e r r e r u g, — azt találjuk, hogy a megyében sokkal kedvezőtlenebbek a kereseti viszonyok, mint a városban. A megyei kereseti forrásokat illetőleg ezek tulnyomólag a mezei munkára szorítkoznak, úgy hogy az őstermelésnél alkalmazott béresek és napszámosok száma 1871-ben 22000, ezek átlagos munkabére 55 kr., — a legnagyobb munkabér ezen évben 1 ft. 80 kr, a legalacsonyabb pedig 15 kr. volt.

Ha már most a foglalkozás adatai alapján akarjuk a megye és város vagyoni állapotának némi képét nyújtani, akkor három csoportot különböztethetünk meg, u. m. önálló keresettel, másoktól függő keresettel, és semmi keresettel bíró egyének csoportját.

1. önálló keresettel vagy vagyonnal bírnak:

a városban:	a megyében:
értelmi keresettel*) 1099	668
őstermelésnél 310	12617
az iparnál 1194	1735
kereskedésnél 464	457
járadék és házbirtokosok 359	505
3426	15982

2. másoktól függő kereset után élnek:

a városban:	a megyében:
személyes szolgálatok után 3629	4503
őstermelésnél 490	22049
kézműiparnál 1680	1735
kereskedésnél 769	353
6568	28640

3. semmi keresettel vagy foglalkozással nem bírnak a 14 éven felül eső férfiak közül: a városban 517, a megyében 1280. Ezenkívül a foglalkozás nélküliek rovatában szerepelnek még a 14 éven alul esők, kiknek száma a városban 4978; a megyében 28410; a 14 éven fölül eső és foglalkozás nélkül álló nőekkel együtt pedig a foglalkozás nélküli álló egyének összes száma a városban 10040, a megyében 38980; csak-hogy ezen számot leginkább a házi nevelést és legelső ápolást igénylő gyermekek és a szülői háznál vagy férjnél levő nők szaporítván, ezek magas számából hátrányos következtetést a vagyoni viszonyra vonni épen nem lehet.

A foglalkozásra vonatkozó adatokon kívül még a vagyonosodás

*) Az értelmi keresethez tartoznak: a papok, közhivatalnokok, tanulók, tanárok, író, művész, ügyvéd, orvos és más egészségügyi személyek.

emelkedése vagy csökkenésére nézve főleg az adó képesség növekedése vagy csökkenése nyújt igen érdekes fölvilágosítást; e részben a főbb adónemeket véve alapul, a tényleg befizetett adóösszeg a városban majd minden adónemnél 1866—1870-ig növekedett, ellenben a megyében csökkent; — legföltünőbb ezen eltérés:

1. a kereseti adónál; u. i. tényleg befolyt o. é. firtokban:

Év	a városban	a megyében
1866 . . .	10540	16971
1867 . . .	8994	14353
1868 . . .	18110	17346
1869 . . .	23420	12789
1870 . . .	23840	12486

Ezen adatok főleg akkor tűnnek föl igen kedvezőtlen színben a megyére nézve, ha a befizetett adómennyiséget az adózók számához viszonyítjuk; ugyanis 1866-ban a városban a kimutatott 10540 frtnyi adó összesen 8960 embertől folyt be, tehát egy-egy adófizetőre 1 frt 17 kr. esett, ellenben a megyében ez évben befizetett 16871 ftot 38500 egyén fizette be, tehát egy-egy adófizetőre csak 44 kr. kereseti adó esett; sőt 1870-ben az ellentét még nagyobb volt; — míg ugyanis a városban összesen 10379 lélek 23840 frt fizetett és így egy adófizetőre 2 ft 20 kr. esett: addig ezen évben a megyében 38,500 lélek csak 12386 ft. kereseti adót fizetvén, egy-egy adófizetőre épen csak 35 krnyi kereseti adó esett. Míg tehát a városban nemcsak a kereseti adót fizetők száma, hanem minden egyes adófizetőnek kereseti képessége is növekedett 1866-tól 1870-ig: addig a megyében nemcsak a kereseti adót fizető egyének száma nem növekedett, hanem a létezők adófizetési képessége is csökkent, pedig a megyei összes lakosságnak fele fizet keresetadót, sőt a foglalkozással bíró népesség legnagyobb része be van vonva a kereseti adó fizetésbe, mit eléggé bizonyít azon adat, hogy a megyében foglalkozással bíró egyének száma összesen 44622 levén, ezek közül 1866-tól 1870-ig földadót átlag évenként csak 5600, házbéradót pedig épen csak 350 egyén fizetett, s így a megyei lakosság is csak tulnyomólag a munka után eső keresetre van utalva, a mi pedig az iparos jellegű városban sokkal jövedelmezőbb, mint a megyében, hol a munkás kéz tulnyomólag a mezei napszám-munkára van szorítva.

2. A földadó kedvezőbben tünteti ugyan föl a megye helyzetét, minthogy földadó fejében fizetett a városban 1023 ember 1866-ban

10,540 frtot, tehát egy adófizetőre esett 10 frt., ellenben a megyében 5632 egyén fizetett 152,744 frt tehát egy adófizetőre 27 frt esett; csak-hogy ezen körülmény mitsem bizonyít, mivel a város határán belül eső földek száma igen csekély, részben nem is alkalmas földművelésre, úgy hogy a városi föld jövedelmét tulajdonképen a házak képezik, és így a házbéradókból ismerhetők föl. De még a földadónál is a városban 1866-tól 1870-re emelkedés, ellenben a megyében csökkenés mutatkozik; ugyanis 1870-ben a városban 1023 adófizető már 12836 frtot fizetett, s így egy főre 12 ft. esett, ellenben a megyében 5633 adófizető összesen csak 141,769 frtot fizetvén be, itt egy-egy főre már csak 26 frt. tehát 1 fttal kevesebb esett mint 1866-ban. Végre a földadó a városban 10540 ftról öt év alatt 12836 ftra emelkedett, ellenben a megyében 152,744 ftról 141,769 ftra szállott alá.

3. Legnagyobb emelkedést mutat a városban a házbéradó, mely 1866-ban 46113 frot, 1870-ben pedig már 72439 frt tett, pedig 1869-ben a házbéradó hátrálék csak 750 ft. levén, az egész évi szaporodás a jövedelem emelkedését bizonyítja; még pedig mivel a házbéradót fizetők száma 1866-ban 1795 volt, egy-egy főre 25 ft. esett, 1870-ben pedig az adót fizetők száma 1799 volt, és egy-egy főre már 40 frtnyi adó esett, s így a háztulajdonosok jövedelme öt év alatt közel 30%-al növekedett.

Ha végre az adókat összesítjük, akkor az adóképesség kölcsönös viszonya és az ebből folyó jövedelememelkedés és csökkenés következőleg állott: 1866-ban a városban befolyt 11778 fő után 67,193 o. é. ft. egyenes adó, tehát egy adófizetőre esett 5 frt. 70 kr.; ellenben a megyében: 57,199 adófizető után 184,482 ft. egyenes adó, tehát egy-egy fizetőre 3 ft. 17. kr., a mi már magában véve azt bizonyítja, hogy a városban átlag minden egyes adófizető nagyobb jövedelemnek örvend, mint a megyében. De még feltűnőbb a városi népesség előnyösebb vagyoni helyzete, ha az 1866 évet az 1870. évvel hasonlítjuk össze; ugyanis: 1870-ben a városban 13101 adófizető után befolyt 109115 o. é. ft. egyenes adó; tehát egy-egy fizetőre 8 ft 32 kr. esett, és így az általános adófizetési képesség és ezzel együtt az adófizető polgárok jövedelme hasonló arányban növekedett; a megyében 58230 adófizető után 168147 o. é. ft. folyván be, egy-egy adófizetőre csak 2 ft 88 kr. adó esett, és így míg a városban az adóképesség 5 év alatt növekedett, addig a megyében 3 ft. 17 krról 2 ft. 88 krra szállott le.

A megye lakosságnak kedvezőtlenebb vagyoni viszonyait végre még az adó hátrálékok is igazolják, mint ez következő kimutatásból kitűnik:

Év	a városban	a megyében
	osztrák értékű forint	
1866 . . .	12819	71964
1867 . . .	11926	38070
1868 . . .	18966	28326
1869 . . .	3182	93429
1870 . . .	2154	88697

A városban tehát 1866-ban a hátrálék a befizetett adónak 19⁰/₀-át tette, ellenben a megyében 39⁰/₀-át; 1870-ben pedig a városban a hátrálék a befizetett adónak nem is egészen 2⁰/₀-át a megyében már 52⁰/₀-át tette, a nélkül, hogy ezen időben valami rendkívüli csapás sujtotta volna vidékünket.

Ha mind ezen felül még tekintetbe vesszük, hogy a fogyasztási adónak legnagyobb része a városi lakosok terhére esik, — hogy a megyében egynehány rendezett nagy uradalom is létezik, melyek leszámítása után a viszony még sokkal kedvezőtlenebbnek tűnnek fel a megyére nézve: akkor nemcsak a munkás osztálynak, hanem az önálló foglalkozás után élőknek és így az egész középosztálynak helyzetét is sokkal kedvezőtlenebbnek mondhatjuk a megyében, mint a városban.

Szegény-ügy és humanistikus intézmények.

Dr. Pisztóry Mórtól.

A szegénység ijesztő sorsa mindig igen setét színekben tűnik föl a társadalmi életben, mivel a szegényt nemcsak a nyomor és inség, de egyuttal a betegségek és nyavalyák rémei is üldözik a bölcsőtől a sírig.

Nem rendelkezünk ugyan ez irányban oly részletes adatokkal, mint egyes világvárosok pl. Páris, de azért habár távolabb eső adatok nyomán mégis adhatunk némi képet a szegénységről.

Főleg két elem szokta mindenütt a szegények számát nagy mértékben szaporítani, t. i. a törvénytelen gyermekek és azon szerencsétlenek, kik testi vagy lelki fogyatkozásokban szenvednek.

A mi a törvénytelen gyermekeket illeti, ezeknél a már mindenütt és így nálunk is nagymérvben mutatkozó halálozás is eléggé igazolja, hogy a törvénytelen gyermekek között sokkal nagyobb azon szerencsétlen gyermekek száma, kik kellő ápolás, orvosi kezelés vagy felügyelet hiánya, nem ritkán szívtelen bánásmód következtében elhalnak, mielőtt gyermekkoruk első éveit is elérhették volna. Ugyan ezen okok igen

valószínűvé teszik, hogy ezen szerencsétlenek növelik egyuttal legnagyobb mértékben a nyomorékok számát.

Győrvárosában az ujonszülött gyermekeknek egy hetedrésze törvénytelen, úgy hogy 1866-tól 1870-ig átlag minden évben 111 törvénytelen gyermek született; a megyében átlag egy-egy évben 200 törvénytelen gyermek születik, mi az évi születések 6%-ának felel meg. Mig tehát a városban minden hetedik addig a megyében csak minden 17-ik ujon szülött gyermek törvénytelen.

A segélyre szoruló egyének számát — más államokban tett tapasztalatok után indulva, — valószínűleg a törvénytelen gyermekek szaporítják igen nagy mérvben, és Győrvárosa — Pest kivételével — azon városok közé tartozik, melyekben a törvénytelen szülések száma nagyobb, mint hazánk vidéki városainak legnagyobb részében.

A szegénységnek egy második szülőökát a testi vagy lelki fogyatkozások képezik; az 1870. évben foganatosított népszámlálás e részben csak is következő hiányok kiderítésére terjeszkedett ki:

1) A megyében:

vak:	49 fi,	62 nő,	összesen	111
siketnéma:	90 „	98 „	„	118
elmebeteg:	28 „	37 „	„	65
hülye:	115 „	101 „	„	216
	<hr/>			
	282 fi,	298 nő,	összesen	570.

2) A városban:

vak:	11 fi,	10 nő,	összesen	21
siketnéma:	12 „	2 „	„	14
elmebeteg:	4 „	14 „	„	18
hülye:	6 „	3 „	„	9
	<hr/>			
	33 fi,	29 nő,	összesen	62.

A városban tehát minden 323 lélekre, a megyében ellenben már minden 146 lélekre esik egy ily szerencsétlen. Ezen körülmény, nemkülönben a napszám-munkára szoruló egyének óriási száma bizonyára nagy mérvben növeli a segélyre szorulóok számát a megyében. A községek rendszeren saját szegényeiknek bizonyos napokon a koldulást szokták megengedni, az idegen koldusok pedig a szolgabírák által eltoloncoltatnak.

A városban főleg a jótékony intézetek működéséből és a városi hatóság által — leginkább a humanistikai alapok jövedelméből nyújtott segélyzésekből már a segélyre szorulóok számát is megközelítőleg megtudhatjuk, ez okkól érdekes lesz a városunkban működő jótékonyági intézetekkel e helyütt röviden megismerkedni.

Városunkban a nyomor és inség enyhítésére nézve legjelentékenyebbek azon alapok, melyek városunk nemeslelkű polgárainak több mint 100 év óta történt és folyton ismétlődő nagylelkű hagyományaiból gyűltek össze, melyek Győr város tanácsának kezelésére bizattak és melyeknek kezelése céljából a városi hatóság kebelében 1836-ban egy külön alapítványi hivatal állíttatott fel. Ezen hivatal kezelése alatt az ingatlanokkal együtt 350963 frnyi tőke van (az 1870 évi állapot szerint), és ezen egész összeg a szegénység enyhítésére fordíttatik. Ezen alapokból tartatik fenn a városi közkórház, melynek alapösszegét 1773-ban Mullarc Henrik tette le a humanismus oltárára, kinek hagyománya az 1870. évi állapot szerint 38067 o. é. ftot tesz. 1803-ban Tumlér János szegény elemi tanulók részére beszerzendő iskolakönyvekre 420 ftos alapítványt tón. Branischa József pedig 1866-ban két ipartanodai ösztöndíjt létesített, melynek tőkéje jelenleg 2525 o. é. ftot tesz. De különös említést érdemelnek a városunk polgárainak szívében élő nemeslelkű Bisinger Józsefnek 1843-ban tett alapítványai, melyek az alapítványhoz tartozó két ház becsértékével együtt közel 200,000 fnyi értéket képviselnek, és melyekből lassankint a kamatok fölszaporodtával több humanistikai intézmény létesítendő. Első helyen kisedővoda volt állítandó, azután városi dolgozó ház, végre 12 rokkant városi polgár számára szegény-intézet. Az első már föl van állítva; a dolgozó háznak terve még az 1870. év elején lett bírálat végett a képző művészeti társulatnak Pestre leküldve, és a megvalósítás legközelebb fog következni.

Ezenkívül a városi alapítványi hivatal kezelése alatt még a következő alapítványok léteznek, melyek tisztán szegény-segélyezésre fordíttatnak, és melyeknek jövedelmeiből 1866—1870-ig történt segélyzés alább ki van tüntetve. Ide tartoznak:

1. Özv. Hufnagelné szül. Szőnyi Máriának 1763-ban 12 elaggott polgár segélyzésére tett 8277 ftos és 1795-ben munképtelen házi szegények segélyzésére tett 79341 ftnyi alapítványa.

2. Engel Mihály 1864 évi 902 ftnyi alapítványa szegény vakok segélyzésére.

3. Lettmayer Györgynek 1806-ban háziszegények segélyzésére tett 10535 ftos alapítványa.

4. Az 1867-ben működni megszűnt inséges bizottmány által a szegény alapnak átadott 709 ft.

5. A sétatéren álló sz. Mária szobor 588 ftos tőkéje után eső jövedelemnek fele szintén szegény-segélyezésre fordíttatik.

Ezenkívül létezik két árvaházi alap, az egyik 12 árva gyermek neveltetése és eltartása céljából 1832-ben keletkezett Czéh János

volt győrvárosi polgármesternek és Asztl kanonoknak 12612 ftos alapítványából. Ezen alapítvány jelenleg 6 árva gyermek teljes ellátására és neveltetésére fordítatik.

Özv. Szabó Pálné szül. Tüszkö Anna pedig egy leány árva-náz felállítására 340 ftnyi alapot létesített, mely szintén az alapítványi hivatal kezelése alatt áll.

A győri püspökség felügyete alatt továbbá két szegény-intézet étezik Győrött, melyek mindegyike külön épülettel bir. Az egyiket, mely „magyar ispotálynak“ nevezetik, Széchenyi György alapította 1766-ban, a másikat — mely „német ispotály“-nak nevezetik Haberle Cecilia alapítá 1746-ban. Mindkét intézetben több elaggott katolikus férfi és nő nyer lakást és teljes ellátást.

Ezenkívül városunkban különösen a nemesszivü emberbarátok által alakított és fenntartott egyletek fejtenek ki nagy tevékenységet az egészség és nyomor enyhítésében; ilyenek:

1. A győri jótékony nőegylet, mely 1865 óta áll fenn, és 1871-ben 184 tagot számlált; az egylet ezen évi jövedelme 3868 fto tett, mely részben az alaptőke szaporítására, részben a szegények segélyezésére fordított. Jelenleg alaptőkéje közel 2000 ft. Az egylet leginkább 16-tagokat számlál, kik nemcsak segélyzésről gondoskodnak, hanem a kereset nélkül álló szegényeknek munkát is szereznek; az egylet évenként 200-nál több egyént részesít havi, évnegyedes és fél éves rendszeres segélyzésben, miközben vallás-, kor-, és nemkülönbségre semmi tekintettel nincsen, csak az inséget tartja szem előtt.

2. A sz. Erzsébet-egylet keletkezett 1864-ben, a pártolólagoknak önként ajánlott járulékaik jövedelemforrását, és leginkább a kath. papságnak évenként tett jelentékeny adakozásaiból tartja fenn magát. Az egylet nőtagjai által 1872-ben és 1873-ban a bőjti időszak alatt rendezett tombola-játékok az egylet jövedelem forrásait jelentékenyen növelték, úgy hogy azóta évenként 1000 frtnál nagyobb összeget fordíthat segélyzésre. Évenként néhány család rendszeres segélyben részesül, és közel 100 család különféle rendkívüli segélyt nyer, mely pénz, élelmiszerek, gyógyszerek vagy házbér-fizetésből áll. — Ezen egylet felügyelete alatt áll a Győrött 1872-ben részint önkéntes adakozások, részint e célra rendezett általános gyűjtésekből létesült „kath. leányi árva ház“, mely jelenleg 8 árvaleány befogadására képes.

3. „A győri és győrszigeti izr. nő-egylet“ 1868-ban több izraelita nő által alapított, és jelenleg 178 rendszeres tagot számlál, kik évenként 2 frt. 40 kr. járulékot kötelesek befizetni. Ezenkívül a rendkívüli adakozásokból egy alaptőke jött létre, mely az 1872. év

végén már 2821 frtot tett. Célja főképp a nőnem segélyzése; 1872-be 856 frt. fordítottatott segélyzésre, mely részint havi-járulékokból, részint házbér, ruházat, élelmi szerek, fa és más rendkívüli segélyzésből állott

4. A „betegápoló és segélyző-egylet“ 1869. ápril 4-é leginkább izraelita hitfelekezetű tagok által alapítottatott, és jelenle 302 rendes tagot számlál. Az egylet a szegények számára külön 40 forint évdíjjal ellátott orvost tart. 1872-ben 716 orvosi rendelvénnyel fizetett ki, és ezenfölül a betegeket 517 frtnyi segélyben részesíté.

5. A „győri kereskedelmi ifjak beteg-ápolója“ 1852-ben alakult, 1869-ben alapszabályait a kor kívánalmaihoz képez módosította. Célja: megbetegült tagjainak díjtalan elhelyezése, gyógyítása és eshetőleg azok eltemetéséről való gondoskodás. Az egyletnek jelenleg 40 rendes tagja van, kik évenként 4 frt. járulékot fizetnek.

6. A győri vendéglősök, italmérők és kávéosok egyesülése 1846-ban célból jött létre, hogy beteg tagjait ápolásban (l. alább a Kórházaknál eshetőleg tisztességes eltemetésben részesítse; 1872 május hó 4-én azonban ezen egylet az új ipartörvény szellemében takaré- és hitelegyletté alakult, és kebelében egy külön segély és temetkezési alapot létesített. Az egyletnek jótékonyági működése az alábbi kimutatásban ki van tüntetve. Az egyletnek, mint ipartársulatnak ismertetése az iparnál olvasható.

7. A „hajós-egylet“ és 8. a „jogász segélyző-egylet“ részletes ismertetése szintén az illető fejezeteknél fordul elő

9. A „győr-szigeti temető-egylet“ 1839-ben Sztan kovics János győri püspök által alapítottatott. Tagja vallás- és nemkülönltség nélkül mindenki lehet, és járulékok rendes befizetése esetére temetési költségekre 20 frtot kap. Az egylet 5187 tagot számlál. Az egyletnek szolgazemélyzete is van, mely gyászöltönyben jelenik meg tagok temetésén, és 1870-ben 167 tag temetésére 5419 frtot fizetett.

10. A „győri munkás-egylet“ 1867-ben alakult, tagj 135 munkás, kik betegség esetén segélyt kapnak; 1870-ben e célra 11 frt. fordítottatott.

11. A „Chewra kadicha“ az izrael. hitközség által 1789-be alapítottatott, alaptökéje 3400 frt. A tagok alapítási és évdíjat fizetnek. Számuk 420. Célja betegápolás, szegény segélyzés és eltemetés. Az egyletnek különben vallási jellege is van, külön ünnepe és szertartása.

12. A „Nichum Avelin.“ Célja a szegények segélyzése gyászidő első hetében; e célból az egylet mindenkinek, szegény vagy gazdag 5 frtot küld. 1867-ben alakult, tagjainak száma 110.

Mindezen egyletek működését 1866-tól 1870-ig következő kimutatás tünteti ki:

A győrvárosi szegénysegélyzés kimutatása 1866 – 1870.

A segélyző címe	A segélyzettek száma évenként					A segélyre fordított évi összeg oszt ért. frt.				
	1866	1867	1868	1869	1870	1866	1867	1868	1869	1870
Városi közalapítványok	267	254	250	246	236	3727	3250	3253	3134	3062
Győrvárosi fiárvaház	6	6	6	6	6	1118	1358	1188	1232	1037
Győri jótékony nőegylet	188	204	207	210	204	1146	1310	1407	1386	1462
Sz. Erzsébet-egylet	108	80	80	87	98	1667	659	1063	1294	1259
Győri izrael. nőegylet	—	50	54	144	161	—	219	397	817	856
Betegápoló és segélyző egylet	—	—	30	42	50	—	644	644	978	1228
Chewra kadicha	283	189	151	194	163	1023	661	649	651	824
Jogász segélyegylet	—	—	6	8	6	—	—	218	288	218
Győrszigeti temető-egylet	106	180	155	159	167	3906	5379	4904	5254	5419
Hajós-egylet	—	—	—	—	2	—	—	—	—	21
Munkás-egylet	—	4	10	13	15	—	2*	74	79	111
Nichum Avelin (részvét- egylet)	—	—	80	80	52	—	—	400	400	260
Kereskedő ifjak ápodlaja	4	4	1	2	1	199	162	150	149	144
Vendéglős-egylet	30	34	35	37	21	572	411	566	604	552
„Kisfaludy K.” egylet, ke- letkezett 1872 április hó.	—	—	—	—	30	—	—	—	—	600
Összeg :	992	1005	1065	1228	1212	13358	14076	14913	16266	17053

Ezen kimutatásból kitűnik, hogy a jótékony intézetek igen nagy tevékenységet fejtenek ki a segélyezésben és évről-évre nagyobb összeget fordítanak kitűzött céljokra; de kitűnik másrésről az is, hogy a segélyre szorulóak száma városunkban igen jelentékeny; évenként átlag 15140 frt. fordítatik 1100 egyén segélyezésére, tehát egy-egy segélyezendőre 14 frt esik. A segélyzettek száma 1870 óta még növekedett is, miután ezen év december 12-én tartott közgyűlés határozata értelmében az utcai és házi koldulás végleg eltiltatott, a helybeli munkaképtelen koldusok összeírat-
tak, és kimondatott, hogy 93 koldus naponként 10 krt, és 76 naponként 5 krt fog kapni a város részéről. Jelenleg a városi pénztárból segélyt nyerő koldusok száma 150, az alapítványi jövedelmekből pedig szintén 150 egyén nyer részint heti, részint havi segélyezést, tehát összesen 300 munka-képtelen szegény ezuton évenként átlag 4000 frtot kap, mely összeg nem felel ugyan meg a közgyűlés határozatának, minthogy e szerint egy részének évi 36 frt 50 kr., másik részének 18 frt 25 kr. jutna; de a segélyzés módozata még végleg megállapítva nincs, a mennyiben ez ügyben végleges véleményadással — a helybeli jótékony intézetek meghallgatása után — a kapitányi hivatal lett megbízva. *)

*) Nem mulaszthatjuk el, hogy ide vonatkozólag ne jelezzünk két mozzanatot, u. m. 1. a győregyházmegyei, — 2. a pannonhalmi egyházmegyei nép-

E helyütt még röviden megemlíthetjük a szegénység elhárítására vonatkozó intézeteket, melyenek a biztosítás, tüzoltás és az árva-vagyo kezelésé.

A biztosítás egyrészt a vagyon megóvására vonatkozik másrészt pedig az életbiztosítás a munkaképesség megszűnése által beálló szegénységet hárítja el. Városunkban és megyénk területén önálló biztosító intézet ugyan nem létezik, de főleg a városban minden nagyobb hazai és lajtántuli biztosítási intézetnek van ügynöksége melyek a megyére is kiterjesztik működésüket. A Győrött lévő ügynökségek számát tízre tehetjük.

A vagyon megvédése céljából alakíták továbbá városunk polgára 1870 július hó 24-én „a győri önkéntes tüzoltó-egyletet.” Az egyletnek jelenleg 355 pártoló tagja van, kik évenként 2 frto fizetnek és 119 működő tagja, kik magukat a tüzoltásban gyakorolják ezenkívül van az egyletnek külön 16 tagból álló zenekara. Az egylet: szükséges szerekkel teljesen el van látva. E szerek mind egészen újak és a legújabb találmányu készülékek mintái szerint többnyire Bécsben és a külföldön készültek. Ezek közül említést érdemel négy egészen új szerkezetű fecskendő, melyek percnként 6—10 akó vizet képesek szolgáltatni; több kisebb és nagyobb ódon fecskendő; — egy 60' magas nürnbergi és 58' magas kufsteini és számos kisebb hágszó, különfél

tanítók nyugdíj- és segélyintézetét. A cél mindkettőnél ugyanaz, t. i. a illető egyházmegyék kath. néptanítóinak, segédtanítóinak, kik a további hivatal viselésre képtelenné váltak, — valamint ezek özvegyeinek és árváinak jövőjéről gondoskodni.

A győregyházmegyei nyugdíjintézet alapját Zalka János megyés püspök ömlga tette le 1868-ban 5000 frt örökös alapítványával; ehhez járul az intézet rendszeres tagjai által évenként fizetendő díj: az I. osztályban 6 frt, a II-ikben 4 frt. Az említett alapítványból és a tagdíjakból, valamint egyes jötevők adakozásaiból az intézet tőkéje jelenleg 22,117 frtot tesz, melyből 1873-ban történik első ízben segélyezés, és pedig az I. osztályu nyugdíj 150 frtban, a II. osztályu 120 frtban, a kiskorú árvák segélydíja 16 frtban lön megállapítva. Az özvegyek e díjnak felét élvezik. 1873-ban 2 tanító, 12 özvegy tanítóné részesül nyugdíjban, 13 kiskorú gyermek pedig évi gyámsegélyben

A pannonhalmi egyházmegyei nyugdíjintézet legújabb eredetű, mert alapját csak 1873-dik év elején tette Kruesz Krizosztom főapát ömlga 6000 frt alapítványával, illetőleg ennek évenként fizetendő 300 frtnyi kamatjával. Az intézet berendezése megegyez az előbbiével; nyugdíjazását és segélyezését csak 1878-dik év elejével kezdi meg, s vagyonállapota szerint ekkor fogja az egyes díjak összegét megállapítani.

entőszerek és 140 tüzoltó számára teljes felszerelés. Ezenfelül a nagy kaszárnya mögött eső városi tornatérsegen egy magas fabódéja van a tüzoltási gyakorlatok számára.

Ezen egyesület jótékony működését városunk és a szomszédos két város: Győr-Sziget és Révfülöp már több ízben tapasztalták; az egyesület fennállása óta 21 nagyobb égésnél működött áldásos sikerrel, és a tűzvész nagyobb elterjedését mindannyiszor megakadályozta.

A szegénység megóvása szempontjából említhető még az árvagyonyoknak az árvákhoz való aránya. Győr város adatai szerint az összes árva vagyon 1867-ben volt 1.130608 frt. 37 kr. o. é., az árvák száma pedig 987, és így egy árvára átlag 1145 frtnyi értékű vagyon jutott; — 1870-ben az összes árva-vagyon értéke 1.195222 o. é. forintot képviselt, és az árvák száma 1070 volt, — tehát egy-egy árvára átlag 822 frt. o. értékű vagyon maradt; mi elég kedvezőnek mondható, habár az árva-vagyonnál ily átlagos számítást nem lehet biztos alapul venni, mivel egy-két gazdag árvának nagy vagyona igen nagy mértékben emelheti az átlagos számot.

A város szegényeinek számát végre legjobban feltünteti az évenkénti segélyre szorulóknak száma, kik a fönnebbi táblázatban vannak kimutatva; e szerint az évenkénti segélyre szorulókat átlag 1100-ra tehetjük, úgy hogy városunkban minden 18 lélekre egy segélyre szoruló szegény esik; mi a külföldi államok adataihoz képest elég kedvezőtlen jelenség, mert Poroszországban csak minden 50, — Franciaországban csak minden 30 lélekre esik egy segélyzandó, — habár ezen adatok csak akkor lennének alkalmasak az összehasonlításra, ha Győr városához hasonló számú lakossággal bíró városokkal vonhatnánk párhuzamot.

Bűnügyi viszonyok.

Dr. Fülöp Istvántól.

Tapasztalás által igazolt tény az, hogy valamely nemzet életrevalóságának s jövő jólétének legbiztosabb hőmérője: a közérkölcsiség kedvező állapota; s viszont ennek sülyedése a nemzet életérejére is visszahatván ennek fejlődését lehetlenné teszi.

Életszükségletté emelkedik tehát a nemzetre nézve az, hogy a közérkölcsiség állapotáról határozott tudomással bírjunk; mert csak az úton lehetséges a szükségessé vált javítások és a felmerült okok eltávolítása iránt intézkedni.

Erre nézve legbiztosabb kalauzul szolgál a bűnügyi statistika, mely lelkiismeretes kezelés mellett a közérkölcsiségnek hű tükrét

képezi. S már e körülmény is eléggé jelzi a bűnügyi statistikának fontos, szükséges voltát.

Ha városunk és megyénk bűnügyi statistikáját figyelemmel szemléljük, egyrészt kedvezőtlen benyomást gyakorolhat reánk a büntettek miatt elítélt egyének aránylagosan tetemes száma; másrészt mindazon által ezen számoknak évről-évre apadása a közerkölcsiségi állapot fokozatos javulását tanusítván, azon örvendetes ténynek szolgál bizonyosságául, hogy a szellemi művelődés hódító hatalma a néperkölcsök szelídítésére jótékony befolyását el nem téveszti.

Hogy pedig a mult és jelen idő között annál könnyebben vonhasunk párhuzamot, s ebből a jövőre nézve annál nagyobb bizonyossággal következtethessünk, a város és megye bűnügyi statistikájának 1869, 1870 és 1871 évi eredményeit fogjuk feltüntetni, és pedig azon adatokból, melyeket az 1871 év végeig fennállott városi és megyei törvényszék feljegyzései nyújtanak.

Ezen év végeig ugyanis a város és megye helyesebb átnézet és párhuzamos összehasonlítás végett elkülönítve egymás mellé állítható; mi az 1872 évre vonatkozólag már nem lehetséges, minthogy az új bírósági szervezésnek azon év elején történt életbeléptetése folytán a városi és megyei törvényszék helyébe a győri királyi törvényszék lépett, melynek bírósági hatásköre ugy a város, valamint a megye egész területére kiterjed; ezen év bűnügyi adatai tehát már a városra és megyére együttesen vonatkoznak.

A büntörvénykezés, vagyis a bűnvádi feljelentések, nyomozások s a bűnperek menetétől ezúttal eltekintve, szükségesnek látjuk főleg a közerkölcsiség és társadalom viszonyait feltüntető azon adatokkal foglalkozni, melyek a büntettek miatt elítélt egyének számát képviselik. megjegyezvén, miszerint a csekélyebb jelentőségű és az egyes bíróságok (városi sommás bíróság, szolgabírák) előtt tárgyalt kihágásokat figyelmen kívül hagyván, csakis a büntetteket vesszük tárgyalás alá.

Az említett három évben büntettek miatt elítélt egyének száma:

Győr városában:		
1869-ben	1870-ben	1871-ben
151	113	103
a megyében:		
112	185	154
a városban és megyében:		
1872-ben elítéltetett 107 egyén.		

Ha tehát tekintetbe vesszük, hogy Győr városának 20035 lakosa van, úgy itt a három évi átlag eredményt véve, minden 165 lakosra, —

83602 lakossal bíró megyében pedig minden 186 lakosra jó egy elitelt üntettes. Mindenesetre kedvezőtlen eredmény, főleg ha az egész ország ügyi viszonyait tekintjük, melyek Magyarországbán az 1870. évi számítás szerint, körülbelül csak minden 736 lakosra adnak egy elitelt üntettet; városunk és megyénk ennél fogva a fegyencek számához evezetes contingenssel járul.

Mindamellettt évről-évre apadni látjuk a számot, s e részben az 1872 évi eredmény örvendetes javulást mutat fel, a mennyiben a kir. törvényszék ezen év alatt csak 107 egyént ítelt el. — Természetes, hogy zen szám a valósághoz csak annyiban áll közel, a mennyiben az ujon-an életbelépett három járásbírótság körülbelül 180 bűnitélete számba em vétetett. Hozzájárul még azon körülmény is, hogy a törvényszék z 1872 év első hónapjaiban az átadás teendőivel lévén elfoglalva, tett-eges működését csak március havában kezdette meg.

Az elitelt egyének nemi különbségére nézve, volt

	a városban:			
1869 évben	107 férfi-	44	nőbűntettes,	
1870	„ 76	„ 37	„	„
1871	„ 59	„ 44	„	„

	a megyében:			
1869 évben	95 férfi-	17	nőbűntettes,	
1870	„ 167	„ 18	„	„
1871	„ 126	„ 28	„	„

	a városban és megyében:			
1872 évben	97 férfi-	10	nőbűntettes.	

E szerint tehát a városban három év alatt összesen 242 férfi- és 25 nőbűntettes volt; s így a finem az összes elítéltek közt 65·9%-kal, a nőnem pedig 34·1%-kal szerepel.

Ezzel szemben a megyében három év alatt összesen 388 férfi- és csak 63 nő-elitelt volt; a finem tehát az elítéltek összes számában 86·1%-kal, a nőnem csupán 13·9%-kal vett részt. Miből a megyei nőnemnél sokkal kedvezőbb erkölcsiséget következtetünk, mint a városiál; mely jelenségnek természetes oka abban rejlik, hogy azon nőcselelék és állandó kereseten kívül álló nőszemélyek, — kik épen a bűntettesek számát szaporítják, — inkább a városban tartózkodnak, mint a megyei községekben; továbbá a bűntettekre csábító alkalmak is inkább cinálkoznak a városban, mint máshol.

Az 1872 évben a nőnemnek a bűntényekre vonatkozó aránya már örvendetesebb; ugyanis ezen évben a finemre 90·7%, a nőnemre pedig csak 9·3% esik.

Tekintve az elítélt büntetetteknek életkorát, az ide vonatkozó rovatokból következő eredmény tűnik elő. Ugyanis az elítéltek közt volt

a városban:

20 éven alul:	20 évestől 24 évesig:
1869-ben 15 fi, 10 nő	1869-ben 12 fi, 10 nő
1870-ben 13 „ 11 „	1870-ben 11 „ 4 „
1871-ben 5 „ 4 „	1871-ben 9 „ 11 „
24 évestől 30 évesig:	30 évestől 40 évesig:
1869-ben 39 fi, 9 nő	1869-ben 28 fi, 6 nő
1870-ben 24 „ 7 „	1870-ben 22 „ 4 „
1871-ben 15 „ 3 „	1871-ben 17 „ 17 „
40 évestől 60 évesig:	60 éven fölül:
1869-ben 13 fi, 5 nő	1869-ben 3 fi, 1 nő
1870-ben 11 „ 4 „	1870-ben 2 „ 0 „
1871-ben 13 „ 6 „	1871-ben 0 „ 3 „

a megyében:

20 éven alul:	20 évestől 24 évesig:
1869-ben 12 fi, 1 nő	1869-ben 30 fi, 4 nő
1870-ben 51 „ 3 „	1870-ben 39 „ 6 „
1871-ben 7 „ 6 „	1871-ben 39 „ 6 „
24 évestől 30 évesig:	30 évestől 40 évesig:
1869-ben 22 fi, 4 nő	1869-ben 19 fi, 5 nő
1870-ben 34 „ 5 „	1870-ben 20 „ 5 „
1871-ben 28 „ 4 „	1871-ben 22 „ 4 „
40 évestől 60 évesig:	60 éven fölül:
1869-ben 9 fi, 3 nő	1869-ben 3 fi, 0 nő
1870-ben 9 „ 1 „	1870-ben 1 „ 0 „
1871-ben 22 „ 6 „	1871-ben 5 „ 5 „

A városban és megyében 1872-ben:

20 éven alul	20—24-ig	24—30-ig	30—40-ig	40—60-ig	60-on fölül
15 fi, 4 nő	21 fi, 1 nő	26 fi, 1 nő	22 fi, 1 nő	12 fi, 2 nő	1 fi, 1 nő.

Ekként a három év alatt az összes 367 büntetett közt a városban volt 58 husz évesnél fiatalabb egyén, míg a megyében 451 büntetett közt 80 ilyenkoru szerepelt; vagyis a városban a fiatalabb büntetettek 15·8%-kal, a megyében 17·7%-kal vettek részt; tehát a megyében e

részben kedvezőtlenebb viszonyokkal találkozunk, mint a városban, hol a nevelésre több gond fordíthatván, a fiatalság a büntettektől inkább visszavonatik; mi ismét hatalmas érv a nevelés mellőzhetlen szüksége mellett.

Tekintve az egyes évek eredményeit, a 20 éven aluleső fiatal kor-nak a büntettekben tanúsított részesülési aránya 1869-ben a városban 16·5%, 1870-ben már 21·2%, 1871-ben ismét 8·7%-ot mutat; a megyében az 1869 év 11·6%-ot eredményez, mely 1870-ben egész 29·2%-ra felszaporodik, 1871-ben pedig 8·4%-ra lepad.

Átalában véve tehát szomorú tapasztalást merítünk ezen adatokból, melyek városunk és megyénk fiatalokú egyéneinek a büntettekben oly feltűnően magas részesülési arányát mutatják; holott az 1870 évi számítás szerint az összes magyarországi fenyítő törvényszékek által elítélt 11211 büntettes közt csak 1420 husz éven alul eső egyén szerepelt, s így az egész országban ezen fiatal korra a büntettesek 12·6%-a jutott. E tekintetben tehát nálunk kedvezőtlenebb viszonyok léteznek, mi a népnevelés elhanyagoltabb állapotára enged következtetést vonni.

A nőnemű ifjúságnak a büntettekben tanúsított részvételét illetőleg a statistikai szám adatok feltűnően mostoha viszonyokat constatálnak, a mennyiben 1869-ben a városban a 20 éven alul eső 25 büntettes közt 10 nő volt, tehát a nőnemű ifjúság 40%-kal; 1870-ben 45%-kal; 1871-ben 44·4%-kal volt képviselve; jobb állapotot találunk a megyében; itt ugyanis a zsengekori nőifjúság 1869-ben csak 7·7%-kal, 1870-ben 5·5%-kal vett részt a büntettekben. E tekintetben tehát a megye aránytalanul jobb viszonyoknak örvend mint a város, hol különben is a cselédek és rendes foglalkozás nélkül álló ifju nők nagyobb számmal léteznek, kik azután a bűnlajstromokat leginkább betöltik.

Igy van ez a 20—24 éves korú nőknél is; ezen rovat a városban szintén nem mutat örvendetes eredményt, mert 1869-ben ily korú nők 19·6%-ot, 1870-ben már 26·6%-ot, 1871-ben 55%-ot képviseltek; ez utolsó évben tehát több 24 éven alul eső nő lett elítélve, mint férfi. — A megyében ezen rovat is a nőnemre nézve kedvezőbb; mert itt 1869-ben a 24 évesnél fiatalabb nők csak 10·2%-kal, 1870-ben 13·3%-kal, 1871-ben szintén csak 13·3%-kal jelentkeztek az elítéltek sorában; minek természetes oka abban rejlik, hogy a megyei községekben aránylag kevesebb ily korú hajadonok és foglalkozás nélkül álló nők tartózkodnak.

A városi kedvezőtlen viszonyok mindenesetre gyökeres orvoslást igényelnek, azért is első sorban a nőnemű ifjúságnak helyesebb neveltetése égető szükségként tűnik elő; célirányosnak mutatkoznék továbbá

a mai kor igényeinek megfelelő cselédrendtartás behozatala; különben a nőcselédek erkölcsi érületének felébresztése jutalomdíjak kitűzése által.

Kétséget nem szenved, hogy ily intézkedések, valamint a már is gyakorlati hasznuaknak bizonyult nőképző-egyletek a női erkölcsök emelkedését tetemesen elősegíthetnék.

Könnyebb áttekintés végett hasonlítsuk össze az egész ország és városunk, valamint megyénk bűnügyi viszonyait.

A városban a három évi átlag szerint a 20 éven alul eső nőbűntettesekre 44%, a megyében pedig 19% esik; ezzel szemben az 1870 évi összeszámitás szerint Magyarországon a 20 évesnél fiatalabb elítélt nők 19·2%-ot képviseltek. Ime városunk viszonyai az egész ország állapotához képest e részben nem a legjobbak, holott a megye sokkal kedvezőbb állapotnak örvend. Tekintve az elítéltek polgári állapotát, az 1869, 1870 és 1872 évi statisztikai adatok a következő számarányokat mutatják:

Elítélt házas

	a városban:	a megyében:
1869-ben	39 férfi 10 nő	41 férfi 8 nő
1870-ben	24 „ 5 „	59 „ 9 „
1871-ben	22 „ 17 „	59 „ 19 „
1872-ben (város és megye)	39 férfi 2 nő;	

elítélt nőtlen és hajadon:

	a városban:	a megyében:
1869-ben	60 férfi 34 nő	54 férfi 5 nő
1870-ben	57 „ 25 „	95 „ 9 „
1871-ben	35 „ 19 „	64 „ 8 „
1872-ben (város és megye)	56 férfi 6 nő.	

E szerint a városban a házasok 1869-ben 32·4%-kal szerepeltek az elítéltek közt, mely arány 1870-ben 25·6%-ra leapad, 1871-ben ismét 35·9%-ra felszaporodott; a megye pedig 1869-ben az elítélt házásokra nézve 43·7%-ot, 1870-ben 36·7%-ot, 1871-ben 50·6%-ot tüntet fel; s így ezen három év átlag számítása szerint az elítélt házasok a városban 31%-kal, a megyében 40%-kal jelentkeznek. Ebből látszik, hogy a városban a házas életü egyének ritkább esetekben fordulnak meg a büntető igazságszolgáltatás birói széke előtt, mint a megyében, minek okát egyedül abban lehet keresni, hogy a megyében több házasságok köttenek, mint a városban, hol a család fenntartása nagyobb kiadásokkal jár.

Az elítélt házasságok életük egyének nemét illetőleg, a városban a nőbűntetésekre körülbelül 27%-kal, a megyében csak 17%-kal szerepelnek; tehát a városban e részben is mostohább viszonyok léteznek.

Ezen adatokat egybevetve az előbb kijelölt eredménnyel, ismét egy új érvelést nyerünk a nőnevelés helyesebb alapokra leendő fektetésének szükségére mellett.

A nőtlenség és hajadonok kétségkívül nagyobb számmal jelentkeznek az elítéltek közt, mint a házasságok, és pedig úgy a városban, valamint a megyében; ez utóbbiban ugyanis a három évi átlag szerint 65%-kal, amott pedig 45%-kal.

E tekintetben tehát a nőtlenség és hajadonok közt a megyében a közérkölcshelyzet rosszabb állapotban létezik s nevezetesen a nőnemnél. Ennek okát már fennebb tárgyaltuk, s a városban a rendes foglalkozás nélkül álló nők nagyobb számában kerestük.

Vége volt még elítélt özvegy

a városban: a megyében:

1869-ben 4 férfi 4 nő	0 férfi 4 nő
1870-ben 0 „ 3 „	13 „ 0 „
1871-ben 1 „ 9 „	1 „ 3 „
1872-ben (város és megye)	2 férfi 2 nő.

Feltűnő e tekintetben, hogy ezen rovatban több elítélt özvegy nővel találkozunk, mint özvegy férfival, kivált a városban, hol a család fenntartója elhaltával, rendes kereset nélkül özvegy-állapotra jutott nő könnyebben sodortatik a bűn sikamlós útjára; részint azért, mivel alapos nevelés hiányában az özvegy nők nagy részben életük fenntartására szükséges keresetre és foglalkozásra képtelenek, részint mivel a nő özvegyiségében oltalmazójától megfosztva, ritkábban talál önmagában elegendő lelki erélyt a büntetést magok után vonó cselekvényektől tartózkodásra.

A családi viszonyt tekintve, az 1869 és 1870 évek adatai azon tapasztalatra vezetnek, hogy ezen két évben a városban éppen a gyermekkel bíró családok egyének nagyobb számánál vettek részt az elítéltek közt, mint a gyermektelen egyének; volt t. i. elítélt büntetett gyermekkel bíró

a városban: a megyében:

1869-ben 30 férfi 10 nő	34 férfi 8 nő
1870-ben 18 „ 6 „	63 „ 10 „
1871-ben 15 „ 7 „	57 „ 20 „
1872-ben (város és megye)	20 férfi 4 nő.

Gyermektelen büntettes

	a városban:	a megyében:
1869-ben	13 férfi 4 nő	61 férfi 9 nő
1870-ben	6 „ 2 „	104 „ 8 „
1871-ben	44 „ 27 „	69 „ 8 „
1872-ben (város és megye)	57 férfi 6 nő.	

S így következő arány áll elő: a városban a gyermekkel bíró elítéltek a három év alatt 23⁰/₀-kal, a megyében 42⁰/₀-kal szerepelnek; tehát a megye rosszabb állapotot mutat e tekintetben, mint a város, hol a gyermekekkel bíró szülőkre a családi kötelék szentsége erkölcsösebb befolyást látszik gyakorolni.

A nőnem ugy a városban, valamint a megyében is csekélyebb arányban jelentkezik ezen rovat alatt; bizonyságául annak, hogy az anyaszeretet szent érzete erkölestisztító hatását ritkán téveszti el.

Áttérve a műveltségi fokra, az ide vonatkozó statisztikai adatokból azon tapasztalást merítjük, miszerint a műveltség teljes hiánya az erkölestelenedéssel karöltve jár, s a jogrendet háborító cselekvények egyik főindító okát képezi. Ugyanis az elítélt büntettesek közt volt olyan, ki sem olvasni, sem írni nem tudott :

1869-ben a városban:	85,	a megyében	55
1870-ben	„ 68	„	122
1871-ben	„ 57	„	86
1872-ben a városban és megyében:	47;		

e szerint tehát a városban az összes elítéltek közül 1869-ben 56·2⁰/₀, 1870-ben 60·2⁰/₀, 1871-ben 55·7⁰/₀; a megyében 1869-ben 49·1⁰/₀, 1870-ben 65·9⁰/₀, 1871-ben 55·8⁰/₀, 1872-ben a városban és megyében 43·9⁰/₀ esett az egészen műveletlen egyénekre; mindenesetre oly jelentékeny arány, mely a népnevelés terjesztésének égető szüksége mellett eléggé világosan szól. Különbén saját viszonyainkat összehasonlítva az egész országnak e részben tapasztalt viszonyaival, azon eredményre jutunk, miszerint tekintve — hogy az 1870 évi összeszámitásban az országban az elítéltek közt az olvasni és írni nem tudó fegyencek 58·2⁰/₀-kal szerepelnek, — vidékünk aránylag kedvezőtlen állapotban sínlődik.

Csak olvasni tudó elítélt volt

1869-ben a városban :	7,	a megyében :	0 egyén
1870-ben	„ 6	„	28 „
1871-ben	„ 5	„	0 „
1872-ben a városban és megyében :	4.		

Olvasni és írni tudó elitélt volt

1869-ben a városban :	59,	a megyében :	56	
1870-ben	”	39	”	32
1871-ben	”	41	”	66
1872-ben a városban és megyében :	55.			

Magasabb műveltségű elitélt volt

1869-ben a városban :	0,	a megyében :	1	
1870-ben	”	0	”	3
1871-ben	”	0	”	3
1872-ben a városban és megyében :	1.			

Tekintve tehát, hogy a műveltséget nélkülöző elitélt büntettek számában évről-évre mégis némi apadás mutatkozik, reménnyel tekinthetünk a jövő elé, mely e számokat még alább fogja szállítani.

Az elitéltek vagyoni állapotát illetőleg az 1869—1872 évi adatok azt mutatják, hogy az egészen vagyontalan büntettek száma a városban évről-évre csökken, míg a megyében mindinkább szaporodik; mi a városi lakosság folytonos vagyonosodásának, a megyében pedig az ellenkezőnek bizonyítéka. Ugyanezen arány létezik a kevés vagyonnal bíró elitéltekre nézve is. Így elitéltetett egészen vagyontalan :

1869-ben a városban :	132,	a megyében :	92	
1870-ben	”	97	”	135
1871-ben	”	86	”	90
1872-ben a városban és megyében :	85.			

Kevés vagyonnal bíró :

1869-ben a városban :	18,	a megyében :	20	
1870-ben	”	16	”	49
1871-ben	”	17	”	63
1872-ben a városban és megyében :	18.			

Vagyonos :

1869-ben a városban :	1,	a megyében :	0	
1870-ben	”	0	”	1
1871-ben	”	0	”	1
1872-ben a városban és megyében :	4.			

E szerint tehát az 1869—1871 évi átlagot véve az elitéltek közt az egészen vagyontalanok a városban : 85·8°/_o-kal
 ” ” ” a megyében : 70·3°/_o-kal
 a kevés vagyonnal bírók a városban : 13·8°/_o-kal
 ” ” ” a megyében : 29·2°/_o-kal

szerepeltek. — Ezen statistikailag kimutatott számarányokból láthatni, hogy a vagyonosodás a közerkölcsiségre is jótékonyan kihat, a mennyiben az által a bűntényekre csábító okok is kevesbednek.

Polgári foglalkozás és kereset tekintetében a bűnrészesülési arány szabatos kitüntetése annál is inkább fontos, minthogy ez úton vidékünk lakosságának vagyonosságára is következtethetünk; minél nagyobb számmal jelentkeznek u. i. a kereset nélkül álló egyének a bűnügyi statistika rovataiban, annál szomorítóbb állapotot bizonyít ez a vagyonosságra; valamint a kereset nélkül álló fegyencek aránylag csekély száma kedvezőbb gazdasági viszonyoknak bizonyítéka.

Városunk és megyénk statistikai adatai e részben következő képet nyújtanak.

Az elítélt büntettek közt volt a városban:

	1869	1870	1871
kereset nélkül	22	2	7
napszámos, cseléd	85	66	68
ipar-, keresk.-segéd, gyármunkás	1	14	12
földműves	5	4	9
iparos, kereskedő, gyáros . . .	27	7	1
tudom. vagy művészi foglalk. .	0	0	1
tisztviselő	0	2	1
az előbbieik nejei és családtagjai	11	18	4
összesen :	<u>151</u>	<u>113</u>	<u>103</u>

A megyében volt elítélt:

	1869	1870	1871
kereset nélkül	0	0	16
napszámos, cseléd	72	123	57
ipar-, keresk.-segéd, gyármunkás	4	0	5
földműves	35	58	59
iparos, kereskedő, gyáros . . .	0	1	15
tudom. vagy művészi foglalk. .	0	3	0
tisztviselő	1	0	2
összesen :	<u>112</u>	<u>185</u>	<u>154</u>

Ezen adatokból kiindulva, a városban a kereset nélkül álló egyéneket nagyobb számmal látjuk a büntettek lajstromában képviselve mint a megyében; minek természetes oka az, hogy ily egyének mindenkor inkább a városban keresnek menedéket, hol azután könnyebben is tévednek a bűn pályájára. Megnyugtató s jobb jövővel biztató jelenségként tűnik elő azon körülmény, miszerint 1870 és 1871-ben

ezen bűnös egyének száma jóval csökkent; 1872-ben pedig még inkább lepadt; ezen évben ugyanis csak 5 kereset nélkül álló egyén íteltetett el a városban és megyében összesen.

Nagy mérvben vannak a napszámosok és cselédek a bűnösök közt képviselve; ugyanis a városban: 1869-ben 56·2%-kal, 1870-ben 58·4%-kal; 1871-ben 66%-kal; tehát ezen osztályu lakosságnál az erkölcsiségre nézve mindinkább mostohább viszonyok keletkeznek. A megyében a büntettes napszámosokra és cselédekre 1869-ben 64·3%; 1870-ben 66·5%; 1871-ben 50% esik; s így itt a cseléd és napszámos osztály közt még nagyobb erkölcstelenedést látunk, mint a városban; minek káros következményei ismét a népnevelés szigorúbb kezelése által volnának enyhíthetők.

A földműves osztály szintén tetemes aránynyal járult a bűnlajstromok betöltéséhez; mert az 1869—1871 években elítélt 451 büntettes közt 152 földműves volt; tehát az elítéltek egy harmada tartozott ezen osztályhoz. E tekintetben megyénk roszaibul áll, mint más vidékek; mert az 1870 évi számítás szerint a földműves osztályra az egész ország büntetesei közt 31·3%, megyénkben pedig 33·7% esik. — Pedig épen ezen néposztálynál — melyben a nemzet ereje rejlik, szükséges a közerkölcsiség s állapot javítására kiváló figyelemmel lenni és célirányos intézkedések megtételére annál is erélyesebben hatni, minthogy a földműveseknek bűnrészesülési aránya a három év alatt fokozatosan növekedett.

Az iparos osztályból a városban 1869-ben 27, 1870-ben 7, 1871-ben csak 1 elítélt találkozott; örvendetes bizonyságául annak, hogy itt mindinkább kedvezőbb viszonyok fejlődnek, melyek még inkább javulnának, ha a tervezett városi iparegylet és polgári kör megalakulásának oly nagy akadályokkal nem kellene küzdeni. Kétséget nem szenved, hogy ily egylet s nevezetesen az említett polgári kör az iparos osztály erkölcsi és szellemi nemesülésére felette jótékony és üdvös befolyást fogna gyakorolni.

Tekintve az elítéltek vallását, róm. katolikus volt

1869-ben a városban	115;	a megyében	102
1870-ben	„ 89;	„	138
1871-ben	„ 78;	„	119
1872-ben a városban és megyében			86;

tehát a római katolikus felekezetű büntettesek száma, kivált a városban évről évre alább száll; annak bizonyságául, hogy ezen felekezetű

lakosság között a közerkölcsiség mindinkább emelkedik; mely eredményben a nevelési rendszernek bizonyára meg van saját része.

Volt továbbá elítélt ágostai hitvallású:

1869. évben a városban	16;	a megyében	51;
1870. „ „ „	11;	„ „	31;
1871. „ „ „	12;	„ „	28;
1872. évben a városban és megyében	15;		

helvét hitvallású:

1869. évben a városban	4;	a megyében	4:
1870. „ „ „	3;	„ „	16;
1871. „ „ „	9;	„ „	3;
1872. évben a városban és megyében	0;		

izraelita:

1869. évben a városban	16;	a megyében	1;
1870. „ „ „	10;	„ „	0;
1871. „ „ „	4;	„ „	4;
1872. évben a városban és megyében	6.		

Összehasonlítva tehát az említett felekezetű elítéltek számarányát egymással, valamint az 1870 évi számítás szerint az egész országnak ide vágó viszonyaival, következő eredményt tüntet fel az 1869—1872 évi időtartam:

Ugyanis az elítéltek közt képviselve vannak:

a római katolikusok:

nálunk: 80·7⁰/₀-kal; az országban 46·5⁰/₀-kal;

ágostai vallásúak:

nálunk: 11·1⁰/₀-kal; az országban 5·5⁰/₀-kal;

helvéthitvallásúak:

nálunk: 4·2⁰/₀-kal; az országban: 20·2⁰/₀-kal;

izraeliták:

nálunk 4⁰/₀-kal; az országban: 5·7⁰/₀-kal. *)

S így a római katolikusokra esik a legnagyobb arány; ámbár, miként fennebb kimutattuk, e részben a viszonyok örvendetes javulásnak indulnak s a folytonos haladás azon reményre jogosít, miszerint a

*) Talán hiebb képét tárjuk fel a viszonyoknak, ha az egyes vallásfelekezetből elítéltek száma mellé párhuzamba állítjuk az illető vallásfelekezetűek összes számát városunk és megyénk területéről; e párhuzam tünteti ki, miszerint a katolikusoknál minden 107 egyénre esik egy elítélt, míg az ágostaiaknál minden 115-re, a helvét hitvallásuaknál minden 178-ra és az izraelitáknál minden 124-re jut egy elítélt.

velés és közművelődés terjedésével, ezen téren is nemsokára kedvezőbb állapot fog virulni.

Az elítéltek előéletére nézve felette fontos azon körülmények számadati kimutatása, vajjon mily arányban vettek részt az egyben már büntetve volt egyének a bűntényekben; ebből lehet ugyanis büntörvénykezés hatályát legjobban megítélni. Minél nagyobb on bűnösök száma, kik előbb már a büntető igazságszolgáltatás rompói előtt megfordultak, annál kevésbé bizonyul be célszerűnek a büntetések eddigi kezelése; mert a büntetésnek főcélja a bűnös javításban rejlik; ezen nemes cél pedig még nincs elérve akkor, ha a bűnbe szjaesett egyének száma szaporodik.

Az ide vonatkozó bűnügyi statisztikai adatok szerint az elítéltek előfordultak olyanok:

1. Kik előbb még nem voltak büntetve:

1869. évben a városban:	112; vagyis 80·8 ⁰ / ₀ ;
„ „ a megyében:	109; vagyis 97·3 ⁰ / ₀ ;
1870. „ a városban:	80; vagyis 70·8 ⁰ / ₀ ;
„ „ a megyében:	157; vagyis 84·9 ⁰ / ₀ ;
1871. „ a városban:	79; vagyis 76·7 ⁰ / ₀ ;
„ „ a megyében:	139; vagyis 90·2 ⁰ / ₀ .

2. Kik hason büntett miatt büntetve voltak:

1869. évben a városban:	25; vagyis 16·5 ⁰ / ₀ ;
„ „ a megyében:	7; vagyis 6·2 ⁰ / ₀ ;
1870. évben a városban:	28; vagyis 24·7 ⁰ / ₀ ;
„ „ a megyében:	9; vagyis 4·8 ⁰ / ₀ ;
1871. évben a városban:	18; vagyis 17·4 ⁰ / ₀ ;
„ „ a megyében:	6; vagyis 3·9 ⁰ / ₀ .

3. Kik más büntett miatt már büntetve voltak:

1869. évben a városban:	6; vagyis 3·9 ⁰ / ₀ ;
„ „ a megyében:	1; vagyis 0·8 ⁰ / ₀ ;
1870. évben a városban:	0; vagyis 0;
„ „ a megyében:	1; vagyis 0·5 ⁰ / ₀ ;
1871. évben a városban:	2; vagyis 1·9 ⁰ / ₀ ;
„ „ a megyében:	15; vagyis 9·7 ⁰ / ₀ .

Ezen összeállítás szerint, ugy a városban, valamint a megyében nagyobb azon elítéltek bűnrészesülési aránya, kik hason büntett miatt már büntetve voltak, mint azoké, kik egyéb másnemű büntett miatt bűnhődtek. A bűnisméltésre nézve a város kedvezőtlenebb képet tet elő, mint a megye.

A nőnemű ifjúságot illetőleg, az 1869—1872 évi időszakot ismételve bűnhődött 137 egyén közt összesen 30 nő volt; s így a férfi 78·2%-kal, a nők 21·8%-kal voltak képviselve. Ezen arányhoz képest a városi elitelt nőbüntettek járulnak; mert feltűnő s a megye viszonyokra örvendetes jelenség az, hogy 1869., 1870., 1871. évek alkalmával a megyéből egy elitelt nő sem találtatott, ki előbb büntett miatt nem megfenyítve lett volna; minek természetes oka azon már fentebb többször említett körülményben keresendő, hogy a városban a csendes és foglalkozás nélkül álló nők közt sok olyan akad, kik minte szokásból büntettek.

Ekként az elitelt egyének személyes viszonyait letárgyalva szükséges még magukat a büntetteket, valamint a bűnhódések nemét felemlíteni.

A várost illetőleg csak két évre — míg a megyében három évtérjednek adataink.

Eliteltettek a városban:

	1870-ben	1871-ben
nyilvános erőszakoskodás miatt:	1	1
emberölés	—	2
magzatelhajtás	1	—
súlyos testi sértés	8	5
tolvajság	81	69
sikkasztás	5	3
birói zártörés	1	—
rablás	2	—
csalás	4	10
váltóhamisítás	1	—
bűnelősegítés	9	13
összesen	113	103.

A megyében eliteltettek:

	1869-ben	1870-ben	1871-ben
erőszakos ellenszegülés miatt	6	—	2
nyilvános erőszakoskodás miatt	11	10	13
hivatalos hatalommal visszaélés miatt	10	—	—
vallásháborítás	—	1	4
erőszakos nemi közösülés	—	1	—
gyilkosság	2	5	9
gyermekgyilkosság	5	6	4

	1869-ben	1870-ben	1871-ben
emberölés	miatt 5	11	3
gyermekkitevés	„ —	1	2
súlyos testi sértés	„ 40	85	34
gyujtogatás	„ —	1	2
tolvajság	„ 29	45	37
sikkasztás	„ 1	0	3
csalás	„ —	6	2
birói zártörés	„ —	1	—
rablás	„ 2	7	31
állevélköltés	„ —	5	8
bűnelősegítés	„ 1	—	—
összesen	112	185	154.

A városban és megyében elítéltetett a győri kir. törvényszék által 1872-ben:

erőszakos nemi közösülés	miatt	1
gyilkosság	„	3
emberölés	„	5
súlyos testi sértés	„	37
gyujtogatás	„	1
tolvajság	„	46
birói zártörés	„	1
rablás	„	1
zsarolás	„	2
csalás	„	2
állevélköltés	„	4
bűnelősegítés	„	4
összesen		107.

Ezen bűnös cselekvények következőleg lettek megfenyítve:

	1870.	1871.	
A városban			
1—5 évig tartó börtönre	6	1	
1 éven alul „ „	107	102.	
A megyében	1869.	1870.	1871.
5—10 évig tartó börtönre	—	—	1
1—5 „ „ „	6	10	25
1 éven alul „ „	106	175	129.

Az előterjesztett táblás átnézet azt mutatja, hogy a büntettek közt nagyobb részt a vagyon ellen intézett merényletek, nevezetesen tolvajszági bűntények szerepelnek, és pedig a városban a két év alatt

elkövetett 216 bűneset közt 150 tolvajság volt; ezen bűnre tehát 69·4% esett. A megyében 1869—1871 évi időközben volt a 451 bűntény közt 111 lopási eset; tehát az összes bűntettek 24·5%-a; miből megyére nézve a vagyonbiztonságot illetőleg kedvezőbb következtetés vonhatni.

Megnyugtatót szerez mindenesetre azon körülmény, miszerint a elítélt bűntettek aránylag nem számíthatók a nagyobb jelentőségűek közé; a mennyiben egyetlen eset kivételével, — melyre 5—10 évig tartó börtön és 48-at kivéve, melyekre 1—5 évig tartó börtön szabott, — a többiek mind 1 éven alul eső börtönnel fenyítettettek; e részben tehát vidékünk bűnügyi viszonyai semmi esetre sem foglalhatnak legrosszabbak közt helyet.

Ha a hivatalos adatok nyomán statistikailag összeállított bűnügyi viszonyokat, az okokat s az abból vont következtetéseket figyelembe vesszük, egyrészt tagadhatlan ugyan, hogy a bűnrészesülési arány városunkban s megyénkben nem éppen csekély; másrészt azonban megnyugtatót adhat azon körülmény, miszerint az állam ellen intézett, továbbá a nagyobb erkölcsi romlottságot igazoló súlyosabb bűntettek rovata egészen üresen állanak; nemkülönben örvendetes tény az is, hogy a bűnösök száma évről-évre csökken; bizonyoságaul a közérkölciség fokozatos emelkedésének.

3. Szellemi műveltség.

Egyházi ügy.

Római katolikus egyház.

a) A győri püspökség egyházhatósági területe.

Holdházy Jánostól.

A róm. kath. egyháznak Győrött mint közigazgatási székhelyen központosuló területi kormányzatát csakis az által leszünk képesek a maga teljességében hiven s kimerítőleg vázolhatni, ha azt egyházmegyei szervezetében, mint osztatlan egészet mutatjuk be: habár az, mint ilyen területi viszonyaira nézve a politikailag vett Győrvármegyétől elütő s ennek határain messze tulterjeszkedő tagozatot tüntet is fel.

A győri egyházmegye ugyanis jelenlegi szervezetében kiterjed egész Soprony és Mosonyvármegyékre, Győrvármegye nagy részére

egész pusztai és sokoró-aljai járásra, s a harmadik járásból Tó-zre,) és Komárommegye egy részére (a tatai és gesztesi járásokra,) g Vas-vármegyéből egy plebánia szintén ide tartozik.

Eredetileg ezen egyházmegyéhez tartozott még egész Vas-vármegye és Veszprém-vármegyéből a pápai főesperesség; de ezen területek 1777-ben Mária Terézia királynő és VI. Pius pápa közös megnevezése folytán elszakítottán, részint az ujon alakított szombathelyi szint a veszprémi püspökségekhez csatoltattak.

Győr-vármegyének hat községe egyházhatósági tekintetben a nonnalni főapátság elkülönzött területéhez tartozik, — mint erről leendő leendő szó; továbbá Uj-Malomsok fiókhelység, mint a veszprémmegyei marcalthői plebánia álladéka — a veszprémi püspököt a győri főpásztorául, míg ellenben a veszprémmegyei Hántha helység, mint a kis-béri plebánia fiókközsége a győri püspök egyházhatósága alá tartozik.

Végül Győr-vármegyének a Kis-Dunán túl eső Sziget- és Csiliz-területén fekvő r. k. egyházközségek, melyek együttvéve 9 plebániával a hédervári-alesperesi kerületet alkotják, — az esztergomi érseki fő-megyéhez tartoznak.

A győri egyházmegye székhelye Győr; főlelkipásztora a győri püspök, ez idő szerint 1867 óta Dr. Zalka Ev. János pápai trónálló.

Az egyházmegye fölösztatik 6 fő-, s 22 al-esperességre; 236 lelkészszéggel és 355,340 r. k. hívővel; (az 1869 évi országos népszámlálás adatainak alapján szerkesztett 1872 évi egyházmegyei névtár szerint). A plebániák következő kegyuraságok alatt állanak: 2 lelkészszéggel és ap. kir. Felsője; 31-ben egyházi javadalmas méltóságok; 13-ban a vallás-alap; 15-ben egyes községek és magánosok közösen élvezik a kegyuri jogokat; 15 lelkészszéggel pedig nincs kegyura. — A nyelv használata a lelkészszégekben következőleg csoportosul; 92 községben német és 30-ban tisztán horvát nyelv használata dívik; 11-ben német-magyar (a mennyiben t. i. mindkét nyelv dívik, de az egyik mégis nyomó) 2-ben magyar-tót, 3-ban német-horvát, 4-ben horvát-német nyelv vegyesen használtatik. A Győr-vármegyében fekvő plebániák közt kivétel nélkül mindegyik magyarajkuak.

Az egyházmegye összes papságának száma: 324; ezek közül lelkipásztorkodás terén alkalmazva van 275, és pedig 213 plébanos, a többi helyettes plébanos, káplán, stb. — Egyéb egyházi hivatalban alkalmazott áldozár van 26, a szt. László-féle nyugdíj-nyújtás tagja 4, egyéb nyugalmazott s alkalmazáson kívül álló papok száma 19.

Az egyházmegyében két káptalan létezik, és pedig a győri székes egyházi 14 valóságos és 6 címzetes kanonokkal; továbbá a soproni társas-káptalan 5 kanonokkal. *) Valóságos javadalmas prépostság van a megyében 6; címzetes apátság 6, címzetes prépostság pedig 3.

Tan- és nevelő intézeteiről alább a „Tanügy“ rovatában.

Az egyházmegye területén összesen 20 szerzetes-ház létezik; és pedig a prémontrei kanonok-rend prépostsága Csornán; a pannonhalmi sz. Benedekrend székházai Győrött és Sopronyban; a kegyesrendiek háza Magyar-Óvárrott és Tatában; a sz. Máriáról nevezett sz. Ferenc-rendiek tartományának konventjei Boldogasszonyban és Kis-Martonban; a sz. Ferenc-rendi kázmzások konventje Tatában; a sarutlan karmeliták kolostora Győrött; a sz. Domonkos-rend társháza Sopronyban; a szerviták konventje Fraknón; végül az irgalmasbarátok zárdája Kis-Martonban.

Továbbá az Orsolya-szüzek győri és sopronyi zárdái; irgalmas nénék társulatai Győr-Szigethben, Fülesen, Magyar-Óvárrott és Rajkán; végre az „Üdvözítő leányai“-nak nevezett irgalmas-nők két társháza Sopronyban. — Mely szerzetes-házakban összesen 148 férfi- és 11 nőszereztes egyén lakik.

b) A pannonhalmi főapátság elkülönzött egyházterülete.

Dr. Fuchs Bonifáctól.

A pannonhalmi szt. Bendekrendü főapát — tekintve egyházi állású páratlanul áll hazánkban, ez okból érdekesnek találtuk kiváltságai részletezve előadni. Ő ugyanis a közjogban ugynevezett „Nullius in apátok közé tartozik, kik egy — a püspökmegyei kötelék alól végképen kivett és semmiféle egyházmegyei kormány alá nem tartozó terület (territorium separatum) felett a püspöki hatalommal csaknem teljesen egyenlő joghatósággal (iurisdictione quasi episcopali) egyházi és világi alattvalókra nézve felruházvák, kik tehát minden püspöki jogoktól élnek, melyek nem közvetlenül a püspöki rend kifolyásai. — Ezen jogok röviden a következők:

a) lelkiekben helynököt és közügyhallgatót rendel;

b) van szentszéke, mely által alattvalóira nézve az önkéntes törvénykezési joghatóságot gyakorolja, és melytől a felebbezés 10 évig tartó rendelt apostoli képviselőkhöz (delegatus apostolicus) történik;

*) E káptalanoknak s egyéb a megye területén létező egyházi intézeteknek történeti fejleményei alább: »A katolicizmus történeti fejlődése« cím alatt közzétehető.

e) joga van szerzetes alattvalóinak a hajkoronát és kisebb rendeket feladni és ugyanazokat a nagyobb rendek felvétele végett bármelyik nai katolikus püspökhöz — elbocsátó levéllel, a meghatározott idő-
 kokban, időközökben és korban való felmentéssel, elküldeni. Külön-
 sen az 1871 évi június hó 4-én kelt pápai breve értelmében öt évre
 ga van szerpapoknak egy évi korhiányban felmentést adni;

d) a papokat felhatalmazó's a belső ítélőszékre szükséges hatal-
 át mind a szerzetesekre, mind a világiakra nézve engedélyezheti,
 gosan tartván fenn magának bizonyos bűnök feloldozását; joga van
 vábbá szerzetes alattvalóit az ujoncokkal együtt minden, még a
 „*Joena Domini*“ bullában jelzett esetekben is, és gyógybüntetésekben
 oldani és ugyanazoknak felmentést adni akárminemü szabálytalansági
 etekben és a gyónószékre nézve még „*in irregularitate ex homicidio*
 „*luntario*“ is — kivéve ha ez a szerzetbe való belépés után követte-
 tt el;

e) elkülönített területét canonszerűleg látogatja és az így szerzett
 paszthalatok nyomán megyéjének állapotáról vagy személyesen vagy
 ásbán tesz jelentést a szentszéknél (*visitatio liminum*);

f) joga van a szentelt olajt és krizmát alattvalói számára akár-
 melyik kath. püspöktől kérni és meghozatni;

g) megszentelheti egyházai számára a kelyheket, harangokat, moz-
 íthatlan és hordozható oltárokat, megáldhatja a kápolnákat és templo-
 okokat, vagy ezeket akármelyik püspök által megszenteltetheti;

h) ünnepélyes ténykedések alkalmával szerzeteseinek kíséretében
 megy a templomba és tér vissza; mennyezetet használ; püspöki disz-
 zlekkal miséz és ezeket az oltárról veszi fel; háromszoros kereszt-
 onással ad áldást és 1869-ben február 15-én kelt pápai engedély foly-
 ín hiveire husvét napján az apostoli áldást adja teljes bucsuengedési
 oggal;

i) uton lévén, úgy mint a püspökök, tovaszállítható oltárt vihet
 agával;

k) IX. Pius pápa 1868. évi szeptember 12-én kelt breveje 10 évre
 engedélyt ad neki, mely szerint egyházterületének papsága a főapát
 évét a misében (*canonban*) felemlíti;

l) ugyanezen pápa 1870-ben február 17-én a jelenlegi főapát-
 ak és minden utódjának jogot adott alattvalóinak a bérnálás szentségét
 iszolgáltatni;

m) köz-zsinatra hivatik, és ott az egyházi jognál fogva döntő
 zavazattal bir; szabadon választhat magának érseket kinek tartományi
 sinatját látogatja;

n) végre idejárnak még azon engedmények melyeket a páp dataria öt-, a poenitentiaria pedig három évre szokott adományozni

A főapátság elkülönzött egyházterületének főpásztora 1865-ó ez időszerint Dr. Kruesz Krizosztom, pannonhalmi főapát, a szt. István rend lovagja.

Az elkülönzött terület, melyen a főapát előszámlált jogait kiváltságait gyakorolja-, egy esperességet képez és a következő plébaniákból áll:

a) Gyórvármegyébe kebelezett: Szent-Márton m. v.; Ravaz falu; Nyalka falu; Szent-Iván f.; Tényő f.; Kajár f.; és Győ Csanak falu;

b) Veszprémvármegyébe kebelezett: Péterd f.; Lázi f.; Bársonyos f.; Varsány f. és Bakonybél f.

c) Komáromvármegyébe kebelezett: Tárkány f. és Füss p. és

d) Pozsonyvármegyébe kebelezett: Deáki f.

Ezen 15 plébániában van még 47 fiókegyház, melyek közt Pátka a győri-, Somhegy pedig a veszprémi püspök hatósága alá tartozik lelkészeti tekintetben azonban az első a tényői, az utóbbi pedig a bakonybéli plébániához csatoltattak; viszont Dénesd pozsonymegye falu, Tömörd és Kis-Csanak komárommegyei puszták mint a főapát jog hatósága alatt álló fiókegyházak, az esztergomi érsekségi illetőleg győrpüspökségi plébániákhoz csatoltattak.

Kegyur 13 plébániában a pannonhalmi főapát, 2-ben pedig bakonybéli apát.

A kath. hivek összes száma: 21,610. Nyelvre nézve 14 plébáni magyar, 1 német.

Tan- és nevelő-intézetéről alább a „Tanügy“-nél.

Görög nemegyesült egyházközség.

A győri görög nem egyesült egyházközség már a 18-ik század 5-ik tizedéig kebelében megfelelő számú hiveket számlált; ujabban hiveinek száma, úgy mint egyáltalában a felső vidéken tapasztalhatni — igen leapadt, névszerint városunkban 15-re, kik a komáromi egyházközséghez tartoznak, de Győr egyik külvárosában (Bécs-Ujvárosban) Sz.-Miklósról nevezett templommal, paplakkal és iskolaházzal bírnak és egy lelkészök van. Alapítványaik jelentéktelen összeget tesznek, tehát önálló iskola fenntartására elégtelenek.

Agost. hitv. evang. egyház.

Karsay Sándortól.

A megye területén létező e hitvallású hitközségek a dunántuli egyházkerület hatósági köréhez tartoznak; e vallásfelekezet a megye területén 14 anyaegyházzal bir.

A győrvárosi egyház igazgatása a hazai törvények alapján önkormányzati és képviseleti, melyet köz- és tanácsülések által egy — három évre választott világi felügyelő elnökte mellett gyakorol az egyházközség. Az egyházi tanácsstagok közgyűlésileg választatnak.

Mint szab. kir. városi gyülekezet az 1791-ben tartott pesti zsinaton beosztatott ugyan a győri esperességbe; de mivel a zsinatnak kánonai királyi megerősítést még nem nyertek, azért mint a dunántuli egyházkerület többi szab. kir. városi gyülekezete — a győri egyház is a kerület irányában ennek egyházrendszere értelmében mint egyházi hatóság esperességi jogokat élvez és magát a kerületi gyűléseken saját küldötte által képviselteti, nemkülönbben a superintendenssel is hivatalosan közvetlenül érintkezik.

Iskolaügyére egy külön iskolai bizottmány által ügyel fel, s ennek elnökét mint iskolai felügyelőt és tagjait közgyűlésileg választja.

Működik egyházkörében 6 elemi tanító és 3 tanár az algymnasiumban. (L. alább a „Tanügy“-nél.)

Létezik kebelében egy nőnevelő intézet.

Van egyházi gyámintézete, melynek célja, évenként a hivektől önkéntes adakozásokat gyűjteni a szükölködő egyházak felsegélésére és szerves viszonyban áll a hasoncélú kerületi és országos gyámintézettel.

Ugyanezen helyi gyámintézet bizottmánya gondoskodik a helybeli szegény hitrokonok felsegéléséről is, ebbeli javaslatait a közgyűlésnek terjesztvén be.

Az egyház lelkésze ez idő szerint egyuttal a dunántuli egyházkerület superintendense is; mellette még egy lelkész működik egyenlő joggal és kötelezettséggel.

Az egyház köréhez tartoznak, Győr-Ujfalu, Révfalu, Pataháza, Győr-Sziget, Böres, Bácsa, Abda, Ráró, Szabadi, Ladamér fiókegyházak.

Evang. reform. egyház.

Liszka Józseftől.

E hitvallásu egyházközségek hasonlókép a dunántuli egyházkerülethez tartoznak, melynek superintendense jelenleg R.-Komáromban székel. A hitfelezet a megye területén 10 anyaegyházzal bir. A győrvárosi egyház élén a képviselet alapján választott egyháztanács áll, mely a presbyteri kormányrendszer nyomán a lelkész és gondnok elnöke alatt működik, vezeti a testület szellemi és anyagi ügyeit gondoskodik a munkaképtelen szegények segélyezéséről; a kebeléből választott albizottmány által pedig az iskolákra felügyel.

Az egyház mint az esperesség alkatrésze jogositva van ennek gyűlésein egy egyházi és világi küldött által magát képviseltetni.

Közvetve az esperességi gyűlésen választott képviselői által megjelenhetik a kerületi gyűléseken, s ott a törvényszéki ügyek kivételével, minden egyéb tárgyban szintén szavazattal bir.

Az egyházban jelenleg egy lelkész és két tanító működik.

Az egyház köre 12 mértföldnyi szórványra terjed ki.

Izraelita hitfelekezet.

Wotticz Károlytól.

E felekezet hitközségi szervezetére nézve kevés kivétellel az 1868⁹/₉ évi magyar- és erdélyországi izraelita congressus által alkotott szabályzat szolgál irányadóul, melynek értelmében a hitközségeknek ügyeit a legszélesebb alpra fektetett és a választóképes községi tagok által szabadon választott községi előljárási és képviselőtestület vezeti a congressus szabályai szerint alakult hitközségekre nézve pedig másodfoku hatóságul a 12 izr. hitközség kerületi gyűlése és képviselote szolgál.

Legjelentékenyebb az egyesült győri és győrszigeti izr. hitközség mely szintén a congressus szabályai szerint alakulván, — 50 tagból álló képviselőtestülettel és ezek sorából választott 7 tagu előljárással bir.

1871-ben e község tagjainak egy kis része magát a congressus szabályai alól kivonván, külön hitközség alakítására nyert engedélyt s így alakult a győri és győrszigeti izr. orthodox hitközség.

Tanügy.

Felsőbb és közép tanodák.

Dr. Kautz Gusztávtól.

1. Győri királyi jogakadémia.

Győr városában már a mult század közepe táján díszlett egy bölcséleti, theologiai és némileg a jogi szakra kiterjedő főiskola, mely a győri püspökök és több kanonok nemeslelkü alapítványainak köszönheti fönnlétét; tanítóinak kara a jezsuita-rend tagjaiból állott; az intézet azonban a mai fogalmak szerint felsőbb tanintézet jellegével nem birt, s így azt mondhatjuk, hogy Győrnek szoros értelemben vett elsőbb tanintézete csak azóta van, midőn dicső emlékezetű Mária Terézia 1769 évi dec. 14. kelt legfelsőbb elhatározásával a felsőbb hazai tanügy érdekében négy királyi akadémia felállítását elrendelvén, Győr ily akadémia székhelyéül Győr sz. kir. városát jelelte ki, hol is e legfelsőbb elhatározásnak megfelelőleg 1776 évi nov. 6-án Niczky Kristóf hétszemélynök és tankerületi főigazgató által a kir. jogakadémia megnyitattott; 1778 évben nemesi convictussal bővítettett, és a sajtó alá bocsátandó könyvek felülvizsgálatával is megbízott; ez első szervezetében e tanintézetben a hittudományi, jogi és bölcsészeti szakok voltak képviselve.

Győrvárosa és vidéke azonban e felső tanintézet üdvös működését nem sokáig élvezhette, a mennyiben már 1785 évben II. József sászár rendelete folytán e tanintézet Pécsre lőn áthelyezve, és szervezetében annyiban változást szenvedett, hogy csak a jogi és bölcsészeti szakokra szorítottatott. De Győrvárosa és a győri káptalan az akademiának redeti rendeltetése helyéről való áttétele fölött érzett sérelmöknek s visszahelyeztetés iránt táplált élénk óhajuknak ismételten kifejezést adtak kérelmező felterjesztéseikben, sőt panaszuk oryoslását az országgyűlésen is szorgalmazták, míg I. Ferenc király 1801-ben ez intézetnek Győrbe leendő visszahelyezését elrendelte, és miután e város az átköltözés költségeit felajánlotta, és az akademiái épületet kijavíttatta, 1802-ben már ismét Győrött találkoztunk az intézettel, mely 1806 évben a legújabb szervezete szerint két jogi és két bölcsészeti tanfolyamból állott. E szervezettel állott fenn a legszebb virágzásnak és látogatottságnak örvendve, a hazaszerte legjobb hirre és általános tekintélyre emelkedett királyi akadémia 1848-ig, melynek szomorú következményei hosszú szünetelésre kárhoztatták ez intézet működését, a mennyiben

az 1850-ben foganatba vett tanügyi szervezés a bölcsészeti két évfolyamnak a főgymnásiumba való beolvasztását és a hazában három jogakadémia felállítását rendelte el, melyeknek székhelyei között az egész dunántúli kerület méltó sajnálatára Győr nevét kijelölve nem találtak. Győrvárosa és vidékének lakossága szellemi úgy mint anyagi tekintetben érzékeny hiányát érezte ez intézetnek, és várva-várta a pillanatot, hogy ez érzelmeinek nyomatékos kifejezésére alkalma legyen. Ez alkalom kínálkozott az 1860-ik év őszén, midőn alkotmányos életünk újra hajnalodni kezdett. Győrvárosának és a megyének közönsége [1861-ben, alig hogy alkotmányos szervezkedését befejezte, első teendői közé tartozónak tekintette, erélyes felterjesztésében a győri jogakadémia visszaállítását követelni, miben több szomszédos megye feliratai által is támogatva lőn; de eljárásuk ez alkalommal sikerre nem vezetett, miglen 1866. évben Simor János akkoron győri megyés püspök egy az akademiának gazdag, de később a tanulmányi alapba bekeblezett alapítványaira és az alapítványoknak az alapítók szándokához képest leendő kezelésére kötelező 1791 évi 23. törvénycikkre utaló kérvénnyel járult ő Felségéhez, és közbenjárása által kieszközölte, hogy a győri jogakadémia visszaállításának ügye újabb alapos tárgyalás alá vétetett.

Az ügynek kedvező eldöntését az akkori kormány ugyan kilátásba helyezte, de gyakorlati foganatosításában fő nehézséget az intézet elhelyezésére szükségelt helyiségek hiánya képezett és a folyamodó győri püspök felhivatott, hogy — mitűn az intézet céljaira használt helyiségek a győri főgymnasium részére átengedve lettek, de ezen helyiségek az akademiák újabb berendezésének meg sem felelhetnének, — ennél fogva az intézet hovaleendő elhelyezése iránt véleményes nyilatkozatot adjon. — Simor János győri püspök ismervén Győrvárosa közönségének ez ügy iránt táplált élénk érdekeltségét és áldozatkészségét, a fennjelelt kormányrendeletet Győrvárosa hatóságához tette át, azon felhívással: hogy a város jól felfogott érdekében, a kívánt helyiségek kiállítását vállalja el. A város közönsége örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy tettel is bebizonyíthassa egykori felsőbb tanintézetéhez való ragaszkodását, és sietett a kívánt helyiségeket készségesen felajánlani.

Az alkotmányunk történetében örökké emlékezetes 1867 év a győri kir. jogakadémia történetében is kiváló jelentőségű eseményt örökít meg, mert ez volt a 19 éven át szünetelő tanintézet visszaállításának éve, amennyiben boldogult Eötvös József báró m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter azonnal, a mint a magyar közoktatás ügy

vezetését átvette, sietett legfelsőbb helyen tanintézetünk visszaállításátavaslatba hozni, és kieszközölte, hogy ő császári és apostoli királyi Felsege 1867 évi május hó 14-én kelt legfelsőbb elhatározásával, a ogakademia visszaállítását elrendelte; Győrvárosának közönsége edig adott ígéretét beváltandó, azonnal intézkedést tett, hogy a tulajlonához tartozó ugynevezett régi megyeház épülete az intézet ideigenes befogadására alkalmassá tétessék, és egy a város díszére való kademia-épület tervezete elkészíttessék. 1867 évi octóber hó 2-án yította meg ünnepélyes beszéddel a visszaállított intézetet Lipoviczky István akkoron címzetes püspök és m. kir. vallás és közoktatás-igyi ministeri tanácsos, díszes vendégkoszoru és nagyszámu közönség elenlétében, és azon évben az első évi tanfolyam meg is kezdetett, a övetkező években pedig fokozatosan a másik két évi tanfolyam; a áros e közben az akadémiái díszes épületet emeltetvén, ez rendeltetéének az 1869 év nyarán átadatott, mely évtől kezdve a győri kir. ogakademia, mint három évi tanfolyammal bíró jogi tanintézet szakatlanul folytatja működését.

A győri kir. akadémia, mely alapíttatásakor a hittudományi szakra s, — 1806 óta pedig csak a bölcsészeti és jogi szakokra terjedt ki, jelen zervezetében tisztán jogi tanintézet, és a többi hazai kir. jogakadémiákkal egyenlő, és több — különösen az 1867 évi jul. 19-én és sept. 16-án elt legfelsőbb rendeletek által megállapított szervezettel bír. E szerzet szerint, az idézett három évi tanfolyamból áll, melyek elsejében: jog és államtudományok encyclopaediája, a bölcsészeti jog, római jog, magyar alkotmány és jogtörténet, meg a magyar közjog, a téli félévben etenként 19, a nyáriban 18 órában; — a másodikban: egyházi jog, üntető jog, magyar magánjog, politikai tudományok, nemzetgazdászat s pénzügytan, a téli félévben 19, a nyáriban 20 órában hetenkint; — harmadikban: a váltó és kereskedelmi jog, közigazgatási és pénzügyi ırvényisme, magyar-osztrák monarchia statistikája, osztrák és bánya-og, meg a polgári törvénykezési eljárás, a téli félévben hetenkint 22, nyáriban pedig 20 órán át adatnak elő; mely tantárgyak mindegyikéő a tanulók fél- illetőleg évi vizsgákat tenni kötelezvék.

Az intézet élén egy igazgató áll, ki egyszersmind tanár is; kivüle ég öt tanár adja elő a fennjelelt tanszakokat; egy segédtanár a elyettesi és könyvtárnoki teendőket látja el. Ezenkívül mindig egy elybeli orvos a törvényszéki orvostant, mint nem kötelezett tantárgyat lja elő, hetenkint két órában tiszteletdíj mellett; a kath isteni tiszte- tet pedig egy szintén tiszteletdíjazott hitszónok végzi. Az irodai endőket és szolgálatot egy akadémiái ırnok (pedellus) teljesíti.

A kir. jogakademia mellett működik a királyi birói államvizsgáló bizottság, melynek elnöke jelenleg a győri kir. törvényszék elnöke másodelnöke az akad. igazgató, tagjai: a hatóságok több tagja, több győri ügyvéd és az akadémiai tanárok, számszerint összesen 26-an, mely bizottság minden év július és október hónapjaiban tartja rendszerint a birói államvizsgákat, egyeseket azonban évközben is megvizsgál.

A mi a győri kir. akademia tanulóinak számát illeti, ez a 1848. előtti időszakban, — beleértve a bölcsészeti karnak két évi tanulmányát is, — általában 150—250 között változott; míg 1867-be történt visszaállíttatása óta az intézet névkönyvei a következő létszámot mutatják ki:

1867/8	tanévben	44	nyilván	9	magántanuló;
1868/9	"	71	"	22	"
1869/70	"	76	"	20	"
1870/1	"	91	"	35	"
1871/2	"	103	"	48	"
1872/3	"	82	"	81	"

E számokból kitűnik, hogy a győri kir. jogakademiának 1848 előtt soha annyi tanulója nem volt, mint jelenleg, mert a fennkelt számban a mindig túlnyomó többségben lévő bölcsészeti tanulók száma is bennfoglaltatik, míg a két jogi tanfolyam hallgatóinak legnagyobb száma 1848-ig 136-ot tett, tehát a jelenlegi létszámnál 27-el kevesebbet.*)

Az intézet saját vagyonnal nem bír, kizárólagosan részére alapított ösztöndíj pedig csak egy van, u. m. a Kőnig Károly győri izraelit kereskedő és földbirtokos által, az 1869. évi magyar izraelita kongresszusra képviselővé történt megválasztása emlékére 1869. júl. 20-án alapított 100 frtos ösztöndíj, mely évenként az igazgató által ajánlatba hozott három legjelesebb jogtanuló egyikét illeti; ezenkívül a Király püspököfélé alapítvány ösztöndíjasai is, az alapító levél rendeletéhez képest, jogi tanulmányaikat a győri jogakademián tartoznak végezni.

A kir. jogakademia jelentékeny taneszközöket bír könyvtárában, mely az 1868 évben átvett régi könyvtár 793 kötetével együtt mostanig 2323 kötetre szaporodott fel, és az akademia épületében van elhelyezve. (Ismertetését lásd a „Könyvtárak“ című rovat alatt.)

*) Hogy a magántanulók száma évről évre oly feltűnően szaporodik, ez az körülménynek tulajdonítandó, hogy 1869. évben kiadott szabályrendelet szerint, magántanulás nincs többé a ministerium engedélyétől feltételezve.

Végre megemlítendő még az akademiához tartozó, és az ifjuság által kezdeményezett 1868 évben létesült „jogászegélyző egyesület“, mely a rendes tagok évi illetményei, nemeslelkű adományok, és e célra rendezett mulatságok és előadások jövedelmeiből szaporodik és jelenleg 3200 frtot meghaladó tőkével bír, melynek kamataiból évenként több vagyontalan jogtanuló segélyeztetik, a fölösleg pedig tőkésítettik, és egy, a tagok által választott igazgató választmány kezelése alatt áll.

A győri kir. akadémia 1848 előtti szervezete szerint a tankerületi főigazgatóság alá lévén helyezve, ide igtatjuk a győri tankerületi igazgatók neveit; első volt Niczky Kristóf később országbíró, ezt követte Teleky József gróf, utána Novák Krizosztom később pannonhalmi főapát, Bausch Ferenc, Paintner Mihály, Fejér György a híres történetbuvár és az akadémia történetírója, Dresmitzer József és Deáky Zsigmond felszentelt püspök, később győri nagyprépost. — Ujabb szervezete szerint az intézet közvetlenül a magyar kir. vallás-és közoktatásügyi miniszteriumnak van alárendelve.

Az intézet tanárainak sorozatában számos férfiú nevével találkozunk, kik a hazai tudományosság körül érdemesültek. A kitünőbbek: Kelemen Imre, a magyar magánjog és történetének jeles írója, Beke Farkas, Sonnenfeld munkáinak fordítója; a hazai jogiradalom körül a tanulók igényeinek megfelelő, magyar nyelven irt munkák által érdemesült Karvasy Ágoston, később pesti egyetemi tanár; szintén irodalmi működéséről ismeretes Szibenliszt Mihály, Csacska Imre a jeles elméleti úgy mint gyakorlati magyar criminalista; Konek Sándor első hazai statisztikusunk, végre Pauler Tivadar m. kir. igazságügyminiszter, hazánkban a büntetőjog és az észjog első szaktekintélye. A bölcsészeti kar tanárai között: Stanke Leander, Máár Bonifác, Brestyenszky Adalbert bencés tanárok és Werner József ismeretes neveivel találkozunk.

Befejezésül azon jeleseink közül, kik a győri kir. akadémián nyerték szakképzettségük alapjait, elég legyen itt: Deák Ferenc, Ghiczy Kálmán, Horváth Boldizsár, Rauch Levin báró, Somsich Pál neveit említeni, és azon kívánságunknak kifejezést adni: vajha a jövő nemzedék is sok ily jelesek neveit tudná a győri kir. jogakadémia évkönyveiből idézni.

2. A győri püspöki lyceum.

Az egyházi javaknak a törökök által történt elfoglalása okozta, hogy a tridenti zsinatnak a papnöveldek fölállítására s az egyházi pályára lépőknek a szükséges tudományokban való szakszerű oktatá-

sára vonatkozó határozata Győrött csak későbbben léphetett életbe. A nyomasztó viszonyok kedvezőbbre fordultával Dallos Miklós győri püspök — e város szülötte — első alapítá meg a győri papnövelvét és evvel együtt a lyceumot is, e célra 25000 rajnai forintot tévén le alapítványul; az egyházmegye papnövendékei (számra 12) azonban ekkor még a bécsi Pázmánféle intézetben képeztettek, melynek alapjához Dallos alapítványa is csatoltatott.

A lyceum tulajdonképi megalapítója Széchenyi György püspök volt, ki 1688-ban ott hol jelenleg is a papnövelde áll, házat építtetett és a növendékek oktatását a szent-Benedek rendüekre bízta; a növendékek egy része azonban még ekkor is a bécsi és nagyszombati egyetemekben, nemkülönben Rómában képeztetett a felsőbb theologiai tanulmányokban; miglen Sinzendorf Frigyes gróf bibornok s győri püspök, növendékeit mind saját felügyelete alatt kívánván oktattatni, a külföldön levőket hazahivatta, s mivel a papnövelde az ilykép felszaporodott számu növendékek befogadására szük volt, 1732-ben arra egy második emeletet építtetett, az oktatást pedig a Domonkos rendüekre bízta; s itt veszi kezdetét tulajdonképen a győri püspöki lyceum. Későbbi püspökök a tanszékeket kegyesrendüekre bízák, míg vásonkeői Zichy gróf püspök ezeket a tanárkodástól felmentvén, 1744-ben a növendékeket ugy a bölcsészeti mint a theologiai tudományok hallgatása végett a jezsuiták collegiumába küldte, jutalmul a collegiumnak 650 forintot rendelvén a seminárium pénztárából. Taníttatott pedig a hittudományi szakban: a sz. irás magyarázata, ágozatos hittan, erkölcs-tan és egyházi jog.

Az 1763 évi junius hó 28-án dühöngött földrengés a város nagyrészével együtt a papnövelde épületét is romba döntötte, de Zichy gróf püspök azt 1766 évben ujra fölépítteté és azon állapotba helyezé, milyenben azt az ujabban történt átalakításig láttuk.

II. József 1784-ben egy rendelettel a püspöki lyceumokat eltörlvén, a győri növendékek a pozsonyi központi (generalis) papnöveldebe küldettek, Győrött csupán a bevégzett theologia ismétlése s a lelkipásztorkodáshoz szükségelt különös ismeretek megszerzése végett töltvén egy évet, az e célból fennálló intézetben. II. Lipot 1790-ben a generalis seminariumokat feloszlátván, a győri papnövelde ismét visszanyerte régi lakóit, és Fengler püspök által ujolag a tanulandó tárgyak tekintetéből szerveztetvén, a tanítás most már — egy tanár kivételével megyebeli papokra bízott, és azóta ezek által volt ellátva.

Ekkor nyert szervezetében áll fenn jelenleg is, csupán az előadásul használt tankönyvekben történt azóta változás, tekintettel a tudomány

aladására és a hazai viszonyokra. A mostani püspök Dr. Zalka János endelete folytán jelenleg a rendes tárgyakon kívül még a „Magyar özőjog alapvonalai“ és a „Népiskolai oktatás módszertana“ is előadatnak.

A püspöki lyceum a megyés püspök által a győri káptalan tagjai özől kinevezett Prodirector igazgatása alatt áll, és kebelében 4 tanár nüködik. A növendékek száma 40—45 között váltakozik. Az intézet anárai özől érdemesültek: Tumpacher, ki 1805-ben a pesti egyetemhez hivatott meg tanárnak; az 1844 évi országgyűlésen szerepelt Wurda János és Hohenegger Lőrinc kanonokok, valamint Filinger Lipót, ki 1834-ben szintén pesti egyetemi tanárrá lett.

A püspöki theologiai felsőbb tanintézetten kívül van az egyháznegyének „kisebb papnöveldeje“ is Győrött a főtérre néző egynevezett „apátházban“, mely egykor a panonnhalmi főapátoknak szolgált lakásul. E kisebb intézet növendékei (számszerint 50—55) mint 5, 6, 7, 8-ik osztályu tanulók a bencések főgymnásiumában nyilvánosan végzik tanulmányaikat, és csak ezután lépnek át a felsőbb papnöveldebe. E kisebb intézetnek alapítója Simor János győri püspök volt 1857-ben, megnyilt 1858-ban oct. 1-én.

3. A panonnhalmi főapátsági lyceum.

A Szt-Benedekrend növendékeinek kiképzésére szolgál a Pannonhalmán létező lyceum, mely jelenleg három tanfolyamot foglal magában u. m. 1) a tanár-képezdet, 2) a hittani és 3) a gymnásiumi tanfolyamot. A tanárképezde feladata a növendékeket a négyévi theologiai tanfolyam alatt a gymnásiumi tudomány-szakokban a végből vezetni és előkészíteni, hogy a kir. tud. egyetemenél fennálló „Kir. gymn. tanárvizsgáló bizottmány“ előtt a tanári vizsgát letegyék, és a gymn. tanzékekre képesítő okmányt nyerjenek. A lyceum ezen része 1866-ban lön szervezve és rendszeresítve. A hittani tanfolyam négy évre terjed; a rendes tantárgyak közt a nevelés- és oktatástan is képviselve van, s ennek, valamint a lelkipásztorkodásnak előadási nyelve magyar, míg a többié latin. A főapátság mindenkor tulajdon hittani tanfolyammal bírt, és pedig a szerzet visszaállítatásakor 1803-ban kezdetben Győrött; 1807-ben az 1-ső és 2-od évi folyam, 1809-ben pedig a 3-ik és 4-ik évfolyam is Pannonhalmára költözött át, s itt van mindekkoráig. A gymnásiumi tanfolyam két évre, u. m. a 7-ik és 8-ik gymn. osztályra terjed, és teljesen a nyilvános gymnásiumok mintájára van szervezve. A rend visszaállítatásától egész 1849-ig e tanfolyam Győrött volt, ezen év óta azonban ez is Pannonhalmán van.

Ugyanitt töltik a rend ujoncai is az első ujoncévet, mialat részint a szerzet szabályait és történelmét tanulják, részint a gymnásiumi tantárgyakat, főleg a nyelveket ismétlik; és csak ezen év elteltéve folytatják a rendes gymn. tanfolyamot.

Az egész lyceum élén egy igazgató áll, a tanszékeket pedig 12 tanár tölti be, kik közül 7 a tanárképezdében, 4 a hittani, — 6 a gymnásiumi tanfolyamban, 5 az ujoncoknál vegyesen működik.

Az intézetben működött jelesek közül megemlítjük Guzmics Izidor később bakonybéli apát, és Márkfi Samu utóbb a pesti tud. egyetem rektorának nevét; továbbá Rónay Jácintot, ki a gymnásiumi tanfolyam bölcsészeti tanszékén 8 évig működött. A pesti tud. egyetem hittani karánál jelenben is két tanár működik, kik a pannonhalmi lyceum tanszékéről léptek az egyetemére. A növendékek összes száma 40—45 közt váltakozik.

A lyceum segédeszközeit képezik a központi főkönyvtáron kívül a növendékek számára külön berendezett ifjusági könyvtár, nemkülönbén a terményrajzi és természettani muzeumok, melyek nem annyira a gymnásium, mint inkább a tanárképzés igényei szerint vannak felszerelve.

4. A sz. Benedekrendűek katolikus főgymnásiuma.

A Jezsuita szerzetet Dallos Miklós győri püspök 1626 évben Győr városába behelyezvén, e rend már 1630 évben bírt felsőbb iskolákkal, melyek a nevezett rend eltöröltetése után más szerzetes és világi tanítók által lettek ellátva miglen 1801/2-ben a Szt.-Benedek rendnek visszaállítatása után a győri gymnásium e rend kezébe került és az 1850-ben történt tanulmányi rendszer változásig mint főgymnásium 6 osztálylyal állott fenn, midőn az előbb az akademiához tartozott bölcsészeti szak a főgymnásiumba bekebleztetvén, az állami főgymnásiumok módjára szervezve, 8 osztályú főgymnásiummá egészítettet ki, és mint ilyen jelenleg érvényben lévő gymnasialis tanrendszer szerint szervezve a Sz.-Benedek rendből nyert tanárok vezetése alatt áll.

A főgymnásium a győri tankerület főigazgatója alá tartozik, élén egy igazgatóval és 13 tanárral.

A tanulók száma e középtanodán.

1867/8 évben . . .	528
1868/9 „ . . .	495
1869/70 „ . . .	446
1870/71 „ . . .	438
1871/2 „ . . .	390 volt.

Mely feltűnő számcsökkenés főleg azon körülménynek tulajdonítható, hogy a hazánkban legújabbban jelentékeny számmal szaporodott reáltanodák által mindinkább több alkalom van nyújtva a reál pályára, mit — tekintve az e szakbeliek hiányát és a nagy szükségletet hazánkban, csak örvendetes jelenségnek tekinthetünk.

A főgymnasium mind a tanárookra mind a tanulókra nézve segéd-szerei tekintetében kedvő helyzetben van, a mennyiben a tanárok a Szt.-Benedek rendüek társházának jól felszerelt könyvtárát használhatják; az intézetnek pedig rendezett és 12495 darabot számláló terményrajzi muzeuma nemkülönben természettani szertára és ifjusági könyvtára van.

Az intézet ifjusága egy „Önképző körben“ önművelődésének jelentékeny tényezőjét bírja, és egy irodalmi folyóiratot is ad ki „Remény“ cím alatt. Két év óta az intézet jelenlegi igazgatójának kezdeményezése folytán segélyző egylettel is bír.

Végre az intézet körül kiválólag érdemesült tanárok közül elég legyen itt csupán Dr. R ó m e r Flóris nevét említeni, ki főleg a teményrajzi és régészeti muzeum létesítése és szervezése körül fáradhatlan buzgalmat és tevékenységét fejtett ki.²

5. A győri ágostai evang. gyülekezet algymnasiuma.

1749 előtt, — mely évben a győri evang. gyülekezettől temploma, iskolája és szabad vallásgyakorlata elvétetett, több mint másfél századon át volt Győrött evangélikus latin iskola, mint erre már Szenci Molnár Albert hivatkozik; de ezen iskoláról igen csekély adatokat bírnk.

1783-ban az ágost. evang. gyülekezet újra megalakulván, nem késett még azon év november havában elemi iskoláival együtt egy latin iskolát is nyitni egy tanárral; mely iskola 1790/1-ben egy második tanárt is nyervén, megalakult az algymnasium, melyet a győri evang. gyülekezet, mint sajátját fenntartani és minden szükségesekkel saját gondnoki pénztárából, illetőleg a hívek adakozásaiból ellátni azóta meg nem szünt.

1795-ben ezen algymnasium Szeredi Kovács József alapítványa folytán tápintézetet (convictus) is nyert, melynek jövedelmeiből 10—12, sőt időnkint még több szegény tanuló élelmezést nyert évenként; de a bekövetkezett pénzválság ezen alapítvány tőkét annyira csökkentette, hogy az akkor szenvedett kárt, az azóta tett több rendbeli kegyes adományozások és hagyományok pótolni mindeddig képesek nem voltak. Jelenleg ez alapítványból 8 szegény tanuló nyer ellátást egészben vagy részben.

A tanrendszert illetőleg ez intézet mindenkor a többi evang. gymnásiumokkal, jelesen a sopronyival egyenlő szervezettel bírt, régebben 6 évi, újabban 4 évi tanfolyammal.

A tanulók száma a vizsgálati jegyzőkönyvek tanúsága szerint igen váltakozó volt. Régebben az intézet népességét jelentékenyen növelték a felsővidékekről magyar nyelv tanulása kedvéért ide jött német és kivált tótajkú tanulók; és tekintve azt, hogy Győrött a magyar nyelvet sokkal szebb és tisztább kiejtéssel beszélik, mint sok más helyen, ezen kis intézet azon időben a magyarosodásra nem épen jelentéktelen hatású volt. — Midőn a nemzeties szellem ébredésével a felvidéki intézetekben a magyar nyelv tanítása és gyakorlása élénk lendületet nyert, az intézet felsővidéki tanulói tetemesen kevesbedtek; míg újabb időben a tanulók középszáma — öt évi átlagot véve fel — 61.

Az intézet bír egy kis könyvtárral (253 kötettel), természetrajzi gyűjteménnyel (170 darab) és természettani nemkülönben földrajzi készülékekkel (50 drb.).

6. Győrvárosi al-reáltanoda.

E tanintézet egyike Győr legújabb iskoláinak. Ugyanis 1851/2 évben Győrött is valamint Magyarország nagyobb városaiban a létező elemi főtanodák negyedik osztályának két évi folyama az akkori tan-szervezet szerint előbb két osztályú reáltanodává alakítottatott át, az 1852/3-ki tanév elején pedig a harmadik osztály is hozzá csatoltatván, mint 3 osztályú alreáltanoda magánjellegű tanintézet gyanánt állott fenn. 1860-ban azonban a nyilvánossági jelleggel felruháztatván, ez idő óta mint ilyen szép sikerrel működik, és Győrváros házipénztárából tartatik fenn; újabban jelentékeny tanszerekkel lón a város által felszerelve.

Az intézet élén egy igazgatótanár áll, ki a városi reáliskolai bizottságnak van alárendelve, részint önálló működési körrel bír; a tanári kar öt tagból áll; tannyelv a magyar.

Az intézetet látogató tanulók számviszonyait illetőleg, ezek száma:

1867 évben . . .	86-ra ment;
1868 " . . .	78 " "
1869 " . . .	85 " "
1870 " . . .	96 " "
1871 " . . .	164 " "
1872 " . . .	173 " "
1883 " . . .	204 " "

nely számok összehasonlítása igen örvendetes szaporodást tüntet ki. Megnyitásától kezdve összesen 2270 tanuló látogatta.

Az intézetet 1870. évben a városi közgyűlés felekezetenlküli tanolának jelentette ki.

Különösen kiemelendő még, hogy a vallás és közoktatási miniszterium és Győr városa közönsége között a mult évben létrejött szerződés értelmében az 1873/4. tanév kezdetével Győr városában a mostani ulreáltanoda bekebelezésével egy állami főreáltanoda nyilik meg, melyhez a szükségelt helyiségek kiállítását, a felszerelésre 2000 frt. és évi 5000 frt. o. é. összeg kiszolgáltatását Győr városa közönsége nemeslelkűen felajánlotta, mely áldozatkészsége által a hazai tanügy körül megának nem csekély érdemet biztosított.

Elemi tanodák és népműveltségi viszonyok.

Vargyas Endrétől.

Azon műveltségi fokozat, melyet valamely ország vagy megye elfoglal, ismertető jelként szolgál azon ország vagy megye szellemi életrealóságára.

Tudván azt, hogy irni-olvasni tudás nélkül a legkezdetlegesebb műveltség megszerzése is lehetetlen, kétségkívül irányadó a szellemi műveltség megítélésére főleg azon körülmény, vajjon valamely ország vagy megye elemi iskoláiban, mi és mennyi tanítatik, és a tankötelesek közül mennyi a tényleg iskolába járóknak létszáma?

Vajmi fontos tehát, vajjon Győr megye minő helyet foglal el e tekintetben a magyar szent korona egyéb megyéi között. Hogy azonban a kellő párhuzamot megvonhassuk, szükséges, hogy ismerjük először is egész Magyarország általános helyzetét.

A statistika az utolsó népszámlálás adatai nyomán kiderítette, miszerint a szent korona területén — ide nem értve az 1—6 éves gyermekek számát — 12.751,314 lélek közül

olvasni, vagy olvasni és irni tud: 5.334,811 vagyis 41·84%

sem irni sem olvasni nem tud: 7.416,503 vagyis 58·16%.

A miből kitünik, hogy a kellő korban levő összes lakosságnak több mint fele része nem tud sem olvasni, sem irni; és így Magyarország, szemben például Franciaországgal, hol az 1863-diki adatok szerint 33%, és szemben Angolországgal, a hol 30% volt az irni-olvasni nem tudók száma, — tetemes hátrányban van.

A mi már most a tanköteleseknek tényleg iskolába járását illeti, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumnak a közoktatás állapotáról szóló, s az országgyűlés elé terjesztett jelentése Magyarországot már kedvezőbb viszonyban tünteti elő.

Eszerint Magyarországot egybevetve a lajthántúli tartományokkal és Poroszországgal, az arány következő; a népiskolai tankötelesek közül :

Magyarországban iskolába járt	56·62%
Oszták birodalomban „ „	65·21%
Poroszországban „ „	87·30%

Átalános tájékoztató végett ezeket előre bocsátva, lássuk most már, vajjon a népműveltségi fokozat szerint miként áll Győrmege?

A mi az irni-olvasni tudást illeti, előre is megjegyezzük, miszerint Győrmege viszonyítva Magyarország egyéb megyéihez, kedvező viszonyban áll.

Ugyanis Győrmegeben az irni-olvasni nem tudók százaléka átlagosan véve a férfiakat és nőket 30·37%

Győrvárosában pedig 28·05%

És így Győrmege Magyarországon és Erdélyben a 6-ik, Győrvárosa pedig a városok közt a 12-ik helyet foglalja el.

Győrmege járásai szerint a műveltségi fokozat a statisztikai adatok nyomán a következő :

Győrmege	népesség	Irni, olvasni tud			Csak olvasni tud			Sem nem ir, sem nem olvas		
		férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.
Pusztai járás. . .	29209	6578	3738	10316	1369	3098	4467	6546	7880	14426
Sokoróaljai járás .	21733	6037	4045	10082	786	2492	3278	3814	4559	8373
Tó-, szigeti és csilizközi járás. .	32660	9516	7298	16814	780	2722	3502	5520	6824	12344
Összesen	83602	22131	15081	37212	2935	8131	11247	15880	19263	35143
Győrváros	20035	6282	5315	11597	365	751	1116	2791	4531	7322
Város és mege . .	103637	28413	20396	48809	3300	9063	12363	18671	23794	42264

Az itt közlött részletes kimutatásban azonban bennfoglalvák az 1—6 éves gyermekek is.

Ha tehát ezen összegekből kivonjuk a 6 éven alul eső gyermekeket, akkor az összegezett táblázat a következő számokat fogja elő-
 üntetni :

A hat éves koron fölül eső népesség közül olvasni és írni tud					
férfi		nő		összesen	
szám	%	szám	%	szám	%
22131	64.93	15081	42.47	37212	53.47
6282	75.58	5315	56.80	11597	65.64
28413	67.02	20396	45.45	48809	55.93

Tehát a megyénél és városnál az írni-olvasni tudók százaléka
 átlagosan 55.93%. Ehhez hozzá számítandó még a csak olvasni tudók
 étszáma, melyet a következő táblázat tüntet elő :

Csupán csak olvasni tud					
férfi		nő		összesen	
szám	%	szám	%	szám	%
2935	8.61	8312	23.40	11247	16.16
365	4.40	751	8.02	1116	6.31
3300	7.78	9063	20.20	12363	14.17

A 6 éven fölül esők, kik írni-olvasni nem tudnak, a következő
 táblázatban tüntetvék föl :

Sem írni, sem olvasni nem tud					
férfi		nő		összesen	
szám	%	szám	%	szám	%
9016	26.46	12123	34.13	21139	30.37
1664	20.02	3292	35.48	4956	28.05
10680	25.20	15415	34.35	26095	29.90

E szerint Győrmege, mely mint említők Magyarország megyéi közt műveltségre a 6-ik, elég előnyös helyzetben van. Említetük, hogy Franciaországban 33%, Angolországban pedig 30% az írni olvasni nem tudók száma. Eszerint, ha Magyarország átlagos szám Győrmegeének színvonalán állana, Magyarország előbbre állana, min Franciaország s egyenlő arányban állana Angolországgal.

A mi Győrmegeében a tanköteleseknek tényleg iskolába járatása illeti, az utolsó négy év tanügyi kimutatásai szerint a százalék következő

1869-ben 60·12%	} volt a tényleg iskolába járók száma.
1870-ben 65·75%	
1871-ben 71·14%	

Ezen arány növekvése kedvezőbb lendületet nyert 1872-ben, s mennyiben ekkor már 77·56% a tényleg iskolába járók száma. A számokat következő táblázat tünteti elő :

1872-ben

Tanköteles gyermek volt			Elemi iskolába járt			Ismétlő iskolába járt			Az iskolába járók főösszege	Iskolába nem járt		
6—12 éves	13—15 éves	össz.	fiu	lány	össz.	fiu	lány	össz.		fiu	lány	össz.
13935	4943	18878	6597	5793	12390	1136	1057	2193	14583	1986	2199	4295

E szerint tekintve, hogy Magyarországon az iskolába járók átlagos százaléka csak 56% — Győrmege, szemben a többi megyékkel előnyös helyet foglal el, s a lajthántúli tartományok átlagos százalékát — a mely 65% — már 12%-al túlhaladja, míg ellenben Poroszország átlagos 87%-ánál 10%-al hátrább áll.

A fönnebbi táblázatos kimutatás más tekintetben is fontos. Abból ugyanis kitűnik, miszerint 1872-ben a tényleg iskolába járók száma 77·56%, az iskolába nem járók százaléka pedig 22·44% volt.

Ha már most ezen utóbbi tételt viszonyítjuk azon fönnebbi tételhez, hogy az 1870-diki népszámlálás szerint Győrmegeében 30·37% volt az írni-olvasni nem tudók száma, a haladás már 1872-ik évben 7·63% emelkedést jelez.

Vallásra nézve 1872-ben tényleg iskolába járt :

római kath.	helv. hitv.	ágost. hitv.	izraelita	összesen
11121	965	1846	651	14583

Az időtartamra nézve az iskolába járók két részre oszlanak; egy résznél, mint általában az ágostai hitvallásuk- és izraelitáknál, azonfelül Győrvárosában az iskolai időtartam 10 hó, legtöbbnyire pedig csak oct.—május hó közt eső 8 hó időszakra terjed.

Az 1872-diki évben irni-olvasni megtanult 1765. Itt azonban megjegyzendő, miszerint ezen létszám a 15 évet betöltött, vagyis a tankötelezettség alól végleg kikerültekre vonatkozik.

Az iskolákra és tantermekre nézve, hogy kellő tájékozhatást nyerjünk, érdekes ismerni elsőben hazánk viszonyait egyéb országokhoz. Ugyanis Magyarországon átlagosan véve egy iskolára az összes iskolába járók közül 85, ellenben Poroszországban 110 tanuló esik.

Győrmegyét illetőleg az iskolák létszáma :

1869-ben	105
1870-ben	110
1871-ben	118
1872-ben	123 volt.

Ezen utóbbi tételt viszonyítva a tényleg iskolába járók létszámához, azt találjuk, hogy Győrmegyében egy iskolára átlag 118 tanuló jut. Ezen arány azonban kedvezőbb lesz, ha a tantermeket viszonyítjuk a tényleg iskolába járókhoz. Ugyanis

1869-ben a tantermek száma 128

1872-ben " " 159

volt; mely utóbbi tétel nyomán Győrmegyében egy-egy tanteremre átlagosan 91 tanuló jutott.

Ezek után lássuk a tanítói létszámot és az iskolák felszerelését :

A tanítók létszáma				
1869	1870	1871	1872	összes szaporodás
157	164	168	171	14

Képesítésre nézve az utóbbi év tanítói közül képesítő oklevéllel bírt 131, nem bírt 40; rendes tanító volt 130, segédtanító 41.

Lássuk továbbá a tantárgyak tanítását és az iskolák felszerelését.

Az 1868. évi törvénycikk életbeléptetése óta az előirt tantárgyak, ugymint a vallási tantárgyakon kívül irás, olvasás, beszéd- és értelem gyakorlatok, számtan, anyanyelv, földrajz, történet, természet-

rajz, természettan, gazdaságtan, ének tanítottak Győrmege iskoláinak nagyobb részében. A tornászat nehezebben tud tért nyerni.

Főlszerelést illetőleg Győrmege iskolái következőleg állanak:

A z i s k o l a

épülete a községé		épületében van		épülete mellett van			t a n e s z k ö z e i							
tulajdona	bérelt	tanterem	tanító lak	fa-iskola	kert	test-gyakorló hely	fekete író tábla	fali táblák	térkép	foldegőmb	természetrajzi eszköz	term.-tani eszköz	könyvtár	test-gyakorlati szersz.
113	10	159	108	57	21	13	114	100	99	81	62	15	9	4

Ezek után lássuk Győrmege összes elemi iskoláinak évi jövedelmeit és kiadásait. Az illető tételeket a következő táblázatok tüntetik elő, melynél az adatok 1872-diki évről szólnak:

A z i s k o l á k é v i j ö v e d e l m e o s z t r. é r t.

ingatlan vagyomból		tőkepénzből		tan-díjból	községi	egyházi	egyéb forrás-beli	összesen
melynek								
értéke	jövedelme	összege	kamatja	s e g é l y e k b ő l				
120900	7435	7867	437	2206	18837	20169	6702	55786

És itt megjegyzendő, miszerint a tanítók a községi segélyt többnyire mint egyszersmind jegyzők kapták. Ezen évi jövedelemből az évi kiadás a következőleg oszlik meg:

A z i s k o l á k é v i k i a d á s a o s z t r. é r t.

a tanítók fizetése		fűtésre készpénz	tan-szerekre	szegény gyermekek ruházására	egyebekre	összesen
rendes	segéd					
48926	3843	276	252	133	2356	55786

Íme, a statisztikai adatok nyomán így állt Győrmege iskolai ügye az utolsó négy év alatt.

Az ügy azonban folyton emelkedőben van, amennyiben részint a felnőttek oktatása a vallás- és közoktatásügyi ministerium rendelkezése folytán évenként eszközöltetik, minek eredménye az, hogy éven-

kint 2—300 közt van azon felnőttek száma, kik irni-olvasni megtanulnak. Ezenfelül ugyancsak a nevezett ministerium gondoskodik a tanítók tovább képezéséről is, részükre póttanfolyamokat rendezvén. Így az 1872-ki évben Győrött rendezett póttanfolyamban Győrmegyének 94 tanítója vett részt.

Hátra van még, hogy megemlékezzünk a tanítóképezdek, magánintézetek és kiseddóvodákról, nemkülönbén a tanítóegyletekről.

Győrmegyében tanítóképezde egy van, — és pedig a győri kath. képezde, mely két tanfolyammal még 1847-ben állíttatott fel, s melyhez 1871-ben a harmadik járult. Az intézet fenntartásához a győri püspök 1850, a tanulmányi alap 1320 forinttal járult. — Ujabban helyiséget szintén a püspök adott számára.

A győri kath. tanítóképezde állapota

2 osztályban								3 osztályban			
1867		1868		1869		1870		1871		1872	
tanárok száma	tanulók száma	tanárok száma	tanulók száma	tanárok száma	tanulók száma	tanárok száma	tanulók száma	tanárok száma	tanulók száma	tanárok száma	tanulók száma
5	76	5	86	5	94	10	94	9	39	8	39

Tehát az apadás 1868-tól: 37.

Magánintézet leányok számára Győrvárosában három van. Ugymint Zsalud, Petz és Svecény urhölgyeké, melyekben összesen 326 leány nyer képeztetést.

Tanítóegylet eddig csak egy van a megyében: az ágostai hitvallásuak felekezeti egylete *).

Végül a kiseddóvodákról akarunk néhány szóval megemlékezni. Ovoda eddig csak Győrvárosban van és pedig 3, ugymint a győrbelvárosi, mely még 1842-ben nyitattott meg Biringer József alapítványa nyomán, továbbá a győrujvárosi, mely 1858-ban nyílt meg s a győrszigethi, melyet Simor János volt győri püspök alapított apácák vezetése alatt.

Így áll Győrmegye elemi tanügye. Műveltségi állapotáról a puszták számok eléggé tanuskodnak s ha oly fokozatosan halad évről-évre az emelkedés, mint haladt az utolsó négy év alatt, Győrmegye Magyarország legelső megyéi között foglal helyet.

*) Tudomásunk szerint a győri kath. egyházmegye téthi esperesi kerülete szintén bír tanítóegylettel.

Könyvtárak.

A műveltség és tudományosság emelkedésének lényeges tényezőit képező könyvtárakban Győrmegeye és városa épen nem szütkölködik; sőt elmondhatjuk, hogy e tekintetben hazánk kevés vidéke dicsekedhetik ily kedvező viszonyokkal.

A megye területén létező könyvtárak közt kitünő helyet foglal el a tudós világ előtt eléggé ismeretes pannonhalmi könyvtár, melynek értéke ugy kívánja, miszerint róla tüzetesebben szóljunk.

A pannonhalmi könyvtár.

Kuncze Leótlól.

E tudományos készletre a „könyvtár“ elnevezést a legszélesebb értelemben kell alkalmaznunk, a mennyiben keretében nem csupán a könyv-, de egyéb műgyűjtemények is bennfoglaltatnak; ilyenek névszerint: a kép-, pénz-, régiség-, újabb műtárgyak, és a természeti gyűjtemények. E többoldalúság szükségessé teszi, hogy az egyes csoportokat külön ismertessük.

1. Könyvgyűjtemény.

A könyvkészletnek eszméje mélyen gyökeredzik rendünk alapítójának sz. Benedeknek szabályaiban, melyeknek 48-ik fejezetében ez áll: *Accipiant omnes singulos codices de Bibliotheca.* Már ez alapon is feltehető, hogy a pannonhalmi bencések kezdet óta minden időben kellően gondoskodtak szellemi szükségletök kielégítéséről; de birunk e tekintetben egyenes adatokat is, és pedig nem csak általában a történelemben (Ziegelbauer hist. lit. ord. S. Ben. I. 6.), de különösen szent László király idejére vonatkozólag levéltárunkban is. (Dipl. S. Lad. Capsa II.)

Hogy a következő századok során át egész a XVIII. század végéig hazánk különféle viszontagságai- és csapásaiban főmonostorunkkal együtt könyvkészletünk is hiven osztozott, azt nemcsak feltehetjük, de tudjuk is. Mert leszámítva azon kéziratot codexet, melyek jelenleg a levéltárban őriztetnek, régibb készletünk némi maradványul egy igen érdekes breviáriumot említhetek, melynek zárcíme a következő: „*Breviarium sꝑm ritum ac morem monachorum sancti Benedicti de obseruatia sꝑm rubricam sancti martini sacri monasterij montis panionie &*

totius regni ungarie accuratissime reuifum : correctū & emendatū feliciter explicit Noua impressio luculentū. Anno 1519 die 15 Julij. Venetijs in Œdibus Petri Siedtenstein. Mandato Luce Mantse Librarij Wiennensis", s melynek elveszett első kiadása az időtáblából itélve 1496-ra teendő. Ennyit a régibb időkről.

Az 1772-ik évtől fogva már határozottabb adatokkal rendelkezünk. Ez évben ugyanis Somogyi Dániel főapát Kollinovits pozsony-megyei földbirtokosnak könyvtárát vette meg 350 frton ennek özvegyétől, mi által az akkoron csak néhány ezer kötetből álló könyvtár tetemesen gyarapodott. Az 1786-ban készült katalogus már 4249 kötetet mutat ki. A szerzet igényeit akkor természetesen leginkább a theologia, ascesis, sz. atyák, szónoklatok s történeti munkák elégíték ki, miért is épen e szakok voltak leginkább képviselve, bár egyéb szaktudományi munkákban sem szükölködtünk.

Miután 1786-ban II. József császár intézkedése folytán szerzetünk is feloszlott, más könyvtárakkal együtt a mienk is a magyar egyetemi könyvtárba vándorolt át, hol is az ily módon keletkezett duplányokkal *) a mi könyveinknek is nagyrésze eladatott. Innen magyarázható meg, hogy szerzetünk visszaállítatása (1802) után könyvtárunk csak részben (s egyetemi bélyeggel ellátva) került haza; sőt egyes munkák véglegesen egész mostanáig az egyetemi könyvtárban maradtak.

A nagytudományu Novák Krizosztom főapát volt az, ki a feloszlatott német bencések és egyéb szerzetesek könyvtárainak összevásárlásával a jelenlegi terjedelemnek első alapját megveté. E könyvek többnyire az illető zárdák jegyeivel vannak ellátva, s így másnemű szerzeményektől könnyen megkülönböztethetők. Ugyanezen főapát szorgalmazásának alapján — különösen Ivanics budai antiquarius buzgó gondoskodásának köszönjük kitünőbb munkáink legfőbbjeit. A szerzetnek ez irányban tanúsított buzgalma méltánylást nyert künn is, és így történt, hogy több egyházi férfit könyvtárát részint életében, részint holta után a főapátságnak ajándékozta.

Igy Dr. Frank Gy. győri kanonok 1804-ben 323 kötettel ajándékozta meg könyvtárunkat; utána 1809-ben Schober J. pozsonyi nagyprépost 1470 munkát adott át a bencések pozsonyi székházába, honnan az Pannonhalmára került. A harmadik jótevő Paintner Mihály győri kanonok, ki az 1825. május 1-én kelt végrendeletében 6000 kötetből

*) E kifejezést habár némi kétséggel, de mégis megtartottuk, támaszkodva a könyvtár-kezelés nyelvében gyakorlatilag elfogadott szokásra. Szerk.

álló könyvtárát engedé át szerzetünknek, mely azonban különféle nehézségek és akadékoskodások kikerülése végett végre 2000 frtot tett le e becses gyűjtemény fejében (Archiv, fasc. 74/B. y.), mely 1833-ban érkezett Pannonthalmára. A következő évben Berghoffer Mihály, a győri káptalan prépostja szintén végrendeletileg gazdagítá 2032 kötetel tárunkat (Archiv. fasc. 74/B. ff.). Hasonló módokon egyes székházaink könyvtárai is gyarapodtak s általuk — habár közvetve — ismét a pannonthalmi.

Tetemes szaporodásban azonban még jelenleg is az által részesül könyvkészletünk, hogy egyes elhalt rendtagok könyvei, — a mennyiben ezek székházainkban nem maradnak, szintén a központi könyvtárba kebeleztetnek be. Ily módon az 1828-ban elhalálozott Novák Krizosztom főapátnak 7273 munkából álló könyvtára is a központi gyűjteménybe jutott. Stanke Leander, Körmendy Krizolog és Matuskovits Polykarp rendtagok után egy-egy ezer kötet, Maar Bonifác után pedig 4660 darab maradt. Nem számítva az előbbi időkben s a főmonostoron kívül elhalt rendtársakat, az utolsó két évtized alatt Pannonthalmán elhunytak közül csupán Rimely Mihály főapátot és Takáts Bernardin, Pendl Alajos, Körmendy Kamil rendtagokat említjük, kik után könyvtárunk tetemes örökséget nyert.

Önként érthető, miszerint ily forrásokon kívül készpénzen tett vásárlások is rendes folyamatban vannak, melyeknek évi összege kerekszámában kétezer forintra tehető; de a rendkívüli kiadások ez összegben még nincsenek befoglalva.

Könyvtárunknak a rendtagok elhalálozása folytán történt gyarapodása egyrészt előnyös, de másrészt annak árnyoldala. Annyiból előnyös, hogy így alig maradt hátra a tudományok valamely ága, mely benne képviselve nem volna.

Minek bebizonyítására a könyvtárunkban képviselt szakokat a b c sorozatba szedve ide igtatom, azon megjegyzéssel, hogy az egyes szakok mellé tett számok legtöbb esetben nem egészen pontosak, de a mennyire könyvtárunk rendezendő állapota azt kipuhatolnom engedte a megnyugtatóság irányadók. A végösszeg ellenben darabról darabra lón megszámlálva s így tüzetes.

Ascetica 5976	érmészet 219
bölcsészet 2236	földrajz (utleirás) 2523
cimertan 219	fölösek 10,691
egyházjog 2092	francia irod. 1603
egyházttörtén. 3735	gazdaszat 669
erkölcstan 1883	hittan 5554

időszakiai 2613	ősnyomtatványok (1472—1500) 393
kéziratok 818	polgári jog 2009
kézműtan 489	régészet 776
könyvészet 617	remekírók (ókori) 2390
lelkipásztorkodás 743	szentatyák 2067
magyar jog (és politika) 1225	szentírás (és magyarázata) 5098
magyar szépirod. 1386	szentek életei 647
magyar történ. 2852	szépészet 296
mennyiségtan 1327	szertartástan 1175
módszertan 296	szerzetes történ. 2257
naptárirod. és hasonl. 1289	szónoklatok 4807
német irod. 4021	szótárirod. 2084
neveléstan 586	természettan 1554
nyelvtan 2983	történelem 4807
oklevéltan 219	vegyesek 7796
olasz irod. 1033	vegytan 435
orvostan 1887	vitázatok (Polemica) 3036.

A nálunk elfogadott és a már megkezdett rendezésnél érvényesítendő müncheni szakrendszer főcsoportjai — a pesti Széchenyi könyvtárban tett módosítás tekintetbe vételével, a fönnebbi számokat következőképp csoportosítják:

I. Encyclopaedia 3637 darab.	VII. Philosophia 2532 darab.
II. Philologia 6415 „	VIII. Aesthetica 5606 „
III. Historia 11,733 „	IX. Politica 1643 „
IV. Mathematica 1327 „	X. Medicina 1887 „
V. Physica 3789 „	XI. Iurisprudentia 3234 „
VI. Anthropologia 586 „	XII. Theologia 35,977 „

Még könnyebb áttekintés véget ezeket ekképen csoportosíthatjuk:

A) Vallás és neveléstan 36,563

B) Egyéb tudományok:

Tört. polit. jog: 16,610

Nyelvészet: 12,021

Bölc. term. t. 13,172

Összesen 41.803

C) Incunab. és kéziratok 1,211

D) Fölös duplányok és vegyesek 19,104

98,681

A legújabb szaporodás 344

Igy a darabok jelen létszáma 99,025

A fölös példányok nagy száma képezi könyvtárunk árnyoldalát, mely bajon Czinár Mór a könyvtárnak hosszú időn át fáradhatlan kezelője, jelenleg pedig felügyelője, némileg akként segített, hogy Armbruster lipcei és Butsch augsburgi antiquariusok segélyével a duplányokat egyéb munkák szerzésére értékesítette. Mindazonáltal könyvtárunkat e teher még mindig nyomja, s a közel jövő egyik teendőjét épen ennek megszüntetése képezi.

Könyvtárunk kiválóbb darabjait mind felsorolni nem lehet, s azért csak a folio-kiadásokból hozunk fel néhányat. A v a l l á s r a vonatkozók közül említésre méltók: a Bollandisták velencei kiadásának (1734 stb.) első 44 kötete (sept.18-ikáig bezárólag). — Biblia polyglotta. Edit. B. Waltonus 1655 Londini; hat kötete. — Mabillon Annales ord. S. Bened. (1739 stb.) hat kötete. — L. d'Achery és Mabillon acta Sanctorum O. S. B. kilenc k. — Mansi collectio concil. (Florentiae 1759 etc.) 31, — és Wadding annales minorum ordinum 19 kötetben. A t ö r t é n e l m i szak főbbjei ezek: Corpus bizantinae hist (Venet. 1729) 18; Pertzii monum. German. 22; Muratorii antiqu-ital. (Mediol. 1738) 25; D'Achery Spicileg. vet. scriptor. (Paris 1723) 3 kötetben. — E g y é b szakokból kiválnak: Mabillon (Adimari) de re diplomatica; Lexicon heptaglotton E. Castelli (1669 Londini); Martene et Durand thesaur. anecdot; Martii flora brasil. (61 füz.), és Marsili Danubius pannonico-mysicus (1726.) hat imperial kötetben. Az i n c u n a b u l u m o k közül felemlíthető a bécsi világiállításra elküldött pécsi missale (pergam. k.) 1499-ből; a kéziratok közül pedig a Guzmics Izidor és Kazinczy Ferenc közt váltott levelek, valamint Fuxhoffer Damián Monasteriologiájának kiadatlan része.

Nyelv tekintetében az egész könyvtömegben tulnyomó a latin és német irodalom, a magyar kerekszámban 10 ezerre, francia, ógörög és olasz nyelv egy-kétezerre számítható; a szláv nyelvtörzs és óhéber néhány 100 darabban van képviselve; az angol, spanyol, syrus, és török nyelv néhány kötetben; a gót, ujjgörög, ujjhéber, holland, belga, malabar, perzsa, oláh, chinai, chaldaei, arabs, samaritan és aethiops nyelvek egyikét kötetben.

Könyvtárunk eddigi kezelőit illetőleg elég lesz csupán néhányat említeni. Szerzetünk visszaállítatása után 1818-ig Novák Krizosztom főapát maga gondoskodott könyvkészletünk körül. Utánna jöttek Maár Bonifác (1819—20), Szeder Fábián, Czuczor Gergely, majd 1842 óta a mély tudomány és magas kora dacára is ifju lelkü Czinár Mór, m. tud. akad. tag, ki csak 1867-ben lépett vissza a tényleges kezeléstől, s azóta mint a könyvtár felügyelője, széles ismeretköréből folyó bölcs

ezetésével, utbaigazításával szolgálja még mindig a tudomány ügyét, azon ügyet, melyet ifjú kora óta oly gondosan ápolt, hogy az lelkének alóságos életszükségletévé vált.

Záradékol álljon itt még néhány szó a könyvtárunkra vonatkozó műkezelésről:

A könyvtár jelen átmeneti korszakában a régi kezelést ideiglenesen elvetni de mellette az újabb igények által követelt változtatásokat is letbe léptetni, — egyaránt szükséges. Az általános műkezelés két főalakja: 1) a marasztás rendszere (Festnagelungssystem), midőn bizonyos munka minden időre saját helyén marasztatik; 2) a továbbozás módja (Rücksystem), melynél fogva a munkák a követendő szakrendszer megóvása végett időről időre tovább tolhatók, úgy hogy idővel egész szekrények is eshetnek változtatás alá; e mód azonban teljes tántzásban idáig sem részesült, ezentul sem fog életbe lépni; hanem a pécsi cs. kir. osztrák muzeumi új könyvtár példájára „közvetítő“ rendszeret követünk, melynél fogva a továbbozás, mely idáig csak egyes munkákra nézve áll fenn — ezentul egész szakok — vagy alszakokra fog terjedni, míg a marasztás csak is e szakok vagy alszakokra lesz irányadó, nem kötve az egyes munkákat (mint idáig) a sorhoz, hanem a szakhoz vagy alszakhoz. Könnyű feltalálás tekintetéből a szekrény megőrzése sem fog elmaradni, hanem inkább tökélyesbülni azáltal, hogy a munkák jobbára vezető s egyuttal a mellékszobák szekrényeit is ugyanez rendszerben közbefoglaló arabs számok jönnek az eddig használt 5-féle betű helyébe.

De ezen változás a katalogus változtatását is maga után vonja. A Czinár M. által előbbi időkben megirt folio kötetű Repertoriumot a helyes módszerűnek bizonyult u. n. „lapkatalogus“ fogja majdán helyettesíteni, mely részben már is elkészült, s melyhez a rendes használatra szánt jegyzék fog mellékelteni, hogy ezen a b c-rendbe szedett sorozat segítségével a kívánt szakok vagy alszakok könnyű fellelése lehetségessé tétessék. Ez által a hely-katalogus válik némileg fölöslegessé, ha csak különös cél nem javasolandja a szak-katalogus későbbi összeállítását, annál is inkább, miután a szakokon munkák (a rétnagyság igénybevétele mellett) úgy is egybe fognak állíttatni. Hogy azonban az egyes munkák, — különösen azok, melyek határozott szakot nem képviselnek, vagy e tekintetben kétesek, — mint „egyedek“ kezeltessenek, az u. n. „változatlan szám“-okat képviselő szám-katalogus van kezeltetve, mely egyszersmind a szaporodási jegyzék szerepét is viszi.

Többiben a mútani eljárás azon három fő körülményhez simul, mely minden könyvtárra más-másképen, de lényegesen befoly, u. m. a) a he-

lyiség minősége, b) a meglevő könyvkészlet és c) a könyvtár célja vagy bármely más e három pontra visszahozható körülmény. — Könyvtárunk ismertetése a helyiség szempontjából egyebüttl, névszerin alább e mű végén a „Helyrajzok“ között található. Ez egyet említem fe csupán, hogy a rend megőrzését valamennyi szekrénynél 1½ ölny magasságra emelkedő és rázárható sodronyhálózatok biztosítják.

Még csak a könyvtár céljáról marad hátra egy-két szó.

Könyvtárunknak, mint nem állami, sem nyilvános, azért csakis mint épület — de mint könyvkészlet adó alá nem eső, — tehát magángyűjteménynek főcélja nem más, mint a rend tagjainak hivatásuk igényeihez képest a szükséges munkákkal szolgálni.

A főcélhoz fűződő mellékcélokra vonatkozólag fel kell említenem miszerint az u. n. „Bibliotheca universales“ nálunk is mint mindenütt fenntartatnak, amennyiben t. i. sem az incunabulák, sem a kéziratok sem az óclassikusok vagy egyéb specialis tekintetekből összeállított munkák szakuk szerint szét nem osztatnak, hanem a célzott irány érdekében együtt maradnak. Ilyenek nálunk a magyar nyelven irt művek és a pannonhalmi bencések munkái, melyek azonban mindamelllett a főkatalogusba rendes módon vezettetnek be, egymásközt is a befogadófi szakrendszerben állnak és duplányaikban azonkívül az egyes szakok főhelyein is helyet foglalhatnak.

2. Műtárgyak.

Ezek hat csoportot képeznek, u. m. a képtár, éremgyűjtemény, római régiségek, újabbkori műtermékek, éremleNyomatok (dactylitheca), s a legujabban kezdeményezett gyűjtemények.

a) Képtár.

E magában szerény (220 dból álló) gyűjtemény bemutatásánál elég legyen csupán a főbb adatokra szorítkoznom.

A kiválóbb példányok közöl említést érdemel: azon három legnagyobb olajfestmény, mely 14' 5" h. és 7' 2" sz. és 1872 előtt a székesegyház falain függött, a bécsi akademiának ajándoka (1083.), és Zanchy Antonio festőnek (Velence 1680.) műve, kiről tudjuk, hogy képeiben a meglepő, váratlan mozzanatokot szerette kitüntetni, mint a szóban levő képeken is látható. Az egyik a 12 éves Jézust ábrázolja, midőn a jeruzsálemi templomban az írástudók előtt a szentírást fejtegeti; a másik Üdvözítőnk kereszteltetését, a harmadik pedig azon jelenetet tárja elénk, mint úzi ki Jézus a templomból az árusokat és vevőket. —

172-ben négy nagy olajfestményrel szaporodott gyűjteményünk, melyek bibliai tényeket ábrázolnak, u. m. Samson és Delila; Judith és Olofernes; Dávid és Góliát; Salamon bölcs ítélete. E képek Maisch ztergomi kanonok hagyatékából kerültek vétel útján gyűjteményünkbe.

A híresebb festők művei közül felemlíthető: „A bold. szüz látogatása Erzsébetnél“, és „Ser. sz. Ferenc,“ (fejkép) mindakettő Maulertsch Ferentől (1724—1796). „Oroszlány és tigris“ Ruthard Károlytól (XVII. század.) Továbbá Batoni Pompeo (1078—1788) mesteri képe a zsoltárnak a két tétele fölött: „Misericordia et veritas obviarunt sibi“ és „Justitia et pax osculatae sunt“ (Viczy gróf gyűjteményéből). Érdekesekek még: Querfurt Ágosttól (1696—1761): „három hollandi“, Signorinótól: „hollandi lovag“ és „falusi életkép“ (Viczy gr. gyűjteményéből); Salvator Rosától (1615—1673:) „Argus,“ „Narcissus“ (Göllingtől); Annibale Caracci (1560—1609) képe: „A zsidók mezeje“, és ifjabb (?) Tenier Dávid (XVII. század): „Paraszt lakoma“; Rembrandt iskolájából az „egyiptomi József Pharaó álmát fejtegeti“ és Pagnolettitól: „Izsák megáldja Jákobot“ szintén Viczy gr. gyűjteményéből vették meg. Végre Verbőczy: „Kopácsy J. mint veszprémi ispök.“

Az említettekén kívül vétel útján került hozzánk Göllingtől 11 darab, köztük „hitetlen Tamás“, „Lázár feltámadása“, „Jézus, Mária és János“, „Emmaus.“ Signorino özvegytől 21 darab: köztük a hollandi képek „Jézus és Nicodemus“, „madárfészek“, „levétel a keresztről“, „János a tengeren“, „tengeri vihar“, „Jób“, „Loth“, „Ábrahám“ stb. Berghoffertől 10 darab: „Bold. szüz látogatása“ és egyébek. Migazzi érsektől „Ádám és Éva“, „Kereszt felállítatása“, „Krisztus a sírban“ és „Seraph. szent Ferenc elragadtatása (extasis)“

Ajándék útján került hozzánk: Mária Terézia és férje Ferenc, nagy olajfestmény, hagyomány szerint ő Felső- és Alsó-Ausztria főkegyéből. Továbbá Dresmitzer J. écsi esp. pléb. szivességéből: Sz. Sebestyén; a Magyar Királyság császárfürdő régi alakjában“ (Sárkány Miklós bakonybéli apát császári ajándoka) és „P. Aemilius diadalmenete Perseus fölött“ (Nagy J. monoktómia.) Különös említést érdemelnek végre Pázmány Péter és családja olajfestményü arcképei, melyek pozsonyi könyvtárunkból kerültek át, s az ércre festett: „Madonna della Sedia“, „Ecce Homo“, z. Katalin“ és „Holofernes feje“ (1515.). Rendtársaink olajba festett arcképei közül említésre méltó Sajghó és Rimely M. főapátok, nemkülönben Czuczor Gergely, Guzmics Izidor és Beély Fidé (fiatal korában) tud. akadémiai tagok arcképei.

Külsőségek szerint van :

anyagra nézve	}	olajfestmény vászonra	95 darab .
		" fára	48 "
		" écre	6 "
		selyemkép	5 "
		szalmakép	1 "
		hajkép	1 "
tárgyra nézve	}	egyes személyiségek	75 darab
		csoportok, jelenetek	84 "
		termények	8 "
		tájak, épületek	38 "
		vegyesek	15 "

b) Éremgyűjtemény.

Szerzetünk feloszlata előtt numismatikánk 800 darabban vo képviselve, mely gyűjtemény (Rupp szerint) ez időben a bécsi cs. ki muzeumba került, honnan mai napig sem jött vissza. 1808-ban Scharlac K. kananok, valamint Schober J. és Berghoffer M. saját gyűjtem nyeiket engedék át. Barbarics Bálint és Horváth Péter rendtársair után maradt 608 ezüst és 704 darab rézpenz, mely 1818-ban Pannon halmára jött, bár nagyon megcsonkított állapotban. 1828-ban Kozi István megholt atyjának pénzgyűjteményét ajánlotta fel a szerzetne mely azt 1832-ben 665 frton meg is vette. A Mitterpacher-féle pén gyűjteményt 936 frton vettük meg Kunéz Borbála örököstől 1833-ba 1835-ben 142 frtért Veszerle József (a m. k. egyet. tört. tan.) gyűjt ménye vétetett meg.

Tetemes szaporodást nyert numismatikánk azáltal, hogy Vidá Özséb sopronyi bencés tanárnak 1855-ben történt elhalálózása uti gyűjteménye Pannonhalmára hozatott. E gyűjtemény 83 arany, 162 ezüst és 962 darab rézpenzt tartalmaz (összesen 2667 db.)

Legbecsesebb részét az 1145 dbból álló magyar- és erdélyo szági pénzek képezik.

Bresztyenszky Béla, Barbély Asztrik, Wirth Adorján, Rose berger Honor és Takáts Bernardin rendtársaink után maradt gyűjt mények egy része Pannonhalmára, a legtöbb azonban egyes gymn siumainkba került.

Nagy buzgalmat fejtett ki az érmek rendezésében Szeder Fábiá mig Czinar Mór két nagy kötetből álló jegyzéket készített, melyn nyomán — gyűjteményünk részletesebb ismertetése végett a követke:

oportokat igtatjuk ide a b c-rendben. Gyűjteményünkben képviselve in különösen:

Amerika	Királyok	Portugall
Angolország	Köztársaságok	Ragusa
Austria	Lengyel o.	Római családok
Baden	Lombardia	„ császárok
Bajor orsz.	Magyar o.	„ pápák
Bamberg	Mailand	Salzburg
Basel	Mansfeld	Sardinia
Belgium	Mantua	Schweitz
Bern	Morva o.	Sicilia
Brandenburg	Nápoly	Silézia
Braunschweig	Nassau	Spanyol o.
Britannia	Német apátok	Svéd o.
Burgundia	„ érsekek	Szász o.
Csehorsz.	„ ország	Szerb o.
Dalmát o.	„ püspökök	Török o.
Dán o.	„ rendek	Tyrol
Emlékpénzek	Norvég o.	Városok
Erdély o.	Olasz o.	Velence
Francia o.	Orosz o.	Westphalia
Genua	Parma	Württemberg
Görög o.	Placentia	stb.
Hannover	Porosz o.	

Pénz- és éremgyűjteményünk egyrészt terjedelménél fogva, másrészt helyiségünk szűk volta miatt nem maradhatott szabadon, hanem l van zárva szekrényekben.

A darabok száma Czinár M. összeállítása szerint:

Régebbi gyűjteményünkben	123	arany	5219	ezüst	4697	réz
A Vidákféle gyűjt.-ben	83	„	1622	„	962	„
Későbbi szaporodások	27	„	283	„	63	„
	233	„	7124	„	5722	„ = 13079 db.
hozzá számítva a megvizsgálatlan és beosztatlan darabokat					1630	„
					van összesen:	14,709 db.

c) Római régiségek.

Ezek részint ajándékok, részint vétel útján kerültek hozzánk. Képviselve vannak a következő tárgyak: lámpák, könypalackok, anmvvedrek, agyagedények, fibulák, karperecek, téglák stb.

d) Ujabbkori műtermékek.

Ide tartoznak: egyházi edények, serlegek, tálak, kulcsok, sarkantyúk, pecsétek, kereszték, olvasók, amulettek, fegyverek, műfaragások, botok, szelencék és egyéb érc-, kő-, üveg-, fa- vagy műtárgyak.

e) Éremleenyomatok.

A körülbelül 2800 darabból álló éremleenyomatok, másolata Behm szerint rendezvék. Eredetileg Gévay Antaltól (k. archiv) Káner, bácsi püspök vette meg, ki is azt 1847-ben szerzetünknek ajándokozta. Képviselevék benne leginkább a pogány istenségek, pogány áldozatok s ünnepélyek, regés és történelmi adatok, pogány tudósok, királyok, az ó- és ujkor egyéb mozzanatai és állatok.

f) Kezdeményes gyűjtemények.

Ide tartoznak:

a) Azon kőkori eszközök, melyek Rómer Flóris utján ujab időben (1871) Kopenhágából rendeltettek.

b) Ugyanez évben szülemlett meg a „magyar bencése albuma“, melynek célja minden rendtársunknak fényképét az utónemzedék számára lehetőleg fenntartani.

c) Az 1872-ben kezdeményezett pecsétgyűjtemény legnagyobb szaporodását Kovács Béda kajári lelkész szivessége folytányerte. Tetemesen (450 darabbal) szaporította e gyűjteményt legujabban Zwickl Krizosztom, a Bold. szüéről nevezett Sz.-Ferencrenk kiérdemült provinciálisja. A példányok összes száma jelenleg 1450-rómegy. A tüzetesebb rendezés azonban csak akkor lehetséges, ha néhány ezerre felszaporodik.

3. Terménygyűjtemények.

Azon körülmény, mely szerint természetgyűjteményeink számára külön helyiség — muzeum — idáig nem létezik, gátlólag hat azokkellő elhelyezésére, rendezésére és célirányos szaporítására; s mivel e gyűjtemények épen jelenleg kerültek uj berendezés alá, ez okból ismertetésüket illetőleg csakis a főbb mozzanatokra fogunk kiterjeszkedni.

Az állattanra vonatkozó gyűjteményeket illetőleg az alsóbbrendű terményekre szorítkozunk. Legerősebben vannak képviselve a

sigák és kagylók, melyek közt a Spaics István exjezsuita által felajánlott rész 271 darabot tesz. Szaporodott ezen osztály a Mitterpacher János m. kir. tud. egyet. tanártól 1833-ban vett csiga- és kagyló-fajokkal, valamint 1847-ben Pösch Károly cs. kir. kapitánynak (Lesina Dalmátia) szigetén gyűjtött példányaival.

A növényország már gazdagabban van képviselve. A fagyűjtemény régibb része a Mitterpacher-féle, melyhez a 102 fajból álló paics-féle gyűjtemény járul; újabb része pedig az, melyet Bielohradsky István erdőfelügyelő rendtársunk nagy gonddal és ügyszeretettel összeállított, s mely kerek számban 100 fajt képvisel, s vidékünk erdészeti speciális viszonyait mutatja ki; az egyes fajok könyvalakban felnyitható dobozokat képeznek, melyeknek belsejében az illető fának kérge, levelei, gyümölcse és a rajta élő bogarak is láthatók. Elég tekintélyes gyűjteményt képez továbbá a 350 üvegben eltartott maggyűjtemény; e különösen szárított növényeink, melyek részint könyvszerűleg, részint obozokban tartva vagy kötegeket képezve körülbelül 140 csomagot képeznek ki; ide értve a kertészi növényeket s a külön tartott rejtve-őszöket is. E kötegek tulajdonképp két külön gyűjteményt képeznek, melyek idáig egyesítve nincsenek, s melyek közül kiváló becsű a Hallay Valér rendtársunk által gyűjtött — körülbelül 3 ezer ívbe kötött és Reichenbach rendszere szerint rendezett rész (lásd „A megye iránya“ 98. lapon). A rejtve-őszök Oken szerint rendezték. A Mitterpacher-féle gyűjtemény 34 bekötött könyvet képez. E könyvekben Linné rendszerét látjuk alkalmazva. Szadler József orvos gyűjteménye, valamint a többiek kisebbek és régiebbek is.

Összes terménygyűjteményeink közt legnagyobb terjedtségű az ásványtanra- és kőzetismé- re vonatkozó. Jegőmintáink részint fából, részint táblapapírból készítvük s kétszáznál több darabot képeznek. Az ásványok az újabb eszközlött rendezés folytán a könyvtár nagytermének oszlopaihoz támaszkodó 12 üveg szekrényben foglalnak helyet. A régebben képviselt Verner és Linné-féle rendszerek helyébe az ásványoknál a Szabó-Dana-féle, a kőzeteknél pedig Zirkel rendszerére fog lépni úgy, hogy az előbbi részletes gyűjtemények egyegy részbe olvasztatnak össze. E gyűjteményben az 1803-ban Spaicstól kapott 920 darab szerepel, valamint azon 980 darab, mely 1833-ban Mitterpacher Lajostól szereztetett meg. Azon gyűjtemény, mely Pannonhalma földtani viszonyait tünteti elő, Hollósy Jusztinián rendtársunktól származik.

Különös említést érdemelnek végre azon példányok, melyeket Dr. Schrader a Missisippi partján gyűjtött.

Kisebb könyvtárak.

Dr. Kautz Gusztávtól.

A győri papnövelde könyvtára, mely részint a papnövelde vagyonaiból megrendelések folytán, részint nagylelkű adományokból vette eredetét ezek közül különösen említést érdemelnek: Dongó Mihály győri kanonok adománya; Balogh Sándor sz. adalberti prépost és kanonok 5762 kötetny adománya (1810); — Deáky Zsigmond caesaropoli felszentelt püspök győri nagyprépost- és kanonoknak (1870-ben) és Tartsay Ferenc győri kanonoknak adományai. E könyvtár, melyben a kötetek száma a 16000-é meghaladja, a jelenlegi megyés püspök által megnagyobbított papnövelde épület egyik ujonnan felépült nagytermében van elhelyezve és jelenleg rendezés alatt. Képviselve van benne legnagyobbbrészt a theologiai szak, de nem hiányoznak benne a latin classikusok és a magyar irdalmi termékek sem, különösen a magyar tud. akadémia kiadványai.

E könyvtár több ritka könyvpéldánnyal, pergamen-kézirattal és ősnymtatvánnyal dicsekszik; jelesen: Petri Lombardi: „Quatuor Libri Sententiarum.“ kézirat hártján; Toldy véleménye szerint a 13-i századból; — továbbá latin nyelven, Szentek élete; Antiphonale pergamene írva, nem lehet kivenni leveleik elszakadozottsága miatt. Ottálalhatók még: Thuróczy krónikája 1488. Guilelmi Pereldi Archiep Lugd. „Summa virtutum“ kézirat a 14. századból pergamenen; Antonin Arch. Flor. „Summa“ Nürnberg 1477; végre a most már különöse ritka könyvpéldány: „Acta et Constitutiones Dioeceseanae Synodi Jauris sub Reverendissimo Domino Georgio Drasskovits, Sabariae habita ann domini 1579. Pragae 1579.

Ugyanott van elhelyezve — de elkülönítve a székesegyházi könyvtáris, kötetek száma 500-at tesz; ritkább példányok: Blondi Foroloviensi Romae Instauratae libri III. hártján, kézirat Korvin Mátyás könyvtárából. — Missale 1476-ból kézirat pergamenen; — Institutio Principi christiani per Erasm. Rotterod, melynek tábláján belülről e szava jegyzék fel: Sum Johannis Regis electi Hungariae.

A győri püspöki könyvtár, mely a győri püspökök költségein beszerzett, vagy azok elhalálózása után maradt könyvekből keletkezett, mintegy 10000 kötetnyi gyűjteményt képez, melyben az egyházi irodalom, szent atyák, kanonjogi és magyar régibb történet és jogirodalom nagyobb mérvben képviselvek, nemkülönben a nagyobb német encyclopaedikus munkák is találhatók. E könyvtár szaporítására boldogult Stan kovich püspök jelentékenyebb költséget fordított. A püspöki lak csonk tornyának egy termében van elhelyezve, de eddig rendezetlen állapotban

Simor János volt győri püspök, most Magyarország primása e könyvtárnak hozzáférhetőbbé tétele tekintetéből a püspöki lak földszinti észére egy emeletet tervezett, hová e könyvtár elhelyezendő lett volna; a terv valószínűsítése a mostani megyés püspöknek is szándokában áll.

A sz. Benedekrendűek győri székházának könyvtára, melynek alapjait 1810 évre lehet vissza vezetni, s a mely jelenleg 5000-et meghaladó kötetet számlál, melyek mind kizárólag tudományos szakmunkák, és a gymnasiumi tanárok által segédszerűen használatnak. A könyvtár a székház több termében van elhelyezve és jelenleg újabb rendezés alatt áll; fenntartására a rend évenként nem csekély összeget áldoz.

A kir. jogakademia könyvtára. A múlt században felállított győri kir. akademia az akkori viszonyok között elég nagy könyvtárral bírt, melyet mindjárt felállítatásakor nyert, és pedig felsőbb intézkedés folytán az eltörölt Jézuita-rend e nemű gyűjteményéből; e könyvtár azonban az intézetnek 1785-ben Pécsre történt áthelyezése alkalmával nagy fogyatkozást szenvedett, de 1820-dik évben már ismét 1118 kötetet számlált.

A kir. jogakademiának 1867-ben történt visszaállítatása után az intézet igazgatósága a gymnasiumi könyvtárban található jogi és államudományi munkákat, mint az egykori akademia könyvtárát megillető gyűjteményt 793 kötetben átvette, mely gyűjtemény képezé a jelenlegi könyvtár alapját. A tanári testületnek első ízben 1000 frt. adatott a m. kormány részéről a könyvtár első szükségletének fődözésére, mely összegből és az évenként a tanulmányi alapból úgy a beiratási díjak címén befolyt összegekből azon idő óta beszerzett valamint adomány útján nyert könyvek által a könyvtár jelenlegi állapota 2323 kötetet tüntet fel, melyek jog és államtudományi szak különböző ágaira vonatkoznak, és az intézet helyiségében létező e célra épített két teremben rendszeresen elhelyezve; kezelőjük a kebelbeli tanársegéd, mint könyvtárnok.

A könyvtár a tanulmányi alapból évenként 420 frt. o. é. nyert fenntartására, ezenkívül az intézetbe tanulókép ujonnan belépő minden fju 2 frt 10 kr könyvtári illetéket fizet, mely összeg új könyvek beszerzésére fordítatik; a könyvek számát azonban a m. kir. ministerium által kiadott munkák, akademiai és egyetemi értekezések és egyéb adományok is lényegesen szaporítják évenként. Igaz ugyan, hogy a jogakademia könyvtára a többi hason intézetekével nem vetélkedhetik, ainek okát főleg azon sajnos körülményben kell keresni, hogy az intézet 19 évig bezárva lévén, könyvtára számára ily hosszú időn át semmi beszerzés sem történt; az akademia tanári testülete azonban az e célra rendelkezésére bocsátott összegeket oly tervszerűen ügyekezett mindaddig felhasználni, hogy míg egyrészt a tudományos haladás színvo-

nalán tartja az intézet könyvtárát, másrésről a mult idők mulasztásait is a lehetőségig pótolja, és így a jog és államtudományok minden szakát szerényebb mérvben ugyan, de megfelelőleg képviselve találhatjuk az intézet könyvtárában.

A győri olvasó egyesület könyvtára. Még 1840-ben alakult szab. kir. Győr városában egy egyesület, mely céljául tűzte ki a város és megye értelmisége számára egy közös találkozási helyet létesíteni, és azt a tudomány és szépirodalom pártolására egyesíteni; mely egyesület „Olvasóegyesület” cím alatt a jelenig fennáll, és most már jelentékeny — 5619 kötetnyi könyvtárral rendelkezik. — A könyvek a tagok díjaiból, úgy időnkint rendezett táncvigalmakból befolyt jövedelmekből szereztetnek be, és kiválólag szépirodalmi munkákból állanak; számukat dr. Kovács Pál veterán írónk egy jelentékeny számú gyűjteménynek oda ajándékozása által 1869-ben tetemesen szaporította. — E könyvtár az egyesület helyiségeiben van elhelyezve és sorozatilag rendezve, kezelését külön könyvtárnak látja el.

A karmelita atyák könyvtára. A győri karmelita atyák könyvtárának legnagyobb része egykoru a szerzetnek Győrbe történt behozatalával; újabb könyvek beszerzésére csak azóta történnek nevezetesebb költségek, mióta a szigorubb rendszabályt követő karmelita szerzetesek foglalták el a győri zárdát (1857). A könyvtár közel 8000 kötetet számlál, és jól rendezve a zárdának e célra szentelt termeiben van elhelyezve, sok régi munkával dicsekedik, kiválólag pedig a sz. atyák iratai képviselve.

Az elősorolt közkönyvtárákon kívül kisebbszerű könyvtárral bírnak még: a győri kisebb papnövelde, a kath. főgymnasium, az ágost. evang. algymnasium stb.

Jelentékenyebb magánkönyvtára van Viczay Héder grófnak hédervári kastélyában elhelyezve.

A mi végre a népiskolai könyvtárákat illeti, ilyenekkel — bár még csak kezdetleges állapotban — bírnak: Győrvárosa, Abda, Ásvány, Kajár, Koroncó, Réti községek; Szent-Iván községnek pedig fey kis községi könyvtára van.

Szinészet.

Dr. Kovács Páltól.

Győr — mint magasabb műveltségű vidéki városaink egyike — a színészetet mindig melegen pártolá. E század elején már rendes színháza volt; csakhogy a polgárság nagyobb része még akkor németajkú lévén, úgy látszik az inkább csak a német színészek befogadására szolgált.

gy — egy 1808-ik évről szóló szinlap szerint, Gindel Lőrinc német szin-
gazgató társulata játszván abban, július 21-én adatott: „Benno der
lothkopf“ ein neues Ritterschauspiel, von Ed. Frohburg, Mitglied dieser
Bühne. 1812-ben azonban már egy magyar szinlap szerint a győri szin-
ában színre került: „Báthory Mária“ szomorújáték 5 felvonásban, —
rta tisztelendő Dugonics András ur. Szerepeltek benne: Velkei Karolina
leányasszony, Kemény, Csernátony, Kendery, Idegen, Séllyei, —
benkéné ifjasszony, Zsuzsánna leányasszony, Hegyi. Később azután fel-
áltva játszottak színházunkban magyarok és németek, de úgy, hogy a va-
ódi háziurak a németek, — magyarjaink pedig csak zsellérek valának
baban, — kik akkor természetesen a színművészetben is gyengébbek
oltak, mint német kartársaik.

Emlékezem, hogy 1835-ben valami Abday nevű szinigazgató
vezérlete alatt játszott nálunk egy kis vándor magyar társaság, mely
zonban 8 előadás után kénytelen volt sátorfáját felszedve, másutt keresni
abérait. Búcsuszavaiban nevezett Abday igazgató a szinpadról élő
zóval s ritka őszinteséggel mondá el a 30—40 jelenvolt nézőnek, hogy
ly hálátlan publikum nem érdemli, hogy ők neki tovább is játszanak!
Mire egy a hallgatók közül visszareplikázott szintén fennhangon hogy:
— „jobban kellene ám egy kissé játszani!“ Végre 1837-ben Fekete Gábor
gazgatása alatt jött hozzánk kissé rendezettebb szintársulat, melynek
agjai között, a most is köztünk közbecsülésben élő özvegy Kocsisovszky
Jusztinné, — és Szuper a jelenleg is jól ismert tevékeny szinigazgató,
nár akkor is kitűnő tehetségek valának.

Egy délután sétatérünkön a színház előtt sétálván, ismerős fiatal
urocot pillanték meg.

„Marci! te vagy?“ kérdém a felismert idegent.

„Én vagyok barátom! felelé a magyar szinpadok ifjú hőse, a még
akkor fiatal Lendvay Márton.

„De csak nem fogsz nálunk fellépni?“

„Miért nem? És pedig mindjárt holnap.“

„És miben?“

„Az „Élet iskolájában!“

És úgy tett a mint mondá. — Másnap Kaupachnak ez akkoriban
minden felé sensátiót gerjesztett színművében az aranyműves és spanyol
király kettős szerepét oly bravourral játszá, hogy szemünk és szánk
tátva maradt szemléletére! — És ez volt azon perc, mely Győrött a
magyar színészetet úgy szólva megalapítá. Lendvay művészijátékának
szelleme áthatá a társaság gyengébb tehetségű tagjait is, — kik foko-
zott buzgósággal iparkodának a nagy művész játékát támogatni. Ez

est fényes sikerének hirtelen befutott a várost, — s ezentúl Lendvay mindig telt ház előtt játszott. A közönség belátta, hogy lehet magyarul is játszani, s az ez által felébresztett nemzetiségi érzelmek hirdetni kezdék mindenfelé, hogy a magyar színművészetet Győrött, — a magyar nemzetiségnek ezen mintegy végvárában — pártolni kell! — Lendvay művészi játéka adta erre az első ösztönt, — ő adta az eszmét, egy magyar színészetet biztosító társaságnak megalapítására is.

Egy este barátságos poharazás közben Jankó István püspöki uradalmi ügyész, — Zmeskál István megyei aljegyző és e sorok írója Lendvay Mártonnal egymás közt megbeszéltek a dolgot, hogy a magyar színészetet Győrött biztosítani kell; ez eszme a nagy közönség tetszésére is találkozott, s pár nap alatt a magyar színészetet biztosító egyület megalakult. A színészek ezentúl ezen biztosító egyület felügyelete alatt működtek, s ettől kapták pontosan havi fixum fizetéseiket is.

A siker meglepő volt. Évről-évre erősült a szintársulat, — Győr volt akkor a magyar színészet Mekkája; a legkitünőbb színi tehetségek itt mutatták be magukat a lelkesült közönségnek, s többnyire innét kaptak meghívást Pestre, a már akkor virágzásnak indult nemzeti színházhoz. Szatmáriné, Komlóssy Ida, Prielle Kornelia, Felekyné, Szigeti József, Tóth József, Szilágyi, Benedek, Paulai Ede, Molnár, Benza, Hegedűs és neje, előbb mind a győri színház tagjai valának, s innét mentek Pestre a nemzeti színházhoz. Ezeken kívül mint vendégek: a Lendvay-pár, Egressy Gábor, Megyery, Szentpétery s Laborfalvy Róza ismételve megtisztelték színházunkat, s a magyar színészet megkedveltetésére s emelésére igen sokat tőnek. A biztosító egyület anyagilag is szép sikerrel működött. Célszerű gazdálkodásának ugyanis sikerült a tagok rendes fizetésén fölül 2000 p. forintot megtakarítani, mely összeg még ma is a megye kezelése alatt van, s kamatjaiból többször kaptak már egyes színigazgatók segélyezést. A biztosítás alatt működött színigazgatók voltak: Fekete Gábor, — Komáromy Sámuel és Száky József, — Hetényi Molnárral és Komlóssy Hegedűssel.

Ujabb időben a színház ismét egy részvényes társaság kezére került, mely azt 20 forintos részvényekkel 6000 forint erejéig kicsinosítottá, s ennek kezelése alatt marad addig, míg az említett 6000 frtnyi összeg le nem törlesztetik, mi a színháznak bérbeadásából s az idényenkint egy magyar és egy német előadás tiszta jövedelméből fog kikerülni.

Jelenleg Győrött a magyar színészetnek biztosítására már nincs szüksége, mert egy jól szervezett társaság okos gazdálkodás mellett

Évenként 6 hónapos időny alatt becsülettel fenntarthatja magát; s ez különösen boldogult Kocsisovszky Jusztin tapintatos igazgatójának köszönhető, ki igen jól rendezett és fegyelmezett szintársulatával a győri színházi közönség teljes méltánylatát és megelégedését vívta a magának, s ezért ő volt az első színigazgató Győrött, ki a színházat három egész évre nyerte bérbe, úgy hogy a nyári színidényre is ő szerződtetett abba német szintársulatot; ő már a győri sirkertben alussza földi vándorpályájának örök nyugalját; de a magyar színművészet s különösen a győri színház körül kifejtett hazafias buzgósága érdemessé teszi őt arra, hogy neve e sorokban kegyeletteljesen megemlíttessék, s ő emléke közöttünk még igen sokáig fennmaradjon.

Most Lászi Vilmos színigazgató kapta színházunkat szintén 3 évre, kinek egyszerűtete s tevékenysége e téren, valamint személyes igyessége a színpadon, bennünket a legszebb reményekre jogosít, míg a közönség hazafiassága és nemzetiségünk minden tényezői iránt táplált elkesültsége a magyar színészet pártolását évenként fokozza.

A magyar színidény rendszerint kezdődik október 1-sejével s tart virág-vasárnapjáig. Husvét hétfőjén még most rendszeren német szintársulat váltja fel a magyart, — de ez előadásait május végén túl nem igen szokta folytatni, miután színházunkban nyári hónapok alatt a hőség kiállhatatlan.

Zenészet.

Karvasy Kálmán- és Dr. Kautz Gusztávtól.

A társadalmi és cultur élet fejlődésében egy jelentékeny mozzanatot képez a zene, és a költészetten kívül egy művészetnek sincs az ember belső életére nézve oly mélyenható jelentősége, mint épen a zenészetnek. A zene azon általános világnyelv, melyet mindenki megért, és mely minden gondolatainkat és érzelmeinket hivebben képes kifejezni, mint a szavak; hallatára pedig titokszerű varázserejétől áthatva, érzelmeink általa kormányoztatnak. A zenének épen e varázserejénél fogva nem lehet rendeltetése, hogy csupán élvezetre szolgáljon, hanem az embernek remesítése, a hétköznapiaság porából tisztább légbbe való felemelése, és a durva érzékiségből való kiemelése képezi végzetszerű feladatát. A zenészetben első helyen szerepel az egyházi zenészet, melynek terén Berbert Mártonnak „Scriptores ecclesiastici de musica sacra“ 1784. kiadott műve szerint a legrégebb zeneszerzőkkel találkozunk. — Hazánk egyháznagyjai a zenészet, különösen az egyházi zenészet kifejlesztése körül mindig áldozatkész buzgalmat tanusítottak; így a győri

székesegyházi zenekarnak alapítványa is Széchenyi György gr. győmegyés püspök bőkezűségéből jelentékeny összeggel gyarapodott, a több lelkes főpap erkölcsi és anyagi támogatása mellett több izbe jelentékeny fejlődésnek és virágzásnak örvendett. Az egyházi zenészek körül Győrött kiválólag érdemesült Szilberknoll József († 1857 székesegyházi éneklő kanonok és apát, ki a képezdek számára jeles orgona praeludiumokat és gyakorlatokat írt; míg legujabb időbe Winterl Antal apát és kanonok kezdeményezése folytán díjak kitűzés mellett rendezett orgonaversenyek az illetőkre buzdítólag hatnak.

A győri székesegyháznak több kitünő karnagya volt; többek között a múlt század közepe táján „összhangzati tanulmány gyűjteményének“ kiadása által maga nemében máig is páratlanul álló és később a bécsi sz. István székesegyházban alkalmazott Albrechtsberger György a győri székesegyháznál mint karnagy kezdé művészi pályáját; ugyan később Bécsben Beethovennek mestere volt. Ezt követte 1763-ban a ősnemesi családból származott Istvánffy Benedek, ki itt 15 évig min karnagy működött, és egyházi zeneművei által általános elismerés vívott ki magának. Ennek utódja Krajtsevits András 1778—1810-ig kitünő orgona játéka és éneke által mindenütt figyelmet ébresztett. A több évvel ezelőtt elhalálozott Adler György — a budai vártemplomnál volt karnagya — szintén a győri székesegyháznál veté meg sikere működése alapjait, kitől több jeles zenemű is jelent meg. A jelesebb székesegyházi karnagyok sorában kiváló helyet foglal az 1832—1854-ig alkalmazásban volt Richter Antal, jelenleg a pesti nemzeti színháznál karnagyi minőségben alkalmazott Richter János atyja, — ki 800 művet meghaladó igen becses székesegyházi hangműtárnak rendezésére különös gondot fordított; sajnos azonban hogy saját — száma egyházi zeneművei a hangműtárban csak igen gyéren vannak képviselve. Ő a lakosságban a zenehajlamot és érdekeltséget jelentékenyen ébreszté és a zenekedvelők összetartó kapesának méltán mondható; ehhez járult hogy rendkívül termékeny zeneszerzői tehetséggel bírt, és 22 évi itten működése alatt a zeneirodalmat mintegy 200 jeles művel és pedig az egyházi zenén kívül nagyobb szerű cantaték, nyitányok, több kitünő hangversenydarab, férfi négyes és vegyes kar, magándal, jelesen 31 május dalból álló dalfüzérnek szerzése által gazdagítá. A jeles férfiú iránt ápolt általános tisztelet az általa gyakorta rendezett hangversenyek és egyéb előadások folytán még inkább fokozódott; sajnálatos, hogy műveinek kiadására eddigelé vállalkozó nem akadt, és így néhány egyházi zeneművének kivételével, egyéb jeles szerzeményei elterjedésére vajmi csekély reményt táplálhatunk. Említést érdemel még az is, hogy

1843-ban a zeneművészetet leghöbben pártoló boldogult Stankovich János győri megyés püspöknek ajánlott gyönyörű nagy miséje Nicolai Otto cs. k. udvari karnagy személyes vezénylete alatt a legelőkelőbb udvari művészek közreműködése mellett székesegyházunkban nagy sikerrel adatott elő.

A székesegyház hangmútarában létező legrégebb művek közé tartozik a 17-ik század elején Allegri Gergely által szerzett „Miserere“, mely nagyhétben szokott előadatni.

A győri izraelita hitközség 1870-ben felépült imaházának felavatása alkalmával férfi és gyermek erőkből álló igen jeles énekkart alapított, és diszes imaházát orgonával látta el.

A világi zenére és az e téren kifejtett egyleti működésre áttérve felemlítendőnek véljük, hogy ez különféle viszonyok befolyása alatt városunkban igen változékony és hullámzó jelleget tanúsított; már 1830 évben alakult — egyesek szellemi és anyagi támogatása mellett — kezdetben Bogár Ferenc királyi hivatalnok, utóbb pedig Richter Antal karnagy vezénylete alatt álló magán zeneegylet, mely számos helybeli műkedvelő, valamint jeles vidéki erők közreműködése mellett rendezett nagyszerű hangversenyek és oratoriumok által, — többek közt Haydn Józsefnek örökbecsű „Teremtés“ és „Négy évszak“ előadása által a közönségnek sok élvezetes estét szerzett; sajnos azonban, hogy ez egylet ismeretlen okok miatt 1840-ben működését beszüntette. Ezen hangversenyek létrejötté, valamint számos elsőrangú művésznek azon időben városunkban történt fellépése — nagyrésztben a zenészet körül buzgólkodó Ecker János volt városi hivatalnok fáradhatlan tevékenységének tulajdonítható.

Az 1846 év végén főleg Richter Antal karnagy buzgólkodásának sikerült egy dalegylet és énekiskola alapítását eszközölni, és ezzel városunkban a zenészet iránt hajlamot, érdeklődést ébreszteni; de fájdalom az 1848-ban beállt nagy politikai mozgalmak közben ezen egylet is működésének beszüntetésére lón készíttetve; ugyanez évben a fennforgott viszonyok a nemzetőrségnek mintegy 40 tagból álló jeles táborig zenekarát is feloszlatak.

Tizenkét évi hosszú szünetelés és pangás után, midőn már a zenészet és énekművészet iránti közöny városunkban mindinkább nagyobb mérvben mutatkozott, több buzgó zenekedvelő férfiú az annyira elhanyagolt ügyet ismét felkarolta, és a dalkedvelőket eleinte egy magán társaskörbe összehozta, 1861-ben egy dalkört alakított, 1862-ben pedig egy közlelkesültséggel fogadott és nagy pártolásban részeltetett zene- és énekegylet hozott létre, melynek ének- és zeneiskolája

3 tanító alkalmazásával oly lendületet nyert, hogy már az első évben az énekekre, zongorára és hegedűre 123 tanuló jelentkezett. Ezen intézet nemcsak a növendékek előmenetele, de az egyletnek gyakran történt sikeres fellépte által is fényesen igazolta életrealóságát.

Ez egylet női és férfi ének-, nemkülönben zenekara Győr-városa összes zeneértőit egyesíté, és oly gyors haladásnak örvendett, hogy már 1863-ban — egy igen változatos műsorozatú hangversenyt adott, 1864 év tavaszán Böhm Gusztáv igazgatása alatt „Rossini“ „Stabat mater“ című oratoriumát adta elő, sőt még azon év utolsó havában Gócs Ede karnagysága alatt Verdinek „Ernani“ című egész dalművét, 1867-ben pedig „Stradellá“-t meglepő tökélyvel adta elő. Férfikara az 1865-ben Pesten tartott országos dalárünnepélyen előadott dalával nagy elismerést aratott. Fájdalom azonban, hogy ezen egylet is részint anyagi erejét túlhaladó költséges előadások, valamint különben is szerény bevételeinek csökkenése miatt, részint az egyleti pénztárnak jelentékeny összeggel történt megkárosodása folytán 1868 évi június hó 17-én kénytelen volt működését — kedvezőbb idők beálltaig felfüggeszteni.

Négy évvel utóbb (1872-ben) egyes ügybarátok tevékenysége folytán ismét létre jött városunkban egy zene- és énekegylet, mely — habár eddigelé csak az énekekre szorítkozik — ügyekezete és buzgalma miatt közméltánylást és pártolást érdemel. Az előbbi egylet vagyonát — mely részint készpénz, részint felszerelvényekben 3000 frtot képvisel, ezen ujonnan alakult egylet átvevén, működését 380 pártoló, 40 férfi és 21 női működő taggal kezdte meg, és csakhamar annyira haladt, hogy tagjai számára évnegyedenként változatos műsorozatu dalestélyeket rendezhet, mi által életrealóságát már is eléggé bebizonyította. Működésének szélesebb körre terjedő kihatást úgy biztosíthat, ha a jövő műkedvelő nemzedéknek kellő kiképzésére törekszik alkalmat nyújtani, és így működő tagjainak számát jövőre is biztosítja, mit is kellően rendezett ének- és zene iskola által valósíthat legsikeresebben; vajha mielőbb ennyire megerősödnének életgyökerei, — őszintén óhajtjuk! Mind az egylet működésének kiterjedése, mind pedig általában a zene iránt táplált hajlammak ébresztése céljából igen kívánatos volna, ha az oly hosszú évek során át nélkülözött katonai zenekar városunkba helyeztetnék el. Másrészről meg nagy lendületet nyerne a zenészeti élet, több helyütt fakadna e művészet iránt nemes hajlam, képződnek tehetség, és nemesülne az izlés, ha a székesegyházi kar ismét találkozási helyévé válnék az összes győri jelesebb műkedvelőknek, mint volt az Richter karnagy idejében, mit annyival könnyebben lehetne most keresztül

inni, a mennyiben a jelenlegi karnagy Győr városa lakossága előtt igen okoszenves egyéniség. Igaz ugyan, hogy a tehetségesebb műkedvelők — különösen nagy klasszikai szerzemények előadásánál rendszeren mindnyian közreműködnek, de miután 1856 óta püspöki intézkedés folyán a női hangokat férfigyermekkar képviseli, a kivétel az erőteljes és agyobb szabásu zeneművekben — elsőrangú szereplésre hivatott női hangok hiányában gyakran igen gyarló és tökéletlen; ez okból a városunkban oly nagy számban rendelkezésre álló és tökéletesen kiképzett női hangoknak megnyerését, közreműködését oly nélkülözhetlen feltételnek kell jelelnünk, hogy e nélkül megfelelő lendületet az egyházi zenészet magasztos ügye épen nem nyerhet.

A klasszikus zenészet is talál — habár kisebb körökben — városunkban ápolást, amennyiben Winterl Antal kanonok és apát évenkint z. Cecilia, — mint a zenészet védszentjének előestéjén a város összes zenészeit, műkedvelőit és zenebarátait egyesíti vendégszerető házában klasszikai daraboknak előadására. *) Ily példák követése e téren is agyobb élénkséget idézne elő városunkban, és nem csekély tényező enne a zeneművészet iránt ápolat hajlam fokozására.

Megemlítendőnek tartjuk továbbá, hogy a panonhalmi papnővenlékeknek jól szervezett férfi énekkara a műigényeknek teljesen megfelelő szabatossággal végzi a főapátsági székesegyház ének- és zenekari eendőit.

A zenetanulás viszonyait illetőleg városunkban e század elején 1840-ik évig a lant (guitarre) igen kedvelt hangszer volt, és a nők e hangszer kísérete mellett gyakorolták magukat az énekben; férfi tanulóknál azon időben a csákány igen elterjedett és kedvelt hangszer volt; míg jelenleg kiválólag a zongora dívik; különösen a nővilág mutat különös érdeket és fogékonyságot e hangszer iránt, és számra nézve is óval felülhaladja a férfi tanulókat.

Zenitanítóink száma a városban mintegy 20-ra tehető, kik mindnyian egész napon át tanítással vannak elfoglalva; az éneket és zenét tanulók számát pedig megközelítőleg 150—170-ben állapíthatuk meg.

*) Kötelességszerűnek tartjuk kiemelni azon érdemet, mely Karvasy Kálmán ügyvéd urat — jelen cikk egyik szerzőjét — e téren méltán megilleti; ő ugyanis mint a zeneművészet avatottja, maga köré csoportosítván a város műkedvelő zenereit, több ízben rendez vonó-négyeseket és pedig klasszikai darabok áttanulása éljából; de különben sem mulaszt el semmi alkalmat, ha kell áldozatkészséggel is oda hatni, hogy a zenészeti műérzek felebredjen, nemesüljön.

Városunknak a zenevilágban hirnevet szerzett szülöttjei köz felemlítendőek a következő kiváló tehetségek: Csillag Róza jelenlé Londonban, Dalnoki Róza j. Kassán, Le Gay-Barátiné j. Ri Janeiroban, Wurda József j. Hamburgban, Richter János j. Pesten, Pichler József j. Aradon, Bakody Lajos j. Pesten.

Népzeneinkről — mint nemzeti létünk egyik tényezőjéről se szabad e helyütt megfeledkezni, annyival kevésbé, a mennyibe elmondhatjuk: hogy e hazában alig van város, mely e téren oly nevezetes és kitűnő contingenszt felmutatni képes volna, mint Győrvárosa. Bécs-Ujváros külvárosához tartozó Cigánylajos és a város legközelebbi környezete 12 ily népzeneársulatot állít ki; érdekes látni, mi gyakorolják magukat hangszereik kezelésében az alig 8 éves cigánygyermekök egymás közt vetélkedve, egymást buzdítva s oktatta, fáradhatlan fürgeséggel, télen a kandalló mellett, nyáron pedig az ujváros fűszek buja pázsitjain. A legjelesebb két zenetársulat Farkas Miskó és Vörös Jancsi népzeneársulata; játékok tisztasága és biztossága; valamint technikai képzettségök és szívós kitartásuk által köztetszés és elismerést vívtak ki maguknak nemcsak e hazában, de több ízben te körutjuk alkalmával — messze külföldön is annyira, hogy népzeneink jó hirnevét az egész művelt világ előtt megalapították.

Népzeneink szerzeményeit illetőleg azonban be kell vallanunk hogy ezek a nagy elődök, mint Csermák, Lavotta, Bihary, Rózsavölgy Egressi Béni, Swastics és egyéb jeles zeneszerzőknek szívemelő, é gondolatdus remek szerzeményeivel távolról sem mérkőzhetnek; mine oka bizonyára abban rejlik, hogy az alapos képzettségöknél fogva képesített alkotó tehetségek mintegy hivatottságukon alul esőnek tartják téren kifejtetni képességöket, s inkább átengedik a tért kevésbé avatott naturalistáknak, kik selejtes szerzeményeikkel elégitik ki a műérzés szükségait, természetesen ez utóbbinak vajmi csekély emelkedésére Szeretjük hinni, hogy nemzeti életünk fejlődésével ezen irányban is haladást leszünk képesek felmutatni.

Művelődési egyletek.

Dr. Sikor Józseftől.

Győri ismeretterjesztő egylet.

Korunknak emberbaráti nemes irányát előnyösen jellemzi az általános törekvés, mely a tudományos ismereteket a nép minden rétegébe bevinni, és itt lehetőleg terjesztetni iparkodik. Hogy e célnak megvalósítására az iskolák nem elegendők, s hogy a felnőttek oktatására i

kell egyidejűleg törekednünk: azt régen átlátták mindazok, kiknek a népnevelés szent ügye szívéükön fekszik. Azon módok között, melyek által e cél elérésére napjainkban hatni iparkodunk, — legsikeresebbnek látszik az ismeretterjesztő egyletek eszméje.

Egy szerény orvostudor: Karika Antal pendítette meg ez eszmét Győrben először, és az 1870-ik évben az ige testté is vált, mert azóta ezen egylet kitartóan működik az ismeretterjesztés nemes munkájában.

Az 1870-ik év június havában a közművelődés barátai mintegy huszan tanácskoztak Dr. Karikának terve fölött, és elhatározták annak mielőbbi életbeléptetését.

Az alapszabályok háromféle tagsági minőséget különböztetnek meg, u. m.:

1. Alapító tag, a ki az egylet céljainak előmozdítására ennek pénztárába egyszer mindenkorra legalább 20 frtot befizet. — Az alapító tag egyszerismind működő is lehet.

2. Működő tag lehet minden kifogástalan művelt egyén, ki aláírásával kötelezi magát, hogy az egylet működésében három éven át — évnként legalább egyszer nyilvánosan előadandó munkálattal részt veend.

3. Pártoló tag lehet mindenki, a ki kötelezi magát, hogy az egylet pénztárába három éven át évenként előre legalább egy forintot befizet.

Az egylet tagjai bármely minőségben vidékiek is lehetnek.

Csalódott azonban az egylet, midőn azt hitte, hogy e nemes eszme mindenütt rokonszenves pártolásra talál, mert jelenleg 3 éves fennállása után sincs egyetlen egy alapító tagja. De nem csalódott akkor, midőn a művelt középosztálynak pártolására és a népnek tudvágyára számított, mert közel 200 pártolótag ad évenként annyi anyagi segílyt, hogy az egylet a maga szerény körében bátran mozoghat, sőt évenként némi munkákat is vesz az alapítandó ismeretterjesztő egyleti könyvtár meg-alapítására.

Az egylet tiszviselői: egy elnök, egy alelnök, egy jegyző, egy pénztárnok és kilenc választmányi tag, kik mindnyájan az egylet közgyűlése által választatnak és fizetéstelenek.

A választmány hat tagja a működő, — három tagja pedig az alapító vagy pártoló tagok közül választatik meg.

Az egylet működése leginkább a téli időnyre esik, midőn is vasárnap délutánokon a városház nagy termében rendszeren két, egy-egy óráig tartó felolvasás rendeztetik, melyre a közönség nem- és rangkülönbőség nélkül hivatalos. A nők számára az első sor székek vannak fenntartva.

Az előadások ingyenesek, és oly látogatottak, hogy a terem mindig zsúfolásig megtelik.

Az előadás vagy előszóval vagy felolvasás által történik. A bíráló választmányoknak azonban előre tudnia kell a tárgyat, melyről az értekezés szól, az megbírálja magát a kidolgozást, nehogy az intézmény céljaival meg nem egyező legyen annak iránya; — ki van u. i. zárva minden a vallási, nemzetiségi és politikai felekezethez szemponjtát érintő értekezés; de igenis sulyt fektet az egylet arra, hogy felolvasásai körérdekük és gyakorlati kihatásuak legyenek.

Győri olvasó-egylet.

Az 1836-ik évben három fiatal ügyvéd jött egyszerre Pestről Győrbe, névszerint Jankó Kálmán, Kálóczi Lajos és Zmeskál Sándor, kik egyesülten Dr. Kovács Pállal, arról gondolkoztak, miképen lehetne Győrvárosának közszellemét élénkebbé tenni, a művelt körök férfi elemeit egy társaságba összehozni, és a városnak akkoriban megindult magyarosodását elősegíteni. Céljuk kivitelére legalkalmasabbnak találták egy olvasó-egylet felállítását, mit ők maguk meg is kezdtek, minden segélyforrás és pártolás nélkül. Elhatározták, hogy mindegyik fizessen ezen célra évenként 4 ezüst forintot, melyen könyveket vásárolnak, leginkább a magyar irodalom termékeiből. Szereztek is csakhamar egy rozszant faszekrényt, mely befogadandó lett volna a még nem is létező könyvtár. Hogy neve legyen a dolognak, e négy férfi mindegyike saját könyveiből néhányat oda ajándékozott, mely munkák Dr. Kovács Pál lakásán lettek elhelyezve, míg két év múlva a tagok száma 10-re emelkedett, és így lehetségessé sőt szükségessé lön egy kis szobácskát bérelni, mely szerény terjedelme dacára is könnyen befogadhatta a rozszant faszekrény csekély könyvkészletét. Ekkor már ujságot is járattak, és Dr. Kovács Pál a „H a z á n k“ című győri hírlapot alapította, mely is a megszünt német „Vaterland“-nak volt utódja. Ily szerény körben mozgott az egylet több éven át, de azért bár lassan, mégis egyre szaporodott könyveinek és tagjainak száma, mig nem az 1848-ik év az egyletet már kis teremben és egy csinos könyvtárral találta. A lázas idők megszüntével az akkori megyefőnökség az egyletet feloszlatta, minden vagyont lezárolta, de úgy, hogy a zár alól az egylet könyvtárának legértékesebb darabjai eltűnédeztek, és pedig olyanok, melyeket visszapótolni lehetetlen; az elidegenített könyvek száma egy pár százra megy.

Sok alázatos folyamodvány kellett ahhoz is, hogy 1852-ben az imigy megcsontított könyvtárt az egyletnek rendelkezésére bocsássák, de akkor is csak közvetve, a mennyiben Schweiger könyvárusnál helyez-

ettett el, azon engedélyvel hogy az egylet tagjai, és a közönség azt 4 forint évi díjfizetés mellett, használhassák; az így begyűlt összeg pedig evezett könyvtárust illette fáradsága jutalmául.

Végre 1854-ben az egylet újra alakulván, kifogadta azon szép és agy szállást, melyet maig is bír, s melyben 5 terem az olvasók és szóakozók számára, 2 terem pedig a könyvtár részére szolgál. Ezen fölül an lakás és konyha a vendéglős és szolga számára.

Könyvtára jelenleg 4852 munkából áll, a kötetek száma pedig a ezeret meghaladja. E munkák nagyobb része magyar eredeti vagy ordítás, de van számos német és latin munka is.

Tartalmokra nézve a művek nagyobb része szépirodalmi, de a omoly tudományok is eléggé képviselvék. A szépirodalom után főleg történelem és bölcsészet érdemel említést. Az alig tengődő orvsyület könyvtára is itt van elhelyezve, de nincs az említett létszámba évéve, és külön kezeltetik, valamint a gazdasági egyleté is. Az olvasógyulet tagjainak száma rendszeren 170—180, kik mint bejáró tagok az egyet fenntartására évenként 12 forintot fizetnek. Vannak továbbá — bár sekély számmal — csakis olvasó tagok, kik 4 forint évi díj mellett a önyvtárt használhatják, de az időszakai sajtó termékeit nem.

Az egylet jelenleg 16 politikai, 6 szépirodalmi, 2 szaktudományi, s 4 humoristikus lapot tart; ezenkívül két havi füzetet járat. 6 német ol. lap kivételével a többi lap mind magyar.

Tag gyanánt beléphet mindenki, a ki ellen társadalmi tekintetben lapos kifogás nem tehető, és a kit egy egyleti tag ajál.

A jelenlegi tagok foglalkozásukra nézve következő viszonyt mutatnak: földbirtkos 34, gazda 35, hivatalnok 23, ügyvéd 18, orvos 4, ereskedő 13, mérnök 4, pap 11, jogász 8, magányzó 13.

Győri ügyvéd-egylet.

Alakult 1870-ben; székhelye Győr; célja: az ügyvédi kar erkölcsi itelének, tekintélyének gyarapítása, a jog- és államtudományok, fejlesztése, terjesztése, különösen a hazai törvénykezés terén felmerülő jogérdések taglalása, esetenként magánjogügyekben véleményadás, a örvénykezés hiányainak kijelelése, ezek elhárítása iránt tett felzólalás, célszerű javaslatok előterjesztése, és ekkép testületi hatás hazai jogéletnek egységes, s a közjóléttel összhangzatos fejlődésére; égre az egyleti tagoknak, ezek özvegyeinek, árváinak szükség esetén egélyezés, szóval az ügyvédi kar és a hazai jogélet társadalmi összes rdekének előmozdítása.

Az egylet jelenleg 64 tagot számlál, kiknek nagyobb része beltag azaz Győrött működő ügyvéd; évenként 12 forint díjkötelezettséggel bírnak; vannak azonban kültagok is 8 forint évi díjfizetés mellett. — Az egylet választhat tiszteletbeli tagokat is, de ilyenek még maig nem léteznek.

Rendes ülést havonként egyszer tart, azonban az elnök a szükséghez képes többször is hívhat össze rendes ülést.

Van az egyletnek segélyintézete az egyleti tagok elszegényedeti özvegyei vagy árvái számára.

Könyvtára áll 120 műből, melyek mind a legkitünőbb jogtani munkák, köteteinek száma 200.

Tart az egylet egy csinos — 3 szobából álló szállást is, hol ülésein és könyvtárát tartja, s hol az egyleti tagok a szaklapokat olvashatják

Győrvidéki orvos-gyógyszerész-egylet.

Alakult 1864-ben, a midőn is e sorok írójának mint főorvosnak kezdeményezése folytán 18 orvos és 5 gyógyszerész lépett be tagnak. Alapszabályaik szerint minden hóban legalább egyszer tartattak felolvasások, melyek mind a tudományos tájékozásra mind a kartársi érintkezésre igen előnyösen hatottak. Azonban az 1869-ben két kartárs között felmerült surlódás elég volt arra, hogy a virágzásnak indult egyletet nemes törekvésében annyira megakaszsa, hogy 2 év óta az egylet nem is tart gyűlést. De ujabban ismét élénkebb mozgalom jelei mutatkoznak, a mennyiben néhány lelkes és tehetséges tagnak távozása és halálózása által támadt ürt remélhetőleg újabb fiatal erők fogják kitölteni, és az egylet talán nemsokára ismét fölveendi működésének elejtett fonalát.

Sok jót tett az egylet az által, hogy az uralgó tájkórok és járványok alkalmával a kórnak geniusát és az óv- és gyógyintézkedéseket eszmecsere útján megvitatta; mondani is fölösleges, hogy ezen eszmecsereének a közjóra kiváló haszna el nem maradt. Ily esetekben a város és megye el nem mulasztotta az óv- és gyógyeljárás tekintetében a győrvidéki orvos-gyógyszerészek egyletét tanácsadásra felkérni, mely esetekben az egylet mindig készséggel vállalkozott is a hatóság kívánságának eleget tenni.

Az egyesület tisztviselői mind ingyenesek, u. m. egy elnök, egy titkár, egy pénztárnok; a titkár egyszersmind a könyvtár őre is.

Tanácskozási helyisége a városház tanácsterme, a könyvtár pedig az olvasó-egylet helyiségében van elhelyezve. Könyvtára mintegy 200 darab könyvből áll, melyek legnagyobb részt a derék Dr. Rotttnak

lományai, ki is lelkes működése után Győrből távozván, emlékül az egyletnek egy kis könyvtárt hagyott. — E könyvtár azóta nem szaporodott mással, mint Dr. Kramoliny által az egyletnek adott néhány arab könyvvel, és az által, hogy az egylet a magyar orvosi könyvkiadó irodalmat tagja levén, évenként kap néhány munkát.

A tagdíj eddig csak 3 forint, és így igen természetes, hogy szegény lehet az eredmény is, mely ily csekély eszközökkel létesíthető.

Győri kath. legény-egylet.

Keletkezett 1863-ban; célja: az iparos segédek további kiképzése, a vallásosság, erkölcsösség és polgári erények felébresztése és ápolása által. E végből 1. esténként nyilvános előadásokat rendez a vallás-, neklés-, olvasás-, irás-, számvetés-, földrajz-, történelem-, rajz- és az iparosok szükségéhez alkalmazott természettanból; 2. a kath. vallás gyakorlatát közösen teljesíti; 3. kirándulásokat, ünnepélyeket rendez; 4. a politika kizárásával egyéb jóirányú lapokat járát, könyveket nyújt olvasásra; 5. a vándor segédek gondosan elszállásolja saját helyiségeiben; végre 6. a szűkölködőket és betegeket segíyezi. Tagjainak száma 0—60 közt ingadoz; jótéteményben eddigelé 704 tag részesült.

Győrvidéki gazdasági egylet.

Ezen egylet 1860 február havában tartotta meg első, alakuló közgyűlését. Célja: a mezőgazdaságot minden ágában tökéletesíteni, előmozdítani, és ez által az országos gazdasági egyletet közhasznú törekvésében gyámolítani. — Főtörekvése a gazdálkodást érdeklő újabb találmányokkal és fejleményekkel tökéletesen megismerkedni, azoknak élettelenségéről kísérletek által meggyőződni, és ha azok célszerűeknek mutatkoznak, úgy azokat a nép között terjeszteni.

E kitűzött cél felé úgy halad az egyesület, hogy kiterjeszti figyelmét a mezőgazdaság minden ágára u. m. a földművelésre, kertészetre, bors- és gyümölcséntechnológiára, erdőgazdálkodásra; az állattenyésztésre, és nemelésre; gépészetre és egyéb a gazdaság körébe vágó iparágakra. Gondosodik arról, hogy a mezőgazdaságot érdeklő tárgyakról a tudakozóknak lehetőleg kimerítő és alapos értesítést adhasson.

Az egylet saját működését kimutató évkönyveket ad ki. Azonban, hogy a lehetőség szerint időnként, helyhez nem kötött gazdasági kiállításokat és löversenyeket rendezhessen; valamint hogy egy minta gazdaságot létesíthessen.

Az egylet törekvése az, hogy évenként egyszer Győrött — mint az egylet székhelyén országos gyapjувásár tartassék. Kiállítások alkalmával

jutalmakat oszt a legjelesebb cikkek tulajdonosainak. E jutalma kisebbszerű gépek-, vagy gazdasági eszközökből, nemesfajú haszonállatokból, pénzjutalmakból, dicsérő oklevelekből és érmekből állanak. A jó cselédek jutalmazására és kitüntetésére különös gondot fordít.

Tagja lehet az egyletnek minden becsületes ember, ki a gazdaság iránt érdeklődik. A tagok kétfélék: alapítók, és részvényesek. — Alapító tag, ki egyszer mindenkorra 100 frtot befizet az egylet pénztárába vagy kötelezi magát ennek 5-ös kamatait évenként fizetni. Alapító tag van összesen 79, az általuk alapított egyleti tőke tesz 10,625 frtot. Részvényes tag, ki hat egymásután következő évre kötelezi magát, hogy évenként az egylet céljaira 5 forintot fizet. Részvényes tag az egylet ujjaalakulása után jelenleg van 136, és az általuk befizetendő évi járulék tesz 680 frtot.

A szegényebb sorsu kisebb gazdákra nézve azon kedvezmény áll, hogy az igazgató választmánynak, vagy egyes alapító tagnak ajánlatára egy forint évi díj mellett is felvétetnek tagokul, de szavazatjog nélkül. Sajnosan kell azonban tapasztalni, hogy bár az egylet ezen kedvezményt minden mellétekintet nélkül szívesen kiterjeszti, mégis a kis gazdák közül oly igen keveset számíthat tagjai közé, pedig éppen ezeknek válnék az egylet hasznukra.

Az egylet továbbá — méltánylandó a mezőgazdaság körül szerzett kitünő érdemeket, — az igazgató választmány ajánlatára nagygyűléseiben tiszteletbeli tagokat is választhat. Ily tiszteletbeli tag jelenleg kettő van.

Minden tagja egyenlő és csak egy szavazattal bír, de testületek, női tagok és azon alapítók, kik 500 frtnyi alapítványnyal léptek az egyletbe, szavazatjogaikat képviselőik által is gyakorolhatják.

Az egylet székhelye Győr, hol hivatalos szállása és gyűlésezési helye az olvasó-egylet helyisége. Itt van elhelyezve könyvtára is, az olvasó-egylet könyvtárával együttesen kezelve. E könyvtár az egylet eddigi működéséhez mértten szerény tartalmu ugyan, de szándéka az egyletnek azt évről-évre szaporítani.

Minden tisztviselője fizetéstelen, egyedül a titkárt kivéve, ki szintén minden hat évben újra választatik.

Hivatalos sajtóközege a „Győri Közlöny“, melyben gyűléseinek eredményét és minden hirdetésait közzéteszi.

Az egylet vagyona jelenleg ekképen áll: van pénzben 9935 forint, 5 darab cs. kir. arany, 5 darab aranyérem, 18 darab ezüstérem, és 48 bronzérem. Pénztári hátralék 176 forint 69 kr. Alapító tagoknál külvő hátralék 680 forint, részvényes tagoknál 860 frt. Az egylet fekvő vagyonát képezi azon 5 hold területű kert, mely Győrváros keleti részén, annak tőszomszédságában fekszik, s melyet 1863-ban Győrvá-

osa az egylet üdvös törekvésétől áthatva, ingyen engedett át oly célből, hogy ott az egylet mintakertet rendezzen be. Az egylet a kopár helyet szinosan bekerítetté, abba egy diszes kis épületet kertészlakkal és sarnokkal építtetett, földjét egyengeté, mélyen felforgatta és megjárította, a gyümölcsészet, szőlőszet és kertészet legnemesebb és legkülönbözőbb fajú csemetéit ülteté, úgy hogy a kert jelenleg már temérdek termesztett gyümölcs — és szőlőfajt és jóhírű magot képes a közönség használatára eladni. — És ez nagy előny a közönségre, mivel a nessze földről nagy áldozatokkal meghozatott csemeték rendszeren olyanok voltak, hogy a hozzájuk kötött reményeknek nem feleltek meg. Ezen előnyt most élvezheti tag és nem tag egyaránt, és pedig az egyletnek jó hire, és komoly iránya biztosítja mindenkinek a faj nemességét.

Hogy ezen mintakert mily jó hatással van eddig is az egyletre úgy mint a közönségre, abból is kitűnik, hogy az egyletnek 1872-ben isztán jövedelmezett 466 firt 65 krajcárt, mi eléggé bizonyítja azt, hogy a kertészet a földmívelésnek legkamatozóbb ága. De ezen anyagi haszon parányinak tűnik föl akkor, ha azon erkölcsi hasznot tekintjük, amit ezen kert már rövid fennállása óta is teremtett. Egyéb előnyökön kívül csupán azt említjük, hogy általa a faültetés, mint hazánkban a legkívánatosabb törekvés oly lendületet nyert, hogy mindenütt, a merre csak nézünk, oly helyeken is, hol ezelőtt talán soha egy fa nem állott, ögtönzött ligetekkel találkozunk. — Maga Győr városa a gazdasági mintakert felállításakor diszes fasort ültetett a városrétten át egész a kertig a sétáló közönség számára, mely ma már Győr legkellemesebb és leglátogatottabb sétahelyét képezi. De e város derék polgársága ott még nem állapodott meg, hanem mind három folyójának partjait és szülővárosainak minden utcáit fasorokkal látta el, több rendbeli faiskolákat állított, melyek ma már évenként ezerszámra szolgáltatják az ültetvényeket. Nagy erkölcsi haszon továbbá az is, hogy a mintakert értelmés és szakképzett kertésze az ifjuság mindkét nemét egész időnyen át tanítja a kertészetnek minden ágára, és különösen a vadócok termesztésére. Így képződik évenként mintegy 200 ilyen kis apostol ezen hasznos és nemes foglalkozásnak.

A ki a győrvidéki gazdasági egylet eddigi működéséről elfogulatlanul ítélni akar, annak elsőben is latolgatnia kell a viszonyokat, melyek között az keletkezett, valamint azon körülményeket, melyek rövid fennállása óta reá hatottak.

Keletkezése után azonnal a nagy politikai fejlemények állottak be, melyek már csak azért is zsidbasztólag hatottak működésére, mivel a közönség figyelmét, érdeklődését más irányban terelték. Az egyletnek

élete és működése körül legfőbb érdem bizonyára Viczay Héder gróf illetli, ki nemes példaadásával és fennkelt szellemének egész tevékenységével maga körül mint gyúpont körül csoportosította azon kevés számú lelkes és tevékeny férfit, kiknek segítségével az egyletet a közöny örvényéből a bukástól megmentette; neki köszönhető, hogy midőn ez évbe már harmadszor ujjaalakult az egylet, dacára azon körülménynel miszerint Sopronyban a múlt év folytán szintén egy hasonló irányú intézkedés keletkezett — tagjaiban, munkaképes férfiakban nemcsak nem fogyott meg, de sőt szaporodott. — Adjon az ég sok ily valódi nemest hazánkban, és felvirulása biztos leendő!

Azonban más — nem az egylet kebelében rejlő viszonyok is voltak, melyek az egylet tevékenységére zsbbasztólag hatottak; az intézkedések u. i. a mai viszonyok között még képtelen közhasznú törekvéseit érve nyesíteni, ha e törekvésében az államhatalom által nem gyámolítottat!

Évek előtt kérvényezett már a gazdasági egylet a földművelésügyi ministeriumnál a miatt, hogy — miután hazánk tisztán termelő ország és csakis a mezőgazdaság tökéletesítésében és okszerű reformjában találhatja üdvét és boldogulását: segítse az állam e gazdasági egyletét annyira, hogy ez képes legyen egy — a magasabb gazdálkodási tudomány kellékével felruházott egyént szerződtetni, a célra, hogy ez min az egylet mozgó ügynöke, a népnek vándor oktatója, a községek buzdítója, és az üdvös reformoknak rábeszélés által terjesztője legyen. Fölöleges itt felsorolni azon sokoldalú hasznot és áldást, mely ily intézmény nyomaiban felfakad. Mi csak fájdalommal emlékezhetünk a kormányra a felterjesztett kérelemre adott elutasító válaszára.

Az egylet üdvös működésével áll összefüggésben azon örömdöntő tény is, miszerint jelenleg e kis megyében 68 faiskola létezik, melynek tartalma 26663 nemesített fa, és 78069 vadóc.

Az egylet mintakertjében a szőlőszet számára van szép szőlőiskola, melyet az ügybuzgó Simon Vince csornai prépost teremtett, s melyben évenként sok ezerre menő legnemesebb fajú venyige jut a közönség közérdekére.

Majd minden évben rendez az egylet egy kiállítás- majd szarvasmarhák, majd juhok- és lovakból, majd meg kerti veteményekből és gyümölcsből; gyakran tart szántó versenyt és kísérleteket gépekkel. A legsilányabb gyümölcsstermő években pedig saját helyiségében rendez kisebb mérvű nyári és őszi gyümölcskiállítást, melyre nemesebb fajú gyümölcsből a tenyésztő mutatványt küld be az egyletnek, mely a közszemlére és megízlelés végett kiállítja.

A szép sikerű szarvasmarha kiállításokon kívül az egylet a gazdaság ez ágának érdekében egyéb munkásságot is fejtett ki. Nevezetesen

1869-ben az egyesület a kormányhoz emlékiratot küldött, melyben jelezte a szarvasmarhatenyésztés hanyatlását, figyelmeztette a kormányt, hogy miután a szarvasmarhák mind mennyiség, mind minőség tekintetében évről-évre hanyatlanak, intézkedjék a kormány ezen nevezetes államvagyyon pusztulása ellen, és pedig legcélszerűbben úgy, hogy a mezőhegyesi államgulyából, hol a magyar szarvasmarhafaj egész eredetiségében tenyészik, évenként több darabot eladás végett vidékünk számára jeleljen ki. E kérése az egyesületnek nem maradt sikertelen, mert azóta évenként 30—40 darab jó fajú szarvasmarhát, bikát és üszőt bocsátanak Kis-Béren nyilvános árverés alá a felső vidék részére. Mennyire volt szükséges ezen kérelem és ezen intézkedés, kitűnik abból, hogy a kiállított darabok roppant áron kelnek el; nem ritka az eset, hogy egy-egy fiatal bikáért 400 forintot adnak.

A lótenyésztés érdekében is nagy jót tett ezen egyesület az által, hogy a kormánynál kieszközölte miszerint az állami ménesekből évenként a szükséges mennyiségű jó fajú ménlovakat kapja a közönség használatra bizonyos megállapított díj mellett, és pedig úgy, hogy a győrvidéki gazdasági egyesületnek kiküldött bizottsága szemeli ki a kirendelendő méneket, és az rendelkezik arról is, hogy mely időben adassanak azok át közhasználatra.

De a juh- sertéstenyésztés és méhészet terén sem volt az egyesület tétlen; ez irányban főleg nagyobb földbirtokkal rendelkező tagjai által hat.

Irodalom.

Dr. Kovács Páltól.

Olyan kereskedő városban mint Győr, hol a „kétszerkettő négy“ ismerete a tudományok első sorába tartozik, — elég, ha az irodalomról csak valamit is lehet szólni. Már pedig Győrött az irodalomról nemcsak általánosan, de különösen a magyar irodalomról is dicsérettel mondhatunk el egyet-mást.

Győrnek már a múlt században volt nyomdája, melynek alapítója s hűséges vezetője jelen századunknak csak nem feléig — a közelismerésben részesült Streibig-család volt. Igaz, hogy termékei között eleintén leginkább csak a „régii löcsei formára“ szerkesztett győri kalendárium tűnt ki, mely hosszú évek során át volt a vidék igen kedvelt „igazmondó profétája“; de tudunkra a hajdani híres pápai professor Márton István „Kant-féle philosophiája“, s azon időben nagy feltűnést okozott „Keresztény morális kis katechismusa“ is ezen nyomdából került ki. Később ezen nyomdának tulajdoni joga

átment Sauerwein Gézára, s ezen cég alatt jelent meg ugyanott a többi között Máár Bonifác bencés-rendü tanár „Egyetemes történelmének“ is két tartalmas vastag kötete.

Szintén ezen nyomdában jelent meg — hazánkban talán Pozsonyt kivéve — az első vidéki lap, mely az akkori viszonyokhoz képest „Vaterland“ cím alatt német nyelven volt ugyan írva, Nosser Richard tulajdonos szerkesztése mellett, — de csakhamar engedve a közkíváratnak, magyar lappá alakult át, s „Hazánk“ címmel Dr. Kovács Pál által szerkesztve, az 1848 év utolsó negyedéig közelismerésben s hazafias pártolásban részesült.

Ezen lapban jelent meg hazánkban az első cenzura-mentes cikk, melyben Karády, — később a Kossuth fiuk nevelője a márciusi bécsi és pozsonyi eseményeket a legszabadabb szellemben írta meg. Midőn ezen pozsonyi levelet a nyomdatulajdonos saját szakálára kinyomatni nem meré, a lap szerkesztője az addig volt kir. censor, — Deáky Zsigmond győri kanonok és felszentelt püspökhöz vivé azt átnézés végett, ki is annak olvasására csak nem kiesett kényelmes zsölle-székéből, s azt aláírni vonakodott. Az ablak alatt azonban már jelentékeny tömegben gyűlt össze a történekekről szóval értesült nép, s a szerkesztő a következményekről a méltóságos censor urat tévén felelőssé, ez végre aláírta „pro forma“ az utolsó „admittitur“ szót, hogy legalább a félénk nyomdász biztosítva legyen. Másnap már száz meg száz példányban olvasá azt két váltó garasért a hirsomjas nép, mi is alapjául szolgált az azután következett lelkesedésnek.

Irtak e lapba akkori írónk legjelesebbjei, ugymint: Petőfi, Arany, Szász Károly, Lisznyay, Vajda, Rónay Jácint és mások. Petőfi-nek különösen néhány kitünőbb dala itt jelent meg először, u. m. „Egy gondolat bánt engemet“, — „A XIX-dik század költői“, — „Falu végén kurta koresma“, — a „Kutyakaparó“, s ezek többnyire olyanok voltak, melyek a pesti censura rostájában fennakadván, velök a költő a vidéki censura tágabb rostájába menekült. A „Kutyakaparó“-val azonban mégis volt itt is egy kis baj. Az utolsó versszak így szól:

A csárdától vagy száz lépésnyire,
Kopár dombtetőn fent,
Senki által meg nem látogatva,
Áll egy régi köszent;
Ennek is valaki egy kopott tarisznyát
Akasztott nyakába,
Mintha mondta volna: menj isten hirével,
Mit állsz itt hiába?!

Itt a „kőszentet“ a censor semmi áron sem akará átbocsátani, — inkább irt e helyett maga, egy egészen új berekesztő strófát. Ettől azonban a szerkesztő ijedt el, ki Petőfit jól ismervén, bizonyos volt abban, hogy ha e szentségtörés az ő lapjában világra jő: a szerző őt szonika agyonüti. — Végre félnap alkudozásnak az lett a vége, hogy a „kőszent“ helyett „kősz—t“ nyomatott, miként ez a „Hazánk“ akkori számában először nyomva, eredetileg csakugyan így áll.

Beütött azután hozzánk a „szabadság“, s ennek következtében egyszer magyar, máskor horvát, — azután német, később még a muszka is jöven hozzánk, mint „jó barát“ mint „vendég“: nagyon természetes, hogy ily „barátságos vendégi“ viszonyok közt szegény „Hazánk“ is elveszett, t. i. a „Hazánk“ című győri első magyar lap, — mert hiszen, mindennek dacára is ma már büszkén dalolhatjuk a nótát: „él magyar — áll Buda még!“ — A „Hazánk“ azonban később szintén újra feltámadt és Zetykó József, azután Beöthy Károly, majd Nagy Endre, Kautz Gusztáv, s Némethy Ernő jeles polgártársaink szerkesztése mellett, mint „Győri Közlöny“, jelenleg Mersich József laptulajdonos által szerkesztve, már XVII. évi pályáját futja, — olyan idő, melylyel még vidéki lapjainknak egyike sem dicsekedhetik.

A mult évek politikai párttusái egy ellenzéki lap megjelenését tévén szükségessé: született 1872-ben a „Szabad Polgár“ mely Kis Sándor szerkesztése mellett megyénkben és városunkban eléggé elterjedt.

A város helyi s kivált társadalmi viszonyai azonban még e két pártlap által sem lévén kellőleg képviselve, támadt 1873-ban a harmadik magyar lap, mely „Győri Figyelő“ cím alatt, Dr. Persz Adolf szerkesztése mellett pártszínezet nélkül, különösen városunk és társadalmunk közügyeit, viszonyait kíséri figyelemmel.

A főgymnasium „önképző egylete“ adja a negyedik magyar lapot, mely „Remény“ cím alatt, minden hónapban egyszer csinos kiállítással és beltartalmával szép reményekre jogosító ügykezetet tanúsítva, — jelenik meg. S így ez időszerint Győrnek négy magyar lapja van, melyek közül 3 hetenkint kétszer, egy pedig (Remény) hónaponként egyszer jelenik meg.

Ezekhez szintén 1873-ban csatlakozott még egy ötödik testvér is, melyre az egyszeri tiszamelléki kálvinista pappal elmondhatjuk, hogy Isten ne vegye neki rossz néven, hogy ő német! Cime „Raaber Lloyd“, s Beliczay ügyvéd szerkesztése mellett váltig állítja, hogy neki csak nyelve német, de szelleme magyar. Azért tehát — Isten neki! vegyük be őt is a kompániába, — s legyen ezzel városunknak öt lapja;

ezzel legalább úgy hiszem nem sok vidéki város dicsekedhetik hazánkban. *)

Nyomdánk is van kettő, — a fenn említett „Streibig-Sauerwein“-féle (a mult század közepe óta), s a nemrég (1869) nálunk megtelepedett Czéh Sándoré, ki műértő tapintattal úgy vezeti nyomdászati ügyeit, hogy csinoságra nézve bármely nagyobb városi hasonló intézetekkel is méltán kiállhatja a versenyt.

A városunkba járó lapok száma legio. **) Kaszinóink, kereskedelmi gyüldénk és kávéházaink asztalai görnyedeznek a különféle nyelvű s tartalmu lapok terhe alatt. Igaz, hogy legmagyarabb kereskedőnk is még azon balhitben vannak, hogy a „Pesther Lloydot“ még a „Pesti Napló“ vagy a „Hon“ mellett sem nélkülözhetik; valamint magyar társas köreinket a „Fővárosi lapok“ a bécsi „Fremden-blatt“ nélkül ki nem elégítik, — s több magyar hölgyünk előtt a „Berliner Bazar“ a pesti „Magyar Bazar“-nál nagyobb becsben van, mert két héttel előbb adja a divat változásait, — no meg aztán gyakorlat végett egy kis német olvasmányra is elkerülhetetlen szüksége van magyar honleányainknak; — mind e mellett azonban bátran állíthatjuk, hogy magyar lapjainknak minden osztálya városunkban is elég pártolásban részesül. S hogy az irodalom nálunk ily pártolásnak örvend, leginkább köszönhetjük azon irodalmi férfiaknak, kiket úgy a multból, mint a jelenből büszkén nevezhetünk magunkénak. Ezekhez pedig — meg kell vallanunk, hogy az ősidőktől fogva közöttünk közbecsülésben élő bencések magyar szellemű és tudományos műveltségű szerzete nagyszámmal járult. Csak e században is a már fennemlített Maár Bonifácon kívül közöttünk élt s tanároskodott Czuczor Gergely, nemzeti költőink egyik legjelesbiki, kinek halhatatlan költői művei mellett a páratlan „Magyar nyelv szótárát“ is köszönhetjük; itt kezdé irói pályáját, — még pedig a helybeli „Hazánk“ című lapban — Rónay Jácint, a magyar trónörökös volt történelmi tanára; — e derék szerzet tagja s győri tanár volt Rómer Flóris, nagytudományu régészünk stb.

De a világi elemnek is sok jeles tudósa volt nálunk, különösen a jogakademián. Igy a maga idejében nagyhirű jogtanár Beke, Szabó, kik már rég elhalának; de élnek még: Csacsó, Karvassy, Konek, s a legujabbak

*) Győrvárosa lakosságának dicséretére legyen mondva, hogy e lap részvét hiányában 1873 május hó közepén megszűnt és a kiadó egy hason című, de magyar lap kiadását ígerte.

**) Illetékes helyről nyert értesülésünk szerint a magyar lapok száma körülbelül 600-ra, míg az idegen — jobbára német nyelvű lapoké mintegy 500-ra tehető.

özöl Hajnik Imre, kik már távoznak ugyan körünkől, de eleinte mindannyian a győri akademiának tanárai voltak. Mert tudósainkkal saknem úgy voltunk mindig, mint színészeinkkel. Ezeknek jelesebbjei s a győri szinpadról léptek a pesti nemzeti színházhoz, valamint említett anáraink is mind a győri akademiából emelkedtek a pesti egyetemhez.

A jelenleg közöttünk működő egyes tanárokat, úgy a világiakat nint a bencésrendüeket névszerint egyenkint felsorolni itt nem tartom szükségesnek, nehogy szerénységöket sértsem meg; elég legyen csupán azon fontos tényt megemlíteni, hogy az ő tudomány-szeretetök és tanítói buzgalmoknak köszönhető a már néhány hónap óta fönnálló s nagyszorgalommal látogatott „Nőiskola“ kizárólag felnőtt hölgyek számára, melyben főgymnasiumi s akadémiai tanárokon kívül még néhány műkedvelő irodalmár: a classikai régészetből, — Magyarország történetéből, — statistikából, — természettanból, — aesthetikából, — lélek- és erkölestanból, — a magyar irodalom történetéből, — s a zenészet történetéből, — egészség és neveléstanból hetenkint felolvasásokat tartanak. Az ez uton begyűlt két frtos havidíjak egészen a felállítandó gyermek-védhely megalapítására fordíttatnak. Dicsérettel említendő itt még Petz Vilma nőnevelde tulajdonos urhölgy, ki a felolvasásokra szükséges helyiséget — nemcsak minden díj nélkül átengedi, de a neveléstanból ő maga is a rendes órákban felolvasást tart. A hol a tudományok még a nők részéről is ily közpártolásban részesülnek, úgy hiszem nem volt felesleges e néhány igénytelen lap az „irodalomról Győrött“.

4. Anyagi műveltség.

Mezőgazdaság és állattenyésztés.

Nedetzky Sándor- és Szilágyi Gáspártól.

I.

A mezőgazdaszat képenek teljes rajzához elsőben is érintenünk kellene ezen iparágnak elmi tényezőit, milyenek a föld-, hegy- és vízrajzi, — nemkülönben földtani és éghajlati — általában tehát a természeti viszonyok. Azonban nehogy ismételjük azokat, mik e mű első részében már úgy is taglalva voltak, elégnek tartjuk e helyütt csupán utalni a természeti viszonyoknak imént érintett és idevonatkozó pontjaira, melyek elég bő tájékozást nyújtanak arra, hogy ezek alapján azonnal áttérhessünk tárgyunkra: a szorosan vett mezőgazdaságra.

Az 1858-ben végzett catastralis összeírás és földbecslés szerint Győrmege termékeny területe 240.389 cat. holdat és 1389 □ ölet foglal el; ebből:

Szántóföld	124,943 hold,	422 □ öl
Rét és kert	40,530 „	1468 „
Legelő	45,446 „	1418 „
Nádas	1,907 „	1343 „
Erdő	21,843 „	26 „
Szőlő	5,717 „	1520 „
Terméketlen	18,701 „	23 „

E szerint a szántóföld az egész termékeny földterületnek, — valamivel többet mint felét képezi, vagy is ugy aránylik mint 1: $1^{11}/_{12}$ -hez. A lakosság összes száma az 1870-ik évi összeírás szerint 103.637; tehát 1000 lélekre esik 1205 hold szántóföld, s egy lélekre $1^{1}/_{5}$ hold; az összes termékeny területből pedig 1000 lélekre 2319, s egy lélekre $2^{319}/_{1000}$ hold jut.

A föld termékenysége.

Habár megyénk földtalaja nem dicsekedhetik is a bánáti és tiszamelléki televényes föld termékenységgel, sőt ehhez nem is hasonlítható, — de még mindig elegendő jó arra, hogy gazdájának szorgalmát és reá fordított munkáját kellően megjutalmazhassa. Hogy földünk termékenységi állapotának tiszta képét adjuk, a magyar k. győri pénzügyi igazgatóság szivességéből összeállított — s a megye földosztályozására, nemkülönben annak határonkint vett átlagos évi termésére vonatkozó táblázatból következő adatokat vesszük át:

Holdankint átlagos termés:

buzából	$6^{3}/_{4}$ bécsi mér.
rozsból	4 „ „
árpából	$3^{1}/_{2}$ „ „
zabból	$3^{1}/_{4}$ „ „
kukoricából	$4^{1}/_{2}$ „ „
burgonyából	10 „ „

Mindez ugyan — tekintve földünk természeti viszonyait, — nem igen kedvező eredmény, de ha figyelembe vesszük, hogy volt úrbéres gazdáink nagyobb részt még most is a primitív gazdálkodáshoz ragaszkodnak és földjeiket zsarolják, anélkül hogy a fogyasztott erő kellő visszapótlására is gondolnának: az eredmény nem is lehet kedvező. Ha majd, — mint már észlelhető, — az okszerű földművelés nagyobb tért foglaland el, jogosan remélhetjük, hogy termelésünk is kedvezőbb és jutalmazóbb leend.

Rét és legelő. Réteink — 40,530. h. 1468 □ ölet, legelőink pedig 5,446. h. 1418 □ ölet foglalnak el. A fönnebb hivatkozott catastralis ildosztályozás és becslés 1 hold rét évi termését 9 mázsa mag szé-
 ira és 4 mázsa sarjura, összesen tehát 13 mázsa takarmányra teszi.
 legelőink pedig átlag holdankint 4 mázsa széna értékre vehetők.

Sajnos, hogy legjobb réteink nagyrészen viz mellett terülvén el,
 yakori előntéseknek vannak kitéve, és ez okból termésök igen bizony-
 lan s egy véletlen árviz sokszor gazdáink legszebb reményeit meg-
 emmisíti. — Reményünk van azonban, hogy a Rába, Rábca és Marcal
 nyóknak már megkezdett szabályozása valahára nemcsak óhajtás marad,
 hanem valósággá is leend, és gazdáinknak több ezer holdra menő réteit
 folytonos veszélytől nemcsak megmenti, de egyszersmind módot
 nyújt arra, hogy réteinket öntözés által magasabb művelésre, és így
 értékre emelhessük. Nagyobb gazdáinknál a lucerna, vörös here és espar-
 ttt művelése otthonos, és pedig gazdaságuk nem csekély előnyére.

A rétek és kertek aránya a szántóföldhöz 1 : 3^{335/4053} ;

Legelő aránya a szántóföldhöz 1 : 2^{34051/45446} ;

Rét- és legelő aránya a szántóföldhöz . . 1 : 1^{38/85} ;

ét és legelő aránya az összes termőföldhöz kerek számban 1 : 3.

A nádasok 1907 cat. holdat és 1343 □ ölet foglalnak el, megkö-
 lítőleg 1,525.600 kéve terméssel, vagyis holdankint 800 kévével, és
 mivel 100 kévének ára 4—6 ft. közt ingadoz : átlagos ár gyanánt 5 ft.
 iztosan felvehető, mi is a megyének nem megvetendő jövedelmi for-
 rását képezi.

Gazdálkodási rendszerek.

A gazdálkodási módozatok, melyek a földművelésben divatoznak,
 talajnak természeti viszonyai, a birtok kiterjedése és a reáfordított tőke,
 emkülönb a birtokos szakképzettsége és értelmisége szerint külön-
 özők. Míg kisebb — különösen volt urbéres gazdáink most is
 seikről öröklött gazdálkodást visznek, sőt mivel megyénkben a már
 najdnem teljesen keresztülvitt tagosztályok folytán mindenkinek
 irtoka egészen hatalmában van, — sokan földjeiket derüre-borura
 etik, a nélkül, hogy azok kellő trágyázásáról is gondoskodnának:
 ddig nagyobb birtokosainknál az okszerű gazdálkodás és többeknél
 z alapos szakértelem tűnik ki. Nagy birtokaink közül felemlítendőnek
 artjuk: Sina János báró, a győri püspökség, Viczay Héder gróf, a pan-
 ionhalmi főapátság, a győri székes káptalan, és Lamberg gróf uradal-
 nait, melyek valódi szakértelemel kezeltetnek és évenként ezerekre
 enő tőke befektetésével a művelt gazdálkodás mai színvonalához köze-

ledve, fokozatosan kedvezőbb eredményt tüntetnek föl, és így különöse az egyházi birtokokat illetőleg [tettleg megcáfolják azon sokaknál gyökeret vert balhiedelmet, mintha [papi kezekben a földbirtok ner részesülne oly okszerű kezelésben, mint ezt a nemzetgazdasági magasabb szempontok megkívánják. Elég legyen a kezünkönél lévő adatok közül csupán egyet felemlíteni, mely szerint a pannonhalmi főapátság kis-megyeri és hecsei pusztáján a legközelebbi 4 év tőkebefektetés 75,859 ftot tett.

A gazdálkodási rendszerekből — bővebb tájékozás végett — idigtatunk néhányat: a) Váltó gazdaság különböző módzataival 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100 stb. évi rendszerrel. b) Rozsföldeknél 1. ugar, 2. rozs, 3. kapás, 4. árpa vagy zab. c) Rába mentében és Tóközben kisebb gazdáinknál: 1. buza, 2. árpa, 3. buza, 4. kukorica, és így tovább, ugar nélkül. d) Lucernás 1. ugar erősen megtrágyazva, 2. kapás, 3. árpa lucernával, 4. lucerna míg jól díszlik, — azután buza, majd tavaszi.

Munkaerő.

Noha megyénk az ország legnépesebb vidékéhez tartozik és gyakran hiányában lakosai nagyobb részt mezőgazdasággal foglalkoznak nagyobb munkaidőben — különösen aratáskor — a munkás kéz szükség mégis igen érezhető. Ennek egyik oka abban fekszik, hogy kisebb paraszt gazdáink is, kik családjokkal könnyen elvégezhetnék saját aratásukat és egyéb munkájokat, mégis külön aratókat és munkásokat fogadnak másik oka pedig az, hogy népünk ha egyszer télre való kenyérét megkereste, munkára nem örömet vállalkozik; végre jelenleg épülőben lévő vasutaink is sok kezet elvonnak a mezei munkától. Ez okból serény gazdáink kénytelenek maguknak feles földek kiadásával és más költsége módon a szükséges kézimunkát biztosítani.

E körülmény a belterjes gazdálkodásnak is határt szab, — de egyszersmind arról is szomorú bizonyosságot tesz, hogy népünk még nem bír elegendő ösztönnel a jobb lét után törekvésre. A napszám az évszázad szerint különböző; — férfiaknál 40 kr. — 1 frt. 20 kr., nőknél 30 — 70 krig terjed.

A munkások munkaképessége — dicséretére magyar fajunknak, — nagy, különösen aratásban, mely alatt mint legjövendelműzőbb foglalkozásuk alatt — dacára a sovány élelmezésnek — bámulatos tevékenységet fejtenek ki; reggeli 4 órától u. i. sokszor esti 10 óráig folytonos munkában vannak, és e mellett vigak és egészségesek. Egy 2—3—4 száz holdas uri birtokon közönségesen 6—8—10—12 cseléd van alkalmazva

—1000 holdon pedig 20—24. Ezeknek fizetése a vidék szerint válik; álljon itt például néhány illetmény:

A győri püspökség böresi birtokán:

	Kész- pénz	Buza	Rozs	Árpa	Só	Hus	Takar- mány	Föld	Marha- tartás	Sertés	Fa
	frt.	m.	m.	m.	font	font	m.	hold	db.	db.	öl
gazda	24	10	18	4	40	30	12	1	1	2	1
Béres	12	6	10	4	30	40	12	$\frac{5}{8}$	1	2	1
Juhász	40	4	12	2	30	40	12	$\frac{5}{8}$	1	2	1

in felül lakás és kert; — juhászoknak pedig a gyapju után $1\frac{1}{6}$.

Pusztai járásban. Béres: 20 frt., buza 20 m., rozs 10 m., hus 50 font, föld 1 db. tehén és 2 db. sertés tartás, lakás, tüzelő.

Sokoróaljai járásban. Béres: 28 frt., buza 6 m., rozs 24. m., 50 font 50 font hus, 1 hold kukorica, $\frac{1}{4}$ hold burgonya, $\frac{1}{8}$ kenderföld, 1 tehén és 3 sertés tartás, $\frac{1}{2}$ m. bab, lakás, tüzelő.

A pannonhalmi főapátság urodalmaiban:

	Kész- pénz	Buza	Rozs	Árpa	Só	Föld	Tüzelő	Marha	Sertés
	frt.	m.	m.	m.	font	hold	öl	tartás	
Hajdu	68	8	18	12	40	$\frac{1}{2}$	3	1	5
Béres	43	8	18	12	50	$\frac{3}{4}$	2	—	5
Ostoros	22	4	16	12	25	$\frac{1}{2}$	1	—	2
Kocsis	48	6	18	6	40	$\frac{1}{2}$	2	—	4
Juhász	60	8	18	12	50	$1\frac{1}{4}$	4	2	6
Bojtár	50	4	18	6	32	$\frac{1}{2}$	2	—	4

zen kívül a hajdu kap egész öltözet egyenruhát, béresek, ostorosok kocsisok hű szolgálatukért évenként jutalomban részesülnek, juhászok bojtárok pedig fejenként 2 db. mustra-birkának husát, minden db. egebélyegelt bárány után 3 krt, Szt. Mihálykor minden élő birka után krt. és minden bárány után ugyanekkor 5 krt. kapnak; mindannyian

orvos és gyógyszer kedvezményben részesülnek, az elaggottokról gyermekek ingyen oktatásáról az uradalom gondoskodik s végre a jukat is ez fizeti.

Lamberg gróf ikrényi uradalmában :

	Kész- pénz	Buza	Rozs	Árpa	Föld	Só	Marha tartás	Sertés tartás	T. 2.3
	frt.	m.	m.	m.	hold	font	db.	db.	d
Hajdu	20	10	16	8	1 $\frac{1}{8}$	30	2	4	
Számadó juhász	40	10	16	8	1 $\frac{1}{8}$	30	2	4	
Béres gazda	30	10	16	8	1 $\frac{1}{8}$	30	2	4	
Béresek	24	10	16	8	1	30	1	3	
Bojtárok	36	6	14	6	$\frac{4}{8}$	1 darab marha ny: tartás			

A számadó ezen felül minden mázsa gyapju után 1 frt., a hajdu pedig egyenruhát, lakást és tüzelőül 200 kéve rőzsét kap. A csikósok bojtárok minden elválasztott csikó és borju után 1 frt; — a cseléds gyermekei ingyen oktatásban részesülnek, és e célból az uradalom egy tanítót és iskolaházat tart; adót nem fizetnek, — orvosi és gyógyszer költségeket az uradalom viszi. A cselédek fizetése 5 évről öt évre 2 frt emeltetik, 15 évi szolgálat után 30 frt. javítást kapnak, ezután nyugdíjra számíthatnak, a melyben haláluk esetében családjaik is részesülnek. Az aratók itt általában a tizedik részt kapják, de élmezésök csak előleg adatik.

Egyébiránt az aratók fizetése kis változással rendszerint következő: élelemre minden személy után $\frac{1}{2}$ mérő buza, 1 mérő roz zsiradékra 60 kr. és tüzelő.

Buzából 12-dik rész, rozsból, árpából, zabból 11-dik szalmává vagy anélkül; némely helyen készpénzzel is fizettetnek, de ez kivéte

Rendtelenségek sürgősebb munkaidőben ha néha előfordulnak is de nem gyakoriak.

A nagyobb gazdaságok általában jól fel vannak szerelve, és a gazdaságok ökörfogatokra van alapítva; a gazdasághoz szükséges lófogatokon kívül, 100 hold szántóföldre általában 6 db. jármos ökröt szántó mítanak.

Azonban ha a megye szántóföld-területét, és egész igavonó marháinak számát párhuzamba állítjuk, sokkal kedvezőbb arány tűni

Ugyanis 1872-ben közmunka alá 15,298 db. igavonó marha (és pedig 33 db. ökör és 7035 ló) iratott össze; ezt a 124,943 hold szántóföldre osztva, minden 100 holdra esik kerekszámban 12 db.

A nagyobb mezei munkát rendszeren 4 ökrös fogattal végzik.

Nagyobb gazdaságaink eszközökkel és gépekkel kellően el vannak va; általában a Zugmayer cenki, — Vidats, Gubitz és másféle vas-ekék inak használatban.

Ide igtatjuk az orsz. statistikai hivatalnak az egész megyére, és a pannonhalmi főapátságnak győrmegyei birtokára vonatkozó kimu-ásait.

Az egész megyében :

	Gőzcséplő	Lóerőre készült gépek						Összesen
		Vas eke	Fa eke	Vető	Cséplő	Arató és kaszáló	egyéb	
Pusztai járás	8	4918	84	47	44	1	62	2156
Sokoró aljai j.	10	957	146	32	23	1	38	1197
Tó-, sziget- és csil.	13	2601	110	105	34	20	86	2956
Győrváros	—	387	—	4	5	—	—	396
Összesen	31	5863	340	188	106	22	186	6705

A pannonhalmi főapátság győrmegyei birtokain, u. m. 181 kat. ld belsőség, 5907 hold szántóföld, 865 h. rét, 6409 h. erdő, 4982 h. rét, 19 h. nádas, 49 h. szőlő, és 501 h. haszontalan, összesen 13913 hold.

gőzcséplőgép (10 ló- erőre)	3 db.	13 soros Garret-féle vető- gép	10 db.
gőzfűrész	3 „	9 soros Garret-féle vető- gép	2 „
gőzfurógép	1 „	Kanalas szórvavető gép	6 „
gőzeszterga	1 „	Kefés szórvavető gép	1 „
gőzmalom 2 kőre	1 „		
gőzcséplőgép lóerőre	3 „		

Gazdasági szakiskola a megyében nem létezik, de a hazai és kül-ldi szakintézetek növendékei az uradalmaknál jelentékeny számban nnak alkalmazva.

Örömmel jegyezhetjük ide, hogy a pannonhalmi főapát a rendrtokain alkalmazott cselédek gyermekeinek számára egy földműves

iskola felállítását elhatározta és pedig 80 gyermekre, kik egyszersm élelemmel is el fognak láttatni. Óhajtjuk, hogy e nagy horderejű törvényszabvány végrehajtásánál minél több követőre találjon.

A mezőgazdaság s minden vele rokon iparágak fejlesztésére hivatott tényezők között bizonyára nem utolsó helyet foglal el a „győrvidéki gazdasági egyesület“, melynek fönnebb adott ismertetésére ezuttal is utalunk.

Számos birtok áll haszonbérlet alatt és pedig jó sikerrel. Statisztikai adatok szerint jelenleg 215 haszonbérleti létezik.

A termelés és fogyasztás pénzügyi viszonyai.

Ha a catastralis földbecslésben megállapított átlagos termésel továbbá — az 1870-dik évi statisztikai adatok alapján — a bevetett területeket, s végre a győri piacnak hivatalos adatokból vett hat évi átlagos gabona árát alapul vesszük, — következő eredményre jutunk:

B u z á v a l: (ide sorolva a kétszerest, tavaszi búzát és repce területeket is) volt bevetve 42,957 hold; évi termés 289959 mérő; pénzértéke (5 frt. 52 kr.) 1,600.573 frt. **R o z s:** (az őszi árpát is ide sorolva) 20,136 holdon, termés 80,544 mérő, pénzértéke (3 frt. 35 kr.) 269822 frt. **Á r p a:** (ide van számítva: bab, borsó, köles, bükköny, kender stb.) 27,011 holdon, termés 104539 m. pénzértéke (2 frt. 65 kr.) — 277,028 frt. **Z a b** 11.102 holdon, termés 36082 m. pénzértéke (1 frt. 80 kr.) 67834 frt. **K u k o r i c a** 9078 holdon, termés 40,851 m. pénzértéke (3 frt.) 112,253 frt. **B u r g o n y a** 3987 holdon, termés 39870 mérő, pénzértéke (50 l. 19925 frt. **U g a r** 10,669 hold; — mint legelő holdankint 1 frt értékű 10,669 frt. E szerint az összes termés pénzértéke 2,358.415 frt.

Rétjeink szénatermése összesen 526870 mázsát tesz, melynek pénzértéke (1 frt.) 526870 frt. Legelőink pedig 181784 mázsa szénatermést képviselnek, melynek mázsáját 80 krral számítva tesz pénzértékben: 145427 frt. S így a szántóföld, rét és legelő összes évi terméke 3,030.712 frt értékűt képvisel, mely összeget ugyancsak a szántóföld, rét és legelő 210919 hold területével elosztva, esik egy holdra 14 frt 30 kr. nyers jövedelem; ebből művelési költségekre 60% levonva, marad egy hold után 5 frt. 72 kr. tiszta jövedelem. Ennek 5%-os tőkáját véve, 1 hold értéke kerek számban 115 frt. Bőve tájékoztatásul ide igtatunk néhány adatot az újabb időkben tett birtokeladásokról.

N a g y o b b b i r t o k o k. Csécsényben 1868-ban eladatott árverés után 618 cat. hold kir. kisebb haszonvételekkel 127120 frt. vagyis holdja 205 frt. Csikvándon 551 hold szintén épületekkel és kisebb haszonvételekkel 80000 frt., tehát holdja 163 frt. Árpási uro-

om 1872-dik évben 3000 hold, 600 holdra menőerdővel, épületek-
s kisebb kir. haszonvételekkel 266000 frt., holdja 89 frt. 1872-ben
léthén 1383 hold, 300 holdra menő értékes erdővel, épületekkel és
kisebb kir. haszonvételekkel, 94000; holdja 69 frt.

Urbéri telkek. Földnépünk előszeretettel ragaszkodván a
öldhöz, ha csak tehetsége engedi, sőt olykor ezen felül is iparkodik az
iruba bocsátott földet sajátjává tenni, és ezt sokszor valóságos értékén
ul is megfizeti. Így történik, hogy a nagy és kisebb birtokok ára között
nevezetes különbség forog fenn. Például

Sz. Ivánon homokos talaj, 1 telek 48—50 hold	7—8000 frt.
Kónyban jó föld, 1 telek 50—52 hold . . .	13—14000 „
Kapiban jó föld 1 telek 50 hold	15000 „
Sövényházán homokos, 1 telek 45 hold . . .	9000 „
Beziben 1 telek 70—72 hold	15—16000 „
Abdán 45 hold	8000 „
Börcsön 45 hold	8000 „
Rába-Patonán 45 hold	10—12000 „
Csécsey 1/4 telek 19 hold	7500 „

A haszonbérbe adott nagyobb kiterjedésű birtokoktól a talaj
minősége szerint holdankint fizetnek 4—5—7 frtot, — egyes esetekben
ezen felül is. A haszonbérlet rendszeren 6—9 évi tartamu. Egy két holdas
és 1—2 évig tartó haszonbérleteknél nem ritka a 10—15 forint
évi haszonbér. A haszonbérlet általában igen keresett, — válla-
kozik erre az értelmiség, kereskedő, gazdatiszt szintugy mint a
paraszt. A Rába, Rábca és Marcal-mellék földértékére módosítólag
fog hatni a régóta vajudó folyamszabályozás keresztülvitele. A szabá-
lyozási költségek földözésére holdankint kivetendő illeték, valamint
a behajtás módozatai csak utóbb lesznek megállapítva, erről tehát
még most nem szólhatunk.

II.

Szarvasmarha.

A megye területén újabb statistikai adatok szerint összesen 29,347
darab szarvasmarha létezik, és pedig:

Magyar faj: 27,642 db, ebből bika 193, tehén 10,440, ökör
8119, borju három évesig 8890 db.

Csira faj: bika 37, tehén 802, ökör 144, borju három évesig
534 darab.

Bival összesen 188 db; tenyésztése kivált kisebb gazdáinknál
elhanyagolt és sok kívánni valót hágy.

Gulya — melyben a szarvasmarha nagyobb figyelemmel neveltetik, — 5 helyen említhető; u. m. a győri káptalané, mely összesen 176 dbból áll és Csáky-féle bikától származott; a pannonhalmi főapátságé 221 dbból; Lamberg gróf ikrényi birtokán 117 dbból; Szat Kálmáné 80 dbból és Szalacsy Lajosé szintén 80 dbból; — mindannyi eredeti magyar faj; bikákat kivételesen a közönségnek is szolgáltat.

Tej-gazdaság.

Ilyen létezik:

A pannonhalmi főapátság kis-megyeri, — nemkülönben a győri püspökség győr-szigethi birtokán, az első 84, az utóbbi 20 db. tehénne. Mindkettő külön lesz bemutatva az illető gazdaságok leírásánál.

Sina báró zsejkei birtokán 60 db tehén és 100 db nevendékkel részben mürzthali, részben morva faju vörös, angol bikával keresztezve. Ugyancsak Sina báró birtokán Sándorházán 70 db tehén és 40 db nevendékkel, felső vidéki feketé és feketetarkák, eredeti hollandi bikával keresztezve, darabonként 2200 itce évi átlagos terméssel, melynel itcétjét részint Bécsben, részint Győrött értékesítik 6 krral.

Özvegy Klukyné sövényházi birtokán 70—80 db tehénnel, svájce faj, naponként 6 itce átlagos termeléssel, mely Bécsben értékesítettül 5—6 krral.

Ezekon kívül Győrvárosa körül kisebb tehenészetek is léteznek, melyek a várost tejjel ellátják és itcétjét 5—6 krral értékesítik.

Sajtkészítés nincs szokásban.

Járványos betegség a szarvasmarha között — ha csak kívülről be nem hozatik, — nagyobb mérvben nem szokott pusztítani; a magyar faj különben is sokkal szívósabb természetűnek mutatkozik, mint a csira faj.

Állatbiztosítás nincs divatban; de népünk az állatorvosokat sem igen veszi igénybe, jóllehet a vidéken jelenleg három állatorvos működik.

Mint hogy a megye területén szeszgyárak nem léteznek, és sörfőzés is csak egy van Győrvárosában, ez okból a hizlalás leginkább a kimustrált marhára szorítkozik, és részint répával, olajpogácsával, burgonyával, részint szénával és árpadarával történik, és 3—4 hónapig tart; a reá fordított takarmányt nagy részben kellően visszafizeti. — A hizlalás alá vett marhának első súlya sovány állapotban 7—9 mázsára, a hizottaké pedig — a helybeli mézszárosok által szolgáltatott adatok szerint — átlagban 10 mázsára tehető.

Lótenyésztés.

Ujabb statisztikai adatok szerint a megyében összesen 14,724 db létezik; — ebből: csödör 242, kanca 6904, herélt 3389, csikó három vesig 4189 db.

Jólehet népünk szereti lovát, és szép példányaiba némi büszkeséget is helyez, de azért nevelésére még sem fordít kellő gondot. Különben megyénk sok szép lóval dicsekedhetik, — és ez leginkább ormányunk gondoskodásának köszönhető, amennyiben megyénket venkint alkalmas mén-lovakkal ellátja, és evégből a megye kebelében uttevényen nagy mén-telepet is tart az egész vidék számára. Ezen kívül a szép csikókra évenként nagy ösztöndíjakat is adományoz; ennek folytán ló-nevelésünkben örvendetes haladás észlelhető; így nem ritka az eset, hogy kisebb gazdáink 4—5 éves nevendéklovaikat —400 frtig értékesítik.

Ménés két helyen létezik, u. m. Lamberg gróf ikrényi és ehhez csatolt lesvári birtokán, nemkülönben Szabó Kálmán péterházi jószá-
án; ez utóbbi magyar nemesített faj 50—60 dbból áll.

Lamberg gróf ménese nagyobb részben angol, részben pedig Csenesi-féle eredeti magyar faj, kitünő gonddal és szakértelemmel kezelve, 12 dbból áll. Csödör van kettő: egyik „Comet“ norfolki, apja Nord-tern, anyja Block-Bess; a másik „Withby“ telivér angol, apja Barnton, nyja Lancelot.

Az ikrényi ménés létszáma: kanca 20 db, öt éves 2 db, négy éves db, három éves 13 db, két éves 14 db, egy éves 11 db.

Lesváron pedig: négy éves 11 db, három éves 10 db, két éves 2 db, egy éves 10 db.

E két ménesből ménlovak csak kivételképen adatnak el, és így a megyebeli lovak nemesítésére kevés befolyással vannak.

Van továbbá a megye területén 18 db öszvér és 163 db szamar.

Juhászat.

A megye juh-állománya összesen 127,213 darabot tesz; ebből nemesített 59,429, közönséges 67,784 db.

E téren is örvendetes haladás tapasztalható; újabb időben u. i. inom törzs-nyájakkal is dicsekedhetünk; ilyen a győri püspökségé, melyről alább a börcsi gazdaság leírásánál tüzetesebben leendő szó.

A pannonhalmi főapátság összes urodalmaiból a kosok a sashegyi pusztán vannak összpontosítva, a mennyiben a legkitünőbb kos-barányok de hajtattván, itt neveltetnek, utóbb földözésre kiosztatnak, majd ismét

telelésre ide hajtatnak vissza. A kosok száma a 600-at meghalad. Van ezen felül a főapátságnak pozsonymegyei deáki jószágán 800 anyabirkából álló törzs-nyája, melynek a Stomfán, Csunyban Űrményben vásárolt kosok után nemesített példányai a főapátság egy jószágaira szétszattanak. A főapátság továbbá 1867 óta az anyabirkák és kosokat évenként osztályozza, és csak ezután történik a párosítás.

A győri székes káptalan törzs-nyája sz.-páli birtokán 750 drbb.

E törzs-nyájak ekkoráig csak saját szükségleteik fődözésére szálnak, de remélhető, hogy nemsokára a közönség is részesülhet jótéményeiben.

Finomabb gyapjút termel továbbá Viczay Héder gróf hédervári, Lévay nagybirtokos táplányi, — és özv. Purgly Sámuelné sövényhá birtoka, — és még más néhány kisebb birtokos.

A nyájak többnyire egynyiretüek; nagyobb nyájokban a gyapj termelés: kosoknál 4—7 font, ürüknél $2\frac{1}{2}$ —3 font, anyáknál 2 forbárányoknál 1 font, a közönséges birkáknál valamivel több; átlagbanemesítetteknel $2\frac{1}{2}$ font, a közönségeseknel 3 fontig terjed.

Hústermelésre irányzott birkászatok nincsenek; az ürühizlal azonban otthonos, és igen jó eredményt mutat fel; az élő súlynámászája 12—18 frtig értékesíthető; nagyrészen a bécsi piacra szállítatik.

Birka-tej gazdaság újabb időben csakis kivételesen fordul elő, sajt csupán a házi szükségre készül.

Sertésenyésztés.

A megye 27,891 darab sertést számít területén; tenyészté ekkoráig inkább saját szükségletek fődözésére, mint kereskedeésre szrtkozott; újabb időben azonban e cikkben is némi lendület észlelhet. A győri püspökség és a pannonhalmi főapátság sertésenyésztésér alább szintén külön leendő szó az illető uradalmak bemutatásánál; mié is erre utalva, itt csupán Severa báró penyvádi birtokát említjük, ha a fehér mangalica faj szintén jó sikerrel tenyészik.

Ohajtandó volna, hogy gazdáink az állat-tenyésztésnek ezen jövedelmező ágát jobban felkarolnák, mely különösen mocsáros vizeir mellett nem is gyanított haszonnal kínálkozik, annál is inkább, me ez irányban kormányunk is kezére jár a megyének; így mult évben több kitünő kant ajánlott fel tenyésztésre. De előnyös ezen üzlet mé azért is, mert Győrött mindenkor biztos piacra talál sertés-kereskedőinknél, kik jelenleg messze vidékről kénytelenek szükségleteik beszerezni.

Kecskenyésztés.

Jelenleg 289 darab kecske létezik, melyet leginkább szegényebb népünk tart tejszükséglete fődözésére.

Selyemtenyésztés.

Előbbi években Sina báró rárói uradalmában három éven át 40—100 lat tojással tettek kísérletet, és e célra 4000 db szederfát és 500 öl sövényt ültettek; kielégítő eredmény hiányában azonban felhagytak a tenyésztéssel. Jelenleg a megye területén selyemtenyésztés nem létezik.

Trágyatermelés.

Ha tekintjük házi állataink számát, és a tehén és ökör után egy éven át 70 mázsa, a fiatal szarvasmarha és ló után 50 m., csikó után 30 m., juh, sertés és kecske után átlagosan 5 m. trágyát számítunk — következő eredményre jutunk:

bika, tehén, ökör, bival	összesen 19,923 db	=	1.394,610 m.
fiatal szarvasmarha és ló	19,959 db . . .	=	99,750 „
csikó három évesig	4189 db	=	125,610 „
juh, sertés és kecske	155,393 darab . . .	=	<u>776,965 „</u>

Összesen 2.396,935 m.

Ha ezen trágyamennyiséget a 124,943 hold szántóföldre felosztjuk, esik egy holdra évenként 19 m.; ha pedig azt a körülbelül 5 $\frac{1}{2}$ ezer holdra menő szőlőkre is kiterjesztjük, — minthogy valósággal szorgalmasabb trágyázásban is részesülnek, mint a szántóföldek, — egy holdra évenként alig esik 17 mázsa. Ha már most a gazdáknál bevett szokás szerint számítva, hogy a föld némileg kellő erőben maradjon, minden 6 évre holdankint csak 300 mázsat veszünk is fel: kitünik, hogy még háromszoros mennyiségű trágyára volna szükségünk, mint amennyit most előállítunk. Tekintve továbbá azt, hogy gazdáink évenként kevés ugart hagynak — a föld termő erejének évről évre szükségkép csökkennie kell: — mi is gazdászatainkra nézve komoly intelmet foglal magában. Vajha mindnyájan átértenők a tényekből tisztán kivilágító figyelmeztetés fontosságát!

Méhészet.

Ujabb statisztikai adatok szerint megyénkben 4815 kast számíthatunk, melyek jobbára még a régi egyszerű módon vannak kezelve, és csakis egyes buzgó méhészeinknél tapasztalható némi törekvés a jobb és célszerűbb irány felé. Reméljük, hogy kormányunk buzdítása és

nagy jutalmak kitűzése folytán e téren is nemsokára nagy haladást jelezhetünk.

Záradékul ide igtatjuk az 1870-dik évi népszámlálásnak rovataunkra vonatkozó főbb adatait.

Az őstermeléssel foglalkozók csoportjai:

Győr	birtokos	haszonbérő	gazdatiszt	éves szolgálta	napszám	birtokos és haszonbérő %	tiszt és munkás %
megye	12446	171	108	9363	12513	15.10	26.38
város	266	44	6	216	267	1.55	2.44
összesen	12712	215	114	9579	12780	12.47	21.75

Az őstermeléssel foglalkozók a megye és város összes népességének 34.22 százalékát teszik, s e tekintetben megyénk Magyarország és Erdély 78 megyéje, kerülete stb. között fölülről számítva a 32-dik helyet foglalja el.

A házi állatokból minden mfdre esik:

ló	szarvasmarha	juh	sertés
598	1185	5171	1133

s így megyénk Magyarország és Erdély 78 részei közt fölülről számítva következő helyeket foglalja el: lovakra nézve 13-ik, szarvasmarhákra nézve 17-ik, juhokra nézve 4-ik, sertésekre nézve 13-ik.

A győri püspökség böresi gazdasága.

Szilágyi Gáspártól.

Böres fekszik a Rábca és a pozsonyi országot között; rétjei gyakori vizáradásoknak vannak kitéve, földje fekete, televényes, könnyű homokos agyag.

Birtokterület:

Szántóföld	760 hold
Rét	424 ² / ₄ „
Legelő	178 ² / ₄ „
Faiskola	2 „

Összesen 1365 hold (1200 öles).

Trágya alá kerül évenként:

Bükköny alá télen	2 tag =	60 hold
Buza alá nyáron	2 „ =	60 „
Lucernásban	1 „ =	10 „
Takarmányosban	1 „ =	5 „

Összesen 135 hold

A birtok termelési beosztása. A 760 holdból álló szántó-földből, tekintve a réteknek a Rábca-áradásai által eszközlött gyakori előntését, nevezetes rész takarmány termelésre fordítatik; és pedig 11 szakaszban 10 holdankint 110 hold lucerna termelésre, ezen felül 20 hold kukorica alá zöld takarmánynak 4 szakaszban 5 holdjával.

A fennmaradt 630 hold 30 holdas szakaszokban 21 táblában ekként használtatik:

Buza	180 hold	Kukorica	60 hold
Rozs	30 „	Bükköny	60 „
Árpa	120 „	Répa	30 „
Zab	90 „	Ugar	60 „

Termelés 6 év átlag szerint holdankint:

Buza	13 ker. szalma, 10 ¹ / ₄ mérő szem
Rozs	10 „ „ 8 „ „
Árpa	16 „ „ 24 „ „
Zab	17 „ „ 31 „ „
Kukorica	47 mérő csöves 23 ³ / ₄ „ „
Répa	165 mázsa
Bükköny	45 „
Lucerna	54 „

Természetes rét a gyakori áradás miatt holdankint átlag 10 mázsa szénában és sarjában.

Munkabér: novembertől március végeig férfi napszám 50 kr, női 35 kr. Ápril 1-től október végeig férfi napszám 1 frt, női 60 kr.

Kezelő személyzet a jószágigazgató felügyelete alatt: 1 gazdatiszt, 3 kocsis, 10 szekeres béres, 5 ostoros béres, 6 juhász, 1 faragó gazda, 1 mező-őr.

A cselédek évi illetménye főnőbb a „Mezőgazdaság“ rovatában volt adva; itt csupán kiegészítésül fölemlítjük, miszerint cselédek számára rendszeresített nyugdíjalap ugyan nincs, de az elaggottak és ezeknek özvegyei, gyermekei rendszeren kegyelmi segélyben, a gyermekek ingyen oktatásban részesülnek; a cselédek minden adóját az urodalom fizeti, orvosi segély szintén az urodalom költségén nyújtatik; a jobb cselédek évenként külön jutalomban részesülnek.

Felszerelés állatokban:

6 darab majorosló	2100 darab birka
40 „ jármosökör	36 „ évbéres marha.

Felszerelés eszközökben: Egy — 3 ló erejű cséplőgép, mely cséplésre kevésbé használtatik, minthogy a cséplés gőzgéppel bír mellett eszközöltetik, — a járgány (Göpel) szecska metszésre szolgál.

Szecs kavágógép	2 db.	Közönséges vasborona	10 db.
Ré pametszőgép	2 „	Fogas henger	2 „
Garret-féle vetőgép tizen-		Rétgyalu	2 „
három soros	2 „	Vaseke (Vidats-féle)	20 „
„ gyűjtőgép	1 „	Kettős eke	4 „
„ hármias vasborona	2 „	Humby-féle rosta	1 „
„ szárnyas brabanti bo-		Közönséges rosta	2 „
rona	2 „	Vastengelyű szekér	13 „

Cultivator, 7 vasutakaróeke 6 „

Ezen fölül aprólékos faragó eszközök, kötelek, láncok stb.

Ültetvények. Létezik két hold faiskola, melyből évenként egy pár ezer fa kerül kiültetésre; ezen kívül a táblák szegélyezése, valamint a ligetek és major körülbelül 60,000 db ültetvényt képviselnek, melyek folyvást szaporíttatnak.

Törzs-juhászat 310 dbból áll és 1860-ban állítottatott Hunyady gróf-féle eredeti anyákból és kosokból, ehhez ujabbán (1867) vásároltatott 6 db eredeti merino anya (600 frt) és 2 db eredeti merino kos (1200 frt) Stahrenberg gróf raudnitzi juhászatából Szilíziából; ez utóbbiak kitünő eredményt mutatnak fel.

Sertéstenyésztés Pinnyéden. 1870-ben vásároltatott Szunyog-féle eredeti fekete szerb fajból 1 kan és 19 darab másfél éves emse (páronként 87 frt), melyeknek szaporodása 1872 végeig 364 db; ebből egyes községeknek 11 kan, magánzóknak pedig 18 kan és 23 db emse adatott el, s így az uradalomnak egyik főcélja — e rendkívül jeles fajnak terjesztése eléggé sikerül, sőt a sok oldalról jött óhajoknak jövőre még nagyobb mérvben lehet megfelelni.

1873-ban a kétszeri malacoztatás után a nyáj már felszaporodik 90 darab emse után legalább 1000 darabra.

Ezen sertéseknek rendkívüli hizékonysága, szelídsége és egészsége semmi kivánni valót sem hagy; jövőre a kétszeri malacoztatás beszüntetésével csupán egyszéri malacoztatás fog állandósíttatni.

Tehenészet Győrszigetben. 1860-ban Hunyady József gróf ürményi tehenészetéből szereztetett 8 db telivér svájci faj tehén

egy bika, melyek után eddigelé a nyáj 20 db tehénre szaporodott; képezi az állandó állományt. A tejhaszon mellett a bika-borjuk mind neveltetnek, és részint igavonásra fordíttatnak, részint pedig eláruttatnak; üszők csak az évi mustrák pótlására hagyatnak.

Tekintve a birtok mostoha fekvését, amennyiben ez a Duna és ábca gyakori áradásának van kitéve — a tehének tejelő képessége részben kielégítő, minthogy a borjazás után eső három hónapban (napi átszeri fejés után) darabonként 16—20 itce tejet adnak a borju élelmén lül; ezentul már felére száll a tejmennyiség, mely átlagban naponként itcét tesz.

Ezen állatok rendkívüli test által tűnnek ki leginkább; évenként gy bika hizlaltatik, melynek élő súlya 17 mázsától 21 mázsáig terjed; z igavonó ökrök 6—7 éven túl alig használhatók elnehezedésök miatt, mely után meghizlalva súlyuk 18—20 mázsáig könnyen fölvihető.

A pannonhalmi főapátság kis-megyeri gazdasága.

Kühn Raymundtól.

Kismegyer fekszik Győrtől $\frac{3}{4}$ mérföldnyire, Győr város határa, veszprémi és a fehérvári országutak és a táplányi pusztá közt.

Az időjárás tulnyomólag száraz. Győr városában tetemesen yakoribb és bővebb az eső. A Győr tájáról jövő felhők többnyire a sanaki hegyek és a Duna felé eloszolnak. Jégtől igen ritkán szenved. A fagy a lapályokban igen könnyen károkat okoz.

A földszine legnagyobb részben dombos. A mélyebb helyek edvesebb időben ingoványosak sőt több helyen tavak is képződnek. Az egész birtokon végig folyó Pánzsa gyakran elhagyja csekély medrét, a völgyben fekvő réteket termékenyíti, de némelykor teljesen kiszárad.

Talaja televényes agyagos homok, imitt-amott szikes részekkel. Altalaja sárga homok, kavics és márga. Némely helyen a kavics a földzínig emelkedik.

Kiterjedése és felosztása. Az egész birtok tesz 2282 (1200 □ öles) holdat.

Ebből szántó föld . . .	1080 hold.
Rét és legelő	1160 „
Erdő	8 „
Faiskola	2 „
Majortelek	32 „

Termelés:

Buza	240 holdon	Lucerna és baltacim	60 holdc
Rozs	120 „	Köles, zöldkukorica,	
Árpa	200 „	magbükköny . .	60 „
Zab	120 „	Vetett takarmány és	
Kapás növények .	120 „	ugar	160 „

Trágya alá kerül évenként 220—250 hold. A szükséges trágya mennyiség az állatok által nyert trágyán kívül Győrött pénzért vásároltatik. A rétek és legelők mennyisége nem adható elkülönítve, mert száraz években a magasabb fekvésű rétek csak legelők gyanánt használhatóak. Különben gond fordítatik a rétek javítására úgy hamuszórá mint trágyalevél való öntözés és az árkokból nyert föld eltergetése által.

Termési átlag:

Buza	8 $\frac{1}{2}$ pozs.-m.	Kukorica	15 pozs.-m
Rozs	8 „	Répa	140 mázsa,
Árpa	14 „	Természetes rét .	6 „
Zab	15 $\frac{1}{2}$ „	Vetett takarmány .	25 „

Kezelő személyzet a kerületi jószágkormányzó igazgatás alatt: 1 tiszt, 1 gépész, 4 kocsis, 1 mindenes, 14 béres, 14 ostoros, 1 magtárőr, 1 csósz, 1 bognár, 1 kanász, 6 gulyás, 5 juhász.

A cselédek évi fizetése fönebb volt érintve a „Mezőgazdaság“ rovatában.

Felszerelés állatokban:

64 jármos ökör,	70 db. nevendék marha,
8 majoros ló,	1600 birka,
86 tehén,	20 db. urasági sertés,
2 bika,	90 „ cseléd sertés.

Felszerelés gazd. eszközökben:

Tíz lóerejű gőzgép . . .	1 db.	Hengerrosta	1 db
Ehhez cséplőgép . . .	1 „	Közönséges vaseke . . .	36 „
Járgony (Göpel) . . .	2 „	Colemann-féle exstirpator	1 „
Szeckavágó	2 „	7 vasu magtakaró . . .	1 „
Lenmagpogácsa törő . .	1 „	Kapáló eke	2 „
Répvágó	1 „	Töltőgető eke	2 „
Réпамosó-gép	1 „	Sorvetőgép	2 „
Darálógép	2 „	Schmidt-féle szóróvető .	3 „
Kukorica morzsoló . . .	3 „	Fahenger	8 „
Szelelő rosta	2 „	Vasfogas	10 „
Álló rosta	1 „	Vastengelyű koci és szekér	18 „

Faültetvények. A főapátságnak győrkerületi birtokait 5 országos és 5 községi ut hasítja, ezen fölül vannak a gazdaságnak saját közlekedési és tagutjai, melyeknek legnagyobb része, valamint a határvonalok fákkal vannak körülültetve.

Az uradalom átértvén a faültetés nemzetgazdasági horderejét nem kimél sem költséget, sem fáradságot, hogy fa telepítvényei minél gyorsabban növekedjenek. A legközelebbi múlt két évben csupán a győrkerületi birtokokon mindegy 100 holdnyi területen kiültetett csemeték és magasabb fák száma megközelíti a félmilliót. Az utóbi két száraz év dacára mutatkozó siker, nagyobb mérvű munkára adott ösztönt, úgy hogy jelen évben a sz.-iváni vadász kezelése alatt álló — maggal bevetett faiskolák 20 holdra mennek, melyekből egy két év alatt több millióra menő csemete fog kikerülni. A magasabb fákat az ültetvények erősebb példányai szolgáltatják. Kis-Megyer bír ugyan mintegy 2 holdnyi iskolát, mindazonáltal szükségletét részben a szent-iváni faiskolákból és telepítvényekből fődözi.

Juhászat. Kis-Megyer gyakran vizállásos legelője miatt nagyobb kiterjedésű juhászat befogadására nem alkalmas. Mindazonáltal a magasabb helyen kijelelt koslegelőn nevelkednek a kosbárányok egy éves korukig. Ezeknek száma 100—140 közt változik. Innen a szomszéd Sashegyre hajtatnak, 3 éves korukban a főapátsági birtokokra fődözés végett szétosztatnak. Az előbb említett kosbárányokon kívül van Kis-Megyeren még 1500 db. ürü.

Tehénészet. 1872-ig Kis-Megyeren csak házi szükségre állott 14—15 darab fejős tehén egy svajci bikával. Ezek mellett a borjuk 6—8 hétig szopván, a lassankint elfogott tej egy két itce zab által lön pótolva. Az így nevelt üszök 3-ik évökben meghozták a szép borjut, az ökrök pedig erősebb testalkatúak és hízekonyabbak a tiszta magyar fajú ökröknél; míg a magyarfajú göbolyök 9—10 mázsára híztak, addig a keresztezettek 14—15 mázsa elősulyra emelkedtek. Ezen tapasztalatok nyomán az összes győrkerületi gulya Kis-Megyerre lön központosítva, s az eddig nem fejett, de fejésre alkalmas példányok fejés alá vétettek. Jelenleg van 84 legnagyobb részben magyar fajú tehén és 2 bika. A gulyával jött magyar fajú bika, tiszta mürzthali bikával cseréltetik fel. Minthogy a tehenek nagy része még vagy nem fejhető, vagy most még csekélyebb mennyiségű tejet ad, ez okból a fejés eredménye naponként csak 200—250 itce tej, mely Győrött adatik el. A valódi siker csak a keresztezett faj teljes alkalmazása után lesz megbirálható.

Sertések. A kismegyeri sertések angol yorkshirei és magyar bakonyi faj keresztezéséből eredtek. Szinre nézve legnagyobb részben

fehérek, setét bőrfoltokkal, de akadnak egészen feketék is. E keresztezett válfajnak jó tulajdonai közé tartozik a hosszú test, könnyü hízékonyság és szaporaság. Egy teljesen kifejlődött példány orrától farka tövéig $5\frac{1}{2}$ —6 láb hosszú, és 4 mázsára felhizlalva még elég könnyűséggel jár. Egy anyasertés 2 év alatt ötször malacozik, és közép évi szaporasága 17—18 darab. Jelenleg van 24 anya és 2 kan. A szomszéd hegybeli lakók igen keresik az eladásra szánt süldőket.

Szőlőművelés és gyümölcsenyésztés.

Simon Vincétől.

I.

Ismertetésünket a szőlőművelés alatt álló területek rovatos kimutatásával nyitjuk meg, a mintezta m. kir. pénzügyigazgatóság hivatalos adatai nyomán összeállítottuk és pedig 1600 □ öllel számított kataster holdakban kifejezve; értekezésünk folyamában általában mindig ily terjedelmű holdat fogunk érteni.

Község neve	szőlőterület		Község neve	szőlőterület	
	hold	□ öl		hold	□ öl
Ménfő	152	322	Kajár	154	1405
Csanak	247	1340	Szemere	145	810
Kis-Barát	318	11	Gyömörő	32	643
Nagy-Barát	406	1094	Szerecseny	86	1049
Nyúl	528	400	Gyarmath	85	82
Nagy-Écs	492	1595	Téth	53	1033
Kis-Écs	18	—	Morichida	40	623
Ravazd	164	995	Csikvánd	41	713
Szent-Márton	522	939	Taáp	65	809
Nyalka	100	1458	Taáp-Szt-Miklós	58	1167
Pázmánd	278	649	Peér	35	178
Sághegy és -halom	316	143	Böny	88	1263
Tényő	302	883	Rába-Szt-Miklós	83	400
Pátka	236	463	Szent-Iván	128	1000
Fel-Péc	223	1269	Gönyő	34	757
Kis-Péc	85	111	Börcs	12	689
			Összeg	5411	285

A győrmezei hegyekben középterméssel egy holdra 25 akót számítunk; e szerint az összes termés középmenyisége 135,275 akóratehető!

A mustnak akója elsőbrendü hegyekben 6—10 frtig, a többiek-n 4—6 frtig szokott rendszeren állni. 1872. évi napi bérek után itélve y hold munkáltatása került 72 frtba, s így a mult évi, mennyiségileg ette rossz termésből egy akó seprős fejtetlen must, melyet a termesztő -12 frtig értékesíthetett, több helyen, hol a jégeső is megtette a zsmát, belekerült 10—12 frtba.

Ezen atatok megérintése után haladjunk végig jelentékenyebb gyvonalainkon, hogy a szőlőtelepek fekvéséről, — mely a bor minő-gére jelentékeny befolyással van, — részletesebb fogalmat nyer-ssünk.

A hegyek nagyrésze Győrvárostól délnyugotnak fekszik, a konyi hegyláncolat nyugtványaiban, melyek Ménfőtől Ravazdig os fekvésű és regényes változatu fővonalat képeznek. A keleti oldalon ent-Márton, Nyalka, Pázmánd, Sághegy, Sághalom egy csoportot kotnak.

A fővonal nyugoti oldalán s vele egyenközüleg fekszenek a nyói parragok, tényői hegy és Pátka. Ezekkel ismét egyenközüleg rülnek el nyugot felől a szemerei hegyek, Felpéc, Kispéc és kajári olősök. Győrmegeye kitünőbb borait a jelzett három hegyláncolatban ürjük. Az elsőségen a nagybaráti és tényői vetélkednek. A csanaki, sbaráti, nyuli és écsi, ugy főpéci, kispéci és a sági hegyekben sem ányoznak azonban zamatos borok. A hol t. i. részint a fekvés kedve-öb, részint az okszerű szőlőművelés szabályaihoz alkalmazkodnak gyes szenvedélyesebb szőlőtermelők.

A 3 főhegyvonalon kívül szétszórt 14 szőlőtelep nagyobb részét n minden sérelem nélkül az ugynevezett kerti szőlősök közé orolhatjuk.

A középső fővonal 2545 hold 1562 □ öl területét borítja a szőlő énfőtől Écsig bezárólag, változó magaslat és szebbnél szebb dombo-ulások és völgyek gyűrűzetében fűződik odább, megragadó bájjait tün-ette föl.

Költői szépséget kölcsönöznek a hegyeknek főleg kikelettel a irágdus cseresnye, meggy, kajszin- és mégszámlálhatlan őszibarack és virágözönben uszó egyéb gyümölcsfák, melyekkel — egyes uraságok zőlőit kivéve — ősi félszeg szokás szerint az aranygerezdek tanyái aiglan tarkítvák; ezen árnyoldal többé kevésbé közös a mege területén létező többi szőlőhegyekkel is. A természet kedvezéseit a csanaki egy birtokosai — kik közül többen birtokaikon a szőlőművelés legkor-zerübb rendszerének foganatosítása mellett csinos épületeket is emel-ek, mindinkább feltünőbbé teszik. Ezek jobban a szomszéd Győrváros

lakói, kik is legjobb fajú szőlőültetvényeiket az okszerű szőlőműve szabályai szerint felforgatott talajban ültetik.*)

A szőlőhegyek talaja általában véve természetes, de kiterjedésénél fogva mégis különböző, némely tájon a morzsalékos kő, másutt az agyag viszi a főszerepet. — Vannak azonban tiszta homok- és köves talajok is; nem hiányzik a kövecsesel vegyült vizes vörös agyag sem; ez legrosszabb annyiból, mert a tőke gyökere hamar elrothad ilyen a gyarmathi szőlők földjének nagyobb része. Vannak tovább mérsékelt homokos agyagvegyületek; ezek szolgáltatják minden rész a legjobb bort.

A szőlőművelés — biztos adataink szerint, — Győrmegegy összes területén majdnem azonos. A nagy közönség úgy látszik rendszeres szőlőművelésnek nem barátja; utánzásul semmi esetre se ajánlható.

A metszés csapra és csonkásra történik, így nevezik a 10—12 szemre meghagyott szőlővesszőket. Sajnos, de lehetetlen nem jelezni, hogy a szőlőművelés alapjául tekintendő metszés általán véve legszabálytalanabban történik. Hogy a metszés jelentőségéről kellő fogalommal nem bír a szőlőművelő néposztály, igazolja ama körülmény, miszerint 12—13 esztendősz gyerkőcök minden válogatás nélkül végzik a metszést, azon téves hitben, hogy a metszés a vesszőknek egy-két szemre való lenyesezésében áll. Az uralmi osztály szőlőbirtokosai, kik a szőlőmunkát mások által végeztetik, ha bizonyos megállapított elvek szerint sürgetik a metszést, a jobb érzelmű munkástól rendszeresen ily választ nyernek „Itt újra kell tanulni, mi bizony magunknál de másutt sem ige-

*) E helyen időzvéni, nem lesz érdektelen egy történelmi mondát fölemlíteni

A csanaki hegy nevezetességét képezi a Rákóczy-fa, mely Csanak és Kis-Barátság hegyek határvonalán két jelentékeny nagyságu szilfából áll, s mely ugy látszik egy törzsről kelt. Koronájáról kedvező tiszta időben a pozsonyi vár és a stájer hegye kivehetők. — Rákóczy-fának nevezik, mert a népmonda szerint már Rákóczy korába ama kettős száru fa akkora volt, hogy Rákóczy és Bercsényi (a nép szerint Bezeredy) hozzá kötötték lovaikat. Hogy Rákóczy és Bercsényi személyesen Csanakon lettek volna, a történelemből kimutatni nem lehet, de igen valószínű, hogy II. Rákóczy Ferenc idejében a kuruc háboru alkalmával Rákóczy és Bercsényi emberei ott megfordultak, ezen helyen — mely akkor még erdő volt, — magukat meghúzták és kipihenhették. Midőn amaz erdő a 17-ik század elején kiirtatott és helyén a gondúztalt termő borág sarjadozott, a pannonhalmi főapátság és Viczay grófok, min földes uraságok a fát kegyeletből meghagyták, sőt megparancsolták, hogy ez soha ne botoltassék, se meg ne sértessék; mely rendeletet a nép az urbéri viszonyok megszünte után is egész tisztelettel megőrzi, s a fát, mint hagyományos emléket, vendégeinek szives készséggel mutogatja.

aktuk a dolgot cifrázgatni.“ A metszés ma már majdnem kivétel nélkül az ugynevezett szőlőollóval történik. A vesszőket rendszeren 1—2 cm-es csapokra és igen sűrű csonkásra metszik a nélkül, hogy a szőlők természetét szem előtt tartanák. Avatott szőlőszeink előtt ismeretes azon tény, miszerint vannak fajok, melyek inkább alant hoznak terdet, azokat tehát kár üres szálvesszőkkel erőltetni. Vannak azonban fajok, melyek a szőlővesszőzéssel nagyon kifizetik magukat; ezeknek fölismerése a metszők munkaköréhez tartozik.

Sajnos, hogy a megválasztás tapintatát nem igen találjuk felölömetszőinkben, pedig épen ott volna erre nagy szükség, hol a szőlőfajoknak nagy vegyülete uralkodik. Nem hiányoznak, kik egy-egy tőn több csapot 3—4 szemre is hagynak a csonkás mellett, ezek természetesen — főleg trágya hiányában — szőlőjüket idő előtt tönkretesznek.

Az öregebb szőlőágy legtöbb helyen kellemetlen alakban mutatkozik; mert a 6—7 csapocskára mellett a múlt évekről kimaradt száraz csapok féléletű csapokat is meghagyják a tőke romlására és időelőtti megsemmisülésére.

Hegyeinkben a szálvesszőt saját tőkéje karójához egyenesen felhagyják; noha a köztapasztalás igazolja, hogy az ily helyzetű fűrtök, ha meggyökeresülnek is, de sokkal később fejlődnek ki, s a tőke megerősítése mellett a bor silányítására szolgálnak; ennek igen természetes az az, hogy a gerezdek a föld kipárolgása folytán annál előbb puhulnak és érnek meg, minél közelebb esnek a földhöz. Azért is a szálvesszők elhagyása előtt a szomszéd tőke mellett lévő karóhoz vízirányosan kell elhúzni, és pedig a földtől oly távolban, hogy a kapálástakadály nélkül meg lehet szedni.

Vajha értelmesebb birtokosaink egész erélylyel iparkodnának a szőlőművelésünket e tekintetben is helyes irányba terelni!

A metszésnek a tőke megifjodását kell célozni, azért is a régi csapokat, mely bujtásra alkalmas vesszőket többé nem képes nevelni, rendszerint főleg egy szemre metszett 1—2 csap hagyandó, hogy így — ha a tőke nem késő — az erejében megfogyatkozott tőke megifjodjék.

A mi nálunk csakis kivételesen történik, azt el nem mulaszthatjuk ajánlani, hogy t. i. metszés alkalmával a tőke elszáradt múlt évi csapoktól, mohától teljesen megtisztítandó, s az ugynevezett szakállgyökerek, melyek a tőkének csak gyöngítésére szolgálnak, el kell távolítani. Rendszeres szőlőmetszést kis hegyes fűrésznélkül alig lehet végezni; azonban nálunk ez is csak a jámbor óhajások közé tartozik.

Az őszi metszés ez ideig csak kísérletkép egy-két tulajdonosi fordult elő, mely sok tekintetből főleg homokos, lazább talaju szőlők ajánlható, úgy azonban, hogy a megmetszett szőlőcsapok $\frac{1}{2}$ láb földdel a téli zord hideg ellen befödessenek.

E munka minél sikeresebb teljesítésére a sormüvelés előny bír, s ott a megmetszett szőlőtők csapjaikkal együtt bakhátra bekaplandók, mely őszi kapálás a téli fagy porhanyítása által a föld javítására is nagy előnyül szolgál.

A lapra-kapálás rendszeren kétszer történik metszés után, és kövés után, néha ezt megelőzőleg. Hogy a gerezdek minél könnyebbet megérhessenek, rendszeren augusztus közepe felé a gatz kiirtják, s gyomlálás vagy több helyen kapával eszközlött hurolással végeznek.

A szőlőtők mellé a hol csak kerül, karókat alkalmaznak. A faárr emelkedése miatt e cikknek beszerzése évről-évre több gondot ad.

Szüret végeztével a tőke mellől a karót kihuzzák és keresztkenek között 20—30 szálat egyhalomra gyűjtenek, vagy elég helytelenül, 15—darabjával a szőlőtőkék között földre rakják. Ezen ferde eljárás néhány uri egyén kivételével, egészen általánossá vált.

A csornai prépostság azonban nagybaráti és gyarmati szőlők nemcsak ki nem szedeti, sőt a szüretelők által itt-ott kidöntögetett karkat is rendszerint helyreütteti vincellére által. A homlokegyen ellenkező két eljárás előnyeinek vagy hátrányainak megvitatását olvasóra bizzuk, de lehetetlen ki nem mondanunk ellennézetünk azokkal szemben, kik a karónak szüret után eszközlött kiszedését az indokolják, hogy annak télen át a földben álló része hamarabb megrolik, s így a gyakori kurtítások miatt a karószám kevesbedig. Ezen indokolás csakis akkor bírna némi alapossággal, ha a karó az idő viszonyai elől földel alá helyezettnek; meggyőződésünk szerint sokkal kevesebb kár esik a karóban, ha a téli szakot tetőirányos állásban a földtölti, mintha a puszta földre halmocskákba összerakva éli át az esnedves évszakot.

Sormüvelésnél, a szükség úgy hozván magával, a sodrony kezelését legkönnyebben életbe léptethetni. Ezen esetben 4°—6° távölt erős karókat, szeglábféléket jól megpörköelve vagy kátránnyal erősbekelve, a tőke sormentében levervén, 3 sodronyt kifeszítünk, melyekhez a borágak kikötözendők, hogy a legvadabb szelek rombolása ellen is védve maradjanak.

A munkát, mely alatt a fölösleges hajtások, honaljvessz kiszedését, kacs, kötözés és levelezés kezelését értjük, sokan elég tév

sen jelentéktelen foglalkozásnak tekintik; azért többnyire egyéb munkára nem igen használható anyókák, 12—14 éves serdülő leánykák végzik e műtétet. Pedig a zöld-munka a metszéssel egyenlő horderejű foglalkozásnak tekintendő, e munka okszerű kezelésétől függ nagyban a jelen termés mennyisége is. E munka végrehajtásával azt teljesítjük a szőlőnél, a mit a gondos anya gyermekeinek nevelésével és izléses öltöztetésével. Egyik sem oly egyszerű és könnyű, hogy épen semmi tapintatot, ügyességet ne kívánna.

A mint a kötözés ideje — a szőlővirágzás előtt — beáll, e munkával együttesen végzendő a megválasztás is, mely abban áll, hogy erejének, a föld kövérségének s tulajdonságának tekintetbe vételével meghatározzuk, hány maradjon meg a fürtöt hozott vesszőkből, nemkülönbén a meddőkből. Sokan össze nyalábolják az összes vessző csoportulatot, alant letépiük a leveleket, s itt-ott a kifejlődöttebb mellékajtásokból is néhányat kiszaggatnak. Ennyiből áll sok szőlőművesnek fogalma a zöld-munkáról.

Sajnáljuk, hogy helyszüke miatt e fontos műtét részletezésébe nem bocsáthozhatunk; csupán annyit jegyzünk meg, hogy a választás a kötéssel együtt vitessék véghez; a tőke tulajdonához képest, a gerezdet hozott vesszők közül 1—5, és a legerősebb meddő vesszők közül 1—2 szál hagyandó meg.

Lehetetlen roszalásunknak kifejezést nem adni azon fonák, zsarnok eljárás ellen, mely szerint többen kötözés alkalmával a tőke azon részét, honnét a gerezdek csüngnek, s honnét méltán jövőre is várjuk Isten áldását, — majd minden levéltől megfosztják, meg nem gondolván, hogy a levél nemcsak oltalmazza, de táplálja is a vesszőt a gerezdekkel együtt. A levél ugyanazon rendeltetéssel bír a szőlőgerezdnél, mint a tüdő az embernél. Ez tiszta éltető levegőt szí be táplálékul s a megromlottat kibocsátja: hasonlóképp lélezkzik a növény is, és pedig levelei által. Valamint tehát az ember tüdő nélkül nem élhet, épúgy van veszélyeztetve a növény élete is a teljes lelevelezés által, míg a nagymérvű levélvesztés legalább is a törzs épségét kockáztatja. A levelek jótékony befolyásáról táplált erős meggyőződésünkben alig ajánlhatjuk eléggé, hogy a gerezdek körül a levelek teljes épségben meghagyassanak, mert ezek a hőség, eső, madár, jég és egyéb veszélyek ellen nemcsak védelmi szerek, de a föld páraírt felfogván, a gerezdek érlelésének is leghatalmasabb tényezői.

A mint azonban a napok rövidülnek s az éjek hosszabbulnak, ha a szőlő gazdag levélzettel bír, s lapályos helyen fekszik, vagy ha esős

idő jár, akkor augusztus vége felé a levelek megritkítandók, hogy a szárító szél és az érlelő nap sugarai a fürtöket egyaránt érhessék. — Hegyeink nagyobb részének beültetéséről a legkorosabbak sem tudnak biztos tájékoztatást nyújtani. Vannak 100—200 esztendő, sőt öregebb ültetvények is, melyeknek fogyatkozását időnkint bujtás, ritkásabb helyeken pedig sima s olykor gyökeres vesszők által pótolják.

A bujtásra — ősi megrögzött szokásnál fogva — a legnagyobb rész a tavaszi időt használja; pedig hányszor megtörtént, hogy télen át vagy a nagymérvű fagyok, vagy az ugynevezett ólmos esők (midőn t. i. a vízcepppek a szőlő rügyekben megfagynak) a vesszőket megsemmisítik, mi által a régi ültetvényekben mindig több s nagyobb hézagok támadnak. Főleg a szegényebb osztály e csapással nem sokat törődik, mert ez esetben, kukorica, bab, burgonya, káposzta, napraforgó, s t. effélékkel szokta szőlőtábláit tarkítani, elannyira, hogy a szegényebb sorsuak szőlőtábláiban sokszor több a kukorica, mint a szőlőtőke.

Az általános trágayázás ritka helyen divik, mit főleg a trágayahiánynak kell tulajdonítani.

Minthogy újabb időben az uri osztályból többen régi ültetésű szőlőjüket kivágták, s a talajt $2\frac{1}{2}$ lábnyira fölforgatva, kellő távolban soros vonalokban ültetik válogatott szőlőfajaikat: biztos remény kecségtet, hogy a jó példa megteszi hatását, s népünk is megalégli a silány termést, s kiábrándulásának az leszen kedvező eredménye, hogy a silány szőlőfajt száműzve szőlőjéből, földjét rigolirozza és szakavatott szőlőtermelők tanácsa után indulva, oly fajokkal fogja beültetni, melyek az eddigieknél több haszonnal fogják munkáját jutalmazni.

A közönség ferde fogalmai közé kell számítanunk a szőlőültetést. Jobb karban tartott szőlőkben a szó teljes értelmében tőke tőkét ér. Azért nem lehet csodálni, ha a rendkívüli évek kivételével más hegyekhez képest mennyiségileg csak középszerű vagy silány a termés; mert a szőlőtalaj egy gyökér hálózattal van átszöve. Ennek tulajdonítjuk a jobb kezelésű szőlőkben is előforduló ugynevezett „kókás“ betegséget, midőn t. i. a tőke magasra nyúló vesszők helyett ágas-bogas kurta vesszőket hoz gyümölcs nélkül. Ily eseteknél a trágya is csak annyit lendít, hogy haragosabb zöld színt nyernek a levelek, de sudaras vesszőket a megkókásult tőke többé nem képes nevelni. E betegségnek csak az új ültetés, vagy az elkókásult tőkék gyökereinek kiirtása vagy más ép tőkére való bujtás képezheti gyógszerét.

A szüretelésre nézve a nagy közönség úgy látszik abból indul ki, hogy csak egyszer a hordóba zárhassa az áldott nedvet. A szüret

alkalmával minden elkülönítés nélkül fehéret feketével, épet a rothad-
al összevegyít. A szőlőt puttonban hordják a sajtolóházba, hol meg-
nuszolják, s kádban jó erős, de ritkás zsákban kitiporják, a létől meg-
zabadult malátát közönséges sajtóban lehetőleg kizsákmányolják.

Némely helyen a közelebbi években az újabb szerkezetű Vidacs-
éle vas-sajtók is kelendősegre találtak.

Vörös bor készítéssel ritka helyen foglalkoznak. Kezelése ősi
zokás szerint következő: a szőlő megmuszoltan nyílt kádakba jó, s a
zajosabb erjedés lefolytaig 14 napig így marad. A gondos gazda az ily
kádakat be szokta földni hordófenékkal, vagy legalább is gyékénnyel,
vagy lepedővel, hogy légy vagy pók, s több hasonnemű fertőzéstől
megvédje, az erjedésbe hozott zuzott szőlőt naponkint lapáttal megfor-
gatván utóbb kitiporják és kisajtolják, s végre a tiszta levét hordóba
öltik. Ez az eddig rendszeren dívott eljárás.

Legújabb időben egyes szőlőtermelők a sokkal természetesebb és
olszerűbb francia modort követik, u. i. a fekete szőlőnek bogyóit sod-
ony-rostán át kádba morzsolják, a kézben tartott kocsányt vagy csut-
cát pedig kidobják, a kitiport szemekből nyert malátát a szűrt musttal
együtt ugyanazon egy hordóba töltik. A zajos és csendes erjedésre
5—8 hetet engedvén, a mustot lefejtik, és a malátát zsákban ismét
cinyomván, ha a mennyiség megérdemli, a még benmaradt mustot
ajtó által vonják ki. Hogy ezen eljárás minden borra nézve legcél-
szerűbb, az már abból is világos, mivel a szőlőszem héjának belső
alain és husos részében sok cukor van, mely semmiféle tiprás vagy saj-
olás által teljesen ki nem vonható, és csakis forrás által alkohollá vál-
oztatva nyerhető ki.

A szőlődezsma megváltása után, a nép saját érdeke tekin-
etéből a megyei hatóság rendelkezik a szüret időre nézve; csakhogy
örvényeink lazulása az engedetlenséget tán sehol sem idézte elő nagyobb
értékben, mint épen e téren.

Nem hiányzanak a műveltebb osztályban sem egyesek, kik a
hatóság beavatkozását a szüretelési idő meghatározására nézve a vagyons-
zezelési szabadság sérelmének hirdetik, meg nem gondolván, miszerint
az általános kora szüret egész hegyláncolatok kárával történik.

Egy elhibázott szüretelés nagy időre vissza vetheti legjobb hír-
szen állott elsőrendű szőlőhegyeinket is a kereskedő világ előtt.

Ha a kiskoruak vagyona felett a törvény intézkedése folytán a
hatóság kötelessége örködni, vajjon nem indokolt-e ezen örködés azon
szellemileg kiskoruakra nézve, kik a kora szüret által nemcsak maguk-
nak, de szőlőbirtokos társaiknak is az időelőtti kényszerült szürettel

alig felszámítható kárt és veszteséget okoznak, és így rendes gazdaszaktunknak érzékeny hátrányára vannak?

Az országgyűlés elodázhatlan teendői közé méltán számítjuk egy szigorú mezőrendőrségi törvény létrehozatalát, mely a megváltozott viszonyokat tekintetbe véve, oly intézkedést léptessen életbe, hogy a közérdeknek megfelelőleg buzgó törekvésű szőlőseink hazafüaggályai a szüret idejére nézve teljesen megszűnjenek.

Az előtt a bordézsmajogú uraságok a korai szüret és egyéb viszszaélések kikerülése végett maguk rendelkeztek, s ezáltal a rendszereti nép jólétét is biztosították. Egy ilyenmü rendeletre akadtunk a nagybaráti hegyközségnek 1713-ik év óta fennlevő jegyzőkönyvében, mely „Hiradás“ cím alatt 1822-ben a pannonhalmi főapátság által az illető közönséghez intéztetett, s melyből néhány pontot ide igtatunk:

„A község előljárói, hegymenterei tartoznak annak idejében, valamint eddig szokásban volt, úgy jövendőben is a község nevében a földes uraságnál a szüretelés végett jelentést tenni, és erre engedélynyerni.“

„Hogy a bornak jósága, következésképen becse megmaradjon, s tőpött szőlőszedés, annál inkább vidékieknek annak eladása tilalmaztatik.“

„Hogy az okok és alkalmatosságok a borok megrontásában elmelékeltessenek, tilalmaztatik a felesleg való csiger.“

Egy másik „parancsolat“ 1822-ből ezeket mondja:

„A tőkék között az őszibarackfákon kívül gyümölcsfákat nem szabad nevelni, a két, három esztendősz gyümölcsfák a szőlők között kivettessenek, és szilvásba, avagy a hol helye van, oda ültetessenek, a régi öreg fákon kívül.“

Az ugynevezett hegyi artikulások maiglan is megvannak, de hogy a jó rendből sok elpárolgott, azt sajnosan tapasztaljuk.

Valamint országszerte, úgy a győri hegyekben is a szőlőfajok szertelen vegyülete szerepel. Az olvasó némi tájékozásául közöljük a nagybaráti hegyben található szőlőfajokat, melyek többé-kevésbbé a többi hegyekben is habár olykor más néven előfordulnak. Fehérek: makra, szalai, gyöngy, szőke, gróf, zöld, tők, német, bogdányi, budai, denka, dávid, szagos, gorozlár, zsiros-levelü, zöldkadarka, zöld kecske-csecső, fehérbajor, sárgabajor, törökbajor, zierfandl, barátköntös, termékeny, zöldlampért, muskotál, nagyságos, kishamvas, matyó, lengyelbajor, fehérkadarka, váci, juh fark, hárslevelü, sárfehér, églevelü, ludtalpu, többféle chasselas, vékonynyaku, zöldmuskotál, spanyol mazsola, ballagár, petrezselem, rajnai riesling, alexandriai szagos.

Feketék: makra, csóka, zierfandl, budai, burgundi, szalai, or, szagos, denka, kökény, izabella, kecskececsü, lampért, váci, gyos, vastaglevelü, kadarka-jóféle, cigánykadarka.

Vörösek: váci, dinka, muskotál, kecskececsü, dávid, boros, bákor, tunipiros, somszőlő, vörösbaggár, tramini.

A szőlők tenyészéletét illetőleg utalunk azon érdekes adatra, melyek a „megye éghajlata“ című fejezetben vannak tanulságos ppé összeállítva.

Győrmegeye szőlőszeti viszonyainak általános ismertetése után tetlen még egy körülményt elhallgatnunk. Értjük borászati szemntből ama nem helyeselhető szokást, miszerint a győri főhegylánat szegényebb sorsu birtokosai, a mint csak a szőlő félérettségre verdik, termésüket adagunkint hordják a győri piacra.

Ez természetesen a szüretig tőkén maradt silányabb fürtök terméek, illetőleg minőségének rovására történik. De közvetve nem csely ártalmára van ez azoknak is, kik termésök értékét előleges eladotással nem csonkítják, mert a kereskedő ezek jó borának árát is, a ir előbb eladott silány borok szerint szabja meg.

Sajátságos, hogy hegyeinkben ó bort a termesztő osztálynál az ak kivételével, csak is a legritkább esetben lehet találni. A főbb gyekről a győriek, a többbit a rába-, tó- és szigetköziek szokták gyobb részt elhordani.

Mintahogy azonban az érdekllett hegység szegénységének szőlőjén vül egyáltalán semmije sincs, melyből szükségéit fedezhesse, főleg nyári gyümölcsessel sem bővelkedik, — épen nem csodálhatjuk, hogy kosarazás annyira vérebe ment.

Mi az ily mostoha körülmények közt lévőeknek azt tanácsolnók, rgassák fel szőlőtalajuk egy részét 2½ láb mélységre, s ültessék azt a legválogatottabb csemege szőlőkkel, p. o. chasselas legkitünőbb hér és vörös fajaival, izabella, sárga selyem s korán érő szagos mustállokkal, ezek keményebb természetüknél fogva, a szállítást könnyen kiállják. S minthogy ezek s több más kitünő fajok az ingyencek igényát teljesen kielégítik, számíthatnak rá, hogy a bécsi gyümölcsusok helyben fölkeresik mosolygó fürtjeiket.

Feladatunk lévén a győrmegeyei szőlőszetnek részrehajlatlan hű tjját adni, ugy hiszszük, ha már az árnyoldalok festésében nem fukarodtunk, kötelességünk ama pontokat is feltüntetni, melyek eléggé elzik, hogy habár megyénk minden hegyben nem bővelkedik is minta szőlőkkel, képes mégis felmutatni az újabb korból oly haladást, mely

kedvezőbb talaju és fekvésű szőlőhegyeinket a legszebb jövővel méltá kecsegteti.

A csornai prépostság nagybaráti és a győri káptalan nyuli szőlőleiben a soros művelést már rég idők óta alkalmazzák. Az első holdas szép fekvésű szőlőjének alját közel 20 év óta szüret után bal hátra kapáltatja, hogy a téli fagy ellen megóvja, de meg azon indokból is, hogy a tavaszi fakadást késleltethesse s így a késő tavaszi fagyok ellen magát biztosítsa.

A prépostság mitsem von el a kellő megmunkáltatástól. A folytonos bujtásokon kívül a soványabb részeket rendszeren trágyáztatja, és arányos termésnek mégis ritkán örvend. 1834-ik évben elszürt 120 akót, azóta a jobb esztendőben alig bírt annak felére emelkedni. 1871-ben 700 akóig termett, s a múlt évben csak 101 akót szüretelt. Másokéhoz képest kedvezőbb termésre volt kilátás, de a 3 ízben jött jégeső nagyon is kivette a dézmát. E szőlőnek is megvan a közös hibája, a kitünő fajok közt u. i. még maig is találhatók kiirtásra méltók, s a tán 200 éves ültetvény nem volt még kivágva, s a föld felforgatás után újra ültetve.

Ujabb időben a győrvidéki gazdasági egyesület szőlőszeti szakosztálya hivatása érzetében az elméleti téren ügyekvék irányadóul fellépett. „Öszinte tanácsok“ című füzetkéjében előadta az okszeri szőlőkezelés szabályait, a szőlőültetéstől a szüretig bezárólag, s függelékben a szőlőiskola, bujtás-, homlítás-, döntés és venyige-trágyakészítésmódját.*)

Az említett szakosztály 1862-ik évben sept. hó 22-én Tényőn 23-án Nagybarátin, 24-én Nyulon rendezett a közel hegybeliek által szőlőkiállítást, mely alkalommal megmagyarázá a szőlőtenyésztés végcélját, s ennek elérhetése végett előadta az okszerű szőlőkezelés lényegesebb fogásait.

A kiállított 58-féle szőlő közül főnnebb érintett elvek nyomán az összesereglett szőlőtermelő közönség, fehérekből: a risling, zöldlampért zala, szigeti, mások szerint zafner, zierfandl, sárfehér, gyöngy és : nem szagos muskotál fajokat találta kitünőknek, s így tenyésztésre legalkalmasabbaknak; vörösekben: a lampért és szilváni; feketékből: a karai és récei mellett nyilatkozott kedvezőleg a vélemény. Élénk színekkel festé a rendező osztály annak szükségességét, hogy a közönség csakis az érintett fajok tenyésztésére szorítkozzék, mely bizonyára első lépés leendő az okszerű haladás terén.

*) Nem sértjük szerző ónga szerénységét, ha főlemlítjük, miszerint az „Öszinte tanácsok“ ugyancsak az ő szakavatott tollából folytak. Szerk.

Tartozásunkat véljük az ügy iránt leróni, ha idejegyezzük azon éveket, melyekhez a korszerű haladás érdeme fűződik.

Matkovics Jánost illeti meg az elsőség, ki Kis-Pécen 9 holdnyi területet felforgattatván a legjelesebb fajokkal ültetett be.

Szabó Kálmán a nagy-écsi hegyben szőlejét sorba vette, s egy jó szét rajnai rieslinggel ültetetté be; borának értékét még inkább emeli francia modoru késő szüretelés.

Dorner Ede Fel-Pécen lengeti évek óta a haladás zászlóját. Ő volt az első, ki szőlejét rostán lemorzsoltatá, a franciák rendszerét utánozva a must lenyálkázását foganatosítá, s az így megtisztult mustot láté a malátára.

Nyuli hegyben a győri káptalan jó kezelésű szőlejen kívül soros szőlőket rendeztek: Saári Miklós, Michl, Zechmeister és Labekné. Kis-urátiban Lederer Zsigmond 2 tábla soros szőleje a jelesebbek közé sorolandó, egyike burgundival, másika gyöngyszőlővel van beültetve, — ültetését a Viczay grófi családnak köszöni.

A közel szomszédságban Dr. Argay István rigolirozott földre — szintén sorban — kitünő fajokat ültetett.

A pannonthalmi főapátság több helyütt képviseli a haladó elemet; szőlői közt mindenekelőtt említést érdemel a mintegy 5 holdas jól rendezett tényői szőlős, melyben a legnemesebb kazai, kadarka, budai és fekete szala adják ama zamatos vörös bort, mely széles körben jó nevet nyert ki magának.

A főapátság ügyes eljárása a tényői hegyközségre évek óta igen jó hatással volt; ezen hegyben ama fajtarkaság ellenére, mely a győri egyeket annyira jellemzi, főleg a fehér és fekete szala, vinter gyöngy, föld lampért, sárféher és balatoni legkitünőbb jóságú fajok szerepelnek; ezért is a fehér tényői bor szintén ritkítja párvját. Kis-Écsen 18 holdnyi területe van szőlővel beültetve. E helyen bámulatos türelem kívántatik szőlőszethez; hiteles jegyzetek szerint 25 év alatt tavaszi fagy miatt termés 20-szor semmisült meg. Az ültetés vegyes fajokkal soros; s egyetlen fa sem látható a nagy kiterjedésű szőlőtáblákban. — Jelenleg már a fajok elkülönötítése is meg van kezdve.

Említést érdemel még Pannonthalmán a kálvária mellett fekvő Loszpodár nevű 3 holdas szőlő.

Kajáron a bakonybéli apátság ugynevezett kotyori szőlejében árkány Miklós apát rendszeres soros szőlőt hozott létre. A kloster-uburgi híres szőlőiskolából szerzett burgundi, német, tramini, mustóalzaszagos, olasz és rajnai riesling, oportó fajokat mind külön táblákba

ültetette. Ezeken kívül kísérlet végett többféle jó fajú tőkével en szőleje értékét. A példa vonzeréjét igazolja ama 9 birtokos eljárás kik jóféle fajokkal szintén soros szőlőt hoztak létre.

Csanaki hegyben a győrvárosiak által vásárlott szép fekvő hegyeken a legnemesebb versenyt látjuk. Kitűnnek e téren: Perl Dániel, Nagy Endre, Lehner Ferenc, Egerváry József, Reichard mások.

Ménfőn Bezerédy Kálmán osztja az okszerű szőlőművelésre az általános tanácsokat, utasításokat a nép érdekében. Lippich László az új birtokosok egyike, szőleje egy részét felforgattatván, helyére a legvértékesebb fajokat ülteté.

Pázmándi hegyben legszabályosabban művelt szőlő a régi Ros házy-féle, melynek völgyében volt Horváth Endre pázmándi plebánosn az „Árpád“ hősköltemény koszorus szerzőjének pihenője. Itt látogatott őt az egykoru tudósok: Guzmics, Döbrentei Gábor, kinek neve az almafán ezen versben lett megörökítve. „Gábor fája vagyok, nevet Döbrentey adta.“ *)

A győrmegyei szőlőhegyek nagyrészének kedvező fekvését, talajminőségét, és a teljes öntudatra ébredt egyes birtokosok szilárd törekvését tekintve, — a szőlőszeti iparágnak lehetetlen szép jövőt nem jósolnunk. Hogy azonban jogosult reményünket a jövő mielőbb virágzó jóléttel igazolja, erre elsőben is kívánatosnak tartjuk, hogy a munkások iskolákban úgy, mint a felnőttek előtt világos modorban gyakorlati utmutatás kíséretében adassanak elő a szőlő- és pincekezelés módjai. Hazánk productív hivatása nemcsak megérdemli, de követeli, hogy a kormányunk figyelmére méltassa. Ily egyetemes érdek jog tart számot országos támogatásra.

A szőlőszet és borászat ügyének emelkedése tekintetéből elégszám nem ajálhatjuk, hogy a szőlőbirtokosok ez ügygyel foglalkozó lapojárassanak, és ezeket ernyédetlen szorgalommal tanulmányozzák. N

*) Nem akartunk az érdekes sorok fonalába vágni, de a mulasztás vé nélkül még sem tehetnők, hogy a szerkesztői toll jogával élve, ne pótoljuk a hézagot, melyet szerző ő maga a sorok között hagyott akkor, midőn saját népszerűségéből kifeledé a haladás zászlóvivői közül. Annál szivesebben pótolju mulasztást, mert ő nsága mint a győrvideki gazd. egyesület szőlőszet-borászati oszlyának lelkes elnöke nem csak az egyesület és az érdekllett megyéket kötelezte hál buzgó tevékenységével, de mint ezen iparágaknak avatottja és szenvedélyes műve. a gyakorlati és irodalmi téren egyaránt széles körben a legjobb nevet vívtamagának.

tartjuk ez alkalommal fölöslegesnek a Dr. Encz F. által szerkesztett „Borászati füzetek“-et az érdeklettek pártolásába ajánlani. Ha ily szaklapok megszerzése egyesek pénzerejét felülmulná, álljanak össze többen, hogy legalább is minden bortermő községben egy példány járjon.

Ha valahol, ugy e téren nagy szükség van az apostoli buzgalomra, melyet az elfogult embertárs iránt ápolt önzetlen jóakarát szövétneke vezessen. A tiszta szándék és úgyszeretet nemes öntudata acélozza az emberbaráti keblet, s nem engedi, hogy az a hideg közöny vagy félreértés göröngyein megtörjön. Megyénk nem panaszkodhatik a természet mostohaságáról, csak kitartó akarat kell, s fölfakad számára a jólét üde forrása!

II.

Áttérünk a szőlőműveléssel rokon gyümölcs-tenyésztésre. A győri hegyek — az uri osztály birtokait kivéve — mindmegannyi gyümölcsfatelepek. Ugy látszik amint a régiiek telköket borággal teleltüzelék, legott gyümölcsfácskakkal is tarkíták, s utódaik e szokást nagyon sok helyen fenntartják elannyira, hogy a szőlőhegyek gyümölcs-erdő gyanánt tűnnek fel.

A szőlőtáblákon kívül a hegyaljak és lapok gyümölcsfákkal vannak beültetve.

A régi gyümölcsösök — némi eltéréssel — következőket tartalmazák: piros és fekete hólyagos és oltott meggy, nyári, vaj és téli körtefajok, kajszin és őszi barack, pogácsa, ordas, fontos, gyengesavanyu, tót, vas, és többféle jelentéktelen édes alma, dió, ringló, hosszú és dobzó szilvafélék; sok helven az oltott, savanykás, befőzésre igen alkalmas nagyobb-féle fekete édes szedret termő számócafákat is nagyban tenyésztik, de nem mindenüt egyenlő sikerrel.

Állítólag a cseresnye képezi a győrmegyei hegyek nevezetes terményét; annyi áll, hogy a pátkai cseresnye, nevezetesen a a hosszukás szemű fekete duránci kitünő tulajdonsága, hogy nem fergesedik meg. — E nemből legszebb és legdusabban termő fa Spicz er Leopold szőlőjében található. A nyalkai hegyben is igen otthonos e gyümölcs.

A csanaki hegyben megterem minden gyümölcs; kiválóan mégis majdnem ápolás nélkül díszlik és bőven terem a kajszin barack. Ennek kivitele oly nagy mérvű, hogy érés alkalmával a bécsi kofák bevásárlói hét számra ott tartózkodnak. Az oltott meggy is gazdag terméssel szokta jutalmazni gondozóját.

Kajár főleg a diótermelésben érdemel említést. A katolikus tanodának kezdetleges gyümölcs-faiskoláját jóval tulszárnyalja a bakonybéli apátságnak ugynevezett Sárkány-majorbéli ritka válogatott faju gyümölcsfa-iskolája, mely emelkedését kiválóan Fridrich K. urodalmi kasznár buzgó tevékenységének köszöni. Néhány évtized óta az egész megyében emelkedő nyomai mutatkoznak az előbb nélkülözött nemesebb téli alma, nagy választéku körte és egyéb nemesített gyümölcsfák versenyzésének.

A gyümölcsstenyésztés barátai régibb mulasztásukat helyrehozandók, messze vidékek sőt Németország kitünőbb faiskoláiból vetik meg alapját szép gyümölcsöseinek, s ma már megyeszerte több faiskolát mutathatunk fel.

Első helyen említjük Péér községnek két holdnál nagyobb kiterjedésű faiskoláját, melynek kezelésére a község szakavatott egyént tart saját költségén. — A nemrég létesült gyümölcsfaiskolából máris mintegy 4000 darab oltványt osztott ki a község saját tagjai között. Bizonyára utánzásra érdemes példa.

A főhegyvonalon mentében majd minden községben leküzdék már a gyümölcs-faiskola kezdeményezésének nehézségeit. Nyul községnek faiskolája két holdra terjed, mely azonban eddigelé kevés eredményt mutatott fel. A kisbaráti faiskola nedves talaja miatt céljának meg nem felelhetvén, mult őszzsel a község más alkalmas helyet jelelt ki számára. Az iskolatanítónak saját kertjében mintegy 600 nemesített fácskája van. Az écsi község faiskolája 1000 □^o területen fekszik, két izben 800 darab gyümölcsfa osztatott ki a lakosság között. A mult évben 200 db. oltvány 30 krjával, s 500 db. vadonc 12 krjával árusíttatván el, az előljáróság a bevett jövedelmet egészen a község pénztárába helyezte; nem helyeselhetjük az előljáróság ezen intézkedését, mert amaz ártatlan jövedelemből a tanító fáradságának jutalmaztatása mellett a többi részt az iskola felszerelésére és a gyümölcsfatenyésztésben kitünő gyermekek ösztöndíjazására kellene fordítani.

Csana községnek is jutott tagosztály alkalmával 800 □^o terület gyümölcs-faiskolára, de alkalmas kezelő hiányában e térség mindeddig nem használtatott rendeltetésére. Bády Izidor lelkész a község becsületét megmentendő, saját házi kertjében kezdett faiskolát létrehozni, egy itcére való alma vagy körte magot vetvén el. Habár földje igen hálátlan, mégis sikerült példájával a nép figyelmét felébreszteni, s benne a gyümölcsfák iránt kiméletet, becsületet kelteni. Mintegy 600 többnyire alma és körte oltványt nevelvén, ebből kertjében 166 darabot 5-ös rendszerben ültetett el; a többit helybelieknek és vidékieknek elárusítván, 100

bot a helybeli iskolához kertjének, a fönmaradt 50 db. vadoncait pedig község faiskolájának adván át, ebben a rendes fakezelést megintotta.

Csekély kivétellel ma már az egész megye területén kisebb-agyobb élénkséget lehet tapasztalni valláskülönbség nélkül a községeknek adott faiskolák kezelése körül. Mint kitünőbbek említést érdekelnek Rárón, Héderváron és Rétiben a virágzó gyümölcsfa-iskolák. A két utóbbinak kezelői a m. kormány 50 ftos jutalmában is részesültek. Csóny községben a győri káptalan tagosztály alkalmával gyümölcsfa-iskola létesítésére a falu tövében 2 hold földet ajándékozott, a fanemesítésendőit pedig Németh Péter urod. tisztartó vállalta magára, kinek gyszeretete és buzgalma eddig is szép eredményeket mutat fel; u. i. a térség nagyrészét vadoncokkal beültetvén, már is 1000 db. rusított el, és pedig a helybelieknek a rendes árak felén. Az oltványok s szemzések száma megközelíti a 4000-et.

A nagybaráti iskola részére adott fél hold területű gyümölcsfa-iskolából is kerülnek ki évenként szép oltványok.

Szándékosan hagytuk utóljára a nagybaráti katolikus községi anodának $\frac{1}{2}$ holdnyi gyümölcsfaiskoláját főleg azon okból, hogy kimutathassuk, mily áldásos tevékenységet fejthetnek ki a szerényebb állású gyűneek is, kik minden idejüket az emberiség érdekében iparkodnak értékesíteni. De szóljon helyettünk „A Népkertész“ m. évi 6-ik száma, melyben Lukácsy S. ezeket írja: „Közelebről meg kell ismerni Horváth István nagybaráti kath. lelkész urat a hazai közönségnek, tán akad még széles ez országban követője.“ A nevezet lelkész u. i. szabad idejét a fakezelése alatt levő faiskola előnyére fordítja, a nagyobb gyermekeket anyai gyengédséggel a gyümölcsfák nemesítésére, ültetésére s a fák minden további gondozására oktatja. Faiskolájában számos kitünő változatban van az alma, körte, cseresznye, meggy, sárga és francia barack, hosszú és gömbölyű oltott szilva, dió és savanyu szeder képviselve.

A csekély térségről, — melynek talaja épen nem a legkedvezőbb, 1859-óta 10,000 db. nemesített fácskát adott el; darabját 11—25 krjával.

A megrendelések 5 megyéből érkeznek. Igy gyűjtögetett össze a gondos lelkész mintegy 1000 ftot, melyet részben temploma, részben iskolája előnyére fordított. Áldásos működése a község határán túl is kihat; oda adja legszebbfáit, hogy a gyümölcsstenyésztést a legszegényebb emberrel is megkedveltesse.

A faiskolát ujabban 500 □ öllel bővítette, ezt ismét vadoncokkal rögtön beültette, ezeket nemesítgeti és szaporítja, és valláskülönbség

nélkül már eddig a legszebb fácskából a nagybarátiak között birtok aránylag kiosztott 1400 oltványt. Szerencsés község, mely ily önzetlen emberbaráti keblet mondhat magáénak.

E sokoldalú érdemek méltánylásául a megyei bizottmány és gazdasági egyesület 1870-ben 100 ft. jutalmat ajánlott fel egyhangulán azon összegből, melyet a m. kormány a gyümölcsstenyésztés emeléséért a megye rendelkezése alá bocsátott. De a lelkész a kitüntetést meleg szívvel vakban megköszönvén, kijelenti hogy valamint eddig községe és a vidék érdekének előmozdításaért küzdött, úgy ez lesz jövőre is törekvés és a részére megszavazott jutalmat nem fogadja el, hanem a községben faiskola alaptökéjének nevelésére alapítványkép átengedi olyképp, hogy a tökének kamatja évenként a fatenyésztés körül legtöbb szorgalmat és ügyességet tanúsító fiúnak ösztöndíjjal adassék ki.

E nemeskeblű önzetlen emberbaráti ajánlat kétszeres értékű emelte a különben is kiküzdött érdemet. A gazdasági egyesület teljes méltánylásának kifejezéseül a lelkészt 1873 év elején tartott tisztújítási gyűlésén egyhangulán tiszteletbeli alelnökének kiáltotta ki.

A gyümölcsstenyésztés terén nem csekély érdemmel bír I. János haszonbérli Pátkán, ki a községnek szép gyümölcsfa-iskolát maga részére pedig 4000 darabból álló gyümölcsöst teremtett. Pénzét senkinek, de szép szóért és barátságért mindenkinek legkészségesebben szolgál. Ha pedig szó nélkül emelnék ki fácskákat a tolvaj kezek, ez sem sokat törődik, mert, ugymond, a gyümölcsészetet így is előmozdítja.

A gyümölcsstenyésztés ügyének előmozdítására nem csekély befolyást gyakorol továbbá a győrvidéki gazdasági egyesület, saját telkére szaporított fácskák jutányos elárúsításával *); közreműködésének kelte tulajdonitanuk, hogy Győrmege területén néhány év óta mindegyik tehetősebb birtokosnál a különféle fajú nemesített gyümölcsfácskák meglepő mennyiségben találhatók.

A hely szűke nem engedi, hogy részletekbe bocsátkozunk, elég legyen csupán a kitünőbb gyümölcsösöket kerületenkint felsorolnunk.

Győrött a kerttulajdonosok vetélkednek a válogatottabb gyümölcsfácskák beszerzésében. Egyebek közt Zichy Ottó gr. szabadhegyi kertjéről sok tekintetből, de főleg az őszibarackfáknak francia izlésű redélyzeteért és ritka fajú faiskolájért érdemel figyelmet.

Szigetközben Sina báró Rárón, Torkos Móric Révfaluban bírál ki a kitünő faiskolával; az előbbié 50 holdra terjed, ennek egyrésze újabb

*) Utalunk e tekintetben az egyesületnek fennebb adott ismertetésére.

telepítvény, többnyire mind nemes téli fajokkal; a gyümölcs nagyrészt árverés útján értékesítetik, vagy Bécsben és Győrött adatik el.

Töközben Földváry Miklós ötvenévi és Szabó Kálmán péterházi gyümölcsösöseit említjük. Sokorói járásban: a csanaki hegyben joggal említendőek mindazok, kikről az okszerű szőlőkezelés miatt már emlékezünk; nagy türelmet kelle kifejteniök főleg azon okból, mert az ujonan ültetett fácskák sok helyüt hamar eltünedeznek; egy okszerű intézkedés azonban ennek véget vetett, a győri piacra u. i. senki sem vihet gyümölcsfácskákat eladás végett a község előjáróságának bizonyítványa nélkül. Ezzel a tolvajlás ösztöne megszerezte tetemesen lehűtetett.

Kitünő gyümölcsösökkel bírnak még özvegy Bay Antalné és Zámory Adolf Téthen, Goda Lajos szemerei birtokán.

Pusztai járásban különösen ki kell emelnünk a főapátságnak Pannonhalma keleti lejtőjén és egy szelid völgyelésben elterülő parkját, melyben a gyönyörű fekvés párosítva van a műgond változatos termékeivel. Az 55 hold területű kertnek fele angol modorban parkszerűen, míg másik fele a gyümölcsstenyésztésre van berendezve. A nemrég emelt üvegház mellett gazdag faiskola teremti elő a gyümölcs és egyéb fák évi szaporítását. Külön telepeket képeznek az alma, szilva, barack, meggy, dió, gesztenye és egyéb csoportok. Dacára azon vízhiánynak, melyben e vidék általában, névszerint pedig az emelkedettebb fekvésű helyek szenvednek, — néhány év alatt a kert fejlődése oly hatalmas lendületet vett, hogy Pannonhalmának megtekintésre méltó egyéb érdekességei között méltán foglal helyet.

Lehetetlen föl nem jegyeznünk még ama körülményeket is, melyek a gyümölcsstenyésztés emelkedésére kétségtelenül nagy befolyással leendnek. A győrvidéki gazdasági egyesület u. i. megengedi, hogy a győri főgymnásium növendékei felügyelet alatt az egylet kertjét látogathassák, a fácskák kezelésének begyakorlása végett.

A katolikus tanító-képezde növendékei, a mint a tavaszi munka megindul, hetenkint kétszer gyakorlati utmutatást nyernek a helyszínen az egyesületi kertész által; téli hónapokban ugyanő tart szakelőadásokat az intézet helyiségében; az előadó kertészt a megyés püspök ur díjazza, ki mint a műkertészetnek különösen hő pártolója, hogy papjai a gyümölcsstenyésztés terén a népnek szakavatott oktatói lehessenek, úgy intézkedik, miszerint növendékei saját kertjökben nyáron át Horváth István nagybaráti plébánostól nyerjenek oktatást, téli hónapokban pedig a kertészet elméleti oldaláról hallgatnak előadásokat.

Vajha a papnövendékek országszerte ily gyakorlati utmutatást nyerhetnének; hivatásuk keretében bizonyára mindezt a nép roppant hasznára kamatoztathatnák.

Hogy a megyében a gyümölcsfatermesztés általános virágzásnak örvendhessen, addig is, — míg országos törvény fog intézkedni, a megyei hatóság erélyes fellépése kívánatik arra nézve, hogy a gyümölcsfaiskola részére kiadott terület eredeti rendeltetésére fordíttassék, az iskolaszék pedig gondoskodjék, hogy mindkét nembeli növendékek a gyümölcsfatermesztés elméleti és gyakorlati előadásaiban résztessenek.

A legszigorubb intézkedést kell továbbá hangsúlyoznunk, és sürgetnünk arra nézve, hogy kényszeríttessék minden birtokos és bérlő március végeig minden fáról a hernyófészkeket és hernyótojásgyűrűket összeszedetni és biztos helyen elégettetni. Azon kívül tavasszal és nyár folytán a fákon és bokrokron mutatkozó hernyók és ezek hálói azonnal leszedendők és elpusztítandók.

Mi az életről merített szomorú tapasztalatok nyomán kockáztattuk indítványunkat azon erős hitben, miszerint egy hatályos országos törvény létrejöttéig ily hatósági rendelet szigorú végrehajtásával nemcsak a fennálló gyümölcsösök fognak emelkedni, de hinni merjük hogy az eddig közönbösnek mutatkozott birtokosok is gazdag gyümölcsstermesztés reménye által az ősi tértelenségből felrázatván, rendszeres gyümölcsösök alakítását elengedhetlen hazafiai kötelmeik közé számítandják.

Borászat.

Bierbauer Lipóttól.

Hogy a bor vegyi természetébe tekinthessünk, nem elegendő csupán a kész bort vegyelemezni, de szükséges, hogy annak alkatrészeit az egyes átmeneti korszakokban is — mustkorától egészen az érettségig — vegyelemezzük. A bornak vegytani oldala akkor tárul fel előttünk egész teljességében, ha képesek vagyunk az alkatrészeket nemcsak minőségileg, de mennyiségileg is meghatározni, és ha borainkat éveken át minden fejlődési korszakában újból vegy-vizsgálat alá vetjük.

Az idő rövidsége nem engedé, hogy borainkban mindazon alkatrészeket meghatározhattuk volna, melyekhez az elemző vegytan már megadta a kulcsot, s melyek kisebb-nagyobb mérvben mind érdekesek a végre, hogy belőlük a bornak tüzetes képét állíthassuk össze. De ha mindent nem is, meghatároztuk legalább azon lényegesebb alkatrészeket, melyek a bornak gyakorlati értékét alkotják. Mindezt a következő táblázatba állítottuk össze.

A termés helye, éve	Fajsúly, 15.5° C. mellett	Borszesz fajsúlya 15.5° C. m.	Borszesz-tartalom súly %-ban	Szabad sav, egy literben *) gramm	Borkő, egy literben gramm	Extract, 100 köbcentiméterben gramm	Hamu **) 100 köbcentiméterben gr.	Termelő tulajdonos
Écsi, 1856	0.9948	0.98658	8.06	6.2	2.5	1.66	0.089	Szabó Kálmán.
Kis-Baráti, 1860 .	0.9945	0.98562	8.77	5.5	2.55	1.92	0.237	Lederer Simon.
Kis-Baráti vör. 1860)	0.9930	0.98419	9.78	6.8	1.54	3.93	—	"
Tényői, 1863 . . .	0.9952	0.98584	8.62	6.4	2.6	2.32	2.116	Szilágyi Gáspár.
Écsi, 1868	0.9930	0.98478	9.31	5.6	3.9	1.97	0.032	Szabó Kálmán.
Nyuli, 1868	0.9919	0.98366	10.16	5.2	1.9	2.695	0.341	id. Zechmeiszter József.
Téthi, 1868	0.9938	0.98639	8.20	6.2	2.2	2.16	0.024	Névtelen.
Nagy-Baráti, 1868	0.9973	0.98333	10.54	8.1	3.93	3.88	0.888	Csornai prépostság.
Kis-Écsi, 1869 . . .	0.9954	0.98833	6.89	5.8	2.8	1.8	—	Pannonh. főapátság.
Nagy-Baráti, 1869	0.9916	0.98181	11.77	6.7	2.8	1.645	0.17	Csornai prépostság.
Tényői vörös, 1869	0.9935	0.98499	9.20	5.4	4.3	1.8	0.236	Pannonh. főapátság.
Kis-Écsi, 1870 . . .	0.9969	0.98994	5.83	7.1	3.22	1.79	—	" "
Tényői vörös, 1870	0.9961	0.98610	8.41	6.3	4.3	2.96	—	" "
Téthi, 1871	0.9946	0.98801	7.09	7.05	2.2	0.985	0.175	Névtelen.
Szt-Mártoni, 1871	0.9954	0.98864	6.69	5.9	2.8	1.753	0.142	Pann főap. (Hoszpodár)
Tényői, 1871	0.9946	0.98797	7.09	7.3	3.9	1.85	0.171	Bándy Imre.
Kis-Baráti, 1872 .	0.9915	0.98505	9.20	5.7	2.95	1.95	2.001	Lederer Simon.
Kis-Baráti vör. 1872)	0.9939	0.98366	10.16	5.3	2.8	2.555	0.222	" "
Kis-Écsi, 1872 . . .	0.9953	0.98295	10.91	5.5	2.4	2.47	0.081	Pannonh. főapátság.
Gyarmathi, 1872 . .	0.9981	0.98699	7.85	7.25	3.4	1.663	—	Névtelen.
Szt-Mártoni, 1872	0.9951	0.98087	12.46	6.1	3.2	4.02	0.373	Pann. főap. (Hoszpod.)
Nagy-Baráti, 1872	0.9929	0.98397	9.92	6.2	4.45	2.34	0.9527	Csornai prépostság.
Nyuli, 1872	0.9924	0.98407	9.85	4.35	2.85	1.965	1.235	id. Zechmeiszter József.
Tényői vörös, 1872	0.9954	0.98512	9.12	7.95	2.6	2.645	0.301	Pannonh. főapátság.
Tényői, 1872	0.9951	0.98765	7.37	6.3	3.2	1.495	—	Bándy Imre.
Tényői, 1872	0.9931	0.98505	9.12	5.4	3.15	1.485	0.092	Világi György.

A lényeges alkatrészek ezen rovatos összeállítására már magába zárja az utmutatást is arra nézve, mennyiben elégedhetünk meg bora-inkkal, és mennyiben igénylik ezek a szakavatott segílyt. De még sem tartjuk fölöslegesnek ez alkalommal egyes alkatrészekre némi megjegyzést tenni.

Jóllehet a bornak értékét nem szabjuk feltétlenül ennek borszesztartalmához, de jóságát mégis bizonyos borszeszmennyiségtől feltételezzük. Eltekintve a borszesz azon szerepétől, melynél fogva egyrésztől a bornak tüztét adja, másrészt lényegesen befoly a zamatot alkotó

*) A szabad savat és borkövet egy-egy literre határozta meg és grammokban fejezem ki, ami körülbelül a szokásos ezredrész (‰ pro mille) meghatározásnak felel meg

**) E nevezet alá az ásványi részek, u. m. haméleg, mész, vilsav összegét foglalom.

äthernemek képződésére; — csupán azt emeljük ki, hogy a bornak szabadsav tartalma kevésbé hat az izre, ha az kellő mennyiségű borszeszszel van párosítva. Világos példa erre a kis-écsi 1870-iki, melynek borszesztartalma 5.83% szabad sava pedig 7.1‰, míg az 1872-ki tényői vörösnek borszesztartalma 9.12%, szabad sava pedig 7.95%, és az előbbi mégis jóval savanyúbbnak tetszik ez utóbbinál, mivel csekély szesztartalma nem fõdi kellően a sav hatását.

Ez csupán az izre vonatkozik; de nem kevésbé fontos a szesznek szerepe a bor tartósságára; sokféle betegség ellen biztosítanók borainkat, ha ezeket kellő borszesz tartalomra emelnék. Mindez a magasabb borszesztartalom előnyös vagy éppen szükséges volta mellett bizonyít.

A borszesztartalom fokozatai szerint gyengének mondjuk a bort, ha szesztartalma 5 suly % alatt áll, szeszestnek, ha 5—10 suly %, és erősnek, ha ezen fölül áll szesztartalma; ez utóbbit csak a déli tartományok termékeiben pl. madeirai, xeresi stb. találjuk.

Egybehasonlítás tekintetéből néhány hírneves bor szesztartalmát adjuk e kis táblázatban suly százalékokban;

Bordeauxi st. Nikolas	7.99 ‰
Celtingi	5.83 „
Egri	7.16 „
Grinzingi	9.27 „
Hebroni	14.66 „
Hattenheimi	8.55 „
Somlói	9.99 „
Tokaji	12.54 „

Bizonyos mennyiségű szabad savval minden bornak kell birnia, mivel ez adja a bornak kellemes savanykás ízét. A jó borok savtartalma 5.5- és 6.4 pro mille közt fekszik; és megyénk borai e tekintetben átlag véve megütik a mértéket. A kellőnél csekélyebb savtartalom egyiknél sem fordul elő, de igen is előfordul néhányánál a tulság. Kellő összhangzatot mutat fel sav és szesztartalom között az 1868-ik és 1872-ik évi termés, míg éppen nem kielégítő ezen alkatrészek viszonya 1871-ben.

Minden bor tartalmaz ecetsavat is; keletkezése elkerülhetlen, a mennyiben physikai lehetetlenség oly nagy mennyiségű folyadékok kezelésénél a levegő hozzájárulását teljesen meggátolni. Következő négy borban találtam meg az ecetsavat:

Nagybaráti 1872	3.5 pro mille
Nyuli 1872	3.2 „ „
Tényői, főapátsági 1872	5.6 „ „
Tényői, Világiféle 1872	5.5 „ „

Ha az ecetsav mennyisége nem tulságos, ugy ez a bornak előnyére állik, mivel egy sav sem izlik oly kellemesen, mint épen az ecetsav; eszközli továbbá az ecetsavas äther képződését, mely kiváló kellemes; elevenítő zamattal bír. Az ecetsav legszélső határát Neszler 3.5 ‰-re teszi, melyen túl mennie nem szabad; mennyiben felelnek meg elemzett boraink e kivánalomnak, az idézett néhány példából kiolvasható.

A borkő nem gyakorol káros befolyást a bor izére; a pincék renesz hőmérséke mellett tartalmazhatnak 2.5 pro mille borkövet. A magasabb borkőtartalom pincéink magas hőfokától keletkezhetik. Már üvegükben savanyu boroknál annak kiválasztása lehűtés által részben előnyössé válhatik.

Kierjedt boroknál az extract-tartalom nem nagy és ritkán emelkedik 4‰-on túl. Igen erős boroknál nagyobb, mivel a nagy borszesztartalom az erjedést előbb beszünteti, mielőtt még minden cukor felomlott volna; ily körülmények közt 10‰-ról 20‰-ra is emelkedhetik; y esetek azonban már a rendes és megengedhető állapot keretén kívül esnek.

A rendes mérvben képviselt extract anyagok összege a bor jóására és izére igen nagy befolyással van; a borok megszámlálhatlan ülféleségét a talaj, szőlőfaj, és év összeműködésével épen az extract nyagok alkotják.

Mi csupán az eredményt állítottuk össze rövid foglatba; a melyben dívó borkezelés módozatait illetőleg utalunk a megelőző („Szövművelés“) cikknek ide vonatkozó részére.

Szolgáljon e néhány vonásban nyujtott kép arra, hogy borkezelésünket szigoru átvizsgálás alá vetve, kiküszöböljük mindazt, a mi lehet egy százados szokásban, átörökölt hagyományban gyökerezik, de a tudomány által el van ítélve, és karoljuk fel azt, a mit a vegytan mint e kérdésben egyedül hivatott szaktudomány saját előnyünkre okadálva nyujt.

• E r d é s z e t.

Strobl Sándortól.

A megye erdészete átalában.

Természeti és területi viszonyok.

Győrmegeye erdőségei nagyrészt annak déli részén Ravazdtól Nagy-Barátig nyuló dombláncolaton és az ezzel két oldalról párhuzamosan haladó (sokorói és szt.-mártoni) dombláncolaton terülnek el.

Nagyobb csoport erdőrészek láthatók még a Nagy-Duna mentén, névszerint ennek szigetein és balpartján; a jobbpart aránylag csak kely erdőterülettel bír.

Elszigetelt kisebb erdőterületek vannak továbbá a sokoróalja járásban: Csikvánd, Gyarmat, Téth és Gyömöre közelében, — Móróhidán a Rába és Marcaltól kerítve, — a Rába jobbpartján Babóth és Szt.-Mihály között végre Enese és Rába-Patona között. E területek átnézetét illetőleg utalunk a jelen műhöz csatolt térképre.

Az említett három dombláncolat lejtői jobbára lépcsőzetesek helyenkint meredek, nagyobb kiterjedésű fensíkokkal; és a Bakony aljának végágazatai nagyobb részt mélyen fekvő laza homokkő alréteggel bírnak és a harmadkori képződményhez tartoznak. Az erdőség egy-egy pontjainak az ádriai tenger színétől mért magassága a „Hegyesrajz“ rovatában volt adva.

A megye többi része az özönképződményhez tartozik, és nagyobb részben áradvány síkság, melyet a Nagy- és Kis-Duna, Rába, Rábca és Marcal folyók majdnem minden évben elöntenek, minek következtében egyedül a nyár- és fűz alkalmas a tenyésztésre.

Az éghajlati viszonyok tüzetes adatait az illető rovat tárja fel. Mi csupán általánosságban szorítkozunk néhány pontra.

E vidék éghajlata fekvéséhez és magasságához képest enyhénel mondható; a tél hidege ritkán tart február végén túl. A késői fagyok és a jégesők valamint égháborúk a ritkább esetek közé tartoznak.

E megye éghajlatának sajátosságaihoz tartoznak még az éjszakai nyugoti és délkeleti heves és tartós szelek is, melyek nem kis részben járulnak a talaj szikkasztásához. De egyrészt az éjszakai nyugoti hűlés, másrészt a vizenyős helyeknek kipárolgásai az éjszakai és nyugoti részt éghajlatilag meglehetősen mérséklék.

Az eső mennyisége és gyakorisága részben az erdők ritka állománya miatt itt is a tartós légáramlások irányától függ. A nyugoti szelek rendszeresen esőt hoznak, míg az éjszakai és déliek mellett szárazság uralkodik.

A talaj a vizek mentén leginkább áramlási, részint zátony-homok részint agyagos homok a futóhomokig való átmenetekkel, és imitt-ammott szikes részekkel. Egyébütt, nevezetesen a 3 dombláncolat erdőségeiben erőteljes homokos agyag létezik. A talaj szerint e terület fanemei is különbözők s 3 fő részre osztályozhatók:

az áramlási talaj fő fanemei a zátony homokon és szikes részekben: kopár fűz, éger és szilfa; az agyagos homokban a futóhomokig: rezgő és ezüst nyár váltakozva, és kevés — mintegy 20 év óta telepít-

att akáca-fa; a legnagyobb kiterjedésü déli rész homokos agyagtalan pedig a cser, kocsányos és kocsánytalan tölgyek uralkodók.

Megemlítendő, hogy az akác megyénk talaját igen kedveli, és annak szaporítása buja növésénél úgy, mint sokféle alkalmazásánál fogva igen ajálható; a túlevelüek közül csak kisebb csoportokban találjuk a özönséges erdei fenyőt (*Pinus silvestris*), leginkább a déli dombláncotokon, melynek fája ritka rosthálózatánál fogva gazdasági célokra nem igen alkalmazható, és ez okból ha csak általa talaj javítást nem bízunk, fája miatt annak ültetése nem ajálható. Cserjék közül szorvályosan előfordul a mogoró, húsos som, veres gyűrű, csere gelegonya, arju tövis, benge, tövis kökény, sóska borbolya, vesszős fagyal, csíkos ecskerágó, az ostormén bangita, és a kutya-benge; a gyalog fenyő, oróka a déli dombláncotokon a cserjék között tul uralkodó, és sok elyen átgazolhatlan sűrűséget képez.

A termőhelyi viszonyok a földminőség- és fekvéshez képest zintén 3 fő különiségre oszlanak. A Dunamellék és Duna szigeteinek de ligeti földje az első és legjobb termőhelyet képezi, a másodikat a éli rész homokos agyag dombláncolatainak tölgyesei, a harmadikat edig az elszórt szíkes és futóhomok talaj alkotják. E talajok közül az -ső (míg nem ármentesíttetik) és a 3-ik feltétlen erdőtalajnak nevezetű; míg a 2-ik résznek nem csekély kiterjedésü fennsíkjai mezőgazasági használatra is kitünően alkalmasak.

Hogy erdeinknek is vannak ellenségei, azt mindenki természetesen fogja találni. Legnagyobb ellenségéről — az emberről később fogok övebben megemlékezni, most csak az elemek és egyéb állatok káros chatását óhajtom jelezni. Hótörés, zuzmora által a télen át lombtalan llabok keveset szoktak szenvedni. A késői fagyok és a nyári szárazág, forróság gyakran meghiusítják a makk- és gubacshoz kötött reméyeket.

A vad épen nem okoz semmi kárt erdeinknek, mert az ember gyanacsak gondoskodott arról, hogy az valami tulságosan el ne szaporadjék; de még inkább gondoskodott az 1872-ik évi vadásztörvény! (?) az erdőt tehát az ember után leginkább az erdei rovarok serege ombolja. Ezek között a *Phalena bombix dispar*, *Phalena bombix hrysorhae* és a *Phalena bombix processionea* hernyói néha oly tömegesen mutatkoznak, hogy a lombnak még utolsó izét is felfalják, és így az letű év fanövekvését de sőt a makkra és gubacsra való kilátást is megiusítják, és az erdei legelőt is élvezhetlenné teszik, mert oly erdőből, melyet azok elleptek a szüntelenül potyogó hulladék és gyulasztó szűrű ernyő miatt minden egyéb állat távozni ügyekszik.

Kisebb feltűnéssel, de annál behatóbban működik a *Cezambia heros* és *Bostricus monografus*, melyek láthatlan hatalommal döntik meg a legóriásabb tölgyeket, apró, de halálos szúrásokkal szakítván meg a nedvkeringést; és a kisebb-nagyobb fúrlyukak töméntelen sokasága nemcsak életétől, de használhatóságának legjövédelmesebb részétől is megfosztja a tölgyfákat; mert ezek sem dongának, sem deszkának többé nem valók. Az erdő tenyésztőnek nem csekély bosszúságot okoznak az ugynevezett szántó-kukacok az ültetvény gyökereinek elrágása — és cserebogarak a nővirág megsemmisítése által.

Az 1858-ban végzett adókataster felmérés 21843 hold és 26 □ ö erdőterületet mutat ki, mely azonban jelenleg 16860 holdra csökkent s így a tényleges erdőterület az összes termő térnek (l. a mezőgazdaságnál) csak 7%-kát teszi. Ez valóban csekély tér, ha meggondoljuk hogy a megyének 103637 lakosa van, s a szőlőművelés is nem csekély fát igényel.

Ha mindjárt az erdő állomány ezen leszállítása nemzetgazdasátszerűen talán igazolható lenne is azzal, hogy a kiirtott erdőterületet mezőgazdasági célokra előnyösebben voltak fordíthatók, mégis erdőpusztítás jellegét viseli az, mivel a megyének a jelenlegi erdőállományával 50,000 holdra tehető feltétlen erdőtalaja van, melyből tényleg csak 33.6% erdő, míg 66.4% valódi rendeltetésétől idegen célra van fordítva, s ennyiben inproductiv, holott az aránylagos költséggel productiv is lehetne, mi által a futóhomok terjedése akadályoztatnék, ehhez járulna azon haszon is, hogy az erdőtérsegek az egész megye kiterjedésén szabályszerűleg oszolnának el, míg az most éppen ott nem bí semmi erdő-állományal, hol a legkiterjedtebb feltétlen erdőtalaj van.

A birtokviszonyt illetőleg: legterjedelmesebb rész a pannonhalmi főapátság erdőállománya, mely a községi erdők leszállítására 7091 holdat tesz. Viczay Héder gr. 3000 cat. hold, Eszterházy Pál gr. 1196 cat. hold, vallás alapítvány 828 c. h., pápóci prépostság 479 cat. hold, győri káptalan 90 hold, csornai prépostság 60 c. h., községek és egyes földbirtokosok 416 holdat bírnak, mely utóbbi erdő-álladék csekély kivétellel a hazaszerte ismert községi erdők siralmas állapotában teng.

Erdőkezelés.

Erdőgazdaságunk hiányosságát eléggé jelzi már azon két körülmény is, mely szerint különben is csekély erdőterületünk 15 év alatt 5043 holddal kevesbedett, és még 33200 holdnyi oly terület áll fa nélkül, mely csupán és egyedül erdőtalajt képez. De nagy hiba továbbá :

Íszerütlen erdőkezelés, melynek egyik szerencsétlen mütéte a tövátás. A dunamenti berektalajon lévő lágyfaerdők kivételével a szárazabb talajon fekvő tulnyomó erdőségek sarjtermő képessége a többzör eszközlött törevágatással már annyira ki van merítve, hogy azok z elmulasztott magról növés miatt nemcsak ritka álladékokat képezek, de az elvénuilt tósarjból keletkezett erdőség évi fanövekvése távolól sem közelíti meg azon arányt, melyhez rendes kezelés mellett a alaj termőképessége reményt nyujtana. Az erdők ezen siralmas állatának nagy részben oka a tulságos és korai birkalegeltetés, melyet gyes birtokosok a nyári szárazság alkalmával elég könnyelműen megngednek, meg sem gondolván, mennyire tönkre teszi a birkanyáj a yenge pagonyokat.

Nem kisebb mértékben oka az erdő pusztulásának a lopások által örtént károsítás.

Ismertem szép kiterjedésű erdőtért, mely a legjobb korban volt, melyet egyedül azért kellett kiirtani, mert a körülfekvő falvak lakóinak pusztítása ellen nem volt megvédhető.

Ily megrögzött visszaélések ellenében az egyes helyeken alkalmazott egerélyesebb fellépések is csak nagy nehezen mutathattak fel kellő sikert. Örömmel hiszszük, hogy a bíróságok újabb szervezése szintén zetemesen meg fogja könnyíteni a birtokjog szentségének megvédését.

Győrmegeye erdőségei részint mint szálerdők, részint mint sarjerdők kezeltetnek; a közép-erdőgazdaság nincs gyakorlatban. És pedig a szálerdő üzem-mód leginkább a megye déli negyedében lévő cser- és tölgyerdőknél, míg a sarjerdő üzem-mód a duna-menti berektalajon és homokterületeken lévő lágyfa valamint az akáca erdőknél van alkalmazásban.

A vízmelléki áramlási területeken a fűzfa álladékok rendszeren 5 évi időközönként botoltatnak, a zátonyok fűzesei pedig mint vesszősök kezeltetnek, és birtokosának nem kis jövedelmet nyujtanak.

E rendszeresebb gazdálkodás azonban leginkább csak a nagyobb urodalmakban névszerint a szálerdő-üzem a pannonhalmi főapátságnal és a vallásalapítványnál honos; a magánosok és községek a legelőtér megtartása miatt erdejöket szálalva használják, a mennyiben a különböző célokra alkalmas legszebb szálfák kivágatnak, a szakadatlan legeltetés minden újbóltást (Verjüngung) lehetetlenné tesz, és így az erdő csakhamar végenyészetre jut.

A forgási időszak a szálerdő-üzemnél 80 év, míg a sarjerdő-üzemnél a tölgy, cser és szilfát illetőleg 40—60 év, akácnál 25, lágyfánál 20, fűzesbotlosoknál 5—6 év.

A kevés számú zárt állaboknál a vigályítási forda időszaka szálerdőnél 10, sarjerdőnél 6 évre terjed.

A szálfaterdők újbólioltása nagyrészt magvágatokban történik, m. által a vágástér feljóbóltása a sürűen meghagyott makkfák makkhullatása által természetesen uton váratik, míg a fennmaradt ligetek maggal vagy csemetével beültetnek.

A ritka állabok feljóbóltása ott — hol a talaj fekvése és minősége azt megengedi (vagyis hol a talaj mezőgazdasági célokra is alkalmas, így leginkább a főapátság erdejében) mezőfaterenyésztés után (Baumfeldwirthschaft) eszközöltetik, mi abban áll, hogy a vágástér tuskóstól kiirtatik, és 2—3 évig kapa-növény termelésre használatik; az így megtisztított földbe makktermő években egy öltávolságú sorokban zsinór után kapával huzott barázdákban makkot rozs közé elvetünk, vagy pedig gyökeres csemetéket tiszta földbe ültetünk; a sorok között eső tér mindaddig kapáltatik kukorica vagy burgonya-termeléssel, míg ez a felnött fák beárnyékolása miatt többé nem eszközölhető.

Művelés által a termőképesség fokokint emelkedik ugyannyira, hogy az akácnál már a 2-ik évben, a kőrifánál a 4-ik a cser- és tölgyfánál az 5-ik évben minden további földművelés fölösleges és védnövény ültetés szükségtelen, mivel a felnött ültetvény annyira megerősödött, hogy zsengekori ápolásra nincs többé szüksége.

A sarjerdő-üzemnél szokás a vágási területen 20—30 lépésnyi távolságban egyes makkfákat meghagyni, hogy ezek a vágás területét maggal bevessék, a következő letarolással pedig kivágnak és fiatalabbak által helyettesítetnek. Erdőbirtokosaink közül többen egyszerűen beérik azzal, hogy az említett erdészeti szabályokhoz mereven alkalmazkodnak, anélkül hogy utánna néznének, vajjon nem szükséges-e a vágási területen javítás, ültetés vagy vetés által segíteni.

E mulasztásnak tulajdonítandó, hogy erdeink most már egész kiterjedésökben magról felújítandók, mivel azok tövei a többször eszközöltött törevágatás által sarj képességökben tökéletesen kimerültek.

Könnyebb a felújítás vízmentí lágýfa erdőknel, hol a könnyen messze repülő mag a vízárral lerakodik, úgy hogy nem ritkán látni egészen ujonnan keletkezett zátonyokat, melyek minden művelés nélkül két év alatt átgázolhatlan sürű füzesekké alakulnak.

Az említett üzem-módok általában véve érvényesek megyénkre, de e mellett vannak egyes területek, melyeket e módokkal fenntartani, vagy épen nevelni lehetetlen. Többi között csak a bönyi közbirtokosság erdejét említem fel, mely 665 hold kiterjedésű és feltétlen erdő-

alaj, s mely közeledő elpusztulásával a szomszédos vidékre futó romkjával veszélyes leendő. Ezen erdőtér egyesek között akként osztott fel, hogy igen sok birtokos van, kinek 5—10 dbban van erdeje, le ezek mindegyike csak 3—4 lépés szélesen és 4—600 öl hosszan nyúlik el. Ily szűk határok közé szorított apró területeket valóban lehetetlen megvédeni a külbántalmazások ellen.

Ily széthasogatott erdőterületek továbbá a téthi közbirtokosság, a szent-iváni, tényői és écsi községek erdői is, melyeknek megsemmisülése nagyobb részben természetszerűleg bizonyos, jóllehet hogy nagyobb részt birói zár alatt állnak.

Átalán sajnálattal kell elmondanunk, hogy megyénk csekély erdősegei csak fele részben részesülnek kellő kezelésben.

Végre néhány szót az erdészeti személyzetről. E pontot illetőleg Győrmegyében is mint egyebütt korszerű intézmények csak akkor léptek életbe, midőn egyrészt az erdősegek szűkebb térre szorításával, más részről a fokozatosan emelkedő fogyasztással az árak gyorsan felszöktek, mi az illető birtokosokat azon öntudatra ébreszté, hogy ezen gazdasági ág is kiemelendő valahára ős állapotából.

Az erdők célszerű kezelését illető intézkedések azonban megyénkben még meglehetősen kezdetlegesek, s eddig csak is a pannonhalmi főapátság, Viczay gróf, a vallásalapítvány és Eszterházy Pál gróf uradalmaiban léptek foganatba. A pannonhalmi főapátságról alább külön fogunk emlékezni; Viczay gróf erdejében 1 fővadász, 2 körvadász, 1 alvadász, és 3 erdőkerülő, — a vallásalapítványnál 1 erdőmester vezetése alatt 1 pagony alerdész és 1 erdőőr, — Eszterházy grófnál 1 főerdész vezetése alatt 1 erdész és 2 erdőőr, — végre a bakonybéli apátsághoz tartozó kajári erdőben 1 gazdatiszt felügyelete alatt 1 erdész és 1 erdőőr viszi a kezelést.

Az erdők használata.

A fának legnagyobb része tüzelésre szolgál, habár egyes álladékok minőségökhöz képest kis mennyiségű hasznofát is adnak. A tüzelőfa hasáb hossza 3 láb, az ugynevezett erdei ölnek magassága 5, hossza 12—14' a nagyobb birtokosoknál, mert a kisebb birtokosok nem igen vágnak fát ölbe, és a szükségletöket szabálytalanul szétdarabolt fával fedezik.

A vágott fa osztályozása a helyszínén csak felületesen, utóbb a raktárban tüzetesebben történik és pedig következőleg u. m:

a vágásokban cser-, tölgy-, gyertyán-, félkemény- és lágyfahasáb, ugyanannyi féle dorong-, kemény és félkemény- és lágyfa

csök és kevert botfa; az így megválogatott hasábfát a raktárba eg keresztrakással 7' magasra, a dorongfa, csök és botfát pedig 3' 3" magasra, 12' hosszúra karó közé rakják.

A haszonfa végére számozó kerékkal ütik annak számát; a vágásba vissza maradt 1" átmérőjű galyfát a favágók rakásokba szedik és olcsó áron kapják, a vágástérről pedig a legkisebb forgács is eltávolítatik; az erdő ritkásain, hol az ujbolítás erdei mezőgazdaság segítségével lehetséges, a fák tövestől irtatnak ki; a kiásott tuskó 6"-nyi fáva részint $\frac{2}{3}$ -részben, részint pedig egészen munkabér fejében átengedtetik, vagy pedig annak betudásával az ölfa vágóbér alább szállíttatil Favágóbér hasábfáért ölenkint 60 kr. — 1 frt. 40 kr., szálfáért köb lábankint 1—1 $\frac{1}{2}$ kr.

Az erdőművelési napszám az idő, táj és munka nehézsége szerint 20—80 kr.

Mi a makktermést illeti, a megye déli részén fekvő cser- és tölgy erdőkben tett észleletek szerint, minden 10—15 évben teljes, minden 6—8-ik évben közép és minden 3—4 évben csekély a makktermés, míg a gubacstermés jelentéktelen.

Az erdei mellék-haszonvételt képezi a terjedelmes erdei legelő melyet részint a haszonbérlők, részint a tulajdonosok marhái járnak.

Fatermés, fogyasztás és forgalom.

Erdőségeinket már ismertetésünk elején 3 csoportra osztottuk, u. m.:

1. a vízmenti talajra, melynek területe 31,600 hold, fordája 20 év,

2. a déli részek homokos agyag-talajára, melynek területe 968 hold, fordája 80 év, és

3. az elszórt szikes és futóhomoktalajra, melynek területe 401 hold, fordája 25 év.

Ezen erdők évi fatermése, illetőleg tényleges évi favágása összesen 7255 szabály-ölet tesz. Tekintve a megyének népességét és kiterjedt szőlőművelését, évenkint 70 ezer öl tüzelő, — és 10 ezer öl szerszán és épületfára van szüksége, melybe azonban a vasuti építkezéssel nincsenek beszámítva. E szerint a megye évenkint 62,745 öl tüzelő és 10 ezer öl épületfa behozatalát igényli. A 80 ezer öl évi szükséglete a népség számához viszonyítva, minden egyénre évenkint 0.758 köböl esik, mely csekély szám azon körülményben találja megfejtését, miszerint Győrvárosa jelentékeny mérvben használ póttüzelő anyagokat, például coaksot és kőszén; hozzá járul továbbá azon körülmény is, hogy

mi csupán erdei terményekről szólunk, míg a mezőségen termett sor-
 ákat, valamint a szőlőkből és szalmából nyert tüzelő szereket tekinte-
 ten kívül hagytuk.

Érdekes továbbá azt is kimutatni, hogy erdeink okszerű kezelés
 és használat mellett mily évi termést szolgáltatnának.

Az 1-ső osztályu erdők 3160 holdnyi területe 20 évi forda mellett
 a Feistmantl-féle termési tábla szerint évenként 1,5 szabály-öl átlag
 növedéket ad; a 2-ik osztály 9584 holdjának évi átlag növedéke 80 éves
 forda mellett 0.7 szabály-ölet tesz; a harmadik pedig, melynek térsége
 4016 hold, 25 éves forda mellett 1 szabály-ölet ad.

Tekintetbe véve továbbá, hogy az első osztály termése szabály-
 szerű állapotban legalább is 10%, a másodiké 25%, a harmadiké pedig
 5% szerszám és épületfát fog szolgáltatni: az erdőknek alaposan vár-
 ható termése ekként áll:

	szerszám és épületfa	tüzelőfa	összesen
1-ső osztály	474 ⁰	4266 ⁰	4740 ⁰
2-ik osztály	1694,7	5084,3	6779
3-ik osztály	200,8	3815,2	4016
és gyéritések útján nyerhető	—	1000	1000
Összesen: 2369,5⁰	14165,5⁰	16535⁰	

A jelenlegi termés tehát gondos kezelés és használat mellett 7255
 ölről 16535 öltre fokozható. Tekintve továbbá, hogy 33140 holdra tehető
 feltétlen erdőtalaj áll jelenleg fa nélkül, mely befásíttatása esetében
 holdankint legalább 0.7 ölet — tehát összesen 23198 öl fát szintén
 adna; így megyénk fatermelése 7255 ölről 39733 öltre, tehát a jelennek
 5-szörösére emelhető. Bizonyára nem csekély tényező egy megye anyagi
 jólétének kérdésében, mely-megérdemli a komoly utánnézést!

Összeállítottuk továbbá a megszerezhető adatok nyomán a megye
 fakereskedelmének képét; e szerint évenként a megyébe jó:

	szerszámfa	tüzelőfa	összesen
Bakonyból tengelyen	1000*)	28500	29500
Egyéb helyekről vizen	—	20500	20500
Komáromból vizen	8500	—	8500
Osztrák Weithofenből vizen	500	—	500
Veszprém- és Vas megyéből vaspályán	—	13745	13745
Összesen: 10000	62745	72745	

*) Kizárólag tölgy és bükkfa, mely mint padló, szegláb, villa, lapát, taliga
 stb. jön be.

Mivel a bakonyaljai fenyő épületfának nem használható, ez okból a megye szükségletét a Győr városban fennálló 4 fakereskedésből fedezi melyeknek évi forgalma következő :

26,000	tutajfa	5—12 ⁰	hossz	3—10"	középerősség,
400,000	deszka	1 ¹ / ₂ —3 ⁰	"	2 ¹ / ₄ —12 ¹ / ₄ "	"
350,000	léc	2—2 ¹ / ₂ ⁰	"	4 ¹ / ₄ —5 ¹ / ₄ "	"
4,500,000	zsindely	(tót)		17 ¹ / ₁₈ "	"
5,500,000	"	(ausztriai)		15 ¹ / ₁₆ "	"
250,000	szőlőkaró				

és 8,000 köbláb bakonyi tölgyfa, mely anyagok összege 900,000 köblábra tehető.

Állandó tűzifakereskedésnek csak Lucenbacher Pál faraktára nevezhető, mely körülbelül 2500 ölet ad el évenként; a többi 4—5 kisebb fakereskedő, a vasuti udvaron lévő eladással együtt szintén annyit adhat el. A város vagyonosabb lakói faszükségletüket már május hóban szokták egyenesen a termelőtől beszerezni, kik is a bevásárlott fát a városi fakertben szokták lerakatni.

A bakonyalján és a hegyek mentében lakók tűzifakereskedéssel nagy mérvben foglalkoznak, és a déli határszélen fekvő erdőségekben, de nagyobb részt a Bakonyban ölfát vásárolnak, a jobb minőségű fát hasámba vágják, a dorong- és galyfát pedig csillének (18" hosszúra hasogatott és szalmakötéllal összekötött gyújtófa) felapritják és legtöbnyire egy lovas vagy két szamaras kocsijokkal Győr város utcáit „fát vegyenek!” kiáltásokkal bebarangolva árulják.

A faszén-szükségletet kizárólag a Bakony szénégetői látják el bükkfa-szénnel.

A megyében mint első rendű téглаégetés Eszterházy Pál grófnak szerezseni téглаégetése és a győri határban 3 kisebbszerű téглаégetés érdemel említést, hol is eladásra készítették téгла. Van még jobb minőségű téглаégetés a pannonhalmi főapátság ravazdi és Viczay gróf hédervári birtokán. Van továbbá Győrött egy gyufagyár és Hetsch testvérek fakereskedő helyiségében egy gőzfürész.

Szállításra a Győr városából 3 irányban vezető vasuti vonal, a Duna, Rába és Rábca folyók és a közönséges utak szolgálnak. Az utak legnagyobb részt lehető legrosszabb állapotban vannak, s teherrel csak tartós szárazság vagy kemény téli fagy mellett járhatók. Megemlítendő, hogy a Pápán át Grácba vezető vasutvonalal a győri fakereskedők könnyebben és olcsóbban remélnék fához juthatni, mi a tűzi fánál az idén már be is következett, mert ezen irányból Veszprém- és Vasme gyéből előbbi évekhez mérve 6-szor több ölfá hozatott a piacra; de azért

mult enyhe télnek dacára is a tűzifa ára csak 2 frttal szállt alább gy ölnél.

A forgalmi árt illetőleg Győrött :

1 köbláb tölgy szerszámfa átlagos ára	— frt 95 kr.
1 „ fenyő tutajfa	— „ 48 „
1 „ „ deszka és lécz	— „ 80 „
1000 drb. puha szőlőkaró	19 „ — „
1000 „ zsidely	5 „ 80 „

1 bécsi öl cserhasábfa 19 frt.; bükk 18 frt.; tölgy 16 frt.; éger 1 frt.; puha (lomb) fa 10 frt.; cserdorongfa 16 fr.; tölgy-dorongfa 2 frt.

A vidéken pedig 1 köbláb tölgy haszonfa átlagos ára 25 kr.; szilva kőris 40 kr.; cser 20 kr.; nyár (épületfa) 12 kr. Továbbá 7 lábas öl cserhasábfa 16 frt.; tölgy 12 frt.; félkeményfa 10 frt.; puha (lomb) fa 7 frt.; cserdorong 12 frt.; tölgydorong 10 frt.; félkemény dorong 7 frt.; puha dorong 10 frt.; kemény csök 10.; félkemény csök 6 frt.; puha csök 5 frt.; kevert botfa 4 frt.

Összehasonlításként talán nem lesz érdektelen, ha az 1866. január 1-én szóló faárhirdetményt ide igtatom, mely szerint Győrött volt :

1 öl cserhasábfa 9 frt; cserdorongfa 9 frt 50 kr; tölgyhasábfa 8 frt; tölgydorongfa 7 frt. 50 kr., kevertfa 8 frt. és szilvahasáb 9 frt.

A pannonhalmi főapátság erdei.

A pannonhalmi főapátságnak a megye déli részén elterülő erdőterületei 6190 holdat tesznek és 2 erdészetre oszlanak, u. m. a ravazdira 3712, — és a jánosházira 2477 holddal.

Az uralkodó fajok a cser, kocsányos és kocsánytalan tölgy; a szilva, a gyököri tőrevágatás és a magról való felujbolítás elmulasztása miatt ezen erdők is teljesen elveszték sarjtermőképességüket; ez okból az eddig 60 éves forda-tartalommal kezelt sarjerdőt az igényeknek megfelelő gazdasági átalakítással változtatni kellett, és helyette jövőre 1/4-részben 80 éves szálerdő — és 1/4-részben 25 éves akáca sarjerdő fog állni helyébe lépni.

Hogy azonban a nagy kiterjedésű igen ritka állabok és többnyire csak kökény, gelegonya és gyalogfenyő borította és mitsem jövedelmező erdőtérek a lehető legrövidebb idő alatt jövedelmező állabokká váljanak 1869-ik évben, mint az erdőrendezés kezdetén határozatba ment, miszerint a lassu növéssű cser- és tölgyfával való kizárólagos felujbolítás helyett a gyorsnövéssű akáca tenyésztése jöjjön alkalmazásba, annál is

inkább, mivel e fa az itteni száraz termőhelyen is jól tenyészik, és már megkezdett ültetések után itélve, az erdészeti gazdaságban ne szánt fontos szerepre igen is alkalmasnak mutatkozik. Nem egy ok az az akácfatenyésztés mellett; így fája sokoldalú alkalmazásra képtöbbi között annak idejében az urodalom tetemes szőlőkaró szükségletét fődözendi; növése gyors, a rovarvilágban nem akad ellenség magszedése könnyű és olcsó, általában tenyésztetése oly biztos egyszerű, hogy e tekintetben minden egyéb fanem fölött áll.

Az erdősítés vetény és vigályvágások által történik; kivételt csak a háromtarjáni és tényői vágásterek képeznek, hol az álladék kellő zárlata és a faállomány minősége a természetes úton való felujbolítást előnyösebbé teszi. Nagyobb kiterjedésben azonban, — volt légyen az talaj már előbb is erdő vagy szántó föld vagy akár legelő, — az erdősítés az erdei mezőgazdaság segítségével létesítetik.

Az erdei mezőgazdaság segítségével nélkül az erdők újra növesztés igen nagy bajjal és sok költséggel járna, mert a sokféle gaz és gyomoly buja, hogy ez a fiatal fácskát okvetlenül elnyomná, vagy csak aránytalan költséggel volnának azok megmenthetők; és az erre fordított összeg a vágásig való kamatok kamatjával számítva, igen tetemessé nő ki magát.

Fölösleges volna e helyütt az erdei mezőgazdaság előnyeit fejtegetni, melyeket a tapasztalat már kétségen kívül helyezett. De ne hagyhatjuk említés nélkül azon körülményt, mely a már jelzett okok egyetemben szintén az említett erdőtenyésztési mód mellett nyilakozott s e körülmény abban állott, hogy a roppant kiterjedésű falopások megszüntetése érdekében a vidék vagyontalan lakóinak alkalom nyujtassék tüzelő fajok egyrészét becsületes úton megszerezhetni, s e mellett a lakosság kapás-növények termesztésére alkalmas erdőtételeket jutánybérért ideiglenesen használatba vehessen; mert így munkája után tüzelő és élelmi szerekhez jutván, nincs tiltott cselekvények elkövetésére annyira csábítva.

A kitüzött cél keresztülvitele kezdetben sok nehézségbe ütközött főleg mivel a munkás nép nem bizván a fáradságát jutalmazó természetben nagyobb szerű irtásokra nem vállalkozott; jelenleg azonban belátván azt, hogy fáradozása a tuskó és gyökérfá, nemkülönben a termés élvezetével dúsan van jutalmazva, sikerült ez átalakításra oly számos vállalkozót megnyerni, hogy 1869 óta az erdőség különböző részeiben több mint 700 hold haszontalan pusztaság változott át jó jövedelmet ígér állabokká, melyeknek jövőendő célszerű ujbolítása is biztosítottna tekinthető.

A művelési rendszer fővonásaiban következő: a tuskós, csöpötés gyöpös erdőtér részért vagy pénzhaszonbérért kiadatik a körülményekhez képest 2 vagy 3 évre, mialatt az illetők két évi kapásnövénytermeléssel az egész tért mindenféle tuskó — és gyomtól kitisztítani, öteleztetnek; ezen idő letelte után a már jól megtisztított és porhályósított szántó föld egy öl távolságu sorokban 2 láb csemetetávolsággal éves csemetékkal lesz beültetve és pedig tavasszal, vagy pedig cseres tölgyekkel ősszel, — ez esetben a sorokban egymást érő magsűrűséggel; akácmagvetés csak homokosabb talajban történik, ez is csak kisebb területen, mivel a csemete-ültetés előnyösebbnek bizonyult.

Az így ellátott tér évről évre a sorok közé ültetendő egy sor ukorica, paszuly, vagy burgonya-termelésre jutányos áron azon kötelezettséggel osztatik ki, hogy az illetők a kapásnövény ültetése, apálása és feltöltésekor mindannyiszor a fasorokat is megkapálják, és azokat a gatzól mindig tisztán tartják. Hogy pedig ezen munkálaknál a fák megsértése lehetőleg elkerültessek, a vállalkozók kötelesek minden időközben a kiveszett csemetét rá következő tavaszi ültetéssel ajátjokból ujjakkal is pótolni.

Mínthogy tapasztalás szerint a huzamosabb ideig tartó földporianyítás a fanövények kedvező növekvését jelentékenyen előmozdítja, az okból a fasorok között való termelés mindaddig tart, míg ezt a felserdült fácskák ki nem szorítják, midőn már a talaj káros begyöpösödése is elmarad.

Mivel a 2 első évben az előkészített területekkel nem rendelkezhattünk, az erdők állapota pedig mulaszthatlanul terjedelmes ültetéseket igényelt, azért oly hiányos fiatalabb álladékok, melyek nagy kiterjedések miatt csakis tökéletes irtás illetőleg kitisztogatás által voltak újbolíthatók, tökéletes irtás alá kerültek; a hol pedig a meglevő ritka tósarjak a forda-idő tartamára még reményt nyujtottak, ily több száz holdnyi tér kapával gyöpbe vágott tányérokban nagy mennyiségű makkal lőn beültetve, mely munkalat terjedelmességénél fogva csakis az urodalomnak áldozatkész elhatározásával volt foganatosítható.

Az akácfa mellett azonban a többi fanemek tenyésztése sem lett elhanyagolva, mint ezt a következő kimutatás tanúsítja.

1869—1872-ig négy év alatt elültetés alá került:

fanem	mérő	font	csemete db.
Tölgy	1552	—	57980
Szelid gesztenye .	—	4	—
Lucfenyő	—	40	17600
Fekete fenyő . . .	—	65	30400

fanem	mérő	font	csemete db.
Erdei fenyő . . .	—	65	51200
Vörös „ . . .	—	160	600
Sima „ P. Strabus —	—	20	100
Korai jávor . . .	—	250	42000
Kőris	—	—	4000
Nyír	—	—	4000
Szil	—	30	—
Fekete nyár . . .	—	—	7000
Hárs	—	120	—
Eger	—	20	—
Akác	—	3453	843000

Ebből kitűnik, hogy az 1869—1872 négy évi időközben a főapátságnak csupán csak Győrme gyében fekvő szt.-mártoni, ravazdi, écsi és tényői erdejében 1½ millió lomb és tűlevelű csemete lőn elültetve ezenkívül a szabadban is nem csekély térek vettettek be tölgygyel és kőrissel.

A mi a vetés és ültetés sikerét illeti, örömmel jelezhetjük, hogy az a megtisztított művelt földben eddig mindig biztosan megeredt, és növekvés a gyöppe kényszerített ültetéshez képest feltűnően üdéne mondható.

A nagymérvű kiültetések szükségessé teszik a terjedelmes faiskolákat; Győrme gyében 7, a szomszéd Veszprémme gyében pedig 3 faiskolája van a főapátságnak; az előbbie k ugy mint az utóbbie k 18 hold — összesen tehát 36 hold kiterjedéssel bírnak.

Az említett négy év alatt a „faiskola, erdőültetés és fenntartás készpénzkiadásai tettek: 1869-ben 1456 frt; 1870-ben 4386 frt; 1871-ben 4756 frt; 1872-ben 8105 frt; összesen 18703 frtot.

A főapátságnak a megye déli részén fekvő erdőségeiben az erdészeti teendőket 1 erdőmester vezetése alatt 1 erdő rendező, 1 segéd-tiszt, 2 pagony erdész és 14 erdőőr, — győrkerületi erdőségeiben pedig a jószágkormányzó felügyelete alatt 1 pagony erdész és 4 erdőőr végzi.

Talán szólnunk kellene még az erdőkárosításokról, oly tárgyról mely nem csupán nemzetgazdasági szempontokat, érdekeket érint érzékenyen, de a közerkölcsiség viszonyait is jellemzően világítja meg.

Nem akarunk részletekbe bocsátkozni, és csak általánosságban jegyezzük meg, miszerint a főapátság erdei sem képeztek oly területet, melyen a birtokjog szentsége kellő tiszteletnek örvendhetett volna. E tekintetben azonban a legujabb évek örvendetes emelkedést, javulást

itatnak fel, mi is lehetővé teszi, hogy elfojtsuk a mult állapotok ött érzett fájdalom hangját, és a vigasztalóbb jövő reményeinekünk.

Ipar és kereskedelem.

Dr. Pisztorý Mórtól.

Gyár- és kézműipar.

Az iparosok számáról biztos adatokat csakis az 1870-ben fogatosított népszámlálás nyújt; azonban sajnos, hogy az egyes iparakra nézve annyira általános csoportok lettek fölvéve, melyek arra zve, hogy mely iparágak vannak leginkább elterjedve a városban és egyében, semmi tájékozást nem nyújtanak. Ezen adatok szerint az arosok következő csoportokra vannak felosztva: 1. építészeti és művéteti ipar; 2. fém-, kő- és faipar; 3. vegyészeti, élelmezési és fogyasztási ipar; 4. szövő ipar; 5. bőr- és papír gyár ipar; 6. nem közvetlenül rmelőipar.

I. Építészeti és művészeti ipar. Ide soroztattak: építész, íműves, szobafeső, mázoló, cserepes; továbbá könyv- és könyomdász, nyképész, réznyomó, mintarajzoló, vésnök stb.

Ezen csoportba tartozó iparral foglalkozott Győr városában 232, megyében 278, összesen 510 egyén. Ezek közül 180 mint önálló vállalkozó és 330 munkás.

II. Fém-, kő- és faipar. Ide tartoznak; a gépészek, kocsiártók, minden szállító eszközök gyártói, arany- és ezüst-művesek, vácások, lakatosok, porcellán-, cserép-, kőedény-, tégl- és üvegyártók, ztalosok, ácsok stb.

Ezen iparágakkal foglalkozott a városban 583, a megyében 824, összesen 1407 egyén. Ezek között önálló vállalkozó volt 554.

III. Vegyészeti, élelmezési és fogyasztási ipar. Ide tartoznak kik bármiféle vegyészeti szerek előállításával, gyújtó és világító szerek készítésével, élelmi cikkek (liszt, cukor stb.) előállításával foglalkoznak, kik italok készítésével, dohánytermeléssel, s több félével foglalkoznak. Ezeknek száma volt a városban 455, a megyében 621, összesen 1076. Ezek között önálló iparos volt 462.

IV. Szövő ipar. Ide tartoznak a selyem, kender, len, gyapju, amut szövetek gyártása és azok feldolgozásával foglalkozók pl. szabók, arrónók stb. Ezen iparágakkal foglalkozott a városban 505, a megyében 889, összesen 1394 egyén; közülük 700 önálló iparos.

V. Bőr-, papir- és más ipar: u. m. nyergesek, szijgyártó vargák kesztyűsök, kártyafestők, könyvkötők, kalaposok, kefekötők, szakalaposok, kosárfonók stb. Ezeknek száma: a városban 731, a megyében 544, összesen 1275. Ezek közül 647 önálló iparos.

VI. Nem közvetlenül termelő foglalkozások, u. m. hirdetési intézet, uszoda, borbély, vendéglős, hordár stb. a városban 360, a megyében 314, összesen 674 egyén, kik közül 377 önállóan foglalkozik az iparral.

Ezen adatok szerint az összes iparosok száma: a városban 287 a megyében 3470, tehát az iparosok a városban a foglalkozással bíró népességnek 28%-át, a megyében 7%-át teszik.

Ezen kimutatás csakis az iparosok számáról ad fölvilágosítást de épen nem tünteti ki, hogy minő iparágak vannak leginkább elterjedve; erre nézve a városban kiállított iparjegyek, nemkülönböztetve városra és megyére nézve az adózási lajstromok nyújthatnak tájékoztatást.

1866-tól 1870-ig asztalosok részére 15, csizmadiák és vargák részére 59, korcsmárosok részére 84, szabók részére 32, sütők részére 1 iparjegy állított ki. Az egész győri adókerületben pedig az itáliai mérők és vendéglősök együtt közel 5000 frt. adót fizetnek, mi az adókulcs szerint 50.000 frt. jövedelemnek felel meg; a szabók 80 frt., a lábbeli készítőik 1000 frt., kávéosok 700 frt., molnárak 150 frt., sütők 4000 ft.; — 300 frtnál több adót fizetnek a gyógyszerészek, mészárosok és kovácsok; 200 frton felül az asztalosok, festők, zsákköleszöngők és varrónők, kik közé azonban — elég helytelenül — a kéjhölgyek is beszámítottak; — 100 frtnál magasabb adót fizetnek az aranyművesek, ácsok, timárok, cukrászok, divatárusnők, építésszek, hentesek, kalaposok, kádárok, kefekötők, lakatosok, bábsütők, nyomdászok, óráosok, szijgyártók, szücsök és zenészek. — Ezen iparágakat tekinthetjük tehát a városban és megyében mint olyanokat, melyek legnagyobb mértékben vannak elterjedve.

Az iparnek kisebb-nagyobb terjedtségét még a céhek és ipari társulatok, valamint ezek tagjainak számából is felismerhetjük.

A város területén lévő céhek száma 58, összesen 800 taggal; ezek a céhek csekély életrevalóságát eléggé igazolja azon körülmény, hogy némely céhnek csak egy két tagja van, legtöbb tagot számláló a varga- és csizmadiacéh (341), szabócéh (165), molnárceh (47); 20-nál több tagot számláló a fazekas-, mészáros- és asztalosceh; — 10-nél több tagot a lakatos-, kádár-, kalapos-, pék-, takács-, fekete fazekas- bádogosceh; a többi céhek még ennél is kisebb számmal bírnak, mi eléggé bizonyítja, hogy ezen céhek elszigetelt működése vajmi csekély haszonnal

et. Csodálnunk kell iparosainknak az új ipartörvénynyel szemben usított bizalmatlanságát, hogy ne mondjuk elfogultságát melynél ;va mindeddig nem alakultak át egy hatalmas ipartársulattá, mely)—1000 taggal valóban hatalmas támasza lehetne városunk iparának.

A megye területén 1872-ben volt 26 céh 1312 taggal; itt legjobban el vannak terjedve a takácsok (420), molnárok, kádárok, kovácsok, észek, szabók, pékek és mészárosok.

Az új ipartörvény szellemének megfelelő ipartársulat csak egy ezek: „győri vendéglősök, italmérők és kávéosok társulata.“ Ezen rsulat még 1846-ban keletkezett, és 1872. május hó 4-én az új iparvnynek megfelelőleg ipartársulattá alakult, egy külön takaré- és telosztálylyal, mely törvényszékileg be van jegyezve, és melynek ladata tagjait szükség esetén kölcsönökben részesíteni. Bír továbbá tegápoló és temetkezési alappal, melyről a „humanistikus intézmék“ rovatában már emlékeztünk.

Végre a favágóknak 1868-ban keletkezett testülete sem bir többé hszervezettel, hanem egészen a szabad egyesülés elvén alapszik; taginak száma 17; — főcélja a társulati tagok és ezek özvegyeinek vagy váinak segélyezése.

Dacára annak, hogy a társulási viszonyok adatai eléggé bizoítják, hogy nálunk az ipar nagyobb jelentőségre nem képes vergődni, a kis ipar tulnyomó — még sem hiányzanak városunkban egyes gyobb és a hazai ipar terén már is elismerést szerzett vállalatok; yen főleg Nagy Mihály tészta-gyára, ki is kitűnő tészta-gyártányaiért nemcsak nagyobb kiállításokon lön kitüntetve, de a hazai ar terén kifejtett buzgalmaért érdemkeresztet is nyert.

Említést érdemel továbbá Stádel Károlynak 1845 óta fennálló az gazdasági gépgyára, mely állandón egy gőzgéppel és 10—12 géddel dolgozik; rostáiért és vaskeretű járgány cséplőgépeiért 366-ban a bécsi gazdasági kiállításon 8 aranyos állami jutalomdíjat yert.

Említendő még Christen kocsigyára, mely szintén érmet yert; Kohn nagyszerű olajgyára, továbbá Neubauer Károly yufagyára, egy keményítő-, és két szodavizgyár; a ajógyárt a közlekedési eszközöknél fogjuk megismertetni; végre világító gázgyár, mely Győrnek részvényekre alapított egyetlen gyári vállalata, és 1868-ban 130 ezer ft. részvénytőkével keletkeett; a gáz-világítás összesen 150 ezer ftnyi költséggel jött létre, s naponkint 253 közlánggal és 1900 magánlánggal látja el városunkat.

A megye területén jelenleg három gyár létezik, u. m. a győzsigeti olajgyár, mely 1872-ben 60,000 mérő reptét dolgozott föl; ecet- és szeszgyár, mely évenként 2000 akó ecetet és 10,000 akó bszeszt és liqueurt készít; és végre a szigeti szesz- és sörgyár, me csak most kezdé meg működését.

Ezenkívül a megye területén a gyáriparnak még egy neme érd mel kiváló említést, — t. i. a malomipar. Győrmegye terület összesen 3 gőzmalom van; a város területén is van két gőzmalom, me azonban szünetel, a harmadik pedig jelenleg van keletkezében. Ezenfel van a megyében vízi malom 241, szélmalom 4, szárazmalom 43; összes 292 malom 346 pár örlőkővel. Az ezekben feldolgozott gabnamennyisé 369,151 osztr. mérő, miből 167,557 vm. liszt és 83000 mázsa dar korpa, hulladék stb. nyeretik.

Iparcikkeink közül a bécsi közkiállításon Bejei és Weisz lábbe készítményei, Stadel Károly gazdasági gépei, Christen hintói, Cs Sándor nyomtatványai, Nagy Mihály téstakészítményei és Neubaui Kár. gyufagyártmányai szerepeltek.

Iparunk fejlődését 1866-tól 1870-ig az évenként növekvő iparengedélyek és az ipar után fizetett jövedelmi adó igazolják. U. i. iparengedély adatott: 1866-ban 68, 1867-ben 93, 1868-ban 87, 1869-ben 91, 1870-ben 135, összesen 476.

Iparkereseti adó a kereskedelmi és tudós iparok levonás után fizettetett a győri adókerületben: 1866-ban 13,127, 1867-be 13,655, 1868-ban 13,977, 1869-ben 15,172, 1870-ben 15,622.

Kereskedelem.

Az 1870-ben foganasított népszámlálás szerint volt a kereskedelemnél a megyében:

pusztai járás:	118 vállalkozó,	1 hivatalnok,	22 munkás
sokoróaljai járás:	114 „	1 „	49 „
tó-, szigeti és csilizközi	205 „	19 „	92 „

összesen 437 vállalkozó, 21 hivatalnok, 163 munkás a városban pedig 383 vállalkozó, 55 hivatalnok, 239 munkás; kereskedelem után élő összes lakosság tehát a városban 677 személyből áll, s így a foglalkozással bíró lakosság számának 6%-a esik a kereskedelemre.

A kereskedelmi foglalkozás főnemei leginkább az adózási lajstromokból deríthetők ki; ezek szerint 1870-ben következő kereskedés foglalkozások voltak megadóztatva:

lőkereskedők	145 fttal	lőkereskedők	86 fttal
alkusok	75 „	marhakereskedők	143 „
léli gyümölcskeresk.	26 „	nürnbergi áru keresk.	414 „
lohánytőzsdék	384 „	papirkeresk.	96 „
akereskedők	386 „	posztókeresk.	213 „
gabnakereskedés	4750 „	rőfőskeresk.	691 „
gyümölcskeresk.	97 „	sertéskereskedők	834 „
ázalók	263 „	vaskereskedés	213 „
alapkereskedők	24 „	üvegkereskedés	205 „
önnyváros	78 „	vegyeskereskedés	1886 „
isztkereskedők	525 „	zsibáros	173 „
		összesen	11,817 fttal.

Ezen kimutatásból első tekintetre kitűnik, hogy az élelmi és ruháztati szükségletekkel kereskedő fajokon kívül, — melyek minden városban legnagyobb számmal fordulnak elő, — főleg a következő kereskedelmi foglalkozások vannak elterjedve, u. m. a gabna-, liszt-, ló-, marha- és sertés-kereskedés összesen 6338 ft. adóval, mi is a kereskedési adónak közel 60%-át teszi.

Az inkább iparos jellegű és csakis a helybeli fogyasztás fődőzésére szorítókozó kereskedelmi ágakon kívül tehát csakis a gabna- és narkakereskedés bír nagyobb jelentőséggel, ez okból mindenestre érdekes lesz ezekkel részletesen megismerkedni.

A mi különösen Győr város gabna-kereskedését illeti,*) ez városunkban már emlékeztet meghaladó idők óta annyira el van terjedve, hogy a város tulnyomó foglalkozását képezi. A Duna mellékágán a gőzhajóval Győrré érkező utasnak első tekintetre fel fog tűnni, hogy az egész Dunaparton egy hosszú ház-sor vonul végig, mely mindannyi egy és két emeletes, de csak a padlás ablakokhoz hasonló kis ablakokkal van ellátva; — ezen épületek mind gabnatáruk, melyek a gőzhajótól a vasuti állomásig is egész utcákat képeznek; némelyik oly díszesen van építve — főleg a Rába partján, — hogy kevés lakház van Győrött, mely vele mérkőzhetik.

Hajdan — midőn még vasutaink és más gőzerejű közlekedési eszközeink nem voltak, a nyers terményekkel való kereskedés csakis a folyamok mentében honosodhatott meg.

Ezen időben főleg Pest, Komárom, Győr és Mosony városok kereskedői versenyeztek egymással, hogy hazánk fölös gabnaterményeit

*) Győr város gabna-kereskedelmét a legújabb adatok alapján részletesen dolgoztam fel a statisztikai és nemz. közlemények számára; kiadja a m. tud. akadémia.

magtáraikba összegyűjtsék, és Ausztria nemkülönben a külföld piacár szállítsák. Komáromban azóta a gabnakereskedés csaknem egészen megszünt, Mosonyváros forgalma 3 millió mérőről 300 ezerre hanyatlott; — egyedül Győr volt képes gabnakereskedését fenntartani és Pest városával versenyre kelni; dacára annak, hogy Pest napról napra veszélyesebb versenytársrá lőn. Budának Triesttel, — a mohács-pécs-barcas vasutnak N.-Kanizsával, Triesttel és a bánáti vidékkel való összekötése mindmegannyi előnyök Budapest gabna-kereskedésére és hátrányok Győr kereskedelmére nézve. Mindennek dacára Győrváros jól szervezett gabna-kereskedése és forgalma 1865 óta épen nem csökkent sőt ellenkezőleg — emelkedett, mit az általam gyűjtött és a tud. akadémia statisztikai és nemzetgazdasági közleményeiben részletesen feldolgozott adatok eléggé bizonyítanak; mindezekből csupán a végeredményeket ígtatom ide.

	Győrbe érkezett	Győrből elszállított
1865	2.906,201 vm.	3.122,595 vm.
1866	3.682,139 „	3.729,169 „
1867	4.163,389 „	4.229,505 „
1868	4.493,363 „	4.627,797 „
1869	4.571,738 „	4.615,759 „

Öt év alatt tehát Győrré érkezett összesen 19·513·830 vmázsa, és Győrből elszállított 20·344·897 vmázsa gabona; az öt évi gabnaforgalom tehát közel 40 millió vámmázsa gabonát tett.

Az érkezett és tova szállított gabnamennyiség adatai bizonyítják, hogy a Győrré érkező összes gabnamennyiség tisztán kereskedelmi szempontból érkezik városunkba.

Ezen adatokból nemcsak Győr kiviteli gabnakereskedése, hanem a kereskedés iránya is felismerhető. Ugyanis az összes gabnamennyiség alulról érkezik, mert a győri gőzhajózási társulat hajói Győrnél feljebb nem közlekednek, a vont és evezős hajók sem mehetnek tovább, mint Győrig; innen van, hogy az egész tovaszállítást a szab. dunagőzhajózási társulat és az államvaspálya teljesíti; ezek adatai szerint pedig a egész mennyiség fölfelé Bécsnek szállítatik.

A gabna-kereskedés tárgyát túlnyomólag buza és zab képezi, úgy hogy a győri gőzhajó-társulat hajóin leginkább csak buza, az államvaspályán és dunagőzhajó-társulat hajóin buza és zab érkezik; a többi

nemekre alig esik a szállítás 10⁰/₀-a. A kereskedés tárgyát ő buza és zab a bánáti vidékről érkezik, miből érthető, mennyi nehézséggel kénytelenek kereskedőink megküzdeni, főleg enc-csatorna tisztítása és kotratása óta, mely a hajókat még több kerülő ut megtételére készteté. Valóban csodálni lehet, hogy a gabnakereskedők ennyi nehézség dacára emelni és fejleszteni tudták a gabnakereskedést, és veszedelmes vetélytársukkal Budáról kiállják a versenyt dacára annak, hogy a főváros a szállítási terheire esik.

A főváros adatainak összehasonlítása a győriekkel szintén igazolja, hogy mily jelentékeny a mi gabnakereskedésünk; ugyanis Győrben elszállított 4·200·000 vámmázsa gabona; Budáról pedig 5·200·000, — tehát csak is 1 millió vámmázásával több. Még oly években is megszerezte kereskedése számára a szükséges abnamennyiséget, midőn azt Bánátból a szűk termés miatt megkaphatta; így 1869- és 1870-ben a győri magtárakban létező gabnának legnagyobb része Szerbia- és Oláhországból jött.

Győr birtokában van mindazon vállalatoknak, melyeket egy gabnakereskedés igényel; ilyenek a győri gőzhajó-társulat, mely a gabnaszállítással foglalkozik, továbbá a „győri Lloyd“, mely igényel, hogy a gabnakereskedéssel visszaélés ne történjék, és e célraaponként saját helyiségeiben tőzsdét tart, melyben a gabnaárak általában létrejött üzletek alapján jegyeztetnek; ezenkívül a mértékadó árak támadó viszálykodások elintézése szempontjából új szerkezetű és tökéletes gabnamérő-géppel van ellátva. Ezen intézetről alább különösen fogunk szólni, valamint a győri gőzhajó-társulatról is.

Ezen kívül összefügg a győri gabnakereskedéssel:

1. A fuvarosok keresete, miután a gabna csaknem egészen a vidékről érkezik és innen vagy egyenesen a vasuti indóházhoz vagy előbb a városokba és azután a vaspályához vitetik. A Győrött létező 150 fuvaros tehát ennek köszöni létét, hasonlóképp a zsákhordók és gabnafelvitelők (vigyázók), kiknek együttes száma közel 200-ra tehető.
2. A zsákkölcsönző és zsákvarró intézetek száma 6 és összesen 40—50 embernek, többnyire nőknek nyújt állandó keresetet.
3. A magtárépületek száma hivatalos feljegyzés szerint: Győrben 14, a Ferdinándvárosban 36, a Ferencvárosban 52, az Árpádvárosban 8, a Nádorvárosban 37, összesen 147.

Ez csak az önálló magtári épületek száma; ezenfelül számos ház

van, hol vagy a padlás, vagy a földszint egy része magtárrá átalakítva, úgy hogy a magtárakban átlag legalább 4 millió mérő g helyezhető el.

4. A gabnás hajók egy része szintén győri lakosok tulajdonát képezi; összesen 31 hajó van a győriek birtokában, de a nem gabnás hajók egy nagy részének legénysége is győri, mert számos bánánál más hajó állandóan Győrré szállít, és így a legénység családja többnyire itt van letelepedve; ezek 1869-ben „győri hajós-egyletet“ alakítottak, melynek tagjai csak feddhetlen és jó erkölcsű győri hajósok lehetnek. Az egylet 250 tagot számlál, és célja: tagjait betegségben segélyezhetőleg a temetési költségeket viselni.

5. A győri gőzhajózási-társulat is egyedül a gabnakereskedésnek köszöni létét.

6. Ezenfelül városunkban a gabnakereskedők számát 250-re tekinthetjük, és így épen nem túlzott azon számítás, mely az illetők családjait is bele véve 2000-re teszi azok számát, kiknek léte a gabnakereskedéssel közvetlenül összefügg, úgy hogy Győrött minden 10-dik erdőgazdálkodó gabnakereskedés után él.

A másik fontos kereskedelmi ág a marhakereskedés ennek adataiból csak igen keveset ismerünk; az adózási lajstrom adatai szerint főleg a sertéskereskedés van elterjedve, mely hajdan Győrött nagyobb számmal lakó szerbek kezében volt, jelenleg azonban a szerbek már egészen eltűntek, és a sertéskereskedés részben a gabnakereskedéssel együttesen üzemel. A nagy számú sertésszállások is igazán ezen ág elterjedt voltát, valamint a dunagőzhajózási-társulat utolsó három évi szállításai is, melyek szerint Győrré 1870-ben 22, 1871-ben 13,011, 1872-ben 9,293 darab sertés érkezett.

A marhakereskedés terjedelmét egyrészt a helybeli husfogyasztás nagyságából, másrészt a marhavásárokról hozott marhadarabok számából lehetne leginkább megítélni,

A huszfogyasztásra nézve a mészáros-céh könyvei adnak némi világosítást; e szerint Győr városban levágatott — a 3 utolsó év átlagát véve — évenként 1800 db. ökör, 900 db. tehén, 1500 db. gőboly, 3500 db. legelő juh; Győr-Szigetben pedig 700 db. szarvasmarha, 2000 db. juh.

Mindezt leginkább kereskedők közvetítésével vásárolják a mészárosok. A vásárokról hozott marhaszám adatai hiányzanak.

Győrött főleg a lóvásárok nevezetesei, és messze vidékről lá

ak, mert Bábolna és Kis-Bér méneseinek közelsége általán nagy zással van arra, hogy megyénkben még a földművesek lovai is szépek és erősek; azonkívül az említett ménesekből kikerült lovak nagy számmal szerepelnek a győri lóvásáron. A husvéti lóvásárra a szakértők becslése szerint 2—3000 dbnál is több kerül, az a vásárra pedig a szarvasmarhák kerülnek nagy számmal. Sajnos, a vásáron kiállított szarvasmarha és lójárlatok számából sem a mennyiségre következtetést vonni. Ezen marhalevelek száma mint átlag 1200-ra tehető, de nem minden — a vásárra hozott után állítatik ki marhalevél, és a kereskedők néha 20—30, sőt darabról is egy szám alatt állítatják ki a marhalevelet, úgy hogy a tehetjük a vásárokra egy éven át érkező marhalétszámot 1000-re, melynek legnagyobb része ló-, ökör-, göboly- és tehén. A kereskedésünk általános és folytonos fejlődését végre az utolsó öt év statisztikai is bizonyítják, mert a kereskedők fizettek 1866-ban 11,166, 1867-ben 11,166, 1868-ban 11,004, 1869-ben 11,623, 1870-ben 11,623 7 frtot.

A kereskedelem kevésbé jelentékeny ágait mellőzve, említendő a kereskedés emelése céljából létező győri kereskedelmi-társulat gyűlde, mely „győri Lloyd“ cím alatt 1856-ban alakult, és a városban kibocsátott részvények útján a Széchenyi-téren lévő két emeletes ház vette meg, hol egy díszes társalgási terem létesített a teljes mellékhelyiségekkel.

A „győri Lloyd“ főcélja, hogy a kereskedőknek gyűlhelyül szolgáljon és a kereskedést és műipart közvetve úgy mint közvetlenül elősegítse. Ezen cél elérése szempontjából közvetíti a termények adásve-

Az egyesület 1872-ben megerősített alapszabályai alapján részvényes tagokból áll. Részvényes tagok azok, kik azon 830 darabos részvények birtokában vannak, melyeken a ház vásároltatott és a földszinti kávéház berendeztetett; a részvényes tagok száma jelenleg 270. A belépő tagok az általuk beszerzett vagyont, — hova a befizetéstől a társulat a kereskedelemre, főleg pedig a gabnakereskedésre a szükséges előforduló becslési ügyekre nézve mint békebiróság működik. A bejáró tagok együttesen magukat a „győri Lloyd“ szokás-jogainak alávetni, melyek a társulat a kereskedelemre, főleg pedig a gabnakereskedésre a szükséges előforduló becslési ügyekre nézve mint békebiróság működik. A bejáró tagok együttesen magukat a „győri Lloyd“ szokás-jogainak alávetni, melyek a társulat a kereskedelemre, főleg pedig a gabnakereskedésre a szükséges előforduló becslési ügyekre nézve mint békebiróság működik. A bejáró tagok együttesen magukat a „győri Lloyd“ szokás-jogainak alávetni, melyek a társulat a kereskedelemre, főleg pedig a gabnakereskedésre a szükséges előforduló becslési ügyekre nézve mint békebiróság működik.

Pénzintézetek.

A kereskedelem és ipar, de részben a mezőgazdaság előmő-
sára egyéb tényezőkön kívül főleg pénzintézeteink szolgálnak, m
a kereskedést, műipart, részben pedig a földbirtokot is a szűk
tőkével látják el. Ezen intézetek hasznos befolyását főleg azok mű-
séből ismerjük fel, melyet a következőkben óhajtunk föltün-

1. „Az első takarékpénztár“ még 1844-ben 300
100 ftos részvényt nyel alakult; ezen 30,000 ft. képezi jelenleg az in-
részvénytőkéjét, mely után az intézet — öt év átlagát véve közel 2
frt. évi tiszta jövedelmet volt képes kimutatni. Az intézet va-
az 1872. évi állapot szerint áll egy 112,000 ft. értékű házbó
künnlevő követeléseket, váltókat stb. nem számítva — közel 16
értékű részvényt papírok és 50,000 ft. értékű pénztári utalványok
kában van. A künnlevő követelésekkel együtt pedig az intézet vagy
lapota 1872-ben 2,142,814 ft. volt. Az egylet iránt táplált bizal-
folyton növekvő betételek mutatják, melyek u. i. 1866-tól 1872-ig
ezerről 2 millió fölülr emelkedtek, s melyek épen nem csökkent-
ujabban keletkezett takarékpénztár és más pénzintézetek ver-
dacára.

A pénzintézet azonfelül, hogy többrendű jó hitelű részvény-
rok tulajdonosa, — következő üzletekkel foglalkozott;

a) váltóleszámitólással; az intézet által leszámított v
értéke 1866—1872-ig 5,614,606 ft;

b) előlegezett áru értékpapírokra és értéktárgyakra 1866—18
2,478,248 ftot.

c) ingatlanokra jelzálogi hitelt nyújtott 1866—1872-ig 671,1

A győri takarékpénztár a legujabb pénzválság dacára is szik-
áll, és 100 ftos névértékű részvényei 8—900 fton kelnek.

2. A „kölsönös segélyző egylet“ 1864. év sept. 4-én
létre, és üzleti tőkéje a tagoknak 10 évre kötelezett 50 krnyi heti
téséből képződik, mely egy-egy tag részéről egy év alatt 26 frtc
év alatt 260 frtot tesz; 10 év után az egylet vagyona a tagok k
fólosztatik, addig pedig a tagok kölsönös jótállás mellett kötvény
vehetnek föl kölsönöket. Ezen egylet működése csakis ilynemű
csönzésekre szorítkozik, úgy hogy az intézet összes követelése egy-
és jelzálogosított kötvényekben fekszik.

Ezen egylet főleg a kis ipar támogatására volt igen jóté-
hatással, s így sajnálni lehet, hogy több oly adósa van, kiket a k

yelmü börzejáték tönkre tett, és így nagyobb veszteségnek néz lébe.

3. „A kereskedelmi bank“ 1868. augusztus 29-én jött létre, 1872-ben pedig alapszabályait lényegesen módosította. Eredetileg laptőkét 400,000 frtban állapította meg és 2000 db 200 frtól szóló részvényeket bocsátott ki, 1872. sept. 26-án alaptőkét 1 millió ftra emelte föl, és a részvényesek számát 3000 darabbal szaporította. Célja a keeskedelem és ipar előmozdítása rendes bank és egyéb üzletek által, mely célból következő üzletágakkal foglalkozik: 1869—1871-ig

a) Váltóleszámitolás által leszámított 11,689,902 frt értékű váltót.

b) Áru és értékpapírokra előlegeztetett 472,709 frt.

c) Bizonyos névre és legalább 100 o. é. frtról szóló pénztári utalványokat kibocsátott 5,403,100 frtig, beváltott 4,251,000 frtig.

Tiszta nyeresége 1869—1871-ig 67,144 frt volt.

4. A „Vesta“ szintén csak egyleti tagoknak ad kölcsönt, és így ez is az önszegélyzés elvén alapszik. Alakult 1870-ben. Tagja lehet minden önálló feddhetlen jellemű egyén, ki legalább egy betét fizetésére kötelezi magát, mely hetenkint 10 krból áll. Az egylet ily módon befolyt jövedelméből $\frac{19}{20}$ rész olcsó kamatra kiadatik, de csakis egyleti tagoknak, $\frac{1}{20}$ -része pedig segélypénztár létesítésére fordítatik, melyből a hibájok nélkül elszegényedett vagy szerencsétlenné lett egyleti tagok segélyeztetnek.

Az egylet saját tagjainak kölcsönzött (váltókra, jelzálogra és betéti könyvre) 1871-ben 14,171, 1872-ben 20,361 frtot.

Segélyalapja jelenleg 311 frt, és az évi tiszta nyereség, mely a betétekért osztalékkul esett, 1214 frt volt.

5. „A városi és megyei takarékpénztár“ 1871. július 1-én alakult, székhelye Győr, célja és üzletköre teljesen azonos az első győri takarékpénztáréval; alaptőkéje 100,000 frtban van megállapítva, és e célból 1000 darab 100 frtos részvényt bocsátott ki.

Egy ilynemű önszegélyző egylet létezett a megye területén Győr-Szigetben 1862-től 1872-ig; ekkor feloszlott és leginkább ennek tagjai alakították a városi és megyei takarékpénztárt, mely mindjárt az első évben létre hozott és 31,000 frttal segélyezett kebelében egy önszegélyző egyletet.

6. „A hitel és zálog intézet“ 1871-ben sept. 1-én jött létre 400000 frt. részvénytőkével, melyből 300000 frt van befizetve; egy-egy részvény névértéke 100 frt. Az intézet első évi működésének befejezése után rendkívül fényes eredményeket volt képes fölmutatni.

Az egyesület első évi működése után már tulajdon házzal bírt, és részvényesei 22% osztalékot kaptak, mi valószínűleg az 1873-ik év első hónapjaiban még inkább növelte az intézet iránt táplált bizalmat melyből fájdalom csak az újabb börzeválság ábrándította ki városunk polgárait, kiket azon intézet mélyen bevont a börzejáték üzelmeibe. Azon polgárok, kik városunkban leginkább érdekelve voltak a játékban és kiket ez csakhamar tönkre tett, nagyobb összegekkel adósai voltak ezen intézetnek. Ezenfelül az intézet maga is bizományi üzlettel, papírok adásával és vevésével foglalkozott, és innen volt óriási nagy pénzforgalma. Nem csoda tehát, ha az intézet a válság beállta után azonnal liquidálni akart, de csakhamar csődöt volt kénytelen mondani.

Az 1872-ki zárszámadás alapján összes szenvedő állapota 767,157 frtot tesz, melyre a künnlevő váltóköveteléseken felül alig van 150,000 frt fedezet, a váltók értéke pedig igen illusoriussá lett, miután a váltóleszámítolások tulnyomólag azok javára történtek, kik a börzeválság által tönkre jutottak.

7. Végre 1872. december havában jött létre 500,000 frtnyi 200 frtos részvénytőkével a kereskedelem, ipar a földművelés támogatására „az általános hitelbank“, melynek működése azonban jelenleg még ki nem mutatható.

Összes pénzügyintézetünk működésének összehasonlítására szolgáljon a következő kimutatás, mely o. é. frtokban van adva, és a Vestánál 1871-re, a hitel- és zálog-intézetnél, valamint a városi- és megyei takarékpénztárnál 1872-re, a többinél pedig 1870-re vonatkozik.

Az intézet neve	Évi nyers bevétel	Évi nyers kiadás	Évi tiszta bevétel	Évenként leszámtolt vál- tók értéke	Értékpapír, áru és értéktárgyak ra előlegezett	Pénztári jegy, utalvány és kama- tozó cheque		Betéti könyvees- kékre		Ingatlan va- gyonra betábl- zott kölcsön	Évi pénztár- forgalma	Összes ingó é ingatlan java
						kibo- csátva	beváltva	beté- tetett	kivé- tetett			
Első tak. pénz- tár	3.366,803	3.348,285	26,733	996,606	518,877	—	—	1.370,927	1,260,488	115,701	6.860,371	2.142,814
Kölcsönös se- gélyező egyesület	278,889	62,000	216,889	*198,239	—	—	—	—	—	72,750	1.045,276	nincs ki- mutatva
Kereskedelmi bank	57,415	33,490	23,924	3.701,161	176,570	1.585,400	1.237,000	—	—	—	8.342,425	43,000
Vesta	1354	1016	338	10,347	6915	—	—	14,422	4447	12,800	16,333	—
Hitel- és zálog- intézet	187,140	108,752	78,388	3.383,072	93,063	537,400	364,100	1.800,960	1.507,103	7700	39 864,743	55,902
Városi és megyei tak pénztár	75,644	57,614	18,000	2.340,244	82,798	—	—	2.514,957	1.584,589	52,210	11.899,396	49,000
Összesen :	3.967,245	3 611,187	364,272	10.629,699	*78,223	2.122,800	1.601,100	6.701,266	4.356,621	261,161	68.028,544	2.290,716

*) Kötelezvényekre történt leszámítolás.

Közlekedés.

A közlekedés élénkségének kimutatására kellő adatok hiányába inkább csak a közlekedés főbb irányainak megismertetésére kell szorítkoznom.

A szállítással foglalkozó egyének száma az 1870-ki összeírás szerint a megyében: 20 vállalkozó, 21 hivatalnok, 141 munkás, összesen 182 egyén; a városban: 81 vállalkozó, 70 hivatalnok, 335 munkás, összesen 486 egyén.

Vasuti összeköttetéseinket illetőleg Győr ujabban igen jelentékeny forgalmi központtá lőn.

1. Az osztr. szab. államvaspálya által Győr Bécshez Szőnynél pedig a déli vaspályával és így Budával áll összeköttetésbe.

2. A nyugoti államvaspálya által egyrésztől Grácra jön létre egyenes és közvetlen összeköttetés, — másrésztől Pápa-Keszthely felé tervben van a kiépítés, miáltal Győr Magyarország déli vidékével fog rövid és egyenes összeköttetést nyerni, sőt a flumei vasúthálózáttal is összeköttetésben állani.

3. A győr-sopron-ebenfurti vasut által Sopronnyal nyitott egyenes összeköttetést.

5. Az engedélyezett szőny-budai vonal kiépítése által pedig az eddigi kerülő helyett Győrvárosa Budapesttel nyerne rövid és egyenes összekötő vonalat.

A vízi közlekedést illetőleg városunk a Duna egyik ága mellett fekszik, mely csakis Győrtől egész Vénekig alkalmas nagyobb hajók felvételére. Mindennek dacára az első szab. dunagőzhajózási-társulat tehervonó gőzösei igen gyakran megfordulnak partjainkon; naponkint rendezett összeköttetése van továbbá városunknak egy kisebb gőzös által a pest-bécsi személyszállító gőzössel.

A szab. dunagőzhajózási társulat győri állomásának élénk forgalmát következő adatok mutatják:

Győrből elszállított:

	utas	szemes vetemény	egyéb áru
1870-ben	14,935,	701,144 vm.	42,131 vm.
1871 „	14,882,	776,069 „	38,524 „
1872 „	17,492,	515,826 „	58,874 „

Győrré érkezett:

1870-ben	17,569,	419,632 vm.	184,687 vm.
1871 „	16,911,	129,389 „	185,004 „
1872 „	19,848,	467,522 „	211,146 „

Ezen kívül főleg a győri gabnakereskedők részéről a gabonának az alvidékről hozzánk leendő szállítása céljából létesült 1864-ben 500,000 ft.

alaptőkével (melyből 450,000 frt. van befizetve) a „győri gőzhajózási-társaság“, mely helyben egy gőzgéppel ellátott hajógyárral bír, melyben a hajók kijavíttatnak és új hajók készülnek; eddig 5 darab 6—8000 mázsa teherképességgel bíró uszályhajót készítettek el ezen hajógyárban, hol 20—60 munkás dolgozik.

Az egylet 5 teherhordó gőzössel és 19 darab uszályhajóval bír.

Vásárok.

Győr sz. kir. városának évenként hat országos, — azonkívül hetenként két heti vására van.

Az országos vásárok, melyek különösen ló és szarvasmarha miatt igen látogatottak szoktak lenni, a következők: Piroška (január), Nagy hét, Urnap, Magdolna (julius) Kisasszony nap (september), és Katalin (november). Legélénkebbek a nagy-heti és urnapi vásárok, a midőn a kiállított lovak és szarvasmarhák száma ezrekre megy, és a melyeken az eladók de még inkább a vevők nemcsak a hazából, hanem majdnem egész Európából összesereglenek. — Győrvárosának hetivásárai legélénkebbek az aratás befejezte után, a midőn van nap, hogy az eladásra kiállított gabnaneműek mennyisége a 200,000 mérőt is meghaladja. Élénkek még e heti vásárok különösen az őszi hónapokban, és nagy ünnepek előtt, midőn a városi közönség élelmi szerekből tesz nagyobb mérvű bevásárlásokat. — A gabna-adás-vevésből származó viszályok megszüntetése és perek megelőzése céljából a hetivásárokon egy a városi hatóság által tekintélyesített és kereskedőkből álló kiegyeztető bíróság nagy sikerrel működik a vásár színhelyén.

Ezenkívül van Győrmegyében Hédervárnak, Sz.-Mártonnak és Téthnek is, de csekélyebb mérvben látogatott vására.

5. Egészségügy.

Népesedési mozgalom.

Dr. Persz Adolftól.

Köztudomású tény, hogy a népesedési mozgalmakra vonatkozó adatok, valamint ezeknek lelkiismeretes és lehetőségig pontos egybeállítására és feldolgozására a tudományosan kezelt statistikában újabb időkben fölötté jelentékeny szerepet nyertek, s ennél fogva igen nagy tekintélyben részesülnek; ez csakis onnan eredhet, hogy mindinkább meg-

győződésé vált, s a tapasztalás számos esetei igazolták, miszerint kivált az egyes években vagy bizonyos időszakokban előforduló hullámzások nagy részben a politikai, társadalmi és közgazdasági viszonyok leghivebb tükréről szolgálnak.

A felhasználható adatok közül legtöbb méltánylást érdemelnek: az esketések, s ezek közül különösen a vegyes vallásuak, nem különben a születések, s ezek közül a törvénytelen ágyból valók, ugy szintén a halálozások, s ezek közül a gyermekek halálózása.

Ugyanis az esketések körülbelől visszatükrözik a társadalmi és közgazdasági viszonyokat, a mennyiben azokból ez utóbbiakra érdekes következtetéseket lehet vonni; tagadhatatlan u. i. hogy kedvezőbb években, — midőn a termés jobb és a megélhetés könnyebb, vagy az ipar és kereskedelem virágzik, — az egyének hamarább határozzák el magukat családot alapítani; ellenben kedvezőtlenebb években, midőn a legalább egyelőre nélkülözhetlenek többé kevésbé hiányoznak, hasonló elhatározások nehezebben támadnak; s így valamely évben történt esketések száma meglehetősen biztos tájékozást nyújt a megelőző idő gazdasági állapotára; hozzájárul továbbá, hogy a vegyes vallásu esketések az egyes hitfelekezetűek kölcsönös állását tüntetik fel.

Hasonlóképen a születések — kivált ha az esketésekkel egybevetve képezik a vizsgálat tárgyát, — a népesség termő ereje és életképessége mellett vagy ellen tesznek tanubizonyyságot; különösen a finem szaporodása vagy hanyatlása a katonai szolgálat szempontjából véve beható politikai jelentőséggel bír, s a törvénytelen ágyból való születések a társadalmi és szorosabb értelemben vett erkölcsi életről kétségtelen fölvilágosításul szolgálnak.

Ugyszintén a halálozások, főleg a már említett tényezőkkel összehasonlítva, a társadalmi és közgazdasági viszonyoknak majdnem fő ismérvei, mert kétségtelen hitelességgel feltüntetik a közegészségügyi állapotokat; különösen pedig a gyermekhalálózások száma a társadalmi és közgazdasági állapotnak sok tekintetben leghivebb kinyomata, miután elvitázhatlan, hogy a közművelődés és vagyonosodás emelkedtével a legnagyobb gondoskodást igénylő gyermekek sorai kevésbé ritkulnak, míg az ellenkező a gyermekek korai elhunytát növelni szokta.

Azonban mindezekre nézve biztos támpontokat csak úgy nyerhetünk, ha több évet veszünk fel alapul, s ezekhez képest iparkodunk az átlagos állapotot kideríteni s ebből következtetéseket felállítani. Jelen vázlatunkban az 1866—1870-ig, tehát 5 évre terjedő adatokra támaszkodunk.

Ha a fenn elősorolt főadatokat ezen időközre kitüntetni szándékozunk, ezt következő táblázatokban tehetjük.

1. Győr városában

Évben	Házasság kötött		S z ü l e t e t t						M e g h a l t					
	össze- sen	vegyes- vállású	fiu	leány	össze- sen	törvénytelen			fin.	nőn.	össze- sen	gyermek 5 éves korig		
						fiu	leány	össze- sen				fiu	leány	együtt
1866	136	22	402	334	736	65	50	115	546	453	999	214	181	395
1867	158	21	314	338	652	40	49	89	395	332	727	176	172	348
1868	213	28	380	387	767	68	69	137	354	321	675	153	139	292
1869	227	25	365	350	715	43	54	97	436	378	814	225	197	422
1870	187	24	385	415	800	64	54	118	394	327	721	180	156	336
Évi átlag	184.02	24.00	369.20	364.80	734	56	55.20	111.20	425	362.20	787.20	189.60	169	358.60

2. A m e g y é b e n.

1866	596	21	2284	1716	4000	138	135	273	1887	1844	3731	955	780	1735
1867	734	24	1681	1611	3292	96	100	196	1388	1342	2730	754	694	1448
1868	1078	38	1863	1726	3589	100	100	200	1643	1518	3161	886	781	1767
1869	930	18	1917	1892	3809	124	114	238	1746	1581	3327	955	815	1770
1870	877	33	1967	1886	3853	91	101	192	1650	1556	3206	895	895	1803
Évi átlag	843	26.80	1942.40	1766.20	3708.60	109.80	110	219.80	1662.80	1568.20	3291	891.60	793	1684.60

Ha már most a fenn elősorolt egyes éveket külön-külön behatóbb figyelemmel vizsgáljuk, de egyszersmind egymással is össze hasonlítjuk: ez uton több — a tudomány és tapasztalat által egyaránt szentesített elvnek megvalósulását deríthetjük ki; azonban itt jól megjegyzendő, hogy különösen a városra vonatkozó adatokat a különféle életviszonyok egyelőre beláthatlan változatainál fogva kevésbé lehet biztos következtetések lehozatalára felhasználni, miért is csak a sokkal egyszerűbb falusi életviszonyokat körülölelő megye adatait kívánjuk tüzetesebben elemezni, s itt is csak a legfőbb tényeket felhozni.

A megyére nézve legelőször is önkéntelenül szembe tűnik azon tény, hogy míg 1866-ban az esketések száma csak 596, s 1867-ben 734, már a következő 1868. évben 1078, 1869-ben 930, és 1870-ben 877 volt, tehát az utóbbi évek nyíltan kedvezőbbek, mint az előbbieik, s kivált a középső év szerfölött kedvező. Ennek nagyon természetes és egyszerű oka abban rejlik, hogy köztudomás szerint 1866-ban két nagy csapás uralkodott, t. i. a fagy és a háboru, s az ennek folytán támadt cholera, miért is ezen — és a közvetlenül utána következett évben a család megalakítása nehezebb volt, s az esketések számának fogyni kellett; de miután a nép e két csapást kiheverte, a harmadik év a beállott fogyatkozást annál feltünőbbben kipótolni ügykezett, mert 1867-ben meglehetősen termés is volt; végre a két utolsó év mintegy a rendes állapotba való visszatérést jelzi, s e két év már rendkívüli különbséget nem is mutat.

Hasonlóképen a születésekre nézve első tekintetre fölötte szembe-tünő, hogy míg 1866-ban a születések száma 4000, 1867-ben már csak 3292, és 1868-ban ismét 3589, valamint 1869-ben 3809 s 1870-ben 3853 volt; tehát a második év hirtelen fogyott, a harmadik már ismét emelkedett, végre a többi évek fokonzint való emelkedést s egyuttal majdnem teljes egyenlőséget mutatnak. Ennek oka az esketésekre vonatkozólag mondott tényekben fekszik; ha u. i. 1866-ban rendkívül kevés esketés történt, ennek természetes hatással kellett lenni az utána következett év születéseire, úgy hogy ezeknek kétségtelenül fogyni kellett; miután azonban a további években az esketések száma helyreállott s illetőleg emelkedett, természetesen a születések számának is újra lépcsőzetesen helyreállani és emelkedni kellett, mihez képest a két utolsó év csakugyan már igen csekély eltérést mutat.

A halálozásokra nézve szintén első tekintetre feltünő, hogy míg 1866-ban a halálozások száma 3731, 1867-ben már csak 2730, 1868-ben 3161, valamint 1869-ben 3327, s 1870-ben 3206 volt; tehát az első év legkedvezőtlenebb s a második év ellenkezőleg legkedvezőbb számot

itat föl; végre a három utolsó évben rendkívüli eltérések már nem lehetők. Ennek oka is az esketések s kivált a születések körülményeiből önként következik; ugyanis az első évben mutatkozó fölötte kedvezőtlen állapot az említett járványos betegségben gyökerezik, mely számos áldozatot ragadott magával; ellenben a második év mintegy a rendkívüli viszonyokból a rendes állapotba való visszatérést jelzi, a további évek az esketések és születések emelkedő számával a legtermészetesebb módon karöltve járnak.

Nem kevésbé érdekes eredmények tárulnak fel továbbá akkor, ha az általános táblázatokat részletekre bontjuk, és pedig külön tekintet szentelve Győr városában az egyes hitfelekezeteknek, különösen pedig a róm. kath. vallásuaknak mint tulnyomó elemnek városrészenként, továbbá a megye egyes járásainak.

1866—1871-ig évi átlagban	Házasság		Született						M e g h a l t					
	össze- sen	vegyes vallású	fiu	leány	össze- sen	törvénytelen			fin.	nőn.	össze- sen	gyermek 0 éves korig		
						fiu	leány	össze- sen				fiu	leány	össze- sen
Róm. kath.	138.8	11.8	269.4	270	539.4	51.6	50	101.6	336.8	283	599.8	152.6	133.2	285.8
Ágost evang.	28.6	8.2	50.6	508	101.4	1.6	2.6	4.2	53.4	48.6	102	22.6	19.6	42.2
Helv. reform.	7.6	4	17	15.2	32.2	2.2	1.8	4	21.8	15.6	37.4	8.4	7	15.4
Izraeliták	9.2	0	32.2	28.8	61	0.6	0.8	1.4	13	15	28	6	9.2	15.2
Győrme gyében járásokonkint:														
Sokorói járás	213.2	3.6	547	518	1065	26.6	26.2	55.8	477.4	558.6	936	264.2	238.2	502.4
Pusztai járás	295	12.4	646.2	611.2	1237.4	34.6	37.2	71.8	561	512	107.3	301	289.2	590.2
Tó-, Szig-, Csil. járás	334.8	10.8	749.2	637	1386.2	45.6	46.6	92.2	624.4	597.6	1222	326.4	265.6	592
Győrvárosban a róm. katolikusoknál városrészenkint:														
Belváros	55.2	4	82.6	81	163.6	18.2	17.4	35.6	102.4	86.4	188.8	46.2	40	86.2
Ujváros	46.2	3.8	106	116.6	219.6	19.6	21.6	41.2	158.8	136.4	295.2	64.4	60.4	124.8
Nádorváros	29.4	3.6	56	56.6	112.6	12.8	10.2	23	53.2	41.8	95	28.8	22.4	51.2
Szabadhegy	8	0.4	24.8	21.8	46.6	1	0.8	1.8	22.4	18.4	40.8	13.2	10.4	22.6

Ha most az esketések, születések és halálozások főnebb kimutatt évi átlagos számadatait egyrészt a jelenlevő népesség számával, ásrészt kölcsönösen egymás között összehasonlítjuk, következő érdekes eredményekre jutunk.

I. Esketés.

A népesség összes számából	Az esketések összes számából			
	Az összes esketések % ^o -ban	Hány lélekre esik egy esk.	Vegyes vall. esk. % ^o -ban	Hány esketésre esik egy vegy. vall.
Győrvárosban	0.91	108.88	11.74	7.66
római katolikus . . .	0.97	103.09	7.97	12.54
ágostai evangélikus .	0.99	100.25	28.57	3.50
helvét reform. . . .	0.72	138	57.14	1.75
izraelita	0.52	192.11	0	0
Győrmegyében	1	99.17	3.08	32.42
sokorói járás	0.98	102.03	1.40	71
pusztai járás	1.01	99.01	4.06	24.58
tó-, sziget-, csilizk. járás	1.02	97.69	3.02	23.56

A vegyes vallású esketések a népesség összes számából a városban 11°/_o-ot, a megyében pedig 0.3^o/_o-ot tesznek, s a városban 834.79, ig a megyében 3215.46 lélekre esik egy vegyes vallású esketés.

II. Születés.

a) a népesség összes számával összehasonlítva.

Az összes népszámból	A születettek összes számából			
	A születettek % ^o -ban	Hány lélekre esik egy szülött	Törvénytelen szül. % ^o -ban	Hány szülöttre esik egy törvénytelen
Győrvárosban	3.66	27.29	15.12	6.61
római katolikus . . .	3.78	26.39	18.76	5.33
ágostai evangélikus .	3.27	30.56	3.96	25.25
helvét reform. . . .	3.31	30.18	12.50	8
izraelita	3.52	28.34	2.29	61
Győrmegyében	4.43	22.54	5.90	16.93
sokorói járás	4.90	20.40	5.16	19.36
pusztai járás	4.23	23.62	5.74	17.42
tó-, sziget-, csilizk. járás	4.20	23.56	6.41	15.58

b) a szülöttek nem szerint összehasonlítva.

A szülöttek összes számából								
	Finemű ‰-ban	Hány szülött- re esik egy finemű	Nőnemű ‰-ban	Hány szülött- re esik egy nőnemű	Törvénytelen			
					Finemű ‰-ban	Hány szüle- tésre esik egy törvény- telen fi	Nőnemű ‰-ban	Hány szüle- tésre esik egy törvény-
Győr város	50.50	1.98	49.50	2.01	7.63	13.10	7.49	13.3
Győr megye	52.63	1.90	47.37	2.09	2.94	34.01	2.96	33.7

III. Halálozás.

a) a népesség összes számával összehasonlítva.

Az összes népszámból			A halálozások összes számából	
	A halálo- zások ‰-ban	Hány lélekre esik egy halálozás	Gyermek- halálozás* ‰-ban	Hány b- lálozás- esik eg gyerm
Győr városban	3.92	25.45	45.66	2.19
római katolikus	4.21	23.75	47.61	2.10
ágostai evangélikus	3.23	30.87	42.01	2.38
helvét reform.	3.83	26.10	40.65	2.46
izraelita	1.61	61.75	53.76	1.86
Győr megyében	3.86	25.87	52.35	1.91
sokorói járás	4.31	23.20	46.03	2.17
pusztai járás.	3.66	27.27	55.24	1.81
tó-, sziget-, csilizk. járás	3.17	31.95	58.13	1.72

b) a halálozások nem szerint összehasonlítva.

A halálozások összes számából.								
	Finemű ‰-ban	Hány halál- esetre esik egy finemű	nőnemű ‰-ban	Hány halál- esetre esik egy nőnemű	Gyermekhalálozás			
					Finemű ‰-ban	Hány halál- esetre esik egy finemű	Nőnemű ‰-ban	Hány halál- esetre esik
Győr város	54.34	1.84	45.66	2.17	52.91	1.89	47.39	2.1
Győr megye	51.54	1.94	48.46	2.06	27.62	3.62	24.57	4.0

*) Az 5 éven alul eső gyermekkort értve.

IV. Esketés, születés és halálozás.

Győr városban a róm. kath. hitfelekezetenél városrészenként.

	Esketések összes számából		Születések összes számából		Halálozások összes számából	
	Vegyes val- lású % -ban	Hány eske- tésre esik egy vegyes vall.	Törvényte- len % -ban	Hány szülött- re esik egy törvénytelen	Gyermekek ha- lálozás % -ban	Hány hal.-ra esik egy gyerm. hal.
Belváros . . .	7.27	13.75	21.33	4.71	45.87	2.18
Ujváros . . .	6.52	15.33	19.34	5.17	42.19	2.37
Nádorváros . .	10.35	9.66	20.57	4.86	53.76	1.86
Szabadhegy . .	0.40	250	4.34	23	57.47	1.74

A feltüntetett számarányokból a megelőzőleg említett elvek alapján számos tanulságos következtetés vonható megyénk és városunk közigazgatási, vagyoni, társadalmi, közműveltségi és erkölcsi viszonyaira.

Adatok a lakosság ép-létének és közegészségügyi viszonyainak megbírálásához.

Dr. Buzinkay Gyulától.

I.

Rendelkezésünkre csupán az 1866-tól 1870-ig terjedő katonaállítási lajstromok állnak, melyeknek alapján a sorozási vizsga alkalmával megjelent 20—23, 1869-ben pedig a 20—25 éves férfi lakosság testi ép-ségének hű képét mutatjuk be; e vizsgálatunkból megnyugodva láthatjuk, hogy a városi, de főleg a megyei lakosság testi és egészségi állapota a vizsgált öt évben általában erős és ép fajra enged következtetni, de láthatjuk egyszersmind azon fogyatkozásokat is, melyekben a megye három járásának egyike szenvedett.

Győr város 20,035 lakosa közül:

Állítási év	A hadköteles	Megjelent és megvizsgáltatott	Felmentetett vagy meg nem jelent	A hossz mérték			A mell mérték			Szolgálatra alkalmas	Szolgálatra alkalmazatlan		
				maximuma	minimuma	átlaga	maximuma	minimuma	átlaga		ideiglenesen	végleg	összesen
1866	205	90	115	67.75''	50.00''	62.30''	még nem jegyeztetett			18	43	29	72
1867	510	118	392	66.00''	56.50''	61.75''	39.50''	30.00''	31.09''	42	54	22	76
1868	325	102	223	67.50''	54.00''	63.05''	36.00''	28.50''	31.87''	29	50	23	73
1869	536	274	262	69.25''	54.50''	63.64''	39.00''	21.50''	31.47''	56	202	16	218
1870	412	221	191	69.75''	55.00''	59.77''	36.50''	26.00''	30.84''	86	110	25	135
Öt évi átlag	397.60	161.00	236.60	68.05	54.00	62.10	37.77	26.50	31.31	46.20	93.80	23.00	114.80

A táblázatban kitüntetett 5 évi átlag számokat a város népességének összes számához viszonyítva, következő arányok mutatkoznak: 0.38 lakosra esik egy hadköteles, vagyis a lakosság 1.98%-a;

megjelent és megvizsgáltatott a hadkötelesek közül minden 4.46-dik, vagyis 40.65 %;

felmentetett vagy meg nem jelent a hadkötelesek közül minden 1.68-dik, vagyis 59.35%;

szolgálatra alkalmas lett a megvizsgáltak közül minden 3.48-dik, vagyis 28.72 %;

szolgálatra alkalmatlan lett a megvizsgáltak közül minden 1.40-ik, vagyis 71.28 %, és pedig ideiglenesen minden 1.71-ik, vagyis 58.47 %, véglegesen minden 7-ik, vagyis 14.28 %.

Vége az öt év alatt alkalmatlannak talált 115 egyénnek testi fogyatkozásai következőkép oszlanak el: duzznyak összesen 7, tehát átlag egy évre 1.40; golyva 3, átlag 0.60; törpe 4, átlag 0.80; görvély 2, átlag 0.40; gümőkór 7, átlag 1.40; süket 1, átlag 0.20; süketnéma 1, átlag 0.20; elmekór 1, átlag 0.20; szaruhomály 11, átlag 2.20; teljes vakság 5, átlag 1; visszéresomó 11, átlag 2.20; visszérsérv 3, átlag 0.60; lágyékesatorna-tágulás 6, átlag 1.20; lágyéksérv 19, átlag 3.80; általános foghiány 1, átlag 0.20; könyökiz-merev 3, átlag 0.60; csipiz-merev 3, átlag 0.60; térdiz-merev 2, átlag 0.40; gerincferdülés 3, átlag 1.20; csontdag 7, átlag 1.40; kecskeláb 3, átlag 0.60; ludtalp 1, átlag 1.80.

Legnagyobb számot mutat a lágyéksérv; egyenlő átlaggal fordulnak elő a szaruhomály és visszéresomó, a duzznyak, gümőkór és csontdag, a lágyékesatorna-tágulás és gerincferdülés, a golyva, visszérsérv, könyök-, csipiz-merev és kecskeláb, a görvély és térdiz-merev, a süket, süket-néma, kancsal és általános foghiány.

Győr megye 83,602 lakosa közül:

1) Egészen véve.

Állítási év	A hadköteles	Megjelent és megvizsgáltatott	Felmentett vagy meg nem jelent	A hossz mérték			A mell mérték			Szolgálatra alkalmas	Szolgálatra alkalmatlan		
				maximuma	minimuma	átlaga	maximuma	minimuma	átlaga		ideiglenesen	végleg	összesen
1866	1074	569	505	69.50''	50.00''	62.50''	még nem jegyeztetett			183	326	60	386
1867	1623	702	921	68.50''	53.00''	61.25''	37.50''	25.00''	32.08''	270	346	86	432
1868	1741	460	1281	68.75''	40.00''	58.87''	39.50''	25.00''	32.00''	187	192	81	273
1869	3040	2145	895	70.00''	49.00''	60.04''	39.00''	23.00''	31.33''	575	1425	145	1570
1870	2123	1376	747	69.00''	38.00''	58.50''	37.00''	22.00''	30.25''	562	738	76	814
Öt évi átlag	1920.20	1050.40	869.80	69.15	46.00	60.23	38.25	23.75	31.41	355.40	606.40	89.60	695.00

2) Járásonkint öt évi átlagban.

Sokorói jár.	524.80	270.20	214.60	69.00''	54.05''	61.67''	36.25''	24.50''	32.34''	84.40	170.60	15.00	185.60
Pusztai jár.	748.80	401.00	345.80	68.60''	51.95''	62.07''	36.75''	27.12''	32.28''	144.80	233.60	24.60	258.30
Tó-, sziget-, csilizk. jár.	686.60	377.20	309.40	68.75''	47.10''	61.80''	38.22''	24.75''	32.51''	126.00	201.20	50.00	251.20

A táblázatban kitüntetett 5 évi átlag-számokat a megye népességének összes számához viszonyítva, a következő arányok mutatkoznak: minden 43,53 lakosra esik egy hadköteles, a mi százalékban 29%-nak felel meg;

megjelent és megvizsgáltatott a hadkötelesek közül minden 82 dik, vagyis 54.94 %;

felmentetett vagy nem jelent a hadkötelesek közül minden 20-dik, vagyis 45.06 %;

besoroztatott a megvizsgáltak közül minden 2,98-ik, vagyis 33.55 %; alkalmatlan lett a megvizsgáltakból minden 1.51-dik, vagyis 6.45 %, — és pedig ideiglenesen minden 1.56-dik vagyis 64.10 %, véglegesen minden 11.72-ik, vagyis 8.54 %.

Az öt év alatt előfordult kórok és fogvatkozások ily átlagokat látnak: törpeség 17.40, lágyéksérv 11.40, gerincferdülés 5.40, golyva 4, teljes vakság és csípiz-merev 3.80, visszércsomó 3.60, örvély 3.20, szaruhomály 3, könyökiz-merev 2.60, nehézkór és ludtalp 2.20, visszér-sérv 2, térdzsugor 1.80, csontszú 1.40, kecskeláb 1.20, teljes opasztság és lábtő-merev 1, lágyékesatorna-tágulás 0.80, duzznyak, yöngesség, süketség, kancsalság, és farkastorok 0.60, hebegő, süketéma, bujasenyv, mellkas-torzképződés és csontdag 0.40, elmekór, szeméj kifordulás, alszár-fekély, vízsérv, heresorv, hímveszőhiány, dongaib, konoknyak és pikkelysömör 0.20.

A magassági mértékeket egymáshoz hasonlítva, a legnagyobb est magasságát (70") 1869-ben a sokoróaljai járásban találjuk; a legisebb hossz mérték pedig (38") 1870-ben a tó-, sziget- és csilizközi járásban jött elő.

A megyében a legnagyobb évi átlag 62.81" volt a sokoróaljai járásban, 1868-ban legkisebb szintén e járásban 1867-ben, midőn 60.52" átlagot mutatott.

Az öt évi átlag legnagyobb Győr városában 62.10", a megyében legnagyobb a pusztai járásban 62.07", legkisebb a sokoróaljai járásban 61.67".

A mellmérték legmagasabb számmal 39.50" 1867-ben Győr városában és ugyanezen nagysággal 1868-ban a pusztai járásban fordult elő; legkisebb mellmérték találtatott 1869-ben Győr városában 31.50". A megye területén legkisebb mellmérték 22.00" a tó-, sziget- és csilizközi járásban 1870-ben találtatott.

A mellmérték évi átlagai közül legnagyobb volt 1869-ben 33.84", sokoróaljai járásban, legkisebb a pusztai járásban szintén 1870-ben 31.22" fordult elő.

A mellmérték öt évi átlagai közül legnagyobb a tó-sziget- és csilizközi járásban: 32.50'', legkisebb pedig Győr városában: 31.31''.

Mind a hossz-, mind a mellmérték évi ugyszintén öt évi átlagáról győznek meg, hogy a lakosság elég magas és elég széles termetű bír, tehát testileg elég ép, és általában erősnek mondható. A magasság és szélességi viszonyok tanulmányozása körül még a teljesen ép — így katonának alkalmas egyének számaránya valamint a szolgálatra alkalmas, ép, erős testalkatúak és a kóros, vagyis végleg alkalmatlannok viszonya is bizonyítja a testi épiséget és erősséget.

Főnnebb láttuk, hogy míg Győr városban 5 év alatt megvizsgált hadkötelesekből ép — s így szolgálatra alkalmas volt 28.72 % és kóros végleg alkalmatlan 14.28%, — addig a megye összes járásai együtt véve szolgálatra alkalmas volt 32.55 % és végkép alkalmatlan csupán 8.54 %.

A megye egyes járásaiban külön-külön vizsgálva a szolgálatra alkalmasak számarányát, és összevetve ezt a végleg alkalmatlannak százaléki számaival, mindenütt kedvezőbb viszonyt találunk, mint a városban. Legkisebb százalék soroztatott be a sokoróaljai járásban, ahol a beváltak százaléka 31.31 %, de ismét a végleg alkalmatlannak százaléka is itt a legkisebb 5.55 % volt.

A pusztai járásban legnagyobb a szolgálatra alkalmasak száma, 36.1% — a kórosaké pedig 6.10%.

A tó-, sziget- és csilizközi járás szintén elég magas százalékkal mutat ép egyéneket, de itt a fogyatkozások is nagy százaléki számmal mutatkoznak, mely megközelíti a városit. E járásban a katonai szolgálatra alkalmas ép egyén a megvizsgáltak 33.40%-át teszi, a végleg alkalmatlannak is 13.25%-kal jönnek elő.

Az egyes járásokban nagyobb számmal előjövő kórosak közül: sokoróaljai járásban a törpe alakon kívül gerincferdülés és lágyéksérv mutatkoznak olyanoknak, melyek valószínűleg a megvizsgáltatásokról kívül a többi népesség kórosainak szintén nagyobb számarányát képviselik, — a pusztai járásban a törpe alakon kívül szintén a lágyéksérv és gerincferdülés, — továbbá gümő- és szembajok fordulnak elő nagyobb számmal; — a nagyobb fogyatkozási számot mutató tó-, sziget- és csilizközi járásban — a törpe alakon kívül — mely az itteni fogyatkozásnak legnagyobb számát adja — előfordul az e vidéken tájkóros golyva, — továbbá lágyéksérv, görvély, szembajok, visszércsomók gümő-, főleg csontbajok és ludtalp.

A megye összes területén szintén e bajok viszik a vezérszerepet, sőt a város területén előforduló kórosokkal egybehasonlítva, leszámítva a

örpe alak és golyva nagyobb tömegét, majdnem hason kórok — csupán zámbebel eltéréssel fordulnak elő.

Kiindulási pontul véve tehát a megvizsgált 3, illetőleg 5 korosz-álybéli megyei és városi összes férfinépeesség épségi illetőleg fogyatko-ási viszonyait, habár teljesen megnyugtatólag hathat ránk a test hosz-zának és a mell szélességének kedvező átlaga, népeességünk hadi szol-gálatra alkalmas létének magas foka, valamint a teljesen kóros, így egyáltalán alkalmatlan egyéneknek átalában csekély százaléka; mégis az elősorolt területeknek kisebb-nagyobb mértékben viszonylagosan kedvezőtlen állapota nem kerülheti el a vizsgáló figyelmét; hátrány-yan áll u. i. e tekintetben a város és a tó-sziget-csilizközi járás.

A város roszzabb lakviszonyainál valamint zárt helyen tartózko-lásánál és foglalkozásánál fogva nem engedi a testi kifejlődés azon fokát, melyre átalában a szabad légen élés és foglalkozás után juthat a szervezet.

A megvizsgált gyórvárosi hadkötelesek hoszsmértékének átlaga jobb a megye egyes járásai bármelyikének átlagánál, és 1.87 hüvelykkel nagyobb a megye összes járásában vizsgáltak hoszsmértékének átlagá-nál. Tehát átalánvéve a városi lakosság valamivel magasabb termetű-nek vehető ugyan, de a mellszélesség mértékének átlaga a megye minden járásában nagyobb mint a városban (sőt az összes járásokból vett öt évi mellmértéki átlag is 0.10"-kal nagyobb a városban öt év alatt észlelt mellmértéki átlagnál); a megye járásáiból vett mellmértéki nagyobb számokból és azon körülményből, hogy a nagyobb mellmérték-vel bíró népeesség közöl nagyobb százalék alkalmas hadi szolgálatra: a megye területén fekvő népeesség a városinál épebbnek és erősebbnek mondható.

A tó-, sziget- és csilizközi járás viszonylag nagyobb fogyatkozási százaléka nem annyira a hosz- és mellmérték kis átlagával, — mint inkább a golyva nagyobb számban való jelentkezésével látszott az elmúlt 5 év alatt összefüggésben lenni, bár a törpe alaknak is volt a már elősorolt nagyobb számú megbetegedések között szerepe.

Itt tehát nem átalában az egész népeesség kis termete, mint a viszonylag nagyobb számú kisebb alak és golyva, ugy a nagyobb számban előjött görvély és az ezzel összefüggésben lenni látszott csontbajok lehettek okai a kielégítő százalékot mutató hadkötelesek mellett a fogyatkozási számok oly magas voltának.

Végre utalunk a testi fogyatkozáásokban szenvedőknek már fön-nebb (183. lapon) kitüntetett számarányaira; ezek szerint a természeti

fogyatkozásokban szenvedők a városban és megyében az összes lakoságnak 0.22 %-át képezik, s e tekintetben megyénk Magyarország és Erdély részei között lefelé számítva 13-ik helyen áll.

II.

Egészségügyi személyzet.

Orvos sebésztudor, sebészműtő és szülésmester van a városban 1; orvos sebésztudor, szülésmester a városban 4, a megyében 2; orvostudor, szülésmester a megyében 4; orvostudor a városban 5, a megyében 4; sebész-szülésmester a városban 1, a megyében 3; sebészmester a megyében 1; polgári sebész a városban 5, a megyében 2; állatorvos a városban 5, a megyében 2; gyógyszerésztudor a városban 1; gyógyszerészmester a városban 4, a megyében 3; szülésznő a városban 20, a megyében 11.

A megye és város 103,637 lakosának egészségügyi személyzete tehát 78 egyénből áll, és 15 helyen lakik; e 15 helynek lakossága 42,452, e szerint a megye 61,185 lakosa 81 községben nem bír helyben semmiféle egészségügyi személyzettel.

A megye területén (eltekintve Győrvárosától) csupán 14 község lévén olyan, hol egészségügyi személyzet van, csupán 33,417 lakos van azon helyzetben, hogy egészségügyi szükségletéről némileg gondoskodva van.

A megye és város lakosságát együttvéve és a létező összes egészségügyi személyzet számához viszonyítva, minden 1324 egyénre esik egy-egy egészségügyi személy.

A megye és város összes orvosaiból minden 3228 lakosra esik egy orvos, minden 12,954-re egy gyógyszerész, — 3343-ra egy szülésznő és 14,805-re egy állatorvos.

Ezen számviszonyok azt mutatják, hogy ha tényleg úgy volna elhelyezve az egészségügyi személyzet, miként a számarány kívánja, — mind az orvosok, mind a gyógyszerészek száma helyes arányban állna a lakosság számával, illetőleg mindegyik oly számmal volna képviselve, hogy a község igényeit teljesen kielégíthetné. De miután tényleg a 20.035 lakost számláló Győrváros az összes egészségügyi személyzetnek több mint felét (46) helyben bírja: ezáltal a megyében igen sok község és annak igen nagy számú lakosa nem bír semmiféle orvosi, sőt még szülésznői székhelylyel sem, úgy hogy a megyének egészségügyi személyzetet nélkülöző lakossága több mint a

egy és város összes lakosságának fele, úgyszólván az összes megyei lakosság negyede, és az egészségügyi személyzettel bíró községek száma összes községek számának csak 5.7-dét teszik.

Maga Győrvárosa éppen annyi orvosi személy székhelyét képezi, mint az összes megye; Győrvárosában majdnem kétannyi a gyógyszeres község száma, mint a megye összes területén, hasonlóképp a szülésznek lakó községe is megközelíti a kétszerest; — az állatorvosok meg éppen 2 $\frac{1}{2}$ -szer annyian vannak a városban, mint a megye területén.

Külön tekintve a város egészségügyi személyzetének számarányát a lakosság számához, a városban 46 egészségügyi személyből minden 5 lakosra esik egy, — míg a megyében lakó 32 egészségügyi személyből már csak 2612-re, tehát éppen 6-szor annyi lakosra; — a székesfehérváryi lakó 16 orvostól a városban minden 1256 lakosra, a megyében lakó 16 orvostól már csak 5225-re jut egy orvos; a városban 4007 lakosra esik egy gyógyszerész, — a megyében 27,867-re egy, — tehát éppen kétszeresére nagyobb számra; állatorvos a városban éppen annyi lakosra esik, mint egy gyógyszerész; a megyében 41,801 lakosra jut egy állatorvos; a városban minden 101 lakosra esik egy szülész, míg a megyében 7600-ra jut egy.

A vázolt adatokból következtetést vonva a gyógyítási viszonyokra, azt találjuk, hogy míg a városban az egészségügyi személyzet úgyszólván túlságosan van felhalmozódva, addig a megye igen nagy része nem bír semmiféle egészségügyi személylyel. Míg tehát a városban a gyógyítási viszonyokra nézve igen kedvezőleg kell nyilatkoznunk, — addig a megyebeli lakosság gyógyítási viszonyai igen kezdetleges állapotban vannak. A megye területén lakó összes orvosi létszámából csupán 7 van saját kerületére utalva, míg a többi 9 hatósági, megyei és községi illetményen van ellátva. Ezen körülmény még inkább megerősíti az igazságot, hogy a népünknek országsszerűen ismert fatalismusát, az orvosi segínytől — úgyszólván irtózatát.

Igaz ugyan, hogy a megye központján fekvő Győrváros is aránylag sok esetben nyújt segínyt a megyebeli szenvedőknek akár kórházi, akár járó betegeit illetően, — még is lehetetlen, hogy a 81 községnek a szükséges orvosi segítségét egyáltalán pótolni képes legyen.

A gyógyszerészeket illetően tényleg a városnak úgyszólván háromannyi gyógyszerésze van, mint a megyének, miután a megye területén létező Győrsziget — hol a megye egyik gyógyszerésze létezik — csak Rábca által választatik el a várostól, ezáltal éppen úgy hathat a városi gyógyszerészek forgalmára, — mint ezek csökkenthetik annak forgalmát. A városban tehát a gyógyszerészeknek túlságosan is bővében vagyunk.

Kórházak.

Dr. Sikor Józseftől.

1) Szentháromsághoz címzett városi kórház.

Alapítottatott 1773-ik év december 20-án Mullarz Henrik Gebha János és ennek derék neje által végrendeleti hagyománnyal. Mullar maga orvostudor és győri gyakorló orvos volt, és mint ilyen gyakran szemlélte fájdalmasan azon szerencsétlenek nyomorát, kik a gondtalan ápolást nélkülözni kénytelenek; nemes emberbaráti érzésétől ösztönözve, abban egyezett meg derék hitvesével, hogy 22,000 forint értékű ket és azon győr-ujvárosi nagy házat, melyben a kórház maig is vagyó — egy városi közkórház számára adományozzák végrendeletileg. — Derék házaspárnak olajfestményü arcképe maig is ott függ Győr város tanácsstermében, hol általában nagylelkü adakozók arcképei vanna köztisztelet végett kifüggesztve.

Dr. Mullarcon és nejen kívül, kik az első alapítók voltak, jötte más nemeslelkü emberbarátok is, kik végrendeleteikben ezen intézetré megemlékeztek, és kisebb-nagyobb összegekkel járultak annak alapítók kéjéhez. Ezen alapítók közül nagyobb összegeket hagyományoztak következők. u. m. Lettmeyer György győri polgár és tímár, Edel Kál mán győri születésü sopronyi orvostudor, Kuranda Antónia magányzó nő, Orbán György győri kanonok, Bisinger József győri polgár és üveges, Karner Antal győri püspök, Dresmitzer György sopronyi kanonok stb.

Ezen utóbbiak hagyományainak nagyobb része azonban más célokkal közösen alapítottatott úgy, hogy a kamatok élvezete a kórházra nézvévenként változó mennyiséget képvisel, miért is a kórház pénzalapja csak onnan lehet tájékozólólag felvenni, ha zsinórmértékül vesszük a intézet évi jövedelmének kimutatását. E célból álljon itt az intézetnel a legközelebb lefolyt 1872-ik évi jövedelmi kimutatása.

Kamatokból	2075	frt	96	kr.
Hagyományokból	598	„	—	„
Könyöradományokból	50	„	22	„
Megtérített tápdíjakból	5648	„	15 ^{1/2}	„
Eladott haszonvehetlen szerekért	25	„	—	„
Letelepedési díjakból	5	„	26	„
Házbér-jövedelem	488	„	—	„
Összesen	8890	frt	59	kr.

Fekvő vagyona az intézetnek nincs egyéb, mint azon emeletes ház, melyben az intézet van. Jelen viszonyok között e ház többé nem elad meg az igényeknek, miért is Győrvárosának szándéka azt eladni helyette célszerűbbet emelni. A szándék fogyanatosítását természetesen a pénzviszonyok feltételezik.

Állami kórházzá lett ezen intézet 1856-ban a sopronyi helytartó-
úrnak rendeletéből.

Az intézet küligazgatását a város egy kórházi választmány által
szközli, mely is áll egy elnök tanácsosból, és 18 tagból, kiknek na-
yobb része városi képviselő, orvos és lelkész.

Fizetett tisztviselői következők: 1 főorvos 105 frt évi díjjal, 1
sebész 126 frttal, 1 gondnok 720 frttal, pénztárnok 169 frt, ellenőr
29, jegyző 150 frt, káplán 105 frt.

E tisztviselők közül a kórház épületében lakással csak a káplán
és a gondnok bír, mely utóbbi hivatal a sebészi állással egyesítve van.

A szolgazemélyzet következőkből áll: egy főgyámsszolga havon-
kint 8 frt 33 $\frac{1}{2}$ kr. fizetéssel, 2 ápoló férfi havonkint 6 frt, 3 ápolónő
szintén 6 ft. Ezek egyszersmind szállást és ételmezést az intézettől
kapnak.

Kórterem van 9, 4 földszint, 5 az emeletben; azonfelül két kamra
és elmekórosak ártalmatlanná tételére.

A kilenc kórterem úgy van beosztva, hogy a belbetegek számára
3, a külbetegek számára 3, üszkösök számára 1, ragályos nyavalyák
számára 1, elmekórosak számára szintén 1 esik. A termék magassága
szintén 16 láb, e mellett keskenyek is, és a földszinti terméknek padlója
az utca járdája alatt fekszik. Nagyobb része a kórtermeknek egy tiszt-
átalan szűk utcára néz; a kórházi épület ablakaitól mintegy 15—20
lányira folyik a Rábának lassu folyásu tisztátalan vize. E termék szel-
őzési készüléke igen kezdetleges. Fokozza e termék célszerűtlenségét
azon körülmény is, hogy sokkal több betegágy van bennök elhe-
yezve, mint a mennyit azok a közegészségügyi rendszabályok szerint
befogadhatnának, annyira, hogy a keskeny és alacsony kórszobákban
egyik ágy a másiktól csak 3 lábnyira áll, és így a kellő légmeny-
nyiség és ür hiányzik. Van összesen 80 ágy.

A kórtermeknek, folyosóknak, konyhának és egyéb helyiségek-
nek világítása gázzal történik.

A fűtésre legtöbbször belülfűlő kályhák szolgálnak, melyek ré-
szint fával, részint coakssal fűtetnek.

Van a kórtermeken kívül egy fürdőszoba is, mely azonban nem fűthető és így télen át nem használható.

A halottas kamra legcélszerűtlenebbül van elhelyezve, a mennyezetben az intézetnek éppen kellő közepén áll.

Van az intézetnek házi kápolnája is, de oly célszerűtlenül elhelyezve, hogy ha a betegek az ájtatosságban részt venni akarnak, úgy fel kell öltözködniök és el kell hagyniok az épületet; ez okból azt csak is a tetemesen javultak látogathatják.

Betegforgalma évenként 800—900. Az iparos testületek, gőzhajzási és vasuti társulatok mind itt helyezik el betegeiket. Az intézet betegmozgalmáról és működéséről minden év elején nyomtatott kimutatások jelennek meg.

Ide igtatunk ezekből 3 évi forgalmat.

Évben	Gyógykezelettet			Gyógyult		Mehalt		Gyógyulatlanul távozott vagy maradt	
	férfi	nő	összesen	összesen	%-ban	összesen	%-ban	összesen	%-ban
1870	529	307	836	638	76.35	117	13.99	81	9.66
1871	581	300	881	713	80.93	127	14.41	41	4.66
1872	466	245	711	588	81.99	94	13.22	34	4.78
Évi átlag	525.33	284	809.33	644.66	79.75	112.66	13.87	52	6.33

2) Irgalmas szüzek győrszigeti kórháza.

Győrsziget község fogadja be nagyobb részét azon proletariatusnak, melyet Győrvárosának kereskedelmi állása mint szükséges roszat feltételez. Itt az anyagi és erkölcsi nyomornak legnagyobb foká lehet gyakran szemlélni azon osztályu embereknel, kik tisztán physika erejük által mint napszámosok keresvén kenyeröket, minden szellem müveltséget nélkülöznek, és így az előrelátás, a mától holnapra való számítás nem tartozik erkölcsi bélyegök közé. — Ezen osztály sülye dését meggátlandó, egy derék főpap: Simor János, jelenleg Magyarorszag hercegprimása előbb győri püspök, elhatározta magában, oly házat építeni, hol mind az értelmi és erkölcsi, mind a testi nyomor enyhülést és gyógyulást találjon. E célra alapította a győri kisedodóvá és kórházat 1862-ben, és mindkettőnek kezelését az irgalmas szüzekre bizta.

A kisdedóvoda annyira benépesedett, az ott működő szerzetesnők bánásmódja annyira megnyerte a nép hajlamát, hogy egymásután kellek szaporítani a tantermek és a tanítónők számát, úgy hogy ma már nemcsak kisdedóvoda létezik ott a mindkét nemű kisdedek befogadására, hanem egyszersmind a felnőttebb leánykák számára is van teljesen felszerelt iskola, mely intézkedés évről évre szebb és szebb gyümölcsöket terem. — E tanoda a kórházzal együtt egy épületben van elhelyezve úgy, hogy az iskolák a földszint, a kórház pedig az emeleti részt foglalja el.

Az épület, mely az ugynevezett „templomtérén“ fekszik, góthstílusban van tartva csinnal és izléssel.

Van benne két kórszoba, egyik férfi, másik nőbetegek számára, mindegyik 3 ágygyal. E kórtermek magasság és térség tekintetében mintául szolgálhatnak a kisebb kórházak számára; magasságuk 3 öl, minden kórtermen van 3 nagy ablak. A csín és tisztaság az egész kórházi épületben meglepő, valamint a betegek gondozása sem hagy semmi kívánni valót.

Van az intézetnek magán gyógyszertára és gyönyörű kápolnája, melyben a betegek lelki épülést kereshetnek a nélkül, hogy ágyaikat elhagynák.

Az irgalmas szüzek közül az iskolák és a kórház ellátásával egészen külön személyzet foglalkozik, és soha egyik a másik szerepkörébe nem avatkozik, sőt nehogy valamely ragályt a tanítónők elterjeszzenek a gyermekek között, a tanítónőknek a kórház termeibe belépni is tilos. Felvétetik az intézetbe mindenki valláskülönbség nélkül, csak az kívántatik, hogy 1-ör győrszigeti származásu vagy illetőségű, 2-or teljesen vagyontalan, 3-or hogy beteg legyen. Egyetlen betegség van kizárva, és ez a bujakór — azon betegség, melyben a szenvedők gyakran leginkább igénylik az emberi könyörületet; de ezen elhatározásra azon ok birta az alapító főpapot, hogy az ápoló szerzetesnők gyengédebb szeméremézetét megkimélje.

Járó betegek számára az intézet orvosa naponkint reggel az intézetben rendel egészen ingyen, de ezek gyógyszert az intézettől nem kapnak.

Az intézetnek betegforgalma átlag évenként 120.

Van továbbá a ház nagy udvarában halottas kamra és boncterem.

A ház udvarán túl kezdődik a szépen berendezett kert, melyben az üdülő betegek számára lombos fasor van ültetve.

Az intézet mind a nevelés, mind a betegápolás szempontjából céljának teljesen megfelel és igen sok jót áraszt a szegény sorsu lakosságra.

3) Cs. kir. katonai kórház.

Győr városában jó ideig nem volt a katonaság számára célszerű kórház-épület berendezve, hanem a mely házban épen elhelyezhető volt a kórház, ott helyeztetett az el. Utóbbi időben igen soká a Nádor város kálvária-utcájának szélső háza volt e célra berendezve, de 1850 elején beköltözött a katonai kórház a városnak tulajdonát képező kiskaszárnya helyiségébe, azon házba, melyet a múlt század vége felé épített Győr város kaszárnyának azon célból, hogy a polgárság megóvassék a katonabeszállásolás kellemetlenségeitől, mely tehát egészen magán birtokát képezte a városnak. Ez épület mindennek inkább alkalmas, mint kórháznak, mely különben is a városnak kellő közepén áll. Többször intézett a város sürgető kérelmet a kormányhoz e kórháznak eltávolítása ügyében, de mindig hiában, míg végre a nemzeti kormány segített ezen sérelmén, és a katonai kórház 1872-ik év május havában kiköltözött egy minden tekintetben célszerűbb épületbe, mely az e célra átalakított élelmezési raktárból készült.

Ezen épület Győr város keleti részén fekszik homlokzatával a város rétre; és fasorokkal van körülültetve, van nagy tágas udvara, háttul a halottas kamra és boncterem van elhelyezve. A kórház a homlokzaton egy emeletes, a jobboldalon magas földszinti épület.

Van 10 betegszobája, mindannyi 3 öl magas, nagy ablakokkal szellőző nyílásokkal (exhaustor) felül és alul van ellátva. — A kórtermek mind fára berendezett belül fülő vaskályhákkal vannak ellátva.

Van a 10 kórshobában összesen 10 ágy, azonfelül van egy kórshoba tiszték számára 2 ágygyal.

Fürdőhelyisége igen célszerűen, mondhatni csínnal és kényelemmel van berendezve.

A termeknek nincs bizonyos specificus rendeltetésök. Nincs a belbeteg, külbeteg, bujakórosok, ragályosok stb. számára külön terem, hanem ha egy betegszoba megtelik, akkor másik nyitattik föl. És ez igen nagy hiánya a szép intézetnek, mi előnyös lehet talán gazdálkodási szempontból, de nem azon tekintetből, melyből egy kórintézetet megítélni kell. Van az intézetben egy napi szolgálati orvosi szoba, egy a tisztai napibiztos, egy az ápolók számára.

Az intézet átlagos betegforgalma 500. A tényleg szolgálatban álló katonaság, ideértve a honvédséget és a pénzügyőröket is, mind ide küldi betegeit ápolás végett. — A nem tényleges szolgálatban levők 40 kr. napidij mellett szintén felvétetnek.

Végre az intézetnek magának van gyógyszertára.

4) Győri vendéglősök kórháza.

Ezen kisszerű betegápoló intézet 1846 óta áll fenn. Van saját a belváros bástya-utcájában, melyben két kisebb szoba 4 ágyal van berendezve betegek számára. Csakis a vendéglők, kávéhákok, korezmák és mulatóhelyek egészségemélyei vétetnek fel, kiknek vi fizetéséből ezen intézet fenntartására havonkint kis részlet levonatik. — Azonban az 1872-ben meghalálozott gyermektelen vendéglős uranda Antal az intézetnek hagyományozta a fehérvári uton fekvő ép házát, melybe az intézet még ezen évben beköltözik, a midőn is eddigi szűk, célszerűtlen helyiség helyett egy a célnak megfelelő, észsésiges és tágas lakást kap, melyben a betegágyak száma legalább ttővel szaporíttatni fog.

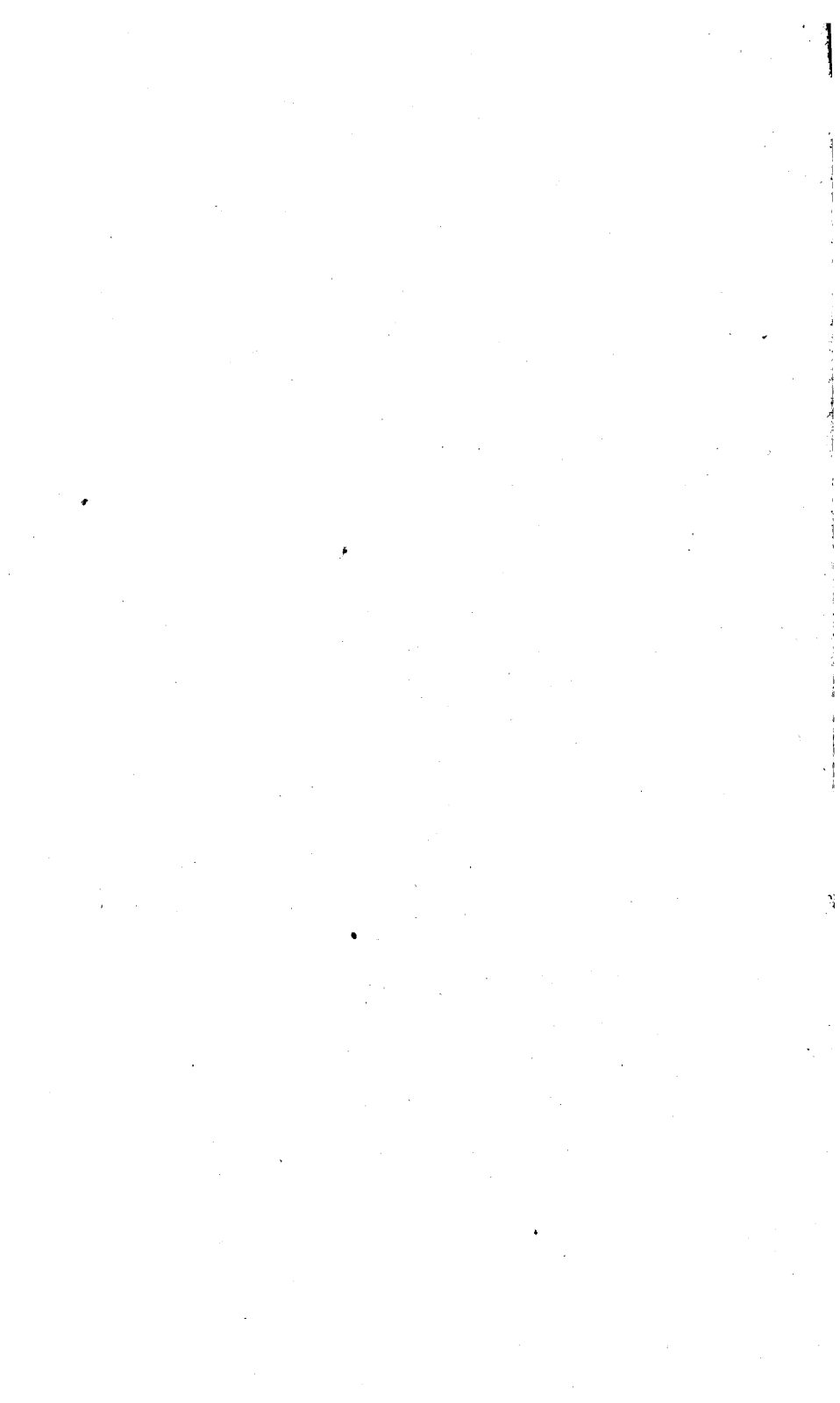
Az intézet tart egy orvost (sebészt) és egy ápolót, ki egyszersind az élelmezést is gondozza.

5) Győrszigeti izraelita kórház.

Ez a győrszigeti izr. hitközség szegényei, nyomorultjai, és az utazó szegény izr. betegek számára van alapítva és közadakozásból rtatik fenn.

Az intézet betegforgalma átlag véve évenkint 40; van 4 ágya, ttő férfiak, kettő nők számára.

Maga az épület, ugy mint ennek belső berendezése és felszerelése inden tekintetben igen sok kívánni valót hagy.

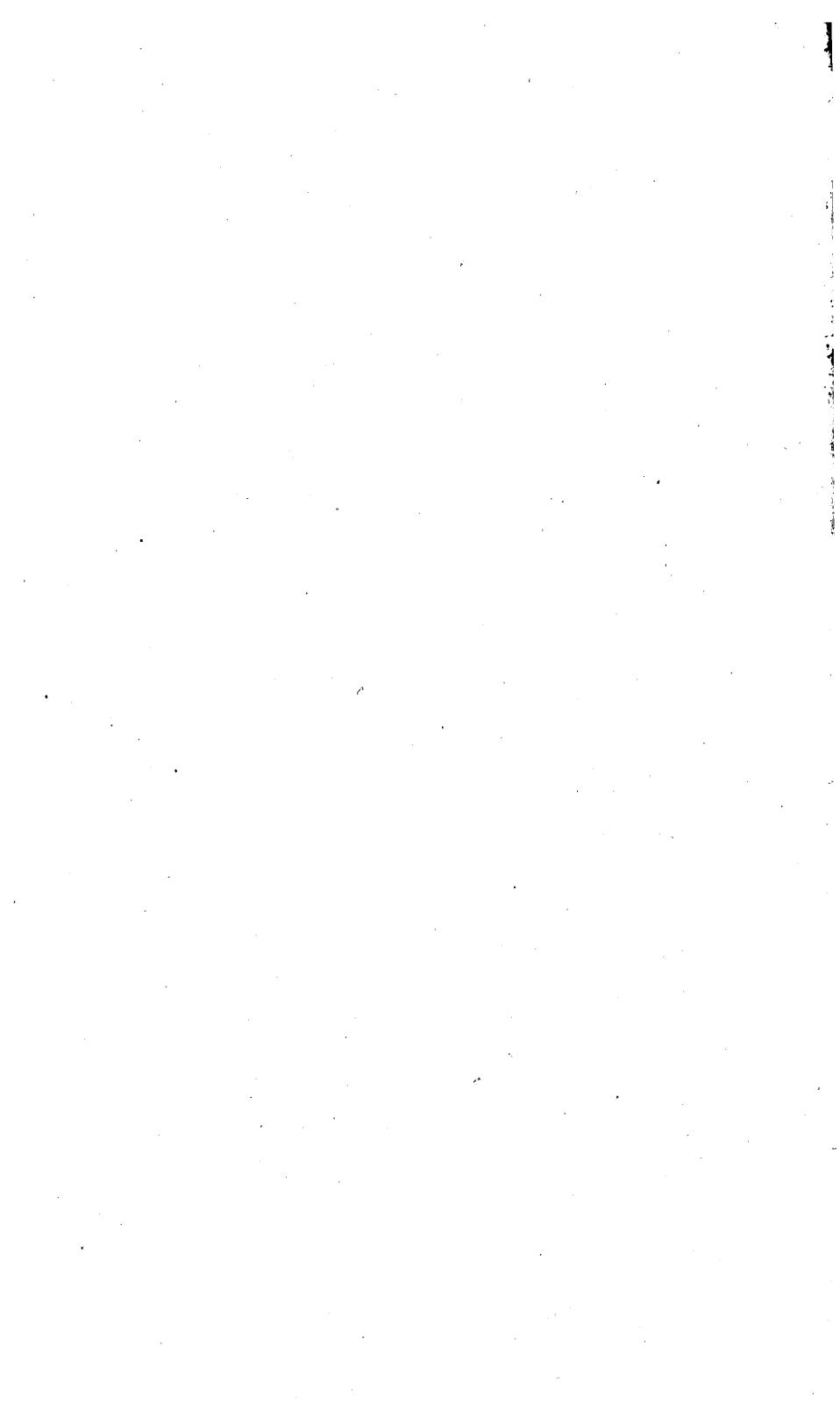

HARMADIK RÉSZ.

TÖRTÉNETI VISZONYOK.

A) R é g é s z e t.

Őskor.

Ebenhöch Ferenctől.

Megyénk őslakóinak életmódját, szokásait és szükségait, szóval műveltségi fokát élethűn jellemzik azon szokatlan mütárgyak, melyek területén még most is folyton fölszinre kerülnek, habár azok gondos összegyűjtésére alig másfél évtized óta fordítunk kellő gondot. Hasznos szolgálatot tettek e részben a babonás földművesek és pásztorok, kik az ilyféle tárgyakat szokatlanságuk miatt félreteszik, s azoknak bűvös erőt tulajdonítva kuruzslásokra használják; ily úton sok becses anyag lön fenntartva azon kor számára, mely annak jelentőségét megértve, most már tudományos — főleg történelmi célból becsüli és gyűjti ezen mütárgyakat.

Áll ez főleg azon kőtárgyakról, melyeket a föld népe m e n y k ő néven ismer és rejteget. A föld őslakói u. i. a fémek feldolgozását nem ismervén, a földszinén mindenütt könnyen fellelhető k ő v e l szoktak élni, s azt a napi szükség szerint vagy vadászfegyverré vagy egyéb szerszámmá idomították; e végre a kovasziklát addig ütötték, zúzták, míg többé kevésbé éles ék, vagy késpenge nem lett belőle. Az ily ék rövid botnak meghasított végébe csiptetve, s akár szíjjal, akár faháncsal odaszorítva őseredeti alakja a kanászbaltának, melylyel az élelmes ősemler az akkoron szapora s épen nem félénk vadat könnyen elejthette.

De nemcsak kő, hanem állatesontok és agancsok, valamint kagy-lók is korán szolgáltak fegyverül, szerszámul.

A fémek közül a vörösréz állott először az ősemler szolgálatába, nemcsak azért, mert könnyen olvad, hanem mert terményállapotban is előfordul, kalapács alatt nyúlik, és tűz nélkül is feldolgozható; ónnal vagy horganyval vegyítve pedig elég kemény, és fegyverül, szerszámul jól használható. A vas előlállítása ellenben, habár a fémek közül leg-

elterjedtebb, — annyi ismeretet és kézművesi fogást feltételez, hogy annak kiaknázását méltán az őskor végkorszakába helyezzük.

Az ősemlék által felhasznált anyagok sorozatából az agyagot sem szabad kihagynunk, mely könnyen idomítható, napon, tűzben eléggé megkeményedik, s különféle házi eszközül szolgálhat. E szerint kő-, csont-, agancs- és kagyló-szerszámok s fegyverek, valamint kontárkézzel alakított s napon szárított vagy szabad tűzben roszul égetett agyagtárgyak és edények az őskor kezdő szakába helyezendők, melyet őskő-kornak (paläolith-korszak) nevezhetünk, megkülönböztetésül a rákövetkező új kő-kortól (neolith-korszak), — melyben az említett eszközök lágyabb, nem ritkán távolból szállított kő-nemekből csiszolás által s némi szabályossággal készültek, sőt talán jegec — avagy fém — furóval át is lyukgattattak, az agyagedények pedig gondosan tisztított s többnyire apró kovaszemcsékkel vegyített gyurmából — eleinte még szabadkézzel, utóbb korongon készültek és kemencében jól kiégettettek. Az erre következő bronz-korban már réz és fémötvény (bronz) fegyverek, szerszámok és ékszerek használtattak, sőt aranytárgyak sem tartoztak a ritkaságok közé; e közben a régi kőfegyverek és szerszámok sem lettek a használatból végképen kizárva; — míg a vas és ezüst kizárólag már az őskor legifjabb szakába, az úgynevezett vas-korba helyezendő.

Ős kő-kor.

1. ábra.

2. ábra.

Megyénk területén az említett őskori időszakok leletei oly gyakoriak, hogy azt méltán nevezhetjük az ősemlék lakhelyének. Ugyanis ütés, zúzás, repegetés által készült kovafegyverekből nyíla k találtattak Csécsényben (3 darab) az Argay-féle tagbirtokon, mely nemcsak őskori, hanem egyuttal római leleteknek is igen gazdag bányáját képezi; a példányok következők: 1. ábra, hossza 2.8 centimeter, barnavörös, fogai egyenetlenek, szakála nincs; a második (2. ábra) 1.7 cent. hosszú, májbarna, fokánál mélyedéssel, e szerint már szakállal bírt, mely azonban le van törve, valamint hegye is; a harmadiknak hossza 1.6 cent. fehér színű, szakála, hegye le van törve. Találtatott továbbá Börcsön (szőlővel beültetett homokos tájon) is egy darab, setétszínű, hossza 2 cent. hegye, szakála nincs annyira megrongálva; végre 1873. június hóban kaptam egy példányt a koroncói Bábótából, fehér kovából, hegye, szakála csonka s tökéletesen hasonló a

ircsihez, csakhogy valamivel szélesebb, fogai nyenetlenek, de igen élesek; kisebb nagyobb éspengék kovából a koroncói határ hokbuckáin, főleg a bábottai dülőben; továbbá yirmóth, Szemere, Téth, Pusztasz. Pál futóhokjában igen közönségesek, (lásd a 3., 4., 5., 6. ábrát); nyilhegyet ellenben legszorgosabb kutatásom dacára sem találtunk eddig, noha az ilyen gyverek készítésénél elhulló különféle színű koforgácsokat marokszámra hozták hozzám az kolás gyermekek. Egy hosszabb, setétszínű s igen szabályos kova-késpengét a likócsi határból kaptam török puszkakova néven, jeléül, hogy ott sem ritkák a kova-eszközök. Ellenben igen ritka példány egy kised — alig 2.5 cent. hosszú s háromszög alakú kő-fűrész fehér kovából, szintén a koroncói határ bábottai részéből. *)

3. ábra.

4. ábra.

5. ábra.

6. ábra.

Ezen korszakba tartozó csont- és agancsfélékből igen kevés jött még eddig napfényre, u. m. egy csonka szarvas-agancs, (Szemeréről) melyen a vágás, metszés némi jelei látszanak; egy másik hasonló, de már csiszolt agancsdarab a koroncói 32. számú ház udvarán 4' mélységben találtatott; nevezetesebb — habár hihetőleg a eolith- vagy bronz-időbe helyezendő — egy nagyobb, szarvas agancsól készült, fenn kiszélesített gyűrű, és egy 5 cent. hosszú, végén tífurt cseppalakú csont-amulet, — mindkettő Szemeréről, — jelenleg a hédervári grófi gyűjteményben.

Az idetartozó agyag tárgyak már jóval gyakrabban fordulnak elő megyénkben; u. m. szabadkézzel vegyes agyagból készült és csak apon vagy szabad tűzben szárított bögrék, fazekak, vedrek stb., — igen törekenyek, kised füllel ellátva, többnyire gömbalakuak, rövidebb agy hosszabb peremmel, s egyszerű karcolásnál egyéb cifrázattal alig bírnak; sokszor — főleg a kisebb csuprok — könnyű égetés vagy szá-

*) Mind ezen tárgyak jelenleg a m. nemz. muzeumban szerző neve alatt külön szekrényben összeállítva láthatók azon számos neolith, bronz, vas és agyagtárgyakkal együtt, melyeket ő Koroncón és vidékén 10 év alatt hangyaszorgalommal összegyűjtögetett. Ezen érdekes gyűjteményt, — mely mintegy 600 darabot számlál, — szerző 1871-ben ajándékozta nemzeti intézetünknek. Vajha számos ily munkása akad a hazai tudományosságunknak. Szerző nemes ajándékával bizonyára becses emléket emelt nevének, melyet hálással tartanak fenn nemzeti intézetünk csarnokai az tőnemzedék számára.

ritás után csonttal vagy kan-agyarral kívülről ki vannak csiszolva ilyenek Koroncón, Szemerén, Téthen, Csécsényben, Rába sz. Miklóscs és Kis-Árpáson fölös számmal találhatók; a nagyobb vedrekben közö

7. ábra.

ségesen kisebb kávéscsésze alakú egy vagy két csipor is rejlik, de hamunak vagy csontmaradványnak semmi nyoma. Ide sorozom még az úgynevezett orsó-fejeket, azaz: kisebb-nagyobb agyagkorongokat, melyek majd karika, majd gyöngyszem vagy lencse alakúak, s középett át vannak fúrva (7. ábra), ezeknek lapja könnyű égetés után simítván néha egyenközű küllő-alaku karcolásokkal, szélein pedig apró rovákokkal van kicifrázva; Koroncón eddig közel 50 dbot kaptam, a legkisebb mogyoró-nagyságu gyöngyhöz hasonló, a legnagyobb pedig közel 7 cent. átmérővel bír, sőt Szemerén 1871-ben majdnem 8 cent. átmérőjű vastag pogácsa-alakú csiszolt agyagkorongot leltek, melynek széle egy helyen körszelvény-idomúlag ki van metszve, ez alatt átfurva, és 4-alig néhány mill. mélységű — lyuk által kereszt-alakban cifrázva. Ezeknek rendeltetése mindeddig bizonytalan; én mégis a mellek tartom azokat, minthogy a legkisebb gyöngyalaku darab Csécsényben egy őskori tetem mellén találtatott. Meg kell itt még említenem hogy Koroncón fél dióhéjalakú és nagyságu fekete agyagedények Szemerén pedig egy szintén akkora, de zsompor vagy szakajtó-alakú vörhenyes csuporka találtatott; mindkét darabot őskori gyermek játéknak tartom, és gyermeki kéz művének tekintem.

Tűzhely-ducokból eddig csak 2 darab találtatott megyén területén, t. i. a győri ujszállásoknál és Koroncón; mindkettő cipóalaktetején függélyes lyukkal, tehát egészen új alak, és pedig az első homokból, az utóbbi agyagból, égés nyomaival, mint a tűzhelyen teljeszolgálat jeleivel.

Említenem kell a megye területén előttem ismert egyetlen sírhalmot, mely Koroncó falu alsó végén a Milkovits-féle birtok utmelle lett eső sarkában előbb tetődomb néven létezett, de 1863. év április 16-án leásatott, kerülete akkor is — 20 évi szántás után — 3 ölnyi, magassága 8 lábnyi volt, benne 5—6 láb mélységben a szokott tűzpadon két csésze alakú fekete agyagmerőke találtatott; kőnek vagy fémnek semmi nyoma; azóta a folytonos szántás emelkedését és emléket két évről évre bizonyosabb enyészetnek adja.

Egy másik őskori sír 1867. évi májusban lőn a bábotai part magaslaton felfedezve; a szélhordta homokban u. i. egy csontváz ülő helyzetben, kinyújtott lábszárakkal, arccal ék. felé fordítva, a bal vál

on pedig 12 cent. magas durva műví fekete agyag-csupor találattott, melynek gyurmájában csillám (Glimmer) ragyog, és külsején — kívált hol kérge lepattogott — korom nyomai látszanak annak jeléül, hogy azt valaha ételkészítésre használták. A váz orvosi bizonyítás szerint nőé volt, s a n. muzeumban létező koponyájának fogai 10—14 éves eányt sejtetnek.

Egy harmadik sír 1868-ik évi szeptemberben szintén Kónócón a Lippay-féle tagbirtokon lón felfödözve; őszi szántáskor u. i. az eke 42 cent. átmérőjü kerek csillámkövet vetett fel, melyben számtalan kendermagnyi granát fészkelte, s melynek alsó lapja egyenes, felső pedig egyenetlen, közepe 3 cent. bőségü lyukra át volt fúrva; alatta két három maroknyi égetett csonttöredék volt; fémnek, kőnek semmi nyoma. A kő őrlésre már csak puhaságánál fogva sem szolgálhatott, legnagyobb valószínűséggel valami nagyobb edénynek födele volt, míg végre őskori égvénysír födeléül használtatott.

A negyedik ős-sír végre a szemerei hegy kutyor nevü szőlejében 1864-ben jött napfényre; ugyanis gr. Sigray Lázárné az említett hegylejtő éjszaki részén a bokrokat irtatta, hogy helyökbe gyümölcsfákat ültetessen; munka közben a napszámosok csontvázra akadtak, s kincset sejdítve a közelálló tulajdonosnőnek mitsem szóltak, — bár tudták, hogy a régiségeket nagy előszeretettel gyűjtögeti, — hanem a sírnek neki estek, és azt mohón ásták, miközben nemcsak a vázat, hanem a feje mellé tett cserépedény párját is porrá zúzták, — kincsnek azonban avagy fémnek legkisebb nyomára sem akadtak, csak egy kis cserépedény volt fáradságuk silány jutalma! — Maga a sír a mintegy 200 láb magas hegy partjában, 10 ölnyi magasságban volt, s a testet alig 2 lábnyi föld takarta, s lábbal keletnek volt helyezve. Az említett cserépedény (8. ábra), nincs kiégetve, és a váz fejénél balról letéve tulajdonképen kettős bögre volt, idomtalan körtealaku, mind a kettő fődövel letakarva; feneke igen szűk, s ott, hol párjával összefüggött, át van fúrva, úgy, hogy a kettős edényben a folyadék közlekedett. Nézetem szerint itt egy legrégebb korszaku sírral van dolgunk; mert minden ére, sőt kőfegyver hiánya, az idomtalan, kised, primitiv-alaku, égetetlen bögre, — továbbá azon körülmény, hogy a sír oldalai és feneke nincsenek kővel kirakva, habár ott helyben könnyen fejlő homokkő, sőt a szomszédban mészkő is lelhető, — mindez arra utal,

8. ábra.

hogy ez csakugyan a legrégebb ős sírok egyike; különben sírdombna semmi nyoma.

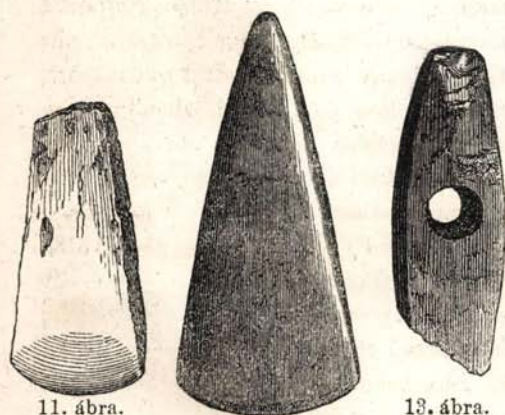
Ujabb kő-kor.

Ebben már lágyabb kőzetből, — főleg kigyla- (serpentin), pala s homok-kőből, sőt jól kiégetett agyagból is készültek szerszámok é fegyverek, u. m. különféle alakú ékek, vésűk, balták, csákányok, kala pácsok és gömbölyű buzogány-fejek; utóbbiak surla (Smirgel) segélyé vel fa — avagy jegec, — utóbb bizonynyal fém-fúróval a nyél számára á is vannak lyukasztva, s többnyire szabályosan kicsiszolva; — az ékel foka mindig keskenyebb mint éle, sőt nem ritkán a fok egészen kihe gyezett a végből, hogy a szerszám vagy fegyver könnyebb kezelés te kintetéből fa- vagy agancs-nyélbe legyen illeszthető.

9. ábra. 10. ábra.

Az ilyen ékek nagysága s alakja különböző; láttam már 25 cent. hosszút is, és birtam kicsinydec alig 3 cent. hosszút és 1.5 cent. széleset is (9. ábra); még egy másik 7.7 cent. széles példánynak is birto kában vagyok. Ezeknek szokottabb alakjait a követ kező 10., 11., 12. ábrák mutatják.

11. ábra.

12. ábra.

13. ábra.

A vésűk aránylag keskenyek és hosszúak szok tak lenni, alant laposak, fe lül ivded domborúak, özláb alakú, vagy mint egy föld müves mondá: csuka s z á j u éllel s tonka fokkal, mely ütés következtében többé-kevésbé mindig csor ba. Rómer Flóris barátom gyalu nak nevezé azokat, s megýnkben fölös számm al található, holott má sutt eddig igen ritkák. Ed

digi lakhelyei: Árpás, Csécsény, Felpéc, Kis-Baboth, Kis-Baráth, Koroncó (9 darab), Ménfő, Szemere (2 darab), Sz. Márton, Pátka, Téth (4 darab); eddig a legkisebb 4.5 cent., a legnagyobb 16.7 cent. hosszú; amaz Téthről, ez Koroncóról való.

Balták, csákányok, kalapácsok, buzogányfejek és ezeknek töredékei igen gyakoriak, habár az anyag puhasága miatt többnyire csonkán, és a lyuk irányában ketté tört állapotban fordulnak

is, mégis nem egy finomul csiszolt pompás kigyula-csákányt
 tam már, mely a legfinomabb spanyolnádnak díszére válandott; lásd
 13., 14., 15. és 16., valamint 17. ábrákat. Csákányok lelhelyei eddig:

Hévízváros (legnagyobb példány Hévízváro-
 sított 17 cent. hosszú fekete gyalúból), Árpás (3 szép példány,
 egyik fehér kőből), Csanak (leg-
 sebb fajta, csak 6 cent. hosszú),
 écsény, Felpéc, Gyirmóth, (3 da-
 b, köztük 1 haránt-élű, és így
 pa-alakú), Gyömrő, Győr,
 Kis-Baráth (2 darab), Kón-
 cós (25 darab), Ménfő,
 Pécs, Puszta sz. Pál, R.
 utona, Szemere (3 darab),
 Szent Márton, Táp, Tényő,
 Tóth. De épen azon sajnos
 örömlénynek, — mely sok

épen csákányt csonka, töredékállapotban juttatott
 szűnkbe, — köszönhetjük másrészt, hogy az
 gyűnevezett fúrás-i kísérletek bepillantást
 engednek azon műveletbe, melylyel az ősember a
 kőzetet egyszerű készülékével keresztül-
 fúrta; ugyanis az agyagpalát és kigyulát messze-
 dről szállítván e vidékre, a bármiképp szétzúzott
 egy hasznavehetlenné vált darabot nem dobta el, hanem
 előle kisebb éket, vésűt vagy gyalut csinált, avagy rajta
 lyukat fúrva, azt kisebb csákánynyá alakította. Ámbár
 lette ritkán, de mégis találni itt-ott ily csákánytöredé-
 ket, melyet megkezdtek ugyan átfúrni, de a munkát
 érmi okból be nem végezvén, az ily részben megfúrt
 példányokon többnyire gyűrűded lyuk látható, középett
 álló csappal vagy pecekkal, annak jeléül, hogy ősem-
 ereink csőalaku üres fúróval dolgoztak, melynek nem
 mellett épen fémből lennie, hisz surla segítségével egyszerű
 odza-cső is megjárta, természetesen fásasztó és lassú
 munkával, két oldalról fúrván a lágy kigyulát, míg a középső csap ki-
 em hullott, és a lyuk készen volt. Ily 17 cent. hosszú baltatö-
 redék Kis-Baráthról jutott a győri főgymn. muzeumba, melyen a régi
 ettéhasadt lyuk előtt új 3 cent.-nyi mély gyűrűded lyukat kezdtek

14. ábra.

16. ábra.

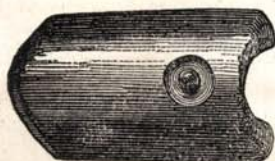

15. ábra.

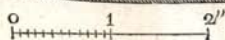

17. ábra.

furni. Előbb saját gyűjteményemben volt, jelenleg pedig a n. muzeumban van azon példány (18. és 19. ábra), mely a furási kísérletet tiszt mutatja; e szép példány a szomszéd mosoni megyei Mecsér helységéből való, tehát n lehetetlen, hogy megyénk területéről származott oda.

18. ábra.

19. ábra.

Ide tartoznak még a köszörűk, melyek váltig négyszögű hasábalakú ívedded hosszoldalakkal, érdes homokkőből és az imént leírt köfegyverek, szerszámcsiszolására, élesítésére szolgáltak; ily köszörűkövet Koroncón és Csécsényben utóbb Kis-Árpáson is találtak, a legnagyobb 12.6 cent., a legkisebbik csak 3 cent. hosszú, s ez utóbbi át van fúrva. A folytonos köszörülés és élesítés folytán a rendes 8—10 cent. hosszú ékek és vésők néha alig 3—4 cent. hosszú és ép csúszéles vágó szerszámmá törpültek; sőt van reá több példa, hogy az ívedded kicsinyded ékek csákány- vagy kalapács-töredékből készültek, — í

azon példány, melyet a koroncói Vajdaréten magam találtam, s mely nem volt még végkép kiélesítve, hanem csak öregéből kicsiszolva, ugyanazon színű és fajú kőből volt, mint ama csákánytöredék, mely cselédjeim szintén az említett vajdaréti földemen találtak; Tény pedig egy 3 cent. hosszú és 3.2 cent. széles éket kaptam, melynek fokát a hajdani csákánylyuknak ívedded kikerekítése látszott; ennek töredékéből készült e feketésbarna kigyula-szerszám. Valamint pedig az előbbi korszakban agyagból, csontból készült gyöngyöket, korongokat és csepkeket viseltek a nyakon amulet gyanánt: úgy

20. ábra.

korszakban a kézművesi ügyesség haladtával kőből készítették ily gyöngyöket, korongokat és amuletteket ilyent mutat a 20. ábra; ez ugyanis 3.5 cent. magas, 4.5 cent. széles és 1.5 cent. vastag négyszögű fehérekőlap, legömbölyített oldalakkal, s magassága irányában átfúrva, előlapján keresztet ábrázoló karcolással; találatotott a tét határban. Megyénk határán kívül Ghicen (Veszp. m.) kaptam évek előtt 4.5 cent. hosszú, kisujj vastagságú s végén átfúrt fekete kigyulakövet, mely szintén nem volt egyéb mint amulet, valamint azon ékalakú 3.6 cent. hosszú és 2.4 cent. szürke és fekete pettyes kigyula-tábla átfúrókkal, — mely már megyénk dunamenti helységéből Ásványból való szintén nem egyéb. Sőt kőkeményiségüvé vált gyurmából (past:

ingyöket s gyűrűket is használtak, milyenek Csécsényből, Koroncó-
jutottak gyűjteményembe, Téthről pedig pasta-gyűrű darabjait
otam.

A mi az u. n. mennykövekkel üzött kuruzslást és a
népnek erre vonatkozó babonás hitét illeti, ez nálunk igen általá-
s, és a nép hite szerint villámláskor ily mennykő esik alá, s ez okozza
villámcsapás rombolásait; a kő ekkor 7 ölnyire megy a föld alá, de
enkint egy-egy öllel fölebb jó, s végre 7 év leforgása után a föld szí-
re jut; például Mórichidán Szabó Istvánné azon gyönyörű kigyla
ltát, melyet nem rég vettem tőle, a Marcalban árvíz után egy fűzfa
szök alatt találta, melyet az előtt villám sujtott; e példányt csak
osó-társnőivel vívott kemény tusa után kerítette kézhez; a csécsényi
náasztól szintén e tavasz elején kaptam azon baltatöredéket, melyet ő
aga Pápa vidékén oly helyen talált, hol 7 év előtt a villám egy tehe-
t agyonütött.

Próbája is van a valódi mennykőnek, t. i. cernát vagy selyemszá-
t tekernek körüle s azt jó szorosan reáfojtják, azután a tűzbe teszik:
lódi mennykővön a fonal a tűzben sem ég el. Alakja és színe szerint
ilönféle elnevezést adnak a köveknek; van lapos és láncos-
ennykő, van vizes és lobogós kő is; az ékféle köveket lapos
ennykőnek, az átfurt balta vagy csákányféléket láncos kőnek nevezik,
öbbiről azt tartván, hogy a nyéllyukba fém- vagy kő-lánc vala fűzve;
agam is nem egy földműves szájából hallám, hogy ő maga látott
gy birt láncon függő és többnyire egy másik — párjához csatolt
ennykővet; így Koroncón Vörös János a tőle kapott gyönyörű
igylabaltáról azt erősíti, hogy egy másik hasonló példánnyal össze-
olt láncolva, s ezen módon vitték a faluban házról-házra gyógyítani,
íg végre lánc és párja nélkül egyedül magában került ismét haza.
gy az óriási 32.5 cent. hosszú bodonhelyi bazalt-balta (Sop-
onymegye) hasonlóképp egy akkora hosszúságú pajtásával összelán-
olva függött kútkölönc gyanánt a gémen Kausitz udvarán, míg az
gyiket láncostól el nem lopták. Kelemen István felpéci földműves még
ost is váltig állítja, hogy volt egy mennykőve, melybe 4 szemből álló
óláncocska volt fűzve. Szelíd János koroncói lakos erősen bizonyít-
gatja, hogy az ötvenes évek végével a mérgesi tagbirtokon béreskedvén,
gyanott egy láncon függő mennykővet talált, mely állítólag most is
fju Szabó úr birtokában volna. Azonban mindeddig sem sikerült szép
géreiteimnek dacára ily láncos mennykővet látnom.

Tapasztalván a nép is, hogy nem minden villámcsapás gyűjt,
erre vonatkozólag is különbséget tesz kedves mennykövei között; van

t. i. vizes mennykő, s ilyennek tartja a fehér színű s kőzetből készült ritkább darabokat, melyek nézete szerint nem gyűjtanak; a többi — t. i. sötét színű kőből készült példányok tehát gyűjtanak, s ezek lennének a lobogós kövek. Istennyilának nevezték talán haddantá az akkoron bizonyosan nem oly igen ritka kova-lándzsákat nyilhegyeket, avagy talán a nyilhoz igen hasonló kő gyalut és vésüt.

A mennykövekről azt tartja meggyénkben a nép, hogy ezek sokféle nyavalyát, sebet lehet gyógyítani; névszerint: csúzos és köszvényes gyuladásokat, daganatot, torokgyíkot, mérgesedett sebeket, emlőkeményedést stb.; e célból a beteg tagrészt valódi mennykővel fenyik, nyomkodják, s azért oly helyen, ahol a kövekhez könnyen juthatni, mint p. Koroncón, — minden jóra való gazda és hásszony szerez magának egy-egy mennykővet, ahol pedig ritkák avagy egyik másik kő többi társait gyógyhírben felülmulja, azt azután házra házra hordozzák gyógyítani, s gazdájának minden egyes esetben juttatnak valami ajándékot, akár terményekben, akár pénzben; nem csoda tehát, hogy oly csodás erejű követ drága pénzért sem sikerül a régészek kézre keríteni! Például Balázs nagy-baráthi földműves hosszomszabotjára tűzve hordoz egy szép vörhenyes kigyula-baltát, melytől semmi áron sem akar megválni, mert úgy mond: ez az én kenyéskeresőm, ezzel jár t. i. gyógyítani. Szabó Istvánné fennemléte kigyula-baltájával sok szakajtó lisztet, babot stb. keresett.

Sőt nemcsak kétségtelen őskori kőfegyverrel, szerintök igaz mennykővel, hanem még pogácsa, vagy bármily alakú főleg pedig fekete színű kovand görkövekkel is szélteben üzik az említett kuruzslást, és beteg téhén-tölgyet, s a sertések veszedelmes torokgyíkját éppen nem tudják mennykő nélkül orvosolni, s van rá eset, hogy a hamis mennykő, már t. i. a közönséges görkő, nagyobb hírnevet és keletnek örvend, mint a valóságos, — és igen nagy tiszteletben áll a láncos kövek. Például a volt nagy-baráthi bíró görkőve kigyógyítja a torokgyíkból még azt a sertést is, melyen még a láncos mennykő sem fogott.

Másutt — például Csécsényben meg azt tartják, hogy a menyecske első főköttője szintén oly jó gyógyító tögydaganatban vagy torokgyíkjában, mint akármelyik mennykő.

Szent Márton tájékán még egyéb belső nyavalyákat is gyógyítanak mennykővel, pl. a kőről valamicskét levakarnak pohár vízbe s ezt a hideglelés stb. beteggel megitatják!

De még a kőhöz kötött átkot is foganatosnak tartják! Sz. Mártonban most 4 éve egy haragra lobbant asszony ellenfelére szórt átkot-

al dobta a követ ellensége udvarába, mire az hatheti súlyos nyavalyába sett, melyben magáról mit sem tudott!

Kétségekivül sok egyéb babonát is üznek ezen kövekkel, de igen ehéz ezeket tőlük kitudni; úri főleg papi ember elől rejtegetik a követ, tagadják a vele üzött babonát; annyi mégis bizonyos, hogy nagyrészen e balhitnek tulajdoníthatjuk, hogy még most is annyi érdekes régi ő forog kézen, s hogy mindannyit még nem semmisítette meg a tudat-in nép, mint a tudomány nagy kárára megsemmisített nem egy ritka s érdekes őskori agyagművet, bronz-, réz- és vastárgyat. — Sokan a azekat vagy hamvvedret, — mihelyt ilyenre bukkannak, — legott gyontörök, csakhogy a benne rejlő kincshez mihamarább hozzáférhesenek; vagy ha eleinte kimélik is azt, mihelyt meggyőződnek, hogy re- rényökben csalódtak, benne nem pénzt, hanem hamut és szenet talál- tán, — boszuból is összezúzzák azt!

Nem úgy a mennykövel; még soha sem hallottam, hogy földmü- es a talált követ ismét eldobta volna; haza viszi azt, s ha nem kuru- sol is vele, elteszi az asztalfiókba, vagy felveti a padlásra, honnét nem gy darab került gyűjteményembe, ámbár nem egy eset van arra is, hogy gyermekeiknek játékszerül adják, kiktől azután a babonás embe- rek elszedik, de ez esetben is legalább nem vesz el. Többnyire pedig páról fiúra s unokára száll; például jelesebb darabjaim: mint a bodonhelyi nagy bazalt, — a koroncói szép kigyula-balta, a mecséri úrási kísérlet, — mondhatni tovább egy századnál voltak egy és ugyan- azon családban, s igen nehezen, — csaknem sírva váltak meg kegyelt cöveiktől az illetők.

Némely vidéken, pl. Nagy-Baráthon, Écsett, Sz. Mártonban nehe- zen, Nyalkán, Ravazdon épen nem lehet még sok pénzért sem menny- követ kapni, mert azt tartják, hogy szerencsés az a ház, melyben menny- kö van. Egy gyirmóthi gázda beszélte mennykö után járó emberemnek, hogy volt azelőtt több mennyköve, de az 1849. évi tűzvész után házat újra építvén, annak 4 sarkába 4 darab mennykövet tömetett bele! — Ezért is sokszor elvesz a kézből kiadott mennykö; t. i. egyik a násiknak adogatja mindaddig, míg végre gazdája nem tud többé reá jönni, cinél veszett! Máskor ellenben a kölcsönkérő a csodás kőből magának s tör egy darabot; így járt pl. a pusztasz-páli csákánytöredék, — Gyirmóthon pedig az általam eddig látott legszelesebb kő-ék, melynek fokát a becsületes kölcsönkérő magánál fogta további kuruzslásra; Rába-Sz.-Mihályon szintén fokát szegték egy jókora éknek. Hja! — csak kevés ember viseltetik a régiség iránt oly tisztelettel s kegyelettel, mint ama vándor cigánynő, kinek fájós emléje a bodonhelyi óriás-

balta érintésére meggyógyulván, — valahányszor ez esemény után megfordult Bodonhely táján, Kausitz földműveshez elzarándokolt, s baltát előkérve, azt térden állva tiszteletteljesen megcsókolta!

Záradékkul még az e korszakba tartozó agyagművekről kell szólnom. Kezdetben hihetőleg még szabad tűzben égették a korong segítségével nélkül készült edényeket, habár ezeket mégis már nagyobbszámmal, különféle alakban és nagyságban gyártották, s hegyes fáva vagy csonttal majd a lágy agyagba rajzolt, majd a szárított edénybe karcolt egyenes, kereszt, hullámos, párhuzamos és körded vonalok és pontok által gyakran igen szép cifrázatokkal díszítették, a hiányzó keménységet pedig az agyag közé vegyített kova-szemcsék által iparkodtak megadni; volt gyűjteményekben oly cserépdarab, melynek belső felülete a lágy agyagba sűrűen belenyomott apró kavicsok által min egy áthatlan mázzal volt bevonva.

Utóbb az agyagot minden idegen részekről gondosan megtisztították, és zárt tűzben (kemencében) keményre égették; a gömbölyű vagy csekély talppal ellátott edény felette vastag és erős peremébe sokszor négyszögű lyukat fűrtak, ebbe szíjat vagy háncskötelet fűztek melylyel az edényt felakasztották, vagy tovább vitték; néha az edény nyaka és feneke körül 3 sor haránt fülecske is volt, melyekbe szintén madzagokat fűztek az edény tovaszállítására.

Sőt ezen időszakban már roppant nagyságú $\frac{1}{2}$ —1 pozsonyi mértékű vedreket is készítettek agyagból, milyen Gyirmóthról és Rábasz.-Miklósról — sajnos roncsolt állapotban került a győri muzeumba, nem egy darab pedig kellő elővigyázat hiányában összezúzatott. A csécsényi Argay-féle tagbirtokon ugyancsak szabad tűzben égetett, de különös szépségű korsók, kancsók (21. ábra) és tálak találtak, valamint egyalig 5 cent. magas, 3 cent. szájnnyílással ellátott egyfülű és félre hajlott csücsben végződő veres agyag edényke, mely szintén szabad kézben idomítva, rosszul égetve, és kis körök által cifrázva alig volt egyéb, mint az őskori hölgyek illat- vagy

21. ábra.

kenőcs-bögréje. Szemerén a Matkovics-féle tagbirtokon Sigray grófné 1847-ben ős-tűzpadra akadván, napszámosaival ásatást rögtönzött, s állítólag vagy 200 darab kisebb, 5—6 cent. magas és 3—4 cent. átmérőjű durva cifrázat nélküli, de jól kiégetett graphit-edénykét lelt, melyeket a munkások elkapkodtak, s a régiség-kedvelő úrhölgynek alig maradt néhány példány vendégei ezeket is elhordogatták emlékül, úgy

lítólag úgy 200 db. kisebb, 5—6 cent. magas és 3—4 cent. átmérőjű urva, cifrázat nélküli, de jól kiégetett graphit-edénykét lelt, melyeket munkások elkaptak, s a régiségkedvelő urhölgynek alig maradt ehány példány, vendégei ezeket is elhordogatták emlékül, úgy hogy csak két példány maradt fenn, egyik a győri, másik a hédervári muzeumban.

Sajátságosak azon edények is, melyek lábas edények kezdetleges szerkezetét mutatják; ez u. i. kettős edény, egyetlen közös fenékel, az alsó edénynek oldalai 3 helyen a fenék felé szögben ki vannak uetszve, s így a felső edény három — fenn széles, alul csúcsos — lábón áll; ily példány roncsolt lábakkal Koroncón találtatott. Egy másiknak eneke alá ujnyi vastagságú perem van rakva, mely négyrendű behajlás által kereszt-alakot mutat; — a téthi határból való. Szemerén találtak harmadikat, mely virágcserep-alakú azon sajátsággal, hogy talpa agy fenéke tányér-módra ki van szélesítve és fel van hajtva, s ez zintén edényül használható, ha a nagyobb virágcserep-alakú edényt yilásával lefelé fordítjuk. Koroncón a 32-ik számú ház építésekor (1871) egy fekete, nyílt mécses-tálacsokát találtak, mely nem más, mint isded tányér, melynek pereme a kanóc számára csücsre van összehyomva. Ezen háztelek szomszédságában már azelőtt is nem egy durva edzetleges művű s rozszúl égetett vörhenyes hamvedret találtak *).

Bronz-kor.

Ha a föld népe a réz- és bronz-tárgyakat szintoly kegyelettel rizné, mint a mennyköveket, akkor rövid időn és könnyű szerrel ekintélyes gyűjteményt lehetne azokból előteremteni; de a köznép a

*) Az ismertetett műtárgyakon kívül érdekesnek tartjuk még néhányat főlemteni Mihály István bakony-szt-lászlói kath. lelkész gyűjteményéből, a mennyiben zek szintén megyénk területén kerültek felszínre.

1. Fekete agyagedény, 20 cent. magas, nyílás átmérője 15 cent., derekán pedig 1 cent., egy füllel, teljesen ép és szabályos; találtatott Kajáron 1873 tavaszán árkoás alkalmával.

2. Egy másik agyagedény, az előbbihez teljesen hasonló, de fül nélkül; találtatott félig égett csonttal tele Árpáson 1873 nyarán, vizmosásban.

3. Sárgás agyagedény, nyulánk alakkal, úgy látszik szabad kézzel alakítva, ül nélkül, egészen ép; magassága 20 cent., derekának átmérője 13 cent.; találtatott C.-Árpáson vizmosásban 1873-ban a Rába áradásakor.

4. Vöröses agyagtányér, 6 cent. magas, átm. fönn 19 cent., lenn pedig 12 cent., ugyanott és ugyanakkor találtatott mint az előbbi.

5. Karcsonok (4 db.) egyszerű bronz karpereccel; találtatott Árpáson.

Szerkesztő.

fém-leletekkel igen kegyetlenül bánik el; legelőször is késével faragja meg azokat, nem lappang-e arany vagy ezüst a setét rozsdakéreg alatt azután neki megy és végkép megtisztítja, lesúrolván róla a tiszte régiség legkisebb nyomát is; végre a szatócsnak vagy rongyszédőnek néhány krajcárért elharácsolja a műdarabot, mely szép szironyává fődve, forintokat érne a szakértő szemében. De így sokkal kevesebbet kerül műértő kezekbe, mint a gyakori leletekhez mérten különben kerülhetne.

Mégis mind a fegyvernemüekből, mind az ékszer- és szerszám félelékből ismeretesek egyes példányok, ámbár megyénk területén ravazdi esetet kivéve, tömeges bronzlelet még nem fordult elő, de szórványosan talált egyes bronzdarabok is elég érdekesek. Vörös rézből kevesebb találatot, mint bronzból, ez azonban maig sincs vegyelemezve és azért nem ismeretes vegyaránya; kár is volna az egyetlen darabok vegyelemzés véget megcsónkítani. Hihető, hogy a bronztárgyak nagyobb része helyben öntetett, mint ezt a Koroncón, Gyirmóthon, Szemerén és másutt is talált vastag peremű erős graphit-cserepekből, mind megannyi olvasztó-edény töredékekből, nemkülönbén a Koroncón, Csécsényben és egyébütt lelt ércrögökből lehet következtetni; noha eddig öntő-mintát nem lehetett még találni, de igenis néhány öntés-varránynyal ellátot nyilvéget.

Fegyverfélelékből legkevesebb találatot, de azért minden nemől egy-két példányban ismeretes. Bronzkardnak kisebb töredékei Tényőn kaptam, honnan 17 cent. hosszú, szép fülesvésű is jött birtokomba; ellenben tokos-vésű Koroncón és a kapi-i határ Jerdombján találatot (22. ábra); egy másik vésű változvánnyal, mely a vésűnek a lándzsába való átalakítását tünteti elő, és német szakmunkákban mint ritkább faj van jelezve. Dárda vagy lándzsabronzból Sövényházán 2, Zsejkén 1, és Koroncón is 1 darab találatot. Bütykös buzogány-fej Ravazdon került napfényre (23. ábra); hasonlóan vörösréz-töredéke pedig Koroncón. Nyilvégektől eddig háromféle alakban fordultak elő, t. i. háromszög alakban, két szakállal és kis köpűvel; vessző befogadására (24. ábra); a köpű oldalt lyukával a vessző vagy nyilvég megerősítésére; a másik faj nyilvég három élű, szintén köpűvel (25. ábra) ez ritkább, mert Koroncón és Téthen kívül másutt eddig nem találatot, holott az előbbi háromszögű szakállas Ménfőn, Koroncón, Szeme-

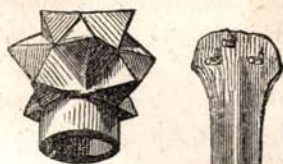
22-ik ábra.

én, Csécsényben, Bácsán és Téthén is több példányban fordult elő, utott öntés-varránnyal is; egy harmadik yilfaj Koroncón az iskolaház udvarán találtott, a 25-ik ábrához hasonló, de karcsúbb, két oly hosszú, és csak két éle van. Egy zépen karcolt (ciselirt) tör vagy gyilok (26-ik ábra) vörösrézből, markolat nélkül, fogláló-szegekkel a téthi határban Szarka-ártott 1868-ban találtatott.

Ide sorolom még a metsző vagy vágó zerszámokat is, valamint azon bá-nyászcákányt vörösrézből, (27-dik ábra), melynek hossza 35 cent., vastagsága 3.5 cent., köpönyilása 3.5 cent., vízszintes éle 6.6 cent., függélyes éle pedig 5.5 cent., mely a kónyi turfarétegben talátatott. Kár, hogy szironyborítékától megfoszták.

A sarlók másutt, főleg hegyes, erdős vidéken gyakran előfordulnak; Kőszeg táján pl. az 50-es években 40 talátatott egyszerre, nálunk azonban ritkák; közönsége-sebb alakját a 28-ik ábra mutatja; a ravazdi határban két ilyen talátatott rézből és Prágába került; Koroncón és Téthén pedig csak kisebb-nagyobb töredékek. A 29-ik ábrán e sarlók ősz eredeti alakja lát-ható, vörösrézből való, éle nem hold-alakú, hanem szokatlan módon hát-rafelé van hajtvva, és Koroncón árkolás alkalmával talát-tott. Ezen sarlók hosszú botnak meghasított végébe csiptetve s megerősítve, sűrű erdőben kúszó növé-nyekeltávolítására, illetőleg út- vagy csapás-készítésre szolgáltak az ősz embernek.

Készekből csak két

23-ik ábra.

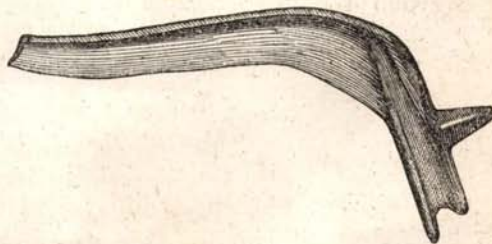
24. ábra. 25. ábra. 26. ábra.

27-ik ábra.

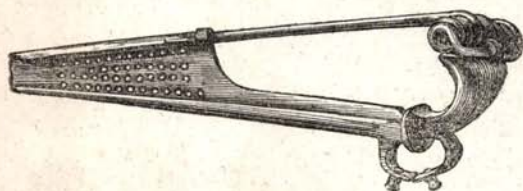
28-ik ábra.

29-ik ábra.

példány ismeretes, mindakettő bronzból, egymáshoz hasonló, a nyé vagy fogantyú két oldalt kiálló peremmel, mely közé csont vagy fa volt illesztve, éle pedig kertész-kés módjára kissé előre van hajtva; a Koroncón talált nagyobb példány a nemz. muzeumban, a gyirmóthi határbar talált kisebb pedig Zircen Rozsos Miklós gyűjteményében van.

Az ékszererek közt első helyen említendők a fibulák, mint mellözhetlen kellékei a kezdetleges varratlan ruháknak; közönségesebb

30-ik ábra.

alak megyszerte minde-
nütt előfordul, Koroncón
számtalan példányban; a
30-dik ábra ékeesebb s rit-
kább fajú töredékei szin-
tén Koroncón, egy-egy
szép tökéletes példány pe-
dig Gyirmóthon és Sze-
merén találtattak. 31-ik ábra egy kicsinyded darab Koroncóról, ivge-
rincének füleibe csörgő lemezekék voltak valaha fűzve. A megyénkben

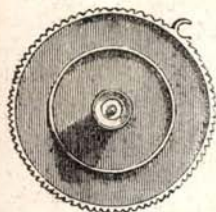
31-ik ábra.

talált fibulák legszebbike (32-ik ábra) a téthi
határból való, szép szironnyal, tökéletes épsége
s ruganyossága becses darabbá teszi; hossza
12 cent. Sajátságos azon fibula-változvány,
melyből Ravazdon szőlődöntés alkalmával 1845-
ben egy agyagvederben 4 nagy, 14 közép

32-ik ábra.

nagyságú és 13 kisebb, tehát összesen 31 darab találtatott, és az
összes lelet a hozzá tartozó rézboglárral együtt — sajnos, hogy nem
a hamveder is, — a pannonhalmi
könyvtárba került; e fibulák ívalakú
része vagyis kengyele dinnye-szelet-
alakú, melynek egyik csúcsos végére
a csigaszerű sodronytű van erősítve, a
másik pedig a tű hosszú hüvelyét tartja; a kisebbek mind öntve, a
legnagyobb 4 darab lemezből van verve; mindannyi szép karcművű
cifrázattal; ezek 16 cent., amazok csak 10 cent.
hosszuak.

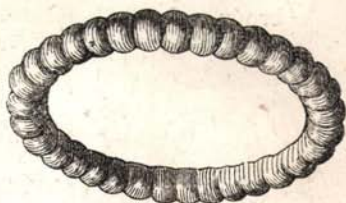

33-ik ábra.

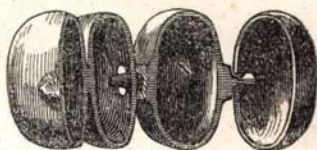
Koroncón és Csécsényben azonfelül a jelenleg
szokásos melltűhöz (broche) hasonló kisebb fibulák
is találtattak, pl. a 33-ik ábra Koroncón, melynek
közepe gomb vagy köldökszerűleg szabadon kidom-
borodik; egy másik hasonló kerek fibula zománc
vagy pasztaszerű beeresztett rakművel cifrazva Csé-

ésényben; egy harmadik hatágú, tompavégű, csillaghoz hasonló, Gyir-
nóthon találtatott.

Nyakperec vagy násfa csak kettő ismeretes; egyik a győri
éjszallásoknál, másik a pannonhalmi Boldogasszony kápolna éjszakkéleti
éjtőjén 1865-ben felfedezett bronzkori
sirban találtatott; ez utóbbi sodrott művű,
négy soros vastagabb sodronyszál mélye-
lésébe vékonyabb sodronymű van bele-
örasztva, és a fősodronyból alakított
kapocs és fül képezi egyszerű záradékát;
ugyan ezen sirban két darab öntött és
cigyőfejekkel ékes, zárt karperec, és
két kisebb sodrony-gyűrű is talát-
tatott. A násfa átmérője 14, a karpereceké
3.5 cent. Lemezről vert zárt karperec
Kis-Árpáson és Győrött találtatott, (34-ik
ábra). — Üreges félgolyókból alkotott
nyílt karperec pedig Győr-Ujvárosban (35-ik ábra).

34-ik ábra

35-ik ábra.

A karperecekhez sorozzák még némelyek azon hengeres bronz-
kekerseket, melyeket a német szakértők karvéd (Handberge) néven
ismernek; ilyent 1862-ben Szarkavárott az ekevas vagy 10 darabra
szaggatott; e ritka vörösréz-műnek átmérője 6.2 cent. Szemerén kigyó-
fej végű karperec megaranyozott darabjai találtattak. Árpáson pedig
egújabb időben találtak egy 8
cent. bőségű nyílt karperecet,
mely gyűrűded rovátkok által
próbb gyöngyszemekre van fel-
asztva. Talán szintén a karperecek
vagy karvédek közé tartoznak még
azon szélesebb-keskenyebb ívda-
rabok is, melyek vörösrézből csi-
rosan karcolva és felhajtott vé-
gekkel Koroncón, Téthen és Sz.-
Mártonban találtattak.

36-ik ábra.

37. ábra.

38. ábra.

39. ábra.

40. ábra.

Az ujja való gyűrűk
öbnyireösszecsavart sodronyból
készültek, és Csécsényben, Téthen,
Koroncón, Szemerén, Sz.-Márton-
ban és egyebütt is találtattak.
Fülbevalónak látszik azon

kisebb, csigahajlásban végződő vastagabb rézgyűrű, minőt Sz.-Mártonban, Koroncón és Győrött találtak (36-ik ábra).

A hajtúk szép változványai találtak Koroncón (37., 38., 39-ik ábra), azonfelül Sz.-Mártonban, Győrött és Szemerén, valamint különféle bronz-rudacskák Koroncón (40-ik ábra).

41-ik ábra.

Következnek különféle egyes és kettős, többnyire sima gombok füllel és fül nélkül, szögletes és boglárók, Koroncó-, Téth-, Gyirmóti és Sz.-Mártonból; a 41-ik ábra kerék boglárája valószínűleg szíj-dísz, átmérője 4 cent., széle kiálló bütykökkel ékesítve, magában egy kisebb karikát foglal, mely 4 küllővel van beleillesztve, széle világos-zöld szironnyal, Tétről.

A 42. ábrán látható ritka bronz-boglár láncon függő csörgőlemezekkel a koroncói Babotában találtatott, s talán pásztorbotna felső végén szerepelt; ellenben a ravazdi fibulákkal talált boglár felső végén karikában végződik, alul pedig 3 ágának egyikébe, hajdan mind a háromba az ismeretes háromszögű csörgő-lemezek voltak fűzve

42-ik ábra.

43-ik ábra.

44-ik ábra.

s a boglár-pálca derekán levő három fülecskéből is kétségtelenül csörgőlemezek lógtak alá. Nagyobb varró- vagy fűző-tű bronzból csak Sz.-Mártonban és Csécsényben találtatott; utóbbiban állítólag 2 gyűrű karika volt fűzve (43-ik ábra). Halász-horog (44-ik ábra) ellenben bronzból Koroncón a bábottai homokban, valamint a téthi határban egy négyszögű 4.5 cent. magas, 4 lábacsán álló, csúcsos és karikában végződő bronz-csengetyű egy másik henger alakú, 6 cent. magas, fenn igen szűk s a nyílásnál is alig 4 cent. átmérővel bir csengetyű Győrből való. Koroncón szép zöld szironnyal bevont ár és egy bronz-furónak töredéke végül Gyirmóthon 10 cent. magas durva-művészi Venus szobrocska találtatott bronzból. A Koroncón előforduló cserépcifrázatokból (45-46. ábra) két fajt mutatok be.

A Koroncón, Téthen, Csécsényben és Sz.-Mártonban talált üveg, kő és gyurma-gyöngyökből pedig a 47—53. ábrák többféle változványt mutatnak.

Vas-kor.

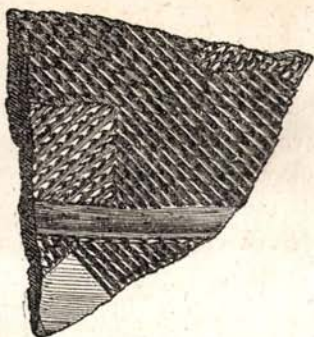
Miután a vas tárgyak természetöknél fogva a

földben gyorsan elenyésznek, igen csekély szokott lenni az őskori vasleletek száma; azért míg a kőtárgyakból eddig 253, a bronzokból pedig 241 darabot sikerült gyűjtenem: a vas-tárgyak száma alig szaporodott fel 50-re. De e

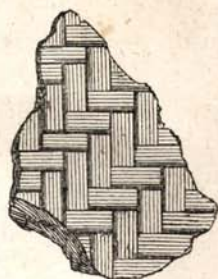
kevésnek osztályozását és pontos meghatározását is megnehezíti azon körülmény, mely szerint nálunk a vas-kornak határai bele olvadnak a római korszakba, sőt azon is túl terjedve a hunnok, avarok és magyarok őskorára is kiterjednek. A tárgyak csekély számánál és ronsolt állapotánál fogva nem lévén alkalom beható tanulmányozásra, e téren még sokáig setétben fogunk tapogatózni.

Fegyverfélekéből leggyakrabban nyilak találtak, melyek egyideig ugyan megtartják a bronzkor köpüs alakját, de csakhamar csirban végződnek, mely a nyilvesszőbe bele ékeltetett; a nyilak alakja majd szakálas, lándzsás, majd ismét mélyen három-élű; de találtak vékony gerely-alakúak is; a négyszögű vagy gömbölyű loborban végződők római nyilaknak látszanak; ilyenek Koroncón és Sz.-Mártonban, a többi fajok azonkívül Gyirmóthon, Szemerén, Téthen és Csécsényben találtak. Koroncón és Gyirmóthon azonfelül a köpüs-nyilak egy különös faja találtatott, a mennyiben a nyil keskeny alapból kiszélesedvén, kinyílt ollóhoz hasonlóan kettős hegyben végződik; eddig csak két példány találtatott belőle, egyik a győri, másik a pesti n. muzeum-ban van.

Dárda vagy lándzsa csak Sz.-Mártonban és Nyulon találtatott, utóbbi vékony gerelyalaku; csata-bárd Koroncón; ugyanott két kard is; kardikó Tényőn és Koroncón; kengyel és zabola, heveder és egyéb szerszám csatokkal Koroncón egy sirban; csontnyelű kés u. o. másik

45-ik ábra.

46-ik ábra.

47. ábra.

48. ábra.

49. ábra.

50. ábra.

51. ábra.

52. áb.

53. áb.

sírban; vas-fibula, különféle csatok és boglások, egy csörgő csengetyű szerű szívvvel Koroncón; sarlók a győri ujszállásoknál, Csécsényben pedig kisdéd kettős halhorog. A téthi határban Valens császár ré érme találtatott, mely át volt furva s bele 4 durva sodrony-szemből áll vasláncocska volt füzve; része volt ez oly öv-diszitménynek, minőt merovingi korban a nők viselni szoktak, t. i. a széles övről 10—20 vékonyabb fém-lánc függött, melyek közbefűzött érmekkel voltak feldisztve és néha kés és egyéb szerek viselésére is szolgáltak.

Végül két vaskori sír leírásával fejezem be soraimat.

Koroncón a templom éjszaki részén a szedreskert szélében 1868-iki évi március 19-én jelenlétemben ásattam meg azon helyet, hol egyik hívem az előtte való ősszel egy nagyobb cserép-öblönyt talált veres ásáskor.

Kihányatván a veremből a földet, annak fenekén egy darab római téglán kívül csakhamar egy cserépedény nyomára akadunk, melynek peremét azonban $\frac{2}{3}$ részben még az őszi ásáskor lecsorbította emberem; most azt vigyázva kiemelvén 23.7 cent. átmérőjű, 6.5 cent. magasságú jól kiégetett fekete medencealakú tál volt, alig készült korongon, mert fenéke be volt horpasztva, cifraság nincs rajta.

Tovább ásatván, embervázra — névszerint lábszár-csontokra akadunk; a fej irányában eltakarítatván a földet a gerinc-csigolyák és bordák között finom-művű bronz-fibula töredékére jöttünk; felszedvén a koponyát, ennek jobb felén kisebb cserép-bögrére akadunk, mely annyira el volt korhadva, hogy fülénél és behorpasztott fenekénél egyebet nem sikerült a nedves homokból felszednünk; ezen piros és morzsolható agyag-öblényke fekete graphit-féle porhanyó mázzal volt bevonva, fél füle ötszög-metszettel bírván, annak gerince kisdéd, de rendes körök szakadatlan sorozatával van kicsifrázva; ily körsorozat vonult körül az edény derekán a fül alsó végének irányában is. — A töredékből ítélve, az egész nagyobb theás csészéhez lehetett hasonló, azon különbséggel, hogy nyakánál kissé szűkebb volt, fenéke felé ellenben öblösebb.

A koponya bal felén pedig 7.8 cent hosszú négyszögű szabályos alaku köszörűkő, 9.2 cent. hosszú késpenge vasból és ennek 9.1 cent. hosszú, 2.2 széles és 0.9 cent. vastag csont-nyele találtatott; a késnek nagyjából elrozsdásodott széles, de vékony fogantyúja a csontnyélbe bele volt sütvé; hegye a felvételtörött le, de élének kikanyarított és a bronzkori késeket jellemző alakja a vastag rozsdadacára jól kivethető. Még egy darab más korhadt vas, hihetőleg karperec töredéke is találtatott.

A tetem lábfejénél balról negyedik és egészen ép fekete öblöny találtatott, mely szűk — alig 6.6 cent. átméretű nyilással 25 cent. magasság és hasban ugyanannyi bőség mellett csaknem palackhoz hasonlít, füle nincs. Az első helyen említett 32 cent. magas és szintoly blös veder a tetem lábánál jobbról, a tál szintén jobbról a térdtájon olt letéve; obolusnak, vagy egyéb fémtárgynak semmi nyoma. A tetem recal éjszak-keletnek volt fordítva, a medence-csontok, bár össze voltak úzva, mégis nőre mutattak, s a koponya körülbelül 40 éves nőre utal.

Az 1867-ik év tavaszán ugyan azon homokos bábota magaslaton egy vaskori csontváz is találtatott ugar szántáskor. Minthogy az ekevas koponyát jól meghorzsolta, a szántó suhanc ösztökéjével neki esett s gyon zúzta, mert vágyott látni, milyen a belseje? Csakhamar ázni kezlett és a vázat, mely roppant-nagyságu volt, hanyatt fekvé és arccal a letnek fordítva fel is fődözte; mellette vas-kengyelt, néhány négyzögü vas-csat maradványt és 3 nyilalaku vasdarabot talált; a jelenlémben folytatott kutatás sem lócsontokra, sem egyéb tárgyakra nem vezetett.

Nemesebb fémből vaskori tárgyak megyénk területén alig találtak, kivéve Győrött a vaspályaúdvár építésekör egy aranygyűrűt, és Xoroncón egy alig 0.3 cent. átmérőjü arany-sodronygyűrűt, mely lánciak szeme lehetett. Kis-Écsen állítólag nem ritkák a B i a t e k feliratu bár ezüst didrachmák, de minden utánjárás mellett sem juthattam egyhez is; Győrött ellenben még a negyvenes években egy ΑΠΑ feliratu találtatott, mely jelenleg Fábry Nándor gyűjteményében van.

Ó k o r.

A megyében talált római emlékek.

Sztachovics Remigtől.

I. Latin feliratok. *)

a) Kőemlékeken levő feliratok.

1. Legnevezetesebb s egyszersmind legrégebb emlékkövünk volt az, mely még a XVI. század derekán a győri székesegyház nagy oltáron állott (Lazii Comment. de Rep. Rom. l. XII. Sect. II. cap. XV.), le azóta eltűnt, és Schönvisner igazítása szerint a következő felirattal

*) Forrásul szolgáltak: Jani Arrabonensis Dissertatio de Jaurino Viennae, 1782. Czeh János: A győri vidék a legrégebb időben és a rómaiak alatt. M. T. Társ. Évkönyvei I. k. 314—346 lap. Römer Flóris: Archaeol. Közlemények III. k. 151—166 l. Pannoniai újabb kiadatlan »Latin Feliratok«.

díszlett (Appendix ad Comment. in Romanorum Iter per Pannoni ripam, p. 113.):

IMP. CAES.
 • TRAIANO.
 HADRIANO.
 AVG. P. M. TRIB. POT.
 XXI. COS. III. IMP. II.
 L. AELIUS. CAES. FIL.
 TRIB. POTES. COS. IT.
 PROCOS. XV VIR. SACR.
 FACIVND.

2. A győri székesegyháznak a Duna felé néző falán egy emlélkövön e szavakat olvassuk:

VICTORIA.
 AVG G. N. N.
 ET. LEG. I.
 ADI. P. F.
 ANTONINIANAE.
 P. MARCIVS.
 P. FILIVS.
 SEXTIANVS.
 EPHESO.
 PP. DD.

3. Egykor a 2-ik számú felirat folytatásának vették a következő harmadikat. A két emlékkőre Appiano egy polgárháznál akadt, a midő is azok a főtemplom oldalába tétettek.

DEDICANTE
 EGNATIO
 VICTORE
 LEG. AVGG.
 PR. . . PR.
 ET. . . CL.
 PISONE.
 LEGATO
 LEG.
 V. IDVS
 IVNIAS.
 APRO ET
 MAXIMO
 COS.

4. Lazius bizonyítása szerint a püspök konyhája mellett falba helyezett kőnek felirata ez volt:

MARCIAE. CANDIDAE.
MATRI. PIENTISSIMAE.
AVRELIVS. LAVRENTIVS.
FILIVS. VIVVS.
VIVAE. POSVIT.

5. Az 1545-dik évben talált fehér márvány sirkőnek, — mely azóta ismét elveszett, — felirása Lazius szerint, — kivel azt Vels Lénárd közlötte, — ez volt:

D. M.
AVR. DORISON. VE
EX STAI. PRAEF. AL.
ENT. AN. XLIX. ET
AVR. MVSSA. FL.
AN. VII. AVR. NERON.
LIB. ET. CONIVNX
ET. AVR. LVPVS. ET.
AVR. LVPORINA. ET.
BASILLA. FIL.
TITVLVM. PATRI.
ET FRATRI. FAC.
CVRAVERVNT.

6. Egy elvesztett győri emlékkőnek feliratát Muratori Inscript. nr. MCCXXX. tartotta fönn (Katanchich nr. DLXVI.):

VLPIA. PARATIANE.
LAVDABILI. FEMINAE.
VALERIAE. MATER FILIAE.
CONTRA. VOTVM. QVAE. VIXIT.
AN. XVI.

A következő négy emlékkövet Czeh János örökös szeme mentette meg:

7. 1827-ben a belvárosban, közel a fehérvári kapuhoz találtatott:

AVG. SAC. AVR.
LATINIANVS.
STRATOR. COS.
V. S. L. L.

8. Új-városban fölfedezett fehér márvány koporsó oldal darabja

AL. P. EQ. DO.
ASIS. HERES.
CVRAV.

9. A vár árkaiknak egyengetésekor talált kövön:

D . O . M.
COCC.

10. „Kiásatott a belső városban közel az új kapuhoz, a hol egy ház udvari falába rakva, majd 40 évig lappangott, míg Czech János ált: észrevéve, onnan kivétt és ennek kertjében felállított. E sarkóne felső részében mélyre kivétt rejtekben szemlélhető egy szakáltala férfinak 7 hüvelyknyire kiálló mellképe, balra pedig pongyolán öltözött száguldó lovag, újat oldalt kitűzött s már három nyíllal talál cél-tekének irányozva.“

ACRABANIS
ABABVNIS. F. ALA.
AVGVSTA. ITVRAIOR.
VM. AN. XLV STIP. XII. H. S. E.
HANICVS FRATER.
HERES. POSVIT.

11. Győrött a régi vármegyeház udvarában a kútnál (Róme: Flóris, id. h.):

. . . ILLIAE
AN LXX HS
S. SALVIVS IVLIVS
CONIVGI CARISSIME
PIENTISSIMAE ET
DESIDEEA : NT : ISSI : MA : E
F. C.

12. Győr-Szigetben Stanzl úr házában a csatorna alatt van egy fehérmárvány kő-töredék, ily felirattal (Rómer Flóris, id. h.):

AN XI TV
. . TAVI VR
ILIA III
PATRI FPP.

13. Mérföldmutató:

I : MP : M : AV : : RE : L
 C SPIVS
 O PARTH
 N I : AT . . P : NT : F. : M : A : X.
 P II COS
 P. P. . PR. . . OE PO : NTE : S.
 . . OTVST. . . AB SIS .
 : MP : XXX

Erről Rómer Flóris (idézett helyen) így ír:

„Ezen mérföldmutató fekszik Győrben a temetővel szemközt lévő kőoszlop építő mester úr 37. számú háza hátsó része előtt, és hajdan a kőoszlop ellen óvó kő két oldalt a „Megváltóról“ címzett — a város-
 z átellenében álló — patika szegleteit védé, innen magyarázható,
 hogy a közepén levő betűk egészen eltűntek, a különben is igen
 kacsos — kaisersteini — kövű oszlopról.“

„Az oszlop maga két darabból áll. Alsó négyszögű része 27“ ma-
 ss, 24“ széles, a kerekded rész 36“, és az átmérő 24“. Ezen 3 1/2“
 betűkkel csak ez áll : MP : XXX. A fölfelé kissé vékonyuló kerekded
 rész folytatása 5' 2“ majd két lábnyi átmérővel.“

„Ha a SIS-t jól olvastam — Siscianak, akkor a M. Passus XXX.
 nem állhat, ha csak közelebb valami ilyenű helyet nem találunk, vagy
 MP után — talán C-t észre nem vettem.“

14. A pannonhalmi könyvtár mellékbejáratának átellenében a
 kőoszlopba helyezett emlékkövön:

A S E C V A
 A' U G T H
 A N A H V
 V O E X T I A
 LVPIAN . . SRNO
 AMATOREIFORVM
 RIS GRATVS INC
 ECPECVNIAE AT
 VERASIDIXIMD

15. Pannonhalmán 1865-ig az étterem alatt létezett fakamra
 lábán:

— — — — —
 ISSIM
 DES . . EMERI . .
 OSFEC

16. Szent-Vilibald halmáról (Ravazd mellett), — melyen m. sz. István idejében az Ecclesia Sti Vilibaldi állott, — hozatott Paronhalmára és itt a könyvtár mellékbejáratának átellenében fall tétetett ily feliratú sirkő (Rómer Flóris, „Tudománytár“ VIII. köte 371. l.):

IVLIO PATERNO
 Q SIG LEG IIAD STIP
 VI QVI VIX ANNOS
 XXVIII QVIES T BELL
 DESIDERATE T IVLIO
 FVSCO Q MIL LEG SS
 STIP II QVI VIX ANNOS
 XXVII QVIES T BELL DES
 IVLIA FVSCINILLA MA
 TER FILIS PIENTISSIMIS

17. Tápon a plebániához szegletén római siremlék töredéke áll mely állítólag Bakony-Szombathelyről hozatott; a kő szélessége 3' 2' igen szép betűkkel (Rómer Flóris, id. h.):

D. ♥ M
 MAVRO . . PVS

18. 1850 körül a győri vármegyeház átellenében fedeztek föl egy gyermek-tetemet magában záró kőkoporsót, melynek partján e betű voltak:

L \ I . AD.

b) Téglákon lévő feliratok.

19. 1830-ban szept. 21-kén a győri vásár-állásnak a Rábára néző részében, az országút alól kiástak két sírboltot; a földéltéglák bélyeg

részint: LEG. X. G. P. V.

részint: LEG. X. COH. IV.

20. 1831-ben a szűrszabók szárító helyén tán hét öl hosszú csatornára akadtak, melynek téglabélyege

részint: LEG. X. G. P. F.

részint: LEG. X.

21. Két párkányos téglán, melyeken borjú és kutyaláb-nyomok vannak; 18" 9" — alul 13" 4", a vályuban 12" 6" széles — a párkán

agassága 1" 6''' ; találtattak Fernbach úr győri házának alapfala
 atásánál (Rómer Flóris, id. h.):

OFAR : MV : RSICINIMO.

22. Asszonyfán a mult században talált római téglákon (Czeh
 [ss. Miscell. Jaur. 3.):

COHORS III.

23. Ugyanott Sidó asszonyfai birtokos földjén emlitenek egy
 :yptát vagy régi téglából épült boltozatot:

LEG. II.

24. Győrött a Duna-utcában, Viczay-Mayer-féle háznál: téglasir,
 párkányos téglából; egy közülök

S I V A I R A (olvasd: ARIANIS).

liratú a győri főgymn. muzeumé.

c) A gyagedényeken levő feliratok:

25. Mécs; a győri muzeumé, Milkovics úr ajándéka Koroncóról:

SEXTI.

26. Mécs; találatott Győrött a Vérbástyán; Vályi úrtól a győri
 muzeumba került:

CAMFID.

27. Mécs; találatott a győri homokgödörben; győri muzeumé:

CASSI.

28. Mécs; találatott Hecsén; három fogantyúféle diszítménnyel;
 győri muzeumé:

FORTIS.

29. Terra sigillata edényen; találtam a pázmándi volt legelőn:

MESINVS FECL.

30. Az elpusztult Sabaria helyén; nyolc különféle bögre párkány-
 larabjain; a párkányzat 1" széles, a betük tíz vonal magasak. Az R
 etű alakja balfelé fordítva:

S R I

II. Római utak. *)

Miután Traján idejében a római védvonal a közép Dunához lő áttéve, az erődöket összekötő hadi utaknak — mint a védelem fontos tényezőinek készítéséhez oly feszült erővel fogtak a hódítók, hogy miatt a legiók többször veszélyes lázadásban törtek ki. A dunai védvonalba volt Győrmegeye is foglalva, Arrabona képezvén valamint a erődsoportozat, úgy a had-utak egyik fontos központját, csomózatát.

1. Arrabonától — ad Statuas (erőd Gönyőnél, a Bakony-folyá torkolatánál) — ad Mures (erőd Ács mellett, a Czonzó patak Dunába ömlésénél) — Brigetium felé; mindegyik erőd tiz-tizezer római lépé távolságra esett egymástól.

2. Arrabona-Quadrata (Öttevény), továbbá Gerulata (horváth Járfalva), Flexum (Magyar-Óvár, Győrtől 22 mp.), Carnuntum (Német Óvárnál, 30 mp.) várdákat összekötő utak.

3. Arrabonának Mursellán át (Gyarmath, Győrtől 34 mp.) Saba riával (Szombathely) összeköttetése. A második és harmadik számú ú mintegy ütere volt azon kereskedelemnek, melyben Pannonia egyrészt Noricum- és Moetiával, másrészt az éjszaki barbárokkal állott, kik borostyánkővet ez úton Olaszhonba szolgáltatnak; Arrabona volt a árucikkek rakhelye és a kereskedők lakhelye (lásd Kerner, „Noricum und Pannonien“ 18. 103. l. v. ö. a történelmi részt).

4. Arrabona erődsoportozatának (Flexum, Gerulata, Quadrata ad Statuas, ad Mures, Arrabonával együtt) Cimbriana (Veszprém gyűlhely felé kitűzött visszavonulási útja a varsányi hegyszoros Crispiana erőd (25 mp.) mellett volt, mely a varsányi és rédei völgyet zárta állott pedig a hajdan Manch hegynek déli lejtőjén, a rédei Németmajor áttellenében, a hegyről jövő patak jobb partján. Bizonyítékul szolgálnak a római romok, és az ott talált tabulae honestae missionis, mely példány a sikátori rektor által Bécsbe került.

a) Azonban a visszavonulás útja, — a fegyveres erőt értve, — nem a Pánza völgyében volt, hanem a tényő-sokorói hegyháton Romádnak irányult. Ennek számos és biztos nyomai vannak az écsi, ravazdi és románde erdőkben s a térképen jelelt úgynevezett „töltésekben“, melyek nagyrészt most is kocsí-út gyanánt szolgálnak. Ezen töltések a földszinhez mérve $\frac{1}{2}$ —4 láb magasak, s egy — olykor két kocsí-út (8—16') szélesek, — oly tömörek, hogy azokon fa meg nem

*) Lásd: a megye régészeti térképét.

red, bokor gyökeret nem verhet, s oly rendszeren készültek, hogy az jobb századok készítményei alig lehetnek. Harmadfél láb mély felásásonál erősen vert agyagot találtunk keverve kevés homokkal, valamint az egész hegység talajában előfordul. A vidék homokkővét porhályosága miatt, a kavicsot pedig hiánya miatt nem használhatták. 45 foknyi oldal-lejtő szintén oly erősen vert, mint a többi rész; ezért is tartós esőzések sem hagynak sarat, legfőleg az egy hüvelyknyi mély kerékvágásokban.

b) Római út vezetett Szent-Imre dombjától (Pázmánd éjszaki atárában) Kapuköznek, innen déli irányban a völgyön föl a Fehérképegynek, a pannonhalmi várkert déli részét átmetszván, az Illok-erdők délnek irányzott átlóján a szántóföldekre; itt az útnak vonalát adja két öl széles fehér vonal, mely a Lakatos-rétnek Sabaria őshelyét éri. Alkatrészei apró kavics, téglá és bögretöredékek, nemkülönb tiszta homok, tömött alapon két-három hüvelyk vastagon terítve. Az út egy öl széles volt.

c) Tarjától nyugotnak a veszprémi országútnak tartott szintén egy római út, mely minthogy süppedékes völgyön ment keresztül, azért alkatrészei az a) és b) utakétól különböznek, t. i. kova, téglá, vashulladék és zúzott vas-salak keverve, mely anyagoknak összefüggése szivósabb bármilyen kövekenél. Az útnak részeit az eke szétszórta ugyan, de a szétszórta részek irányából az útnak irányát 2000 lépésnyire biztosíthatni. Ezen dülöt a nép *Vasas föld*-nek nevezi, mert a kövek vas-alkatrészét a nép is felismerte. Lehetne a már most kártékony kövekből vagy hetven szekérrel összeszedni (l. „Archaeol. Közlemények“ 8 k. 99 s. köv. l.).

5. Az *eszterhó*-nak nevezett nagyszerű római töltés, melyet most kocsiótnak használnak s mely a mosonmegyei Baromháztól, a Hanyon keresztül győrmegeyi Réti-ig vezet. Eszterhó névnek okmányilag első nyomát értelmezésével együtt 1226-ban találjuk. (Fejér C. D. III. 2. 89.) *elae regis iunioris confirmatio privilegii de Borsmonastra: „nec ad lausuram aquae, quod dicitur vulgo Iztra a quoquo ullo modo cogantur ire“.* Eszterhó fontosságát hadi tekintetben felismerte 1528-ban Szelepcsényi György tábornok (l. Bongarsius 607. tk. l.). A Hanságtól Kisvárdig elnyúló sánc Mansfeld Károly főtábornok 1595-ik évi munkája (l. Ortelius I. k. 164. l.). Eszterhónak hossza Kovács Jánosnak 1740 körül készült térképén, melyet Bél Mátyás nyomtatásban megjelent Mosonmegyéjéhez adott — tesz hétnegyed mérföldet; ellenben a bécsi katonai földrajzi intézet térképe szerint csak hatnegyed mérföldet.

A megye területén talált római érmek. *)

Hercz Józseftől.

1. **Ti. Claudius Caes. Aug. P. M. Tr. P.** babérkoszorúzó feje jobbra; — hátl. **S. PQR ob cives servatos** babérkoszorúban **S. C. - N. br. L. Győr, (H.)**.

2. **Nero Claudius Caes. Aug. Germ. P. M. Tr. P. Imp. PP.** babérkoszorúzott feje jobbra — hl. balra ülő Róma jobbájában **Victoria. — N. br. L. Győr, (gym.)**.

3. **Julius Caesar Dict. Perpetuo.** — **A Dict.** hajadó feje hátra fordulva. — **L. Győr, (Cz.)**

4. **Divus Augustus Pater** hajadon feje hátra fordulva — hl. **Proidentia Aug.** — **K. br. L. Győr.**

5. **Agrippina M. F. Mat. Caesaris Augusti PP.** feje balra — hl. **SPQR.** — **L. Győr.**

6. **Memoriae Agrippinae** — két öszvértől vont szekér. — **N. br. L. Győr, (Cz.)**.

7. **Imp. Nero Caes. Aug. P. Max. Tr. P.** babérkoszorúzó feje jobbra — hátlap **Securitas. Augusti** jobbra ülő nő, előtte oltárhoz támasztott szövécnekkel. — **K. br. L. Győr, (H.)**.

8. **Nero Claudius Caesar Germ. P. M. Tr. P. Imp. Pl** babérkosz. feje b. — hátlap: **Decursio S. C.** két kopjár balra halac lovag. — **N. br. L. Győr, (Cz.)**.

9. **Tib. Claudius Caesar Aug. P. M. Tr. P. Imp.** feje b. — hl. **Ex Senatus Consulto Ob Cives Servatos.** — **N. br. L. Győr, (Cz.)**

10. **Ti. Claudius Caesar Aug. P. M. Tr. P. Imp.** feje b. — hl. **Constantiae Augusti** sisakos palástos j. álló bajnok, b. kópja **S. C. - L. Győr, (Cz.)**.

11. **Imp. Caes. Vesp. Aug. P. M. Tr. P. Cos VII.** fej sugárkoronával b. — hl. **Felicitas publica.** — **L. Győr, (Cz.)**.

12. **Imp. Caesar Vesp. Cos VIII.** kosz. fej jobbra — hátlap **Victoria Augusti S. C.** A győzelem hajóorrán áll b. fordulva, j. koszorú — **K. br. L. Győr, (Cz.)**.

*) Az érem anyagát és nagyságát illetőleg következő rövidítésekkel élünk: ar. = arany, ez. = ezüst, r. = réz, br. = bronz; n. = nagy, k. = közép; hl. = hátla. Ha a lelhely ismeretes, ezt L. betű előrebocsátásával szintén jelezzük, míg a tulajdonnévét zárjel közt rövidítve így adjuk: H. = Hercz József, Cz. = Czéh János, M. = Milkovics, E. = Ebenhöch, Sz. = Sztachovics, K. = Kálóczy, gym. = győm. muzeum.

13. T. Imp. Vesp. Aug. — ht. Aequitas Augusti S. C. Az equitas mérleget tart j. — K. br. L. Győr, (M.).

14. Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. Tr. P. VIII. PP. kosz. fő b. — hl. Pont Max. Lud saec. zsámolyon ül, melyen SVF PD lőtte álló nőnek nyujt valamit, e mellett kis gyermek felemelt kezekkel, oldalt templom S. C. — N. br. L. Győr, (Cz.).

15. Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. P. M. TR. P. XIII. — Ez. L. Győr.

16. Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. Cos. XIII. — hátlap: Moneta Augusti S. C. — K. br. L. Győr, (gym.).

17. Imp. Caesar Domit. Aug. Germ. P. M. Tr. P. VI. babérmkoszorúzott feje j. — hl. Pallas jobb kezében dárdát, b. villámot tartván b. fordul. — Ez. L. Győr, (H.).

18. Nerva Caes. Aug. P. M. Tr. P. Cos III. fő sugaras koronával — hl. Libertas publica S. C. j. felé álló nő j. kalap, b. dárda. — K. br. L. Győr, (Cz.).

19. Imp. Nerva Caes. Aug. Rest. szárnyas villám alul S. C. — hátlap: Divus Augustus. A császár hajadon feje. — K. br. L. Győr, (Cz.).

20. Imp. Nerva Caes. Aug. Germ. — hl. Fortuna Augusti. — K. br. L. Győr, (gym.).

21. Imp. Caes. Aug. Nervae Trajano Cos V. P. P. — hl. Roma istennő b. ül victoriát s jogart tartva, alatta S. C. — K. br. L. Győr, (E.).

22. Imp. Trajano. Aug. Ger. Dac. P. M. TR. P. Cos V. kosz. fő — hátlap: S. PQR Optimo Principi 4 lovas diadalszekéren. — Ar. L. Győr, (Cz.).

23. Imp. Trajano. Aug. Ger. Dac. P. M. TR. P. a császár feje — hátlap: Cos V. PP. S. PQR. Optimo Principi, alul Danuvius. A folyam szobra j. fekvé jobbát hajóra, b. vizet ömlesztő vederre támasztva. — L. Győr, (Cz.).

24. Imp. Caesar Nerva Trajanus Aug. Germ. P. M. — L. Győr.

25. Hadrianus Augustus — hl. Restitutori Bithiniae S. C. — N. br. L. Győr, (M.).

26. Hadrianus Augustus babérmkoszorúzott feje j. — hátlap Salus Augusti az egészség istennője egy oltár előtt b. állva, azon körültekergett kigyót etet b. tartott csészéből, alatta Cos. III. — K. br. L. Győr, (H.).

27. Hadrianus Augustus hajadon fő b. — hl. Felicitati Augusti Cos III. P. P. Gálya. — N. br. L. Győr, (Cz.).

28. Hadrianus Augustus babérkosz. feje — hl. Hilarita P. R. Cos III. két gyermek közt nő j. pálmát, b. bőségszarvat tart. — N. br. L. Győr, (Cz.).
29. Hadrianus Augustus. — K. br. L. Győr, Balogh ház, (gym.).
30. Sabina Augusta Hadriani Aug. P. P. Kontyos fej balra — hl. Vesta S. C. Ülve jobbra fordul, j. palladium, b. dárda. — K. br. L. Győr, (Cz.).
31. Antoninus Pius. — L. Győr, (Cz.).
32. Antoninus Aug. Pius. P. P. TR. P. XI. — hl. Cos IIII Annona jobbán véka, b. horgony. — Ez. L. Győr, (Cz.).
33. Antoninus Pius Aug. TR. P. XX. babérkoszorús feje — hl. Cos IIII. álló nő j. golyó, b. gyermek, 2 lábánál 2 gyermek. — K. br. L. Győr, (gym.).
34. Divus Antoninus. Feje hajadon balra — hl. Divo Picoszlop. — Ez. L. Győr, (gym.).
35. Faustina Augusta a császárné feje j. — hl. Aeternitas — Ez. L. Győr, (Rohde).
36. Diva Faustina Augusta a császárné feje j. — hátlap: Consecratio Vesta oltár előtt b. áll, j. hosszú jogart. — K. br. L. Győr, (H.).
37. M. Aurelius. — Ez. L. Győr, (gym.).
38. M. Antoninus Aug. Germ. Sarmaticus. — hl. TR. P. XXX. Imp. VII. Cos III. álló Aequitas S. C. — L. Győr, (gym.).
39. M. Antoninus Aug. Armeniacus feje b. — hl. PAX. AVG. TR. P. XX. COS III. A béke b. felül j. ág, b. bőségszarv. — Ez. L. Győr, (Cz.).
40. Aurelius Caesar Aug. Pii Fil. — hl. TR. POT VIII. COS II. S. C. Minerva j. áll bagolyt és lándzsát tart. — N. br. L. Győr, (E.).
41. M. Antoninus Aug. TR. P. XXVIII. babérkosz. feje j. — hl. Jupiter b. felül ülven, jobbában hosszú jogart, b. Victoriát tart, Imp. VI. Cos III. — N. br. L. Győr, (H.).
42. Faustina Augusta pártás feje b. — hl. Saeculi Felicit. két férfi gyermek nyoszolyában. — Ez. L. Győr, (Cz.).
43. Faustina Augusta hajadon arcképe — hl. Matri Magnae S. C. Cybele balra felül ülve. — N. br. L. Győr, (Cz.).
44. Faustina Aug. Augusti Pii F. Császárné feje j. — hl. nő b. felül áll, j. Victoriát, b. paizsot emberfőre támaszt. — Ez. L. Győr, (H.).
45. Imp. Caesar Aurel. Verus Aug. koszorús feje b. — hl. Concordia Augusti TR. P. II. COS II. M. Aur. és Verus kezét fog. — N. br. L. Győr, (Cz.).

46. M. Aurelius Verus Aug. Armeniacus babérkoszorított mellkép — hl. REX ARMENIS DATUS IMP. II. COS II. császár 3 főtiszt által körülállva emelvényes tábori székén ül s az őt álló király fejébe koronát tesz. — N. br. L. Győr, (E.).

47. L. Aurelius Commodus Aug. babérkosz. feje j. — hl. libertas Aug. nő j. áll, j. süveget, baljában dárdát tart. — K. br. Győr, (gym.).

48. Commodus Antoninus Aug. borostyános feje — hl. R. P. VII. Imp. III. Cos III. Providentia j. felül áll, j. ág, b. pálca, bainál golyó. — Ez. L. Győr, (Cz.).

49. Commodus Antoninus Aug. — hl. Victoria TR. P. . . . MP. VII. COS. III. Brit. — N. br. L. Győr, (Rohde).

50. L. Sept. Sev. Pert. Aug. Imp. II. koszorús feje — hl. irt. Aug. TR. P. II. S. C. Virtus j. felül állva, Cos II. S. C. — br. L. Győr, (Cz.).

51. SEVER P. AVG. P. M. TR. P. X. COS III. Severus feje — AETERNIT AVG. IMPERI Caracalla és Geta feje egymással emközt; találatott a Pánzsza hidjánál, és kiadatlan, Cohenben nem láttatik. — Ar. L. Győr, (Rohde).

52. Julia Augusta (Domna) a császárné feje j. — hl. Vesta, az tennő b. felül ül, palladiumot tartván jobbjában. — N. br. L. Győr, (H.).

53. Antoninus Aug. Pius P. P. TR. P. XII. Caracalla koszorús feje — hl. Indulgentia Aug. COS IV. j. felül ülő nő, j. csésze, dárda. — N. br. L. Győr, (Cz.).

54. Imp. M. Opel. Sev. Macrinus Aug. koszorús feje — P. M. TR. P. II. Cos P. P. A császár j. ülve, j. golyó, balj. pálca. — z. L. Győr, (Cz.).

55. Imp. C. M. Aur. Sev. Alexander Aug. babérkoszorús feje — hl. Perpetuitati Aug. j. felül álló nő, j. golyó, balj. pálca. — z. L. Győr, (Cz.).

56. Julia Mamaea Augusta pártás feje b. — hl. Venus Felix, enus j. felül ülve, j. gyermeket, b. dárdát tart. — N. br. L. Győr, (Cz.).

57. Imp. Maximinus Pius Aug. Germ. babérkoszorús feje — hl. Fides Militum S. C. j. felül nő, mindegyik kezében hadi jelt rtva. — N. br. L. Győr, (Cz.).

58. Imp. Caes. M. Ant. Gordianus Aug. babérkoszorúzott feje b. — hl. Victoria Aug. S. C. Victoria j. felül, j. koszorút, b. ágat rtva. — N. br. L. Győr, (Cz.).

59. Marcia Otacilia Severa Aug. Fülöp neje pártásan — Pudicitia Aug. Pudicitia ülve b. — Ez. L. Győr, (Cz.).

60. Imp. Trajanus Decius Aug. babérkoszorúzott feje - hl. P. M. S. COL VIM. nő oroszlány és bika közt, alul: AN XI. - K. br. L. Győr, (Cz.).

61. Imp. C. C. Vib. Treb. Gallus Aug. borostyános feje j. - P. M. S. Col. Vim. nő oroszlány és bika között, alul: AN XIII. - K. br. L. Győr, (Cz.).

62. Imp. Gallienus P. Aug. sugaras koronával — hl. Salt Augg. nő j. kigyót etet, b. dárda oltár előtt. — Ez. L. Győr, (Cz.).

63. Gallienus Aug. sugaras koronás feje j. felül — hl. Liber P. Cons. Aug. j. felül leső párdúc. — L. Győr vásár-állás, (Cz.).

64. Imp. Claudius P. F. Aug. sugaras koronás — hl. Providentia Aug. Jobbra forduló nő j. pálcát a lábánál fekvő golyóra tartva. - Kis r. L. Győr, (Cz.).

65. Imp. Claudius Aug. sugaras koronás feje jobbra - hl. Felicitas Aug. j. felül álló nő j. békejel, b. bőségszarv, közepett B. - Kis br. L. Győr, (Cz.).

66. Imp. Claud. Aug. sugaras koronás feje j. — hl. Victoria Aug. diadaljel állva. — Kis br. L. Győr, (Cz.).

67. Imp. Aurelianus Aug. sugaras koronás feje j. — hl. Oriens Aug. a nap b. felül állva felemelt jobbal, b. golyót tart, lábain 2 fogoly. — Kis br. L. Győr, (Cz.).

68. Imp. C. M. Aur. Probus P. F. Aug. sugaras koronával - hl. Soli invicto Sol 4 lovas kocsin, alul N. AA. — Kis br. L. Győr, (Cz.).

69. Imp. C. M. Aur. Probus Aug. koronás feje b. — hl. Adventus Probi Aug. a császár lóháton b. felemeli jobb kezét, a ló elő fogoly, alatta B. — Kis. br. L. Győr, (H.).

70. Imp. Carus P. F. Aug. feje sug. kor. — hl. Spes Publica a remény jobbra halad, alul: S XXI. — Kis br. L. Győr, (Cz.).

71. Imp. Numerianus Aug. sug. koronás feje j. — hl. Pietas Aug. férj. b. állván, j. zacskót, b. dárdát tartva, alatta FAQ. — Kis b L. Győr, (H.).

72. Imp. Diocletianus P. F. Aug. — hl. Felix Adven Augg. NN. oroszlány és bika k. nő, j. zászlót, b. elefánt agyart. - L. Győr, (Cz.).

73. Diocletianus Aug. borostyános fő — hl. Victoria Sammatica 4 férfi tábor előtt áldozva. — Ez. L. Győr, (Cz.).

74. Diocletianus Aug. borostyános fő — hl. Virtus militum 4 férfi tábor előtt áldozva. — Ez. L. Győr, (Cz.).

75. Imp. Diocletianus P. F. Aug. — hl. Genio Pop. Roman — K. br. L. Győr, (gym.).

76. Maximianus Aug. — hátl. Genio Imper. — K. br. L. Győr, (gym.).

77. D. N. Maximiano Felicissimo Sen. Aug. babérkorozott feje jobbra — hl. Providentia Deorum quies Augg. két nő zemközt áll, köztük csillag. — K. br. L. Győr, (H.).

78. Imp. Diocletianus Aug. sugaras vértés mellkép — hl. Iovi Conservatori Augg. Jupiter b. áll jogart és villámot tart, alatta XXI. B. — Kis br. L. Győr, (E.).

79. Imp. Maxentius P. F. Aug. borosty. feje, j. sasvégű jogar — hl. Conserv. Urbis Suae, Roma b. oszlopu templomban ülve, . gömb, b. dárda, alul AQ. S. — K. br. L. Győr, (Cz.).

80. Val. Licinianus Licinius P. F. Aug. borostyános feje — hl. Virtuti exercitus, balra haladó férfi, jobb. dárda, b. diadalmi jel. — K. br. L. Győr, (Cz.).

81. Imp. Constantinus Aug. borostyános feje — hl. Marti Conservatori, Mars sisakosan, páncélosan b. fordul. — K. br. L. Győr, (Cz.).

82. Constantius Nob. Caes. borosty. feje — hl. Conservatores Kart. Suae, Genius 6 oszlopu templomban áll, alul PKH. — K. br. L. Győr, (Cz.).

83. Flav. Constantius Nob. Caes. a császár vértés mellképe — hl. Felicitas Romanorum, 3 császárfi diadalív alatt dárdával, alul SM. H. — Ez. L. Győr, (Cz.).

84. Constantinus Jun. Nob. C. a császár mellképe j. — K. br. L. Győr, (gym.).

85. Constantius Gallus a császár feje j. — K. br. L. Győr, (gym.).

86. D. N. Vetrano P. F. Aug. feje jobbra — hl. Hoc signo victor eris, a császár b. áll, labarumot, jogart tart s a mögötte álló Victoria által megkoszorúztatik. — K. br. L. Győr, (E.).

87. Fl. Dalmatius Nob. C. borosty. feje — hl. Gloria Exercitus, hadijel két fegyveres közt, alul: ANT. — K. br. L. Győr, (Cz.).

88. D. N. Valens feje jobbra. — K. br. L. Győr, (gym.).

89. D. N. Valentinianus P. F. Aug. feje jobbra — hátlap: Securitas Reipublicae, Victoria jobbra siet, alatta Γ Sis. — K. br. L. Győr, (H.).

90. D. N. Fl. Cl. Julianus P. F. Aug. gyöngyfűzéses feje j. — hl. Securitas Reipublicae, Apis balra fordul, fölötte 2 csillag, előtte csőrében koszorút tartó sas, alatta: CONS. T. — K. br. L. Győr, (Cz.).

91. Fl. Helena Augusta feje j. — hl. Securitas Reipublicae, j. álló nő, jobb. lehajló ág, balj. ruháját tartva, alul: SM. TSI. — K. br. L. Győr, (Cz.).

92. D. N. Valentinianus P. F. Aug. — hl. Gloria Romanorum, Valens térdelő ellent hajánál fog, b. keresztény jelvényes zászló alul: B SISC. — K. br. L. Győr, (Cz.).

93. D. N. Valentinianus P. F. Aug. — hl. Gloria Romanorum, a császár gályán áll felemelt jobbal, hátul Fortuna a kormány mellett. — K. br. L. Győr, (Cz.).

94. D. N. Jovianus P. F. Aug. gyöngyfüzéses feje j. — hl. VOT. V. Mult. X. koszorú közt, alul: CONST. — K. br. L. Győr (Cz.).

95. D. N. Theodosius P. F. Aug. b. fordult gyöngyfüzéses feje — hl. Reparatio Reipublicae, előtte térdelő nőnek nyújtja jobbját b. diadalszobor, alul: A. Sisc. — K. br. L. Győr, (Cz.).

96. D. N. Arcadius P. F. Aug. gyöngyfüzéses feje j. — hl. Gloria Romanorum Arc. balj. Krisztus jelvényt, j. leborult foglyot hajánál fog. — K. br. L. Győr, (Cz.).

97. C. Vibius Pansa családi érem. — Ez. L. Győr, (Cz.).

98. D. N. Valens P. F. Aug. a császár gyöngyfüzéses feje j. — hl. Gloria Romanorum. — K. br. L. Győr-Sziget, (gym.).

99. Imp. Caes. Vespasianus P. F. Aug. babérkoszorús feje j. — hl. álló nő j. mérleget, b. dárdát tartva. — L. Szabadhegy, (gym.).

100. Faustina Augusta — hl. álló Aequitas S. C. — L. Szabadhegy, (gym.).

101. Licinius jun. — L. Szabadhegy, (gym.).

102. Imp. Caes. Vespasianus P. F. Aug. mellkép j. — hl. Pont. Max. TR. P. COS V. Caduceus. — Ez. L. Ménfő, (E.).

103. Imp. Nerva Trajanus babérkoszorúzott feje j. — L. Sashegy, (gym.).

104. Antoninus Pius — hl. Indulgentia. — L. Révfalu, (gym.).

105. Maxentius. — L. Szt-Iván, (gym.).

106. Constans. — L. Hecse, (gym.).

107. Római érem. — L. Ikrény, (gym.).

108. Constantinus. — L. Gyirmóth, (gym.).

109. Constans — hl. VOT. XX. Mult. XXX. — L. Kájár, (gym.).

110. Tiberius S. C. Ti. Cos. TR. POT. XXXVI. — hl. Augustus 4 elefánt által diadalkocsin b. vonulva, felette Divo Augusto S. PQR. — N. br. L. Gyirmóth, (E.).

111. Imp. Caes. Vespasianus Aug. — hl. Caduceus Pont. Max. TR. P. COS V. — Ez. L. Ménfő, (E.).

112. Antoninus Aug. Pius P. P. Tr. P. XII.— hl. Annona Aug. S. C. az istennő b. kalászt, j. horgonyt tartva. — N. br. Sztván, (E.).

113. Imp. Nerva Trajanus Aug. babérkoszorúzott feje j. — Salus Aug. P. M. Tr. p. COS VI. P. P. S. PQR. — Ar. L. Gyiróth, (M.).

114. Diva Faustina Augusta feje j. — hl. Aeternitas, nő bbra, hosszú jogart jobbjaiban tartván, b. kezét felemeli. — Ez. L. cs, (H.).

115. D. N. Maximinius (Daza) — hl. Soli invicto AK. Y. C. — Ar. L. Écs, (M.).

116. Augustus — Providentia Aug. S. C. — K. br. L. Komócó, (M.).

117. Vespasianus — hl. Felicitas Publica S. C. — K. br. L. oroncó, (M.).

118. Imp. Nerva sat. babéros mellkép j. COS III. P. P. — hl. szabadság istennő Libertas Publica. — Ez. L. Kor. (E.).

119. Imp. Caes. Trajan. Hadrianus Aug. bab. vértés mellkép — hl. P. M. TR. P. COS III. Annona istennő b. áll. — K. br. Kor. (E.).

120. Aurelius Caes. Ant. Aug. Fil. — hl. TR. P. III. COS II. Providentia istennő b. áll, pálcikát s jogart tartva, előtte olyó. — Ez. L. Kor. (E.).

121. Antoninus Aug. Pius P. P. — hl. COS IIII. a császár alra áll, tálal s jogart tartva. — Ez. L. Kor. (E.).

122. Faustina Augusta mkp. jobbra — hl. Juno nő b. áll, tálal s jogart tartva, előtte páva. — Ez. L. Kor. (E.).

123. Faustina Aug. Antonini Aug. Pii Fil. — hl. Venus S. C. nő b. áll. — K. br. L. Kor. (E.).

124. M. Comm. Ant. . . . bab. mkp. — hl. Nobilit Aug. P. M. R. . . a császár j. áll s jogart tart. — Ez. L. Kor. (E.).

125. Crispina Augusta mkp. j. — hl. Laetitia . . az istennő b. áll. — K. br. L. Kor. (E.).

126. Balbinus — hl. Fides Mutua Augg. — Ez. L. Kor. (M.).

127. D. N. Maximiano Beatissimo Sen. Aug. bab. palásos mkp. — hl. Providentia Deorum, quies Augg. S. F. két szemközt álló nő, a jobbról álló ágat s jogart tart, alatta AQS. — K. br. L. Kor. (E.).

128. Imp. Maximianus P. F. Aug. bab. fő j. — hl. Sacra Moneta Augg. et Caess. Nostr. balra álló nő mérleget s bőségszarut tartva. — K. br. L. Kor. (E.).

129. Constantius Caes. (Chlorus) — hl. Sacra Moneta Aug et Caess. Nostr. — K. br. L. Kor. (M.).

130. Divo Gal. Val. Maximiano fátyolos mkp. j. — h Forti Fortunae, alatta Sis, nő b. állva, j. kormányrudat, b. bőségszarut tart. K. br. L. Kor. (E.).

131. Gal. Valeria Aug. diademás mkp. j. — hl. Vene Victrici * B S M T S b. álló felöltözött Venus almát s fátyolt felemel tart. — K. br. L. Kor. (E.).

132. FL. Helena Augusta diademás mkp. j. — hl. Securitas Reipublicae S. M. P. S. nő b. áll ágat lefelé tart. — K. br. L. Kor. (E.).

133. Licinius sen. — hl. Genio Augusti. — K. br. L. Kor. (M.).

134. D. N. Constantini Max. Aug. — K. br. L. Kor. (M.).

135. Constantinopolis — hl. Gloria exercitus. — K. br. L. Kor. (M.).

136. Constantinopolis — körirat nélkül. — K. br. L. Kor. (M.).

137. Urbs Roma sisakos fő — hl. Római farkas. — K. br. L. Kor. (M.).

138. Fl. Jul. Helena Aug. diademás mellképe j. — hl. Pa Publica, nő b. áll. — K. br. L. Kor. (E.).

139. D. N. Constans P. F. Aug. diademás mkp. j. — h Fel. Temp. Reparatio C. Sis. a császár hajón b. áll, madarat s labarutum tartva, mögötte angyal tartja a hajó kormányát. — K. br. L. Kor. (E.).

140. D. N. Constans P. F. Aug. diademás mellképe j. — h Fel. Temp. Reparatio, j. fénysugaras fenix halmon. — K. br. L. Kor. (E.).

141. D. N. Constantius P. F. Aug. diad. mkp. j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, mint előbb, alább Γ Sis. — K. br. L. Kor. (E.).

142. D. N. Theodosius P. F. Aug. diad. mkp. j. — hl. Gloria Romanorum, a császár j. megy, egy térdelő foglyot hajánál utána von és labarutumot tart. — K. br. L. Kor. (E.).

143. Hadrianus Augustus bab. mellképe j. — hl. Salus Augusti, az istennő b. áll, kigyót etet, COS II. S. C. — K. br. L. Kor. (E.).

144. Sabina Augusta Hadriani Augusti. diad. mkp. j. — hl. Concordia Augg. nő j. áll és csészét tart. — K. br. L. Kor. (E.).

145. Kelta érem, tetradrachma, babérkoszorúzott fő b. — h álló felszerszámozott ló b., felette Π Λ Λ Λ. — Ez. L. Töltéstava, (H.).

146. Imp. M. Jul. Philippus P. F. Aug. — hl. Securitas August. — L. Győr, (gym.).

147. Imp. Verus Aug. Arm. Parth. Max. — hl. TR. P. I. Imp. III. Cos II. Victoria áll, j. golyót, b. bőségszarut tartva. — K. br. L. Bőny, (gym.).
148. M. Agrippa Cos VIII. S. C. hajó kor. feje j. — hl. Neptun elphint j., b. tridenst tartva. — K. br. L. Gönyő, (gym.).
149. Gordianus Pius F. Aug. — R. L. Vének, (gym.).
150. Familia Plautia Medusa-fő — hl. két lovat fékező enius. — Ez. L. Téth, (E.).
151. Antoninus Pius F. Aug. (Caracalla) — hl. Securitas verpetua. — Ez. L. Téth, (M.).
152. Constantinus NOB CAES. kosz. feje j. — hl. Virtus Augg. et Caess. NN. Mars jobbra. — N. br. L. Téth, (K.).
153. D. N. Crispus kosz. feje j. — hl. Principi Juventutis. — K. br. L. Téth, (M.).
154. D. N. Delmatus — hl. Gloria Exercitus. — K. br. L. Téth, (M.).
155. D. N. Constantinus Jun. — hl. Gloria Exercitus. — K. br. L. Téth, (M.).
156. D. N. Constantinus Jun. — hl. Providentia Caess. — K. br. L. Téth, (M.).
157. D. N. Constans P. F. Aug. — hl. Victoria DD. Augg. NN. — K. br. L. Téth, (M.).
158. D. N. Vetrano P. F. Aug. — hl. Gloria Romanorum. — K. br. L. Téth, (M.).
159. M. Aurelius Ant. Aug. P. F. — hl. Consecratio, sas golyón állván, kiadatlan. — K. br. L. Téth, (M.).
160. Faustina Aug. Antonini Aug. Pii Fil. mkp. j. — hl. Venus S. C. Istennő b. áll, fátyolát s golyót tartva. — K. br. L. Gyarmath, (E.).
161. Lucilla Augusta mkp. j. — hl. Juno Regina az istennő b. áll, tálat s jogart tart, előtte páva. — K. br. L. Gyarmath, (E.).
162. Imp. C. M. Opel. Sev. Macrinus Aug. bab. vértés mkp. j. — hl. Pontif. Max. TR. P. COS. P. P. Securitas b. áll, keresztezett lábakkal, jogart tart s baljával oszlopra könyököl. — Ez. L. Gyarmath, (E.).
163. Imp. T. Caes. Vesp. Aug. mkp. j. — hl. Neptun j. állva acrostoliumot s jogart tartva, jobb lába golyón nyugszik, NEP. RED. — Ez. L. Szemere, (E.).

164. Com. M. Ant. Ael. Aur. bab. mkp. j. — hl. Apol. Mon. COS. VI. Apollo keresztezett lábakkal j. áll s oszlopon nyugtatja l karját. — Ez. L. Szemere, (E.).

165. Imp. Alexander Pius Aug. babér. mkp. j. — hl. Providentia Aug. Annona istennő b. áll. — N. br. L. Szemere, (E.).

166. Hadrianus Augustus P. F. bab. mkp. j. — hl. Hilari-
tas P. R. COS III. istennő b. áll, pálmaágot s bőségszarut tart, előtte
mögötte kised áll. — N. br. L. Patona, (E.).

167. Imp. Gordianus Pius. Fel. Aug. bab. mkp. j. — hl. P. M. TR. P. II. PP. S. C. Mars jobbra megy, lándzsát és paizst tart. — N. br. L. P.-Szt-Pál, (E.).

168. Kelta érem, tetradrachma, szakállas koszorúzott férfi fő j. — hl. balra léptető lovas, a ló lába alatt II és triquetra. — Ez. L. Asszonyfa, (K.).

169. Ti. Claudius Caes. Aug. P. M. TR. P. babér feje j. — hl. Spes Augusta istennő j. ruháját emeli, b. virágot tart. — N. br. L. Lesvár, (H.).

170. Ti. Caesar. Divi Aug. F. Augus. babérkosz. feje j. — hl. Pontif. Maxim. — Ar. L. Csikvánd, (K.).

171. Imp. Sev. Aug. babérkosz. feje j. — hl. Profeetio Augusti S. C. a császár lovon, melyet egy katona vezet. — K. br. L. Mérges, (K.).

172. Julia (Mamaea) a császárné feje j. — hl. olvashatlan. — K. br. L. Mindszent, (K.).

173. Imp. M. Jul. Philippus Aug. koszorús feje j. — hl. Aeternitas Augg. elefánt b. és rajta egy vezető. — N. br. L. Mindszent, (K.).

174. Imp. Nerva Caes. Aug. P. M. TR. P. COS III. P. P. babérkosz. fő j. — hl. Aequitas Aug. az istennő j. mérleget, b. bőségszarut tart S. C. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

175. Imp. Nerv. Trajano Optimo Aug. Germ. babérk. fő j. — hl. az istennő b. kormányrudat, j. bőségszarut tart, alatta Fort. Red. — Ez. L. Tényő, (Sz.).

176. Imp. M. Jul. Philippus Aug. babérkosz. fő j. — hl. PM. S. COL VIM egy nő oroszlány és bika között áll, alatta AN V. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

177. Imp. Caes. Cl. Tacitus Aug. sugaras kor. fő j. — hl. Salus Aug. az istennő csészéből egy oltár előtt kigyót etet, alatta XXI. A. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

178. Constantinus Aug. bk. fő j. — hl. D. N. Constantini Max. Aug. VOT. XX. koszorúban. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

179. Constantius C. (Gallus) meszt. fő j. — hl. Fel. Temp. reparatio, egy harcos lováról ledőf egy ellenséget, alatta TM. BR. — . br. L. Tényő, (Sz.).

180. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Gloria omanorum, a császár b. egy foglyot lenyom, j. labarumot tart. — . br. L. Tényő, (Sz.).

181. Imp. C. M. Aur. Sev. Alexand. Aug. bk. feje j. — . P. M. TR. II. COS. P. P. Jupiter villám és jogarral. — Ez. L. ényő, (gym.).

182. Imp. C. Alexand. Aug. bk. fő j. — hl. Pietas Aug. 3 egy oltár előtt áldoz. — Ez. L. Tényő, (Sz.).

183. D. N. Fl. Constantinus Aug. diad. fő j. — hl. Gloria exercitus, labarum két harcos között. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

184. D. N. Constans P. F. Aug. gyöngyfüzéres feje j. — hl. el. Temp. Reparatio, a császár j. labarumot, b. golyót tartván, hajón l, melyet Vict. kormányoz. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

185. D. N. Constantius P. F. Aug. diad. f. j. — hl. Fel. emp. Reparatio, a császár egy barbart leszúr a lováról, alatta A Sis. — . br. L. Tényő, (Sz.).

186. D. N. Constantius P. F. Aug. mint fönebb. — K. br. . Tényő, (Sz.).

187. D. N. Julianus Aug. gyöngyfüzéres feje j. — hl. Spes eipublicae, a császár j. lándzsát, b. golyót tart. — K. br. L. Tényő, (Sz.).

188. D. N. Julianus Aug. gyf. feje j. — hl. Securitas Reipublicae. — N. br. L. Tényő, (M.).

189. M. Agrippa L. COS. kor. fő b. — hl. Neptun balra áll, tridenst, b. delfint tart. — K. br. L. Ravazd, (Sz.).

190. Ti. Claudius Caesar Aug. P. M. TR. P. Imper. császár koszorútlan feje — hl. Libertas Augusta, a szabadság nőkben jobbra. — N. br. L. Ravazd, (K.).

191. Imp. Aurelianus Aug. sugaras kor. fő j. — hl. Jovi mservatori, Jupiter a császárral kezét fog. — K. br. L. Ravazd, (Sz.).

192. Imp. Diocletianus P. F. Aug. kosz. fő j. — hl. Genio opuli Romani, a genius oltár előtt áll, j. csészét, b. bőségszarut tart, atta AQP. — K. br. L. Ravazd, (Sz.).

193. Imp. Nerva Caes. Aug. P. M. TR. P. bk. feje j. — hl. ortuna August. Fortuna istennő b. áll. — K. br. L. Pázmánd, (K.).

194. Imp. Antoninus P. F. Aug. (Elogabal) babérk. feje j. — . Invictus Sacerdos Aug. a császár ágat tartván b., áldoz egy oltár őtt. — Ez. L. Pázmád, (Sz.).

195. Imp. Antoninus Aug. (Elogabal) babérkoszorúzott fő j. — hl. Temporum Felicitas b. állván, j. bőségszarut, b. hosszú cad caeust. — Ez. L. Pázmánd, (Sz.).

196. Imp. Constantinus P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Sc invicto comiti, Sol b. áll, j. sugarat, b. golyót tart, előtte *, alatta Sis. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

197. Imp. Constantinus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Jo Conservatori Augg. N. N. Jupiter b. áll, előtte sas csőrében koszorú. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

198. Constantinus Aug. k. fő j. — hl. Providentia Aug táborkapu, fölötté csillag, alatta S. M. T. S. T. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

199. D. N. Constans P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Fel. Tem Reparatio, a császár j. labarumot, b. golyót tart, egy hajón állva, mely Victoria kormányoz. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

200. Constantinus Jun. NOB C. gyöngyfüzés fő j. — hl. Dominorum Nostrorum Caesarum, VOT egy koszorúban. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

201. Fl. Jul. Constantinus Nob. Caes. gyöngyfüzés fő j. — hl. Gloria Exercitus, 2 labarum 2 harcos között. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

202. D. N. Constantius P. F. Aug. gyöngyfüzés fő j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, a császár egy lovast lováról leszúr. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

203. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyfüzés fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorút kezében tartva b. siet, alatta Si 3 példányban. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

204. D. N. Valentinianus P. F. Aug. gyöngyfüzés fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorút tartva b. siet, 2 példányban. — K. br. L. Pázmánd, (Sz.).

205. Ti. Caes. Aug. P. M. TR. P. XXXVII. — hl. Jobbba vonuló négyfogatu üres diadalkocsi, S. C. — N. br. Szt-Márton, (E.).

206. Agrippina M. Germanici mkp. — hl. SPQR Memoriae Agrippinae, 2 öszvér által balra vont carpentum, S. C. — N. br. L. Szt-Márton, (E.).

207. Imp. Caes. Vesp. Aug. P. Max. COS IIII. babérkoszorúzott fő j. — hl. Victoria August. Victoria egy győzelmi jele koszorúz. — Ez. (H.).

208. Antoninus Aug. Pius P. P. TR P XVI. bab. mkp. — hl. Salus Aug. COS IIII. az istennő b. tálát, j. lándzsát tartva. — N. br. (E.).

209. Imp. Antoninus. — Ez. L. Szt-Márton, (gym.).

210. Imp. M. Jul. Philippus Aug. sug. koronás fő j. — hl. nonna Aug. — Ez. L. Szt-Márton, (gym.).

211. Diva Faustina Aug. feje a császárnénak j. — hl. eternitas, az istennő b. áll, b. hosszú jogart tart. — Ez. L. Szent-lárton, (Sz.).

212. Imp. M. Jul. Philippus Aug. sug. kor. fő j. — hl. liberalitas Augg. II. nő j. áll, b. tesserát, j. bőségszarut tart. — Ez. L. Szt-Márton, (Sz.).

213. Imp. C. M. Aur. Probus P. F. Aug. sug. kor. fő b. — hl. Virtus Probi Aug. egy harcos tropaeummal vállán j. siet. — K. br. L. Szt-Márton, (Sz.).

214. Imp. C. Probus P. F. Aug. sug. kor. fő j. — hl. Temp. felicitas, nő j. felül áll, hosszú caduceust j. tart. — K. br. L. Szt-Márt. (Sz.).

215. Imp. Diocletianus Aug. bkosz. fő j. — hl. Salvis Augg. et Caess. Fel. Kart. nő b. áll, mindenik kezében gyümölcsöt tart, alatta H. — K. br. L. Szt-Márton, (Sz.).

216. Imp. Diocletianus Aug. — L. Szt-Márton, (Sz.).

217. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyf. fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorút tart b., j. siet. — K. br. L. Szt-Márt. (Sz.).

218. Imp. C. M. Jul. Philippus Aug. bkosz. fő j. — hl. PMS. COL VIM, nő bika és oroszlány között áll, alatta AN VIII. — K. br. L. Ravazd, (Sz.).

219. D. N. Valens P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorúval j. balra siet, alatta S M Q Ω T. — K. br. L. Ravazd, (Sz.).

220. Probus Aug. sug. koronás fő j. — hl. Adventus Aug. lovag b. halad, b. lándzsa, j. ág, alatta fogoly ül. — K. br. L. Szt-Imre, (Sz.).

221. D. N. Constans P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Victoria DD. NN. Augg. 2 Victoria koszorút tartván szemközt áll. — K. br. L. Szt-Imre, (Sz.).

222. D. N. Constantius P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, a császár lándzsával leszúr lováról egy lovat. — K. br. L. Gánth, (Sz.).

223. Julia Augusta (Domna) feje j. — hl. Hilaritas, istennő áll b. hosszú pálmaágot tartva. — Ez. L. Peér, (Sz.).

224. Imp. Valerianus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Vict. Parth. Victoria b. pálmaágot tart, lábánál fogoly ül. — Ez. L. Peér, (Sz.).

225. Imp. Constantinus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Jovi Conservatori Augg. Jupiter b. áll, b. dárdát, j. Victoriát tart, alatta sas. — K. br. L. Peér, (Sz.).

226. Hadrianus Augustus bk. fő j. — hl. meghatározatlan. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

227. Imp. Caesar Vespasianus Aug. babérk. fő j. — h. Victoria Augusti, Victoria koszorúz egy tropaeumot. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

228. Imp. Lic. Licinius P. F. Aug. bkosz. fő j. — hl. Jov. Conservatori, Jupiter b. lándzsát, j. victoriolát tart, előtte sas. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

229. D. N. Constantinus Jun. Nob. C. diad. fő j. — h. Gloria Exercitas, 2 labarum 2 harcos között, alatta Sis. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

230. Imp. Constantius P. F. Aug. bkoszorúzott fő j. — h. Sacra Moneta Augg. et Caess. NN. nő mérleggel j. áll. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

231. D. N. Constantius Jun. Nob. C. (Gallus) mesztele: fő j. — hl. Fel. Temp. Reparatio, egy harcos lováról ledőf egy bart. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

232. D. N. Valens P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Securitas Rei publicae, Victoria koszorúval balra siet. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

233. Imp. M. Antoninus Aug. bk. fő j. — hl. Minerva j. küzd, COS II. — L. Nyalka, (Sz.).

234. Hadrianus Augustus babérkosz. fő j. — hl. Salus Augusti, az istennő csészéből kigyót etet, alatta COS III. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

235. Antoninus Pius Aug. (Caracalla) babérk. fő j. — hl. Liberalitas Augg. IIII. nő j. tesserát, b. bőségszarut tartva. — Ez. L. Nyalka, (Sz.).

236. Imp. M. Jul. Philippus P. F. Aug. bkosz. fő j. — hl. P. M. S. Col. Vim. nő oroszlány és bika között, alatta AN VI. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

237. Imp. C. Maximianus P. F. Aug. bkoszor. fő j. — hl. Sacra Monet. Augg. et Caess. Nostr. nő mérleget tart, b. bőségszarut, alatta ST. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

238. Constantinus P. F. Aug. k. fő j. — hl. két Victoria szemközt áll és koszorút tart, középett pálmaág. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

239. Constantinus Max. Aug. k. fő j. — hl. Gloria Exercitus, labarum két harcos között, alatta SIS. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

240. Constantinus Aug. k. fő j. — Providentia Augg. N. N. et Caess. táborkapu, fölötte 3 csillag. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

241. Fl. Val. Constantius Nob. Caes. bk. fő j. — hl. enio Populi Romani, genius j. csészét, b. bőségszarut tartva, alatta 3. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

242. Urbs Roma sisakos fő b. — hl. farkas, fölötte 2 csillag, atta 2 gyermek. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

243. Constantinopolis sisakos fő b. — hl. Victoria b. — br. L. Nyalka, (Sz.).

244. D. N. Constantius P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Fel. imp. Reparatio, a császár b. fordul, lováról leszúrja az ellenséget. — br. L. Nyalka, (Sz.).

245. D. N. Valens P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorúval kezében b. siet. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

246. D. N. Valentinianus P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Securas Reipublicae, Victoria koszorúval b. siet. — K. br. L. Nyalka, (Sz.).

247. Görög érem, fátyolos fő j., mögötte jogar és pohár — hl. PETTIOV, Neptun j. lábát hajóorrára teszi, b. kelevéz. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

248. Hadrianus Augustus bk. fő j. — hl. Salus Augusti, ár előtt álló nő csészéből kigyót etet. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

249. M. Aurelius Antoninus k. fő j. — hl. Jupiter b. ülven, victoriolát, b. hosszú jogart tart. — L. Tarján, (Sz.).

250. Imp. Vespasianus Aug. babérkoszorúzott fő j. — hl. Aequitas Augusti, nő j. lándzsát, b. mérleget tart, S. C. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

251. Imp. Nerva Caes. Aug. P. M. TR. P. COS. IIII. bk. j. — hl. Aequitas Augusti, nő j. bőségszarut, b. mérleget tart. — L. Tarján, (Sz.).

252. Antoninus Aug. Pius P. M. TR. P. XI. bk. fő j. — COS IIII. császár j. csészét tartva áldoz b. felé. — Ez. L. Tarján, (Sz.).

253. Constantinus Aug. diad. fő j. — hl. Gloria Exercitas, arum 2 harcos közt. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

254. D. N. Constans P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Virtus Aug. császár j. lándzsát, b. paizsot tart, koronáztatik Victoria által. — br. L. Tarján, (Sz.).

255. D. N. Constantius P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Fel. imp. Reparatio, a császár lováról leszúrja ellenségét. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

256. D. N. Valentinianus P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Gloria manorum, a császár lándzsát tartván balj., jobbjaival egy foglyot nyom. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

257. D. N. Valentinianus P. F. Aug. gyöngyfüzérés fő j. — hl. Securitas Reipublicae, Victoria koszorúval b. siet, alatta SIS. — K. br. L. Tarján, (Sz.).

258. Imp. T. Caes. Vesp. Aug. P. M. TP. P. COS VII koszorúzott feje j. — hl. Salus Aug. az istennő ül b., S. C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

259. Imp. C. Vespasian Aug. k. f. j. — hl. Roma isteni ülve, S. C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

260. Antoninus Pius Aug. Germ. — hl. Venus Victrix az istennő állva, S. C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

261. Imp. Caes. C. Vilius Treb. Gallus Aug. k. fő j. — hl. Pietas Augg. b. álló nő. — Ez. L. Árpás, (gym.).

262. Gallienus Augustus sug. k. fő j. — hl. Uberitas Aug. j. álló nő, j. kalászsokat hullat, b. bőségszarut tart. — Ez. L. Árpás, (gym.).

263. Imp. C. M. Cl. Tacitus Aug. — hl. Laetitia Fun. nő j. koszorú, baljában horgonynyal, alatta XXI B. — K. br. L. Árpás, (gym.).

264. Imp. C. Maximianus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Sac. Moneta Augg. et Caess. Nostr. nő j. állva, j. mérleget, b. bőségszarut tart, alatta ΓΓ. — K. br. L. Árpás, (gym.).

265. Imp. Maximianus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Jovi Conservat Augg. Jupiter j. áll, j. villámot, b. lándzsát tart, SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

266. Imp. Maximianus P. F. Aug. k. fő j. — hl. Concord. Militum, Jupiter victoriolát nyujt a császárnak, F Δ a mezőn. — K. br. L. Árpás, (gym.).

267. Imp. Licinius Aug. k. fő j. — hl. D. N. Licini August. VOT XX koszorúban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

268. Imp. Lic. Licinius Aug. k. fő j. — hl. D. N. Licini Augusti, VOT X koszorúban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

269. Imp. Lic. Licinius P. F. Aug. k. fő j. — hl. Gen. Augusti, a genius koszorúval és bőségszarúval, mezőn C/R SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

270. Imp. Lic. Licinius P. F. Aug. k. f. j. — hl. Jovi Conservatori, Jupiter j. victoriolát, b. lándzsát tart, lábainál sas, mezőn] alatta SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

271. Ugyanaz, mezőn Δ. — K. br. L. Árpás, (gym.).

272. Ugyanaz, mezőn Γ iv alatt — hl. Jovi Conservatori Jupiter jobbjaiban golyót, b. nyilat és ivet tart, mezőn C Δ, alatta SMAL. — K. br. L. Árpás, (gym.).

273. Imp. Licinius Aug. k. feje — hl. Vict. Laetae Princ. Perp. 2 Victoria oltárnál áll paizsot tartván, melyen VOT. PR., alatta A SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

274. Fl. Jul. Constantius Nob. Caes. k. feje j. — hl. Concordia Militum, a császár mindegyik kezében labarum, fején csillag, alatta TSE *. — K. br. L. Árpás, (gym.).

275. Constantinus. Max. Aug. k. feje j. — hl. Gloria Exercitus, pálmaág mellett lándzsás és nyilas katonák, CONST. — K. br. L. Árpás, (gym.).

276. Constantinus Aug. f. j. — hl. Virtus Exercit. Két fogoly közt labarum, melyen VOT. XX, mezőn SF Γ SIS. — K. br. (gym.).

277. Constantinus Max. Aug. — hl. Providentiae Augg. tábor-kapu felül csillag, Γ SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

278. Constantinus Aug. — hl. D. N. Constantin. Max. Aug. VOT XX koszorúban, alatta C SIS C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

279. Constantinus Max. Aug. — hl. Gloria Exercitus, két trophaeum két lándzsás katona közt, alatta SHTSA három példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

280. Constantinus Aug. — hl. Constantinus Max. Aug. koszorúban VOT XX. — K. br. L. Árpás, (gym.).

281. Ugyanaz — hl. genius zászló és paizszsal, alatta fogoly, TPS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

282. Imp. Constantinus P. F. Aug. — hl. Soli invicto Comiti, Sol sugaras fővel b. golyót tart, j. felemeli, mezőn C. S. — K. br. L. Árpás, (gym.).

283. D. N. Constantinus P. F. Aug. — hl. Diadalkocsi. — K. br. L. Árpás, (gym.).

284. Constantinus Aug. — hl. Providentiae Augg. tábor-kapu csillaggal, S. NTRC. — K. br. L. Árpás, (gym.).

285. Urbs Roma sisakos fő — hl. Victoria lándzsával és paizszsal, BSI. 5 példány. — K. br. L. Árpás, (gym.).

286. Constantinopolis sisakos fő b. — hl. Romulus és Remus farkassal, két csillag, két példány. — K. br. L. Árpás, (gym.).

287. Fl. Max. Fausta Aug. — hl. Spes Reipublicae, nő két karján két csecsemő, RQP. — K. br. L. Árpás, (gym.).

288. Crispus Nob. C. — hl. Caesarum Nostrorum, koszorúban VOT X. A SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

289. Jul. Crispus Nob. C. — hl. Caesarum Nostrorum VOT V. SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.).

290. *Constantinus Jun. Nob. C.* — hl. *Gloria Exercitus*, két harcos között 2 trophaeum, 3 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.)

291. *Constantinus Jun. Nob. C.* — hl. *Gloria Exercitus*, két katona között egy labarum, S M F. — K. br. L. Árpás, (gym.)

292. *Constantinus Jun. Nob.* — hl. *Providentiae Caess.* táborkapu, fenn csillag, S M H S. — K. br. L. Árpás, (gym.)

293. *Constantinus Jun. Nob. C.* — hl. *Caesarum Nostrorum VOT X PTNU.* — K. br. L. Árpás, (gym.)

294. *Constans P. F. Aug.* — hl. *Gloria Exercitus*, két katona között labarum, PNC. 3 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.)

295. *Constans P. F. Aug.* — hl. *Fel. Temp. Reparatio*, a császár áll, j. golyót phönixmadárral, b. labarumot tart, mellette *Victoria* a kormánynyal, alatta SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.)

296. *Constans P. F. Aug.* — hl. A császár áll, b. paizsot tesz le, j. labarumot tart, mögötte két fogoly, B. SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.)

297. *Constans P. F. Aug.* — hl. *Victoriae D. D. Augg. et Caess. N. N.* két *Victoria* koszorúval szemközt áll, S N T. 5 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.)

298. *D. N. Constantius P. F. Aug.* gyöngyfűzéses fő j. — *Fel. Temp. Reparatio*, a császár lándzsával egy ellenséget lováról ledöf, B SIS A 16 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.)

299. *Fl. Jul. Constantius Nob. C.* gyöngyfűzéses fő — hl. *Gloria Exercitus*, 2 lándzsás katona közt labarum, Γ. SIS. 2 példány. — K. br. L. Árpás, (gym.)

300. *Constantius P. F. Aug.* — hl. *Victoriae D. D. Augg. N. N.* két *Victoria* koszorúval s pálmával 2 péld. — K. br. L. Árpás, (gym.)

301. *D. N. Constantius P. F. Aug.* gyöngyfűzéses fő j. — hl. *Virtus Augustorum*, a császár b. halad, j. dárdát, b. golyót tart, két oldalról ül 2 fogoly, alatta SIS. — K. br. L. Árpás, (gym.)

302. *D. N. Constantius P. F. Aug.* gyöngyfűzéses fő j. — hl. *Fel. Temp. Reparatio*, b. fordult katona ifju rabot vezet, mellette fa, alul R * P. — K. br. L. Árpás, (gym.)

303. *Fl. Jul. Constantius Nob. Caes.* — hl. *Concordia Militum*, *Constantius* mindegyik kezében labarumot tart, fején csillag, TSC *. — K. br. L. Árpás, (gym.)

304. *D. N. Fl. Cl. Julianus P. F. Aug.* — hl. *Securitas Reipublicae*, Apis két csillaggal, alatta CONST. — K. br. L. Árpás, (gym.)

305. *D. N. Fl. Cl. Julianus P. F. Aug.* — hl. *VOT. X. MVLX XX B SIS C.* — K. br. L. Árpás, (gym.)

306. D. N. Julianus P. F. Aug. — hl. Fel. Temp. Reparatio, harcos ellenséget dof le lováról, 2 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

307. D. N. Julianus Nob. Caes. — hl. Spes Reipublicae, Julian golyót és jogart tart, alatta AQT. — K. br. L. Árpás, (gym.).

308. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Gloria Romanorum, Valens labarummal b. kezében, j. foglyot tart, j. szélen A PB SIS C. 2 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

309. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyf. fő j. — hl. Restitutor Reipublicae, Victoria pálmaág- és koszorúval. — K. br. L. Árpás, (gym.).

310. D. N. Valens P. F. Aug. gyöngyfüzéres fő j. — hl. Securitas Reipublicae, mezőn SÖ S, alul: A SIS C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

311. D. N. Valentinianus P. F. Aug. gyöngyfüz. fő j. — hl. Gloria Romanorum, a császár egyik kezében labarumot tart, másikával egy foglyot ragad meg hajánál fogva, 2 péld. — K. br. L. Árpás, (gym.).

312. D. N. Valentinianus P. F. Aug. gyöngyfüz. fő j. — Securitas Reipublicae, Victoria pálmaág- és koszorúval, mezőn DS, alatta A SIS C. — K. br. L. Árpás, (gym.).

313. D. N. Gratianus P. F. Aug. diad. fő j. — hl. Gloria Novi Saeculi, Grat. labarummal, nőt emel, mezőn S D, 2 példányban. — K. br. L. Árpás, (gym.).

314. Ugyanaz — hl. Gloria Romanorum, Gratianus labarumot tartván, nőt emel, mezőn M P, alatta SIS C. — L. Árpás.

315. Constantinus Nob. Caes. babérok. fej. — hl. álló alak jobb kezében golyó, baljában lándzsa, alatta: S. M. S. D. körirata: Principi juventutis. — K. ar. L. Kis-Árpás, (Mihály J.).

Régészeti lelhelyek.

Igazolásul a megye régészeti térképéhez.

Ebenhöck Ferenc- és Sztachovics Remigtől.

Árpás, kis. Neolith: ék 2, gyalu 1, balta 3. Bronzkor: ékszer 1.

Római pénz sok, épület 1.

Ásvány. Neolith: ék 2, balta 1.

Asszonyfa. Római épület, felírás 1.

Bácsa. Bronzkor: fegyver 2.

Bezi. Neolith: ék 2.

Bödöge. Neolith: ék 1. Románkori kerekgyház.

Börs. Palaeolith: nyilvég 1. Románkori épület nyomai.

Csák-Néma. Római érem 4, római épület nyomai. Középkori

templom helye.

Csanak. Neolith: ék 4, balta 1.

Csécésény. Neolith: ék 1, gyalu 1, balta 1.

Csikvánd. Palaeolith: sir 2.

Eöttevény. Neolith: ék 1.

Felpéc. Neolith: ék 1, gyalu 1, balta 1.

Fúd, puszta. Palaeolith: nyilvég 3, kés sok, sir 1. Neolith: agyagfélé sok. Bronzkori fegyver 1, ékszer 11. Vaskor 1 darab
Római érem sok, ékszer sok. Középkori magyar érem 4.

54-ik ábra.

Gyánti dülő. Római érem 6, épület sok. Középk. templom nyomai.
Gyarmath. Római érem 4, üvegléc 5.

Gyirmóth. Neolith: ék 15, gyalu 1, balta 3, egyébféle 2. Bronzkori ékszer 1, különféle 2, agyagféle 1. Vaskori fegyver 2.
Római érem 2, ékszer 1. Középkori magyar érem sok, egyébféle 2.

Gyömöre. Neolith: ék 1, balta 1. Római érem 1.

Győr, város. Neolith: ék 1, balta 1, agyagféle sok. Bronzkori ékszer, agyag és különféle sok. Vaskor: fegyver, egyébféle sok és sir. Római²*) érem, edény, ékszer és sir, — sok. Középkor: magyar érem s egyébféle sok, épület 2.

Hecse, puszta. Neolith: ék 1. Római érem sok.

Hédervár. Neolith: ék 1. Középkori épület 3.

Kajár. Középkori magyar érem sok, épület 1.

Kapi. Bronzkori fegyver 2.

55-ik ábra.

Kis-Babóth. Neolith: gyalu 1.

Kis-Baráth. Neolith: ék 3, gyalu 1, balta 3, furási kísérlet 1.

Kis-Écs. Neolith: ék 1. Barbár temető római agyagfélékkel.

Középkori érmek 6.

Kóny. Bronzkori fegyver 1.

*) Érdekesnek tartjuk a sok római emlék közül rajzban is (54., 55. ábra) bemutatni azon korszót (amphorát), melyre Győrött 1861-ben Takács András sütőmester házának alapjában egy koporsóban akadtak, s mely jelenleg a győri főgymn. múzeumban őriztetik. E korszót Rómer Flóris a győri tört. és rég. füzetekben (I. é. 284.) és az arch. értesítőben ekként ismerteti: „A vörös edény bacchans-alakokat

- Koroncó. Palaeolith: nyilvég 1, kés és agyagféle sok, sir 1. Neolith ék 41, gyalu 9, balta 26, furási kísérlet 1, agyagféle sok. Bronzkori fegyver 9, ékszer 21, különféle sok, agyagféle sok. Vaskor fegyver sok, vegyes sok, sir 2. Római érem sok, ékszer sok. Középkori magyar érem sok.
- Liki-Varsány. Római sir 1, ékszer 4.
- Markota. Neolith: ék 1.
- Ménfő. Neolith: gyalu 1, balta 1. Bronzkori fegyver 2, ékszer 1. Római érem 1.
- Mérges. Neolith: ék 1, balta 2. Bronzkori fegyver 1.
- Mindszent. Római érem 5, épület nyomai. Középkori templom helye.
- Nagy-Baráth. Neolith: ék 3, balta 1.
- Nagy-Écs. Neolith: ék 2.
- Nyalka. Római érem 17, ékszer 3, agyagféle 5.
- Packalló (Ravazd mellett). Római épület hypocaustummal 2, sir 1, érem 43, agyagféle sok, felírás 1.
- Pátka. Neolith: ék 1, balta 1.
- Pázmánd. Bronzkori ékszer 7, agyagféle 5. Római sir 1, terra sigillata hamveder 1, érem 28, egyéb agyagféle sok.
- Pér. Római érem 6, agyagféle sok.
- Pusztá-Szt-Pál. Neolith: ék 4, balta 1, agyagféle sok.
- Rába-Patona. Neolith: ék 2, balta 1.
- Rába-Szt-Mihály. Neolith: ék 2. Vaskori fegyver 1.
- Rába-Szt-Miklós. Palaeolith: agyagféle 2. Neolith: agyagféle 1. Középkori agyagféle 1, épület 1.
- Ravazd. Palaeolith: agyagféle 1. Neolith: ék 1. Bronzkori fegyver 3, ékszer 31, különféle 1, sir 1, kelta ezüst érem 1. Római érem 8, vas fegyver 4, agyagféle sok. Középkori templom helye 1.
- Sabaria helyén. Római érem 7, agyagféle sok.
- Ságh-hegy. Római érem és középkori magyar érem sok.
- Selyemcsuk, pusztá. Bronzkori ékszer 6. Római érem 2, agyagféle sok.

mutat, melyek két minta összenyomása által készültek; 54-ik ábra szőlővenyigék közt kecskelábu satyrt tüntet föl, melyet félig meztelen bacchans követ; 55-ik ábra szőlőlugasban félig meztelen nő-alak a szőlő istenségének szobrát ölelés közt megkoszorúzza. Ezen — diszitményeivel a classicus korra utaló, noha részben durva mű hazánkban annyiban feltűnő és egyetlen, hogy erről a diszitmény nem leváló, mint a darabokban sok helyütt előforduló terra sigillátákról". Szerk.

ívényháza. Bronzkori fegyver 2. Római ékszer 1.

zemere. Palaeolith: agyagféle 2, sir 1. Neolith: ék 10, gyalu 2, balta 2, agyagféle sok. Bronzkori fegyver 1, ékszer sok, agyagféle sok. Római érem sok, ékszer 2. Középkori magyar érem sok.

zent-Imre, puszta (Pázmándnál). Római érem 15, agyagféle sok, római úttal.

zent-Márton. Neolith: ék 35, gyalu 1, balta 5. Bronzkori ékszer 22, agyagféle 2, sir 1. Vaskori fegyver 1, agyagféle sok. Római érem sok, ékszer sok. Középkori magyar érem sok, épület 2.

zerecseny. Középkori agyagféle 1.

áp. Neolith: balta 1. Középkori magyar érem sok. Épület (középkori templom) 1.

arján. Római érem 8, ékszer 2, római út.

ényő. Neolith: ék 2, balta 1. Bronzkori fegyver 3. Kelta ezüst érem 1. Vaskori fegyver 4. Római érem 45, agyagféle sok.

éth. Neolith: ék 8, gyalu 4, balta 3, furási kísérlet 1, agyagféle sok. Bronzkori agyagféle sok. Vaskori vegyes 3. Római érem sok, ékszer sok. Középkori magyar érem sok; egyébféle sok.

sejke, puszta. Bronzkori fegyver 1.

Közép- és újkor.

Győr-vár.

Mérv Eteltől.

Midőn Pálffy és Schwarzenberg 1598, marc. 29-én Győr vár diadalmasan bevette, és Schwarzenberg ennek parancsnoka lón: elteendője volt az elrombolt kapuk- s bástyáknak kijavítása. A Vobcourt és Cuvias petárdájával bevetett kapu helyett ujat készített ugyanazon fehérvári-kapunál új és erősebb falakat vonatott. E munközben a munkások kerek köre akadtak, melybe török felirat volt vésvily érteményü: Győr-vár a török kulcsa, melylyel az a kereszténysösszes erődeit fölnyitni képes ¹⁾. És csakugyan a Miksa által 1568-bvalódi erősséggé emelt Győr-vár Montecuccoli parancsnok javítás folytán oly nevezetes lett, hogy Szobieszki János lengyel királyt bámulatra ragadta, midőn ez 1683-ban Bécsből Lengyelország fe útját erre vette ²⁾.

Győr-vár három részből állott: u. m. a fellegvárból, várból, városból.

1. Fellegvár, belső vagy püspökvár. Püspöki hatóság Hajdan római erőd (praesidium), kizárólag a római katonaság lakhely a középkorban veszély idején királyi őrséget is fogadott be a várn gyök- és tisztartókon kívül ³⁾. A régi vár romjait még 1572-ben lehetett látni ⁴⁾. Állhatott teljes erőd gyanánt már a vezérek idejébe mert ennek kapujára parancsolá felfüggesztetni Szent-István a láza Kupa négy részre vágott testének egy darabját ⁵⁾.

Rómer Flóris e régi vár egyik bástyafalát, a várórizet gyül- vagy nyughelyét sőt kirohanási ajtócskáját véli azon föld alatti építmény egyikében, melyet a nép a török idők óta török pincének, török

¹⁾ Chronologia Oder Historische Beschreibung aller Kriegscmpörungen . . . so in Ober vnd Vnder Vngern auch Sibenbürgen mit dem Turcken von Ao. 1396 biss auff gegen wertige Zeit. Zusammen verfast vnd beschrieben Durch Hieronym Orteli um Augustnum. † MDCXX. Nürnberg.

²⁾ Ráth Károly »Győr bástyatégláinak jegyeiről«. Győri Közlöny 1858. 8. sz.

³⁾ Ráth »Győrvárosa története. IV. szakasz. Az ujjaalakítás kora.« Győri Közlöny 1864. 80. sz.

⁴⁾ Ráth »Győrváros története. Első közlemény.« Idézve: győri káptalan bevételéről és a vár lásí jegyzőkönyve 2. l. 1534. és Czeh János. »A győri vidék legrégibb időben s rómaiak alatt.« (Magyar tudós társaság évkönyve 1. k. 339 l.)

⁵⁾ Ráth ugyanott.

ör tönnek nevez¹⁾. Lippert²⁾ e helyiséget így írja le: „A püspök-
rban — mely helyen hajdan az erőd és várparancsnoki lak állott —
tező pince színvonalán, az épület bal szárnya alatt éjszakra látható
y körívű ajtó; ezen néhány lépcsővel alább menvén, jobbra egy 7' 6"
agas és 3' széles folyosóra érünk, mely tiz lépcsővel alább vezet; ezen
pcsők a körívű boltozaton is ismételvék, és így az egész lépcsőzetet
yenlő magasságúvá teszik.“

„Balra néhány lépésnyi keskeny melléktornác vezet a négy ölnyi
magasságu, kikövezett vízfogóhoz (cisterna), melyen még most is lát-
tni a félig pudvás gerendát, mely a vödörök felhuzására szolgálhatott.

kutban, mintegy két ölnyi mélységben üreg vehető észre: Rómer
erint a régi várfal egyik nyílása; de itt a további vizsgálódástól el-
ll állunk, minthogy a fojtó lég a kivilágítási kísérleteket is meghiu-
tja. Néhány év előtt tett vizsgálat szerint e kut alul mintegy két
nyire kiöblösödik, s boltozata téglákkal van kirakva. A Duna áradá-
kor e vízmedence átszivárgó vízzel telik meg.“

„Ha ezen térből a keskeny lépcsős folyosóba visszatérünk, ez lefelé
indinkább szűkül, míg 15 lépcsővel alább 6' 3" széles, 10' 10" hosszú
sarnokszerű boltozat alá jutunk, mely 16' magasságban — egyik lehul-
tt gerincző-rész kivételével — szép, tökéletesen fenntartott kereszt-
oltot tüntet elő, mely körtealakúan tagozott gerincezettel és diszesen
idolgozott zárkövel ékeskedik. E zárkó valamint azon két vállkő,
elyben a gerincezet végződik, csinos levél-ékezetből áll, a másik két
állkő pedig egyszerűen tágozott. A csarnok falai nagy, szabályosan
ragott négyszög-kövekből rakottak.“

„Ezen térből, a bemenet ajtajával szemközt az előbbihez hasonló
lépcsős osonka — mert csak átosonni lehet rajta, — kezdődik, mely
nyanazon irányban 18 lépcsővel alább vezet, hol rögtön alacsony, csak
' 6" széles helyen találjuk magunkat, mely 2' magasságig feltöltetett
s csinos keresztbolttal végződik. Ezen boltívek alulról nagy, faragott
égyszögű kövekkel zártnak; többi részöket pedig omladék és murva
akarja. Innen tovább nem nyomulhatunk, minthogy balról a falban
olt alacsony nyílás kő és hulladék által — mint látszik szánt szándé-
kal eltemettetett. Az egész építmény kincstartó vagy menhely lehetett,
nível a nagyobb csarnok több helyen még a vakolat nyomait mutatja,
nely fehér, fél hüvelyknyi vonalok által négyszögekre van beosztva.

¹⁾ Rómer: »Felelet a ‚Közlöny‘-ben hozzám intézett régészeti kérdésekre és
négy valami régészeti életünkből.« Györi K. 1860. 6. sz.

²⁾ Mittheilungen der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung
der Baudenkmahe.« IV. évfolyama 281. l.

E csontkeménységű fehér vakolat, mely a fekete kövektől egészen el az építmény többi részein is észrevehető.“

„Ezen boltokból — a nép szájában „török pincéből“ — monda szerint folyosó vezetett le egész a Duna partjáig. Az egész építmény átalán véve nem csekély érdekű és minden kétségen kivül XIV. századba helyezendő; mert ámbár az igen összenyomott kör tagozat régibb kort jellemez, az ék- és vállköveken látható lomboművezete és kivitele minden tévoa nélkül az első állítás mellett kétfelől harcolnunk“¹⁾).

E vélemény ellenében Rómer kijelenti, miszerint saját megvizsgálása után nem hiheti, hogy az illető épületrész akár pince alrejtkehely volt volna. Tudós régészünk e tárgyra vonatkozólag ezelsírja²⁾):

„Megfontolván azt, hogy a mostani püspöki házi kert oly bástya áll, mely tudomásunk szerint sokkal később épült; tudván továbbá régebbi rajzokból és leírásokból azt is, miszerint a régi győri vár ugyanahelyen állt, melyen a mostani püspök-vár emelkedik; tekintetbe véve hogy az egészen faragott kövekből álló, — a bemenettől balra és jobbra, akkor még egészen szabad, lőrés-idomu vagy nagyobb ablakokat magában foglaló, néhány ölnyi magasságu — fal igen erős, és hogy az a melléktornác, mely a vitzartót magában foglalja, — mint a hüvelyknyélnél szélesebb, az egész fal mellett látható hasadék mutatja — sokkal később épült a négyszögű eredeti falhoz: hiszszük hogy itt a győri régi vár egyik bástyafala előtt állunk, és hogy az említett csarnok az őrség gyűlésvagy nyughelye, a betömött ajtó pedig — ha mégis ajtó és nem ablak — a Duna felé vezető, tán a föld színénél emelkedettel kirohanási ajtócska lehetett. Az erős fal közti igen szoros — nem mondom folyosócska — inkább csak oszonka a régi várakban, sőt templomokban is nem ritkaság a régész előtt. Megemlítendő még, miszerint jelenlegi pincében éjszak felé körülbelül 5' szélességű, faragott kőalakult ívkörű kapuzat látható, mely a régi vár egyik nagyobb kapu lehetett.“

Két évvel később Bergh Károly e föld alatti helyiségeket leírva ez utóbbi várkaput már sok száz évvel későbbinek tartja. A többin nézve véleménye az: hogy a hajdani erődnél kijáró kapuja lehetett volna, nem hihető; mert felső folyosóin is alig képes két teremtegyén egymást elkerülni, a legalsó lépcsőn pedig épen nem; hog

¹⁾ Győri K. 1860. 6. sz.

²⁾ Győri K. 1860. 7. sz.

k kisebb rejtekkijárással szolgált volna, az már hihetőbb; de a véleményt is megcáfolni látszik a szorgalmas munka és csinos zítés, melyben az akkori idők végtelen egyszerűsége mellett csak ezetesebb, főleg vallási építkezések részesültek; ezen okból legvalószínű hogy ezek is vallásos célra szolgáltak, bár sajtóképeni kriptának épen nem mondhatók.

A korszakot illetőleg azonban, melyben az építés létesült, márkal inkább lehetünk tájékozva. A csarnok keresztívezete, a hevedetet tartó consolok azon kifejtet románkori izlést és ékítményeket tatják, melyek hazánkban a XII. század végén és a XIII. elején atoztak, melyeneket — hogy a közel vidékről említsünk példát, — az 18-ban alapított lébényi román basilica mutat; és ugyan ezen időre tehát legkésőbb 1250-re kell visszavinnünk eme rejtélyes maradvákok keletkezését is ¹⁾.

Ennyit jelezhetünk a régi fellegvárnak föld alatt rejlő római és óadkori romjaiból s vallási építményeiből.

2. Vár, domb, káptalándomb; káptalani hatóság. A székes-ház délnyugoti részén jelenleg prépostsági s kanonok-lakások helyéndan vártemető terület el, a mai fáskert helyén pedig katonai élelemz állott, melynek helyét ma ily feliratu emléktábla jeleli: ²⁾ „Haj-n élelmezési ház. Ide szállt Savoyai Eugen 1716. v. 8.“ midőn t. i. a Rosponi ezredes és pápai követ által Rómából

¹⁾ Győri K. 1862. 3. sz.

²⁾ Akalomszerűnek sőt szükségesnek látjuk e helyütt egy mozzanatot jelezni, mely nem csupán jelen régészeti ismertetéssel, de Győrmege egyetemes leírásának csülésével szoros összefüggésben áll.

A magy. orv. és term. vizsgálók. XVII-dik nagygyűlésére szánt jelen mű megotására u. i. Győrött 1873-ban külön »monographia-bizottság« alakult, mely izött feladatán kívül felkarolta a Méry Etel által a Győri Közlönyben (1873. 4. megpendített életrevaló eszmét: miszerint Győr város történelmi emlékü pontfeliratos táblákkal jeleltessenek. E pontok kijelelésére, valamint a Méry E. el szövegezett feliratok végmegállapítására, nemkülönben a szükséges költségek teremtésére a monographia-bizottság kebeléből néhány szakférfiut küldött ki. Az aluk benyújtott javaslatot a bizottság elfogadván, ugyanöket bizta meg az eszme leges valósításával. Győrváros közönsége nemesült érzékének adta szép vonását or, midőn az illető épület-tulajdonosok nagy része készséggel ajánlotta meg az ileteikre tervezett emléktáblák költségeit. E nemes ügybuzgalomnak köszönhető, gy rövid idő alatt a város 22 pontján hirdetéek feliratos táblák a mult emlékeit. nemcsak a letűnt századok eseményeit őrzik meg e táblák a késő utókor számára: dják ezek az öket teremtő nemzedék emléket is a hálás unokáknak.

Ezen emléktáblákra vonatkoznak az alább elszórt hivatkozások.

Szerkesztő.

hozott kardot és kalapot a székesegyházban Kontor püspök kezébe átvette ¹⁾.

A vár bástya-falai azon irányban terjedtek, hol most a Schmid Silbersdorf-, Perlaki-, Lukárdy-, Jerfy-, Noisser-, Lejkám- és Stadler házak épültek — a papnövelde dunai szegletéig. A karózáttal és kapval ellátott és a várba vezető ut a mai Lejkám- s egyik kanonok-lakóköz volt. A „fehér bárány“ vendéglőn ily feliratu emlékkő vagy „Hajdan pálos-zárda, mögötte a káptalandomb bástya-fala. Itt folyt a Rába 1271-ig.“ ²⁾.

3. Város; alapítottatott 1271-ben a győri káptalannak földjén győri vár alatt, és pedig a mai Nádorváros helyéről telepített jövevényekből, szolga — győri vendégek — s telepítvényesekből, kik a mostani majoroknak maig is „holt város“ nevű táján laktak, továbbá királyi tárnokok és johanníták népeiből. Hogy e város házai kezdetlegsek lehettek, kitűnik abból, hogy V. István az épületek kiigazítására vesszőről és karóról gondoskodik ³⁾.

Erősíteni már Erzsébet királyné és 1440-ben Smikuszky Ján várkapitány, nemkülönben társa pakomericzi Czeckó Henrik kezd 1443-ban Frigyes császár a várt megváltván, az elhelyezett német őrség a kegyeletes helyeket megfertőzteté, mint ezt Hunyady János 1446-ban a római pápának elpanaszlá, hogy t. i. a székesegyház oldala mellett istállókat, csapszékeket, tánctermeket állítottak fel. Ez időben magában a városban már néhány tágasabb épület is emelkedett; mert 1455-ben a szent-ferenciek zárdájában Hunyady János, Brankovich György

¹⁾ D. Sav. Eug. ünnepe. Győri K. 1860. 36. sz. — Hist. Car. Conv. Jaur. — Ráth K. Gyórv. tört. — Hazánk 1847. 98. sz.

²⁾ A Rába iránya már a rómaiak idejében Arrabona mellett a mai Kálvári hegy alatt haladott, mint ezt a kálváriai első statio emléktáblája jelzi: »Itt volt Arrabona, s 1271 előtt a hajdani Geur«. (Ráth. Gyórv. tört. Győr. K. 1863. sz. 1864. 80. 89. sz. — Fejér Gy: Tud. Gyűjt. 1820. IV. K.) — Janus Arrabonesis (Dissert. de Jaur. Győri K. 1863. 2. sz.) írja, hogy a Rába ezen régi medrének nyomai az azonkori Bíró-féle házon alul, a »fehér bárány« vendéglő és a város gyógyszertár- s innen a zöldség-piac felé, az új hajóhid irányában még 1782-ben látszottak. A Rábca meg csak 1566-ban vezetett a mai beömléshelyénél a Dunába Gregoriancz Pál győri püspök írja, hogy még az ő idejében (1558.) a Rába csak magánosan folyt a várfal alatt a Dunába, a Rábca pedig Abda alatt közvetlen ömlött be a Duna medrébe. A Rábca azon irányban haladott, merre később is ki szokott áradni, t. i. Abdától Pinnyéden át a püspök-erdő felé. (Jani Arrab: Disser de Jaur.)

³⁾ Ráth K. Gyórv. tört. Győri K. 1864. 81. sz. — 1863. 5. sz. — Új magyar muzeum 1851. 1 f.

apisztrán János lelkesítő szónoklatokat tartottak az országgyűlésen — török ellen intézendő háborúra ¹⁾. A város terjedésére és erősítésére nagyobb remény kínálkozott akkor, midőn Ágoston győri püspök s a áptalan Győr-várat és városát Frigyes császártól visszanyerte.

Nagy buzgalommal de csekély eredménnyel kezdé a várost Ferinand erősíteni ²⁾.

1539. febr. 25-én Fels Lénárd parancsnoksága alatt az erősített városra rohanó Enyingi Török Bálint azt felgyújtja, és 16 háznál többet felperzsel, szent István vértanu templomának — mely a bencések mai temploma helyén állott, — harangjait leveteti és 26000 frtnyi kárt okoz ³⁾.

1540-ben Salm Miklós parancsnoksága alatt már nagyobb mérvben folyt az erősítési munka, mely 1542-ben Nádasdy Tamás tárnoknesterre bízott ⁴⁾.

1551-ben Dezsőfi Ferenc alkapitány és parancsnok alatt Pozsony-negyve is közmunkájával járult a győrvárosi árok és erődítmény kiigátásához.

1552-ben Teuffel Erasmus Mátyás parancsnok és gönyői Écsi János alparancsnok alatt folyt az erődítési munka, a midőn is Szarka Ezaiás bíró a védvonalba eső és lerombolt házáért szent István vértanu utcájában — a mai iskolaközben ⁵⁾ — kárpótoltatik ⁶⁾.

1552-ben Pallavicini Sforzia, 1556—59-ig Lószdorfi Gál (Gallus) Ádám parancsnoksága alatt már három megye (Győr, Mosony és Pozsony) közmunkájával folyt az erődítés; ez időtájban neveztetett el a déli bástya (a kármelita-zárda mellett) Tóth Bálint bástyájának, mivel e kapitány gyalogságával itt tartózkodott.

1562—71-ig salmi s neuburgi gr. Eck-Egon, e páratlan becsületességű, később honosított német ember volt parancsnok. Alatta pusztított azon tűzvész, melytől a várat s a lőportornyot csak alig lehetett megvédeni, s melynek hevétől a déli bástya 18 ágyúja elsülvén, az ez által élesztett lángoknak részben a vár, nagyobb mérvben a város és uj-város is martaléka lőn ⁷⁾. Csak ennyi dugába dőlt terv, meg

¹⁾ Ráth K. Győrv. t. Győri K. 1863. 98. sz. — Jani Arrabonensis Dissertatio de Jaurino. 17. l. M. S. Bibl. Montis Pannoniae 3 d, Topogr. 145.

²⁾ Ráth K. Győrv. t. Győri K. 1864. 81. sz.

³⁾ Ráth K. Győrv. tört. Győri K. 1864. 81. sz. Vesd össze alább. Győrváros helytörténete, 1539. — Szerk.

⁴⁾ Vesd össze alább: Győrváros helytörténete, 1542. — Szerk.

⁵⁾ Matusek szerint a mai duna- vagy szücs-utcában. — Szerk.

⁶⁾ Ráth K. Győrv. tört. Győri K.

⁷⁾ Ráth K. Győrv. tört. Győri K. — L. alább: Győrv. helytört. 1566. — Szerk.

sult munka után valósul 1567-ben az eszme, hogy Győr-vár, ide érte várost is, a birodalom első rendü erődjévé alakíttassék. Mindekkoráig mily mérvben volt a város megerősítve, azt tüzetesen meghatározni alig lehet.

Az 1567-ben foganatba vett erődítés költségeihez a bécsi birodalmi gyűlés 30,000 forinttal, mások szerint csak 17,000-rel járult ¹⁾ Miksa császár pedig hadi építészeket tartott, köztök 1578-ban Bernardc Magnot s lainoi Graciolus Donátot ²⁾.

A volt Oroszi-, most Auer-féle kávéház szögletén ily feliratú emlékkő van: „Itt volt a bécsi-kap u e fölirattal: MAXIMILIANVS. ELECT. ROM. IMP. GERM. HUNG. BOH. REX. ARCHL. DVX. AVST. DVX. BVRG. EXSRVI. IVS. AN. CRISTI. MDLXVIII.“ E kapu fölött óriási kétfejű sas volt, melynek címerét Kubinyi Ágoston valódi remekműnek nyilvánítá, midőn azt egyéb régiséggel 1862 december hóban megvizsgálta ³⁾.

A Duna-utca irányában a mai Egry-féle ház előtt állott 1860-ig a Duna- vagy vizi-kapu. Helyét ily feliratú emléktábla jeleli: „Itt volt az ó Dunakapu ez évszámmal: MDLXVII. Azon a győri vaskakas.“ Az ettől jobbra eső kiszögellő bástyának — melyen a Zánthó-féle kert és ház áll, — gránitszögletkövébe 1573 évszám, a püspökvári erődébe pedig 1570 van vésve. Áll még — de nem eredeti alakjában és terjedelmében — a fehérvári kapu, ily feliratú emléktáblával: „Ezen rohant ki 1594. aug. 28. Sinan ellen Pálffy. Ezt törte be petardával 1598. marc. 29. Pálffy és Schwarzenberg. Ezen vonultak be 1809. jun. 24. a franciák“.

Ettől bejövet jobbra a Duna-utcára szolgáló ház udvarában van némi nyoma az itt kiszögellött erődnek, valamint a Józsa-ház szögletétől, a megyeház irányában bevezető utcában a közép bástyának.

E vár terjedelméről és bástyafalainak irányáról, valamint kiszögellő erődéinek helyzetéről álljanak a következők:

Győrvár körvonalai egyenlőtlen oldalú ötszöget képeztek, ugyanannyi kiszögellő s 300 egyént magába fogadható erőddel. Középerőd volt a keleti és a dunai, nemkülönben az ezzel ellentétes fehérvári-kapu

¹⁾ Ortelius. 163. l. Ráth K. Győrv. tört. 1864. 88. sz. Idézzé Carl Oberleitner: Die evangelschen Stände im Lande ob der Enns unter Maximilian II. und Rudolf II. (1564—1597.) 19—21. l.

²⁾ Győri K. 1864. 88. sz.

³⁾ Győri K. 1862. 103. sz.

szén, félerőd vagy félbástya pedig a rábai részen; az egész város lal volt kerítve, melyből hét torony emelkedett ki. ¹⁾

De hogy a jelenből vonhassunk következtetést a multra, vegyük egyik fennlevő erődöt — a püspökvárt kiindulási pontul. Ez, valaint a többi három főerőd, négyszög alakú, melynek a Rába felé eső dala 48 öl, a Duna felé néző 59°, a harmadik és negyedik oldal pedig, melyen ezen ék a bástyafalhoz fűződik, 12—12° hosszú. Győr városi szaki vagyis dunai bástyafala a püspökvár ezen erődétől a vér-bástyaig — jelenleg Szalacsy-féle magtárig — terjedt, mely helyet ma ily feliratu mléktábla jeleli: „H a j d a n v é r b á s t y a“. E két dunai szögleterőd ivola 395°-et tett.

A püspökvári erődötől a Rába mentében az egyik magyarbástya-ödig (jelenleg Hofbauer-féle házig) a távolság 245°. Ez utóbbitól a Rába-hídon vagy régi bécsi kapun túl 110°-re volt a félbástya, mely ként volt alakítva, hogy a 110°-ön túl nyuló bástya a Rába felé öllel kifelé és 15 öllel visszafelé hajlott, majd ismét 8 öllel a Rába felé tartván, a főbástyafallal 16° távolban párhuzamosan vonult egész a püspökvár-erődig. E félbástya az Oroszi-Auer-féle kávéház vagyis chaeffer-féle ház udvarán s a házon túl a Rába felé még ma is fönnáll, e az ettől 16°-nyi távolban haladó már nem. A Hofbauer-háznál volt Berner-féle szöglet-erődötől a fehérvári kapu irányában a régibb Opitz-féle házig 342°; az ezek között s a mai Duna-utca irányában fekvő Közép-erődig 193°; a fehérvári kapuig vagy tűztoronyig 138°. Az Opitz-féle ház ezen erőde, közel multban Czech- vagy fácán-kert, szögletben másik magyar- vagy új-bástya néven fordul elő; helyét ma mléktábla jeleli ily felirattal: „I t t v o l t a k ö z é p - é s u j - b á s t y a z ö g l e t e r ö d e“.

Ettől a Szalacsy-féle magtárig vagy szenthegyi vérbástyaig a távolság 285°. E két szögletbástya közt eső középerőd távolsága a vérbástyától 178°. A Szalacsy-féle magtártól a Zánthó-házig, vagyis a vérbástya és püspökvári erőd közt még részben fennlevő közép-bástyaig — a püspökvártól számítva 193°.

Győr város északi része a Duna által védve lévén, jelentékenyebb erődökkel — talán a révfalusi kivéve — nem bírt; míg déli részén — Andrásvár, Világosvár, Tarisznyavár, Bagóvár, Szarkavár, Lesvár, —

¹⁾ Pooder János győrvárosi hites mérnökötől: »Sz. K. Győrvárosa 1557.« 31'' hosszú, 23¹/₂'' széles térképe, bástyák- és sánc-árkokkal, hiteles helyeken őrzött több korabeli térképből nagy szorgalommal és pontos méretek szerint összeállítva 1860. 33. sz. A térkép a városház termében van felfüggesztve.

nyugoton pedig Mérgecs, Rába-Patona elővárakkal s hadműtani szab-
tossággal szervezett sánc-rendszerrel volt védve. ¹⁾

A sáncok irányai a következők voltak: a püspökvár erődszög-
irányában a Szigetben és pedig a Duna-parton a mai Schmid fürd-
házig; a sétatéren kezdve a mai szigeti töltéssel párhuzamosan, valami-
ennek helyén is; a rába-parti félbástya előtt a színház helyén és a sét-
térnek Rábcára dülő részén; végre a mai Hofbauer-ház átellenébe
fekvő Rába-szigeten is sánc-erőd állott, mely a hosszú-hídra szögellel.
A bástya-erődök előtt két-két, közöttük pedig egy-egy (összesen hus-
sánc-erőd szögelt ki, mindezt még egy összefüggő sánccal szeg-
lyezte. A bástyafalak alá — az úgynevezett vár-árokba — volt a Rál-
ága vezetve. ²⁾

Győrvár középkori bástyatégláiból kevés került felszínre. A Mik-
király korából való téglakon (milyenek a bécsi kapu mellett áll-
bástyában találtattak) csat, kereszt vagy fogantyú fordul elő évszá-
nélkül. ³⁾ Leggyakoribb az ily jegyü: R. G. V. M. 1661. olvas-
R(aimund) G(raf) V(on) M(ontecuccoli). Említésre méltók a: KII
RAM. (= „Marcalthói Miklós“) feliratu téglák.

De van még 1660, 1666, 1669, 1672, 1676 feliratu is. Ezen évsz-
mok kapcsán felemlítjük, hogy Montecuccoli 1663 nov. 15-én bástya-
kiigazításhoz 500 embert kér a megyétől; ugyanezt teszi 1665-ben:
elővárak számára, a midőn szept. 23-án a győri pusztán, a Bakonyban
és a Sokoró két felén levő falusi birákat és polgárokat felszólítja, hog-
palánk-fákat hozzanak. (Eredeti levele a főgymn. muzeumban.)

1674-ben a mérgecs kastély — castellum — igazíttatik ki a tó-
csilizköziek segélyével; 1675-ben pedig a rába-patonai váracska a ká-
talan és megye segélyével.

Akadtak továbbá ily feliratu téglákra: G. Z. M. 1648; — 1651;
1652; — D. L. M. d. G. 1658; — HHHVB. 1682; — S. G. I. V. I.
1712; — S. G. G. V. H. 1714. (Sigibert General Graf von Heister-
Találtattak továbbá a bencések székházának falában S. G. jegyü
valószínűleg Széchenyi György kezdőbetűivel.

4. Várkapuk és a „győri vaskakas“. 1858-ban bontott-
le a bécsi kaput, 1860-ban a vizi- vagy Duna-kaput, 1863-ban az
Duna-kaput, mely utóbbinak helyét a Schaffner-féle házban ma ily fe-

¹⁾ Ráth K. Győr bástyatégláinak jegyeiről. Győri K. 1858. 7. sz.

²⁾ Poóder rajza, melynek szabatos méreteit is felvettük.

³⁾ Irt ezekről Ráth K. Közleményét a főgymn. muzeum gyűjteménye ut-
egészítők ki.

atu emlékkő jeleli: „Itt volt az új Duna-kapu 1835—1863“. bécsi kaput feliraton kívül a birodalmi címer is díszítette, ezen kívül még két más címer volt rajta három folyóval és oroszlánással. E címerek a feliratnak egy töredéke (Elect. Rom. Imp. Germ. Aust. Dux. Burg. ui. Ius. An. Cristi MDLXVIII.) Győrvárosa által a főgymnasiumi uzeumnak adatott át.

A vízi- vagy Duna-kapu dóriai styben épült, triglyffel, ezen a eppekkel, de metopja üresen hagyva. E styl utánozva van a város- zán és más épületeken is. A vízi-kapura a török kéjtornyot épített, erre szélzászlóul vörösrézből készült kakast állított; 6' 11" magas spózna tetején forgott a 23" magas, 18" széles vörösréz kakas, alatta -nyi távolban az arccá festett félhold, e kettő közt újabb művü kettős ulyis spanyol-kereszt. A monda szerint a basa Győrvár megvételeét árom feltétes előzményhez kötötte, u. m.: 1. az érc-kakas megszólal; a köcsengők vagyis cseppek hangot adnak; 3. a török félhold meg- lík. S ime mind a három teljesül: a süvöltő szélre csikorog az érc- akas, s a petárda bömbölésébe bele reng a vár, bástya és kapu, s így iglyffjének cseppjei — a csengők is hangot adnak, s a kereszténység leholdnál mutatta meg, hogy a félhold gögös uralmának mértéke työrött megtelt, s mint Garay János éneкли:

„A perc ütött . . . lováról lehullt Ali basa,
Mégvétetett Győrvára. Ez a história.“

E kakas előbb a császári épületre — 1718-ban pedig a mai kar- melita templomra, majd a zárda szögletére került; a félhold és kakas özé kettős kereszt jött, 1) jelképéül annak, mint törte meg a kereszt dölyfös félhold hatalmát. 2) A vaskakassal együtt ugyanazon császári pületen sas is volt, mely jelenleg a karmelita templom kupolájába van efalazva. Ily kétfejű sast tettek 1792-ben a tűztoronyra is; ez azonban 849 jun. 1-én d. u. 4^{1/2} órakor levéttetett s helyére nemzeti zászló itt 3).

A petárdával belött fehérvári kapu sokáig a székesegyház chorusa latt volt, most az egyik sekrestyében áll. Két török paizs pedig a emzeti muzeumba került.

1) Historia Conventus Jaurinensis. Kéziratban.

2) 1872-ben a karmelita atyák a vaskakast, Győrvárosa pedig legújban a gyglif hat cseppjét tartó követ a győri muzeumnak engedék át.

3) E sas jelenleg a győri muzeumban van.

A győri székes-egyház.

Holdházy Jánostól.

Nem egy kiváló hazai és külföldi műtörténész nézeteinek visszhangját fejezem ki, midőn állítom, hogy alig van hazai műépítészi emlékeink között egy is, mely a vizsgálatnak a maga nemében érdesebb, tanulságosabb anyagául szolgálhatna, mint a győri püspöki székes-egyház. Ezen annyi viszontagságot túlélt, s az egymást köve átalakítások folytán eredeti alakjából teljesen kivetköztetett, de jelelegi modernizált külsejében is impozans és ritka fényű műépítmél magában hordja a legrégibb idők óta fokozatosan egymásból fejlődő műépítészeti irányoknak nyomait, melyek habár laikus szemek által jelenleg alig észrevehetőek, de avatottabb művizsgálat által mégis felismerhetőek. „Ott látni még rajta kívülről, vagy a padlásról letekintve, mellékhajóknak félkörű oltárhajlékkal vagyis a bazilikai absissal való záródását; mely azonban belülről felismerhetlenül befalaztatott. Éppen úgy észrevehetőek még a földél alatt az egykor magasabb középkori egyház-hajónak a mellék-hajók fölött kiálló oldalfalai (s a góth csúcsos íves ablakoknak megcsónkított gerincei), miután most mindhárom lejjebb egy arányban van átívezve. Már a homlokzaton feltűnő és földél alatt még látható is a két-tornyos eredeti tervezet; valamint hogy a történet is még emlékszik róla.“¹⁾

Igaz ugyan, hogy székes-egyházunk ősi építészeti idomainak maig fennlevő gyér és határozatlan nyomai inkább csak gyanítást mintsem valamely biztos meghatározásra szolgáltatnak anyagot, s vizsgáló műtörténészekben élénk tudvágyat keltenek a nélkül, hogy további kutatásaihoz helyes kulcsot — összevető következtetéseihez kielégítő adatokat nyújtanának.

Ez oka, hogy egyéb történeti és levéltári adatok hiányában székes-egyházunk multjára vonatkozó kérdések: vajjon ki által s mekkorban építtetett? ki volt Győr számos nagynevű főpásztorai közül, azt emelteté, majd meg utóbb ismét és ismét átalakíttatá? — mind ezek kérdések mondom a győri egyházmegye monographusa: Károlyi, valamint az őt sokban kiigazító és kiegészítő Schoenwisner előtt is teljességgel homályban maradtak; — de ez az oka egyszermind, hogy bár a hazai egyházi műrégészet és műtörténet elsőrangú vizsgálói: Ipolyi, He

¹⁾ Ipolyi A. »Hazai egyházi művészet.« — A »Religio« 1860-iki folyama 4. s. köv. sz.

elmann, Rómer, Lippert és mások ez érdekes műemléket jobban ízben vizsgálódásuk tüzetes tárgyává tették: mindazáltal a fennzett gyér nyomokon biztos irányban tovább nem haladhattak, s pusztanjecturáknál egyéb megállapodásra nem juthattak.

Székes-egyházunk multjának felderítésére szerencsés körülményt jelezhető az, hogy Győr jelenlegi főpásztora Zalka János őmlga, maga is egyháztörténelmünk egyik szakavatott ismerője s művelője, — időszerint a székes-egyház és káptalan canonica visitatióját vatalból elrendelvé s tetteleg meg is kezdvé, a jelzett hivatalos áras tárgyát képező összes központi egyházi intézetek keletkeztének történeti multjának földerítése céljából a káptalani levéltárnak gons, — és valóban nem remélt eredményyel jutalmazó átkutatása vált ükségessé; ezen kedvező körülmény juttatá jelen sorok íróját is azon erencsés helyzetbe, hogy némely eddig egészen ismeretlen s a győri ékes-egyház történeti multjára tetemes világot derítő adatoknak tott birtokába, melyeket jelen dolgozat összeállításánál lelkiismeresen felhasznált ugyan; azonban eleve is kénytelen kijelenteni, hogy indennek dacára, a fennlevő vagy támadható vitás kérdéseknek végvényes megoldását és eldöntését távolról sem ígérheti; egyháztörténeti mütörténelmünk avatott mestereire bizván, hogy az alább idézendő mányok adataiból székes-egyházunk ős-építészeti idomait — a menyiben a tudomány céljaira szükségesnek látnák, — lehetőleg reconruálják.

A győri székes-egyház mikor s ki által történt alapíttatásáról emlékeinkben biztos adatot hiába keresünk. A közönségesen elfogadott vélemény, mely annak építtetését első sz. királyunknak tulajdonítja: a már pusztá hagyományon alapszik, melyet föltétlenül elfogadni épy óvakodik a helyes ítézet, mint azt határozottan elvetni. Akadnak galább némi homályos emlékek, melyekre ezen hagyományos vélemény támaszkodhatik, melyeknek fennléte s összhangzatosan találkozásúsága tán mégis több véletlen esetlegességnél.

E fennlevő homályos vonatkozások a következőkbe vonhatók isze:

1. Károlyi Lőrinc győri nagyprépost „Speculum Jaurinensis Ecclesiae“¹⁾ címü munkájában a székes-egyház alapíttatásának évét 1033-raszi, s ezen állításának bebizonyítására ama fém-öntvényü domborúre utal, mely a templom éjszaki oldalának egyik támfalán maig is tható, s mely egy vánkoston térdelő királyi alakot, fején koronával,

¹⁾ Jaurini 1747. pag 1.

dicskör nélkül — ábrázol, ki a boldogs. Szűznek egy u. n. retkes- vagy esztergályozott toronnyal ékes templomot ajánl fel; a vánkoson ez — öntött, s nem vésett — számjegyek olvashatók: MXXXIII. A királ alak fölött a levegőben paizst tartó angyal lebeg, s a paizson Magyarország címere látható, a koronás hármashalomból kiemelkedő apostolkettős kereszttel, — mely alakban országunk címere tudvalevőleg először csak osztrák-házbeli királyaink pecsétein és pénzveretein fordult elő. Ezen, legfőleg a XVI. századig visszavihető kép itészeti jelentőségét egyébiránt Schoenwisner ¹⁾ s utánna Römer ²⁾ és Kovács Ignác a maga valódi értékére vagy jobban értéktelenségére leszállították. ³⁾

2. A székes-egyház szentélyében a püspöki faldistorium fölött díszlik egy bronz-színezetű fresco, mely sz. István királyunkat ábrázolja, amint a győri székes-egyház alapkövét lerakja, s az alapkövön 1001-dik évszámot tünteti föl. E festmény a főtemplomnak gr. Zich Ferenc győri püspök (1743—1783) által történt legutolsó átalakítás idejéből való, s a jeles Maulpertsch művészi ecsetének remek. Az e képen látható évszámból Kovács Ignác fennidézett, különbe alapos tárgyismerettel írt értekezésében merész következtetéssel a templom alapításának évét akarja megállapítani. Következtetése ugyanis így végzi: „Mindenesetre meg kell engednünk, hogy a főtemplomnak a XVIII. században történt renovatioja idétt ismertek még régibb emlékeket, melyek a székes-egyház alapításáról tanúskodtak, azt az 1001-dik évre vitték; de a melyek napjainkban vagy rejtve lappanganak, vagy pedig elvesztek“. — Azon nézetet, hogy a főtemplomnak Zichy püspök által történt átalakításakor ismertek adatok a melyek nyomán a templom építése 1001-re visszavihető, — mert hiszen a kérdéses festményen előforduló évszámnak más jelentőséget csakugyan nem lehet tulajdonítani, — mi is valószínűnek tartjuk. Ha azonban il okmányok akkoron még léteztek volna is, azoknak fennlétét s eshetéleges föllelhetését ma már fájdalom! még remélnünk sem lehet; tudván azt, hogy a püspöki vár s vele a levéltár a francia hadjárat alatt 1809-ben teljesen elégett.

3. Végül az idevonatkozó homályos adatokhoz sorolható némileg a pozsonyi káptalan levéltárában (XIII. 6. 12.) őrzött XVII. század irat, mely Győről értekezvén, a székes-egyházra vonatkozólag ezeket

¹⁾ »Antiquitatum et historiae Sabariensis libri IX.« Lib. III. pag. 245.

²⁾ »Győri tört. és régész. füzetek.« I. folyam 1861. 272. l. —

³⁾ »A győri püspökség megalapítása.« Magy. Sion III. foly. 1865. 161. l.

⁴⁾ Lásd alább a győri püspökség történeténél. — Szerk.

ondja: „Postmodum maiorem et Cathedralem ecclesiam in honorem eatae Mariae Virginis inchoavit Beatus Rex Stephanus Hungarorum postolus vocatus, in qua fundavit Cathedram Episcopalem, cum sex anonicis.“ Ki volt ezen irat szerzője? honnét merítette adatait? stb. — Am magából a rövid följegyzésből, sem a közlő után, ¹⁾ ki azt egyszerűen, minden ismertetés nélkül hozta napvilágra, meg nem tudhatjuk így az abban közlött adatoknak kevés bizonyító erőt tulajdoníthatunk, annyival inkább, mert ott többek közt ezen sajtáságos állítást is találjuk: Jaurinum prius nominatum fuit Geurinum a Georgio Sacerdote iro sanctimoniae vitae insigni, in cuius rei testimonium in circumferentia Sigilli Capituli Jaurinensis ita scriptum est: Sigillum Capituli Jaurinensis. Hogy e gyarló következtetés az irat egyéb adatainak úlyát is tetemesen gyöngíti, — említenem sem kell.

Ennyi mindaz, a mi a győri székes-egyház alapítását első szent irányunknak vindicáló hagyomány mellett ma még tanúskodik; melyek nyomán — hogy a kérdést kritikai érvényességgel eldönteni nem lehet, világos.

Hogy a székes-egyház legelső ősalakja az akkori idők szellemében román izlésben épült: ezt a két mellék-hajónak roppant mérvű faragott kövekből rakott s eredeti kerekded bolthajtással bíró körívű oltárülkői — apsisai — kétségbevonhatlanul tanúsítják; miként ezt a templom műértő vizsgálói: Ipolyi és Römer fönnebb idézett értekezéseikben összhangzóan elismerik.

A tatár-pusztítás után *Modé* győri püspök (1254—1263) említették ²⁾, ki a székes-egyházat akár azon okból, mivel azt az időviszontagságok vagy egyéb balesetek megrongálták, akár azért, hogy az elpusztult régi Győrvárosnak — mely a jelenlegi kalvária-hegy tövében terült el — a káptalan-domb köré gyülekező népét befogadhassa, — átalakíttatá és megnagyobbíttatá.

Emlékeink továbbá némi homályos említést tesznek e székes-egyháznak — a szépművészetek magasszellemű kegyelője: *Dóczy Orbán* győri püspök által (1483—1486) történt megújításáról. ³⁾

A mohácsi vész után székes-egyházunk a tömérdek megtámadásnak kitett győri fellegrvárban való fekvésénél fogva, folytonos veszélyeknek s létét végenyészettel fenyegető baleseteknek volt kitéve. Így

¹⁾ Kiadta Knauz Nándor, »Magy. Sion«, 1863. 739. l.

²⁾ *Telekesi* kézirati adatai nyomán *Károlyi* i. h. 2. l.

³⁾ *Bonfinius*, Hist. Pann. D. 1. L. 1. »eius (Jaurini) basilicam Urbanus Pontifex non parvis aedificiis et apparatus excoluit.« V. ö. *Ipolyi* idézett értekezését.

a várat Lambert Kristóf győri várparancsnok 1529-ben a török közeledtének rémhírére fölégetvén, azt a Bécs felé vonuló Szolimaduló csapatainak zsákmányul hagyta ¹⁾. Hogy e vésteljes napok alatt a székes-egyház nemcsak meg nem kiméltetett, sőt a bőszen csordák romboló dühének és kincs-szomjának kiváló tárgya volt, elgondolható.

Elvonulván a török, minthogy Győrvára Bécs biztosítására legkiválóbb stratégiai pontul kínálkozék: azt I. Ferdinánd s utána Miksa királyok roppant költséggel fölépítették s megerősítették; de egyszersmind a székes-egyház legnagyobb részét hadi, élelmi- és szerzőtáruul lefoglalták.

A szent hely illetén profanatiója ellen följajduló győri káptalan ismételt kérelme folytán Ferdinánd ugyan megígéré, hogy mihelyt a várban a tervezett hadi szertár s élelmezési épület elkészülend, a székes-egyház az isteni-tiszteleti célokra ismét vissza fog adadni; ámde ezer ígérét, mint annyi más, fogamat nélkül maradt, elannyira, hogy Teuffel Erasmus várparancsnok még a sz. Háromság-kápolnáját (az u. n. Héderváry-kápolnát) is lefoglaltatá. Kiténik mindez a káptalannak Miksa királyhoz intézett s újabban napfényre került kérés leveléből, melyben Ferdinánd ígéreteire támaszkodva, kéri a királyt, hogy nekik a templomot visszaadadni rendelje, annyival inkább, minthogy biztosan értesültek arról, miszerint a hadélelmi szerezket az ellenséges támadásnak kevésbé kitett helyre, — mely tűzvész ellen bolthajtással leendő védve, — szándékozik átvitetni a hadparancsnokság. De ha ez meg nem történhetnék is, ők szivesebben maradnak meg azon szűk helyen, mely számukra az isteni tisztelet végzésére meghagyatott, mintsem hogy ők más, t. i. a városban levő, sz. Istvánról nevezett roskatag plebániatemplomba költözzenek; és pedig azon okból, mert a székes-egyház némely oltárához kegyes alapítványok kapcsolvák, melyeknek fejében a kanonokok jöteveikért való misemondásra kötelezvék ²⁾.

A káptalan ezen kérelme meghallgatást nem nyert; sőt Miksa válaszul kibocsátott levelében ³⁾ — bár inkább udvarias kérelem, mint határozott parancs alakjában, — meghagyja a káptalannak, hogy a székes-egyházból, — miután a népet a löszerekkel telt templomba isteniszolgálatra egybegyűjteni föltte veszélyes volna, — végkép kiköltözzék; kijelölvén neki a régi, sz. István vértanú tiszteletére szentelt s vala-

¹⁾ *Istvánfi* pag. 99.

²⁾ Eredeti fogalmazvány a kápt. lev. Arc. 7. Fasc. 2.

³⁾ Kápt. lev. Arc. 6. Fasc. 7. Nr. 10.

ennyire kijavíttatni rendelt plebánia-templomot ¹⁾ lenn a városban, hová is a császár a székes-egyház oltárait átvitetni s ott felállíttatni endelte.

Ez időtől fogva a székes-egyház hadélelmezési- és szertárrá változtatván át, oldal-hajói földdel tömettek meg, s Győrnek a török által 594-ben történt elfoglalása után a Dunára néző éjszaki oldalhajó blakai ágyúkkal rakattak meg. A szent hely e profanatioja csak a öröknek Schwarzenberg és Pálffy hősies merénye által 1598-ban bekövetkezett elüzetése után szűnt meg. Ugyanis Győrnek akkori főpásztorai: Hetesi Pethe Márton (1598—1605) s utánna Naprágyi Ömötör (1607—1619) az iszonyúan feldúlt szentegyházat lehetőleg kijavíttatván, abba az isteni-tiszteletet ismét visszahozták. De a mit ők csak kezdeményezhettek, azt a hatalmas és tehetős ifjabb trakostyáni Draskovits György (1635—1650) — a hasonló nevű győri püspök s bibornok unokája, — nemes áldozatkészséggel bevégezni ügyekezett. E célból bizonyos Giovanni Battista Rana olasz mesterrel kötött szerződést, ki is a főtemplom restauratióján 1639—1645-ig dolgozott.

Ezen — székes-egyházunk hajdani alakjának meghatározására remes világot vető, s műtörténeti tekintetben is igen becses szerződési okmány szintén csak most került napfényre ²⁾).

E nevezetes okmányban ahány sor, ahány mondat, annyi meglepő adat. Igaz ugyan, hogy hiányos nyelvezete ³⁾ s összekuszált zagyva szerkezete miatt fölötte nehéz ezen adatokon biztosan eligazodni; azonban székes-egyházunk multjára vonatkozó nagyon is sovány és hiányos adatainkat tekintve: ezen okmány napfényre jöttét valóban örvendetesnek kell mondanunk. Kitűnik abból, hogy a székes-egyház szentélye, tmeneti román-góth templomaink mintájára, a jelenleginél jelentékeven magasabb emelkedéssel birt. A sekrestye — rendeltetésének meg-

¹⁾ E templomról emlékezik a fennidézett pozsonyi kézirat: »Sunt tres Ecclesiae Parochiales Sancti Stephani Protomartyris, Sancti Benedicti et Sancti Adalberti.« — A Draskovits-féle canonica visitatióban pedig ezeket olvassuk: »Ex additione quoque accepimus, tres hic fuisse Parochiales Ecclesias, ex quibus una est S. Stephani Protomartyris, quam defacto Franciscani habent; et eiusdem Parochiae nomen fuisse illam, quam habet Ductor peditum militum Nagy Mathe.«

²⁾ Kápt. lev. Arc. 10. Fasc. 1. Nr. 5. — Sajnos hogy azt a rendelkezésünkre való hely szűke miatt itt nem közölhetjük.

³⁾ Az egész szerződés olasz nyelven van írva, s Rana mester kézírása; melyben egymásután elősorolja az általa elvállalt javítási munkálatokat. A végén pedig a püspök kézírásával oda van jegyezve a munkálatok bevégzésével a művésznek fizetendő munkabér.

felelőleg — elől, a szentély és főoltár közel szomszédságában létezett annak átellenében pedig volt egy márvány-ajtó, az u. n. „díszbejárat” (porta speciosa), mint azt a pannonhalmi székes-egyházon jelenleg is láthatni.

Hátul a templom bejáratánál a három hajónak megfelelőleg három más előcsarnok díszelgett; melyek közül azonban Rana idejében csupán a fő-hajónak előcsarnoka volt még ép; az oldal-hajóké pedig teljes lerombolva, melyeket aztán a restauratiót vezető építésznek kelle kijavítani, illetőleg újból kiépíteni a meglevő középső mintájára.

A főbejáratról kétfelől — a jelenleg ruhatárul szolgáló két terem helyén — két kápolna: a sz. Ferenc- és a Prajner-féle létezett; s ezek mellett kétoldalt a templom roppant vastagságú oldalfalába illesztett csiga-lépcsők vezettek a — hihetőleg balcon-szerű — előcsarnokba, s onnan a tetőzet alá; mely lépcsők egyike épen hagyatván, maig megvan; a másik azonban leromboltatott.

A boltozat általán mind a fő-, mind a mellék-hajókban, mind pedig a szentélyben s a most említett kápolnában részint egészen újra építetett, részint kijavítottatott. Úgy látszik, a régi román-góth ívezet ekkor lón eltávolítva, melynek végmaradványai gyanánt szemlélhetők még manap is a födélzet alatt ama körülbelől másfél ölnyi csonka gerincezmaradványok, melyekről kezdetben emlékeztünk. Ekkor nyerték az addiglan csúcsíves ablakok is mostani félkörű alakjokat; csupán a Héderváry-kápolna fedélzete alatt maradt meg egy 3' széles csúcsíves ablak, „melynek tagozata — úgy mond Rómer (az idézett helyen) — a kissé ferdén álló támmal, vagy a Héderváry-kápolna régi nyugoti falával tökéletesen össze volt kötve; és így ezen — a torony és kápolna között állott, most beépített ablak, valaha az oldal-hajónak adott világot.“

Látjuk mindezekből, hogy Rana mesternek nem csekély munka és fáradság jutott feladatul; s ő volt az, ki a minden régít kiméletlenül romboló renaissance-iránynak hódolva, székes-egyházunkat ősrégi classicus alakjából teljesen kivetkőzteté. Rana a felvállalt munkát hetedfé év alatt 1639 febr. 11-től 1645 december 10-ig hajtotta végre.

Draskovits György püspök 1650-ben meghalálózván, utóda Püskös János győri püspök s kalocsai érsek alatt (1650—1657) a még mindig tetemes javításokat igénylő székes-egyház további restauratiója, úgy látszik, végkép megakadt. S ezen okból, hihetőleg bizonyos Farkas András — ha nem csalódom, győri kanonok — ösztönzéseire Győrvármegye rendei folyamodtak az országgyűléshez, sürgetőleg kérelmezvén, hogy azon 25,000 magyar forintra menő birságból, mely az

öröszakos jelleméről ismeretes Draskovits püspök ellen, a püspöki javak inkényes elzálogolása s a püspökségi és a kegyuraság alatti plebánia-épületek alatta történt deteriorációja fejében, országos delegált bíróság által megítéltetett, s a bécsi cs. sóhivatal által, a hol az letéteménykép elküldt volt, részben Püsky kezeihez már ki is fizettetett, — ez utóbbi a püspökség és káptalan hozzájárulásával, a székes-egyház teljes kijáratására kényszerítették. ¹⁾

Az országgyűlési karok és rendek ennek folytán a királyhoz representatiót intéztek, melyből a többi közt arról is értesülünk, hogy Draskovits a székes-egyházat ideiglenesen új fa-toronymyal láttatta el; valamint hogy ő építtette az új sekrestyét is, a hiteles helyi országos levéltár okmányainak, — melyek annak előtte a régi sekrestyében tartattak, — biztosabb elhelyezésére. De mindezen munkálatok teljes bevégezésében — bekövetkezett halála által megakadályoztatván, időjárástól a befejezetlenül hagyott székes-egyházon ismét tetemes károk történtek; főleg pedig félni lehetett, nehogy a roskatag fa-torony a benne elhelyezett harangok súlya alatt összeomoljék. Mire nézve kéri az országgyűlés a királyt, hogy az a kötelességét mulasztó püspököt (Püsky Jánost) a templom helyreállításának teljes bevégezésére, különösen pedig a templom régi kő-toronyainak fölépítésére, királyi tekintélyének egész hatályával utasítsa.

Püsky az ellene emelt ilyenén vádat személyére nézve fölötte sérelmesnek tartván, azt az országgyűléshez intézett válaszában egész indignációval határozottan visszautasítja; kimutatván, hogy a kérdéses pénzösszeg nem a templom újraképzésére, hanem inkább a Draskovits alatt végkép lakhatlan állapotra jutott püspökségi várakok, névleg a keszői és szombathelyi várak, úgyszintén a győri, sopronyi és rákosi residentiák kijavítására, nemkülönbén az elzalogosított püspöki javak kiváltására fordítandó. A mi magát a templom újraképzését illeti: hasonlólag igaztalanul állítatik — úgymond — a vádak közt, mintha ő azt egyáltalán elhanyagolta volna; sőt ellenkezőleg a templom tetőzete általa már tetteleg ki is tataroztatott, s a még mutatkozó hiányok kijavítását is lehetőleg eszközöltetni határozott terve és szándéka. ²⁾

Ezentúl a további tárgyalások fonala ismét megszakad a káptal.

¹⁾ Egy a kápt. lev. Arc. 6. Fasc. 5. N. 14. őrzött okmányon, az ezen eljárás miatt boszankodó Püsky kezétől kívülről e följegyzést olvassuk: »NB. Farkas András!« Mindjárt e szavak után pedig Telekesy írásával ezt találjuk följegyezve: »NB. Farkas András, sed Zelator Domus Dei, et sic oportuit fieri.«

²⁾ Mind az országgyűlési representatio, mind Püsky válasza a kápt. lev. Capsa O. fasc. 10. — feltalálható.

levéltárban. Tény az, hogy Széchényi György győri püspök 1660-ban a székes-egyház helyreállítását 25,000 forintnyi költséggel bevégző.

Az idő és események viszontagságai által rendkívül megrongált szent épület azonban, dacára mindezen pazar bőkezűséggel reáfordított költségeknek, alig egy század leforgása alatt ismét oly állapotra jutott, mely sem püspöki ara-egyházi méltóságának, sem az akkori műízlés igényeinek meg nem felelt. E körülmény indítá kétségkívül gr. Zichy Ferenc győri püspököt arra, hogy azonnal püspöki kormánya kezdetén a székes-egyház gyökeres átalakításához és díszítéséhez fogjon. Költséget, fáradságot nem kimélve, az akkori hírneves építészek- és művészekkel szövetkezve, a püspök közvetlen vezetése s műszerető gondoskodása alatt folyt a megkezdett munka; úgy hogy 1774-ik évi Nagyboldogasszony ünnepén már — a falain gyönyörű márvány borítékkal, boltozatán Maulpertsch remek frescóival, és szerte dús aranyozású ékítményeivel ragyogó szentegyházban tarthatá meg országos ünnepélylyel arany-miséjét a jeles egyháznagy, melynek örömeiben kegyteljes figyelemmel osztozott a magas szívé királyasszony: Mária Terézia is.

Zichy püspök fejedelmi áldozatkészségét, úgy mint tisztult finom műízlését hirdetve állott ez Isten-háza ismét egy századig. míg nem a nagynevű elődöknek a püspöki széken méltó utóda Simor János, jelenlegi herceg-primás azt, amit rajta Zichy püspök akár be nem végezhetett, akár a haladó idő hatalma megrongált, 1863—1865-ig 60,000 fortra menő költséggel ismét megújíttatá.

Noha kétséget nem szenved, bár róla okmányszerű biztos adatunk nincs, — hogy a székes-egyház, annak második restauratora Zichy püspök által egyházi szertartással felszenteltetett; mégis annak falain nélkülözzük a templom-szentelés szokásos emlékjeleit: a koszorúba foglalt 12 fali keresztet; hanem ezeket a benne elhelyezett 12 oltár lát-szik pótolni. Ezen oltárok nagylelkű alapítói Károlyi szerint a következők: 1. a főoltárt Nagyboldogasszony tiszteletére Matusék Endre győri nagyprépost emelteté. 2. A Boldogs. Szűz kegyképének oltára az éjszaki mellék-hajóban gr. Heister Sigbert győri várparancsnok költségén épült. 3. Sz. István vértanúnak, mint a város védszentjének oltára a déli hajóban Gorup Ferenc kanonok áhíthatos bőkezűségének műve. 4. Sz. Anna oltárát Kálóczy Miklós olvasó kanonok, 5. a három sz. király oltárát Ferenczfy János sz. adalberti prépost, 6. Nepom. sz. János oltárát gr. Thurn Antal kanonok, 7. sz. Borbáláét Berdóczy György kanonok, 8. az ostoroztatás oltárát Nagy Mihály sz. adalberti prépost készítteté az éjszaki hajóban; a déli hajóban: 9. sz. József

és Rozália oltára Matusek Antal és Telekesy István kanonokok adományából épült, 10. a fájdalmas Szüz oltára Hochburg János győri had-élelmezési biztos áhítatos kegyeletének köszöni létét, 11. sz. Katalin oltárát Matkovich Mihály kanonok, és végül 12. a sz. kereszt oltárát Lacza János örkanonok alapították. Ezek közül három mellékoltár időfolytán átalakítottatott, u. m. a Jézus ostoroztatásának képe helyén jelenleg Jézust az olajfák hegyén ábrázoló, ritka műbecsessel bíró fresco látható; Sz Katalin és sz. Borbála képeik helyett pedig a megfelelő oltárokon jelenleg sz. István és sz. László királyaink életéből vett jeleneteket ábrázoló két gyönyörű domboröntvényű kép áll, melyek első tekintetre megragadják a templomba lépőnek figyelmét. A templom legújabb restauratiója alkalmával két oldaloltár mellőztetett.

A székes-egyház déli oldalán van a hazai műépítészetnek egyik, a maga nemében páratlan és példányszerűen tiszta stylban kivitt becses gyöngye: az u. n. sz. Háromság- vagy Héderváry-kápolna, melyet Ujlaky Ferenc püspöknek 1538-ban kelt levele, s a szentély zárkővén látható Héderváry-címer együttes tanúsága szerint Héderváry János győri püspök építtetett.

Ezen kápolnát ugyancsak az egyházi műépítészet nagylelkű pártolója és ébresztője Simor János volt győri püspök 1861-ben tetemes költséggel és eredeti góth-izlésben helyreállítatá, s azt a magyar kath. egyház virágainak: sz. István és László királyoknak, árpádházi sz. Erzsébet- és sz. Imre hercegnek képeit ábrázoló ablak-üveg festményekkel ¹⁾ díszítetvé; a sz. dénis-i templom egyik oltára után mintázott, mennyezetes márvány oltáron hazánk egyik vallási és egyházművészeti legnagyobb kincsét, sz. László craniuma ereklyéjének nagybecsű mellkép-foglalványát 1862-ben a szentnek ünnepén nagy díszszel és pompával elhelyezé.

Rómer Flóris szakavatott tolla az oltárt ekként rajzolja ²⁾: Az ereklye-oltár asztaltáblája oszlopokon nyugszik, hátfala egyszerűen tagozott; az e fölött emelkedő polc (predella) öt mezején az Üdvözítő és a négy evangelista zománc képe van — Chadt Jánostól. Az oltár-talapat márvány, magának az oltárnak közepénél lombdíszítményű mennyezet, alatta az ezüst ereklyetartó: sz. László mellszobra, mely a 15-ik — a koponya kerete pedig a 13-ik századból való.

A székes-egyház keleti oldalának apsis záradékához építve létezik

¹⁾ Festette Dobiaschowszky hirneves bécsi művész, kiégette Wilfing sopronyi festő.

²⁾ Győri Közlöny 1861. 31. sz.

még egy másik, a XVIII. század közepe táján épült és szent János Rochus, Fábián és Sebestyén tiszteletére szentelt kápolna.

A székes-egyház alatt 4 sírbolt (crypta) van, melyekben a püspökök és kanonokok tetemein kívül gróf Zichy, Héderváry-Viczay s egyéb kiváló hazai főúri családaink elhunyt tagjainak testei porlanak.

A győri székes-egyház kincstára.

Méry Eteltől.

E kincstárt illetőleg — Groll Adolf püspök (1733—1743) látogatási jegyzőkönyve után elég legyen jeleznem a tárgyakat, melyek részben Simor János mint győri püspök, legnagyobb részt pedig Zalka János, a győri egyházmegye jelenlegi főpásztora által restauráltatván, őseink emlékét ragyogó fényökkel tükrözik vissza.

A szent László koponyáját tartalmazó ezüst mellszobor, megaranyozott s drága-kövekkel ékített ezüst koronával, arany nyak-láncon III. Zsigmond lengyel király aranyérmével, mint Thelekesy egri püspök ajándékával. Ezen ereklyét Pethő Márton Nagy-Váradról hozta, Napragy Demeter pedig a 17-ik század elején a győrieknek ajándékozta. ¹⁾

Öt ereklyetartó, köztük egyik ciborium-alakú, másik pedig sz. János pohara, sassal.

Hat monstrantia, egyik drágakövekkel gazdagon ékítve, másik ezüst díszítményekkel, harmadik toronydad alakkal.

Harminckét kehely ezüstműből; ezeken kívül még egy igen becses, továbbá a Tarrody- s Nádasdy-félek.

Egy ezüst pulpitus.

Az úgynevezett griff-karok, arany díszszegélylyel és lábakkal. Tulajdonkép bölényszarvak, milyenekkel még a híres bölényvadászatok idejében szoktak királyaink főpapjainknak kedveskedni.

Emlékérmek nagy számmal.

A Böjtös-féle igazgyöngyös, zafirokkal díszített infula, s még más kettő, melyek egyike csak igazgyöngyökkel van díszítve. ²⁾

I. Draskovich György ampullái önből.

Gyönyörű művezetű pástorbot.

Az említetteken kívül Kresznerics jegyzett föl egy casulát (1514-ből), s más kettőt, melyek képekkel s föliratokkal díszítvék, kivált

¹⁾ *Jani Arrabonensis* Dissertatio de Jaurino. 37. l.

²⁾ Győri tört. s rég. füzetek II. k. II. és III. f.

edig egy holló-címerűt; ide vonatkozólag Thelekesy nagyprépost egyzetei közt ez olvasható:

„Corvini casula 1472.

Casula Bateria debet esse circa Annum 1598.

Frangepani circa Annum 1485.

Alia cum Tabula ortabli 1480.“

Corvin Mátyás e miseruhájáról a már említett Groll Adolf püspök s megemlékszik: Casula violacea Mathiae Regis; ezt azonban Rómer nem tartja főlebbvihetőnek a 17-ik századnál. Lehet, hogy ez csak avításaira vonatkozik.

Nevezetes még a hatórai miséken használtatni szokott — Üdvözlőnket s a bold. Szűzet ábrázoló casula hímzett tükörrel. ¹⁾

Az egyházi antik művészet fejlődéstörténetének érdekében igen is kívánatos, hogy a győri székes-egyház kincstára kimerítő ismertetést nyerjen. Vajha minél előbb akadna erre szakavatott toll!

Említésre méltó továbbá azon középkori antiphonale, melyet Rómer Flóris méltányolt legujabban, s mely a bécsi közkiállításon volt látható, bámulatra méltó initialeival, oldalrajzaival és festvényeivel.

Szintén Rómer Flóris nyomán szólunk itt a győri káptalan könyvtárában őrzött Corvin-codexről. ²⁾ A mű címe: Blondi Flavii Forliviensis Rome instaurate Lib. III. et VLT. explicit. Excriptus Florentie VI. Idus Ivlias M° CCCC° LX° VIII°. A nagy gonddal díszített mű hatodik lapjának szélét Corvin Mátyás címere köríti, belső és felső szélét a csinos keret foglalja nagy F alakban, melynek közepvonása helyén a kezdő V — Urbis Romae rerum dominae — áll. Az egész díszítmény mesterkézre mutat. A könyv beírott része 99 levél. Az írás jellege a mai gömbölyű álló folyóíráséhoz hasonlít, könnyen olvasható, kevés rövidítéssel. A címek válogatva vörös és fekete betűkkel írvák; a szakaszoké vörös, kisebb írásu, és arab számokkal van a külszélén ellátva. Hogyan került ide, bizonytalan. Iratási éve hihetőleg 1467.

Ugyanazon könyvtárban vannak Nyéki Weöreös Mátyás pápóci prépostnak a boldogságos Szűzhezzi énekei a „Flores RP. F. Lodoici Granatensis 1588“ című könyv végén. Ezen versek irodalmi tekintetben nevezetesek. Tulajdonosát illetőleg: „Sum Thomae Gradnai de Zaska Pragae compar. pro se et amicis 24. Mens. Marty — Anno 1582. mp. Joannes M. . . . ak . . . Matthias Veoros de Nyek.“ ³⁾

¹⁾ Győri tört. és rég. füz. II. k. 2. és 3. f.

²⁾ Győri tört. és rég. füz. I. füzet.

³⁾ Ugyanott.

Győr város utcái s nevezetesebb épületei.

Méry Eteltől.

Miksa király 1567-ben a vár megalkotását kezdeményezvén, 9 házat leromboltatott. Az Eiszler Tamás által készített telekkönyv szerint ez időben az utcákat kijelelték, régi neveik helyett újakat adtak úgy hogy a régiékből csak a császár-, Márton-, neuhausi-, magyarudvari-utcák emlékezete maradt fenn.

Belvárosi mai utcáink ugyanazok, csak más elnevezéssel. Neveik: következők: Sz.-Mátyás- (Kazinczy-utca); Sz.-Adalbert- (megyeház utca); Sz.-Rudolf- (király-u.); Sz.-Maximilian- (városház-u.); Sz.-János (a mai kovács-u. és ennek irányában végig); ezen utca nevét a Johanni táktól nyerte, kik Győrött 1209—1598-ig zárdával és templommal birtak, s kiket V. István a kalvária mellől ezen utcába hozott át. ¹ Sz.-Erzsébet- (apáca-utca és ennek irányában végig); ebben — valószínűleg a mai zárda helyén — 1566-ig sz. Erzsébetről címzett kolostor állott. A mai zárda bejáratánál ily feliratu emlékkő van: „Ez orsolyan nők zárdáját Neupauer Anna alapította 1726.“ A vérbástyával, nemkülönb a közép- és új-bástyával párhuzamos utcákra ugyanezen bástyákról nevezték el. Sz.-mártoni- (fehérvári-u.); Sz.-Mária- (Duna-u. a Széchenyi-térig); Sz.-Anna- (az előbbinek folytatása a Dunáig); Sz.-Jakab- (szél-u.); Sz.-Fülöp- (korona-köz); Nikodémi- (a tejfölös-köz); Augusztin- (a nagyobb papnövelde-től a frigyszekrény-szobor irányában); Hieronimi-utca (a frigyszekrény-nél) stb.

A Györgyi-, utóbb Lippay-féle ház on emlékkő van e fölirattal: „Curia Nobilitaris 1565.“ Miksa király ugyanis a térszabályozás alkalmával Alsóky László deáknak 1467—83-ig Győr-megye alispánjának régi házat lerontatván, ezen újat tette nemesi udvarhelylyé (curiává). ²

Az egymást követő háztulajdonosok hagyományos elbeszélése után ily régi ház a Zittritsch Mátyás-féle, melyhez ismét alakra a városház hasonlít.

Az apátur-ház (kisebb papnövelde) 1802-ig a pannonhalmi főapátoknak tulajdona. A homlokfal fülkéiben maig is látható sz. István és sz. Benedek szobra. Szögletén pedig ily feliratu emlékkő van:

¹) Pooder térképe.

²) Oklevél a Lippay-családnál. — Ráth K. Győr város tört. Győri K. 1864. 88. sz. — Győr-megye alispánjai. Győri K. 1860. 94. sz. Ráthtól.

Lauriston hadvezér, Narbonne és d'Hénin kormány-
ók lakhelye 1809.“¹⁾

A római sírokon épült Józsa-Balogh-féle ház falában
nélkkő van e fölirattal: „Itt lakott Fejér György, kora leg-
ermékenyebb írója, 1818—1824. Deák Ferenc 1819—1821.
Batthyány Lajos“. E ház a jelen század elején restauráltott,
int azt a Józsa-címer fölött álló évszám jelzi, de az épület jellege
a kapu alatt és mellett levő Hercules-szobrok még régibb időkre
alnak.

A Bezerédy-most Etlényi-ház ily feliratu emléktáblával:
[de szállt I. Napoleon 1809. aug. 31.“. Vele volt Eugén és a
jor koronaherceg, Berthier, Lauriston, Massena, Rapp, Bertrand,
roussieres, Duroi tábornok s Narbonne²⁾.

Régi iratokban előfordul még a Márffy-, Huszár-, Eszter-
áz y-, Biró-féle ház neve.

Az 1700-ban Győrré jött karmeliták a Berger-féle ház emlé-
zetét jegyzék föl, mint a melyben 1718-ig laktak, valamint a domus
a es a re a-ét, melyet ideiglenes templomukká alakították át, s melyen
győri vaskakas állott.

Az elemi-iskola épületén ily feliratu emléktábla van: „1684.
onvictus, 1776. nemzeti-iskola. Itt lakott s tanított
évay.“ (1787—1795 mint a rajztanoda alapítója és a magyar nyelv
nára.) Az elsőnek alügyelője Rajnis volt 1764—1766-ig. Az elemi-iskola
öbba káptalan-zenészek épületében volt, amint azt márványtábla is jelzi.

A magyar-ispotályon ily feliratu emlékkő van: „Alapít-
otta Széchenyi György 1666.“ A templomon Széchenyi-címer.

A német-ispotály ily feliratu emlékkővel: „Alapította
aberle Cecilia 1746.“

A bencések templomán régibb időkből e felirat olvasható:
O. M. B. M. V. S. Ignatio Soc. Jesu. Fund. MDCXLI.

A bencések székházán pedig e felirat van: Georgius
zeczenyi Archiepiscopus Colocensis Societati Jesu 1667.

Mindkettő épült: Dallos, Draskovich, a győri káptalan, Széchenyi
yörgy s II. Ferdinánd király adományából. Frescót és oltárképét
roger Pál, később bécsi akadémiai igazgató festé 1744. A székház

¹⁾ Hist. Conv. Jaur. — *Hohenegger* és *Paintner* naplója.

²⁾ *Hohenegger* naplója. Tud. Gy. 1820. II. k. — Győri K. 1859. 74. sz. —
Áth Károly, Hazánk 1847. 99. sz. — *Paintner* naplója. — *Constants* Denkwürdig-
aiten. — *Schneidawind*. *Thiers*. *Kisfaludy S.* levele s *Története a felkelő nemes-
gnek*. Kézirat.

második emeletére vezető lépcső-folyosót maig is díszítik azon frescók melyeknek idejét e chronosticon mutatja: Ta Cta Instar na VI Inst Itor Is De Longe portant Is pane M. Pro Verb. XXX

A Széchenyi-tér közepén emelkedő Szűz-Mária szobor felirata: Virgini Deiparae sine macula Conceptae Domu Austriae Ungariae Praesidy Protectrici Imperant Feliciter Leopoldo I. Commendante Hermanno Marchione Badensi Leopoldus. E. S. R. I. Comitibus A. Kolonitz Jaurinensium Episcopus, Eques ord. S. Joas Hierosolymitani S. C. Rg. M. Consiliarius Intimus Gratus Posuit et Consecravit S. R. E. Cardinalis Creatu Die II. Septembris.

A főgymnasium épülete 1630-tól gymnasium, 1776-tól 1786-ig s 1802-től 1818-ig akadémia. Itt tanítottak: Sámbar, Rajnis, Fábschisel Guzmics, Czuczor, Maár Bonifác, Beke, Csacsó, Pauler, Rómer. Ajtaj fölött ily feliratu emléktábla van: „Építették: Sennyei István II. Draskovich, Széchenyi Pál, Zichy Ferenc. Itt tanultak: Ányos Pál, Fessler, Kisfaludy Sándor és Károly Téthi Takács József, Horváth Endre, Czech János, Érdy János, Batthyány Lajos, Deák Ferenc, Ghicz Kálmán, Somsich Pál, Majláth György, Zalka János Kruesz Chrysostom, Horváth Boldizsár, Császár Ferenc, Reguly Antal, Vas Gereben, Frankenburg, Rauc Lewin, Bedekovich Kálmán.“

A karmelítáknak rendjük római temploma mintájára épült egyházát festményekkel Alto Monte díszíté 1720-ban.

A régi püspöki residentián e század elejéről emléktábla van ily felirattal: CVrIa epIsCopaLIsgaLLICa obsIDIonIs Igne sub Versa seCVnDIscVrIs IosephI VIL praesVLIsgaVrInensIs restaVrata.

Később és jelenleg is a püspöki jószág-kormányzók lakásigly 1819-ig Józsác, a kinél 1817—18-ban Deák Ferenc mint tanuló szállva volt.

A majoroki plebánia ajtaja fölött ily feliratu emléktábla van: „1761—1786 camillanus zárda.“ Egyházuk most plebánia templom, melynek festvényei Antonius Florentinustól valók.

A mai Stadel- vagy Kozics-ház helyén már 1221-ben állott dömések vagy szt. Benedek templomából semmi emlékünem maradt, a mi támpontot nyujthatna ezen épület leírásához. Nerszólhatunk a „fehér bárány“ helyén állott pálos zárdáról és sz:

Lázár templomáról; — nem a Sz.-János- (ma Kovács-) utcában állott templariusokról. Semmi emlékünkhöz a mai bencés-egyház helyén állott és szent István vértanúról címzett templomról, — valamint a szent Ferenciekéről sem, mely a 14-ik században már létezett¹⁾. A ferenciek későbbi zárdáját megyeházzá alakították, melyen ma ily feliratu emléktábla van: „Ferenc-rendi zárda 1786-ig.“

A győri kath. főgymnásium régészeti gyűjteménye.

Méry Eteltől.

A főgymnásiumi muzeum régészeti gyűjteményének ősi, valamint ókori része tárgyrokonság tekintetéből az illető rovatok alatt lőn bemutatva; e helyütt tehát csakis a közép- és újkor emlékeinek rövid ismertetésére szorítkozunk.

Valamint régészeti tárgyaink általában — úgy e korszakiak is — legnagyobb részt a megye területén gyűjtettek, és épen e körülmény kölcsönöz gyűjteményünknek — helyi történeti multunkat illetőleg — kiváló érdeket.

Jelentékeny gyarapodást nyert régészeti gyűjteményünk az újabb időben azon ásatások alkalmából, melyek a győri gáz-gyár mellett lévő u. n. homokgödörknél és az új-szállásoknál eszközöltettek²⁾. Ez alkalmalal ugyanis sírokra s ezekben többféle régiségre akadunk, mely leleteknek nagyrésze Fábry Nándor és saját felügyeletem alatt meg lőn mentve, és muzeumunkba került. Az új-szállások ásatása 1871 márc. hóban vette kezdetét, s ez időtől fogva manapig még mindig érdekes tárgyak kerülnek felszínre. Az ásatás tárgyát képező halom 3½ öl magas, 260° kerülettel és 115° átmérővel.

E rövid előzmény után lássuk a vázlandó korszaknak emlékeit.

Kulcsok: egy gót-stylü nagyobb és három kisebb vaskulcs, — lelhely h. g.; ugyanilyen Ányos gyűjteményéből való, másik pedig az elpusztult Pok-várból (Téth mellett) hosszú vaslánccal; 4 db nagyobb, két kisebb ugyanolyan stylü kulcs az új-szállások temetőjének agyagrétegéből. A győri székes-egyház három régi kulcsa, ezek egyike kerek-, másik kettő csúcsíves fogantyúval, valódi remekművek. Ide sorozandó azon nagy hengerű lakat, mely Győrvar bécsi-kapuja helyén találtatván, hihetőleg annak kapujáról való.

¹⁾ Ráth K.: Győrv. tört. Győri K. 1864. 89. sz. — *Jani. Arrabon.* Diss. de Jaur. — *Historia Com. Jaurin.*

²⁾ A homokgödörök kősírja ismertette volt: Győri K. és Archaeologiai Értesítő, 28*

Fegyverek és házi vaseszközök, díszítmények. 3' 10" hosszú csövű, szuronyos puska Csanakról; kuruc pisztoly a koronói Harc-mezőről; török és más 6 db pisztoly; 2 db pisztolyalakú kiütő készlet; 3 db kulcsos szerszám; egy 34" hosszú, két ember által kezelt, elől vastámmal ellátott, 1" átmérőjű vaságyu Tényőről; két lándzsa, egyike a h. g. kútjában talált vasöltönyű csontváz mellől, másik a megyéből; 4 db tör, egyike rostély-kézvéddel; 4' 9" hosszú, igen vékony, kétélű egyenes kard, kigyóalakú fogantyúval, a felpéci erdőnek egyik fájából; 3' hosszú, gömbfogantyús, kétélű pallos Koronáról; 4 db egyélű pallos; FRINGIA feliratu kard, sárgaréz-borítéku tokkal; 21½" hosszú, kagyló-héjjal díszített nyelű, bordázott sárgaréz-gömbű buzogány a győri Kozma-családtól; egy másik 18" hosszú, gömbbordákkal, egészen vasból; 3 réz- és 3 vasbuzogány; szerszámos szerkezetű török nyíl, csinos faragvánnyal, VILANO jeggyel; 2 nyíl és 2 kelevéz-csúcs az új-szállásoktól; egészen ép török kés, nyelén ékes karcú sárgaréz- és csontszalaggal, melyhez hasonló a hédervári muzeumban is van; 3 sarló és két bárd az új-szállásoktól; ugyaninnét 3 közép- és 9 újkori sarkantyú; két középkori sarkantyú, egyik Kis-Megyerről, a másik Petz Adolf kertjéből; újkori sarkantyúk a Józsa-ház alapjából, Bácsáról, Kis-Megyerről, Csanakról, Ménfőről; török- és egyéb patkók a vidékről.

Két v a s s i s a k: egyik Likócs-pusztáról, másik a Duna medréből a győri gőzhajó-állomástól.

M e l l - v é r t a Schreiber-féle ház alapjából, egy nagyobb, épebb a városháztól.

Verekedő-gyűrű vasból, nagy kova-kövel; egy aranygyűrű gyöngyekkel, és öt aranygyöngyszem aranykarikával, a püspöki nagyobb papnövelde alapjából, Zalka győri püspök úrnak ajándéka.

K o n y h a s z e r e k s e d é n y e k. Rákóczy-féle harangötvényű mozsár ily körirattal: „Georgius. Rákóci. D. G. Prin. Trans. Par. Reg. Hung. Dns. Et. Sic. Comes. A. D. 1647.“ Unokája Ferenc ajándékozhatta a győri jezsuitáknak, kiknek gyógyszerháza a bencés székház mai szögletboltjának helyiségén volt. Ugyanitt volt néhány extractuosus cin-bödönke, tábláján e fölirattal: „1689. Ex. Purg. Dras.“. Bennök Extractum Croci; extractum Catholicum. Ostyasütő, rajta a feltámadó Üdvözítő egyik kezével áld, másikkal labarumot tart, páncélozott őrkivont karddal balfelé rohan, a másik a koporsó mögött sisakját tartja baljában; irata: „1565. Grisdus. Auf. Er. Sdeung. Isd. Unser. Er. Lesung.“; a másik lapon címer, medve-bocscsal; körirata: „+ Joachim.

Erdl. Eva. Hechenpergerin.“; Koroncóról került muzeumunkba ¹⁾. Fehér kötél ily felirattal: „Illmus. ac Reverendissimus Comes Ladislaus Esterhazy de Galantha. Et in Frakno.“. Kisebbség 1684, 1686 és 1689-ből. Régi chinai porcellán tál, mely Eszterházy herceg kincstárából került Győrre.

Korsók: karcokkal díszített vörösréz török kancsók; másik kőkorsó családi címerrel domborműileg díszítve; kőkorsók 1659-, 1695-ből és néhány a 18-ik századból. Az 1796-ból való szűrszabócéh-korsót feliratáért említjük meg: „Majer Tamás atyamester Vivat.“, oldalt az olló, évszám mellett pedig: „Egyél, igyál. Istenedről ne felejtkezél el.“, másik felén: „Győrös György öreg dekan legény.“ Muzeumunkban van még a csizmadiacéh korszója s a szappanoscéh ciborium-alakú aranyozott társ pohara, kupakján gyertyákat tartó szobrocskával; felirata „1832. Vivat das Ersamme Handwerk sol leben.“

Szövet-s ruhaneműekből érdekes Ráth Károly ajándéka: oltár-antependium, sárga szalagokkal osztott mezőn gloriafényű szentek hímzett alakjaival; igazgyöngyös pártadarabok Koroncóról s Gönyőről; 18 gomb a pályaudvar mellett felásott sírból; kuruc-föveg szt-mártoni sírból, Ebenhöch ajándéka; kivarrással díszített saru 1662.; kékselymű magas sarkú női cipő s más kettő ugyanolyan a kis-megyeri Horváth-családtól; győri polgárosztályi és insurgens-egyenruhák.

Pecsétnyomók, érmek, címerek: legrégebbi azon középkori, oval pecsétnyomó, mely a hajdani győri dömés-templom közelében találtatott s valószínűleg e rend pecsétjét ábrázolja; e nézetet támogatja a rajta levő két szerzetes-alak s a körirat „pred.“ betűi. Érdekes még a győri borbélycéh pecsétje 1670-ből, a hajósoké, a posztónyíróké, a csizmadiacéhé 1667-ből, a szappanos- és magyar-timarcéhé.

Érmek: Kun-László ezüstérme, fennálló kettős kereszt, két tornyocska vagy kápolna közt, csíkos körbe foglalva. Hátlapon szemcsés karimában nyílt szárnyu, jobbra néző sas. (Rupp J. Magyarország ekkoráig ismeretes pénzei. IX. 253. sz.). IV. Béla rézérmeiből 4 darab (Rupp. XVIII. A. nemű, VIII. T. 200, 201); 2 db kun-tatár pénz, s Rupp szerint: 8 db VIII-ik nemű, (VIII. T. 200). IV. Béla érmei a győri új-szállások temetőjében találtattak, de előfordult a hajdani Poky-vár helyén, Likócs-pusztán és a győri homokgödörök agyagrétegében is, továbbá Pannonia hátiratu ezüstérme Koroncón. Sz. László ezüstérme Szabadhegyen, Zsigmond és árvánszült László aranya külön-

¹⁾ Ezekről megemlékezett *Rómer Flóris* a Győri tört. s rég. füzetekben.

böző verettel a megyében. Corvin Mátyás aranya Selyem-Teleken, Jankó István ajándéka.

Emlékérmek közül csak azt említjük, mely 1701-ben a benecések alapíttatásának hétszázados emlékére veretett: háromszögű istenszem alatt felhőben két püspöksüveges (egyik sz. Márton nyársra szúrt lúddal, a másik valószínűleg Asztrik apát vánkoson koronát és kettős keresztet tartva); alattok hármás halom emelkedik, a középsőn korona, ebben magas kettős kereszt. Felirata félkörben: MI: F u n d : & 9. 8 b r i s M D C C I : C e l e b : a k ö z é p h a l m o n : s a e c . a k é t s z é l s ő n : V I I , a l a t t o k : r u i n a t i . V I I . r e s t a u r a t i M n r i i S : M : S : M : P : O : S : B . M á s i k o l d a l á n a b o l d . S z ű z a l a t t f e l h ő b e n s z . I s t v á n é s s z . L á s z l ó ; f ő l ő t t ű k e k ö r i r a t : D I t a n D o : I n D e f e n s a n D o : p o s t I n D o t a n D o ; a l a t t o k h á r m á s h a l o m , e z e k e g y i k é n v á r a l a k ú m o n o s t o r p e r V I I f e l i r a t t a l , k ö z é p s ő n k á l v á r i a : a V I I f e l i r a t t a l , a m á s i k s z é l s ő n p e d i g k á p o l n a : a d V I I f e l i r a t t a l ; a h á r m á s h a l o m a l a t t : P a n n o n i a e m o n t e s i a m a d s e p t e m s a e c l a l i b e r t a n t . E p é l d á n y a n a g y o b b p a p n ö v e l d e a l a p j á b a n t a l á t t a t o t t é s Z a l k a g y ő r i p ü s p ö k ú r n a k a j á n d é k a .

Címerekből megemlítjük a bécsi-kapu birodalmi címerét, mint valódi remekművet; Széchenyi György festett és a Zichy-család vésett címerét a Józsa-Balogh-féle házból.

Könyvek, céh- s egyéb kéziratok. Telegdy és Pázmán P. műve, ez utóbbi Magyary ellen 1603-ból; Pázmán P. Kalauzának 2. kiadványa, Káldy Bibliájának 1. kiadványa, Veresmarty, Martonfalvay Komáromi Csipkés György műve, Károlyi Bibliája, Apáczai Csere János encyclopaediája, Lisznyai Krónikája; magyar kalendárium 1669-ből, Quintilian 1549-ki kötésben; régi lapok közül a Magyar Kurir 1780—89-ből.

Muzeumunkban van a magyar-vargacéh ládája összes irataival. Diplomáikon és céhszabályaikon kívül különösen jegyzőkönyvüket említjük, melyet 1610 óta magyarul szerkesztettek. Okleveleik vannak: II. Mátyás, Lipót, József, III. Károly, M. Terézia s Ferenc uralkodóktól. Érdekesek vándorleveleik Győr, Pápa, Tapolca, Vác, Érsekújvár és Veszprém rajzaival.

Ugyanitt a szappanocéh ládája több irattal.

Érdekes tárgyát képezi muzeumunknak egy okirat Nagy-Lajos korából; Lenárt apát és Gosztonyi Tamás örkanonok levele 1480-ból; Rospony Gergelyé 1505-ből, Korlátkövy Péteré 1522-ből, Hédervári Istváné 1527-ből, Zrínyi Miklós magyar levele 1564-ből; Hardeghé 1593-ból, Montecuccolié 1666-ből; végre a muzeumba került azon fél-

zászás bilincshez, melyet Kisfaludy László győri hadnagy, később győri vicegeneralis esztergomi fogságában viselt, commentár gyanánt mintegy 27 levél, u. m.: az övé, nejéé, rokonai-, barátaié, a kik megzabadítására mindent elkövettek. Ezen iratok közt van az esztergomi asasa elbocsátó török levele is ¹⁾).

Végre érdekesek a magyar írók eredeti kézíratai, melyenek Baróthi: Virgil Eneise, Kisfaludy Sándor: Gyula szerelme, és Döbrentey, Basányi, Takács Judit s mások kézíratai.

Szerény vázlatban rajzoltuk muzeumunk régészeti gyűjteményének közép- és újkori részét, csupán azon pontokat emelvén ki, melyek zelesebb körü érdekekkel bírnak; számtalan tárgyat őriz az említetteken kívül gyűjteményünk, melyek városunk, megyénk, sőt szomszéd vidékünk érdekeltségét szintoly mérvben kötik le, és a kegyeletes megőrzést szintűgy megérdemlik. Győrvidéke bizonyára önmagának teremtemes élvezetet akkor, midőn a múlt idők emlékeit e csarnokba hordja össze, melyben mint tükörben még a késő unokák is tanulságos képét öröklök a letűnt századoknak. Vajha minden vidék ily csarnokot emelne saját multjának!

A pannonhalmi székes-egyház és főmonostor.

Dr. Fuchs Bonifáctól.

A mi ezen — régészeti tekintetben ritka becsű műemlék korát illeti, igaz ugyan, hogy szt. István alapító és adományozó levelében építkezésről, sőt ennek befejezéséről is van szó; de ha a jelenleg már eredeti alakját vissza nyert templom részeit vizsgáljuk, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy az a X. század végén és XI. század elején nem épülhetett; mert valamint egészben, úgy egyes részeiben is azon stylt tünteti elő, mely kizárólag a román építészetnek a csúcsíves stylbe való átmenete korában divott; ezen időszak pedig hazánkban a XIII. század elejével kezdődik; s e körülmény jogossá, sőt szükségessé teszi azon állítást, miszerint a jelenlegi székes-egyház Uriás apát alatt 1219—1225-ig épült, és pedig a megelőzőleg dülő tűzvész által alapzatáig elrombolt templomnak helyén ²⁾).

Az egyház — melynek nyugotra eső régi főportáléja és előcsarnoka az utánépítkezések alkalmával jelen században teljesen eltűnt, —

¹⁾ Többet erről: »Toll és kard, vagy a három Kisfaludy« című rajzomban. Győri K. 1866 52. s köv. sz.

²⁾ *Henszlmann*: Arch. Közlem.

átmeneti izlésben épült, majdnem tökéletesen kelet-nyugoti hossz irányban, ívezetes bazilica támoszlop-rendszerrel, három hajóva kereszthajó nélkül, egyenesen záródó szentélyvel.

A templom arányai nem jelentéktelenek; hossza ugyanis 81'; középhajó szélessége 20'; a mellékhajóké közel 10'; két szomszéd pillé tengelyének kölcsönös távolsága 12'; a középhajó magassága 44', a mellék hajóké 21 $\frac{1}{2}$ ', a szentélyé 37 $\frac{1}{2}$ '; a régi előcsarnoké 48'.

A templom talaja 3 fokozatban emelkedik; legmélyebb fekvésű régi előcsarnok; 4 lábbal magasabban áll a templom-hajók talaja; legmagasabban a szentély, mely 6 $\frac{1}{2}$ lábbal emelkedik a közé rész fölé.

Az egyenesen záródó szentély boltozata a diadalív mögött csillag gerincezetű, és így határozottan a tiszta gót-idom korszakából való. A legújabb időben történt építkezés alatt jöttek rá az eredeti kereszt bolt magasságára; odáig ugyanis hol ez kezdődött, a falak terméskőből vannak; s midőn a jelenlegi csillag-gerincezet készült, a falak téglából emelkedtek magasabbra. A régi boltozat gerincei a most is meglévő oszlopokon nyugodtak.

Megvan a három jelvényes ablak és ezek fölött a kerek ablak is. Szintén a legközelebb történt újjítás alkalmával akadtak azon négy oldalfülkére, melyek közül kettő kisebb, kettő pedig jóval nagyobb; a kisebbek a szentség és más szent edények elhelyezésére, — a nagyobbak pedig ülőhelyek gyanánt szolgáltak az egyházi ténykedéseknél.

A templomot három hajóra osztó pillérek nagyrészt igen érdekes eltéréseket mutatnak mint ékitményeikre, mind alakításukra nézve. Átmérőjük azonban egyenlő az utolsó pillérpár kivételével, hol a század építkezése kezdődik; ezek a templom hosszirányában erősebbek és két kis féloszloppal többet számlálnak, mint a többi; az eltűnő előcsarnok hevederei valószínűleg ezeken nyugodtak.

Az oszlop-alapzat lényegben az attikai, csak hogy az alsó pálca-tag (torus) kissé előre szökő, a horony mélyebben bemetszett, az oszloplábak pedig változatos — lilium-levél és állat-alakokat mutatnak. A kapitелеk egyszerű levélékitmények; a kisebbek fölött egyszerű, a nagyobbak fölött pedig kettős tábla nyugszik. A pilléreket vízszintes párkányzat köti össze.

A főhajó boltozata hat részre osztott ívezetekből áll. A diagonál-gerincek, úgy mint a zárkó- és vállívek oszlopcsomókon nyugsznak, és pedig az előbbieket nagyobb, — a zárkóívek kisebb féloszloppokon. Ezen oszlopcsomók pedig részint egyszerűek (einfach abgefasst), részint emberfő — vagy levélékitményből álló gyámkövekkel vannak ellátva.

hevederek a fő- és mellékhajókban egyszerűen alakítvák. A főhajó éli oldalán lévő öt ablak eredetileg sokkal kisebb volt, mint jelenleg.

A mellékhajók boltozata keresztbolt, egyszerű diagonal-gerinccel, e erősebb és szélesebb kereszthevederekkel.

A két mellékhajó keleti vége, — hol jelenleg szent Imre és szent László oltára áll, — már későbbi eredetű, és pedig a XV. század hozzáadása; eredetileg a mellékhajók valószínűleg ott végződtek, hol az utolsó román gerinchordók láthatók. Ezen utólagos hozzáépítés övelte oly aránytalanul erősre a szentélynek ezen oldalkápolnákkal atáros oldalfalait, melyek eredetileg 4' szélesek voltak.

A déli mellékhajó külseje eredetileg szabadon állott, legalább eljes valószínűséggel e mellett szól ezen hajónak három — jelenleg elfalazott — ablakfülkéje; alig hihető u. i., hogy az 1486-ban épült jelenlegi keresztfolyosót egy másik előzte volna meg, melynek ez esetben vagy igen magasnak kellett volna lennie, hogy az említett ablakok látszaja férhettek, — vagy igen is alacsonynak, hogy tetőzete fölött ugyanez ablakok a szabadba nézhetek legyen.

Az éjszakai mellékhajóban a sekrestye és a szt. Benedek kápolna közé eső holdban legujabban ajtóra akadtak, mely bélétenek mindkét oldalán csinos levél-ékitményü kapitelekkel és vékony oszlopokkal águl kifelé; sajnos, hogy ezen ajtót az épen mögéje eső fal miatt kibontani nem lehetett.

Az éjszakai hajóba nyíló sz. Benedek-kápolna a templommal nem egykorú, hanem — mint a csillag-gerincezetű boltozat s ennek lecsüggő két zárköve bizonyítja, — a gót styl korából való.

A sz. Mária-kápolna egészen új hozzáadás, mely az egészszel összhangzatos stylben Storno Ferenc műépítész terve szerint 1871-ben épült az idomtalan szabásu régibb kápolna helyén. A sz. Mária- és szt. László-oltár közt lévő fülkének szép ékitményü kerete a korai renaissance stylre utal.

Kiváló figyelmet érdemel a szentély alatt lévő altemplom (Crypta). Ez három hajóból áll, melyeknek mindegyike 31' hosszú, 18' 7" széles és 10' 2" magas. A 12 keresztbolt szabadon álló 6 oszlopon és megfelelő gyámköveken nyugszik. Az oszlopoknál nevezetes a vállszőnek, kapitelnak és oszloplábnak nyolcszögü alakítása, míg maga a tő rengeralakú, és átmérőjét egész emelkedésében megtartja. A vállkö csak tábla- és lemeztagnak áll, a kapiteln két soros — tetején görbült — és bimbóvá vastagodó levéllel bír; az oszlopfő gyűrűje két — ellenkező irányban futó és így metsző szelvényt képező kajácsból áll; hasonló

két kajácsot látunk az oszlopláb legfelsőbb tagjában, melyre lemez a fölfelé fordított henger-negyed következik. A keleti falban lévő gyánkövek levél-ékitményűek, a déliben pedig emberfő-alakúak.

A boltgerincek, nemkülönben a hossz- és keresztbevederek román alakúak, csakhogy tompa csúcsívesek (stumpf-spitzbogig), mi az átmeneti korra utal.

A keleti keresztboltban nincs, de a nyugotiban van 3 csinos zárka, melyek közül a középső 4 koronás emberfővel ékített.

Rejtélyes a déli és északi fal harmadik bolt-holdjában előfordul és a boltban elenyésző pilaster. A láb alakja teljesen hasonló a szentélyben láthatókhöz, függőleges irányukra nézve azonban nem felel meg egymásnak, s ez okból téves azon nézet, mintha ezen pilastere előbb emelkedtek volna, mint az altemplom boltozata, melybe az csak befalaztattak. Storno véleménye szerint az építész a szentély pilléreit az altemplomban is jelezni akarta, mivel pedig az altemplom szélessége a szentélyre nézve csekélynek találtatott, azért ez utóbbina szélessége nagyobbra vétetett a nélkül, hogy az említett pillérek eltávolították volna.

A déli oldal első keleti holdjában van egy fülke — valószínűleg piscinium, — melynek előrsze — az ablak utánzására, — két oszlophengertagú 2 félkört hord. E fülkével szemközt az északi falban van egy más egyszerűbb fülke, mely bizonyára az egyházi edények befogására szolgált. Van továbbá 3 keskeny nyílás, mely a fal egész vastagságán áttör és hihetőleg szellőztetésre szolgált.

Végre az oltárral szemközt az nyugoti falban a kettős bejárat közt vörösmárvány fülke látható, melyet a hagyomány szent István székének nevez. Henszlmann és Eitelberger e fülkét inkább szent István széke helyének vélik; Ipolyi ellenben ugyanazt az apát székének tartja, melyben ez zsolosmák vagy káptalan gyűlések alkalmával ült; s ezen nézet legtöbb valószínűséggel bír. (V. ö. Czinár Monasteriologia 1. k. p. 9.) — A bejárat az altemplomba a 18-dik század elején Karner Egyed főapát alatt készült, és lehető utánzása a román építészetnek.

A székes-egyház déli oldalán az úgynevezett „díszbejárat“ — „porta speciosa“ — által a keresztfolyosóval és ez által magáva a monostorral áll kapcsolatban. A keresztfolyosó — mint ezt az egyil sarkába illesztett évszám (1486) mutatja, — Mátyás király idejében talán a régibb ékitmények felhasználásával épült. A vörösmárványból készült porta speciosa szintén Karner Egyed főapát műve. Az 5^{1/2}

gas és 4" átmérőjű oszlopok — számszerint 20 — sikerült utánzásai átmeneti építészetnek ¹⁾ *).

Hátra van, hogy szóljunk a székes-egyház viszontagságairól. István által épített templom már Vatha lázadása alkalmával (47) sokat szenvedett, és csak Dávid apát alatt 1137-ben lőn kija-va és tágítva Felicián esztergomi érsek által. (Czinár: Monast. g. 63.). Azonban az így megújított templom sem állhatott fenn sokáig, mert a XIII. század első negyedében kelt okmányok szerint „a régen gett és alapostól lerontott monostor“ s vele együtt természetesen a templom is Uriás (1206—1244) apát alatt újra épült, (II. András 25-ben kelt adom. okl. és egy más okm. 1226-ból; Czinár: Monast. g. 72.) — és Briccius váci püspök által felszenteltetett.

Fejérvény István főapátsági kormányzó korában (1567—1592) a város vigyázatlansága folytán támadt tűz a monostort és templomot elhamvasztotta; helyreállíttatása több jelentékeny birtok elzalogosítását is szükségessé; sőt a templomnak értékes készlete is Nyitrára került, honnan többé nem is jött vissza. (Rupp: Magyarország helyrajzi története 452. l. Czinár: Mon. 115. l.).

Magger Placid főapát (1647—1665) kormánya alatt ismét a város gondatlanságából támadt lángok martaléka lőn a monostor úgy int a vár a templommal és minden házi felszereléssel együtt; a helyreállítás ismét több birtok elzalogosítását vonta maga után. Ekkor a apát — tekintve a várórség gondatlansága által már másodízben szenvedett kárt, — kérte a királyt, hogy az eddig a kolostorban tartózkodó kapitány a monostoron kívül lakjék; ezen engedélyt azonban csak 1665-ben nyerte meg. (Rupp: 452. l. Czinár: Mon. 127. l.).

1683-ban Gencsy Egyed főapát idejében a Karamustafa nagyvezér támadt Bécs alá siető török sereg ismét felgyújtotta a nagynehezen helyreállított monostort. (Rupp: 452. l. Czinár: Mon. 127. l.).

Úgy látszik azonban ezen tűzvészek a templomnak csak tetőzetét elhamvasztották el, mert új felszentelés nem vált szükségessé; de azért az épület falai is annyira meg lettek rongálva, hogy az összeomlás elkerülése tekintetéből Sajghó Benedek főapát alatt 1732-ben vaskaposokkal

¹⁾ A székes-egyházra vonatkozó történeti, régészeti és műépítészeti adatokat naggyobbrészt a következőkből merítjük: *Eitelberger*: Bericht über einen archaologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854. und 1855. — *Archeologiai közlemények*. — *Fuchoffer-Uzinár*: Monasteriologia. — *Storno Ferenc*: Kézirata.

*) Mindezekre lásd még alább: Pannonhalmának helytörténeti ismertetését

kellett azokat megerősíteni, és csak így bírt az épület az 1763 és 1810 évi földrengéseknek jelentékenyebb kár nélkül ellenállani. (Czinár Monast. 133. l.).

Nem csekély érdemeket szerzett a templom díszítése és belsejének átalakítása által Karner Egyed főapát (1699—1708), ki alatt — már már fönnebb említők, — a „porta speciosa“, az ehhez minden tekintetben hasonló két bejárás az altemplomba és több új oltár készült keresztfolyosó pedig az apátok arcképeivel lön ékesítve, melyek azonnal a rend eltöröltetésekor 1786-ban árverés útján eladattak. (Czinár Monast. 131. l.).

Sajghó Benedek főapát 1732-ben a templomot nagyobb haragokkal látta el. (Czinár: Monast. 133. l.)

Somogyi Dániel főapát alatt a múlt század vége felé a székes-egyház teljes átalakítása, illetőleg újjraépítése jött tervbe, mely szer az más fekvést és két tornyot magas kúpalakkal nyert volna; csupán az altemplom maradt volna meg kora iránt való kegyeletből. E terv úgy látszik a közbevágott nehéz viszonyok mint légképet elfújta (Czinár: Monast. 138. l.).

Novák Krizosztom főapát a rend eltöröltetése alkalmával szétcsérlett értékes egyházi készlet helyett a székes-egyház jelenlegi értékes ruháit és egyéb készletét az eltörölt német kolostorok után vet ugyan ő állított az előbb fából készült és korhadt mellékkoltárok helyett márványoltárokat.

Horváth Pál, tihanyi apát és (1816—1828) a szerzet kormányzója a székes-egyház fölé magasabb tornyot emelt; e helyett azonban már következő — Kovács Tamás főapát alatt 1831-ben a mostani — 2 magas, alól négyszögű, fenn pedig hengeralakú, 16 oszlopon karzat tartó — torony emelkedett Pákh János primási építész tervezete szerint. A főbejárat homlokzatán ércöntvényű dombormű élethű csoportzatban őrzi a rend alapíttatásának (1001) és visszaállíttatásának (180) emlékét.

Ugyan ezen építkezés azonban az uralkodó izlésnek nem építészeti hízelgő emlékét is lerakta azon izléstelen köhalmazban, melylyel nemes stylben épült székes-egyház nyugoti végét megtoldotta.

Kruesz Krizosztom a jelenlegi főapát emelte ki a székes-egyház azon szánandó állapotból, melybe ezt a múlt század ferde izlése, és mondhatni, kegyetlensége sülyesztette akkor, midőn szép szabású oszlopait és karsuan fölmeredő falait bemeszelte, mesteri alakítású kaputeleit és gyámköveit kiméletlenül megcsontkította. E roppant költségjáró restaurációt, valamint a templom belsejének stylszerű felszerelését

melkedett izlésű főpap 1868-ban kezdette meg az altemplommal, s már méltó díszében látjuk hazánk e nagybecsű műemlékét. Az egész vet Storno Ferenc művész hazánkfiának ügyes keze vezette. Csak a plom hátsó része gyászol még szomorú éktelenségében, ennek átido-ása képezi az áldozatkész főpap legközelebbi terveinek főtárgyát, hogy a végleges megoldás csupán idő kérdése.

A Geyza által kezdeményezett és szt. István által befejezett n o s t o r, az akkori szokás szerint, valószínűleg csak három folyóól állott, úgy hogy a templommal együtt négy szöveget képezett; és talán a most „q u a d r a t u r á n a k“ (négyszögfolyosónak) nevezett séget foglalta el.

Az 1044 jul. 5-én történt ménfői csata után a monostor sokat nvedett a megvert magyaroktól úgy, mint a diadalmasan előre nyo-ló németektől.

1047-ben a Vatha-félé pogánylázadás alatt, ha egészen le nem iboltatott is, legalább lakhatlanná vált; mert az életben maradt t, az elmenekült szerzeteseket kénytelen volt rögtönzött kunyhókba elyezni. Fáradhatlanul munkálkodtak ezek a monostor helyreállítá-, és hogy jövőre hasonló pusztításoktól megóvják, valószínűleg fallal ték körül.

Szt. László király a monostor mellett királyi palotát emelt.

Nem sokára ezután a monostor a templommal együtt a lángok rталéka lett, és Dávid apát építette azt újra.

Uriás apát alatt a régen — ámbár határozottan nem tudni: mikor — gett templom és monostor újra épült. Ugyanezen apát hallván a rensétlen sajtó ütközetnek hírért, törhetlen buzgalommal fáradozott nonostort védelmi állapotba helyezni. Béla, a szegény futó király, éretével Pannonhalma alatt jelent meg és 800 marka aranyat vett Uriás apáttól. Kevéssel a menekülő király távozása után a tatárok nnonhalma alatt termettek, s ezt ostromolni kezdték; de a monost — melyet nem csupán a szerzetesek, hanem valószínűleg a kör-ékből ide menekültek is a harcias apát vezetése alatt hősileg védel-ettek, — be nem vehették, jöllehet nagyon valószínű, hogy ez ostrom tt leégett. (Czinár: Mon. 77. 78. l.)

Mátyás király alatt épült — mint már említettük, a keresztfolyosó.

1593-ban Szinán nagyvezér fiát Hassant Pannonhalma ellen kül-tte. Baranyai Pál főapát a várat hősiesen védelmezte ugyan, de ez a rőrség és Zádory János várkapitány gyávasága — ha mégis nem

árulása folytán jul. 30-án török kézre került. (Czinár: Mon. 116 Rupp. 452. l.)

A törökök a várat, mint legalkalmasabb pontot, megerősített de már 1597-ben ismét elvesztették.

Karner Egyed főapát a 18-ik század elején részint építési, rész erősítési szempontból a monostornak hétszög alakot akart adni ugyanannyi toronnyal; négy torony fel is épült, de ezek közül kettőt n sokára a szél döntött le, és csak kettő maradt meg; utóbb pedig egész terv elejtetett. (Czinár: Mon. 131. l.)

Sajghó Benedek főapát a múlt század közepén az eddig csak négyszögletű képező monostort jelentékenyen nagyobbította; ugyan mostani éjszaki és keleti szárnyat, — ez utóbbiban különösen a rem szabású és díszítésű éttermet, nemkülönben az úgynevezett „praetura-t“ alapjából ő építtette, a déli oldalt pedig célszerűen módosító és nagyobbította. E lényeges módosítások emlékét őrzi egyebek köz kerestfolyosó déli falába illesztett márványtáblának következő f irata: „A memoria hominum ad annum usque 1734 hic fuit ingress in refectorium gradibus quator situm profundius, quod occidentem versus, ubi nunc praelatura est — protendebatur, et capacitas totius monaste hoc exiguo quadro continebatur, usque dum Dei adjutorio sensim ampliora exaedificatum fuisset. L. I. X. S. T.“ (Czinár: Mon. 14.

A monostor éjszaknyugoti oldalán fekvő könyvtár Kovács Tam főapát alatt épült 1831-ben ¹⁾).

A megye egyéb műemlékei.

Méry Eteltől.

Az árpási templom ²⁾).

E templom a sz. Jakabról címzett s 1254 előtt alapított móríchid premontrei prépostsághoz tartozott. Az átmeneti román korszak az jellegű épületei közé sorolható, melyeknél kőhiány miatt csak kapuzatok s ablakok némely tagozatai s az oszlopfők készültek kőből. A rend egyéb templomaitól eltérőleg csak egy hajóval s egyenes kazáradékkal bír, mely utóbbi a kettős karzattal maig is áll, míg a hajó

¹⁾ Ennek, valamint a főmonostor egyéb részeinek leírását lásd alább a »Helyrajzok« rovatában; a könyvtár belberendezését azonfelül a »Társadalmi viszonyok« közt 228-ik lapon. Szerk.

²⁾ Römer Flóris: »Árpás és a móríchidai sz. Jakabról címzett prépostságtörténete« nyomán.

ettős változás történt: t. i. románkori gerendázat helyett lapos bolto-
tot nyert, kerekített ablakai pedig kiszélesedtek.

A templom déli részén némi nyoma látható a régi sírboltnak,
ely azonban a talaj vizenyössége miatt alig volt az épület alatt.

A templom átalakítása a múlt század közepén történt, midőn
redetiségöket a tornyok részben elvesztették, a hajó pedig egészen
egváltozott. Eredeti alakjában áll még: a szentély, a déli homlokzat
első része és a kapuzat.

A mi keresztboltozatát illeti, annak hevederei ferdényes átmet-
zetűek s az oszlopokkal együtt kőből s téglából alkotvák. Oszlopfői
ujta-méskőből faragvák s gumódad végü levél-díszűek. Az egyenes
íradéku szentélynek az oltár mellett két ablaka van; e szentély jobb-
ján a sekrestye, melyből a toronyba lépcsők vezetnek. Diadalíve nyo-
tott csúcsíved s a portale-éval összevágó. A hajó falai 27' magasak;
kerekded dongaboltozat pillérekön nyugszik s 30'-nyira emelkedik.
A padláson nyoma van a 3' magas, befalazott 5 ablaknak. A nyugoti
omlokzaton áll a két torony, aljában oszlopokon nyugvó karzattal; ez
ilágosságát két ablakon át nyeri. A tornyokat áloszlopok és szalag-
lakú széles párkányok körítik, de a román stylt jellemző körívű pár-
ányzat hiányzik.

A támfalak közül a homlokzatot és sekrestyét támogatók egysze-
rűen tagozottak, a szentélyt támogatók pedig két-, háromszorosán.

Melléképület alapfalainak semmi nyoma, hacsak a sekrestye fala
mellett befalazott ajtót nem vesszük annak, melyen át talán a kolostor-
ból e templomba jártak.

A bödöge-markotai kerekegyház nyomai ¹⁾.

Az 1698-ik évi egyházlátogatás, melyet Lacza János főesperes a
sónyi egyházkerületben tartott, a bödöge-markotai templom emlékét
artá fenn, melynek romladozó falai, kised tornya ma már a duló
viharoknak vanuak áldozatul dobva. Sekrestyéje nem volt; de volt kőből
észült gót-izlésü szárny-oltára. E templom 1752-ig állhatott, mely
évben annak helyén az új templom épült.

A böresi kerekegyház és a kajári kápolna nyomai.

A sz. Bertalanról címzett rotunda — az egyházlátogató esperesnek
1698-ban tett följegyzései szerint — régen épült és pedig ellenséges

¹⁾ *Ebenhöch Ferenc*: »Két románkori kerekegyház nyoma Györmegyében.«
Arch. Közl. VIII. k. II. f.

betörés ellen kis váralakban. A tömör, erős boltozat valóban régi idő — románkorra utal. 1668-ban lőn megújítva, de az idő viszontagság folytán 4 részre válva, jelenleg romjaiban hever.

1698-ban még látszottak a templomot körülkerítő falak alapnyo mai, melyeknek elpusztulását az említett esperes a protestánsok dulásának rója fel.

Ugyanezen följegyzés emlékezik a kajári templom déli részén állott kis kápolnának rommaradványairól, melyről nem tudjuk, ki é mikor építette. A tér csekély volta után itélve, a kápolna igen kisded lehetett, s valószínűleg temető-kápolna volt.

Hédervár műemlékei ¹⁾.

Hederich és Wolfger hamburgi gróf testvérek 990-ben Allemaniából Magyarországra jöven, a mai Szigetközben telepedtek meg, s itt favárat, Kisző magaslaton pedig temetkezéshelyül zárdát emeltek. Ez építmények további sorsáról mit sem tudunk.

A Viczay-család temetkezéshelyén Hédervárott a régi temetőben áll még a régi plebánia-egyház, mely késő gót stylben épült, vagy legalább így javítottatott. Igazolják ezt a kapuzatnak maig is dús alakítása, a jelvényes állatszörnyek és egyéb részletek. Szentélyének egyenes záródása — összhangzatban a félig berakott ablak csúcsívü záródásával — eredeti alakítást képez. A boltozatot lapos födözet pótolja. Éjszaki oldalán kápolna volt, melyet most ajtónyílás köt össze magával az egyházzal. Itt láthatók a Viczay-család elhunyt tagjainak márvány síremlékei.

A mai plebánia-templom keresztelő-medencéjének feliratát hibásan olvasták 1031-nek, mert minuscula új-gót jelleme a 14—15-ik századra utal, s valószínűleg 1439-ből való; nyolc oldalából kettő befalazva lévén, a felirat többi része nem olvasható.

A plebánia évkönyvei szerint ezen templom 1755-ben épült a réginek helyén, mely mellett carnarium volt festvényekkel s magyar feliratokkal, mely utóbbiakat a plebánia évkönyvei szintén megörökíték; ezen capella mortuorum-ban volt elhelyezve az említett keresztelő-medence.

A várkastély házi kápolnája újabb izlésü.

Maga a várkastély a mult században lőn átalakítva, de egyik kisebb folyosó helyisége és a kis udvar falba illesztett két dombor

¹⁾ *Ipolyi Arnold*: »Csallóköz műemlékei« címü értekezésének toldaléka nyomán, Arch. Köz. I. k.

ífaragvány régibb korra utalnak; e két dombormű u. i. valószínűleg a téz Kont lefejeztetésére vonatkozik, a mennyiben egyikén szakálas ak összekötött kézzel, — a másikon lefejezett alak szakál nélkül tható. Az erődül szolgált kastélyt védsáncok környezék s három ögletén maig is egy nagyobb s két kisebb torony emelkedik.

A várkastély számos műtárgya közül említést érdemel: az arranai mérföldmutató a győri vásártérről, Mithras-émlék, szép falfrescó ompejiből, a Tököly-féle összeesküvés gyűrű, melynek hydrophan íve meleg vízbe mártva a jelvényes betűket láttatja, stb. ¹⁾.

¹⁾ Bővebben alább a »Helyrajzok« rovatában.

Szerk.

B) Történelem.

Levéltárak.

A győri káptalan levéltára.

Dr. Surányi Jánostól.

1. Országos levéltár. — Ez a főtemplom tornya alatt Dunának eső oldalán, egy tágas, száraz és világos helyiségben őrtetik, melybe két vasajtón keresztül juthatni. Az itt található okmány és kéziratok szám szerint füzetekbe csomagolva, melyek faszekrényben lévő és számjegyekkel ellátott fiókokban vannak elhelyezve; fiókoknak száma összesen 193.

Ez okmánytárról emlékezik a Groll Adolf püspök alatt 1738-b tartott *visitatio canonica* a következő szavakkal: „A győri káptal archivuma hajdanában sokkal dúsabb tartalommal bírt, miután a jele leg is meglevő okmányai alig előzik meg az 1530-ik évet; de vajj hová lettek azok, — arról mi bizonyosat sem lehetett kipuhatolni.“

Manapság azonban már fel van derítve a titok, s ama körülménben leli magyarázatát, miszerint Győrnek 1590-ben a török sereg által történt elfoglalása előtt az okiratok legnagyobb része Sopron hurcoltatott; s csak miután a török véglegesen kiűzetett az országból, akkor szállították azok ismét vissza Győrré. E hurcoltatásban biznyára e levéltár is nagyban megcsönkult.

E levéltárban a következő catalogusok léteznek:

a) A legújabb jegyzéket a nem rég elhunyt Czakó István káptalani jegyző készítette, mely sorjegyzékből kitűnik, miszerint majdné összes okmányaink nem régiebbek a 16-dik századnál. A 15-dik századból 8 okirat található; a 14-dik századból 3, s a 13-dik századból (1268) csak egyetlen egy hártýára írott okmány maradt fenn.

b) Több nemes család névsora 1533—1822-ig, 10 nagy kötetben 1823-tól kezdve pedig ily családi névsor nem ugyan bekötöten, hanem azért szépen rendezett kéziratban létezik.

c) 1849-ben kezdett két jegyzék e főlirattal: „Felvállások, ellenmondások, hiteles kiadások, s egyebekről szóló jegyzőkönyv, a hely- és lévre mutató sorozattal.“ Egy más jegyzék e címmel: „Index personarum.“ Végül még egyéb hely- és végrendeletekre mutató sorozat.

d) A győri káptalan országos (regnicolaris) okmányainak (acta) jegyzőkönyve 1569—1824-ig 34 nagy kötetben. Folytatólag kötetlen kéziratban az 1825-ki évről; nemkülönben 1829—1836-ig bezárólag. A következő évekről szóló kéziratok még nincsenek egészen rendezve.

2. Káptalani magán levéltár. — A székes-egyház tornya alatt a déli oldalon az előbbihez hasonló helyiségben őriztetik a káptalani levéltár.

Létezik ebben két szám-mutató, melyeknek egyike Czakó István ápt. jegyzőtől, a másik Wurda néhai győri kanonoktól való.

Az évszámok szerint egymásután következő oldalszekrényekben elhelyezték a káptalanra vonatkozó okmányok, számadási könyvek, kéziratok, melyek nagyjából gazdasági ügyekre vonatkoznak.

A levéltár tartalmát elszórtan ismertették Ráth Károly a „Győri Közlöny“ hasábjain és Matussek Antal.

E levéltár másik fele, mely leginkább régi irományokat tartalmaz, a káptalan-sekrestye oldalszekrényeinek 35 alsó fiókjában őriztetik.

Mindezen levéltári helyiségek kulcsai a székes-egyház örkanonokjának kezében vannak.

A győri püspöki levéltár.

A győri püspöki levéltár a káptalanéhoz hasonló viszontagságokon ment keresztül; az idők viharából megmentett okmányok a püspökvár-toronyban őriztettek, melylyel együtt a francia ostrom alatt 1809 jun. 24-én nagyjából a lángok martalékává lettek. A tűzvész után fennmaradt okmányok és egyéb iratok 1812-ben régi helyiségökbe ismét visszatétettek, s azóta tetemesen szaporodtak; de ezek leginkább csak egyházmegye-kormányzati és birtokjogi viszonyokra vonatkoznak.

A pannonhalmi főapátság levéltára ¹⁾.

A pannonhalmi levéltár, a benne elhelyezett okmányok minősége szerint, főapátságira, másként házira és országosra oszlik, s míg amaz a bencés-rend jogainak védokmányait tartalmazza, ez utóbbi a főmonostor hiteles helyi (Locus credibilis) gondviselésére bízott.

¹⁾ Dr. Czinar Mór Monasteriologiája és kézírata nyomán. — Szerk.

országos iratokat, u. m.: szerződéseket, végrendeleteket, nemesség leveleket stb. foglal magában. Innen a levéltárnak „országos elnevezése.

Mely év adta a pannonhalmi konventnek a hiteles hely jogát? — e kérdést homály borítja; mint mindenütt, úgy itt is a társadalmi viszonyokból természetszerűleg és észrevétlenül fejlődött ki, valamin maga az intézmény, úgy ennek joga is. Korábbi időkben a házi és országos levéltár, mint egyebütt, úgy itt sem voltak egymástól szorosán elkülönítve. S e rendezetlenség, úgy látszik, célzatos volt; hatni akartak ez által az illető kezelőkre, hogy veszély idején ne csak saját okmányaik, hanem az őrizetőkre bízott idegen iratok megmentésére is fordítsanak gondot.

Az okmányok ezen közös elhelyezésének az 1768-ik évben kel királyi leirat vetett véget, mely az országos iratokat a magán okmányoktól mindenütt különválasztatni rendelé.

E különválasztás Pannonhalmán 1770-ben lön foganatosítva, és csak ezen idő óta válik el az országos levéltár története a magán levéltárétól, míg idáig mindkettő közös sorsban osztozott.

Idő folytán több csapás és viszontagság érte e levéltárakat. Igazolják ezt az okmányok körében mutatkozó hiányok; de e mellett tanúsíthatnak a történelem lapjai is. Hogy veszttek el okmányok, — az bizonyosnak tekinthetjük. Így az I. Endrét követő királyok által kiadott okiratok gyakran említik I. István s közeli utódainak némely adományait, holott az adományleveleknek legcsekélyebb nyomára sem akadunk. A tatárjárás idején, úgy látszik, nem érte veszély a levéltárt mert maga a monostor sem lön a vad hordák dühének áldozatává; e körülménynek köszönhető, hogy a levéltár oly okiratokat is bír, melyek időre nézve a tatárjárást jóvel megelőzték. Ugyancsak a XIII. század folyamataiban jelentékenyen gyarapodott a levéltár; Uriás apát azt a pápák s királyok többrendbeli okleveleivel gazdagította.

A siralmas mohácsi vész után Tholnay Máté főapát bizonyos Tarcsi Albertre bízta a levéltárt, ki is ezt 1558-ban a monostornal épségben visszaadta. 1593-ban a levéltár valószínűleg Bécsben volt elrejtve, mert a monostornak értékes holmije ugyanott bizonyos Henkel Lázárnál volt elhelyezve.

A pannonhalmi konvent hiteles helyi jogait egész a XVI. század vége felé történt feloszlásáig szakadatlanul élvezé. Ekkor megszakadt joggyakorlatát azonban 1638-ban történt visszaállíttatása alkalmáva nem nyerte azonnal vissza, hanem csak jóval később — 1723-ban, a midőri Szejghó Benedek főapát az országgyűlés által újra hitelesített rég-

ivatalos pecsétnek is birtokába jött (Corp. Jur. patrii, Caroli. VI. Decr. 2. art. 44.). E pecsét közepén szent Márton püspök ül, lába alatt arkány, két oldalán két alak, fejétől jobbra repülő madár. Körirata: *Sigillum Capituli. S. Martini de S. Monte Pannoniae* D. S. B.“

Az 1638-ban történt visszaállítástól egész 1723-ig a levéltár a győri várban volt elhelyezve, és csak ez évben került Pannonhalmára. 1759-ben az országos levéltárnak 28 nevezetes okmánya Battyányi János gr. nádor parancsából az ország levéltárába vitetett. Ezen értékes okmányok a jelenlegi főapát sürgetésére csak 1873-ban kerültek vissza Budáról Pannonhalmára. 1770-ben Somogyi Dániel főapát az okmányok nagy részét egész terjedelemben, — a többit kivonatban lemásolta, és az országos levéltár iratait tüzetesen elkülöníttette a főapátság magán levéltáráról.

Feloszlatván II. József a rendet, természetesen a konvent hiteles helyi joga is kialakult, s levéltárai 1787-ben Budára kerültek, országos levéltárára pedig innen 1790-ben a győri káptalanhoz tétetett át; ez utóbbi alkalommal azonban 302 darab okmány hiányzott a gyűjteményből, és talán az illető családok által Budán kivételve, ezeknek birtokába vándorolt. A rendnek 1802-ben történt visszaállítása után (1803-ban) mindkét levéltár Pannonhalmára szállítottatott vissza; ugyanakkor a konvent hiteles helyi jogai ismét feléledtek.

1848-ban Czinar Mór főapátsági levéltárnok néhány konvent-tag közreműködésével az orsz. levéltárt újra rendezte, csomagokba osztotta és a b c-rendű jegyzékkel látta el.

Jelen berendezését illetőleg az orsz. levéltárt két szekrény fogadja magába; az 1. szekrény eredeti okmányokat tartalmaz és pedig 10 csomagban 953 darabot, melyek közül 1202—1500 időkorra 87 db esik, a XVI-ik századra 122 db, a XVII-ik századra 60 db, a XVIII-ik századra — illetőleg 1786-ig 362 db; s innen egész 1837-ig 322 darab. A 2. szekrény 4 csomagban 432 darab másolatot tartalmaz, melyek 1642—1848 a levéltárból kiadattak. A levéltár egész tartalmát külön másolatban tartalmazza azon 5 vastag kötet, mely 1723-ban lőn megkezdve.

Az országos levéltár kulcsai a főmonostori perjel kezében vannak, ki annak őre és olvasója.

A pannonhalmi házi levéltárt a múlt század végén Budán tartózkodása alatt kezdték csomagokba rendezni, mely munka utóbb Pannonhalmán lőn befejezve. Eredetiség és a származási kor szempontjából e házi levéltárban az okmányok háromféle sorozatát különböztet-

hetjük meg. Az első eredeti s régi okiratokat tartalmaz, melyeknél a keletideje 1001-től a XVII. száz. végeig terjedő időkörbe esik. A 2-ik osztályhoz tartozó régi okiratok csak másolatok; eredeti okmányai újabbak, s a 1700—1802-ig terjedő időben adattak ki. Végre a 3-ik osztály körébe az 1802-ik éven innen kelt okiratok esnek. Régiség tekintetéből csak az első osztály bir becsesél, mely 72 csomagban (Capsa) 2540 okmányt tartalmaz. Ezek közül 1224 teljesen ép pecséttel bir, 737 pergamenen van írva, 55 teljesen olvashatlan, 87 pedig elrongyolódott.

Pápai bulla van 138, magy. királyok által kiadott rendelet pedig 228.

307 magyar, 9 pedig német nyelven van szerkesztve a többi latin. A levéltár legrégebb magyar okmánya 1553-ból való. A magyar államélet első három századából 270 okiratot bir a levéltár. Közölök 5 az első, 25 a második, 240 pedig a harmadik században látott napvilágot. A levéltár legbecsesebb kincse szt. István által 1001-ben kiadott okirat, melylyel a pannonhalmi apátságot alapítá. ¹⁾

Győrvárosi levéltár.

Matusek Antaltól.

Ez a városház első emeletében van elhelyezve, és tűz ellen nem épen biztos két teremből áll. Az 1-ső teremben jegyzőkönyvek vannak 1600-tól korunkig; nagy részben az urak (város tisztviselői, urai) választására és előfordult perek folyamára vonatkozókat tartalmaznak, de teljesen történelmi becs nélkül valóknak nem mondhatók. E jegyzőkönyvekkel összefüggésben állnak a belső teremben elhelyezett és „Acta-privatorum“ címmel jelelt csomagok, melyek közügyekre vonatkozó másolatokat is tartalmaznak; ezeknek eredetijei nem találhatók, habár ilyenekre Fejér György és Czech János hivatkoznak.

A levéltárt újabb időben átnézte Rómer Flóris, Ráth Károly, s legutóbb magam is átkutattam. A levéltárhoz vannak sorozati könyvek is, habár ezek nem kielégítőek; ilyenek:

a) Nemes Várost érdeklő okiratainak (közigazgatási) sorozatja 1650-ik évtől.

b) Magán családok okiratainak sorozatja 1696-tól.

c) Kegyelmes királyi parancsok és helytartó-tanácsi rendeletek. Évszám itt nincs; legrégebbnek tartjuk 1610-

¹⁾ Lásd alább: Pannonhalma helytörténetét.

en Nádasdy Ferencné született Báthory Erzsébet grófnő ellen kiadott parancsot, mely a győri polgároktól szedett erőszakos vámot betiltja.

d) Polgári perek sorozatja 1603-tól.

e) Törvénykezési ügyekben érkezett parancsok 1603-tól.

Néhány német példány kivételével a többinek nyelve 1843-ig latin, ez időtől magyar.

Megyei levéltár.

Matusek Antaltól.

Kevés megye van, mely ősi szokásainkról, a török uralomról, megyei életünkről, önfenntartási küzdelmeinkről, a nemzet és kormány között létezett viszonyokról oly gazdag adatokat tartalmazna, mint éppen megyénk levéltára, jóllehet legérdekesebb okleveleit elvesztetté. Csak ajnálattal jelezhetjük, hogy mindekkoráig teljes és hibátlan leltár nincs, habár újabb időben a megyei bizottmány ennek elkészítését elhárította.

A levéltár tűzmentes három teremből áll. Külső berendezése, a egyzkönyvek s iratsomók elhelyezése, csin, és beltisztaság egyúttal véve jó benyomást gyakorolnak a belépőre.

Az első terem — a levéltárnok hivatalos helyisége — több értékest foglal falai között; 2 öl magas faállványon vannak elhelyezve az országgyűlési jegyzőkönyvek 1728-tól 1844-ig; főlebb papircsomagokban nagybecsű követi utasítások s egyéb országgyűlési irományok 1649-től. Második oldalon falszekrényben régi kapuk összeírása, s ezzel rokon adó-rovatok, s e szakbeli számadások, köztök néhány a török-hódoltság korból is.

Ugyane teremben van néhány szekrényben peres csomag az újabb időből.

A balfelé nyiló 2-ik teremben 1480-tól 1790-ig terjedő csomagok vannak, melyekből az eredetiek ugyan nagy részben eltűntek, de ennek dacára történelmi értékök jelentékeny. E terem valóságos kincstár a történetbuvárnak, ki itt királyi, nádori, országkapitányi, tábornoki s több hason tárgyú levelet — ezek közt számtalan eredetit talál.

Az átellenes nagy teremben 1580-tól 1850-ig a megyei közigazgatás jegyzőkönyvei mind megvannak; ezek Győrmege hajdani életének teljes krónikáját képezik. A z 1609. aug. 28-kán tartott megyei közgyűlés jegyzőkönyve magyar nyelven az utolsó, és pedig irálya tiszta magyar, ment a későbbi évek deák keverékétől. Minden jegyzőkönyv

végén mutató sorozat van. 1700-ig közigazgatási, törvénykezési, fenyítőügyi tárgyak összekeverve. Ugyanezen teremben vannak: minteg. 70 darab eredeti nemes levél, tisztujításokról készített hiányos jegyzőkönyvek, nemesi névjegyzék 1600-tól 1850-ig szintén sok hiányokkal. Ugyanitt őriztetik számos végrendelet és hagyatéki irat stb.

Az evang. reform. egyház levéltára.

Dacára a fölötte elvonult nehéz időknek — becses okiratokat tartalmaz 1567-től kezdve a jelen korig, melyek többnyire a helybeli két protest. egyház, — valamint a szomszéd egyházak viszontagságok történetére vonatkoznak.

A levéltár tartalma: 1) egyházi számadások 1713-tól; 2) egyházi jegyzőkönyvek; a legrégebb 1699-ből, magyar; 3) alapítványok okiratok 1712-től; 4) szerződések 1600 óta; 5) a reformáció korszakából birói megintések, eredetiek; 6) ugyanazon időből folyamodványok a felséghez, helytartótanácsához stb.; 7) periratok; 8) az 1721-ben ülésező *articularis comissió*hoz beadott sérelmek az egész országból; 9) zsinati, kerületi s egyetemes gyűlési jegyzőkönyvek; 10) az akadémiában segílyt kérő *theologusok* kérvényei 1712 óta; 11) a gyülekezet fennállására vonatkozó okiratoknak a 18-ik század első negyedében készült másolatai.

Az ágost. hitv. evang. gyülekezet levéltára.

A győri evangelika gyülekezetnél van a dunántuli evangelikusok egyházkerületének levéltára, melyet a jelen század elején kezdték rendezni, s rendezve van a legujabb évekig. Az összes magyarhoni evangel. egyházakra, de legfőképp a dunántuli evangel. egyházkerület ügyeire vonatkozó iratokat tartalmaz; itt vannak letéve az egyházkerületi gyűlések, a *superintendensek* által eszközölt egyházlátogatások, és más kisebb tanácskozmányok jegyzőkönyvei, kormányszéki leiratok, rendeletek, egyházkormányzati tudósítások, jelentések, számadások s némely végrendeletek.

Családi levéltárak.

Matusek Antaltól.

Családi magán-levéltár megyénkben csak egy van: a hédervéri. A magyar, német, török, tatár, kuruc, labanc, hajdu és vallon többször dult, hogysem az ősi kastélyok megmaradhattak volna. De a Péczy, Poky, Némay, Koronczóy, Kulchody, Megyery, Téthy, Teotheössy, Rouz,

api, Zemere s több ős nemzetségei is a megyének vagy kihaltak, vagy int a Péczi nemből származott Apponyiak más név alatt más megyékbe öltöztek át, s levéltáraikat, okmányaikat, ha megmenthették, magukkal itték.

Az Árpád-ház alatt megyénkben virágzott törzsnemzetségek közül csak is két nemzetség maradt fennkorunkig, u. m. az E ch u emből származott nemes É c s y család, mely nevén kívül hajdani mlékeiből ma már mit sem bir, továbbá az E n e s s e y e k, kiknek ősi evéltárát 1549-ben Velidzsán székesfehérvári török parancsnok szétlulta s felégette.

A XIII-ik században már Ottokár hadai ellen vitézkedett Eneseyek a későbbi nehéz harcokban is tettleges részt vettek, és tagjai sem egyszer lettek földönfutókká, hazátlan vándorokká, — tűznek, észnek, pusztulásnak hagyván hátra az enessei ősi fészket. Nem csoda ehát, ha a családi levéltár elpusztult; de romjaiból néhány darabot Enesey Sándor és Kálmán vér-rokonok még birnak, melyekből Ráth Xároly, megyénknek korán elhunyt, szorgalmas oklevél-nyomozója, szórtan közölt is néhányat. Egyebek közt Enesey Sándor birtokában Enessén van mai napig azon 1552. máj. 26-án Pozsonyban kelt új dománylevél, melyet a család a török pusztítás után nyert, s melynek nyomán Ujlaky Ferenc kir. helytartó, győri püspök s örökös főispán győri káptalannak megparancsolta, hogy ez a fiuági Enessey, és éányági Sz a b ó, N a g y és B a j c h y családokat az elpusztult Enesse birtokába vezesse be. Ugyanezen levéltár adatai nyomán közölte Ráth K. az Enessey család származási tábláját is Nagy Iván: „Magyarország családai“ című munkájában.

Győr vármegye kiterjedéséhez képest mai nap is számos nemes származású családot számlál ugyan, de ezek többnyire más megyékből szakadtak át, pl. Bay Borsodból, Bezeredy Zalából, Zsibrik Vasból, Kisfaludy Sopronyból stb., kiknek családi levéltáraik származásuk helyén maradtak. A számos — ugynevezett armalista nemes birtokosok pedig a XVII-ik századot megelőző időkből okmányokkal nem birnak, s a mit felmutathatnak, az későbbi időkben történt bevallásokat, zálogba adásokat vagy vételeket illet, s így történelmi becsesül nem bir.

Nagyobb becsü családi levéltárral bir Hédervárott a H é d e r v á r y - V i c z a y grófi nemzetség. A levéltár az ódon várkastély éjszaki részének első emeletében áll; az okmányok nagy faszekrényekbe vannak elhelyezve, melyeket Ráth K. átnézegetett; utóbb magam is átkutattam, és jelen munkámban is többször hivatkozom a hédervári levéltár csomagjaira. Az okmányok többnyire másolatok, és a XVII-ik

században kihalt Héderváry, — majd az ugyekkor leányfiusított Vicza család Győr, Mosony, Pozsony, Tolna, Nyitra és Bars vármegyékben lev jószágainak birtokviszonyait illetik; de vannak érdekes családi levelezések, és osztályos iratok is. Az okmányokról tárgymutató jegyzék is va készítve.

Győrmege törénelméhez számos adatot nyujtanak régibb és ujab időkben kiadott okmánytárainkon kívül a sopronyi, pozsony városi és megyei, — ugy a budai országos levéltár, hol volt győri kapitányok és várparancsnokok levelezései is fellelhetők végre a csornai prépostság levéltárában is lelhetők birtokviszonyokr vonatkozó adatok¹⁾

A megye kültörténete.

Villányi Szaniszlótól.

Őskor.

Örök éj homálya borítja közönségesen egyes népek és földterületek őskori állapotát. Hasztalan zarándokolunk tehát vissza a rég lezajlott századok csarnokaiba, kutatva, mily nyelvü, törzsü ősnépek hamva porladoznak lábaink alatt; az eredmény felette csekély, s általánosságokkal kell beérnünk.

Földtanilag bizonyos, hogy megyénk területe hajdan tengerfenék volt. A németországi nagy Duna- vagy szarmát-tenger Passaunál és Dévénynél áttört árjai megyénk területén át vették útjokat; ²⁾ valószínűleg ekkor történt, hogy e roppant mennyiségü víztömeg, a vaskapu sziklagátjait átszakítván, utat tört magának a fekete tengerhez ³⁾. Évezredek multak, míg a hátramaradt víztömeg lassanként lefolyt s megyénk területe lakhatóvá lön.

A szent iratok szerint Japhet maradékai telepedtek le Európában. Az idők folyamában törzsekké tömörülve, különböző talaj, égalji viszonyok, életmód és foglalkozás szerint egymástól mind elütőbb jel-

¹⁾ Helyén volna itt — a történelmi forrásoknál, elősorolni mindazon mukákat és értekezéseket, melyek a megye történetére, vagy egyes mozzanatok felderítésére vonatkoznak. A források ily rendszeres összeállításának hiányát pótolják a egyes cikkekhez csatolt hivatkozások és idézetek, melyeket épen ez okból kétszeres gondal fogunk mindenkor jelezni. Szerkesztő.

²⁾ Vesd össze „Adatok a megye földtani viszonyaihoz“ címü fejezettel, 26. lapon. Szerk.

³⁾ *Mutzl*: A föld és az emberi nem őstörténete. 163. l.

get öltöttek. E telepedés korát nyomozni, hiu törekvés. Ariadne fona-
:a volna szükségünk, mely az ősidők homályában folyton köl-
zködő népek tömkelegében bizton vezéreljen; Clio vésőjének gyér és
tes értékű följegyzései mellett egyedül szórványos régészeti leletek
— e néma tanuk — szolgálhatnak kalauzokul nyomozásaink
zben.

Győr- és a szomszéd megyék területén talált kőkorszaki leletek, u.
durva cserép-edények, kő- és csont-fegyverek, s egyéb eszközök arról
nuskodnak, hogy megyénk már ősidőktől fogva lakott volt. ¹⁾ Egyrészl
a haldús Duna s mellékfolyói — másrészről a Bakony erdőkoszoruzta
ágazásai, teljesen alkalmas tényezők voltak a cultura alacsony
kán álló, halászat- és vadászattal foglalkozó őslakók szükségleteinek
elégítésére. Ugyancsak a leletekből ²⁾ látjuk azt is, hogy e lakosság a
unamellék egyéb népeivel a művelődés terén egyenlő lépést tartott;
mműveit maga készítette, mert ón- és rézötvények különbözik a római-
étől.

Megyénk őslakói alig voltak kelták; Balbi és Maltebrun ethno-
rahpiai rajzában a pelasg nyelvcsalád thrák-illyr ágát helyezi Európa
leti részére, a kelták által lakott Noricumtól kezdve a Duna tor-
latáig ³⁾.

Herodot idejében a Duna mentében letelepedett népek közül már
merték az illyreket; Strabo ⁴⁾ és Appianus ⁵⁾ a paeon-, anthar-, japod-
triballokat illyr törzseknek mondják és a beköltözött keltáktól szor-
osan megkülönböztetik. Azon körülmény, hogy a kelták betörése
yugotról keleti irányban történt, szintén arról tanuskodik, hogy a
Duna völgye más néprajok által már korábban meg volt szállva. Justinus
keltákról értekezvén ⁶⁾ írja, hogy midőn Galliából ide becsaptak,
zamos vadnépre találván, csak ezeknek meghódítása után tehettek
játukká székeiket; innét következtethetjük tehát, hogy az illyrek —
a tán nem is eredeti, de a mennyire ismereteink terjednek, — a Duna
ellékének, következőleg megyénknek is legrégebbs lakosai voltak. ⁷⁾

¹⁾ Lasd a „Régészet“ rovatában: Őskort 257. lapon.

Szerk.

²⁾ Archaeologiai közlemények II. füz. 38, 41, 44. l.

³⁾ *Cantu*: Világtörténelem I. köt. 300, 324. l.

⁴⁾ Geograph. lib. VII.

⁵⁾ Liber Illyr.

⁶⁾ *Justinus*: Trogi Pompeji abbreviator lib. XXIV. C. IV.

⁷⁾ *Czech*: „A győri vidék legrégebbs időben s a rómaiak alatt“ magy. tud. társ.
vk. 315. l.

Hason véleményben vannak a szláv írók: Nestor és Safaryk¹⁾; ez utóbbi szerint a Duna mentében lakó szlávok a kelták által a Kárpátok közt szorítottak.

A kutfók mély hallgatása ez ősidőkről a kelták felléptével szűnik meg. Kr. e. 590-ik év táján a galliai kelták két hatalmas rajban költöttek ki túlnépesedett hazájokból; egyik Belloves vezérlete alatt a mai Itáliába, a másik pedig Sigoves által vezetve a Rajnán át a Dunamelléki felvidéknek utóbb Pannonia nevezetű tartományra ellenintézte rohamát. Véres harcokban legyőzve az itt székelő illyreket, állandóan meg is telepedtek, miként azt a kelta éremleletek is tanúsítják²⁾. Nagy-Sándor korában már a Duna és Száva között eső földterületet hatalmuk alá hajtották, folytonos harcokkal gyötörve szomszédaikat, főleg Görögországot. Mignem Delphinél (270 táján Kr. e.) szenvedett nagy vereségök után megszűntek félelmesek lenni. Számban és erőben megfogyva, nyugodtan éltek dunamelléki hazájokban, tehát Győr vidékén is, mignem magukat százados harcok között fenntartó, de végre Scipio Nasica által tönkrevert itáliai kelták — a bojok — a szabadságot eléje téve szolgálásnak, szintén a Duna mellékével cserélték föl itáliai hazájokaikat (190.) Kr. e.). Ekkép megerősödvén ismét harciasabbirányt vesznek, mignem a vállalkozó szellemű Boirebistes alatt egyesült dákok- és getákkal vívott harc végromlásukat idézte elő. A Tisza mellett vítt véres csatát (Kr. e. 40—50 között) nemcsak Boirebistes teljes győzelmével, hanem a bojok hazájának feldulásával végződött, úgy hogy Noricum keleti határát a Közép-Dunától a Balaton s a Rába torkolatáig egy századnál tovább a bojok sivatagának (*ἔρημος τῶν Βοιωτῶν*) neve alatt lőn ismeretes.⁴⁾

A római hódítás kora.

A római hódítások korával kezdődik tulajdonképen megyénk történeti ideje. Plinius⁵⁾ és Ptolomaeus⁶⁾ (első és másod században Kr. u.) az a z a l o k, k y t n e k és a r a v i s k nevű törzseket helyezik a Középső Duna mellékére. Lazius Ptolomaeus „*Insula cituorum*“ elnevezéséből következtetve a kytneket tartja a csallóközi Duna-ágak — tehát

¹⁾ Slovanské Starožitnopti. Prága 1837. I. k. 930. l.

²⁾ *Justinus*, lib. 2425. c. 2, 4.

³⁾ *Livius* 36, 38—40.

⁴⁾ *Plinius* Hist. lib. 3. c. 24. *Strabo* Geograph. lib. V. p. 212—236. *Kontzei* Die Wanderungen der Kelten 179. l. *Schönvitzner* Antiquitates Sabar. p. 14.

⁵⁾ Hist. nat. 3. k. 25.

⁶⁾ 2. k. 14 s 15 f.

egyénk éjszaki része lakóinak a római hódítás korában, ¹⁾ míg Aven-
nus a német „S c h ü t t“ elnevezésből annak scytha lakóira következett.

A budai Gellérthegy alján talált latin feliratu kelta sirok határo-
ttan arról tanuskodnak, hogy a Közép-Duna mentében még a rómaiak
lejében is laktak kelták; ²⁾ a bojokról még Ptolomaeus is emlékezik. ³⁾
régészeti leleteink az a r a v i s k nevű kelta törzsre utalnak — mint
egyénk lakóira a római hódoltság korszakában. Czech M. Bullet-
ek ⁴⁾ a kelta nyelvről irt munkája után indulva Győrnek „Arrabona“
evét is kelta eredetűnek mondja. Kelta nyelven a r, a r a annyi mint a
magasból jövő (a Rába t. i. a stájer havasokból ered), o n, o n a lakást
jelent, tehát a régiek Narabona vagy Arabonája — Rábaszállásnak
nevel meg. ⁵⁾

A kelták mellett harcoló nézetekkel szemben Timon ⁶⁾ — Tacitus
római íróra hivatkozva, ⁷⁾ szlávoknak tartja e törzseket.

Timon szerint a pannonok nyelve nem lehetett más, mint a kelták
által előbb leigázott illyrek szláv nyelve, mely a kelta uralom bukásá-
val ismét előtérbe lépett.

Meddig terjeszkedett az illyr-szláv — s meddig a levert, de ki
nem irtott kelta népelem, — adataink segélyével lehetetlen tüzetesen kije-
lőnünk. A népvándorlások ez ősz hajdanában egyik népréteg a másikra
lepedett le, ezt részint kiirtva, részint összeolvadva a korábbi lakosok-
kal; új népvegyülék keletkezett, mi természetesen a nyelvnek is lényeg-
es változását vont maga után. Tekintetbe véve egyébiránt, hogy a
galliai törzsrókonaiktól elszakadt pannoniai kelták nyelve 7 század óta
bizonyos önálló fejlődési irányt vett, könnyen kiegyeztethetőnek tartjuk
ezt a látszólagos ellenmondást, mely e tárgyban a régészet és történelem
között fennforog; sőt természetesen találjuk, hogy Tacitus az önállóan
fejlődött pannon-kelták nyelvét ellentétbe helyezi a nagyobb tömegek-
ben lakó, tehát már nyelvi befolyásnak kevésbé kitett gall-kelták
nyelvével.

Ily tiszta vagy vegyes illyr-kelta népelem honolt a Közép-Duna

¹⁾ *Lazius*: De republica romana, lib. XII. 173. p.

²⁾ *Archaeol. közl.* II. füz. 36, 37. l. *Hampel*: Aquincum történetének váz-
lata 10. l.

³⁾ *Geogr.* lib. 2. Europa c. 15. 16.

⁴⁾ *Mr Bullet*, Memoires sur la langue Celtique, Besançon. 1759.

⁵⁾ Mások a R a b o n a nevű elnevezést veszik kelta eredetűnek, melyből csak
a rómaiak alatt fejlődött ki: A d R a b o n a, A r r a b o n a. S z e r k.

⁶⁾ *Imago antiquae Hungar.* lib. I. c. 13. p. 104.

⁷⁾ *De moribus Germaniae* c. 28, 43.

mentében, tehát megyénk területén is, midőn a diadalkoszorus róm legiók sorai a Közép-Dunáig hatoltak. Róma a köztársaság hanyatlás kor már oly területnagyságot ért el, hogy Julius Caesar a barbaro támadásai ellen csak természetes határok segélyével vélte biztosan meg védhetni a birodalmat. Már benne megfogamzott Pannonia meghódításának eszméje, melyet utóbb unokaöccse — Augustus imperator fogatosított, midőn Illyriából előrenyomulva Kr. e. 35—15-ig terjedő harcokban Pannoniát (Rhaetiával és Noricummal) hatalma alá hajtotta s mint adófizető tartományt császári legatus kormányára bízta. Később azonban, midőn a legatusok zsarolása miatt több ízben fölkeltek s függetlenségükért a kétségbeesés erejével küzdő pannonok Tiberius és Germanicus által (6—8 Kr. u.) végleg leverettek, ¹⁾ Augustus római tartománynyá alakította át Pannoniát.

A Dunának mint legalkalmasabb határnak megvédése volt ezertul Augustus és utódainak kiváló feladata; e folyó mentében az erődök egész sora keletkezett, szemben a Közép-Duna balpartjára visszavonuló és folyton nyugtalanzkodó marcomannokkal, nemkülönben a Vág és Ipoly folyók közt lakó quadokkal, valamint a Duna és a Tisza közt letelepült szarmata jazygokkal.

Pannonia szervezete után megyénk története egybeolvad a tartománytörténetével, és sorsa szorosan összefügg azon védelmi intézkedésekkel, melyeket Róma császárai Vespasián, Traján, Hadrián, Antoninus Pius, Marc Aurél, Septimius Severus, Caracalla, Diocletian, Nagy-Constantin, Valentinián stb. tesznek e fontos határ-tartomány megvédésére. Arrabona ugyan kezdetben még nem szerepel mint e pannoniai határ (limes) egyik védpontja, annyi azonban a régészeti emlékekből kiviláglik, ²⁾ hogy már az első században Kr. u. Arrabona római telep volt de nem oszthatjuk Czech azon állítását, ³⁾ mely szerint Arrabona nevezetes szerepet játszott volna a rómaiak védelmi rendszerében. Arrabonának már természeti fekvésénél fogva sem lehetett katonai szempontból kiváló bece a hadértő rómaiak szemében. Egy részről a Hansák, mocsárai által, — más részről a Pozsonytól Komáromig szerte ágazó Dunaágak által többszörösen fődve, nem igen lehetett kitéve a barbaro támadásainak. ⁴⁾ Arrabona kezdetben inkább, mint a Breguetiumból

¹⁾ *Dio Cassius* XLIX. k. 36. f. *Kenner* Pannonia und Noricum 2—18. l.

²⁾ Lásd: „A megyében talált latin feliratok“ 377 lapon; „Római utak“ 38. lapon és „A megye területén talált római érmek“ 386 lapon. Szerk.

³⁾ *Czech*: A győri vidék legrégebbi időben és a rómaiak alatt; — magy. tud. társ. évk. 319. l.

⁴⁾ *Kenner* Pannonia und Noricum; 98—99. lap.

Ó-Szőny) Arrabonán át Flexumba (M.-Óvár) Carnuntumba (Petronell, Jémet-Óvár) vezető katonai főút, s az Arrabonából egy részről Sabaria elé (Szombathely), másrészt Crispianán (Varsány) át Cimbrianába Veszprém) vezető visszavonulási utak összekötő kapcsa, s mint a római édvonal kereskedelmi rakhelye szerepel. *

Arrabona azon homályból — mely azt az első századon át fedi, — sak Traján (98—117) idejében bontakozik ki. A dákok, jászok és a Domitián császár által megsértett quadok sikerkoszoruzta betörései smételt támadásokat vontak maguk után. Traján a barbarok teljes negfékezését és az éjszakkéleti provinciák biztosítását csak Dácia meg-iódítása által vélte lehetőnek; mely tervének foganatosítása nagy iorderejű változásokat idézett elő a pannoniai védvonal éjszaki részén. Mert míg a pannoniai legiók (XIII. Vindobonából, s II. legio adiutrix Aquincumból) a moesia hadtestben a dákok ellen küzdöttek, — nehogy Pannonia fedezetlenül álljon az ellenséges érzelmű marcomannok és quadok ¹⁾ ellen, — a Rajna vidékéről jött két legio (X. gemina s XIV. gemina Martis victrix) Carnuntum- és Vindobonába tétetett át, Bregaetiumban pedig állandó tábor állíttatott, melybe a Galba császár által tengeri katonaságból ²⁾ alakított legio I. adjutrix lón elhelyezve. A legióval járó segélycsapatok elhelyezése végett új erődítvényekre volt szükség; Kenner ez időből származtatja a Rába torkolatától a budai hegyekig emelt dunaparti erődöket; ilyenekül tekinti különösen Flexum, Arrabona és Salva erődöket. Midőn később Dácia is római tartományyá lón, ez által a keleti oldalról fedett pannoniai legiók a marcomannok és quadok ellen lőnek összpontosítva, kik a közép-duna felső védvonal irányában fenyegető állást foglaltak el. A legiók szaporítása és a dunaparti védvonal hosszában felállított erődök tanúsítják, hogy Róma felismeré a veszély nagyságát, mely a mindinkább rohamosan előre törő, s lassankint szövetségekre tömörülő germanok részéről fenyegeté. A veszélylyel szemben két védcsoportha akadunk, u. m. a Rábától Aquincumig nyuló erődcsoportha a quadok ellen, s Vindobona és Carnuntum legióira a marcomannok ellen.

A védhálózat ez átalakulásával szorosán összefügg Pannonia felosztása két részre, u. m. felsőre (superior) és alsóra (inferior). A máso-

* Lásd: A megye régészeti térképét.

S z e r k.

¹⁾ A quadok Claudius korától Domitiánig római clientela alatt állottak ennek tulajdonítható Bregaetiumnak és Arrabonának első századi jelentéktelen szerepe védelmi szempontból. (Tacitus Germ. I. II. p. 63, XII. c. 29, 31.)

²⁾ Tacitus Hist. I. II. c. 3.

dik század kezdetéig az írók műveiben ép úgy, mint az epigraphia emlékekben csak Pannoniáról van szó; 107-ben Kr. u. azonban Hadriár már mint „legatus Pannoniae inferioris“ említették, mi a tartománynál mind katonai, mind politikai különválására mutat. A két tartomány válaszfalát a Rába torkolatától a Száva és Verbász torkolatáig von egyenes vonal képezé, s így megyénk területének egy része a Rábátó a Mons Cetiumig (Kahlenberg) terjedő Felső-Pannoniába —, más része pedig Alsó-Pannoniába esett¹⁾. Trajának e jól kiszámított s a növekvő veszélyekkel arányosan fejlesztett védrendszerében Hadrián (117—138) alatt hátrányos változás állott be. Bregaetiummal Arrabona is Felső-Pannoniához csatoltatott, tehát a legió I. adjunctrix s itt tanyázó segédcsapatai (I. Ala Augusta Ituraeorum) a felső-pannoniai legatus parancsnoksága alá helyeztettek, s ezen idő óta Flexum (M.-Óvár) képezé az éjszak-pannoniai védvonal központját, melynek végszárnyai Vindobona és Bregaetium voltak²⁾.

Hadrián és Antoninus Pius uralma alatt a nyugalom napjait élvezte Pannonia. Marc Aurél (161—180) uralma alatt azonban setét vészfellegek borulnak békés egére. A germánok százados önvédelmi harca 165-től támadó jelleget ölt; a marcomannok, quadok, jazygok (167-től) számos éjszaki germán s dákfajú törzsekkel³⁾ a Közép-Duna völgyére törnek, s a parthokkal egyidejűleg folyó háború miatt gyengén őrzött partmelléki várakat, tehát Arrabonát is, elfoglalták. Macrinus Vindex Flexum mellett⁴⁾ szétvert seregének romjait Aquilejaig — Itália kapujáig — üldözve, már magát Itáliát is fenyegették a győzők, midőn végre Marc Aurél a parthok elleni táborozásból győztesen visszatérő Lucius Verus csapataival egyesülve, a barbarokat a Dunán visszavonulni kényszeríté⁵⁾. Csak hosszú véres harcok után sikerült végre Marc Aurélnak a békét 174-ben a marcomannok- és quadokkal — s 175-ben a Duna jegén történt csatározások után a jazygokkal is helyreállítani. Hogy a barbarok e betörése után mily szomorú képet nyújtott a már szép virágzásnak indult Dunamelléke, — kiténik ez a barbarokra nézve

1) *Cl. Ptolomaei: Geograph. l. II. C. XV.* Minthogy a rómaiak a Közép-Duna balpartján nem tettek állandó foglaltságokat, — megyénk területén a Csiliz- és Szigetköz elválasztó Nagy-Dunát tekinthetjük a római uralom tulajdonképi határául; a régészeti leletek hiánya Szigetköz vizenyős, kevésbé lakható állapotára mutat. Csilizköz e szerint a marcomann terület kiegészítő részét képezte.

2) *Kenner: idézett műve 37. l.*

3) *Wietersheim: Geschichte der Völkerwanderungen. II. k. 12, 39, 49. l.*

4) *Kenner: id. m. 144. l.*

5) *Dio Casius l. LXXI.*

hes békekötés föltételeiből, mely szerint a quadok 63 ezer, a jazygok) ezer fogoly s nagy mennyiségű barom visszaadására kötelezték őket¹⁾; egy mérföldnyire vissza kellett vonulniok a Dunától, melynek balpartján a jobbparti erődökkel szerves összefüggésben lévő lőőrsök gyanánt szolgáló erődök emeltettek. A másodikban 178-ban történt marcomann háborúban Marc Aurél ismét személyesen vett részt; közbejött halála miatt Commodus állította helyre a békét némi kedvezmények által 180-ban Kr. u.; Trajánának két erődcsoportból (Vindobona-, Carnuntum-, Flexum-, Arrabonából és Breguetium-Aquincum-) álló védrendszere még a háború folyama alatt helyre lőn állítva.

A történelem ugyan nem emlékezik tőzletesen megyénk szerepléséről ez időben, ámde a futólagosan vázolt harcok folyamából eléggé látni, hogy Arrabona, mint a breguetiumi védcsoport kiegészítő része, a legiók egyes osztályainak s a segédcapatoknak állomáshelye, főszékhelye és gyászban testvériesen osztozott a közép-dunai védvonal mentén elhelyezkedésével.

A marcomannok, quadok és jazygok fölött nyert diadalok nagy kintélyt és fontos szerepet biztosítottak a pannoniai legióknak. A szarmaták és góthok több ízben megújított támadásai közepette a császárt nagy részben legióink fegyvere emelte föl, vagy fosztotta meg a földtől.

Megyénket érdeklőleg kiválóan Diocletianának korszakot alkotó alkodása (284—305) érdemel említést. Hatalmas reformatori szelleme szervezetet adott a katonai despotismus és a barbarok sűrű támadásai által már roskadozó államtestnek. Az általa 4 részre osztott birodalomból Pannonia Galerius társ-császárnak jutott osztályrészül, ki Alsópannoniának a Bakony, Duna és Dráva által határolt területét a Balaton (Peiso)²⁾ lecsapolása és erdőirtások által lakhatóbbá tévén, azt a quad származék védvonal hosszában a Rábától a Dráváig külön tartománynyá alakította s nevéjéről Valerianak nevezte el³⁾. Megyének területe tehát részben Pannonia-Valeria, részben Felső-Pannonia (Pannonia prima) kiegészítő részét képezte. Valeria őrségének vezére Pannonia secunda (inferior) parancsnokának (dux) volt alávetve. A provincia kettészakítása óta felállított 2 praetori rangú legatus

¹⁾ Kenner id. m. 52. l. Wietersheim id. m. I. k. 47. l.

²⁾ Peiso alatt némely történetírók Plinius után indulva — a Fertő tavát értik; kérdés tisztázására nézve l. Wietersheim id. m. IV. k. 74. jegyzetét, Kenner alább idézett szerzők idevágó helyeit.

³⁾ Sextus Rufus, Jornandes Szalágyinál, Lib. I. de statu Ecclesiae Pannon. — 33. p. Schönwizner id. m. 130. p.

helyett, — kik katonai és polgári főnökei valának a reájok bízott tartományoknak, — veszély idején consularis (proconsul) hatalommal bíró legatusok kezébe egyesítettett a két provincia hadi ereje, mint ez fennmaradt „ara votiva“-kból kitűnik. A legatus consularis méltóság azonban állandóvá csak a harmadik század második felében lőn; e nagyhatalom tette döntő befolyásúvá a pannoniai helytartót a trónkérdések alkalmával ¹⁾. Az említett intézkedéssel karöltve járt a polgári közigazgatás új szervezése is; Pannonia — mint Nyugot-Illyria kiegészítő része — Nagy-Constantin óta az itáliai praefectus-praetorianak alá tartozott ²⁾.

A negyedik században Valentinián (364—375) alatt ismét sok szenved megyénk a quadok pusztító fegyverétől; a betörés hírére Pannoniába siető császár boszuló hadjárata után nyugalom áll ugyan a rövid időre; de Valentiniánnak Bregaetiumban történt halála után barbarok föltartóztathatlanul nyomulnak elő a római határ-tartományokban.

Arrabona s vele megyénk a harmadik század elején érte el fénykorát, midőn t. i. a tartomány romanizálása már befejezett ténynyé lőn Vindobona- és Bregaetiumnak ³⁾ a második század vége felé nyert municipium-rangja a római telepek virágzó állapotáról s a községi élet fejlettségéről tanúskodnak. Arrabona ugyan sem colonia, sem municipium rangjára nem emelkedett, de a területén szétszórott romokból következtetve, elég terjedelmes, népes és erőddel (praesidium) ellátott város volt ⁴⁾. Megyénk nyugoti része — a Hanság — akkoron még nagyobb terjedelmű mocsárai miatt gyér népességű lehetett; legalább az Arrabonából (Mursellán = Gyarmathon át) Sabariába vezető nagy kanyarodása arra mutat ⁵⁾; mindazáltal Arrabonán kívül — a harmadik században készült Tabula Itinerarii szerint — megyénk területén egyéb római szállásokra (mansio) is akadunk. Ilyen egyebek közt Quadrata, mely in medio Flexo, vagyis az Óvárra vezető út közepén ma Öttevénynél feküdt; a Bregaetiumhoz vezető úton (10 mp. Arra

¹⁾ Notitia dignitatum imp. occid. (Bocking) c. 31, 32. Kenner: id. m. 62, 64 Szalágyi u. ott 22. p.

²⁾ Wietersheim id. m. 3. k. 88—108. l. Schönvizner id. m. 134. l. Engel Ungarische Geschichte I. 238. l.

³⁾ Katanchich: Istri adcolae I. k. 215, 216. l.

⁴⁾ Czech id. érték. 338. l.

⁵⁾ Kenner id. m. 29, 104. l.

D: Kruesz Kráczsoni s. b.
pannonhalmi főapát.

bonától) a Bakony-folyás torkolatánál (Gönyő táján) feküdt ad Statuas¹⁾. A Ravazdon, Asszonyfán, Taápon talált római téglák, épületromok szintén egykori római, — tán veterán telepek létezéséről tanúskodnak. A megyénk területén lakott araviskek és eshetőleg kytnek — ha tán nem vesztették is el teljesen nemzeti egyéniségöket, de a polgárjoggal jutalmazott katonai szolgálatok²⁾, — a szétszórt veterán telepekkel³⁾ és gyarmatokkal való sűrű érintkezés, — továbbá a római törvénykezés és ezzel a római nyelv és civilisatio folytonos behatása alatt teljesen beolvadtak a római világba. A negyedik századdal kezdődik a római uralom s vele Arrabona hanyatlása; története összefoly a hanyatló birodalom történetével.

Népvándorlások kora.

Az Európa éjszaki síkjain századok óta föl-alá költöző néprajok vándorlásait végre a hunok részéről adott lökés tette egyetemessé. Valens és Gratián császárok idejében (377) jelennek meg a hunok az Al-Dunánál⁴⁾; ugyanezen évben már Pannoniában is találunk hunokat, kik mint római szövetségesek és zsoldos csapatok telepedtek meg Pannonia nyílt helyein, mert az erődök az ötödik század elején még római őrséggel bírtak⁵⁾. A Notitia Imperii szerint a 4-ik században a liburnokból gyűjtött X. és XIV. legió osztaályain kívül két lovas csapatból (Equites Stablesiani és Promoti) állott Arrabona őrsége⁶⁾. A birodalom végleges felosztása alkalmával (395) egész Pannonia a nyugot-római birodalom területéhez kapcsolatot⁷⁾.

Az ötödik századdal a barbár-uralom korszaka veszi kezdetét Pannoniában. A gyenge császárok nem hogy Pannoniát, de még Itáliát sem voltak képesek többé megvédeni a barbarok rohama ellen. Miként a haldoklónál először a végtagokból költözik ki az élet, s a vér a szívhez vonul, úgy vonja vissza az elaggott Róma is elődeinek harcias szelleméből kivetkőzött legióit a birodalom szívének — Rómának megvédé-

¹⁾ Lásd: Római utak 384-ik lapon. — Szerk.

²⁾ *Becker-Marquardt*: Handbuch der römischen Alterthümer 369. l.

³⁾ A kiszolgált legionariusok részint pénzzel, részint földbirtokkal lettek megjutalmazva.

⁴⁾ *Ammianus Marcellinus* LXXXI. CX. *Sidonius Apollinaris* in Panegyrico ad Maiorianum Augustum, *Zozymus* Lib. V. Pray diss. in Annal. Vet. Hun. p. 223. *Wietersheim* id. m. 4. k. 319. l.

⁵⁾ *Wietersheim* u. o. 318. l. *Zozymus* V. 37. *Priscus Rhetor*, bonni kiad. 137. l.

⁶⁾ *Czech* id. érték. 342. l.

⁷⁾ *Priscus Rhetor* id. kiad. 147, 148. p.

sére, míg az elhagyott határtartományokba barbarok fészkeltek be magukat. Priscus Rhetor szerint 448-ban már egész Pannoniát a hunok uralták. Attila (434—453) hatalmas szelleme egységet s ezzel ellenállhatlan erőt biztosított a hun elemnek; fél Európával Arrabona is őt vallá urának. Attila világbirodalma azonban rövid életű volt; halálával elenyészett az összetartó kapocs s ezzel a hun név varázsa is megszűnt; a góthok, gepidák stb. csapásai alatt összeroskadt hun birodalom romjain germánok és szlávok osztozkodtak. Pannonia a keleti góthoknak jutott, kik három testvér (Valemir, Videmir, Theodemir) vezérlete alatt megtelepedvén, majd a garam-melléki sueveket, majd a kelet-római birodalmat retteggették fegyvereikkel ¹⁾.

A nyugot-római birodalom megdőlte után (476) Pannoniához a kelet-római császár tartott jogigényt; Justinián a tartományt megvédeni képtelen, ezt 548-ban erődítvényeivel együtt szerződésileg Audoinnak, a longobardok királyának engedte át ²⁾. Letelepedésök csakhamar ellenséges érintkezésbe hozta őket a Tisza-mellékén lakó s már Alsó-Pannoniára is kiterjeszkedett gepidákkal. Az 551-ben kiütött harc Torismundnak, a gepidák királyának teljes vereségével végződött ³⁾. A longobárd király, hogy ellenfelét összezúzza, az Al-Dunánál tanyázó avarokat hívta szövetségeseikül, a gepidák földével s gazdag zsákmánnyal kecsegtetve a honkereső jövevényeket. A két tűz közé szorított s tönkrevert gepidák e harc után letűnnek a történelem színpadáról, s területöket az avarok foglalják el, míg a longobárdok Narses, — Itália helytartója — vagy inkább a tartomány szépsége által édesgetve, 568-ban Itália virányaival cserélték fel pannoniái lakhelyöket. Pannoniát Alboin longobárd király, — írja Paulus Warnefridus — hun-avar barátjainak engedte át, azon föltétellel, hogyha egykoron kénytelen volna visszatérni, elhagyott székeit visszafoglalhassa ³⁾.

Az avarokkal ismét a hun-scytha népelem jut uralomra Pannonia téerein; uralmuk jelleme hasonló a hunokéhoz. Chagánjaik vezérlete alatt romboló viharként száguldanak csapataik majd a kelet-római birodalom, majd a szlávok s germánok által lakott szomszéd területekre. Megvetvén az ipar s természet áldásait, csupán prédából éltek, melyeket a frankok által Hring- vagy Ringh-nek (az avarok nyelvén Hagianak, azaz egy chagán székhelyének) nevezett, — sáncokkal

¹⁾ *Jornandes*: De rebus gothicis c. 52, 54. *Wietersheim* id. m. 4. k. 19. fejt.

²⁾ *Procopius*: De bello gothico l. III. 387. *Paulus Warnefridus*, lib. 2. c. 5. a longobárdok történetirója, pannoniái tartózkodásukat 42 évre teszi; e szerint már 526-ban N. Theodorik halála után történt volna letelepedésök Pannoniában.

³⁾ *Procopius* IV. 25. *Paulus Warnefrid* lib. 2. c. 7.

körülvett (9) körtanyájokba hordták össze. E gyűrük kerülete Pray szerint 30 mérföldnyi lehetett¹⁾; a 20' magas és 20' széles, fölül sűrűen befásított és karók által támogatott földbástyákon belül emberhang távolában feküdtek falvaik. Bél és Lisznyai²⁾ szerint ily avargyűrű volt megyénk területén is. Az utóbbi krónikájában a 791-ik évről ezeket írja: „A hol a Rába vize a Dunába foly, annak a napkelet felől való szegletébe, mint egy szigetbe beszállának, mert az avarok táborát napnyugot felől a Rába vize, éjszak felől a Duna vize, napkelet és dél felől pedig rettenetes árok őrzi vala; a gallusok, noha sok időre és sok gallusnak elvesztésével ezt a nagy árkot behányták s betöltötték, s azután az avaroktól el is vették“³⁾. Bonfin³⁾ szerint Csallóközben kerestek végső menedéket a Nagy-Károly által legyőzött avarok; véleményét Csallóköz őskori földalkotványai is támogatni látszanak, melyeket a nép — úgymond Bél⁴⁾ — tatárüléseknek nevez; szerinte ezek az avar-ringek maradványai volnának. Alig fogunk csalódni, ha a csallóközi Gurew (halastó), Gyrew (helynév), gyreubukur XIII-ik századbéli elnevezéseket az egykoron itt létezett avargyűrűvel hozzuk kapcsolatba⁵⁾. A Győr és Gönyő közt levő mezőn számos — emberi kéz ásta gödör látható, melyeket Nemes Sámuel⁶⁾ az avarsáncok maradványainak tart.*) Annyi bizonyos, hogy Györmegye területe nagy részben e gyűrű kiegészítő részét képezé, midőn a szlávok és bolgárok részéről szenvedett vereségek következtében számban és erőben megfogyott, nemzeti egység- és erkölcsaikben meglazult avarokat Nagy-Károly személyében utólérte a nemezis boszúja. Nagy-Károly — életírója Eginhárd szerint⁷⁾ — három irányban szervezte (791) a támadást; a Dunán hajóhada úszott alá, a balparti sereget Theodorik, a jobbparton előrenyomulót pedig maga Károly vezette az Ens folyó által határolt avarok földjére. „Hány csata vívatott, mennyi vér ömlött, — tanúsítja a lakosoktól megfosztott Pannonia, s az avar chán székhelyének oly rémítő pusztulása, hogy a vidéken meg nem lehet ismerni, vajjon

¹⁾ Annales Vet. Hunn et Avar. T. I. p. 280.

²⁾ Notit. Hung. T. I. Krónika 231. l. *Ráth Károly* értek. Győrvárosa neveiről. Győri Közlöny 1858. évf. 48. sz. Új magyar muzeum 1858. évf. 563. l.

³⁾ Hist. Ung. Dec. lib. 9.

⁴⁾ Notitia Hung. T. II. 318.

⁵⁾ *Ipolyi Arn.*: Adalék Magyarország XIII. századi helyirata- és foldrajzához. Új magyar muzeum 1858. évf. 337, 538, 540. l.

⁶⁾ Athenaeum 1841. évf. 30. sz. 478. l.

^{*)} Matusek a hagyományra hivatkozva e gödröket a török tábor maradványainak tartja. Lásd alább: Szt.-Iván helytörténeténél. — Szerk.

⁷⁾ De gestis Caroli M. ad annum 791.

lakta-e azt valaha emberi lény?“ (Eginhard.) Nagy-Károly seregével a Rábán átkelve, ennek torkolatáig hatolt, s itt — tehát városunk területén — néhány napig időzvé, ismét visszavezette seregeit Bajorországba. A levert avaroknak vidékünkön fönnlevő ¹⁾ maradványa Thudun vezérlete alatt meghódolt s fölvette a keresztséget. A végső csapást az egymásközt is egyenetlenkedő avarokra Erico friauli határgróf és Pipin — Nagy-Károly fia — mérték, kik 796-ban a Tisza balpartjára úzték meg nem hódolt maradványaikat ²⁾).

A frankok ezen irtó háborúja folytán elpusztított tartományt Nagy-Károly szláv, bajor és olasz gyarmatosokkal népesítette be, s ezeknek kormányzását grófokra bízta, kiknek a Fertő- s Rábamelléken lakó keresztény avarok is alá voltak vetve ³⁾. A Közép-Duna mentében ez időtől kezdve mind jobban előtérbe lép a szláv elem; Nagy-Károly 811-ben a dunamelléki szlávok és avarok közt fönnforgó viszályok elintézése végett hadat küld, s utóbb Achenben Ábrahám avar chagán és a szláv főnökök (Moimir és Privina) jelenlétében intézi el a határkérdés szülte viszályokat ⁴⁾. Jámbor-Lajos a zárt egésztest képező avar terület kivételével, éjszaki Pannoniát Vilmos és Engiscalch határgrófokra, — déli részét pedig a friauli herceg kormányára bízta. II. Jenő pápának 826-ban kelt s az avarok és morvák fejedelmeihez intézett levele az utolsó emlék, mely az avarok létezéséről tanúskodik; beolvadtak, elenyésztek lassankint az őket körülzajgó szlávok és németek tömegébe.

A verduni szerződés után egész Pannonia Német-Lajosnak jut osztályrészül; alatta s utódainak hányatott uralma alatt a frank fönniséget lerázni törekvő morva-szlávok 871-ben visszavert támadása, majd Vilmos és Engiscalch fiainak (Megingotus, Babo és Werinharius) az új éjszak-pannoniai határgróf: Arbo ellen intézet harcai zavarják meg a Dunamellék békés lakóinak nyugalalmát ⁵⁾. Vastag-Károly 884-ben ismét egyesítvén a szétdarabolt frank birodalmat, Arbo helyett Arnulphot, — testvérének Carolomannak természetes fiát — tette egész Pannonia herceg-kormányzójává (dux), mi Arbo barátjának — Svatoplug morva fejedelemnek ismételt betörését vonta maga után. A barbarok dúlásait fölülmuló kegyetlenséggel folytatott három éves harc alatt sivataggá lőn Pannonia; s megyénk területe, mint a versengő felek

¹⁾ Miként Eginhard saját későbbi szavaiból kitűnik, előbbi sorai tulzók.

²⁾ *Eginhard* u. o. ad annum 796.

³⁾ *Pray* szerint Óváron székelt az avar chagán. *Annal. Vet. Hunn. et Avar. T. 285, 286.* Anonymus de conversione Carent. et Bojar.

⁴⁾ *Annales Monachi Angolismi in vita Caroli M.*

⁵⁾ *Annales Fuldenses ad annum 871.*

izdelmeinek színhelye, legtöbbet szenvedett ez ázsiai jellemű harcok lyamában ¹⁾. Az elkövetett embertelenségek hallatára, s a szlávok iló fegyvere elől menekülők kérelmére Ausztriába siető Vastag-Károly 885-ben kötött békével végre ismét helyreállította a nyugalmat. Svatopluk újra hűséget esküdött V.-Károlynak s Arbo visszanyerte határ-ófi állását.

Maiglan vitás kérdés a történészek között, vajjon a béke alkal-ával a feldult Pannonia Nagy-Morvaországhoz kapcsolattott-e vagy m? Constantinus Porphyrogenitus, Katona és Schönvizner után dultva, igennel válaszolhatunk ²⁾. E szerint megyénk nyugoti része a ábáig a keleti határgrófsághoz (Ostmark) kapcsolattott ³⁾, míg a ábától a Dunáig s Balatonig terjedő rész Nagy-Morvaországhoz tar-ozott ⁴⁾. Constantinus Porphyrogenitus, Svatopluknak majdnem kor-írsa, 949 körül („A birodalom kormányzásáról“) írt nevezetes művének 2-dik fejezetében határozottan állítja, hogy a magyarok nemcsak orva földön azaz Pannoniában, hanem a Dráva és Száva özött is laknak. Arnulph császár iránt tartozó hűségi kötelezettség ellett bírta tehát Svatopluk Pannonia egy részével Győr vidékét is, időn a hűség-esküjéről megfeledezett nagyravágyó szláv fejedelem negtörésére Arnulph szövetségre hívja föl honkereső őseinket.

A Dunavölgye — tehát megyénk területe is — miként az eddigiek olyamából kiviláglik, a népvándorlások kiváló színhelye vala. Illyr, celta, római, hun, avar, germán (marcomann, góth, longobárd, quad) és zláv népelemeket láttunk megyénk területén megjelenni, s gyors lezaj-ásu uralmuk után ismét eltűnni ⁵⁾. Elenyésztek s más népekbe olvadtak e, miként a feltornyosult hullám a tenger árjában.

¹⁾ Suppl. Annal. Fuld. ex Pythaeo. ad annum 884. Schönvizner id. m. 216. l.

²⁾ Constantinus Porph. 81, 177. l. bonni kiadás. Schönvizner id. m. 221—235. l.

Katona: Hist. pragmatica Hung. P. I. p. 51.

³⁾ Arnulf adományozásait 888-ban Sabariában s vidékén l. Annal. Fuld. s Fejér: Cod. dipl. I. k. 220 s köv. l.

⁴⁾ A Balaton vidékén lakó szlávok felett 861 óta mint Lajos német király hűbérese, a Ratiszláv morva-szláv fejedelem által elűzött Privina uralkodott; fia Kozel halála után Vastag-Károly e pannonföldi hűbért is Svatoplukra ruházta. Kozel fia: Barszláv elpártolva Svatopluktól, 885-ben Arnulph hűbérese lett. Safaryk. id. m. I. k. 801 s köv. l. Lányi: Magyarföld hazája című kézírata szerint (81. l.), Arnulph Svatopluk halála után a morva-szlávok pannoniai területét Barszláv hűbértokához kapcsolta.

⁵⁾ Megyénknek a N.-Duna által elválasztott éjszaki része (Csilizköz) az itt váltakozva uralgó marcomannok, quadok, hunok, scirrek, herulok, rugiak, góthok, longobárdok egyes csoportjai által lehetett megszállva az avar és szláv uralom föltüntéig.

Honalapító őseink egy évezred előtt a népvándorlások utol hullámcsapásaként lepték el a Duna s Tisza virányait. Az Arnulf császárral kötött szövetség díja a mai éjszak-nyugoti Magyarország vala; a Kárpátoktól a Morva s Duna folyóig, tehát megyénk éjszaki része Huba vezér személyében már a magyart uralta, midőn Árpád honalkotás nagy művének befejezésére, Pannonia elfoglalására indul. A megtört Svatopluk halála után egymás közt is viszálykodó fiainak gyengesége¹⁾, a német birodalom laza és zavaros belviszonyai Gyermel Lajos alatt könnyűvé tették Pannonia elfoglalását. Árpád attól tartva, hogy talán az egyesült német-szláv haderőkbe fog ütközni a Középső Duna mentében, ez irányban maga nyomult seregének harmadik osztályával. Miután a morva-szlávok seregét Bánhidánál (Tata vidékér) megsemmisítette, Béla király névtelen jegyzője szerint: „Árpád vezér és vitézei Szt-Márton hegye mellett tábort jártak és a sabariai forrásból mind ők ittak, mind állatjaikat megittatták, majd a hegyre (Pannonia halmára) felmenvén s Pannonia földjének szépségét látván, nagy örvendeztek, és onnan kimenvén a Rábáig és Rábcáig jöttek, sőt ezeket túl is kelvén a karantán föld egy részét is beszáguldozták, s nagy maradványokkal tértek vissza.“ A nagy részben elfutott lakosság helyét a sereg nyomában a Dunán átkelt magyar népség azonnal mindenfelé megszállotta. A róma földről származott nemzet nem kedvelte a hegyes, bérce vidéket, s a benntalált népséget ott békében hagyta élni, megelégedve hódolatukkal²⁾. Ebből következtetjük, hogy megyénk síkjain is magyarság telepedett le, ámbár annak nagy részét Árpád a maga számára foglalta le; szt. István különben alig ajándékozhatta volna meg a győri püspököt, győri káptalant, sz. Adalbert prépostságot, a bencéseket, s Hédeeket megyénkben annyi birtokkal, ha az valamely törzs szállása lett volna³⁾.

Minő viszontagságokon ment át Arrabona s vele megyénk e futólag vándorló népvándorlások viharaiiban, — bizonytalan. Annyi bizonyos, hogy a föl-alá költöző népek okozta romok közepette Arrabona, habár jólétében, lakosságában megfogyva, fönállott még a magyarok letelepedése idejében is. A 8-ik század vége felé élt ravennai (névtelen) földleirő még megemlíti városunkat⁴⁾.

¹⁾ *Luitprand*. lib. II. C. I.

²⁾ *Horváth M.*: Magyarok története I. k. 45. l.

³⁾ *Ráth K.* id. ért. Győri Közl. 1858. évf. 49. sz.

⁴⁾ *Revenants* edit. Abrahami Gronovii. Lugd. Batav. 1772. I. IV. p. 779. l. *Czech* id. ért. 345. l.

Szt. István uralma nagyszerű fordulatot jelez nemzetünk életében. A vezérek korabeli hadi kalandok betiltása, a nyugoti népektől kölcsönzött s a nemzet szelleméhez idomított reformjaival megyénk területén rendezett államélet veszi kezdetét. A hadi kalandok folytán rablásra hurcolt nagy számu német, olasz és szláv keresztény foglyok, a német szomszédság s részben közvetlen fejedelmi behatás alatt megyénk magyar és — Zsolt által letelepített besenyő lakossága gyorsan ment át az erkölcsök és eszmék ama forradalmán, mely a kereszténység s vele a polgárisodás győzelmével végződött. E szerencsésen kiállott nemzeti válság mentette meg nemzetünket az avarok gyászos sorsától, nyugot megtorló visszahatásától, s ez tette lehetővé, hogy annyi népromok fölött, ezredéves küzdelmek után maiglan magyar szó hangzik a Rába, Rábca s Duna partjain!*)

A megye árpádkori térképének igazolása **).

Sztachovics Remigtől.

- A g a a r, villa. 1267. Fejér C. D. IV. 3. 423. Villa Agaar Pauli, ab occidente praedii Giurmoth.
- A r p a d, terra Reginalis. 1270. Ráth K. H. Okmt. I. k. 48 l. most a Böösi határ része (Pozsony-m.).
- A r p a s, portus. 1037. Privil. S. Steph. Regis. — 1222. terra Byssenorum de Arpas. Pannh. orsz. Itár Capsa V. E. Privil. Julae. Palatini super Libertate Byssenorum. m. Kis-Árpás.
- A s s c u n, villa, populorum Reginae. 1235. Pannh. lt. Capsa V. W. 1250. Pannh. Itárból Árp. Uj Okmt. II. 1 okm. Reambul. metar. „Hymud quae alio nomine Nelka dicitur . . est conterminalis per circuitum cum his villis Nulos, Ganth, Nema, Tapan, Toryan et Asscun.“ m. Asszonyfa.
- A s s u a n t h e u, praedium, emtum 1226. Pannh. Itár Capsa XVIII. T. 1250. Árp. Uj Okmt. II. 1. okm. Servientes Ecclesiae S. Martini, 15 maniones m. Ásványtő, csárda a N.-Duna partján.
- B a n a, Eccl. S. Crucis de Bana. 1249. Pannh. Itár Capsa VI. O. Castrum, ad Zuluga-Gewr pertinens, cum Werth terra Castri Bana. 1256. Fejér C. D. IV. 2. 367. m. Bana, Komárom-m.

*) A történelmi fejlődés fonalát »a megye helytörténete« 490. lapon szövi odább. — S z e r k.

**) Fölvettük ezen igazolásba azon helyeket is, melyek nem tartoznak ugyan megyénkhez, de térképünkön láthatók s ennek mintegy keretét képezik.

- Barath**, villa. 1200. Udornici Regis. Fejér C. D. II. 382. Barathy in Sokorow alias Baratsucoruo. 1251. Pannh. lt. Capsa LXII. O Vinitores Regis. 1266. Fejér C. D. VII. 5. 346. — XV-ik században Zeutheur v. Sötör néven. Pannh. ltár. most Nagy-Baráth.
- Barsonus**, praedium. 1221. Pannh. lt. Capsa IV. B. — 1249. Popul Reginae Templariis donati. Pannh. lt. XXXIII. Z. — 1250. Árpáh Okmt. II. 1 okm. „Hech aliter Barsonus . . . novem mansiones et isti sunt de genere Curialium Comitum, et debent fieri, si homines boni et fideles fuerint.“ m. Bársonyos. (Veszprém m.)
- Barbacz**, villa. 1251. Fejér. C. D. IV. 2. 88. m. Barbacs.
- Bedegh**, terra. 1161. Fejér C. D. VII. 5. 121. m. Bödöge.
- Beus**, terra jurisdictionis Reginalis. 1270. Ráth K. H. Okmt. I k. 48 l. m. Böös (Pozsony m.)
- Bobut**, villa. 1262. Ráth K. H. Okmt. I. 36. és 1270. I. 47. m. Kis-Babóth.
- Bolon**, villa. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 306—7. „Villa Medve . . . versus aquilonem tenet metam cum villa Bolon, quae est Ecclesiae B Virginis Jauri.“ — 1270. Ráth K. H. Okmt. I. 50 l. „terra pulsatorum Ecclae Jaurin. de Bolon.“ m. Balony.
- Boych**, villa. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 306. m. Nagy-Bajcs.
- Budrug** „Tanya cum tributo de foro et portu.“ 1240. Pannh. lt. Capsa V. C. m. pusztahely Vének átellenében.
- Buhun**, villa. 1240. „Jobagyones Castri Musun.“ Pannh. lt. Capsa LIX. Ccc. m. Bőny.
- Capa**, villa. 1267. Fejér C. D. IV. 3. 423. „Capa Joannis filii Nicolai de Babuna, a meridie praedii Giurmoth. m. puszta hely.
- Capi**, terra 300. iugerum castri Geuriensis. 1209. Fejér C. D. VII. 1. 190. — Kapy, terra. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 88. m. Kapi.
- Catlu**, praedium. 1210. Pannh. lt. Capsa V. F. Donatio Catlu et Opus fratris eiusdem. 1220. Capsa XXXI. V. Catl. — 1221 és 1226. Cald; továbbá Caltháza, Kátháza. m. Káti puszta. (Veszprém- megye.)
- Cebh-Ruozd**, villa Cebh Comitum, quae alio nomine similiter vocatur Ruozd. Jobagyones liberi serviunt Monasterio in equis propriis sed alia officia non faciunt. 1250. Pannh. ltár közölve Árpáh. U. Okmt. II. 1 okm. 1363. Cebhroazd. Győri tört. füz. I köt. 25 l. Ráth K. „Asszonyfai levéltárában“. A győri káptalan okmányai- ban a Cebhek neve mint Comites Curiales sokszor fordul elő. Nagy- és

Kis-Ravazd között hatvan holdra ment Cebh-Ruozd területe, mely most a ravazdi határ része.

echun, possessio. 1258. Pannh. lt. Capsa XXIII. K. Conradus filius Petri de Chechun. — Chechun major et minor, possessio. 1282-ben mint Donatio S. Ladislai Regis okmányokkal védelmezetik. Pannh. lt. Capsa XXVI. V. m. Csécsény.

yleh, aqua. 1270. Ráth K. H. Okmt. I. 49. „Deinde venit (meta) ad aquam Megeag vocatam . . dehinc venit ad aquam Chylch.“ m. Csiliz.

imudi, villa. 1001. Privil. S. Stephani Regis. — Hymud, villa. Privil. S. Ladislai R. — Hymud alias Nelka. 1250. Árp. Uj Okmt. II. 1 okm. „Jobagiones equestres udvornici, coci, equestres servientes, pelliparii, tornatores, lotores, tavernici, praecones, pistores, sutores, marcium parantes, fabri, carpentarii, összesen 167 mansiones.“ m. Nyalka.

ituan, possessio. 1270. „Egidius Comes de Chituan emit sedecim jugera in Turdemech. Fejér C. D. VII. 3. 66. m. Csikvánd.

onuk, villa. 1216. Pannh. lt. Capsa XXXI. G. — 1234. Fejér C. D. VII. 1. 239. m. Csanak.

untey, alias Gund, villa. 1240. Pannh. lt. Capsa V. C. Donatio. „Heruch de villa Chunthey . . Chuntey penes Danubium cum Tanya Budrug, cum tributo de foro et portu Budrug.“ Most puszta hely, Gönyőtől nyugotnak.

chou, praedium. 1226. Pannh. lt. Metales. — Cychou, villa. 1268. „quae est Castri Kamarun. Fejér C. D. IV. 3. 453. m. Csicsó. (Komárom m.)

un, villa. 1228. Ráth K. H. Okmt. II. 4. m. Kóny.

uciferorum villa. 1260. 1269. 1271. Fejér C. D. VII. 5. 347. Czech János jegyzete szerint „vulgo János Pap országa; Villae Baráthy contermina est sub nomine Nagyrét.“ — 1271. Fejér C. D. VI. 1. 147. „placuisse et placet hospites nostros de Jaurino, ad Castrum transferre Jauriense . . populos Episcopi et Capituli Jauriensis . . adhuc ut pro aedificiis reparandis virgas et palos habeant.“

rumzue, possessio. 1206. Fejér C. D. IV. 1. 36. javítva VII. 1. 170 és 171. l. „Petrus de Vkas et quidam alii de Curumzue Geuriensis Dioecesis — item Dianus et filii sui Michael et Paulus et quidam alii Geuriensis Dioecesis — Conventum de Monte S. Mariae in Hungaria possessionibus et bonis aliis spoliarunt, usque ad effusionem sanguinis in quosdam fratres (eiusdem Conventus)

- manus iniecerunt. Korumzo, 1389. X. 1. 544. — Korumzo, 1 X. 7. 820. — Azonban már 1345. Koronzou, villa. Fejér C IX. 1. 334. m. Koroncó.
- Dym**, Capella S. Nicolai in — 1231. Pannh. Orsz. lt. Capsa I Comes Gugh pro Capella S. Nicolai fundat sacerdotem et pe tuam lampadem. m. Deém (Veszprém-m.).
- Dombotelek** alias Chikator, villa; sz. István idejétől a vars birtok alkotó része; de 1356-ban mint gyarmatosított villát P helységgel együtt Gara Miklós, 1656-ban pedig János, Zsigmond Mihály és Imre galánthai Eszterházy grófok, ellenmondás dac elsajátították. m. Sikátor. (Veszprém-m.)
- Durug**, terra. 1252. Bela Rex Marcello Comiti nomine Mortun ter Durug Posoniensis et Musuniensis Castrorum donat. Quae si dem terra in parte orientali commetanea est terrae villarum C es Uruz; ex parte merid. Generationis Patruh; ab occid. vero te metam cum Jobagionibus Castri Musun, et ab aquilone cum pop villae Durug. Pannh. lt. Capsa LVIII. O. Durug, villa. 13 Pannh. lt. Capsa IX. H. Három részből áll: „plaga orientis possessio Durug vocata Dominae reginae; a plaga merid. joba num Castri Musun; a plaga vero occid. possessio Abbatis S. Mar de Sacro Monte Pannoniae.“ m. Püspök-Alap főrésze.
- Ecch**, villa. 1185. Servientes Castri Jauriensis. Pannh. lt. Capsa X L. Bela III. Dominicum et Helus fratres Nutricis filiae regis servientibus Jobagiones castri; Vasard et Vendegh filios eiusd Nutricis Liberos declarat. — Ecch, 1240. „Vinitores Regis, — una vinea, quam ipsi iidem colebant, de media parte vini d partes nobis, terciam vero Comiti Jauriensi, media parte eis re nente pro cultura sua, solvere consueuerunt.“ Ráth K. H. Ok III. 5. m. Nagy-Écs.
- Elchen**, praedium „quod alio nomine vocatur Barba. Civiles Ca Barba. 1250. Árfh. Uj Okmt. II. 1 okm. m. Borba, puszta.
- Erecu**, lacus. Privil. S. Ladislai R. (sine anno) Confirm. per Andre II. et Belam IV. Pannh. lt. Capsa II. B. IV. A. — Erechtu, pr dium 1250. Árfh. Uj Okmt. II. 1 okm. „aratores, habent terr ad duo aratra.“ m. Erecs-puszta. (Komárom m.)
- Eurem v. Eurven** ad villam Guny. Pannh. lt. 1223. Capsa I. Z. 12 Capsa XXXI. B. „Tertiam partem Danubii integraliter, qu Tanya dicitur, quae Castrensibus Zulga-Geuriensibus et Udvorn Regis de villa Guny contingebat, cum tota tertia parte voragii quod vulgo Eurem dicitur, infra omnes terminos eiusdem vill

contulimus.“ (Más a Vágmelléki Eurem.) Pannh. levéltár 1222. Capsa I. A. m. tanya Gönyő alatt.

ky n, villa. 1250. Pannh. lt. után Árp. Uj Okmt. II. 1 okm. „Vinitorum mansiones 28. Jobagiones ad 35 aratra.“ — 1286. Pannh. ltár Capsa III. C. „Ecclesia S. Michaelis Archangeli in dicta Eurken habita.“ m. Örkény.

kerth, terra, 1037 és 1086. Pannh. lt. Capsa XIV. A. XV. Oo. Hogy neve a népnelyvén változott, mutatja a 18-ik század elejéről fennmaradt megjegyzés: „Modo Hencse, aliis Incheö, rusticis Hügyó-Hegy, alias Lencse-Szél.“ A kis-megyeri pusztának déli nagy út mellett eső része volt, mely egykoron a nyuli határba tartozott, és a 14-ik században pertárgy lett: „Colomannus (II.) Eppus Jauriensis, quoddam privilegium D. Caroli Regis praeclarae memoriae Patris sui Charissimi produxit in causa Nyul, Megyer et Felkert.“ 1368. Pannh. lt. Capsa XXXII. L. és LI. D. sok, ellentétben Olsukkal vagyis a szt-mártoni vár a mezővárossal — egyedül a vásárt engedélyező királyi okmányokban fordul elő; és csakugyan a vásárok 1786-ig fenn a vár körül tartattak meg. — 1334. 1453. Pannh. ltár.

reg haz. 1220. Pannh. lt. Capsa XXXI. V. Metales Capli Jauriensis „pro Ecclesia Feyreg haz, terrae viginti aratrorum, ex donatione Catlu.“ 1630. Feyreg ház vagy Fell-Egyház. — 1670. Fejéreg ház alias Táplan. — 1694. Fejéreg ház alias Félegyház. Ezt 450 évi háborítlan birtoklás után, 1657-től 1720-ig tartó perben Pannonhalma elvesztette. Pannh. ltár. m. Táplány.

th, villa. 1250. Árp. Uj Okmt. II. 1 okm. „Hymud est conterminalis per circuitum cum his villis Nulos, Ganth, Nema, Tapan, Toryan et Asscun.“ Nevét fönntartja a gyánti dülő, mely Mindszent nyugoti határával szomszédos; most a pázmándi és nyalkai határ részét teszi.

rmoth, praedium. 1267. Fejér C. D. IV. 3. 423. „Dos Dnae Annis relictae Nicolai de Babuna, vicinas villae Giurmoth, Capa, Agaar.“

rmoth, villa. 1267. l. f. Bucharrii Regis. m. Gyirmóth.

ehy, terra. 1244. Pannh. lt. Capsa XXXI. L. egy része Udvarnici Regis. m. Gicz. (Veszprém-m.)

neu, villa 1222. Gunyu 1225. II. András a már birt 30 mansiohoz a 15 hátralevőt Szent-Mártonnak adományozza. — Gunu 1227. Pannh. ltár: „De Jobagionibus ad nostram Reginam pertinentibus,

qui ad exercitum ire solent.“ Gönyőt, Sághot, Tápot és Sze Miklóst 1537-ben Török Bálint rabolta el, 1626-ban megtartó Eszterházy János.

- G u g h, possessio. 1267. Pannh. lt. Capsa XII. B. Comes Conra filius Kulchey de Gugh Monasterium S. Martini, uxor eius in Vallis Veszprim. ingreditur, et partem suam de Gugh Ecclesie S. Martini donant.“ m. Gugh, puszta.
- H a r a z t h y, villa. 1250. Árp. Uj Okmt. II. 1 okm. Fyus conterminalis cum Harazthy. — Horozt, 1268. Fejér C. D. IV. 3. 4 Horozt inter Fyus, Kulchud, Gyuler et Thon. m. puszta h Füß mellett (Komárom-m.)
- H e c h e, praedium. 1172. Pannh. lt. Capsa IX. N. Donatio Comitis de praediis Heche (et Sisou-Csicsol Somogy-m.) cum triuincis in Mefu (Ménfő). — 1221. possessio. Metales Capli Bude pro Heche. Capsa IX. O. m. Hece, puszta.
- H é d e r v á r. Ennek Gejza fejedelem korában, 990 körül, Hederich Wolfger Alemanniából származó hamburgi gróf testvérek által eszközölt építését — bőven adta Ipolyi Arnold „Csallóköz emlékei“ című munkájában, 162—171 l.
- H o r o z t h y, possessio (?) 1251. Fundatio Praepos. de Móriczhs Fejér C. D. IV. 2. 86. „Item in Pok contulimus terram ad aratra . . . quae ab occidente tenet metam cum Jobbagyonibus Azonum Regis de Horozthy.“ m. szántófield, Téth közelében.
- J a u r - y a n a, civitas. 1009. Fejér C. D. I. 292. — Geor, 1111. Fejér C. D. II. 57. tovább Geur, Gewr és 1218. Theiner Monum. Hung. I. 26. okmány: „Petro Joriensi Episcopo“. Ezzel egy származ a magyar Győr. — Moson-sopronyi horvát nyelven mai náj Jur. Németül Raab. A római Arrabona kelta értelme: „a fü mellett lakhely“.
- I k r e n, possessio. 1324. Fejér C. D. VIII. 2. 562. m. Ikrény, pus
- I l b e w, villa. 1210. Donatio Opous fratris Catl. Pannh. lt. Capsa F. Ilbeu, 1221. Confirm. Andreae II. ismételve 1226. Capsa B. — Elbu, Fessio Relictae Opouch de villa Sceuleus et te Elbu 1240. Capsa VIII. H. — 1250. Árp. Uj Okmt. II. 1 okm. „Libertini 35. mansiones. Conterminalis cum villis Beth, Ve Tarcan; ceteri vero commetanei sunt populi Reginae.“ m. Ö puszta. (Komárom-m.)
- J o r m o t, praedium, 1157. Pannh. lt. Capsa VII. B. Adalbertus in Geyzae Regis Rogerio Regi Siciliae verba legationis latu

dispositionem in mortis casum facit de bonis suis Narage, Philes, Druc, Sac, Jormoth (et Gormoth), Priza, insula Obde.“ — Gyarmath 1268. Fejér C. D. IV. 3. 488. m. Gyarmath.

ren v. Iyren, possessio. 1257. Pannh. lt. Capsa III. Q. Metales „inter Eurkyn, Durugh et Peer . . cum loco Ecclesiae S. Gregorii Papae quondam inibi habitae. Yrent a Tatár elpusztította. Pannh. lt. Capsa III. P. 1262. — C. III. C. D. 1263. „Ad plagam meridionalem sunt duae metae iuxta viam antiquam, quae vulgariter Sokorout vocatur.“ m. szántó föld a pééri határban.

ezw, villa, Castrensius de Camarun. 1268. Fejér C. D. IV. 3. 446. m. Keszi. (Komárom-m.)

is-Ruozd, praedium. 1363. A Győri történ. füz. I. k. 15—49. és 116—154. l. Ráth K. által közzétett „Asszonyfai Okmánytár“ elkülönítve adja Nagy-Cebh és Kys-Roazd rég egymástól független helységeket. Határaik árkok által most is fölismerhetők. — Fejér C. D. IV. 2. 485. okmánya nem 1259-ről, hanem 1509-ről, Kis-Ravazdnak a főapátság által történt megvételéről szól. Capsa XXIV. A. — most a ravazdi határ részét teszi.

Kulchud, villa. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 305. „Item contulimus (Praepos. de Thuruch) duas villas Kulchud et Negeven vocatas, una cum populis nostris condicionariis, in eisdem villis residentibus ad castrum Golguch quondam pertinentibus (qui) tenentur de singulis decem mansionibus in uno curru proprio ad praedictum monasterium de Thuruch . . honera seu victualia deportare.“ U. o. 307. lapon: „curriferi in duabus villis Kulchud et Negeven existentes tam tributum quam collectam in medietate solvere teneantur, prout eorum condicio id requirit ab antiquo.“ Azért a Fejér C. D. VII. 5. 346. téves „cruciferos nostros in duabus villis Kwchud et Nageven“ — curriferos szóra javítandó. — 1535. Pannh. lt. Capsa X. H. szerint zalamegyei Lessence-Istvánddal becseréltetett. m. Kulcsod.

Kus, possessio. 1270. Fejér C. D. V. 1. 28. „possessiones Kus, videlicet terram Castri Musuniensis, et terram Thet, terram Byssenorum, vicinam terrae ipsius de Pok, in Comitatu Jauriensi existentes.“ Minthogy Kus helyisége szorosabban meghatározva nincs, nem tehetjük azt a rába-patonai „koosi“ dülőre.

Lazy, villa. Privil. S. Ladislai R. — 1250. Árp. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Jobagiones equestres, pelliparii, carpentarii, praecones, udvornici, servi aratores.“ m. Lázi. (Veszprém-m.)

- Malomsok**, terra. 1271. Fejér C. D. V. 1. 148. „Contulimus et eisdem (Civibus Jauriens.) terram Castri Jauriensis, Malomsok vocatam ultra Danubium usque Zamoly existentem.“ Helyén most Révfalu és Ujfalu.
- Marchytha**, locus. 1228. Metales de Con. „progreditur meta ad viam per quam tenditur de Con ad Marchytha.“ Ráth K. H. Okmt. II. 5. — „Datum apud pontem Mauricii.“ — 1242. Fejér C. D. XI. 399. — Maurichida, terra. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 85. m. Mórighida.
- Markata**, villa. 1282-ben mint sz. László király adományát — ennek okmányaival sikeresen védelmezte Pannonhalma. Capsa XXVI. V. most Markota.
- Medve**, villa, Castri Posoniensis. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 306. „Versus aquilonem tenet metam cum villa Bolon, quae est Eccl. B. Virginis Jauri. . . versus orientem contiguatur terrae villae Rodvan, quae est Abbatis de Zobur,“ m. Medve.
- Menfu**, csatahely, 1044. jul. 5. Szalay, Magyarország Tört. I. 135. — Mefu, vinitores 1172. Pannh. lt. IX. N. — Menfu, villa. 1250. Árfh. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Thuno conterminales habet villas Menfu, Pech et Szemere.“ m. Ménfő.
- Merena**, villa. 1220. Pannh. lt. Capsa XXXI. V. Metales Capli Jaurin. terrae viginti aratorum pro Ecclesia Feyreg haz; — hol Martinus de Merena aliter Meger mint Commetaneus jelen van. — 1221. Capsa IX. O. Metales Capli Budensis pro Heche. — 1638. Tarisznyavár neve alatt fordul elő. m. Kis-Megyer, puszta.
- Mindszent**, possessio. 1235. Pannh. lt. Capsa CXVIII. E. „Partem quoque quam habetis in villa et terra de Nema, cum Ecclesia Omnium Sanctorum.“ — Mindszent, villa. 1324. Capsa XIX. Cc. m. Mindszent.
- Mulunsuk**, possessio. 1325. Ráth K. H. Okmt. III. 76. m. Ó-Malomsok.
- Mycud**, villa. 1250. Árfh. Uj Okmt. II. 1 okm. Semyansuka conterminalis cum villis Poznan et Mycud.“ — 1253. Pannh. Itár Capsa IX. E. „Fassio Viduae Comitris Hab, super terra sua Poznan, titulo Dotis ab Andrea de Vigman, Nicolas filio et Mykone filio Myke acquisita, cum quatuor vineis in Poznan — Sukuro habitis — Ecclesiae S. Martini donatis.“ m. szántó föld, Ság h mellett.
- Nageven v. Negeuen**, villa. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 307. és 346. „Condicionarii et curiferi regis in villis Kulchud et Negeuen.“

Puszta helyén — „negyven“ nevű dülön — mint emeltebb helyen épült a kulcsodi major.

agy-Me g y e r, villa. 1252. Fejér C. D. VII. 5. 303. és 307. „Vinitores nostros de Sokorou iuxta Jaurinum in villis Ech, Sceuleus, Meger, in Barath, in Nul, in Tarian, et in maiori Meger (igy a 303. lapon, 307-iken pedig in villa Jauriensi) constitutos — dimidiam collectam et dimidium tributum solvere debeant.“ Ugyan így 1266. Fejér C. D. VII. 5. 346. Határa Szabadhegy nyugoti határába olvadt, mert Szabadhegy keleti részét a szent-mihályi possessio adta.

e m a (Chák-N.) villa. 1250. Árp. Uj Okmt. II. 1 okm. „Hymud conterminalis villas habet Nulos, Ganth, Nema, Tapan.“ További okmányokban: Csák-Néma. m. puszta.

é m a (Kolos-N.), praedium. 1226. Pannh. It. Capsa XVIII. T. m. Néma. (Komárom-m.)

o v a c, terram, 1210. Geuriensi castro subtractam Poth Palatino con-
tulimus. Fejér C. D. III. 2. 472. m. Novák, puszta. (Moson-m.)

u l o s, terra, 1137. III. Béla megerősíti Hoda ajándokát. Pannh. Itár
Capsa XXVI. O. — 1271. Capsa III. N. Metales de Nulos; most
a „nyuldomb“ a péri határban tartja fenn e régi birtok emlékét.

u u l, villa. 1037. Priv. S. Stephani pro Mon. S. Mauricii de Bel. —
Nulu 1086. Priv. S. Ladislai. Pannh. Itár. — 1240. Ráth K. H.
Okmt. III. 8. Servientes Castri Jauriensis. — 1252. és 1266. (l.
Nagy-Megyér) Vinitores Regis, subsunt Comiti Pincernarum, sicut
in Toryan, Ech et Sagh. — m. Nyul.

b d e, insula. 1157. Pañnh. Itár Capsa VII. B. Donatio Adalberti (l. Jor-
mot.) Abda, villa. 1208. Fejér C. D. III. 1. 67. Monasterii S.
Martini. 1221. Pannh. It. Capsa IV. B. „Item dederunt Leusta-
chius et Hylta in insula Abada praedium unum cum decem man-
sionibus libertinorum.“ 1225. Comes Demetrius et Fabianus Miles
Montem Quizin et insulam Obde occupant, et alii usque circa
1360 detinent; idem facit Caplum Jauriense a 1360—1414, quo
insula inter Capitulum et Monast. S. Martini dividitur. Pannh.
Itár Capsa VII. D. XI. K. VII. L. XXI. N. — Abada 1255.
Fejér C. D. IV. 2. 323. Mos antiquus in exigendis tributis, Tribu-
tariis de Jaurino, de Abada et de Fizegtu observandus praescribitur.
Stephanus V. idem confirmat 1270. Hormayr, Wien. I. köt. Dipl.
XXX. m. Abda.

h s u n, villa. 1250. Árp. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Nomina Jobagio-
num Nicolaus, Mocus, Suprun, cum propria terra eorum haeredi-

- taria“. Mocus, Suprun mint apátsági jobbágyok a 1235-iki pycu okmányban fordulnak elő. Birtokuk a szent-mártoni község határának déli részét képezi.
- Olsuk**, praedium. 1250. Árp. Uj Okmt. II. k. 1 okm. az elpusztu Pannonia praedium helyén, mégis már 57 mansioval: „vinitores artifices, fabri, pulsatores — qui omnes sunt servi empticii donati.“ Olsuk 1582-ben Alsok nevét „Szent-Márton“ névvel váltotta fel.
- Olup**, villa. 1233. Pannh. lt. Capsa III. A. XXVIII. C. Portitorum Capellae Abbatis. Zenpetur-Olup, 1286. Capsa III. C. „cum loci Ecclesiae S. Gregorii Papae. Jobagiones liberi 8 mansiones, eques tres servientes 9 mansiones, pulsatores 8 mansiones, sacrificii mansiones.“ m. Rét-Alap, puszta.
- Pannavad**, villa. 1037. Privil. S. Stephani R. Capsa XIV. A. - 1086. Priv. S. Ladislai R. Capsa XV. Oo. m. Ponyvád.
- Pannonia**, praedium. Privil. S. Ladislai R. Pannh. lt. Capsa II. A. Szent László s a következő árpádházi királyaink a pannonhalu birtokot megerősítő okmányaikban bizonyítják: „Primum praedium est Pannonia“. „Monasterium S. Martini supra Pannoniasitum.“ Chronicon Hierosol. II. 1. ad a. 1096. „Rex Colomannus iussit eosdem (30) legatos Ducis, honorifice in palatio suo hospitar in loco qui dicitur Pannonia, ubi per dies octo, omnia eis necessaria, in ipsa regis mensa, affluenter ministrata sunt.“
- Pánzsá**. Tarjától délnek ezer lépésnyi távolban tizenkét forrásból java viz fakad, mely a kerekedfői tavat képezi. Emlékszik róla a Névt. Jegyző (50. fej.) „Dux autem Arpad et sui milites sine eundo iuxta montem S. Martini castra metati sunt et de fonte Sabariae tam ipsi quam eorum animalia biberunt.“ A forrásokból képezett halastavat említi az 1258-iki Pannh. ltár Capsa XI. L. okmány: „Retulit — — talem inter eos pro bono pacis fuisse divisionem. Quod dicti populi dedissent centum iugera terrae, quorum triginta sunt finata, septuaginta vero campestria Abbati (S. Mauritii de Bel) certis metis assignata excepta Piscina, foeneto et terra pascuali, quae sunt in communium relicta sine divisione.“ Lásd alább: Sabarianál.
- Patas**, terra, 1270. Fejér C. D. V. 1. 96. „Stephanus privilegium Bela regis de terra Patas Monialibus in insula leporum donata confirmat.“ Ugyanezek birták a szomszéd Zakalust 1383. Érseki ltár DD. „terrae superioris Zakalus inter apud manus Religiosorum

Dominarum Sanctimonialium de Insula Leporum habitae.“ — Pottouch, villa. 1268. Fejér C. D. IV. 3. 451. „Villa Fyus in una parte ad occidentem tenet metam cum villa Pottouch ad lacum vocatum Megeag; postea transit aquam Chelch ad villam Radovan, ubi finis est terrarum dictae villae Fyus.“ m. Patas.

Patona, villa. 1253. Pannh. lt. Capsa LVIII. C. Bucariorum Domini Regis. m. Lovász-Patona. (Veszprém-m.)

Pech, villa. 1250. Árp. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Tényő conterminalem habet villam Menfu, Pech et Zemere.“ m. Fel-Péc.

Per, villa. 1250. Árp. Uj Okmt. II. 1 okm. „Preke — est conterminalis cum his villis videlicet Nul, Per, et secunda villa Preke.“ m. Peér.

Peryche, possessio. 1220. Pannh. lt. Capsa XX. J. m. Börcs.

Perynche, possessio. 1220. Pannh. lt. Capsa XXXI. V. „Metales pro Eccla Feyreghaza.“ m. Börcsháza, puszta. (Veszprém-m.)

Peturd, terra. 1262. Fassio nobilis Dominae Pycud, neptis Comitis Leustachii Viduae Cozmach filii Gug, super terris Peturd et Thomassy Monasterio Sti Martini donatis, cum Consensualibus et Confirmatione Belae IV. Pannh. lt. Capsa IV. G. H. J. — Petursokura. 1364. Ráth K. H. Okmt. II. k. 95. l. „metas antiquas inter Petursokura et Tharyan separantes.“ m. Péterd. (Veszprém-m.)

Pycud, villa. 1235. Pannh. lt. Capsa V. lit. W. jurisdictionis Regionalis. Pichurd alias Picud. Ráth K. „Asszonyfai levéltár“ Győri füz. I. k. 15—49. és 116—154 l. 14-ik században. Határának egy része a péterdi Pitscherfeld dülöt, más része a mogyolósi erdőt képezi, hol a helység nyoma most is látható.

Pok, villa, cum Ecclesia. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 85. m. szántófield. Téth határában.

Potka, praedium. 1258. Fejér C. D. IV. 2. 482. „Monasterio B. Joannis B. de Samboch Comes Egidius donavit duo praedia, sc. unum Zerdahely, quod aliter Keuezrekezy vocatur, et aliud nomine Potka, alias Patka, sita circa Hodholom, cum servis et ancillis, ac libertinis.“ m. Pátka.

Poznan v. Posnen, villa. 1250. Pann. lt. után Árp. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „villa populorum Reginae“. — 1253. Pannh. lt. Capsa IX. E. Fassio Relictae Comitis Hab coram Caplo Huntensi, super terra sua Poznan cum 4 vineis in Poznan-Sukuró habitis, Ecclae S. Martini donatis. — 1329. Pannh. lt. Capsa IX. C. Perennalis Fassio Comitis Dethylini Castellani Castri S. Martini, super possess-

Paznan cum Ecclesia S. Emerici, et Durugh, in centum Marcis Denariorum Vienn. lat. Conventui S. Martini coram Caplo Jaur. venditis et receptis. m. Pázmánd.

Precha, praedium. 1221. Donatio Leustachii et Hyltae. Pannh. lt. Capsa IV. B. Preke, duo praedia. 1250. Árp. Uj Okmt. II. 1 okm. „Libertini, udvornici, servi aratores, 1 pulsator; — et est conterminalis cum his villis v. l. Nul, Per et secunda villa Preke.“ U. ott: „Aliud praedium Sagh . . conterminalis per circuitum cum tertia villa Sagh, quae est Castrensius, Ech, et Nul, et Preke.“ Prima Preke Söptér pusztához esett; Secunda Preke a sz. Iórcinci pusztával együtt a szent-mártoni község határába jutott.

Quiar, villa. 1037. Priv. S. Stephani pro Mrio S. Mauritii de Bel. Pannh. ltár Capsa XIV. A. — Socurou-Quaar, 1086. Priv. S. Ladislai R. Capsa XV. Oo. — 1380. Beel-Kayar. Átalán Sokoró-Kajárnak neveztetett megkülönböztetésül Balaton-Kajártól, más-ként Honguntól. m. Kajár vagy Bakony-Kajár.

Rába, alias Szent-Mihal, terra. 1234. Fejér C. D. VII. 1. 239. 1323. „Orban, filius Miko de Kueszem átengedi a Rába melletti Semmyhál nevű birtokának harmadát Miklósnak, filio Leubuz de Syc.“ Századok, VII. évf. 245 l. — m. Rába-Szt-Mihály.

Rába-Szent-Miklós. XIII-ik században létét más okmányok hiányában Ráth Károly nyomán a 13-ik században épült templomával bizonyítjuk. Archaeol. Közlemények VIII. k. 53—58 l.

Rábca folyó. „Occidentem versus a Jaurino — olim Rabnicza — nunc Rábca flumen, prope Abdam pagum in Danubium exoneratur. Sub ipsa vero moenia arcis, aliud flumen, olim Arabo, nunc Rába dictum, in eundem Danubium rapitur.“ Nic. Oláhi Hungariae Lib. I. cap. VIII. §. 1. Irta 1528. körül. — Rábca a Dunába folyt a püspök-erdő és egykori jezsuiták kertje mellett. Janus Arrabonius, Dissertatio de Jaurino, Viennae 1789.

Repas, villa. 1244. Pannh. lt. Capsa XXXV. Jelenleg puszta, a bakonybéli apátságé; a másik Répás szintén puszta a vallás-alapé: 1258. Fejér C. D. IV. 2. 482. „Item Comes Smaragdus donavit huic Monasterio (B. Joannis B. de Samboch) villam Repas cum pertinentiis et libertinis.“ — Tényő mellett.

Réthi, villa. 1210. Terra civilium Castri Musun. Fejér C. D. III. 2. 472. m. Réthi.

Rodovan v. Rodvan, villa. 1252. „Medve versus orientem contiguatur terrae villae Rodvan, quae est Abbatis de Zobur et popu-

lorum Castri Poseniensis.“ Fejér C. D. VII. 5. 294 és 305. továbbá 1268. IV. 3. 451. m. Radvány.

Roro, castrum. 1293. Fejér C. D. VII. 1. 279. m. Ráró.

Runka, villa. 1216. Emta, una tertia pars, a Joanne filio Antonii Comitis solutis decem et septem marcis et cambiato Milertew cum iure piscationis ibidem. Pannh. lt. Capsa XXXIV. W. 1254. Capsa XII. K. Emtae Runka, Asvan cum Sylva, Insula et piscatura, pro nonaginta quinque marcis fini argenti plenarie persolutis coram et cum testimonio Capituli Jauriensis. m. Ronka, puszta. (Komárom-megyé).

Ruohti cum Ecclesia S. Villebaldi. Priv. S. Ladislai „Secundum praedium est Ruohti — cum sylva una quae appellatur Hassag.“ Pannh. lt. Capsa III. A. — Roz 1137. Donatio Belae II. Regis „terram inter Toryan et Roz.“ Ruozd v. Ruozthi 1222. Capsa IX. P. VI. Q. — 1250. Árfh. Uj Okmt. II. 1 okmt „Jobagiones, udvornici, bucharii, vinitores, pulsatores.“ m. Ravazd.

Saap, terra Castri Poseniensis. 1255. Fejér C. D. IV. 2. 328. Nag-Zap, possessio. 1308. Fejér C. D. X. 1. 344. m. Szap.

Sabaria neve alatt a tatárdulásban elpusztult helységet és ennek hajdan Kerekedfőtől Écsig elterjedő határát értették. Bizonyítják ezt kivétel nélkül árpádházi királyaink és a velök egykorú római pápák okmányai: Fons sacer Sabariae; Monasterium B. Martini in Sabaria. Még 1250-ben is Sabaria helyére reámutat a IV. Béla király által parancsolt határjárás. (Árfh. Uj Okmt. II. köt. 1. okm.) Keletről kezdvén Hymud, Tapan, Toryant említi és innen Szent-Mártonnak folytatván járását, így szól: Deinde protenditur terminus eius usque Sabariam, ubi dicitur natus S. Martinus et ibi in valle media est fons sacer qui vocatur Caput Pannosae, (Pánzsafő, most Kerekedfő) qui cum aliis fontibus facit rivulum sub Ecclesia S. Villebaldi et vocatur Pannosa et inde descendit usque ad villam Ech“ (l. Archaeol. Közlemények VIII. k. 98—107 l.) Most szántóföld, melyet a nép a római épületek töredékei miatt „faluhelynek“ nevez.

Sancti Adalberti, vicus. 1271. Fejér C. D. V. 1. 149. V-ik István-tól: „Dedimus (Civibus Jaurin.) populos Cruciferorum Domus hospitalis S. Joannis, nec non et populos de vico S. Adalberti.“ m. Győr határa.

Sagh, villa Castrensiem et vinitorum regis. 1240. Ráth K. H. Okmt. III. k. 5 lap. 1250. Árfh. Uj Okmt. II. k. 1 okm. m. Sagh-Hegy.

1. **S a g h**, praedium, alio nomine H a g. 1250. Árp. Uj Okmt. II. 1 okm Vinitores, servi aratores et pulsatores. Conterminalis per circuitum cum tertia villa Sagh, quae est Castrensius, Ech et Nul, et Preke. Puszta helyén 1323 körül Kisfalu és Lalka épült. Ráth K. H Okmt. I. k. 128 l. m. szőlőhegy és szántó föld.
2. **S á g h**, praedium. 1250. Árp. Uj Okmt. II. k. 1 okm. Jobagiones terra ad 10 aratra. 1368 cum Ecclesia S. Laurentii. — 1518 Sugó-Ságh alias Uj-Ságh. m. szántó föld, szt-lőrinci határ.
- S a s h a l o m**, locus. 1220. Metales Capli Jauriensis pro Eccla Feyreg-haz, Pannh. Itár Capsa XXXI. V. „incipiendo a Pansa directe ad Sashalom, exinde aliquantum ad meridiem ad viam quae ducit ad Perynche . . . similiter ex parte Teuteusy etc.“ m. Sashegy.
- S e m i a n**, possessio. 1216. Pannh. It. Semyensuka, praedium. 1250. Pannh. It. után Árp. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „In praedio Semyensuka et Poznan Jobagionum 14 mansiones, vinitorum 30, tavernicorum 2, aratorum 5 mansiones.“ — 1278 possessio, szőlőkkel. Pannh. It. Capsa III. C. — 1672. Szeményszuka alias Apáturakla. C. XXII. K. — m. Selyemcsuk, puszta.
- S i d**, alias Z e r e c h y n, villa Civilium et Castrensius. 1256. Fejér, C. D. IV. 2. 402. m. Szerecsen.
- S ö k o r ó**, hegy. Neve u. l. elsőben Tényő környékére szorítkozott, mert a XIII. század elején e helység Sokoró név alatt fordul elő; ezen század végével pedig e név főleg az egész hegységre átment, s így lett: Barath-Soukorow, Sucorou-Quiar, Sokuru-Péterd, de még Sukoró-Pázmánd is. (Orou hihetőleg kurtított Oromu. Van a Rába mellett: Ombuzorma. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 87. Mosony-megyében: Boldozorma, Komlouzorm. 1208 Fejér C. D. III. 1, 58. Pozsony-megyében: Ineuzorma, Zadurzorma. 1252 Fejér C. D. VII. 5. 298.)
- S z e n t - M i h á l**, possessio. 1221. Pannh. It. Capsa IX. O. Metales Capli Budensis pro possess. Heche: „Hinc tendendo ad occidentem ipsam viam dictam . . . qua ex Bana itur ad Civitatem Jauriensem — versus montem Szent-Mihal nominatum cuius pars media ad Merena pertineret.“ — 1693. Promontorium Jauriense Sz.-Mihál alias Szabadhegy vocatum. Pannh. Itár Capsa XVIII. Dd. m. Szabadhegy keleti része; ugyan ennek nyugoti része pedig Nagy-Megyer volt (lásd ezt).
- T a p a n**, villa agazonum regis. 1250. Árp. Uj Okmt. II. k. 1 okm. — 1258, Tapán egyharmada Szt-Mártoné „udvornici“. — 1292. Táp.

Jobagiones equestres, aratores, udvornici regis. Pannh. lt. Capsa I. H. m Taáp.

Teeneu, terra. 1216. — possessio 1233. Pannh. lt. Capsa XXVIII. C. G. — Thuno, praedium. 1250. Árfh. Uj Okmt. II. k. 1 okm. Urias pannonhalmi apát 1210. 1220. 1221. 1226. (kétszer) 1227. években, királyi és pápai okmányokban mint terra és villa Soccorou vagy Sucro fordul elő, — Tényőnek, mint birtoknak föl nem említésével. m. Tényő.

Teuteusy, possessio. 1220. Pannh. lt. Capsa XXXI. V. Metales Capli Jaurin. pro Ecclesia Feyreghaz (= Táplán); jelen van mint Commetaneus Teuteusy Domonkos és István. „Ex parte Teuteusy a Ponsa ad tres metas, exinde penes Perynche ad vias quae ad Eurkyn ferunt signa metalia fecimus.“ m. Töltéstava, puszta.

Theke major, terra, villa. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 87. Fundatio Praepos. de Morichhyda. „Item contulimus terram villae Theth, commetaneam terrae villae Pok, cuius terra, sicut per Marcum intelleximus, est ab occidente, et tenet metam cum Theke maiori.“ m. Teke, puszta.

Theth, villa, terra Byssenorum vicina terrae ipsius Pok. 1251. Fejér C. D. IV. 2. 87. — 1270. Fejér C. D. V. 1. 26. m. Téth.

Toryan Castrensius. 1240. Vinitores Regis cum illis in Nuul, Ech et Saagh. Ráth K. H. Okmt. III. 5. 1. — 1250. Árfh. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „secunda villa Toryan quae est Castrensius“. — 1252. Vinitores nostros in Sokorou iuxta Jaurinum in villis Ech, Sceuleus, Meger, in Barath, in Nul, in Taryan, et in majori Meger constitutos.“ Fejér C. D. VII. 5. 303. és 307. l. — 1266. Fejér C. D. VII. 5. 345—347. Helyén most szántóföld és Illok-erdő.

Toryan Sti Mauritii de Beel. 1086. Donatio S. Ladislai Regis. — 1258. ad centum jugera restricta — „quorum triginta firmata“. Pannh. ltár Capsa IX. L. Ezen föld Tarjántól délnek terjedt el Kerekedfőig, „excepta tamen piscina“. m. szántóföld.

Toryan, villa Reginalis — ex qua Bela II. 1137. Pannh. lt. Capsa IX. K. donat Ecclesiae B. Martini reconsecratae — terram inter Roz et Toryan, a Civibus de Civitate Musun pro tempore possessam.“ 1250. Árfh. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Ecclesiae S. Martini Jobagiones 10 mansiones, sutorum 7 mans., agazones campestris, sacrifici, bucharii, udvornici; habent terram ad 15 aratra.“ m. Tarján, puszta.

Turdemech, terra, populorum Marcidatorum regis. 1280. Fejér C. D. V. 3. 20. m. Tördemész, puszta.

- Urunkang**, villa. 1216. Pannh. lt. Capsa XII. J. Alexander et Bilu filii Alexandri de genere Opour, medietatem villae Urunkan Abbati S. Martini de monte Pann. pro nonaginta et quinque Marcis puri argenti plenarie solutis vendunt. — Urugang, possessio. 1227. Pannh. lt. Capsa IX. O. Metales Capli Budensis pro Heche „commetaneae cum Possessionibus Zent-Vid et Urugang aliter Szent iwan et Possessione Merena et Zent-Mihal.“ — 1266. Confirm. Belae Regis. Pannh. lt. Capsa XII. K. m. Szt-Iván.
- Vamus**, villa. 1268. Fejér C. D. IV. 3. 452. m. Vámos.
- Veynic**, praedium, cum lacu Erecu (Ereca) et loco piscaturae. Privilegium S. Ladislai Regis. — 1233. villa Weinik. — 1250. Árpáh. Uj Okm. II. 1 okm. praedium, piscatores cum 70 mansionibus. m. Vének.
- Vyloch**, praedium. 1250. Pannh. ltár után Árpáh. Uj Okm. II. 1 okm. Ecclesiae S. Martini udvornici 25 mansiones, aratorum 6, jobbagyonum liberorum 2. m. Illok-erdő.
- Vruz**, villa. 1252. Pannh. lt. Capsa LVIII. O. Durug commetanea est terrae villarum Olup et Vruz. — 1250. Árpáh. Uj Okm. II. 1 okm. Olup conterminat cum villis Buun et villa Magadia de genere Vrs et villa Bana. — 1256. Vrs villa Castri Camariensis. Fejér C. D. IV. 2. 347. m. Mező-Eörs.
- Vutheuin**, locus circa V. 1329. Ráth K. H. Okm. II. 58. — Wetewyn, via. 1321. Ráth K. H. Okm. IV. 130 l. m. Öreg-Eöttevény.
- Zamoly**, locus. 1271. Fejér C. D. V. 1. 148. „Contulimus et eisdem (Civibus Jauriensibus) terram Castri Jauriensis, Malomsok vocatam, quam primitus dederamus simul cum omnibus utilitatibus et pertinentiis universis — ultra Danubium usque Zamoly existentem.“ m. Zámoly:
- Zemere**, villa. 1250. Árpáh. Uj Okm. II. 1 okm. „Thuno conterminalem habet villam Menfu, Pech et Zemere.“ — 1299. Fejér C. D. VI. 2. 217. „in villa Zemere“, 218. lapon „Datum in praedicta villa Zemere.“ — Geur-Zemere, possessio. 1300. Fejér C. D. VII. 3. 120. m. Szemere.
- Zenthe**, possessio. 1325. Ráth K. H. Okm. III. k. 76. l. m. Szenthe.
- Zent-Gydv. Vid.** possessio. 1221. Hece — commetaneae sunt possessiones Zent-Vid et Urugang. Pannh. lt. Capsa IX. O. — Gyud-Zenpetur, possessio. 1395. Domina Margaritha Relicta Pethus Domini Judicis Jauriensis, donat Eccl. S. Martini dimidium de Gyud-Zenpetur cum jure patronatus in Eccl. S. Petri Apostoli ibidem constructa. Pannh. lt. Capsa XX. E. — 1404. Nicolaus filius

Stephani dictus Beumorkou Hospes, Civis Jaur. „Possessionem suam nunc habitantibus destitutam, Gyid-Szent-Péter vocatam in Cottu Jaur. in vicinitate et commetaneitate cuiusdam Possessionis Monasterii S. Martini Szentivan alio nomine Urigang vocatae prope Danubium habitae, in qua quidem Possessione Gyid-Szent-Peter Eccla lapidea dicitur et cognoscitur exstructa . . etc. Ecclae S. Martini donat. Pannh. It. Capsa XII. G. m. Likócs, puszta.

zent-Imre, possessio. 1253. Relicta Comitis Hab, dotem suam Ecclae S. Martini donat. Pannh. It. Capsa IX. E. Ecclesia Sti Emerici. 1323. Capsa IX. A. 1329. villa cum Ecclesia parochiali Emerici.— 1500—1728. Ecclesia parochialis. m. szántó föld, pázmá ndi há tárban.

zent-Mikl us, villa. 1292. Donatio Andreae III. Regis Ecclae S. Martini de M. Pann. Ezen birtokot — Ság h-, Göny ö-, Táppal 1527-ben Török Bálint fegyveres erővel foglalta el; Nyáry család kezeiből 1626-ban kivette Eszterházy Miklós nádor, újra elfog lalta Eszterházy János, a főapátság ünnepe lyes tiltakozásai dacára. m. Táp-Szt-Miklós.

erdahely, praedium. 1258. Fejér C. D. IV. 2. 482. Sambochi = zsámbéki prépostságé, (I. Potka) m. major Tényő alatt.

zeuleus, villa. 1252. Vinitores Regis. „Vinitores nostros de Sokorou iuxta Jaurinum in villis Ech, Zeuleus, Meger sat.“ Fejér C. D. VII. 5. 303. ismételve 307. lapon. — 1266. Fejér C. D. VII. 5. 345—347. „Vinitores nostros de Sokura iuxta Jaurinum in villis Ech, Zeuleus . .“ Nagy-Écs éjszaknyugoti részére nem tehattuk, mert ott 1395-ben „Mesterfa, alias nomine Ech vocata“ létezett; tettük Szőlöst a csanak-kisbaráthi hegybe, mely utóbbi a 14. és 15-ik században sok ideig elhagyatott puszta hely volt. Az eddig ismert határjárásoknál sem fordul elő.

ziguethaga, terra. 1252. Fundatio Praepos. de Thuruch. Fejér C. D. VII. 5. 306. — Zeghye, possessio. 1505. Pannh. It. Capsa LXV. Hh. m. Szögye.

zoa, praedium. 1250. Árp h. Uj Okmt. II. k. 1 okm. „Habet terram communem cum praedio Weynuch. Servientes equestres sex mansiones.“ m. Szava, Vének fölött.*)

*) Az egyes helyek történetére vonatkozólag lásd alább »a megye hely-örténetét«.

A megye helytörténete *).

Matusek Antaltól.

Megyénk hajdani területét biztosan meghatározni nem tudjuk, de úgy véljük, hogy mint avar körsánc körülbelől 30 □ mérföldnyi területtel bírt; azt azonban kétségtelen adatok igazolják, hogy határa minden oldalról változást szenvedtek.

Jelen határait illetőleg utalunk a megye „földrajzi ismertetés“-ér (14. lap), itt csupán azon helységekről teszünk említést, melyek egykor szintén megyénkhez tartoztak. Ilyenek az éjszaki részen Bős és Alpár, vagy mai kiejtés szerint Al-bár pozsony-megyei helységek, melyeket Erzsébet királynő, V-ik István özvegye, 1273-ban Lotharónak, Omode fiának adományozott. (*Czech János*: „Győr Vármegye Főpánjai“ 13-ik lap; és *Fejér György*: „Cod. Dipl.“ V. 1. 190. lap.)

A Pozsony- és Komárom-vármegyékkel határos Csilizköz - megyei legrégebbi jegyzőkönyveink szerint Csiliz-kerület (Circuit Csiliz) és nem járás (processus) nevezettel bírt. Többször szakítottatott a Győrvármegyétől, — névszerint Kulcsod csilizközi falu a XVI. és XVII. századokban Komáromhoz, legutóbb az ötvenes években pedig egész Csilizköz ezen megyéhez osztatott, és csak 1861-ben kebeleztetete vissza.

Keleti oldalán sok ideig bizonytalan volt határa, s úgy látszik, hogy Győr- és Komárom-vármegyék közt már a XV-ik században fegyveres határvillongások folytak. Egyidőben Ács, Vass és Lovas komárom-megyei helységek is Győrvármegyéhez tartoztak, mások pedig Gönyő, Nagy- és Kis-Szent-János, sőt Böny falu határának egy része is Komáromhoz tartozott. Az örökös határvillongások kiegyenlítésére 1755-ben mindkét megye választmányt nevezett ki, melytől jelen beosztás származik.

Déli határai szintén sokat változtak, Szolga-Győr, Teleki, Pervan Péterd, Románd, Gicz, Vanyola, régebbi századokban győrmegyei helységek voltak.

*) A kútfőket az illető helyeken fogjuk idézni. A török adózásokra nézve megyei, városi és káptalani levéltárakon kívül főleg szép emlékü Ráth Károly: »Hódoltság története« és a »Magyar tört. tár« VII. kötete szolgáltak források. Ez utóbbi helyen található az úgynevezett »séreلمي jegyzőkönyv« is, mely 1642-ben Szt-Mártonban vétetett fel egy megyei bizottság által a török részről okozott sarok- és sérelmek kimutatására.

Dél-nyugotról Rábaköz kerület (districtus) határolta, de mainap pronymegyei Sebes falu a XV-ik században győrmegyei helység volt. *zech*: Győrv. főisp. 13. 1.)

Nyugotról Nováki — hajdan falu, ma pusztá — szakítottatott osonyvármegyéhez. (*Czech J.* u. o.)

A megye hajdani határait tüzetesen kijelelni nem tudjuk, de nyi bizonyos, hogy hajdani kiterjedése, ha nem is tetemesen, de minmesetre nagyobb volt a mainál, s körülbelől 30□ mérföldnyi területe hetett. (Gr. *Teleky József*: Hunyadiak kora, VI. k. 42. 1.)

Jelen nagyságát a „földrajzi ismertetés“ (16. lap) adja, s itt csu-in azt említjük meg, hogy az 1772-ki úrbér szerint 220585 holdnyi usználható földje volt. Az 1827-ki összeírásban ezen használható föld 10500 hdra tétetett, melyből 83630 hd úrbéres, 151870 hd pedig földes-i birtok volt. Ugyan ekkor az úrbéres telkek számát 2047-nek találjuk.

Mielőtt a megyében létezett és létező lakhelyek ismertetéséhez ezdenénk, nem tartjuk fölöslegesnek megyénk multjáról némi rövid tjtöt előre bocsátani.

Győrvármegye a mult időkben iszonyú harcok tere volt; Győr-ára pedig mint vég-vár a XV. századig nyugot, utóbb pedig kelet nbertelen csordáinak pusztításait szenvedte. Kétségtelen okiratok razolják, hogy hajdan Győr vidéke a magyar haza legnépesebb, leggaz-agabb vidékeinek egyike volt, mit jelen közleményünkkel is igazolunk kkor, midőn kimutatjuk pusztult helyeink nagy számát.

Az első rombolásokat a német császárok, majd Ottokár cseh irály hadai mérték vidékünkre. A XIII. században Bathu khán tatár ordája tette sivataggá. Alig kötözte be halálosnak látszott sebeit, ár is kelet és nyugot határvonalává lett, székvárosát elfoglalta az sman, s később is, midőn az visszafoglaltatott, kóborló nyers hadaknak ált országútvá s többször szállásává.

A nép keresztény és török földesúrnak adózott, viselte a vár-egye által meghatározott terheket, a köznemesség többnyire fegyver-en állott, a közmunkát pedig a néppel többször megosztotta.

A nyomort, inséget és pusztítást főkép a gyakori hadjáratok, óborló portyázók, és fizetetlen kalandor csapatok rablásai nevelték; zek tették többször a népet földönfutóvá, a lakhelyeket romokká, az seéget és nyomort állandóvá. Midőn pedig a 15 éves háború alatt a ajdúk és egyéb korlátlan zsákmányra csődített fizetetlen csapatok yakorlatba jöttek, a világ minden söpredéke szabad zsákmányra ide ereglett. Rablásnak, pusztításnak szünete nem volt. A vizeken fölül anyázott német hadakból kisebb-nagyobb csoport a Dunán vagy Rábán

átúsztatott, lecsapott az alsó részekre, egy-két falut kirabolt, felgyújtott, ha pedig semmit sem talált, kínzott és gyilkolt. Ily portyázás megtorlására Budáról, Fehérvárról, vagy Csókakőről kisebb-nagyobb török csapat jött föl, Tó- vagy Sziget-közbe a Rábán vagy Dunán átúsztatott, szintén két-három falut kirabolt, felgyújtott, és ha találta — zsákmánynyal rakodva tért vissza.

A német, cseh, vallon és egyéb véd-had csak úgy dúlt és pusztított, mint a török, tatár.

Átalában Győr vármegyének szenvedése — rövid szünetekkel 1526-tól 1710-ig tartott.

Mikor és mikép osztatott megyénk járásokra, annak semmi nyomot nem találtuk; a győri káptalani levéltár (19-ik fiók, 2-ik csomag, 14-ik szám) 1510-ben már 4 járást említ. Az 1582-ki megyei jegyzőkönyveinkben ismét csak két járást olvasunk, belsőt és külsőt; az utóbbi a Rábán s Dunán felül eső rész, míg a belső az említett vizek között alul eső, vagyis a megye alsó része volt, mely többször sokorói név alatt is előfordul. De be kell vallanunk, hogy a járások felosztásáról elnevezésökről határozott biztossággal azért sem írhatunk, mert jegyzőkönyveinkben ugyanazon lapon majd belső és külső járást olvasunk majd néhány sorral alább ismét tó-közi, sziget-közi, csiliközi, sokorói, majd sokoró-aljai, néha vizeken felül és alul eső járásokat találunk. 1543-ban megyénknek alsó részét, a mai pusztai és sokoró-aljai járásokat Soliman török császár végeltörlés fenyegetés alatt behódoltatván, a népet török alattvalóvá tette, s ekkor a terület fehérvári szandzsáksághoz beosztva, fehérvári járás nevet nyert, ezt Kara Mustafa bécsi kudarcáig megtartotta.

1687-ben a török uralomnak vége szakadván, hogy mily szomorú helyzetbe jutott megyénk, leghívebben mutatja az ezen évi kapu-összeírás; mert az egész fehérvári járásban összesen 17 helység állott; Zoribach András főbíró jelentése szerint pedig Győrtől Pápáig sem épülete sem embert, de még barmot sem látott az átutazó, s pusztultság adta két járásnak az állapotához illő pusztai nevet. 1771-ben az egyrészt német és horvát idegenek által megszállott helységek nemcsak felépülnek, de meg is népesülnek annyira, hogy az előbb lakatlan pusztaság a visszatért vagy beszállított népesség szaporodása miatt két járássá osztatott, s határu a sokorói hegyesség állapított meg; Dunáig nyúló keleti rész megtartotta pusztai járás nevét, — a dél nyugoti pedig sokoró-aljai nevet nyert.

Győrnek a franciák által történt elfoglalásakor 1809-ben rövid időre a vármegye ketté osztatott, a mennyiben a Duna és Rába folyó

tárvonalul állapították meg a hadakozó felek között, és csak a vize-
r alul eső rész tartozott magyar korona alá, a felső részek pedig
ncia katonai parancsnokság alatt állottak. Az előbb említett alsó
z egy ideig Téthen Zsitkóvszky Pál házában, utóbb pedig Szent-
irtonban Török János, mint idősb főbíró elnöklete alatt tartotta a
gyei tanácskozásokat.

Az 1771-ki felosztás szerint Győr vármegye felosztatik 1. Győr
k. városra és 2. tó-, sziget-, csiliz-közi —, 3. pusztai —,
sokoró-aljai járásokra; e felosztással bír meggyénk jelenleg is.

Szabad kir. Győrváros *).

Győr régi okleveleiben Geur, s ebből származott Jaurium,
varinum, mai latin neve Jaurinum, német Raab neve Rabona
gy Arrabona kelta s utóbb római elnevezésből fejlődött ki **).

A jelentékeny és nagy kiterjedésű város utóbb a var kör-sánc
t, és székhelye volt Baján avar fejedelemlennek, s ekkor nyerte Geuru
irtelepet, várnépet jelentő nevét, melyből Gyür (gyűrű), majd
yőr lett. (*Bartal Gy. Commentariorum Libri I. 130—131.*) Hogy Geu-
nes (győriek) kifejezés hajdani okmányainkban várbeli népet, vár-
epet jelentett, azt több okirat igazolja. (*Fejér Gy. C. D. IV. 1. 445.*
3. VII. 5. 89. u. o. V. 1. 49. és VII. 2. 316. sat.) „Győr és Szolga-
őr . . . földerődök valának, melyeket az előkelő személyek, maguk
népeik számára készítették, . . . alakját pedig gyűrű, győr fejezi
(*Kerékgyártó Árpád: Magyarország. I. 370. l.*)

Árpád Győrt mint a honvédelem főhelyét jelezte ki, s a győri
nak nevezetes földbirtok-területet juttatott. Így Győr oly hirtelen
elkedett már a vezérek alatt, hogy midőn Koppány somogyi vezér
göletett, felnégyelt testének egyik része Győrnek — mint az ország
vezetesebb városai egyikének — kapujára szegeztetett. (*Katona: Hist.*
cum. 716. és *Kerékgyártó Á. id. munk. I. 274.*)

Első szent királyunk alatt Győr a megye-rendszer bölcsőjének — a
ispánságnak, nemkülönben az általa alapított püspökségnek székhelye
t. A XVI-ik századig a győri vár védelme iránt a győri püspökség
intézkedett, habár a megyei rendszer fejlődésével a győri vár castel-
ja rendesen a megyei alispán volt. Szellemi művelődésünknek is
a hajtását találjuk Győrben, miután a győri székes-egyház mellett

*) Az ős- és ókor adatait »a megye kultörténete« foglalta össze; ennek
tett fonalát vesszük itt fel. — Szerk.

**) Lásd: A megye kultörténetét. — Szerk.

e korban már közép-tanoda emelkedett. (*Toldy Fer.*: Irod. Tört. I. 69. *Kerékgyártó Á.* id. munk. I. 65—66. 1.) Ugyanitt 1009-ben aug. 23-
országgyűlés tartatott. (*Ráth K.*: Magyar Kir. Ut. II-ik kiad. 1. és *Horv*
M.: Magyarorsz. tört. I. 141.)

A győri lakosság a vár népe volt, s természetményeinek felét ad
a királynak; ezen fél rész harmada az akkori várispánt — későbbi fői
pánt — illette. A lakosok V-ik István királyig „Terragium“ név alá
fél fertályt fizettek. (*Fejér Gy.*: C. D. V. 1. 146.) A győri főispáné ve
még a szombatnapi győri hetivásárokon szedetni szokott helypé
(tributum fori), valamint a győri és abdai királyi vámdíj felének e
harmada, melyet utóbb V-ik István 1270-ben szabályozott. (*Fejér Gy*
V. 1. 146. — IV. 1. 194. — IV. 2. 323.)

1044-ben Győr és Ménfő között július 5-kén Péter és Aba kir
lyok véres csatát vívtak; ez utóbbinak Győrben tartózkodó nejét, gye
mekeit és kincseit Henrik császár meglepte.

1051-ben Gebhard püspök Győrig jött élelmet szállító hajóival.

1065-ben jan. 20-án Dezső győri püspök közbenjárására Salam
király és a hercegek között béke kötöttetett. (*Horváth M.*: Magyarorsz. tö
I. 181. és *Ráth K.*: Királyok utazása, I. 4.)

1189-ben Ugrin győri püspök I-ső Frigyes keresztes seregéh
2000 vitézzel csatlakozott, s ennek kalauzúl szolgált.

1221-ben a dömések szerzete Győrbe települván, itt iskolát ál
tott, s így ezen korban a városban már két iskola volt. (Magy. tud. tá
évk. II. 202.)

1241-ben Frigyes osztrák herceg Soprony és Mosony elpusztítá
után Győrt rohanta meg; a várost leégette, a várat bevette, s ném
őrséggel megrakta, de a megyei nemesség felbőszülve a nemtelen szor
széd megtámadásán, fegyvert fogott, a várat visszavette, német őrség
pedig felkoncolta.

Frigyes osztrák herceg berohanása és a tatárok száguldozás
alatt székvárosunk elpusztult, s ez utóbbiak ellen vívott harcban Győr
megyés püspök is elesett, „ki nemes erkölcsű és a tudományokban járt
vala“. (*Rogierius* sir. éneke 33.)

1244-ben március 23-án IV. Béla a győr-csanaki határon úgy
vezett „király-szék“-nél ítélőszéket tartott. (*Czech J.*: Győrm. főis
26. 1.) Ráth Károly szerint már ugyanazon év március 21-én is Győr
volt a nevezett király (Kir. Utaz. I. 18.); de ugyanő Győrött volt 12
október 3-kán és 1254 október 2-án is. (U. o. 20. lapon.)

1255-ben IV. Béla a győri vámdíj iránt is intézkedvén, enn
jövedelmét magának tartotta fenn. (*Fejér Gy.*: C. D. IV. 2. 323.)

Ugyane király Omode győri püspök által vizsgálatot rendelt, ajjon a Bécs és Buda között csere-kereskedést üző és Győrött megálpodó kereskedők nem terheltetnek-e vám-zsarolással? A felterjesztett ímfizetési szabályokat a király a bécsi kereskedő céhnek megküldötte, mely árszabály — Ráth K. állítása szerint — a bécsvárosi levéltárban is megvan. A kereskedelem ily ápolása nem csekély előnyére volt városunknak.

1264 október 17-én a király ismét Győrött időzött. (Ráth K.: Kir. t. I. 22.) 1270 nov. 5-én pedig V. István király látogatta meg a várost. (J. o. 24.)

1271-ben Ottokár cseh király roppant sereggel ütött Győr vidéére, de a Rábca-hid leszakadása folytán ketté vált német seregen Győr előtt május 21-én fényes diadalt arattak a magyar seregek. E félves hadjárat alatt Győr sokat szenvedett, s V. István király, hogy a várost virágzásra emelje, ennek jeles szabadságokat adott; u. m. szabad író-választást, szabad vásár-tartást, polgárait a fehérvári polgárokéhoz hasonló szabadsággal ruházta fel, őket az árúcikkektől fizetendő adólól, sőt még a hadkötelezettség terhe alól is fölmentette, nekik ehány birtokot adományozott, egyebek közt Malomsokot vagyis a mai Lévfalut. (Fejér Gy.: C. D. V. 1. 146.)

Enevezetesokmány szerint Győr első lakói a majorokban — Nádorárosban emelték első lakásaikat, és csak az V. Istvántól nyert szabadsalom folytán húzódtak a mai belvárosba és a várba; a majoroki rész edig annyira elhagyott lett, hogy a XVII. századig civitas mortuorum („holt város“) nevezettel bírt.

De szabadalmaikat a belváros részre húzódtott polgárok háborítanúl nem élvezhették; jogaikban részint a püspök és káptalan, részint főispán által többször bolygatva lettek, miért is az illetők királyi megintést is vettek.

1273-ban a magyar olygarchák által német területen üzött rabláokért az ártatlan Győr szenvedett, mert a boszúállásra jött birodalmi hadak Győröt árulással bevették, a várkapitányt — Jób pécsi püspököt s mosonyi főispánt — vasra veretvén Ausztriába hurtozták. Az előhadak után maga II. Ottokár jött 60 ezer emberrel; Győrben fiát 50 itézzel lovaggá ütötte, hadait a vidék rablására és pusztítására szétresztette; de ekkor Péczy Gergely a szétterült hadakban nagy pusztítást tett; midőn pedig a magyar hadak mindenfelől védelemre ódultak, Ottokár Győröt és Rárót őrséggel megrakván, visszasietett országába, a magyar csapatok pedig előbb Rárót, utána Győröt

véres ostromokkal visszafoglalták, az idegen hadakat kiverték; d vérosunk ezen harcokat ismét évekig sínlette meg.

1278-ki júliusban Győr alatt lón összpontosítva azon tábor, mely lyel Ottokár ellen habsburgi Rudolf segélyére IV. László Marchfelde megjelent, s július 19-én a király személyesen is Győrött volt. (*Ráth K. Kir. Ut. 271.*)

1285-ben IV. László Győrváros kiváltságait és szabadalmait ismételve megerősítette. (*Fejér Gy.: C. D. V. 2. 112. és V. 3. 278—279.*)

1291 július 10-én és október 23-án III. Endre volt Győrött és a osztrák Albertnek Bécs mellett történt megveretése folytán magya fogságba jutott foglyok kiadása helyéül Győr is kitűzetett. (*Fejér Gy. C. D. VI. 1. 183.*)

1295 ápril 5-én III. Endre királyhoz János győri bíró, Ivánk: Pál és János mint győri polgárok V. Istvántól nyert szabadalmail megerősítéseért folyamodtak, mit az évi ápril 6-án meg is nyertek (*Fejér Gy.: C. D. VI. 1. 346—347.*)

1318 jul. 13-án Róbert Károly Győrbe jött, s itt és vidékén mula tott aug. közepéig; innen intézte alkudozásait házassága iránt, midői luxenburgi Henrik Beatrix nevű leányát arául kérte, utóbb pedig arájá városunkon vitte keresztül Fehérvárra. (*Ráth K. jegyzetei és Fejér Gy. C. D. VIII. 2. 152.*) 1323-ban ugyane király a város kiváltságait meg erősítette. (*Ráth K.*)

1351-ben Győr mellett a „király-széknél“ Konth Miklós nádor tartott ülést. (*Czech J.: Györvm. N. Fam. 27. 1.*)

1356 jul. 16-án Nagy-Lajos Albert osztrák herceggel szövetségé városunkban megújította. (*Ráth K.: Kir. Ut. I. 57.*)

1361-ben ugyane király Domokos városbíró kérelmére Győr pol gárainak személyes szabadságát erősítette meg. (*Ráth K.*)

1366-ban „király-széknél“ ismét törvényszéki ülés (Hazai Okm III. 184.), — hasonlókép 1375-ben Gara alatt, és 1381-ben Győr és Komárom megyék nemességével. (Uj Magy. Muz. 1856. 457.)

1385-ben Zsigmond király Pozsonyból Győrvárosába tette át a királyi harmincad-szedést. (*Fejér Gy.: C. D. X. 3. 19.*)

1394. A „király-széknél“ Illosvay Lökös nádor tartott gyűlést. (U. o. X. 2. 248. és 249.)

1397-ben Győrben nemes udvarhelyet (Curia nobilitaris) találunk.

1386 máj. 1-én és 2-án Erzsébet özv. királynő és leánya Győrben volt, utóbb Zsigmond és Vencel cseh király Győr mellett táboroztak. (*Fejér Gy.: C. D. X. 1. 286—287. és X. 8. 212—214.*)

1402 jul. 23-án Zsigmond Győrött.

1403. Kis-Károly fia: László szept. elején Győr alá jött, mely Itárta előtte kapuit. Zsigmond Stibor vajdát és a Garákat küldötte lene, kik Győrt hamar elfoglalták. (*Horváth M.*)

1426. Zsigmond ápr. és június hó több napját töltötte Győrött. *áth. K.* : Kir. Ut. II. 140.)

1428. Győrben a papság zsinatot tart.

1437. Győr mellett a „király-széken“ törvényszéki ülés. (*Fejér Gy.* : D. X. 7. 906.)

1440. Erzsébet királynő László — utószülött fiával Győrbe menekült, midőn pedig innen Pozsonyba ment, a győri várnak Giskra, majd illey lett parancsnoka, ki Smikuszky Jánost nevezte kapitánynya. (*katona* : Hist. Cr. 81.) Győrt Hunyady János és Rozgonyi Simon vették ostrom alá, de a várat vitézül megvédte a cseh őrség; a várból kiszökött illey Ulrikot azonban kíséretével az ostromlók Ötvevénynél elfogták. *Kerekgyártó Á.* id. m. II. 102. és *Horváth M.* : Magyarorsz. tört. II. 334.)

1441-ben Erzsébet özvegy királynő ismét Győrbe jött.

1442 nov. 25-én Erzsébet és Ulászló között Győrben béke kötött. (*Horváth M.* : Magy. tört. 344—345.)

1443. Erzsébet halála után Frigyes császár Nagyszombati másképp 'arkas László és Kollár Péter győri kapitányoktól a várat 3 ezer rany forintért megszerezte (*Kerekgy.* II. 108.), s abba német őrséget elyezett, mely őrség Győrt és vidékét rabolta és pusztította.

1446. Hunyady János a német garázdálkodás ellen a római pápához írt levelében panaszkodik. (Lásd fönnebb 430. lapon.)

1447 jun. 1-én Regedén kötött béke pontjai folytán Győr ismét magyar kézbe került vissza. (*Teleky* : Hunyad. k. X. 205. 206. és 207.)

1451-ben Hunyady János többször megfordult Győrött, fia László edig március 20-kán ugyanitt kelt levelet intézett Pozsonyvárosához. *Teleky* : Hunyad. k. X. 381.)

1455 júniusban Győrött országgyűlés tartatott (l. 430. lapon), melyen Brankovics György 10,000 zsoldost ígért a török háborúra. *Kerekgyártó Á.* : Magy. tört. II. 133.) Ez évben László király is megerősítette Győr szabadalmait.

1464. Mátyás király Győr város szabadalmait megerősítette. (*Teleky* : Hunyad. k. XI. 103—105.)

1469. A király december havát Győrött töltötte a Frigyes császárral folytatott alkudozások végett.

Ugyanekkor Mátyás királynak cseh királylyá választatása miatt cseh nagyok Győrbe jöttek. (*Ráth K.* jegyzetei.)

1477. Mátyás Győr körül húzta össze Frigyes megfenyítéséi szedett hadait.

1480. Frigyes császár Győrig pusztította a vármegyét. (*Kerekgyártó Magyarorsz. Kk. II. 168.*)

1486. Mátyás nejevel Bécsbe utaztában Győrön ment át, s itt ker. sz. János egyházát (L. fönnebb 435. lapon) meglátogatván, miután ennek csekély jövedelméről értesült, a mellette lévő üres telket minde adótól örökre felmentette, s ennek lakóit egyedül a nevezett egyhá szolgálatára kötelezte; ezen kívül minden adót, segélypénzt vag táborozási költséget, mely a nevezett egyház által bírt Kóny helysé jobbágyaitól járandó lenne, ugyanazon egyház szükségeire örököse átengedi oly feltétel alatt, hogy abban érte s az őt megelőző és követ magyar királyokért minden héten egy misét szolgáljanak. (Junius 2 1486. *Teleky: Hunyad. k. XII. 312.*)

1489-ben Mátyás Győrvárosának azon polgárait, kiknek házait dühöngött nagy tűz elhamvasztá, hat esztendőre mindennemű király adótól felmentette. (U. o. 469.) Bonfin után Ráth K. városunkat e kor ban nagy földművelő helynek állítja.

1490-ben a várost Miksa hadai fenyegették.

1496 május 1-jét II. Ulászló Győrött töltötte, s a város kiváltsá gait megerősítette. (*Ráth K. jegyz.*)

1514. A pórlázadásnak megyénkben nincs ugyan nyoma, de Rátl K. jegyzetei szerint tömeges csoportosulások itt is voltak; a gyűlés: népet felső-szelestei Gosztonyi János győri püspök és főispán Sitkey Gothárd pápai kapitánynyal — 500 pápai polgárt is magokhoz vevén — szétverte. Az emberséges érzelmű püspök és kapitány golyó helyet fűvel és ronggyal töltött ágyúkból lövettek a pórhadra. (*Istvánffy: 50 és Horváth M.: Magy. tört. II. 622.*)

1524. Paksi Balázs győri püspök és főispán banderiumával — melynek Bárdossy szerint (de Insurrectione 144.) 200 főből kellett állani — a szerencsétlen mohácsi csatában elesett. E katastrofával kezdődnek megyénk és városunk két századon át tartott szenvedései.

A mohácsi csata alatt Sárffy Ferenc győri kanonok volt Győr- vár kapitánya. Az auguszt. 29-ki gyászos nap után Szulejman lovassága a megyében megjelent, s a vizeken alul eső két járást felégette, kirabolta, elpusztította. A török hadak elvonulása után a lelkes Sárffy 12 lovast maga mellé vevén, Czetricz Ulrikkal Baranyába ment II-dik Lajos hullájának felkeresésére. Gyékénynyel, lepedővel és szurkos koporsóval indultak útra. A Csele-patak mellett már-már végfelbom-

lásnak indult hullát föllelvén, Fehérvárra szállították. (*Jászay: Magy. Nem. N. a mohácsi vész után, 104—108.*)

Szeptember 11-kén Zápolya János királylyá választatván, Győr és az itteni őrség hamar meghódolt neki.

1528 aug. elején a Pozsonyban megválasztott Ferdinánd ellenkirály 10 ezer emberrel jött az országba. Aug. 4-én a Rábca mellett, 5-én és 6-án pedig a város kapui előtt ütött tábort és ostromra készült. Ferdinánd útvezetője 300 lovassal Nádasdy Tamás volt, ki a győriektől csupán személyének bebocsáttatását kérte, s bejutván, ígéret- és fenyegetésekkel annál könnyebben ért célt, mert a Zápolya ügyét támogatók hatalmasabbjai, mint Hédervári István és Tholnay Máté pannonhalmi főapát a városban nem voltak jelen. Nádasdy a Zápolyához hajlott várőrséget is megnyervén, Győr auguszt. 7-én megnyitotta kapuit a német katonaság előtt, s nyomban maga Ferdinánd is bejött. A kapunál a káptalan fogadta, honnan selyem mennyezet alatt kísérték a várba; itt a székes-egyházban misét hallgatott, és rövid időzés után 150 embert őrsegül hagyván, még az nap Komáromba távozott. Még ugyanezen évben Ferdinánd megkoronázott király a város szabadságait megerősítette.

1529 szept. hó derekán Mohammed bég szendrői helytartó a szultán előhadaival Tata és Komárom között haladott elő. Győrről ekkor Lamberg Kristóf volt a főkapitány, ki német katonáival Ferdinánd király részére tartá az erősséget. A török hírére az ágyúkat Bécsbe küldvén, a várat felgyújtatta, s övéivel Bécsbe szaladt. A török az elpusztult Győrt érintetlenül hagyva, Mosonymegyén át Bécs ostromára indult. (*Ráth K.: Magy. tört. tár. VII. 4. és Istvánffy: X-ik könyv, 99. lap. Verancsics az illető évnél.*)

A Lamberg által támasztott lángok a várat, valamint a nagyobb részt fa-házakból állott várost, ennek minden egyházát, kolostorát s egyéb épületeit elhamvaszták. Az egyháziak kénytelenek voltak az Árpádok alatt szerzett jószágukat eladni, vagy zálogba vetni, hogy a szent célra emelt épületeket, egyházakat felépíthessék.

A püspökség jövedelmeit Ferdinánd I. aki Bakics Pálnak adományozta, ki magát protestáns létére a győri püspökség kormányzójának nevezte, s kinek zsarnok hatalmát a káptalan, város, sőt a vidék is egyaránt érezék. (*Ráth K. közl. kápt. lev. XXI. 62. 3713. sz.*)

1533-ban kezdette meg a győri székes-káptalan olvasó kanonokja azon nagybecsű felvallási jegyzőkönyvet rendesen vezetni, mely nemcsak az egyes helységek birtokviszonyairól, de általában hazánk történelméről is megbecsülhetlen adatokat rejt, s mely a káptalan levéltárában őriztetik.

1537-ben Fels Lénárd neveztetett ki parancsnokká, ki a város erődítését megkezdette.

1539 febr. 25-én enyingi Török Bálint Pápáról Győrvárosára rohant, ezt felgyújtotta, s a vidékkel együtt pusztította.

1542. Brandenburi Joachim táborozott Győr alatt. Ez év dec. 17-én Ferdinánd megparancsolta Nádasdy Tamás tárnok- és országos főkapitánynak, hogy Győr erősítését eszközölje; Várday Pál esztergomi érsek, mint kir. helytartó és korlátnok pedig 1543 márc. 18-án Győrmegyét szólította fel, hogy a város erődítéséhez Nádasdynak mindenben segédkezet nyújtson.

1543-ig a győri várórség többnyire német zsoldosokból állott, de ez évben Tournir Fülöp parancsnoksága alatt számos olasz —, 1546-ban pedig spanyol katona is került Győrbe; a várban még ekkor a püspök parancsolt.

Mivel Győr körül a török portyázások mindennapiakká váltak, ez okból magyar lovasok fogadtattak zsoldba, kiknek kapitányaik is magyarok voltak. Ezen lovasok fizetéséhez Ausztria is járult, mivel Buda és Esztergom eleste után Győr lett Bécsnek előkapuja. (*Istvánffy* és *Ráth K.* jegyzetei.)

1552. Teuffel Erasmus főkapitánysága alatt Móric szász herceg birodalmi sereggel Győr alatt tanyázott, a megyének nagy romlására, de a közügynek semmi hasznára. (*Istvánffy.*) Teuffelt Pallavicini Sforzia — a nagy államférfiúnak: Martinuzzi bibornoknak gyilkosa — követte; emlékezetes ő azon iszonyú zsarolásairól, melyeket a győri polgárokon és káptalanon elkövetett. (*Istvánffy.*)

Az 1556-ik évi 10-ik törv. c. Győr-vár megerősítéséről intézkedik.

1562—1571-ig neuburgi Salm Eck gróf volt a győri főkapitány; e ritka becsületességű embert idegen létére nagyon szerette a város, viszont ő is a magyarokat, kiknek nyelvét is megtanulta.

1566-ban Szulejman a Zrínyi által védett Szigetvár lerombolására ismét hazánkba tört, Miksa király pedig 50 ezer lovas- és 80 ezer gyalogból álló jól felszerelt sereggel Győr és Abda körül szállott táborba. A számos idegenen kívül részt vettek e táborozásban: Oláh Miklós esztergomi érsek, Báthory András mint a magyar csapatok vezére, Verancsics Antal egri, Pál nyitrai, Forgács Ferenc váradi püspökök, stb. (*Istvánffy.*) A tábor utóbb Győr és Gönyő közé helyezkedett, és a megtámadó fehérvári basát visszaverte. Szeptember 27-én Salm várparancsnok levelet kapott a török nagyvezértől Zrínyi fejével; „fogadd — írja a levélben — szives hajlamom jeléül legmerészebb vezérték fejét“. A király a nemes főt gyász-kocsin vitette Győrbe s innen Csáktornyára szállította.

Ezen gyászszerzés után harmad napra a setét végzet ismét hollószárnyait lebegtette Győr felett. Szent-Mihály nap virradóján a bécsi kapu körül tűz ütött ki, mely erős éjszakai szélről élesztve, a szűk utcák felett hamar szétterült. A hajnali álomban nyugvó lakosok és a táborból beszállított betegek közül sokan elégték vagy megfúltak. A kereskedők által összehalmozott tömérdek árucikk szintén elhamvadt vagy tolvaj kezek révén elveszett. A vész az Újvárosba is átcsapott, sőt a szél forgása a várba is felsodorta a lángokat, hol a magán állott székesegyház és lőporos tornyokat csakis a derék Salm parancsnok tevékenysége mentette meg. A nagy hőségben elsült 18 ágyú még növelte a pusztítást. A német katonák az olaszokra — mint a vész okozóira — rohantak, s egymást vádolták és gyilkolták. (*Istvánffy.*)

Nem tudni, ki okozta e roppant tüzvészt, mely utóbb az egész városra elterjedt, sőt Oláh Miklós érsek táborára is átcsapott, hol a gyulékony sátorok közt gyorsan terjedvén, a magyar tábor egy része is elhamvadt. A német katonák pedig felhasználták ez alkalmat, s a mit csak lehetett, raboltak. (*Ortelius* 37.) Hogy a magyar táborban nem kis pusztítás után a tűz elfojtatott, nagy részben Forgács Ferenc váradi püspök erélyes intézkedéseinek köszönhető. (*Monum. Hung. Hist. XVI. 337.*)

Midőn utóbb Szolimán halálának és Gyula elestének híre érkezett, a király a táborát széteszlatta, s egyúttal megparancsolta, hogy a görbe sikátorokból és szűk utcákból állott város új terv szerint szélesebb utcákra osztassék. Ez után a szerencsétleneket segélyezvén, Bécsbe távozott, várparancsnokul a győriek által kedvelt Salm grófot hagyta. (*Istvánffy; Ortelius; Forgács és Ráth* közl.)

1567-ben kezdett Győr új terv szerint épülni, s ekkor nyert alakját egész a francia ostromig megtartotta. Mellőzzük e helyütt a városnak, utcáinak, egyházainak, bástyáinak stb. leírását, s utalva e tekintetben a város régészeti ismertetésére *), — követjük a történelmi események fonalát.

1594-ik év kezdetén Mátyás főherceg a hadi teendőik ügyében Győrött tanácsot tartott, s a megyei felkelés szerveztetvén, a városban és Révfaluban összeállított gyalog és lovas csapat ápril hóban indult el a főherceg vezérlete alatt az Esztergomot ostromló körülbelől 50 ezernyi főereghez.

Ortelius szerint már julius közepe táján két török csapat kalan-

*) Lásd: »Győr-vár« 416. lap és »Győrváros utcái és nevezetesebb épületei« 432. lap. — Szerk.

dozott Győr körül, s ugyanő e hó 19-én csatát is említ a győri őrség és a törökök között.

Szinán nagyvezér július 22-én elfoglalván Tatát, iszonyú táborával Győr alá sietett, de megelőzte őt Mátyás főherceg tábora, mely Szigetközben helyezkedett el. Kis-Bajcs és a Duna között a már elpusztult, — de akkor még fennállott Esztergethő falu mellett sáncokat emeltek, s e hely mai napig Táborhelynek nevezetik. Vének és Bácsa között a Kis-Duna partjától a Nagy-Dunáig terült a keresztény sereg bal szárnya, de megfoghatlan hanyagságból vagy értelmetlenségből az Esztergethőtől Vénekig nyúló Kis-Dunapart fedezetlenül maradt, s az örködés egyedül a portyázó könnyű lovasokra lón bízva. Főlebb a galamb-csárda irányában közvetlenül a Kis-Duna partján, majdnem Pataházáig sáncokat emeltek és árkokat húztak, melyeket ágyúkkal és mozsarakkal raktak meg. A Cserebóg-szigetet szintén ágyúkkal látták el, és jelentékeny erődde alakították.

A keresztény tábor ezen erődítvények háttérében Hédervárig nyult fel, hol a Bécs és Győr között levő közlekedés fenntartására a Duna át lón hidalva. A tábor jobb szárnya Pínyéd helységig terült. Révfallu és a Duna-kapu szintén hiddal lón összekötve, mely Győr és a tábor kölcsönös közlekedését tartotta fenn. A körülbelől 3 □ mfdnyi Szigetközben, vizektől körített téren egy erős vár ágyúi alatt állott a majd 50 ezernyi tábor, mely fölött Hardeck gróf győri parancsnok széttekintvén, — „hálát adott az Istennek, hogy a török sereg Győr- és nem valamely gyengébb vár alá szállott“ (*Istvánffy*).

Szinán — Gönyőtől Szabadhegyig terült táborának jobb szárnya a Dunára, bal szárnya pedig Kis-Megyernél a Pánzsza ere által képezett halastóra terjeszkedett.

Augusztus hó elején a parancsnokok tétlensége vagy értelmetlensége folytán a törökök oly magasra emelték sáncaikat, hogy ezek a vár bástyáival állottak egy színvonalban, s annyira előre nyomultak, hogy lövegeikkel a vár bástyáit döngették — jóllehet jelentékeny kár nélkül.

Aug. 5-kén 4000 török lovas, balkézzele lóvaik farkába fogódzva, jobb kézben ostort tartva s fogaik közé kardot szorítva, 600 török gyalog pedig hosszú fákra fekvé — Vének fölött a Dunán átúsztatott. Átérvén Szogyére rohantak s ezt felgyújtották, ezután a bajcsi sáncok 5 ágyúját elfoglalták s a keresztény tábor bal szárnyát hevesen megtámadták. Erre a herceg is felriasztotta táborát, s a rablásra szétterült török-tatár csapatokat levágták vagy a Dunába szorították. Hasonló sorsra jutott az aug. 8-án átkelt 3000 tatár is.

Aug. 9-én a keresztények a fehérvári kapun át Szinán magas

áncaira rohantak, s ezeket habár nem minden veszteség nélkül — de mégis elfoglalták, két béget és 200 jancsárt levágtak.

Aug. 11-én erős ágyúzás közt a várbeliek is kirontottak. E közben Szinán a Dunán hajóhidat vontatott fel, de Pálffy 12-én a hajóhidat ismét törököt megrohanta, a kiséret nagy részét felkoncolta, a török ábor számára hozott pénzt elfoglalta és nagy zsákmánnyal tért vissza táborba.

A főherceg táborából azonban naponkint távoztak azon önkényesek, kiknek szolgálati idejük letelt. A főherceg a morva, cseh és zilezita rendekhez — Pálffy pedig a vármegyékhez írt segélyért, és nem sikertelenül, mert rövid idő alatt ismét 40000-re ment a harcosok száma (*Istvánffy* 414.).

Aug. 28-án Pálffy mintegy 5000 lovas és gyalog vitézzel a várba ött, s innen a fehérvári kapun át kirohant. 1500 főből álló magyar-német csapat pedig Tomhauzer és Gleitzenköpffler alatt dereglyéken szállt át a Dunán s a török tábor alsó részét támadta meg. A harc napkeltétől délig tartott, s tekintve az áldozatokat — igen heves és véres lehetett. (*Istvánffy*.)

Ha e kitörést a várból kellőleg támogatják vala, úgy sikerült volna az ostromló török sereget szétrobbantani, mint ezt a budai basa s egy elfogott levélben megvallotta; u. i. a tatárok és albaniai törökök is ezen kitörés alatt távol kalandoztak, a török tábor pedig szokott rendetlenségében volt. A roham ellensúlyozására Szinán vezérnek egész táborát kellett mozgásba hozni. Königsberger Imre vörös kabátosai már a szabadhegyi szőlőkben üldözték a megszakasztott török sereg bal szárnyát; de a várból támogatás nem érkezvén, utóbb győzött a török nagyobb száma, Königsberger lelövetett, Pálffy szintén lövést kapott, s harcra képtelenné vált; a vitéz Huszár Péter pápai kapitány karját vesztette, Tomhauzert mellén találta a golyó, Gleitzenköpffler vízbe fúlt; csapataink visszahúzódtak, s az eredmény néhány ezer török lekasabolása, néhány sáncnak rövid időre való elfoglalása, több ágyúnak beszögezése lett, és ennek fejében 225 jelesebb vitézt veszítettünk. Pálffy életét is csak Dersffy Ferencnek jól irányzott lövése mentette meg a vele küzdött töröktől.

Szinán Budáról Esztergomba hajóhidat hozatott; innen szárazon hordatta azt Győr alá, s az Esztergethő és Vének között védtelenül hagyott Duna-parton a hid építését megkezdette. Ennek híre azonnal elhatott a főherceg táborába, de a munka megakadályozására mi sem történt. A német parancsnokok új segély biztos reményében a felső-magyarországi csapatokat is elbocsátották.

Aug. 29-én a törökök Vének fölött csónakokon a senki által nem védett bal partra átmenvén, a keresztény táborra törtek, a bácsai sáncokat ismét elfoglalták; a keresztény táborban zavar és ijedtség támadt szerencsére Zrínyi György saját vitézeivel a jancsárokat, a szász és sziléziai lovasok pedig a tatárokat úzték vissza, kik közül többet levágtak, sokat pedig az áradó Duna hullámai sodortak el.

Szept. 9-én Vének fölött a törökök ismét hidat kezdtek verni, egész éjen át dolgoztak. Másnap kora hajnalban erős küzdelem fejlődött ki a Duna-parton, a harc napnyugtáig tartott, midőn a keresztények visszaverettek, s a hid építését holdvilágnál fejezték be a törökök. Erre a keresztény táborban legnagyobb fejetlenség és zavar közepett haditanács ült össze; ennek határozata folytán Győr Hardeck Ferdinánd gróf és Perlin Miklós hűségére lőn bízva; 6000 németet és olaszt, 160 (Illésházy szerint csak 60) magyart őrségül hagyván, a sereg több része Hédervár és Óvár felé visszavonult *).

A törökök nem is gyanították e futást, és csak azon nagy robbanásra lettek figyelmesek, midőn a tábor földözétéül hagyott szász lovasok a lóporos szekereket felgyújtották; ekkor vették észre, hogy a keresztény csapatok minden rend nélkül Abda felé tódulnak. Erre a törökök vérszemet kaptak, a bácsai és pataházi sáncokba törtek, de ezeket már üresen találták; most a menekvő tábor után rohantak, az elmaradottakat hamar felkoncolták, s az abdai hidnak tóduló sereg egy részét is Zrínyi mentette meg, a mennyiben lovasaival a török előhadat visszaűzte; de a Hédervár felé menekvőket a török utólérte, a 2000-nyi földözetet lekaszabolta, tetemes zsákmány közt 120 ágyút, 200 terhelt hajót temérdek lőszert, élelmi-cikket, a hadsereg fizetésére akkor érkezeti pénztárt és a főherceg drága asztali készletét s minden vele volt ezüstjét elfogta. (*Istvánffy, Illésházy naplója. Ortelius.*)

Szinán a nyert előnyök után Győrt szorosabban bekerítette; ágyúival azonban csekély eredménnyel dolgozott. Szept. 13-án 1200 embert rohamra küldött, de ez — valamint az öt ízben egymásután megkísérlett ostrom — visszaveretett. A török táborban napról napra fokozódott az éhség, miután az elpusztított vidék semmi élelmet nem nyújthatott; a török vezér aggódva tekintett békétlenkedni kezdett seregére, mely az éhségtől sanyargatva, sikertelen ostromok által kifárasztva, a hús éjszakáktól is sanyarva, gyűjtött zsákmányával hazájába vágott. E közben a győri parancsnokok gondatlansága miatt sikerült

*) *Ortelius* aug. 29-re, *Istvánffy* és a jelenvolt *Illésházy* szept. 10-re teszik e visszavonulást.

z ostromlóknak a vár déli oldalán elnyult bástya alá aknát ásni, s ennek felrobbantásával a bástyán rést törni, mely csekély volt ugyan, e az általa keltett rémület mégis határozott Győr sorsa fölött. Ámbár Iardeck az Óvárnál ismét tábort ütött főherceg által a becsület és üség kötelmeire lön figyelmeztetve és a legközelebbi segély-küldésről biztosított; mindazonáltal — nem tudni, gyávaság, vagy vesztetés folytán árulóvá lett, Győrt feladta, és 1594-ki szept. 29-én a vár ulcsait Szinán öcscsének, Hassán begler-bégnek azon aljas nyilatkoattal adta át, miszerint „kivánja, hogy Győrt a törökök minél tovább élékiesen bírassák“.

E gyászos naptól kezdve Győr török katonai város lett, az elfutott nagy legyilkolt polgárok lakaiba török katonaság szállásolt, az Újváros öldig leromboltatott, székes-egyháza erődde lön átalakítva, ablakaiban gyűk foglaltak helyet; sekrestyéje és kápolnája lőpor-raktárrá lett, a emplom egyéb részei ló-istállókká változtak.

1597 szept. 15-én Miksa főherceg Győr alá szállott s ezt ostrom alá vette, de már 26-án azon vak hírre, hogy Mehmet Győr felmentésére íet, a főherceg Komárom ágyúi alá menekült; a nagy mennyiségű íelmet és ostromszereket részben elégette, részben zsákmányul hagyta.

1598-ban Schwarzenberg és Pálffy hősök szövetkeztek Győr visszavételére, miután előbb a vár helyzetéről lehető bő tájékozást szereztek, március 27-én Komáromból Győr alá indultak, és ügyes csellel a Fehérvári kapuhoz lopódtak, s ezt a közvetlen előtte elsütött petárdával 300 lépésre a városba vettették; az alig 5000 főre menő ostromlók nyomban a várba törtek s 5 óráig tartó irtózatot harc után marc. 29-én hajnalban Győrt visszafoglalták.

1601. Fülöp Emanuelnek Fehérvárhoz rendelt tábora Győr alatt időzött.

1603. Roszvurm táborozott Győr alatt.

1605-ben és 1606-ban a fehérvári kapuig portyáztak a tatárok, több győri katonát künn szorítottak s levágtak, a mezei munkások közül körülbelől 200-at elhajtottak.

1612. Vaica Sabbas vezérlete alatt több szerb család Győrbe menekült s Újváros azon részébe települt, melynek neve mai napig is: Rác-város.

1615 december 29-én eszközlött összeírás szerint 206 házban 230 belvárosi, és 92 házban 93 újvárosi polgár volt, s a nevek után ítélve Győr ekkor még nem volt elnémetesedve.

1622-ki 23. törv. cikk a győri várkapitányt a nádor felsőbbbsége alá rendelte.

1626. Sz. István király előtt való napon 1500 török jelent me lobogó zászlókkal a szabadhegyi halmokon, s a köles-aratással fogla kozott — körülbelől 200 munkást rabságra hurcolta. Ezen kívül 50 juhot, 100 db ökröt és lovat, a városnak több mint 1000 darabból áll csordáját elterelte Breiner János győri várkapitány és a 3000-nyi vár őrség szemeláttára.

1630. Egy török csapat ismét Győr alatt kalandozott, s Újvárc alól a marha-csordát elhajtotta.

1645. A sz. korona Győrbe hozatott.

1647 októberben a városnak nagy része leégett. Ugyanezen évbe a svéd és Rákóczy hadak elől Győrbe hozott sz. koronát Kéry János é Ostrosich Miklós koronaörök Pozsonyba visszaszállították.

1649. Német vasasok beszállásolásánál csupán egy megyei tiszt viselő akadt, ki németül tudott, s kit az elszállásolásnál alkalmazni lehetett.

1651 március 9-én ismét 3000 török termett Győr alatt, és mezőkön ért néppel együtt gazdag zsákmányt hurcolt el magával.

1683 augusztus 30-án a Teleky Mihály által vezérlett erdély sereg Győr alá érkezett, s ennek fékentartására a Rába és Rábca közöt tábort ütött. Szept. 12-én a Bécs alatt kudarcot vallott török sereg előfutárai is már Győr körül hullároztak, 14-én pedig a nagyvezér is megérkezett, ki itt a 80 éves Ibrahim basát, mint a török megaláztatá állítólagos okozóját 50 török főtiszttel együtt megzsinegeltette. A futó török tábor 3 napot töltött Győr alatt. Ez évben Szobieszki a hős len gyel király is megtekintette Győrt *).

1687. A káptalan előtt teendő örök-bevallások betiltattak, s minder adás-vevési szerződés egyedül a katonai parancsnokság előtt volt köthető

1690. A város területén az óhítú görögöknek (a rácoknak) bárminémű egyházi épületet emelni — március 4-én kelt királyi parancs megtiltotta

1704. Heister tábornok Győr alá húzta seregeit s innen folytatta dunántúli hadjáratát a Rákóczyak ellen.

1705-ben és 1706-ban pedig Rákóczy hadai körítették a várost.

1720. A győri kalvária épült, melyhez a megye minden járása naponkint 8 szekeret adott.

1735. Újváros leégett.

1739. Nagy pestis dühöngött.

1743 március 6-án lőn kihirdetve azon kiváltság-levél, mely Győrt a sz. k. városok sorába emelte.

*) Lásd: »Győr-vár« 410. lapon. — Szerk.

1750. A Zichy Péter-féle ház helyén a vármegyeház alapját Sze-ly István jezsuita igazgató nagy számú közönség előtt letette.

1751. Győr a sz. k. városok sorába törvényesen becikkelyeztetett.

1763. Nagy földrengés; ennek emlékéül sz. László napján e szent ály koponyáját ünnepélyes körmenetben hordozzák körül a városban.

1764- és 1772-ben nagy árvíz sújtotta a várost.

1776-ban a belváros leégett.

1778 szept. 30-án ismét 205 ház hamvadt el.

1809 június 13-án történt a győri nevezetes ütközet a János trák főherceg olaszországi hadtestéhez csatlakozott fölkelő (insur-ns) magyar nemesség, és a Jenő olaszországi alkirály által vezérlett ncia seregek között. A mieink megveretése után Győr ostrom alá tetett, s június 24-én meg is adta magát. Az ágyúzás és bombák al okozott kár közel 3 millió forintra rugott, nem számítva a majd- m 3 százezer frt hadi sarcot. Ez év aug. 31-én I. Napoleon városunk- n töltött egy éjt. *)

1820-ban kezdődött a bástyák lebontása.

1826. Nagy jeges árvíz, mely a Dunán 200 hajót és malmot ösz- ezűzött.

1830. Nagy árvíz, mely február 27-től május 20-ig tartott. Új- és ádor-város részekben 160 ház leégett.

1831. Koléra pusztított.

1835. A nádorvárosi templom tornya villámütés következtében égett.

1843. A városi hivatalok minden ágába a magyar nyelv lön hozva.

Az 1848-ki korszak Győrvárosára nézve maga egy történelmi mű rgyát képezhetné. De ezen idők még elég élénken élnek emlékün- en, hogysem szükséges lenne azoknak eseményeit e lapokra jegyezni. legszakítjuk tehát e ponton krónikánk fonalát, és áttérünk Győrváros őszeinek történelmi rövid ismertetésére.

A város felosztatik 5 részre, u. m.: Bel-, Új-, Ferdinánd-, 'erenc- és Nádor-város részekre; hozzá tartozik továbbá Szabad- egy is.

Az Újváros alapját a XVI-ik században török portyázók elől a uszta-sokorói járásból menekült lakosok tették le, s már 1550-ben

*) Lásd 433. lapon. — S z e r k.

Újváros a győri káptalan eredeti jegyzőkönyveiben mint a győri káptalan tulajdonához tartozott falu említettik. Valószínű, hogy utóbb V. István király kiváltság-levele ellenére Újváros egészen a káptalan jobbágyi birtoka lett, s bár 1588-ban árkok és palánkok által megesíttetett, a török portyázók azt mégis teljesen elpusztították, s XVI-ik század kezdetén nagy részben új magyar települők szállott meg, s midőn 1615-ben Győr polgárai összeirattak, Újváros már mint Győr külvárosa lőn fölvéve; ekkor 92 magyar lakossal bírt.

Belviszonyaikra nézve az újvárosiak mégis különböztek egy jobbágyi faluktól; így előjáróikat maguk választották.

Évről évre szaporodott Újváros lakossága, s 1638-ban Zichy F. győri vár alparancsnoka kath. templomot építtetett a széna-téren, — E jelenleg a mázsa-ház áll. E templom alatt volt a Zichy nemzetség síkboltja, a plebánia-ház pedig a só-ház és arany bárányhoz címzett fogaközt állott.

A Ferenc- és Ferdinánd-városrészek a lerombolt bástya helyein és ezeken kívül elterült posványos térségen e század első felében épültek.

Egy — 1744-ben kelt tanúvallomás szerint a fehérvári kapu elé elterült tavat Meszlényi János alispán jobbágyai által betöltötte, helyére majort építtetett. (Megyei lvtár.)

Valódi emelkedését e két városrésznek a folyó század 30-as 40-es éveire tehetjük.

Nádor-város, Győr legrégebbi külvárosa (lásd 430. lapon), sőt több kútfők szerint a hajdani Arrabona első lakói is ezen városrészben kezdtek a települést. V. István király engedélye folytán 1271-ben lakosok a várba és városba huzódván, e városrész többé jelentőség nem vergődhetett, bár az első századokban Győr heti vásárai is itt tartattak; mivel azonban a városi erődítmények körén kívül esett, többször elpusztult; e városrészt utóbb csak gazdasági majorokul használták s innen nyerte „majorok“ nevezetét.

Gyórhöz tartozik még:

Szabadhegy is, a várostól keletre $\frac{1}{4}$ mfdnyire emelkedő domb-háton.

A XII-ik századi oklevélben többször előforduló Zeleus vagy Szöllős helység állítólag Szabad-hegy helyén terült el, holis királyszőlőművesek laktak *). (Vinitores juxta Jaurinum in Scelus. — *Fejér Gy.*: Okt. VII. 5. 303.)

*) Vesd össze az árpádkori térkép igazolásával 489. lapon. — Szerk.

Győr ostromai alatt elpusztult, de már a mult században a győri vonosabb osztály itt mulató kerteket tartott. Ma győri földbirtokos és mezei gazdák lakják, mult századi virágzásának s élénkségének ékét pedig néhány szilárdabb épület mutatja.

Van plebániája, kath. temploma, kath. és prot. iskolája. Lakói gyarok *).

Tó-, sziget- és csilizközi járás.

Abda magyar falu Tóközben, régi okiratainkban O b d e, A b a d a, a d a néven olvassuk. Igen régi falu, de mostani helyére az árvizek miatt csak 1831—2-ben költözött. A helységnek régi pecsétje 8 szögletes volt, melyben „A b d a“ felirat és ekevas volt látható.

1208-ban II. Endre király Abdán a pannonhalmi monostor részére mányozást tett. (*Fejér Gy.* : C. D. III. 1. 66. és 325. l.) 1225-ben IV. László az abdai vámdíjt szabályozta. (U. o. IV. 2. 223.)

1566-ban szomorú ünnepélynek volt tanuja, mert Tahy Ferencnyi Miklós sógora és Bottyányi Boldizsár vője Salm gróftól a szigeti hős fejét itt vették át (l. 500. lapon). 1588-ban megyei határozattal a török portyázások gátlására Győrvármegye itt őrvárdát állított. (Megyei lvt. ez évi jkv.)

1608-dik évi közgyűlés Mecsér, Böres és Sziget faluk lakóit az ottani őrség erősítéséhez rendelte (azon jkv.). 1609-ben az abdaiak mindegyikük köz-adó alól felmentettek (u. o.). 1613-ban kelt királyi kiváltság-levéllal mentesített az abdaiak mindenféle taxák és adók fizetése alól felmentettek (u. o.). 1616-ban Abda körül tábor huzatott össze. 1627-ben a német őrség folytonos rablásai- és kegyetlen erőszakainak meggátlása végett a megyei közgyűléshez folyamodott (u. o.). 1650-ben Csáky Pál nádor az óvári és mosonyi polgárokon elkövetett vám-zsarolások miatt tartott vizsgálatot. 1659-ik évi 23-ik t. cikk az abdai német őrség vám-zsarolásait kívánta korlátozni. 1688-ban a német őrség Abdán 100 frtig zsarolt (megyei jkv.).

1700-ban az abdaiak Eszterházy nádorhoz folyamodtak, hogy Ferdinánd és I. Lipót királyoktól nyert szabadalmaikban és kiváltságaikban védné meg őket, s Eszterházy nádor ez évi dec. 1-én Győrvármegyéhez leküldött nádori parancsban meghagyta, hogy az abdaiaknak szabad emberek tekintessenek, és semmiféle adóval, fuvarozással,

* Győrváros jelen külrajzát, valamint egyházi, közigazgatási, katonai, törvénykezési és egyéb társadalmi intézményeit illetőleg utalunk jelen műnek azon részeitre, melyekben az említett szempontok külön méltatást nyertek. — Szerk.

vagy katona-tartással ne terheltessenek (megyei jkv.). 1702 úrné előtt való napon az elfogott II. Rákóczy Ferencet, midőn az abdai hívték keresztül, a Rábca-parton halászott katona egy akkor fogharcsával ajándékozta meg. Rákóczy a neki ajándékozott halat eszavakkal dobta a vízbe: „bár csak a most raboskodó Rákóczy, ki tédet szabaddá teszen, hamar követőd lehetne s megszabadulhat (Vályi: Magyarország leírása I. k. 6. l.). 1707-ben a falu Rákóczy katonái által bevétetvén, a várdai őrség felkoncoltatott s a török portyázás ellen épített várdá leromboltatott (Plebániai jegyzet.).

1830-ban 69 abdai lakos az árvizek pusztításai elől a falu régi helyiségéről a mai helyiségre kezdett áttelepülni; 1831-ben több folytatták az átköltözést, s 1832-ben az egész falu áttelepült. Az 1848/9 hadjárat alatt sokat szenvedtek.

Ásvány magyar falu Szigetközben.

Ásvány a Hédervári nemzetség ősi birtokai közé tartozik, mely a XVI. századig szakadatlanul Héderváriak birták; ekkor Majsa Máté a Héderváriak rárói várnagya kapott itt 2 telket adományokból. Utóbb Ásvány is a Bakicsok birtokába került. (Lásd alább: Hédervár.)

1610-ben Révay Péter, Balassa Margit, Czobor Imre és Márton voltak ásványi birtokosok. (Megyei lvt. 42/1610.) 1614-ben 18 úrbételekből a jobbágytság megszökött. (Megyei lvt. 33/1614.) 1616-ban Ásványi család is birtott itt, de birtokát a Héderváriaknak eladta. (U. o. 22/1616.) Ez évben szapi Balassa is nyert Ásványon kir. adományt, ki az ásványi előnevet is fölvette. 1644-ben Pázmán Miklós birta.

A XVII. század végével a régi Ásvány falu nagy részét a Duna elszakította, s 1700-ban Viczay Ádám báró a mostani falu helyét jelezte ki jobbágyainak, kik ide át is települtek. 1735-ben pedig Viczay János gróf a Balassa örökösök ásványi birtokát beszerezte (Héderv. lvt.).

Ásványhoz tartozik János-major, elhalt Sina János báró szép rendezett pusztai birtoka.

Balony magyar falu Csilizközben.

Legrégibb időkben Balony is a győri vár földje volt (*Fejér G. C. D. V. 3. 231.*). 1284-ben István mester — a győri egyház szertartásának kérésére, László király a győri várhoz tartozó rétekekkel, szántföldekkel, legelőivel és minden egyéb haszonvételeivel Balonyt a győri egyház harangozóinak adományozta, és Győri Pongrác — mint királyi ember által, nemkülönben a pannonhalmi apát által az egyházat birtokába be is vezettette; ezen kívül a székes-egyházi harangozóknak adta nevezett király a „barch-tuoi“ halászatot, és egy szigetet, me

pidának neveztetett (u. o.). Egy 1252-ki okirat Balonyt mint a győri egyházzal birtokát említi: „Villa Balony, quae est ecclesiae B. Virginis iur.“ (u. o. VII. 5. 306.). 1453-ban ezen adományt és Balony kiváltságait Hunyady János megerősítette. (*Teleky J.*: Hunyadiak kora, X. 379.) Kiváltság-levél 1610-ben lőn kihirdetve (megyei lvt. II. 12/1610.).

A győri káptalan és balonyiak között a javadalmakkal járt kötelességek miatt hosszas per támadt, melynek 1769-ben egyezség vetett véget; ennek értelmében megszűntek a balonyiak harangozás miatt kötelezővé válni, hanem ezen szolgálat fejében örök megváltásul évenként fizetendő 100 forintra kötelezték a balonyi községet. Különben Balony községének a győri örökanonokságot — „custos“ — illette.

A balonyi vár-földekből mások is nyertek adományt; így Simon Székelyi főispán 1355-ben arról adott bizonyosságot, hogy Omode mester „vármegye gyűlésén“ *) Chituani Dénest a balonyi birtokrész eladástól, a győri örökanonokságot pedig annak megvételétől eltiltatta. (Lazai Okm. III. 167.)

Bácsa magyar falu Szigetközben.

Legrégibb történelmére vonatkozó adatokat nem találtunk; 1848 előtt a győri káptalan egyházi nemeseinek volt széke, (bácsai praedialis, — Sedes Praedialis Nobilium de Bácsa), s a győri nagyrépostól mindenkor a bácsai szék főispánja. Váltó krajcár nagyságu pecsétben egy kivont kardot tartó lovas vitéz, körirata: „Bá c s a i s z o l a b a b i r ó“.

1626-ik évi megyei közgyűlésen a bácsaiak kérték a vármegyét, hogy ők az egész Szigetközt fegyverrel védik a török átjárás és csapás ellen, — a többi falukból is rendeljenek segítséget; mi meg is történt (megyei lvt. III. jkv.). 1720-ban a megyei gyűlésen kihirdettetett bácsai helység kiváltság-levele, melyre a vármegye őket nemesekül ismerte.

Pusztult hely:

Ezen község határába olvadt **Esztergetheő** pusztult falu, melyet az esztergetheői nemzetség tagjain kívül más családok is birtak, s hiheleg hajdani határkiterjedése nagyobb volt, mint mennyire azt jelenleg szokásunk. A falu keletkezése 1451-re esik; e korban bizonyosan senki által nem használt Hédervári-birtok volt, minőt a XV. században többet is találunk (lásd alább Böny leírásánál), s mint ilyen földet Hédervári Pál uraságnak Miklósnak ajándékozott, ki ezen esztergetheői földről felvette az

*) Szándékosan emeltük ki e kifejezést annak bizonyítékául, hogy a XIV-ik században már igen is voltak megyei gyűlések.

Esztergetheói nevet (Héderv. lvt. 31-ik csomag, 1/1451.sz.). 1595-ben Gyú védelmére az esztergetheói határban is emeltettek sáncok.

1609-ben Chepke Orbán is birt Esztergethőn. 1630-ban Esztergetheóy Imre vasvári Zeghy Mihálynak, bajcsi Téglás Péternek és szava Szavai Györgynek örökáron felvallotta (Héderv. lvt. 2/1630.). Ugyan ekkor Miskey Pál birt Esztergethőn. 1670-ben megyei levéltárunk szerint még mint falu állott, s mikor pusztult el? nem tudjuk. Határa a kis-bajcsi és bácsai határokba olvadt, hol csupán egy dülő tartja fenn emlékét.

Bezi magyar falu Tóközben. Nevét első megszállótól a besenyőktől nyerte. Bisseni, Bessi, Bezi. (*Czech J.*: Györvm. főisp. 20. l. A községi pecsét kis tojásdad alakú; körirata: „Bezi. falu. pecsétye. 1740“.

Az ágostaiaknak helyben van anyaegyházuk, mely a XVI. században iskolával lőn felállítva, de 1759-ben Márffy László bezii birtokos az iskolát bezáratta, az iskolai építményeket felbecsültette, s a 12 forintra becsült felülépítmény árával az ágostaiakat megkínálta, kik ez fel nem vevén, a megyei közgyűlés a 13 forintot jótékony célra való fordítás végett a fejeztői plebánosnak átadatni rendelte, Márffy László pedig utasította, hogy az iskolát elfoglalván, ezt hanyassa szét. (Megyei lvt. III. jkv.)

1592-ben a besenyő törzsből származott Poky Ambrus győr megyei alispánt találjuk Bezin mint birtokost; ugyanekkor kivüle több közbirtokosa is volt. 1618-ban Pázmány Ferenc és Péter — 1650-ben Jagasich Péter alispán birta (u. o. III. jkv.). 1680 körül Bezerédy István pápai kapitány és Festetich Mária özv. Komáromy Jánosné egymás közt Bezit felosztották. 1689-ben a német katonaság pusztította el.

1727-ben az akkori úrbéres jobbágyság az iránt tett panaszt megyei közgyűlés előtt, hogy a földesurak az ő Eperjes nevű szabad pusztájokat elfoglalták. 1784-ben eszközlött tanukihallgatás alkalmává a katolikusok is bizonyították, hogy az ágostaiak mindenkor haranghasználatot gyakoroltak, mire a további haranghasználat nekik megadatott.

Tagosítás folytán Szabó Péter hajdani megyei alispán kihaló birtokából Péterháza pusztává lett.

Pusztult hely:

Uthal Bezi és Hugot között állott, most Bezi határának egy részét teszi. E helység I. Mátyás királynak 1472-ben kelt oklevele szerint Poky család birtoka volt (*Ráth K.*: Magyar tört. tár. VII. 23. l.).

Bödöge Markotával egyesült falu; lásd ez utóbbinál.

Börcs magyar falu a Rábca partján. Községi pecsétjének körirata: S. P a g i. B ö r c s. 1699.“

1588-ban Győrvármegye a török portyázások gátlására a templom mellé egy kerekded ór-tornyot építtetett, s e toronytól nyerte a falu német R u n d e n t h u r m nevéet. 1590-ben Miksa herceg német hadai elégették. 1608-ban a börcsiek mint segély-órhad az abdai órhelyhez rendeltettek (megyei lvt. I. jkv.). 1689-ben ismét a német katonaság pusztította. Jelenleg a győri püspökség birtoka.

Czakóház magyar falu Tóközben.

Hajdanáról keveset tudunk, hihetőleg az első századokban Czakó nemzetség birta, legalább megyei levéltárunk szerint a XVII. században szállott a Czakó nemből eredt leány-örökösökre. 1682-ben Gyapay Mihályt és Gecey Miklóst találjuk mint czakóházi birtokosokat.

Dunaszegh magyar falu Szigetközben közel a K.-Dunának könyökanyarodásához, honnan talán nevét is nyerte.

Legrégibb időkben Dunaszegh is Hédervári-, utóbb Bakicsle birtok volt, s Hédervár és Ráró sorsában osztozott (Lásd alább). 1612-ben Forgách bibornok tized-szedése ellen a duna-zöghi nemesek Győrvármegye közgyűlésén panaszt emeltek, s a hozott megyei határozat a törvénytelenül szedett tizedet lefoglaltatta és visszaadatta (megyei lvt. I. 23/1612.). 1637-ben Hédervári István a duna-szeghi adialistákat tized megadásáért intette, de ezek kijelenték, hogy iválságaiknál fogva a tizedet egyszer mindenkorra megtagadják.

Az 1851-ben létesült tagosztály folytán Viczay Héder grófnak Dunaszegh mellett jutott birtokán 1853-ban Gyula-major épült.

Duna-Szent-Pál magyar falu Szigetközben. A Hédervári nemzetség őrszága közé tartozott, s Hédervár és Ráró sorsában osztozott. 1594-ben pusztult, s mikor lőn ismét megtelepítve? — nem tudjuk; de a falu első részét a bevándorlott tótoktól ma is t ó t - s z e r n e k hívják.

Enesse magyar falu Tóközben. Ősi fészke az enessei Enessey törzsmagyar nemzetségnek, kik mai napig itt laknak és birnak.

Első nyomát 1368-ban egy határjárási oklevélben találjuk (*Fejér Györgynél*), a midőn még In sének olvassuk, és kétségtelen, hogy a XIII. században Ottokár ellen vitézkedett Enessei Ákosnak s így az enessei ősmemzetségnek bölcsője volt. (*Nagy Iván*: Magyarország családai: Enessey.) 1553-ban a törökök elégették és elpusztították (Magyar tört.

tár. VII. 5.); ekkor égett el az Enessey nemzetség levéltára is. 1604-be a nemzetség két ágra szakadt, egyik az ősi fészekben maradt, mási veszprém-megyei Görzsönbe költözött, s ez felvette a „görzsöni“ előnevet. Az 1609-ki megyei gyűlésen Enessey Márton az enessei erdők iránt tiltakozott. 1613-ban Enessey Márton, György és János a szokásos tábla-pénzt, azaz: 12 denárt a megyei törvényszéken letették, s a Pethő családot az enessei határ használatától eltiltatták (megyei lvt. I. 23/1613.). 1682-ben Enessey István mint a család idősb tagja (senior) bírta Eness felét, ki 1684-ben személyesen ment a törökök ellen. Ugyan ez idő alatt Szapáry Péter, Iványos Miklós és Bezerédy mint enessei birtokosok említetnek (u. o. 76/1682.).

Fehértó magyar falu Tóközben.

Ujfalu és **Lász** elpusztult helyeket Ráth Károly Fehértó é Kóny között keresi (Magyar tört. tár. VII. 25.). Az említett pusztult helyek multjáról azonban semmi sem volt kinyomozható.

Győr-Sziget magyar-német falu a Kis-Duna és Rábca folyók közékelt sziget végén; Szigetközzel a Kis-Dunán át talp-hid, Győrújvárossal pedig a Rábcán oszlopos hid köti össze.

Szigetről 1567-ben olvasunk először, a midőn Miksa Gyórt meg erősíttetni és a várost új rendezés szerint építtetni parancsolta. Ekkor királyi téglavetők települtek ide, kik a győri bástyák tégláit ezen sziget-csúcsban vetették. A győri püspökség 1592-ben ezen „Pwspeöl zigethe“ nevű birtokát visszaszerezte (Győri tört. és rég. füz. I. k.) Az ezen ügyben küldött kir. leirat szerint gr. Salm győri várparancsnok telepített bele lakókat, kik 12 évi szabadságot nyertek, mely idő alatt szolgálatuk egyedül szénatakarításban állott. A települők származás helye ugyan ismeretlen, de neveik után ítélve, nagy részben magyarok voltak. A 12 év elteltével kötelezettségeik közé tartozott: a szénatakarítás, gyűjtés és egyéb házi szolgálat; vám-mentességi kiváltságukbar megerősíttetek, de semmi rétet, erdőt, földet, halászatot nem birhattak. A költözés szabad volt, és házáat mindegyik szabadon eladhatta. Ez időben Győr-Szigetben két kórház is volt, magyar és német, s mindegyik szántóföldekkel és kerttel birt. II. Rákóczy Ferenc hadjárata alatt a helység elpusztult.

Hédervár magyar mező-város Szigetközben. Alapítója Gejza vezér alatt bejött Hederich lovag volt, ki a később történelmi hírré emelkedett

atalmas Hédervári nemzetségnek is törzs-atyja volt. A mező-város ecsetjének körirata: „Hédervár. 1772.“ Belkörében szántó-vas.

E földrészt, illetőleg az egész Szigetközt Gejza vezér ajándékozta Vildóniából bejött Volfger és Hederich grófoknak; utóbbi itt várat pítettett, mely a mai hédervári kastély helyén állott. Ugyanő aggorában zárdát is emelt s remete életet élt, és ki tudja, vajjon nem ezen emeteség emléke rejlik-e a kastély-kerthez közel eső Remete pozsonyegyei falu nevében?

1348-ban Hédervári Miklós udvari vitéz és testvérének Istvának árvái I. Lajos királytól minden jószágaikra pallos-jogot nyertek; Győr, Mosony, Pozsony és Vas vármegyékben terült jószágokat a XVI. századig a család minden megszakadás nélkül bírta, de Osváth a II. Ferenc 1521-ben nándor-fehérvári kapitány e várat hűtlenül hagyván, Nándor-Fehérvár elvesztéseért minden jószágaitól megfosztatott, s II. Lajos király ezeket laki Bakics Pálnak adományozta. Ferencnek öcsését Hédervári (III.) István győrmegyei alispánt, — mivel apolya János ellen-király követője lett, — I. Ferdinánd fosztotta meg jószágaitól, s birtokrészét szintén Bakics Pálnak, nemkülönbén Dorottya fejének, Mária, Angelika leányainak és Pál, Mihály és Péter nevű estvéreinek adományozta, nevezetesen a hédervári kőházat, nemes udvar-eket a hozzá tartozandókkal, u. m.: Hédervár, Zelke, Ásván, Oltován, Nagy- és Kis-Medve, Uyfalu, Zap, Zámol, Ladamér, Duna-zegh, Zigeth, Zythewen, és Győr városi . . . (nincs kiírva, vajjon ház-e vagy föld), Darnó, Zeeli, Remete, Kis-Bodak, Gyulviz és minden egyéb már régtől hédervári kuriához tartozókkal együtt (Héderv. lvt. IX. csomag, 38. sz.).

Hédervári István midőn Zápolyától Ferdinándhoz visszapártolt, birtokait is visszanyerte, sőt a Ferenc ellen Nándor-Fehérvár eláruláért hozott ítélet is megsemmisítettén, István fiai V. Lőrinc és I. György 1543-ban az ősi jószágokra nézve kedvező ítéletet nyertek, Ferdinánd Bakics Pálnak hűtlenség bűne alatt megparancsolta, hogy hédervári jószágokat adja vissza, de ez — ekkor már a kir. testőrző uszárok főkapitánya — a királyi parancsnak nem engedelmeskedett. Bakics Pál eszéki szerencsétlensége után testvére Bakics Péter védte meg a jószágokat, melyek utóbb Bakics Margit — Balassa Menyhértnére s Bakics Angelika előbb Révay, utóbb Czobor Imre nejére, mint elhalt Bakics Pál leányaira szállottak.

A Héderváriak közül V. János zirci apát és skópii püspök kezdé visszaszerezni az ősi jószágokat 1660 körül; testvére VI. István Győr-vármegyének több országgyűlésen volt követe és alispánja a Hédervári nemzetségnek minden — Győrvármegyében volt s elidegenített —

jószágait visszaszerezte. Ennek Eszterházy Erzséttől 3 gyermeke született; de kettő, u. m.: (VI.) Lőrinc és Ilona mint kiskorúak elhaltak. Kata leányát pedig loósi Viczay János soprony megyei alispánhoz adván nőül, a kért leány-fújsítást is megnyerte, s ezzel a Belud nemből származott Viczay nemzetségre szállottak a Hédervári-féle jószágok.

Megemlítendőnek tartjuk, hogy Bakics Pál és örökösei az ágostai vallásnak lévén hívei és buzgó terjesztői, a hédervári jobbágyság is azaz majd egész Szigetköz az ágostai vallást fogadta el. Mérey Mihály ágostai superintendens már 1544-ben Hédervárott lakott (Héderv. IV. IX. csomag, 23/1703.). Bakics Pál vője Czobor Imre szintén ápolt Szigetközben a protestantizmust, utóbb azonban a Bakics örökösök jószágait itt eladván, a hatalmas pártfogó nélkül maradtak részben a katolikus vallásra tértek, részben Szigetközből elköltöztek; 1746-ban pedig megyei határozat folytán Hédervárott az ágostaiak temploma is leromboltatott (lásd ez évi megyei jkv.).

Kuriákat Hédervárott több nemes család is birt. 1609-ben Szavay Szabó és Alapy családok. 1660 körül Mikos Péter, Dely Ferenc, Káld Györgyné született neboiszaik Szép Anna és orbovai Jakusich Imre, de Hédervári István, utóbb pedig a Viczayak azokat összevásárolták. 1697-ben Dely Judith — özvegy Nádasdynétől a rárói, hédervári és kis-bodaki határokon birt. részeket Viczay Ádám báró vette meg, ezzel a még idegen kézen volt utolsó birtokrészek is a családi uradalomhoz kerültek vissza. *)

1645-ben III. Ferdinánd király nemes Viczay Ádámnak (1684-ben a győri nemesség kapitányának) bárói — 1723-ban III. Károly király Viczay Jób Keresztély bárónak grófi rangot adott.

Állítólag a hédervári vár 3 tornya valaha 3 külön vármegyének u. m.: Győr, Mosony és Pozsony területén állott. Lehet, hogy valahányszor itt az említett megyei határok összeszőgelletek, de mi erre okirato sem a győrmegyei, sem a hédervári családi levéltárban nem találtunk és csakis mint szóhagyományt említjük fel; sőt a hédervári levéltár nyo

*) Épen midőn e sorok sajtó alatt állottak, akkor (1873 dec. 23-án) szállt hírbe a közel kétszáz év előtt egyesült Hédervári-Viczay család utolsó férfi-ivadéka Hédervári-Viczay Héder gróf, val. bel. titkos tanácsos, Győrmegyei derék főispánja, és a magy. orv. és természetvizsgálók XVII-ik nagy gyűlésének egyik lelkes elnöke, kinek épen jelen művünk megalkotásában is tevékeny része volt. Örizzék meg emlékét egyebeken kívül e lapok is, melyeknek soraiban nem egyszer találkozunk az elhunyt derék férfinak nevével! Örököse egyik unokája: Khue Károly gróf lett, kinek kezére a család jelen összes birtokai is átszálltak.

rán (XVI-ik csomag, 1/1659. és 7/1760.) azt véljük, hogyha több megye arkán állott is valaha a hédervári vár, ez csakis pozsony- és győrmegyei erületeken állhatott. Mosonyvármegye legrégibb időkben e tájon a Dunán át sem ért, később pedig itt Pozsonyvármegye szögellett be; hasonlót bizonyít a győri káptalannak bizonyítványa is, mely szerint *Paraszeg* *) a pozsonymegyei zseli-i — és győrmegyei hédervári tatárokból szakítottatott ki, s a Hédervárban összeért két megyei határ Nováki (Mosonyvárm.) falu felé kiterült, s Hédervártól délnyugotra bizonyos kövecses árokig ért, s így Mosonymegye a hédervári kastélyig nem nyulhatott be.

Érdekesnek tartjuk még idejegyezni, miszerint 1723-ban Hédervár alapítványos kórházzal birt; 1794-ben 4 vásár-tartásra nyert szabadalmat, s ekkor vámjoga is volt.

Ikrény népesített pusztá Tóközben. **Ikrény, Lesvár és Oszhely** a Lamberg grófi családnak egymással határos pusztáit képezik.

Első birtokosa hihetőleg azon Icrany vagy Ikrényi nemzetség volt, melynek tagjairól már a XIII. század vége felé olvasunk (Hazai Okmt. III. 19.). 1324-ben I. Károly Miklós bánt a győrmegyei Ikrén birtokába bevezetni rendelte (*Fejér Gy.*: C. D. VIII. 2. 562.). 1373-ban Ikrényt már a Kanizsay nemzetség birta; e család fi-ágának kihaltával a roppant terjedelmű Kanizsay jószágokat az egyetlen leányörökös: Kanizsay Orsolya örökölte, kit Nádasdy Tamás nyert nőül, s ennek kezével az ikrényi és rába-szent-mihályi jószágok is a Nádasdy nemzetség birtokába jutottak, és Nádasdy Ferenc gyászos kimultáig ezen család birtokában maradtak. Ekkor Ikrény a királyi kamara jószágai közé került, s megyei levéltárunk szerint haszonbérileg kezeltetett.

De Ikrény nem volt egészen a Nádasdyaké, mert 1614-ben Torkos Péter mint győrvárosi bíró a megyei közgyűlésen Nádasdy Pál tisztjét a győri határ legeltetéseért, utóbb pedig a városi határból tett foglalásokért megintette, az intés ellen Nádasdy Pál és Vizkelethy János mint ikrényi közbirtokosok tiltakoztak; hasonlókép 1619-ben is. 1770-ben pedig Körmendy, Stverteczky, Klempa, Bolényi, Eördeögh, Hajós, Brunovszky és Kaskovich családok birták. 1777 körül Lamberg Volrad

*) Ezen *Paraszeg* (ma *Parászszer*) föld Hédervár mezővárosába behat egész a tisztartói lakásig, és a grófi kerttől csak az óvári ország-út választja el. 1697-ben birtoka felett per folyt, s Matusék András győri kanonok, mint volt hédervári plebános Széchenyi György győri püspök ellen bizonyítványt adott arról, hogy *Paraszeg*-föld, stb. minden időben a Hédervári nemzetség birtoka volt, s Hédervárhoz, nem pedig Ráróhoz tartozott.

Ikrény egy részét megszerezte, utóda pedig — az 1791-iki 73. t. cikk által honosított Lamberg Fülöp folytatta a szerzést, s ma már egész Ikrény, Lesvár és Oszhely a Lamberg grófi családé.

Kapi magyar falu Tóközben.

Kapi az előkorban a győri vár földje volt s 1209-ben II. Endre király ezen várföldeket Tóth mosonyi főispán Demeter és Tamás fiainak adományozta (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 1. 190.). 1251-ben a kapii földeket Móric mester nyitrai főispán a móríchidai prépostságnak ajándékozta (u. o. IV. 2. 88.). Ugyanitt a Kapy nemzetség is birt, mert Barbachy Bálintné — mint első férjétől Kapy Györgytől származott fiainak gyámja — Zsigmond királyhoz folyamodott János mester és János móríchidai prépost ellen, kik 1314-ben Kapin volt birtokát elfoglalták. A király vizsgálatra a győri káptalant küldötte ki (u. o. X. 8. 379.). 1764-ben az ágostaiak igazolván a régi vallásgyakorlatot, a megyegyűléstől torony nélkül való templomépítésre engedélyt nyertek.

Kis-Bajcs magyar falu Szigetközben.

1848 előtt kurialis nemes falunak tartotta magát, s nem akart a szomszéd bácsaiakhoz hasonló egyházi nemes lenni, bár a győri püspökségnek fegyver- és viza-halászati jog és díj fejében mai napig is fizet. Nincs ugyan bizonyos adatunk, de úgy látszik Nagy- és Kis-Bajcs, Bácsa, Szava mind egyházi nemesi helyek voltak. A török uralom alatt birtokából kiűzött nemesség e vizek közé menekült, s a földesurak örömmel fogadták a fegyverviselő népet, telkeket adogattak neki, kezdetben csekély haszonbérért, a terhes hadiszolgálatok miatt azonban ezt sem birták fizetni; de mivel szükség volt reájok, évről évre maradtak, hihetőleg jobb időkben lerovást is ígértek. Talán így keletkezettek a többi világi uraságoknál is a kurialista nemes bérnökök. Itt látjuk alapját annak is, hogy területéhez képest Győrvármegye az országban legnagyobb számú nemességgel birt; mert körülbelül 26 □ mfdnyi területen közel 12 ezer nemes főt számlált. Megyei levéltárunkban számtalan az óvás, ellenóvás és tiltakozás, hogy a nemes jobbágyok vagy bérnökök megyei tisztségre ne alkalmaztassanak. Különösen a győri püspök, káptalan, Héderváriak és Czoborok tiltakoztak ez érdemben legtöbbet; de az apró nemesség hamar felismerte érdekét, e részben összetartott, ellenóvást tett, ha szükség kívánta bocsánatért esdett, s bármi úton kivitte, hogy a megválasztott nemes jobbágy vagy bérnök megmaradjon a hivatalban. Utóbb hú hadi szolgálatok jutalmául egész

özségek kiváltságért folyamodtak, s megnyerték, csak azt sajnáljuk, hogy habár a kihirdetésnek több nyoma van, de magát a kiváltságevelet nem kutathattuk fel. *)

1594-ben Győr ostroma alatt az úgynevezett Táborhelyen keresztény sereg ágyu-sáncokat emelt, és téves azon vélemény, mely helyet római maradványnak tartja.

Pusztult hely:

Szava vagy **Zava** Bácsa és Bajes között, mely utóbbinak határába olvadt; lakói szintén egyházi nemesek voltak. 1231-ben Z o a név alatt azon perben olvasunk róla, melyet a győri káptalan és M. mester között II. Endre király elintézett (Árp. k. Okmt. I. 283.). 1318-ban a győri káptalan bizonyoságot tesz arról, hogy Kálmán győri püspök a szavaiakat egyházi nemesekké tette, kik hadkötelezettségeiket négy márka nehéz ezüsttel meg is válthatták (*Fejér Gy.*: C. D. VIII. 2. 192.). 1642-ben megyei levéltárunk szerint Szavay család birta. Az 1612-ik évi megyei nagygyűlés az alispánnak meghagyta, hogy Pázmán Ferenc vajdától a zavai révet erőhatalommal is elvegye (megyei lvt. I. jkv.). 1640-ben Szavát egy folyócska hasította át, melyet jegyzőkönyveink Tug á t néven említenek. Az 1683-ki hadjáratban átesapott török portyázók fölgyújtották, elpusztították, s többé fel sem épült.

Kóny, legrégebbi oklevelekben C o h n, magyar falu Tóközben.

Kóny első birtokosául E n d u s t vagy E n d r é t találtuk, kinek 1228-ban örökös nélkül történt halála után, II. Endre király Kónyt a T é t h nemzetségből való Demeternek adományozta (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 4. 77.). Talán ugyanezen Demeterben halt ki a Téth nemzetség — miután erről többé nem olvasunk; C o u n t pedig II. Endre a templomosok rendjének adományozta. Kónynak ekkori határait és szabados lakóit is elősorolja a nagybecsű oklevél (Hazai Okmt. II. 2—3.). 1491-ben II. Ulászló király — Simon mesternek a győri keresztések praecepto-rának kérésére II. Endre okmányát átírva megerősíti (u. o. 372. 1.).

1524-ben II. Lajos Győrben szintén megerősíti Hunyady Mátyás királynak 1486 június 24-én kelt azon levelét, melyben Mátyás a győri keresztelő szent János egyházának kónyi jobbágyságait adómentesekké tette (Győri kápt. lvt. 17. fiók, 1. csomag, 2. sz. és Hazai Okmt. II. 427.).

*) Nevezetes körülmény az is, hogy a töröknek hódolt és elpusztított falukról számos adathoz juthattunk, de a török uralomtól ment felső vidékben alig birtunk egy-két adathoz jutni.

A győrmegyei kapuknak 1531-ben történt lerégibb összeírásába Kóny földesurai gyanánt a rhodusi keresztes barátokat találjuk, de XVI. század végeig úgy látszik a királyi kamara birta, s gyakran változnak haszonélvezői; így az 1544-ki összeírás szerint a győri káptalan 1555-ben pedig Nádasdy Kristófot találjuk mint Kóny birtokosát. A szomszéd (sopronmegyei) Szovát helység jegyzőkönyvében pedig 1553-ik évről következő szomorú feljegyzés olvasható: „Naponkint látjuk a kónyi szomszédoknak elpusztult házait, kiket a török pusztított el“ (Magy. tört. tár. VII. 5.). Gregoriancz Pál győri püspök 1559-ben Kónyt iskola-alapul kérte, s így történhetett, hogy 1569/70-ben Kóny a győri káptalan birtokában látjuk. 1593-ban Armpruszter Pál a magyar királyi kamara számvevője — Kóny helység jövedelmének állapotáról a kamarának jelentést tesz, minek következtében az udvari kamara a pozsonyi kamarának meghagyta, hogy Kónyt a káptalantól elvegye; s mi meg is történt, de mivel az átvétel alkalmával a kamara a káptalan gabona-asztagait is elfoglalta, a győri káptalan ezen sérelemért Mátyás főherceghez folyamodott, ki is az ügy állásáról felvilágosítást kért. Utóbb (1598-ban) Kutassy János győri püspök s királyi helytartó Rudolph királyhoz folyamodott, és Kónyt iskolai célokra kérte. A király erre új adomány-levelet adott, melyben Kónyt a győri káptalannak adja azon kötelezettséggel, hogy Kóny jövedelmét lelkiismeretesen a tanulókra fordítsa.

1641-ben Nádasdy Ferenc katonái a helységet kifosztották (megy. lvt.). 1681-ben Széchenyi György kalocsai érsek és győri püspök a káptalan tulajdonához tartozott Kónyt elfoglalta, a miért Orbán István királyi személynök a püspököt megintette, és Kónyt a káptalan részére visszakövetelte. E megintésre adott válaszában a püspök tagadja hogy Kóny a káptalané lett volna, hanem igen is a püspöké, ki annak jövedelmét a győri kántorokra és iskolákra tartozik fordítani; miként ő (t. i. a püspök) híven teljesítette is (mindkét levél eredetije a kápt. lvtárban.). 1685-ben Széchenyi György az esztergomi érseki székre kinevezetvén, Kónyt a káptalannak visszaadja, s e helységhez intézett levelében kifejezi, miszerint Kónyt eddig is csak a győri káptalan jóakaratóból és engedelméből birta (Győri tört. és rég. füz. I.).

Kulcsod, régi magyar falu Csilizközben, a N.-Duna bal partján, ezen folyam és a Csiliz-vize közé ékelve.

1252-ben IV. Béla király kulcsodi udvarnokait a premontrei rend thuróci prépostságának ajándékozta (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 5. 306. és 345.). 1268-ban Komáromvármegyéhez tartozott majorság (villa) volt (u. o.

7. 3. 449.). 1405 márc. 27-én Zsigmond király a komáromi főispán- és urnagynak megparancsolta, hogy egyebek közt a Komárom várához tartozó kulchodi nemeseket, — bár szabadság-leveleik elvesztek, — régi váltságai- és szabadságaikban meghagyja (Hazai Okmt. I. 297.). 135-ben I. Ferdinánd Kulchodot a pannonhalmi főapátságnak adományozta (*Czinár Mór: Monasteriologia* I. 111.), s 1848-ig e helység a bencés rend birtokaihoz tartozott.

Mikor és mikép kapcsoltatott Győr vármegyéhez? ennek nyomát sem találtuk; de 1612-ben másokkal együtt a kulcsodi nemesek is Győr vármegye közgyűléséhez folyamodtak Forgách bibornoknak Csilizközben tett erőszakos tizedszedése ellen (megy. lvt. 23/1612.). Mi Bartal Györgynek „Csallóköz vázlata“ című munkája nyomán úgy véljük, hogy Kulcsod mint csilizközi helység már a honalkotás korában osztatott Győr vármegyéhez, és időközönként Komáromhoz történt csatlakozása csak a viharos időknek kifolyásául tekinthető.

Ladomér, magyar falu Szigetközben. Ladomér hajdan a zámolyi atár alkatrészét képezte, s ladoméri kuria néven fordul elő. 1474-ben a szent-mártoni konvent Ország Mihály nádor parancsára Darnay Jánosnak Jakab fiát a ladoméri kuria birtokába bevezette (Hédervári lvt. 31-ik csomag, 1/1474.). 1658-ban I. Lipót király Viczay Jánost és annak nejét: szül. Hédervári Katát a fi-ágot illető jószágok birtokában megerősítvén, Zámolyt a ladomér kuriával együtt mint e család birtokát említte. Manap is a Viczay grófi családé. *)

Markota a már fönnebb (512. l.) említett Bödögével összeépült magyar falu Tóközben; az úgy nevezett ló-réti ér árka választja el a két falut, melynek egy községi hatósága van. Bödögét 1619-ben Nyáry Pál bírta, ki „bedeghi“ előnevét e falutól vette (megyei lvt. III. xv.). Mikor és mikép jött a győri káptalan birtokába? — nem tudjuk, de „Bedegh“ földjére Nyáry már 1161-ben nyert III. István királytól adományozást (*Fejér Gy.: C. D. VII. 5. 121.*).

Medve,)** magyar falu Csilizközben. A N.-Dunán átjáró kompnak a költő rév-helye, melyen át Győr és Pozsony vármegyék egymással közlekednek.

*) Jelenleg már ennek örökösé: Khuen Károly grófé (l. 516. l.). — Szerk.

***) Több statistikai munkában e falu német nevét hibásan olvassuk „Weisirchen“-nek, mert ez a N.-Duna által elmosott Egyházas-medvét (522. l.) illette

1252-ben még a pozsonyi várhoz és ugyane megyéhez tartozó (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 5. 306. és 345.); utóbb a Hédervári nemzets birtokába került, kik szerződéses — contractualista — nemességet tel pítettek Medvére, kik magukat Viczay Héder gróftól, mint a Héderváriak jogutódjától nem rég örökösen megváltották.

Az 1681 május 24-én tartott megyei közgyűlés Medvénél a Duna árkat kiásatni rendelte.

Pusztult hely:

A hédervári és a megyei levéltárban Nagy-Medve mellett még **Kis- vagy Kenderes-Medve** is említetik (l. Hédervár és alább Szabadi leírásánál), mely utóbbi Szabadi falu határában állott.

Nagy-Bajcs magyar falu Szigetközben Kis-Bajcs és a N.-Duna között, melyhez közel épült, s határa áterjed a N.-Duna balpartjára is. Pecsétjének körirata: „*Sigillum Regni Nob. de Nagy Bajcs*.” Viszonyai Kis-Bajcséhoz hasonlók.

1607-ben Zavay Tamás —, 1624-ben nyáradai Rezy Gergely kis- és nagy-bajcsi birtokait a Féll nemzetségnek eladta. 1720-ik évi megyegyűlésen a nagy-bajcsi nemes község számára adott kir. kiváltság-levél kihirdettetett, mely alkalommal a nagy-bajcsi község kiváltságos szabadsági nemesi községnek kimondatott, s a hozott határozat szerint mindenféle tized és földbér terhétől felmentetett.

Pusztult hely:

Egyházas-Medve 1581-ben még állott, s a megyei jegyzőkönyv 1581-évről zavai Bán Istvánt, mint egyházas-medvei nemes lakost említi (megyei lvt. I. jkv.).

Nyárad, magyar falu Csilizközben. Multjáról kinyomoznunk egyebet nem sikerült, minthogy az 1646-ki megyei közgyűlés Nyárad községnek meghagyta, hogy 12 frt büntetés alatt községi bírót válaszson, mert a betérjesztett szolgabírói jelentésből az derült ki, hogy Nyáradnak 50 évig nem volt községi bírója.

Öttevény, melléknevről **Öreg-Öttevény**, magyar falu Tóközben. Nevét hihetőleg a K.-Duna és Rába folyók kiöntései által időhordott iszap öntevénytől nyerte.

1379-ben olvasunk róla először, a midőn Hédervári-féle birtok volt (Héderv. lvt. I. csom. 11/1379.). 1421-ben Zsigmond király levelében **Eytevent** szintén mint Hédervári birtokot említi (*Fejér Gy.*: C. D. X. 6. 377.). 1619-ben Zavay Tamás járási szolgabíró jelenti, hogy :

által elpusztult öttevényiek kapuját kettőre kellett neki leszállítania egyei lvt. I. jkv.). 1623-ban Baksay János bakonybéli apát a megyei zgyűlésen panaszt tett, hogy öttevényi birtokát — úgynev. ostyai det a Héderváriak elfoglalták. Ugyane korban sokat szenvedett az dai várdában tanyázott német őrségtől is, és ez érdemben Gombos rtalan, mint a Héderváriak tisztje, az 1627-ki megyei közgyűlésen naszt is emelt.

A Bécs ostromára indult török had ismét feldúlta, elégette, s óit — kik nem nenekülhettek, lemészárolta. A törökök kiűzetése án Széchenyi György érsek Öttevényt a rárói uradalommal családja ámára szerezte meg (l. alább Ráró). Pár év mulva már a német kato- ság sарcolta és pusztította, oly annyira, hogy a tulajdonos főpap nytelen volt 1689-ben a zaklatások miatt Győrvarmegyénél panaszt elni, és a bajok orvoslását sürgetni (Győri tört. és rég. füz. I. 349.; rábbá megyei levéltár).

A megye iparkodott a bajokon segíteni — a mennyire tehetségé- n állott; de azért a német katonaság erőszakoskodása tovább is folyt, a falu népe utóbb is megszökött, s pusztulásnak hagyta a falut, mely bekövetkezett Rákóczy hadjáratok előtt már elpusztult. E közben — i. 1699-ben lön szabályozva az öttevényi vámdíj (Hédervári lvt.). '01-ben ismét megtelepítettett, s 1704-ben újra a császári hadaktól envedett.

Mint ország-útba eső helység az 1848/49-ki hadjáratok alatt is kat kiállott.

A bekebelezett puszták közül Sándorháza hajdan szintén tevényi határ volt, s ebből 1772-ben a Viczay örökösök közt eszközt- t osztályozás folytán lön kiszakítva és a rárói uradalomhoz csatolva; lenleg a Sina báró családé.

Pilinger pusztja szintén a hédervári uradalomhoz tartozott; a VII. században a győri várparancsnokság mint a győri várhoz tarto- ott földet erőhatalommal elfoglalta, mi ellen 1720-ban Viczay Jób áró a megyei közgyűlésen tiltakozott is. 1748-ban Viczay Jób grófnak zvegye Ebergényi Eszter — ki a hédervári uradalomtól elide- enített egyéb részeket is visszaszerzett — felhívta a győri várparancs- okságot, hogy nyilatkozzék: mi jogon foglalta el és birja Pilingert? több csakugyan sikerült visszaszereznie a pusztát, melyet a grófi saládtól csak nemrég vett meg Jerfi Antal.

Pataház — lásd Révfalunál (528. lap).

Patas, magyar falu Csilizközben.

1270-ben a patasi földek birtokában a nyulak-szigeti apác megerősítették (*Fejér Gy.*: C. D. V. 1. 196.). Az 1607-ki megyei közgyűlésen Hersich Bálint a nagyszombati apácák érdekében a patasi birtok-foglalások ellen tiltakozott (Megy. I. jkv.). 1620 január 13-án Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a nagyszombati apácák patasi birtok és a komárom-megyei Apáca-Szakállost bizonyos Karner Dánieln 2000 magyar forintért zálogba vetette (Győri tört. és rég. füz. II. 258. 1). 1721-ben Győrvármegye közgyűlésén Patas kiváltság-levele kihirdetett, s ekkor mint nemes község katonatartás, fuvarozás és egy terhek alól felmentetett, s a szabadalmas taxás helyek közé soroztatott. 1746-ban a helyét hitvallásuak templomot építettek, de 1747-ben megyei közgyűlés elhatározta ennek leromboltatását; azonban a kiküldött végrehajtót a nép elűzte.

Pinnyéd, magyar falu Tóközben a Rábca folyó bal partján; hajdan hihetőleg a győri püspökség halász-szolgái lakták (innen nyer „Fischerdorf“ német nevét), s most is annak birtokaihoz tartozik. Talaja rendkívül vizenyős, csak a falu van kissé emelkedettebb dombos arról nevezetes, hogy Pinnyéden temető sincs, mert alig pár lábnyi ásnak, a víz felfakad, s kénytelenek a Rábca nyugoti felén a győ határban tartani temetőt.

Pinnyéd régi birtoka a győri püspökségnek; az 1590 szept. 6-ka tartott megyei közgyűlésen mint falu említették; ekkor szabadalmi malom-birtokosok lakták, s megyei jegyzőkönyveinkben hosszú időn át a taxás faluk között olvassuk nevét. Ugyancsak 1590-ben Miksa herceg német hadai elpusztították, de hamar felépült; 1594-ben Győr ostroma alatt ismét császári hadak szállásoltak benne, s a keresztény sereg ezen menekülvén el, ezek vagy az üldöző törökök a falut felgyújtották. 1608 aug. 23-án közgyűlésileg lőn kihirdetve a győri káptalan bizonyosság-levele, mely igazolja, miszerint Gregoriancz Pál győri püspök Pinnyéd számára 1537-ben királyilag megerősített kiváltság-levelet adott (Megyei I. jkv.). Az 1689. évi jegyzőkönyv szerint a szolgabíró kiküldetett azon károk összeírására, melyeket itt a német katonaság és a Pálffy huszárok rablásaikkal okoztak.

Radvány — melléknéven Csiliz-Radvány, magyar falu Csilizközben.

Nevét hihetőleg a honfoglaló Radnemzetségtől nyerte, mely dunántúli kerületben telepedett le (*Czech J.*: Töredék a magyar gyökerekről).

zi nemzetségekről. Tudom. gyűjt. 1828. évi folyam, V. k. 84. l.). A XV-ik ázadban még a Radványi nemzetség birta (*Fejér Gy.*: C. D. 5. 871. l.). 80 körül Istvánffy Miklós alnádor és történetíró szintén radványi rtokos volt — neje: Both Eszter után (Megy. lvt. I. jkv.). Ma számos izbirtokos lakja.

• **Rába-Patona**, de többször **Káptalan-Patona** néven is olvassuk, agyar falu Tóközben. A helység pecsétjének körirata: „C a p t o l o n a. a t o n a. P e c. 1701.“ Benne szántó-vas, buzakalász és csoroszlya.

Patonáról — mint buchariusok földjéről első említést 1253-ban lálunk (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 1. 298.); de az oklevélből ki nem vehető, melyik Patona? vajjon ez-e, vagy a veszprém-megyei Lovász-Patona? zech jegyzetei szerint mindét Patonát besenyők *) lakták, kik határőri olgálatot tettek, és pedig a rába-patonaiak gyalog, a lovász-patonaiak edig lovon. 1368-ban már kétségtelen oklevél igazolja, hogy ekkor ába-Patona a győri káptalan birtoka volt (Akadémiai értesítő 1863-ik v. 1—26. l.). Az 1562-ki szárazságban Győr vidékén őrlneni nem lehetett, s a győri várórség gabnája megőröltetése végett itt a Rábán malit építtetett (u. o.). Határának egy része — az úgy nevezett „Pénzesét“ a Rábán alul — a töröknek meghódolt területen lévén, 1620-ban újú Mehmet aga ezen réttől adót követelt; minthogy pedig a vármege és a győri parancsnokság keményen tiltotta a töröknek való dózást, — a patonaiak ezen adókövetelést Győrben bejelentették; de mivel sem a vármege, sem a várparancsnokság őket a török hatalom llenében megvédeni nem tudta, hogy a nagyobb veszélytől menekül- essenek, megengedettett nekik a pénzes-réttől csekély adót fizetni. 1623-ban az aga több lovast magyar ruhába öltöztetett, s mintha ezek z előnyomuló Bethlen Gábor lovasai volnának, velök Patonára ütött, s különösen a gyermekeket szedték össze, és ezeket Fehérvárra hurcolták. Midőn pedig a szülők kiváltásukért utánnok mentek, addig senkivel szóba sem állottak, míg 70 forint évi adót meg nem ígértek, és csak azután adták ki a gyermekeket fejenkint lefizetett váltság-díjért (u. o.). 1626-ik év őszén a Győr alatt rabolt török portyázók Patonára rohan- tak; de Mehmet aga is ott termett, és nem engedte őket megraboltatni, hanem — megrabolta maga.

1633-ban a nagy sarcok és rablások miatt Győrbe folyamodtak, s Mansfeld Fülöp gróf győri parancsnok azon tanácsot adta nekik, hogy hagyják oda végkép Patonát és Győr-ujvárosba települjenek át; e

*) Nevét is valószínűleg ezek alatt nyerte a két helység.

tanácsot természetesen el nem fogadván, Patonát árkokkal és palákokkal vették körül, népe határórséggé alakult, utóbb pedig földesúr — a győri káptalan egy várdát is építtetett, melynek őrségéről gondkodni a győri várparancsnokságnak lett feladata. A várdá azon domb épült, hol ma az urasági majorság áll. Felszereléséhez a vármegye 10 frttal járult, minthogy Patona által Tóközt is védeni ohajtotta. Ez intézménynek eredménye az lón, hogy a falu ellenséget fogadott be saját szállásába, mert a várdá német őrsége csak úgy rabolta és kiozta patonaiakat, mint a török; ez okból az 1636-ik évi megyei közgyűlés a győri káptalan kijelentette, hogy az őrséget Patonán tovább már ne tűrheti, mert ez több kárt tesz ott, mint hasznot. Azonban az egyszerű befészkelte császári katonaságot nem lehetett többé kizavarni; sőt Manfred gr. Patonát már egészen kincstári birtoknak tekintette, s 1645-ben káptalan jogainak teljes mellőzésével a lakosokat Győrbe hajtatta, s i hűségére felesküdtette. E naptól a patonaiaknak is szabad lett a rablá és ezentúl legkisebb gondjok volt az ősi fészkek védelme, hanem szék jártak, mint egyéb német hadak, kalandokra; de 1647-ben meglakolta érte, mert az őrség csatangolása miatt védtelenül maradt Patonán török portyázók csaptak, ezt földig lerombolták, a lakosok egy rész ugyan elfutott, és nádasokba, mocsárok közé menekült, de a kit a törökök elérhettek, azt levágták, vagy rabszíjra fűzték, marháikat pedig elterelték (u. o.). 1649-ben Patonát a győri káptalan újra felépíttette és megerősíttette, az ezen évi országgyűlésen pedig kieszközölte, hogy Patona a kényszerített hűségi eskü dacára a győri várparancsnokságtól függetlenné tétel (Corp. Jur. 1649 : 15.). E törvénycikk szentesítés után a káptalan mint törvényes földesúr új feltételek mellett telepítt meg Patonát.

1655-ben sáncait a káptalan ismét kijavíttatta, s III. Ferdinándtól két vásárra nyert szabadalmat. 1683-ban a roppant török sereg Patonavidéken táborozott, és Bécs sikertelen ostroma után ezen futott vissza az ekkor szétdúlt várdá többé fel sem épült (Akad. ért. 1863. 1—11. l.)

1809-ben a győri ütközet előtt való napon a pozsonyi fölkel nemességből 50 ember táj-szemlére Tóközbe küldetett, s e tájra tévedt hol mintegy 400 francia lovas vette-öket üldözöbe, és a patonai hid felé szorította; de a pozsonyiak Olgyay parancsnok vezérlete alatt nemcsak átvágták magukat, de több franciát is elfogtak.

Pusztult hely:

Kóós, egykor falu, a rába-patonai határba olvadt, helyét mai napig Kóós-domb nak nevezik *). I. Mátyás király oklevele 1472-ben

*) Lásd „a megye árpádkori térképének igazolását“, 479. l. — Szerk.

nt a Poky nemzetség birtokáról tesz említést (Magy. tört. tár. I. 5.).

Ráró, magyar falu Szigetközben. A mintegy 40 holdas parkban skadozó kastély áll a hajdani vár helyén, melyet 1293-ban Frigyes mai császár hadai elfoglaltak; a vár visszafoglalásánál magát kitüntetett Ost Vitált a király vitézségeért jószággal jutalmazta meg (*Féjér* .: C. D. és *Lehóczky*: II. 264.). Ottokár cseh király is két ízben dulta i; különben a Héderváriak birták (Héderv. lvt.). A XVI. században édervárral együtt (lásd ezt) Ráró is a Bakicsok tulajdonába ment át, 1550-ben Bakics Péter a rárói várt 10 forintért Pálffy Péternek adta logba (Héderv. lvt. XI. csomag, 2/1550.). 1559-ben Révay Mihály és zobor Imre mint Bakics-örökösök a zálogba vetett kastélyt Pálffy ttertől visszaszerezték (u. o. 3/1569.). Az 1592 máj. 8-kán tartott egyei közgyűlés Pápay Bálintot a rárói vár provisorává nevezte ki Iegyei I. jkv.).

1600-ban Révay Ferenc és Péter, Hédervári István alispán, Czor Márton és Czobor Imre birták Rárót, s mivel ez Győr ostromai att elpusztult, a lakosoknak 6 évre minden szolgálmányoktól felmentő abadalom-levelet adtak (Héderv. lvt. VIII. csomag, 24/1647.). 1658-ban zéchenyi György kalocsai érsek s győri püspök a Révay nemzetség rói birtokrészeit megvette (u. o. 22—23/1658.); a Bakics-örökösök sze pedig örökösödés és eladás által e korban sokfelé oszlott. Az 1615 máj. 2-kán tartott megyei közgyűlésen a német lovasok által áron okozott károk miatt Syey János a rárói némes urak nevében egtagadta az adót. Ugyane korban Széchenyi György egymásután edte össze a rárói uradalomhoz tartozott birtokrészeket, így megvette: t. Nádasdy Fer. és Pázmány Miklós (1659-ben), Tharnovszky Sza- iszló (1660-ban), Jakusich Imre (1661-ben), gr. Kéri Ferenc (1665- en), és Maholányi János (1686-ban) birtokait (Héderv. lvt. az érsek ját jegyzetei közt.).

1686-ban gr. Kaunicz Domokos vette meg Erdődy Borbálának rököségi birtokát; a vevőnek holta után Kaunicz és Apponyi Lázár rófok lettek egyenes örökösök. Apponyi Lázár embertelenségeinek zomorú emlékeivel telve vannak megyei jegyzőkönyveink. Utóbb mind pponyi, mind Kaunicz a rárói birtokrészeket Viczay Jób grófnak rökáron eladták, s miután ugyanez utóbbi a Széchenyi örökösök bir- okait is megszerezte, mindezek a Hédervári-féle jószággal együtt viczay grófnak birtokába szállott. De csak rövid időre; mert Viczay ób gyermekeinek 1773-ben történt megosztozása alkalmával a rárói

uradalom Viczay Eszternek, — férjezett báró Sándor Antalnénak juto kiról ismét fiára: Sándor Móric grófra szállt; ez pedig Sina Ján bárónak adta el, s jelenleg ennek hagyatékához tartozik (Megyei héderv. lvt.).

Réthi, kis magyar falu Tóközben a Rábca-parton. Nevét hihetően sok rétségtől nyerte, mert a szántóföld a rétséghez aránylag itt igen csekély.

Réthi legrégebbi helységeink egyike, hajdan győri vár-föld volt lakói pedig győri vár-szolgák voltak. 1210-ben II. Endre király ezen vár-földekből 2 ekényit (mintegy 512 magyar holdat) Tóth nádornak adományozott (*Fejér Gy.*: C. D. III. 2. 175.). 1251-ben Móric mester nyitrai főispán Réthin birt majorságát a mórighidai premonstrei prépostságnak ajándékozta, mely korban Réthit Kapi helységtől földhányás (Tomold nevű víz választotta el (u. o. IV. 2. 88.)). 1610-ben Gyapa Györgyöt, 1613-ban Zánthó Istvánt, 1677-ben Gyapay Miklóst, csásford Nagy Györgyöt és Irdenczy Jánost mondja megyei levéltárunk a fali birtokosainak. Az előbb úrbéres község ma már nagy részben megszerzte Réthit.

Révfallu és Pataház külön álló — de egy adóközséget képeznek, melyek csak keskeny tér választ el egymástól; a Kis-Duna bal partján Győrre szemközt, melylyel hajó- és talphid által közlekedik. Ugyanezen adóközséghez tartozik még **Kis-Tákó**, mely Révfalluval együtt a győri püspökség birtokaihoz tartozott, de az urasági birtokot Révfallu község megszerezte.

Révfallu hajdan **Tökés** nevezetű birt; jelen nevét utóbb nyert a közlekedést fenntartó révtől. Pataházának felső része **Felfalu**, — alsó pedig **Malomsok** nevet viselt; e részeket V. István király 1271-ben a felszabadított Győrvárosának ajándékozta. Mikor változott át Felfalu és Malomsok Pataházára? — nem tudjuk. XVI. században mind a három néven is előfordul (Győri kápt. lvt. bevall. jkv. I. 150. é 151.). Minthogy megyei jegyzőkönyveink és egyéb okiratok a Pataházi ős családi nevet többször említik, igen hihető, hogy egykor e nemzetség birta, s ettől örökölte Pataház nevét.

Mindezen helyeket Frigyes osztrák herceg Győr ostroma és bevételével alkalmával elpusztította; hasonló sors érte 1271-ben Ottokár cseh hadai részéről; e harcok után különösen Tökés név többé elő sem fordul sőt 1297-ben Tivadar győri püspök kiváltság-levelével már nem Tökést hanem Révfallut telepítette, s a révfallusiaknak örök időkre vámmentes-

éget adott a Győrrel való közlekedésre, sőt megengedte, hogy saját yalog révet tarthassanak. Az erről kiadott okmányt utóbb Liszthi püspök is megerősítette. 1594-ben Szinán török vezér ostromlása alatt ismét lpusztult. 1608-ban lón kihirdetve Révfülu kiváltság-levele, mely időtől mindenkor a taxás helyek között olvassuk.

Pataháza egy részét 1607-ben Zalay György bírta. 1613-ban Alsóky Márton pataházi birtokát a győri két protestáns gyülekezetnek rökáron eladta, miután ezek zálogkép már régebbi időktől birták. A győri püspök — mint szomszéd révfülusi birtokos ezen eladásnak ellenmondott, de a protestánsok mindazonáltal templomot építettek. 1616-ban Forgách bibornok a révfülusiakat törvényesen intette az elmulasztott tized megadására, a győri püspökség pedig tiltakozott a bibornoknak ezen intelme ellen, kijelentvén: hogy a győri püspökség avadalmaihoz tartozó Révfüluban a bibornoknak semmi joga a tizedzedéshez. 1618-ban nemes Geönczy Miklós protestáns predikátort megyei határozat lakásából kitiltotta, de a várórség őt védelme alá vette (Megy. lvt. 15/1618.).

1710-ben a másfél évig pusztított pestis idején a betegek számára ttt „Lazarethum“ név alatt kórház épült, mely miatt a pataháziak annyi árt szenvedtek, hogy kárpótlásul őket a megye 5 évre mindenféle adó erhe alól felmentette. 1746-ben Pataházát eörményesi és karán-sebesi Áiáth Ádám bírta, ki azt Dayka Andrásnak adta el, a minek a győri jesuiták — mint új adományos birtokosok ellenmondottak, minthogy a protestánsoktól elvett pataházi birtok nekik lón adományozva. 1777-ben Bacsák József kamarai tanácsos a vármegyéhez intézett folyamodányában előadja, miszerint ő a győri jesuiták pataházi birtokát a incstártól megvette, de a győri egyesült ágostai és reformált hitközség telket mint állítólagos tulajdonát elfoglalt; kéri tehát ezen 3 telek irtokába magát bevezettetni. Ebből hosszas vita fejlődött ki; a megyei özgyűlés a hitközség részére, míg 1780-ban kelt korlátnoki parancs Bacsák előnyére döntötte el a kérdést; ez utóbbi ellen ismét Viczay Mihály gróf tiltakozott, mert szerinte a vitás telkek az ő ősi családi irtokaihoz tartoznak; magáévá tette e tiltakozást a megyei közgyűlés, és Bacsák keresetétől elűttetett. Megyei jegyzőkönyveinkben e tel- ekről többé szó sincs, de azért bizonyos, hogy Bacsák utóbb mégis zoknak birtokához jutott (Héderv. lvt. XI. csom. 12/1736.).

Sövényház, német falu Tóközben. Hajdani neve R á b a volt.

A XIII. és XIV. században a Sövényházi nemzetség bírta (*Fejér gy.*: C. D. X. 2. 410.). 1585-ben (a megyei jegyzőkönyv szerint) Török

János, — 1624-ben és 1636-ban Pázmány Ferenc naszádos vajda birta; 1673-ban pedig Jagosich Mihály és a győri jesuiták birtokában találjuk Sövényházát; különben sok kézen ment át. A XVII. században magyar ajkú lakói voltak, mint ezt a helység által ez időben magyar nyelven kiállított bizonyítvány igazolja (eredetije a hédervári lvtárban). Ezen iraton látható a falu pecsétje, melynek körirata ugyan olvashatlan, de belkörében vizhullámokon egy tojásdad medence lebeg, melyből nőalak derékig emelkedik ki, karjait kitérve s jobb kezében halat, baljában pedig evező-lapátot tartva. 1704-ben (megyei levéltárunk szerint) egész Sövényházát a győri jesuiták birták, s ez évben rác és német hadak felgyújtották és elégették; magyar lakói is hihetőleg ekkor üzettek szét; annyi bizonyos, hogy 1715-ig elhagyottan állott a falu, s ez évben a jesuiták 3 évi adómentességgel hozták mai német lakóit; de hogy honnan? — annak nyomát megyei levéltárunkban nem találtuk.

Pusztult hely:

Szapud, hajdan **Szent-Szapud**, ma a sövényházi határba olvadt puszta. 1484-ben I. Mátyás enyingi Török Jánosnak és Borbálának ítélte. 1580-ban Hathalmy Miklós birta (Tört. tár. VII. 25.).

Szabadi, magyar falu Szigetközben. Határában van **Szunyog**, másképp **Lencseház** nevű kis puszta; mindkettő Hédervári-féle jószág. A győri káptalan birtokához tartozott, s 1594-ben Győr ostroma alatt ez is elpusztult. A XVI. és XVII. században Hédervári nemzetiség is birt benne, sőt némely emlékek egész Szabadit Hédervári jószágnak állítják.

Pusztult hely:

Kenderes-Medve a hédervári levéltár szerint Szabadi határában állott, de 1594-ben elpusztult, s határa a szabadi határba olvadt, hol egy dülő tartja fenn a falu emlékét (l. fönnebb Medvénel).

Szap, hajdan **Zap**, magyar falu Csilizközben.

Szap legrégebbi időkben a pozsonyi vár földje volt, melyből **Botó** — szapi **Pousa** fia állítólag 2 részt elfoglalt; ez ügyben teendő vizsgálattal 1255-ben Roland nádor és Vince nyitrai püspök bizattak meg (*Fejér Gy.*: C. D. IV. 2. 328.). 1300-ban Alsó- és Felső-Zapot Zaapi János birta (u. o. X. 1. 543.). 1338-ban Zap és Balony között eszközlött határolásnál Miklós és János említettnek a Zapi nemzetségből. 1364-ben Kont János zapi előnevet vett fel (u. o. IX. 7. 229.). 1479-ben Orbán

zékesfehérvári prépost és királyi kincstartó, nemkülönben Bári Balázs s János panaszt emelnek a királynál Tamás győri örkanonok ellen, hogy ez győrmegyei Dienes-Szapja nevű helység határában levő „agg” erdejüket balonyi jobbágyai által összeégette, — hogy jobbágyaiat a halásztától elkergette, — és hogy a balonyi jobbágyok Tamás rkanonok előde által küldve, a Dienes-Szapja és Balony határán folyó Kisdva vizét igaz árkából kivezetvén, az ő jobbágyaik földjeire csátották, és ez által nekik évenként nagy károkat okoztak. Mind e panaszok megvizsgálására a király a pozsonyi káptalant küldi ki (gr. Teleky J.: Hunyadiak kora. XII. 82.). 1753-ban a szapi reformatusok aranglábat állították, miért a vármegyei közgyűlés 250 forint birság ízetésére büntette őket.

Szőgye, magyar falu Szigetközben, a N.-Duna jobb partján, Győrtől éjszakra $1\frac{1}{2}$ mfd. Határa átterül a Duna bal partjára, hol a kis Vincemajor még ezen határ kiegészítő része. A csorna-remontrei prépostság birtokaihoz tartozik. 1594-ben a szomséd Vének-vel átusztatott tatárok legelőször is ezt rohanták meg, felgyújtották és elpusztították.

Ujfalu, magyar falu Szigetközben.

Győr ostromai alatt elpusztult, s 1609-ben Hédervári János és Szobor Imre mint a helység urai 10 évre mindennemű szolgálat és fizetés elengedéssel édesgettek bele települőket (Héderv. lvt. 33. csomag, 1609.). Mikor és mikép szerzett Ujfaluban a Miskey nemzetség birtokot? — nem tudjuk; de 1663-ban Miskey Józsa itteni birtokát eladta Megy. lvt. I. 9/1663.). 1770 körül ugyanitt a Jékey nemzetség is birt, mely birtokot Viczay Mihály gróf szerzett vissza (Héderv. lvt.).

Vámos, magyar falu Szigetközben; pecsétjének felirata: „Vámosi. falu. pecsetye. 1710.“; belkörében ekevas és csoroszlya, félre F. és M. betűk, hihetőleg az akkori bíró nevének kezdő-betűi. Bekebelezett pusztája Sárás, hajdan Sárán-sér. Régi birtoka a győri káptalanok. 1466-ban I. Mátyás király a pozsonyi káptalant vizsgálatra utasítja azon birtokfoglalás ügyében, melyet a győri püspökséghez tartozó Kis-Bajcsi egyházi nemesek a vámosi határból, mint a győri káptalan birtokából Kis-Bajcshoz foglaltak (Teleky J.: Hunyadiak kora. XI. 173).

Vének, magyar falu a Kis-Dunának a N.-Dunába ömlésénél, lapályos árvizes térségen a Szigetközben. A németek hajdan Apfeldörf-eknek nevezték.

Vének igen régi falu. Sz. László király korában *Veinick praedium* volt (*Fejér Gy.*: C. D. 1093. I. 483.). Midőn IV. Béla a pannonhalmi apátság jószágait és jövedelmeit megerősíti, e birtokok között *Weynuch* is mint apátsági halászház által lakott praedium szerepel. E halászházak kötelességök volt az apátot — a mikor ennek tetszett — számos személyzetével tulajdon hajóján *Zigeth-főig* vinni, és ezen utazásban a hajósi szolgálatot teljesíteni, de a hajók visszavontatásához az apát úr tartozott lovakat adni. Továbbá az egyház fonalából hálókát szőni, alkalmas időben az egyház számára vizákat fogni; továbbá az apát úrnak gondját viselni, stb. A véneki majorság nagyobb része akkor a Duna bal partján terült el; határait *Gunu* (Gönyő), *Hucche* (Hecse), *Gund*, *Sz.-Vid*, *Vrucang* (Sz.-Iván) képezték (Árp. kora Uj Okmt. II. 14—15.).

1594-ben a törökök Vének fölött keltek át a Kis-Dunán a Szigetközben volt keresztény tábor megtámadására; a győri ostromok alatt Vének elpusztult, s a török uralom alatt elhagyott pusztá hely volt, s a pannonhalmi levéltár szerint 1713-ban lőn újra megtelepítve.

Azon földnyelv, mely itt a két Duna között alányúlik, — a XVII. században Gyönyő alá terjedt, de Vének alatt átszakadt, és az elszakasztott részből a mai *Torda* sziget képződött, a Vének felől maradt rész pedig *Anglia* nevet nyert; végre a *sakajtás*-nak nevezett földrészt 1780-ban szelte le a Duna (Pannonh. házi lvt.).

Zámoly, magyar falu Szigetközben. Régi helység, mely máj V. István királynak 1271-ben kelt oklevelében előfordul (*Fejér Gy.*: C. D. V. 1. 148.). A Hédervári nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Győr ostromai alatt többször elpusztult; utóbb a Bakicsok foglalták el; a XVII. században pedig Hédervári István megyei alispán szerezte azt ismét vissza. Az 1809-ik évi francia háború alatt a vágrami csatához Zámolyon keresztül vonult francia csapatokból elmaradottakat s a nép megrohanta, s többet közülök a Dunába is vetett; ezért a franciák a falut felgyújtották, az elfogott zámolyiakat Győrben haditörvényszék elé állították és halálra ítélték, de a győri püspök könyörgésére Narbone francia tábornok jun. 30-kán az elítélteknek kegyelmet adott.

Pusztai járás.

Asszonyfa, magyar falu, a megye déli határán; 1848 előtt kuriális nemes falu volt.

Asszonyfa régi helység, 1235-ben mint királyné birtoka *Azzun* név alatt fordul elő; ez időben u. i. a győri káptalan bizonyosságot tett

arról, hogy Makariás — a királyné népeinek bilótusa — több bilótusnak az z z u n i földeket átengedett (Magy. tört. tár. VII. 35.). 1357-ben a pannonhalmi konvent bizonyoságot tett arról, hogy az A z z u n i nemzetség fiága Azzuni Erzsébettől a leány-negyedet (quartalitium) 16 dénár penzsával megváltotta (Győri tört. és rég. füz. I. 16.). Ez időtájban változott át A z z u n helység A s s z o n y f a l v á r a, az Azzuni nemzetség pedig A s s z o n y f a l v a y r a, és ugyanezen 1357-ben az Asszonyfalvay Bán unokáinak terhét Sebus magára vállalván, a győrmegyei asszonyfalvai határban 21 hold földet és 2 kaszavágású rétet 14 bécsi dénár penzsáért Asszonyfalvay Aka unokáinak elzálogosított (u. o. 19.). 1363-ban cheb-ruozdi Nemes Miklós, kis-ruozdi Emey Péter és Domokos asszonyfalvai birtokosok voltak (u. o. 25.). 1423-ban Asszonyfalvay Péter cseszneki alvárnagy Gara Miklós nádor előtt Ispán Pétert mint vőjét és szintén cseszneki alvárnagyot asszonyfalvai jószágaiban örökösévé tette, s ezt Pichurdi Antal királyi ember — homo regius — által birtokba is vezettette (Győri tört. és rég. füz. I. 32.). Az Ispán nemzetség ekkor lépett Asszonyfalván birtokba, és az „asszonyfalvai“ előnevet felvette. 1424-ben Zsigmond király Asszonyfalvai Péter által Ispán Péternek lett leány-fiusítását megerősítette (u. o. 33.). 1451-ben Felpéczy Domokos Ispán Péternek asszonyfalvai birtoka fejében 100 igaz értékű aranyat kölcsönzött, a zálogos birtoknak felét nyomban birtokába is vette; de mivel Döbrentey Tamás a pannonhalmi apátság kormányzója (gubernator) már előbb ugyanazon birtokra zálogösszeget adott, azért ez újabb zálogolás ellen folyamodott; a vizsgálattal a győri káptalan lón megbízva; ennek kiküldöttje Döbrenteyt a kérdéses birtokba vezetni szándékozott, de ennek Márk ellenállott. 1451 július 2-kán a kormányzó Mathó nevű tisztje által az alsoki (ma szent-mártoni) vásárra ment Ispán Pétert nejével együtt elfogatta s pannonhalmi várában 10 napig fogva tartotta, július 20-kán pedig az alispánnal, főbíróval és számos néppel Ispán Péter asszonyfalvai nemes udvarhelyére (curia) tört, 4 telkét fegyveres kézzel elfoglalta, 40 hold szántóföldjét és 10 kaszavágó réjtjét víz alá borította, és 33 darab ökrét elhajtotta. Az 1453-ki országgyűlés határozata folytán az egyházi kiküldött Pichurdi Antal királyi emberrel Asszonyfalván ismét megjelent, s az ügyet megvizsgálván, Döbrentey Tamást az elfoglalt birtokrészek visszabocsátására felhívták; s miután ő ezt megtagadta, őt a királyi kuria elé perbe idézték. Végre a felek abban egyeztek meg, hogy az Asszonyfalván és Borbán peressé vált birtokrészek kérdésének eldöntését általuk választott és Mindszenten összeült 8 bíró határozata alá bocsátották (u. o. 116—119.). Az eredmény nyomára

ugyan nem jöhettünk, de azt sem találjuk, hogy a pannonhalmi apátság valaha a szomszédos Asszonyfalva vagy Borba birtokába lépett volna.

A XVI. század második felében Asszonyfalván már a Szapáry családot találjuk, mely t. i. házasság által az Asszonyfalvayak közé olvadt. A helység már az első török portyázások alatt elpusztult (Magy. tört. tár. VII. 19.). E korban Asszonyfalva Asszonyfa nevet vett föl, s a Szapáry örökösök között felosztatott. A Szapáry fi-ág később grófi rangra emeltetett és egyebek közt az asszonyfai birtokot is a jelen század második negyedéig bírta, a midőn azt a Szapáry grófok galánthai Sidó István — családi ügy-igazgatójoknak hű szolgálatai jutalmául egy részben öröktulajdonul oda ajándékozták, más részben pedig bizonyos számú évekre átírták. Sidó István egyenes örökös nélkül halt el, és végrendeleti örököse sárosfalvai Bittó László lett. E birtok fölött utóbb Sidó István özvegye és Bittó László között nevezetes perek keletkeztek, s Bittó László a harmincas években fegyveres kézzel foglalta el Asszonyfán a Sidó-féle birtokot, melyet Bittó László halála óta leányai Szluha Pálné és Nagy Leanderné bírnak. Szapáry István Borbála leányának asszonyfai örökségén utóbb a Hollóssy, Borsó, Györgyi, Dobos és egyéb ágak osztoztak.

Megemlítjük még, hogy megyénkben alig volt kiterjedtebb nemzetség, mint az Asszonyfalvay, mely Győr- és Veszprém-megye számos családjaival állott vérségi összeköttetésben.

Pusztult hely:

Told, II. Endre alatt az Üdvözítő tiszteletére épült egyházzal birt (Czinár M.: Mon. I. 73.). Ráth K. szerint 1377., 1422. és 1435-ben kelt oklevelek nyomán a pannonhalmi apátság birtoka volt. 1588-ban már mint pusztult helység említetik s birtokosai Asszonyfalvay István és Szapáry István voltak (Györm. I. jkv.); utóbb Asszonyfa határába olvadt (Magy. t. t. VII. 23.).

Böny, magyar falu.

Bönyről 1415-ben olvasunk első ízben (Hazai Okmt. I. 308.), midőn t. i. Zsigmond király nov. 20-kán kelt levelében minden szabad embert felhívott, hogy azon Bewn helységet, melyet Bewni Márton vall tulajdonának — szabadon megszállhatja. Megszállotta-e ekkor valaki? — nem tudjuk; az bizonyos, hogy 1437-ben Bönyön királyi vám volt, és hogy e korban a falut a Bönyi nemzetségből többen bírták, miből hihetővé válik a hagyomány, mely szerint e tájon 3 — u. m. alsó, felső és nemes Böny falu volt (Hazai Okmt. III. 387.).

Enyingi Török Bálint Gönyőt elfoglalván, a reformatiót Győr-megye ezen részén már elterjedtnek találta, s a bőnyi nemesség általában Kalvin követője volt. 1635-ben Alsó-Bőnyt Eszterházy Miklós gr. nádor Szapáry András megyei szolgabírónak, és Valticher Mártonnak nádorilag adományozta; kétséges azonban, vajjon ezek az adományt birtokba vették-e, mert 14 év múlva — 1649-ben Pálffy Pál gr. nádor ugyanazon Alsó-Bőnyt Halászy István pannonhalmi várnagynak és Bencze Mihálynak a pozsonyi vár szállás-mesterének adta (Magyar t. t. VII. 19.). 1653 körül — megyei levéltárunk szerint — Bőny nagyrészt és Kutasföldjét Szeghy János alispán bírta. Iványos Miklós a hirhedt bajnok, miután az érdi csatában a töröktől elfoglalt roppant kincsnek jutott birtokába, Takó Ilonát nőül vette, kivel Örkényen terjedelmes birtokot kapott, Kutasföldjén pedig — némkülönben Alsó- és Felső-Bőnyön nagy területeket vásárolt, Mező-Örs egy részére adományt nyert, Écsen, Téthen, Homorodon, Szemerén és Kis-Pécen már az előtt birt, ő lett Győr vármegye legtekintélyesebb birtokosa. Hátra hagyott 7 (1 fiu és 6 leány) gyermekétől eredt az egyesített bőnyi, alapi és örkényi közbirtokossági osztályos hét ág, u. m. az Iványos, Saáry, Losonczy, Győry, Kenessey, Nagy és Roboz család. 1683-ban a bőnyi elpusztult protestáns egyházi épületnek felépítését Kollonics Lipót győri püspök és főispán megakadályozta ugyan, de a reformált isteni tisztelet gyakorlatát csakis a nagytekintélyű Iványos Miklós halála után tiltotta be egy megyei határozat; s ez időből a bőnyi reformált hívek a banai sövény-templomba jártak.

1750-ben Saáry Sámuel és Losonczy István emeltettek ugyan templomot, de ez is lebontatott, és a protestánsok magán-házakban tartották isteni szolgálatukat. 1785-ben Pázmándy József saját gazdasági épületeiből alakított imaházat, de a keresztelést a szomszéd falukon — legnagyobb részt az akkoron reform. vallásu Szt-Ivánon végezték. Végre a megyei küldöttség egyhangú ajánlatára a templomépítés engedélyezve lön, s az egyház 1789 május 1-jén nyitvatott meg (Megyei lt. Saáry-család örökösödési és zálogos perei; a bőnyi ref. egyház évkönyvei). Felemlítjük ez alkalommal a bőnyi ref. egyháznak ritka műbecsű áldozó poharát a XIII. századból (Rómer Fl. a győri tört. és rég. füz.-ben).

1842-ben a bőnyi, alapi és örkényi egyesített közbirtokossági határok együtt tagosítottak, mely után a falu körül számos majorság épült.

Pusztult helyek:

Alap, legrégebb okiratainkban Olup, több faluból állott, volt Zent-Péter-Olup, Egyházas-Olup, Zent-Bereck-Olup,

Zent-Miklós-Olup, utóbb Alsó-, Egyházas-, Felső- és Barócz-Alap, midőn pedig a hadjáratok alatt mindezek elpusztultak, keletkeztek a mai Alsó-, Felső-, Rét- és Püspök-Alap puszták. *)

Olup első birtokosaiul a hasonló nevű nemzetséget találjuk ugyan de a pannonhalmi apátságnak is volt már az első századokban Olupor bizonyos birtokrésze, mert III. Honor pápa midőn a nevezett apátság jogait 1225-ben megerősítette, a bullában elsorolt javak közt Olupot is olvassuk (*Fejér Gy.*: C. D. III. 2. 25.). IV. Béla az apátságot javaiban megerősítő okirata névszerint megemlíti annak olupi jobbágyságait, kik szabadok voltak, és a szent-mártoni egyház költségén tettek szolgálatot; ugyanitt voltak lovas jobbágyok és szolgák is. 1460-ben szent Péter tiszteletére épült egyház volt egyik Alapon, s ezt Zentpether-alapya néven találjuk, hol a pannonhalmi apátságon kívül több közbirtokos is említettik. Megyei jegyzőkönyveink a XVII. század elejéről úgy mint közepéről az alapi birtokosoknak más és más névsorát közlik.

A XVIII. század kezdetén már Alsó- és Felső-Alap nevét olvassuk, de mind ezek, mind pedig Rét-Alap elpusztult helyek voltak. A kath. templom falai 1752-ben a mai temető táján még fennállottak. Püspök-Alap majdnem a múlt század végeig a veszprémi püspökség birtokát képezte, innen nyerte előnevét is; a szombathelyi püspökség felállítatásakor 1777-ben ezen új egyházmegye papnöveldejének javadalmazására fordítatott.

Örkény, vagy régibb oklevelek szerint Eörkény praediumot az Eörkényi nemzetség, a pannonhalmi apátság és többen birták. 1259-ben Favus pannonhalmi apát Zemekei Pált 5 girával az eörkényi birtok iránt kielégítette (*Árp. Okmt.* II. 316.). A győri káptalan bizonyosságlevele szerint Erzsébet, a Hunt-Poznan nemzetségből származó comesnek özvegye, személyének eltartási feltétele mellett 1286-ban minden örkényi birtokát a pannonhalmi apátságnak engedte át (*Árp. új Okmt.* IV. 287. és *Fejér Gy.*: C. D. VII. 4. 197.). 1361-ben a bencések birtak Eörkényen, s ugyanitt sz. Mihály arkangyal tiszteletére épült szentegyház volt. Ez évben az Eörkényi nemzetség több tagja az örkényi

*) Említést érdemel, hogy a pusztai járásban egyetlen helységre nem akadtunk, melyben már az első századokban közbirtokosság ne volt volna, valamint oly helységet sem ismerünk, melynek határában egyháziak kisebb-nagyobb birtokkal ne rendelkeztek volna; mit úgy magyarázunk, hogy Árpád ezen részen minden szállásból bizonyos területet a vár — vagy saját törzse számára foglalt le, melyet későbbi királyaink ajtatos célokra fordítottak.

utárban volt birtokaira nézve a bencésekkel megegyeztek, a birtok-
szeket pedig kijelelték (Hazai Okmt. I. 233—238.). 1376-ban Gara
líklós nádor parancsára a győri káptalan a Pethe, Leke és Eurkényi
nemzetségeket azon részek birtokába vezette be, melyeket azoktól
urkényi Miklós és Marczaltheöy Péter elfoglaltak (*Fejér Gy.*: C. D.
II. 3. 135.). A XVII. században már a Takó-, majd az Iványos-család
irta, de a pannonhalmi főapát még az 1622-ki megyei gyűlésen is til-
kozott 2 nemesi udvarhelynek Örkényen lett erőszakos elfoglalásáért.

Yren; 1257-ben Myka mester és rokonai birták; még a tatárok
tal lón elpusztítva és IV. Béla 1257-ben Myka mester kérelmére
nek és rokonságának Yuren nevű földjét meghatároltatta (Haz. Okmt.
34. és Árp. k. új Okmt. II. 282. 283.). Irén utóbb az örkényi határba
vadt.

Selyem-telek, Bőny, Rét- és Püspök-Alap között fekvő kis puszta.
égi praedium, s az Árpádok korától a Selyem nemzetség birta.
legyénkben utolsó volt a nemzetségből Selyem Antal, ki 1626 körül
alt el, mert ez évben Nagy János a pápai gyalogság vajdája az
halt ipa: Selyem Antal után reá hagyott Selyemtelek birtokába
érte magát bevezettetni. 1636-ban pedig Harchás Bálint maga és
sztyalos vérrokonai nevében Selyemtelekre nézve osztályt kért (Megy.
t. 362/1626. 215/1636.).

Écs, mellék néven Nagy-Écs, hajdan Ech u, magyar falu a
ánzsa ere mellett. Három községből áll, u. m. a nagy-écs falusi, nagy-
cs hegységi, és écs-mesterfai, melyek bár három helybeli előljáróságot
urtanak, közigazgatásilag egy adóközséget képeznek.

Écs ősi fészke volt a törzs Ech u nemzetségnek, nagy része azon-
an a győri vár földje volt, s IV. Béla 1240-ben szabályozta a Ság h,
yul, Tarján és Écs helységeken lakott, s győri várhoz tartozott
irályi szőlőszők (vinitores regii) tartozmányait. Ezen királyi oklevél
zerint egyebek közt a bortermés feléből $\frac{2}{3}$ részt a királynak, egy har-
adot a győri várnak vagy főispánnak adtak (Hazai Okmt. III. 5. és
Fejér Gy.: C. D. IV. 1. 194.). Écsen is közbirtokosság lakott már első
irályaink alatt; így a pannonhalmi apátságot a legrégebb birtokosok
özött találjuk; midőn u. i. IV. Béla az apátságot jószágaiban megerő-
tette, Éch már e birtokok között említettik, hol a szt-mártoni egyház-
ak szolgálai és jobbágysai voltak (Árp. k. új Okmt. II. 6.). 1221-ben
I. Endre az apátságot écsi 6 szőlőjének birtokában megerősítette, mely
zölőket Catlu ajándékozta az apátságnak (*Fejér Gy.*: C. D. V. 1.

297—302.). 1252-ben IV. Béla a thuróci prépostságot alapítván, em Écsen szőlőket adományozott (u. o. VIII. 5. 294.). 1286-ban a Hun Poznán nemzetségből származott Zeghi Erzsébeth écsi szőlőjét egy birtokrészekkel együtt a pannonhalmi apátságnak zálogba adta (Ha Okmt. I. 77.).

1323-ban Károly király Köcski Sándort hős tetteiért Nagy-Écs birtokkal jutalmazta (u. o. 123—130.); ugyanez évben a Nagy-É határában található királyi udvarnokok, várszolgák és egyéb kötezettségű népek földeit a Pánzsza-vizén lévő két malommal együtt szint Köcsky Sándornak adományozta. Écsen ekkor Nyul, Kysfalu, Ság Rouzd, Gecs, Popey, (délről) Pátka, Tineu és Alsó-Sukorou helység vették körül (u. o.). 1325-ben Tamás comes nagy-écsi birtokait Köcs Sándornak eladta (u. o. III. 81.). 1327-ben Erzsébet királynő Nagy-É azon részét, melyen a nevezett királynő népei laktak, szintén Köcs Sándornak adományozta (u. o. I. 153.). 1332-ben I. Károly megengedte hogy Köcsky Sándor és Miklós a már előbb zálogba vett nagy-é birtokrészeket Magyar Pál nejének: Margitnak, mint közel rokonuknak előrkíthessék (u. o. 161—164.). 1341-ben I. Károly Köcsky György a nagy-écsi udvarnokok és királyi földek birásában megerősítette (u. o. I. 180.). 1352-ben I. Lajos a budai káptalannak meghagyta, hogy Nag Pált, a királyi kulcsárok mesterét écsi és tarjáni birtokaiba bevezesse mi 1364-ben meg is történt (u. o. 90—96). 1364-ben N.-Lajos Kö Miklós nádornak meghagyta, hogy a nagy-écsi birtokokra nézve a győ megyei gyűlésen vizsgálatot tartson (u. o. 118—119.). 1366-ban Csan kon, — Győrvárosa határán — az úgy nevezett „király-szék“-n Kont Miklós nádor Győr és Komárom vármegyék közönségével gyűlé tartott, s e gyűlés bizonyoságot tett arról, hogy Köcsky Sándor N.-Écs valóban birta (u. o. III. 189.). 1368-ban N.-Lajos a pápói prépostság megerősítette azon nagy-écsi birtokrészekben, melyeket özvegy Magy Pálné a nevezett prépostságnak ajándékozott (u. o. I. 257.). 1373-ban johanniták is kaptak ugyanitt szőlőket (*Czinár*: Monast. II. 151.). 1376-ban a győri káptalan n.-écsi birtokait határoltatta. 1395-ben Illosvay nád bizonyítja, hogy Muochkous Jakab győrmegyei birtokos Rómán kívánt zárandokolni, s ez útjára a szent-mártoni egyháztól nagykis-écsi birtokaira 8 arany forintot, mint zálogösszeget vett fel (*Fé Gy.*: C. D. X. 3. 336.).

1455-ben V. László király a pápói prépostságot Écs birtokál bevezettetni parancsolta (Haz. Okmt. II. 316—317.); ugyanez évben Máté pápói prépostnak Écs és egyéb határokba eső jószágokra új adomány-levelet adott (u. o. II. 329.). 1473-ban I. Mátyás kir. Chituan

argitot — a leány-fiúsított Kapuchy Benedek nejét n.-écsi birtokszében megerősítette (u. o. II. 357—358.).

1509-ben Bedeghey János n.-écsi birtokrészét a győri káptalannak gyományozván, osztályos rokonai a végrendeletnek ellene mondtak (yőri tört. és rég. füz. I. 35.). 1518-ban II. Lajos király Ferenc győri nonokot és pápóci prépostot a n.-écsi birtokrészekben megerősítette (u. o. II.). 1535-ben Báthay Mihály pannonhalmi főapát I. Ferdinánd rálytól zalamegyei birtokrészért N.-Écsen cserélt birtokot (*Czinár: monast.* 111.). 1561-ben Écsen a Taápy nemzetség is birtokos volt (yőri tört. és rég. füz. I. 151.). A XVI. század vége felé a helyseg már hetőleg elpusztult, mert megyei jegyzőkönyveink szerint 1606-ban int elpusztult falut új települők szállották meg.

1626-ban Salud basa volt N.-Écs földesura, kitől a lakosok igen kat szenvedtek. 1848 előtt a pannonhalmi főapátság, pápóci prépostg és a győri káptalan voltak földesurai.

Pusztult helyek:

Főnnebb említők, miszerint Écsét hajdan több helység környezte, melyeknek helyét tüzetesen kijelelni nem tudjuk.

Kétségtelen adatokkal egyedül Mesterfa helységről birunk, mely a ugyane név alatt mint szőlőbirtokosokból álló hegy-község -Écshez tartozik, s melyet az Ech nemzetségből szakadt Mesterfalvay íszló alapított (*Fejér Gy.: C. D. X. 2. 338.*). Erzsébet királynőnek özsonyban 1442-ben kelt levele szerint Mesterfalvát Varangy Miklós rta, kinek magvaszakadtával Dereskey Istvánra és Bakody Györgyre állott a helység; ezektől pedig, mint I. Ulászló hiveitől, Erzsébet rállynő Mesterfalvát hűtlenségükért elvette, és Babnay — igazabban íbonay Jánosnak ajándékozta (*Teleky: Hunyadiak kora. X. 114.*). Mikor isztult el, és mikor jött a pápóci prépostság birtokába? — nem djuk.

Gönyő, legrégebb időkben G u n u, magyar falu a N.-Duna jobb partn. Első királyaink alatt Geunu erősséggel birt, s népét a nagy-győri szolgálgyőri várszolgák és udvarnokok tették. 1222-ben II. Endre rály, Uriás pannonhalmi apát kérelmére, a szolgálgyőri várszolgákhoz gönyői udvarnokokhoz tartozó dunai halászatot, valamint a nádori rtokhoz tartozott E u r e n halásztanya harmadrészét a pannonhalmi ent Márton egyházának adományozta (*Hazai Okmt. I. 7.*). 1223, 1224 1225-ik években nyertek még itt a bencések adományt, az utóbbi évben dig II. Endre Zochyn Jakab gönyői birtokosnak ugyan a szent-

mártoni apátság részére Gönyőn tett ajándékozását helyben hagyta megerősítette (u. o. I. 196. 203. cs 223.). 1244-ben IV. Béla Bolundu Mihálynak Geunu helységben a királyi udvarnokok földjeit és a „tonának nevezett dunai halászatot adományozta azon vitézségeért, melyly az magát a tatárok ellen vítt csatákban Rákoson kitüntette (u. o. 22 — 23.). Talán e birtok-csorbitás miatt emelt szent Márton egyháza panaszt IV. Ince pápánál, ki is 1244-ben Lyonban kelt bullájában királyt megintette, hogy a nevezett egyháztól itt elidegenítettekét ad vissza (Árp. Okmt. II. 159.).

A XIV. században Gönyőt már Hédervári Lőrinc nádor birtokában találjuk; az 1450-ben felosztott családi jószágok közül Gönyvárának (castrum) fele a nádor özvegyére és Miklós és Anglis ne gyermekeire szállott, másik fele pedig a nádor János fiának — a macbánnak jutott. Ulászló királynak erről kiadott oklevele Gönyőt mezvárosnak (oppidum) mondja (Magy. tört. tár. VII. 16. és 17.). A Héderváriak ellen a némai Kolosok, nemkülönbén több némai, kis-nagy-keszi birtokos nagyobb hatalmaskodást követtek el; miért is országtanács 1449-ben Komáromvármegyének meghagyta, hogy ez határvillongást elintézzze. 1450 június 9-én Gara Miklós nádor ugya hatalmaskodási perben Gönyőn nádori ítélő-széket tartott (Hazai Okm. II. 302 — 304.).

1535-ben Gönyőt új adomány-leveél mellett I. Ferdinánd a pa nonhalmi főapátságnak adományozta (*Czinár*: Monasteriologia 111.). Gyostroma alatt Gönyő elpusztult, s mint ilyent enyingi Török Báli Pápa és Gesztes ura elfoglalta, s ez utóbbi vár jószágaihoz csatolta, sem az 1616-ban, sem 1619-ben történt kapuk összeírásában nem találjuk, mivel vagy pusztá lakatlan falu volt s így nem adózott, vagy pedig ekkor Komáromvármegyéhez volt csatolva, mint a gesztesi vár birtok. A Török nemzetség fi-ága már 1618-ban kihalt, s Gönyő Török Zsuzsára, ez által pedig férjére, bedeghi Nyáry Pálra szállott örökséggé, ki is e helységet 1662-ban Zeghy Katalinnak — Zilágyi János győmegyei alispán nejének adta zálogba (Megyei lvt. III. jkv.). 1621-ben valamint 1626-ban új települőket nyert a helység. Török Bálint örökseit ez időtájban a régi s igaz tulajdonosok háborgatni kezdék elfoglalt birtokokért, hogy tehát Nyáry Pál hatalmas támaszt találjon birtokainak egy részét — ezek közt a gesztesi uradalommal együtt Gönyőt is Eszterházy nádornak adta el. A nádor Zeghy Katalint Gönyőre adott zálogösszeggel törvényesen megkínálta, és felhitta, hogy ezen gesztesi várához tartozó jószágot adja ki; s mivel a zálogbirtokos felajánlott pénzt elfogadni nem akarta, Eszterházy azt birói kézbe tet

és Gönyőt erőhatalommal elfoglalta, mely hatalmaskodás ellen a megyei közgyűlésben Zeghy Katalin ünnepélyesen tiltakozott ugyan, azért Gönyőt Eszterházy nádor megtartotta, és családja maig is rja.

1702-ben a beszállásolt német katonaság garázdaságai ellen folyódtak a gönyőiek. *)

1849-ben mint Győr és Komárom közé eső állomási hely igen kat szenvedett; sokáig emlékében lesz Gönyőnek ezen év ápril 23-ik pja, midőn t. i. a gönyői gőzhajó-állomásnál egyebek közt 600 mázsa porral terhelt uszály-hajó veszteglett; a Duna bal partjáról a magyark egy granátot röpítettek a veszélyes szerekkel terhelt hajóba, mire oly erővel és durranással lobbant fel, hogy a faluban alig maradt ak egy ház is sérületlen.

Pusztult hely:

Gönyőtől keletre $\frac{1}{4}$ órai távolságra fekszik **Öreg-Szent-János**, hajun helység, ma puszta. Templomának nyomai a Krémer-dűlőben még thatók. 1627 körül Ali csauz ugyan benépesítette, de hihetőleg Kara lustafa tábora által elpusztíttatván, többé fel sem épült (Megyei lvt.). gy véljük, hogy Felső- vagy Kis-Szent-János, valamint Majk-Szent-János puszta az Alsó-pusztából lön kiszakítva, mely többit Majk nevű pusztáért cserélte el hg. Lichtensteintől Eszterházy rófi család, s innen nyerte nevét.

Kis-Baráth, magyar falu a sokorói hegylánc keleti tövében; a falu lőtt terül el a szőlő-hegy külön községi előjárósággal. Történetét isd Nagy-Baráthnál.

Mindszent puszta, legnagyobb részben a Bay családé, de ezen kívül bb közbirtokosa is van. A régi Mindszent elpusztult falut lásd alább rsnél.

Nagy-Baráth, magyar falu a sokorói hegylánc tövénél.

A két Baráth falu történelmét összevonjuk, miután régi oklevelek tkán tesznek különbséget a kettő között. Kis-Baráth pecsétja huszas agyságu, körirata: „Kis. Barati. pecséte. 1681.“, közepében

*) Kérvényükön látható a helység akkori pecsétje F. G. betűkkel, évszám élkül. Jelenlegi pecsétjük belkörében buzakalász, csoroszllya és ekevas látható, örirata: „Gönyü falo pecséte. 1733.“.

ekevas és mészáros-bárd látható; Nagy-Baráthé krajaárnyi nagyság „Nagy. Bar. . . . 1707.“ körirattal; belkörében ekevas és szőlő-ké

Baráthot mint a győri káptalan birtokát 1200-ban olvassuk először, midőn a nevezett káptalan folyamodására Baráth és Tilttestuoq (Töltéstava) között határ vonatott (*Fejér Gy.*: C. D. II. 1. 383.). Egyébként mindkét Baráth nagy része ekkor még a győri várhoz tartozott 1261-ben Imre nádor és a győri káptalan udvarnokai is lakták, melé évben a baráthi földek elkülönítették, és talán ez alkalommal alakult külön Kis- és Nagy-Baráth. 1252-ben IV. Béla a baráthi királyi szőlőket és szőlőműveseket a thuróci prépostságnak ajándékozta (u. o. VI. 5. 294.). 1322-ben Miklós nádor Veneszky Sándornak a baráthi udvarnokok bizonyos földjét adományozta, s ezt I. Károly király 1322-be megerősítette (u. o. VIII. 2. 360. és 7. 137.). 1251-ben Móric gróf Soukorouban a baráthi hegyen volt szőlőjét a Móríchidán alapított premontrai rendnek ajándékozta (u. o. IV. 2. 89.). 1262-ben Dénes baráthi birtokos a pannonhalmi apátságnak Barát-Soukorouban szőlőt ajándékozott (Árp. k. Okmt. III. 29.).

1331-ben Baráthy János, Péter és István a baráthi hegyen és boldogságos Szűz oltárának hegyén szőlőültetést engedtek oly feltétellel, hogy a termesztők a termény tizedének egy részét az engedményezőknek, más részét pedig a ménfői egyháznak adják (Héderv. lvt. 44. csom. 1/1311.). 1311-ben Miklós tárnok kérésére Károly király Sándor pannonhalmi várnagynak Baráthon majorságot ajándékozott (*Czinár*: Monas. I. 86.). 1364-ben Péchi János Kis-Baráthnak felét Hédervári Miklófiának 45 aranyért zálogbá adta (Héderv. lvt. 2/1339.). 1367-ben Rufy Tamás fiai 60 márka dénárért Kis-Baráth felét Hédervári Miklósnal adták. Ugyanekkor Péchy János a másik felére 100 arany forinto felvett (Héderv. lvt. 4/1367.). 1368-ban I. Lajos király a Péchy Jánostól és Rufy Tamástól tett szerzeményekre királyi jóváhagyását adta (u. o. 5/1368.). 1387-ben Zsigmond király a gesztesi várhoz tartozó Barátho Kanizsay Istvánnak adományozta (*Fejér Gy.*: C. D. X. 1. 333.). 1388-ban Mária királynő Baráth egy részében a Kanizsayakat, más részében pedig a győri káptalant megerősítette (u. o. 411.). 1399-ben Kanizsay János esztergomi érsek és testvérei Gyarmath, Baráth és Meghe győrmegyei birtokaikat a csornai prépostsággal bizonyos zalamegyei birtokokért elcserezték (u. o. X. 2. 653. és X. 4. 31.).

1420-ban Kis- és Nagy-Baráth között határolás történt. 1422-ben a csornai prépostság ügyvéde és n.-baráthi jobbágyai ellen a kis-baráthiak nagyobb hatalmaskodást követtek el, miért is utóbbiak a győri káptalan által nádori törvényszék elé idéztettek. 1423-ban Nagy-Baráth

e ötörnek is neveztetett, — a pannonhalmi konvent határjárasi okleve szerint. Mi azonban azt hisszük, hogy ezen Zseöthör külön helység lt Nyúl és N.-Baráth faluk között. 1440-ben N.-Baráth I. Ulászló álytól vásár-tartásra nyert szabadalmat (*Czinár*: Monast. II. 11.).

1510-ben N.-Baráthon a Chege család nyert adományozást, és vette a „nagy-baráthi“ előnevet (Megyei lvt. I. jkv.). 1549-ben a török dak Győr és Pápa vidékét pusztítván, mindkét Baráthot feldúlták, ggették; mire Kanizsay Orsolya — Nádasdy Tamásné — I. Ferdinánd álytól szabadalom-levelet nyert, hogy 6 évi adóelengedés mellett -Baráthra lakókat telepíthessen.

1611-ben K.-Baráth meghódolt a török uraságnak, s 1619-ben ndkét falu meglehetősen pusztult állapotban volt. 1621-ben Nagy- ráthot a fehérvári Tobak Ibrahim birta; ez időben a rendes adón ül sokféle zsarolásnak volt kitéve a török részéről. K.-Baráthon a VII. században tisztán reformátusok laktak, kiknek papjok is volt. XVII. század derekáig e falut a Hédervári nemzetség birta, a leány- ístítás után pedig a Viczay nemzetségre szállott; ettől Lederer bankár egújabbán Lévay vette meg.

N.-Baráth török földesura Mustafa basa szintén fehérvári bég lt. Utóbb Cserkesz Osman szegzárdi bég lett ura. A XVIII. század ején újabb települők szállották meg, s mivel ezek tót származásuak ltk, a falu is tótos Baratovice nevet nyert.

N.-Baráthon 1848-ig a győri káptalan, csornai prépostság és a nnonhalmi főapátság voltak a földesurak.

Pusztult helyek:

Zseötör, később Sütör nevét N.-Baráth faluban egy utca-vég tartja nn; Csókatelek emlékét pedig egy dülő őrzi.

Nyalka, magyar falu Pannonhalma keleti tövében.

A XIII. században IV. Béla király a szent-mártoni apátság jószá- nit megerősítván, az oklevélben Nelka majorság lovas jobbágyairól assuk, hogy ezek egyebek közt kötelesek voltak utazás közben az pátnak, dékánnak, szerzetesnek, udvar-bírónak, vagy az apát küldött- nek saját lovaikkal szolgálni, s ily alkalommal lovaikat saját költsé-ükön eltartani; kötelesek voltak továbbá a rend borát Somogyból vagy alából Szent-Mártonba szállítani — szintén saját költségükön; szent árton ünnepére minden szállás köteles volt egy vödör eleséget — s a özösből egy hizott ökröt adni; évenként egy három éves tinóval, nem- ülönben kakassal, kacsákkal, stb. tartoztak az apát úrnak szolgálni, s

az apát lakát őrízni. A lovas jobbágyokon kívül ugyane majorságba voltak még a pannonhalmi apátságához tartozó: udvarnokok (II. Endre kir. és Miklós nádor oklevele szerint), szakácsok (szent László és II. Endre királyok oklevelei szerint), lovas szolgák, szücsök, esztergályosok, mosók, tárnokok, hirdetők vagy kikiáltók (precones), sütők, vargák, márc- (édes ital) készítői, kovácsok és bognárok.

Ezen majorság határai voltak: Ganth, Nema, Borba, Tapa (Táp), Taryan és Asscun (Árp. k. új Okmt. II. 2—5.).

Ezen adatok után ítélve Nyalka a XIII. században igen népe lehetett, és határkiterjedése is jóval felülmulta a mai határokat.

Nyalka Hymud néven is említetik a pannonhalmi apátság birtokai között, s határa Sabariaig — sz. Márton püspök születés helyéig terjedt (*Fejér Gy.*: C. D. IV. 3. 462.).

1624-ben Nyalkának török földesura volt; 1627-ben pedig a budai Becsét aga bírta azt, kinek zsarolásai miatt a lakosok megszöktek. A panasz-jegyzőkönyv szerint még 1641-ben is puszta volt a falu, de e évben megnépesült s a fehérvári Amhát aga lett uruk.

Nyalka adóközséghez tartozik még Csák-Néma puszta, mely szomszéd némai határból 1460 körül szakítottatott ki, s ekkori tulajdonosától: mihályi Csák Lászlótól nyerte nevét.

Pusztult helyek:

Asscun-nak emlékét az ászoki — Ganth-ét pedig a gyántai, gyánta réti dülők tartják fenn. Ez utóbbi hely a Nyalka, Pázmád és Mindszen határok összeszögellése táján létezett (Árp. k. új Okmt. II. 2—5.).

Nyul három községből, u. m. Kis-, Nagy- és Káptalan-Nyulból alakult magyar falu, mely épen ez okból Három-Nyul nevezette is bir. 3 biró és 3 külön községi tanács alatt, ezen kívül mindegyik falunak van szőlőhegysege, melyeknek ismét külön-külön hegy-biráj és hegy-községi előljárósága van, s így 6 községi tanács működik.

Első királyaink alatt Nyul a győri vár földje volt, s győri vár szolgák laktak, kiknek kötelezettségeit és szolgálatait 1240-ben IV. Béla király szabályozta (lásd: Écsnél). A pannonhalmi apátságnak azonban földhöz kötött szolgálói is voltak Nyulon, nemkülönben lovas jobbágya Kis-Nyulon, mint ez IV. Bélának okleveléből kitünik (Árp. k. új Okmt. II. 5.). 1252-ben IV. Béla a thuróci prépostságot alapítván, ennel Nyulon szőlőműveseket adományozott (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 5. 294.) 1378-ban N.-Lajos a leveldi karthauziaknak adott itt föld- és szőlő birtokot (u. o. IX. 5. 241.).

Későbbi időkben a győri káptalan, a pannonhalmi apátság és a eszprémi püspökség birtokába jött, midőn pedig a szombathelyi püspökség felállított, N.-Nyul a veszprémi püspökség jószágaiából kihatatván, a szombathelyi papnövelde alapjául lőn kijelelve.

A török világban mindhárom Nyulnak külön török földesura volt. Kis-Nyult Ali csausz — s ennek halála után vője: Izlan birta. A kápt.-yuliak ura — egy becsületes török katona Budán lakott; ennek halála tán hétszer változott urok, s mindegyikök magasabbra emelte adójukat. Kis-Nyult Hadai Saban birta, ki a lakosokat annyira kinozta, hogy ulujokból megszöktek.

A thuróci és leveldi prépostságok eltöröltetvén, nyuli jószágaik emes birtokosok kezére jöttek, kiktől a helybeli gazdák szereztek zokat meg, s mint szabad nemes telkeket birták napjainkig.

1704-ben Nyult a német és rác seregek megrabolták.

A hat községi előljáróság mindegyikének külön pecsétje van; mlítést érdemel N.-Nyulé, „N a g i N o l F a l v“ körirattal, belkörében zölő, szőlőkés és serleg; igen réginek tartják, de évszáma nincs. Kápt.-lyul pecsétjén a körirat: „K á p t a l a n N o l. 1714.“; Kis-Nyulén: K i s N o l p e c e t y e. 1714.“.

Mező-Örs, magyar falu.

Örs nevét a honalkotás idejében — mint a Geur szállásnak végörllomása nyerhette, mert nézetünk szerint az avar-gyürünek határai z Örsnél folyó Bakony-ér mocsárai voltak. „Mező“ melléknevét a többi Örs nevű helységektől való különböztetés végett nyerte a falu alatt lterülő mezőségek után.

I. Endre király alatt a falu végén vár volt, s ennek kapujában llott a várnagy, midőn Henrik seregei Bársonyos felé futottak (*Kézai trónikája*). 1257-ben Yrus nevezet alatt Jurkó nevű királyi ember írta (*Hazai Okmt. I. 34.*).

N.-Lajos idejében e hely mint az örsi barátok és Jenslin nevű émet puszta-birtoka említettik, s hihetőleg a tatárjárás alatt pusztult l (*Győri tört. és rég. füz. I. 21—22.*). A kolostor helyét az örsi határ lélnyugoti sarkára, — az örsi, tápi és némai határok összeszögellésénél melkedő „börce“ dombra helyezi a szóhagyomány, hol csakugyan kadtak is jelentéktelen romokra.

1403-ban Zsigmond király Eörsy István magvaszakadtával Örs bizonyos részét Hédervári Miklósnak adományozta (*Héder. lvt. III. 22—23/1403.*). A birtokba-vezetésről kiadott oklevél az Eörsy nemzetséget nem kiholtnak, hanem jószágaitól megfosztottnak mondja (u. o. 24/1403.).

A török hadjáratok kezdetén már elpusztult, s az 1619-ki kapu összeírásában mint pusztult hely adó alá sem vétetett; de ez időtájt már ismét települni kezdett. 1627-ben török urak a fehérvári Mehmaga volt. 1641-ben magyar földesurok Horváth Péter volt, ki bedegh Nyáry Páltól birta Örsöt zálogban. Ugyane korban Betzen Zain spah és Kar Ali csasz nyomorgatták őket.

Örs mint utóbb a gesztesi várhoz, s így enyingi Török Bálin uradalmihoz tartozott helység a reformatiót hamar elfogadta, de lakosok nagy részét Eszterházy József gr. ismét visszatérítette. A Török nemzetség kihaltával Örs is Török Zsuzsára — bedeghi Nyáry Pálné szállott, kitől majd ez majd amaz birta zálogban. Gyórmegyébe ez időtájtban Ogaka, Taxoni, Angrano és Beccaria nevű olasz tőkepenzese vándoroltak be, kik mint alchemisták az aranykészítés mesterségévé számos nemes birtokost elszédítették, tönkre juttattak; utóbb nemesek lettek, és temérdek birtokot szereztek. 1622-ben Örsöt Beccaria Virg birta zálogban. Ez évben Örs bizonyos részére Iványos Miklós is adományt nyert, és fölvette a mező-örsi előnevet. Nyáry Pál örsi birtokát utóbb Eszterházy nádornak örökösen eladta, s e család a többi közbirtokos részét is csakhamar megszerezte.

1700-ban Lövenburg gr. neje is birt itt, kit a megye ez évbe megintett, hogy a jobbágyságot ne nyomorgassa folytonos bécsi fuvarozással, mely miatt a lakosok lassankint megszöknek falujokból, mit török uralom alatt sem tettek. 1716-ban a vármegye Eszterházy Józse és Ferenc grófoknak megengedte, hogy a falu alsó végén vámot állít hassanak, de ezen jövedelem fejében kötelesek a Bakony-ér járhatla ingoványain keresztül töltött utat készíteni és hidakat emelni. 1719-ben már Meszlényi János kezén találjuk Örsöt; ekkor megyei határozat vámot végkép eltörölte. Ma Eszterházy Móric gróf gesztesi uradalmához tartozik.

Pusztult helyek:

Mindszent falu, a mai hason nevezetű pusztától délre egy emelkedett dombháton feküdt. Az előszázadokban a Bolgen törzsből származott Mindszenty nemzetség birta (Hazai Okmt. I. 233.). 1394-ben bir itt mindszenti Feyes Tamás is (*Fejér Gy.*: C. D. X. 2. 218.); a XV. és XVI. században pedig Ispán, Némay, Eölbey, Szapáry, Zombathely és több családok birták. A török hadjáratok alatt hamar elpusztult, az 1519-ki kapuösszeírásban már nem találjuk. 1627-ben török földesura Szakad Ibrahim volt, ki alatt a lakosok elhagyták falujokat. 1649-ben ismét népesült falu volt, és Fehérvárott lakott Abdi nevű uránál

zolgált. 1671-ben azon 17 helység között találjuk, melynek protestans emploma és papja volt (Megyei lvt. és Magy. t. t. VII. 45. 78.).

Csák-Néma, pusztult falu, megyénk legrégibb faluinak egyike volt, mert Nixa vagy Mixa nevű némai lakos lopás gyanúja miatt a tüzes vasróbára ítéltetett (Regestrum Varadiense XIX.). 1497-ben Loránt István özvegye és fia itt egy nemesi birtokba vezetett, mely bevezetésnek Ispán Gergely és leánya ellenmondottak (Győri tört. és rég. füz. . 130.). A XVI. században a Némay, Szapáry és több családok is bírtak Némán. A török uralom alatt fehérvári Hussein herceg birta, kinek tegetlenségei miatt a falu lakói megszöktek, s ez elpusztult. Határán a templom-földi dülön az egykori templom helyét ma is mutatják; ugyanennek határában állott egykor Sike falu, melynek emlékét a sikfői dülő tarja fenn.

Gugh, hajdan falu, ma a pannonhalmi főapátság birtokában lévő cis pusztá Mező-Örs és Nyalka között. 1267-ben Konrád comes a Gughi család tagja a szent-mártoni egyháznak ajándékozta (Hazai Okmt. I. 37.). 1510-ben II. Ulászló király Gughy Kelemen gughi birtokának felét Némay György győrmegyei alispánnak ajándékozta (Megy. lvt. és Magy. t. t. VII. 20.).

Pázmánd, magyar falu, Pannonhalma keleti tövében.

Pázmándot legrégibb okiratainkban P a z n a n és P o z n a n néven is találjuk, s kétségtelen, hogy nevét a H u n t - P o z n a n nemzetség ez utóbbi ágától nyerte, a minthogy ezen nemzetség Z e g i vagy S z e g h y iga még a XIII. és XIV. században is bírt Pázmándon (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 4. 197.). Különben e helységet is többen bírták, nevezetesen a győri várszolgák és udvarnokok, de első birtokosai között a pannonhalmi Szent-Márton egyházát is olvassuk. IV. Béla a pannonhalmi apátság birtokait megerősítő oklevelében megnevezi a P o z n a n és S e m y e n - s u k a praediumokban volt apátsági jobbágyokat, kiknek szolgálata hasonló volt a hymudi — nyalkai — jobbágyokéhoz. Ugyanitt voltak apátsági szőlőművesek, tárnokok és aratók. A falu népe hagyomány szerint két Pázmándot emleget, melynek emlékét az alsó- és felső-szer nevezetben őrzi; s valóban a fönnebb idézett oklevél is mondja, hogy Poznan helység határos volt Poznan majorsággal (Árp. k. új Okmt. II. 7—8.). 1252-ben S u k o r o u - P á z m á n d n a k olvassuk, mely évben az A b a nemzetből származott H a b comes özvegye 4 szőlőt adott Szent-Márton egyházának (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 4. 107.). 1263-ban ugyanezen adományozásról a hánti káptalan adott bizonyosságlevelet (Árph. új Okmt. II. 245.).

1323-ban Róbert Károly király Kachó másképp Köcsky Sándornak a pázmándi udvarnokok, várszolgák és egyéb király emberek földjeit adományozta (Hazai Okmt. I. 123.). 1327-ben Erzsébe özvegy királynő Páznán helység azon felét, melyben az ő népei laktak Köcski Sándor országbírónak adományozta (u. o. 154.). 1332-ben Róbert Károly megengedi, hogy Köcski György és Miklós pázmándi és egyéb birtokaikat Magyar Pálnénak előörökíthessék (u. o. I. 161—163.). 1368-ban Magyar Pál özvegye a pápói prépostságot alapítván, a király a prépostságnak adott pázmándi és egyéb birtokokba a pápói prépostot és perjelt bevezetni rendelte (u. o. 259.). 1371-ben ugyanezen prépostságnak hagyományozott paznani és nogh-echi (n.-écsi) birtokok említetnek (*Fejér Gy.*: C. D. IX. 4. 358.).

1437-ben Pázmádon királyi vám volt (u. o. X. 7. 874.). 1455-ben V. László Pázmánd birtokába a pápói prépostot bevezetni parancsolta (Hazai Okmt. II. 316—317.). Ugyanez évben a király Pázmánd királyi jogát is a prépostságnak ajándékozta (u. o. 318.). 1518-ban II. Lajos a pápói prépostságnak az előbbi királyok által Pázmádon tett adományozásokat megerősítette (u. o. II. 408.).

A török uralom alatt a legsujtottabb faluk egyike volt, mert a török földesurnak adózott, u. m. Fehérvárott Kurtuli Cseri basa, Csóka-kón Ibrahim aga, utóbb a kegyetlen Saban aga, Budán Mehmet effendi és Mehmet aga uraságoknak. Több rendű személyes szolgálaton kívül a sok rablást, zsarolást, veretést a lakosok már nem tűrhették, falujokból megszöktek, mely egy időre pusztá hely volt; különben is valahányszor a szomszéd Szent-Mártont török hadak szállották meg, Pázmánd mindannyiszor elpusztult.

Pusztult helyek:

Nyulas, Pázmánd és Péér között állott praedium. 1262-ben csere útján jött a pannonhalmi apátság birtokába (*Fejér Gy.*: C. D. IV. 3. 64.).

Mycud, villa, Pázmándtól éjszakra; hihetőleg a tatárjárás alatt pusztult el (Árph. új Okmt. II. 8.). A pannonhalmi apátság birtoka volt.

Poznan, majorság Pázmánd falu határában (l. fönnebb, — u. o.).

Szent-Imre, falu Szent-Márton, Ság és Pázmánd között; határának nagy része a pázmándi határba olvadt, hol a szőlőhegység egy része ma is Szent-Imre nevet visel; elpusztult templomának helyét ma is mutatják. A XVII. században a falu még fennállott.

Semyen-Suka, praedium, hajdan Semyan, hol Sz.-Márton egyházának jobbágysai, aratói, szőlőművesei és tárnokai laktak (Árph. új Okt. II. 7.). Az 1641-ki megyei jegyzőkönyvekben Apátur-akla név

latt fordul elő, ma pedig Selyem-tyuk vagy Selyem-csuk nevű pusztája a pannonhalmi főapátságnak, melynek birtokába 1278-ban ött csere által (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 2. 73.).

Péér, magyar falu, a győri püspökségnek régi birtoka; a veszprémi káptalan egyik oklevelében Nagy- és Kis-Péér említetik; de az 1619-ki rapuk összeírásában nincs róla említés. Az 1642-ki sérelmi jegyzőkönyvre sem volt Péérről senki kihallgatva, egyedül a megyei jegyzőkönyvben olvassuk róla, hogy Vasváry György pápóci prépost, mint a pééri puszta szomszédja, tiltakozik az ellen, hogy a győri püspök az ő szomszédos jogai megvetésével a pééri pusztát Szapáry Andrásnak és Szalay Györgynek adja haszonbérbe.

Puszták és pusztult helyek:

Töltéstava, igen régi puszta, 1200-ban már mint Nagy-Baráthtal határos praedium említetik (*Fejér Gy.*: C. D. II. 383.), a **Thütüs**, majd **Thütüsy**, **Theötheössy** és **Töltésy** nemzetség birta. 1619-ben Theötheössy András és Kutassy Mihályné birták; ma néhány közbirtokosé.

Söptér, a szent-adalberti prépostság javadalmához kapcsolt puszta. 1593- és 1616-ban olvasunk róla (megyei jkv.); 1641-ben mint elhagyott és senki által nem birt puszta említetik.

Durug, hajdan a pozsonyi és mosonyi vár földje; 1252-ben IV. Béla Marcell comesnek ajándékozta; s ugyane király 1258-ban megengedte, hogy Sándor, Marcellnek fia Durug nevű birtokát Favus pannonhalmi apátnak eladhassa, a minthogy el is adta (Hazai Okmt. I. 36. és Árp. új Okmt. II. 297—298.). 1273-ban **Láncz** durugi földjét Battyáni Jánosnak és fiának, Péternek adományozza (Hazai Okmt. I. 60.). Nagy része a pééri határba olvadt, s emléke maig fenn van a **dörögi** földekben.

Táplány. A XIII. században **Feyregház** — Fejéregyház — név alatt olvassuk. 1220-ban a győri káptalan azon fejéregyházi földbirtokába vezette a pannonhalmi apátságot, melyet ennek **Catlu** ajándékozott (Árp. új Okmt. I. 170.). Megyei levéltárunk szerint a XVI. században Táplány máskép Fejéregyház név alatt fordul elő. A Kani-zsayak után a Héderváriak birtokába jött, utóbb Viczay birtok lett; jelenleg Lévai H. birja.

Péér körül állott hajdan **Preke**-puszta is, mely utóbb Söptérhez olvadt.

Ravazd, magyar falu. A legrégebb oklevelekben **Rouzd**-nak olvassuk, és három helységből állott, u. m.: **Nagy**-, **Kis**- és **Cheb-Rouzd**ból,

és ősi fészke volt az árpádkori királyaink alatt virágzott Rouz, később Rouzdi, Kis-Rouzdi és Cheb-Rouzdi nemzetségeknek. A pannonthalmi apátság első szent királyunk korától szintén birtokosainak egyike volt, hasonlóképp Cebh, vagy későbbi okiratok szerint Cheb comes, kinek neve alatt talán a sz. István alatt szerepelt Ceba nádor neve rejlik.

IV. Béla királynak a szent-mártoni egyház javára kiadott oklevele szerint voltak itt apátsági jobbágynokon kívül: udvarnokok, bukhariusok, vincellérek és harangozók. 1213-ban László király a szent-mártoni egyházat azon ravazdi jószágrész birtokában megerősítette, melyet itt a Rouzdi nemzetség nevezett egyháznak ajándékozott (Árph. új Okmt. I. 186.). 1222-ben Gunczel spalatói érsek is birt Ravazdon, ki itt született és ravazdi birtokait a szent-mártoni apátsággal cserélte el (u. o. I. 186.). 1234-ben IX. Gergely pápa Rouzdot a szent-mártoni egyház birtokai között említi (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 1. 239.). A XIV. században Rouzd közbirtokosság volt. 1363-ban Cheb-Rouzdot a Nemes család egy ága birta, mely cheb-rouzdi előnevet használt (Győri tört. és rég. füz. I. 25.). Utóbb Nagy-, Kis- és Cheb-Rouzdi egészen a pannonthalmi apátság birtokába került, és Ravazd név alatt egyesült. 1487-ben a falu keleti részén emelkedő dombon sz. Villebald egyháza állott (Árph. új Okmt. I. 79.).

A török portyázásnak első siralmas nyomára 1595-ben találunk, a midőn lakói szétfutottak és a közel erdőségekbe menekültek.

Az 1619-ki kapuk összeírásában mint kizárólag a szent-mártoni főapátság birtoka 4 portás hódolt falunak vétetett fel. Az 1627-ben felvett jegyzőkönyv siralmasnak mondja a falu sorsát (megyei lvt. és *Ráth K.* tört. tár. VII. 47.). 1641-ben a török Budára és Fehérvárra hajtatta a lakosokat terhes szolgálatokra. 1649-ben szultáni adó alá is felvétellett. Habár sokat szenvedett a falu a török sarok alatt, de hogy teljesen elpusztult vagy néptelen lett volna, — annak nyomát nem találjuk.

Pusztult helyek:

Toryan, vagy mai kiejtés szerint **Tarján** puszta Ravazdtól keletre. Nevét hihetőleg a honfoglaló hét magyar törzs egyikétől nyerte. Kis- és Nagy-Tarján volt, egyik a győri vár földje, másik a bakonybéli apátság birtoka volt.

1240-ben IV. Béla a győri várhoz tartozott tarjáni várnép és királyi szőlőművesek szabadságait megerősíti, s egyúttal tartozmányait szabályozza (Hazai Okmt. III. 5.). Ugyanitt Szent-Márton egyháza is birt jobbágynokat, vargákat, mezei lovászokat és bukhariusokat.

1351-ben Miklós nádor a „király-szék“-nél Győr mellett tartott írvényszéken Nagy Pált a királyi kulcsárok mesterét, ki a tarjáni árföldekből adományt nyert, — a bakonybéli apátságtól elfoglalt birkrészek visszabocsátására ítélte (*Féjér Gy.*: C. D. IX. 2. 116.). 1252-ben V. Béla a thuróci prépostságnak szőlőket és szőlőművelőket ajándékozott Tarjánon (u. o. VII. 5. 294.). 1258-ban a pannonhalmi apát bizonyígtalanságot adott a bakonybéli apát és a Tarján helységben lakó vár-
 1352-ben Lajos Nagy Pál mesternek tarjáni birtokába való bevezetését elren-
 eli (lásd fönnebb Écsnél). Az oklevél két Tarjánnak létezéséről tanús-
 odik (Hazai Okmt. 90—98.).

1453-ban V. László király Giczy Albertet a Gergely miszói püspök bakonybéli apát tarjáni birtokain elkövetett hatalmaskodásért meg-
 irságolta (Hazai Okmt. IV. 375.).

1516-ban Csajtay Bálint deák birt több jobbágy-helyet. A mohácsi
 ész után Tarján is elpusztult. 1617-ben Hathalmy Sándor veszprémi
 vas kapitány birta. Később egész Tarjánt a pannonhalmi főapátság
 irtokában találjuk (*Ráth K.*: Magyar t. t. VII. 23.).

Ravazd és Péterd között terül el a „hárm a s - t a r j á n i“ határ,
 melyből némelyek tévesen következtetik Nagy- és Kis-Tarjánon kívül
 gy harmadik Tarjánnak létezését; a hárm a s - h a t á r már az 1352-ki
 klevélben is előjön.

A tarjáni pusztán — a majorság szomszédságában fakad a Pánzsar-
 re *), mely okleveleinkben Pannosa, vagy Sabaria forrása név
 latt gyakran említetik, s mely vizét főleg Ravazd alatt a „Béla-
 út“-ból növeli. E kútból — fons sacer — ivott Árpád és tábora,
 emkülönb a tatárok elől menekülő IV. Béla, kitől nevét is nyerte.
 Ennek emlékét őrzé azon felirat, melyet a pannonhalmi főapátság a forrás
 ölé emelt kis épületre illesztett: „Fons hic Pannosus Belae
 quondam quarto Hungariae Regi degustatus et pro-
 batus, sed vetustate prope corruptus BeneVoLa saCri
 Montis Pannoniae proVIDentia pVriore sCatVrit
 qV a.“

A mult évtizedekben eltűnt táblát a jelenlegi főapát úr legköze-
 ebb megújíttatá és előbbi latin feliratához még ezt csatolta: „Itt
 pihent meg IV. Béla király — 1241.“

*) Lásd »Természeti viszonyok, — Vizrajz« 73-ik lapon.

Ságh, magyar hegyi község a hason nevű pusztával Pannonhalm-éjszaki tövében, a kerekded alakban magánosan kiemelkedő Sághalor alatt. Régi okmányainkban három Ságbot találunk *), ezeknek egyik — villa — a győri vár földje volt, s ezt e vár népe lakta; a másik kettő — praedium — a pannonhalmi apátság birta, mely birtokában II. Endr az apátságot 1225-ben megerősítette (*Fejér Gy.*: C. D. III. 2. 35.), — hasonlókép IV. Béla; ez utóbbi oklevele szerint voltak itt az apátságnak szőlőművesei, aratói és harangozói (*Árph. új Okmt.* II. 6.).

Egy — 1237-ben kelt okirat szerint az apátság szolgálai megtagadták a szolgálatot, a miért Dénes nádor Toch Dénes pristaldot: helyszínére küldötte; mely alkalommal a ságghiak ítéletileg az apátság szolgálainak kimondattak és nyirett fejjel az apátság rendelkezése alá bocsáttattak (*Fejér Gy.*: C. D. IV. 1. 96. és *Czinár M.*: Monast. I. 79.).

1240-ben IV. Béla a sággh hegység népeinek, mint a győri vár szolgálainak szabadalmait és kötelezettségeit szabályozta. 1530 körül mányingyi Török Bálint foglalta el Sággh falut, s ezt a gesztesi várhoz kapcsolta. 1535-ben I. Ferdinánd Ságghra, mint a szent-mártoni apátság ősi jószágára új adomány-levelet adott, de Török Bálint ezt figyelembe sem vette, sőt foglalásaiban napról napra terjeszkedett. E korban két — Uj- és Öreg-Ságghról olvasunk; 1588-ban Cseszneki János győri kapitány mindkét Sággh elfoglalása miatt enyingyi Török István ellen panaszkodik (*Megyei lvt.* I. jkv.).

A bekövetkezett viharos idők Török Bálint és fia István erőszakainak kedveztek, s 1616-ban Ságghot már kizárólag e család birtokában találjuk (*Megyei lvt.* 11/1616.). 1618-ban Török István után leányai: Nyáry Pálné és Haller Györgyné birták Ságghot, kik Beccaria Virgilnek és Pázmány Ferenc győri naszádos vajdának vetették zálogba, utóbb pedig az egész gesztesi uradalommal Eszterházy nádor vette meg, s jelenleg Eszterházy Móríc gr. bírja.

1627-ben Kaszab Hassán török volt ura, ki alatt népe igen megfogyott. 1641-ben Orosztonyi Zsuzsa birta, hihetőleg zálogban Eszterházytól.

1664-ben ismét megtelepült, s Kalvin követőinek ekkor itt papjok és templomuk volt. 1690-ben Iványos Miklós kezén találjuk, ki mint zálogbirtokos, jobbágyokat telepített Ságghra, de II. Rákóczy Ferenc hadjáratai alatt ismét elpusztult és többé mint falu fel sem épült (*Megyei lvt.*).

*) Lásd: Az árpádkori térkép igazolását, 485. lapon. — Szerk.

Szent-Iván, magyar-horvát falu.

Szent-Iván az újabb helységek egyike; közelében — a K.-Duna felé hajdan *Urukang*, *Urigán*, majd *Szent-István* nevezetű falu állott (*Fejér Gy.*: C. D. III. 1. 358.). 1254-ben *Opour Sándor* fia *Urukang* majorság — villa — felét a szent-mártoni egyháznak eladták (i. o. VII. 4. és *Czinár M.*: Monast. I. 79.). 1266-ban IV. Béla megerősíti pannonhalmi apátságnak *Urukangra* vonatkozó okmányait (Árph. kmt. III. 132.). *Urukang* hihetőleg még a tatárjárás alatt elpusztult.

1594-ben Győr ostroma alatt a török tábor nagy része a szent-iváni és a szomszéd szent-vidi határokon terült el; a „likócsok“-nak evezett gödröket és felhányt halmokat, melyek itt maig láthatók, a agyomány a török tábor maradványainak tartja *). Folytonosan kóboroltak itt a török és keresztény hadak váltakozva, s ez okból senki sem mert itt állandóan megtelepülni; nem is olvasunk megyei levéltárunkban 1666-ig Szent-Ivánról.

1699-ben *Lendvay Placid* pannonhalmi főapát reform. vallású orvosokat hozott a helységbe, kik predikátort is tartottak (Magy. tört. ár. VII. 87. — Pannonhalmi és megyei lvt.). **)

A lakosság szelleme ma már teljesen magyaros; isteni szolgálatát tisztán magyarul tartja, az iskolában szintén csak így tanul; a fiatalabb nemzedék már épen nem bírja a horvát nyelvet, de az öregek közt ics, ki ne beszélne tisztán magyarul. Csupán a népviselet hordja még magán a sajátos jelleget, melylyel e helység egyedül áll megyénkben.

Puszták és pusztult helyek:

Andrásvára, Szent-Iván határában Győr erősségét képezte. **Kis lombon** 8 szögletes körsánc közepében állott; romjai néhány évtized előtt még láthatók voltak. Mikor épült? azt meg nem mondhatjuk; az 1613-ki megyei közgyűlés csak kijavíttatását rendelte el.

Hecse, hajdan **Hegce** és **Heche**, Szent-Iván és Kis-Megyér közé eső pusztá, Győrtől keletre 1172-ben **Konrád III. István** király

*) Mások a gödrökben és halmokban az avar-sáncok maradványait látják. — Lásd a „megye kultörténetét“ 469. lapon. — Szerk.

) Nem volt ugyan alkalmunk a szerző által idézett kútföket mind felütni, azért is állítását változatlanul adjuk, de nem hallgathatjuk el a fölött táplált kételyünket; 1672-ben u. i. Szt-Iván lakossága már protestáns volt, mert ez évben a fehérvári basa inti Gencsi főapátot, hogy ne kényszerítse a prot. lakókat a kath. vallásra áttérni; továbbá azt is tudjuk az éltesebb korból, hogy elődeik a múlt században (1718) települtek át **Kimle mosonymegyei horvát faluból és **katholikusok** voltak, míg a falu eredeti lakói voltak protestánsok és magyarok, kik csak azon feltétel alatt maradhattak helyükön, ha a kath. vallásra áttérnek; de végre ismert dolog, hogy a horvátok mindenütt általában tisztán hatholikusok. — Szerk.

jobbágya mint praediumot a pannonhalmi Szent-Márton egyházána adta (*Fejér Gy.*: C. D. II. 185.). 1234-ben IX. Gergely pápa bulláj szintén mint apátsági birtokot említi (u. o. 1. 239.). IV. Béla oklevel mint ezen apátság udvarnokai és jobbágyai által lakott szállást vag helységet említi (*Árph. új Okmt.* II. 13.). Ma is főapátság pusztai birtoka

Kis-Megyer, a XIII. században Merena név alatt említették (Haza Okmt. I. 5.). Nevét a Megyer törzs-nemzetségtől nyerte; 1220-ban egy részét Merena vagy Meger György bírta (*Árph. új Okt.* I. 170.)

1252-ben IV. Béla a Megyeren volt királyi vincelléreket az által alapított thuróci prépostságnak adományozta (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 5. 292.)

1347-ben Nyul és Megyer közt bizonyos földterület végett megyer Varju Benedek és a bakonybéli apátság — mint megyeri birtokosok — közt határvillongás volt. A kérdéses földet az apátság Félkert-nek nevezi, s a kihallgatott tanuk vallomása szerint azon föld nem a megyeri hanem a nyuli határban van, és Pithal-nak hivatik, s ezen föld nem az apátság, hanem a thuróci prépostság birtoka (*Fejér Gy.*: C. D. IX. 1. 609.). Ezen időtől Megyer jó sokáig Félkert nevet viselt. A XVI században már ismét Megyer néven találjuk, mely Győr ostromai alatt elpusztult, s I. Ferdinánd király 1536-ban új adomány-levelet adott reá a sz. Benedek-rendüeknek, kik azt ez időtől folytonosan birják (*Czinár M.*: Monast. I. 111.).

1664-ben megyei levéltárunk mint megszállott népes falut említi; azonban Győr szomszédságában nem tarthatván fenn magát, a többi pusztult faluk sorsára jutott.

A kis-megyeri majorság mellett egy kis dombon kápolna áll, melynek helyén a XVII. század elején Győr védelmére Tarisznyavár nevű erősség épült. 1809-ben József főherceg nádor, mint a fölkelt nemesség vezére, ezen kis-megyeri kápolnából vezette a győri ütközetet; ugyanitt haltak hős halált a stajer honvédek is, kik a szilárd anyagból készült uradalmi magtárban állást foglalva, egytől egyig elvérzettek a győztes francia csapatok feltartóztatásában. A magtár mint a véres küzdelem helye ma is elég emléket mutat e végzetes napról.

Sashegy, hajdan Sashalom, pusztája Hecse és Kis-Megyer között; a pannonhalmi főapátság birtoka.

Szent-Vid, régi praedium Pataház, Bácsa, Sz.-Iván, Hecse és Győr határai között, s határa a Kis-Duna mindkét partján elterült. 1222-ben Szent-Güdnév alatt említették II. Endre oklevelében (Hazai Okmt. I. 4—6.). 1593-ban még állott Szent-Vid tiszteletére épült temploma, de a helység már ekkor elpusztult, s Lipcsey János bírta, ki Vajda Kristófnak és Torkos Jánosnak adta zálogba (Megyei I. jkv.). A XVII.

izadban Torkos Péter mint anyai birtokát határoltatta. Igen sok zen ment át, s határának nagy része a bácsai, szent-iváni, hecsei tárokba olvadt, azon rész pedig, mely fennmaradt, ma Likócs névvel . A szent-vidi elpusztult templom helyét a vidék népe ma is ismeri.

Szent-Márton, magyar mező-város Pannonhalma nyugoti lejtőjén és vében; három részében — u. m. város, váralja és hegy részekben lön-külön birája van. Némely irók szerint helyén „Civitas Pannonia“ római város állott. Sz. László egyik oklevelében Pannonia praeim név alatt említi. Sz.-Márton mezővárosnak története szorososan szeforrott a fölötte emelkedő pannonhalmi ósrégi monostor történeté- l; ez utóbbi — mint nemcsak megyénk, de hazánk multjában is kiváló rténelmi emlék, — külön ismertetésben részesül jelen műfolyamában*); okból mi e helyütt a mezővárosra vonatkozólag csakis azon adatokra rítkezünk, melyek a főmonostor viszonyaiba kevésbé olvadtak be.

Pannonia helyén már a XIII. században Olsuc praediumot találk, melynek neve utóbb Alsokra idomult; ez úgy látszik ősi fészke lt a megyénkből rég kimult Alsóky nemzetségnek. Ugyanitt voltak . Márton egyházának szőlőművesei, kovácsai, kézművesei és haran- zói (Árph. új Okmt. II. 8.). 1334-ben Róbert Károly a pannonhalmi átot az alsoki vásár jogában megerősíté (Hazai Okmt. I. 168.). Első rályaink alatt úgy látszik az apátságon kívül egyéb földesurai is hettek; így birt itt az 1403-ban kihalt Eörsi nemzetség, melynek rtokából Zsigmond király Hédervári Miklósnak 3 szőlőt adományozott léderv. lvt. III. 22—23/1403.).

1582-ben nyerte a mezőváros mai Sz.-Márton nevét. A XVII. ázad elején pusztult és elhagyatott hely lehetett, mert ez időben alig vasunk róla említést; a század közepe táján már a törököknek behódolt lt. 1689-ben Rummer Márton főapát települöket szállított a városba, ket 3 évre az urasági adótól felmentett.

Pusztult helyek:

Illok, hajdan Vylók, praedium, melynek szentegyháza is volt. llikor és ki által pusztult el, nem tudható; emlékét a Sz.-Márton és arján közt elterülő Illok erdő tartja fenn.

Lelka, praedium, szintén a pannonhalmi határba olvadt; multja meretlen.

Kis-Écs, a XIII. században többen birták, köztük a Kis-Ruozdi emzetség is, ma egészen a pannonhalmi főapátság szőlő- és erdő- irtoka.

*) Lásd alább „Pannonhalma helytörténetét“. — Szerk.

Szent-Lőrinc, hajdan falu volt, s határa Sz.-Márton határába olva. Az 1591-ik évi megyei jegyzőkönyv szerint már pusztá volt.

Tááp, magyar falu a Bakony-ág vég lejtőjén.

A XIII. században egy részét királyi lovászok —, más részét pannonhalmi apátság birta, melynek itt lovas jobbágysai és arató-szolgák voltak (Árph. új Okmt, II. 17.); de úgy látszik ezeken kívül mások birtak itt. Nevét ez időben T a p a n-nak olvassuk.

A XVI. században már a T á p y nemzetségről, mint e helység birtokosáról olvasunk (Győri tört. és rég. füz. I. 151.). 1592-ben enyin Török Bálint fia: István birta Táápot, utóbb pedig 1618-ban ennek ve Nyáry Pál. 1628-ban Táápot is, mint Török Bálint egyéb jószágá Eszterházy nádor vette meg, kitől azt 1701-ben a győri jesuiták Beccaria Virgil birták zálogban. A török világban a tehetősebb fal egyike volt. 1627-ben török földesura Fer aga volt, ki a szokott me adóztatáson kívül a lakosokat zaklatta, verette. A határ majorsági rés jelenleg Eszterházy Móríc gr. gesztesi uradalmához tartozik.

Tááp-Szent-Miklós, magyar falu, előnevét a szomszéd Tááp helységről vette.

Hajdan a pannonhalmi főapátság birtokai közé tartozott; mi 1292-ben II. Endre az apátságnak adományozta Tááp és Sz.-Mikl helységeket (Árph. új Okmt. V. 60.). I. Ferdinánd király Báthay Mihály főapátot e birtokban új adomány-levéllel megerősítette, de Török Bálint azt — mint a gesztesi várhoz tartozott földet a XVI. században elfoglalta; utóbb ennek unokái e birtokot is Eszterházyknak adták el.

1619-ben 4 kapura volt felvéve mint Török István örökösének birtoka, s ekkor a tehetősebb faluk egyike volt. Az 1642-ki sérelmi jegyzőkönyv szerint Horváth Péter birta zálogban; ugyane jegyzőkönyv szerint Kis Ali aga török uroknak adóztak, kinek fát hordtak Budára; hanem midőn a reformátusok a faluból minden katolikust és lutheránust kikérgettek, pártul is fogta őket az aga. 1667-ben mint egészen reformvallású helység egyike volt azoknak, melyek pappal és templommal birtak.

Sokoróaljai járás.

Baboth, melléknevről Kis-Baboth Soprony megye határán, Rába keleti partján. Első birtokosának Bitang Mártont tartják, kit birtoklásban Babothy Mátyás, Adorján és Tamás követett; állítólag eze a Rába-parton várat építettek azon emelkedett helyen, mely mai napi

árhelynek“ hivatik; de azt a Rába vize elmosta. Mint bizonyosat azt íthatjuk, hogy 1222-ben Babothon Rouznak fia: Joachim volt a birkos, ki jelen volt az árpási besenyőknek Lukács grófjuk ellen emelt nasz a vizsgálatánál (*Fejér Gy.*: C. D. III. 1. 362.). 1262-ben IV. Béla rály Babothi Ayanduk fiát: Zonukot, és ennek fiait: Andrást és dorjánt a babothi malom, nemes udvarhely és ehhez tartozott 16 hold ld jogos birtokában megerősíti (Hazai Okm. I. 36—37.).

1547-ben Pok Gáspár györmegyei alispán Baboth felét Cseszneky yörgytől megvette (*Czech*: Györmegye Nemes Familiái.).

1619-ben mint pusztult helység a kapuk összeírásából vagyis a lózás alól kihagyatott (megyei lvt. I.). 1636-ban a patonai kastélyban nyázott német muskatérosok megrabolták és leégették (u. o.).

A reformatiót, valamint az egész vidéken, úgy itt is a szomszédgyed hajdani birtokosa: telekesi Török István terjesztette, de főpártgót a hatalmas Nádasdy családban talált. 1737-ben a 100 évvel előbb étrombolt templom helyett az ágostaiak újat építettek, de mivel a küldött bizottmány a templomot szélesebbnek és magasabbnak találta: engedélyezettnél: azért az hosszas küzködés után megyei határozatlytán 1757-ben ismét széthányatott (Megyei lvt. ez évi jkv.). E templom állott, hol ma a lelkész pajtája van; maguk az evangélikusok Rábazent-Mihályhoz csatlakoztak. 1748-ban Apostolok oszlása napján az egész helység hamuvá égett.

1848-ban Jellasics bán hadai rabolták meg.

Csanak, magyar-német falu; a győrieknek — kik itt számosan birak szőlőket — kedves kirándulási helye; a jólrendezett szőlőtelepek sinos lakaikkal és a szabályosan épült falu kellemessé teszik az itt artózkodást. A falu népe tisztán magyar ajku, és csak a hegység agaszkodott egész a legújabb időkig német nyelvéhez. Jelenleg már z is csaknem teljesen áthasonult.

III. Ince pápának 1216-ban kelt bullája már Chonuk név alatt mlíti e helységet (*Czinár*: Monast. I. 326.).

Török világban behódolt falu volt, de 1617-ben annyira elpusztult, hogy 1619-ben csak 1½ kapura vétetett, s a fehérvári emingnek adózott. Azon 17 falu egyike, mely a pusztasokorói járásban — habár nagy nyomorban, — de mégis fenntartotta magát. Megyei jegyzőkönyveink zerint magyar lakossága 1683-ban pusztult ki, ezen tódulván keresztül Kara Mustafa által vezetett nagy török tábor. Az 1642-ki sérelmi egyzőkönyvre kihallgatott csanakiak még magyar hangzású nevekkal irtak.

1635-ben a győri jesuiták is birtak itt szőlőket, kikkel a bencseknek a szőlődézsma miatt sok bajuk volt.

1729-ben a pannonhalmi főapátság Rajna mellékéről németek telepített az elpusztult faluba, kiknek 3 évre minden szolgálatot és fiztést elengedett, és hogy a megmaradt 12 régi magyar jobbágy is összedzsedhesse magát, a szabadalmat ezekre is kiterjesztette.

A Győről Pápara vezető országút mellett kis dombon a Megváltó emlékjele áll. E kis domb: a történelmileg nevezetes királységi, hol hajdan a győr- és komárom-megyei nemességgel királyi és nádori és nem egyszer megyei gyűlések is tartattak (*Czech: Györvm. Főispán., Enessey: Antiquitates és Memorabilia Cottus Jaur.*). 1351-ben Konth Miló, 1394-ben Illosvay, 1375-ben és 1386-ban Gara nádorok tartottak itt üléseket. A domb mellett eső föld maig is királységi dűlőnek nevezetik. A falu pecsétjében buzakalász, ekevas és szőlőfürt látható körirata: „Csanak falu. pec. 1710.“

Csécsey, magyar falu a Rába bal partján; örök időktől a tóközjárásba tartozott, és csak legujabban került a sokoróiba.

Első koráról mit sem tudunk. A XVI. században a Danch nemzetség birta, és Danch Pál a pannonhalmi apátságnak zálogosította el. De berzencei Bornemisza János budai várnagy a zálogösszeget lefizetvén Csécseyt birtokba vette, bár ez ellen a bencés-rend 1518-ban a csorna konvent előtt ünnepélyes óvást tett. Bornemisza Jánosnak magtalanul elhalta után Zápolya János király Esztergomban 1527-ben kelt adománylevelével Csécseyt Danch Pál leányainak: férjezett Horváth Györgynének, és Zsibrik Osváldnének adományozta. Rákövetkező évben Zsibrik Osváld Zápolyától elpártolván, Ferdinánd király Csécsey és Tényi praediumot több somogy megyei falukkal Zsibriknek adományozta. 1538—1541 évek közt a pannonhalmi főapátság Csécseyért pert kezdett, mely érdemben a kihallgatott tanúk vallomása szerint e helység felét Bornemisza birta, másik fele az apáté volt, ki akkor a sz.-mihálypusztán lakott; ő birta az egész csécseyi malmot, bár ehhez a Kanihsayak is jogot tartottak (*Magyar nyelvemlékek II. 48.*).

1624-ben Mindszent napján egy portyázó török csapat a hódolattalan Csécseyre rontott, 3 embert levágott, 10-et elfogott, és csak nagy váltságdíjért adta őket vissza. 1635-ik év őszén 500 török lovas rohant a falura, s a csécseyieket behódolásra szólította, mit azok megtagadván, a falut több helyen felgyújtották, a lakosokból kettőt levágtak, 34-et rabszjira fűztek és magukkal hajtottak; Zsibrik Pál ez alkalommal szenvedett kárát 20 ezer frtra vallotta (*Magyar tört. tár. VII. 54.*).

pusztítás után a falu több évig lakatlan pusztá hely volt. 1689-ben Csécsényt Zsibrik Zsigmond és Radich Mihály birták.

Pusztult hely:

Fud Enesse és Csécsény között állott praedium, ez utóbbinak hatáiba olvadt; azon domb, melyen jelenleg özv. Argay Józsefné laka áll, **Imos-dombnak** nevezetik.

Csikvánd, hajdan Chituan, magyar falu. A helység régi pecsétének belkörében szántóvas, csoroszlya, viz, s ebből egy kinövő növény, ét csillag és egy rózsa; körirata: „Csikvandi. falv. peceti. 1698.“

Legrégibb korban a Chituan nemzetség birta; 1270-ben Chituandi Egyed, Miklós, Tamás és Roland comesek, mint Chituand és a szomszéd Ördemisz birtokosai említetnek (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 3. 66.). 1278-ban V. László király Chituandi Egyed comesnek Écsen bizonyos földeketományozott (Hazai Okmt. I. 70.).

1415-ben Egyed és János chituandi nemesek a szintén Chituand emből származott Antal csornai prépost elnézésével a gyarmathi határol foglalást tettek. 1479-ben a Chituandi nemzetség fi-ága kihalt, és László — a nemzetség utolsó fia — vejét Kapuchy Ferenc pápai váragyot leány-fiúsította, mit I. Mátyás király 1480-ban megerősített (Megyei lvt. 1/1480.). Kapuchy Ferenc ekkor fölvette a chituandi elővet.

Meddig birták a Kapuchyak, — nem tudjuk, de az első török adjarat alatt Csikvánd már elpusztult, később a Fehérvárott lakott Iassán lett a török földesúr, s ez a szétfutott lakosok egy részét visszadesgette.

1611-ben Csikvánd keresztény urai: Cziráky Mózes nádori ítélőnester, Kisfaludy Balázs vasmegyei alispán, a Szily család, Egerszeghy István, Tulok Ferenc és Miklós voltak (megyei lvt. I. 1/1611.), de igen szegény falu lehetett, mert 1619-ben is csak két kapura volt felvéve.

1701-ben Tallján Sándor, Kisfaludy Zsigmond és Sándor István birták.

Gyarmath, magyar-német falu. Egyike régibb helységeinknek; a győri káptalan 1268-ki oklevele szerint ekkor királyi bucháriusok lakták, kiknek külön grófjok — comes Buchariorum — volt; a lakosok királyi favágók vagy szőlőművesek lehettek (*Czech* többször idézett munkája). 1267 körül Kuplin vagy Kopylon Annis — özvegy Babunai Miklósné birta, kitől 1267-ben Pok Lukács comes örökáron megvette (*Fejér Gy.*: C. D. IV. 3. 428. és 488.). 1271-ben Poki Péter Gyarmathot

Poki Sándornak eladta, az eladás után pedig ugyanezen Gyarmathot a poki monostornak ajándékozta; de utóbb Sebestyén poki prépost-szintén Pok nemzetségből való — Gyarmathról lemondott, s ezt Pok Sándornak átengedte (Árph. új Okmt. II. 265.).

1380 körül a Kiczen vagy Keczen, többször Keczer nevezetű család bírta. Kiczen Jakab főörökös nélkül elhalván, Borbála unokájának monoszloui Chupor László vette nőül. N.-Lajos ez utóbbit nemcsak Gyarmath birtokában erősítette meg, hanem 1380-ban kelt oklevelébe Gyarmathra heti vásári és bírósági jogot is adott (*Fejér Gy.*: C. D. IX. 5. 368. és 370.). Chupor László Gyarmathot rövid ideig birhatta, mel 1399-ben már a Kanizsayak kezén találjuk. Kanizsay János esztergoni érsek és főispán, valamint testvérei: Miklós tárnokmester és István királyi ajtónállók mestere Gyarmathot Karaczfölde, másképp Sz.-Mikló nevű zalamegyei birtokért a csornai prépostsággal elcserélték, mel cserét Zsigmond király megerősítette (u. o. X. 2. 649.).

1414-ben Kanizsay Lőrinc e cserét megtámadta, és a jószágoka visszafoglalta; de a cserét kötött családtagok (János, Miklós és István a premontrei prépostságot Gyarmath, Baráth és Mege birtokába ismét visszahelyezték (u. o. 340.). 1415-ben Balázs Miklós fia ellene mondot azon foglalásnak, melyet a Chituandi nemesek (Egyed és Tamás) a gyarmathi határban Antal csornai prépost elnézésével tettek (u. o. X. 5. 619.)

A XVI. és XVII. századokban mindazon csapásokat átszenvedte melyek Gyórt és vidékét sujtották. Török földesura Hussein bég volt kinek zsarolásai miatt lakói elszöktek, pedig 1619-ben még 7 kapu után adózó — tehát tehetős falu volt. Ez időben lakói ágostai vallást követtek, s predicatorral birtak (Magy. tört. tár. VII. 87.). A század végén ismét megszállották, s vagyonosabb faluink egyike lett; de 1705 körül II. Rákóczy Ferenc harcai alatt a kegyetlen Heister pápai útjában megrohanta, felégette, s magyar lakóinak nagy részét felkoncoltatta ekkor ismét elpusztult, s hihetőleg a csornai prépostság ez után telepítette német lakóit, kik szintén elmagyarosodnak, mert már kivétel nélkül értik és beszélnek nyelvünket.

1782-ben a csorna-premontrei rend II. József császár által eltöröltetvén, Gyarmathot a kamara vette át, de I. Ferenc király 1802-ben sz. Norbert rendjét visszaállítván, a jószág ismét a csornai prépostság tulajdona lett.

A helység pecsétje — tudomásunk szerint — e megyei faluk pecsétjei között a legrégebb. Belkörében: csoroszllya, ekevas és buzalkalászok; körirata: „G a r m a t i f a l v p e c e t i. 1511.“

Ide tartozik Csikóréti kis pusztája; a bakonybéli apátságé.

Gyirmóth, magyar falu a Rába jobb partján. Népe egykor német olt, de ma már annyira elmagyarosodott, hogy ősi nyelvét alig érti gy-kettő.

Mai kiterjedése két helység — u. m. Gy i r m ó t h és Sebes hatá-
ából alakult; az elsőt többen birták, de a Gyirmóthi nemzetséget és a
agyváradai káptalan legrégibb tulajdonosaiul találjuk.

1348-ban a nagyváradai káptalan ezen birtokát biharmegyei Bogo-
nér nevű jószágért Kápoli Bán Miklós özvegyével és kiskoru fiával
serélte el (*Fejér Gy.*: C. D. IX. 6. 38.). 1361-ben Gyirmóthi Mihály
omes maga és érdektársai nevében bizonyos gyirmóthi birtokrész
elfoglalásáért a nagyváradai káptalan ellen óvást tett, mire a káptalan
gazolja, hogy a kérdéses birtokrészt ítélet alapján birja (u. o. IX. 6.
20.). Ugyanezen oklevél szerint akkor gyirmóthi birtokosok voltak:
Fokra Miklós comes örökösei, Zsidow Mihály comes és többen. 1366-ban
László mint kiküldött pristald a gyirmóthi határra nézve a váradi
káptalan és nemes Veesy-ek között oly osztályt eszközölt, hogy $\frac{3}{4}$ rész
egészen, egy negyednek pedig fele a váradi káptalané, másik fele pedig
a Veesy nemeseké legyen. Birt Gyirmóthon az akai Iváncz család is,
de a pozsonyi káptalan előtt ezen család gyirmóthi birtokát a győri
káptalannak vallotta be, utóbb pedig e káptalan egész Gyirmóthot
nagszerezte.

Mint Győrrel szomszédos helység, már 1594-ben elpusztult, de
1600-ban ismét meg volt telepítve. Az 1619-ki kapuösszeírásban $2\frac{1}{2}$
portás falunak olvassuk, s így a tehetősebb kis faluk egyike volt, de
segyetlen török ura a koppányi Ibrahim spahia annyira sanyargatta a
lakosokat, hogy ezek megszöktek, s 1627-ben összesen 8 ház volt a
faluban. Ekkor Rezman aga lett urok, ki alatt a lakosok száma hihe-
tőleg szaporodott.

II. Rákóczy Ferenc harcai alatt ismét sokat szenvedett, s azon
helységek között volt, melyeket Heister császári fővezér teljesen szét-
rombolt; nem tudjuk, vajjon magyar lakói ekkor kiirtattak-e vagy
elszöktek, s vajjon a győri káptalan honnan és mikor telepítette német
lakóit.

Pusztult hely:

Sebes falu Koroncó és Gyirmóth között azon tájon állott, hol a
Marcal folyó a Rábába ömlik; emlékéet a hasonnevű dülő tartja
fenn. 1448 körül a Poky nemzetségből szakadt Medgyesallyay család
birta; 1472-ben pedig a Poky-ak birtokában volt (Magyar tört. tár.
VII. 22.).

Gyömöre, magyar falu; az avar-gyűrűi hihetőleg idáig terjedt, leg alább ennek emlékét sejtjük a határ gyűrűhátí és gyűrűoldal dülőlőjének nevében.

Régibb okleveleinkben Gemevre néven olvassuk, s első birto kosául 1377-ben Gemevrei Györgyöt találjuk (*Fejér Gy.*: C. D. IX 7. 598.).

I. Ferdinánd 1536-ban egyéb jószágokkal együtt ezt is enying Török Bálintnak adományozta, ki gyömörei jobbágyaival a reformál vallást fogadtatván el, a lakosok ezt a XVIII. századig követték Török Bálint szerencsétlen esete után két fia: János és Ferenc a nag részben erőszakos utakon szerzett roppant jószágokon megosztottak János az erdélyi, Ferenc a magyarországi jószágokat örökölte. Ferenc nek egyetlen fia: István fi-örökös nélkül halván el, a pápai vár- és urodalommal együtt Gyömöre is Zsuzsa leányára, férjezett bedeg Nyáry Pálnéra szállott, kitől vétel útján a Csáky, majd az Eszterházy család birtokába jött, s ma is Eszterházy Pál gr. pápai uradalmához tartozik. Egész Gyömöre azonban soha nem tartozott Pápához, mer nemes udvarhelyet több nemes család is birt, s azon rész, mely Pápához tartozott, nem is Gyömöre, hanem Várfalva nevet viselt (Megyei lvt III. jkv.), s az 1629-ki gyűlésen mint két külön határolt falu említetik u. m. Gyömörö-Várfalva, és a falunak — más nemes családok által birt alsó része: Gyömörö-nemes-Zeer; — később a falu összeépült.

Gyömörö-nemes-Zeeren következő nemes családok birtak: a XV században Thúry György, ki dicső hadi tetteiért kétszer nyert kitüntetésül arany láncot, s ki Palotát a török ostrom alól fölmentette. 1574-ben Thúry György fi-örökös nélkül halván el, 3 leánya közül Katalin — férjezett Marczaltheöy Györgyné örökölte a gyömörei, fel- és kis-péci jószágrészeket, ki után e birtokrészek ismét több család között oszlottak meg.

1615-ben Chernel Anna — Hatos Bálint pápai alkapitány neje — Györmegye közgyűlésén tiltakozott, hogy azon gyömörei birtokrészt, melynek Déghy István csak zálogos birtokosa, — Darabos János örökáron megvehesse (Megyei lvt. 33/1615.). 1629-ben nevezetes részét Dobos György bírta; 1635-ben Csáky Lászlótól a győri jesuiták zálogba vették a Török-féle várfalvai részt, s ezt még 1702-ben is birták, de Eszterházy kiváltotta tőlök. 1641-ben Csaby és Acsády családok is mint gyömörei birtokosok említetnek levéltárunkban.

1594-ben a Győrből Pápa ostromára ment Hassán serege által a falu elpusztított, de a hadak távoztával a menekült nép visszaszál-

longott. 1619-ben mint a Nyáry család 3 portás faluja vétetett adó alá. A török uralom alá hódolván, Berhán-Cselebia spahiának jutott birtokába, de nem egészen, mert a Csaby és Acsády keresztény urak jobbágyai Irom spahiának jutottak. 1642-ben már a csókakői Saban Cseri basa volt urok; török uraik ellen a gyömöreiek általában nem igen panaszkodtak.

Megemlítjük még, hogy a Martinovics-féle összeesküvés egyik tagja Sigray Jakab gróf szintén gyömörei birtokos volt, s azon házban lakott és fogatott el, melyet ma Lengyel Sándor bir.

Ugyanezen adóközséghez tartozik a kis Csigi puszta, melyet megyei levéltárunk szerint a XVII. században még a Chigi nemzetség birt.

Kajár, — Görög Demeter térképén Sokoró-Kajár név alatt, — régi magyar falu.

1037-ben szent István király a bakonybéli apátságot alapítván, Quiar-t ezen apátság javadalmához csatolta, mely időtől birtokviszonyait illető változást nem szenvedett; különben — mint a sokorói hegyek alatt minden zajosabb közlekedéstől távol eső helység — nevezetesebb eseményeknek sem vált színhelyévé, de azért a török uralmat nem kerülte el; az első behódoltatás alkalmával a fehérvári szandzsákhoz csatoltatott, de szerencsés volt annyiban, hogy mindenkor emberséges török urakat nyert, kik legalább nem kizárták, s ennek tulajdoníthatjuk, hogy a népesebb és vagyonosabb faluk egyike volt; így 1519-ben 5 $\frac{1}{2}$ kapura vétetett a megyei porták összeírásakor. 1622-ben Halil aga után ennek fia: Izmail örökölte Kajárt, ki szintén elég emberségesen bánt velök. 1667-ben a protestánsoknak itt papjok és templomuk volt (Magyar tört. tár. VII. 87.).

Koroncó, magyar falu.

Horváth Mihály történészünk Koroncót a szokásos név ellenére Koromzónak írja történelmében; s nem helytelenül, mert hajdan Curumzue néven olvassuk, s megyei levéltárunkban is a későbbi Koronczóy nemzetséget Kurumzuinak találjuk. Hogy ezen — a XIII. században már virágzott Curumzui nemzetség adott-e nevet a helységnek, vagy e helységről írta-e magát a nemzetség? — azt meghatározni nem tudjuk.

Koroncó régi falu; okmányaink már 1206-ban említik, midőn III. Ince pápa bullájában több curumzue-i lakost, kik a cisterci rendüeket

megverték, a sz. Mária apátsághoz tartozott jószágokat elfoglalták, — az anyaszentegyház kebeléből kizárta (*Fejér Gy.*: C. D. III. 1. 36.).

1412-ben Tamásy János leánya, Bezy másképp Koronczói Pál fia: Domokos, és Koronczóy György a koroncói és dwsnoki birtokot egymásközt felosztották (Hazai Okmt. II. 414—418.). 1463-ban pápai és koroncói Nórápy Antal koroncói birtokát a győri káptalannak eladta (Kápt. lvt.).

1445-ben és 1483-ban Koronczóy György, — 1516-ban és 1517-ben Koronczóy Jób és Tamás, — 1585-ben Koronczóy Menyhért nevével találkozunk, — ez utóbbi másként Noszlopynak is iratott. Menyhérttel a Koronczóy név megýénkből eltűnt; vajjon kihalt, elköltözött vagy más nevet vett-e fel? — nem tudjuk.

1518-ban koroncói Bezy Demeter örökösei koroncói birtokrészöket a győri káptalannak eladták (Kápt. lvt.).

Bezy Demeter Lőrinc fiának 1481-ben történt halála után a fi-ágot illető jószágrészt I. Mátyás kir. Poky Mihálynak és Antalnak, nemkülönbben mostoha atyjoknak Trynka Jánosnak adományozta (*Czech J.*: Györvm. Nemes Fam. 13. és 14. l.).

1610-ben Rudolf király Andeasch Mátyásnak tett Koroncón adományozást, melynek Enessey János és Vincze György a megyei közgyűlésen ellene mondtak (Megyei lvt. I. 1/1610.).

1629-ben földesurak voltak Koroncón: a győri káptalan, Mesterházy Boldizsár, Vragovich Katalin néhai Syey János özvegye, Dallos János alispán, Dobos György, Vince Ferenc, Magassy László és többen. 1688-ban Eölbey György 2 telket adott a káptalannak zálogba.

1704-ki június 13-án Forgács Simont II. Rákóczy Ferenc tábornokát Heister császári tábornok Koroncónál keményen megverte. *)

*) E csata színhelyét Szalay L. Szemerére, Horváth M. és Kerékgyártó Á. pedig Koroncóra teszi. Szalay véleményét Lipót királynak 1704-ben Györme gyéhez intézett dorgáló levelére fekteti (megyei lvt. 12.); míg Horváth és Kerékgyártó Enessey György „Antiquitates et Memorabilia Cottus. Jaur.“ című munkájára hivatkoznak. Részünkről mi ezen utóbbiak nézetéhez csatlakozunk, mely szerint a csata Koroncó és Sz.-Pál pusztá határán folyt le; e nézet mellett szól vidékünk hagyománya, és azon körülmény, hogy a császári seregek Gyirmóth felől a Bábota dűlőből indultak csatára, mely tehát nagyrészt a koroncói határban folyt le, és a sz.-páli fűzesi-réten végződött. Enessey mindezen részleteket megbízható forrásból: öregatyjától — Enessey Istvántól hallhatta, ki maga is részt vett a harcban, s épen ez okból vesztette el — az amnestia dacára is — enessei birtokait. De tulzást követett el Enessey Gy. az elesettek számában, melyre leginkább megbízható Forgáchnak Rákóczyhoz jun. 14-én írt levele, melyben írja, hogy a koroncói útközetben 2000 hajdu és 100 lovas esett el. (E levelet Thaly Kálmán szivességéből a Rákóczy-féle levéltárból vettük)

1714-ben Pálffy János és Kata Koroncón a győri káptalannak 3 egész jobbágyhelyet eladtak.

A török hadjáratok alatt sokat szenvedett, s a török világ kezdetével hamar elpusztult. 1608-ban mint elszegényedett hódolt falut találjuk; 1619-ben $1\frac{1}{2}$ kapura vette a megye; 1621-ben két török ura volt, u. m. Olaj bég és Ali spahia, ki hihetőleg nagyobb részét birta; 1622-ben Izsup és Ali voltak urai. 1641-ben már a fehérvári Csorba Ali és Rab Ali sarcolták a falut. 1683-ban a nagy török tábor egy része Koroncó és Patona között hidat veretett, s ezen vonult Bécs alá; a falu ekkor elpusztult, de hamarjában ismét megszállották azt.

1704-ben a császári hadak dúlták és pusztították el a helységet, népének egy része levágatott, más része elbújdosott, s a falu pusztta hely lett. 1718-ban mint lakatlan pusztát szállották meg német jövevények, kiknek a megye 3 évre minden adózást elengedett; a lakosok ma már egészen elmagyarosodtak.

Pusztult hely:

Dwsnok, 1519-ben mint népes faluról olvasunk (Hazai Okmt. 414—417.).

Malomsok, magyar falu a megye délnyugoti sarkán; a XIV. században a falu Ó-Malomsok helyén állott. 1380-ban a győri káptalan bizonyítása szerint Böösi István, Omode és Lothár testvérek Malomsok, Szente, Várkony, Marcaltó és több jószágokon megosztottak (Hazai Okmt. I. 276.). 1479-ben a Patha család is birt Malomsokon, s innen nyerte előnevét (*Nagy Iván*: M. O. Cs. hivatkozva *Teleky J.*: Hunyadiak kora, XII. 88.). 1494-ben a Csatáry nemzetség is malomsoki birtokos volt. A XIV. és XV. századokban nagyobb részét a Marcalthóiek birták, a XVII. században azonban e család kihalt (megyei lvt. I. jkv.).

1589-ben Hathalmy Mátyás, várkonyi Amade János és Mihály említetnek mint malomsoki birtokosok Marcalthöy György mellett (u. o.).

Győr ostroma előtt a falu hamar meghódolt, s a Pápára tört török seregek által elpusztított. 1609-ben újra lőn telepítve. 1619-ben mint a Marcalthöy és Amade családok $3\frac{1}{2}$ portás faluja vétetett a megyei adó alá. 1627-ben Hali aga volt ura. Az 1642-ik évi sérelmi jegyzőkönyvre kihallgatott malomsokiak egyebek közt panaszozzák, hogy az elpusztult Marcaltó helység adóját 1634-ben nekik kellett megfizetniök. 1667-ben protestáns templomot és papot tartott. 1683-ban a Bécs felé tódult török sereg egy szárnya elpusztította s a nép Vas-

megye felé futott, a győri püspökség keszői várában remélvén menedéket. Ekkor pusztult-e el a malomsoki protestáns templom vagy utóbb? — nem tudjuk; hanem mivel a népek igen bajos volt vizeken átjárni szántóföldjére, e hadjárat után Új-Malomsokra települtek. 1721-ben a protestánsok ismét templomépítésre nyertek engedélyt, midőn bizonyos Pozner nevű birta Malomsokot, — hihetőleg zálogban. Új templomuk ismét elpusztult. 1760 körül harmadik templom építésére nyertek engedélyt, mely — egy 1769-ik évi jelentés szerint sárfallal és nádtetővel elkészült ugyan, de a Rába ezt is elmosta. 1685-ben megengedettett nekik, hogy téglafalra építhessenek templomot, mely azonban alig épült meg, 1791-ben villám által sujtva, elégett; s így mostani templomuk már ötödik.

1730 körül mindkét Malomsok Gindli-ek birtokába jött, kik után az Amade nemzetség lett kizárólag ura. 1737-ben Amade Lászlót a megyei közgyűlés határozatilag intette meg, hogy jobbágyaival emberiesebben bánjék, mert ha elszöknek, vele fizettetik meg a közadót.

Jelenlegi lakói — német hangzásu neveik után itélve — hihetőleg német települőkötől származnak, — de hogy mikor és ki által szállítottak? — nem tudjuk. Ó-Malomsok homokos földje kis levelű jó dohányt terem.

Ménfő, egy része pusztá, más része magyar nép lakta szőlőhegy-község, a sokorói hegy é.-ny. végén. Ménfő falu még a XVII. században is ott állott, hol a ménfői, gyirmóthi és csanaki határok összeszőgellenek.

1044-ki július 5-én Péter és Aba királyok alatt Ménfő mellett kemény csata vívatott. A Henrik császár által Péter segedelmére hozott németekből temérdek eshetett el, mert ezen csata után Ménfő sokáig „V e s z e t t - n é m e t”-nek hivatott (*Kézai Krónikája*). 1170 körül Konrád — III. István király jobbágya — birta, ki e helységet szőlők nélkül 4 unokájának hagyta, 3 szőlőt pedig végrendeletileg a sz.-mártoni egyháznak adott, mely utóbbi adományt István király 1172-ben meg is erősített (*Fejér Gy.*: C. D. II. 186.). E század végén, vagy a XIII. elején Ménfő már a Poky nemzetség birtokába jött, s 1347-ben Poky Dezső Vilmos pannonhalmi apáttal több viszálykodás után a ménfői és csanaki határdombokra nézve kiegyeztek (*Czech*). 1362-ben (*Czech* szerint), vagy 1366-ban (*Fejér Gy.* szerint C. D. IX. 3. 647.) Dezsőnek fiai osztályos egyezsége léptek, mely szerint Ménfő Jánosnak jutott, ki a határ egy részét Miklós testvérének elzálogosította, de 1380-ban ismét visszaváltotta. Jánosnak is

illongásai voltak István pannonhalmi apáttal; 1412-ben Ménfő egy észét Laky Györgynek adta zálogba.

A XV. században Poky Miklós birta; ennek Ferenc fia Ménfőt leserélte testvérének Jakab fiával Tarcha vasmegyei birtokért, de Gara Miklós nádor Tarchán a birtokbavezetésnek ellenállott, s Ménfő ismét Pokyak birtokába került vissza (*Czech: Györm. Nemes Fam. 42. lap.*). 1457-ben Ménfőt már Garák birták, — mint ezt a szent-páli pusztai utárjárás levele bizonyítja, — de hihetőleg csak zálogban.

Ez időben a hatalmas Szentgyörgyi grófok kezdték Györme-gyében jószágot szerezni, ekkor kerültek Szentgyörgyi Zsigmond gróf vezére a Pokyak mérgesi, homoródi, téthi, uthali, réthi, kóósi, vanyolai, nénfői és sebesi birtokai, és Zsigmond gróf ezekbe be is lön igtatva, nire — mint Czech írja — a tehetősebb Pokyak fölébredtek, különösen Poky Ferenc, Péter és Antal, kik nemcsak ellenmondottak a beigtatás-nak, hanem a Szentgyörgyieket a Poky család ősi józágaiból ki is for-gatták. 1517-ben már Zápolya János birta Ménfőt.

A falu elpusztulásának idejét bizonyossággal nem tudjuk; de sem az 1617-ki, sem az 1619-ki kapuk összeírásában nem találjuk, sőt már az 1609-ki megyei gyűlésen mind elpusztult helység jött említésbe. Az 1642-ki sérelmi jegyzőkönyvre sem lön e faluból senki kihallgatva; 1688-ban a pusztasokorói járás 17 szegény helysége között említették, s így hihetőleg Heister koroncói csatája alatt 1704-ben pusztult el, ki Ménfő és Gyirmóth körül táborozott.

A XVII. század első negyedében Czobor György is birta, — de hogy mi jogon, vagy meddig? — azt nem tudjuk. Megyei levéltárunk szerint a győri jesuiták is birtak Ménfőn szőlőket, és pedig az úgy-nevezett „Kiáltó“ hegyrészt.

Pusztult hely:

1615-ben Breiner János győri várkapitány megkeresésére a köz-gyűlés a ménfői szőlőhegység legmagasabb pontján kis várat építtetett, mely Világosvár nevet nyert, melyet a törökök — nem tudni mikor — leromboltak, de a hegy, hol a vár állott, mai napig annak nevét viseli. Helyén ma kereszt áll, melytől egyrészt a stájer havasokig, másrészt a Dunán át egész a Kárpátokig gyönyörű kilátás nyílik.

Mérges, magyar falu a Rába és Marcal között, mely folyók áradá-saitól sokat szenved. Czech 1410 körül Mérges Miklóst említi e helység birtokosául; Péter fiának Poky Erzsébettől származott ivadéka a Pokyak józágaiban is örökölték (*Nagy Iván: M. O. Cs. VII. 421.*). 1458-ban Mérges Mátyás minden jószágát Kaczor Györgynek eladta; 1463-ban

pedig Péternek hasonnevű fia mérgesi, uthali, poki és réthi birtokait Szentgyörgyi grófoknak adta el.

A XV. század végével nemcsak Mérgezből, hanem egész megyénkből eltűntek a Mérgesek, kiket e falu birtokában a Pokyak követtek ezek a XVI. században „poki“ és „mérgesi“, — utóbb pedig csak „mérgesi“ előnévvel éltek.

1509-ben Poky Mihály Mérges elfoglalásaért Nádasdy Ference beperelte. Az 1582-ki megyei közgyűlés Tóköz védelmére Mérgesi várda építését rendelte el, melynek kapitánya Poky Mihály lett Ugyanekkor Mérgest Poky István özvegye Iwáczy Magdolna bírta.

Az 1619-ki kapuösszeírás Mérgest mint több közbirtokos faluját említi, de mint várórséget tartó hely adó alá nem vétetett, mivel a várda-hoz tett szolgálatot, melybe a megye gyalog és lovas vitézeket fogadott; de ezen fogadott őrség ellen 1627-ben Poky Gáspár a közgyűlésér panaszt emelt, hogy a mérgesi várda csapatai a vidéket mindennemű károkkal sujtják, lopnak, latorkodnak és verekednek. Mikor és miképp pusztult el e várda? — azt nem tudjuk, de úgy véljük, hogy az 1683-ki nagy török sereg dulta azt fel. Ma csakis szűk kerületének árcai vehetőek már ki. *)

Valamint a Poky-féle jószágokban általában, úgy Mérgesen is a Márffy, majd a Kisfaludy család lett az örökös; utóbb 1771-ben ismét közbirtokosság kezére jött, s ma is ez bírja.

Mórichida, melléknéven **Kis-Mórichida**, melyet csak egy utca választ el Nagy-Mórichidától. Mindkettő magyar falu a Marcal folyó bal partján.

A Rába és Marcal folyók partjain elterült, — „Bordás“ nevű mocsáros térségen Móric, Nyitramegye főispánja és testvére Márk 1251-ben szent Jakab tiszteletére premontrei prépostságot alapítottak (*Fejér Gy.*: C. D. IV. 2. 85.). Ezen monostor „Monasterium de Rába“ nevet kapott, s miután Móric ezen monostor átellenében a Rában hidat állított, az ő nevére nemcsak ezen hid nyerte „Mauruchida“ vagy „Mórichida“ nevezetét, de a monostor körül később telepített helység is, mely eleinte csak telek volt (*Gyurikovits György*: Tud. gyűjt. 1829. II. füz. 10 és több lapjain). Czech János (Győrvm. Nem.

*) Még 70 év előtt mintegy 1/2 öles kőfalat lehetett a mérgesi vár helyén látni, s ugyanitt a Rába folyón keresztül vezetett nagyszerű kő-hid romjai is láthatók voltak. Az ágostai templom tornyában lévő egyik harangot is a Rábából halászták ki, s a régi vár harangjának tartja a nép. Bárhol ássanak, fegyverdarabokra s embercsontokra találhatnak, mi az itt vívott véres csatákat jelzi.

am. 37. 1.) ezen Móric nyitrai főispánt a Péczi nemzetséghez tartottnak állítja, hasonlókép Gyurikovtis is. Ráth Károly (Új Magyar Muzeum, 1859. 143 stb. lapjain) Puki Mórict mondja a prépostság alapítójának. Mi részünkről ez utóbbi nézethez csatlakozunk, és pedig a következő indokokból. XIII. században a Móric nevet több fényes emzetség tagja viselte, így többi között Poki és Péczi. Az alapítók természetesen csak saját jószágaikból alapíthattak, de annak sehol nyomára nem akadtunk, hogy a Péczi nemzetség Téthen, Bordáson, Pokonvalaha valamit birt volna. Bordást — mely utóbb Móríchida nevet nyert, — még a XV. században is a Pokyaknak egy ága: a Megyesallyay — bírta; Téthet, Pokot pedig a nemzetség kiholtáig bírták, már pedig ezen határokból lön kikerekítve a prépostság birtoka. Az 1251-ben feltelt alapító levél szerint Pápán a Pokyak tulajdonához tartozott Tapolcánalom $\frac{2}{3}$ részét a móríchidai prépostság ($\frac{1}{3}$ részét pedig a poki egyház) bírta, valamint a téthi földet, mely határos volt nyugotról Nagy-Ghekével, éjszokról Pok Chépán földjével stb. (*Fejér Gy.*: C. D. IV. 2. 35.); tehát mindenütt Poky-birtokról szólt az alapító levél, mely körülmény igen is valószínűvé teszi, hogy az alapítás ugyane család műve volt.

1403-ban Móríchidai Miklós azon utcát — mely e helységen keresztül Győrbe vezetett, az említett prépostságnak ajándékozta (Tudgyűjt.). 1414-ben a móríchidai prépost és konvent a győri püspök és káptalan ellen a móríchidai tizedet szentszéki végzés folytán megnyerte (u. o.). 1490-ben II. Ulászló levele szerint Móríchida mezőváros volt, s egy részét Medgyesallyay István bírta (u. o. és *Fejér Gy.*: C. D. IX. 4. 669.).

A premontrei rend 1543-ban török-tatár tábor elől menekülvén, monostorát üresen hagyta, de 1553-ban szintén premontrei rendü apácák foglalták azt el (*Czinár*: Monast. II. 48.). 1536-ban I. Ferdinándtól enyingi Török Bálint nyert Móríchidán adományt, s Thurzó Elek nádori helytartó parancsára a győri káptalan Török Bálintot Ferenc és István fiaival birtokba is vezette, ki azután az apácákat elkergette, templomukat és minden javaikat elfoglalta. 1549-ben Török János kérésére I. Ferdinánd Zrínyi Miklós gróft s horvátországi bánt a Móríchidán elkövetett hatalmaskodásért megidéztette (*Hazai Okut.* III. 447—450.). 1573-ban az apácák javainak visszaadatása lön elrendelve, de a parancs eredménytelen lévén, az apácák 1577-ben a Török családot megidéztették (Tudgyűjt.). 1594-ben a Győrt ostromló törökök a zárdát elpusztították, az apácák Nagy-Szombatba futottak és sz. Klára szüzei közé olvadtak, magukkal vivén Móríchidára vonatkozó leveleiket (ezek közt

I. Ferdinánd adomány-levelét 1553-ból), Móríchidát pedig 1594-ben : veszprémi püspökségnek vetették zálogba (u. o.).

1601-ben Rudolf király a móríchidai prépostságra a nagy-szombat sz. Klára-apácáknak *) új adomány-levelét adott. 1616-ban II. Mátyás Móríchidának vásári szabadalmat adott (Tud. gyűjt.). 1617-ik évi gyűlésen Korompay Eufrozina apátnő, és a N.-Szombatban lakó sz. Mária kolostor apácái Enyedy György képviselőjük által Török Istvánt Móríchidán gyakorlott hatalmaskodásaiért intették (u. o.). 1618-ban a Török család fi-ága kihaltával Móríchida Török Zsuzsára, férj. Nyáry Pálnéra szállott (u. o.). 1625-ben II. Ferdinándtól vegliai Horváth Ferenc nyer Móríchidán adományt, s birtokba is vezetett, de hogy tényleg birtok volna, annak nyomára nem akadtunk, sőt a telekesi Törökök — Egyed szomszéd helység urai — vették át Móríchidát is Nyári Pálnétól, kik az apácák birtokait is elfoglalták. Ezek 1633-ban törvényes végrehajtás útján helyeztetek vissza birtokaikba, s 1643-ban III. Ferdinánd olyképen erősítette meg őket jószágaikban, hogy Móríchidából 9 telek a telekesi Török János birtokában maradt.

1607-ben mint behódolt török helység adózott. Az 1617-ik évi kapu-összeírásban mint több birtokos 2 $\frac{1}{2}$ portás faluja volt felvéve. 1619-ben 3 portás falu volt, melyből Nyári Pál 2, pannonhalmi főapátság $\frac{1}{2}$, a n.-szombati apácák szintén $\frac{1}{2}$ portát birtak. Török spahiájok gyakran változott, kik fokozatosan emelték adójokat, súlyosították szolgálataikat, mit a lakosok nem tűrhethván, 1621-ben megszöktek, s a falu puszta hely lett. Még ugyanazon évben Durgund spahia közbenjárására visszajöttek lakói, és hitlevelet kaptak, de ennek dacára adójokat nemsokára mégis felemelték.

1641-ben Csáky László gr. —, a pannonhalmi főapátság — és az apácák faluja volt. 1649-ben a fehérvári szandzsák bég volt urok. 1667-ben azon 17 helység közé tartozott, melynek protestáns predikátora és kötemploma volt.

A pannonhalmi főapátság Móríchidán ezután többé nem elítettik. Az apácák pedig az 1633-ki birói végrehajtás után egy időre békében voltak (u. o.).

Telekesi Török János örökös nélkül halt el, s a pápai uradalommal Móríchida is Csáky László, majd az Eszterházy grófok tulajdona lett; ez utóbbiaktól Acsády Ferenc tisztjük birta zálogban, s ez terjedelmes foglalásokat tett az apácák birtokából. Utóbb az Eszterházyak

*) Az apácák többször változtatták tartózkodási helyüket, így majd Pozsonyban, majd Bécsben voltak (megyei lvt. I. jkv.).

jei, juhászaí és bérnökei folytatták a foglalásokat (Tud. gyűjt. 8. II. fűz.).

1703-ig a falu ott állott, hol ma a prépostság fénykorából maradt tornyu templom egyedül áll. *) A kuruc hadjáratokban Mórighida a császári, majd a Rákóczy seregektől sokat szenvedett, utóbb s perzseltetett, mely hadjáratok alatt lakói szétfutottak és a Mar-n innen eső Bordás pusztá mocsárai közé menekültek; félvén a tesztét kalandozó csapatoktól, falujokat felépíteni nem merték, s a tető nélkül maradt sárfalakat a kiöntött folyók elmosták. után a régi falu helyét — mint árviz járta lápot — elhagyták, s a lani Bordás pusztára települtek át (Tanuvallomási jegyzőkönyvek 2. és 1744. évekről; — megyei lt. I. 20.). Azonban ezen új lakhelyö-is a folytonos táborozás miatt majd 5 évig bujdosnak, s homok-kák oldalaiban és lyukakban huzták meg magokat.

1733-ban Eszterházy Ferenc grófot az apácák a kir. tábla elé tették; a hozott ítélet alapján Mórighidából Eszterházi Ferenc $18/28$, upácák pedig $10/28$ részt kaptak. 1782-ben II. József által a sz. Kláracák eltöröltetvén, mórighidai birtokrészök a vallásalaphoz kap-tatott.

1803-ban I. Ferenc az apácák birtokát Colloredo Ferenc gr. neje-, szül. Folliot Viktoriának ajándékozta a sopronymegyei Árpás-ival együtt, s a szőlővel beültetett „Kányahegy“ ezen grófnőtől rte a „Viktoria-szőlök“ nevét. Utánna Grüne gr. örökölte, ki leg-elebb König győri bankárnak adta el. Mórighida többi része ma is zterházy Pál gr. pápai uradalmához tartozik.

Pusztult helyek:

Osl Móric 1281-ben a mórighidai várat, malmot és földeket a csornai Mihály monostorának hagyta (*Fejér Gy.*: C. D. V. 3. 100.). De hol ott e vár, az meg nem határozható.

Dombi-föld vagy Kis-Árpás. Sz. István király 1037-ben a beéli apát-ot alapítván, Kis-Árpást is ennek adományozta (*Czinár M.*: nast. 159.).

Ferencháza pusztá, a mórighidai határból szakítottatott ki, s nevét zterházy Ferenc gróftól nyerte.

Szente, a XIV. században falu volt, ma pusztá; 1325-ben Miklós avonia bánja, bizonyos Istvánt hú szolgálataiért Malomsok és Szente-ű győrmegeyi helységekkel jutalmazott meg (*Hazai Okmt.* III. 76.). 59-ben N.-Lajos — Omode Lothár és Miklós mestereket Szente

*) Lásd: „A megye egyéb műemlékei“ közt „Árpási templom“ 446. lapon. Szerk.

birtokába igtattatni parancsolta (u. o. II. 106.). Ma két Szenthe pu van, egyik Malomsok-, másik Mórichida-Szenthe.

Tördemész szintén kettő van, Malomsok- és Móric-Tördem. A XIII. században Theördemiczi-ek birták, vagy hogy az Iz- nemzetség ettől vette előnevét, mert 1270-ben Thurdemiczzi I. thurdemiczi birtokából 16 holdat Chituandi Egyed, Miklós, Rolan Tamás testvéreknek eladott (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 3. 66.). Hogy 1297-falu volt, onnan következtetjük, mert ez időben sz. János tisztele egyháza volt, s több nemes család közt a Poky nemzetség Pethő ág birta (u. o. VII. 2. 297.). 1390-ben Erdew-Karchai Ákos — mint Pe örökös, és Várkonyi Omode Jakab fia a thördemészi birtokon meg- toztak (Hazai Okmt. I. 284.).

Theke, régi pusztá, melyet hajdan az Amade örökösök birtak.

Pátka, hajdan P o t y k a; teknő alakú völgyben a pusztá, kel- pedig a hasonnevű szőlőhegy-község. Ez utóbbinak alsó részén fek egykor a falu, s helye mai napig „faluhely“-nek hivatik; föl- emelkedik a H a r a n g o z ó h e g y, hol egykor a pálosok zárdája temploma állott.*) Pátkának hajdan halastavai voltak, s innen nyerh- p o t y k á s, p o t y k a, utóbb P á t k a nevét. Potka praediumet 1258- Egyed comes adományozta a zsámbéki premontreieknek (*Fejér Gy.*: C IV. 2. 482.), kikről 1482-ben a pálosok zsámbéki, utóbb a pápai mor- torára szállott (*Rupp J.*: I. 246, 313.). A XIV. században birt itt valam részt a pannonhalmi apátság is (Haz. Okmt. II. 93.). 1592-ben Deres Demeter mint enyingi Török István képviselője tiltakozott a pápai vár tartozó pátkai erdőknek elfoglalása ellen (Megy. lvt. I. jkv.). 1621- Bethlen Gábor Magyar-Bródban kelt átirati levelében akkoron a löv- perjelséghez tartozott Pátka győrmegyei pusztát Kántor Bálint átiratta (Győri tört. és rég. füz. II. 264.). 1641-ben Radich Mil győrmegyei főbíró Skothinszky János Alfons pálos rendü pápai pe- nevében mindenkit tiltott Pátka birtokba vételétől (Megyei lvt. III. jk 1782-ben II. József császár a pálosokat eltörölvén, Pátka a vallása somlyó-vásárhelyi uradalmához csatoltatott, s ma is ehhez tartozik.

Mint falu mikor pusztult el, — nem tudjuk, de úgy látszik első török kalandok alatt már elpusztult, s mint falu többé fel sem épi

Péc, e névvel egymástól $\frac{1}{2}$ órányira eső két falu bir, u. m.: F P é c és K i s - P é c; az első régi pecsétjének belkörében kivont kar

*) A zárdának és templomnak emlékét tudunkkal okirat alig — de csa szó hagyomány őrzi. — Szerk.

5 lovas vitéz, körirata: „Fel Pecz. curialis. helyseg. pe.“ aízsz felett kétfarku oroszlan ágaskodik.

Fel- és Kis-Péc helységek keletkezését a Tud. gyűjtemény (1836. füzet) a honalkotás korába teszi, mely szerint a Pecz, Péch, Péczy y Péchy nemzetség e szállást mint osztályrészt nyerte, s e honaló törzstől vette a hely is nevét. Hasonlót állít Czech is (Győrvn. 1. Fam.). Horváth István tudósunk a Péczieket szintén a 108 törzszetség közé számítja.

Csakis a XIII. században olvasunk többször a Pécziekről, a midőn László a Pécz nemből szakadt Benedeket 1274-ben jószággal jutalza (Hazai Okmt. I. 60. 64.). Említetik a nemzetség 1283-ban és 7-ben is (*Fejér Gy.*: C. D. V. 3. 157. és 3. 344.). Márk — „comes de ere Pecz“ — 4 fia ugyanennyi külön törzsznek lett atyjává: névsze: : Apor, ki Zentmariat — Somorját — nyerte adományul, megtarta a Péczy nevet, István a Berzenczey-, Gergely a Marcali-, Lukács a után-nemzetség alapítói voltak. Az Apponyi grófok szintén Pécz szetségből származnak.

Apor unokájának — Istvánnak fiai: Péczy Miklós és Bertalan 3-ban a győrmegyei jószágokat örökölték, de fi-örököst csak Beran hagyott, kinek magvaszakadtával Zsigmond király a Péczy-féle zágokat Poky Dezsőnek adományozta. Fel-Péc ezen része utóbb a kyak kihaltával Márfyakra, majd ezek örököseire a Kisfaludyakra lott, kik azt korunkban adták el a jelenlegi birtokosoknak.

Apornak Athanáz fia is volt, kinek Olivér fia után Balás unokája éci határ $\frac{1}{3}$ részét örökölte, s azt a délnyugoti részen vette ki, itt ut telepített, s ezt Balás-Pécnek nevezte. Ezen falun 1379-ben lázsnak István és Péter fiai osztoztak meg.

Fel-, Kis- és Balás-Pécen kívül a hagyomány szerint volt még reg-Péc is, mely állítólag az előbbieik között a mulatói dombon ott, s mely domb az itt volt mulató helyiségtől nyerte nevét. Öregse még az előkorban elpusztult (Tud. gyűjt.).

Péchi András pécsi prépost már Péchinek és nem Péczinek irta gát; péci birtokait nővérének és unokahugának, nemkülönben Barocz iklós fainak 1405-ben eladta (u. o.). A vételhez Zsigmond nemcsak rályi jóváhagyását adta, hanem midőn a Péczy fi-ágból leszármazott arczaly Egyed a vevőket a birtokból kidobta, ezeket a király a győri pttalan által abba ismét visszahelyeztette.

Péczy Balás utódai örökös nélkül haltak el, s birtokrészeiket éczy Pál, Horvát-, Tót- és Szlavon országok bánja örökölte (u. o.).

Péchi András püspök Zsuzsa nővérének Holy- vagy Halytól származó gyermekeit, valamint Barocz Miklóst Marczaly László püspök Berzenczey György és fia: Loránt, végre Goszton Dániel a királyi szék elé idézték, hol alperesek nyertek kedvező ítéletet, s a birtokrészek megerősítettek. E per befejezése után a Halyak a szomszéd birtorészeket összevásárolván, hali határukat egész a sokorói hegye kiterjesztették, s az itt lévő szőlők Hali nevet nyertek; törzsbirtokul pedig 1550 körül Hali falut alapították (u. o.).

1420 körül a Péczy nemzetség egy ága Felpéczy nevet viselt föl (Hazai Okmt. III. 360—361.). 1454-ben Fel-Pécen a Patha császári is birt.

1530 körül már számos — leány-ágról való birtokost találunk Fel-Pécen (Tud. gyűjt.). 1582-ben Vincze család is felpéczi előnév használt (Tud. gyűjt. és megyei lvt.).

1619-ben Balás-Péc úgy mint Hali teljesen elpusztult faluk voltak. Kis-Pécet mint több közbirtokos faluját találjuk ez évben 5 kapu véve. 1621-ben Fel-Péc megtelepült, s török urnak adózott. 1629-ktől lettek a Kisfaludyak — mint Poky és Márfy örökösök — felpécsi birtokosok (megy. lvt.).

Kis-Pécet a XVII. század közepe táján Szecezer, Megyery, Ásvár és Acsády urak birták. Ugyanez időben a török is adóztatta és szedte colta őket.

Az 1652-ik évi megyei közgyűlés a felpécsi protestánsoknak megengedte templomuk felépítését, de úgy, hogy ők se akadályozzák több a katolikusokat egyházuk felépítésében. 1667-ben Kis-Péc pusztá volt, Fel-Péc pedig azon 17 helység egyike, melyben protestáns pap templom volt.

Az 1721-ik évi közgyűlésen Fel-Péc kiváltság-levele kihirdettetett, s curialis nemes helységnek kimondatott.

1784-ben II. József császár alkotmányellenes intézkedései folytán Fel-Péc fellázadt, és fegyverhez nyúlt, de a kiküldött katonai erőnsikerült őket erőszak foganatbavétele nélkül lecsendesíteni.

Rába-Szent-Mihály, magyar falu a Rába jobb partján.

A XIII. században „Rába föld”-nek nevezetett, melyet I. Endre Puk Farkas comesnek adott (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 1. 239.). XVII. században már Nádasdyak birtokában találjuk. (Megy. lvt. I. jkv.)

1627-ben török ura: Tobak Saban Ibrahim adóztatta. A székizlés és verés miatt a lakosok megszöktek, de új hitlevélre ismét visszatértek, hanem a török uraság ezt sem tartotta meg soká, me-

1645-ben ismét felcsigázta az adót. 1627-ben protestans temploma és kőszéke volt; különben a falu igen szegény lehetett, mert 1639-től csak 1 kapu után fizettek adót. Nádasdy Ferenc vezetésével utána egy ideig a kamara kezelte, utóbb pedig Eszterházy nádor birtokába jött, és korunkig Eszterházy hg. kapuvári urodalmához tartozott; az utóbbi években létesült tagosítás alkalmával pedig minden földesbirtokot, királyi haszonvételeket stb. a község szerzett meg.

P u s z t á k :

Anghely, vizek közé szorult kis puszta. 1617-ben Török István és Jankas János említettnek mint Anghely birtokosai. 1653-ban Jagovich Pétert olvassuk Anghely egy részének birtokosául (megyei ltv. V. jkv.) Ma Eszterházy Pál gr. pápai urodalmához tartozik.

Dőri-rét, régi praedium lehet; a megyei III-ik jegyzőkönyv szerint a XVII. században Dőry János birta, utóbb a Marcal egészen elborította és ma ritkán kaszálható. Eöri Sándor és rokonai birják.

Homorod puszta. 1582-ben Poky Gergely mint falu birta (Megyei ltv. I. jkv.); de ugyanekkor Poky Mihály is birt itt. Behódolt falu volt, mint ilyen török uraknak adózott. 1619-ben már oly szegény helységgé vált, hogy mint közbirtokossági falu csak 1 kapura vétetett fel. 1639-ben Jankas Istvánt, 1653-ban Jagosich Pétert, 1670-ben Iványos Miklóst találjuk a homorodi közbirtokosok közt; lakói azonban a sok zaklatás miatt már 1654-ben megszöktek, s itt többé meg sem települtek. Később is a Márffy, majd Kisfaludy családokra szállott; jelenleg közbirtokosok birják.

Rába-Szent-Miklós, másként Kis-, hajdan pedig Kerek-Sz.-Miklós, magyar falu a Marcal partján. Régi birtoka a győri püspökségnek; 1626-ban puszta volt. A helységről többé sem a kapuk összeírásában, sem másutt említést nem találunk. A községi levéltárban őrzött redeti telepítő levelét Ágoston szász herceg, mint győri püspök 1701-ben adta ki, mely szerint a kerek-szent-miklósi pusztát Szabó, Fekete, Gárdani, Csapó, Buza, Lamper, Varga és Sipos megszállóknak sekély adó és tized mellett adta ki. Utóbb rendes jobbágyok lettek.

Szemere, magyar falu. Hajdani Zemere nevét hihetőleg a hasonló nevű törzsnemzetség egyik ágától nyerte, mely a falut a XIII. században birta. 1300-ban Zemere Tivadar jegyesének Geur-Zemere felét birtokbeli kielégítés helyett lekötötte (*Féjér Gy.*: C. D. VII. 3. 120.).

1457-ben már pusztult hely volt, hihetőleg a tatárok által lőnpusztítva, de még ekkor is Zemere János birta. A XV. század végén

az Újszásziak birták (megyei lvt.). 1525-ben Hédervári István is vett itt néhány telket (Héderv. lvt. V. csom. 21.).

A XVII. század elején több birtokosa 3 évi adó és minden szolgalmány elengedése mellett települőkkel édesgetett bele, s így meg is népesült (megyei lvt. I. jkv.). 1619-ben — a kapuk száma: $7\frac{1}{2}$ utá itélve — már legvagyonosabb faluja volt megyénknek. 1624-ben és következő években Halil aga spahiának adózott. 1641-ben Rummy, Balásfy, Angrano, Eölbey és Kutassy családok birták (megy. lvt.). 1647-ben, midőn Kónyot a török portyázók feldúlták, néhány menekülő kónyi embert a szemerei helység befogadott, miért is 17 tallérra letsarcolva (megy. lvt. és Tört. tár. VII.). 1649-ben Mehmet aga adóztatta 1688-ban azon 17 helység egyike volt, mely prot. pappal és templommal birt. A Bécs ostromára tódult török tábor Szemerét is elpusztította s ezen utolsó török hadjárat után lassan népesült meg.

1744-ben vizsgálatot rendelt a megye az iránt, vajjon a koronócsoata alatt elpusztult Szemerét kik szállották meg? A vizsgálatból kiderült, hogy ekkor első megszállója nemes Csupor György atyja volt lakói pedig reformátusok voltak (megy. lvt. 1744. és 1746.). 1748-ban megyei határozat a protestánsok templomát a katolikusoknak adta át kik ezt ma is birják. Később ismét építettek a ref. hívek templomot a alsó falu végén; a jelenlegit pedig a Roboz család emelte újabb időben

1849-ben Kupa ezredes parancsnoksága alatt a Pöltenberg-féldadtestből egy hadosztály a szemerei falu fölött megütközött a császárseregekkel Simpsen tábornok ellen. A magyar csapatok Győr alá húzódtak június 29-én, a császáriak pedig Tényőnél mentek át a sokoró hegyláncon, mely alkalommal a császáriak Szemerét kirabolták.

Szent-Pál puszta, Szemerétől éjszakra; hajdan falu volt, s azotér — hol a helység állott, ma is „faluhelyi“ dülőnek hivatik. Hihetőleg a tatárok által pusztult el, mert 1457-ben már mint a győri káptalambirtokaihoz tartozott puszta-hely említetik.

Szerecsen, Veszprém-megyével határos magyar-német falu, báez utóbbiak kivétel nélkül birják nyelvünket.

Horváth István történetbúvárunk Szerecsen nevét egykori izmáelita (saracén) vagyis szerecsen települőkötől származtatja (Pest sz. kirváros Offen nevérol, 23. lap. 52. jegyz.). Részünkröl e nézetet nem osztjuk; 1206-ban a falu nevét Scis-nek, majd Sycs-, Seecs- és Sid-nek olvassuk, 1256-ban már Zerechyn néven is említetik (*Fejér Gy.* C. D. IV. 2. 400.).

A török világban mint enyingi Török István pápai várához tartott helységről olvasunk. Az 1619-ik évi kapuösszeírásban mint Nyáry úl 3 $\frac{1}{2}$ portás faluja vétetett adó alá. Török ura Saban aga Bethlen ábor hadai mellé rendeltetvén, a morva határokon portyázás közben veszett; utóda Hosman Cseri basa lett. De birtak itt más keresztény ak is; így megyei levéltárunk szerint 1626-ban Hatos Bálint, 1627-ben Poznán nemből eredt szerecheni Zeghy György és Katalin említették mint birtokosok. Az 1642-ki sérelmi jegyzőkönyvre Szerecsenből László gr. jobbágysai lettek kihallgatva. 1663-ban Eszterházy erenc gr. mint szerecseni földesúr e község adójának leszállításáért lyamodott; a tett jelentés szerint ekkor a falut 7 egész —, 3 fél telkes 1 zsellér jobbágy lakta, kik — neveik hangzása után ítélve, mind agyarok voltak. 1671-ben itt ref. pap, templom és iskola volt. Ezen ő óta folytonosan Eszterházy-birtok, s ma is a pápai uradalomhoz rtozik.

A falu régi pecsétjének körirata: „Sereceni. falv. pecitie. 702.“, belkörében sarló, 3 buzakalász és 1 ekevas.

Tényő, magyar falu a sokorói hegyek között, teknő alaku völgyben. *) A falu és a hegy-község külön birót és előjáróságot tart.

Tényő igen régi birtoka a pannonhalmi apátságának; midőn IV. éla az apátsági javakat megerősítette, Thuno praediumban annak ámos szolgálói voltak; ugyanekkor Thunoval Kendy majorság is táros volt, miről jelenleg már legkevesebb tájékozást sem birunk. 158-ban Elias sz. Jakabról címzett zselizi apát, nemkülönb Csécsényi onrad és ennek unokája György — mint az említett apátság kegyurai ényőn 2 ekényi erdőt és 1 ekényi szántóföldet követeltek Favus ent-mártoni apáttól; az idevonatkozó oklevél annyiban nevezetes, ert igazolja, hogy Tényő is az előszázadokban közbirtokosság volt, s Chéchén nemzetség is birt határában, továbbá hogy Szemere felől, — l most a „boglyas“ és „sárhegy“ emelkedik, — Apáthy nevű ajorság volt (Árph. új Okmt. II. 309—319.).

A XVI. században Thynen pusztát, mely a falu határa mellett lott, berzenczei Bornemisza János birta, de vajjon egészen, vagy nyad részben? — azt nem tudjuk. Zápolya János király Esztergom- un 1528-ban kelt levelében szarvaskendi és óvári Sibrik Osvaldnak

*) A helység »táborhely« nevű dülőjén — hagyomány szerint — az első agyarok táboroztak, a »várhely«-en pedig valaha erősség állott. Irott emlék yikről sem tanuskodik.

adományozta Tényőt; de a Sibrik család azt 1588-ban Grebethy Gergely győri vajdának és Dallos János győri lakosnak zálogba adta; 1630-ban Dallos a t h ü n n e i pusztá felét már Zsibrik Pál komáromi alkapitánynak, mint Tényő örökös urának visszaadta. A pannonhalmi főapátság mindezek ellen a megyei közgyűlésen tiltakozott, kijelentvén, miszerint Zsibrik Pált a tényői pusztának csak fele illeti. Az 1617- és 1619-évi kapuk összeírásában semmi nyoma; úgy látszik ekkor már elpusztult. 1635-ben egész Tényőt a pannonhalmi főapátság birtokában találjuk, de mint pusztá helyet. Az 1642- és 1688-ik évi összeírásokba szintén nem találjuk. 1715-ben a főapátság a megyei gyűlésen jelentett, hogy 3 évi fizetés és szolgálmányok elengedése mellett Tényőt megtelepíteni óhajtja, mire a települőket a megye is minden adózás terülől 3 évre fölmentette.

Téth, nagy magyar falu. Régi pecsétjének körirata: „T e t i. f a l u p e z i e t. 1697.“

Legrégibb helységeink egyike; nevét hihetőleg első birtokosát Thet törzsnemzetségtől nyerte; a falu azon része, melyet e nemzetség megszállott, Öreg-Téth (villa veteris Thet) nevet nyert. Mellette volt a Chépánföld, melynek birtokába Theti Bálint mint kiküldött királyi ember 1209-ben vezette be Chépánt (*Fejér Gy.*: C. D. III. 2. 469. 1228-ban Thet Demeterről még olvasunk (u. o. VII. 1. 218.), de utána e nemzetségről többé már nem; kihalt-e ez, vagy a Puky nemzetségtől olvadt? — nem tudjuk.

A mai nagy kiterjedésű téthi határ több pusztult hely határába keletkezett. Téth is kettő volt, u. m. Öreg- és Besenyő-Téth. A besenyők még Zoltán vezér alatt települtek megyénkbe; külön főbírájok voltak; több helységet szállottak meg, melyek közül Téth legnevezetesebb besenyő helység volt (*Czech J.*: Györvm. Nemes Famil. 19—20. lapon. *Fejér Gy.*: C. D. IV. 2. 85—87. és V. 1. 28.).

Czech (az idézett helyen) állítja, hogy a XIV. században ezek besenyők a magyar néppel vegyülvén, mint külön nemzetiség elenyésztettek; mi azonban azt hisszük, hogy a tatárok által irtattak ki, mivel 1269-ben IV. Béla azon Téth földet — mely a besenyőké volt, Puky Tamásnak, a kir. ajtónállók mesterének ajándékozta (*Fejér Gy.*: C. D. VII. 1. 355.). A Pukyak vagy Pokyak Téth nagy részét bírták, országjárásban állottak; több jeles férfit adott e nemzetség a megyének hazának. Így 1220-ban Mártont, mint a besenyők főbíráját találjuk, s Téth egy része Pok-nak hivatott, s itt e család sz. István vértanu teletére monostort alapított; ez (jelenleg özv. Bayné tagbirtokán) eg-

mboldalon azon helyen állott, melyet a hagyomány hibásan mai napig ok-várnak nevez, ámbar Pok-vár nem is létezett, hanem igen is ok-monostor (*Fejér Gy.*: C. D. 1271. V. 1. 171. és Hazai Okmt. IV. 6.). Czech és Ráth is említenek ugyan Pok-várat, de állításukat a óhagyományon kívül okiratilag nem támogatják; a poki monostor tezése ellenben idézett okiratokon kívül több oklevéllel is begyőztő, de elpusztulásának idejét meghatározni nem tudjuk.

Téth főbirtokosai a XVII. század közepéig a Pokyak voltak; lentőségre a falu a XVI. században emelkedett, midőn u. i. határai nagy kiterjedését nyerte. A XVI. században a Győrtől Olaszország lé kiterjedt marhakereskedést űző örmények Téthen telepet tartottak, a határ nagy részét legelőkül kibérelték. 1619-ben nem nagy helység hetett, mert csak 3 kapu után vétetett adó alá. Török földesurai a idai Nazur bég, Hussein Oda basa és a budai Erning voltak, kik adókat fokozatosan emelték, és a népet verették, úgy hogy ez 1627-ben ökdönsni kezdett. 1641-ben keresztény urai: Jagasich Péter, Syey ános és Marczaltöy Miklós özvegye a megyei gyűlésen panaszt tettek, hogy a török kegyetlensége miatt Téthet lakói már részben elhagyták. több mind megszöktek és 1646-ig elhagyatott falu volt. 1646-ban a utóság közbejöttével visszatértek a jobbágyok, s keresztény uraik a rökkel egységre léptek, mely alkalommal adójokat szabályozták. 1649-ig — habár nem minden zsarolás nélkül — csak megvoltak, hanem tskor Nazur bég egy zsidónak adta őket bérbe, s ez gonoszabb volt ldigi zsarnokaiknál. Szomorú sorsukat még súlyosbította a győri vár- ozt követelt közmunka aránytalan terhe. 1671-ben azon 17 helység izött volt, mely protestáns predikátort tartott, de ez idő tájban ismét pusztulhatott, mert az 1688-ik évi kapuösszeírásban semmi nyoma. 1690-ben a Leslie-féle ezred pusztította el.

1704 jun. hóban a Pápáról Győr alá sietett ^{Heister} Heusler tábornok itt szakázott, s innen ment a koroncói csatába, e hó 15-én pedig Heusler tborora a falut felégette. 1710-ben német települők szállották meg, kik 1715-ig adómentességet nyertek (megyei lvt.). 1737-ben Orross Ferenc sbíró a megyei közgyűlés azon utasítással küldötte Téthre, hogy a yarmathi plebános részére — kihez akkor a téthi kath. község tarto- ott — földet és rétet eszközöljön ki, miután Téthen a katolikusok zama felszaporodott. 1770-ben a posta-hivatal Gyarmathról Téthre ozatott át. 1777-ben a falu része — ebben az evangélikus tem- lom is leégett. 1778-ban királyi rendelet megengedte, hogy az vangelikusok szilárd anyagból — de torony nélkül — templomot píthessenek.

1809-ben a megye egy része és székvárosa francia uralom alá lévén, egy időre a megyei gyűlések Téthén tartattak. *)

Ma a helységet számos közbirtokos lakja.

Pusztahelyek:

Szent-Kut, egyetlen utcából álló kis telep a téthi határ déli sarkán eredetileg német lakói ma már elmagyarosodtak. E kis telep 1715-ben keletkezett, midőn Aillert Keresztély III. Károly király hadi tiszt itt egészségét visszanyervén, hálából a gyógyerejének vallott kuthi kápolnát építtetett, mely utóbb bucsujáró helylyé lett. Később a kápolna helyére csinos templom épült, mely 1860-ban leégett, de ismét felépült mint bucsujáró helyet a vidék népe ma is látogatja.

Horoszthi, Téth szomszédságában állott helység, mely hihetőképp még a tatárok alatt elpusztult.

Pannonhalma helyörténete.

Vaszary Kolostól.

Megyénknek minden tekintetben legérdekesebb pontját tagadhatlanul Pannonhalma képezi; azon hely, mely ezer éves nemzedékünknek emlékoszlopa, nemzetünk rövid örömnapjainak, hosszú bánásvégeinek hű részese, a kereszténységnek honunkban bölcsője, a nemzet polgárosító tudományának hazánkban első veteményes kertje, mely halmairól látta a szép haza gyönyörű téreire körültekinteni Árpádot honfoglalót, — mely falai közt sokszor üdvözölte szűz fiával Istvánt honalapítót, — mely tanácskozni hallotta az élet szentséget hősiséggel párosítani tudó Lászlót, — mely ormain tisztelte Kálmánt, a bölcs tövényhozót.

Pannonhalma (Mons Pannoniae, Mons sacer, ¹⁾ Mons Sancti Martini) ²⁾ nem Pannonia tartománytól, hanem a halom tövében elterül.

*) Lásd fönnebb 493. lapon. — Szerk.

¹⁾ „Mons sacer“ elnevezés a kolostor alapítása idejében 1001-ben alig volt ismeretes; legalább sz. István alapító levelében „montem supra Pannoniam situm“ kifejezés fordul elő. Valószínű, hogy sz. István buzgóságától, e hely iránt tanúsított kegyeletétől, vagy az itt lakó szent életű benedekiektől neveztetett el „szent hegy“nek. Már sz. László idejében a „sacer“ vagy „sanctus“ név használatban volt, mint a Decr. R. L. II, kitűnik: „Temporibus piissimi Regis Ladislai omnes nos regni Hungariae Optimates in Monte Sancto conventum fecimus.“

²⁾ „Sz. Márton hegy“nek valószínűleg azért nevezték el, mert sz. Márton turoi püspök tiszleletére már Nagy-Károly az avarok legyőzése után itt kápolnát emelt. Vagy tán azért nevezték így, mert a hegy tövében létezett Sabariába

annonia várostól vette nevét. ³⁾ Már a római uralom alatt elhíresült által, hogy sz. Márton, római vitéz ezredes fia, később turoni püspök Pannonhalma tövében létezett Sabaria nevű helységben született ⁴⁾. allia e szent püspökének tiszteletére Nagy-Károly az avarok legyőse után Pannonhalmán kápolnát emelt. ⁵⁾

Történeti multunkban a honfoglalás idejében kezd szerepelni. Árpád vezér nemeseivel fölmenvén sz. Márton hegyére, midőn győzőri változatosságban látta a vidéket, melyet a hét év előtt még zátlanul bolygott nép az ő vezérlete alatt szerzett, szíve eltelt magas ömmel, magas érzelmekkel. ⁶⁾

Bár a honfoglalás nagy műve befejezve; bár a vérrel szerzett za tágas térei untig elegendők a nemzet befogadására, eltartására: harci zaj nem némul el, külföldre tör a nyugtalan nemzet, s évtizeken át üzi kalandos hadjáratait, melyeket csak akkor szüntet meg, időn anyagi veszteségével életereje is majd kimerül; midőn a győzhetlenség varázshitének letünthe után méltán attól tarthat, hogy úgy mint törzsrokonai a hunok és avarok Európa visszatorló boszúnak eshetik áldozatul! E veszélyben egyedüli mentő eszköze: a reszténység fölvétele. Géza erősen ragadja meg e mentőszert, s unnonhalmán, — hol egy századdal előbb 896-ban az ősök csatabárdjai llogtak a honfoglalásért, — 996-ban a szent kereszt jelvényét tüzi ki hon megtartásaért!

In hoc Signo!

örülbelül 316. Kr. u.) született sz. Márton e halomra járt imádkozni. „Juxta fundum Sancti Praesulis in loco, qui Sacer Mons dicitur, ubi S. Martinus, dum adhuc Pannonia degeret, orationis sibi locum assignaverat.“ Hartwik. — *Czinár*: monasteriologia pag. 22.

³⁾ Lásd: »a megye régészeti térképének igazolásában« 2. lapon. *Fejér*: C. D. I. 482. — Szerk.

⁴⁾ Hogy sz. Márton Pannoniának Sabaria nevű városában született, az bizonyos: melyik Sabariában? A mai Szombathelyen? vagy a Pannonia mellett elterült, s est már nem létező Sabariában? A hosszú harcnak, mely e tárgyban folyt, Cz i n á r ór pannonhalmi bencés vetett véget, ki akadémiai székfoglalójában kétségtelen atokkal bebizonyította, hogy sz. Márton a Pannonhalma mellett létezett Sabarián született. Czinár Mór ez adatait Franciaországban is elfogadták azok, kik sz. Márton élettrajzát írták (*Dupuis*: Sz. Márton élete).

⁵⁾ Annal. Eccl. R. Hung. ad ann. 795. — V. ö. *Perz*: Monumenta Germaniae ann. 791., 796. és 999. »Huc facit, quod Carthuitius hoc monasterium iuxta cuiusdam praesulis s. fundum constructum narret, ut jam insignem aliquam memoriam artini ibi fuisse credamus.

⁶⁾ Béla király névtelen jegyzője, 50. fej.

A hármás halom egyikén monostort kezd építtetni sz. Benedek szerzeteseinek számára, kik a kereszténységet terjeszszék. István végbe az atyja által megkezdett munkát, s a monostor ünnepélyes alapí ványlevelét 1001-ik évben adja ki. Im szövege: *)

„In nomine Dni Dei Summi Stephanus superna providente clemencia Ungrorum Rex. Credimus et vere scimus, si locis divino cultu mancipatis potestates, atque honores adaugmentaverimus, id non solum laude humana praedicandum, verum divina mercede remunerandum. Quo circa omnium sanctae Dei Ecclesiae fidelium nostrorumque praesentium atque futurorum solers comperiat intentio, quod nos inventu, consilio, et consensu Domini Anastasii Abbatis de Monasterio S. Martini in Monte supra Pannoniam sito ab genitore nostro inceptum quod nos per Dei subsidium ob animae nostrae remedium pro stabilitate regni nostri ad finem perduximus, talem concessimus libertatem, qualem detinet Monasterium Sancti Benedicti in monte Cassino, quod propter orationes sanctas fratrum eiusdem Monasterii consiliante Domino Anastasio praescripto Abbate et jugiter adjuvante confortati et laureati sumus. Singulare namque suffragium, quod per merita Beati Martini in pueritia mea expertus sum, memoriae posterorum tradere curavi. Ingruente namque bellorum tempestate, qua inter Theotonicos et Ungros seditio magna excreverat, praecipueque, cum civilis belli ruina urgeret volente Comitatu quodam nomine Sumegiensi paterna me se repellere, quid fluctuanti animo consilii darem? quaque me verteret tanta tactus verecundia astantibus ducibus videlicet Poznano, Cunti Orbis dño quoque Dominico Archiepiscopo votum vovi S. Martini quod si de hostibus interioribus et exterioribus eius meritis victor existerem, supranominati comitatus decimationem de omnibus negotiis praediis, terris, vineis, segetibus, vectigalibus, vinumque hospitum quod in praediis eorum excreveret, ne parrochiano Episcopo pertineret videretur, sed magis Abbati eiusdem Monasterii sub testimonio praefectorum Ducum multorumque comitum absque ulla mora subjugaret. Dumque post cogitatum victoria potirer, quod animo revolveram, operae efficacia complere studui. Nec dum enim Episcopatus et Abbatiae praeter ipsum locum in regno Ungarico sitae erant. Quod si vos fidelicui in quo volui loco episcopatus et abbatias statuere, an non licu-

*) Egész terjedelmében közöljük a nevezetes okmányt, melyhez az általán kegyeleten kívül nem csekély történeti, diplomatikai és egyházi érdek fűződik, mely oly élnék érdeklődést keltett nemcsak hazai történet-búváraink körében, külföldön is, hogy maga az oklevél egész kis irodalomnak gyúpontjává lett.

uipiam loco quod volui ut facerem? Et ne adhuc Ecclesia S. Michaelis acua esse videretur, vel Episcopus parrochianus irjurias querimoniasve n collectione decimarum pateretur, ei curtem que vocatur Corton cum hominibus eidem pertinentibus tradidi. Quod si ipse contra mea statuta quid inique agere vel acquirere voluerit ante Deum iudicem vivorum et mortuorum in die iudicii se contendere mecum sciat. Adhuc autem ubjungens dico, sit idipsum Monasterium ab omni inquietudine semouum, habeantque monachi post transitum sui cuiusque Abbatis alium Abbatem securiter eligendi, et a quocunque velint Episcopo consecrandi sum; sitque illis licitum ordines accipere quovis loco et a quocunque Episcopo. Ante neminem vero Abbatum capella incedat, nisi ante Patrem eiusdem Monasterii, propter reverentiam et sanctitatem ipsius loci, noreque Episcopi in sandaliis missam celebret. Praecipimus itaque subestificatione Salvatoris Domini nostri Jesu Christi, ut nullus Archiepiscopus, Episcopus, Dux, Marchio, Comes, Vicecomes seu aliquis homo magnus sive parvus de iam fato Monasterio aliquo modo se intronittere in mancipiis, terris, vineis, decimationibus, piscationibus, ripis plattis, sine concessione Abbatis eius monasterii audeat. Quod qui fecerit, componat centum libras auri optimi, medium Camerae nostrae, ac medium praefato Monasterio, suisque rectoribus, maledictionisque perpetuae vinculo aeternaliter feriat. Quod ut verius credatur, hanc paginam manu propria sigillari iussimus.

Signum dom. Stephani incliti Regis. Dominicus Archiep. Vicecancerarius fecit.

Anno dominicae incarnationis MI Indictione XV., anno Stephani primi regis Ungrorum secundo, hoc privilegium scriptum et traditum est. — Hae sunt nominatae villae in dedicatione Ecclesiae ab Archiepiscopo Sebastiano, et a Comite Ceba: Piscatores Fizeg, Balvanis, Temirdi, Chimudi, Wisecha, Vuosian, Murin, Curton, Wag, tertia pars tributis de Poson in omnibus rebus sive praesentibus sive futuris.“

Ezen — sz. István által kiállított és sajátkezüleg aláirt eredeti alapítványlevelél legrégibb a sz. István által kiadott, s maig is meglevő kilenc okmány közöl, mely tisztelet- és kegyeletből, s nehogy a gyakori szétbontás és összehajtás által romoljék egészen kifeszítve üveg alatt gondosan őriztetik Pannonhalmán.

Ezen okmány tartalmának hitelességét nem vontá, de nem is vonhatta senki is kétségbe; mert az első századokban is oly tekintélyvel birt, hogy midőn a pannonhalmi apátságban abban foglalt

kiváltságait többen megtámadták, mind a fejedelmek mind a pápa vagy ezeknek követői ez okmány szerint döntöttek.⁷⁾

A diplomában előforduló „decimatiot“ sokan ma is úgy értelmezik, hogy Somogy megye lakosai a tizedik gyermeket is tized fejében pannonhalmi apátságnak tartoztak adni. Innét a hagyomány, hogy pannonhalmi monostor a somogyi gyermektizedből három falut telepítvényesített: Nyalkát, hová a nyalka legények —, Ravazdot, hová ravasz egyének —, Véneket, hová a vén emberek telepítették. E véleményt Thuróczi (Chr. P. II. C. XXVIII.) Hartwik (Edit. Pray. p. 126 és Stilingus (Hist. Duc. H. Katonánál 720 és köv. lap.) adatai nyomá Katona is elfogadja.

Bár az idézett írók gyermek-tizedről szólnak, ez állítást elfogadhatónak nem tartom, mert Thuróczi ezen kifejezése „decimas liberorum“ nem „decimas prolium“-ot jelent, mintha a család tizedik gyermekét is tizedül adni tartozott volna, hanem jelent szabadsod, vagyis oly szolgát, ki némi szabadsággal birt; helyesen jegyz meg erre vonatkozólag Timon (Epit. Chron. ad. a. 1001.): „Sanctun Stephanum non dedisse coenobio illi decimas liberorum, idest puerorum, nam antiqui Hungariae Reges per liberos intellexerunt fundos liberorum, sive servorum, qui aliquam libertatem consequuti sunt; ut apparet ex lib. Decret. S. Ladislai Cap. XXVII. ubi statuit: Abbates

⁷⁾ Bár sz. István ez alapítvány-levelének hitelességét nem tagadják, de kétségbe vonták és vonják többen annak eredetiségét. Igy Mansi (Rajnald egyházi évkönyveihez írott jegyzeteiben az 1232-ik évhez XXIII. sz. a.) egyebek közt azon oldalról támadja meg az okmányt, hogy sz. István 1001-ben nem állíthatta ezt ki mert ő már 997-ben meghalt. Ezen egyetlen adat elég arra, hogy Mansi különben is téves állításait cáfolatlanul hagyjuk. — 1779-ben Benzur pozsonyi tanácsos egyik barátjához névtelenül írt levelében ügyekezett e diploma eredetiségét megíngatni. Alkalmul szolgált erre a kir. táblának 1774-ben azon határozata, mely a kérdéses okmány értelmében a pozsonyi hid-vám egy harmad jövedelmét a pannonhalmi főapátságnak itéli. A névtelent elnémították: Battyányi Ignác, Gánóczy, Koller és Novák Krizosztom (Czinár: Monast. 34. l.). Ujabb időben Morvának nagy történésze Dudik Béda az okmány gondos és beható tanulmányozása után szintén elismerte annak eredetiségét. Szalay László és Horváth Mihály történetíróink szintén ostromolták az okmány eredetiségét; Szalay okadatolás nélkül intézi támadását, Horváth pedig így nyilatkozik: »Bár az okmány érvényes bizonyosságul szolgál is arra, mit birt legyen a monostor sz. István adományából, mire nézve a hagyomány, a tényleges birtoklás és az erről szóló későbbi okmányok semmi kétséget sem hagynak fenn; de nem tekinthető teljes történelmi hitelességű kutfő gyanánt más — mellékesen érintett, magára az okmányra nézve közönbös tények bizonyosságául« (Századok, II. évfolyam). Mindezen ellenvetésekre Mátyás Flórián felelt meg beható tanulmánynyal írt akadémiai értekezésében (1869 okt. 4.).

de liberis suis dent Decimationem Episcopis.“ — Igy értelmezi a törvény magyarázója is: De liberis, idest emancipatis, sive manumissis.“ De ha Timon vagy sz. László törvénye ily világosan nem szólna is, maga sz. István a pécsváradi monostort alapító oklevelében megmagyarázza e szónak „liberorum“ vagy „liberis“ értelmét. „... Monasterium — úgymond sz. István — dotavimus terris, silvis . . . populis tam liberis, quam servis. Liberis scilicet ducentis militibus, quos sub talem redegimus militiam, ut si forte in regione suboriatur seditio, ad monasteria armata manu concurrant custodiam.“ (Lásd a pécsváradi apátság alapító okmányát *Czinár*: Monast. 180. l.). Ide vonatkozólag helyesen jegyzi meg továbbá Péterffy: „Erant ut in aliis regionibus, servi, ecclesiae et monasteriis obnoxii, quos episcopi, abbates, rectores pro meritis libertate donarunt. Liberos a servitute, ministerio domestico primum, dein Ecclesiae addicebant, decimum quemque, prae ceteris meliorem, ab episcopo excolendum et ecclesiasticis officiis aptandum pendebant.“ (Com. Pét. I. p. 29.)

E rövid kitérés után vegyük föl újra értekezésünk fonalát.

A javakkal gazdagon ellátott kolostor első lakói külföldről jött bencések voltak; gyakori s kedves tartózkodási helye volt ez a szent királynak, ki itt piheni ki a kormányzás nehéz fáradalmaikat, itt gyűjt erőt a jövő munkájára, s mint apostol személyesen is ügyekezik meggyőződni arról, vajjon a keresztfát, melyet az ősök vérével áztatott földbe ő ültetett, melyet gondjai verejtékével öntözött, szive melegével ápolt, — képesek lesznek-e a hegy lakói gyökeresíteni, erősíteni, és gyümölcsöztetni?! *)

És midőn látja, hogy a rend tagjai az imádság és szemlélet mellett a munka és szorgalom emberei, midőn látja, hogy a szellemi és kézi munka megosztva; s míg a durva kedélyeket nemesítik az evangélium hirdetése által; míg az üldözötteknek menhelyet, a betegeknek ápolást, az éhezőknek ételmet nyújtanak; míg iskolájokban a vallássosság, erkölcsiség és művelődés magvát hintik az ifjúság szívébe; míg a régi irodalom maradványait és termékeit megmentik az enyészettől: addig erdőket irtanak, a sivatag pusztákat művelik, a megvetett ipart és kézi munkát újík. Ezeket látva, szive — mint egykor őseé a honfoglaló Árpádé e halmon eltelik magas örömmel, magas érzelmekkel. *)

*) Hogy sz. István a pannonthalmi benedekiek erényeiről személyesen is ohajtott meggyőződni, és hogy többször egyik vagy másiknak erényét próbára is tette, kitünik sz. Imre életirójának adataiból (*Pray* p. 89. v. ö. *Fessler* I. köt. 668. és 669. l.).

*) A benedeki apátságok névszerint »die älteste auf dem Pannonberge waren Wohnplätze des Arbeitfleisses wie der Gottseligkeit, hielten Schulen, gaben Burg-

S hogy ez örömét tettekkel is tanusítsa, a szent halom iránt táplált kegyeletét megmutassa, — a monostor egyházának értékes kereszteteket, kelyheket, edényeket, ruhákat adományoz.

A szent király kegyére a kolostor lakói méltók is valának, mert a hittérítésen kívül politikai tekintetből is nehéz, igen nehéz föladat jutott nekik osztályrészül; hisz a nemzet zöme azt hitte, hogy az ősi vallás megszűntével megdőlt ősi szabadsága, alkotmánya, politikai önállósága; azt vélte, hogy a kereszténység, melyet eleinte külföldről jött szerzetesek terjesztettek, kivetkőzteti nemzeti jellegéből. Hogy ennyi akadály dacára mégis néhány év alatt majd az egész nemzet keresztényné lőn, fényes tanúsága a hittérítők lankadatlan buzgalmának. ¹⁰⁾

Azok, kik részint agg koruk, részint a magyarnyelvben való járatlanságuk miatt a hittérítés magasztos művében kellő részt nem vehettek, a monostorban ima és az ifjuság oktatása által ügyekeztek új hazájok elismerését kiérdemelni.

A pannonhalmi felső iskola első volt a hazában, mely sz. István király kegye — és figyelmének tárgya vala. E tanoda már István korában nemcsak egyes magyar hitszónokokat, hanem írókat is nevelt. ¹¹⁾ E monostorból és ennek felső tanodájából kerültek ki hazánk szent életű első püspökei: Anasztáz, Asztrik, Sebestyén, Mór, Gellért és mások. Méltán mondhatta tehát a történész a pannonhalmi monostorról: „Haec illa domus est, in qua primum in Hungaria apertu litterarum palaestra auditae sunt musae patriae latinum loqui; ex qua veluti e seminario quodam diviniore ad gubernandum Ecclesiarum clavum transferebantur praesules, in qua formabantur apostoli, crecebant martyres, exercebantur doctores, vivebant Sancti.“ ¹²⁾

De nem csupán a vallás és szellemi műveltség, hanem az ezekkel

und Dorfgemeinden gewissenhafte Seelsorger, Königen gewandte Kanzler und Staatsmänner, der ungrischen Kirche geistreiche, von zartester Jugend auf zu echten Priestern erzogene Bischöfe« (*Fessler* I. köt. 684. és köv. l.).

¹⁰⁾ Több történetírő azon állítása, miszerint »nagy akadályul szolgált a kereszténység terjesztésében az, hogy az első hittérítők a magyar nyelvben járatlanok valának« — egész átalánosságban el nem fogadható. Mert bár a külföldről jött szerzetesek és papok egy része nem sajátította el a magyar nyelvet, de bizonyos az, hogy többen megtanultak magyarul, bizonyos az, hogy a pannonhalmi kolostor iskolájában magyar hitszónokok képeztettek (*Battyányi*: Vita S. Gerardi. *Kérékgyártó*: Magyarorsz. tört. I. köt. 66. l.).

¹¹⁾ *Kérékgyártó*: u. o.

¹²⁾ *Thuróczy*: Hung. S. C. R. 122.

karöltve járó anyagi jólét is örvendetes haladásnak indult Pannonhalmán és környékén a benedekiek közreműködése folytán.

Az iparnak és kereskedelemnek első székhelyei szintén Pannonhalmán és a többi benedeki apátságok valának. Pannonhalmán már a kolostor építésének ideje alatt valának: fazekasok, molnárak, ácsok, timárok, sütők, kovácsok, csizmadiák, asztalosok, ötvösök, kerékgyártók, üvegesek stb. ¹³⁾ kik valamint a földművelők árucikkeiket a kolostorok és templomok közelében, — hová ünnepnapokon nagy néptömeg gyült össze, — cserélték ki, vagy adták el, s így megveték alapját a vásároknak (vásárnapok) ¹⁴⁾.

Hátra van még, hogy a gyógyászatnak Magyarországon történt fejlődéséről is megemlékezzem. A történelem kétségbevonhatlan okmányai tanúsítják, hogy a benedekiek alapítója: Sz. Benedek — szerzete tagjait az ima, tudomány és földművelés ápolásán kívül a gyógyászattal való foglalkozásra is kötelezi; való az, hogy több montecassinói benedekrendü apát: mint Bartaruci, II. Alphanus és Desiderius hirneves gyakorló orvosok valának; igaz az, hogy a montecassinói kolostor betegápolóval és fürdőszobákkal is birt. Az Italiában alapított s Európa több országában meghonosult benedekrend tagjai a gyógyászatot buzgón gyakorolták. Így az angol bencések iskoláiból már a VII. században jeles orvosok kerültek ki; Nagy-Károly császár a bencések példáját követte, midőn tartományaiban kolostori és káptalani iskolákat alapított, melyekben a gyógyászat egyike volt a legfontosabb tantárgyoknak.

Hogy a magyarországi benedekiek már szent István korában gyógyászattal foglalkoztak, kitűnik a pécsváradi apátság alapítóleveléből, melyben a király négy betegápolót és hat fürdőszolgát ajándékoz a kolostornak. ¹⁵⁾

„Midőn a pogány magyar a kereszténység zászlója alá szegődött, a kolostor templomában végzendő imája előtt a jámbor atyák kivánalmára és javaslatára fürdés által testi szennyeitől is megszabadult. Ez életrendi eljárás emberbaráti ajánlata eredményezte, hogy a magyar testi bajai enyhítésére szintén a rend e téren ügyes tagjait kereste föl. Szóval: a keresztény magyar azon helyen, hová imádkozni ment, fürdött és testi betegségeiben is orvosoltatott. Így tehát valóban mondhatjuk, miszerint a Monte-Cassinóról Pécsváradra (s bizonyára Pannonhal-

¹³⁾ *Fessler* I. köt. 604. l.

¹⁴⁾ *Fessler* I. köt. 609. l.

¹⁵⁾ A pécsváradi apátság alap. levele. *Czinár*: Monasteriol.

mára is) áttett bencések voltak hazánkban a gyógyászat legelső apostolai.“¹⁶⁾

A vallás és tudomány ez apostolai közül többeket a kormánytanácsba és törvényhozásba is meghívott István királyunk; valamint felhatalmazta őket a birtokaikon lakók fölött — halálos ítélet kivételével — bármi végzések hozatalára.¹⁷⁾

István a honalapító halála után fölmerült zavarok közt az 1044-ben történt ménfői csata után Pannonhalma is sokat szenvedett, részint a megvert s Pannonhalma felé visszavonuló magyar —, részint a diadalmasan előrenyomuló német csapatok által; azonban a kolostor ekkori zaklatása, kirablása csak előjelenete vala azon borzasztó eseményeknek, melyeket az 1047-ik év hozott.

„Öljétek meg a püspököket, papokat, szerzeteseket; duljátok föl az egyházakat, irtsátok ki a kereszténységet“ e szavakat hangoztatták Vatha és társai, kik a pogányságot visszaállítani ügykeztek. A bős tömeg vérszomjjal teljesítette a kiadott parancsot. A romboló viharnek, mely az egész hazán átvonult, annyival inkább ki volt téve Pannonhalma, mert a Székes-Fehérvárról Mosonyba futó Péter és üldözői itt mentek keresztül, s ezen tértek vissza. A kegyetlenség, melylyel a pannonhalmi monostor szerzeteseit legyilkolták, a rombolás, melylyel a kolostort földülták azért is irtózatossabb vala, mert tudták, hogy e magaslatról terjedt el leginkább a kereszténység világa, melyet most kioltani akartak.¹⁸⁾

Hangzanék-e magyarnyelv Kárpátoktól Ádriáig, élne-e nemzetünk a négy folyó között, ha szánandó pogány őseinknek sikerül a kereszténységet kiirtani?!

A vihar elvonulta után a kolostor életben maradt apátja az erdőkbe vagy övéikhez menekült benedekieket maga köré gyűjtötte, s az ideiglenesen, rögtönözve épített kunyhókba helyezte el; fáradhatlanul munkáltak ezek a kolostor fölépítésén, mely azonban, minthogy javaik a zavargások alatt elkoboztattak, kimondhatlan nehézségek leküzdése után történhetett csak meg.¹⁹⁾ Hogy a kolostort jövőre hasonló puszt-

¹⁶⁾ *Linzbauer Ferenc* tr. egyet. tanár értekezése a »Gyógyszerészeti hetilap« 1872. folyamának 10-ik számában 152. lapon.

¹⁷⁾ *Fessler* I. köt. 692. l.

¹⁸⁾ *Péterffy*: Const. Eccl. sub Andrea I. Rege. I. p. 11.

¹⁹⁾ *Beél Mátyás* állítása szerint léteznek I. Endrétől okmányok, melyekkel a pannonhalmi monostornak sz. Istvántól nyert kiváltságait megerősíti és szenvedett veszteségeit pótolja (Beél kézírata az esztergomi érseki káptalan könyvtárában: Győrmege, 10. §.). Ily okmányokra megvan a valószínűség, de mi azokat nem ismerjük.

tításoktól megmentésük, valószínűleg fallal vették körül, mit annál könnyebben tehettek, mert I Endre, I Béla, Salamon és Géza hasonló kegyelettel viseltettek Pannonhalma iránt mint Szt. István.

Sz. László alatt a kolostor visszanyerte régi fényét, folytathatta üdvös működését. Ugyanis a szent király, hogy a kolostor lakóit magasztos hivatásuk gyakorlásában akadályozó anyagiak fáradságos megkeresésétől megkímélje, mindazon javakat, melyeket egykor sz. István a pannonhalmi monostornak adományozott, — visszaadta, megerősítette és újabbakkal tetézte;²⁰⁾ miáltal azt eszközöl, hogy a főiskola ismét megnyílt, az ipar és nemzetgazdaság virulni kezdett.²¹⁾ Szent László 72 kötetből álló — akkori időben rendkívüli — könyvtár adományozása által megvetette alapját a mai nagyszerű pannonhalmi könyvtárnak.²²⁾ Igen valószínű, hogy a szent helyen, hol több ízben megfordult, hol az ország nagyjaival országgyűlést tartott,²³⁾ melyet IV. Henrik német császárral való találkozása helyéül kitűzött,²⁴⁾ — maga és utódai számára királyi lakot emelt.²⁵⁾

Sz. László halála után majd egész nyugot mozgásba jött. A szent földre tóduló keresztes hadak fegyelmezetlen előcsapatai igénybe vették Kálmán magyar király éberségét, hősiségét, ki Pannonhalmáról szemmel és fékentartá vagy szétveré a szent céljokról megfélemedezett rabló tömegeket. A rendezett főhadtest vezéré, a középkori lovagiasság eszményképét: Bouillon Gottfriedet Kálmán pannonhalmi palotájába hívta meg, hogy itt az ország főrendjei jelenlétében Gottfrieddel és kíséretével a keresztes hadseregnek az országon miként való átvonulásáról tanácskozzék.²⁶⁾

A tudományos képzettsége után „Könyves“-nek nevezett Kálmán

²⁰⁾ Pannonhalmi levéltár Caps. 2. A. R. — *Czinár*: Monasteriologia, 35. lap. *Fejér*: C. D. I. k. 482. l.

²¹⁾ Sz. László sütők, esztergályosok, kovácsok és minden másféle kézművesek számára szállásokat adományozott. Lásd »az árpádkori térkép igazolásában« egybeközt »Chimudi« és »Olsuk« helyeket, — valamint »a megye helytörténetében« Nyalka s egyéb helységeket. — Szerk.

²²⁾ *Czinár*: Monast. 14. l.

²³⁾ »Temporibus piissimi Regis Ladislai omnes nos regni optimates in Monte Sancto conventum fecimus.« Decr. R. L. II.

²⁴⁾ *Fessler* I. köt. 492. és köv. l.

²⁵⁾ *Fessler* I. köt. 520. lap. Igen megbízható forrásból merítettem, hogy a müncheni könyvtárban van Pannonhalma régi rajza, melyen a királyi palota a kolostor éjszaki részén — a mai könyvtár helyén — van jelelve.

²⁶⁾ *Fessler* I. köt. 520. lap. V. ö. »az árpádkori térkép igazolásában« Pannónia helyet, 482. lap. — Szerk.

— ki mint apostoli király az egyházi fegyelem tekintetében több zsinatot tartott, — nem volt, de nem is lehetett mostoha Pannonhalma iránt, és bár ezt némi anyagi előnyeitől megfosztotta, ²⁷⁾ de annál nagyobb mértékben emelte szellemileg, úgy annyira, hogy a pannonhalmi iskola alatta érte el — a kor haladásához mért virágzásának tetőpontját.

E virágzás nem tartott hosszú ideig; a monostor ugyanis nem-sokára minden melléképületeivel lángok martaléka lett. Dávid apát a monostort újra fölépítette, a templomot bővítette, és Felicián eszterg. érsek által felszenteltette. Ezen egyházi ünnepélyen II. Béla király is jelen volt, ²⁸⁾ ki ez alkalommal föld- és egyéb adományokon kívül hét sószállító vámmentes hajót is adott a monostornak. ²⁹⁾

II. Géza 1142-ben a Kálmán és fia István által elvett halászatot adta vissza a kolostornak. ³⁰⁾

Ez idő óta nemcsak a királyok, hanem egyesek is adományoznak, vagy végrendeletileg hagyományoznak a monostornak és pedig jelentékeny birtokokat. Így 1146-ban Henrik gróf neje Chutust (Apáthi pusztá Zala megyében) ajándékozta a monostornak; ³¹⁾ ugyanezen évben Furco a tháti pusztát, és ha leánya magtalanul halna el, Vamma pusztát is a kolostornak hagyományozza ³²⁾. 1157-ben Volfer gróf Güssing (Németujvár) ura a Győr körül fekvő Dunaszigeten, — mely szintén az ő birtoka vala, — a bold. Szűz tiszteletére monostort épített, s e monostort a pannonhalmi apát hatósága alá helyezvén, az említettek kivül a szerzetesek eltartására Podgrád, Csegge, s Giormoth pusztákat adta a monostornak ³³⁾. Adalbert — II. Géza királynak Roger sicíliai királyhoz küldött követe — azon esetre, ha utazása közben elhalna, Philes, Druck, Svesla és Heulichin pusztákat Jakkal együtt és minden könyvét végrendeletileg a kolostornak hagyja ³⁴⁾. 1172-ben Konrád III. István király jobbágya Hecze és Sison pusztákat és a Mesui szőlőket hagyományozza a sz. mártoni egyháznak. ³⁵⁾

²⁷⁾ Hogy Kálmán és fia István a pannonhalmi bencések jövedelmeiből a halászatot elvonták, kitűnik II. Géza okmányából. *Fejér*: C. D. II. p. 117.

²⁸⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. II. p. 87.

²⁹⁾ *Fejér*: Cod. D. u. o. *Rupp*: Magyarország helyrajzi tört. I. köt. 445. l.

³⁰⁾ *Fejér*: Cod. D. II. p. 117.

³¹⁾ Pannonhalmi levéltár Caps. 5. *Czinár*: Monast. 64.

³²⁾ *Fejér*: Cod. D. u. o. *Czinár*: Monast. 65.

³³⁾ Pannonhalmi levéltár. *Czinár*: Monast. 66.

³⁴⁾ U. o.

³⁵⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. II. p. 185. 186. Ezen, valamint a későbbi időkben, nevezetesen: 1240., 1258., 1260., 1262., 1267., 1271-ik évben részint egyesek által adomá-

Ezen adományozások fényes tanubizonyságai azon kegyeletnek, mely Pannonhalma iránt a nemzet szívében élt; s míg e földi javak egyrésről a szerzeteseknek a becsületes megélhetést biztosították, másrésről az önművelődést és haladást a szellemi téren is nagyban előmozdították. Azonban a bekövetkezett országos mozgalmak: az Istvánok, Imre és Endre egymás ellen viselt harcai megingatván a személy- és vagyonbiztonságot, a szerzetesek, hogy birtokaikat megvédehessék, könyv helyett kardot forgattak, katonákat toborzottak és tartottak. ³⁶⁾ E zavarok között a birtokaik megvédésére utalt szerzetesek tehát a szellemiekkel nem foglalkoztak úgy mint kellett volna. Ehhez járult, hogy többen nem azért lettek szerzetesek, hogy a lelkeszi teendőket végezzék, az ifjúságot neveljék, hanem azért, hogy a katonák által védett kolostor falai között nyugalmas, gondtalan tunya életet éljenek; minek eredménye lön, hogy a gyám-karok, melyek az ifjúságot járnai taníták, meggyengültek, a fegyelem és tudomány tiszta forrása megzavarodott, s a kolostorban az önmegtágadást féltelenség, az alázatosságot kevélység, az engedelmességet fejtelenség váltotta föl, főnökben úgy mint alattvalókban. A pannonhalmi apátot ez időben

nyozott, részint a szerzet által vett birtokok, valamint az ez előtt úgy később adott királyi adományok minő viszontagságokon mentek át? hogyan? mikor? és kik vették azokat el a szerzettől? vagy hogyan szerezte ez azokat vissza? — mindezt tér szüke miatt elősorolnunk nem lehet.

³⁶⁾ A Volfer által Pannonhalmának adományozott Németujvárt Demeter gróf minden áron el akarta foglalni; később III. Béla azon ürügy alatt, — hogy az Ausztria és Stajer ellen határvár legyen — lefoglalta; ezért utóbb IV. Béla 1243-ban Vágújhelyt adta a pannonhalmi monostornak. (Tom. Op. IV. in Hist. Cttus Nitriensis Parte speciali Membr. IV. Sect. I. in descript. Vágújhely oppidi pag. 462. et reg. — *Beél* kéziratából 11. §.; továbbá *Fejér*: Cod. Dipl. ⁴/₃ pag. 116.). Azért hoztuk föl ez adatot, mert a *Monasteriologia* nagy tudományu írójának azon állításától: hogy Németujvárt III. Béla vette el — eltér; pedig, bár *Beél* a *Fejér*nél is előforduló eredeti okmányokra hivatkozik is, mégis szerintem *Czinár Mórnak* van igaza, mert az általa a *Monasteriologia* 244. és 245. lapján szintén eredeti okmányokból fölhozott adatokat kétségen kívül helyezi III. Honoriusnak II. Endréhez intézett levele, melyben írja: „ . . . eclesiam in monte Quizin (Güssing) postmodum clare memorie B. (Béla) rex pater tuus pro munitione recepit.“ (Lásd *Theiner* T. I. 53. lap. CXIII.). Eszmerokonságnál fogva főlemlítjük, hogy Németujvár nem adatott vissza a pannonhalmi monostornak, s így téves *Fejér* Cod. Dipl. ⁵/₂ 107. lapon közölt IV. László okmányának e kivonata: A. Ch. 1243 (1273 helyett) Idem Ladislaus castrum Kissen, Németujvár, a patre tuo Stephano abalienatum monasterio S. Marjini de Monte Pannoniae reddit. Miért téves e kivonat? Azért, mert az okmányban egy szóval sem említettik Kissen visszaadása, hanem az 1263-ban *Kyssenért* cserélt helyek adományozása megerősítettik.

III. Ince pápa azért, mert Imre törvényes király ellen Endrével szövetségelt, Rómába idézte, s a lázadásban vett tetteleges részvétele behozonyulván, apátságától megfosztotta. ³⁷⁾ Nem csoda, hogy ily események miatt a kegyelet, mely királyaink s a nemzet szívében Pannonhalma iránt élt, — tünedezni kezdett.

Ideje volt, hogy apáttá oly férfiu választassék, mint Uriás, kiben a szerzetes alázatossága és jámborsága, a katona hősisége, az államférfiu bölcsesége és a főnök erélye összpontosult. E ritka tevékenységü apát a meglazult fegyelmet helyreállítván, a pannonhalmi monostor egyházi és anyagi jogainak védelmére sikra szállt. ^{38.)} A küzdelemből diadalmasan kibontakozva, miután látta, hogy a monostor perjele és konventje az általa kitüzött nemes irányban haladni elég akarrattal bir, II. Endre királyt a szent földre követte, honnét visszatérvén a már régebben leégett egyház és kolostor helyreállítására fordította fő gondját. Az általa ujja alakított egyház fölszentelése a legnagyobb ünnepegyességgel ment végbe 1225-ben, a király és második neje, valamint sok magyar főur jelenlétében. Ezután nemcsak apáti joghatóságának, hanem a monostor anyagi birtokainak megerősítése végett is a pápához fordult, kérvén őt, hogy a sz. László óta részint a királyok részint egyesek által a monostornak adományozott és meglevő valamint a zavaros időkben bárki által igazságtalanul elkobzott javakat a király által visszaadassa és megerősíttesse. IX. Gergely pápa erre egy bullát adott ki, melyben a pannonhalmi monostor birtokait, az Uriás apát által személyesen fölterjesztett okmányok nyomán elősorolja. ³⁹⁾

Nemsokára ezután közeledék a vihar, mely hazánkat annyira földulta. Uriás apát midőn hallotta, hogy a tatárhad Magyarország felé tart, — midőn látta, hogy a véres kard körül hordoztatik az országban, midőn tapasztalta, hogy a vitéz ősök elfajult ivadékai dacból vagy gyávaságból kitérnek a vad csorda elől, különösen midőn a nádor megveretésének és a szerencsétlen sajói ütközetnek hírét hallotta, — törhetlen buzgalommal fáradozott a monostort védelmi állapotba helyezni. Béla a Fridriktől aljas módon megfosztott szegény futó király kíséretével Pannonhalma alatt pihent meg, s ennek apátjától 800 márka ezüstöt vett föl. ⁴⁰⁾ A menekülő király távozta után a tatárok Pannonhalma

³⁷⁾ *Czinár*: Monast. 68.

³⁸⁾ 1211-ben Sala földjét (ma Deáki Pozsonyvárm.) tűzpróba által szerezte vissza. *Féjér*: C. D. ³/₁. 105.

³⁹⁾ *Theiner* 101. Nr. CLXXVI. — *Czinár*: Monast. 73. l.

⁴⁰⁾ *Czinár*: Monast. 78. l. — *Beél* kéziratában pedig: »800 marcas puri a uric s ez adatot Beél »ex regio diplomate aurea bulla praemunito« vette. Szalay is arany-

att termettek, s ezt ostromolni kezdték. Kétségtelen, hogy e veszélyen a fallal körülvett pannonhalmi monostornak nem csupán a szerzetesek, hanem a környék lakói is védői valának, kikbe lelket, bátorságot a arcias és már a szent földön is csatázott apát öntött. De bár hősieken kétségbeesetten küzdöttek is, a várat meg nem védhetik vala, ha csak ezt ostromló tatárhad Béla üldözésére a vár alól el nem vonul. Esztergom, Székesfehérvár és Pannonhalma kivételével tul a Dunán nem volt vár, melyet a mongolok be nem vettek, romba nem döntöttek volna, — ugymond Szalay. „Az áhitatos hazafiak úgy vélekedhettek, hogy ama három hely elől István árnyéka, ki azokat műveivel és alálával felszentelte, — riasztá vissza a mongolt.“⁴¹⁾

Bár Pannonhalmát a mongolok nem vették be, ez mégis igen sokat szenvedett; mert az ostrom által épületei megrongálva, környékén élő javai elpusztítva, messzebb fekvő birtokai földulva vagy elfoglalva, nagy éhség által — mely a tatárpusztítást követte, mindene fölmészttve lón.

A földult hazába visszatért király, miután az ország általános nyomorát enyhítette, a vérző sebeket behegesztette, megemlékezett Pannonhalmáról is, mely neki a veszély napjaiban segílyt nyújtott. Ezt okmányában kegyelettel emlékszik meg a kolostorról,⁴²⁾ melynek még nagyatyja által elvett s eddigelé nem pótolta Németujváráért s a neki adott 800 márka ezüstért Pothorovics, Vágujhely, Szerdahely és Lubon helyeket — a pannonhalmi monostor által szerzett és várrá lakított Szigligetért (a Balaton mellett) pedig három falut adományozott; továbbá a monostor jabbágyait (populos) a fő- és albirák hatósága lól kiváltságolta, mely kedvezményt fia István, midőn uralkodása kezdetén „devotionis causa“ Pannonhalmára jött, valamint később IV. László is megerősített.⁴³⁾

Azonban bár V. István, IV. László és III. Endre királyokban (ki Péter apátot és Sz. Miklóst adományozta a monostornak), az elismerés és bőkezűség a szent halom iránt nem hiányzott: de az idő mostoha viszonyai miatt az ő általok, de még elődeik által adományozottakat sem tudták a monostornak biztosítani. Ugyanis grófok, bárók, nemesek és pártosok az egyház vagyonát csak úgy — vagy tán még inkább fosztogatták, mint a másét; miért Hermann apát látván azt, hogy az országban

ól szól (2. köt. 48. lap). Ezek ellenében Czinár állítása mellett maradunk, ki IV. László Pannonhalmán őrzött eredeti okmánya után indul.

⁴¹⁾ Szalay: II. köt. 50. l.

⁴²⁾ Czinár: Monast. 37. l.

⁴³⁾ Czinár: Monast. 84. l.

igazságszolgáltatást nem várhat, VIII. Bonifác pápához fordult, k az apát kérelmére az esztergomi érseket bizta meg, hogy a fosztogatkat itélő széke elé idézze, s ha másképp nem, egyházi fenyíték áltkényszerítse az elvettek visszaadására.

A pápa e fölszólalásának alig volt eredménye; mert különösen a Árpád-ház kihalta után fölmerült pártoskodások alatt a személy- é vagyon biztosság oly mélyen sülyedt, hogy a monostornak majd minde birtoka elfoglaltatott. ⁴⁴⁾

A néhány évig tartó pártviszály a pannonhalmi benedekiek sorá nagyon megritkította; azonban I. Károly koronáztatása után, (melye a pannonhalmi apát jelen volt), ⁴⁵⁾ habár nem is régi fényében áldásó működését a monostor ismét megkezdhette és folytathatta; bár tagjai kik igazságtalanul elvett javaikhoz ekkor sem juthattak, a hivek ala mizsnájából tengették életöket. ⁴⁶⁾

Nagy Lajos alatt a monostor javainak visszaszerzésében fáradoz e munkában nagy erélyt fejt ki Szigfrid apát, kit Lajos udvari káplá nyának nevez, s kinek esedezésére a nagylelkü király azon rendelete adja ki, hogy a pannonhalmi monostor javainak bárki által — ha bá az apát beleegyezésével, de a király megerősítése nélkül — történ elidegenítése, cserélése vagy lekötése semmis, érvénytelen. 1358-ba Klára, Katal István leánya a Bársonyos mellett fekvő „hosszutelek” földet magának akarván megszerezni, Szigfrid apát a legerélyesebbe ellenszegült, és a bíróság kívánatára átöltözvén, övét megoldotta, mezitláb azon kor szokása szerint földet hintve fejjére, két nemesse

⁴⁴⁾ »III. Endre halála után magtalan özvegye Ágnes odahagyta az országo anélkül, hogy atyja a római császár egyebet követelt volna számára, mint hitbérénel (Pozsonymegyének) további birtoklását.« Igy Szalay, 2. köt. 123. lap. A külföld történetirók, s ezek után Fessler (II. köt. 736. l.) azt állítják, hogy Ágnes bebörtözött; kiszabadítására atyja Landenburg Hermann vezérlete alatt nagy serege küldött, az ez által megmentett özvegy királyné a köingsfeldi monostorban apáci lett. Beél Mátyás említett kéziratában (§. 15.) azt állítja, hogy ez alkalommal Szent Márton hegye is ostromlatott, vagy tán be is vétetett. Állítását, — melyről haza történetiróink és krónikáink mélyen hallgatnak — külföldi írókra alapítja; így: Ir historia Ducum Styriae: Rebus Alberti I. p. 149.; — Lazius: Geneol. Austri. comment. libr. 2. p. 202.; és Gerhardus de Roo Hist. Austriacae libr. II. p. 70. — De mindezek után méltán kérdezhetjük, vajjon a »S. Martini monte obsesso vagy expugnato« kifejezés alatt nem a pozsonyi sz. Márton dombja értendő-e? és nincs-e Fesslernek igaza, ki azt állítja: »Vor allem belagerte und eroberte er (Landenberg) das Sanct Martins Schloss bey Presburg?« (Fessler 2. köt. 736 l.).

⁴⁵⁾ Fejér: Cod. Dipl. VIII. 1. p. 335.

⁴⁶⁾ Czinár: Monast. p. 86. Később I. Károly IV. Béla adományozását megerősítette. Fejér: Cod. Dipl. 11. pag. 429. Katona: VIII. 1. p. 329.

egesküdött, hogy a pör alatt levő föld emberemlékezet óta sz. Márton egyházáé volt. Ennél fogva Lajos király neki ítélte azt oda.

Hasonló eskületétellel szerzett vissza Szigfrid több helyet, eszkölte ki határ-megállapítást. Érdemeiért szerzetes alattvalói márványremléket állítottak neki, mely maig látható a pannonhalmi székesyházban.

Az anyagi birtokok nagy részének visszaszerzése által a fegyelem, domány és nevelés ügye új lendületet nyert; V. Kelemen és különösen II. Benedek pápáknak a bencés apátságokhoz a szerzetesi élet reformra, a tudományok művelésére vonatkozó rendelete nem maradt eredmény nélkül.⁴⁷⁾ A kolostori iskolák valamint külföldön, úgy hazánkban visszanyerték régi fényüket.⁴⁸⁾

Mária királynő a pannonhalmi ősi monostor apátját kitünteté, ezt a magyarországi összes benedekrend főnökének (praesidens) címezvén.⁴⁹⁾

1383-ban István apát a konvent beleegyezésével Füss helységet (omárom vm.) hozzátartozandóságával hét füssi jobbágy férfi ágának iséges szolgálatokért adta, azon kikötéssel, hogy a hadsereghez egy gezzel utazzanak, vagy három márkát fizessenek, az apátnak — halységökön átmegy, az illő tiszteletet megadják, s hogy az ő polgári rvényhatósága alatt legyenek.⁵⁰⁾ E tényen alapult a pannonhalmi apátnak 1848-ig azon joga, hogy Füssön nem nemesekből is nevezett praedialis — hűbéres — nemeseket, kiknek főispánjuk ő vala.

A Zsigmond uralkodásának első éveiben fölmerült viszályok és ilháboruk csekély — s úgy szólván semmi kedvezőtlen hatással sem lának a kolostorra; Zsigmond ugyanis 1393-ban kiadott okmányában benedekieket átalában minden tekintetben példásaknak mondja;⁵¹⁾ csakis ily kedvező körülmények mellett történhetett, hogy a pannonhalmi apátság jogos birtokait visszaszerezvén és kellően kezelvén,⁵²⁾ kolostor évi jövedelme a győri vagy veszprémi püspökség jövedelével fölért; mi kitünik abból: mert a monostor úgy mint az említett ispökségek ötven lándzsást tartoztak Pozsony várának védelmére

⁴⁷⁾ *Fessler* III. köt. 1062. l.

⁴⁸⁾ *Fessler* III. köt. 1066. l.

⁴⁹⁾ *Czinár*: Monast. 93. l.

⁵⁰⁾ Pannonhalmi levéltár. Caps. 37. D. *Czinár*: Monast. u. o.

⁵¹⁾ Pannonh. levéltár. Caps. 33. R. *Czinár*: Monast. 38. l.

⁵²⁾ Der Mönche landwirthschaftliche Betriebsamkeit zeigte weltlichen Herren als Mittel, wodurch sie ohne gegenseitige Befehdung und Raub mit geringerer efahr und gewisserm Vortheile ihren Wohlstand gründen könnten, stb. *Fessler* I. köt. 1044. és köv. l.

tartani. (Később a XV. század végén Pannonhalma fél banderium vagyis 200 lovas katonát tartozott kiállítani.)

A következő 70 év alatt, midőn apátok helyett kormányzók (Gubernator) és helytartók (Administrator) álltak a monostor élén, a szerzetesek száma igen megfogyott, a hitélet elhalványult, az iskola csúnyán állott fönn. E bajok orvoslására Hunyadi Mátyás üdvösen intézkedett ugyan, azonban a nagy király halála után beállott fejtelenség a kolostor lakóira is elragadt, kik a szerzetesi fegyellemmel mitsem törődtek, az isteni tisztelet gyakorlatában hanyagok, az ifjúság nevelésében és tanításában annyira könnyelműek valának, hogy a politikai ügyekben gondatlanok. Ulászló szokatlan erélylyel lépett föl a szerzetesi élet újjáalakítására. Tholnay Mátét — a kancellária jegyzőjét — nevezte ki 1500-ik évben pannonhalmi apátnak, ki ritka buzgalommal ügyekezett részint királyi, részint pápai tekintélylyel nem csupán pannonhalmi, hanem az egész országban létező benedekrendiek alárendelt fegyelmi és műveltségi állapotát megjavítani, s a kolostori élet — úgy mint ez sz. István és László alatt dísztelt — helyreállítani. Tholnay Máté — miután Péter szent széküi követ az ő kérelmére elrepedte, hogy „a pannonhalmi monostornak alávetett apátok harmadévi kint káptalan-gyűlésre megjelenni tartoznak, és pedig a szent mártíri apát által az engedelmetlenekre szabott egyházi fenyték terhe alatt s hogy ő neki (a pannonhalmi apátnak) és utódainak a rend szabályai értelmében engedelmeskedjenek,“ — 1501-ik évben Pannonhalmán káptalant tartott, melynek örökös elnöke (Praesidens perpetuus) a pannonhalmi apát lön. E káptalanból a király és az apostoli szent szék, valamint a benedekrend részéről visitatorok küldettek ki, hogy a benedek-apátságokat meglátogassák, a szerzetesek életéről tudomást szerezve rendetlenkedőket megfenyítsék. Azonban ezen eljárásnak csekély eredménye lön, mert az apátok és szerzetesek sem a szerzetesi ruhát hordozni, sem életüket megjavítani nem akarták, az egyházi büntetésre való fenyegetést föl sem vették; azért Máté pannonhalmi apát a királyhoz fordult, ki Bakács Tamás esztergomi érseket és bibornokot utasította, hogy Máténak a szerzetesi élet és fegyelem helyreállítására célzatos nemes törekvésében segédkezést nyujtson, s azon apátokat, kik engedelmeskedni nem akarnak, javadalmaiktól foszssa meg; ugyanezt rendelt a pápa is. Azonban Tamás érsek a király és pápa ezen utasítását olcsóképen figyelmen kívül méltatta, hogy az ő joghatósága alá tartozó benedek-rendi apátoknak a szerzetesi élet reformját célzó káptalanba való menetelt tiltotta. Máté apát emiatt őt a pápánál bevádolta, s igazságos ügyét a hatalmas bibornok ellen megnyerte.

Máté pannonhalmi apátot a szerzetesek fegyelmét és műveltségét jáalakitó törekvésében a világiak (többek közt Zápolya János) is ánozták. A még jobb lelkü benedekiek nyolc kolostora pedig a pannonhalmi monostorban 1512-ben Máté elnöklete alatt tartott káplánban egyesült a valódi szerzetesi élet visszaállítására.

A király, hogy a fegyelem folyton fönntartathassék, a pannonhalmi apátot a magyarországi összes benedekiek főapátjává óhajtta tenni, s ez óhajának megvalósítását sürgette a pápánál. A pápa 1514-ben teljesítette Ulászló kívánatát, s a pannonhalmi apátságot főapátsággra emelte, ennek apátját pedig a magyarországi benedekrendi összes monostorok valóságos főapátjává és primásává tette. n egyes pontok e nevezetes bullából:

A szt. mártoni monostor feje a magyarországi összes benedekrendi monostoroknak; annak apátja a főapát címével és tisztével bir; a főapát összehivhatja a magyarországi összes benedekrendi apátokat, és elök háromévenként egyetemes káptalant tarthat; a pannonhalmi monostor és ennek szerzetesei a monte-cassinói monostor vagy congregatio kiváltságaival birnak, a nélkül hogy abba bekebelezve volnának; gyanazon monostor és ennek apátja, konventje, szerzetesei, plebánosai, ldozárjai, jobbágyai, alattvalói stb. Magyarország egy érsekének vagy üspökének sem — hanem közvetlenül az apost. szt. széknek és a ómai pápának vannak a lelkiekben alávetve; a monostornak jobbágyait, zolgáit és alattvalóit ő felségén kívül a főapátnak és konventjének eleegyezése nélkül senki más nem vonhatja ítélet alá polgári ugy mint ünügyekben. — stb *)

Ezen nagy horderejü okmány véget vetett azon káros visszaélések, melynél fogva több tizeden át csupán kormányzók és helytartók állítottak a monostor élére, kik inkább az apátság jövedelmének szaporítására, mint a szerzetesi fegyelem ápolására s a tudomány művelésére fordították figyelmöket. Ezen fontos okmány a benedekiek rendjét minden tekintetben ujja alakította ugyan; azonban a nemzet életével összeforrt pannonhalmi kolostort is megrendítette az 1526-iki mohácsi rész. A főapát aggkora és gyengélkedő egészsége miatt a táborban való személyes megjelenéstől fölmentetett ugyan, ⁵³⁾ de jobbágyainak tödrészét Bajcs Pál vezetése alatt harcba küldötte.

*) A pannonhalmi főapát kiváltságos egyházi állását illetőleg lásd e mű 206-ik apját, és »A pannonh. sz. Benedek-rend névtárát« 1873/4-re. — Szerk.

⁵³⁾ Pannonhalmi levéltár. Caps. 59. H. *Czinár*: Monast. 108. lap. Ez okmány negcáfolja Fessler (6-ik köt. 298. lap) azon állítását, mely szerint a pannonhalmi apáthoz királyi követ küldetett, ki az apátot a táborba való megjelenésre sürgesse.

A Zápolya és Ferdinánd között a korona elnyeréseért kitő zavarok alatt Pannonhalma eleinte Zápolyának hódolt; később Ferdinánd a Dunán innen és túl eső részt meghódítván, a monostor lakó Ferdinándnak esküdtek hűséget; miért is e király a pannonhalmi főapátság kiváltságait megerősítette.

Az 1529-iki török hadjárat után Pannonhalma helyzete nem volt egyéb lassu haldoklásnál. Várnagyok gondjaira bízott, ⁵⁴⁾ kik a kolostor birtokainak igazgatását is átvették, s azok jövedelmeit a Zápolya ellen viselt háborúk szükségleteire fordították. A mindenből kifosztott és véginségre jutott szerzetesek állapota szánandó vala, mi onnan következtethető, hogy a főapát kénytelen volt (1533) a monostor legbecesebb ékszereit — mint a sz. István által adományozott kelyhet, három médrága kelyhet, ezüstfűstölőt stb. eladni, 1539-ben pedig a Gelléren (Tarcsalon) birt. szántóföldeket 14 forintot érő buzáért elzálogosítan. Mily nyomor! Az egykor gazdag kolostor nem volt képes tízennég mérő buzát (mérőjét négy krajcárjával) kifizetni! Nem csoda, ha az ilyen nyomorral küzdő, s ezen fölül még a várnagyoktól is bántalmazott benedekiek, különösen az öregek, a monostorból biztosabb helyekre menekülni ügykeztek.

1567 után a monostor a várórségi katonák gondatlansága miatt leégett, melynek fölépítésére több birtok elzálogosítása által kellő pénzt szerezni. Ez alkalommal biztosság tekintetéből a monostor értékes tárgyai Nyitrára szállítottak, s minthogy senki sem kérte vissza, ott is maradtak. ⁵⁵⁾

1593-ban Hassan ötezer emberrel Pannonhalmára rontott. Baranyai Pál főapát hősi védelme dacára a várórség és Zádory János várkapitány gyávasága vagy tán árulása a várat török kézre juttatta. ⁵⁶⁾

⁵⁴⁾ Ily várnagyok valának: 1532 előtt Tompa István és Dély Farkas; 1533-ban Laki Balás, ki erőszakoskodásai miatt nemsokára elmozdítottván, Bakics Pál — huszárok tábornok-kapitánya lőn utóda. Ezt pedig 1546-ban Nyilkai Mihály tudó váltotta föl (*Rupp: Magyarország. helyrajzi tört. I. 452.*)

⁵⁵⁾ *Czinár: Monast. 115. lap.*

⁵⁶⁾ Némelyek arról vádolták Pál főapátot, hogy ő is beleegyezett a vár föladásába. Azonban e vád alaptalansága kiderül azon szigoru vizsgálattól, melyet Fehérkövy István királyi helytartó ez ügyben elrendelt: » . . . ex hac inquisitione discimus Heroem hunc (Pál főapát) nullam in deditioe arcis partem habuisse, verum potius eandem constanter disvasisse; professumque fuisse identidem malle se intra huius arcis muros mori, quam perfidi hostis fidei se concedere. Neque prius arce egressus est, quam cum videret antemurale ictibus tormentorum quassatum, praesidio nudatum esse, et praesidiarios pedites Jaurino in subsidium missos primo mox etiam equites stationes suas deserere et deditioem parare.« (*Pannonh. lvt. Caps. 29. C. Czinár:*

A vár elfoglalása illetőleg átadása után az életben maradt benedekiek menekültek; s az ős monostor és egyház tornyaira a megváltás jelvénye helyett a félhold tüzetett. A várat mint legalkalmasabb pontot, honnét a környéket és különösen a Győr körül táborozó magyar hadtest mozdulatait figyelemmel kísérhették a törökök, megerősítették. Ezért 1597-ben Miksa főherceg mielőtt Győr ostromához fogott, Bersteint ötezer emberrel Pannonhalma elfoglalására küldötte, ⁵⁷⁾ ki ezt a meglepett törököktől vissza is foglalta. Bár a következő évben Győr is visszavetett a töröktől, s így a vidéken a harci zaj elnémult, Pannonhalmára a szerzetesek mégis csak néhány évtized múlva, 1638-ban tértek vissza, midőn III. Ferdinánd a sz. Benedek-rendet akként visszaállítá, hogy ez jövőben a már hanyatlani kezdő ausztriai congregatióhoz csatoltassék; miért is Pálffy Mátyás — a fejedelem által kinevezett főapát az ausztriai congregatióhoz tette le szerzetesi fogadalmát. ⁵⁸⁾ A pannonhalmi monostornak ezen egyesülése a német kolostorokkal 1722-ig tartott, midőn azt Sajghó Benedek főapát megszakította. ⁵⁹⁾

Az 1638-ban visszaállított rend tagjai a szerzetesi fegyelem szigorú megtartása mellett hivatásuk szerint a tudományokat is művelték, mi kitűnik abból, hogy Veresmarty Mihály, e kor egyik legnevezetesebb írója, mielőtt munkáit sajtó alá adta, egyik pannonhalmi bencés által bíraltatta meg. ⁶⁰⁾

Mátyás főapát 1647-ben királyi levél által az országgyűlésre meghivatott; ⁶¹⁾ azonban nemsokára megszűnt élni. A pannonhalmi

Monast. 116. l.). E vizsgálat, valamint a Pál főapát ellen emelt egyéb vádak, melyekből később tisztázta magát, megcáfolják hazai történetíróink által majd egyhangulag elfogadott azon állítást: mely szerint Pál főapát és szerzetesei megölettek (*Fessler* 7. köt. 294. lap, *Szalay* 4. köt. 392. lap); mert a minden vád alól fölmentett hős főapát — a törökök által elfoglalt Pannonhalmáért mitsem tehetvén, sem elszéledt szerzeteseit össze nem gyűjthetvén, a táborba ment s az 1596-iki Keresztes mellett vívott csatában vitézül harcolva esett el (*Czinár: Monast.* 117. l.).

⁵⁷⁾ *Beél M* kézirata 20. §.

⁵⁸⁾ *Czinár Mór* kézirataiból, — hol a tudós történész megemlíti azt is, hogy Mátyás főapát ünnepélyes fogadalomtétele Bécsben, a mólki bencések házának (Mölkerhof) kápolnájában több apát és püspök jelenlétében történt.

⁵⁹⁾ Mily viszony keletkezett ez egyesülésből? Lásd: *Czinár: Monast.* 122. és 125. és köv. lapjain.

⁶⁰⁾ Pannonh. lvt. Caps. 64. Zz. — *Czinár: Monast.* 124. lap. — *Ferenczy Jakab: Magyar irodalom tört.* 99. lap.

⁶¹⁾ Az 1608-ban hozott t. c. szerint, mely a »Status et Ordines« fogalmát megállapítja, s melyben meghatároztatik, kik tartoznak a »felső táblához« vagyis a mánásokhoz, kik a »Karak és Rendek«-hez vagyis az »alsó táblához« — a pannonhalmi főapát a Status és Ordines-ek között foglalt helyet (*Fessler* 8. köt. 16. és 17. l.).

konvent e szomorú hírt vevén, jogainak védelmére Placid perjelt és az alperjelt teljhatalommal küldötte az országgyűlésre. Ezek megbízó (credentionalis) levelein először fordul elő a konvent öt szívvvel és „pax“ szóval bíró pecsétje.⁶²⁾ A pannonthalmi konvent ezután a királytól Magger Placidot kérte és nyerte főapátul, ki egyik főgondjával tűzte ki a folytonos harcok között elnéptelenedett monostori helységek benépesítését, ezeknek lelkészekkel és néptanítókkal való ellátását.⁶³⁾ Kormányára alatt (1647—1665) a várórség gondatlanságából kiütött tűz a monostort, várat és egyházat minden felszereléssel együtt elhamvasztotta. A nagy költséggel helyreállított monostort 1683-ban Kara Mustafa nagyvezér serege ismét fölgyújtotta.

Buda visszavétele után 1687-ik évben tartott nevezetes pozsonyi országgyűlésen a Karok és Rendek követeléseik közé igttatták azt is: hogy a benedekiek, premonstreiek és pálosok elvett vagy elidegenített kolostoraik, apátságai visszaállíttassanak.⁶⁴⁾ Később Leopold a szent István és a többi királyok által Pannonthalmának engedélyezett kiváltságokat megerősítette (1691), és a konventet, mely az utóbbi háborús időkben széteszlott, egybegyűjtötte.

A monostor lakói a néhány évig tartó békét üdvösen használták föl; iskoláikat megnyitották;⁶⁵⁾ 1701-ben a kolostor hétszázados alapításának emlékűnnepét ülték, mely alkalomra emlékérmeket verettek.⁶⁶⁾ 1704-ben Forgách — Rákóczynak hadvezére — szállt a monostorba, ki a szerzeteseket meghívta a Koroncó mellett vívandó csata szemlélésére. Egy évre ez ütközet után Rákóczy katonái ismét megjelentek Pannonthalmán, a monostort kirabolták, a szerzetesekkel kegyetlenül bántak. Az esztergomi érsek által 1716-ban Nagyszombatba összehívott egyházi gyűlésben a pannonthalmi monostor a török ellen vívott harcra ezer

A pálosok és a zágrábi prépost emlékiratában az mondatik ugyan, hogy az 1662-iki országgyűlésen a pannonthalmi főapát a mágnások között ült; de ez állítás valóságát megdönti Esztoráz hercegnek azon adata: hogy 1647., 1649., 1655., 1659-ben a pálosok főnöke a pannonthalmi főapát előtt ült, az pedig, t. i. a pálosok főnöke, nem volt a mágnások között, tehát az utána ülő pannonthalmi főapát sem lehetett a felső táblánál (*Czinár*: Monast. 121. és 127. l.).

⁶²⁾ *Czinár*: Monast. 125. lap.

⁶³⁾ Pannonth. lvt Caps. 43. P. *Czinár*: Monast. 126. l.

⁶⁴⁾ U. o. 128. l.

⁶⁵⁾ Hogy a 17-ik század végén Pannonthalmán a theologia is tanított, kitűnik azon — a pannonthalmi növendékek által megvitattott theologiai tételekből, melyek a könyvtárban őriztetnek.

⁶⁶⁾ Lásd »a győri kath. főgymn. régészeti gyűjteményében« 438. lapon.

rintot adott; mely összeget a háboru megszűnte után is évenként titulo fortalitorum“ fizette a monostor 1850-ig.

A Rákóczy pártbeli hős katonából alázatos szerzetessé lett Sajghó benedek főapátsága alatt a monostor nagyított, lakói közül többen magasabb kiképeztetés végett Rómába, Salzburgba és Nagyszombatba üldettek. A szerzet visszanyerte régi fényét. A benedekiek nem csuán az iskolákban, hanem az irodalom és pedig többnyire a magyar rodalom terén is működni kezdenek. ⁶⁷⁾

Mária Terézia kiváló kegyelettel és szeretettel viseltetett Pannon-alma iránt; ennek főapátját és utódait 1770-ben az ország mágnásai orába igtatta. Ez idő óta a pannonhalmi főapát az országgyűlés felső-ázában közvetlenül a püspökök után bír üléssel és szavazati joggal. A következő évben a királynő sz. István jobbját Bécsből Budára üldvén Bajzáth Józsefnek a k. kancellária tanácsosának meghagyta, miszerint azt Pannonhalmán a nép köztiszteletére kitegye; 1775-ben ul. hóban pedig maga a királynő szerencseltette a kolostort legmaga-abb látogatásával. ⁶⁸⁾

1776-ban Garampi József bécsi nuntius látogatta meg Pannon-almát.

II. Józsefnek az egyházi ügyekben tett önkényes intézkedései rra birták VI. Pius pápát, hogy 1782-ben Bécsbe utazzék. Az egyház gyeiért lelkesülő és fáradozó pápa az esztergomi érseknek, valamint a győri püspöki helyettesnek e szavakkal ajánlotta a pannonhalmiakat: „Commendo tibi Venerabilis Frater, carissimos meos filios de Monte Pannoniae“, s valószínű, hogy érettük is szót emelt II. Józsefnél. — Hasztalan! József császár 1786 nov. 14-én kelt rendeletével a pannon-almi monostort eltörölte; ennek minden ingó és ingatlan birtokát a vallásalaphoz csatolta, a szerzeteseket lelkipásztorkodásra, vagy az iskolákban tanításra alkalmazta; a főapátsági egyházterület lelki jog-atósága a szomszéd püspökök közt osztatott föl.

József császár halála után az ősi jogaiért küzdő nemzet, a haza olgáriásodásával és alkotmányával egykoru pannonhalmi sz. Benedek-rendnek feloszlatását és eltörlését az 1790-iki országgyűlésen felhozott érelmek közé sorozván, a rend visszaállítását követelte. Ferenc király 1802 ápr. 25-én kelt királyi okmánynyal a sz. Benedek-rendet az 1786-ban élvezett jogaival együtt visszaállította.

Ez okmány szerint a pannonhalmi sz. Benedek-rend áll: a pan- nonhalmi főapátságból, a tihanyi, bakonybéli és dömölki valóságos de

⁶⁷⁾ E korszak íróit és műveiket lásd *Czinár: Monast.* 150. és köv. lap.

⁶⁸⁾ *Czinár: Monast.* 135. l.

fiók-apátságokból; a szerzet köteles a következő tiz gymnasiumot tanárokkal ellátni: Pozsony, Győr, Soprony, Fehérvár, Pécs, Kőszeg, Nagy Szombat, Komárom, Esztergom és Pápa, ⁶⁹⁾ továbbá 21 helységet lelkészekkel. Az okmány följogosítja a főapátot említett gymnasiumok igazgatókat és tanárokat, a falukba pedig lelkészeket kinevezni, vagy azokat állásaiktól elmozdítani. A főapátot az ünnepélyes fogadalmat tett rendtagok által kijelölt három egyén közül ő felsége nevezi ki, tihanyi, bakonybéli és dömölki apátokat pedig a rendtagok véleményének meghallgatása után a főapát nevezi ki, s a király megerősíti.

Novák Krizosztom kinevezett főapátot és a még életben lévő 3 benedek-rendit Kollonics László kalocsai érsek, mint királyi biztost nagyszámu egyházi és világi főúr jelenlétében nagy ünnepélylyel vezet be az ősi monostor jogaiba, birtokába, de egyúttal a rájuk ruházott kötelmekbe.

1845-ben Altieri, 1851-ben Viale-Prela sz. széki követek látogattak meg Pannonhalmát.

1852 jun. 30-án Ferenc József felséges urunk királyunk és Albrecht főherceg szerencsértették azt magas látogatásukkal.

Hogy a pannonhalmi benedek-rend tagjai a visszaállítás óta miké működnek? Ápolják-e, mint nyolc századon át a ker. hit magvait. Közreműködnek-e hazai közművelődésünk, tudományosságunk, irodalmunk előmozdítására? Gondozzák-e elég önfeláldozással és sikerrel haza legnemesebb csemetéit — az ifjúságot?

E kérdések fölött ítéljen a haza!

A megye és város beltörténete, helyhatósági élete.

Karvasi Kálmántól és Szavári Józseftől.

A hajdani különféle néposztályok, — milyenek voltak: a királyi szolgák vagyis királyi vitézek (servientes regis), jövevények (hospites), várvidékek (milites castri, castrenses), várjobbágyok (jobbágyones castri), várnép (castrenses civiles), — valamint a különféle birtokviszonyok szoros kapcsolatban állottak az összes kormányzati, közigazgatási valamint az igazságszolgáltatási és hadügyi intézményekkel.

⁶⁹⁾ *Czinár*: Monast. 140. és köv. l. A pécsi és fehérvári gymnasiumokat 1813-ban a zirc-cisterci-rend vette át, s e helyett a benedekiek Pozsonyban és Győrött gymnasiumot bölcsészeti tanfolyammal egészítették ki. 1851-ben Pozsony állami — 1862-ben N.-Szombat érseki gymnasiummá lett, s ennek fejében a bencések esztergomi és sopronyi gymnasiumai 8 osztályuakká emelkedtek.

A várkerület vagy vármegye élén mind polgári, mind hadi ügyekben a várispán, főispán (comes castri) állt; ennek helyettesei voltak az egész várkerületre vonatkozólag: hadügyi tekintetben a hadnagy (dux, princeps maior exercitus), bíraskodási ügyekben pedig az udvarbíró vagyis alispán (comes curialis). — A várnép különféle osztályait igazgatták még: a várnagy (castellanus), a várkerületnek egyes részeiben pedig: a századosok (centuriones) és a tizedesek (decuriones); míg a falvakban a bíró (villicus, maior villae) vezette az igazgatást; a várjobbágyok közvetlenül a várispán és ennek helyettesei alatt állottak, a várkerületben tartózkodó jövevények azonban bíráikat maguk választották; ezek közt kiváló helyet foglal el a hírneves Héder vagy Hédervári nemzetség, melynek alapítói Volfger és Hedrik hamburgi grófok voltak, kik közül az előbbi volt Györmegye első főispánja. A móríchidai bán pedig a Rába körül lakó besenyők főbirája volt.

Az 1222-ben II. Endre alatt hozott törvénycikkek forduló pontot képeztek a régi társadalom szervezetében; a várszerkezet vármegyei szervezetté vagyis municipális megyévé alakult át. A 13. század második felétől kezdve, midőn a várkatonaságot képezett várjobbágyi osztály már ugyyszólván teljesen beolvadt a nemességbe, — az ennek és jobbágyainak sorából állított harcosok rendszerint már a megyei főispán tiszti zászlaja alatt küzdöttek; jelesen Györmegyének 27-ik főispánja: Rozgonyi László Nagy-Lajos király alatt Nápolyban vitézkedvén, különös bátorságot tanúsított; ennek fia Rozgonyi István a 28-ik főispán Galambócz vára ostromlásánál Zsigmondot a török kezéből saját élte kockáztatásával menté meg, ki őt ezen önfeláldozásért meg is jutalmazta. Győr megyének 30-ik főispánja Paksi Balás, egyuttal győri megyés püspök — pedig 1526-ban a mohácsi csatában lelte halálát.

Az igazságszolgáltatás ezen időben primitív állapotáról és visszas jogi felfogásokról tanuskodik azon körülmény, hogy bizonyos ügyek eldöntésére a tüzes vas és forró víz próbája, vagyis az úgy nevezett isten-ítéletek (ordalia) szolgáltak. Ily esetnek emlékezetét megyénkben a régi nagyváradi lajstrom tartá fenn, mely szerint Nixa vagy Mixa györmegyei Néma nevezetű falu lakosa Budeu szintén némai lakost lopással vádolta Miklós győri főispán előtt; mely ügyben tűzpróba alkalmazásával kellett volna az igazságot kideríteni; azonban vádlott Budeunak menekülése folytán a fennforgó ügynek ily végzeteljes eldöntése meghiúsult. A másik mód ily kétes perek kiderítésénél a peres felek által vivott párba volt; ily párba vivotott egy — Győrhez közel lévő halászó hely iránt Hédervári Hector és Márton nevű főemberek közt támadott per folytán, melyben mindkét fél részéről

állított helyettesek közül Hector bajnoka legyőzve, tőle a halászó hely is elítéltetett. *)

Az igazságszolgáltatás felett a királyok örködtek, e végből több ízben körutakat is tettek; így tudjuk különösen IV. Béla királyról, hogy 1244-ben a győr-csanaki határban az ugynevezett „király-szék“-nél ítélőszéket tartott.

Idővel létrejöttek a nádorispáni ítélőszékek és a vármegyék közgyűlései. Győrmegeye, mint a kisebbek egyike, gyűléseit közönségesen a komárommegyei nemességgel együtt Győr — vagy Tata mellett tartotta; **) később a járókelő (ambulans) ítélőszékek is megszűnván, állandó kormányzó- és ítélőszékek állítottak fel a vármegyékben. Hiteles közlések szerint ezen gyűlések a vár hajdani őratornyában tartattak, mignem a mult században a megye előbbi házát (a mai jogakademia helyén) gróf Zichy Pétertől visszaszerezvén, azt a hajdani ferencrendü zárdával és templommal, mint kincstári épülettel elcserélte, és ez utóbbit átalakította.

Áttérvén a főispánok névsorára, sajnálattal kell jelezni, miszerint abban több hézagot lehetetlen kitölteni. A megyei főispán-sági tisztet viselő személyekre nézve 3 korszakot kell megkülönböztetni; ugyanis a magyar királyság kezdetétől egész a 15. század végeig ezen méltóságot világiak viselték; a 16. század elejétől pedig ezen tisztség a győri püspökökre szállott át; míg 1780-ban a megyei kormányzat élére ismét világiak állítottak.

1. időszak. (***)

1. Volfger hamburgi gróf.
György, 1137.
Damián, 1188.
Kornél, 1192.	Móric, <i>főpohárnok</i> 1243.
Detrik, 1251.
Lőrinc, <i>főlovászmester</i> 1258.
5. Márton, 1209.
Miklós, 1212.
Jula, 1221.
Hedrik, 1223—1231.
Simon, 1232.	15. Dénes, 1271.
Selta vagy Selke, 1274.
László, 1291.
Pál, 1299.
Simon, 1300.
10. Buzát, 1237.
Miklós, 1239.	20. Hédervári Miklós, 1328.
Drugeth Vilmos, 1330.
Bakony Móric, 1337.

*) *Beél*: Notitia Reg. Hung. III. köt. 97. lap.

**) Nádori ítélőszékek tartattak a csanaki »királyszek«-nél 1351, 1366., 1394-ik években. Lásd »Győr város helytörténete« 496. lapon. — Szerk.

***) Az évszámok sok esetben csak megközelítőleg veendőek.

Hédervári Miklós, 1356.

Simon, 1357.

25. Gerzsei Pethő János, *tárnok-*
mester, 1366.

Itt főispánaink névsorában egy nagy hézaggal találkozunk, és közel 70 évre terjedő időszakban főispán neve nem fordul elő. *)

2. időszak.

Gosztony János, 1510.

30. Paksi Balázs, 1525.

Ujlaki Ferenc, 1540.

Gregoriáncz Pál, 1565.

Liszthi János, 1573.

Draskovich György, 1578.

35. Heresztintzi, 1587.

Kuthassy János, 1592.

Pethe Márton, 1598.

Napragi Demeter, 1607.

Lépes Bálint, 1623.

40. Dallos Miklós, 1623.

Sennyey István, 1630.

Ifj. Draskovich György, 1635

Püski János, 1650.

Széchenyi György, 1659.

45. Gr. Kollonics Lipót, 1685.

Ágoston Keresztély, szász herceg, 1695.

Gr. Sintzendorf Fülöp, 1726.

Groll Adolf, 1733.

Gr. Zichy Ferenc, 1744.

3. időszak.

50. Gr. Zichy Károly, 1783.

Gr. Zichy Ferraris Fer., 1827.

Marich Dávid, 1842.

Gr. Eszterházi Károly, 1845.

1849—61-ig a megye élén kormánybiztosok, utóbb megyefőnök álltak.

Gr. Zichy Bódog, 1861.

55. Balogh Kornél, 1862.

Gr. Zichy Bódog, 1867.

Hédervári gróf Viczay Héder, 1867. **)

Győrmegye alispánjai 1582-től.

1. Poky Ambrus, 1582.

Poky Mihály, 1607.

Laky Gáspár, 1611.

Siey János, 1623.

5. Szilágyi János, 1626.

Szapáry András, 1626.

Szapáry András, 1640.

Jagatchich Péter, 1643.

Szeghy János, 1646.

10. Benkovich Péter, 1650.

Szeghy János, 1653.

Tarczy János, 1661.

Tarczy János, 1665.

Farkas András, 1668.

*) Lásd *Czech J.*: Győrmegye főispánjai.

**) Kinek 1873 dec. 23-án történt elhunytá óta a főispáni szék jelenleg üresen áll. — Szerk.

15. Tarczy János, 1671.
Cseppelényi Ferenc, 1672.
Tarczy János, 1675.
Király János, 1684.
Fiáth János, 1691.
20. Fiáth János, 1700-ban.
Ekkor választatott első izben 2-od alispán: Tarczy János helyettes-alispán címmel.
Fiáth János, 1703.
Sajnovics Mátyás, 1703.
Kövér Pál, 1707.
Meszlényi János, 1710.
25. Fiáth János, 1716.
Fiáth János, 1721.
Györödy Ádám, 1724.
Meszlényi János, 1727.
Meszlényi János, 1734.
30. Mecséry Dániel, 1736.
" " 1740.
" " 1746.
Biró János, 1749.
" " 1752.
35. " " 1755.
Bezerédy Mihály, 1758.
Mátiss György, 1766.
" " 1771.
" " 1777. helyett.-
alispán: Mórocz István.
40. Sibrik Antal, 1781.
Szerdahelyi Pál, 1786. hely.-
alispán: Illos Károly.
Palocsay József, 1790.
Sibrik Antal, 1793. hely.-alisp:
Illos Károly.
Sibrik Antal, 1794. hely.-alisp:
Illos Károly.
45. Illos Károly, 1798. hely.-alisp:
Györgyi Pál.
- Györgyi Pál 1801. hely.-alisp:
Bezerédy Mihály.
Györgyi Pál, 1816. hely.-alisp:
Török János.
Györgyi Pál, 1821. hely.-alisp:
Torkos István.
Bezerédy Ignác, 1828. h.-alisp.
most már 2-od alispánnak
is címezve: Szabó Péter.
50. Bezerédy Ignác első —, Szabó
Péter 2-od alisp. 1832.
Bezerédy Ignác első —, Szüts
Antal 2-od alisp. 1836.
Szüts Antal 1-ső, Bay Gáspár
2-od alisp. 1842.
Balogh Kornél 1-ső, Horváth
Dániel 2-od alisp. 1845.
Balogh Kornél 1-ső, Dorner
Ede 2-od alisp. 1846.
55. Szabó Kálmán 1-ső, Dorner
Ede 2-od alispánoknak vá-
lasztattak 1848-ban.
1848-ban kineveztetett Balogh
Kornél.
1861-ben Szabó Kálmán 1-ső,
Kálóczy Lajos 2-od alispá-
noknak választattak.
Bély József 1-ső, Harezi Károly
2-od alispánoknak kinevez-
tettek 1862-ben.
Szabó Kálmán 1-ső, Gyapay
Dénes 2-od alisp. 1867-ben
választattak, ez utóbbi lekö-
szönvén helyébe választat-
tatt Matkovich János 1868.
60. Gyapay Dénes 1871-től mai
napig.

Győrmegeye országgyűlési követei közül a legrégebbek, — kikről említés tétetik — 1608-ban választottak, névszerint Poky Mihály alispán Szeghy György és Felnémethy (Mátyás?), 1613-ban pedig az országgyűlésre Győrmegeye részéről Laky Gáspár és Siey János küldettek.

A megye levéltárában őrzött legrégebb jegyzőkönyv (1580—1616) erről tanuskodik, hogy ez időben már tartattak közgyűlések; nevezetesen az 1608-évi közgyűlésen határozatba ment, miszerint ezenül megyei törvényszékek tartassanak; mely határozat 1609-ben már életbe is lépett. *)

Győrmegeye legrégebb tábla birái közül a következőkről birtuk udomást szerezni: Czapáry István, Barnai Balás, Pázmán Ferenc, Forkos Péter, Szeghy György, mindnyájan 1614-ből.

A levéltárban is csak 1615-ik évtől kezdve akadunk perek nyomára.

A várnagyok, kapitányok és parancsnokok közül a következő neveket jegyezhetjük föl: **)

1. Giskra, 1440. (<i>Mat.</i>)	Porkoláb Márton, várn. 1550.
Cilley, 1440. (<i>Mat.</i>)	Teuffel Erasmus, 1552.
Farkas László és Kollár Péter
káp. 1443. (<i>Mat.</i>)	Pallavicini Sforzia. (<i>Mat.</i>)
Kövesy Pál, várnagy 1489.	15. Ruber János, 1554.
5. Sárffy Ferenc, kanonok káp.
1526. (<i>Mat.</i>)	Gallus Ádám, 1556.
Lamberger Kristóf, parancsnok,
1529.	Salm Egon 1565—1571.
Nagy Balás és Ambrus, vár-
nagyok, 1530.	Liechtenstein Erasmus, 1572.
Bakics Pál, várnagy, 1537.	Teuffel András, 1575.
Fels Lénárd, 1537.	20. Báró Günther, 1579.
10. Salm Miklós, 1540.	Spinola Oktavius kapit., 1589.
Kunsperger Honor, 1550.	Hardek Nándor gr., 1594.
	Breiner János, parancsn. 1621.
	Pázmán Ferenc, vajda, 1626.
	25. Zichy István, kapitány, 1647.

A városnak lakóit Európa különféle részeiből, — főleg Német-
honból ide költözött jövevények képezték, kiket földünk termékeny-
sége, ugy hazai alkotmányunk kedvezése nagy számmal csődített ide, —
különösen az iparosokat; ezek eleinte ugyan a váron kívül laktak, és
csak V. István engedte meg lakhelyeiket a várba áttenni. Ugyanekkor

*) Matusék szerint már a XIV. században is tartattak megyei gyűlések; lásd 511. lapon. — Szerk.

**) E névsort *Rupp Jakob* »Magyarország helyrajzi története« (I. 421.) és *Matusék* adatai nyomán bővítettük ki. — Szerk.

ezen jövevények a királyi vendégekkel (*hospites regis*) egyenlő jogokban részesültek, vagyis szabad királyi polgárokká lettek, sőt 1271-ben kiváltságos okmányt is nyertek, melyben külön hatóság választására jogosítottak,*) saját árucikkeikre vámentesség biztosított, továbbá birtokot is nyertek. Ezen kiváltságos okmány eredetisége azonban később több oldalról lőn megtámadva, s noha Nagy-Lajos, Mária és Zsigmond több okmányában (jelesen 1384-ről) Győr — mint királyi város, Budával egyenlő rangra helyeztetik, s noha Nagy-Lajos királynak több okmányában egy városi bíró és 12. esküdt — tehát egész tanács említettik, és így a városnak uri hatóságtól való függetlensége elismertetik; — mindezek dacára mégis a káptalan (mint uri hatóság) — és a város közt folyt pert a királyi tábla 1728-ban a városnak hátrányára döntötte el; végre 1743-ban a káptalan és város közt létrejött egyezmény folytán a káptalan uri hatóságáról a városi területre nézve lemondván, egyedül a magán lakásokat, az úgy nevezett „káptalandomb“-ot tartá fenn magának.

Ezen egyezmény Mária Terézia királynő által 1743-ban megerősítettván, Győr szabad s királyi városnak jelentetett ki; ezen legfelsőbb elhatározás folytán Győr városa az 1751-ik évi 27-ik törvénycikk alapján, a királyi városok sorába becikkelyezett. Ezen időtől fogva Győr városa saját hatósággal birt; a beltanács tagjai 1848-ig életfogytig választottak a 60 tagból álló képviselő- vagy kültanács által, mely mindenkor maga magát egészítette ki, üléseit pedig kebléből választott és rendes fizetéssel ellátott szónok elnöklete alatt, rendszerint negyed-évenként kántor-böjt napján tartotta.

A beltanács jogvégzett tagjaiból alakult a törvényszék. Győr a tárnoki városokhoz tartozván, a felebbezett ügyek a tárnokszékhez terjesztettek fel, mely a tárnokmester elnöklete alatt hat-hét városi törvényszéki küldöttnek hozzájárultával, minden évben rendszeren augusztus és szeptember havában Budán tartá üléseit; Győr városa is majdnem minden harmadik évben törvényszéki küldöttje által volt ezen felebbezési törvényszéknél képviselve.

1743-tól — mely évben Győr a kir. városok sorába felvétetett, — egész 1848-ig a tanácsülések elnöke a bíró volt; polgármesterek — mint a tanács alelnökeinek választása 1789-dik évre vihető vissza; 1743-ban báró Kellern Károly királyi kiküldött felügyelete alatt tartott első választáskor a tiszti fizetések lőnek mindenekelőtt megállapítva, és pedig a bírónak 200 frt, a tanácsosoknak 50 frt. évi díj.

*) A királyi polgárok és a város biráinak neveit 1326-tól 1650-ig lásd *Rupp Jakob* »Magyarország helyrajzi történetében« (I. 422. l.). — Szerk.

A városi birák névsora:

1. Karner József, 1743. *)	Dorfner Jakab, 2-od izben
Frank András, 1751.	1823.
Karner József, 2-od izben 1752.	15. Gözsi Máté, 1826.
Babatics József, 1753.	Rába István, 1829.
5. Polgári József, 1768.	Czech János, 1836.
Döller Miksa, 1771.	Steffanits József, 1841.
Schneid János, 1771.	Beke August, 1849.
Börcsi Márton, 1773.	1850. april 1-től 1861 jan. 1-ig a
Schneid János, 2-od izben 1777.	törvénykezés cs. k. birákra ru-
10. Börcsi Márton, 2-od izben 1790.	háztatott.
Dorfner Jakab. 1793.	20. Beke August, 2-od izben 1861.
Schneid Ferenc, 1800.	Landherr János, 1863-tól 1872
Hegedűs János, 1808.	jan. 1-ig.

Polgármesterek névjegyzéke:

1. Dorfner Jakab, 1789.	Jankó Mihály, 1849.
Visi István, 1791.	15. Mendel István, 1849.
Haimel József, 1798.	Klimisch József, 1850.
Hegedűs János, 1800.	Steffanits József, 1856.
5. Haimel József, 2-od izben 1805.	Bach Fábrián, 1856.
Hornischer Ferenc, 1819.	Tomcsányi Ferenc, 1860.
Gözsi Máté, 1824.	20. Korbonits István 2-od izben
Szakáts Mihály, 1826.	1861.
Czech János, 1831.	Tomcsányi Ferenc, 2-od izben
10. Steffanits József, 1836.	1862.
Anvander János, 1841.	Zmeskál István, 1863.
Korbonits István, 1848.	Kozma Imre, 1867.
Hergeszell Ferenc, 1849.	Nagy Pál 1872—mai napig.**)

*) Külföldi származású lévén, megválasztása honosításától tétetett függővé, mit csakugyan ki is eszközölt.

***) A megye és város közigazgatási, törvénykezési, katonai és pénzügyi szervezetét a jelenben — a „társadalmi viszonyok“ első fejezete (161-ik lapon) tünteti ki. — Szerk.

Egyházi és vallási állapot a multban.

Katholicismus.

A győri püspökség és káptalan története.

Dr. Surányi Jánostól.

P ü s p ö k s é g.

A magyar egyháztörténelem épületének egyik kiváló alkatrészét kétségkívül a magyar hierarchia megalapítása, az egyes főpapi székek felállítása képezi. Ez volt megalapítása azon erkölcsi hatalomnak, melynek országos befolyását nemzeti létünk egyházi és politikai életéber minden századon át élénk színekben visszatükrözve látjuk.

És mégis — ki hinné? egyháztörténelmünk e sarkalatos részét nagy részben sűrű homály fedi, s a nézetek gyakran oly eltérők, — mint hazai történelmünk egyik részében sem.

Ily nézetkülönbséggel találkozunk a győri főpapi szék felállítása idejének meghatározásában is. Nincsen író, ki az apostoli királyunk alapította püspökségek sorába a győri főpapi széket nem számítaná; és ebbeli meggyőződésüket kitünően erősíti a XVII. századnak egy irata: „Postmodum maiorem et Cathedralem Ecclesiam in honorem B. M. V. inchoavit B. Rex Stephanus, Hungarorum Apostolus vocatus, in qua fundavit Cathedram Episcopalem“ (Magyar Sion I. köt. 793. lap.). Az összhangzat azonban csakis ennyire terjed; a püspökség alapítási évének tüzetes meghatározása körül — alapító oklevelek hiányában — szétágaznak a vélemények.

Károlyi Lőrinc győri nagyprépost volt az első, ki a mult század közepén a győri püspökség felállítást szorosabban nyomozni kezdte. Mind a székesegyházat mind a püspökséget illetőleg 1033 évnél állapodott meg. *) Fő érvét a székesegyháznak éjszaki oldalán maiglan is látható dombor-képről vette. **)

Örömet hiszszük s állítjuk is, hogy első királyunk Győrött főtemplomot emeltetett, bizonyítja ezt egyebeken kívül a fönnebb idézett kézirat is; de hogy ez 1033-ban történt volna, — az más kérdés, és Rómer Flóris (Győri tört. és rég. füz. I. k. 1671. 273. lap.) alaposan mondá,

*) A győri székes-egyház történeténél 421. lapon már érintve volt. — Szerk.

**) Leírását lásd 421. lapon. — Szerk.

ogy nagyot tévednek iróink, mindön e tekintetben ama réz domborútnak oly nagy nyomatosságot tulajdonítanak.

Károlyi alaptétele téves lévén, megrendül abból folyó okoskodása, mely a püspökség megalapítását 1033-ra teszi. De sőt önmaga döntő állítását, midőn néhány sorral alább a győri főpapok sorát Modestussal kezdi, azon Modestussal, kiről a zalavári alapítólevélből tudjuk, hogy már 1019-ben püspök volt s okmányaink szerint a győri püspöki széken ült. A kirívó ellenmondás, melybe Károlyi e helyütt keveredett, zérzőnek ugyan kevésbé számítható be, miután előtte az 1019- s 1037-ben elt okmányok még ismeretlenek voltak, mert különben az első főpap évének fejtegetésénél bizonyára hivatkozott volna azokra; mindazáltal mondottak kétségkívül elegendők arra, hogy Károlyinak a székesgyház és püspökség megalapításáról kifejtett nézeteit alapostól megöntsék.

Pray György a „Specimen Hierarchiae Hungariae“ című műnek udós írója a kérdéses főpapi széket egykorunak ítélvén a veszprémi- és écsivel, felállítatását 1009-dik évre teszi és pedig azon okból, mivel pécsi püspökség alapító levele Győrött kelt, s mivel a veszprémi egyházmegye nyugoti határait nem lehetett volna kijelelni, hacsak egyideűleg szt. István a győri püspökség határait is ki nem szabja vala. Pars I. 309.) Praynak első érvében épen nem látjuk a logikai összefüggést; de helyes lehet második érve, a mennyiben a veszprémi püspökség határainak körvonalozása a vele határos győrit csakugyan mint létezőt gyaníthatólag feltételezi; mert miután sz. István a veszprémi egyházmegye területétől Somogy, Zala, Veszprém, Székesfehérvár és Pilis megyéket jelölte ki, azt tehát az osztrák határszélekig épen nem teresztette ki: szükségkép kell következtetnünk, hogy a veszprémi egyházmegye és az ország nyugoti határai közt fekvő rész u. m. Győr-, Mosony-, Soprony-, Vas- és Zala-megyének egy része — hol a kereszténység legelsőben terjedt, tehát legelsőben főpásztorokat is igényelt, — már tulajdon püspökkel birt, minthogy ellenkező esetben István a veszprémi püspök hatáskörét kétségkívül oda is kiterjeszti vala.

Azonban habár elfogadjuk is Praynak ezen érvelését arra, hogy a győri püspökség ez időben már fennállott, de korántsem látjuk abban a püspökség megalapítási évének bizonyítékát, mert az idézett okmány a győri püspökséget 1009-ben már mint fennállót föltételezi, ugyhogy ennek eredete épen ez okmány nyomán még messzebb keresendő. Ellenkező esetben fel kellene tennünk, hogy szt. István a Duna jobb partján az esztergomi érsék-megyén kívül, — melynek pedig csak csekély része esik e területre, — egyetlen egy püspöki széket sem állított fel.

Ámde hogyan egyeztethető meg ily feltevés azon emlékekkel, melyek szerint épen ezen országrész kivánt mindenekelőtt főpásztorokat, miután itt alapított meg legelőször a kereszténység? (*Piligrin* levele VI. Benedekhez.) Hogyan fér meg ez Hartvik azon állításával, miszerint az apostoli buzgalmu István igenis sietett azonnal élni a pápától különösen végre kért s nyert hatalommal? *)

Mindezek után tény, hogy sz. István az esztergomi érseksége kívül több más megye számára is főpásztorokat rendelt; s továbbá ige természetes azon feltevés is, hogy sz. István a püspöki székek egymás után való felállítását a kath. hitnek az illető megyék területein történt terjedéséhez alkalmazta: nem több-e mint valószínű, hogy királyi uralkodásának már első éveiben kiterjesztette figyelmét a ker. német bircdalommal határos területre is. Magának Praynak is annál kevésbé kellett volna az 1009 évnél megállapodnia, mert (309. l.) Károlyi ellenében ő is épen ezen érvel lép elő.

Miután tehát mind Károlyi mind Pray véleménye történelmi emlékeinkkel is egyenes összeütközésbe jön: ez okból mindkettőt eltérőleg az állítjuk, hogy a győri főpapi szék felállításának éve 1000—1008 között nyomozandó, és hogy az szükségkép a magyar hierarchia életbeléptetésének kezdő éveire viszi eredetét; miért is a keresztény korszak 1001-ik événél állapodunk meg.**)

Eredeti okmányok hiányában nem csekély nehézség merül fel: győri püspökök névsorának tüzetes megállapításában. Volt pedig: győri egyházmegyének alapíttatásától számítva a mai napig 77 főpásztor. Vajjon ki nyitotta meg ezeknek diszes sorát? — arról iróink egész a XVIII. századig teljesen hallgattak, mert adatok hiányában még valószínűt sem állíthattak. Pray nyilatkozata szerint némelyek Modestust állítják Győr első püspökének, és e korra vonatkozó okmányok nyomán ennek életét 1048-ig vizsik. Pray e helyen Péterfynel „Concil. Hung. I. 12.“ című művét érti. Péterfy ezen állítása egyébirán nem áll elszigetelten; Szörényi szintén kéziratokra hivatkozva, Modestust ő is győri püspöknek mondja, miből kitűnik, hogy régi irataink, — habár napjainkban ismeretlenek — Modestust határozottan győri püspöknek vallják.

Sz. Istvánnak 1019-ben adott okmányában Modestus nevét Boniperthus pécsi püspök előtt olvassuk, ki pedig a pécsi alapító okmány értelmében

*) *Scriptores rerum hung. Tyrnaviae*, 1765. *Schwandtner* gyűjteményében II. k. 73. l. — *Ditmár*: Lib. IV.

**) Ugyanezen évet fogadja el *Rupp* is „Magyarország helyr. tört.“-ber (I. 422.). — Szerk.

109-ben nyerte el a főpapi széket (*Fejér: Cod. Dipl. I. 292.*). Ha tehát a névelhelyezés a két egyházi férfi püspökké szenteltetésének idején állt volna: akkor Modestus főpásztorkodása felvihető ugyan a győri püspökség megalapítása évére 1001-re; de ekkor egy új, habár magában nem megmagyarázhatlan nehézséget támaszt Modestus főpásztorkodásának szokottnál hosszabb — 50 évre rugó — tartama. Részünkről hát szintén a győri püspökök lajstromának élére Modestus nevét helyezük ugyan, de kijelentjük Schoenvisnerrel, hogy nem mintha teljesen kétségtelennek tartanók, miszerint Modestus előtt senki sem volt a főpapi széken, hanem mivel Modestusnál régibb győri püspökről semmi tudomásunk nincs. (*Antiquitatum et hist. Sabarien. Libr. I. Pestini p. 245.*) Ugyanily értelemben nyilatkozott Károlyi Lőrinc (*peculum Jaur. Ecel. tum Praesul pag. 32.*).

Modestus püspökről azt jegyezte fel hazai történelmünk, hogy a Vatha-féle üldözésből menekülvén két más püspöktársával 1047-ben Székesfehérvárott megkoronázta I. András királyt. A következő győri papok szintén tevékeny részt vettek állami létünk megszilárdításában. Miklós püspök közbenjárása folytán kötött meg III. Henrik császár és I. Endre között a béke. Főleg Dezső püspök tanácsainak és közbenjárásának köszönhető Salamon király nemkülönben Géza és István hercegek közt 1064-ben jan. 20-án Győrött létrehozott egyezmény és barátság. Arduin győri püspök a Kálmán királytól reá bízott feladatában — Rogerius Sicilia fejedelméhez — sikeresen eljárván, hozta Busilla nevű leányát hozta arául királya számára 1097-ben. Péter püspök II. András királyt kereszties hadával Palaestinába kísérte, hol 1218-ban elhunyt. Az 1222-ki híres országgyűlésen. — melyen I. András király hazai alkotmányunk palladiumát: az arany bullát adta ki, — jelen volt Kozma győri püspök.

Több győri püspök vérével pecsételte meg a haza iránt táplált szeretetet. György püspök 1241-ben Sajónál esett el a tatárk ellen vítt harcban; Paksibalázs pedig Mohácsnál ontotta véréét. A 15. század első felében 4 évig üresen állt a győri püspöki szék; végül János 1526-ban kinevezte ugyan Homonnay Gábort püspökké, de a jövedelmet Ferdinánd adományozása folytán Bakics Pál bitorolta; végül János foglalta le a káptalan javait is, a kanonokokat pedig lakásaikból kikergette *) (*Matusék kézírata.*). E bitorlás csak 1530-ban ért véget,

*) Lásd fennebb: „Győrváros helytörténetét“ 499. lapon.

midőn Ferdinánd király azokat Ujlaky Ferenc győri püspöknek ism. visszaadta. *)

Győr püspökei közül hatnak fején a bibornoki kalap díszlet u. m. Delphini Zachariás 1567, id. Draskovich György 1585, gr. Kollonich Lipót 1686, Keresztély Ágost szász herceg 1698, és gr. Zinzendorf Fülöp Lajos 1728. Bakács Tamás (1501) és Simor János (1873) pedig később emelkedtek e polcra. Magyarország primási székére 6 győri püspök emeltetett, és pedig: Bakács Tamás 1497, Kuthassy János 1597, Széchenyi György 1685, gr. Kollonich Lipót 1695, Keresztély Ágost herceg 1707, Simor János 1867. Több győri főpap a királyi cancellári méltóságot viselte. Gosztonyi Jánostól (1510) kezdve a győri püspökök egyszersmind a vármegye örökös főispánjai is voltak, mely méltóságot azonban 1783-ban gr. Zichy Ferenc püspök halálával véglegesen megszűnt.

Lépes Bálint a 17. század elején magyar szónoklataival tünt ki, a „négy utolsó dolgokról“ írt munkájával gazdagította a magyar irodalmat; gr. Zinzendorf Fülöp püspök különös kiváltságokkal felruházott könyvnyomdát állított fel Győrött 1727-ben.

A győri székesegyház körül kitünő érdemeket szerzett magoknak a következő főpásztorok: Omodé (1254—1263); Dócz Orbán (1483—1486), ki — Bonfinius szerint, — hűsége, finom tapintata és bölcs ügykezelése miatt Mátyás király legmeghittebb barátjainak egyike volt, s kit e király a főkincstárnoki méltósággal díszített fel. Pethe Márton és Naprágyi Dömötör, kiknek a székesegyház legdrágább ereklyéjét szent László koponyáját köszöni; **) ifj. Draskovich György, Széchenyi György, gr. Zichy Ferenc és újabb időben Simor János. ***

A győri nagyobb papnövelde hálásan emlékszik Dalk Miklós és Széchenyi György püspökökre mint alapítóira, nemkülönben gr. Zichy Ferencre mint újra építőjére és Zalka János jelenlegi főpásztorára, ki a papnöveldét új kétemeletes szárnyalattal megnagyobbította. A kisebb papnövelde Simor János püspöknek köszöni létét, ki szentségénél és őfelségénél kieszközölte, hogy a pápói prépostság jövedelmének kétharmada e kisebb papnövelde fenntartására legyen fordítható. †)

*) Közbevetőleg felemlítjük, miszerint a besztercei gyűlés (1621) a katolikus püspökök számát hazánkban háromra szállította le, s ezek közt volt a győri is kétezer forint évi jövedelemmel (*Matusek* kézírata).

**) Lásd: a győri székes-egyház kincstárában 430. lapon. — Szerk.

***) E főpapoknak a székes-egyház körül kifejtett tevékenységét lásd a győri székes-egyház történetében 420. lapon. — Szerk.

†) Lásd: a győri püspöki lyceumnál, 215. lapon.

A győri püspökök régi időkben rendes székhelyökön kívül egyház-megyéjük különféle vidékein jelesen a keszői várban, és a soprony-megyei Rákoson is laktak, mint ezt az itt keltezett okmányok bizonyítják (Győri tört. és rég. füz. II. k. III. f. 284. l.). Mostani győri lakhelyüket, az u. n. püspökvárt Mária Terézia királynő adta vissza 1745-ben miután azt 146 évig katona-parancsnokok birták. Nagy károkat szenvedett a püspökvár 1809-ben a franciák ostroma alatt, kiknek ágyugolyóitól felgyujtatván, a város nagyobb részével együtt a lángok martalékává lön. Felépítésére Vilt és Schwarzenberg hg. püspökök sokat áldoztak; tornyát pedig Simor János állította vissza eredeti alakjába.

K á p t a l a n .

Első apostoli királyunk a székesegyházakkal együtt a káptalanokat is megalapította; de valamint a győri székestemplom megalapításának évét kútfők hiányában egész bizonyossággal nem tudjuk: úgy a székes-káptalannak története is vajmi hézagos. *)

Midőn Győr török kézre jutott, a káptalan — mely jegyzőkönyvei szerint a 16-ik században 34 tagot számlált, — Sopronyban huzta meg magát: 1599-ik 42-ik törvényeikk adta vissza neki a jogot Győrött lakhatni (*Rupp*: I. 426.)

E székes-káptalannak nagyobb fényt kölcsönzött a 14. században II. Kálmán győri püspök, midőn a Nádasdy nemzetségből született Gelse Margit által 1365-ben alapított p á p ó c i p r é p o s t s á g o t abba bekebelezvén, mindenkori prépostjának helyet és szavazatot adott a káptalanban.

Hasonló módon kapcsolatot e káptalani testülethez a „győri hegyről“ címzet sz. a d a l b e r t i p r é p o s t s á g ; ezen — ugynevezett kis p r é p o s t régibb időben helyettesítette a távollevő nagyprépostot a káptalan kormányzatában; stallumra nézve pedig hosszú időközön keresztül megelőzte a p á p ó c i p r é p o s t o t . **)

A káptalan kanonokjai közt többször püspökök is tündököltek, kik belvillongások folytán főpapi széküket elhagyni kénytelenítve,

*) *Rupp* szerint az első szt. királyunk által alapított győri káptalan kezdetben 6 tagból állott (I. 422 és 426.). — Szerk.

**) Hagyomány szerint a sz. adalberti prépostság a mai kálváriánál állott; ma már semmi nyoma. A pozsonyi káptalani levéltár egy irata szerint e prépostságnak hajdan 4 tagból álló társas-káptalana is volt (*Rupp*: Magyarország helyr. tört. I. 425. és 426.). Ugyanitt olvassuk néhány prépostjának nevét. — Szerk.

nálunk vendégszerető menhelyet leltek; ilyen volt Walter Lincaeus lomforti püspök Irhonból, ki a Cromwell alatt duló egyházüldözés elől menekülván 1655-ben Püski János által győri kanonoknak nevezetett ki.

Manap a győri székes-káptalannak 20 —, és pedig 14 valóságos és 6 címzetes kanonoksága van.

Különös fejedelmi kitüntetésben részesültek Győrnek kanonokjai I. Ferenc király kegyéből; 1808-ban u. i. harmadik nászünnepélye alkalmával remek szónoklattal üdvözölvén őt Paintner Mihály győri kanonok, ez a jószívi fejedelemtől felajánlott jutalmat nem saját személyének, hanem ama testületnek kérte adatni, melyet ő képviselt. Azóta a győri kanonokok aranszegélyü biborszalagon nyolcszegletü email csillagot viselnek, melynek közepén sz. István térdelve templomot ajál fel a boldogs. Szűznek, a hátlapon pedig e szavak olvashatók: „Memoriae S. Regis Stephani Fundatae Cath. Esiae.“ A csillagot kis paizs födi e két kezdőbetüvel: F. L. s e körirattal „Immortali Augg. Beneficio 1808.“

A győri egyházmegyéhez tartozó sopronyi társas-káptalan alapítója Mária Terézia királynő, ki VI. Pius pápa beleegyeztével 1779-ben oct. 1-én az eddig Soprony városában létezett 17 altaria vagyis egyszerű javadalom egyesítéséből a nevezett társas-káptalant alapította, melynek 5 stalluma van, ezeknek egyikét az időszerinti város-plebános birja; káptalan-templomul és lakhelyül az eltörölt Jézus-társaság egyháza és collégiuma tüzetett ki számára.

A győri egyház-megye területén összesen 6 javadalmas prépostság 6 címzetes apátság és 3 címzetes prépostság létezik.

A győri egyházmegye területe 1777-ig sokkal nagyobb volt a mostaninál; hozzá tartozott u. i. egész Soprony- Vas- és Mosonyvármegye, továbbá Győr és Komárommegye nagyobb fele, nemkülönbén Veszprémvármegye egy része; de említett évben február 17-én Mária Terézia királynő kérelme folytán VI. Pius pápa által felállított a szombathelyi püspökség, és ekkor kihalóztatván a győri egyházmegyéből Vasvármegye 117 plebániával, a vasvári társas-káptalan székes-káptalani rangra emeltetett; azonkívül a pápai főesperességi kerület a veszprémi püspökséghez csatoltatott. Az egyházmegye jelenleg 236 plebániát számlál területén. *)

*) Az egyházmegye jelen állapotát a társadalmi viszonyok közt 204-ik lapon tüntettük föl. Sajnálattal nélkülözzük azonban e helyen a plebániák történetét; vajha akadna munkás kéz, mely megyénk egyetemes leírásának e hézagát pótolná. -- Szerk.

A győri megyés püspökök névsora.

	évtől	évig		évtől	évig
1. Modest	*) 1001	1051	35. Hédervári János	1387	1399
Miklós	1052	1064	Ferenc	1400	1401
Dezső	1064	1096	II. János	1401	1418
Arduin	1097	1103	Kelemen	1419	1421
5. György	1103	1115	III. János	1421	1422
Ambrus	1115	1118	40. II. Kelemen	1423	1437
Gyárfás	1119	1134	III. Benedek	1439	1444
Péter	1135	1136	IV. János	1445	1446
Pál	1136	1140	Ágoston	1447	1466
10. Zacheus	1142	1149	Csupor Dömötör	1467	1480
Izbeig	1150	1155	45. Dóczy Orbán	1483	1486
II. Gyárfás	1156	1176	Bakacs Tamás	1486	1493
Mikulin v. Mikuvin	1176	1187	Bakacs II. Ferenc	1494	1509
Ugrin	1188	1206	Gosztonyi V. János	1510	1525
15. Pechsa	1206		Paksi Balás	1525	1526
II. Péter	1206	1218	50. Ujlaki III. Ferenc	1530	1554
Kozma	1219	1223	Gregoriancz II. Pál	1554	1565
Gergely	1223	1240	Delphinus Zacha-		
II. György	1240	1241	riás	1566	1572
20. Benedek	1243	1244	Liszthi VI. János	1573	1578
Artolph v. Arculph	1245	1253	Draskovich IV.		
Omodé	1254	1263	György	1578	1587
III. György	1263	1267	55. Heresyncius IV.		
Farkas <i>mester</i>	1268	1270	Péter	1587	1590
25. Dénes	1271	1289	Kuthassi VII. Já-		
András	1290	1293	nos	1592	1597
II. Benedek	1294	1296	Pethe Márton	1598	1605
Theodor	1296	1307	Naprágyi II. Dömö-		
II. Miklós	1308	1318	tör	1607	1619
30. Kálmán	1318	1320	Lépes Bálint	1619	1623
III. Miklós	1321	1336	60. Dallos IV. Miklós	1623	1630
II. Kálmán	1338	1374	Sennyei István	1630	1635
III. Péter	1376	1378	Draskovich V.		
Guilelm v. Vilhelm	1379	1385	György	1635	1650

**) A győri egyházmegye névtára (1873) a püspökség kezdetét 1009-re teszi; ennek ellenében megtartottuk *Rupp* és *Surányi* főnebb 612. lapon kifejtett nézetét.
Szerk.

	évtől	évig		évtől	évig
Püski VII. János	1651	—1657	70. Fengler József	1787	—1802
Széchenyi VI.			Vilt II. József	1806	—1812
Görgy	1658	—1685	Schwarzenberg Er-		
65. Gr. Kollonich Lipót	1685	—1695	nő hg.	1819	—1821
Ágost Keresztély			Juranics Antal	1825	—1837
herceg	1695	—1707	Sztankovits IX.		
Gr. Sinzendorf Fü-			János	1839	—1848
löp Lajos	1726	—1732	75. Karner II. Antal	1849	—1856
Groll Adolf	1733	—1743	Simor X. János	1857	—1867
Gr. Zichy IV. Fe-			Zalka XI. János	1867	—
renc	1743	—1783			

A pannonhalmi apátok, főapátok, kormányzók és helytartók *) névsora.

Apátok:		évtől	évig		évtől	évig
1. Anasztáz **)		997	—	15. Bonifác	1266	—1281
Szt. Mór		1030	—1036	Hermann	1281	—1300
Péter		1091	—1103	Miklós	1300	—1301
Deda		1117		Imre	1306	
5. Dávid		1137	—1146	Jakab	1306	—1308
Raphael		1151	—1175	20. II. János	1308	—1309
Raynald		1175	—1176	László	1309	—1312
Similis		1186		II. Miklós	1312	—1318
II. Péter		1188	—1190	III. Miklós	1318	—1333
10. János		1190	—1204	Hammer Vilmos	1333	—1355
Benedek		1206		25. Sigfrid	1355	—1365
Urias		1206	—1244	Czudar II. László	1365	—1372
Salamon		1244	—1252	Domonkos	1372	—1377
Favus		1252	—1264	Ulászló, kormányzó	1377	—1379
				Pál	1379	—1381

*) A kormányzók másként gubernátorok vagy commendatár apátok és helytartók vagy administratorok világi papok olykor világi egyének voltak, kik jutalomként nyerték az apátság javadalmait. — Szerk.

**) Több történetíró szerint Anasztáz és Asztrik egy személy. (V. ö. *Inchoffer: Annal. Eccl. p. 239. és 250. — Timon: Imago Hung. novae, p. 70. — Chron. Rer. Hung. 1004. — Hartwik: Vita S. Stephani, p. 271. — Beél M.: kézirata, III. 539.) Czinár Mór tudósnk ezt határozottan kétségbe vonja, és a tévedést *Szentiványinak* tulajdonítja, ki adatait apocryph iratokból meríté. *Szentiványi* következő apátokat is említi: Szt. Bonifác 1004—1007; Henrik 1007—1027; Déda 1027—1041; Abricus 1041—1048; Guala 1048—1098. *Szentiványi* névsorozata már régen — pl. a tudós *Koller* előtt is — hitelét veszttette.*

	évtől	évig		évtől	évig
30. István	1381	—1398	Torday Péter, <i>kor-</i>		
Marchal II. Do-			<i>mányzó</i>	1563	—1566
monkos	1399	—1404	45. IV. János		1566
János, <i>oppelni hg.,</i>			Fejérvöly István,		
<i>kormányzó</i>	1407	—1422	<i>kormányzó</i>	1567	—1592
Dombói IV. Miklós	1422	—1436	Baranyai II. Pál	1593	—1596
Hédervári László,			Kutasy János, <i>kor-</i>		
<i>kormányzó</i>	1436	—1446	<i>mányzó</i>	1597	—1601
35. Debrentey Tamás,			Himmelreich György,		
<i>kormányzó</i>	1446	—1460	<i>kormányzó</i>	1602	—1637
Kálmánczay Do-			50. Pálffy Mátyás	1639	—1647
monkos, <i>helyt.</i>	1460	—1477	Magger Placid	1647	—1665
Pyber Benedek,			Gencsy Egyed	1665	—1684
<i>helytartó</i>	1477	—1483	Simoncsics Gellért	1684	—1689
Bakacs Tamás, <i>kor-</i>			Rumer Márton	1689	—1693
<i>mányzó</i>		1492	55. Lendvay II. Placid	1693	—1699
Főapátok:			Karner II. Egyed	1699	—1708
Tolnay Máté	1500	—1534	Göncz Coelestin	1709	—1722
40. Báthay Mihály	1535	—1542	Sajghó II. Benedek	1722	—1768
Nyáry Ferenc, <i>kor-</i>			Somogyi Dániel	1768	—1801
<i>mányzó</i>	1542	—1550	60. Novák Krizosztom	1802	—1828
Csanády III. János	1550	—1556	Kovács Tamás	1829	—1841
Pécsvárady III.			Rimely II. Mihály	1842	—1865
László	1556	—1563	Kruesz II. Krizosz-		
			tom	1865	—

Lovagrendek és kolostorok története. *)

Sz. János keresztes vitézei.

E lovagrend győri társházának alapítójáról s alapíttatása koráról az írók semmit sem jegyeztek fel; de Czinár Mór tudósunk Monasteriologiájában (II. 150. l.) III. Ince pápának 1209-ben kelt leveléből, — melyben a győri püspököt meginteti, hogy a János-lovagoktól tizedet ne követeljen, — azt következteti, hogy a jános-lovagrendi keresztes barátok már 1209 előtt léteztek Győrött (*Fejér Gy.*: C. D. III. 1. 84.), s akkor még — miután a sopronyi János-lovagok társháza csak 1214-ben épült, — Győr-egyházmegyében más ilyenmü társház nem is volt.

*) *Rupp Jakob*: Magyarország helyrajzi története címü munkájából. — Szerk.

II. Endre királynak 1228-ban s IV. Béla királynak 1238-ban kelt okmánya szerint az előbb templom-vitézek (templariusok) által birt javak minden részletezés nélkül együttesen a János-lovagoknak adományoztatván, az ezeknek győri társházához tartozott fekvő javak közé soroztatik Kóny falu és a Győrött azon halmon fekvő fürdő, mely hajdan vár volt (*Fejér Gy.*: C. D. III. 1.. 84. és VII. 4. 77.); bizonyos, hogy a János-lovagok birták 1260-ban a Győr és Baráth falu közt feküdt majorságot, melyet a határjárásai okmányok „keresztes barátok“ majorjának neveznek (u. o. VII. 5. 328.). Hogy a János-lovagoknak magában Győrvárosában is voltak zsellérek, kitetszik V. István királynak 1271-ben kelt kiváltságleveléből, melyet 1295-ben III. Endre is megerősített (u. o. VI. 1. 348.). Ezen kívül a győri János-lovagok társháza az écsi és nyuli szőlőhegyeken több szőlőt birt; de más fekvő javai nem ismeretesek; hogy azonban ezek csekélyek voltak, kiderül I. Mátyás királynak 1468-ban kelt leveléből. *) Továbbá e társház birta Gyara, Varasd, Fad és Galavit helységeket, melyeket 1512-ben Bertalan aurániai perjel adományozott Zabadi Miklósnak, a győri János-lovagok társháza parancsnokának (*Hevenesi* MM. SS.).

Rhodus szigetnek — mint a János-lovagok fő székhelyének Szolimán török császár által 1522-ben történt elfoglaltatása után a János-lovagok hazánkban is elnyomatván, a győri János-lovagok is eltűntek; a városon kívül létezett templomuk 1592-ben már romjaiban hevert **) (*Koller*: Ep. Quinque eccl. VI. 357.).

A győri János-lovagok társházának parancsnokai közül említetnek: 1491-ben Simon (*Czech*: gyűjtem.); 1512-ben Zabadi Miklós, egyszersmind a János-lovagok fehérvári —, és szt. Erzsébetről címzett esztergomi társházának parancsnoka (*Czech*: Dipl. Com. Jaur. MM. SS. II. 277.); Márk, a rend jogainak erélyes védője; 1550—1559-ig Welyke Márk, győri nagyprépost, szt. Adalbertről címzett kisprépost és a János-lovagok címzetes parancsnoka (u. o. 344. és 345.); végre szebeni Lysti Sebestyén, kit az előbbinek 1559-ben történt halála által megürült János-lovag-parancsnok címmel Oláh Miklós esztergomi érsek díszített fel (MM. SS. *Hevenes*. LXX. k.).

Jézus-társaság.

II. Ferdinánd király már 1624-ben eltökélte, hogy az ifjuság kellő oktatására, és az ősi katolikus hit terjesztésére jézus-társasági

*) Lásd: 498. lapon. — Szerk.

**) Ettől elüt Méry E. azon állítása (432. lapon), mely szerint e rend Győrött 1598-ig birt zárdával és templommal. — Szerk.

atyákat fogy Győrbe telepíteni. *) Ezen jámbor szándékát előbb Dallos Miklóssal, kinevezett győri püspökkel, ez által pedig Lamoronami Vilmos jesuita atyával közölte a végre, hogy Győrött a köztéren társház építésre alkalmas helyet szemeljen ki. Ez megtörténvén II. Ferdinánd király alapító okmányt adott ki, melyben 1627-ben a Jézus-társaságnak javadalmazásul a veszprémvölgyi apácák boldogságos Szűz Máriáról címzett apátságát adományozta ennek Kőrmenden, Szombat helyen és Pápán birt fekvő javaival. Ezen alapítványhoz járult 1627-ben néhány házhely; 1638-ban ugyanazon király a szt. Jakabról címzett lébenyi apátságot is a jesuitáknak adományozta.

Mindazáltal a jesuiták letelepítésének állandósítását leginkább biztosította 1634-ben gróf Széchenyi György akkoron veszprémi püspök, ki a Jézus-társaságának 50 ezer forintot ajándékozott; 1684-ben pedig mint kalocsai érsek nemes ifjak számára a jesuiták felügyelete alatt nevelvét is alapított Győrött, s erre azon 35 ezer forintnyi összeget szentelte, melylyel gróf Eszterházy Pál nádor neki tartozott (*Heven. Gyűjt. V. k. 47. l. — Jesuit. Jaur. 1. cs. 1. és 15. sz. — 2. cs. 36. sz. — 31. cs. 8. és 9. sz. — 35. cs. 45. sz.*).

A jesuiták által magában a városban s ennek területén szerzett birtokok közé tartozott 11 házhely, melyek 1642-ben a király helybenhagyásával a jesuitáknak átadattak, s a Szigetben létezett kertekkel együtt minden polgári tehertől mentesítették (u. o. 24. cs. 32. és 94. sz.). 1649- és 1651-ben nyerték a győri jesuiták a Pataházán fekvő birtokrészeket (*Czech: Dipl. Com. Jaur. III. 150. és 166.*). 1662-ben kelt Gorup Ferenc püspök bevalló levele, melynélfogva Fehérmegyében fekvő Perkáta nevű birtokát —, tolnamegyei Tape faluját —, és Szent-Agata fehérmegyeyi pusztáját halála esetére lelke nyugalmaért a jesuitáknak ajándékozta, s egy évre reá e birtokok átadása is megtörtént. Ugyanazon évben kelt szintén Gorup püspök bevalló levele, melynél fogva Tengelicz, Fekete, Kájmád, Mede (Medina), Kápolna, Agárd, Genczhida, Jövégh, Bicza, Kajdács, Bikád és Apáthi, részint Fehér-, részint Tolnamegyében fekvő birtokai örökös birtoklási jogát a győri jesuitáknak adományozta. — 1663-ban Gorup püspök nekik ajándékozta Mosonymegyébe kebelezett Horvát-Kimle faluját. 1665-ben Tarczy János a Sövényháza helység határában birt őt illető birtokrészt (a majsorság negyedrészt) e társháznak adta; 1724-ben Salomváry János végrendeletében Balatonfő-Kajáron 7 egész telket hagyott (u. o. 1. cs.

*) Matusek a városi jegyzőkönyvbe vezetett végrehajtási jelentésre hivatkozva azt állítja, hogy Győrött már 1604-ben voltak jesuiták. — Szerk.

16. sz. 2. §. — 2. cs. 17. és 26. sz. — 22. cs. 1. sz. 4. §. — 24. cs. 2. sz. — N. R. A. 955. cs. 53. sz.).

Ezen kívül a győri jesuiták időjártával más fekvő javak birtokába is jutottak (u. o. 8. cs. 15. és 29. sz. — 25. cs. 1—4. sz.); szőlők is több helyütt volt; u. i. 1670-ben Sennyei István veszprémi püspök nekik ajándékozta a Nyul falu szőlőhegyén birt szőlőjét; 1671-ben gróf Eszterházy Ferenc és neje nekik adományozták Ménfő pusztá szőlőhegyén birt 3 szőlőjüket (u. o. 1. cs. 3. 6. sz.). Pénzadományozást tettek: Gorup püspök, Eder Tóbiás, Faber Ulrik és Mikner József.

A Jézus-társaságnak 1774-ben végrehajtott felosztatása után a társház bérházzá alakíttatván, később a győri püspök-megye papnövédekéi elhelyezésére engedtetett át, majd nyilvános táncteremül és színi előadásokra használtatott; végre 1802-ben a sz. Benedek-rendnek adott át a sz. Ignácról címzett egyházzal együtt; mindkettő maig is e rendnek birtokában van.

A Jézus-társaság győri társháza igazgatóinak névsorót 1634—1771-ig l. Rupp id. művében I. 434.

Sz. Benedekrendüek.

A pannonhalmi sz. Benedek-rend egész a mult században (1786) történt felosztatásáig birta Győrött a főtéren azon házat, mely a város-ház szomszédságában áll, s melyet a XVII. század vége felé saját pénzén szerzett. Itt székeltek a pannonhalmi főapátok, miért is e ház manap is „apát“-ház néven ismeretes (l. 432. lapon). De csakis a rend főnöke lakott Győrött; egyes tagok működtek ugyan a XVII. és XVIII. században mint tanárok a püspöki papnöveldeben, de székházzal nem birtak. A rend 1802-ben történt visszaállítatásakor székházul a főtéren álló jesuita-collegiumot nyerte a hozzáépített sz. Ignác-templommal és az ehhez kapcsolt gymnásiumi épülettel együtt.

A sz. Benedek-rendüek működésüket főgymnásiummal nyitották meg, melyet utóbb bölcsészeti tanfolyammal bővítettek, 1850 óta pedig mint 8 osztályu főgymnásiumot látják el tanárokkal (l. 218. lapon). Az úgynevezett „apátházat“ 1816-ban felsőbb adományozás folytán a győri káptalan nyerte; jelenleg a kisebb papnöveldenek szolgál helyiségül (l. 217. lapon).

A sarutlan karmelhegyi szerzetesek.

A sarutlan karmeliták győri társháza gróf Széchenyi Pál kalocsai érsek és Dvornikovich Mihály váci püspök bőkezűségéből keletkezett

[Thuróczy László, 167. 1.). Ugyanis már Szelepcsényi György esztergomi érsek 50 ezer forintot hagyományozott egy — Magyarorszáiban alapítandó sarutlan karmelita zárda építésére; de utóda gr. Kollonich Lipót bíbornok ez összeget két részre osztotta, hogy belőle Győrött és Szabolcán telepíttessenek le a karmeliták. Ebből és Széchenyi Pálnak említett adományából épült 1714—1724-ig a Rába partján a terjedelmes karmelita zárda templomával együtt *) (*Szentiványi*: Dissert. Paralip. Rer. Memorab. Hung. 196. 1.).

E tárház javadalmazását illetőleg csak annyit tudunk, hogy Pozsonyban Frank Jánosnak és Rutkay Zsuzsánna nejeének házat birta, melyet ezek Dvornikovich Mihály váci püspöknek a tőle kölcsön vett 8 ezer forint biztosítékául zálogba adtak, ez pedig a győri karmelitáknak adományozott hetenkint Istennek följánlandó két szent misére. E ház 1701-ben adatott át sz. Pálról nevezett Godofréd perjelnek, de előbbi birtokosának — Franknak halála után a királyi ügyész azt elfoglalván, a karmeliták 1707-ben e házat maguknak visszaadni kérték.

Sz. Ferenc-rendüek.

A Mária-tartományhoz tartozott sz. ferenc-rendi szerzetesek sz. Erzsébetről címzett kolostorát és egyházát győri polgárok építtették, s e kolostor hajdan a külvárosban (majorokban) a János-lovagok társháza közelében állott; de mely évben épült, az ki nem nyomozható; hogy azonban igen régi volt, abból is kitetszik, mivel omladozó félben levén, sienai János — Erzsébet királyné gyóntatójának törekvései folytán 1301-ben helyreállíttatott; **) 1555-ben pedig ismét mint elpusztult kolostor fordul elő a Mária-tartomány irataiban; végre 1618-ban a mai megyeház helyén épült sz. ferenc-rendi kolostor fölépítésére a tatai javak négy évi bérletéből 250 forint utalványoztatott.

Ezen kívül a sz. ferenc-rendi szerzeteseknek Győr-Sziget faluban is volt székházuk, mely azonban királyi jóváhagyás nélkül építtetvén, nemsokára meg lön szüntetve, a belső társházat pedig II. József császár szüntette meg (N. R. A. 994. cs. 10. sz. — Schemat. Cleri Divec. Jaur. 1869. 110. l. — Schemat. Ord. 1851. 17. 64. 67. 71. 91. II. — *Czech. Dipl. Com. Jaur. MM. SS. III. 345. l.*).

*) L. „Győrváros nevezetesebb épületei“ 433, 434. lapon. — Szerk.

**) L. „Győrváros nevezetesebb épületei“ 435. lapon. — Szerk.

Dömések.

A sz. domonkos-rendi atyák társházzal birtak Győrött, és ez volt a még sz. Domonkos életében Magyarországra telepített dömések legelső zárdája hazánkban. Ugyanis a magyar származásu és közhiedelem szerint a Hédervári esaládból eredt Pál atya Bolognában a szerzetbe lépven, s a bolognai egyetemen egyházjog-tudorra avattatván, Membrons (Boriz) kun fejedelmet több ezer alattvalójával együtt megtérítette, s Győrött 1221-ben zárdát alapított szerzetes társai számára (*Kachelmann*: Geschichte der ungarischen Bergstädte, III. B.).

Hol állott e társház? biztosan meghatározni már most nem lehet, hacsak a várfalak szétbontása közben fölfedezett templom nyomai nem mondhatók a régi dömés-templom maradványainak. *)

E győri társház hírét igen emelte az 1336-ban szent élet hírében meghalt Demeter bán fia: Móric és ennek testvér öccse Károly, kik mindketten a Csáki nemzetségből származván, a győri dömés társházban működtek mint egyszerű szerzetesek, Isten dicsőségére és ember-társaik lelki üdvére.

E kolostor elpusztulásáról az írók mindannyian hallgatnak (*Thuróczy László*, 171. l. — *Ferrari*, 521. l. — *M. Sion*. I. 793. l. — *Schem. Cleri Dioec. Jaur.* — *Szentek élete, Zsihovics Ferenc*, II. rész, 242. és 243. l.).

Camillánusok.

A nádor-város plebániája és temploma egykor a camillánusok zárdája és egyháza volt. A Rómából Győrbe telepített szerzetesek betegápolással foglalkoztak, miért is „beteg szolgák“-nak, vagy a „jó halál atyái“-nak is neveztettek. II. József császár megszüntetvén 1784-ben ezen Magyarországon egyetlen camillánus szerzetes házat, — székháza plebánia-lakká alakíttatott. **)

Orsolya-szüzek.

Győr belváros területén van az Orsolya-szüzeknek sz. Annáról címzett temploma és zárdája. Ezen apácákat 1726-ban Neupauer Anna győri polgár özvegye telepítette a városba leánykák nevelésére és oktatására, és számukra kellő alapítványt tett (*Thuróczy László*, 167. l.).

*) Méry Etel a dömések templomát — tehát zárdáját is a mai Stadel- vagy Kozics-ház helyére teszi; l. 434. lapon. — Szerk.

**) Lásd: 434. lapon. — Szerk.

E zárdáról — melynek temploma a győri püspökök, káptalan és hívek kegyes adományaiból épült, — egyéb adat hiányában csak azt jegyezhetjük fel, hogy e zárdának 1736-ban XII. Kelemen pápa sz. Orsolya vértanu szűz évnapijára teljes bucsut engedélyezett (Act. Jesuit. Jaurin. 33. cs. 6. sz.); 1758-ban pedig özvegy Oneil Judit Antónia grófné (szül. Maholányi b.) ezer forintról szóló alapítvány-levelet adott, melynek kamatjából évenként szalézi sz. Ferenc napján énekes szent misét tartoznak Istennek följánlani (Eccl. Cam. 58. cs. 35. sz.).

Sz. Vince leányai.

Simor János mint győri püspök 1862-ben Győr-Szigetben a „szeretet testvéreinek“, másként „Sz. Vince leányainak“, „irgalmas szüzeknek“ vagy „szürke nénikéknek“ zárdát építtetett, melyhez templomot és kórházat is csatolt. *)

Mórichidai prémontréi prépostság.

Mórichidán sz. Jakab tiszteletére e prépostságot Móric mester nyitramegyei főispán és országbíró alapította öcsésével Márk gróffal. Az okiratokban „rábai monostor és egyház“, vagy „Árpás rév“, „Árpás ér“ és „rábai Árpás“ neveken is előfordul.

Az 1251-ben kelt alapítvány-levéiben Móric gróf e monostornak több fekvő javakat adott, egyebek közt Kapi helységet, szántó földeket, erdőket, malmokat, szőlőket, a Rába vizén hídvámot, Téthen és Pokon szántóföldeket, Baráth-Sokoróban szőlőt stb. Miután pedig ez adományozásnak megvizsgálására kiküldött Favus pannonhalmi apát csakugyan úgy találta, hogy mindezen birtokok átadattak a prépostságnak, azt IV. Béla király 1263-ban megerősítette (*Fejér Gy.*: C. D. IV. 2. 85. és 3. 122.).

1403-ban Miklós — Mórichidai János bán fia — a monostornak, melyben őseinek hamvai nyugvának, egy — Mórichida fölött feküdt majorságot ajándékozott, oly kikötéssel, hogy ez benépesítettván, Szent-Jakab falvának neveztessek (*Czech*: Dipl. Cam. Jaur. MM. SS. I. k. 297.). A hídvám miatt több éven át tartó pör folyt a bakonybéli apát és a mórichidai prépost közt. 1464-ben a mórichidai prépost törvényesen letiltatott Árpás falu földjeinek lefoglalásától, minthogy azon falu szt. István első király adományozásánál fogva sz. Móricról címzett bakony-

*) Leírását lásd: 350. lapon. — Szerk.

béli egyházra szállott (*Rómer: Györi füzet. III. 31 – 54. l. Czinár: II. 47. és 48. l. — Diplom. Kovacsics. II, k. 414. l.*).

A móríhidai prépostság az 1436., 1438. és 1563-ban kelt okmányok tanúsága szerint (*Czech* kézirati jegyzéke a M. Akad.) a csornai prépostságtól függött; szerzetesei a XVI. század közepén elszéledvén, az általuk üresen hagyott monostorban ugyanazon rendbeli apácák telepedtek le. De e prémontréi apácák is Zólyomi Margit főnöknőjük kormányása alatt 1553-ban a törökök gyakori betörései miatt a sz. Lambertről címzett prémontréi apácákhoz menekültek az erőddel birt Somlyó-Vásárhelyre; midőn pedig a törökök 1594-ben Győrt ostrommal bevették, itt sem lévén biztosságban, a somlyó-vásárhelyiekkel együtt Nagy-Szombatba menekültek az ottani sz. Klára rendi apácákhoz, mire ezeknek 1601-ben a somlyó-vásárhelyi apácák javai adományoztattak; az üresen maradt móríhidai monostor pedig lassankint romba dőlt. Azonban az 1633-dik évi úrbér-jegyzetek szerint később a móríhidai monostor fekvő birtokai is visszaadattak (*Czech: Dipl. Cottus Jaur. MM. SS. I. 332. l. és III. 331. l. — Schem. Cler. Jaur. 1845. 77. 78. l.*.) *)

A györi két protest. egyház története. **)

Karsay Sándortól és Liszkay Józseftől.

A györi két protest. egyház a reformatió után következő évtizedekben alakult, a várórségi katonaságban találván a protestantismus egyik fő támaszát; a protest. rész már akkor külön lelkésszel birt. Az első evang. lelkész Rueber volt.

Hiteles történeti adatok szerint a protestánsoknak 1567-ben már a belvárosban három lelkészök volt. A XVI. század végén az evangélikusok a belvárosból kiüzetvén, 1600-ban az új-városban egyházi célokra egy telket vettek. 1613-ban mindkét prot. felekezet Pataházán Alsoki Márton birtokát vette meg, s erre közösen templomot épített. 1618-ban megyei határozat Pataházáról Gönczi Miklós protest. lelkészt kitiltotta, de a várórség pártfogása alá vette őt, s 1647-ig a két protest. fél istentiszteletét Pataházán tartotta.

Ezen évben a visszanyert szabad vallás-gyakorlat alapján a belvárosba ismét beköltöztek, s a két protest. fél ott közösen egy házat vett, és ebben lelkészei számára egyenlő, de különvált lakást készített;

*) A prépostság egyéb viszonyait lásd „Móríhidánál“ 568. lapon. — Szerk.

**) Nagy Endre és Matusek jegyzetei nyomán.

az istentisztelet tartásának idejét pedig szerződésileg szintén közösen állapította meg. Közreműködtek e szerződés létrejöttére, vagy legalább szentesíték azt — az országgyűlés protest. követei, kik még azon év július havában Botka Ferenc veszprém-megyei és Vitnyédi István soprony-városi követtársaikat a célból küldötték, hogy az evang. és reform. hívek közt támadt viszályt megszüntessék. Mi sikerült is oly egyezmény létrehozásával, melyben a lelkészek teendői, a pataházi közös birtok kezelése és az istentiszteletre vonatkozó szabályok állapították meg, szigoru büntetést szabván azokra, kik az egyezmény bármely pontját megszegik. Dacára a szigoru rendszabálynak az egykori testvéries viszony lazulni és az egység ernyedni kezdett, sőt a békétlenség kiujultával a szakadás is bekövetkezett 1662, vagy 1670 körül, a midőn Sülye Istvánt találjuk mint az önálló reform. egyház lelkészét.

1671 körül a belvárosból ismét kizavartattak. Az 1681-ik évi 25- és 26-ik törv. cikk alapján szabad vallásgyakorlatukat újra visszanyerték, és 1683-ban az akkori várparancsnok a protest. lelkészeket maga vezette be a várba, de a török visszavonultával Győr vára is felszabadulván, mind a két prot. fél fegyveres erővel üzetett ki a belvárosból; ugyanekkor a nép által egyházi épületei feldulattak, — minden kárpótlás nélkül.

Ekkor az evangélikusok még 1600-ban egyházi célokra megvett új-városi telköket több szomszédos ház megvételével bővítették, s arra 1705-ben templomot, iskolákat, lelkész- és tanító-lakokat építettek.

A reformatusok pedig mostani helyiségök tőszomszédságában vettek telket, s erre templomot és iskolát építettek, mely templom 1713-ban leégett, míg az evangélikusok épületei 1725-ban márc. 7-én égtek le.

E csapások sulyát növelték a több oldalról jött bántalmak; így lelkészeik belvárosi betegek látogatásában s halottjaik ünnepélyes eltemetésében gátoltattak, iskoláik törvényellenes bezáratása megkíséreltetett, egyházi vagyonuk: a templom és iskolák, lelkész- és tanító-lakok 1647-ik évi 8. t. c. ellenére különféle adóval terheltettek, sat. 1749-ben kelt helytartósági rendelet pedig ugyanezeket bezáratta s vallásgyakorlatukat a belvárosban teljesen beszüntette.

Ezután többször küldöttségek jártak Bécsbe és Pozsonyba a vallásszabadság visszanyerhetése végett, — de sikertelenül. Az evangélikusok tehát Fel-Pécre és Téthre kényszerültek templomba járni. A szegényebbek számára a gyülekezet vasárnaponkint külön bérkocsit fogadott. A gyermekek szintén Fel-Pécre jártak iskolába. Ez okból a gyülekezet ott egy külön candidátust is tartott egy ideig a tanítók

kisegítésére és a végből, hogy a német fiukkal catechizatiókat tartson; ily szolgálatokra Fel-Pécen és Téthén azon ifjak is köteleztettek, kik a gyülekezetnél letett alapítványokból akadémiai segélyben részesültek.

A gyülekezet könyvtára is részben Fel-Pécre, részben Téthre szállítottatott őrizet végett. A gyülekezet ingatlan vagyona u. m. szántó-földjei, hagyományozott házai, szőlei egyes gyülekezeti tagok nevére voltak írva. A templom ingóságai, u. m. urvacsorai edények, terítők, gyertyatartók szintén egyes hiveknél voltak letéteményezve.

A reform. egyház presbyteriuma szintén gondoskodott hiveinek lelki táplálékáról, és pedig úgy, hogy a szomszéd szemerei egyházban működött lelkész és tanító díjazásához évenként jelentékeny összeggel járulván, ezeknek szolgálatát vette igénybe; ugyanoda vitte a sacramentumok kiszolgáltatásához szükséges edényeit és egyéb kincseit; gymnásiuma könyvtárát pedig őrizet végett a nagy-kőrösi iskola igazgatóságának küldötte el, kísérelve levelében ünnepélyesen kijelentvén, hogy kedvezőbb napok beálltával azt ismét visszakövetelendi.

Időközben a szabad vallásgyakorlat visszanyerhetése végett meg-megújították a folyamodások, de minden siker nélkül.

1771-ben a protestansoktól elvett egyházi épületek eladatása rendeltetvén el, a reformatusok épületeit Mullárcz Henrik orvos és neje vették meg, s helyére a szt. Háromságról címzett — maig is fennálló kórházat alapították. *)

Az evangélikusok épületei ez alkalommal bezárattak, utóbb elpusztultak, s érettök kárpótlást csak az 1784-ben kelt kir. rendelet folytán kaptak. Ezeknek helyén épült 1841-ben a mai ujjvárosi kath. plebánia-templom.

1781-ben a szabad vallásgyakorlat megadatván, az evangélikusok két lelkészt hívtak, kiknek egyike Ráth Mátyás pozsonyi lelkész és az első magyar hirlap szerkesztője volt.

1782-ben a türelmi parancs kihirdettétvén, újra megalakultak a gyülekezetek. Az evangélikusok templomépítési engedélyt csak egy évvel később nyertek, addig Ujjvárosban Róth András udvarán építettek ideiglenes fa-templomot, mely 1783-ban már készen állott. Ugyanazon évben a magyarok ujjvárosban —, a németek pedig a belvárosban építendő templomuk rajzait terjesztették fel. Azonban eladó lévén a Rába és Rábca parton levő várerődítési terület, ezt az evangélikusok megvették, s e vételöket 1784-ben ő felsége is megerősítette.

*) Lásd „Kórházak“-nál 348. lapon. — Szerk.

E posványos telket nagy költséggel feltöltötték, s itt tették le 1784, jun. 1-én maig is fennálló templomuk alapkövét, mely 1785-ik évi advent első vasárnapján felszenteltetett, miután nov. 25-én a Róth András udvarán állott ideiglenes fa-templom szétbontatott. Mindennek emlékét a templom középpajtaja fölött látható felirat őrzi.

Ugyanezen telken épültek a paplakok és iskolák, majd később a tanítólakok.

1783-ban az evang. egyház 2354 —, a ref. egyház pedig 577 lélekből állott.

A reform. egyház a türelmi parancs védpaizsa alatt szintén az alakulás gondjaival kezdett foglalkozni. S mivel a fejedelmi parancsban az egyház alakítása 100 család létezésétől tétetett függővé: a városi tanácshoz ez ügyben egy vizsgáló bizottmány kiküldetéseért folyamodott. E bizottmány 100 házbirtokos család kimutatását követelte, a mi teljesíthető nem lévén, a reform. egyház a megalakulásra képtelennek nyilvánított. De felsőbb hely a bizottmány véleményét elvetvén, jogosultságot nyert az egyház arra, hogy — ha elégséges eszközökkel rendelkezik, — imaházat építhet, lelkészt és tanítót hívhat. Az eszközök elégségét szintén kétségbe vonta a városi hatóság; de e nehézség a készpénz, kötelezők, és az építési terv felmutatása által azonnal eloszolván, a cél kiviteléhez még csupán a helyiség hiányzott. Folyamodott tehát a gyülekezet ismét a városi hatósághoz ily helyiség kijelöléséért; a hatóság által a kijelölt helyiséget azonban el nem fogadhatván, 1783-ban az Ujvárosban Matkovics család által birt „vörös ökör“-höz címzett fogadót vásárolta meg, s ebben a lelkészi és tanítói hivatalokat elhelyezvén, keleti oldalán imaházat rögtönzött, melyet 1784, dec. 14-én ünnepélyesen felavattatván — közhasználatra megnyitott.

A türelmi parancs felhatalmazta a protestans egyházat lelkész és tanító tartásra s így arra is, hogy egyházi cselekvényeit függetlenül végezhesse. 1784- és 1785-ben mégis a kormányhoz kellett folyamodnia, hogy hiveinek keresztelését, esketését és eltemetését kizárólag saját lelkészei végezhessek; 1786-ban pedig iskolatartási jogának szentesítését kérte; folyamodványai mind kedvező eredményt arattak.

1789-ben a templom keleti oldalán a kir. kamara emelte saját épületét, mi ellen haszontalanul tiltakozott a gyülekezet a városi és megyei hatóságnál úgy mint a kamarai igazgatónál. Végre a fejedelmhez nyújtotta be panaszát, ki azonban előbb síba szállt, mintsem a bajt orvosolhatta volna.

Az 1790-ik évi vallástörvény új korszakot idézett elő a protestans egyház életében, s mi a multban csak vágy, remény és óhaj volt, az

most teljesülni kezdett. A protestáns kézművesek mesterekké lehettek, céhekbe léphettek. A birtokszerzés nem köttetett többé a kath. lelkész számára teljesítendő fizetési kötelezettséghez. Révfaluban és Szigetben a temetkezési jog a protestánsok részére kedvezőleg döntetett el. Beléphettek a protestánsok a városi tisztviselők sorába is.

1802, márc. 20-án hirdettetett ki Győrött a türelmi parancs. Legujabban lón kiváva — és pedig a kath. képviselők közreműködésével, — protestáns egyházaiknak a városi közpénztárból lélekszám szerint való aránylagos segélyezése, sat.

E kedvező körülmények folytán a protestáns egyházak számban úgy mint erőben egyaránt gyarapodtak. Ennek köszönhető, hogy a reformáltak roskatag lelkész-lakuk helyett 1863-ban újat építhettek, a mi különben a többi hitfelekezetek áldozatkészségéről és testvéries vonzalmáról is tanuskodik. *)

A győri izraelita hitközség története.

· *Wotticz Károlytól.*

A győrvárosi és megyei zsidóság régibb viszonyait illetőleg osztozott a zsidók országszerte közös sorsában; nevezetesen régi törvények tiltják a zsidóknak városokban való letelepedését; ez tehát Győrvárosra nézve is állott; csakis a vásári alkalmak voltak azok, mikor bejönniök szabad volt; a város helyett kezdet óta a megyére voltak utalva, különösen Győr-Sziget község volt az, mely főleg a városhoz közel fekvése miatt szivesen keresett letelepedési hely volt rájuk nézve.

Mily szigoruak voltak a régibb törvények, világosan mutatja azt egy történeti példa, midőn Montecuccoli tábornok 1669, márc. 3-án a városba lassankint beszivárgott zsidókat innen kitiltotta, s a vármegyét figyelmeztette, hogy azt jövőre túrni nem fogja, és a zsidóknak vásáron kívül a városba belépést meg nem engedi.

De utóbb is — midőn a törvények szelleme más irányban már enyhülni kezdett, — csupán a zsidók nem részesültek a törvény részéről semmi védelemben. Sőt voltak egyenesen ellenök intézett rendeletek;

*) A protestánsok viszonyait illetőleg a megyében utalunk „a megye helytörténetében“ felhozott adatokra, névszerint a következő helységeknel: Hédervár, Kapi, Pata, Pataház, Szap, Böny, Mindszent, Ság, Tááp-Szt.-Miklós, Baboth, Gyarmath, K.-Baráth, Gyömöre, Kájár, Malomsok, Mórighida, Péc, Rába-Szt.-Mihály, Szemere.

így az 1725. július 9-én kelt nádori levél — mely a zsidók összeíratását rendelte el, — figyelmeztette a vármegyét, hogy ha már őket kiűzni nem lehet, legalább szaporodásukat gátolja meg. Igaz, hogy néha az ily rendeleteknek különös viszonyok, vagy itt-ott a kor fogalmainak alakulása nem igen jártak kezére; például az idézett alkalommal a várparancsnokság állott ellent a nádori rendeletnek, talán nem annyira emberbaráti érzelemből, mint hatalmi féltékenységből, a mennyiben kijelentette, miszerint a zsidók az ő külön hatósága alá tartoznak.

Végre az újabb törvények fokozatosan enyhítették a zsidók sorsát, kik mindinkább több jogot nyertek, míg utóbb teljesen egyenjogú polgárai lettek a hazának.

Mint szaporodott Győrvárosában és a megyében a zsidóság, — azt legjobban kitüntethetjük, ha három népszámlálást hasonlítunk össze, u. m. az 1773-, 1857- és végre a legutóbbi 1870-ik évi népszámlálásokat (Dr. Persz Adolf összeállítása szerint):

É v	L é l e k s z á m			I z r a e l i t a		
	városban	megyében	összesen	városban	megyében	összesen
1773	—	36145	36145	—	424	424
1857	15746	73532	89278	681	3342	4023
1877	20035	83602	103637	1729	3622	5351

E táblázatból kitűnik, hogy míg 1773-ban a zsidók száma a megyében a népességnek csak 1·17%-át képezte, vagyis minden 85·24 lélekre esett egy zsidó; — már az 1857-ik évi népszámlálás eredménye szerint a városban a zsidóság létszáma a népességnek 4·32%-át képezte, vagyis minden 23·12 lélekre egy zsidó került; összesen 89278 lakosból a város és megye összes népességének pedig 4·05%-át tette, vagyis minden 24·67 lélekre egy zsidó került; a mi egyszerűen azt mutatja, hogy már ekkor a megyéből jobban a városba húzódtak, hol könnyebben vélték feltalálni főkeresetöket — a kereskedést. Végre az 1870-ik évi népszámlálás nagymérvű gyarapodást mutat; — ugyanis ekkor már a város népességének 8·63%-át képezték, vagyis minden 11·58 lakosra egy zsidó esett, a megye népességének pedig 4·33%-át tették, vagyis itt minden 23·08 lakosra egy zsidó esett, mi azt mutatja, hogy a szaporodás csakis

a városban kiválóan nagy, míg a megyére nézve az kevésbé mondható; végre ha a várost és a megyét együttvéve vesszük tekintetbe, úgy az egész népességnek 5·16%-át teszik, vagyis minden 19·36 lélekre egy zsidó esik.

A győri és győr-szigeti egyesült izr. hitközség multjára vonatkozólag igen kevés adat volt fellelhető. Egyebek közt érdekes a szigeti hitközség által a győri püspökséggel — mint földesurasággal 1791-ben kötött azon szerződés, mely 30 családnak Győr-Szigetben lakási jogot biztosít, ezeket a püspökség védelme alá veszi, nekik imaházat, temetőt és szabad kereskedést engedélyez; tiltva van a zsidóknak a püspökség beleegyezése nélkül az említett 30 családon túl számukat szaporítani, idegen zsidókat befogadni és 3 napon túl maguknál tartani; a zsidók külön birót nyernek, ki a maguk közt vagy zsidó és keresztény közt támadt kisebb ügyeket elintézi; mindezen engedményekért a hitközség évenként 200 frtot fizet a püspökségnek. E szerződés csak 6 évre szólt, de 1797-ben a következő 6 évre lőn megújítva.

Érdekes továbbá ezzel kapcsolatban azon emlékirat, mely a győrujvárosi új templomnak 1870, szept. 15-én történt zárkó letételénél a zárkó üregébe helyzetetett.

Ide iktatjuk ezen okmány néhány pontját:

„A Győr-Szigetben lakó zsidók a XVIII. században községgé alakulván, ez az 1840-ik évi 19. t. c. életbeléptetéséig szerződések mellett a földesuraság oltalma alatt állt, és ez idő alatt mindazon községi intézményeket életbe léptette, melyeket községi létele és tagjai számának folytonos szaporodása szükségessé tett; így imaházat 1795-ben építette.“

„A szabad lakási engedélynek országgyűlési törvényesítése után rövid idővel zsidók már Győrvárosában is kezdtek megtelepedni, és ezek 1843-ban külön községgé tömörültek, mely község az 1851-ik év június 18-ik napjáig fennállván, e napon a győr-szigeti izraelita hitközséggel szoroson egyesült.“

„Ezen egyesült hitközség az ifjúság oktatására szánt iskolákat részben, — úgy a város területén lakó tagjai számára az imaházat bérelt helyiségekben tartotta, — míglen a kor kívánalmai szerint való célszerű iskolai helyiségek iránt élénkült szükségérzet és a községi tagoknak, — főkép a város területén tapasztalt szaporodása egy iskola- és templom-épület emelésének eszméjét csakhamar érlelésre hozta.“

„A községi képviselőt kebelében 1868-ban hozott határozat következtében a telek, melyen ezen épületsoport áll, Győrváros hatóságától megvétetvén, a községi tagoknak gazdag adakozások, kamat nélkül való kölcsönnyújtások és a jegyzett templomszékeknek előre megfizetése

által tettlegesített áldozatkészsége, egyetemben a hitközség pénzkészleteivel és a győri takarékpénztárból nyert tetemesebb kölcsönnel, — az építkezés mihamarábbi megkezdését lehetségessítette.“

„Az építési tervekre pályázat nyittatván, az első díjban az részesítettett, melyet Benkő Károly budai építész készített, és ezen terv némely csekély módosításokkal el is fogadtatott.“

„Az építésnek keresztülvitele Fraenkl Vilmos bécsi építésre, mint vállalkozóra bízván, az építés 1868, nov. 9-ik napján megkezdett, míg az 1869-ik évi okt. 15-én az iskolai épületek ünnepélyes módon a használatnak átadattak, a templom építése pedig és felszerelése a mai ünnepélyes zárkó lefektetés által nyeri befejezését.“

„Az összes építés a hitközségnek 160 ezer o. é. frtnyi költségébe került, melynek előszerzése és egyáltalán az építkezés előmozdítása körül főérdemeket szerzett magának a hitközségi előljáróság.“

Adatok a megyében született vagy működött közszereplésü férfiak életrajzához. *)

Dr. Rösler Istvántól.

Vizsgálni népek, nemzetek szellemtevékenységét, — szólani azok szellemterményeiről: a történelemnek tán leghálásabb feladata, legmegnyugtatóbb része. Megőrizni azoknak emlékét, kik mint a tudomány és művészet avatottjai, vagy az anyagi érdekek előharcosai szóval és tettel, tolla vagy karddal munkálnak a nemzeti tökélyesedés, a cultura épületén: öntisztelő kötelesség.

Ily gondolatok között adjuk át a jelen életrajz-gyűjteményt, helyesebben: vázlatot, adalékul irodalom- s cultur-történetünkhöz.

Adatainkat három csoportba foglaljuk; elősoroljuk u. i. 1. azokat, kik megyénkben születtek; 2. kik megyénkben működven irodalmi, művészeti, tudományos vagy egyéb társadalmi téren nyertek nevet; s végre 3. kik mint tanulók Győrött nyerték kiképeztetésüket.

I. A megye szülöttei.

Abday Asztrik, bencés tanár, sz. Győrött 1842, munkája: „*Εισφορά*“.

Ács Mihály, ág. v. hitszónok, szül. Győrött, föllépett 1669. Több munkát írt; egyebek között: „Boldog halálnak szekere.“ Argent. 1700.

*) *K u t f ő k*: *Ferenczy J.* és *Danielik J.* „Magyar Írók“ Pest, 1856/8. *Hra-
bovszky György*: „Győrmezei Írók“ stb. „Tud. Gyűjtemény.“ 1820. III. k. *Fejér*:
„Nagy Győr Jelességei.“ „Tud. Gy.“ 1820. IV. — továbbá a szövegben id. helyek és

Ács Mihály, az előbbinek fia, a XVIII. század elején a győri evangélikus gymnasium rectora, föllép. 1700. Egyik műve: „Magyar theologia avagy az igaz és idvességés hitről való tudomány. Kiadatott Aács Mihály a Bártfai Gymnasium Rectora által.“ 1709.

Ambshell Antal, pozsonyi kanonok. Irodalmi téren fellépett 1779.

Badó János, költő, szül. Sz.-Mártonban 1623 körül. „Historia a tékozló fiúról.“ Kolozsvár, 1635.

Balog Sándor, győri kanonok, föllép. 1780. † 1810.

Bedeó Pál, esztergomi érsek-megyei áldozár, Leonhardt imakönyveinek magyarítója, tankönyvek szerzője, sz. Ásványon 1805.

Bernát József, kármelhegyi szerzetes tanár, szül. 1729. † 1756.

Biró Dávid, kegyesrendi áldozár, föll. 1770.

Boczor Pál.

Csapó József, orvostudor, sz. 1736. † 1799. Első műve: „Disquisitio de praesentia liquidi nervei in musculo.“ Argent. 1756.

Csepí József, föll. 1775.

Csereti Mihály, nemeskéri predicator és senior, föll. 1693. † 1743.

Csukássi (Hechtl) József, az orsz. iparos-szövetség „Heti Posta“-jának szerkesztője, szül. 1841. Először a „Protest. egyházi Lapok“, majd több politikai, szépirodalmi stb. lap munkatársa, illetőleg szerkesztője. Longfellow: „Hiawathá“-ja szintén tőle sajtó alatt.

Csukássiné Zmeskál Aranka, a szépirodalom buzgó munkatársa. Fordít regényeket a „P. Napló“ számára; ír tárcákat a „Fővárosi Lapok“-ba stb.

Czech János, akadémiai tag, történész, régész, sz. 1798, jun. 20. † 1854. nov. 1. Többrendbeli dolgozatai, pl.: „Győr vármegye hajdani nemes Familiáinak emlékezetök.“ Győr, 1819. — leginkább városunk és vidéke történetét érdeklik.

Dalnoki Róza művésznő, szül. Győrött.

Dallos Miklós, győri püspök, Pázmány politikájának híve, szül. Győrött. Atyja: örkényi D. János 1582. és 1587. a város bírása; anyja: Grebecsi Ilona, Győr megye alispánjának leánya. D. Miklóssal először mint egri kanonokkal találkozunk; később az esztergomi főkáptalan tagja; 1619. pécsi püspök, 1621. váci, 1623. május 5. győri püspök és Győr megye főispánja. 1629-ben a győri papnövelde alapját megvetvén. † 1630. márc. 24. (Böv. s egyszersmind politikai és diplomáciai szerep-

szóbeli közlések. Az összeállításra nézve csak annyit, miszerint az egyes életrajzok terjedelmét a hely szűkétől s azon valószínűségtől tettük függővé, vajjon mennyire lehetnek az adatok ugyanis közismeretűek és mennyire nem? — másrészt pedig azon tényről, vajjon az illető életrajzok megjelentek-e már nyomtatásban, vagy nem?

ésére vonatkozólag (1618—1626) I. Frankl V. és Ráth Károly: Dallos Miklós stb., Esztergom, 1867.) — Megemlíttjük mindjárt e helyütt, hogy Miklós fivére: *János*, 1611. megyei esküdt volt, 1613. főbíró, 1626. jul. 30.— 1637, május 8. Győrmegeye alispánja s az 1630. és 1634. vi országgyűléseken követe (L. u. o. 1.).

Doslern Károly, r. orvos, föll. 1777.

Enesei *Enessey György*, Győrmegeye táblabírája, föll. 1790. †1801., *Antiquitates et memorabilia Cottus Jaurinensis.* 1790.

Feltinger István, győri kanonok, † 1844. (Megkülönböztetendő a Masonnevű akad. tagtól.) Alkalmi sz. beszédei (sz. István kir. ünnepére Bécsben) 1817., (Budán) 1826. s 1833. jelentek meg; az első Bécsben, két utóbbi Pesten (V. ö. „Magyar Sion“ VII. 10. f.).

Feniczy János (Fidicinis, a reformatio előtt Hegedűs család ivaléka), esztergomi áldozár, szül. 1811, jan. 14. Nyomatott művel még anuló korában lépett föl: „Tisztelet-oltár Takács Bernardin névünnevére.“ 1826.

Ferenczy Jakab, bencés, az esztergomi főgymnásium kiérdemült gazdátója, szül. Pérett 1811. febr. 26. Tőle birjuk a „Magyar Irodalom és Tudományosság Történeté“-t s részben a „Magyar Irók“ életrajzgyűjteményt. Irod. föllépése, úgy látszik, 1844-re tehető, a mely évben „Adalék honi nyelvünk és irodalmunk történetéhez“ c. kis művet ön közzé Pozsonyban, mint az akademián a magyar nyelv és irodalom tanára.

Friesel Józs., János, r. orvos, föll. 1769.

Gebhardt Ferenc, orvostr., egyetemi tanár és akad. tag, szül. 1791. Munkálkodott 1824—30-ig, s ekkor figyelmet keltett. † 1869, okt. 27.

Gömöri Dávid, ifj., és *István*, r. orvosok, föll. 1765., illetőleg 1777. (Hrabovszky.)

Pálházi *Göncz Miklós*, ref. superintendens, föll. 1619.

Halmi István, szoboszlói ref. predicator.

Heigel Ferenc, a theologia tanára.

Hencz Antal, építész, szül. Csikvándon, 1839, jan. 14. Iratai a „Győri Közlöny“ s más hazai lapok hasábjain jelentek meg.

Hima István, koltai ev. pred., sz. Bezin, föll. 1808.

Hollós (Friedrich) László, budai főreáltanodai tanár, a „Szabadkőművesi Figyelő“ szerk., sz. 1845, 1869. „Tollrajzok“ c. beszélygyűjteménye jelent meg, 1868. Stifter: „Abdias“-a. „A szabadkőművesség története“ sajtó alatt.

Hollósy Egged, bencés, szül. Szent-Mártonban, 1728, jan. 24-én, † 1808, okt. 28-án. Egyebek között megjelent tőle „Halotti beszéd

gróf Barkóczy Borbála gróf Cziráky József özvegye felett.“ Soprony, 1772.

Horváth Endre, györmegyei áldozár, akad. tag, az „Árpád“ nagyeosz költője, sz. Pázmádon, 1778, nov. 28., utóbb ugyanitt plébános. † 1839, márc. 7., föll. — hihetőleg — 1809. „A buzogányos vitéz magyarok“-kal. (Hrabovszky szerint föll. 1805.)

Horváth György, ily c. munkát tett közzé: „A természetnek ékegyelemnek Oskolája.“ Győr, 1765.

Hossik, védenyi plébános.

Hrabovszky Dávid, sz. Fel-Pécen, 1804, máj. 8. „Utazási rajzokat adott ki 2 részben Kassán, 1837.

Edvi *Illés Pál*, ev. lelkész, akad. tag, számos önálló mű és folyóiratokban megjelent dolgozat szerzője, sz. Rétiben 1793. föll. 1826. „Vallástürelem példái a legújabb időkből.“ † 1871, jun. 22.

Karvassy (Karpf) Ágoston, jogtr., egyetemi tanár, akadémiai tag sz. 1809, máj. 1. Első műve: „A politikai tudományok rendszereselelőadva.“ Győr, 1843.

Kautz Gusztáv, jogtr. győri jogakad. igazgató, sz. 1836, jan. 7. föll. 1860. Legújabb műve: „A m. büntetőjog és eljárás tankönyve.“ (A halálbüntetés ellen). Pest, 1873.

Kautz Gyula, jogtr., pesti egyetemi tanár és rector, akad. tag 1865 óta Győrvárosa országgyűlési képviselője, szül. 1829, nov. 5. Irodalmi pályáját 1858. „Theorie und Geschichte der National Oeonomik“ nagybecsű művével kezdte meg. Azóta majd minden műve pályanyertes.

Király-Beke Vilma, Beke Márton győri orvos leánya, szül. 1805. ápr. 26. † égés következtében 1864, jan. 11. Kivált a virágkészítésber és himzésben mester, ritka otthonossággal birt a tudományok (természetud.) és művészet körében. Foglalkozott zenészettel, egyszersminczeneszerzéssel; festett; írt magyarul, németül; ezen kívül beszélt angolul, franciául és olaszul. Költeményei részben szétszórva lapokban. majd halála után kis könyomatu füzetkében jelentek meg „Poetische Wildniss“ c. alatt Pesten, 1864. „Olaszországi úti napló“-ja s egyebek kéziratban. (Böv. az id. f.)

Kisfaludy Károly, drámaírodalmunk megalapítója, szül. Téthén. 1788, febr. 6. † 1831, nov. 21.

Kovács Ágoston, sz. ferenc-rendi szerzetes, sz. 1747, ápr. 4., szent beszédeivel föll. 1803., † 1823, okt. 2.

Landovics István, jesuita, szül. 1635, aug. 24., † 1690, febr. 6. Sz. beszédei részben 1689-ben jelentek meg.

Le Gay-Baratiné művésznő, jelenleg Rio-Janeiroban, született Győrött.

Liedemann Józs. Zsigm. föll. 1771.

Liezenmayer Sándor, történelmi s arcképfestő, szül. 1839, jan. 23. Pesteni — atyja útmutatása mellett, 14 éves korában kezdett. Kevéssel után a bécsi festészeti akadémia —, 16 éves korában Münchenben a híres Piloty tanítványa. E minőségben többször részesült kitüntetésben; a m. kir. helytartótanács két ízben művészeti ösztöndíjra érdemelté. Föll. 1855. Pesten „Mózes“-sel; „I. Mária és anyja Erzsébet“ Lajos sirjához menekülnek 1385.) hazai tárgy művével, mely Károlyi György gr. tulajdonába ment, 1865-ben pedig a pesti képző-művészeti árs. jutalomképeül választatott; majd „Sz. Erzsébet“-tel, mely bajor ir. díjat nyert; 1868. Párisban „Mária Teréziá“-val, melyről Mazade k. francia műtész kiváló elismeréssel szólt a „Revue des deux Mondes“-ban. Ujabban „Imogen és Jachimo“ (Shakespeare: „Cymbeline“ 2. felv. 1. jelenet. V. ö. lipcei „Illustr. Ztg.“) cartonjával, az 1873. évi bécsi ilágtárlathoz pedig „angol Erzsébet“-tel (aláírja Stuart Mária halálos ítéletét) aratott tetszést. Mint arcképfestő két éve ő felségét a királyt reképezte, stb.

Lövei Balázs, ev. pred. és consenior, föll. 1687.

Magyar Mihály, sz. 1820, szept. 6., 1842—45. az „Irodalmi Hírlap“-szerk.

Matkovich János, törvénytudó, föll. 1790.

Szemerei *Matkovich Pál*, ker. táblai elnök, föll. 1803.

Miskolczy Ferenc, orvos és városi tanácsnok, kézi könyvet írt: „Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai utitárs“, s ehhez csatolva: „Vocabularium lat.-ung.“ 1724.

Molnár János, jesuita, bélakuti apát, végül szepesi kanonok, szül. Csécsényben, 1728, jun. 13. † 1804. Vagy 10 latin s még több magyar munkát írt. Föll. 1753 körül.

Nagy András, mérnök, első ki Györmegyt fölvette s rézre metezte. (Hrab., Fejér.)

Nagy György, r. főorvos, sz. Ötvevényen, föll. 1740.

Nagy István, sz.-lőrinci ev. pred. és superint., szül. Bezin, föll. 1790. † 1812. (Hrabovszky.)

Nagy János, egyházi rendü, föll. 1726.

Negyedes Pál, györm. áldozár, híres szónok, föll. 1800. Sz. beszédei 4 kötetben.

Németh Ádám, fel-péci ev. pred., szül. Bönyön, föllépett 1779. † 1795.

Németh Mihály, györm. áldozár, sz. Kis-Baráthon, 1751. † 1830 jul. 30. — „Keresztény Imádságok.“ Pozsony. 1787. stb.

Nogáll János, n.-váradi kanonok, sz. 1820, jun. 24. — 1843-ban: „Religio és Nevelés“ szerkesztőségének tagja. Munkái számosak.

Pichler József művész, sz. Győrött.

Pillich Ján. Nánd., r. főorvos, föll. 1748.

Raab Ferenc, főorvos, föll. 1756.

Nagy-megyeri *Rajts Péter*, sopronyi evang. magyar predikátor föll. 1788.

Ráth Károly, akad. tag, a magyar diplomatika buvára, szül. 1829 febr. 20. † 1868, ápr. 12. Még mint tanuló bocásátá közre 1846-ban Győr városa rövid történetét a „Hazánk“-ban. (Bőveb. „Századok“ II. 5. f.)

Ráth Mátyás. Győrött ev. magyar hitszónok, az első magyar lap szerkesztője, sz. 1749, márc. 17. (Saját levele szerint Nagy Endrénél. † 1810. — „Hirmondó“ 1780—82. Pozsony.)

Ráth Pál. főorvos, föll. 1803.

Richter János, a nemzeti színház zeneigazgatója, az ismert zenekar hangversenyek rendezője, sz. 1842. Atyjának mint győrszékesegyház karmesternek vezetése alatt kezdett zenészeti tanulmányait a bécs conservatoriumban befejezván, ugyanott az opera zenekarában vadász kürtös, majd Münchenben Wagner R. tanítványa, az udv. színház karnagyja. Ez állásáról lemondván, Párisba távozott, tanulva s koronkin tudósításokat küldve a „Südd. Presse“-nek. Innen Brüsszelbe ment, — hol vele már mint a Wagner-féle zene terjesztőjével találkozunk, — Brüsszelből Zürichbe mesteréhez, mignem (1870) meghívást vón a nemz. színház egyik karnagyi állomására; jelenleg ugyanezen intézet zeneigazgatója. *) (Böv. „Ország-Világ.“ 1871. 49. sz.)

Róka János, diakovári kanonok, föll. 1775.

Salamon István, sz. Téthén, föll. 1729.

Sartorius János, nemes-csói ev. lelkész, föll. 1725. † 1756. (Hrabovszky szerint). „Az igaz idvesség útjára mutató lelki óra.“ Wittenberga, 1730. „Idvességre mutató órának IV. része.“ 1773. (Danielik sz.)

Sárváry Béla, kegyesrendi, majd eszterg. áldozár, sz. 1816, márc. 21. Már mint növendék több darabot közlött a „Rajzolatok“- és „Századunk“-ban.

*) Lásd „Zenészet“ 246. lapon, hol Richter még mint karnagy van fölemlítve zeneigazgatóvá való előléptetése a közben történt, míg művünk sajtó alatt állott.

Schedius Lajos, bölc. tr., egyetemi tanár, akad. tag, stb. sz. 1768.
 † 1847, nov. 12. Művei magyar, latin, német nyelven jelentek meg.
 „Der dankbare Jüngling.“ Pozsony, 1782. Legnevezetesebb vállalata a
 „Zeitschrift von und für Ungarn“ című folyóirat, 6 kötetben. Pest,
 1802—1804.

Sikor József, törvényszéki orvos, „Törvényszéki Orvostudomány.“
 Pest, 1871.

Sikos István, 1810-től győri ev. pred., föll. 1796.

Sokk János, kir. udv. ügynök, föll. 1780.

Spindelhuber Ede, kegyesrendi, sz. Győr-Szigetben, 1816, jan. 26.
 † 1848, dec. 14. „Polgári építészet.“ 1846.

Szabó Benő, kir. járásbíró, jogtr. sz. 1822, jul. 12., írt „Magyar
 magánjog“-ot „A zepesi és erdélyi szászokról“ — „Az oláhokról“.

Szabó József, jesuita, beszercebányai pleb. † 1801. Két gazdasági
 munkát írt: „De cultura peponum.“ Buda, 1790. „Váczi gabona.“ Vác,
 1793. Ez utóbbit németre is lefordították.

Szarka János, sopronyi conrector, sz. Réthiben, föll. 1772. † 1786.

Szántó (Arator) István, jesuita, Báthory István lengyel kir. kedves
 embere, sz. 1541. Győrmegyében, † 1612. Magyarul sokat írt; de nyom-
 tatásban csak „Katekismus“-a és az „Ó szövetségi sz. Irás“ jelent meg.

Szentiványi Márton, jesuita, sz. Szt.-Ivánon, 1633, okt. 20. † 1705,
 márc. 29. Írt huszonhét latin s két magyar munkát.

Szlávy József, magy. miniszterelnök.

Szombati József, pestmegyei orvos, sz. Bönyön, † 1815.

Temléni Remig, debreceni pléb., † 1786.

Torkos András, győri ev. pred., † 1737. „Engesztelő Áldozat“ c.
 imakönyvet bocsátott közre, 1709. Görögből magyarítá az új-szövetségi
 sz. iratot.

Torkos János, r. főorvos, föll. 1756.

Torkos János, udv. ügynök. sz. Enesén, föll. 1791. † 1817.

Torkos Ján. Justus, Komárom- s Esztergom-megye orvosa, föll.
 1724. † 1770.

Torkos József, 1749-ig győri, majd sopr. ev. pred., föll. 1740. † 1791.

Torkos Mihály, modori ev. pred. és superint., föll. 1783.

Tzetter, rézmetsző Pétervárott 1790., sz. Fel-Pécen.

Vásonyi Sámuel, csikvándi pred., föll. 1789. † 1797.

Wiedner Ferenc, mütakács. Az 50-es években selyemre szőtt folya-
 modványnyal járult ő felsége elé. A kérvény másolata a győri főgym-
 násium muzeumában van.

Wurda József, zeneművész, jelenleg Hamburgban.

II. A megyében működtek vagy működnek.

- Affalter József*, győri kanonok.
- Alapi János*, dulcinói c. püspök, hétszemélynök, föll. 1775.
- Alaxay József*, győrm. áldozár, föll. 1793.
- Albach József*. *Szaniszló*, az újabb kor egyik legjelesebb hitszónoka (1795—1853), mint ilyen működött Győrött is.
- Bakacs Tamás*, győri püspök (1486—1490), főkorlátnok, egri püspök, esztergomi érsek és bibornok.
- Bakodi Lajos*, zongora-művész. (Életrajza e sorok írójától „Győri Közlöny“ 1865.)
- Ballai György*, kir. tanító, föll. 1785.
- Balogh József*, jesuita (1715—1771) tanár, majd hitszónok.
- Baranyai György*, ág. v. hitszónok, 1740 körül a győri iskola igazgatója.
- Baráth János*, Győrm. jegyzője, föll. 1758.
- Berta György*, akad. tanár, föll. 1793. † 1820, jan. 27.
- Bertalanfi Pál*, jesuita hitszónok (1706—1763).
- Bognár Pál*, győri ügyvéd, föll. 1770.
- Borovszky Lénárd*, bencés (1792—1869), két imakönyv szerzője.
- Bossányi Farkas*, jesuita (1669—1726), föll. 1720.
- Bresztyenszky Béla*, bencés, akad. tanár, matematikus, utóbb tihanyi apát, akad. tag (1786—1851).
- Csacskó Imre*, jogtanár, akad. tag (1804—1874).
- Csapó János*, ügyvéd.
- Csuzó Cseh János*, hitszónok és orvos, föll. 1715. † 1730.
- Csüllag Róza*, dalművésznő, a páratlan „Fides“ és „Fidelio“ — gyermekéveit Győr-Szigetben töltötte.
- Czinár Mór*, böles. tr., akad. tag, bencés tanár Győrött, sok ideig pannonhalmi könyv- és levéltárnok; szül. 1787, márc. 30., legnevezetesebb munkája „Fuxhoffer — Monasteriologia“ és „Index“ Fejér Codexéhez.
- Czuczor Gergely*, bencés tanár Győrött, költő, akadémiai tag (1800—1866).
- Deáky Kálmán*, ref. pred. föll. 1567.
- Deáky Zsigmond*, caesaropoli fölsz. püspök, győri nagyprépost, akad. tag (1795—1872).
- De la Casse Benjamin*, bencés tanár, matematikus, szül. 1801.
- Desericzi József*, tanár, föll. 1738.
- Dimitriovits Athanáz*, győri, majd bécsi görög n. e. pap, föll. 1775.

Dobsa Lajos, beszély- és drámaíró, sz. 1824., vendégszerepelt a győri színpadon.

Dóczy Orbán, győri püspök, kincstárnok, nádori helytartó; róla mondá Mátyás király: „talem virum Hungaria fortasse centum annis non genuit.“

Dombi Mihály, győri kanonok, f. 1742.

Dömén J. F., kanonok és tanár, f. 1786.

Draskovich György, győri püspök, főkancellár és bibornok.

Ebenhöch Ferenc, koroncói pleb., jelenleg győri kanonok, régész és fűvészs, szül. 1821, jul. 25.

Erdélyi József, apát és váci kanonok, f. 1783.

Fábián Ambrus, bencés tanár, szül. 1809. föll. 1841.

Fábián István, győri kanonok, akad. tag, nyelvész (1809—1871).

Fábry Nándor, a győri régiségek kutatója.

Fabschich József, györm. áldozár, tanár (1753—1809).

Fehér Ipoly, bencés tanár Pannonhalmán, szül. 1842, ápr. 11.; munkái: „Kísérleti természettan“ — „A vegytan alapvonalai“ — „A felsőbb mennyiségtan elemei“ (könyomat).

Fejér György, nagyvárad kanonok, egyetemi tanár, történész (1766—1851), győrtankerületi főigazgató (1818).

Fenix Farkas, bencés (1784—1870), sokáig a győri elemi iskolák igazgatója.

Foitsik Román, karmelita tarományfőnök.

Fojtényi Káson, bencés tanár, sz. 1812. föll. 1840 körül.

Frank György, győregyh. általános helyettnök.

Georgievits Áron, görög n. e. lelkész, f. 1801.

Gorup Ferenc, győri nagyprépost, 1669 körül.

Gömöry Dávid (rozsnyói), győri főorvos, f. 1733.

Gregoriáncz Pál, zágrábi, majd győri püspök, a „Quadri partitum“ szerzője, f. 1679.

Groll Adolf, morva szül. győri püspök, f. 1734.

Guzmics Izidor, bencés tanár, utóbb bakonybéli apát, akad. tag (1786—1839).

Hajnik Imre, jogtr., a győri jogakad. igazgatója, jelenleg pesti egyetemi tanár, akad. tag.

Hercz József, győr-szigeti —, most rákosi pleb., a régészet és érmészet avatott kedvelője.

Hermann József, győri kanonok, hires hitszónok, föll. 1759. † 1776.

Hevesy Sámuel, ref. tanár, föll. 1849 (1786?).

Hollósy Jusztinián, akad. tag, bölc. tr., bencés tanár Győrött, utóbb Pannonhalmán, legközelebb kinevezett dömölki apát; szül. 1819, dec. 26. „Népszerű csillagászat“-a akad. jutalmat nyert.

Hollósy Mihály, kanonok, f. 1777. † 1818.

Horváth Bálint, bencés, kajári lelkész, (1799—1860); „Brevis historia ducum ac regum Hung.“ latin és magyar kiadásban; „Deákra ford. magyar gyakorlások“; „A füredi savanyu viz és Balaton környéke.“

Horváth Péter, bencés igazgató, † 1811.

Hrabovszky Sámuel, téthi ev. pred. és superintendens, föll. 1771. † 1786.

Illei János, jesuita (1725—1794), a polemika tanára.

Intay Vazul, bencés tanár, utóbb lelkész, sz. 1806, nov. 17. „Élő lelki rózsafüzér“ imakönyv. — „Kempis T.: Krisztus követése“ ford. — „Jézus és Mária szive“ imakönyv. — „Jézus és Mária élete.“ — „Szent keresztuti ájtatosság.“

Jegenyei József, kegyesr. tanár, f. 1746.

Kapeller Jarosláv, kegyesr., f. 1723.

Kaprinay István, jesuita (1717—1786) hitszónok, f. 1753.

Kádas Rudolf, prem. r. kanonok, tankerületi főigazgató, sz. 1816.

Kálóczy Lajos, alapítv. jószágkormányzó, régész.

Károlyi Lőrinc, nagyprépost. f. 1747.

Kereskényi Ádám, jesuita (1713—1777) hitszónok.

Kis János, költő, akad. tag (1770—1846), működött (1793) az ev. tanodában, utóbb (1796) a n.-baráthi ev. gyülekezet lelkésze.

Kiss Zsigmond, prot. pred. és senior (1744—1805), f. 1804.

Komáromi Pál, győri, majd szemerei ref. pred. f. 1750.

Konek Sándor, győri akad., jelenleg pesti egyet. tanár, kitűnő statisztikus, sz. 1819.

Kovács László István, f. 1747.

Kovács Márk, bencés, nyalkai lelkész; „Énekes könyv“ — „Falusi tisztújítás“ — „Ker. kath. hitre visszatérő ág. v. helv. vallásu személynek előleges oktatása“ (1782—1854).

Kovács Pál, orvos tr., akad. tag, beszély- és szinműíró, sz. 1808. föll. 1827.

Kovács Rupert, bencés, egyházjog-tanár a püspöki lyceumban (1742—1803). „Magyar példa- és közmondások.“

Kozma Xavér, jesuita tanár (1728—?).

Kruesz Krizosztom, bölc. tr., bencés tanár Győrött, majd pannonhalmi főapát, szül. 1819, jan. 21. — „A szervetlen és szerves vegytan rövid vázolata.“ — Subic: „természettanát“ ford.

Kutasy István, győri püsp. f. 1594., kalocsai és esztergomi érsek, ökorlátnok, kir. helytartó.

Kühn Rajmund, bencés jószág-kormányzó, sz. 1828, dec. 18. Subic s Pisko „természettanait“ ford.

Ladiver Illés, győri rector és tanár 1674 körül.

Ledai Lénárd, kegyesr. tanár, f. 1734.

Lenthi István, kanonok, f. 1747.

Lippay Sándor, jesuita (1606—1666) a győri collegium igazgatója.

Liszthi János, győri püspök, f. 1573. Ő volt első, ki Miksa király s az együtt lévő országnagyok előtt mint kancellár magyar nyelven zónokolt a hongyülésen.

Máár Bonifác, bencés történész (1788—1855), a győri akadem. (1821-től) a történelem tanára, 1850—54 a főgymnásium igazgatója. „Egyetemes történelmének“ két kötete: az ókor jelent meg.

Maár Péter, ref. pred. f. 1805.

Magdeburg Joakim (brandenburgi), ev. pred. f. 1566.

Majláth Antal gr., államférfiu (1801—1873), mint 2-od éves jogász Győrmege aljegyzője.

Majláth Antal (székhelyi), apát-kanonok, f. 1767.

Maracskó Anselm, bencés, f. 1739. † 1741.

Márkfi Samu, bencés hittr. és tanár Pannonhalmán, utóbb a pesti tud. egyetem rectora (1811—1861). Munkái: „Hitkételyek“ — „Introductio in s. libros novi test.“ — „Scriptores facultatis theol. Pest.“ — „Codex graecus saec. 10-mi continens 4 evang.“ — „Szt. szakaszok.“

Matusek András, kanonok, skópiai püspök, f. 1695.

Matusek Antal, Győrm. történetbuvára.

Mayrhofer József, kanonok, ornitholog. „Theol. moralis principa“ első kötete jelent meg. Szül. 1810.

Meltzer Károly, győrm. lelkész, f. 1775.

Méry Etel, bencés tanár Győrött, régész, muzeumőr, sz. 1834.

Milkovics János, koroncói földbirtokos, szorgalmas érem-gyűjtő.

Mollik Tóbiás, bencés hittr. és tanár Budán, Egerben, utóbb Győrött, ugyanitt főgymn. igazgató († 1824). Munkái: „Dissert. de relig. naturali“ — „Dissert. dogm. de eccl. Christi“ — „Pentateuchus“ — „Concordia revel. et rationis“ — „Synopsis cath. de gratia act. doct.“ — „Josephi II. literarum de coelis transmissarum reputatio“ — „Convulsio extractus dissert. Sam. Verenfels“ — „Diluitio errorum de votis et cler. coelibatu“ — „Incarnatio vita et mors veri Redemptoris“ — „Diss. ad quaestionem au sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda“ — „SS. missae sacrif. rite celebr. ratio“ — „Diss. trinae de 72 Interpr.

graeca V. T. versione“ — „Diss. de divina auctor. libr. deuter. canonicor.“ — „Votum et promptum subsidium unionis etc.“ — „Elementa scientiae sanctor.“

Szerencsi Nagy István, ref. pred. f. 1781. † 1789.

Nagy János, szanyi pleb. (1732—1803), f. 1762.

Nagy János, szolgabíró, f. 1806. † 1808.

Nagy József, győri áldozár, ünnepelt szónok, Kisfaludy S. bencső barátja, † 1810.

Nagy Vince, f. 1740.

Nemtsani Adolf, kanonok, f. 1722.

Németh László, ev. rector (1770—1806), f. 1795.

Novák Krizosztom, pannonhalmi főapát (1744—1828). „Vindiciae diplom. S. Steph.“

Nyulassy Antal, bencés tanár, költő, sz. 1820.

Perlaky Gábor, szemerei ev. pred. f. 1805.

Pokorny Frigyes, bencés tanár Győrött, sz. 1832., írt szt. Márton püsp. szül. helyéről.

Pompéry János, akad. tag, beszélyíró, publicista, sz. 1819.; 1845-ben nevelő Eszterházy K. gr. győri főispánnál.

Pisztóry Mór, jogtr. és tanár Győrött, orsz. statistikai kültag; „Az osztr.-magy. monar. stat. kézikönyvé“-t írta.

Pucz Antal, győri kanonok, f. 1797.

Rajnis József, jesuita (1741—1812), a mennyiségtan tanára, majd az akad. egyház felügyelője (1784—1806).

Ramóczy Valerián, bencés, akad. tanár, szül. 1807. f. 1838.; írt statistikát.

Réthy András, görög ny. tan. az akademián, 1818.

Révay Miklós, (1749—1807), f. 1777.

Rómer Flóris, bencés, akad. tag, böls. tr., győri főgymn. tanár és ugyanitt a muzeum alapítója, jelenleg pesti nemz. muzeumőr és egyet. tanár, sz. 1815, ápr. 12. Nagyobb munkái: „A bakony“ — „Műrégészeti Kalauz, Öskor“ — „Képes Kalauz“ — „Díszlapok a 4 Corvin Codexről.“

Rónay Jácint, sz. 1814, máj. 13., böls. tr., pozsonyi prépost, előbb bencés, mint ilyen tanított Győrött 1848-ig. Munkái: „Tapasztalati lélektan“ — „Jellemisme“ — „A tűzimádó böls“ — „Fajkeletkezés“ — „Jellemrajzok az angol színvilágból“.

Rosos Miklós, régész és éremgyűjő.

Schiebinger Emil, böls. tr. bencés főgymn. igazgató, jelenleg nyalkai lelkész, sz. 1824, ápr. 5. Vagács Caesárral írt „Latin irányképző gyakorlat“-okat.

Sebő Mihály, kanonok, f. 1756.

Sebők Árkád, bencés tanár Pannonhalmán, sz. 1826, aug. 26., ford.

Virgil Aeneisét.

Simor János, 1857—67 győri püspök, jelenleg esztergomi bibor-nok-érsek, sz. 1813.

Sommer Fülöp, pösp. titkár, f. 1740.

Somogyi Dániel, 1768—1801 pannonhalmi főapát, f. 1776. Munkái: „Mélt. gr. Erdődy és Pálffy házaknak nagy érdemei“ — „Preces quotidianae pro clero Benedictino Ungarico“.

Somogyi Elek, minorita, f. 1792 körül.

Somogyi Lipót, szombathelyi püspök, f. 1786.

Spaenholtz, katona-orvos, f. 1761.

Stanke Leander, bölcs. tr., bencés tanár Győrött, utóbb a pesti egyetemnél (1800—1855). „Compendium historiae Philosophiae.“

Stankovácsi Lipót, ferenc-rendi híres szónok és hitküldér, f. 1788.

Jerebiczi Stehenics János, kanonok, f. 1734. † 1769.

Csécseyi *Svastics Ignác*, győrm. áldozár, történész, † 1826 körül.

Szalay János, bánhorváti pred. f. 1774.

Szarka József, győri, majd pesti egyetemi tanár.

P. Szatmáry Mihály, a pataki főiskola igazgatója, oktató Győrött.

Szánthó András, győri, majd kajári ev. pred. f. 1673.

Szánthó István, jesuita, f. 1776.

Szászki Tomka János, rector, f. 1729. † 1757.

Szeder Fábián, bencés tanár (1784—1859), föll. 1818. Munkái:

„A katolikusok tanítása a protestantismusra nézve“ — „Válogatott darabok“ — „Azaél halála“ — „Kiseded köszöntő“ — „Nepom. szent János ajtatoss.“ — „A boldog atya“ erkölcsi dráma.

Szegedi Mihály, jesuita tanár.

Szentmiklós Timót, bencés, majd világi pap, f. 1791. (Hrab. és Fejér ugyanily nevü ref. pred.-ről is emlékszik.)

Sztachovics Remig, bencés, pannonhalmi levéltárnok, szül. 1812, ápr. 13.; régész; munkái: „Brautsprüche und Brautlieder“ — továbbá német ima- és énekes könyv.

Takács Bernardin, bencés tanár Pannonhalmán (1796—1859), latin költő, költeményeit halála után Vagács C. adta ki.

Téthi *Takács József*, költő, Győrm. főjegyzője (1767—1821).

Tarnócz István, jesuita tanár (1626—1689).

Taxonyi János, jesuita, kortársai szerint a szónokok fejedelme (1677—1746), f. 1739 körül.

Telekesi István, kanonok és prépost, f. 1682.

Tamanik Szaléz, bencés tanár Pannonhalmán, sz. 1829, jul. 19.; német költő; „Ein Sträubchen aus Ungarns Dichtergarten.“

Tóth József, kanonok, f. 1812.

Tóth Sipkovich János, téthi ev. pred. és superintendens, f. 1721. † 1746.

Traxler Ferenc, jesuita tanár (1713—1756).

Vugács Caesár, bencés tanár Pannonhalmán, jelenleg r.-komáromi gymn. igazgató, sz. 1817, máj. 6. Munkái: „Latin irályképző gyakorlatok“ Schiebengerrel, — „Magyar olvasmányok“ — kiadta Takács Bernardin verseit.

Vargyas Endre, tanfelügyelő; munkái: „Az 1848/9-k-i szabadságharc története“ — „Gyöngyök Pázmány P. irataiból“.

Vas Gereben (Radákovich József), ügyvéd Győrött, hol mint jogász Atádyval szépirodalmi képzőkört alakított, és irott lapot adott ki.

Vaszary Kolos, bencés főgym. igazgató Győrött, sz. 1832, febr. 12. Munkái: „Várnai ütközet“, — „Világtörténet“.

Viczay Héder gr., Györm. főispánja (1807—1873), a régiségek buzgó gyűjtője.

Vida József, plebános, f. 1747.

Virághalmi Ferenc, honvédszázados, beszély- és regényíró.

Nyéki Vörös Mátyás, költő 1588 körül (l. Győri tört. és rég. füz. I. 65.).

Winterkorn Sándor, bencés, görög ny. tanár Győrött, szül. 1824, febr. 15. „Görög olvasó könyv“-et adott ki.

Zalka János, győri püspök, szül. 1820., írt egyháztörténelmet, és szentek életét.

III. Győrött végezték tanulmányaikat.

Atády Vilmos, több lap munkatársa, sz. 1821.

Ágoston János, n.-váradi áldozár, sz. 1787.

Ányos Pál, pálos-rendü, költő (1756—1784).

Bacsák Imre, veszprémm. áldozár, sz. 1809.

Batthyányi Lajos gr., magy. miniszterelnök.

Bedekovich Kálmán, horvát miniszter.

Béli Fidél, bencés, akad. tag (1807—1863), f. 1835.

Beke Kristóf, veszprémm. áldozár, sz. 1785.

Császár Ferenc, író, akadémiai tag, hétszemélyes táblai előadó (1807—1858).

Deák Ferenc.

Érdy (Luczenbacher) *János*, régész, akad. tag.

Fessler Ignác, akad. tag, történész (1756—1839).

Frankenburg Adolf, író, akad. tag, sz. 1812.

Ghyczy Kálmán.

Gundy Mihály, pécsm. áldozár, ünnepelt hitszónok, sz. 1805.

Haiszler György, orvos (1761—1841).

Hoffmann Pál, egyetemi jogtanár, sz. 1830. f. 1859.

Horányi Elek, kegyesr. áld. (1736—1809).

Horvát Boldizsár, magy. igazságügyminiszter.

Horváth Elek, akad. tag (1794—1835).

Hrabovszky György, ág. v. esperes (1762—1825), tanulni kezdett

Téthen.

Ihász Gilbert, prem. r. tanár, sz. 1803.

Kacs Kovics Lajos, nevelészet és gazd. író, akad. tag, sz. 1804.

Kertbeny (Benkert) *Károly*, fordító, könyvvarússágot tanult 1838.

Kisfaludy Sándor, író (1772—1844).

Kiss Ferenc, akad. tag, régész (1791—1859).

Kiss Pál, n.-várad i. sz. kanonok, akad. tag, ő felsége volt magy. ny. tanítója (1793—1847).

Kolosváry Ferenc, györm. áldozár, sz. 1813.

Kronperger Antal, veszpr. áldozár, sz. 1796, mint tábori lelkész 8 évig nyilvánosan tanította a Milanóban szállásoló cs. és kir. tisztikart a magyar nyelvre.

Laky Demeter, prémontrei r. tanár, író, sz. 1818.

Majer Károly, hirlap- és beszélyíró, sz. 1830. föll. 1846. a „Hazánk“-ban.

Majláth György, a semmitőszék elnöke.

Majláth János gr., költő, történetíró, publicista, sz. 1786.

Mészáros Ignác, a „Kartigam kisasszony“ történetének szerzője, szül. 1721.

Szenczy Molnár Albert, századának egyik legjelesebb philologusa (1574—1630).

Nagy Márton, kegyesrendi tanár, sz. 1804.

Nehéz Károly, több lap munkatársa, sz. 1826.

Pelczmann Gergely, ferenc-rendi szerz., szül. 1794. „Praedicator Generalis.“

Pray György, jesuita, nagy nevű történetíró (1724—1801).

Rauch Levin b., horvát bán.

Reguly Antal, az európai híri utazó (1819—1858).

Ruszek József, veszpr. kanonok, a „Mondolat“ írója (1779—1851).

- Sámbár Mátyás*, a híres vitairó (1617—1685).
Sárkány Miklós, bakonybéli apát, szónok, sz. 1802, jan. 25.
Simon Vince, csornai prépost, gazd. író, sz. 1813.
Somssich Pál, orsz. képviselő, sz. 1811.
Szabó Imre, szombathelyi püspök, egyh. szónok.
Szabó László, veszpr. áldozár, zsoltárfordító, sz. 1796.
Szelestey László, költő, sz. 1821.
Talabér János, veszprémm. áldozár, író, sz. 1825.
Uri János, híres orientalista.
Vajda Péter, költő, akad. tag (1808—1846).
Vezerle Ignác, hittanár, sz. 1803.
Vidovics Ágoston, veszprémi áldozár, sz. 1794.
Xantus János, világ-utazó, pesti nemz. muzeumőr, akad. tag.
Zádor (Stettner, Fenyéry) *Gyula*, költő, jogász, akadémiai tag
(1799—1866).
-

Helyrajzok.

Fehér Ipolytól.

Művünk zárlapjához jutottunk.

Összebarangoltuk a mult idők fülepte utait; átlapoztuk letűnt századok krónikáit; felnyitottuk az ősök néma sírjait; emlékezetbe hoztuk rég elporhadt nemzedékek életküzdelmét. Rajzoltuk a természet vonásait, melyeket egy fensőbb kéz évezredekén át napjainkig alkotott; vázoltuk a talaj, víz és lég alakulásait; ecseteltük a néptömeg szám, vallás és társadalmi foglalkozás szerint való hullámzatait. S most, mielőtt munkánkat bezárnók, adjunk még a képhez néhány halvány vonást városunk és megyénk jelen apró külsőségeiből.

Helyrajzi rovatunk számára kevés anyag maradt feldolgozandó; tárgyát nagyrészből kimerítették az előzmények. Csakis egyes pontok lehetnek azok, melyekhez még néhány vonást illeszthetünk. Győr, Pannonhalma és Hédervár azon kiválóbb pontok, melyek ecsetelésünket még elfogadják.

Győr.

A Duna, Rába és Rábca által átszelt termékeny síkságon terül el Győr városa. Magasra nyúló számos tornya már messziről szemébe ötlök az utasnak.

A város összbenyomása minden idegenre elég kellemes, mondhatni meglepő. Egyenes és széles szabású utcái, csinos épületei, élénk forgalmi élete, a Dunán uszó hajók sűrűn rakott árbocai, közhelyiségeinek tisztasága, a lakosság élénk szelleme mind — oly tényezők, melyek elsőben is előnyösen hangolják az utast.

Mint minden városnak, úgy Győrnek is meg van saját jellege, s ez a kereskedelem. Már a régmúltban ez volt egyik lét-alapja, melyet habár a középkor harcias érdekei többé-kevésbé háttérbe szorítottak is, mindazonáltal ismét új és erősebb kifejezést nyert e jelleg az újabb kor igényei között. Ha nem neveznök is meg e jelleget, azonnal felismerhető ez a város élénk forgalmában, folyóinak hátán sűrűen uszó teherhajóiban, gőzmozdonyainak örökös fütttyentéseiben és nagyszabású raktáraiban.

A forgalmi központot a belváros képezi, mely ismét három részből áll; ezek a szoros értelemben vett belváros, mely éj.-ről a Dunáig, ny.-ről a Rábáig, d.-ről a tűztoronyig, k.-ről a harangöntő

utcáig terjed; a tűztornyon kívül eső rész: Ferdinándváros, nevezetét 1839-ben nyerte, mely év jun. 10-én a várost meglátogató V. Ferdinánd király engedélyt adott a polgárságnak, hogy a fehérvári kapu erődjét lebonthassa. A harangöntő utcán túl a városrét felé terjedő rész: Ferencváros szintén kiegészítését képezi a városnak, melyhez 1820 óta csatlakozott, midőn u. i. dec. 20-án Schwarzenberg Ernő győri püspök ünnepélyes szertartás közt áttörte az e tájon lévő bástyát, hogy — Jófejú István zászlótartó hirdetésének szavai szerint — „a posványos és ingatag földet, melyet csuszó-mászó állatok birtak lakhelyül, a haladó polgárság lábaival szabadon tiporhassa.“ *)

Külvárosai közül a délre eső Nádorvárost, másként Majorokat a vásártér és vaspálya választja el a várostól; ettől ny.-ra a Rába és a sétatér által elválasztva és a Rába-Rábca folyók közé ékelve fekszik az Ujváros. Mintegy kiegészítését képezi Győrnek Sziget falu, mely habár külön hatósággal bír, Győr-Ujvárostól csupán a Rábca által van elválasztva, ennek hídja által pedig azzal összekötte; e falu tehát tulajdonkép folytatását képezi Győrnek, melynek külvárosaival különben is mérközik.

A Duna tulsó partján terül el Révfalu és Pataház, legnagyobb részben egy falunak szabásával, de itt-ott csinosabb épületekkel.

Nem vezetem az idegent utcáról utcára, nehogy tájékozás helyett összekuszáljam a vezérfonál szálait. Előnyösebb lesz tán, ha kiválóbb pontjait tárgyrokonság szerint csoportosítva kiemelem.

Templomai számra úgy, mint értékre és csínra nézve bizonyára figyelmet érdemelnek. Első helyet foglalja el a püspöki székesegyház a káptalan-dombon, kis tér közepén, homlokzatával a püspöki palota felé fordulva; e homlokzat utólagosan lőn emelve 1816-ban, mint a felirat mondja: „az egyház ékítéséül és a torony támasztékául.“ A székesegyház elején hatalmas torony emelkedik, mely alatt a főbejárat van; két átellenes oldalkapuját dóriai oszlopokon nyugvó párkányzat ékesíti. A templom belseje jóval többet nyújt, mint külseje ígér; tágas méretei, üde freskó-festményei és gazdag felszerelés egy székesegyház magasztos benyomását keltik. Három hajója közül a középsőnek boltozatát négyszögű márványozott féloszlopokkal diszített hat ívet hordja; a freskók, — valamint a bold. Szűz mennybemenetelét tárgyázó fő oltárkép Maulpertsch mester-kezének művei. Az emelkedett fekvésű szentélyben a káptalani tagok szépfaragványu székei után következik a püspöki trón és főoltár.

*) A hirdetés a győri főgymn. muzeumában.

A székesegyház déli hajójához van forrasztva a szt. Háromság-vagy Héderváry-kápolna, mely már fönebb (429. l.) részletes méltatást nyert, szintúgy a keleti oldalon levő szt. János-kápolna és a templom alatt elterülő 4 sírbolt.

A püspökvár főkapujától a dombon lefelé haladva egyenesen a karmeliták templomának tartunk, melyet Szelepcsényi György esztergomi érsek 1714—1724. emelt; közepén kupolyaszerű merész boltív emelkedik. A templommal kapcsolatban áll a zárda, melynek kis ablakai a Rábára néznek.

Innen az egyenesvonaltú Kazinczy-utcán át a fő- vagy Széchenyi-térre jutunk, melynek déli négyszög oldalát a bencések székháza, főgymnasia s közöttük kéttornyú temploma foglalja el. E templom külbenyomásához méltóan sorakozik a belső nagyszerűség építészeti és felszerelés tekintetében egyaránt. Tágas méretű hajójának falait márványozott burkolat, boltívezetét élénk freskók fődik, Troger Pál ecsetének művei; a főhajóból 6 oldalfülke nyílik, rokkoko falékítményekkel és mellékoltárokkal; világítását a keleti oldal ablakain át nyeri, nyugoti részen a bencések székházához van forrva, és egész hosszában az oratorium ablakai nyílnak a hajóba. Tágas szentélyt tarka márványkorlát zárja el; főoltára fölött Loyola szent Ignác képe emelkedik. Szószéke faragványokkal és dús aranyozással van ékítve.

A belvárosban van továbbá a püspökvár házi kápolnája, az ugynevezett Dóczy-kápolna a XV. századból, csinos csillaggerincszel, nyulánk csucsíves ablakokkal, melyeknek mezőit színes cifrázatok szövik át; karcsuan emelkedő gót-oltárát szt. István és László szobrai és a magyarok Nagy-asszonyának gyönyörű festvényű képe díszíti. A kápolna jelen csínját Simor János volt győri püspöknek köszöni, ki azt Lippert művezetése mellett öltöztette jelen alakjába.

Említendő továbbá a belvárosban a magyar- és német-ispotály kisdud temploma; az Orsolya-szűzek zárdájához csatolt egyház kerek boltívezetű és ebben freskó-festményekkel; a nagyobb papnöveldeben levő Nagy-boldogasszony-kápolna; a kisebb papnövelde házi kápolnája oldalfalai részben márványozott burkolattal, részben basrelief ékítményekkel, boltívezete freskó-festményekkel; oldalfalain a szt. Benedekrend életéből merített történeti és allegorikai képek láthatók; ablakmélyedéseibe ugyanazon jól sikerült emblemák vannak festve, melyek a pannonhalmi étterem ablakfülkéibe; e kápolna tudvalevőleg e század elejéig a bencések tulajdonát képezte (apáturház, 622 l.).

Említést érdemel még a belvárosnak kőfallal kerített temetője, csinos kápolnával ékes síremlékeivel és gondosan ápoltsírhalmaival; ritka város, mely ily gyengéden ápolná elhunytjainak kegyeletes emlékét.

A külvárosokban a nádorvárosi plebánia-templom, egykor a camillánusok zárdájáé; ugyane külváros végén kis dombon áll az 1718-ban emelt kálvária 3 kis kápolnával; statiói mind megannyi kis kápolnát képeznek, melyekben életnagyságú faragott alakok képviselik Urunk kínszenvedésének eseményeit; e statiók a vaspályától kezdve a hosszú utcán át egész a kálváriáig nyulnak.

Az ujjváros plebánia-temploma méreteire úgy mint alakítására nézve figyelmet érdemel; külső falába a főoltár mögött körülbelül 5 láb magas és 3 l. széles márvány-sírkő van illesztve, családi címerrel, relief ékitményekkel, ágyu, dob, kard, nyil, zászló s egyéb hadi jelvényekkel és a következő felirattal: „D. O. M. S. cigit un grand pecheur fidel † serviteur ami de ses amis † et de son Dieu aussi. Feu M. baron George Guillaume de Sommerlatte † Colonel pour le service des miet catholiques de meme des A. S. le duc de Brunswig et Lunebour Commandant de trois bataillons † né l'an 1685. Mort l'an 1738.“

E feliratot még egy hosszabb latin szöveg egészíti ki.

Győr-Szigetnek egyszerű plebánia-templomán kívül említendő még az irtalmas szüzeknek 1862-ben emelt csinos külsejű temploma.

Egyéb hitfelekezetek csaknem mind Ujjvárosban birják egyházait. Itt van az ágost. hitvallásuaké a sétatért körítő Rába-ág partján a hozzá tartozó terjedelmes konvent-épület udvarán.

A helvét hitvallásuaké a kath. plebánia-templom közelében. Nem messze tőle áll a nem egyesült görögök egyháza. Végre az Ujjváros elején elterülő főtéren az izraeliták új zsinagógája, melynek magasra nyuló kupolyája hatalmasan emelkedik ki az épületek fölé. Van ezenkívül az izraelitáknak két kisebb zsinagógája a Szigetben, melyek egyikét az orthodox felekezet birja.

Kiválóbb épületet és közemléket — habár nem nagy számban — de néhány érdekeset mégis mutathat fel Győr városa. Kezdjük a Duna, Rába és Rábca összefolyásánál emelkedő várdombon épült püspöki palotán, melynek ódon szabása még sokban magán hordja az egykori erődnek jellegét; éjszaki és nyugoti oldalról magas bástya-falai közvetlenül a Duna és Rába partján emelkednek, s honnan egykor gyilkos nyilak és golyók repültek: ott most a várkert árnyas utai kanyarognak, melynek berkeiben félénk madár huzza meg

magát és énekli csengő dalát. A püspöki palota ablakai és e várkert nyújtják a város legszebb kilátásait; keleti részén a Duna szőke tükrén siklik végig szemünk, és csak a gőzhajóállomás alatt kezdődő kanyargás takarja el a folyót; éjszokról Révfallu és Pataház faluk területnek el a láttérben; nyugotról a Rábca és Rába folyók és köztük a sétatér élénk forgalmú hídjaival, pezsgő közönséggel, sebesen evedző ladikjaival és komolyan uszó vagy éppen veszteglő teherhajóival oly természetes kaleidoskopot alkotnak, melyben kellemes szórakozást talál szemünk.

Igen is felismerte a vár ezen előnyös fekvését jelenlegi urának finom érzéke akkor, midőn legközelebb saját emeleti lakosztályából nyílt verandát készíttetett, mely a várkert keleti része fölött lebegve megragadó látképet tár fel a Duna partjairól.

A püspöki palota fölött csonkára metszett torony emelkedik, melynek korláttal övedzett tetejéről az egész várost vidékével együtt uralja a szem. A kétemeletes palota belsejében a püspöki lakosztály termei főuri fénynyel, nemes ízléssel vannak berendezve, s egészben véve úgy, mint legapróbb részleteikben magukon hordják a házi ur ritka műérzékének félreismerhetlen jeleit. Ott látjuk a termekben a művészetek több ágának remek példányait; ott függenek 15—16 elődnek életnagyságú arcképei, stb. A művészi stylben kiállított és felszerelt házi kápolnáról már fönnebb emlékeztünk.

Egyik földszét képezi a városnak a négyszög alakú főtér, másként Széchenyi-tér, melynek déli oldalát — a bencések székháza, főgymnasiuma és temploma képezi; keleti oldalát a kereskedelmi gyűlde épülete foglalja el; a tér éjszaki oldalán a városház egyrésze, a kisebb papnövelde és magánházak nyulnak el; nyugoti oldalát hasonlóképp élénk forgalmú boltok, tarka kirakotak foglalják el; 4 sarkán vasöntvényű kandelaberek emelkednek, melyeknek gázlángjai ritkább alkalmakkor a tért szépen megvilágítják. Szenteljünk néhány pillantást a kiválóbb épületeknek.

A bencések kétemeletes székháza három szárnyat képez, melyet a templom egészít ki teljes négyszöggé; a főtérre nyíló bejárat fölött az alapító Széchenyi György kalocsai érsek kőfaragványú címere lebeg. A második emeletre vezető lépcsőzetet oldalt úgy, mint fenn dombor falékmények közé foglalt képek díszítik; hasonló díszítmények láthatók a tágas étterem tetőzetén és előcsarnokában.

A főgymnasiumi épület a templom közbeékelésével folytatását képezi a bencések székházának; bel tartalmát képezi a nyolc osztály, terményrajzi és régészeti muzeum, — melyre e mű folyamában sok helyütt történik hivatkozás, — természettani műszertár, vegytani

műhely és az ifjusági könyvtár. A terményrajzi kitűnő gyűjtemény becséről „a megye viránya“ (97 l.) és „a megye állatvilága“ (133 l.) című rovatok szólnak; méltatást nyert már a régészeti gyűjtemény is (335 l.), mely tulajdonkép már az udvaron kezdődik, hol elsőben is azon kősír vonja magára figyelmünket, melyet 1871-ben a gázgyár mellett a homokgödörnél ástak ki, — benne ifju női csontváz, fémtükör, több üvegcese tele megkeményedett balzsammal, borostyánkő- és kalcedon-gyűrűk, borostyánkő-medence és gyöngyök, tük, kanalkák, öltönydarab, olló, és egy Kr. u. 86-ra utaló Domitián Moneta Augusti. Az udvaron vannak továbbá gondosan elhelyezve mindazon nagy emlékkövek, feliratok stb., melyek a város történelmi multjára vonatkoznak. A muzeum nagy termében a terményrajzi példányok, nemkülönben a kő-, bronz- és római korszak leletei vannak tudományos rendszerben és izléses csoportosításban elhelyezve, — míg a benyiló szobában az ujabbkori tárgyak és a római érmek foglalnak helyet.

A muzeum bizonyos napokon a nagy közönség számára is nyitva áll, és a látogatók nagy száma legvilágosabban tanúskodik a gyűjtemény érdekes és tanulságos volta felől.

Gazdag felszerelés és választékosság jellemzi továbbá a természet-tani műszertárt is, melynek tágas termében nagyobb hallgató közönség előtt is végezhető a természet-tani kísérletek.

A kereskedelmi gyűlde (Lloyd) földszinti helyiségében kávéház van üvegoldalakkal zárt előcsarnokkal; emeleti tágas terme (redout) zene- és tánc-estélyeknek szolgál helyiségül.

A főtérre néz az ódon stílusban épült városháznak egyrésze; kapuja fölött látható a város jelenlegi címere domborfaragványban: a tetőirányosan 2 részre osztott koronás paizs bal felében szt. István vértanu képe, jobb felében pedig fenn várkapu toronnyal, alul a Duna, Rába és Rábca folyók; e címer 1743-ból veszi eredetét, a midőn Győr szab. kir. várossá lett; előbbi címerében csupán szt. István vértanú képe foglalt helyet. Még régibb (14-ik századi) pecsétjében paizs felett 3 csillag, alul pedig két magános torony volt.

A városház termében M. Terézia, II. József, Ferenc, V. Ferdinánd és I. Ferenc József uralkodók —, Pállfy és Schwarzenberg, Széchenyi I. s oly magánosok arcképei függnek, kik jótékony alapítványokkal örökíték meg neveiket.

Levéltárában láthatók egyebek közt azon ezüst- és réz-érmek, melyek Győr vár visszavételének emlékére készültek; az ezüst-érmen Győr rajza látható a közelgő hadsereggel, és „Omnis victoria a Domino“-felirattal, — másik oldalán borostyánkőszorúban e fölirat:

„ANNO M. D. XCVIII. IST DIE VESTUNG RAAB DEN 29. MARTI N. C. (= neuen Calenders) DURCH WUNDER HILF GOTTES AUS DES TURCKEN GEWALT WIDERUMB EROBERT. DARUMB GOTT ALLEIN DIE EHR. V. M. (= Valentinus Maler Norimbergensis).

Egy másik réz-érem felirata: „JAURINUM AUCTORE DEO AUSPICIO RUDOLPH. II. CAES. NUBE OPPORTUNISS. LUNAM OBDUCENTE. DIRECTORE ADOLPH. COM. A SCHWARZENB. RECUPERATUR. A. MDIIC. D. XXIX. MART.“ — Korinth oszlop-trophaeum alakban, két oldalt egy-egy nő, egyik török foglyot vonszol, a másik szárnyas Victoria-alakban megkoszoruzza amazt; a háttérben a császári sereg és Győr rajza; a felső térben felhő, melyen Juno a Diana által tartott fénylő hold elé fátyolt von.

A városház tőzsomszédságában áll az egykori apátház, jelenleg püspöki kisebb papnövelde szép szabású és dombor ékítményű homlokzatával s ennek fülkéiben szt. István és Benedek szobraival; a mult század végeig a pannonhalmi főapátok lakhelye, utóbb a Dlabács által alapított katonai árvaintézet helyisége; ezen intézet 1810-ben Szempczre tétetett át; alapítványa ma mint ösztöndíj kezeletik.

Az épület jelenleg a papnövédek igényeihez van átalakítva; házi kápolnájáról már fönnebb szoltunk; tanuló és hálótermei, folyosói és egyéb helyiségei célszerűen vannak berendezve, kis udvara árnyas kertté van alakítva.

A főtér említett épületein kívül még két ponton akad meg tekintetünk; egyik a Kollonich gr. püspök által 1686-kan Budavárának a török alól történt felszabadítása emlékeül emelt szűz Mária-szobor, mely karcsú márványoszlop tetején áll, és egészben 8 öl magasra emelkedik; az emlékoszlopot kőkorlát övedzi négyszögalakban, melynek sarkain 4 szentnek kőszobra foglal helyet; az oszlop talapzatának lapjain latin feliratok olvashatók, melyek az emlék felállításának történelmi okát tárgyazzák, s melynek lényeges részét már fönnebb (434. lapon) adtuk.

A főtér másik díszét márványból készült kutemelvény képezi, mely azonban csakis kül díszével emeli a tért, de üde vízzel alig képes szolgálni.

A kisebb papnövelde mellett vezető szűk utcán áthaladva a káptalan zenészek tekintélyes külsejű épületéhez jövünk, melyet 1775-ben a káptalan saját egyházi zenészei és karénekesei számára emelt; itt laknak és képeztetnek ki azon gyermekek is, kik a székesegyház zene- és énekkarának teendőit végzik.

Innen a székesegyház felé haladva, a káptalandomb tövében azon-

nal szembe ötlék egy szép emlék, az ugynevezett frigyszekrény-szobor, melynek 1731-ben történt felállíttatására a következő esemény szolgáltatott okot. A mult századok ismeretes szokása volt, hogy egyes helyiségek — főleg zárdák és templomok menhelyeket (azylum) képeztek, melyben bármely bűnös az üldözők kezei elől egyelőre menedéket nyert; ilyen volt a jezsuiták győri társháza is, hová többi között egy szökevény katona menekült, ki az urnap nyolcadán tartott körmenet közé vegyült; társai azonban őt ezen emlék-szobor közelében felismerték, s őt elfogandók, a körmenetet annyira megzavarták, hogy a nagy tolongásban az oltári szentség az ünnepélyt vezető áldozár kezéből kiesett és a zavargók által összetiportatott. Az oltári szentség e profanatiójának kiengeszteléseül emelé VI. Károly császár ezen emléket, melynek oldalát remek relief-éktmények borítják, tetején pedig frigyszekrény nyugszik.

Történetét a következő felirat őrzi: *Pani angelorum incorruptibili Carolus VI. Roman. Imper. Austr. Regni apostolici conservator et vindex laesam adorationis causam correctis seductorum audaciis perpetuae deprecationis monumento ad expiendam offensi Numinis iram ex avita pietate restitui iussit. An. sal. MDCCXXXI.*

Simor János mint győri püspök 1862-ben a szép emléket ujonnan feldisziáltatá. Ugyanezen időből erednek azon sz. Mária reliefek és egyéb szt. képek is, melyek egyes polgárok házain manap is több helyütt láthatók.

Ezen emlék fölött emelkedik a nagyobb papnövelde, folyosóján gyönyörű festvényekkel és Jukovich kanonok érdekes madárgyűjteményével. Szép könyvtárában incunabulák (a 15. század végéről); az érdekes kéziratok közt kiváló figyelmet érdemel egy nagy antiphonale remek initialeival, kötésén bronz keret gót éktményekkel, 4 sarkán az evangelisták — középen a bold. Szűz dombor-képével.

Érdekes emléket képez továbbá a 30 öl magasán kiemelkedő tűztorony, mely a fehérvári kapu helyén a sánc-erődök köveiből 1792-ben épült Tollner építész vezetése alatt. A torony kapuívazete nyílt átjárást képez a bel- és Ferdinand-város között; a torony alsó épülete árvaház gyanánt szolgál, felső helyiségében pedig a toronyőr tartózkodik, ki ébren létééről negyedóránként négyirányban hangoztatott trombitaszóval ad jelt. E torony karzatáról nemcsak az egész városra, de a vidékre is tiszta áttekintés nyílik, sőt kedvező körülmények között Pozsony vára és a Schneeberg is kivehető.

A belváros kiválóbb épületei közé tartozik a megyeház, egy-

kor ferencrendű zárda, melynek jellegét az épület belseje most is sokban magán hordja; a hajdani zárdatemplom most nagyterem, a megyegyűléseknek szolgál helyiségül.

Közelében áll az 1867-ben emelt kir. jogakadémia tekintélyes külsejű épülete, mely a jogakadémia tantermein és könyvtarán kívül az állami főreáltanodát is magába zárja szép tanhelyiségeivel és jól felszerelt gyűjteményeivel.

A Rába által képezett kis sétatér-szigeten áll a színház, homlokzatával a sétatéren átvezető főútra tekintve; alakja, valamint belterjedelme ma már alig felel meg a város népességi viszonyainak és azon csinnak, mely a várost egészben véve jellemzi.

A belváros két katonai laktanyája közül az egyik különösen nagy, melynek tágas udvarán a városban állomásozó gyalog csapatok kényelmesen végezhetik kisebb gyakorlataikat; a másik kisebb laktanya 1872-ben szűnt meg katonai kórház lenni, mely ez évben a város-rétre néző célszerűbb épületbe (előbb élelmezési ház) költözött át. Van még egy kisebb laktanya a Nádorváros végén és egymásik az Ujvárosban.

A kórházak ugyis külön ismertetést nyertek (348 l.).

A belvárosban, a karmelita zárda mögött áll a pénzügyérség és harmincad két emeletes épülete, melynek helyiségeit az illető hivatalok teljesen igénybe veszik.

A város közlekedési gyűpontjait képezik a vasuti indóház és gőzhajó-állomás; az első a belváros és Nádorváros közt elterülő vásártéren áll; egyesítve van benne az osztr. állam-vaspálya és a magy. nyugoti-vaspálya indóháza; de ez utóbbi más helyen szándékozik indóházat építeni, csupán a helyiség kérdése az, mely az ügyet oly soká függőben tartja. Győrnek ujabban ismét élénkülő forgalma rövid időn szükségessé teszi, hogy az állam-vaspálya is lehetőleg terjeszkedjék saját indóháza berendezésében.

A gőzhajó-állomás a város éjszak-keleti végpontján áll; a kereskedelmi cikkek talán célszerű gondozásban részesülnek ez állomáson, de alig mondhatjuk ezt az utasokról, kiknek legszükségesebb kényelméről is csak szerényen van e helyen gondoskodva. Az állomás szomszédságában az újabb eredetű hajógyár áll, mely nemcsak javításokkal foglalkozik, de kisebb hajók készítését is eszközli.

A város keleti oldalán a gönyői államút mellett áll a gázgyár, mely a belvárost a szükséges világítással látja el.

Említést érdemel továbbá Stadel jönevű gazdasági gépgyára és Nagy Mihály tésztagyára, nemkülönben a gyufa- és olajgyár, gőzmalmok, fűrészmalom.

Van önkéntes de állandó tűzoltó-egylete és ennek saját zenekara; torna iskolája szintén jól van berendezve.

Vendéglői közül első rangúak a belvárosban: a fehér-hajó és fehér-bárány; Ujvárosban: a nádor, melynek nagy terme alkalmas helyiségül szolgál a tánc-estélyeknél; említést érdemelnek még a Nádorvárosban: a szőlőkert, tágas nyílt helyiségével, továbbá a zöldfa és vörösökör; Ujvárosban az arany-bárány stb. A belváros különösen kényelmes berendezésű kávéházakkal rendelkezik; ilyenek a kereskedelmi gyűlde kávéháza, Auer, Oroszi, Limbeck stb.; Ujvárosban a nádor-vendégfogadóé.

Nem hiányoznak továbbá a söresarnokok sem, melyeknek csapjairól a kedvelt ital mindenféle neme bőven habzik alá; látogatottak különösen a Weis, Körner, Buchberger, stb. söresarnokok.

Sétányai között első helyen áll a sétatér, mely a Rába folyó és ennek ága által képezett kis szigeten terül el, és a belvárossal újabb szerkezetű és tágas felnyitható hid által van összekötve; az Ujvárossal hasonlóképp csinos hid tartja fenn összeköttetését. A sétatér árnyas utai és gondosan ápolt virágtelepei naponként ide csalják a város közönségét, mely alkonyat tájban tarka vegyülekben hullámszik e kis park kanyargó utain. Csak azt lehet fájlalni, hogy a határoló vizek ily kis térre szorították e kellemes szigetet. A sétatér közepén halad át az Ujvárosnak vezető széles út, melynek kövezetén élénk robajjal gördülnek át az uri fogatok vegyesen a terhelt szekerekkel. Az út mindkét oldalán kőoszlopkokról alá függő vasláncsal van szegélyezve. A sétány egyik oldalán áll a színház; mellette kényelmesen berendezett söresarnok, melynek szabadba helyezett asztalait a közönség nem ritkán sűrűen lepi el, főleg midőn a jó cigány-zene hangjai nyomják el az árnyas berkek madarainak gyenge dalát. A másik oldalon a színházzal csaknem szemben áll a boldogságos Szűznek kőfaragványu szobra, melynek korlátján belül illatos virágokat ápol a kegyelet. A szobor mögött csinos kioszk kínálgatja üdítő szereit a fáradt közönségnek.

Habár a sétatér képezi legnépesebb gyűléshelyét a szórakozásnak, mindazonáltal egyéb sétahelyek sem maradnak látogatók nélkül. Nagyobb sétára a gőzhajó állomás mellett elterülő városrét és a püspökrét szolgálnak; az előbbinek egyenes fasora a gazdasági egylet mintakertje mellett vezet el, mely szintén nyitva áll a közönség előtt; a Dunapartján elterülő szigeti püspökrét legesinosabb része az ugynevezett Tákórét, szépen befásított utával kellemes szórakozást nyújt. Kevésbé zajos sétahely nyílik a Rábaparton a práterben, melynek végpontját a polgári lövölde képezi. A vásártérnek újabb időben tele-

pített honvédligete kevésbé vonza a közönséget; a hajdani lovaglótér helyén ültetett szedres-kertet főleg a gyermekek és dajkák csevegése teszi élénké; e helyre van tervezve a még csak létesítendő gyermekkert.

Kirándulásokra legkényelmesebb a kis-kut, mely a városrétén túl a gönyői államút mellett árnyas lombok alatt fakasztja kitünő vizét; de mi természetesebb, minthogy a közönség sokféle izléséhez alkalmazkodva, szolgál a bérlő a forrásvizen kívül jó tejjel, sörrel és egyéb itallal is, a mint azt a gyermekek, nők vagy férfiak szomja megkívánja. A tekepálya, kis tavacska, hinta, céllövészet természetesen elmaradhatlan fűszerei az ily kirándulási helynek, hol különben a fiatal-ság gyakran tartja kedélyes nyári multságait.

Győrnek, mint afféle vízi városnak nem utolsó multságát képezi a csónakázás is, mely legtöbb esetben bizonyos nyugpontok felé tartva hasítja a kis folyók sima tükrét. Épen ez okból látogatott az ujjvárosi Rábcaparton fekvő Wenzl-kert és még főlebb eső Pinnyéd falu.

Győrnek is megvannak hagyományos szórakozásai, melyhez a lakosság polgári része a kegyeletnek bizonyos nemével ragaszkodik. Így a tavasz első nyiltával, főleg böjti vasárnapokon, az ugynevezett cipózóhely (az ujjvárosi temető mellett) képezi a népmultság tanyáját; husvét-hétfőn a kis-kut közelében fekvő galambhoz özönlik a közönség; pünkösöd hétfőn Pinnyédre szállítják a Rábca csónakjai a mulatók tarka seregét; Péter-Pál napján pedig a pataházi bucsú csalja át a Dunán a városi népet. A kik egész napot szentelhetnek szórakozásra, azok a csanaki, baráthi, nyuli és écsi szőlőhegyek lugasai közé rándulnak, s ott élvezik a tiszta légen kívül a falusi- és hegyiélet üdítő kelmeit.

Két gőzfürdőn kívül két Duna-fürdőben nyer a közönség menedéket a nyári napok forrósága elől.

Pannonhalma.

Győrtől délfelé indulva kellemes látkép tárul fel az utas előtt. Termékeny síkság nyugotról a csanak-écsi hegylánc által szegélyezve, délről a Vértesek és a Bakony-ság ölelkező emelkedéseivel elzárva. E természetes háttérből éles vonásokban emelkedik ki a sz.-mártoni hegycsoport, melynek gyúpontját Pannonhalma képezi. Utunk, dacára a 2¹/₂ mfd távolságnak, rövidnek tetszik, mert a nyul-écsi hegylánc tövében vezetve folyton élénk szórakozásban tartja az utast. A hegy

oldalán elterülő szőlőtelepek fehérló házaikkal, pincéikkel kellemes változatosságot kölcsönöznek a kirándulásnak.

N.-Écs falunál letérve a győr-veszprémi országról egyenest Pannonhalmának vágunk. A hegy lejtőit itt is szőlők és elszórt házak tartkítják, nyugoti oldalát pedig Szt-Márton mezőváros foglalja el, melynek épületei a Pánzsa-völgytől csaknem a hegy tetejéig nyulnak, és szégyeztet alkotnak a szt. benedek-rendü főapátság colossalis monostora körül.

Szt-Márton mezőváros, mint afféle hegyitelep, főleg emelkedettebb részein alig mutat csak némi rendszerességet is; házai összedobálva sok helyen mint fecskéfészkek függnek a partok oldalain; alsóbb fekvésű részében már elég határozott az utcák iránya. Kiterjedése jelentékeny, jóllehet lakosainak száma nem sokkal haladja meg a 3 ezeret. Szerény házai közül csak is a főapátság uradalmi épületei emelkednek ki; ilyen a három udvarra osztott majorság, gazdatiszti lakok, fogadó és magtár. Plebánia-templomául a főapátsági székesegyház szolgál és a mezővárosban csakis kised kápolna áll, hol a lelkész mindennapi miséjét végzi.

Magára Pannonhalmára, vagy mint a nép mondja, „a várba“ kényelmes kocsiút vezet, mely mindkét oldalról bokorszegélyzet közt a nyugati oldalon indul fölfelé, többször kanyarog és végre egészen a keleti oldalra kerülve ér fel a hegyre.

Pannonhalma tulajdonkép három dombhullámszattól áll; a középsőn, mint legemelkedettebb ponton, áll a kálvária magasra nyuló 3 kőkeresztjével; az éjszaki dombon a főmonostor és ezzel szemben a déli emelkedésen az ugynevezett „Boldogasszony“ kápolna áll. A vallásos nemzeti hagyomány e hármassort látja Magyarország cimereiben, a honnan elsőben hajtott ki e hazában a szt. kereszt fája.

A főmonostorba csakis a keleti részen van bejárás, a többi oldalról legnagyobb részt magas bástyafalak által van körítve. Hajdani várszerkezetéből maig is fennmaradtak a lő-rések a keleti bástyafalon, míg a déli bástyafal két szögletén ódonszerű tornyok emelkednek. A régi idöket hozza emlénkünkbe a bejárás is, mely boltíves (hajdan felvonó) hidon és kapun át vezet a várudvarba; maga a kapu szintén toronyszerű alkotvány, melynek emeleti szobájából a kapus őrszeme kísérte figyelemmel az érkezőket.

A főmonostor tágas udvara gyenge lejtősségekben emelkedik; jól kövecsezett talaján és kövel kirakott nyilt csatornáin kár nélkül hömpölyög alá a legsebesebb zápor.

Az udvar belsejébe érve, a kétemeletes déli épületszárny előtt állunk; ennek első emeletén van a főapáti lakosztály. Jobbra kanyarodva azonnal szembe ötlik a csinos kőkeretbe foglalt főbejárat, mely fölött a főapátságnak kőfaragványu cimere függ.

E külső tájékozások után lépünk a főmonostor belsejébe.

Az említett főbejárat a vendég-lakosztály helyiségeibe vezet, mely külön szárnyat képez; felső emeletének termeiben virág-füzérekkel alakított freskók hálózzák át a falakat, melyek még mind a múlt század emlékei, midőn e termek képezték a főapátok lakosztályát; innen ma is „praelatura“ nevet viselnek. Ablakaikból felséges kilátás nyílik az átellenben fekvő kálváriára és „Boldogasszony“ kápolnára, nemkülönben a Bakony erdőborította hegyeire, melyből tiszta időben, főleg napnyugotkor, Csesznek várának romjai világitanak ki.

A főmonostor belhálózata a különböző koru építkezések következtében meglehetősen bonyodalmas, úgy hogy az idegen csak bajosan vagy alig képes magát első látogatásakor tájékozni; nehézzé teszi ezt főleg azon körülmény, hogy ugyanazon épületszárny 1, 2 majd 3 emeletesnek tűnik fel a szerint, a mint különböző pontokon tekintünk ki ablakaikból. Ennek oka a hegytető hegyes-lejtős alakában fekszik; a talajnak e hullámzása idézi elő az említett különöséget.

Rövid rajzunkban csak is a főmonostor kiválóbb pontjaira szorítkozunk, és ezeknél is csak annyiban, a mennyiben e pontokat jelen művünk egyéb rovatai még nem merítették ki.

Első helyen a székesegyház érdemel említést, mely kelet-nyugoti hosszirányban fekszik; *) keleti homlokzata eredeti román alakjával szabadon áll és a belső szűk udvarra néz; nyugoti homlokzata már nem hordja magán a templom stíljének jellegét, a mennyiben itt az 1831-ben épült torony emelkedik; ugyanitt van a főbejárat, melyhez mindkét oldalról széles márvány lépcsőzet vezet. A bejárat fölött fémöntvényü dombor képcsoportozat látható, mely a magyarországi szt. Benedek-rend alapításának (1001.) és visszaállíttatásának (1802.) eseményeit tünteti elő; a képcsoport közepét ülő nő-alak (az egyház) kezében kereszttel foglalja el; ennek jobbján áll szt. István király, ki Anasztáz pannonhalmi első apátnak a rend alapító okmányát nyújtja át ily fölirattal: „Praedicate, 1001“; Anasztáz mögött országnagyok és szerzetesek állnak. A középben ülő női alak balján I. Ferenc király áll, és Novák Krizosztom főapátnak a rendet visszaállító okmányt kézbesíti ily felirattal: „Docete, 1802“; a főapát után ismét országnag-

*) Műépítészeti és történeti méltatását lásd 439. és 580. lapokon. — Szerk.

gyok, püspökök, szerzetesek állnak. E képcsoport tehát kifejezi a rendnek kettős irányban kifejezett működési körét.

A torony alul négyszögű, fönnebb gömbölyű és karsu alakot nyer; innen 16 oszlop emelkedik ki, melyek fönnt karzatot hordanak; nagyszerű a kilátás, mely e karzatról nyílik; a roppant terjedelmű látörnek határait a Bakony, Vérteshegyek, másrésről a Kárpátok és nyitrai hegyek képezik; tiszta időben Pozsony vára, Haimburg és a Schneeberg is kivehető; Hunfalvy szerint: „az egész dunai síkság 11 vármegegyével feltáru a szemlélő előtt; dúsabb, termékenyebb, nagyobb térséget alig pillanthatunk át másutt Közép-Európában.“ — A tornyot réz kupola fűdi, melyből az apostoli kettős kereszt emelkedik ki.

A székesegyház belseje 1868—1872-ig bontakozott ki előbbi elhagyatott állapotából, a midőn t. i. a falak, oszlopok, ékítmények stb. megtisztították kül salakjoktól; ugyanekkor nyerte a templom fal- és üvegfestményeit, oltárait, szóval teljes felszerelését, a mi egyébként még mindig folyamatban van, a mennyiben időről-időre újabb szerzemények egészítik ki a teljes egyházi készletet. Mi csak is ezen egészen új felszerelés rövid ismertetésére szorítkozunk, mintegy kiegészítésül a székesegyház műépítészeti méltatásához (439 l.).

Kezdjük a fal-festményeken. Az ezekben kifejezett eszme tiszta átértésére előre kell bocsátanunk azon alap gondolatot, melynek illusztrációját Storno Ferenc művész hazánkfia, mint a székesegyház teljes helyreállításának és felszerelésének művezetője a falfestményekben akarta létesíteni. Ezen alap gondolat a közép hajó hármass emelkedéséből kiindulva, a megfelelő boltívezetek mezőiben az összes egyház három tagozatát, u. m. a szenvedő-, küzdő- és megdicsőült egyházat jelképezi. A legemelkedettebb résznek — a szentélynek boltívezeteiben négy főangyal, cherubok és szeraphok lebegnek, és a megdicsőültek karát képviselik; ugyancsak a szentély oldalfalain Nagy szt. Gergely, Anselm, Bonifác és Beda szt. benedek-rendű atyák életnagyságu körképei (medaillon) díszítik; a szentély négy sarkában pedig nyulánk oszlopokon jobbra szt. Krizosztom és Athanáz a keleti egyház atyáinak, — balra pedig szt. Ambrus és Ágoston a nyugoti egyház atyáinak kőfaragványu szobrai állnak.

A közép magasságu rész, szentély és karzat között, képviseli a küzdő egyházat, melynek eszméje a boltívezet mezőiben látható 5 kép által van symbolizálva; e képek az új szövetség köréből vannak véve, és a Megváltó életének főbb eseményeit esetelik, u. m.: 1. Krisztus urunk születése; 2. megkereszteltetése; 3. színváltozása Táborhegyén; 4. az utolsó vacsora; 5. Urunk mennybemenetele, és

végül mintegy átmenetül a megdicsőültek honába a diadalivnek (arcus triumphalis) képe, mely Krisztus urunkat mint a világ biráját tünteti elő. Az említett nagy képeken kívül a kisebb boltsüvegeken még kisebb körképek láthatók, melyeknek tárgya szintén az uj-szövetségből van merítve.

A legmélyebb fekvésű hátsó rész a szenvedő egyház eszméjének kifejezésére van szánva; ez azonban jelenleg még csak tervben él; megvalósulni akkor fog, ha e rész is kellően átídomítva összhangzatba jő az egésznek styljével. E hátsó rész boltivezetének mezőit az ó-szövetségből merített azon képek fogják borítani, melyeknek tárgyai jóslatilag vonatkoznak az uj-szövetségnek említett eseményeire. A karzat alatt eső ivezet képei a világteremtésének három fő eseményét fogják érzékíteni, u. m. az állatok és az ember teremtését és a Teremtőnek szünnapját: a szombatot. A karzat fölött álló mezőkben a mennyei karok nyerne helyet.

A falfestmények között kiváló említést érdemel továbbá szt. Benedek kápolnájának azon falképe, mely azon jelenetet tünteti elő, midőn az Üdvözítőt Emmausban tanítványai kenyértörés közben felismerik; a kép felirata: „et cognoverunt eum in fractione panis“; mindez az oltári szentségre vonatkozik, mely e kápolnában van elhelyezve.

Innen a szt. László-oltár felé haladva, kis fülke látható a keresztes kuttal; falképe szt. Istvánnak szt. Adalbert által való megkereszteltetését ábrázolja ezen aláírással: „Lustrat Adalbertus Stephanum baptismatis undis, sic melior capiti facta corona fuit.“

A falfestmények mind Storno művészi esetének termékei; készítésökre nézve ugynevezett encausticus képek, melyek a viaszszal és terpetinnel jól beitatott falra szintén terpetin-viasz festékekkel vannak készítve; e képeket általában fénytelenység és rendkívüli lágyság jellemzi, mely az idegen fény visszatükröződését kizárva lehetővé teszi, hogy a színek teljes valódiságukban fejtsék ki hatásaikat.

Az üvegfestmények közt első helyet foglalja el a szentély kerek ablaka, szt. Márton püspöknek, mint a székesegyház védszentjének képével; a szt. püspöknek atyai jóságot sugárzó arca és áldásra emelt kezei meghatottságra hangolják a belépőt. A kép conceptiója, úgy mint kivitele jó érzékre, gyakorlott kézre mutat; kiállítása becsületére válik Gailing bécsi műintézetének.

A kerek ablak alatt álló 3 román ablak a szt. háromságot jelvényezi; jobbról az első ablak háromszögei az atyát, a balról esőnek keresztjei a fiút és a középsőnek piros lángjai a szt. lelket symbolisálják. Készítőjük Wilfing soproni üvegfestő.

A középhajónak 5 román ablakja az anyaszentegyház öt parancsolatát jelképezi, különben a mezők lágy szinezetű cifrázatokkal vannak átszőve; szintén Gailing műintézetéből kerültek ki.

A déli hajó csúcsíves ablakában szt. Imre, az éjszakai hajó hasonló alakítású ablakában pedig szt. László üvegfestményü alakjai képezik az oltárképeket; élénk és mégis összhangzó szinezetök elevenséget kölcsönöznek a néma mellékhajóknak. Mindkettő Neuhauser insbrucki művész kemencéjében készült.

A szt. Benedek-kápolna két nyulánk csúcsíves ablaka a rend alapítójának életéből vázolja a főbb eseményeket azon időtől kezdve, midőn szt. Benedek Rómát oda hagyván magányba vonul, egész haláláig.

A szűz Mária-kápolna szintén csúcsíves két ablaka a bold. Szűz életéből meríti körképeinek tárgyát. Valamint ezeket, úgy a szt. Benedek-kápolna ablakait is Neuhauser égette Insbruckban.

Végre említést érdemel az altemplom (crypta) három románablaka, melynek üveg cifrázatai között a szt. Háromság képletes alakjai (oroszlán: az atya, hal: a fiu és galamb: a szt. lélek) láthatók; Wilfing munkája.

Az üvegfestmények mind Storno rajzai szerint készültek.

Vegyük most szemügyre a székesegyház oltárait; kezdjük a főoltáron.

Jóllehet egészben véve a székesegyház a román- és gót-építészet átmeneti korszakának emlékét képezi, és legnagyobb részt a még nem egészen kifejtett csúcsíves styl jellegét hordja magán: mindazonáltal a szentély boltozatának csillag-gerincezetét leszámítva, inkább a román építésnek kifejezésével bír; ablakai valamint oldal fülkéi és mélyedései kerek ivetekre vannak szabva. E körülmény, valamint a műrégészek véleménye általában a mellett szól, hogy a főoltár román stylben épüljön. Így készült 1873-ban Storno rajzai szerint és vezetése mellett az ugynevezett mennyezetes (ciborium) oltár. A libanoni cedrusból készült mennyezet négy sárgás-szürke salzburgi márványoszlopon nyugszik; közepe át van törve és e környilás fölött apró oszlopokon egy második mennyezet emelkedik, melynek tetejét kereszt egészíti ki; a mennyezet belsejét arany alapra festett angyal-fejek, szegélyzeteit arannyal átszőtt cifrázatok, külsejét aranyozott féldombor faragványok ékítik. A fa-munkát Fend soproni műfaragó, a festményeket Storno készíté.

E mennyezet alatt két lépcsőnyi magaslaton áll a szintén salzburgi márványból készült oltár, 4 lábón nyugvó asztal-alakkal; az oltár-

polcot (predella) carrarai márvány oszlopok közé foglalt a dúsan aranyozott és zománcozott 3 féldombor öntésű tábla díszíti; a két szélső két-két evangélista alakjával, a középső pedig a szentségtartó (tabernaculum) ajtaja zománc hálózaton kis kereszttel. Az oltárpolecon áll az aranyozott bronzöntvényű feszület, a Fájdalmas-anya és szt. János szobraival; e csoportnak alakításában úgy, mint kiállításában a művészi felfogás és technikai ügyesség egyaránt tetőpontra emelkedtek.

A márványrészeket Dopler salzburgi kőfaragó készíté; a bronzöntvények és zománczatok Brix bécsi műöntődjéből kerültek ki. Az egész oltár ára 16 ezer forintot tesz.

A szentély teljes berendezésének kiegészítését képezi az oldalfalakat borító selyemszövetű szőnyeg, mely 50 aranyozott rózsza által tartva, kiválóbb alkalmakkor még ünnepesebb színt kölcsönöz az egésznek. A két nagy oldalmélyedésbe és a hátfalra szőnyeg-kép van festve, melynek tarka szövedékében kereszt, szt. Benedek érme a jelvényes kezdőbetűkkel és a főapátság címerének egyrésze látható. Figyelmet érdemel továbbá a főoltár előtt függő lámpa és a mellék-asztal (credentia), mindkettő stilszerűen művészileg alakítva.

A két mellékhajó szt. Imre és szt. László oltárai egyszerű román stílusban vannak alakítva salzburgi márványból; oltárképeiket az ablakfestmények képezik.

A szt. Benedek s egyttal szentség-kápolna oltára a helyiség stílusához mértén tisztán gót-izlésű; keményfából faragott alkotványa nyulának szabású torony-izületekben emelkedik egész a boltívezetig; középen szt. Benedek, két oldalt szt. Mór és Placid szobrai állnak magasra csúcsosodó mennyezetek alatt; a szabad helyeket lombok, szőlőfürtök és tekervényesen hajtogatott ékítmények hálózzák át. Az oltárpolec két oldal mélyedéséből gót ereklyetartók fénye csillámlik elő. A két ablak között a legszentebb sziv Asszonyának szobra áll magasan tornyosodó mennyezet alatt. A kápolna boltívéről karesúan áttört művű örök lámpa függ alá.

A szűz Mária-kápolna oltárának nyulánkan felszökellő tornya a boltívezethez simulva, ennek hajlását elsajátítja; a torony által képezett mennyezet alatt a bold. Szűz szobra foglal helyet ölen a kisedded Jézussal.

Végre az altemplom vagy crypta oltára szintén egyszerű román izlésben van tartva, polecán bronzöntvényű feszület s ennek két oldalán a Fájdalmas-anya és a hű tanítvány szobra áll. Az oltárral szemben álló falfülkében szt. István ülő szobormintázata látható, lábai alatt

bilincsekbe vert alak bekötött szemmel, mint a leküzdött pogányság jelképe.

Rajzunk kiegészítésére még néhány részletet. A kereszt-folyosóról nyíló díszbejárat (porta speciosa) külseje kifelé táguló oszlopesoportozat közé van szorítva; az ajtó külmezőit szt. Péter, Pál, Jakab és Tádé apostolok dombor szobrai ékítik; belsején szerte ágazó pántok képezik az ajtó sarkait; négy mezejében evangéliumi példabeszédeket tárgyazó képek, u. m. a megtalált juh, a megtalált garas, a tékozló fiu és a bűnbánó vámszedő; az ajtó fölött aranymezőben a római szt. szék jelvényes címere.

A szt. Imre oltár közelében egyik boltgerinc Storno Ferenc jól talált dombor-arcképében végződik, ki a székesegyház restaurációjának művezetését vitte és viszi jelenben is. Ugyan e hajó falában Sigfrid († 1365.) és Czudar László († 1372.) apátok vörös-márvány-siremlékei vannak illesztve. A középhajó egyik oszlopának végén Kruesz Krizosztom főapátnak, mint a székesegyház ujjá teremtőjének kevésbé sikerült dombor-képe látható.

A sekrestye és szt. Benedek-kápolna között emléktáblába vésett felirat a székesegyház főbb eseményeit örökíti meg. Az altemplom oldalfalán olvasható felirat pedig e helyiségnek bizonytalan korára és újabb helyreállítására vonatkozik.

A székesegyházhoz teljesen méltóan van felszerelve az egyházi ruhák, edények és egyéb készletek tára. A bő választéku öltönyök közül különösen kettő érdemel kiváló figyelmet, melyeknek mindegyike a teljes egyházi segédlethez szükséges összes ruhanemeket, u. m. 4 dalmatikát, casulát, néhány palástot, püspöksüveget stb. magában foglalja; mindegyiknek dús arany- és selyemhímzései ritka művészi becses és értéket kölcsönöznek; az egyik készlet Mária Teréziának fejedelmi ajándéka.

A székesegyház mellé érdekesség és érték tekintetében méltán sorakozik a gazdagon felszerelt és műizléssel berendezett könyvtár. Nem akarunk ismétlésekbe keveredni; már fönnebb adtuk (228. l.) e tudományos készlet beltartalmának és történetének ismertetését; itt csupán a külberendezésre és általában oly pontokra szorítkozzunk, melyek fönnebb még érintve nem voltak, de figyelmet érdemelnek.

A főonostor éjszaki sarkát képező könyvtár két hajóból áll, melyek egymással T betű alakjában forrnak egybe; a nagyobb hajó négyszög alakú, hossza 11 öl, szélessége 7 öl; épült 1824-ben Engel József bécsi építész terve szerint. Eredetileg csupán e hajó volt könyvtárnak szánva, de berendezés alkalmával csakhamar kitűnt e helyiség-

nek elégtelensége a könyvkészlet befogadására; így épült 1832-ben Pakh János esztergomi építész terve szerint a négyszög hajó hosszára függélyesen a kerülék-alaku kereszt-hajó, melynek nagy tengelye 12 öl, kis tengelye pedig 5 öl. A két hajót nyílt ivezetes kapu köti össze akként, hogy a két terem tulajdonkép egygyé olvad; mindegyiknek magassága 5 öl.

A főbejárás a kerülék-hajó közepére esik; belépve azonnal feltárja mindkét terem meglepő nagyszerűségét. Ezen előhajót hosszukás kupolya tetőzi, melynek közepén négyszögü torony emelkedik; ennek üveg oldalain hatolnak be a fényugarak, melyeket a toronynak tükrökkel kirakott oldalai terelnek le a terembe; elősegíti a megvilágítást azon tükrözés, mely a terem egyik oldalát a főbejárat fölött félkör alakban borítja. Így nyer e hajó teljesen egyenletes megvilágítást.

A kerülék két gyúpontjában áll Klieber József bécsi szobrász által készített két szobor: egyik szt. Istvánt, mint a monostor alapítóját, fején koronával, vállán a koronázási köpenynyel tünteti elő; a másik Ferenc királyt, mint a rend visszaállítóját ábrázolja dísz magyar ruhában.

Mindkét termet karzat futja végig, mely 36 kékes-szürkére márványozott oszlopon nyugszik; ezekből 20 a nagyobb, 16 pedig a kisebb kerülék-teremre esik. A négyszög terem oszlopai mellett lejtősen alakított üvegszekrények állnak az ásvány- és csigagyűjteménnyel.

A belső terem boltozatát Minerva képe borítja a szokásos jelvényekkel; két oldalfalán a karzat fölött a görög és római classicusok, tudósok, más két oldalfalán pedig a magyar tudományosság kitűnő férfainak képei foglalnak helyet, mindannyian Klieber József művészi ecsetének termékei. A talajt vörösmárvány-kockákkal tarkított mozaik borítja.

A négyszög terem mindkét oldalról a gyűjtemények helyiségeibe (cabinet) nyílik; éjszakra esik a képcsarnok, délre a régiség-, érem- és növénygyűjtemény. A képtárból vezet föl a kényelmesen kanyargó fölépcsőzet a karzatokra.

A könyvtáron kívül egészen más helyiségben van elhelyezve a természettani műszertár és a vegytani műhely; az elsőnek felszerelése kiválóan gazdag, a mennyiben a rendnek itt lévő tanárképezdéje a műszertár részére magasabb igényü berendezést követel.

A székesegyház és a könyvtárt összekötő szárny emeleti helyiséget az imaterem foglalja el, melyben a napi zsolosmák végeztetnek. A négy nagy ablakkal jól világított terem hosszfalának közepén a két szárnyu ajtóval szemben áll az oltár; a tért szemközt állított padsorozatok foglalják el; az oldalfalak szabad mezőit aranykeretbe foglalt

életnagyságu olajfestmények díszítik, u. m. szt. István és Gizella átadják Imre fiukat Gellért bencés szerzetesnek nevelés végett; szt. Mór mesterének — szt. Benedeknek parancsára a hullámokból kimentí szt. Placidot; szt. Márton saját köpenyének leszelt részével földi be a meztelen koldust; végre a szt. család.

Az imaterem folyosójáról a székesegyház karzatára jutunk, melynek oldalfalait köröskörül szép művezetű fa-béllet borítja; a konventtagok és növendékek padjai között a főapátnak trónszerüleg emelt imaszámolya foglal helyet.

Kiválóbb helyiségét képezi a főmonostornak továbbá a déli szárny első emeletén lévő főapáti lakosztály magas boltívezetes termével, melynek műtárgyait mellőzve, csupán két nemzeti ereklyéről akarunk tüzetesebben szólni.

Egyik a szt. István király által kiállított eredeti okmány, melylyel a pannonhalmi apátságot 1001-ben alapította és javadalmazta, s melynek szövegét 582. lapon egész terjedelmében közöltük; az okmány pergamenre írva, s dacára magas korának és viszontagságainak könnyen olvasható, nagy pecsétje szintén meglehetősen ép. A másik nemzeti ereklye azon köpeny, mely alakra és ábráira nézve a koronázási palástnak az utolsó vonásig hű mása és szintén Gizella királynétól származik; a bizanti izlésű köpenynek anyaga legfinomabb fátýolszövet, mit a szakértők Kiosz szigetén készült biszusnak neveznek; a szövet finomságának megítélésére szolgáljon azon tény, hogy az egész köpeny újabb eredetű vörös selyembéllésével együtt 22 lat súlylyal bír, és így magára a fátýolszövetre alig esik némi csekély súly. A palást hossza, illetőleg magassága 4' 3", körzete 14', nyakát 1' 10" hosszú és 8" széles gallér földi. Az egész paláston ugyanazon alakok, cifrázatok és feliratok láthatók, mint a koronázási köpenyen; ezeknek leírását tehát mellőzzük. A palást ékítményei különféle színekkel vannak a fátýolszövetre festve. Rendeltetése alig lehetett egyéb, mint hogy utána Gizela a koronázási köpeny himzését végezhesse, melyet az ajtatos királyné tudvalevőleg a bold. Szűz székesfehérvári templomának ajándékozott. Vajjon szolgált-e maga e mintázat is tényleg egyházi öltönyül, vagy csak mint a szent életű királyi pár emléke őriztetett-e az egyházi kincstárban: nem tudjuk, de ez utóbbinak valószínűsége mellett szól az egész köpenynek szerfölött finom alkata, mely bizonyára már kezdetben igen óvatos kezelést igényelhetett.

A nemzeti ereklye viszontagságaiból történelmi bizonyossággal keveset jegyezhetünk fel. Balassa Ferenc báró, ki ezen ős emléket

1754-ben kiadott füzetkében ismerteti, azt állítja, hogy a köpeny csak 1543-ban került a fehérvári egyház kincstárából Bécsbe, midőn t. i. Fehérvár oly kikötéssel adatott át Szulejmannak, hogy a városban levő német és olasz katonák minden málhájokkal szabadon távozhassanak, kik bizonyára gondoskodtak arról is, hogy a szent emlék ne kerüljön pogány kézre.

Ezen idő óta egészen elfeledve hevert a palást a császári kincstárban, míg azt Mária-Terézia a pannonhalmi főmonostornak ajándékozta. A rendnek 1786-ban történt feloszlatásakor Somogyi Dániel főapát és a rendtagok a palástot még egyszer a kegyelet csókjaival illetve átadták Szili János szombathelyi püspöknek, oly kikötéssel, hogy a rendnek bármikor bekövetkezendő visszaállíttatása esetében a köpeny ismét Pannonhalma birtokába szálljon. Így történt. 1804-ben vette át Novák Krizosztom a visszaállított rendnek főapátja e drága emléket Szili János unokájától, Eölbei János szombathelyi kanonoktól.

Végre építészeti tekintetben igen érdekes a főmonostor étterme, melynek emeletmagasságu falait művészien alakított dombor ékítmények, szabad mezőit és magasztos hajlásu boltívezetét freskó-festmények borítják. Oldalain kecsesen idomított falkeretekbe foglalva következő 6 nagy kép látható: a kereszten szomjuhozó Üdvözítőt a római katona ecettel kínálja; Krisztust 40 napi böjt után a sátán kísérti; Dániel prófétát az oroszlán veremben Habakuk próféta táplálja; Balthazar babilon király vacsorája; Heródes lakomáján szt. János fejevele; szt. Benedek áldása a méregpoharat ketté repeszti. Magasabb sorban magyar királyok mellképei, az ajtó fölött szt. Benedek, 4 sarkon az evangelisták képei. Az ablakmélyedések kisebb mezőit klasszikus gondolatú allegorikai képek és emblemák töltik ki; ilyenek a fiai előtt repülő sas „monstrat tolerare labores“ felirattal; tükör „reddo cuique suum“ körirattal; hordó, mely abroncsait elpattantotta és borát kifolyatja „libertate perit“ felirással stb.

E futó áttekintés után hagyjuk el a főmonostor belsejét, s nézzünk körül a festői szabadban.

Az egész épületet megkerülhetjük a vár-sétány árnyas fasorai között, honnan jutalmazó kilátás kínálkozik a terjedelmes látkör vég-határáig.

A délre eső középső és legmagasabb domb tetején három magas kőkereszt és a bánkódó anya és tanítvány 2 szobra emlékeztet az Üdvözítő kinszenvedésére; e kálváriát Sajghó Benedek főapát emelé 1724-ben, Rimelyi Mihály főapát pedig 1868-ban megújíttatá.

A harmadik domb lejtőit parkszerűen rendezett bokrok, lombos

fák borítják; magaslatára kényelmes ut és lépcsőzet vezet; tetején az izletes külsejű Boldogasszony-kápolna áll, csinos alakítású homlokzatával a főmonostor felé fordulva. E kápolnát Göncz Coelestin főapát építtette 1720 körül, Sajghó Benedek főapát pedig szép oltárok-kal ékesítette. Új díszbe öltözött e kies fekvésű kápolna belseje az 50-es években, midőn főleg néhány rendtagnak kegyeletes buzgalma a régi elhagyatottság korhadt emlékei helyébe dúsaranyozású oltárokat, választékos tárgyú olajfestményeket állított; 1865-ben a külső is hozzá idomult a belső csinhoz. Főoltárképe Mária mennybemenetelét, a mellék oltároké Urunk feltámadását és szt. Benedek halálát tanítványainak karjai között — tárgyazza. Az oldalfalakon a szt. keresztut olajfestményü képei vonulnak végig. E kápolnában tartatik meg a bold. Szűz májusi tisztelete, nemkülönben nagy böjti vasárnapokon a kereszt-uti ajtatosság.

A kápolna alatt terjed el a főmonostornak bár egyszerűen, de tiszta csinnel tartott sirboltja, melynek néma iveri alatt feliratos táblák jelzik azoknak nevét és életkorát, kik ott aluszszák örök álmukat.

A kápolna körül egykor temető volt; a domb szabályozása alkalmával (1865.) felszínre került sok csontmaradvány a domb tövében ásott 3 sirba lőn összegyűjtve, s fölöttük csinos siremlék emelkedett ily felirással: „Az itt nyugvó szt.-mártoni hiveknek boldog feltámadást.“

Pannonhalma keleti lejtőjén a főmonostor szépen rendezett parkja terül el; kanyargó utait kisebb csoportokba foglalt berkek, ligetek tarkítják, melyeknek természetes keretében más és más pontról tárul fel a főmonostor látképe; a park közepét árnyas erdőcske foglalja el, melynek a madarak tarka csevegése, és a virágcsoportok gazdag színkeveréke ritka kellemet kölcsönöz. Lombos fák közé ékelt csinos kertész lak, műizléssel berendezett üvegház, tekepályával egybekapcsolt gloriettek, az ugró kutnak magosra szökellő vizsugara, rózsaligetnek minden színárnyalatban fészlő ezernyi bimbói stb., mind oly tényezők, melyek a kertnek festői varázst kölcsönöznek.

Hédervár.

A nemzeti kegyelet köteles adóját rójuk le akkor, midőn ismételve visszatérünk azon pontokra, melyekben manap is a nagy ősök tiszteletes emlékeit birjuk. A honalapítás korába nyulik vissza a hazafias érdemeknek azon láncolata, mely a Héderváriak ősi fészkeből századokon át napjainkig felsarjadzott. A harcias vitézség, az államférfiúi

tapintat s egyéb társadalmi erények mellett ott látjuk e koszoruban a tudománynak és művészetnek főuri bőkezűséggel ápolt emlékeit is; s főleg az ezek irányában érzett tartozásunk vezetni tollunkat, midőn e helynek még néhány vonást szentelünk.

Hédervár kis mezőváros megyénk ész. nyugoti sarkán Szigetközben fekszik. Érdeket e helynek csakis a Héderváriak ősi vára kölesönöz.

Az ódon szabású kastély komor falait a buja tenyészetű park százados fái környezik. Vakító fényt, csillogó külsőt hiába keresünk; helyette régi idők setét vártornyait, a középkor szerény igényü helyiségeit találjuk. De épen a századok viharaira számított vastag falak, alacsony boltívek azok, melyek annyi műemléknek nyújtanak biztos menhelyet. Hagyományként szállott a családban a műérzék ivadékról ivadékra, és e szellemben legkevésbé volt hűtelen a Héderváriak legutolsó férfi sarja: a nemrég sirba szállott Hédervári Viczay Hédergróf, kinek ritka becsü műgyűjteménye megérdemli, hogy belőle egyet mást közelebről megtekintsünk.

A várkastély termeiben gondosan gyűjtögetett kő-, bronz-, római- és ujabbkori tárgyak, választékos könyvtár, gazdag kézirtár és egyebek, habár a viszontagságos idők folytán sokban megfogyaztkozva, maig is eléggé szólnak Viczay Lőrinc egykori műgyűjteményeinek gazdagságáról, ha ennek emléke különben is nem volna letéve ily című érmészeti munkában: „Musei Hedervarii in Hungaria numos antiquos graecos et latinos descripsit, Anecdotas vel parum cognitias etiam cupreis tabulis incidi curavit C. Mihael a Wiczay“ (1814.). Ezen éremgyűjtemény sorsáról Rómer és Pulszky emlékeznek; hirdessék e számok annak gazdag tartalmát: birt 1014 arany-, 3002 ezüst- és 4648 rézéremmel.

Ó-kori műtárgyai közül érdekesebbek: 19“ magas és 13“ széles falfestmény Herculánumból; Mithras-emlék, bronz-szobrok, relief-faragványok stb.

Közép- és uj-koriak: II. Endre király pecsétje; Veronese olajfestvényü Madonnája; velencei kétélü pallos vörös bársony tokban; mandarin-kard; csontszekrény a 13-ik századból művészi faragványokkal; Thurzó nádor lakodalmi edényei; Apafi löportartója. Gyűrük H. J. (Hunyady János) és B. I. (Báthory István) kezdő betűkkel; Tökölyi-féle gyűrű hydrophanból, az összeesküvés ismertető jele, mely meleg vízben a következő szavak kezdő betűit mutatja: *Vivat Petrus Vindex Injuriarum Hungariae, Austriae Terror, Princeps Emericus Tökölyi, Regni Hungariae Salus.* — Fayer-Gats (Forgács) vésetü gyűrűn kívül még számtalan a legkülönfélébb izlésben tartva.

Könyv- és kéziratárában: Heltay krónikája (1575.); Pázmán Péter, Bethlen Gábor és más kitünőségek kéziratai; Győrött a főrangok között létezett vallási társulat jegyzőkönyvében a tagok sajátkezű aláírása jelmondatokkal; így „1666. Montecuccoli: Audendo. Agendo. Contemplando.“ — „1708. Heister: Pro fide et justitia“. stb.

Terünk nem engedi, hogy a parányi, habár érdekes részletekbe merüljünk. Mielőtt elhagynók e helyet, melyet kilenc százados történelmi multnak nimbusa vesz körül, keressük még fel a terjedelmes park egyik sarkán azon óriási fát, melyhez a mig egy részről a hagyomány történelmi tényt fűzött, addig neki az ősi család saját életére vonatkozólag végzetes jelentőséget kölcsönzött. Ez az ugynevezett Kont-fája, melynek lombjai alatt a hagyomány hite szerint Kont „a kemény vitéz“ 30 társával titkos összejöveteleit tartá.

Igy mesél a hagyomány, mely Kontot a Héderváriak véréből származtatja; a történelmi nyomozás azonban ezt kétségbe vonja.

De utalja bár a történelem e fának a család őseihez viszonyított szerepét a mondák körébe, tény az, hogy saját életének sorsát fűzte a család újabb időben a Kont-fa terebélyes ágaihoz; erős hitként élt benne a meggyőződés, hogy minden letört ág a család egy-egy sarját viszi sirba.

Véletlen esetek találkozása végzetszerű tekintélyt kölcsönöztek a vén fának, melynek utolsó előtti ágát egy vihar néhány év előtt letépte; a legutolsó Hédervárinak egyetlen fia elhalt.

Egy ága maradt csupán, a legutolsó, s ehhez volt forrva a családnak élete. És ime múlt év dec. havában elhunyt a legutolsó Hédervári is, — a Kont-fának ága pedig most is él.

Bárha megfordítva történt volna!

1978 JUL 17

SAJTÓHIBÁK.*)

21.	lap	8.	sor	alulról <i>hadár</i>	helyett:	<i>habár</i>
23.	»	10.	»	» <i>mtgal só</i>	»	<i>míg alsó</i>
26.	»	14.	»	» <i>120</i>	»	<i>102</i>
58.	»	7.	»	» <i>halalhat</i>	»	<i>hatolhat</i>
63.	»	20.	»	felülről <i>állmástól</i>	»	<i>állomástól</i>
66.	»	15.	»	» <i>P. Szent-Mihályig</i>	»	<i>R. Szent-Mihályig</i>
69.	»	8.	»	» <i>95</i>	»	<i>81</i>
73.	»	1.	»	alulról <i>Ravadiensis</i>	»	<i>Ravazdiensis</i>
74.	»	3.	»	» <i>árás</i>	»	<i>járás</i>
77.	»	1.	»	» <i>ingadozásosat</i>	»	<i>ingadozásokat</i>
83.	»	1.	»	felülről <i>keli</i>	»	<i>keleti</i>
86.	»	5.	»	» <i>leszárazabb</i>	»	<i>legszárazabb</i>
91.	»	16.	»	» <i>katott</i>	»	<i>hatott</i>
96.	»	13.	»	alulról <i>1811</i>	»	<i>1810</i>
110.	»	13.	»	felülről <i>rendes</i>	»	<i>nedves</i>
146.	»	13.	»	» <i>flaviatilis</i>	»	<i>fluviatilis</i>
161.	»	7.	»	alulról <i>székhelyét</i>	»	<i>székhelyét</i>
162.	»	17.	»	» <i>hat</i>	»	<i>hét</i>
210.	»	13.	»	» <i>értelmében</i>	»	<i>értelmében</i>
213.	»	23.	»	felülről <i>idézett</i>	»	<i>intézet</i>
213.	»	12.	»	alulról <i>közgazdászati</i>	»	<i>közgazgatási</i>
215.	»	12.	»	felülről <i>Bausch</i>	»	<i>Rausch</i>
215.	»	20.	»	» <i>Sonnenfeld</i>	»	<i>Sonnenfels</i>
219.	»	7.	»	» <i>kedvő</i>	»	<i>kedvező</i>
220.	»	1.	»	alulról <i>1883</i>	»	<i>1873</i>
234.	»	7.	»	» <i>1083</i>	»	<i>1803</i>
235.	»	9.	»	felülről <i>1078</i>	»	<i>1708</i>
239.	»	4.	»	» <i>Pösch</i>	»	<i>Pöschl</i>
240.	»	19.	»	» <i>írva</i>	után olv.	<i>éveiket.</i>
247.	»	2.	»	» <i>miséje</i>	helyett:	<i>mise a szerző:</i>
264.	»	2.	»	» <i>termékeny területe 240.389 cat. holdat</i>	és 1389 helyett:	<i>terület</i>
						<i>259.090 cat. holdat és 1420.</i>

*) A mű elején kissé sűrűbben becsuszott sajtóhibákat mentse ki azon sietség, melylyel a sajtó csak kezdetben dolgoznia kellett, midőn a természetvizsgálók nagygyűlése még 1873. aug. havára volt tervezve.

273. lap 18. sor felülről	<i>Csendesi</i>	helyett:	<i>Czindery</i>
276. » 21. » »	16 » 24	»	10 » 14
276. » 22. » »	17 » 31	»	14 » 25
276. » 23. » »	47 » 23	»	37 » 13
273. » 12. » »	<i>Humby</i>	»	<i>Hornsby</i>
280. » 12. » »	<i>trágyalével</i>	»	<i>trágyalével</i>
281. » 11. » alulról	<i>előszulyra</i>	»	<i>előszulyra</i>
285. » 4. » »	<i>harma —</i>	»	<i>harmat —</i>
293. » 19. » »	<i>kazai</i>	»	<i>karai</i>
297. » 1. » felülről	<i>vadoncait</i>	»	<i>vadoncot</i>
297. » 16. » alulról	<i>nevezet</i>	»	<i>nevezett</i>
298. » 17. » felülről	<i>egyhanguló</i>	»	<i>egyhangulag</i>
299. » 7. » »	<i>helyütt</i>	»	<i>helyütt</i>
304. » 10. » »	<i>és a</i>	»	<i>és mint a</i>
304. » 18. » »	<i>egyedül</i>	»	<i>főleg</i>
304. » 2. » alulról	<i>kopár</i>	»	<i>nyár</i>
310. » 16. » »	31600	»	3160
312. » 21. » felülről	<i>hasábra vágják</i>	»	<i>hasáb alakban</i>
314. » 9. » »	<i>kivételt csak</i>	»	<i>névszerint</i>
314. » 10. » »	<i>képeznek</i>	»	<i>kitörlendő</i>
315. » 3. » alulról	4 font	»	4 mérő
327. » 7. » felülről	<i>részvényesek</i>	»	<i>részvények</i>
369. » 5. » »	<i>mint ismétlés kitörlendő.</i>		
408. » 4. » alulról	<i>szőlőlugasban</i>	»	<i>szőlőlugasban</i>
434. » 2. » felülről	<i>Tacta</i>	»	<i>Facta</i>
435. » 2. » »	<i>templáriusokéről</i>	»	<i>joannitákéről</i>
445. » 15. » »	<i>Vatha-félé</i>	»	<i>Vatha-féle</i>
570. » 9. » alulról	<i>elittetik</i>	»	<i>említettik.</i>
669. » 9. » felülről	756	»	1786.
669. » 2. » alulról	1868	»	1863.